

سه رجهم به رهه مه کانی

منتدی إقرأ الثقافی

www.iqra.ahlamontada.com

دکتور که مال مه زههر

به رگی چوارهم

ئاماده کردنی

دکتور جه بار قادر دکتور دلشاد مه محمود
دکتور نازاد عوبید دکتور کامهران محهمه

مهولیر ۲۰۲۲

سەر جەم بەرھەمەکانی
دکتۆر کەمال مەزھەر

بەرگی چوارەم

ئامادەکردنی

دکتۆر جەبار قادر دکتۆر دلشاد مەحموود
دکتۆر ئازاد عوبەید دکتۆر کامەرەن محەمەد

هەولێر ۲۰۲۲

- * ناوی کتیب: سه رجهم به ره مه کانی - دکتور که مال مه زهره - بهرگی چواره م
- * ناماده کردنی: لیژنه‌ی کوکردنه وهی نووسین و به ره مه کانی پ. د. که مال مه زهره
- * گشت کاره هونه ری هکان و سه رپه رشتی چاپ: عوسمان پیرداود کواز
- * وینه‌ی سه ر بهرگ: هونه رمه‌ند نوره‌دین جاف
- * چاپی یه که م - هه‌ولیزر - ۲۰۲۲
- * تیراژ: (۱۰۰۰) دانه
- * چاپخانه: چاپخانه‌ی دانیشفه‌ر - هه‌ولیزر
- * له به ریوه به رایه تیی گشتیی کتیبخانه کان ژماره‌ی سپاردنی (۹۱۸) سالی (۲۰۲۲) ی
- پن دراوه.
- * نرخ (۶۰،۰۰۰) دینار

بەرگی چوارەم:
ئەم کتیبانە لەخۆ دەگریت:

- * میر (وردبۆنومیرکی میژوویی دمبرارەى مەکیاھیلی و مەکیاھیلیزم).
- * رینیسانس لەگەڵ باسیکی تر بە ناویشانی ئەدیب و ئەمرکەکانی قۇناغ.
- * ئافرەت لە میژوودا (کورتە باسیکی میژوویی و کۆمەرلایەتی).
- * چینی کریکارانی عێراق (دروست بوون و سەرمتای بزووئەوێ).

پیشەکی

مایهی شانازی لیژنه‌ی تایبەتی کۆکردنەو و بلاوکردنەو‌ی بەرھەمە زانستی و پروناکبیریەکانی میژووناسی ناودار و پەرۆردەکاری گەورە‌ی کۆچکردوو پروفیسۆر دکتۆر کەمال مەزھەر، سەرچەم بەرھەمەکانی لە (١٠) بەرگدا بە ھەردوو زمانی کوردی و عەرەبی بخاتە بەرھەستی خوینەرە بەرپزەکان. لەو دە بەرگە شەشی یەکەمیان بە زمانی کوردیی و ئەوانی دیکەشیان، واتا لە ھەوتەمەو و تا دەیەم بە زمانی عەرەبیین. ئەمە بەشی یەکەمی ئەو پرۆژە گەورەییە کە ئامانجەکە‌ی ئەو‌یە سەرچەم کارە زانستی و پروناکبیریەکانی کۆبکاتەو و سەرلەنوێ لە چاپیان بداتەو.

دکتۆر کەمال مەزھەر ئەحمەد پیشەنگی لیکۆلەرانی میژووی نوێی کورد و کوردستانە و بگرە بە دامەزرێنەری قوتابخانە‌یەکی تایبەتی میژووی کورد دەژمیردیت؛ چونکە لە ھەفتاکانی سەدە‌ی پابردوو‌ووە چەندین نەو و بۆ یەکەمین جار لە ڕیگە‌ی لیکۆلینەو میژوویەکانی ئەو‌ووە سەبارەت بە کورد و کوردستان ئاشنای میتۆدی زانستی بوون لە بواری میژوودا، کە پیشتر پتی پانەھاتبوون. تا ئەو ڕۆژانە خوینەرانی کورد بەو چیرۆک و ئەفسانانە پراھاتبوون کە باسیان لە میرخاسی و ئازایی میر و سەرکردە خۆجییەکانیان دەکرد و ئەوانەیان بە سەرچاو و بەلگە‌ی میژووی دادەنا. کتیب و وتارە میژوویەکانی دکتۆر کەمال مەزھەر کاریکی وایان کرد، خوینەرانی ئاسایی و پروناکبیرانی نەو‌ی نوێی کورد، میژوویان لە لا خۆشەویست بیت و ھەولبەدەن توانای خۆیان بۆ لیکدانەو‌ی میژووی نەتەو ستملیکراو‌ەکیان بخەنەگەر، ئەو سەرباری ئەو‌ی کە دکتۆر کەمال دەوریکی گەورە‌ی ھەبوو لە ھاندانی چەندین خویندکار لە بەشەکانی میژووی زانکۆکان بۆ تەواوکردنی خویندنی بالآ لە بواری میژوودا لە ناو‌ووە و لە دەرەو‌ی عیراق. جگە لەو‌ش وانەکانی بۆ قوتابیانی کە زۆربەیان کوردیش نەبوون ھەمان دەوریان ھەبوو لە پووکردنە خویندنی بالآ بۆ خویندنی میژوو بە ڕیپازیکی زانستی، ئەو شاگردانە بە درێژایی تەمەنیان و کاروانی زانستییان

به دلسۆزی و وهفاداری بۆ مامۆستای گهورهیان مانهوه. ئەم کارانهی تهنیا خویندکارانی کوردی نهدهگرتهوه، بهلکو ههموو ئەو خویندکارانهشی دهگرتهوه که سههرپهرشتی نامه و تیزهکانی کردوون یان بۆ پرس و پاوێژ پووین لێ ناوه بۆ ههلبژاردنی بابەتی لیکۆلینهوه و پرۆژهی توێژینهوه زانستییهکانیان.

دکتۆر کهمال بهردهوام ئەوهی دووپات دهکردهوه کهوا بواری میژووی کورد وهک کیلگهیهکی نهکیلراو و نهچیندراوه، بۆیه ئەو ئەرکه مهزنه پیویستی به چەندین نهوهی توێژه ههیه بۆ ئەوهی بهشیکی بهجیبینن. دکتۆر کهمال زۆر بهوه دلخۆش بوو کاتی ئاویری دواوهی دهدايهوه بهرهمی کاری پهروهدهیی خۆی دهبینی، که چەندین توێژه و پەسپۆر له بواری میژووی کورددا لهوانه‌ی راسته‌وخۆ به‌شداریی له پینگه‌یان‌دنیاندا کردبوو خه‌ریکی کارکردن له‌سه‌ر میژووی کورد و کوردستان. ئەوانه‌ی سه‌هرپهرشتی نامه و تیزه زانستییه‌کانیان کردبوو یا له پێی کتیب و وتار و توێژینه‌وه میژووییه‌کانیه‌وه کاریگه‌ری له‌سه‌ر دانابوون. به‌رهمی زانستی دکتۆر کهمال مه‌زه‌ر جیی بایه‌خی کۆر و ناوه‌ندی به‌رفراوانی خوینه‌ران و پووناکبیرانی کورد و عیراقیه‌کان بوو.

گومان له‌وه‌دا نییه که کۆکردنه‌وه و ساغکردنه‌وهی سه‌رجه‌م به‌رهمه‌کانی میژووناسیکی پر به‌رهمی وهک کۆچکردوو دکتۆر کهمال مه‌زه‌ر پیویستی به پالپشتی و هاوکاریی چەندین توێژه و پووناکبیر هه‌یه، ته‌نانه‌ت ئەوه ئەرکی دامه‌زراوه‌یه‌کی تایبه‌تمه‌نده له‌گه‌ل چەندین کادیری زانستی و کارگیرێ ته‌رخانکراو بۆ ئەو کاره، نهک ئەرکی لیژنه‌یه‌کی خۆبه‌خشی چوار که‌سیی، که لیژه و له‌وێ کار ده‌که‌ن و سێ که‌سیان له هه‌مان کاتدا مامۆستای زانکۆن و ده‌بێ سه‌رقالی وانه وتنه‌وه‌و و کاری زانستی خۆیان بن.

ئەم لیژنه‌یه به‌ر له کۆچی دوا‌یی زانای گه‌ورهمان به چەند پۆژیک پینکهات، به مه‌به‌ستی کۆکردنه‌وهی کاره زانستی و پووناکبیریه‌کانی و

به‌شى پېنجه‌م: ليژنه هه‌ولده‌دات ئه‌م به‌شه بۆ ئه‌و ديمانه و دیدار و چاوپيکه‌وتنه رۆژنامه‌وانيانه ته‌رخان بکات که له‌گه‌ل دکتور که‌مالدا کراون، که تییاندا بیروبۆچوون و ليکدانه‌وه‌کانی بۆ زۆر پرسى زانستی و هزرى و پووناکبیری ده‌ربریون. ئه‌مانه شایه‌تى بۆ ئه‌وه ده‌ده‌ن که ئاگاداریی به‌رفراوانی له‌مه‌ر پرسه‌کان هه‌بووه و راستی و دروستی گه‌لی له بۆچوونه‌کانی و قوولی لیکدانه‌وه‌کانی ده‌رده‌خه‌ن. ئه‌مه‌شیان بابه‌تگه‌لیکی ده‌وله‌مه‌ندن؛ بۆ توێژینه‌وه و لیکدانه‌وه له بیروبۆچوونه هزرى و پووگه پووناکبیره‌کانی.

به‌شى شه‌شه‌م: به ئومیدی ئه‌وه‌ین ئه‌م به‌شه‌یان هه‌موو ئه‌و نووسینانه بگریته‌خۆ که له‌باره‌ی کۆچکردووه‌وه نووسراون و بلاوکراونه‌ته‌وه، جا چ کتیب و نامه‌ی ماسته‌ر و تیزی دکتورا بن یان ليکۆلینه‌وه و وتار که له سه‌روبه‌ندی کۆچکردنی یان له بیره‌وه‌ری یه‌کساله‌ی کۆچی دوایی گوتران. پیمانوايه ئه‌و نامه‌ی ماسته‌ر و کارنامه‌ی دکتورایانه که پرۆفیسۆر دکتور که‌مال مه‌زه‌ه‌ر ئه‌حمه‌د سه‌ره‌پرشتی کردوون و به‌پێی رینماییه‌کان توێژینه‌وه‌ی هاوبه‌شن، له‌م به‌شه‌دا جییان بکه‌ینه‌وه. کۆچکردو و له داپشتنی کاری زانستی خویندکارانیدا داھینه‌ر بوو، له پرۆژه‌ی ماسته‌رنامه و کارنامه‌کانی دکتورا له بیروکه و ناوونیشانی بابه‌ت و پلانی ليکۆلینه‌وه بگره تا ده‌گه‌يشته لیکدانه‌وه و ریکخستنیان، بۆیه به پيوست زانرا پیرستیک به ناوونیشانی ئه‌و نامه‌ی ماسته‌ر و کارنامه‌ی دکتورایانه‌ی که سه‌ره‌پرشتی کردوون و ناوی خویندکار، ئاستی کاره‌که و میژوووه‌که‌یان له‌م به‌شه‌دا جیگه بکرینه‌وه. جیی خۆیه‌تی لیژه ئاماژه به به‌شداریی پرچۆش و ده‌وله‌مه‌ندانه‌ی دکتور که‌مال بکه‌ین له گفتوگۆی ده‌یان نامه‌ی ماسته‌ر و کارنامه‌ی دکتورادا که پر بوون له زانیاری ده‌گه‌من و بیروکه‌ی هیژا. له‌به‌ر ئه‌وه‌ی ئه‌و گفتوگۆیان به وینه و ده‌نگ تۆمار کراون؛ هه‌ولده‌ده‌ین په‌یوه‌ندی به لایه‌نی په‌یوه‌ندیده‌وه بکه‌ین بۆ ئه‌وه‌ی ئه‌و تۆمارانه ده‌ست بخه‌ین، له داها‌توودا بخرینه سه‌ر کاغه‌ز و له چوارچیه‌ی سه‌رجه‌م به‌ره‌مه‌کانیدا

بلاو بکرىنه وه. ههروهه لىژنهى تايبته پهيوهندى به خویندکاره بهتواناکانى کۆچکردوو وه دهکات بۆ ئه وهى وتارى بابتهيانه سه بارهت به شىوازی وانه وتنه وهکانى بنووسن.

لىژنهى تايبته که له م بهريزانه پیکهاتوه: پرؤفيسؤر دکتور جه بار قادر، پرؤفيسؤر دکتور نازاد عوبيد سالىح، پرؤفيسؤرى ياريدهدر دکتور دلشاد مهحمود عهبدولرهمان، پرؤفيسؤرى ياريدهدر دکتور کامهران محهمه حاجى، له سالى يه که مى ته مه نيدا بيبليؤگرافيايه کى سه ره تايى بۆ سه رجه م کاره زانستى و پروناکبيريه کانى کۆچکردوو دکتور که مال مه زهه ر ناماده کردوو، ئه وه وى پراى ناماده کردنى کتبه دانراو و وه رگى ترانه کانى به هه ردوو زمانى کوردى و عه ره بى بۆ چاپ، که ئه م به شه يه وا لى ره دا ده يخه ينه به رده ستى خوينه ران و تويژه ران.

خۆشه ختانه ئه ندامانى لىژنه که ده ستيان گه يشت به به شىکى گرنگ له نووسين و به ره مه کانى دکتور که مال مه زهه ر که له کتبخانه تايبه تيه که ي خويدا پاريزراون. ئه وهى له ويدا که وته به رچاويان وينه يان گرتن و هه ندى کاريان له سه ر کراوه. هاوړى و دؤستانيش له ده ره وهى لىژنه که له هه بوونى کۆمه لى وتار و تويژه ينه وه و کتبه که په يوهنديان به کۆچکردوو وه هه يه ئاگاداريان کردينه وه. به شىکيش له و تويژه ينه وه، وه رگى تران، ليدوان يان ئه و نووسينانهى خویندکاره کانى و مامؤستاگانيان و هه قالانى کۆچکردوو له بارهى ژيانى تايبه تى و زانستى ئه وه وه نووسيوويانه دؤسى تايبه تيان بۆ رىکخراون. لىژنه ژماره يه ک وتار و تويژه ينه وهى مامؤستاي کۆچکردوو يان تايپ کردوو ته وه و به وردى پييانداچوونه وه ته وه و هه له چنيان بۆ کردوون.

لىژنه که دوا به دواى بلاو کردنه وهى سه رجه مى کتبه کانى به کوردى و عه ره بى، که ئه م به شه ي پرؤژه که پىکدينن، کؤشش بۆ ته واو کردنى به شه کانى ديه کى ئه م پرؤژه زانستى و پروناکبيريه گه وره يه دهکات؛ ئه م کاره بۆ خزمه تى راستى و ميژوو وه و به رز راگرتنى به خششى ئه م مرؤقه ميژوو زان و په روه رده کاره مه زنه ي نه ته وهى کورد که به ده گمه ن هاوشيوه و هاوتاي دووباره ده يته وه. لىزه وه لىژنهى سه ره پرشتيار داوا له تويژه ران

و ئەو خويته رانه دەکات که بايەخ بە بەرھەم و داھيتانەکانی ئەم پياوہ مەزەنە دەدەن دەستی یارمەتی بۆ لیژنەکە درێژ بکەن و ھەر گۆڤار و پوژنامە یەکیان لە لا پەیدا دەبێ کە لیکۆلینەوہ، وتاریان دیدار و چاوپێکەوتنی پوژنامەوانی بلاوکراوہی کۆچکردوو یان لە لایە، بیخەنە بەردەستی لیژنەکە. بینگۆمان ھاوکاری و یارمەتی ھەمووان لەم بارە یەوہ دەبیتە بنەما و بناغە بۆ دامەزراندنی کتیبخانە یەکی میژوویی و مۆزەخانە یەکی تایبەت بە کۆچکردوو کە دەکرێ ھەرچی پەيوەندی بەوہوہ ھەبیت تیندا کۆبکریتەوہ و بیاریزیت. دابەشکردنی کتیب و بەرھەمەکانی کۆچکردوو ی گەورە لە پووی بابەت و ژمارە ی لاپەرەکانەوہ بەسەر بەرگەکانی ئەم چاپەدا کیشە یەکی ھەندی ئالۆز بوو لە بەردەم لیژنەکەدا، لەم بارە یەوہ گفتوگۆی زۆر کرا تا ئەوہ ی لە کۆتاییدا لەسەر ئەم شیوہ دابەشکردنە ی خواروہ گیرساینەوہ:

بەرگی یەکەم: "کوردستان لە سالەکانی شەری یەکەمی جیھاندا،" "میژوو- کورته باسیکی زانستی میژوو و کورد و میژوو"، "خەباتی پزگاریخوای کورد و ئازەر لە ئێراندا".

بەرگی دووہم: "تینگە یشتنی راستی و شوینی لە پوژنامە نووسی کوردیدا،" "چەند لاپەرە یەک لە میژووی گەلی کورد - بەرگی یەکەم".

بەرگی سییەم: "چەند لاپەرە یەک لە میژووی گەلی کورد - بەرگی دووہم".

بەرگی چوارەم: وەرگێرانی کوردیی کتیبی: "وردبونەوہ یەکی میژوویی دەربارە ی مەکیافیللی و مەکیافیللیزم"، "پینیسانس لە گەل باسیکی تر بە ناو نیشانە ی ئەدیب و ئەرکەکانی قوناغ"، "ئافرەت لە میژوودا- کورته باسیکی میژوویی و کۆمە لایەتی"، "چینی کریکارانی عێراق - دروست بوون و سەرەتای بزووتنەوہ ی".

بەرگی پینجەم: "کورد و کوردستان لە بەلگەنامە نھیتیەکانی حکوومەتی بەریتانیادا - بەرگی یەکەم".

بەرگی شەشەم: "کورد و کوردستان لە بەلگەنامە نھیتیەکانی حکوومەتی بەریتانیادا - بەرگی دووہم".

به‌رگی چه‌وته‌م: وه‌رگێرانی عه‌ره‌بێی کتێبی: "کردستان فی سنووات الح‌رب
العالمیة الأولى" و کتێبی "کرکوک وتوابعها حکم التاریخ والضمیر-
دراسة وثائقية عن القضية الكردية فی العراق".

به‌رگی هه‌شته‌م: "دراسات فی تاریخ ایران الحدیث والمعاصر"، "أضواء علی
قضايا دولية فی الشرق الأوسط"، "النهضة".

به‌رگی نۆیه‌م: "صفحات من تاریخ العراق المعاصر- دراسات تحلیلیة"،
"الطبقة العاملة العراقية- التكون وبادیات التحرك"، "ثورة العشرین فی
الإستشراق السوفیةتی"، "رأی للمناقشة: الإطار الزمني لتاریخ العراق
الحدیث والمعاصر".

به‌رگی ده‌یه‌م: "دور الشعب الكردي فی ثورة العشرین العراقية"، "إنتفاضة
عام ١٩٢٥ الكردية فی تركيا - دراسة تحلیلیة"، "حول مسألة الإقطاع
بین الكرد"، "میکافیلی والمیکافیلیة"، "محاضرات فی تاریخ الدول الكبرى
بین الحربین العالمیتین". وه‌ک له‌سه‌ره‌وه ئاماژه‌ی پیکرا، شه‌ش به‌رگی
یه‌که‌می به‌ زمانی کوردین و چوار به‌رگی دواییش به‌ زمانی عه‌ره‌بیین.

له‌ کۆتاییدا لیژنه‌که‌مان سوپاسی هه‌موو ئه‌و ناوه‌ند و به‌پێزانه‌ ده‌کات
که‌ ئاماده‌بیین ده‌ربیری پشتگیری مادی یا مه‌عه‌نوی له‌ پرۆژه‌که‌ بکه‌ن،
دیاره‌ به‌ ژماره‌ زۆرن، له‌ پێشه‌وه‌شیان سه‌رۆکی ئه‌کادیمیای کوردی
پروفیسۆر دکتۆر عه‌بدولفه‌تاح بو‌تانی، که‌ ژووړیکی تایبه‌تی بو‌ ئه‌م لیژنه‌یه
له‌ ئه‌کادیمیای ته‌رخان کرد. هه‌روه‌ها سوپاسی دوستی هێژا پروفیسۆر دکتۆر
عیماد جه‌واهیری ده‌که‌ین که‌ تیبینی و سه‌رنجه‌کانی پۆلی گرنگیان هه‌بوو له
زیادکردنی ته‌وه‌ریکی نوێ بو‌ به‌شی شه‌شه‌می پرۆژه‌که‌. هه‌روه‌ها سوپاسی
هه‌موو ئه‌و به‌پێزانه‌ ده‌که‌ین که‌ ئه‌رکیان کێشا و لیژنه‌که‌یان له‌ وتار و
لیکۆلینه‌وه‌کانی کۆچکردوو ئاگادار کرده‌وه. هه‌روه‌ها لیژنه‌که‌ سوپاسی
مامۆستا جه‌لال زه‌نگابادی ده‌کات که‌ دلسۆزانه‌ بو‌ سه‌رخستنی پرۆژه‌که‌ به
باشترین شیوه‌ کار ده‌کات.

لیژنه‌ی تایبه‌ت به‌ کۆکردنه‌وه و

بلاوکردنه‌وه‌ی به‌ره‌مه‌کانی دکتۆر که‌مال مه‌زه‌هر

نيكولو مەكياڧېللى

مىر

مىنگەنلىك ئىنسانلارنىڭ ھەممىسىگە دېگەن كەمال مەزھەر

ۋەرگىرانى
حسین عارف

ئەۋرەگىرانە غەربىيە كەڭى
خەبرى جەمادەۋە

دار الافاق الجديدة - بيروت - جابى نۇبەم

دوکتور که مال مه زهه ر نه حمه د

وردبونه وهیه کی میژوویی
دهرباره ی مه کیاقیللی و مه کیاقیللیزم

• •
سه رپی خستنیکی نوی بیروباوهره کانی
میژوونووسی گه وره ی سه رده می را په رین.

تیبینی: نه م لیکۆلینه وهیه له ژماره (٦) ی
مانگی شوباتی سالی ١٩٧٩ ی گۆفاری "آفاق
عربیة" دا بلاوکراوه ته وه.

له بلاؤ كراوه كاني
سه نتهري روناكبيري هه تاو
ژماره (۱۸)

ناوي كتيب : مير
ناوي نووسهر : مه كيا فيللي
ناوي وهرگير : حوسين عارف
پيتچنين : سه نتهري روناكبيري هه تاو
نه خشه سازي : عه بدولا ره حمان
چاپخانه : چاپخانه ي تيشك
تيراژ : ۱۵۰۰ دانه

میژوو که م جار پوونا کبیریکی وه های به خویه وه دیوه که به رده وام و
 به دریزی چه ند سه ده یه ک، له هه موو کووچه یه کی نه م جیهانه
 به رینه ماندا بیروپا کانی به وینه ی مه کیافیلی ی نیتالیایی که ناوی
 ده چه سپیته زهینی هه ریه کیک له وانه ی بو یه که م جار له ده رگای سیاست
 ده دن، بوویته مایه ی بینه و به ریه کی پر له ناکۆکی. له بهر نه وه
 شتیکی سه یرنیه که نه م پیاوه و به ره می قه له مه که ی دهستی تانه م
 رۆژانه ش له لایه ن گشت لیکۆله ره وه کانه وه به هه موو ریپازه
 جۆراجۆره کانیا نه وه، جیگای بایه خ پیدان بی. جا هه رچه نده رووی
 شیوینراوی مه کیافیلی له دیر زه مانه وه له بیرو هۆشی رۆژئاواییه کاندای
 به ره و سرپنه وه چووه و رووه راسته قینه که ی جیگای گرتۆته وه، به لام لای
 رۆژه لاتیه کان هیشتا هه ر وینه که ی له وه به ری له بیرو هۆشدا چه سپه و به
 شیوه یه کیش که جیاوازی له گه ل نه وه که ی نه وروپای سه ده کانی
 پیشوودانیه. سا نه م لیکۆلینه وه یه نامانجی نه وه یه که به پشت به ستن به
 نووسینه کانی خویو به و دوا بیروپایانه ی لیکۆله ره وه کان سه باره ت
 بیروباوه ره کانی پی یگه یشتوون، رووه راسته قینه که ی مه کیافیلی بخاته
 پیش چاو. هه ره کو ته قه لا دانیکیشه بو گه یشتن به هه ندی نه نجام
 لیده ره ینانی نوئی نه وتۆ که بو گفتو گو له سه رکردن و په ره پیدان
 ده شین.

كورتە يەككى ژيانى مەكياڧىللى

نيكۆلۇ دى بىرناردۇ مەكياڧىللى، لە (۲) ى مايسى (۱۶۶۹) دا لە شارى فلۆرنسا كەدەكە وېتە ناوہ پاستى ئىتالىاۋە، لە دايك بووہ. بە پەچەلەك لە بنەمالە يەككى تۆسكانىيى سەردارى رەسەن بووہ كە زۆر كەسيان بە دريژايى دەيەھا سالّ پايە وپلەي گرنگيان داگير دەكردو لە ئاكاميدا چرزابوونە كۆپى ژيانى سياسى ى پر لە چست و چالاكىي فلۆرنساۋە، تەنانەت خاۋو خيژانى باپيرە گەورەي لە ئەنجاميدا لەسالى (۱۲۶۰) دا توشى دەركردن لە شار بووبوون و يەككىشيان لە بەنديخانەدا ليمردبوو. ھەرۋەھا پيش ئەۋەي مەكياڧىللى چاۋ بە ژياندا ھەلبېنى، خيژانەكەيان لەپووى بارەي ئابوورپيەۋە لە شكستيدا بووہ ئەۋە، ۋەك لەدواييدا سەرنجى دەدەينى، ھەندى شوپنەۋارى بە ھەلس و كەوتىيەۋە جى ھىشتوہ. كەۋابى مەكياڧىللى لە باۋەشى سياسەت و پۆشنىبىرىدا پەروەردە بووہ. باۋكى پاريزەرىكى ناسراۋ بووہ دايكىشى شيعرى داناوہ. جا ھەرچەندە زانىاريمان دەربارەي ماۋەي تۆبەرەي ژيانى مەكياڧىللى بەو شىۋەيەي سەرچاۋە سەرەتايىيەكانى بارى پۆشنىبىرى ئەۋمان بۇ رۇشن بكاتەۋە لە بەردەستدا نىيە، بەلام گومانى تىدانىيە كە بە پىۋانەي سەردەمى خۆي، خويندەۋارىيەكى باشى بە نسىب بووہ و قانۋون و ميژۋوى^(۱) خويندەۋە. لە تەمەنى ھەوت سالاندا دەستى كردۆتە فيژبونى زمانى لاتىنى^(۲) كە ئەۋ ۋەختە زمانى زانست و پۆشنىبىرى بووہ. ئىنجا ھەر لە سەرەتايلاۋىتتىيەۋە، ھەزى خۆي بۇ ھەردو پۆشنىبىرى كۆن و نوئ نىشانداۋە ۋە خوتبەكانى خوتبەدەرى پۆمانىيى شىشروون (۱۰۶-۴۳-پ.ز)

ی خویندونه ته وه و نووسینه کانی ئه رستوی خه تم کردوون و به بایه خ پیدانه وه، شوین نووسینه کانی ههردوو راپه ری سه رده می راپه پین دانتي (۱۲۶۵-۱۲۲۱) و په ترارک (۱۳۰۴-۱۳۷۴) که وتوه. به لام قوتا بخانه ی راسته قینه ی مه کيا فيللی، شه قامه کانی شاری فلورنسا بووه که گه وره ترینی بلیمه ته کانی سه رده می راپه پینی وه ک دانتي و لیوناردو دافینشی و مایکل ئه نجلوو چه ندانی تریشی به جیهان به خشيوه. ئه م شاره له وه دا له گه ل شاره کانی تری ئیتالیادا جیاواز بووه که چست و چالاکي یه کی فراوانی ئه وتوی تیدا بووه نه ک ته نها پیشه ی ده سته یه کی هه لبرارده بووی به و وینه یه ی له شاریکی گرنگی وه ک فینیسیدا ده کرا، به لکوو پیشه ی هه موو فلورنسا بییه ک بووه. واته له م شاره دا، به پیی وه سف کردنیه لایه ن یه کیک له میژوو نوسانه وه^(۳) "هه موو خه لکه که سیاسی بوون" جا به راستی. شه قامه کانی فلورنسا، گه لی کاره ساتی سیاسی یه ک به دوا ی یه کی پر له دهرس و عیبه رتیا ن به خویانه وه دیوو که چه سپا بوونه یادی خه لکه که یه وه و به رده وام ده یانگی پرا نه وه و کاره ساتی ژیا نی تایبه تی خویانیا ن پیوه به ند ده کردن. دوو چاری بریقه دار و سه رنجیکی کاریگه ری پر مانا بنۆینن. بالایه کی مام ناوه ندی و دوو لیوی ته نک که زه رده خه نه که یان هه رچی یه ک له قوولایی ده روونیدا بسووری ئاشکرای بکن. سه رچاوه کان پشتت به نووسینه کانی هاوچه رخه کانی ده رباره ی و به و تابلویانه ی هه ندی له وینه کیشه کانی سه رده می راپه پین کی شناویانه به م جوړه وه سفی ره نگ و پوی مه کيا فيللیان کردوه. به لام له و دیو ئه م شیوه یه وه جیهانیکي له به ها خوی هه شار ده دا. مه کيا فيللی به نمونه یه کی ده گمه نی قسه قوتی و کاریگه ری له گوینگو ده م راستی و رووخوشی له ئاستی خه لکی هه مه چه شنه دا، له

دار فرۆشه‌کانی گونده‌که‌یه‌وه تا میره‌کانی ئیتالیا و ئینجا پادشاکانی
 ئه‌وروپا ناسرابوو که به‌وه هه‌ولێ ده‌دا. له هه‌موو حاله‌تیکدا جیگه‌ی
 په‌زنامه‌ندی بیو بچیته‌ دلێ خه‌لکه‌که‌وه واته‌ پیاویکی خۆش مه‌عشه‌ربووه‌و
 بۆ براده‌رانیشی هه‌یجگار دڵسۆز بووه‌و له پیناوی خه‌یرو خۆشی و
 پایه‌بلندیاندا هه‌رچییه‌کی له باردا بووبی چ به‌ قسه‌و چ به‌ کردار بۆی
 کردوون. هه‌روه‌کوو له ژيانیدا دله‌ره‌قیی نه‌زانیه‌و چیه‌ و به‌زه‌یی به‌و مرۆفه
 بیگوناها‌نه‌دا هاتۆته‌وه که بوونه‌ته‌ کۆچی قوربانی و نه‌مه‌ش به‌ ئاشکرا
 له‌و نامه‌ زۆرانه‌دا ده‌رده‌که‌وی که بۆ براده‌رانی خۆی نووسیون خۆ له‌ قسه
 له‌ پوویشدا، هه‌یچ یه‌کێک له‌ ناودارانێ سه‌رده‌مه‌که‌ی شانی له
 شانینه‌داوه^(٤). به‌لام له‌ پال هه‌موو نه‌مانه‌دا، پیاویکی به‌ گومان و دوو دل
 و راپا بووه. هه‌وره‌ها نه‌و نه‌گه‌ر چی جارێکیان سه‌باره‌ت به‌ خۆی وتویتی:
 "من به‌ هه‌ژاری له‌ دایک بووم له‌ به‌ر نه‌وه‌ پێش خۆشیبینین، هه‌ست کردن
 به‌ موحتاجی فێربووم"^(٥) له‌گه‌ڵ نه‌وه‌شدا خۆشی ی له‌ ژياندا به‌ خۆیه‌وه
 بینیه‌وه و تیگه‌یشتنێکی ئیتالیا بیانی ره‌سه‌ن تیگه‌یشتوووه. ژيانێ
 خۆشویستوووه سه‌خی ته‌بیعه‌ت بووه‌و ره‌زیل و پیسه‌که‌ نه‌بووه. له
 پاره‌و پوول سه‌رفکردندا، چ بۆ خۆی و چ بۆ براده‌رانی ده‌ستی نه
 گه‌راوه‌ته‌وه^(٦) یا هه‌رچه‌نده‌ مێبازو جوان په‌رسته‌ بووه، به‌لام قه‌ت
 نه‌یده‌گه‌یانه‌ راده‌ی غافل بوون له‌ نه‌ریت و بواری به‌ خۆی نه‌ده‌دا کار
 بگاته‌ نه‌وه‌ی ژيانه‌ خه‌زانیه‌که‌ی لی بشیوی، بگه‌ وه‌ک باوکیکی دڵسۆزی
 به‌ په‌رحم له‌گه‌ڵ هه‌ر شه‌ش مناله‌که‌یدا ده‌جولایه‌وه‌و نه‌وپه‌ری
 به‌ ته‌نگه‌وه‌هاتن و خۆشه‌ویستی‌شی به‌ ژنه‌که‌ی ده‌به‌خشی. به‌م جووره
 هیواو ئاواته‌ به‌رینه‌کانی به‌ گونجاوییه‌کی ته‌واوه‌وه، له‌گه‌ڵ بلیمه‌تییه‌ بی

هاوتاکه‌ی و خوْشه‌ویسته‌که‌ی بۆ ئیش کردن و گیانی خزمه‌تگوزارییه‌که‌ی به چاکترین باردا هاتنه کایه‌وه.

ئه‌مانه‌هه‌موو نیکۆلۆیان خسته‌قالبیکه‌وه له کۆمه‌لگایه‌کدا که پاشماوه‌ی ئایدۆلۆژیای دهره‌به‌گیه‌تی و به‌تایبه‌تی سیفه‌تی تاکره‌وی و دوو فاقییه‌که‌ی، به‌سه‌ر بیروهۆشی زۆربه‌ی هه‌ره زۆری به‌ره‌ی خاوه‌ن وشه‌و فیکردا زال بووبی، وه‌ک بیگانه‌یه‌کی لیبێ. بۆ وینه زۆر که‌سی دهره‌ن گنده‌ل له هاوتاکانی، هه‌سه‌وودیان پێده‌بردو ته‌قه‌لایان ده‌دا له‌رێگه‌ی گه‌روگرفت بۆ دروست کردن و بلاوکردنه‌وه‌ی قسه‌و باسی داوین پیسی دهره‌باره‌یو تانوت لێدانی گوايه‌ دلسۆز نییه، زه‌فه‌ری پێبه‌رن. که‌چی له‌و که‌سانه‌ به‌ولاره‌ که‌ له‌ بیرکردنه‌ودا هاوشانی بوون و یا به‌ په‌وشت له‌و بالاتر بوون ماوه‌ به‌خۆیان بدهن دابخزینه‌ زه‌لکاوی به‌دکرداری و گنده‌لییه‌وه، له‌ سه‌روو هه‌مووشیان‌وه میژوونوسی ناسراو گویکاردینی و دیپلۆماسی ی فلۆرنسای فرانسیسکۆ فیتۆری - ئه‌مه‌ به‌تایبه‌تی دوا‌ی دهره‌به‌دهرکردنی -، ئیتر هیچ دۆستیکیدلسۆزی به‌خۆیه‌وه نه‌دی. بۆیه‌ هه‌روه‌کو میژوونوس أ.ک جیفیلیکۆف دهره‌باره‌ی ده‌لی: "ئه‌و به‌ته‌نیا بوو" به‌لام "له‌که‌سانی تر سه‌ر بلندتر بوو"⁽⁷⁾. هه‌سه‌ودی پێبه‌رانی مه‌کیافیلی پتر له‌سه‌ر ئه‌وه‌ لێی په‌ست ده‌بوون که‌ له‌ پاده‌به‌دەر قسه‌ له‌ پوو بوو. له‌ راستیدا ئه‌و نه‌یده‌توانی خوْشه‌ویستی یان رق و کینه‌ی خۆی له‌ خه‌لکی به‌شاریته‌وه، چونکه‌ نه‌گه‌ر ته‌قه‌لای شارده‌نه‌وه‌شیانی بدایه، نه‌وا شیوه‌ی سه‌رو سه‌کوت و زه‌رده‌خه‌نه‌ پڕ له‌گالته‌پێ هاتنه‌که‌ی یا له‌دلسۆزه‌که‌ی هه‌ر به‌وباره‌یاندا ده‌نواند بۆیه‌ ئه‌و له‌دوره‌به‌ریکدا که‌ زۆربه‌ی رۆشنبیرانی له‌نیسک بێ به‌رو بێ روتر بوون و مه‌رابی یان بۆ هه‌ر خاوه‌ن ده‌سته‌لاتیکێ پایه‌دارو ده‌ولمه‌ند، ده‌کرد، چه‌نده

رهوشت و رهفتار نزمیش بووایه، وهك مرؤفتیكى ئاناسایی دهكهوته پیش چاو ئینجا وهختی لهئه نجامدا ئه ویش ناچار بوو دلای كهسانی نوو پوو رابگری، خوئی به لاقرتیوه له نوسینیكدا وتی:

"من زۆر له ده مهیكه وه ئه وهی بیرى لیده كه مه وه نایلیم و ئه ویشی ده یلیم به هیچ كلۆجیك بیرى لینا كه مه وه. خو ئه گهر جارێكیان رووی دا كه ناچار بجم هه ق بلیم، ئه وا به كلافه یهك درۆو ده له سهی وه ها ده وریده ته نم كه زه فهر پێبردنی ئاسان نه بی"⁽⁸⁾. هه روه ها به گالته هاتن به شت تا وانباریان ده كرد كه ئه وه به پێوه سف كردنی یه كێك له میژوونوسه ئیتالیا بیه كان، بریتی بوو له نواندنیكى چاكی "نایینی كه سیك كه دلسۆزانه با وه پری به ره های تایبه تیخوی هه بوو" چونكه "ئه وهی خه لكی تر ده یان شاره ده وه ئه و نه یده شاره ده وه" یا ئه گهر بیشیکردایه "ئه و سیفته به رزانهی خوئی هه شار ده دان" كه وه هایان لیده كرد "دلپاکییه كه ی بكه ویتته به رچاوان نهك باره راسته قینه كه ی"⁽⁹⁾.

زۆر جاریش هه سوودی پێ به رانی مه كیا قیللی، بۆ زه فهر پێبردن و زپاندنی ناوی، په نایان ده برده به ر گه لی ری و شوینی چه په ل. بۆ نمونه به ته ماعكار گونا هباریان ده كرد و - به قسه ی ئه وان - گوایه هه ر ئه وه ش هانی دا ماریا كۆرسینی به ته ماعی سه روه ت و سامانه كه ی بكاته هاوسه ری خوئی، له كاتیكدا پیرۆزی په یوه ندی ژن و میژدایه تی له نیوانیاندا له پاده یه كدا بوو كه ماریا تا دوا هه ناسه ی ژیان، ئه و په پری وه فاداری بۆی به وه فا بووه و ته نانه ت نیکۆلۆش له وه سیتی یه كه میدا، برپاری بۆ دابوو كه ته واری هه قی خوئی له مال و مولك بدریتی و به مه رجی ته نیا خوئی مناله كانیان سوود له و میراتییه ببینن كه دواى مردنی به جیی دیلی. جا به دریزی ماوه ی بیست و سی سال، په یوه ندیی نیوان نیکۆلۆو

ماريا له و پەرى باشيدا بووه . ههروهكوو نامهكانى دهريدهخه ن له هه ر سهفهريكدا كه كرديويتى، زۆر تهنگهتاوى گه پانه وه بووه بۆ ناو خيزانه كه ي و نه وانيش زۆر به په رۆشه وه چاوه پوانيان كر دووه، به تايبه تى ژنه كه ي كه نيكو لۆ بۆ گالته و گه پ به (سه رۆكه كه م) ناوى بردووه ⁽¹¹⁾ هه روه ها هه نده كه سيك ته قه لايان ده دا، سه ركه وتنه به رچاوه كانى كه به كر ده وه له ژيانيدا به دى هينابوون، بخه نه ناو گيژاوى گومان ليكر دنه وه، به تايبه تى سه ركه وتنه كانى له كوړى ديپلوما سييه تدا ⁽¹²⁾، به لام گيژاوه كه يان ته نيا خه يالتيكى خاو بوو.

ئهم هه لويسته نانه جيبانه يه ي هاوه ل و ناسياوانى له پال گرفته تايبه تيه كانى خويدا، جوړه به رچاو تاريكييه كيان له ده روونى مه كيا فيليدا دروست كر دو خستiane سه ر نه و باوه په ي گوايه حه ساد هت "غه ريزه يه كى په سه نى ته بيعه تى ئاده ميزاده" و "نه ژادى مرؤفايه تى به گشتى، پتر مه يلى يه ك له بايه خى يه كتر كه مكر دنه وه ده ك ن نه ك ستايش كر دن — ده مه ته قى ⁽¹³⁾". به لام مه كيا فيليخۆى له م بابه ته خه لكه نه بوو، چونكه نه و "هه رده م ئاره زوويه كى سه روشتى بۆ ئيشكر دن و به شيوه يه ك كه خيرو خوشى كو مه لى تيدا بۆ و بى گويدانه هيج شتيكيتر، هانده رى بوو — ده مه ته قى". له بهر نه وه كاريكى ره و ابوو كه ميژوو حوكمى عاديلانه ي خو ي بدا و نه ستيره يه سه وودى پى به رانى مه كيا فيللى، وه ك هه ر نه بووبن بكورژيته وه نه ستيره ي نه و له ئاسمانى بيگه ردى ئيتاليا دا هه ر روو له گه شان وه بى و ناوishi له گشت كوړو كو مه لتيكى ئايدۆلوژى و سياسيدا، هه ر به زينديويتى بمينيته وه. نه وه تا نه مرؤش له قولايى گوپه كه يه وه، به م شيوه بى يا خود به ويان، چنگى له سياسهت هه ر گيره و بيروپاكانى، خو يان به سه ر گشت رووناكبيره سياسيه كاندا ده سه پينن.

مه‌کيا فيللی سه‌ره‌پای نه‌و هه‌موو به‌هره و تواناو بیریژییه‌ی، نه‌گه‌یشته نه‌وه‌ی له وه‌ختیکی زوودا، شوینی شیاوی خۆی له ده‌زگای حوکم و کۆری سیاست له فلۆرنسادا داگیر بکا. هۆیه‌که‌شی له‌بنچینه‌دا ده‌گه‌پیتته‌وه بۆ زه‌فه‌رنه‌بردنی به‌و رینگایه‌یا ناسیاوی په‌یداکردن له‌گه‌ل نه‌و که‌سه‌ی ده‌یتوانی بیگه‌یه‌نیته سه‌ر شانۆ. به‌لام کاتێ گه‌یشت، ته‌مه‌نی خۆی دابوو له (٢٩) سالان و نه‌و وه‌خته‌زۆر که‌سانی تر پێش نه‌م پایه‌و پله‌ی گرنگیان داگیر کردبوو. له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا کاریکی ناسایی بوو نیکۆلۆ بوونی خۆی بسه‌لمیته‌ی و جێ‌پێی خۆی بکاته‌وه. چونکه‌ نه‌و وه‌ک ده‌رباره‌ی خۆی وتویته‌ی، به‌خت وه‌های له‌چاره‌نووسی بوو که‌ نه‌توانی "باسی هونه‌ری پیشه‌سازی و ئاوریشم و هونه‌ری چینیخۆی"^(١٣) یا باسی قازانج و زه‌ره‌ر بکا، به‌لکو بتوانی ته‌نیا له‌یه‌که‌مه‌سه‌له‌ بدوێ که‌ نه‌ویش کاروباری ده‌وله‌ته‌"^(١٤) بۆیه‌ وه‌ختی له‌ته‌موزی ١٤٩٨ داو به‌دوای دامه‌زراندنی پژیمی جه‌مهووری له‌ فلۆرنسادا، سکرته‌ریتی نه‌نجومه‌نی ده‌یه‌ی پێ‌سپێردرا، له‌و کارانه‌دا که‌ به‌جێ هینان، لێوه‌شاوه‌بیه‌یکی نه‌وتوی سه‌لماند که‌ هه‌رزوو به‌سه‌ر هه‌موو نه‌وانی تردا زال بوو. نه‌م هه‌تا نه‌و وه‌خته‌هیچ راپۆرتیکی په‌سمیی نه‌نووسیوو، یا له‌هیچ شوینی‌کدا وتاری نه‌خویندبووه‌وه، که‌ چی دارپشته‌پته‌وه‌که‌ی له‌یه‌که‌مینی نووسینه‌ په‌سمی یه‌کانیدا، وه‌هایان نیشاندده‌دا که‌ له‌م کۆرده‌دا خاوه‌نی تاقیکردنه‌وه‌یه‌کی که‌ له‌که‌بووی چه‌ندین سال بی"^(١٥). خۆ وه‌نه‌بی نه‌رکه‌که‌شی که‌م بایه‌خ بووی، چونکه‌ نه‌نجومه‌نی ده‌یه‌ سه‌ره‌رشتیی هه‌موو کاروباری سه‌ربازوو په‌یوه‌ندی جه‌مهوورییه‌تی له‌گه‌ل ده‌ره‌وه‌دا ده‌کرد و پووبه‌پووی چه‌ندین کاره‌سات و پووداوی یه‌که‌ لاییکه‌ره‌وه‌ی وه‌زعه‌که‌ ده‌بووه‌وه، به‌تایبه‌تی به‌هۆی ئالۆزی په‌یوه‌ندی فلۆرنساوه‌ له‌گه‌ل حکومه‌ته‌کانی شاره‌کانی تری ئیتالیا داو له‌

نه نجامی ته ماعکردنی بیگانه دا له سه رجه می ولاته که زنجیره یه ک شه پو شؤری یه ک به دوا ی یه کدای لیوه شایه وه و سوود و به رژه وهندی دوو ده ولته نه وروپاییه به هیزه که، ئیسپانیا و فهره نسای تیدا که و ته بهر حاله تی به یه کدادان. به هر حال، وه ختی پیرو سو دیرینی براده ری به سه روکی نه نجومه ن ه لبر تدررا، نه و هینده پشتی پی نه ستور بوو که وای لیها ت بچته ریزی دانه ران و نه خشه کیشانی سیاسه تی جه مهورییه ته که وه.

مه کیافیلی پانزه سال مایه وه و له و ماویه دا بیست و چوار جار کرایه نیردراوی دیپلوماسی که نه وه هلی په یوهندی کردنی راسته و خوی له گه ل گرن گترین که سانی نه وسای ئیتالیا و نه وروپای بو سازاند، وه ک پاپا و پادشای فهره نسوا ئیمپراتوری ئیمپراتوری پیروزی پومانییا. مه کیافیلی له نیوان نه و سه فهرانه یه وه شاره زاییه کی فراوانی ده سنگر بوو، چونکه له نزیکه وه زانیاری ی دهر باره ی نهینیه کانی په یوهندی نیو ده ولته تان و پی و شوینی حوکمرانی کردنی له نه وروپا په یداکرد. بو وینه چوار جار خوی به ته نیا سه ری له دهر باره ی فهره نسادا که چند مانگیکیان خایاند و له نه نجامیاند، شاره زای کردارو په فتاری فهره نساییه کان و پیلانه کانی ناو دهر بارو زور شتی تریش له شیوازه کانی فهرانه واییه که یان بوو که نه مانه له گه ل تا قیکردنه وه کانی تری خویدا، به شیوه یه کی ناشکراو پوون له نویسه کانیدا په نگیان دایه وه. مه کیافیلی له نیوان گه شته دیپلوماسییه کانییه وه ههستی کرد که شتی که له م جیهانه دا هیه و نه و مه به سیتی، شتی که لیورد بوونه وه و به دوا دا گه پان ده هیئی^(۱). پژی می جه مهوری له فلورنسادا له سالی ۱۵۱۲ دا پوخوا و بنه ماله ی میدیتی. له سایه به یزه دا گیر که ره کانی ئیسپانیا وه ده زگای حوکمیان وه رگرت ه وه و سو دیرینی په نای برده بهر مه مله که تی

عوسمانییه کان و چه ندانیکی تریش له کاربه دهستان هه لاتن، ههروه کوو مه کيا فيلبش که هه رچييه کی له توانادا بوو کردی بو ئه وهی نه یه لئ جه مهورییه ت هه رهس بیئئ، دهستی له کار کیشایه وه. ئینجا له سه ره تای سالی ۱۵۱۲ دا، به تۆمه تیبه شداری بوونی پیلانیك دژی پژی می سته مکاری میدیتچی. تاوانبارکراو گیراو له ماوهی به ندییه که یدا شهش جار تووشی نازاردان بوو، تا دوا جار بریاری دوورخستنه وهی بو گوندی سانتاکروسی نزیك شاری فلورنسا درا که شوینی له دایک بوونی خوئی بوو.

مه کيا فيللی به دواي ئه م کاره ساتانه دا که بوونه هۆی پوو خاندنی جمهوری یه ت و ئینجا نازاردانی ئه م دوورخستنه وهی، تووشی نا ئومیدییه کی گه وره ی نه وتۆ بوو که وای لیکرد بریار بدا "ئیترا قهت بیر له سیاست نه کاته وه لیی نه دوی". به لام ئه مه بریاریک نه بوو بۆی بپریته سهر، بۆیه خوئی واته نی "دواي هه زار سال" لیدابران. بایدایه وه سهر "ئه شقه کۆته که ی خوئی"^(۱۷) چونکه - وه ک له یه کیک له نامه کانیدا وتراوه_ ئه و نه یده توانی له هیچ شتیک بدوی "ته نیا له یه ک باس نه بی که کاروباری ده ولته ت و که یا نه وه تا ته نیا له و باسه ده دویم، یا خود ناچار ی بیده نگیه کی بپرای بپر ده ب"^(۱۸) بگره ئه و له روژانی دوورخستنه وه که یدا نه ک ته نیا هه م ده ی نووسی و هه م بیده نگیش نه ده بوو به لکو و به رده وام گه لئ نامۆزگاری ی سوودبه خشی به و هاوپی دیپلۆماسیانه شی راده گ یاند که له کۆری یاریکاری سیاستی نه وروپادا هه لده سووران^(۱۹).

له نامه یه کدا که مه کيا فيللی له روژی ۱۰ کانوونی یه که می ۱۵۱۲ دا بو هاوپی دلسۆزی فیتۆری ناردوه، واته دواي دوورخستنه وه که ی به ماوه یه کی که م. باری ژیا نی خوئی دواي ئه م دوورخستنه وه یه، به م شیوه کاریگه ره باس ده کا: "له وه خته وهی دوورخراومه ته وه، هیشتا هه ر

له دیدا ده ژیم. به یانیاں زوو له گه لّ شه به قدا له خو وه لده ستم و پوو ده که مه دارستانه خنجیله که م تا بزائم نایا داربره کان چی یان به چی کرده". ئینجا دواى گفتوگو کردنيك له گه لّ نه م داربرانه دا، پوو ده کاته سر گردیک و چند سعاتیک به خویندنه وه وه به سر ده با دواى تر سوکه قاوه لتییه که ده کا و ئینجا ریگای مه یخانه که ده گریته به ر که له وئ له گه لّ ناشه وان و قه سباب و کریکاراندا ده که ویتته ده م و دوو. ئیتر "وه ختیک ئیواره دادی ده که ریتمه وه ماله وه. جل و بهرگه لادیسی یانه که م داده که ند و که قورای بوون و بهرگی ده ربارو پیشوازی کردن ده پوشم بو ئه وه ی شیک بنویتم ئه وسا به نیازی سهردان له کۆشک و ته لاری پیاوانی دیزین که به خو شنوودییه وه پیشوازیم لیده که ن، خو م ده که م به کتیبخانه که مدا و ئیتر نه وه تاکه خوراکه که بو من ده س بداو بو ی خولقايم. له وئ من کو له باسکردن و کۆلینه وه له بنج و بناوانی کارو. کرداره کانیاں ناکه مه وه و ئه وانیش به و گیانی مرؤف په روه ریبه وه ی پی په روه رده بوون، به سه روزمانیکی شیرینه وه وهرامم ده دهنه وه به م جوړه به دريژایی چوار سعاتی ره به رقی، من هه ست به هیچ بیزار بوونیک ناکه م و هه رچی شتیک بزائم په ستم ده کا فه رامو شى ده که م ئیتر نه هه ژاری و نه مردن ده مترسینن.، چونکه به کامی دلّ له گه لّ نه واندا ده بم^(۲۰)".

مه کيا فیلی به م گیانه وه خو ی بو لی کۆلینه وه و نوسین ته رخان کردو له و دوا سالانه ی ژیا نیدا، کۆمه لئ کتیبی بایه خداری دانان که له چند سه ده یه که له مه و به ره وه و هه تا ئیستاش به رده وام ده خوینرینه وه بایه خدارترینی نوسینه سیاسی و میژووییه کانی کتیبی (میر - ۱۵۱۳) و "ده مه ته قی ده رباره ی ده کتیبه که ی تیتوس لیفی ۱۵۱۳ - ۱۵۱۶"^(۲۱) و "هونه ری جهنگ ۱۵۱۹-۱۵۲۰" و کتیبه گوره که ی "میژووی فلورنسا" ن

که نه میان له هه شت بهرگدایه و له سالی ۱۵۲۰ به دواوه، چه ند سالیك پیوه ی خه ریک بوو.

مه کیا فیلی، وهك خوی وتویتی، هه ولی داوه هه رچی به کی زانیوه و له ریگه ی تاقیکردنه وه ی ساله هاو بریاره تایبه تییه کانی خوی وه سه باره ت به کاروباری سیاست فیری بووه، دایان بریژنیه ناو نووسینه کانییه وه^(۲۲). بیگومان دهوله مه ندییه که ی له زانستا و قوولی له تاقیکردنه وه کانیدا و دوربینی له بریاره کانیدا بو به خشینی په سه نایه تی و کارامه یی به نووسینه کانی سه روزیاد بوون. نیکۆلۆ هه رچه نده له شیوه ی نووسینیدا هینده به هیژوو په وان بوو که ده ورکی گرنگی له گه لاله کردنی زمانی نه ده بی ی به کگرتووی نی تالیادا گپرا که له مه شدا له تیروتوانجی ژه هراویی هه سودی پی به رانی ده رباز نه بوو، به لام نه و خوی واته نی "به و نیازه ی نه ده نووسی که کاریکی هونه ری بخولقیتی" به لکو به نیازی گه پان به دوا ی سیستمی سیاست وه یژه بزوینه ره کانیدا، به قولاییدا پۆده چوه خواره وه و ده یکوئییه وه. بۆیه له ده ربپریندا خوی له نالۆزی به دوورده گرن و په وان و پوون و سفت ده ینووسی. نه و نه وه ی به لاهه گرنک بوو "به حکمه تی سیاست بگا نهك به ده ربپرینی نه ستاتیکی، قایل کردن نهك پیا هه لدان، راچه ناندنی هه ست و نهستی خه لکی نهك دلدانه وه یان به جوانکاری نووسین^(۲۳)" به لئ... مه کیا فیلی به حکمه تی سیاست گه یشت و خه لکی قایل کردو هه ست و نه ستیانی راچه ناند، به لام به ده مییه وه به داهیتانی هونه ری و به شیرینی ی شیوه ی نووسینی دلشی دانه وه. هه ندیک رایان وایه که مه کیا فیلی نه گه ر بایه خی ته وای به نه ده ب بدایه سه رکه وتنیکی زۆر له وه زیاتری به دی ده هیئا که خوی چاوه پووانی ده کرد^(۲۴)، چونکه هاتنه به رمه یدان و سه رکه وتنه که ی له و بابه ته

بوون که به ده گمن بلیمه تیکی تری ئیتالیایی له م پوهه وه پېشی که وتوون، نه گه ر چی خوی بایه خیکی که میشی پیده داو وه ختیکیکه می بو ترخان ده کردن^(۳۵). بو نمونه شاتوگه ریبه کانی، له گشت شاره گوره کانی ئیتالیادا پېشکهش ده کران و سه رنجی خه لکیکی زوو له گه لیاندا پاپاشیان راده کیشا.

وه زعی مه کیافیلی له دور خستنه وه که یدا ناسایی نه بوو به تایبه تی له روی سایکۆلۆژییه وه که له نه نجامی دابپرکردنیدا له خزمه تکردن و به شداریوون له ژبانی پوژانه دا که خوی باوه پی و ابوو زیاتر له هر شتیکی تر بو نه وه و بو نووسین ده باره ی سیاست خولقاوه، هه ژا بوو.

به لام مه کیافیلی له م پوهه وه هینده به هه له چوو بوو که نه و رایه باوه ی ده یوت: "دورخستنه وه ی زیانیک بوو بو خوی و ده سکه وتیک بوو بو ئیمه"^(۳۶) "بووه راستییه کی سه لمینراو. به هه رحال، مه کیافیلی خوی رایه کی جیاوازی هه بوو، بویه به رده وام هه ولی گه رانه وه ی بو سه ر شانۆ ده دا. و ته نانه ت له دوا سالانی ژبانیدا، چهند جاریک سووکه هه لیکی بو به دیهینانی نه و ئاره زوو بو هه لکه وت و هه ندی کارو فرمانی پی سپیردرا، به لام له مه گرنگتر نه وه یه که دوا ی ماوه پیدانی به به شداریوونی نه و کۆرپه سیاسی یه گشتییانه ی له شاری فلورنسا دا ده به ستران، توانی لاوانی فلورنسا به لای خویدا رابکیشی.

نه و دله گه وره یه، له پوژی (۲۱) ی حوزه ییرانی ۱۵۲۷ دا له لیدان که وت و بو پوژی دواپی، له سانتا کروسی گونده که ی خویدا نیژرا. نیکۆلۆ له کاتی سه ره مه رگدا هه مان نیکۆلۆی دریژیایی سالانی ژبانی بوو. چونکه پیش گیان سپاردن به چهند ساتیک، نه وه ی لاپه سندرتر بوو که له گه ل پویشنبراندا له دۆزه خدا بی تا ده باره ی سیاست ده مه ته قی یان له گه لدا

بکا، نهک له گه ل نه فام و دهم پووتاندا بئ له به هشتدا^(۳۷). به لام مه کيا فيللی نه پده زانی و چاوه پيشی نه ده کرد که نه و له م ژيانه دا هر ده مینئ و له نيوانی نه و بيروا دروسته له پووانه وهی که به دلسوزییه وه ده ريبړين، هر به رده وام ده بئ له سهر باسکردن له سياست و نه خشه بؤ دانانی.

بيروا سياسیيه کانی مه کيا فيللی

ده توانی له نيوان ليکولینه وهی گرنګترين سی کتیب له چل کتیب که مه کيا فيللی دایناون، واته "میر" و "دهمه ته قی" و "هونه ری جهنگ"، له پال نه و کومه له نامانه ی که له زور باردوخی جیا جیادا بؤ نزکترين هاوری یانی خوی ناردوون، چاک شاره زای بیروا سياسیيه کانی بین. (میر) به قهواره به بچوکترين کتیبی مه کيا فيللی و ناودارترینیشیان داده نری^(۳۸). هر چه ند کتیبه کانی تری له گرنګیدا هیچیان له میر که متر نییه، به لام پیاو که ده یخوینیتته وه به راستی هه ست دهکا، نه و پانزه ساله ی که مه کيا فيللی وهک خوی وتویتی ته رخانی کردبوون بؤ: "به پړوه بردنی کاروباری فه زمانه وایی، به فیرؤ نه چوو بوون"^(۳۹).

نه م کتیبه له ژيانی خویدا. به ده سنووس به شیوه یه کی فراوان ده ساو دهس ده کرا به لام بؤ یه کمجار له سالی (۱۵۳۲) دا، واته دوی مردنی خاوه نه که ی به پینچ سال له چاپ. دراو نیتر هر خیرا وه رګیتردراپه سه ر گشت زه مانه نه وروپاییه کانی تریش و بؤ ده یه ها جاروبگره زیاتریش له چاپ درایه وه. هه روه کوو سه دان پوونا کبیرو سیاسی و نووسه رو که وتنه ليکولینه وهی و نیستاش له زور ده زگای نا کادیمی به ناوبانګدا، وهک

زانكۆي ئوكسفوردو زانكۆي ئامېرىكا لە بېروت و چەندانی تریش بۆتە بەندىك لە پرۆگرامى دەرسووتنەو. جا ھەموو ئەمانە پەسپۆرانیان ھاندو ھە "میر" لە ناو ھەموو بەرھەمەکانى سەردەمى پاپەرىنى بەخشانى ھە ئىتالىادا "بە ھەقیانەت بە بەرھەمىكى نەمر دابنن" (۳۰).

مەکیافیللى لە سەرەتادا جەمھورییەتى بۆ حوکمرانى کردن بە پرۆگرامى نمونەیی دادەنا. بەلام دواى ئەو ھەى کەوتە شیکردنەو ھە بارودۆخى ئىتالىای دابەشکراو بەسەر پینچ دەولەتدا لە سەردەمى ئەودا کە بریتیبوون لە مەملەكەتى ناپۆلى لە باشووردو، دۆقییەتى میلان لە باکوورى پرۆژاوادا جەمھورییەتى فینىسیای ئەریستۆکراتى لە باکوورى رۆژھەلاندا جەمھورییەتى فلۆرنساو دەولەتى پاپایەتى لە ناوھەراستا کە پەيوەندییش لە نۆوانیاندا و ھە لە سەر شەپوشۆرو ناکۆكى دەقى گرتبوو کە سەرپایى نیشتمانەکەى لە بەردەم شالۆى بەردەوامى بێگانەدا دەکردە نىچیرىكى دەستەمۆ، دواى ئەو مەکیافیللى لە "میر" دا گەیشتە ئەو ئەنجامەى کە باشترین پرۆگرامى بتوانى بەکیتى ئىتالىا پارىزگارى لیکردنى بەدى بىنى، ئەو جۆرە پرۆگرامەى شان داداتە سەر دەسەلاتىكى دىکتاتۆرى (موتلەق) ى بەھىزى ئەوتۆ کە گوى نەداتە لیکدانەو ھە دىنى دنیاى و رەوشتخووزى، چونکە سوودو بەرژەو ھەندى بالای دەولەت و بە شىو ھەكى تايبەتى بەکیتى ولات، بە راي ئەو ھەق بە میر دەدەن پەنا بەریتە بەر ھەموو رىو شوینىك، و ھە بەکارھىنانى زەبروزەند کە ھەك پىی لە سەر دادەگرت - بنچینەى ھەق و ھەرو ھە دلرەقى و کوشتن بە نھینىو پاشگەزبوونەو لە بەلین و سویندخواردن و پەنا بردنە بەر چاوەشەکردن و بەرتیلکاری و فرت و فیل و درۆکردن و دووپیوى، واتە نامانجى پىرۆز پارسەنگى رى و شوین لە ھەر بابەتىك بن دەداتەو

(الغایات السامیة تبرر الوسائل أیا کانت). ههروهه ئامۆژگاری میری وهه ده کرد که بۆ به دهیئانی ئامانج و زیاده خواهییه سیاسییه کانی خۆی، شهرم له هه لئباردنی هیچ جۆره پی و شویئیک نه کا چهنده بی مه زیتانه ش بن. چونکه فه رمانزه وای سه رکه وتوو نه و که سه یه که به پیی بارۆدوخ و به پیی پیویستی، په نا ده باته بهر هه ردوو جۆره پیو شوینی مرۆفانه و ئازده لانه و ده زانی چۆن له نگه ری نیوان فیئلبازی ریویو شالوو بردنی شیر راده گری، له بهر نه وهی که پیوانه و بنچینه بۆ هه لسه نگاندنی سیاست سه رکه وتنه. ئینجا دوایی به وه رگرتنی ئه م بیروپایانه به روتی و له سایه ی لی هه لئباردنیانه وه له لایه ن حوکمرانه کانه وه به و شیوه یه ی به ده ستوری (ولاتقربوا الصلاة) بۆیان له بار بووه. زاراوه ی (مه کیافیللیزم) و (مه کیافیللیست) په یدا بوون که یه که میان ئاسایییه و به و جۆر سیاسته ده وتری که هیچ گوئ ناداته به های په وشت و په فتارو دووه میشیان به و که سه ی په پیره ی نه و جۆره سیاسته ده کا.

به لام نه مه به هر حال له وه به ولاره نییه که بریتی بی له پۆپه ی شیوه شیوینراوه که ی مه کیافیللیزم. چونکه نه و پیاوه بیروپا گرنه گه کانی خۆی به بی چه ندین مه رج بۆ په وشتیکی بالوو به بی لیکدانه وه یه کی ژیرانه ی نه وتو که شت به باری راسته قینه ی خۆیدا بنوینی و سیاست چ له کات و چ له شویندا بخاته چوارچیوه ی راست و دروستی خۆیه وه ده رنه برپوه. بۆ نمونه بۆ میر زۆر به جییه خۆی وه ها نیشان بدا که خاوه نی "به زه یی و وه فاداری بۆ به لئین و هه سستی پیروزی مرۆفانه و دلسۆزی و دینه پره ری" یه و "به راستییش نه و سیفه تانه ی تیدان". به لام له سه ریشی پیوسته خۆی وه ها په روه رده بکا که "وه ختی پیویستی ناچار ی ده کا" به "پیچه وانه ی نه وه وه خۆی نیشان بدا" بۆی له سه رپی

بی. بویه میر دهبی "بیرو هۆشی خۆی ئامادهی گونجان له گه‌ل شه پۆلدا به و بارانه‌دا بکا که ئال و گۆری کۆشش و به‌خت ده‌یانه‌ینه‌ پێشه‌وه. به‌ مرجیک وه‌ که له‌ وه‌ به‌ر وتم. نه‌ گه‌ر بۆی لوا پشت نه‌ کاته‌ خێرخوایی و به‌ لام نه‌ گه‌ر هه‌ر ناچارو ته‌نگه‌ تاو کرا. نه‌ وا ده‌بی کۆ له‌ خراپه‌ کاری و شه‌ پخوایی نه‌ کاته‌ وه. میر به‌ شی هه‌ ژده‌ یه‌م "نه‌ وی راستیش بی میژوو نمونه‌ یه‌ کی نه‌ داوینه‌ تی که‌ میرو بگه‌ر غه‌یری میریش "نه‌ گه‌ر ناچار بووبیو ته‌نگه‌ تاو کرابی. په‌ نای نه‌ بردبێته‌ به‌ر خراپه‌ کاریو شه‌ پخوایی "نه‌ مه‌ راستیه‌ که‌ و به‌ مانه‌ وی و نه‌ مانه‌ وی. دانی پێدا بنه‌ یین یا پاو و پێوی بۆ به‌ یینه‌ وه، له‌ وه‌ ده‌ چی سیفه‌ تیکی به‌ ندی سروشتی خه‌ لکه‌ که‌ بی. که‌ وایی مه‌ ترسی له‌ م لایه‌ نه‌ ی بیرو پراکانی مه‌ کیافیلیدا نییه‌ که‌ هه‌ر وه‌ ک خه‌ لکه‌ که‌ ی ترشتی دیوه‌ و به‌ لام نه‌م به‌ پێچه‌ وانه‌ ی نه‌ وانه‌ وه‌ لیبی بی ده‌نگ نه‌ بووه، به‌ لکوو کلۆئیه‌ که‌ له‌ وه‌ دایه‌ که‌ نه‌ و مه‌ رج و سیفه‌ تانه‌ ی مه‌ کیافیللی داوای کردوون له‌ باروودۆخی ئاساییدا له‌ میردا هه‌ بن، وه‌ ک "به‌ ره‌ حمی و وه‌ فاداری بۆ به‌ لێن و هه‌ستی بالایی مروڤ په‌ ره‌ وری و دلسۆزی و دینداری" له‌ دوو تۆبی میژوودا له‌ ئاوی ناو بیابان ده‌ گمه‌ ن ترن. نه‌ گه‌ر به‌ اتایه‌ و گشت میره‌ کان په‌ یره‌ وی بیرو پراکانی مه‌ کیافیللی یان بکردایه‌، لاپه‌ ره‌ په‌ شه‌ کان له‌ ده‌ فته‌ری میژوودا هه‌نگجار که‌م ده‌ بوونه‌ وه.

ئینجا ئیستا با له‌ گه‌ل مه‌ کیافیللی و "میر" هه‌ که‌ یدا به‌ رده‌ وام بین و بزانه‌ ن چ نه‌ خشه‌ و ده‌ رسیک بۆ هه‌ر تازه‌ میریک داده‌ نی. میر له‌ سه‌ری پێسته‌ "پیاویکی به‌ ته‌نگه‌ وه‌ هاتوو بی، به‌ لام به‌ مه‌ رجیک له‌ قسه‌ کردندا ده‌ست نه‌ خاته‌ روو" له‌ سه‌ریتی خه‌ لکی وه‌ ها لیبکا "به‌ ره‌ حمی و وه‌ فاداری بۆ به‌ لێن و مه‌ ردایه‌ تیو مروڤ په‌ ره‌ وری و دینداری به‌ زه‌قی تیدا ببینه‌ ن و ببیستن -میر- به‌ شی هه‌ ژده‌ یه‌م "هه‌ ره‌ ها ده‌ بی خۆی" له‌

هه موو ئه و شتانه ی ده یخه نه بهر پيسواکردن و بق لی بوونه وه وه "به دور بگری. ئه وه ختیك توشی بق لی بوونه وه ده بی که بیته پاوو پووت که ریک و مال و مولک و ژنانی ره عیه ته که ی زهوت بکا که پیوسته خوی له قه رهیان نه دا" هه روه ها "نه گه ر خه لکه که بی باریو چلیتی و موخه نه تی و ترسنۆکی و لالانه وه یان له میر بینی ده شی به نه گریس و چه پهلای بدنه قه له م. جا له بهر نه وه ی نه م کاروکردارانه بۆی ده بنه به ردی بناغهی مه ترسی، ده بی خویانی لی به دور بگریو کاروباری خوی وه ها ساز بدا که کرده وه کانی ئه و په ری مه زنی و چست و چالاکی و وره پته وی و خۆراگری بنویتن". هه روه کو و سه باره ت به حوکم کردنی ره عیه ته که شی "ده بی ئه و بریاره ی دهیدا بپرای پیر بی و هه لوه شاننده وه ی بۆ نه بی. ده بی سوور بی له سه ر بریاره کانی خویو ماوه به هیهچ مروفتیک نه دا بیخه له تینی و فیلی لی بکا -میر- به شی تۆزده هه م".

مه کیافیلی نامانجی له م مه رجانه پازی بوونی گه ل بووه له میر، له بهر نه وه ی ره زامه ندیی گه لی بۆ حوکم پرائیه کی بنج داکوتراوی سه رکه وتوو به مه رجیکی بنچینه یی داده نا. ره زامه ندی گه ل "یه کیکه له و باسه هه ره گرنگانه ی که میر ده بی بایه خی پی بدا" چونکه میر ده بی "نه گه ر گه ل لیبی پازی بوو زۆد ترسی له پیلانگێران له دژی نه بی. به لام نه گه ر له لایان پيسوا و په زا گران بوو، یا هه سستی کرد گه ل دوژمنایه تی له گه لدا ده کا، نه وا ده بی له هه موو مروفتیک و له هه موو شتیك بترسی" چونکه قه لاوقولله "چه نده پته ویش بن" میر ناپارێزن نه گه ر "بق لی بوونه وه یاخۆشویستنی له لایه ن گه له که ی خویه وه ی"⁽³¹⁾ پشتگوی خست. "میر - به شی تۆزده یه م و بیسته م". چاکتریش بۆ میر وه هایه که به پشتی گه له که ی بگاته سه ر ته ختی فه رمان په وایی کردن نه ک به یاریده ی

سەرداران. "میر- بەشی نۆیەم". ھەر ھەتا ئەو میرەى ناتوانى "بە ھۆى پرۆژەى سوودبەخشەو" گەل رابکیشى بەلای خۆیدا "ناچار دەبى ھەردەم شمشىرى بە دەستەو ەبىو لە سەر پى بى-مىر- بەشى ھەشتەم". ھەر ھەتا زۆر پىوستە مىر مروفىكى رۆشنىر بى و دەبى "مىژوو بخوینتەو ە و لە کردارەکانى پىاوانى ھەنگەوتوو بکوئیتەو، تا سەرنج بداتە رىو شوپىيان لە شەپکردندا و لە ھۆى سەرکەوتن و ژىرکەوتنىان وردببیتەو، بۆ ئەو ەى لە سەرکەوتنەکانىندا شوپىن پىيان ھەلبگرىو لە ژىرکەوتنەکانىندا خۆى لە ھەلەو چەوتىبەکانىان بپارىزى _مىر_ بەشى چوار دەبىەم".

مەکیافىللى ئەو ەى لە ھەر تازە مىرىک داوادەکرد، دەزگایەکی رىک و پىكى بەرئو ەردنى ئەوتۆ دابمەزىنى کە کاروبارى بە کەسانىكى لىھاتووى بى لە کە بسپىرى و بەو ە ھەر مروفە و لە شوپىنى گونجاوى خۆیدا دابنى. ھەر ھەتا لە سەرى پىوستە "ھەمىشە مەىلى بە لای مروفى بە ھەر دارو بەتوانادا ەبىو کە سانىدەست رەنگىنى پەسەند بى و ھەنگەوتوان لە ھەر ھونەرىکدا بى رىز لى بنى-مىر- بەشى بىست و ەبەم " ئەم مەسەلە ە لە سنوورى خۆیدا گرنگ و بايەخدارە، چونکە "ەبەم بارى سەرنج کە دەربارەى مىرو چۆنىتى بىرکردنەو ەى لای ھەر مروفىک پەیدا دەبى، لە سەرنج لىدانى ئەو کە سانەو ە دروست دەبى کە لە دەورپشتىدان واتە ئەگەر دلسۆزو لىھاتوو بوون. ئەوا پىاو لە بەحىکمەتى مىر دلىا دەبى و دەوترى: توانىوتى لىھاتووى دەسنىشان بکا و دلسۆزى بگرىتە خۆى " پىوستىشە ئەوانە لە و زمان لووس. و مەراى کەر دوورو ە بلوفچىيانە نەبن کە لە "دەربارەى پاشا و مىرەکاندا گرد دەبنەو-مىر- بەشى بىست و دوو ەم و بىست و سىبەم". ئىنجا ئەوانە

دەبىباش بزانن و لەو ە بە ئاگا بن كە ئەو سەنگ و رەنگەى ھەيانە، بەندى
 ئەو ھەلۆيستەيە كە مير لە ژيتر پۆشنایيى رادەى دلسۆزى و فيداكارى ياندا
 بۆ خۆى پزىمەكەى دەيگريته خۆى. ميريش لە لای خۆيەو ە "بۆ
 ئيدامە پيدانى پابەندى و دلسۆزى ەزيرەكەى بۆ خۆى، پيويستە ئاگای
 لىى بئو گيرفانى پپر لە پارەو پوول بكا و بە نیشان و دەبدەبەى بەريزى و
 گەرەبەى، دەورى بتەنيو سۆزى بۆ دەربېريو شەرافەتمەندى پيىبە خشيو
 پاىە و پلەيەكى بەرپرسيارانەى ئەوتوى پى بسپىرى كە ئەو پارەو پوول
 دەبدەبەى بەريزى و گەرەبەيى بە سەريدا دابارىنراون، ھانى بدەن بۆ
 تەماعەردن لە دەسكەوتنى سامانى زۆرترو لەقەبى گەرەتر. يا ئەو پاىە و
 پلەيەى پيگەيشتو ە تا ئەو رادەيە گرنگ بى كە ترسى لە دەست چوونى لا
 پەيدا بكا -مير- بەشى بيست و دوو ەم" ھەر لەم روانگەيەو ە مير دەبى
 "پياوى دنيايدەو بەحىكمەت بۆ كۆپى دانىشتنى خۆى ھەلبېزىرى و ماو ە
 تەنيا بەوان بدا بە سەربەستى بۆى بدوين و لە حزوريدا راستى دەر بېرن،
 بەلام بە مەرجيەك ئەو سەربەستى پيدانە تەنيا لەو باسانەدا بى كە خۆى
 پرسىاريان دەربارە لى دەكا و لەو ە نەچى بەلاو ە. وەكى تر پيويستە ئەو
 لەلای خۆيەو ە سەبارەت بە ھەموو شت پرسىاريان لى بكا و گوى بۆ
 بيروپايان رابگپى و ئينجا ئەوسا بەشئيو ە تايبەتى يەكەى خۆى بىر لە
 باسەكە بكانەو ە. ھەر وەكوو دەبى لەو كۆپى دانىشتنانەدا لەگەل ھەر
 يەكەك لە راويژكارانيدا و ھا بەجوولئيتەو ە دلتىاي بكا كە چەندە بە
 دلسۆزىيەو ە لەروو قسە بكا، مير ھيندە لىى رازى دەبى. دواى ئەو ە ئيتىر
 پيوستە گوى لە قسەى ھىچ مرؤفەيك نەگرى، بەلكوو خۆى لەبەر پۆشنایى
 بيروپاي راويژكارانيدا لەباسەكە بكوئيتەو ە و بريارىكى ئەو توى لەسەر بدا
 كە پاشگەزبوونەو ەى تيدا نەبى" ھەر ەو ھا تازە مير دەبى "ھەميشە

نامۆزگاری بگریته خۆی، به لām له وهختیکدا که نه و خۆی ده یهوی، نه که له
 وهختیکدا که کهسانی تر ده یانهوی بگره نه گهر خۆی داوای نه کردبی،
 نابی به هیچ کلۆجی ماوه بدا ته قه لای نامۆزگاریکردنی بدری. هه رچه نده
 پیوسته نه و خۆی به زیاده وه داوای بکا و باش گوی بۆ نه و راستی یانه
 شل بکا که بۆی ده گێپدرینه وه که پرسیار ی ده رباره کردوون -میر-
 به شی بیست و سییه م" له گه ل نه وه شدا "پیوسته سه بارهت به و قسانه ی
 بۆی ده کرین و ریایی و له کارکردنیشدا وه ها هه لنه سووپری که له سیبه ری
 خۆی بترسی". هه روه ها میر ده بی بۆ هه ر شته و پیوانه یه کی نه گۆپری
 هه بی، به لām له گه ل هه رده م حیساب بۆ کردنی پیداو یستیو بارودۆخدا. بۆ
 نمونه ده بی سه خارهت و پیسکه یی سنووریان هه بی و دلپاکی یش تا
 پاده یه ک بی که پیوسته به بی چه ند و چۆن له ساتی به یه کدانیدا له گه ل
 سوودو به رژه وه ندی ده ولته دا کۆتایی پی بیت. واته پیوسته هه ر میریک که
 ده یه وی پاریزگاری له خۆی بکا، فی ر ببی چۆن خۆی له دلسانی و
 خیرخوایی به دوور ده گری و ده بی نه م فی ربوونه شی به پیی پیوستیی
 هه ر حاله تیک که تووشی دی به کاربه ئینی -میر- به شی پانزه یه م". به لām
 له سه ریته تی تا په ری نه و په ر هه ولی ته سکرکردنه وه ی ماوه ی نه و
 خۆدوورخسته وه ناچار ییه و کۆتایی پیه ئنانی بدا له گه ل "مسۆگه رکردنی
 نه من و ئاسایش"، بگره هه ر خیرا بیگۆری به "کارو کرداریک نه و په ری
 سوودیان بۆ په عیه ته که تیدابی -میر- به شی هه شته م". مه کیافیلی په
 شیوه یه کی قوولتر له کتیبه که ی تریدا "ده مه ته قی" که نزیکه ی پینچ سال
 به دانانییه وه خه ریک بووه، گشت بیرو باوه ره کانی خۆی سه بارهت به
 سیاسهت و چونیتی حوکمکردن و په وشته و په فتارو په یوه ندی ی نیو
 ده ولته تان و زۆر شتی تریشی به پشت به ستن به هه لسه نگاندنی

تاقیکردنه وه کۆنه کانی رۆما تیدا کۆکردونه ته وه، دووباره دهکاته وه. گرنگترین شت که خوینهری "دهمه ته قی" (۳۳) هه لیده هینجی نه وه به که چاکه کاری نموونه یی لای هر هاوولاتی به ک به راده ی خۆته رخان کردنی بو به رژه وه نندی گشتی ده پیوری. بۆیه پیاو له "دهمه ته قی که یدا" وه ک له "میر" یشدا هه به هه ست ده کا مه ک یا فیللی به په رۆشه وه ویلی دوا ی نه و پزیمه نموونه یی به که خه و به دامه زان دنی به وه له نیتا لیا دا ده بین ی. گومانیشی تیدا نی به "نه و حکومه ته میلی به ی مرۆفیکی ژیری نه و تو دینیته کایه وه که خه لکی بتوانن له ژیر سنایه ی نه و یاسایانه دا که دایانده نی بزین، بی نه وه ی ناچار ی ده سکاری کردن و راست کردنه وه یان بین حکومه تیکی به خته وه ر ده بی" "دهمه ته قی - کتیبی به که م - ۲". که وای جاریکی تریش میری نموونه یی له "دهمه ته قی" دا وه ها ده بینینه وه نه و که سه بیکه "سه رجه می که ل دهکاته دۆستی خۆی" "دهمه ته قی - کتیبی به که م - ۴۰". بگره مه ک یا فیللی لی ره دا سه باره ت به شوینی که ل له به رامبه ر حکومه تدا له وه به ولاتریشه وه ده چی که له "میر" دا و تراوه ده لی: "پیاوی ژیر له مه سه له زانراوو لاوه کی به کاند ا وه ک مه سه له ی دابه شکردنی پایه و پله و پیشخستن و به رزکردنه وه، رای گشتی ناخاته پشت گوی، چونکه که ل لی ره دا نه که ر وازی لی به پتیری خۆی جله وی خۆی بگری، قه ت هه له نا کا و نه که ر جار نا جار ی کیش کردی، هه له کانی به به راوورد له که ل نه و هه لانه دا که نه که ر دابه شکردنه که درایه ده ست چه ند که سانیک رووده دن، زۆر ده گمه ن ده بن" "دهمه ته قی - کتیبی به که م ۴۷". مه ک یا فیللی له "دهمه ته قی" دا سه ر له نوی پی له سه ر پیوستی ره چاو کردنی بنه مای "کالا به قه د بالا - الرجل المناسب فی المکان المناسب" و نه و په ری سوود بینین له تواناو به هره و بلیمه تی به تازه

پشکو تو هکان داده گریته وه " چونکه وه خستی لایک له ریگه ی چاکه کاریبه که وه که له گه ل کاریکی مه زنیدا سر هه لده داو ناوی ده که ویتته سر زاری گشت خه لکه که، نه وه ده بیتته عه یب و عاریکی گه وره که ده ولت نه و خزمه ته ی نه خاته حالته ی سوود لیبینینه وه و لاهه که ناچاری چاوه پروان کردن بکا تا به ته مه ن گه وره ده بی ئیتر له و ماوه یه دا وای لی دی چالاکیه تاییه تیبه که ی بیروهوشی و خیرایی یه که ی له ئیش کردندا له ده س بدا که ولاته که ی ده ی توانی له کاتی خویدا بیانخاته کارو سوودیان لی بیینی " ده مه ته قی - کتیبی یه که م - ۶۰ ."

له و باسه گرنگانه ی که مه کیا فیلی به بایه خ پیدانیکی زوره وه لای لی کردوته وه به شیوه یه کی نو ی چ له " میر " چ له " ده مه ته قی " دا لیسی دواوه ته نانه ت یه کیک له کتیبه کانی خو ی بۆ ته رخا ن کردوه " هونه ری جه نگ " (۳۳) ، مه سه له ی سو پای نیشتمانیبه که به گرنگترین هوی به دی هیئانی یه کتیبی ئیتالیای داده نا. مه کیا فیلی هه ر له وه ختیک ی زوه وه په نجه ی خسته سر که م وکوره یبه کانی سو پا نه ورو پاییه کان، به تایبه ته ی پشت به ستنیان به هیزی سه ربازی به کریگراو که " مانای ری ک و پیکی نازانن چییه، گفت و به لئین ناپارینن، له پووی دۆستاندا خو یان به نازا نیشاند ه دن و به رامبه ر به دوژمنان ترسنۆکن، له خوا ناترسن و له گه ل خه لکیدا بیویژدانن. نه ومیره ی پشت به م جو ره هیزه ده به سستی په نگه تی کشکانه مسوگه ره که ی به دواخستنی نه و هیرشه دوا بکه وی که به ریوه یه بگریته سه ری ". زامه قووله که ی مه کیا فیلی لی ره دا بوو، بو یه پیوستی به نمونه هیئانه وه نه بوو " چونکه نه و شکستییه ی به سه ر ئیتالیادا هاتوه نه جامی یه ک شته که نه ویش پشت به ستنیتی بۆ سالانیکی زۆر به له شکری سه ربازی به کری گراو - میر - به شی

دوانزه دهیەم" له پۆژانیکدا که خه لکی خۆیان ده خسته بازاری کرین فرۆشتنه وه و له وهختیکدا که جهنگه گه وره کانی نه وروپا به پادهی به که م به سه ریزی به کرئ گراو ده کران و له گه لیاندا نه و جهنگی سی سا له یه ی که دوا ی مردنی مه کیافیلی به سه ده یه ک هه لگرسا، ده نگیک ی دلسۆز له فلۆرنساوه به رزبووه وه پئی له سه ره نه وه داگرت که "نه و هاوولاتییه ی جهنگی بو ئاما جنیکی بیگانه بو خۆی ده کاته پیشه، هاوولاتییه کی باش نییه، چونکه نه رک ی سه رشانی تی خزمه تی ولاته کی خۆی بکا که هۆی تییکه وتوه و پیوسته له پیناوی سه ره رزیی نه ودا به جهنگی".

دیاره ده بی نه م وتانه له چوارچیه ی کات و شوینی خۆیاندا هه لسه نگیزین. نه م وتانه نه ک ته نیا زاده ی بیرو هۆشیکی بلیمه ت بوون، به لکوو نه نجامی تا قی کردنه وه یه کی کارامه و چاودیری کردنیکی وردی پووداوه کانی چ ئیتالیا و نه وروپا چ ناوچه کانی تر بوون. نه و له سوپا نه وره پاییه کان و سوپا عوسمانیه کانی کۆلیبووه وه وه یه کانی لاوازی یه که میان و به هیزی بووه میانی ده سنیشان کردبوون. مه کیافیلی له پۆژانی جه مهوورییه تدا توانی نه نجومه نی ده یه قایل بکا که هیچ ده وله تیک ناتوانی له خۆی و سنووری خۆیدلنیا بی نه گه ر خاوه نی هیزی تاییه تی خۆی نه بی. هه ر له سه ره نه م بنچینه یه ش نه نجومه ن بریاریدا هه موو نه و هاوولاتییه فلۆرنسای یانه بکاته سه ربا ز که ده توانن چه ک هه لبگرن و نه مه ش به شیوه یه کی تاییه تی بو ئیتالیا بووه هه نگاو یکی پیشه نگانه.

بایه خ پیدانی فراوانی تیوری و کردارانه ی مه کیافیلی به کاروباری سوپا و جهنگ له و خه ونه پیروژه وه هه لقولا بوو که ببینی ئیتالیا ییه کان "به هاندانی ئاما جنیکی نیشتمانی له ریزی له شکره کانی شاره کاندا

ده‌جەنگن و لە پووی ئەوروپادا سەری خۆیان بەرز دەکەنەوه وە^(٣٤) و بە
 لیھات توو بییە وە مەزناکارییەکانی پۆمای کۆن دووبارە دەکەنەوه .
 مەکیافیللی ئەنجامی کۆلینەوهی لەم مەسەلانەو لە هی تریش -کە
 دوایی دەگەرپینەوه سەریان - زۆر دەرسی لە میژوو هەلپێنجاوه و زۆر
 عیبرەت و حیکمەتی شی لەو دەرسانەوه دەرھێناون ئینجا هەموو ئەوانە
 لەگەڵ وردبوونەوهی خۆیدا لە ژیان و ئەو ئەرکانەدا بە دەمیە وە
 بەجیھتیاون، بەھۆشیکی بلیمەتانەو بیریکی تیزه وە تیکەل بە یەکتەری
 کردوون. ئەو بەبی پشت بەستن بە شایەتیکی میژوویی یا زیاتر پای خۆی
 دەرنا بپروەو بە دەگمەنیش تاقیکردنەوه و ئەنجام دەرکێشانای
 کردۆتە گشتکاری یا بەبی پەنابردنە بەر ئەو پووداوانە ی قسەکە ی
 دەسەلمینن پینمایێ کردوہ . جا هەر لە بەر ئەو یە کتیبەکانی پەرن لە
 نمونە ی میژوویی جۆراوجۆری ئەوتۆ کە زەحمەتە وینە ی لە نووسینەکانی
 پووناکبیرانی تردا ببینن . مەکیافیللی لە لیکۆلینەوه کانییدا گەلی پرسپاری
 گرنگی وەهای وروژاندوون کە لە دوای سەردەمی ئەرستۆوہ پشت گوی
 خرابوون و پوختە و مەغزایان بریتییە لە گەران بە دوای ئەو ھۆیانەدا کە
 باروئۆخی بەردەوام بوون بۆ دەولەتان و ھیزو توانای مانەوه و نەش و
 ناکردن لەسایە ی پزیمیککی ئاسوودە ی چەسپاودا بۆ حکومەتان
 سازدەدەن . بەمە ئەو لەسنووری ئایدولۆژیای سیاسی کلاسیکیانە ی
 ئەوروپا چووہ دەرەوه و بە شیۆہ یەکی ھێجگار جیاوازو بنەرەتی لە
 نووسەرە گەرەکانی سەردەمی ناوہ پراست و بگرہ جیاواز لە نووسەرە
 گەرەکانی سەدە ی شانزەہیم و حەقدە یەمیش، وە ک ھوبس و ھوکرو
 لووک و کەسانی تر کە بە تەواوی لە لیکدانەوه ی خواناسییانە ی

دیارده‌کانی ده‌ولت و سیاست‌پزگارنه‌بوون، که‌وته لیدوان و قسه‌کردن له کۆمه‌لگا و سیاست.^(۳۵)

ئامانجی مه‌کیافیللی له گشت نووسین و قسه‌کانی گه‌یشتن بوو به پیرۆزترین مه‌به‌ست که بریتی بوو له پزگارکردنی نیشتمان له گه‌یروگرفته ئالۆزه‌کانی و به‌دی هینانی نه‌و به‌کی‌تییه‌ی که له‌و پۆژانه‌دا که‌س به‌وینه‌ی نه‌و ده‌رکی به‌مه‌غزاو نه‌نجامه‌کانی نه‌کردبوو نه‌و بۆ ئیتالیای ونجراکراوی ده‌نووسی، بۆ ئیتالیایه‌ک که بۆ داگیرکه‌ره بیگانه‌کان بووبوووه کیلگه‌یه‌کی تاقیکردنه‌وه، بۆ ئیتالیایه‌ک که دوا‌ی نه‌وه‌ی له گشت کیشوه‌ری نه‌وروپادا نمونه‌ی گه‌شانه‌وه‌و پێشکه‌وتن بوو، پوی له‌ پووکانه‌وه‌و پووجه‌لی کردبوو.^(۳۶) بگه‌ه نیکۆلۆ بۆ ئامانجیکی له‌وه به‌ولاتریشه‌وه ده‌چوو، نه‌و نه‌ک ته‌نیا بیری له‌وه ده‌کرده‌وه‌و ده‌ینووسی که ئیتالیا له‌ ئاژاوه‌و نه‌نجامه‌کانی پزگاری ببیو راده‌یه‌ک بۆ په‌رت په‌رت بوونی دابنریو به‌کی‌تی ی بۆ به‌دی به‌ینری، به‌لکوو بیری بۆ ئیتالیایه‌ک ده‌چوو که له گشت کیشوه‌ری نه‌وروپادا ببیته هینیکی گه‌وره‌ی کاریگر نه‌م جووره بۆچوونه که بۆ نه‌وروپای سه‌رده‌می ناوه‌پاست شتیکی نه‌وتۆی نه‌ده‌گه‌یاند، له‌ دوا‌یدا ورده‌ورده‌ بیروه‌وشی گشت خه‌لکه‌که‌ی داگیرکرد. مه‌کیافیللیش نه‌و شانازییه‌ی بۆ به‌سه‌که‌بووه به‌که‌م نوینه‌ری مه‌زنی نه‌و جووره خواست و هیوا په‌وایانه.

گومانی تیدا نییه که هیچ ئامانجیکی سیاسی بۆ بارودۆخی میژوویی نه‌وسای ئیتالیا، له‌ پیرۆزیدا نه‌ده‌گه‌یشته راده‌ی نه‌وه‌ی مه‌کیافیللی پیش چاوی خۆی خستبوو. که‌چی له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا به‌ درێژایی میژوو بیگه‌ره. ناوی نه‌و له‌هر که‌سینکی تر زیاتر زپینرا، تاراده‌یه‌ک وای لی‌هات که له‌پیزی

شەیتانەکان و پیاوخراپە ھەرەدەرەکاندا، بالاترین شوین داگیر بکا کہ ئەمە
باسیکە و ھەقی لەسەر ھاوہستان و تیوردبوونە و ھەیکە تایبەتی ھەیە.

بۆچی وچۆن ناوی مەکیافیلی زڕینرا

ناوزپاندنی مەکیافیلی لە ئەنجامی گەلی ھۆ و بۆچوونی
جۆراوجۆرە و ھەبوو کہ ھەولەدەھین بە کورتی لەم چەند بەندە
سەرەکییەدا کۆیان بکەینەوہ.

۱- ھەسوودی پێردن:

نیکۆلۆ و ھەروناکبیریکی گەرە ژمارەیکە زۆر ھەسوودی
پێبەرانی ھەبوون کہ ھەولیان دەدا بە چەپەلتەین شیوہ و
قوماربازانەترینیان زەفەری پێبەرن و ئەو ھەبوو لە سەرەتای باسەکہماندا
ھەندی لایەنمان لیباس کردن. ئەوانە چەندین کون وکە لە بەریان دەخولقاند
تا لە نێوانیانەوہ بەو ئامانجە ناپیروژەیان بگەن. بەلام ئەو لەگەڵ
ئەو ھەشدا ملی بۆ ئەو دل و دەروون چرووکانە نەدەدا و ھەر لەسەر بورجی
بیروپا و باوہری تەواوییەوہ بە خۆی، سەیری دەکردن و دەیبینن لە بەر
پێیدا دەستەیک بەستە بالایی ئەوتۆن کہ لە بەزەیی پێداھاتنەوہ بەولاوہ
ھیچی تر ھەلناگرن، چونکہ نەخۆشی لە دل و دەروونیاندا بنجی
داکو تاوہ. بۆیە ئەم سەرەپای ھەموو خراپە کارییەکانیان، ھەرچی بەیکە
دەربارەیی وردترین نھیتی و مەلەبەندی لاوازییان پێدەزانی، لەدڵە
گەرەکی خۆیدا دەیشاردنەوہ و بگرە ھەولێ دەدا ھەر کاتی ماوہی بۆ
ھەلکەوتایە خزمەتیشیان بکا.

سەیر ئەو ھەیکە نیکۆلۆ لە نەشتەری ھەندی لە نزیکترین برادەرە
خۆشەویستەکانیشی دەربازی نەبووہ. بۆ نمونە گویکار دینی کہ — بەپیی

وهسف كردنى له لايهن يه كئيك له ميژوو نووسانه وه - "له ژيانيدا زياتر له مه كيا فيللى مه كيا فيلليست بوو" (٢٧)،

په خنهي له هه ندى بىروپاي مه كيا فيللى وه ها ده گرت كه گوايه دلڤه قانه و بيبه زه بيبانه يه، له كاتيكددا له يه كچوونىكي ته واو له نىوان هه ردوو ميژوونووسى گه وره ي سه رده مى راچه نين، مه كيا فيللى و گويكاردينيدا هه يه و هه ر جياوازييه كيشيان له به يندا هه بى، تاي ته رازوو به ناشكرا به لاي يه كه مياندا ده شكيتته وه. بو نموونه گويكاردينى وايدة بيبى مه كيا فيللى له و باوه پريدا كه گوايه گشت به سه رهاته سياسيه كاني نيتاليا نه نجامى په رت په رت بوونى بوون به هه له چووه، چونكه نه و په رت په رت بوونه - به راي نه م - بوو بووه هوى په يدا بوونى "گشت نه و شاره گه شه سه ندوانه" له نيتاليا دا "كه نه ده توانرا له ده و له تىكي يه كگرتوودا په يدا به ن". له به ر نه وه بوونى "پژيمىكي پادشايه تى يه كگرتوو. له برىتىي خو شگوزه رانى بو نيتاليا، ده بووه مايه ي نه هامه تى" (٢٨).

هه روه ها ها وپرييه كى ترى (فرانسيسكو فيتورى) ده يتوانى به هوى نه و شوينه ديپلوماسيه بالايه وه ي له پرمای كۆپى چست و چالاكيى فراوانى سياسيو ناينيدا وه ك مه لبه ندىكي پاپايه تى و كلئسه ي كاسؤليكي هه بيووه، زؤر له وه زياتر خزمه تى نيكؤلو بكا وه ك ده بىكرد.

٢- كلئسه :

هه لوئىستى كلئسه له زړاندنى ناوى مه كيا فيلليدا گه لى كاريگه ر بوو. به لام بو نه وه ي به پوونى له هه موو بارىكي نه و هه لوئىسته تى بگه ين، چاكتر وايه يه كه مجار باسى هه لوئىستى مه كيا فيللى به رامبه ر به كلئسه و به پژيمى ده ره به گايه تى به گشتى كه نه وسا باو بوو بكه ين. نه و

ھەرچەندە زیاتر پیسی لەسەر کلتیسە دادەگرت، بەلام لە ھەمان کاتدا
 لە ھەندیک لایەنی ئەوتۆی کۆمەلگای دەرە بە گایە تیش دەدوا کە لە
 سەردەمی ئەودا گەشتبوونە ئەو پەری پادەیی بەربادی و لە بەردەمی
 پیشکەوتنی ناسایی کۆمەلگاکانی ئەوروپادا بوو بوونە کۆسپیتی
 سەرەکی. مەکیافیللی ئەمەیی بە شیۆە یەکی بلیمە تانەیی تەواو گونجاو
 لە گەڵ تەبیعیەتی ئەو پلە میژوووییەدا شیکردۆتەو کە لە پووی
 سیاسییەو ھەئای پتۆست دەکردو پزیمیککی سیاسی ئەوتۆی بۆ
 دابمە زینیری کە بتوانی کۆتایی بە بەرەللائی ئەو دەرە بە گایە تیە باوہ
 بەینی. ئیمە لیرەدا تەنیا یەک نمونەیی پەوان لە "دەمەتەقی" دینینەوہ
 کە لە بەشیپەنجاو پینجەمینی کتیبی یەکە میدایەو ئەمە دەقە کە یەتی:

"سەردار (نبیل) لە لای من ئەو بابەتە کە سانەن کە ژیان بە بی ئیش
 بەسەر دەبن، یا ئەوانەن کە لەسەر بەروبوومی زەوی و زارە کە یان دەژین
 بە بی ئەوی کشتوکال یا هیچ کاریکی تریان کردبیتە پیشەیی خۆیان. ئەم
 بابەتە کە سانەش بۆ ھەر کۆمارو ھەر شارێک دەبنە بەلا. خۆ پەنگە
 خراپتر لە مان ئەوانە بن کە جگە لە زەویو زارەکانیان، خاوەنی قەلاو
 دەست و پتۆھندیشن و بە ئارەزووی خۆیان ھەلیان دەسوورپین. بۆ نمونە
 لە مەملەکەتی ناپۆلیدا و ھەروەھا لە مەملەکەتی پاپایەتی و پۆمانا
 لۆمباردیادا، خەلکیکی زۆر ھەن لەم دوو دەستە یەن و گومانیشی تیدا نییە
 کە ئەمە یە بۆتە ھۆی پەیدا بوونی هیچ کۆمارێک یا ژیانیککی سیاسی لەو
 ناوچانەدا. چونکە ئەوانەیی لە بارۆدوخیکی و ھادا لە دایک دەبن، بەتوندی
 دۆزمنایە تیە ھەر شیۆە یەکی فەرمانرەوایی شارستانیانی سەربەست
 دەکن و هیچ ھەولدانیک بۆ دامەزراندنی پزیمی کۆماری لەو ناوچانەدا کە
 لەسەر ئەم شیۆە یە ریکخراون، سەرکەوتنی بۆ بەدینایەت. خۆ ئەگەر

یەکیکیش هات و ویستی سەر له ئۆی پێکی بخاتەوه، ئەوا تاقە رێگا له بەردەمیدا ئەوهیە که پزیمی پادشایەتی تیدا دابمەزینی، لەبەر ئەوهی که وهختی ناوه پۆک بەم جوۆره گەندەل دەبی، قانون له وزهیدا نابی بیپاریزی و بیهیلێتهوه. بەلکوو پیوسته له پال قانوندا هیزیکی بالای وهک ئەوهی ئاسایی بو پادشایان دهلوی هەبی که خاوهنی دەسهلاتیکی بی سنووو جەربەزه بیو ئەو توانایە بی بسازینی که له وزهیدا هەبی بهر له هەر سەرکێشی کردن و هەلچوونیکی هەلقولۆ له زیادهخواییهوه و هەر کاروکرداریکی گەندەلانی دەسهلاتداران بگری."

مهکیا فیلی به توندی دزی نامۆزگارییهکانی کلێسهی کاسۆلیکیش پارهستا و به بیبایهخی دهدانه قهڵەم و وههای بو دهچوو بهر له داهینانی چالاکانهی مروف دهگرن که ئەم پایه به ئەمانهتهوه گیانی سەردهمهکه و ئەو نهزکانهی دهواند که له ئەستۆیدا بوون و که له هیلە سەرەکیهکانیدا لهگەل بیروپای گهورهترین رووناکبیرانی ئەوسای ئەوروپا دا، لهگەلایندا ئەوانهیان که له خهڵکه هه ره به تهنگه وه هاتوه کانی مهسیحیهت و یه کیتی کلێسه بوون وهک نارازمسی پوتردامی و توماس مۆر، یهکیان دهگرتهوه، بگره لهگەل سەرکردهکانی بزوتنهوهی ئایینسازیشدا (الاصلاح الدینی) که پیش مردنی مهکیا فیلی به ته نیا نزیکه ی دهسالتیک به توندی له ئەلمانای دراوسیدا تهقییهوه، هەر یهکیان دهگرتهوه. بهلام نواندکه ی مهکیا فیلی له م بارهیهوه توند وتیزتر و کاریگه رتر بوو وهک لهوان. جا ناخۆ هیچ وتهیهک لهوه کاریگه رتر و هیچ نا ئومیدییهک لهوه بین تره که نیکۆلۆ به گالته جارپیهکی تیکه ل له نازاریکی قوولهوه وتیتی: "یهکه م شت که دهبی ئیمه ی ئیتالیا یی له عۆیهیدا خۆمان به قهرزاری کلێسه و کاربه دهستانی بزانی، ئەوهیه که بووینه کافروله پری

لادەر" (دەمەتەقى - كىتەبىيە كەم - ۱۲) ئەمەش ھەر ھەمان قەسەى مارتەن لۆسەرى سەر كەردەى بزوئەنە ۋەى ئاينىسازىيە كە بەردە ۋام دەپ ۋەتە ۋە .

مە كىيا فىللى يەك كە يە كىتەبى ئىتالىيەى لە سەر ۋە ھەموو شتەكە ۋە دادەنا، نەپدە ۋەنى پراى ئاشكراى خۆى دەربارەى ھەلۋىستى گۈيخە فاندنى كلئىسە لەم پۈۋە ۋە، دەرنە پىرى. سا با بە ۋىيايىيە ۋە گۈى بۆ ئە ۋە قسانەى پرايەل بىكەن كە سەبارەت بەم باسە دەيانكا: "ئىمە لە شتەكى گەرە تىرشدا قەرزارى كلئىسە ۋە كاربە دەستانى كلئىسە نىن ۋە پەنگىشە ھۆى دەۋە مى ئە ۋە پىرانكارىيە بى كە تۈۋشى ھاتۈۋىن، ئە ۋىش ئە ۋە يە كە ھەر كلئىسە يە ئىتالىيا بەش بەش كەردە ۋە تا ئىستاش پارىزگارى لە ۋە بەش بەش بۈۋنە دەكا. ئە ۋە پاستە كە دەبى بۈترى ھىچ ۋە لاتىك ھەست بە نىعمەتى يە كىتەبى بە بەختىارى ناكە ئە گەر سەر پراپاى لە ژىردە سەلاتى يەك ھوكمى جەمھۈرى يە يەك مىردا نەبى، ۋەك لە فەرەنسا ۋە ئىسپانىادا ھەيە. بەلام گومان لە ۋە دا نىيە كە ھۆى نەبۈنى ئە ۋە ۋەزە، ۋاتە يەك جەمھۈرىيەت يە يەك مىراپەتى بۆ گشت ئىتالىيا، بى چەند ۋە چۆن بى سى ۋە دوۋ لىكەردن دەگە پىتە ۋە بۆ كلئىسە. چۈنكە ھەر چەند مەلبەندى كلئىسە لە ئىتالىيا دا يە ۋە دەسەلاتە دىنبايىيە كەشى ھەر لە ۋە پىدايە، بەلام ئە ۋە دەسەلات ۋە ۋە چاكە يەى قەت پۆژىك لە پۆژان نەبۈنەتە خاۋەنى ھىزىكى ۋە ھا ئە ۋە توانايەى بۆ بسازىنى كە ھوكمراۋە جەربەزە ئىتالىيايىيە كانى، سەر شۆرى ھوكمراۋىنى خۆى پى بكاۋ خۆى بەسەر ھەمويانە ۋە بىكەتە تاقەمىر، ھەر ۋە كۈۋ لە ۋە لای تىرشە ۋە قەت پۆژىك لە پۆژان، نەگە يىشتۈتە ئە ۋە پادەى لاۋازىيەى ترسى لە دەس چۈنى دەسەلاتى خۆى بەسەر كاروبارى دىنبايدا لىبىنىشىۋ ناچار بى كە بۆ پارىزگارى كەردن لە ۋە دەسەلاتەى خۆى، دژىنە ۋە ۋە لە تە ئىتالىيايىيەى زىاد

له رادهى خواست و حەزى ئەو بەهێز بووه، پهنا بەریتە بەر دەوڵەتییكى بیگانه. بەم پێیە کلێسه بۆتە هۆی ئەو هی ئیتالیا نه که ویتە ژیر حوکمرانیی یەك تاکە سەرۆبه سەر ژماره یەك میرو سەرداری ئەوتۆدا دابهش ببی که پەرت پەرت بوون و لاوازیی بکەن بە نەسیب و وای لیبێ نەك تەنیا بۆ وه حشیه هیزداره کان^(۳۹) ببیتە نیچیر، بە لکو بۆ هەر یەكێ بیهوی پەلاماری بدا. ئیمەى ئیتالیاى پێویسته که بۆ ئەم وهزعه ناهەموارهى تییکه وتووین، سوپاسی تەنیا کلێسه بکەین نەك هیچ لایه کیتەر" (دەمه تەقى - کتیبیه که م - ۱۲).

که وای هۆی سەرەکی دۆژمنایەتى کردنى مه کيا فیلى له گەل کلێسهى کاسۆلیکیدا له وه دابوو که کلێسه بووبوو کۆسپیک له رێگای به دیهاتنى خهونه گوره که یداو بینینی نیشتمان که ی به یه کگرتویى و سەر بەرزى و سەرفرازى. بەم جۆره پاپاکان، بە پێى شیکردنه وه دروسته که ی ئەو، له لایه که وه له وه لاوازتر بوون بتوانن یه کیتى ئیتالیا به دی بینن و له لایه کی تریشه وه حەزبان نە دە کرد یه کیکى تر ئەو کاره مه یسه ر بکا. جا بۆ ئەو هی له رادهى قوولیی ئەم شیکردنه وه یه ی مه کيا فیلى تیبگەین، پێویسته هە لویستی کلێسه به رامبه ر به مه سه له ی یه کگرتنى ئیتالیا به درێژای چوار سه ده ی دواى ئەو بۆمبايه بینینه وه یاد که مه کيا فیلى زۆر به جه ساره ته وه و پووبه پوو ته قاندنى یه وه بێ ئەو هی پهنا بەریتە بەر خەيال و ئەودنیا وهك دانتي کردی، یاله زمانى پیشینانه وه بیروپراکانى خۆی بنوینى وهك پترارك په نای برده بهر. پاپایه تی به هەر شیوه یه ك بۆی ده لوا، له سه ر به ربه ره گانی کردنى یه کگرتنى ئیتالیا به رده وام بوو. وهختیکیش خهونه هه ره گوره که ی ئیتالیا ییبه کان له ۱۸۷۰ دا هاته دی، پاپا ملی بۆ دان نان به حکومه تی ئیتالیا ی

یه کگرتوودا نه داو به توندی دژی ئه وه راوه ستا پۆما بچیته پالی خۆی به "حه پسی فاتیکان" دایه قه له م. ئینجا کار هه روه ها پۆیشت تا له سالی ۱۹۲۹ دا مؤسۆلینیو پاپا به پیی په یمانیکی تابیه تی ریککه وتن که یه که میان سه ره به خۆیی فاتیکان سه له مینئ و دووه میش دان به ئیتالیای یه کگرتوودا بنئ.

ئه وه ش ده هینئ لی ره دا ئیشاره تی پی بدرئ که مه کیافیلی به بیره تیزه که ی و له نزیکه وه به چه وت و چه ویلییه کانی کلئسه و ئه و ئازاوه و سه ره لیشیولوی یه ی ده زانی که کارگیرانی تووشی هاتبوون. چونکه ئه و له پۆژانی جه مهوری یه تدا دوو جار وه ک نیروویکی دیپلۆماسی چوو بۆ پۆما و له نیوانیان وه شاره زای ژیا نی ئه کلیرۆسه کان و ئه و به رتیل و به رتیلکارییه بوو بوو که له ناویاندا بلآو بوو بووه به وه زیاتر له گنده لئی دهسته و دایه ره ی کلئسه و دورکه وتنه وه ی ته وای له گیانی ره سه نی ئایینی مه سیحیه ت دانی بوو بوو.

کاردان وه بیاپایه تی به رامبه ر به م هه لویسته ی مه کیافیلی، له یه ک کاتدا هه م توندو تیزو هه م دلره قانه بوو. بۆ نمونه له سالی ۱۵۵۷ دا، جزویته سه ره گره مه کانی کلئسه ی کاسۆلیکی گشت کتیبه کانی مه کیافیلی یان سوتاندو له که لیدا دادگای پشکنین (محاكم التفتیش) بریاری قه ده غه کردنی خویندنه وه ی ئه و کتیبانه ی داو هه موویانی خسته لیسته ی کتیبی قه ده غه کراوه وه ئه نجومه نی ترانته کلئسه یش ئه وی سه له ماند. ئینجا له سالی ۱۵۵۹ دا کلئسه بریاریکی ده رکرد که نمونه یه کی (effigie) جه سه تی مه کیافیلی به ئاشکرا بسووتینرئ، له کاتی کدا پیش ئه وه به نزیکه ی ته نیا چاره که سه ده یه ک، پۆما خۆی کتیبه کانی بۆ چاپده کردن و شانۆ گه رییه کۆمیدییه کانیشی به ناماده بوونی پاپا خۆی پیشکesh

دهكران.^(٤٠) ههروه كوو مه كيا فيللى كتيب به برشته كه ي "ميژووي
 فلورنسا" كه له ههشت بهرگدايه له راستيدا ته رخانه بو سه رجه م ميژووي
 سياسي نياليا و به حوكمي قوولبوونه وه ي له هه لسه نگاندى پووداوه
 ميژووي بيه كان و شيوه دراميه كه ي له نووسينيانداو پته ويى زمانه كه ي "به
 به كيك له دهسكه وه هه ره گه وره كانى كوئينه وه له ميژووي نو ي
 ده ژميژرى"^(٤١) و تا ئيستاش له و بايه خه نه كه وتووه، له سه ر داخوازيى
 پاپا كليمه نتي حه وته م نووسيويتي و به دهستي خو ي پيشكه ش به وي
 كردوه. : دواي نه وه شالاويكى پروپاگه نده ي نه خشه بو كيژشراوه دژى
 مه كيا فيللى دهستي پيكره كه نووسه ر و ميژوونووسه جزويته
 كه لله ره قه كان ريزى پيشه وه يان تيدا گرت. نه وانه لايه نه به هيژه كانى
 نووسين و بيروپاوه لوئسته كانى مه كيا فيللى يان خسته لاوه و ته نيا
 هه نديك له بيروپاوه كرداره كانى به شيوه به كي پووته نى ده كرده دهسكه لاوه
 به وه وينه به كي ساخته ي نه وتزيان بو دهنه خشانده كه چه نديشه ته قه لايان
 ده دا هونه ركاريى تيدا بكن، به لام هيشتا هه ر له گه ل واقيعى حالى نه و
 پياوه دا نه ده گونجا. بو نمونه نه وه يان ليده كرده عه بيه كه كتيبى "مير"
 ي پيشكه ش به جوليانو (دواي لورينزو) ميديتچى كردبوو، ئينجا وايان
 داده نا گوايه نه وه هه ولدانتيك بووه بو چاوه شه كردنى بنه ماله ي ميديتچى
 دواي گه پانه وه يان بو سه ر ده زگاي حوكمپانى^(٤٢). ههروه كوو هه ندى له
 نووسه رانى نه م سه رده مه ش نه و مه سه له به له هه مان پوانگه ي
 جزويته كانه وه هه لده سه نگيئن^(٤٣). له راستيدا نكولى له وه ناكري كه
 مه كيا فيللى حه زى ده كرد بيته وه سه رشانوو له ئيشيكي نه وتو ده گه پرا
 كه مى له بارى نه و چه له مه داراييه ي ئوشيه اتبوو سووك بكا و نه مه ش
 كرده وه به ك نيه به هيج كلوجيك لى بگيرى، چونكه هه ر له بنه ره ته وه

غەدرە نىكۆلۆزى ناو كۆمەلگايەك كە مروفى ھەم گورگ و ھەم پىئوى دەورى كەورەيان تىدا دەگىرلو پاىە وپلە و ساماندارى لاي ھەمووان بە سەردار و رەشۆكيايەنەو، مانايەكى تەلىسماوييان دەبەخشى، لە خواست و پىدلويسىتايەكانى وەك ھەر مروفىكى تر، دابرىكى. بەلام مەسەلەكە لەم لايەنە رووتەى مروفايەتەش دەچىتە دەرەو، چونكە لۆرىنزۆ مېديتچى كە لە ئاستياندا وەك ھەر مروفىكى تر ھىندەى سىفەت و تواناو بەھرە تىدابوو كە لە وزەياندا ھەبى بىكەنە پىاويكى ھەلگەوتوو. ئەو لەو بابەتە كەسانە بوو كە دەيتوانى برىارى بېرايىر بدلو پەپرەوى ئەو جۆرە سىياسەتە بكا كە لە "مىر" دا باس كرلەو لىدەو ھەشايەو ھىتالبا پزگار بكا و يەكگرتنى بۆ بە دى پىنى^(۴۴). ئەمەش بۆ مەكياڧىللى سەروزىاد بوو كە ئەوى وەك مىرىكى نمونەى پىتە پىش چاو.

لەگەل ئەو ھەشدا دوو شتىر دەمىننەو ھەشە تىشكىكى رووناكتر بخەنە سەر ئەم باسە.. مەكياڧىللىيەك كە بە ھۆى ئەو پىشكەش كرنەى كىتەبەكە يەو "مىر" بە مەرابى كرن گوناھبار كرا، بەبى چەند وچۆن ئەو ھى رەتكردەو كە خزمەتى "بىگانە وەحشىيەكان" بكا، لە كاتىكدا كەسانى تر كرنووشيان بۆ دەبردن. بەلام با ماو ھە كابرا خۆى بدەين لەم روو ھەو كە گەردەلولىكى ھەوشارى دروستكراوى دەربارە ھەلكرا، بۆمان بدوى. ئەو بەو پەرى ساكارىيەو ھەلى:

(من تەنيا ھىندەى بتوانم سوودبەخش بم قەت ھىچ كارىك و ھىچ فەرمانىكى جەمھورىيەت رەت ناكە مەو، من ئەمە پىشەمە و ئەگەر بە كردارنەيكەم بە وتار خوئىندەو ھەيكەم و ئەگەر بە مېشيان بۆم نەكرى بە پرۆژەكانم ھەيكەم...^(۴۵)). كەواى نىكۆلۆ ئامادە بوو بە دىسۆزىيەو ھە خزمەتى ولاتەكەى بكا. لەبەر ئەو ھەتەنانەت لە تەنگەتاوترىن ساتانىشدا

هر سه‌ری خۆی به‌رز پاده‌گرت و حەزی له ئیشکردنێك نە‌ده‌کرد "سوود
 به‌خشینی تێدا" نە‌بی. بۆیه ئەم "مە‌رایی كەرە" تە‌نانه‌ت دوا‌ی ده‌سال
 دوورخستنه‌وه‌ش به‌ هۆی بیزاربوونییه‌وه له‌ هه‌لۆیسته‌كانی پاپایه‌تی،
 پله‌ی سكرتاریتێکی سوودبه‌خشی به‌كێك له‌ كاردیناله‌كانی پۆم‌ای
 په‌تكرده‌وه. لێ‌رده‌دا پرسیارێکی پ‌ر مه‌غزا خۆی به‌سه‌ر میژوونوسدا
 ده‌سه‌پینی: ئایا بۆ مه‌کیافیللییه‌کی خاوه‌ن توانا ئه‌گەر به‌پاستی
 بیویستایه‌ مە‌رایی بكا، باشت‌ر وه‌ها نە‌بوو خۆی له‌و كه‌سانه‌ نزیك بكا‌ته‌وه
 كه‌ چاره‌نووسی نه‌ك به‌ك ئیتالیاییه‌کی وه‌ك ئه‌و، به‌لكوو هی گشت
 ئیتالیایان له‌ چنگدا بوو، مه‌به‌ستم له‌ داگیركەرە بیگانه‌كان و ده‌م
 پاسته‌كانی پۆم‌ایه‌ كه‌ ئه‌و به‌بی پیچ و په‌ناو سه‌وداو مامه‌له‌ كردن هی‌رشی
 ده‌بردنه‌ سه‌ر؟ لێ‌رده‌دا ده‌بی ئه‌وه‌ش سه‌رنجمان پاكیشتی كه‌ گرتنی ئه‌م
 هه‌لۆیسته له‌ لایه‌ن پ‌ووناكبیره ئیتالیاییه‌كانه‌وه‌ له‌و بارودۆخه‌ ژۆر سه‌خت و
 سه‌مه‌دا ده‌گه‌من نە‌بووه. بۆ نمونه‌ هاوچاخ‌ی مه‌کیافیللی و تاج‌ی سه‌ری
 ئیتالیا و مرۆفایه‌تی لیوناردو دافینشی (۱۴۵۲-۱۵۱۹) له‌ كۆتایی ژیا‌نیدا ناچار
 بوو په‌نا به‌ریتته‌ به‌ر پادشای فه‌ره‌نسا فرانسوای به‌كه‌م و دوا پینچ سالی
 ته‌مه‌نی له‌گه‌لدا و له‌ كۆشكێکی نزیك كۆشكه‌كه‌ی ئه‌ودا به‌سه‌ر به‌ری، بی
 ئه‌وه‌ی ئه‌مه‌ به‌ ژیا‌ن و میژووی ئه‌و بلیمه‌ته‌وه‌ ببیتته‌ تە‌نانه‌ت سووكه
 له‌كه‌یه‌كیش.

هه‌روه‌ها پ‌ووناكبیری سۆشیا‌لیستی ئایدیایی ئیتالیایی كامبانیلا
 (۱۵۶۸-۱۶۲۹) كه‌ بۆ ماوه‌ی (۳۲) سال به‌بی مل كه‌چی كردن خۆی
 له‌ ژێر لی‌دان و ئازاردان و به‌ندكردندا له‌ لایه‌ن دادگا‌كانی پشكینه‌وه‌ پاگرت
 له‌ ئه‌نجامدا په‌نای برده‌ به‌ر ریشیلوی فه‌ره‌نسا‌یی و خۆی خسته‌ ژێر با‌لی
 ئه‌وه‌وه. كه‌وابێ هیچ گومانی تێدانیه‌ كه‌ مه‌کیافیللی، ئه‌گەر بیویستایه

دەيتوانى وەك ئەوان كىردار بكاو ئەوەى بۆ ئەوان لوا بۆ ئەمىش بلوئى و بەلام نەيكرد. بەلئى ئەم "مەرايى كەرە" بە و پەپى نەفس بەرزىيە وەئىشكردنى لە دەربارى فەپەنسادا پەتكر دەو. با جارىكى تىرىش گوئى لەخۆى بگرين و بزائين بە شىۆه گالته جارىه كەى خۆى، لە بارەى ئەم باسەوە چى دەلئى:

"من مردنم لە برسائدا لە فلۆرنسادا بەلاو بەسندترە وەك لە ئىنتەلاكردن لە فۆنتىنبلۆدا"^(٤٦)^(٤٧) بەكەمىنى نووسەرەكان و بەشىۆه بەكى تايبەتى جزويتەكانيان پەخنەيان لەسەر ئەوە لە مەكيافيللى دەگرت گوايە لە كىتیبەكەيدا "مىر" سىزار بۆرجىاي بە نمونە بەك هەلبژاردووە كە بەنەينى شوئىن پىيى هەلبگرىئى. لىرەشدا هەلبژاردنەكەى مەكيافيللى لە خۆيەوە نەهاتبوو، چونكە سىزار بۆرجىا كورپى پاپا ئەلىكساندەرەى شەشەمى ئەوەى بنەمالەى بۆرجىاي ناسراو^(٤٨) بوو كە مەكيافيللى سىئى جار بە ئەركى دىپلۆماسىيانە چووبووە لای و لە نزىكەوە ناسىبووئىو لە پاپۆرتەكانىدا بە توندى پەخنەى لەكردارو پەفتارەكانى گرتبوو، بگرە بە دۆزمنىكى سەرسەختى فلۆرنساي دانابوو.^(٤٩) بەلام لەگەل ئەوەشدا لەئىوان سەرنجدانىكى وردى سىياسەتەكەيەوە بە درىژايى چەندىن مانگ كەوتە سەر ئەو باوەرەى كە ئەورئى و شوئىنانەى ئەم پىاوە بەكارىان دىئىئى، لە توانايەنداەيە ئىتالىا لەگرتەكانى پزگاربەكەن و بەوە زىاتر لەهەر سىياسى بەكى تر كە دىبووى يا شتى دەربارە خوئىندبوووە كارى تىكرد.^(٥٠) بەهەر حال گىرنگ بەلايمەكيافيللى بەوە ئەوەبوو كە سىزار بۆرجىا بە هەموو شىۆه بەك و بە ئىلحاحەوە تەقەلای دەدا حكومەتىكى بەكگرتووى بەهئىزى ناوەندى بۆ حوكمپانى كردنى ناوچەيەكى فراوانى ناوەرپاستى ئىتالىا دابمەزىئىئى و ببىتە هەنگاوىكىش بۆ بەكخستنى گشت

ولاتکه. ههروهها مهکیاڤیلی سهبارهت بههلوئیستی سیزار بهرامبه به
 لهشکری سهریازی بهکریگراو و تهقلا دانی بو بهسهریازکردنی
 کوپوکالانی ئیتالیا خویان و ازهینانی له لهقهبی کاردینال که لهقهبیکی
 بالای ئابینی بو له پیناوی بهدیهینانی ئامانجه سیاسیکانیدا، گهلی
 پیخوشحال بو. ئینجا لییره دا جیی خویهتی بوتری لیوناردو دافینشی
 یهکک بو لهوانه ی بهدلسۆزییه وه هاریکاری ی لهگهلا و سیزار
 بۆرجیایه دا کرد که مهکیاڤیلی لهسه رتادا به دوولیییه وه په یوهندی
 لهگهلا بهست. بهم جۆره بهبی گوی دانه راده ی سه رکه وتنی مهکیاڤیلی
 له ههلبژاردنی نمونه ی قاره مانه کهیدا، لهم کۆره دا دهبی یه ک راستی تۆمار
 بکری، نهویش نهو یه که سیزار دوا ی نزیکه ی شهش سال بهسه ر مردنیدا
 و کۆتایی هاتنی دهوری بنه ماله که ی له سه ر شانۆی سیاسی ئیتالیا، ئینجا
 ناویچوه ناو کتیبی "میر" وه که نهو شیوه یه کی مهوزوعییانه ی
 ئاشکرا به ههلبژاردنه که ی ده دا.

هینجار سهیریش نهو یه که رهخنه گرانی مهکیاڤیلی، ته نیا ههله و
 چهوتیبه کانی سیزار بۆرجیا بگرن و بیانکه نه بنیشته خوشه ی ژیر زمان و
 بپرای بپر خونه بالا که ی "خهونی مهکیاڤیلی" سه بارهت بهه لکه وتنی
 بلیمه تیکی ئیتالیا یی بخه نه پشت گوی که ولاته که ی له په رت په رت بوون
 و داگیرکاری پزگار بکاو "رژیمیکی نوئی نهوتو که سه ربه رزی بو خوی و
 خیرو خوشی بۆگه ل به دی بینئ" دابمه زینئ. نهو ئیتالیا یه ی وه ک نیکۆلو
 به دلسۆزییه وه بۆی دهچوو (هه ناسه ی له بهر براوه) وچاوی بریوه ته "نهو
 مروفه ی ده توانئ زامه کانی تیمار بکاو کۆتایی به وێرانکاری و راو پووت له
 لۆمباردیادا وچا وچنۆکی و زه وتکاری له مهمله که تی ناپۆلی و تۆسکانیادا
 بهینئ و نهو په له و بلقانه ی که له ده میکه وه له جهسته یدا کیم و زوونیان

هیناوه تهوه، بته قیننی و چاکیان بکاته وه. نه وه تا ئیتالیا پۆژانه له خودا ده پارێتیه وه که سیکی وه های بو بپه خسیتنی که له م سته مکارییه وه حشییانه یه و چه مووشییه کویرانه یه رزگاری بکا. "نه و ناماده ی دواکه وتنی هر ئالایه که و بوی به په رۆشه، به مهرجیک به کیک هه بئ هه لی بگری و به رزی بکاته وه" ئینجا نه گهر ئیتالیا بوی لوا "ئه م میره ئازادو رزگار که ره" بدۆزیتیه وه سته مه بتوانری وه سفی "نه و خۆشه ویستییه بگری که له لایه ن ئه وه هریمان هوه ی له ژیر زه برو زه ندی شالاری داگیرکه راندا تووشی چه ندین به لای ناگه هان هاتوون دهیدریتتی، یا نه و تینویتییه ی بو تۆله سه ندنه وه و نه و باوه ربه نه گۆپو پر له دلسۆزییه بئ چه ندو چۆن و نه و فرمیسکی سوپاس و ستایشه ی ده یانبینی. هه رچی ده رگا هه ن له پوویدا ده خرینه سه ر پشت و سه رجه می گه ل به ده م تاعه تکردن و مل بو که چکردنی ریزلینانه وه پیشوازی لیده که ن، هه روه کو که سیک نابیننی هه سوودی پی به ری و هه یچ ئیتالیایی له چوونه ژیر ئالاکه یه وه دواناکه وی. ئه م ژیر ده ستییه ی وه حشییه کان لووتی هه موو مروفتیک ده چوزینیتیه وه" (میر - به شی بیست و شه شه م). په خنه گرانی مه کیافیللی به هه موو نه و شتانه نه وه ستان، به لکو ته قه لایاندا هه لویستی به رامبه ر به ئایینیش بشیوینن و له و پرگایه وه توانییان هه ست و سوژی ناسکی خه لکه ساکاره که به شیوه یه کی تایبه تی به تووندی ببزوینن، نه ویش به نیشاندانی له شیوه ی کافرکی له دین وه رگه راودا. له کاتیکدا "تاوانی" نیکۆلۆ له م پوه وه، له وه به ولاره نه بوو که ده یویست مه سه له پۆمانتییه کان، ناوه پۆکیکی سیاسی یان هه بی و "بو بنیادنانی ژیانگی گه ل" و خزمه تکردنی ده ولت ته رخان بگری. (۹۱) هه روه ها نه و وه های ده بیننی که چاککردنی باری ده ولت به گۆپینی دل و ده روونی خه لکه که

بەدى نايەت، بەلگە بەگۆرپىنى دام و دەزگاكانى بەدى دى. بۆيە دەبىنن
ئەو نەك تەنيا لەمەسەلەى ئاين دەدوئ، بەلگەو باسى گشت
پەيوەندىيەكانى نيوان خەلكى دەكا وەك خۆشەويستى و پىق و كىنەو
هونەر و ھەموو ديار دەكانى ژيان خۆى، بە پىئى ئەو دەورەى لە كۆمەلدا
دەيگىرئ.

راستە كە نىكۆلۆ ئەركە ئايىنىيەكانى خۆى بەجئ نە دەھىتان، بەلام
كافر نەبوو، بەلگە وەك ھەندئ سەرچاوە دەيسەلمىئن – "بە پىئى نەرىتە
ئاينىيە يە ناچاركارىيەكان (دەژيا^(۵۳)) پەر بەدلئش پىزى لە دامەزىنەرانى
ئاينەكان دەناو وای بۆ دەچوو كە ئەوان دەبئ زياتر لە دامەزىنەرانى
دەولەتان جىگەى دەست بۆ بەسنگەو گرتن^(۵۳) بن. جزوتەكان و
كەسانى تىرش، ھەر وەھا ھەلوئىستى مەكياقىللى يان سەبارەت بە
چاكەكارى و دلپەقى بە شىوہەيەكى دوورلە ھەر بەھايەكى مەوزووعى يانە
دەشيواند. ئەوان وەك لەو بەر و تمان، خۆيانيان لەگشت ئەومەرجانە گىل
دەكرد كە مەكياقىللى لە ھەموو كىتئبەكانىدا پىئى لەسەر دادەگرتن و
چاويان لەوقسە ئاشكراو پوونەى ناو "دەمەتەقى" كەى دەنوقاند كە
دەلئ: سەر كەوتنى پۆمەكان و گەشەسەندىيان تا رادەيەكى زۆر ئەنجامى
خۆ بەستەنەو ھەيان بوو بە چاكەكارى يەو^(۵۴) ئەوانە لە ھەلسەنگاندنى ئەم
لايەنەى بىروباوہ پەرەكانى مەكياقىللىدا، بە ئەنقەست ئەو ھەيان فەرامۆش
كردوہ كە ئەو لە كردارو پەفتارى خەلكە ئاسايىيەكەى نەكۆلئوہ تەوہ ،
بەلگە باسى لە ئەركەكانى سەرشانى ئەو حوكمپرانانە بووہ كە
ھەلسووراندى كاروبارىكى گەورەوگران و ئالۆزىيان دەكەوئتە ئەستۆ و كە
يەكەمىن پىداويستىش لەم پووہوہ، تىگەيشتنى شتە بەبارى راستەقىنەى
خۆيداو كە لاخستنى ھەست و سۆز لە پىناوى جىبەجئ كردنىدا بە

باشترین شیوه. ههروهه نیکۆلۆ ئهم واقیعهی به شیوهیهکی کاریگهرو روون لیکداوهتهوه، چونکه نهوانهی ناتوانن له کاتی پێویستیدا و له پیناوی بهرژهوهندی گشتیدا له نهريت لابدهن "چاکتر وایه چ کاریکیان حهز لێ به بیکه ن ته نیا سیاسهت نه بێ" له بهر ئهوهی سیاسهت به لایهوه "جۆریکی نهوتویه له چالاکی یهکانی مرۆف که ملکهچی هیچ مهرج و هاندهریکی گیانی یا خاوهن سیمایهکی نه ده بی نییه" و بهوه له گشت چالاکیهکانی تری مرۆف جیا ده بێتهوه.^(٥٥) جا بهم جۆره ماکیا فیلی ده بیته یهکه مین که سیک که تاریفیکی نوئی بۆ مه فهومی ده ولت دارشته بێ.

له پال نه و پێوانانه دا که چاره ها لمان دایه سه ریان، مه کیا فیلی بالاترینی نه و چاکه کاری یانه شی له خۆگرتوون که له کۆری په یوه ندی به سروشتیه کانی نیوان خه لکیدا هه ن. بۆ نمونه له میردا وتویه "بێگومان ئیمه هه قی نه وه مان نییه سیفه تی پاکي و چاکه کاری بدهینه پال نه و که سه ی هاوولاتییه کانی خۆی ده کوژیو ناپاکی له براده رو دۆسته کانی ده کاو پشت ده کاته په یمانه کانی و به زه ییو دینداری ده خاته لاوه. ره نگه مرۆف بتوانی له ریگه ی ئهم کرداران هوه به میرایه تی بگا، به لام ناتوانی بگاته سه ره به رزی -میر- به شی هه شته م". "نه و دۆستایه تییه ی له سه ر بناغه ی کرین و فرۆشتن بنیادنرابی دۆستایه تییه کی ساخته یه و نه گه ر چی به پاره و پول ده کپردری به لام جیگه ی باوه رو موتمانه نابی و له و بابته یه که هه ر هیندی پێویستیت پیی هه بوو وه ک نه بوونی وه هایه -میر- به شی حه قده یه م".

به لام میر له سه ری پێسته وه ک وتم "نه گه ر بۆی لوا با پشت نه کاته خیرخوای، به مه رجیک که نه گه ر ته نگه تاوو ناچارکرا، کۆله شه پرخوای نه کاته وه" له گشت حاله تیکبشدا بۆچوونی مه کیا فیلی له

هه‌سه‌نگاندنه‌کانیدا، هه‌ر وه‌ك هه‌سه‌نگاندیكى رووت ده‌مییته‌وه. چونكه ده‌شى "ئه‌وه‌ی وه‌ك چاكه‌كارى دیته‌ پێش‌چاو" له‌ هه‌موو وه‌ختی‌كدا چاكه‌كارى نه‌بى، له‌ به‌ر ئه‌وه‌ی "ده‌گونجى مالمویرانى لی‌بووه‌شیتته‌وه"، یا ئه‌وه‌ی له‌ بارى سه‌رنجیكى ئاساییه‌وه وه‌ك خراپه‌كارى دیته‌پێش‌چاو، له‌بارى سه‌رنجیكى سیاسییانه‌وه وه‌ها نه‌بى، به‌ تاییه‌تى ئه‌گه‌ر بووه‌ هوى "زامن‌كردنى ئه‌من و ئاسیش و سه‌رکه‌وتن". بۆیه "ئه‌و ميره‌ی بۆ فی‌زیوونى چۆنی‌تى كردار و کرده‌وه‌ی ئاژه‌ل‌خوی به‌ناچار ده‌بینى، پێسته‌ له‌ یه‌ك كاتدا لاسایی رێوى و شیریش بکاته‌وه، چونكه نه‌ شیر ده‌توانى خوی له‌ ته‌له‌ بپاریزی و نه‌رپۆییش ده‌توانى له‌ رووی گورگاندا پارێزگاری له‌ خۆبیکا. له‌ به‌رئه‌وه‌ ناچار ده‌بى ببیته‌ رێوى تا ته‌له‌ بناسیتته‌وه‌و ببیته‌ شیر تا گورگ بتوقینى -میر- به‌شى هه‌ژده‌یه‌م". له‌ هه‌موو ئه‌وه‌ی باسمانکرد، رای مه‌کیا‌فیللیمان به‌ ئاشکراو به‌ روونى بۆ ده‌رده‌که‌ویکه: مرۆڤ ده‌توانى خوی له‌ جیهانى سیاسه‌ت به‌ دوورگیری و ئه‌وسا به‌ پى پێوانه‌ بالاکانى ره‌وشت و ره‌فتارو به‌بى ئه‌وه‌ی به‌ موو لیان لابدا هه‌لبسووپى و بگه‌ له‌ سه‌رى پێوست ده‌بى وه‌ها بکا. به‌لام ئه‌گه‌ر چووه‌ گێژاوى سیاسه‌ته‌وه، ئه‌وا ده‌بى له‌ ژێر رۆشنایى یاسا‌کانیدا هه‌لبسووپى. ئه‌گه‌رچى مه‌کیا‌فیللى ته‌نانه‌ت لێره‌شدا، ئه‌وه‌ی له‌ ميره‌ تۆبیه‌که‌ى خوی نه‌خواستوه‌ شتیک بکا که‌ چاره‌های جار رووی نه‌دایى. ئه‌و "حوکمرانه‌کانى ئه‌وروپای به‌د ره‌فتار" نه‌کردوه وه‌ك ده‌وترى، به‌لکو "زۆر ئاسایی کردارو ره‌فتاره‌کانیانى وه‌ك به‌ ته‌بیعه‌ت هه‌ن لێ‌کداونه‌ته‌وه." ^(٥٦) یا به‌ واتایه‌كى ورتنه‌و سه‌یری مرۆفى، حاکم بى یا مه‌حکوم، وه‌ها نه‌کردوه که‌ ده‌بیه‌بىو به‌لکو وه‌های تی‌پروانیوه که‌ هه‌یه. بۆ نمونه له‌ "میر" دا که‌ زیاتر له‌ هه‌ر کتیبیکتری تاوانبار ده‌کرى، هه‌مان وینه‌ی

ته لخی باری کۆمه لایه تی ده بینری که سه دان فه یله سووف و پوونا کبیری
 له وه به رو له وه پاشی مه کیافیللی ئیشاره تیان پی داوه . هه ر وه کوو نه و
 سه رده مه ی نیکۆلۆ تیایدا ده ژیا، سه رده می فرت و فیل و پیلانگی پان و
 ئیرهابیکی نه تو بوو که گشت کووچه و که ل و قوژبنیکی نه ورو پای دینی و
 دنیایی و بگره رۆژه لاتنی نیمه شی گرتبووه وه . پیش په یدا بوونی
 مه کیافیللی به چند سه ده یه ک پادشای نه له مانیا یی ئۆتۆی یه که م (۹۱۲-
 ۹۷۲) له هه لسوکه وتیدا له گه ل سه ردار و تیره کان و له گه ل ناییندا له
 ناومه مله که ته که ی خۆی و نه وناوچانه شدا که داگیری ده کردن، هه موو نه م
 نامۆزگاریانه ی مه کیافیللی پهیره و ده کردن . خۆ نه گه ر سیزار بۆرجیای
 قاره مانه که ی مه کیافیللی، سی جار خوشکه که ی خۆی بۆ نامانجی
 سیاسی پووت به شوو دابی، نه و ئۆتۆش پیش نه و به پینچ سه د سال،
 ته نیا بۆ نه وه ی نازناوی پادشای ئیتالیا وه ربگری، بیوه ژنه که ی نه و
 پادشایه ی له خۆی ماره کردوه، هه روه کو - به بیانوی گه راندنه وه ی
 پاپاوه بۆ سه ر ته خته که ی دوا ی ده رکردنی له لایه ن خه لگی رۆماوه -
 شالاویکی برده سه ر شاره که و پاپا ده رکراوه که ی گه راندنه وه شوینی خۆی
 که ئیتر له و ساته وه کردییه داشیکی دامه به ده ست خۆیه وه و به پیی
 نامانجه سیاسییه کانی، چۆنی ده ویست وه های هه لده سوورپاند. له وانه پاپا
 له سالی ۹۶۲ دا تاجی ئیمبراتۆریتی به ئۆتۆ به خشی که بووه سه ره تایی
 سه ره لدانی ئیمبراتۆریتی پیروزی رۆمانیا . یا سیاسه تی پادشاکه ی تری
 نه لمانیا ئیمبراتۆری ئیمبراتۆریتی پیروزی رۆمانیا فردریک باربارۆسا ()
 ۱۱۲۵-۱۱۹۰) له هه ندی دریزکاریدا نه بی، ده نا هیچ جیاوازییه کی له گه ل
 نه وه ی پیشوویدا نه بوو . یا پادشای فه رهنسایی شارلی گه وره (شارلمان
 ۷۴۲-۸۱۴) مه سیحیه تی هه ر به و شیوه یه کرده هۆیه ک بۆ چه سپاندنی

مهمله که ته که ی که مه کیا فیلیلی دواي نزیکه ی جهوت سهد سال به
نمونه یه کی بالای دایه قه له م.

به لام له سهرده می مه کیا فیلیلیدا که "هیزو ته لکه بازی بوو بوونه
کلیلی سهرکه وتن" و ناوی نرابوو "سهرده می فرت و فیل و سهرکیشی".^(۵۷)
ده ربه گه کانی نه له مانیا هیشتا "میر" یان نه خویندبووه وه، وه ختی له
ژیر په رده ی ناییندا بزوتنه وه مه زنه که ی جوتیارانیان (۱۵۲۴-۱۵۲۵)
نوقمی ده ریایه کی خوین کردو نزیکه ی سهد هزار که سیان گوشت که
تاوانی گه وره یان جه ساره تی داواکردنی توزی سوک کردنی باری کلۆلی و
که ساسیایان بوو. هه روه کوو گه لی له پاپاکان له سهرده می نه وو پیش
نه وو دواي نه ودا له ته له که بازی و دلپه قی به ولاره شیوه یه کی تریان بو
مامه له کردن له لا نه بوو. ده توانی ده یه ها نمونه ی مه کیا فیلیلیستیایانه ی
تر له میژوی بهر له مه کیا فیلیلیدا بهینرینه وه. بگره ده زگا جزویتیبه^(۵۸)
سهرگه رمه که بو کاشنۆلیکیه ت که به شیکی گه وره ی گونا می زپاندنی ناوو
ناوبانگی مه کیا فیلیلی ده که وینه نه ستو، خوی پتر له هر لایه نیکیتر به
مه کیا فیلیلیه ت تاوانباره، چونکه هر له سهره تای دامه زاندنییه وه له
سالی ۱۵۲۴ دا دروشمی "نامانج بوار به ریو شوین دودا له هر چه شنیک
بن" ی گرتبوو خوی.

له روزه لاتیشدا زوره ی سولتانه کانی عوسمانییه کان، بیته وه ی
ناوی مه کیا فیلیلی یا ناوبانگی "میر" یان بیستی، نامۆزگارییه کانی نه ویان
به جوړیکی شیواو په پره وه ده کرد. بو نمونه سه لیمی یه که م به یاریده ی
نینکیشارییه کان، له سالی ۱۵۱۲ دا بایه زیدی دووه می باوکی له سهر
تهخت لاداوه کوریکی "وه جاخ روونکه ره وه"، نه و داخوازییه ی باوکی
جیبه جی کرد ماوه ی بدا بچی له و شاره دابنیشی که تیایدا له دایک بوو

بوو، بگره هینده بۆی "بهوه فا" بوو که تا ئاستی شووره ی پایته ختی مهمله که ته که شی، به پیری بکا و ئیتر ته نیا دوا ی رۆژیک یا دوو رۆژ بمری. سه لیم به وه شه وه نه وه ستا به لگوو به به هانه ی زامن کردنی ناسایشی مهمله که ته که ی، به ره چه له کی هه موو برا گه وره کانوو منداله کانیا ندا چوو خواره وه هه روه کو به یه که جه زره به چل هه زاری له شیعیه کانی نه نازۆل قه لآچۆ کرد، دوا ی نه وه ی فه توایه کی به شیخی ئیسلام بۆ سه لماندنی نه و کاره نه گریسه ی دهر کرد. بۆیه سه لیم به هه قیانه ت له قه بی یاوز واته سامناک یا توقینه ری وه رگرت. هه روه ها ده سیسه و پیلان له لایه ن دهسته و دایه ری ژنانه وه کاریکی وه های کرد سه لیمی دووه می مه ی خۆری به دمه ست و ناشیاوترینی کورانی سلیمانی قانونی، ببیته میراتگری ته ختی پادشایه تی نه و باوکه ی به جه داره ته وه له قه بی قانونیی له رۆژه لاتدا و مه زنی له رۆژئاوادا لینرا بوو. خۆ مرادی سییه م سفتاحی سه رده می خۆی به کوشتنی هه ر پینچ براکه ی له سالی ۱۵۷۴ دا ده سپیکردو کوره که شیی محمدی سییه م "لئه اتوو بییه کی" گه وره تر له وی نواند، وه ختیک هه ر له رۆژی مردنی باوکیدا له سالی ۱۵۹۶ دا، فه رمانیدا هه ر نۆزده براکه ی بخنکیترین و له یه که کاتیشدا له ته ک باوکیدا له مزگه وتی ئایا سو فیادا ناشتنی و کۆری تازی شی بۆ سازدان که به ده مییه وه نیشانه ی دلگوشراوی و خه فتباری بۆ نه و "قوربانیه" گه وره یه ی له پیناوی "سه ر بلندی" ی ئیمپراتۆریتیه نه مره که دا دابووی به رۆکی پوخساری به ر نه ده دا.

جا لیڤه دا نه و پرسیا ره دینه کایه وه که ئایا له گشت نووسینه کانی مه کیا فیلیدا هیچ شتیکی وه هایان تیدایه به هانه ی ره وا بۆ نه م جۆره

کرده وانه بهینیتته وه که کهسانی تره ولتیاں داوه به هانه نه گه ر بۆ
هه مووشیاں نه بی بۆ زۆر به یان بهیننه وه؟

پیش نه وهی کۆتایی به م باسه بینین، پیوسته ئیشارهت به راستیه کی
گرنگی تر بدهین که په یوه نندی پیوه هه یه، نه ویش نه وه یه که له سهرده می
مه کیافیلیدا ولاته نه وروپاییه کان په کیان ده گرت و به ینگای په کگرتندا
گیروگرفته کانی خۆیا نیان ده برانده وه. له کاتی کدا گیروگرفته کانی ئیتالیا تا
دههات ده نالۆزاو په رت په رت بوونه که ی قولتر ده بووه وه نه مه مه سه له ی
په کگرتنه نه ته وایه تیه که ی لیده کرده تارماییه کی نه وتو که له ناسۆی
دووریشدا به دینه کری. جا هر توندوتیژی نه و گیروگفتارانه بوو که ده بووه
مایه ی توندوتیژی شیوهی چاره سه رکردن و ده رپرین له لای که سیکی وه ک
مه کیافیللی که وه نه بی تاقه روونا کبیریکی ئیتالیا ییش بووی له م رووه وه له
هاو وینه نه وروپاییه کانی جیاواز بووی. بۆ نمونه بۆ چوونه سۆشیا لیستییه
نایدیاییه کانی کامبانیلا، زۆر له بۆ چوونه کانی پیشه نگی نایدۆلۆژیای
سۆشیا لیزمی نایدیایی توماس مۆری ئینگلیزی شۆرشگیرانه تر بوو. هه ره کو
هه لویستی زانا و فهیله سوونی ئیتالیا یی جوردانۆ برونۆ له به رده م دادگا کانی
پشکنیندا، هینده نازایانه بوو که وینه ی له لای هیچ کام له زانا
نه وروپاییه کانی سهرده می راپه پرینی وه ک کۆبه رنیکۆس و کهسانی تر نه بوو.
نه و نوای هه شت سال نازاردانی دپندانه ی به رده وام، له پووی دادگا دا نه م قسه
نهره ی کرد: "وادیاره ئیوه به ترسیکی گهره تره وه له وهی لای من دروست
ده بی، بریاره که تان ده رده که ن!". له گشت نه وهی باسما ن کرد به ناشکرا
بۆمان ده رده که وئی که کلێسه دلره قانه دژ به مه کیافیللی و بیروباوه ره کانی
پاده وه ستا. چونکه نه و جه زره به یه ک له نوای په کانه ی له و سهرده مه دا به ر
کلێسه ده که وتن، شیوه یه کی پر مه ترسی تریان له لای کۆن خوازه کان ده دا به

بیروپا واقعیی یه له پوهه کانی مه کیافیلی له چاو بیروپای تردا، بویه ته قه لایه کی زوریان بۆ شیوانننیاں دهدا. نه وان له پال قه دهغه کردنی کتیبه کانی و سورتانندی نمونه ی جهسته یدا، هندی له کارگیره ئاینیبه کانیش چه ندین کتیبیاں بۆ هیرش بردنه سهر مه کیافیلی دلناو ته رخاں بوون بۆ زړاندنی ناوو شیواندنی بیرو باوه پره کانی.

سه یریش نه وه یه حوماسه تی پرۆتستانته کان بۆ دوژمنایه تی کردنی نیکولۆ هیچی له کاسۆلیکه کان که متر نه بوو که به "جزویتیکی قیناع پۆش"^(۹۱) یان ده دایه قه لیم، نه مه له گه ل چاوپۆشی کردن له یه کگرتنه وه ی ته واویاندا له و پره خنانه ی ئاراسته ی پاپایه تی یان ده کردن. نه م هه لویسته ی پرۆتستانته کان نه نجامی چند پره فتاریک بوو که له لایه ن هندی حوکمرانی مه کیافیلیسته وه ده ژیاں ده کران، وه ک له دوا پیدا پوونی ده که ینه وه. جا نه و کتیبه گه وره یه ی که گانتی ی سه رگرمی کالفنیزم له سالی ۱۵۷۶ دا به زمانی فه پره نسی به ناوی "دژی مه کیافیلی"^(۹۲) یه وه دایناوه، سه رلیسته ی نه و کتیبانه ن که تا پاده یه کی زۆر هه ر له وه ختیکی زوه وه له ولاته نه وروپاییه کاندایان کرده سهر ناوو ناوبانگی مه کیافیلی^(۹۳). ئیتر هه ر له وه خته شه وه زاراوه ی مه کیافیلیزم بۆ یه که مجار سه ری هه لداو به فراوانی و به خیرایی له گه لی مهیدانی ئایدۆلۆژی و سیاسی ی جۆراوجۆرداو له گه لیاندا شانۆگه ری یه نه وروپاییه کانیش، ده س کرا به به کاره یانانی.

۳- شانۆی ئینگلیزی:

شانۆی ئینگلیزی له سه رده می نه لیزابیسدا ده وریکی گه وره ی له زړاندنی ناوی مه کیافیلیدا گیپرا، کۆمه لگای ئینگلیزی یه که م باری

سهرنجی دهر باره ی مه کیافیللی و کتیبه کانی له نیوان نه و نوسینه دژکارانه وه لا دروست بوو که به شیوه یه کی تایبته تی که ماروی بیروپراکانی دووتوی "میر" یان ده دا، بۆ نمونه کتیبه که ی گانتی له سالی ۱۵۷۷ دا کراوه به ئینگلیزی، له کاتیکدا "ده مه ته قی" له سالی ۱۶۳۶ و "میر" له سالی ۱۶۴۰ دا کراون به ئینگلیزی^(۱۳) له بهر نه وه ناسایی بوو که رایه کی ناواقیعی دهر باره ی نیکولۆو بیروباوه ره سیاسیه کانی له نیو پۆشن بیراندا باوی و ئینجا له شاتوی ئینگلیزیدا به روونی رهنگ بداته وه و له سهرده می ئه یلیزابیسی یه که مدا بگاته پۆپه ی، وه ک نه وه ی له نه ده بیاتی ئینگلیزی ی نه و پله یه دا، که ئیستاش به فراوانی به چه ندین زمان بلاوه ده بنه وه، ۳۹۵ جار به ناشایسته یی ئیشاره ت به مه کیافیللی و بیروپراکانی دراوه^(۱۴) له وانه شاعیرو شاتوگری نووسی ناسراو کریستوفر مارلۆ (۱۵۶۴-۱۵۹۳) که باری سهرنجی سه باره ت به کلێسه و هه لسه نگانندی ژیان و نه ندیشه و نازار به ده س چاودیرکارییه وه له گه ل مه کیافیللیدا چۆن یه ک بوو، له شاتوگرییه که ییدا "جووله که ی مائه" وینه یه کی شیواوی سه باره ت به نیکولۆ پیشکش کردوه، به بی نه وه ی راسته وخۆ ناگاداری بیروباوه ره کانی بووی، چونکه "میر" نوای مردنی نه و به نزیکه ی نیو سه ده ئینجا کراوه به ئینگلیزی. ههروه کوو شاتوگری نووسی گه و ره ی هاوچاخی مارلۆ، شکسپیریش (۱۵۶۴-۱۶۱۶) ههروه های کردوه له شاتوگری "ژنانی ویندسور" دا زارواهی مه کیافیللیزمی به کاره یناوه، له کاتیکدا که جوتبونیکی ته واو له نیوان بیروباوه ری شکسپیرو مه کیافیللیدا هه یه، به تایبته تی له پوی هه لسه نگانندی حکومی (مطلق) هه وه بگره باری سهرنجیشیان به رامبه ر به مرۆف.

گومانی تیدانیه که رای ناشایسته‌ی ئینگلیزه‌کان به رامبر به مه‌کیا‌فیللی جی په‌نجه‌یه‌کی ناشکرای به پووخساری نه‌و بیروپایه‌وه جی هیشته‌که‌ی سه‌بارته به‌و بووه باو، به‌تایبه‌تی له ولاتانی پوژه‌ه‌لاتدا که په‌یوه‌ندیی راسته‌و‌خویان له‌گه‌ل پوژن‌بیری ئینگلیزیدا په‌یدا کردو به‌زوری له‌ریگه‌ی نه‌وه‌وه ناشنای پاپه‌رین بوون، هه‌روه‌کوو پتر له‌ریگه‌ی زمانی ئینگلیزییه‌وه شاره‌زاییان ده‌رباره‌ی میژووی حوکمرانه مه‌کیا‌فیللیسته نه‌وروپاییه‌کان په‌یدا کرد.

٤- مه‌کیا‌فیللیسته‌کان:

حوکمرانه مه‌کیا‌فیللیسته‌کان ده‌وریکی نه‌و تویمان له زپاندنی ناوی نیکۆلۆدا گیتراوه که له خرابیدا هیچی له ده‌وری جزووته‌کان که‌متر نه‌بووه. چونکه نه‌وانه نه‌و بابته‌یان له بیروپاکانی مه‌کیا‌فیللی هه‌لده‌بژارد که بۆیان ده‌گونجا و نیتر به‌زوری نه‌و مه‌رجانه‌یان پشت گوی ده‌خستن که بۆ کردارو ره‌فتاری حوکمرانانی دانابوون. بۆ نمونه ژنه پادشای فه‌ره‌نسایی و به‌نه‌ژاد ئیتالیایی کاترین میدیتیچی، "میر"ی به‌کتییی پیروزی خۆی^(٦٤) داده‌نام به‌بێ نه‌وه‌ی وه‌ک له‌هه‌لسوکه‌وتی خودی خۆیو سیاسه‌ته گشتیه‌که‌یدا ده‌رده‌که‌وی، بیروباوه‌ره‌کانی بگریته خۆی. به‌لام دل مه‌ستییه‌که‌ی به‌رامبر مه‌کیا‌فیللی هاندانی بۆ بلاوکردنه‌وه‌ی. "میر" به‌س بوون بۆ له‌قه‌له‌مدانی "له‌قه‌له‌مدانی مه‌کیا‌فیللی" که به‌ر پرسیاره له‌و کاره نه‌گریسه‌ی کاترین کردی، وه‌ختیک له‌سالی ١٥٧٢ دا به‌شپوه‌یه‌کی نامه‌ردانه، له‌شه‌ویکدا که پرۆتستانته فه‌ره‌نساییه‌کان به‌بۆنه‌یه‌کی ئاینیه‌وه له‌ (سان برسلۆمیۆ) دا ئاهه‌نگیان ده‌گیترا، قه‌سابخانه‌یه‌کی بۆ نانه‌وه که نه‌وه بووه هۆی هه‌لپشتنی لیشاوی بق و

كينه له لايەن پرۆتستانته كانه وه به سەر مه كيا فيليدا ئينجا ئه وه بوو
 دواى ئه و كاره ساته به ته نيا پينج سال، گانتى كتيبه كهى خوى "دژى
 مه كيا فيللى" ى ده ركردو تيايدا نه ك ته نيا تاوانى قه سابخانه كهى خسته
 ئه ستوى ئه و، به لكو به رامبه ر به هه موو خرابه كارييه كانى پادشاكانى
 فه ره نسا، هنرىى دوهم و شارلى تويهم و هنرىى سئيه م به رپرسىاي
 كرد. ^(٦٥) هه ر وه كوو ره نكه ما كيا فيللى تاقه قوربانىي ده ستى كاسؤليكى
 يه تيش بئ كه پرۆتستانته كان نه ك هه ر پاريزگاربيان لئ نه كرد، به لكوو
 زؤر به ئاسانى به وه ش گونا هباريان كرد كه "مامؤستاي پادشا
 كاسؤليكه كانه" ^(٦٦) يا پادشاي بروسىايى فرديكى گه وده ي به ناويانگترين
 مه كيا فيلليست، به حوماسه تىكى ساخته وه دژايه تىي مه كيا فيللىي ده كرد.
 پيش ئه وه ي بيته سه ر حوكم، له و نامانه دا كه بؤ فؤلتيرى پووناكبيري
 فه ره نسايى ده ناردين و له سه ر ده ستورى پادشاو ميره كانى ئه وروپا كه
 ته قه لايان ده دا خويان له به رگيكي گونجاو له گه ل نه ريت و به هاى
 سه رده مى پووناكبيري دا بنويئن، هيرشى ده برده سه ر مه كيا فيللى. له و
 ساله شدا كه چوه سه ر ته ختى پادشايه تى، كتيبيكى به ناوى "دژى
 مه كيا فيللى" يه وه ^(٦٧) ده ركرد كه تيايدا نيكؤلؤي به "پاريزگاريكه ر له
 تاوان" و به يه كيك له "ناگه هانييه كانى شه يتان" ى ^(٦٨) ناو برد. هه روه ها
 فريدريك له هه مان كتيبدا نووسيويه كه مه كيا فيللى ئامانجى له بيروپاكانى
 دامه زراندى "حكومه تىكى زؤردارى غه ددارى چاوچنؤك" و هه لگيرساندى
 "جه نكى ناعاديلانه" بووه. جا ئه گه ر چى مه كيا فيللى له هيج يه كيك
 له كتيبه كانيدا بانگى بؤ ئه م جؤره شتانه رانه هيشتوه، به لام فرديك خوى
 له ماوه ي چل و شه ش سال حوكمرانى كردنىدا زؤر له وه زياترى كردوه و
 وه ك يه كيك له ميژوو نووسان ووتويئى، هه ر ئه م جؤره شتانه ي بوو

"که له دواييدا فریدریکی گه وره یان کرده پیاوړکی ناو دار".^(۶۹) ده بئ
نه وه ش بلین که فردریک له زور پووه وه له سیزار بۆرجیاو به تایبه تی له
پاپا نه لیکسانده ری شه شه می باوکی ده چوو. نه و زورداریه که ی له
حوکمپانی کردندا گه یشته راده یه ک ماوه ی نه دا هیچ وه زیرکی هه بن بۆ
نه وه ی — وه ک لافی لیده دا — مووچه کانیا ن به سه ر خه زینه وه نه بنه بار، که
چی خوی به بئ حساب پاره ی بۆ دروستکردنی کۆشک و ته لار بۆ خویو
ده ست و پتووه نده که ی سه رف ده کرد. یا له کاتی کدا که ناتوانی نه له دوو
توی "میر" و نه له هیچ کتیبکی تری نیکولودا ته نیا یه ک جار ستایش
کردنی حوکمی تاکه که سی ببینرته وه، که چی لای فردریک نه مه گه یشته
راده یه ک که به ته نیا خوی سه ره رشتی ی سه رجه م کاروباره کانی
ده ولته تی ده کرد و مه یتره که شی به خویندنه وه ی نه و نامه و نوسراوانه ی
بوی ده هاتن که له کاتی به ره به یاندا ده یخویندنه وه یاریده ی ده داو له
سه عات حوتدا نه وه ی به پای خوی به پتویستی بزانیایه که پادشا ده بئ
بیانبینی، بوی ده کردنه پریاسکه یه کی گه وره و ده یخستنه به رده می. یا
هه رچه نده مه کیا فیلی داوای بایه خدانی به سوپای نیشتمانی ده کرد،
به لام قه ت نامۆژگاری ی نه وه ی نه کرده که میره نمونه ییبه که ی ۸۰٪
داهاتی ده ولته بۆ کاروباری جهنگ و به رگری ته رخان بکا وه ک فردریکی
گه وره ده یکرد. له راستیدا په وانترین وته ده رباره ی کتیبه که ی فردریک
نه وه که ی فولتیره که وتویه: نه گه ر مه کیا فیلی شاگرده میریکی،^(۷۰)
هه بوایه نه و نامۆژگاریبه ی ده دایه که یه که م نه رک و پتویست بئ به چی ی
بینی، ده بئ دانانی کتیبیک بئ دزی مه کیا فیلی^(۷۱). جا به راستی فردریک
ناوبانگی خوی به م کتیبه ده ست پیکردوو په نگیشه به وه بووبیته دوا
که سیک که "میژوو ماوه ی دابی وینه ی راستگویی بشیوینئ"^(۷۲) و به و

نه گريسييه ش. به لام نه وه نه و پاستيه ناشارپته وه كه فرديك بووه له وانهي له چه سپاندي نه ريتيكي ناواقعيذا به رامبه ر به ميژوونوسي گورهي سه رده مي پاپه رين به شدار بووه .

۵- لاسايي كردنه وه :

نه و هيرشه فرلوانهي له سه ده ي شازده يه مدا كرايه سه ر مه كيا فيللي، بووه هوي دروست بووني باري سه رنجيكي ناشايسته ده ريارهي و به شيويه كي نامه وزووعيانه نه م نه وه به م نه وه يه ي راده گه ياند. زوريه ي نه وانهي زارلوه ي ماكي افيليزم به كارده هينن كتيبهي كاني نيكولويان نه خويندوتيه وه، يا له چاكترين حالته دا ته نيا به خويندنه وه يه كي پووكه شيي "مير" دا كه وتوون كه نه ك بچوكتريني كتيبهي كاني، به لكو و نيسبه تيكي زورده كي مي نووسينه كاني پيكنده هيني، نه مه جگه له وه ي كه ته نانته "مير" خويشي "وه ك زانياري نه ك وه ك پوپا گنده"،^(۷۳) پيوستهي به ليكولينه وه يه كي قولي كوششكارانه هه يه و بگره هه ندي له ميژوو نوسان ده لين كه "مير" ده بي له جاريك زياتر بخويندوتيه وه، "يه كه م جار پووكه شي كه ده بيته هوي بوغزاندي - نووسه ركه ي و بوه مجار به ورد ي كه نيازو مه به ستي راسته قينه ي پوون ده كاته وه".^(۷۴) لاسايي كردنه وه ي كويرانه و پشت گوي خستني ته واوي كتيبهي كاني مه كيا فيللي، بوونه هوي نه وه ي خه لكه كه نه توانن خوبه خوي خويان ناشنای نه و بيروپايانه بين كه نيكولو به دلسوزيه وه بانگي بو راده هيشتن. هر مروفنيك نه گه ر هات و به بي بووني فيكره يه كي حازر به ده ستي پيشكرده له لاي، ده ستي كرده خويندنه وه ي "مير" و به تايبه تي "ده مه ته قى" نه وا به ناساني ده رك به وه ده كا كه مه كيا فيللي جه مهوريه ت خوازيووه پتر له وه ي لايه نگرى حوكميكي زوردارانهي تاكه كه سى بووي. نه و هر له سه رپشتي بيشكه وه به ناوو هه وايه ك په روه رده بووه و نه شونماي كرده كه بيروباوه پري

جهمهورییهت خوازانهی تیدا باو بووه، چ له شه قامه کانی شاره کهی فلورنسادا بوویو چ له ناو چوار دیواری ماله وهیدا که باوه کی و باپیری له هه ره سوار چاکانی جهمهورییهت خوازان بوون. ههروه ها ئه و به دلسۆزییه کی بیپایانه وه به باوه پرنکی هۆشیارانه وه، خزمه تی پزیمی جهمهورییه له فلورنسادا کردوه له هه لسه نگاندا به "حکومه تیگه ل" ی^(۷۵) ناو بره وه. تاقیکرنه وه کانی میژووی دیرینیش وایان فیرکردوه که به هیزو مه زنی رۆما زیاتر له هه ر شتیکیتر له رژیمه جهمهورییه کهیدا بووه، چونکه له ژیر سیبهریدا، لیها تووی نه ک میراتگری، ساغی ده کرده وه که ده بی کی هه قی چوونه سه ر ده زگای حوکمرانی کرنی هه بی. له به ر ئه وه مه کیافیلی به ئاواتی ژیانده وهی ئه و رژیمه وه بوو که به "به روونی" له "میر" و به تاییه تی له "ده مه ته قی" دا ده رده که وی و ته نانه ت رۆسو "میر" به کتیپی جهمهورییهت خوازان داده نی^(۷۶) مه کیافیلی سه رکه وتنی پزیمی جهمهورییه به پاده ی هۆشیاری خه لکه که و له خۆگرتنی په وشت و په فتاری چاکه کارانه وه به ستوته وه. به لام له حاله تی گنده لی و به ره لاییدا وه ک له زۆریه ی ولاته کانی ئه وروپا و له سه روویانه وه ئیتالیا دا رووی دابوو، مه کیافیلی وای ده بیینی ده بی حوکمیکی دکتاتورانه ی ئه وتویان تیدا دابه زرنیری که بتوانی به رای ببه کوتایی به گشت شیوه کانی ئه و نازاوه که پیه به ینی که ویرانکاری به گه ل و نیشتمان ده به خشن. ئه و له م پایه شیدا له زۆریه ی ناو داره کانی تری سه رده می پاپه رین جیا نه بوته وه له (منطق) ی میژوو ده رنه چوه که له و په یهیدا، سه ره لانی چه ندین پزیمی حوکمرانی کرنی (مطلق) ی ئه وتوی سه پاند که له پاشاندا گۆرانو به ره و پشه وه چوونی کومه لگایانی ئه وروپایان که وتنه ئه ستو سه ره لانه دانی ئه و جوړه رژیمه له ئیتالیا دا، به گرنگترین هۆی لواکه وتن و په رت په رت بوون و بی

هیزه بیه کە ی لە پووی ئه و جوړه دهوله ته نه وروپایینیاندا داده نری که
 سه رکه وتوانه پژی می (مطلق) یان تیدا دامه زینرابوون.
 جا فاشی و نازییه کان دوا که سانیک بوون که ته قه لایاندا بیرباوه پره
 جه مهورییه ت خوازه کە ی مه کیافیللی پشت گوی بخه ن و خویانی لی
 لابه ن.

۶- فاشییه ت و نازییه ت:

فاشییه کانی ئیتالیا و نازییه کانی نه له مانیاش له بوچوونی تهنگه بیری
 خویانه وه بایه خیان به مه کیافیللی داو له بهر نه و روشنایی و بو چوونه دا
 هه ولایاندا بیرباوه پره کانی سه ر له نوی له چوارچیوه یه کی ته سکی پووتدا له
 قالب بدنه وه، نه مه له کاتی کدا که شکاندنی نه و ته قه ی ئالینرابووه نیکۆلۆ
 کوششیک ی زۆرو تپه ر بوونی پۆزگارکی نووو درژی پیوست کردبوو. نه وه بوو
 ژماره یه کی زۆر له نووسه رانی نه له مانیا و ئیتالیا چه ندین کتیبی نوی یان
 ده رباره ی مه کیافیللی دانا که به شیوه یه کی نارها و پیمان له سه ر بیروپاکانی
 سه باره ت به حوکمی (مطلق) داده گرت و گشت نه و لایه نانه یین پشت گوی
 ده خست که په یوه ندی یان به بارودۆخی کات و شوینه وه هه بووه. بو نمونه
 مؤسۆلینی وای داناوه گوايه مه زه بی مه کیافیللی سه باره ت به حوکمی زۆردارانه
 "نه مرپوش و دوا ی چوارسه ده هیشتا هه ر زیندوه ".^(۷۷) ستایش کردنی
 مه کیافیللی له لایه ن نازیو فاشییه کانه وه که یشتبووه پاده یه ک که هیتلر کتیبی
 "میر" ی له سه ر میزه کە ی له بهر ده ستیدا دا نابوو، ده شوتری هه موو شه ویک
 پیش نوستن سه ر له نوی به شیکی لیده خوینده وه. به لام مؤسۆلینی
 لیکۆلینه وه یه کی ده رباره ی "میر" نووسی و نوکتۆزای پی وه رگرت. نه و
 "میر" ی به "هاوه لی هه میشه یی حوکمران داده نا".

له گەل ئەو هاشدا گەلی نووسەری گەلە کە یان دەرکیان بەو کرد کە ئەو
 له خۆگرتنە نامە و زووعیبە ی بیروباوەرە کانی مەکیاڤیلی لە لایەن نازییەکان و
 فاشییبەکانەو، بە باریکی ناشایستەدا کار دەکاتە ناو ناویانگی مەکیاڤیلی،
 بۆیە لە رووی ئەم هەلۆیستەدا راپوستان و لە سالانی سیبەکاندا کەوتنە
 پوونکرینەو هی ئەو لایەنە گەشانی بیروپراکانی مەکیاڤیلی کە هیچ شتیگ لە
 گەل هەلۆیستەکانی هیتلەر و مۆسۆلینیدا گۆی نەدەکردنەو.

کەموکورییەکان

گومانی تیدانییە ئەو هۆیانە ی نیشانماندان، بۆ زپاندنی ناووناویانگی
 هەر پووناکبیریگ لە جیهانداو شتواندنی بیروپراکانی سەروزیاد بوون.
 هەرۆهکو و دەبی بوتری کە ئەوانە ی تەقلای زەفر بردنیان بە
 مەکیاڤیلی داو، دەستیان نەخستۆتە سەر کەم و کوورییە راستەقینەکان
 و لایەنە لاوازەکانی بیروباوەرە کانی. ئەو پیاو، وەک هەریەکیگ لە
 ناودارانی سەردەمی راپەرین و وەک یەکیگ لە نەو هی سەردەمی خۆی،
 وەنەبی لە هەموو ئەو کاروبارانەدا کە لی یاندواو راستی پیکابی، بە
 تاییەتی ئەویگ کە لە دەست بۆ بردنی چەند باسیکی ئەوتۆدا پیشەنگ
 بوو کە لە باسە هەرە ئالۆزەکانی بوون.

مەکیاڤیلی لە بیروپراکانیدا ئایدۆلۆژیای بورجوازییەتی گەشەسەندوی
 زیادەخوازی دەنواند. ئەو لە نوسینەکانیدا ستایشی بازرگان و پیشەدارە
 دەس پۆیشتووەکانی شارنشینەکانی ئیتالیا ی دەکردو ناوی بەگەل
 دەبردن (popolo) و داوای لە میرەکە ی دەکرد بایەخیان پی بداو
 بارودۆخیکی وەهایان بۆ پرەخسینی کە ببیتە هۆی پرەپیدانی سوودو
 مەسلەحەت و خۆشحالییان. بەلام بۆرجوازییەتی ئیتالیا یی هەر دوا ی

له دايك بوونه پيش وهخته كه ي به خيږايي له نه ش و نماكردن كه وت و له پيش سرده مي مه كيافيللي و له پوژانسي نه ودا، توشی تهنگ و چه له مه يه كي كارىگر بوو. له بهر نه وه هر به لاوازي مايه وه و بوي نه لوا بيپته نه و هيزه به كار ه ي بتوانئ نه و نه ركه گه و رانه به جي بيئي كه له بارودوخي سه ختي ئيتاليدا ده كه وتنه نه ستوي. بويه كاركي ناسايي بوو نه وه له هه ندي بيروپاي سره گه رمانه ي مه كيافيليدا بو پوژمي پادشايه تي ي (مطلق) ره نگداته وه كه له راستيدا جوړه سات و سه ودايه كي له گه ل نايډولوزي ياي دهره به گايه تيدا ده گه ياند، چونكه نه م رزيمه نه گه رچي دزي به ره لايي دهره به گايه تي ده وه ستا، به لام له گه ل نه وشدا هر شيوه يه كي بالاتري له پوژمي سياسي دهره به گايه تي پيكنده هينا، هه روه كوو نه و جوړه حوكمراني كرده هيشتا له سرده مي مه كيافيليدا، لايه نه چا كه كاني خوي له ده س نه دابوون. بويه نه دوفاقي و نه م بهر و نه و بهر كرده ي مه كيافيللي له نيوان پوژمي كو ماري و پادشايه تي ي (مطلق) دا، له بهر پوژنابي نه وه دا نه بي كه باسما ن كرد ناتوانري ليك بدرپته وه. ئينجا هه ر نه م باري سه رنجه يه كه دوژمنايه تي كردنيمان به رامبه ر به ديموكراتيه ت و سل كرده وه يمان له جه ماوهر بو ليكنده داته وه كه به راي نه و "به ناساني جله و بو سه ركيشي شل ده كا" و ناوياني به "بوژه پياو" يا به "ره شوكي - plobs" ده برد. بگه نه و له نيوان هه لسه نگاندي هه ندي له و راپه رينه جه ماوهر بيانه وه ي له ئيتاليدا روويان داوه و، هه لويسي تيكيډوژمنانه ي (ناشكراي) به رامبه ر ده ربيون و له ناكاميدا وا كه وتوته وه كه مه كيافيللي له گشت كتپبه كانيدا پوي قسه بكاته ميره كان و ده سه لاتداران و براده ره پووناكبيره كاني و بو نه وان بنووسي نه ك بو جه ماوهر. (٧٨)

ليٽره دا پيوسته ئيشارهت به دوو راستى بدەين. يەكەميان ئەو يە: "ئەو گەلەي مەكياڧيلى بە جۆش و خرۆشەو پاريژگاريى ليدە کرد، لەو وەختە دا بريتي بوو لە سى ھەزار دوو سەد كەس لە ناو ئەو دە ھەزار كەسدا كە ژمارەي خەلكي فلۆرنسايان پيكدە ھينا".^(۷۹) دوو مېشيان ئەو يە كە مەكياڧيلى خۆي لە پوي كۆمەلە تيبەو يەكئە بوو لەوان، بەلام دەيزاني چ دەورئكي گەرە لە گۆرپيني كۆمەلدا دەگيڤن، ئەمە جگە لەو يە ئەو پەيوەنديەي لەگەل سۆديرينيدا ھەييوو كە يەكئە بوو لە دەستەي بورجوازي يەتي گەشە سەندوي فلۆرنسا، كاري خۆي دەكردە سەرئەو ھەلوئېستەي بەرامبەريان.

ھەر ھەم مەكياڧيلى سەبارەت بە نياز خراپيى ئادەمبازا رايەكي ھيگجار بەرچاوتاريكانەي ھەبوو. لاي ئەو خۆپەرستى بەباري چاك و خراپدا و لە ھەر شوپن كاتيكدابي، ھەلس و كەوتى مروڤ ھەلدە سوورپيئي. ئەو ئەگەرچي داني بەو دەنا كە گۆرپيني پزيم بۆي ھەيە كار بكاتە سەر باري سايكۆلۆژيي مروڤ، بەلام ئەو بە پاي ئەو لە ئەنجامي ئەو ياسا نوپيانەدا پيكدى كە ئامانجي پادەدانان بي بۆ زيادخوازي لە لاي خەلكە كە.

مەكياڧيلى لە كۆرپي ليكولينەو ھەي ميژووييدا گەلي ھەنگاوي گرنكي نا، بەلام لەگەل ئەو ھشدا خاوەني بۆچوونپيكي ميژوويي سەراپايي نەبوو. بۆيە بۆ نمونە لە وزەيدا نەبوو لە گۆرپاني ميژوويي لە پلەبەكەو بۆ پلەبەكيتر تيبگا و بەلای ئەو ھەو ئەو پابوردووي پاستيبەكاني لە دوو تويي كتيبەكاني ميژوو دەردەكيشان، تا پادەبەكي زۆر لەو حازرە دەچوو كە تيايدا دەژيا و دەيناسي. ئيتەر ليٽرەو مەكياڧيلى ئەو پايەي لا پەيدا بوو گوايە ميژوو جۆرە زنجيرەبەك تاقىكردەو ھەي ئەوتۆبە كە دەشي لە

تیگه یشتنی ته بیعتی ئاده میزاددا به شیوهیه کی چاکتر یاریده ی مرۆفی دانا بدا وهک له وهی ته نیا پشت به تاقیکردنه وه و یادگار هکانی شه خسی خۆی ببهستی.

به هر حال ئەم لایه نه کوورانه ی بیروباوه پری مهکیا فیلی وهک پوونا کبیریکی گه وه، له بایه خی که م ناکه نه وه و به تایبه تی نه گه ر له چوار چپۆه ی کات و شوین و هۆیه راسته قینه کانیا نندا، نهک پووکه شیه کانیا ن، به شیوه یه کی دروست هه لسه نگیتنرین . بۆ نمونه نه گه ر چی هه لۆیسته بهر چاو تاریکیه که ی به رامبه ر سایکۆلۆژیای مرۆف هه یج بیانویه کی بۆ نابینرته وه، به لام له گه ل نه وه شدا نه و راستیه ناسرپته وه که ئامانجی مهکیا فیلی خولقاندنی هاوولاتیبه کی ئیتالیا یی نویی نزیک له کاملییه وه بوو. هه ر وهکو و نه گه ر چی هه لۆیستی به رامبه ر به جه ماوه ر (سلبی) بوو. به تایبه تی له "میر" دا، به لام له "ده مه ته قی" دا گه لی بیروپای گرنگ و نویی له چاو نه و سه رده مه دا ده رباره یان پیشکه ش کردوه. به رای نه و "خه لکه ره شوکیه که و میره کان ته واو چون به کن، خۆ نه گه ر له سه رمان پیویست بی لایه کیان زیاتر له وی تریان په سه ند بکه ین نه و گومانی تیدا نییه که تای خه لکه ره شوکیه که زال ده بی و، به لام نه مه بهندی راده ی زۆرو که میی ریزگرتنیا ن له و یاسایانه ده بی که هه ردوو لا له سایه یدا ده ژین". هه روه ها له وته کانی. "گومانی تیدا نییه که به هانه یه کی به هیزه یه و خه لکی وا لیده کا ده نگه گه ل به ده نگه خودا بشوبه یتن، چونکه رای گشتی له به لکه و ئیشاره ت نیشاندانا هه یجگار وردکاره، بۆیه له وه ده چی هه یزکی نادیار پیشه کی گه ل له هه ر خپرو شه ریک ئاگاداریکا که له داها توودا تووشیا ن دی". هه روه ها به کیکی تر له وته کانی: "زۆر پوو داو نه وه شیا ن ده رخستوه که خه لکه ره شوکیه که له

مەسەلەى ھەللىژاردنى كارىبە دەستان و ناسىنياندا لە مىر چاكترن، چونكە بە ھىچ كلۆجى ناتوانرى گەل بەوھ قايل بكرى^۶ كە سىك بۆ ئەم جۆرە پاىو پلانە ھەللىژاردى كە بە داوین پىسى و پەوشت و پەفتارى گەندەل ناسرابى و، لە كاتىكدا مىر پەنگە قايل ببى و بگرە زۆر جار بەم جۆرە دامەزاندنە قايل دەبى^۷ (دەمەتەقى - كىتپى يەكەم - ۵۸) لە ھەموو ھالىكدا پىويستە ئىشارەت بەوھ بەدەين كە لە ھوكمدان بەسەر كەم و كووړپىيە كانى مەكياڤىللىدا، ۋەك رۆتىنبۆرگ بە ھەقىقەت سەرنجى داوھتى، نابى^۸ "لە كەشكەلانى سەدەى بىستەمەوھ" بېروانىتە بېروباوھ پەرسىياسى و كۆمەلایەتى يەكەنى "بەلكو و دەبى لە ناو شوورەى قەلاكانى دەربەگە كانى سەدەى شازدەيەمەوھ بى^۹". چونكە مەكياڤىللى سەرتاپاى لە قورپى سەردەمى خۆى دروست كراوھ و زانىارىيە سىياسىيە كەشى، فەلسەفەى رۆژگارى خۆى دەنوینى كە تەقەلای دامەزاندنى پادشايەتییەكى نىشتمانى (مطلق) ى دەدا^{۱۰}. دواچار ئەو كەم كووړپىيانەى مەكياڤىللىو ھى تىرش، لە راستیدا سووكە كەم كووړپىن، يا چاكتراوایە بلپىن لە پال ئەو ھەموو لایەنە چاكانەى بۆ چوونە فېكرىيە قوولەكانیدا، ناساين.

چەند بۆچوونىكى ئايدۆلوژىيائى تر

تا ئىستا باسى زۆر لایەنى سىياسى و كۆمەلایەتى ى بېرپاكانى مەكياڤىللىمان كرد، بەلام لەگەل ئەوھشدا گەلى مەسەلەى گرنكى ترماون كە بۆ ئەوھى وینەى نىكۆلۆ ۋەك پووناكبرىكى لىھاتوو لە زەينى خوینەرو خاوەن مەبەستدا ناتەواو نەبى، دەھىنى بە نىشاندانىكى خىرا پىش

چاویان بخهین. لیژهدا چاکتر وایه به شیوهیه کی تایه تی نه و ده وده ی دوپات بکهینه وه که له پیشخستنی زانیاری ی میژوودا گیراویتی.

میژوو سه رلیسته ی نه و زانیارییه مرؤفایه تییا نه یه که بیروبا وده ی سه رده می پاپه پین کاری تیکردن. چونکه بایه خدان به ژیانده وه ی که له پووری کۆن خۆی له خۆیدا بریتی بوو له ئاراسته کردنی پۆشنایی بو سه ر چه ندین لاپه ره ی نه زانراو له میژووی سیاسی و پۆشنبیریو کۆمه لایه تی و ته نانه ت نابووری نه وروپا له سه رده می پۆمانه کان و گریکه کاندایا. ههروه کو ده س کرا به بایه خدان به شوینه واره کۆنه کانی پۆژه لاتیش بۆیه سه ره لدان ی "Epigraphy" لیکۆلینه وه ی نه خش و نیگار و هه لگۆلراوه کۆنه کان" وه ک شیوازیکی گرنگ له شیوازه کانی میژووی کۆن، راسته وخۆ به سه رده می پاپه رینه وه ده به ستریتیه وه. به لام کار ته نیا به م لایه نه گرنگانه وه نه وه ستا، به لگو جوړه گوپرانیکیش به سه ر شیوه ی لیکۆلینه وه ی میژووی و به سه ر باری سه رنجی میژوونووساندا سه باره ت به پووداو شوینی تاکه که س تیایدا، داهات. بو نمونه سه رنجیکی په خنه گرانه ده رباره ی سه رچاوه و لیکۆلینه وه میژووی یه نوسراوه کان پهیدا بوو، به جوړیکی کۆششکارانه له په رده لادانی سه ر پووی نه و لاوازیه ژورانه دا که لیکۆلینه وه و لیکدانه وه میژوییه کان له سه رده مه کانی پیشتردا تووشی بوو بوون و له سه لماندنی چه ندین راستیی میژووی گرنگی نه و تۆدا که له لای خۆیا نه وه بوونه هۆی پيسواکردنی فیکری ده ره به گایه تی - کلئسه یی، به شداری ی کرد. ههروه ها له سه رده می پاپه پین دا بو یه که مجار میژو به سه ر کۆن و ناوه ندان نویدا دابه ش کرا هه ر له و سه رده مه شدا گه لی لیکۆلینه وه ی میژووی له بابه تیکی تازه پهیدا بوون که که به باریکی ریك و پیکی یه کگرتوودا بایه خیان به کاره ساته کانی نیشتمان ده دا و به جوړیکی

گونجاو له گه ل مه سستی نه ته وایه تی و نیشتمانیدا که له سه ره لاداندا بوون، کاره پر له شانازییه کانی رابردوویان ده هیئنایه وه یاد. بۆ نمونه گوئی کار دینی (۱۴۸۳-۱۵۴۰) یه که م میژوونوس بوو له چوارچێوه یه کی پته ودا له میژووی نیتالیای کۆلییه وه، به پیچه وانه ی میژوونوسانی پیشتره وه که وه ها راهاتبوون به جیاجیا له حکومت و ناوچه جۆراوجۆره کانی بکۆلنه وه. ئینجا هه ر به هاندانی هه سستی نه ته وایه تی، میژوونوسه تازه کان که وتنه گه پان به دوا ی چاره سه ردا به کردار بۆ گیرگرفته سیاسیه کانی کومه لگا کانیان و ته قه لادانی زانیی هویه راسته قینه کانی پوودا وه میژووییه کان. به م پی یه نه وان کاریگری "هیزه میتافیزیکیه" کانیان له خولقاندن و بریاردان له سه ر چاره نوسی کاره سات په تکرده وه و ده ستیان کرده کۆلینه وه له ده وری تاکه که سی هوشیار (سه رکرده و که سانی میژووی به ناویانگ) له په وتی پوودا وه کاند. به لام ته نیا ژماره یه کی زۆر که م له میژوونوسانی سه رده می راپه رین توانییان له م پاده ی لیکدانه وه براگماتیانه ی میژوو تیپه ر بکه ن. چونکه پوخته ی کاری زۆریه یان بریتی بوو له گه پان به دوا ی نه وه یه (منطقی) یانه دا که سه رکرده سیاسیه کان هه لده سوپینن.

مه کیافیلی له م کۆرپه شدا قوول بوونه وه یه کی زیاتری له که سانی تر سه لماندو بیروپراکانی ده وریکی گرنگیان له پیشخستنی لیکۆلینه وه ی میژووی و تیورییه کانی گپرا، چونکه نه وه له لیکۆلینه وه کانیان له سنوری لیکدانه وه ی براگماتیانه ی میژوو چوو به ودیودا و به سه رنجیکی واقعیه یانه ی هه لقولو له تاقیکردنه وه و شیکردنه وه وه. نه ک له لاهووت و تیۆری مافی خوا وه ندی یه وه له حوکمرانی کردندا، روانی یه ده ولت و یاسا کانی و باوه ریشی به حه تمی یه تی پوودا وه میژووییه کان و به په یوه ندی له نێوانیاندا هیئا، به بی گویدانه ئیراده ی نه وانه ی تیایاندا

به‌شدار ده‌بن. هه‌روه‌کوو گه‌یشته ئه‌و راپه‌ی که به‌یه‌کدادانی سیاسی
 بزۆینه‌ری بن‌چینه‌یی میژووه‌و به‌یه‌کدادانه‌کش به‌زۆری وه‌ک له
 کتێبه‌کانیدا باسی کردوه شیوه‌یه‌کی کۆمه‌لایه‌تی و چینه‌ییه‌تی وه‌رده‌گرێ،
 له‌به‌ر ئه‌و ناکۆکی یه‌ بنج داکوتاوه‌ی له‌ نیوان سوودو مه‌سله‌حه‌تی گه‌ل و
 چینه‌ مولکداره‌کاندا هه‌یه. بۆ نمونه له‌کتێبه‌ گه‌وره‌که‌یدا "میژووی
 فلۆره‌نسا" به‌ درێژایی کاروانی میژووی ئیتالیا شوین پێی خه‌باتی نیوان
 جه‌ماوه‌رو ئه‌رستۆکراتیه‌کان هه‌لده‌گرێ. لێ‌روه‌و، واته‌ له‌نیوان
 گه‌رانییه‌وه به‌ دوا‌ی هۆیه بزۆینه‌ره‌کانی پووداوه میژوویی کاندایه‌ به‌بێ
 گوێ دانه‌ ئه‌راده‌ی پووتی که‌سان، مه‌کیافیلی له‌ میژوونوسه‌کانی
 سه‌رده‌می راپه‌رینه‌ی تێپه‌راند و پێشیان که‌وت. خو‌نه‌گه‌ر زانیمان
 مه‌کیافیلی وه‌ک سیاسیه‌که‌ ده‌رباره‌ی میژووی نووسیه‌وه نه‌ک وه‌ک میژو
 نووسیک، ئه‌وا ئه‌م کاره‌ی بایه‌خیکه‌ گه‌وره‌تر وه‌رده‌گرێ، چونکه‌ ئه‌و
 وه‌های له‌میژوو ده‌خواست خزمه‌تی سیاسه‌ت وه‌ک زانیارییه‌که‌ بکا، بۆیه
 ئه‌و به‌و باره‌دا بایه‌خی به‌ گێرانه‌وه‌ی پووداوه‌کان داوه که‌ ده‌رس و
 بیروباوه‌ری لێ‌هه‌له‌نجی. ^(AT) مه‌کیافیلی گه‌لی بیروپای سیاسی و
 کۆمه‌لایه‌تی ی به‌نرخه‌ی تری له‌باره‌ی یاسا و دیموکراتیه‌ت و له‌باره‌ی
 سیاسیه‌که‌نه‌وه چ له‌سه‌رکه‌وتن و چ له‌ ژێرکه‌وتنداوه‌وری به‌خت له
 ده‌ستنیشانکردنی چاره‌نووسی کاره‌سات و که‌سان و هی تری له‌م بابه‌ته
 هه‌ن. ئه‌و له‌ هه‌موو لیکۆلینه‌وه‌کانیدا هه‌لده‌دا به‌ دیوی ئه‌و دیوی
 نه‌ینیه‌کان و شته‌ نه‌بینراوه‌کاندا شو‌رپه‌یته‌وه‌و له‌ زۆریه‌ی جاریشدا
 ده‌گاته‌ بنه‌وه‌یان و شتی نویو چاک له‌گه‌ل خویدا دینیه‌ته‌وه. جا داخۆ هه‌یچ
 ده‌ربه‌رینه‌یک له‌وه قوولترو وردترو واقیعه‌تیه‌یه‌ وه‌ختی له‌ "هونه‌ری
 جه‌نگ" دا له‌ سه‌رکه‌وتن و ژێرکه‌وتن ده‌ویو ده‌لی: "سه‌رکه‌وتن

شوینه واری ژیرکه وتووترین کردار دهسپیتته وه، له کاتیځدا ژیرکه وتن
پیکوپیکترین نه خشه و پلان له بار ده با".

به م جوړه نیځوډو له زور شتدا له که سانیتیر جودا بوو. هه روه کو دوا
شاگرداری نه و تاقیکردنه وه که وره به بوو له ژیانیدا که سرکه وتوانه
بردیهه سه رو بووه به لکه به کی له پووخری په سه ن بو ه لسه نگانندی که
زور به داخه وه له لایه ن میژونووسانه وه هه قی خوی نه دراوه تی. (۸۲)

تاقیکردنه وه که

مه کیافیللی وهختی ولاته که ی توشی په لاماردانیکی نوی بیگانه بوو،
ته مهنی له په نجا پینچ تیپه پی کردبوو. له بیسته کانی سه ده ی شازده یه مدا
جهنگه کانی ئیتالیا (۱۴۹۴-۱۵۵۹) که له نیوان ئیسپانیا و ئیتالیا دا
ده کران، به سه ره لدانی پادشای زیاده خوازی ئیسپانیایی شارلی به که م که
چاری بریبووه دامه زرانندی ئیمپراتوریتتیکی مه سیحییانه ی به کگرتوو،
چوونه پله به کی سه خته وه و پاپا و فلورنسیاییه کان ناچار بوون بو به رگرتن
له و مه ترسییه ی به رده رگای پیگرتبوون، دهس بخنه ناو دهستی
فه رهنساییه کانه وه. به لام فه رهنساییه کان له و شه ره به کلایی که ره وه یه دا
که له شوباتی ۱۵۲۵ دا پوویدا، له به رده م له شکری ئیسپانیا دا خوینان
پانه گرت و فرانسوی به که می پادشای فه رهنسا له لایه ن هیزه کانی
ئیسپانیا وه به دیل گیراو به وه ده رگای خاکی ئیتالیا له به رده م نه و هیزانه دا
که وته سه رپشت. جا ناله م وهخته ناسکه دا ژماره به کی که م له دلسوژترین
نیشتمانپه روه رانی ئیتالیا، پیگای به رگری کردنیان بو پاریزگاریکردن له
که رامه تی ولاته که یان هه لبرارد که مه کیافیللی به کیځ بوو له هه ره دیارترینی
نه، قا، همانانه.

گشت هه‌لۆیسته جوراو جوره‌کانی مه‌کیا‌قیلی له‌و پۆژه سه‌ختانه‌دا، شایه‌تی بۆ ده‌دهن که چ نیشتمانپه‌روه‌ریکی راستگۆو نازایه‌کی ده‌گمه‌ن بووه. چونکه له‌ کاتی‌کدا که دوودلی زه‌فه‌ری به‌ ده‌روونی زۆربه‌ ده‌برد له‌گه‌لێاندا پاپا خۆی‌شی، مه‌کیا‌قیلی به‌رده‌وام کلپه‌یه‌ک بوو له‌ جۆش و خروش و پیی له‌سه‌ر پێوستیی به‌رگری کردن داده‌گرت و پاپا کلیمه‌نتی حه‌وته‌می هانده‌دا که ئه‌رکی پڕ له‌ شه‌رافتمه‌ندی خۆی به‌جی بی‌نی. هه‌روه‌کوو که‌وته‌هات و چۆکردن له‌م لا بۆ نه‌و لاو له‌م شوین بۆ نه‌و شوین و نووسینی نامه‌ی یه‌ک به‌ دوا‌ی یه‌کداو په‌یوه‌ندی کردن به‌ کاربه‌ده‌ستانه‌وه‌و هه‌ول‌دانی قابل کردنیان به‌ بی‌بێزاربوون یا بی‌ئوه‌ی نه‌خۆشیه‌که‌ی رێگه‌ی پی‌بگری. به‌لی... وه‌ک خۆی وتوو‌یه، هه‌موو شتیکی فه‌رامۆش کردوه‌و ته‌نیا بی‌ری له‌ یه‌ک شت کردۆته‌وه: "پزگار کردنی ولات و زامنکردنی سه‌ربه‌ستی یه‌که‌ی".^(٨٤) هه‌ر له‌و پۆژانه‌شدا دوو پۆژه‌ی خسته‌ به‌رده‌م پاپا، یه‌که‌میان ده‌رباره‌ی قه‌لابه‌نکردنی فلۆرنسا و دووه‌میشیان دامه‌زراندنی سوپایه‌کی میلی له‌ تۆسکانیاو ناوچه‌کانی سه‌ر به‌پا‌پادا.

چه‌نده مه‌ترسییه‌که زیاتر ببووا‌یه‌ته‌وه چالاکیو بینارامی لای نیکۆلۆ پتر په‌ره‌ی ده‌سه‌ند. که‌وته به‌سه‌رکردنه‌وه‌ی دۆست و براده‌رانی و پرس و راکردن به‌ پرووناکبیران. هه‌ر وه‌کوو به‌و په‌ری چالاکیه‌وه‌و به‌بی ئه‌وه‌ی به‌ هۆی هه‌لۆیستی به‌زیوانه‌ی زمان درێژه‌کانی پێشوه‌وه ساردو سپی پرووی تی‌بکا. به‌شداری به‌هێزکردنی قایمکاری ی فلۆرنسای ده‌کرد. ئه‌و پۆژانه له‌کاتی‌کدا زۆربه‌ی ئه‌و که‌سانه بۆ خۆده‌ربازکردن مه‌سه‌له‌که‌یان به‌ وه‌زعی فه‌رپه‌نساوه‌ ده‌به‌سته‌وه، مه‌کیا‌قیلی زۆر له‌پوو پای خۆی ده‌رپړیو وتی: "من باوه‌پم وایه ئه‌رکی سه‌رشانمانه که به‌بێ چاوه‌پوانکردنی بپیری فه‌رپه‌نسا و به‌بێ هیچ دواکه‌وتنیک ئیمه‌ خۆمان پڕچه‌ک بکه‌ین".^(٨٥)

نیکۆلۆ به هه مو ئه و شتانه وه نه وه ستا، به لکوو پرۆگرامیکى
 گونجاوى له گه ل پێداویستیه کانی ئه و وهخته دا دانا "که ده بوو بریارى
 نازایانهى نائاسایى و سه یرى تیدا بدرئ".^(٨٦) لیره دا به دلسۆزییه وه به بئ
 ههچ مه رایى کردنیک به دواى ئه و "میره نوئیه" دا که واته گه ران که ئه و
 ئه رکه گرنگ و پرۆزو سه خته بگریته نه ستۆ و "هه م بۆ دۆست و هه م بۆ
 دوژمنانى ده ربخا که ئیتالیا بۆ پارێزگارى کردن له سه ریلندیى خۆى
 له وه پهرى ئاماده بووندايه. ته نانه ت پاپا خۆى دانی به نازایه تى نه خشه که ی
 مه کيا فیلییدا ناو که چى دوودلی به که ی و چهنده هۆیه کیترا، نه یانه یشت
 بریارى بپرای بپربدا. له گه ل ئه وه شدا گشت ئه مانه وره یان به پۆله ی
 به وه فای ئیتالیا به رنه دا، نیشتمان له مه ترسیدایه و "ئه و له سه یرى پویسته
 ته واوى خودى خۆى پئ ببه خشى"، به لام گه لحوئى حوکمرانه کان و پارایى
 و کورت بینییان بووه هۆى نه چوونه به ر مه یدان. بۆ وینه له کاتیکدا
 ئیسپانیای دوژمن له ولاره هه لى له ده س خۆى نه ده داو به خاکی ئیتالیادا
 به ره و پێش ملی ده ناو پێشه نگه کانی له فلورنسا نزیک ده بوونه وه، ترس و
 سام زه فه یرى به دلی نیکۆلۆى نازا نه ده برد، به لکو ده ستى کرده دانانى
 نه خشه یه کى نازایانه ی نوئى که بریتى بوو له هیرش بردنیکى خیرا بۆ سه ر
 ناپۆلى و به دیل گرتنى جیگرى پادشای ئیسپانیا له شاره که داو چه ککردنى
 ده ست و پێوه ندو لایه نگرانى و ئینجا له وپوه ته نگ به ئیسپانیاییکان
 هه لبچنرئ. به لام پاپا ئه م پرۆژه یه شى په تکرده وه و ئه وه بوو له دوایدا
 زۆر که وت له سه یرى، چونکه بۆمبیۆ کالۆنای دوژمنى به یاریده ی
 سه ربازه ئیسپانیایى یه کان که فاتیکانیان تالان کرد، چووه ناو رۆماوه و
 کلیمه نتى حه وته میش زۆر به زه حمه ت توانى خۆى ده رباز بکا. ئیترا ئه وه

دوا ههنگاوی پینگا خوشکردنی بوو بو ژیرکه وتنه کوشنده که ی سالی دوا یی تر.

مه کيا فيللی به و ههش هه ر کۆلی نه دا له کاتيکدا که سانی تر پاشه کشه یان لیده کردو خویانیان له بازاری کۆیله فرۆشیدا به نرخیکی هه رزان هه پاچ ده کرد، نه و پابوردوی پر له جه خارو پیریتی و نه خۆشی و خاوو خیزانی فه رامۆش کردن و به جۆش و خرۆشی لاییه وه له نیوان فلۆرسا و کۆپی شه پدا که وته هاتن و چوون و په یوه ندی به م و به وه وه ده کردو هانی ده دان و نامه له دوا ی نامه ی بو براده رانی و خاوون بیروپا ده نووسی و له هه موو نه و کردارانه شیدا سوور بوو له سه ر وته که ی خۆی: نیشتمان له مه تر سیدایه و ده بی ته وای خودی خۆی پی ببه خشی - خه باتکردن تا دوا هه ناسه و قه ت کۆلنه دان! "گه رده لووله که سه ر کیشانه هه لی کرده، به لام که شتی په که ده بی زه ریا بداته پیش" نیکۆلو، له وه ختیکی که له شکری دوژمن نزیک ده بووه وه و هه ر نزیک ده بووه وه . به م شیوه دلگیره واقعی حالی ده نواندو هه لویستی خۆی ده رده بیری.⁽⁸⁷⁾ خو نه گه ر هه یچ ده رفه تیکیش له به رده م ئیتالیاییه کاندانا نه ما، نه و له سه ر یان پیویسته وه ک پی له سه ر داده گرت - به سه ر به رزیه وه پوو له ناشتی بکه ن، نه ک به خو به ده سه ته وه دانیکی زه لیلانه وه . ئینجا لی ره شدا هه مدیسان ده بی میریکی نو ی له کایه دا بی که بزانی چۆن شه ر یان ناشتی هه لده بزیری. له مه وه به ناشکرا ده رده که وی که مه کيا فيللی وه ک پوونا کبیریکی په سه ن تیوری و کردار پی کردنی پیکه وه به ند کردوون. چونکه گشت کردارو په فتاره کانی پوژانی نه و تاقی کردنه وه سه خته ی، له گه ل گرنگترینی نه و بیروپایانه یدا ده گونجین که له دوا به شی "میر" دا و تراون و به گه رمی هانی "نازادکردنی ئیتالیا له

وه حشيبه كان " ددهن و هيوايه كي دلسوزانه ده خوازن كه "خودا يه كيك
بو رزگار كردني تهرخان بكا" (مير - به شي بيست و شه شه م).

مه كيا فيللي نا به م جوړه بوو، هه روه كو تا نو اييش هه ر به م جوړه
مايه وه. له رۆژانيكدا كه هاو تاكاني شه وانيان له سهر ميژي خوار دنه وه به سهر
ده برنو " بينا كاري" و " پوو خاندنيان" له هه وادا ده سازاند و پيشه يان گومان
كردن بوو له هه لويستي دلسوز ترين و به شه ره فترين كه سيك له ريزي
خه لگه كه دا، مه كيا فيللي روو به رووي مهرگ ده وه ستايه وه و له پيناوي ني تا ليادا
بيرو هوشي خوي ناگر ده داو جه سته ي خوي ده پپروكاند، چونكه له و
خوشه ويستيه يدا به رام به ري دلسوز بوو. بويه هه ر له و ساتانه دا به هره ي
بليمه تيبه كه ي، نه و ته به ناو بانگي ليوه شايه وه كه ده لي: "خوشه ويستم بو
گياني خوم له خوار خوشه ويستيمه وه يه بو نيشتمانه كه م".^(۸۸) چالاكي و
كوششي نه و " پيغه مبه ر بي ده سه لاته" و^(۸۹) نه وانه ي له دلسوزيدا هاوشاني
بوون، به فير پوچوو. پوما خوي به ده سته وه داو نيكولوش نو اي نه وه ي به
دلسوزي يه وه نه ركي سهرشاني خوي به جي هينا. هيچ چاريكي نه ماگه پانه وه
نه بي بو گونده كه ي. تا لوا پوزاني ته مه نيتيدا به سهر به ري^(۹۰) به و هه لويسته
نه گورو ناشكرو نووره ي له مه رايي كردن و لاف ليدان و به و چالاكي يه له راده
به ده ره ي له سه خترين و سته مترين وه زعدا. چاريكي تر بي سه لميني كه
نيكولو دي بيرناردو مه كيا فيللي كي يه و كي نيه. به لام نه ي ناخو هه لويستي
نه و حوسو ودي بي به ره بي بايه خانه ي مه كيا فيللي كه له به رزاييه وه
ده يانروانيه وه زعه كه بو نه وه ي له ساتي خويدا بده نه پال لايه ني
سهر كه وتوو له م رووه وه چون بوو؟! ... نه وانه سه باره ت به هه لويسته كاني
نه م نيشتمان په روه ره په سه نه، به گيانيكي هه لپه رستانه ي نامه ردانه وه

که وتنه بلاوکردنه وهی گومانیکي نا به جیو هه ولیان دهدا له و وه زیفه یه دور
 بخریته وه که پیش کاره ساته کانی دوایین به دهسته وه بوو بیدریتی.
 هه روه ها پرسیارکی تریش به ئیلحاح وه خوی دهسه پینو دهلی:
 نه گه ر نه مه ره وتی مه کیا فیلی و بلیمه تیه که ی بووی، چون دهشی نه قلمان
 بیگری که گویه جه نابی مه وزوعیه ت خوازه کان له خواپیاوان، تیی
 نه گه یشتوون و وه ک پیویسته بویان هه لئه سه نگینراوه؟ ... به لام ناخو
 مه سه له وه ها بووه؟!

بالاترین هه لئه نگاندن

یه کیک له یاسا هه ره گه شه کانی ژیان نه وه یه که ناتوانی راستی بو
 هه تایه حه شار بدریو کاریش له گه ل مه کیا فیلیدا هه روه ها که وتنه وه .
 هه موو نه و کوشش و ته قه لادانی شیواندنه ی کران، هه ر له سه رتاوه له وه
 دهسته وستان تر بوون که بتوانن رووی راسته قینه ی نه م پوونا کبیره له و
 فه یله سووف و زاناو خه لکه مه وزوعیه ت خوازه حه شار بدهن که
 نووسینه کانی نه ویان خویند بووه وه . له راستی شدا که م پووی داوه
 پوونا کبیریکی گه وره ناوی مه کیا فیلی بربسی و مه دح و ستایشی
 نه کردبی . بو نمونه فه یله سووف و زاناو کارگیچی ناسراوی ده ولت
 فرانسیس بیکنی ئینگلیزی (۱۵۶۱-۱۶۲۶)، به وردی کتیه کانی
 مه کیا فیلی خویندوونه ته وه و له ریبازه (استقرانی) یه که یدا، که وتو ته ژیر
 کاری نه و بیروپایانه وه ی تیاپاندا پیش چاوی که وتوون و به ته واوی له
 بابه تیکی توی بوون.^(۹۱) هه روه کوو بیکن یه که م که س بووه ده رکی به وه
 کردوه که مه کیا فیلی به جوړیک له که سان دواوه وه ک له واقیعدا هه ن.
 نه ک وه ک له خه یالدا هه ن و له م باره یه وه نووسیویه ده لی: "ئیمه ده بی

سو پاسی مه کيا فيللی و گشت نووسه رانی وهك ئەو بکهین که به پاست و پهوان و به بی دروستکاری، وینهی کردارو پهفتاری خه لکه که یان به باری ئاساییدا نواندوه نهك بهو باره دا که ده بی^(۹۲) هه بی).

هه روه ها له گه رمه ی شالاری بهر په رچدانه وهی مه کيا فيللیدا،^(۹۳) ژماره یهك له نووسه ران له بیروباوه په کانی دواون و زۆر به ریژلینانه وه هه ئیاسه نگاندوون. بۆ نمونه لیپسمۆس له کتیبه که ییدا "کتیبه سیاسییه کان" که له سالی ۱۵۹۰ دا بلاوی کردۆته وه، بیروباوه په کانی مه کيا فيللی ده باره ی ئایین و سیاست و دهوڵت نیشانداون. له سالی (۱۶۱۲) شداك. شوپی له بیروپاکانی مه کيا فيللی سه بارهت به پیوستی جیا کردنه وهی کاروباری سیاست له چاکه کاری دواوه. دوا ی ئه ویش به بیست سال جبرائیل نۆدی باسی ری بازی سیاسی مه کيا فيللی کردوه و پرونی کردۆته وه که ئەو به دوا ی میریکی شه پانیدا نه گه پاره، به لکو و ئیلی دوا ی حوکمرانیکی سه رکه و تووی له بابه تیکی نویی ئه و تو بووه که نیشتمان پیوستی پیی بووه^(۹۴).

هه روه ها دیکارتی فه یله سووف و زانای ناسراوی ماتماتیک (۱۵۹۶ - ۱۶۵۰) یه کیکه له یه که مینی ئەو پروناکبیرانه ی مه کيا فيللی کاری تیکردوون و ئەو پایه شی سه بارهت به کرداره عادیلانه کانی حوکمران له پرژیمیکی (مطلق) ی کراوه دا دایرشته وه، به ته ئسیری بیروباوه په کانی مه کيا فيللی بووه. ئەم پیش فه یله سووفی ئینگلیزی تۆماس هۆبس (۱۵۸۸-۱۶۷۹) به ماوه یه کی زۆر، گه یشته ده سنیشان کردنی ده وری خۆپه رستی و زیاده خوازی تاکه که سی و چه زکردنی و پارێزگاریکردن له خودی خۆی له مه سه له ی دامه زاندنی هه ر حکومه تیکداو^(۹۵) ئەوه جی په نجه ی به پروی فیکری ئەو فه یله سووفه ئینگلیزییه وه دیارو ئاشکرایه. جۆن لووکیش (۱۶۲۲-۱۷۰۴)

فەیلەسوفیکی ئینگلیزیتەرەو هەندی لە بیروباوەرەکانی مەکیافیلی کاریان تێ کردووە. خو ئەگەر هەلۆیستی ئەدەبی ئینگلیزی بەرامبەر بە نیکۆلۆو زپاندنی ناوی بە فراوانی لە ئینگلتەرەدا بێننەو یاد، تێدەگەین کە هەلسەنگاندنەکانی ئەو فەیلەسوفانە ی بە سەرنجی وردتیزیان، پەنجەیان ناوێتە سەر گیانی نووسینەکانی مەکیافیلی و گشت ئەو نامانجە دوورانە ی تیاياندا و تراوون، چ بایەخێکی گەرەیان هەبوو.

هەرۆهە دیارترینی فەیلەسوف و پووناکبیرانی سەردەمی پاپەپین و بزووتنی گیانی نەتەو هەیی ئەوروپایستایشیان کردووە، لەوانە نووسەرۆ میژوونووس و فەیلەسوفی فەرەنسایي فۆلتیر (۱۶۹۴-۱۷۷۸) و ئەنسکلۆپیدیایی ناسراو دیدرۆ (۱۷۱۲-۱۷۸۴) و فەیلەسوف و نووسەرۆ مۆسیقازان فەرەنسایي جان جاک رۆسو (۱۷۱۲-۱۷۷۸) و شاعیر و پووناکبیرۆ پیشەنگی نەتەو خوازی لە ئەمانیادا گۆتە (۱۷۴۹-۱۸۲۰)، هەرۆهکو و هیگلیش شایەتی بۆ بلیمەتی ئەو داو، جا بەکەمیان کە دەیزانی چۆن دلی پادشایان پازی دەکا،^(۱) فرددیکی گەرە ی بۆ دانانی کتیبەکە ی دەریارە ی مەکیافیلی هان دا، نوای ئەو هە ی لەو نامە تیبەتییانەدا کە بۆی دەناردن ستایشی دەکرد، چونکە دەیزانی کە کتیبیک لەو بابەتە چ ناوبانگیک بۆ هاوپی پادشا ئەمانیاییه کە ی پەیدا دەکا. بەلام رۆسو بە قوولی مەکیافیلی هەلسەنگاندووە لە بەناوبانگترینی کتیبەکانیدا "پەیمانی کۆمەلکاری" "العهد الاجتماعي" (جزمی سئیم - بەشی شەشەم) و توویە: "مەکیافیلی وای نیشان دەدا کە گواپە دەرسی پادشایان دادەدا، لە کاتیکدا گەلی دەرسی بە هاداری پیشکەش بە گەلان دەکرد "میر" کتیبی جەمهورییەت خوازانە و ئەو هیشی بۆ قارەمانە چارەگرانە کە ی هەلبژارن، بە ناشکرا نیازی شاراو هە نووسەرە کە ی نیشان دەدا. هەرۆهە قەدەغە کردنی

بلاوکردنه وهی کتیبه که ی له لایه ن ده رباره ی رۆماوه مه غزای خو ی ده به خشئ، چونکه دانر به ی پئج و په نا وه سفی ئه و ده رباره ده کا".

مه ردوو دامه زرینه ری سۆشیالیزمی زانستانه کارل مارکس و فردریک ئینگلس، له جارئک زیاتر به جوانی بیروباوه ری مه کیا فیلی یان مه لسه نگانده. مارکس به وردی کتیبه کانی خویندونه ته وه و به تایبه تی "ده مه ته قئ" که زانیاریه کی زۆری سه باره ت به سه ردارانی فلۆرنسا و فینیسیا^(۹۷) لی وه رگرتوه. له نامه یه کیشیدا بو ئینگلس "میر" ی به "کتیبکی نایاب" ناو بردوه، چونکه دانره که ی یه کئک بووه له وانه ی "له چاوی مرۆفه وه پوانیویانه ته ده ولت و یاسا کانیان له ئه قل و تاقیکردنه وه وه ئه نجام داوه نه ک له لاهووته وه"^(۹۸).

ئینگلیزیش له قه بی "فيله ته نه کانی راپه رین" ی به چوار له دیارترین و مه زنترین ناودارانی سه رده می راپه رین به خشیوه که بریتین له وینه کیشی ئیتالیا بی نه مر لیوناردو دافینشی و چاکه خوازی ئابینی گه وره مارتن لۆسه رو مه زنترین وینه کیشی ئه و سه رده مه ی ئه له مانیا ئۆلبریششت نووره (Durer) و له گه ئاندا مه کیا فیلیش، چونکه راپه رین هه م پئویستی به -فيله ته ن- بوو، هه م فيله ته نیشی ده خولقاند". هه ره کو و کتیبی "هونه ری جه نگ" ی زۆر لاپه سه ند بووه که ناوی به "مارسیلیزی سه ده ی شازده یه م ده برد"، له بهر ئه وه ی مه کیا فیلی به لای ئه وه وه "یه که م نووسه ری جه نگ ئامیزی سه رده می نوئی به که شیایوی نابردن بی".^(۹۹)

له م سه رده مه شمماندا^(۱۰۰) ده یه ها و بگره سه ده ها له پوونا کبیرو میژوونووسه پۆژئاواییه کان به چاوی رپزه وه پوانیویانه ته بیروباوه ره کانی مه کیا فیلی و چه ندین توژی نه وه و نامه ی زانستانه یان بو لیکوئینه وه یان ته رخان کردوون که دوایکورته دووانئک له و سیاسیانه ی نوسینه کانی

مه‌کیاڤیلی کاری تیگردون، له‌گه‌ل هه‌ندی باس و خوازی تریشدا ده‌گه‌پینه‌وه سه‌ر درێژه‌ی هه‌ندیکیان.

حوکمرانان و مه‌کیاڤیلی

ژماره‌یه‌کی زۆر له‌ حوکمرانانی ئه‌وروپا و غه‌یری ئه‌وروپا که‌وتونه‌ته ژێر ته‌ئسیری بیروپراکانی مه‌کیاڤیلی یه‌وه، به‌تایبه‌تی ئه‌وه‌کانی دوو توئی "میر". ئه‌م ژێر ته‌ئسیرکه‌وتنه‌شیان له‌ بارودۆخیکی جۆراوجۆر له‌ پوانگه‌و بۆچونیکی جیاجیاوه‌ بووه. به‌لام له‌ هه‌موو حاله‌تیکدا زۆربه‌ی ئه‌م حوکمرانانه‌ ئه‌و بابه‌ته‌یان له‌ بیروپراکانی مه‌کیاڤیلی هه‌لبژاردوه که‌ بۆیان له‌ بار بووه، ده‌نا زۆر ئاسایی ئه‌و هه‌موو مه‌رج و پێوانه‌ زۆره‌یان ده‌خسته‌ پشت گوێ که‌ نیکۆلۆ به‌ حوماسه‌ته‌وه و به‌ ئیمانیکي بپرای بپه‌وه‌ پێی له‌ سه‌ر داده‌گرتن که‌ له‌ راستیدا ئانه‌مه‌یانه‌ مه‌کیاڤیلیزم.

له‌ یه‌که‌مینی ئه‌و حوکمرانه‌ ئه‌وروپاییانه‌ی مه‌کیاڤیلی کاری تیگردن، پادشای ئیسپانیا شارلی یه‌که‌م (۱۵۰۸-۱۵۵۸) بوو که‌ یه‌که‌م حوکمرانی ئه‌وروپایی بوو ده‌رباره‌ی ده‌وترا "پۆژ له‌ مه‌له‌که‌ته‌کانی ئاوا نابی". ئه‌و ئه‌گه‌رچی سه‌رگه‌رمی کلێسه‌ی کاسۆلیکیو پارێزگاری لیکردنی بوو، به‌لام خۆیو وه‌زیره‌کانیشی هانی بلاکردنه‌وه‌ی "میر"یان له‌ ئیسپانیادا ده‌دا. هه‌روه‌ها توماس کرۆمۆیل (۱۴۸۵-۱۵۴۰) که‌ له‌ سه‌رده‌می هینری هه‌شته‌مدا سیاسیه‌کی ئینگلیزی گه‌وره‌ بوو، زۆر ناشنای بیروباوه‌په‌کانی دووتویی "میر" بوو، بۆیه‌ دانه‌یه‌کی ده‌سنووسی لی ده‌سگیر خست و به‌وه‌ یاریده‌ی پادشاکه‌ی خۆیدا حوکمیکي (مطلق)ی ئه‌وتۆ دابه‌زرینی که‌ خۆی له‌ دوایدا بووه‌ یه‌کیک له‌ قوریانییه‌کانی. هه‌روه‌کو له‌ کاتی کوشتنی هه‌ر دوو پادشای فه‌ره‌نسا هینری سییه‌م و هینری چواره‌مدا، ئه‌و کتێبه‌یان له‌ گیرفاندا بینرا.

ئەلېزابېسى يەكەمىش (۱۶۰۳-۱۵۵۸) كە لە سەردەمى بىنەمالەي تىۋدۇردا يەكەك بولۇپ مەزىنەلىن ھوكۇمرانەكانى ئىنگلەتەرەو گەلى سەركەوتنى بەرچاۋىشى لەناۋەو ھەو ھەو ھەو ھەو بەدى ھېناۋ دەيۋىست لە پەيوەندىيەكانىدا ھەردەم لەنگەرگىرى، لە ژۇر تەئسىرى ئەو كىتەبەدا بوو. بەلام خۇ يەكە ۋەزىرى فەرەنساى رېشېلىۋ كە بە سەركەوتوتىن سىياسىي نىۋەي يەكەمى سەدەي ھەفدەيەم لە ئەورۇپادا دادەنرى، مەكىفېلىي ھېجگار بە دل بوو ھەو لە ۋەسپتە سىياسىيەكەيدا دانى بە ھەو ھەو ھەو كە پىشتى بە بېرۇپاكانى مەكىفېلىي بەستوھ. ھەروھە ناپلېئون پۇنپارت ئاشنايەتتى لەگەل كىتېي "مىر" ۋە "دەمەتقى" دا ھەبوو ھەو سەرلىستەي ئەو پەسندىن ھەزار كىتەبە بوون كە ھەلېبۇرېون بىنانكە كىتەبخانەيەكى گەپۇك بۇ خۇيو گەلى پەراۋىزى لەسەر "مىر" ھەن ۋە ۋايش زەن دەكرى كە ۋەرى گىرېبېتە سەر زمانەكەي خۇي. ھەروھەكو ھۇگرى ناپلېونى سىيەم بۇ بېرۇپاۋەرەكانى مەكىفېلىي ھېچى لەۋەي پىش خۇي كەمتر نەبوو. لە باسەكانى لەۋەبەرىشماندا ئىشارەتمان بە ژمارەيەكىتر لە ھوكۇمرانانەدا كە مەكىفېلىي كارىتېكرىبون ۋە ھەوليان دابو ئامۇزگارىيەكانى لە خاكىكى غەيرى خاكى ئىتالىي سەدەي شازدەيەمدا بەجى بېنن، لەۋنە ھېتلەر كە خۇي لە كىتەبەكەيدا "تىكوشانم"^(۱۰۳) دانى پىداناۋە. ھەرچەندە لە ناۋنوسەراندا ھەن دىگۇلى سەرۇكى پېشۋىي فەرەنسا ۋە دەدەنە قەلەم كە چاكىترىن نمونەي مىرە نۆيەكە بووبى^(۱۰۴)، بەلام لە پاستىدا بارۇدۇخ ھەر چۇنىك بى، زەھمەتە ھوكۇمرانىكى ھاۋچاخمان بتوانى پىرەپىر خۇي بخاتە قالى ئەو شەخسىيەتەۋە كە مەكىفېلىي ۋىستۋىتى. لىرەدا جىي خۇيەتى سەرنج بۇ ئەو فېكرە گىرنگە رابكىشېن كە شۇرېشگىرى ئىتالىي گرامشى لەم پوۋە ھەرىرېپوۋە. بە پاي ئەو تاكە كەس لە جىھانى ئىستاماندا لە ۋەيدا نىيە بېتە "مىر" ھەكى مەكىفېلىي، بۇيە ئەۋەي دەتوانى

بیبی و بەلکوو پنیویستە ببیتە ئەو میرە نوییە، حیزبێکی سیاسی شۆرشگێرە^(۱۰۴) ھەروەکو ئەو پری وشوینانەیی سانتیاگو کاریللۆی سکرێتێری گشتیی پارتی کۆمۆنیستی ئیسپانیا لە کتێبە کەیدا "ئەوروکۆمۆنیزم" دلاوی پەپرەوکردنیان دەکا، لەو بەولاوە نییە کە بابەتێکی نوییە لە و پرایەیی گرامشی بۆی چوو بوو. کاریللۆ لەم بارە یەو دەلی: "...پرەنگە ھاوڕێمان ھەبن و ھا بیربکەنەو، ئەم بابەتە پێبازەیی کە جۆرە مەکیافیللیزمیە کە، بۆی ھەبی پێگەمان بەدا لە ساتیک لە ساتاندا ھەرچیمان دەوی دەسگێرمان ببی و ئەوانە ئەم ھەلوێستەش تەواو بە ئاسایی دادەنێن".^(۱۰۵)

گشت ئەو ھەی باسمان کرد، بەبی پێچ و پەنا ئەو شوینە بڵندەمان نیشادەدەن کە مەکیافیللی لەو بەرو تا ئیستاش لە کۆپی ئایدۆلۆژیایی سیاسی جیھانیو بەرەو پێشەو ھەوونیدا داگیری کردو. لەبەر ئەو ئاسایییە کە نیکۆلۆ چەندە رۆزگاریش بەسەر چوو، لە دلی خەلکی و بەتایبەتی ئیتالیا ییەکاندا، شوینی رێزلی نراوی شیایوی خۆی داگیر کردی.

پاشگەزبوونەو

لەو بەر لە چەند شوینیکدا دەرمان خست کە چۆن ھێزە کۆن ویستەکان نەیان توانی رۆی راستەقینەیی مەکیافیللی لە پێشدا لەبەر چاوی مرقفە دانسقەکان و دوواییش خەلگە کە بە گشتی ون بکەن. ئەو بوو ئەوروپاییەکان کە و تنە تیگە یشتنی ئەو ئامانجە پاکانەیی کە مەکیافیللی لە نیوان بیروباوەرەو بەھاکانییەو پێشکەشی دەکردن و بەدوایدا باری سەرنجیان دەربارەیی گۆردرا. بۆیە سەرەپای ئەو شیواندە بەردەوامەش، کاریکی زۆر زەحمەت نەبوو دەرک بەو بکری کە مەکیافیللی نەک تەنیا ئیتالیا، بەلکوو لە سنووری گشت کیشوهری ئەوروپادا سەردەستەیی بانگ

پاهیلان و پابه رانی یه کگرتنی نه ته وایه تی بووه . بو نمونه کافووری
 سه رکرده ی یه کگرتنی ئیتالیا خوی، له ژیر ته ئسیری بیروباوه په کانی
 مه کیا فیلیدا بووه . ئیتالیا بییه کان قهت ئەم راستیییه یان له یاد نه چوووه و له
 زمانی یه کیک له شاعیره کانیا نه وه بهم شیوه یه نوینراوه "من ئیتالیا یه کی
 مه زنی یه کگرتووم و نیکولۆ مه کیا فیلی ئه وه ی فی کر دووم"^(۱۶) له خوراپیش
 نیه خانووه که ی له گونده که یدا که نزیکه فلورنسیا یه کراوه به موزه خانه یه کی
 نیشتمانی، جگه له وه ی ئیتالیا بییه کان وه ک جه ژنیکه نه ته وایه تی ئاهه نگیان
 به بو نه ی تیپه پوونی چوار سه د سه له وه به سه ر له دایک بونیدا بو گپراو له و
 پوژده نزرگه یه کی قه شه نگیان له شوینی ناشتنی نیکولۆدا بینا کردو راست له
 ژیر ناوه که یدا، نه و ته پر مه غزایه یان به هه لگولین نوسی که ده بیته
 پاداشتی گشت نه و ئاهه موارییه ی له ژیانیدا له پاش مردنیشی تووشی هات و
 که ده لی: "مه دح و ستایش هه رگیز له وزه یدا نییه ئەم ناوه به هه قی خوی
 بگه یه نی". نه وسا کلێسه ش ناچار بوو له نه جامدا بچیته ژیر بارو له سالی
 ۱۸۹۰ دا ناوی کتیبه کانی مه کیا فیلی ی له لیسته ی کتیبه قه ده غه کراوه کان
 ده رکیشا، نه مه ش بریتی بوو له ته نیا پاشگه زیوونه وه یه کی ناسایی له پووی
 واقعیه کی سه لماودا. به لام له گه له هه مو نه مانه ش دا، هیشتا له روژه لات ی
 نیمه دا هه ر وینه شیوینراوه که ی مه کیا فیلی و تی که لکردنه کلاسیکیه که له
 نیوان ئەم و نه مه کیا فیلیزمیه دا له زه ینی خه لکه که دا زاله که
 پوژده لاتیه کان پتر له هه ر خه لگیکی ترو ته نانته پیش نه وه شی نیکولۆ چاو
 به ژیاندا هه لپینن به چهن دین سه ده، به پئوشوینه کانی موبته لا بوو بوون. به
 هه ر حال باسی مه کیا فیلی و پوژده لات باسی که هیشتا ده سستی
 نه دراوه تی، نه گه ر چی له به ر گه لی هه قی بایه خ پیدان و لی کولینه وه ی
 هه یه .

مەکیافیللی و رۆژھەلات

مەکیافیللی لە کتیبەکانیدا زۆر بەدەگمەن باسی رۆژھەلات و رۆژھەلاتییەکانی کردووە و ئەویش لەسنوری تەنیا ھەندی زانیاری ی کەمدایە دەربارە ی حکوومەتە رۆژھەلاتییە کۆنەکان و زۆر لەو دەچێ لە سەرچاوەکانی کالانایاسیسی وەرگرتبێ کە ئەویش لە ژێر تەئسیری زەینەفۆنی ھاوڕێیدا بوو، ھەر وەکو ئیشارەتییکی بە سوپای عوسمانییەکان داو و ستایشی کردو، بەتایبەتی لەبەرئەوێ سوپایەک بوو لەو پۆزگارەدا ئەنجامی گیانی تاغەتکردن و ئازایەتی تیایدا و بە ھۆی ئەو سەرکەوتنە خێرایانەوێ لە ناوچەکانی بولقانی سەربە ئەوروپا و شوپینی تریشدا بەدی ھینابوون، لە ناو ئەوروپاییەکاندا ناو ناوبانگیکی بالای پەیدا کردیوو.

بەلام دەبێ لە سوچیکی ترەو ھەروە برونریتە مەکیافیللی و پەیوەندیەکی لەگەڵ رۆژھەلاتدا، چونکە کاریگەری ی پۆژھەلات لە پاپەرین (Renaissance) وەک بەیەک گەیشتنی دوورپیانگی شارستانی، مەسەلەیکە و لە رووی زانستییەو سەلمینراو ھ. گومانیش لەو دانێە کە مەکیافیللی وەک پۆلەیکە سەردەمەکی خۆی و وەک یەکیک لە ناودارانێ سەردەمی لوتکە ی پاپەرین، بەشیوہیکە پاستەوخۆ یا ناراستەوخۆ کەوتۆتە ژێر تەئسیری بیروباوہری پۆژھەلاتییەو ھ. لەم پوہوہ گەورەترین دوو پاپەری سەردەمی پاپەرین کە دانتی و پەترارکن پێش ئەو کەوتوون، یەکە میان لە چیرۆکە شیعیریە ناودارە کەیدا "کۆمیدیای خواوہندی" کەوتۆتە ژێر کاری "نامە ی پاکانە خوازیی" ئەبوو عەلای میعەرییەو، دووہ میشیان لە چیرۆکە کەیدا "دی کامیرۆن" لە ژێر کاری

"هزار و يك شهوه" دا بووه. هر لیره شدا ده مه وی نه و پایه دهر بېرم که نور نیه مه کيا فیلی یس که وتبیته ژیرکاری "که لیله و دیمنه" وه، یاب لایه نی که مه وه خویند بیته یه وه و نه مه ش ته نیا پایه که وه قی لیکۆلینه وه و تیورد بونه وه یه یه، چونکه زۆر به لگه هه ن مرۆف بنکۆلکر بۆ ئه م جوړه باوهره هانده دهن. پیش هه موو شتیک "که لیله و دیمنه" له سالی ۱۰۸۱ دا له سریانییه وه کراوه به یونانی و له سه ده ی سیازده یه مدا له عه ره بییه وه کراوه به ئیسپانی له سه ده ی چوارده یه میشدا به لاتینی. به نوایدا ئیتر به نزیکه ی هه موو ولتانی نه وروپادا بلاو بووه وه تا راده یه ک جی په نجی خۆی به سه ر داهیتانی نه ده بی ی گه لی میله تدا جی هیشته. جا زۆر دووره پۆشن بیریکی وه ک مه کيا فیلی که به قۆستنه وه کتیبی ده قۆستنه وه وه ختیک ی زۆریشی به ده سه ته وه بووه، "که لیله و دیمنه" ی نه خویند بیته وه، به تایبه تی که مارسیلیۆ فیرجیلیۆی هاوری دلسۆزی یه کیک بووه له نووسه ره ناسراوه کان و پیش نه وه ی مه کيا فیلی ده س بداته دانانی کتیبی. سیاسیو نه ده بی، نه و بوو بووه مامۆستای وتنه وه ی نه ده ب. نه مه جگه له وه ی که مه کيا فیلی به لای خۆ دوور خستنه وه له گیانی دکتاتورانه ی پۆژه لاتینیانه دا^(۱۰۷) لایده داو نه مه ش هر هه مان نه و شته یه که په نده کانی "که لیله و دیمنه" بۆی ده چون.

هه روه ها نه گه ر هه ندی به راورد کاری له نیوان بیروپاکانی مه کيا فیلی وناوه پۆکی چیۆ که کانی "که لیله و دیمنه" دا بکه ین، له زۆر شتیدا یه کگرتنه وه یان له گه ل یه کتردا تیدا به دی ده که ین که ره نگه نه نجامی کارتیکردن بی یا ته نیا له خۆیه وه پووی دابی، به لام له هه موو حالیکدا سه رنج راده کیشی. بۆنموونه دووان له چوار نامانجه که ی "که لیله و دیمنه"^(۱۰۸) به پپی ده ستیشان کردنی (أبن المقفع)، ناراسته ی پادشایان

بۆ ئوھى "لە گەشتە كەيدا بە ناو ديمەنە كاندا زياتر بە تەنگە وھەبى" (ل ۹۵). لە قسە كانى تىرى (أبن المقفع) پيش ئوھى بچپتە ناوجە رگەى چىرۆكە كانە وھ دەلى "ئوھى ئەم سيفە تانەى تيدا بى كارى مەيسە رنابى، لەوانە: تە وھ زەلى لە كار كردندا، يا فرسەت لە دەس دان، يا باوھ پكردن بە ھەر ھەوال ڤاگە ياندە رىك" وپياوى ژىر "لە راستگۆيى بە و لاوھ، نابى قسە لە ھىچ كەس و ھربىگى، ئەگەر چى كەسە كە راستگۆش بى. ھەروھ كوو دەبى لە ھەلە كردندا بە قىردا نە چىو كۆل لە تىورد بونوھە نە داو پىوستە ئەگەر مەسە لە يەكى لىئالوزا، خۆى لە ھىچ لايە نىكى نە داو پيش دلىابوون لە دروستىيە كەى ھەنگاوى تيدا نەنى. پياوى ژىر دەبى خاوەنى قسەى خۆى بى بزانى كە جەزا قەزايە" (ل ۹۲) و كىسرا نەنە و شىروانىش ھەوليداوھ كىتپى حەكىمە كانى ھندستان دەسگىر بخاو "بىداتە پال خۆى و لە سەركردايەتى كردنيدا يارىدەى لى بخوازى و كار بە راوتە دبىرە جوانە كانى بكا" لە بەر "ئە و شتانەى تىايدان و پادشايان لە بە پىوھ بردنى پەغىتە تە كانيان و ژياندىيان و دادكارى لە نىوانياندا پىوستيان پىيان دەبى" (ل ۹۸). ئوھى ئەو كىتپە دەخوئىننە وھ "چاكەى پادشايان و تاغە تكدردىيان" پىدە زانى و "دەيانخاتە سەروو گشت كارو كردارىكى ترەوھ. ئىنجا با ئوھش بزانى، پياوى بە شەرەف ئەو كەسە يە كە لای پادشايان شەرەفە تەمەند دەبىو لە دەولەتە كانىاندا پاىەى بلىند دەكەنە وھ" (ل ۱۰۷) ھەروھ ك شىرەكە بە دىمەنە دەلى كە "پەغىتەى پادشا و ئەوانەى لە حوزرىدان، دەبى چ پياوھتى وزانىارىيەك پىدە زانن بۆى باس بكن و چ نامۆزگارى بە كيان لە لاھىە بىدەنئى. چونكە پادشا ناىان ناسئى و بەو پىوانە يە نەبئى ناتوانئى ھەرىە كە يان پاىە وپلەى خۆيدا دابى" (ل ۱۳۶) ھەروھە پىى دەلى: "ژمارە زۆرى دەست وپىوھند، ئەگەر نامۆزگارىكەر و

خاوهن تاقیکردنه وه نه بن، بۆکار مهلسووراندن زهره به خش ده بن، چونکه ئیش به زۆری ژماره مهیسه رنابی، به لگوو به دهست و پتیه نندی دلسۆزو چاکه کار ده بی" (ل ۱۲۷). ههروهها له قسه کانی دیمنه بۆ شیره پادشا: "مشک له ناو مالدا دراوسییه کی بن دهست بوو، به لام که بووه زیان به خش بووه دوزمن و دهربه دهه کرا. یا باز کتویه کی ئاواره بوو، که چی که بووه سوود به خش گیرایه خۆو مالی کراو ریژی لینرا" (ل ۱۲۷).

چیرۆکه کانی "که ليله و دیمنه" زۆرجارو له زۆر شیوهی خواستراودا، باسی ته بیعه تی خه لک و دهوری قه زاقه ده ریان کردوه. بۆ نمونه شیره شا باوه ر به قسه کانی دیمنه دینی و نه و نه جامه ی لی دهس ده که وی که خه لکه که دوو بابه تن "یه که میان ته بیعه تیکی درپی هه یه و وه ک نه و ماره یه که نه گه ر یه کیک پیی پێدا ناو پتیه ی نه دا، به زهره به خش نازانی و ده چی جاریکتر پیی پێدا ده نیته وه. نه وی تریان ته بیعه تینه رم و ئاسانه و وه ک نه و پوازی (سه ندل) یه که نه گه ر زۆر دهستی لی خرا گه رم دادیت و نازاره به خش ده بی" (ل ۱۲۸). ههروهها له قسه کانی دیمنه بۆ شیره که:

"مروقی شه پانی له شه ر خواهی بزگاری نابی، نه گه ر لاوازیش پووی تیکرد فیلتیری تیدا ده دۆزیته وه" (۱۵۶) "پادشایان دان به خۆداگرن، سزا ده رنابرن بۆ نه و که سه نه بی که تاوانی ئاشکرایه" (ل ۱۵۶-۱۵۷). "شه ر خواهان له هه مووشوینیکدا له خیرخواهان زۆرترن. به لام نه گه ر دژی پاره ستان و به کۆمه ل نیشته گیانی له وان یه بیفه وتینن. ده نا نه گه ر وه ها نه بی نه وا ده بیته نه و پلاری قه ده ره ی پهت کردنه وه ی بۆ نابی" (ل ۱۶۱).

ههروهها له زمانی گایه که وه و تراوه: "باشترین سولتان نه وه یه له هه لۆیه ک بچی که به لاک ده وره درابی، نه ک له لاکیک بچی که به هه لۆ دهوری ته نرابی) (ل ۱۶۶). هه ندی جاریش پیاو هه ست به له یه کچوونیک

تەواو لە بیروپاڤ بگره لە نزیکیی دەربڕینیش لە گەڵ یە کتردا لە نیوان "میر" و "کەلیلەو دیمنە" دا دەکا. بۆ نمونە لە زمانی "کەلیلە" هوه و تراوه که: "پیاوی بی دەسەلات بە لەسەر خۆیی و فرت و فیئل زەفەریان پی دەبا و بە فرۆفیل سواری کۆلی فیئل دەبی و مار لە کون دەردەینی و یاری پییدەکا و شیر لە ناو تابووت دەنی و ئاو بەو شوینەدا دەبا که مەبەستیتی و بەر لە زەرەری ئاگرو پەشەبا و رۆژ دەگری و هیژدار دەخاتە کار" (ل ۱۷۲). "سولتان ئەگەر پیاو چاک بی و وەزیرەکانی پیاو خراپ بن، خیرۆبەرە که تی بەسەر خەلکیدا که م دەبیته وەولییان دەچیته قاتی و کهس ناویتری توخنی بکهوی. که وابی دەست پەنگینی پادشایان لە خیر بەرە که ته که یاندایه که دەبی هەر لە بره ودا بی" (ل ۱۷۳-۱۷۴) ههروهها لە قسه کانی دیمنە بۆ شیرە که: "...ئەئە پادشا رحم بەو که سه مه که که ترست لیبی ههیه، چونکه پادشای به زهبرو زهند پەنگه یه که کیک ببوغزینی و دەستی له کاربکیشیتەوه، بەلام دوایی به ناچاری له بهر کۆشش و چاکه ی به سه ریه وه، له خۆی نزیك ده کاته وه و هک چون یه که کیک ده رمانیکی تالی ده ر خوارد ده دری، به ته مای سوود لیبینین ده یخاته وه که پ و یا پەنگه یه کیک خۆشبووی وله خۆی نزیك بخاته وه و به لام که ترسی زه ره رو زیانی، وه ک ئەو که سه ی لیدی ماریک به په نجه یه وه ده داو له ترسی بلا بوونه وه ی ژه هره که ی به هه موو له شیدا و مراندنی، په نجه ی خۆی ده قرتینی" (ل ۱۸۰). "هۆی راست و ره وانپی کار له وه دایه پادشا ناگاداری ئەو دۆستانه بی که ده یه وی یاریده یان لی وه ربگری و بزانی هەر یه که یان چ جۆره پاو ته دبیریکی له لایه و چ نه نگیه کی تیدایه، ئینجا دوای ئەوه پیوسته پادشا کارگه رانی به سه ربکاته وه و له کاروباریان بپرسیتەوه، بۆ ئەوه ی چاکه ی هیچ چاکه کاریک و خراپه ی هیچ

خرابه‌کاریکی لا شاراوه نه‌بی نه‌وسا ده‌بی چاکه کار به‌بی نه‌جردانه‌وه نه‌هیلّیت‌وه و ماوه‌ش نه‌دا خرابه‌کار و ته‌وه‌زهل له‌سه‌ر خرابه‌کاری و ته‌وه‌زه‌لی به‌رده‌وام بن. چونکه نه‌گر نه‌وه‌ی له‌ده‌سداو جله‌وی بوشل کرد، چاکه‌کاریش جله‌و شل ده‌کا و خرابه‌کار جه‌ساره‌ت ده‌نوینی که ئیتر نیشه‌که گنده‌لّ ده‌بی و کار له‌کار ده‌ترازی^(۳۴۸).

ئینجا له‌قسه‌کانی فه‌یله‌سوف بوّ پادشا: "نه‌ی پادشام، نه‌و کاروباران‌هی که مروّ له‌ناو گشت نازّه‌لاندئا تیا‌یاندئا تابه‌تیه، من به‌چواریان ده‌بینم که بریتین له‌پوخته‌ی هه‌رچی هه‌یه له‌جیهاندئا، نه‌وانیش نه‌مانه‌ن: حیکمه‌ت و داوین پاکی و نه‌قلّ و داد. چونکه زانستی و وردبینی له‌به‌شی حیکمه‌تن. به‌حیلمی و سه‌برو له‌سه‌رخویبو سه‌نگینی له‌به‌شی نه‌قلن. هه‌یاو سه‌خاوه‌ت و مه‌ستوری و سه‌به‌رزی له‌به‌شی داوین پاکین. راستگویی و چاودیری و خیرکردن و په‌فتار ساغی له‌به‌شی دادن. نه‌مانه‌ جوانکارییه‌کانن و پیچه‌وانه‌کانیشیان خرابه‌کارین. سائیت هر کاتیک نه‌مانه له‌یه‌کیکدا کۆبوونه‌وه، که‌م و کووپی له‌نیعه‌تیدا نایگه‌یه‌نیته به‌دبه‌ختی له‌م دنیایدا یا شکستی له‌و دنیایدا، یا داخ بوّ نه‌مانه‌وه‌ی له‌ژیاندا ناخوا، یا به‌شی له‌مالّ و مولکدا هه‌رچه‌ندیک بیپی خه‌فه‌تبار نابوو له‌گیچهلّ سه‌رسام نابو به‌م جۆره حیکمه‌ت سامانیکه که به‌لیخه‌رج کردنی له‌بن نایه‌ت و نازووقه‌یه‌که که هه‌زاری له‌به‌ریدا خوی راناگری و به‌رگیکه که قه‌ت کۆن نابو له‌زه‌تیکه که برانه‌وه‌ی بوّ نییه"^(ل)

(۷۶).

وه‌ختیکیش نه‌م چه‌ند دیره‌ی خواره‌وه ده‌خوئیت‌وه هه‌ست ده‌که‌یت وه‌ک به‌ینده‌بای فه‌یله‌سوف له‌زمانی مه‌کیا‌قیلییه‌وه له‌پیشکه‌ش کردنه‌وه‌ی "میر"یدا میدیتی بدوینتی وه‌هایه که ده‌لی: "نه‌ی

پادشام، من ده لیم تو له مه لهندي باب و باپیرانتدایت له پادشایان و که له پیاوان که پیش تو شاریان بنیاد ناوه و زه مین ملی بو داون و قه لایان دروست کرده و سهر کرده ی له شکر بوون و جباخانه یان ناو ته سهریه ک و رۆزگاریان دریزه ی کیشاوه و چه کیان پهره ی سهندوه و سهرده م له دوی سهرده م به شادی و خوشی زیاون و نه وه به ری جوانکاری لی نه گرتوون و له سوپاس و ده بی نه وه ش بلین که له یه کچوونی هندی له و شتانه ی چیرۆکه کانی "که لیله و دیمه" له گه ل نووسینه کانی مه کیا فیلیدا، له ولای تره وه وا ناگه یه نی که جیاوازی له نیوانیاندا نییه. بو نمونه مه کیا فیلی له ۵۰٪ ی بو دهوری قه ده رو به خت له هه لسوورانندی کاروباردا داناوه، له کاتی کدا له "که لیله و دیمه" دا له زمانی نه م فه یله سووفه وه که پووی ده می له پادشایه و تراوه: "با نه و که سانه ی کاروبار هه لده سوپینن وجیبه جییان ده که ن بزائن که شت هه مووی به قه زاو قه ده ره" (۳۵۰) و "کۆشش و جوانی نه قل و هه ر خیره شه پیک که مرۆف تووشی دی به قه زاو قه ده ره" (۳۴۸). نیجا لی ره دا ده بی نه وه مان له بهر چا و بی که مه کیا فیلی له ژیر ته نسیری نه رستوشدا بووه، به لام له گه ل نه وه یشدا له زۆر شتدا جیاواز بووه، به لایه نی که مه وه له شیوه ی نیشان دانی نه و باسه نه دا که لییان ده دوا، به تایبه تی له پشت به ستنی به رده وامیدا به نمونه ی میژوویی.

به هه ر حال نیمه که ده لین ده شی مه کیا فیلی که وتبیته ژیر ته نسیری په نه کانی "که لیله و دیمه" هه یا خویندبیتیه وه، نه وه ش به دوور نازانین که نه و یه کگرتنه وه یه هه ندیکیان له گه ل بیروباوه په کانی مه کیا فیلیدا له ته نیا ریکه وته وه بی، یا په تکار (ردالفعل) یکی له یه ک چووی بارو دۆخیکی له یه کچوویی. نه وه ی راستی بی هندی له یه ک چوون

له نيوان هه لسه نگانده کانی مه کيا فيللی و ابن خلدونيشدا هه به. به لام به بی ئه وهی به لگهی سه لمینراو هه بن. ده ری بخن که به که میان پیشه کیه که ی دووه میانی خویند بیته وه.^(۱۰۹) ابن خلدونیش له لای خویره نیشانی داوه که فرمانیره وای نمونه یی ده بی چون بی، به لام به پی داگرتن له سه ر ئه رکه رۆحانیییکانی و ته نیا وه سف کردنی به "پادشایه کی بیرۆشن و به سۆز و به هیز و به لام پی و شوینی "سه رکوتانده وهی" ناشه رعی رت ده کاته وه و بایه خ به خوش گوزره رانی و ناسوده گیی گه له که ی ده دا"^(۱۱۰). واته ئه ویش ئامانجی دامه زانندی ده وله تیکی جیگیر و به هیز و ریك و پیک بووه، ده وله تیك که پادشا تیایدا بتوانی جلهوی کاروبار له پرووی جوره های ته ماعکاراندا بگریته ده ست. هه روه کو ئه و له گه رانیدا به دوا ی پاستیدا، ته نیا پروودا وه مادیه کانی گرتوه و شیی کردونه ته وه و له و یاسایانه گه راوه که به ره و گورانیان ده بن. به رای هیلموت ریته ر ئه وی ابن خلدون به ده مارگیری ناوی ده با، هه ر ئه وه به مه کيا فيللی ناوی چاکه کاری لیتاوه.^(۱۱۱) لیتره دا وا چاکه ئیشاره تیك به وه به دین، ابن خلدونیک که له بیروپاکانیدا له گه ل ئاییندا دژ یه که نه بوون، که چی به کافروه زه ندیق تاوانبار کرا. هه روه کوو زور له میژوو نوسانیش، له به رزایی سه ده ی تۆزده یه م و بیسته مه وه پوانییانه بیروباوه ره کانی و به شیوه یه کی تاییه تی "وردکردنه وه ی هۆیه کانی سه ره ئدانی ئه م کاره میژوو بییه بی هاوتایه یانه (پیشه کیه که ک. م) له سه ده ی چوارده یه مدا^(۱۱۲) خسته پشت گوئی و نه مه ش هه مان کاره ساته که ی مه کيا فيللی به وه که له وه به ر پوونمان کرده وه".

حوکمپرانی پۆژه لاتیه کان تا پاده یه که له وه ختیکی زوه وه بایه خیان به بیروباوه ره کانی مه کيا فيللی داوه. وازه ن ده کری که کتیبی

"میر" به شیوه‌ی کی تایبه‌تی بۆ سولتانی عوسمانی مورادی چوارهم که له خۆرژگارکردندا له نوژمنانی و سه‌پاندنی هه‌یبه‌تی حوکمرانییه‌کی به‌سه‌ر خه‌لکید، پێو شوینی مه‌کیا‌فیللیانی به‌کار ده‌هینا. به‌لام به‌جۆرتکی زۆر دوور له‌و به‌هایانه‌ی که میژوونوسی گه‌وره‌ی سه‌رده‌می راپه‌رین مه‌به‌ستی بوون، وه‌رگێ‌ردراوه. ژماره‌ی نه‌وانه‌ی به‌ فه‌رمانی راسته‌وخۆی نه‌و کوزراون به‌سه‌د هه‌زار که‌س دانراوه، له‌گه‌ڵی‌اندا سیان له‌ براکانی خۆی و یه‌کێک له‌ مامه‌کانی. له‌سالی ۱۶۲۷ یشدا، له‌کاتی‌کدا که‌ تا‌عون رۆژانه‌ نزیکه‌ی ۵۰۰ که‌سی له‌خه‌لگی نه‌ستامبوولی پایته‌ختی قه‌لاچۆ ده‌کرد، نه‌و شه‌وانیکی پر له‌ که‌یف و رابواردنیکي له‌گه‌ڵ ژنه‌ دۆسته‌کانیدا به‌سه‌ر ده‌برد و به‌ ته‌وسه‌وه ده‌یوت: "خودا وانم هاوینه‌ شهرخواهان سزا ده‌دلو رهنگه‌ له‌ زستاندا نۆره‌ بیته‌ سه‌ر شه‌رافه‌تمه‌ندان".^(۱۱۳) هه‌روه‌ها بایه‌خدانی محمد علی ی گه‌وره‌به "میر" هه‌چی له‌ بایه‌خ پیدانی حوکمرانه‌ نه‌وروپاییه‌کانی پێش خۆی و سه‌رده‌می خۆی که‌متر نه‌بووه. نه‌وه‌ش بۆ حوکمرانیکی سه‌رکه‌وتووی وه‌ک محمد علی که‌ مارکس ده‌رباره‌ی میسر له‌ سه‌رده‌می نه‌ودا وتویه "له‌ هه‌موو ئیمپراتۆریتی عوسمانیدا به‌شیتي توانای ژبانی هه‌بی"، شتیکی سه‌یر نه‌بووه. نه‌و نه‌گه‌ر چی له‌ته‌مه‌نیکي دره‌نگیشدا فیری خۆیندواری بووبوو، به‌لام بایه‌خی به‌هه‌ر شتیکی ده‌دا که‌ په‌یوه‌ندی به‌سیستمه‌کانی حوکمرانییه‌وه هه‌بی‌و هه‌ر نه‌مه‌ش بوو بووه‌ هۆی یه‌کێک له‌ نه‌هینیه‌کانی نه‌و سه‌رکه‌وتنه‌ گه‌وره‌یه‌ی.

محمد علی دوای نه‌وه‌ی له‌ رێگه‌ی یه‌کی له‌ دیپلۆماسییه‌ بیگانه‌کانه‌وه بایه‌خی "میر" ی پێزانی^(۱۱۳) له‌ سالی ۱۸۲۴-۱۸۲۵ دا^(۱۱۴) روفائیل أنطوان زاخوری قه‌شه‌ی راسپارد بۆی وه‌رگێ‌رتیته‌ سه‌ر زمانی عه‌ره‌بی، چونکه‌ وه‌ک خۆی وتویه "زۆر به‌ په‌رۆشه‌وه بووه‌ بزانی نه‌م کتیبه‌ چی تیدا به".

سه بیریش نه وه یه که محمد علی نوای خویندنه وهی "میر"، له به یه که
 که یشتنی کدا له گه ل دپیلو ماسیبه کی ئیتالایی به م شیوهی هه لسه نگاندوه:
 "ئیوه له ئیتالیدا زاوه ژاویکی گه وره ده باره ی نووسه ری ناسراوتان
 مه کیافیلی دهنینه وه، من فرمانی وه رگیژانی کتیبه که م دا تا بزانه چی
 تیدایه، به لام ناشکرای ده که م نه و پیاوه زور له وه که متره که من نه نجامی
 نه و ناوبانگی هه یه تی لیم چاوه پروان ده کرد. هه روه کو من پیتی
 راده که یه نم که کتیبیکی تر هه یه عه ره بییه و سه رسام و سه رمه سستی
 کردووم، نه ویش پیشه کییه که ی ابن خلدون ه. نه م نووسه ره له
 بیر کردنه وه دا له مه کیافیلی سه ره ستره و بگره باوه یم وایه کتیبه که ی
 نه و زور سوود به خستره. ئینجا که بلو کردنه وهی کتیبه که ی مه کیافیلی
 له هندی له ولاتانی نه و روپادا قه ده غه بی، خو ده بوو قه ده غه کردنی
 کتیبه که ی ابن خلدون کون برترو توندوتیژتر بی".

گومانی تیدانییه نه وهی کاری کردوته رای محمد علی لاوازیی
 وه رگیژانه که ی "میر" و نارپهوانیی شیوه که ی بووه که وای لیکروه تیگه یشتنی
 زه حمت بی و بو بلو کردنه وه ده ست نه دا.^(۱۱۵) له گه ل نه وه شدا نه و وه رگیژانه
 بایه خی میژووی خوی هه یه، چونکه یه که م وه رگیژانی "میر" ه بو عه ره بی و
 ئینجا به نوایدا پاریزه ری میسری محمد لطفی جمعه له سالی ۱۹۱۱ دا جارتکی
 تر له ئیتالایییه وه کردیتی به عه ره بی و له سالی ۱۹۱۲ دا به ناوی "کتیبی
 میر که میژووی میرایه تی یه روزئاواییه کانه له سه ده کانی ناوه راستدا"^(۱۱۶)
 بلو کردوته وه. وه رگیژ کتیبه که ی به پیشه کییه کی فرلوانی خوی ده ست پیکروه
 که له (۵۰) لاپه رده لیه و^(۱۱۷) به شیوه یه کی ره وان و مه وزووعیانه. گه لی لایه نی
 جوړلو جوړی ژیان و نویسه کانی مه کیافیلی نیشانده دا. سه رمه سستی وه رگیژ
 سه باره ت به مه کیافیلی گه یشتوته راده یه که که به تاییه تی بو نه و مه به سته

چووه بۆ ئیتالیایا سەری لە گوندەکەى و خانووەکەى داووە لە پارسیسەش
یەكێك لە نەوێکانى ئەوێ دیوێ. لە پێشەکییە کەیدا بە شیوەیەکی ئەدەبیانە
ئەوێ دەردەبەری و لەو قسانەى تیایدا کردوونى دەلى:

"کە کتیبى "میر" م خویندەوێ هۆگرى بووم و وام لێهات لە گەل
چوارینەکانى خەيامدا لە گەل خۆمدا هەلى بگرم. وەختى خەفەت دامدەگرى و
دلم تەنگ دەبى، خەيام دەخوینمەوێ بۆ ئەوێ بەو مەیه پیرۆزەى مەست بېم.
بەلام "میر" بۆئەوێ دەخوینمەوێ کە لە مەبى خەيال دەریاز بېم و بگەرێمەوێ
کۆرپى ئەو راستییه نازار بەخشانەى کە لە شکرەکانى هیزو حەزوو ئارەزوو
تیایدا بە شمشیرى کارەسات و پرمى بە سەرھات پێکدا هەلە گزین".^(۱۱۸)

ئینجا ئەگەر ئەوێ بگرینە بەر چاوەکە یەكەم خویندەوێ "میر"
لەلایەن وەرگێرە کە یەوێ "لە بەر قورسى زانینى مانا و مەغزای کتیبە کە"
تووشى "سەرسورمانى" کردوێ و ناچار بووێ "چەندین جار پێدا بچیتەوێ"
تا "لە کۆتایى کاردا بە تەنیا تێگەیشتن و دەرک کردن بە ناوەرۆکە کەى"
^(۱۱۹) وازی هیناوە، لە هۆى ئەو هەندە کە لێنە تێدەگەین کە لە
وەرگێرە کە دا هەن و کە لە گەل ئەوێ شەدا شیوەیەکی پەوان و مانا پوونى
تێدایە و ئەوێ وادەکا تێگەیشتنى ناوەرۆکە سەرەکییە کەى میر بەبى
گریگۆل لە توانادا هەبى.

بەلام وەك دەردەکەوى، ئەم وەرگێرە و پێشەکییە کەى خاوەنە کەى
دەورێكى ئەوتۆیان لە پێکھێنانى بارى سەرنجێكى دروستدا دەربارەى
مەکیافیللى و بیرو باوەرەکانى لەلای خوینەرى عەرەب و پۆزەلاتى
بەگشتى نەگێراوێ، ئەمە لە کاتێکدا هەموو نیشانە یەك وادەگەینى کە
پێگەیشتنى ئەو جۆرە بارى سەرنجە دەگەرێتەوێ بۆ سەرھەتای سەدەى
بیسەم،^(۱۲۰) واتە بۆ سەردەمێک کە هیچ پوونا کبیرۆ مێژوونووسێكى

پۆژئاوایی نە مابوو، چەندە لایەنداریش بووبی، کتیبەکانی بە باری باشدا
هەلنەسەنگاندبێ، لەوانە میژوونووسی سەر بە جەزویتەکان و عەمیدی
پیشووی کۆلیجی کامبیۆن لە زانکۆی ئۆکسفورد (لیسلیۆ کەر). لە راستیدا
کەم میژوونووسی ناسراوی هاوچاخ هەن بە بلندی مەکیافیللییان
هەلنەسەنگاندبێ.

بیروپای هاوچاخ

لەو بەر باسی بیروپای ژمارەیهکی زۆر لەو فەیلەسووف و
پووناکبیرانەمان کرد کە لە واقعیی حالی بیروباوەرپەکانی مەکیافیللی،
تێگەشتبوون بە پەزمامەندییەوه هەلیانەسەنگاندوون. بەلام ئاسایی بوو کار
تەنیا بەوانەوه نەوہستی، بەلکۆو لە سەردەمی ئیستاشماندا چەندین
پووناکبیر و نووسەری سەر بەگەلی قوتابخانەئایدۆلۆژیایی جیاجیا، لە
هەمان باس دواون و هەر کە باسی سەردەمی راپەرین و پیشکەوتنی
زانستی سیاست یا لیکۆلینەوهی میژوویییان کردبێ، مەکیافیللییان
وہک میژوونوس و زانایەکی سیاسی بە دیار خستوه، لە ناویاندا
ژمارەیهکی زۆر لە و میژوو نووسە پۆژئاوایییە ناسراوانەئە کە لە پۆژەلاتدا
ناوو ناوبانگیکی بەرزیان هەیه و کتیبەکنیان وەرگێردراونەتە
سەرزمانەکانی، بەلام بەبێ ئەوہیشی کاریان کردبیتە سەر ئەو بیروپایەئە
لە پیزی کۆپوکالانیدا دەربارەئە مەکیافیللی باو بووه. ئینجا ئیمە لێرەدا
بۆ کوتایی پی هینانی لیکۆلینەوهکەمان دەربارەئە میژوونووسی گەرەئە
سەردەمی راپەرین، تەنیا چەند نمونەئەکی کەم لە بیروپاکانی نووسەرە
بیگانەکان نیشان دەدەن.

له (ئىنسكلۆپىدىيى بەرىتانىيى) دا دەربارەي مەكىفلىلى وتراوہ:
 "نوسەرو كارگىرى ئىتالىيى دەولەت نىكۆلۆ مەكىفلىلى، پووناكبىرىكى
 نىشتمانپەرورەي بلىمەت بوو، تىگەيشتنى ژىرانەي لە سياسەتى ھاوچاخى
 خۆي و دەرك كىردنى قوولى بە تەببىعەتى ئادەمىزاد، چاكتىن بەرھەمىيان
 لى وەشاوہ تەوہ كە زۆر جار بە ھەلە بەكارى گەندەل يا گالئە جارې
 دراوئەتە قەلەم. ئەو پىاويكى سەرپراست و ھاولائىيەكى چاك و باوكىكى
 دلسۆز بووہ، ھەرورەكوو نوسەرىكى گەرەش بووہ، چونكە پووناكبىرىكى
 مەزن بووہ)^(۱۲۳)

"ئەنسكلۆپىدىيى ئەمەرىكايى" ش مەكىفلىلى بەرھەمى گواستەنەوہ
 لە سەردەمى ناوہ پراستەوہ بۆ سەردەمى نوى دەداتە قەلەم و "دروستىيى
 بىروباوہرە سياسىيەكەي" بەو خزمەتانەوہ دەبەستىتەوہ كە پىشكەشى
 پزىمى جەمھورىيى فلۆرنساي كىردوہو بە بارىكى بالادا قسە لە پوويىبەكەي
 ھەلدەسەنگىتى. ھەرورەكو دەيسەلمىنى كە "مەكىفلىلى نەي وتوہ ھىچ
 پەوشت و بەھايەك لە سياسەتدا نىيە، بەلكو وتوئىتى كە سياسەت رەشت
 و بەھاي تايبەتى خۆي ھەيە و ئەم جۆرە باوہرەش عادىلانە دىتە پىش
 چاوو بگرە بۆ سەردەمىك كە بەدى ھىنانى يەكئىتى نەتەوايەتى و
 دامەزاندنى دەولەتتىكى نەتەوايەتى تىادا وەك نامانجىكى بالاي ئەوتو
 كە ھەموو شتىكى تر لە ئاستىدا لاوہكى بى، بە پىشبىنى يەك دەدرىتە
 قەلەم".^(۱۲۳) لە بارى سەرنجى "ئەنسكلۆپىدىيى فەلسەفى" ي
 سۆفىاتىشەوہ، مەكىفلىلى بە يەككە لەدىارتىنى ئەو پووناكبىرە
 ئىتالىيىيانە دادەنرى كە ھەولى داوہ "دوور لە لاھوت، ياساكانى
 بەرھەوپىشەوہ چوونى كۆمەلگا دەستىشان بكا و تىروانىنىكى
 رىالىستانەي دروست پوانىوتى يە دەولەت و ھوكمرانان و لە باوہرىكى

دلسۆزانەو نووسینی لە پیناوی یە کگرتنی ئیتالیا دا نووسیوه".^(۱۲۴) هەرەها هەمان شت لە "ئەنسکلۆپیدیای میژوویی" ی سۆقیاتیداو^(۱۲۵) لە چاپی دووهم و سێیەمی "ئەنسکلۆپیدیای گەرەمی سۆقیاتی" دا^(۱۲۶) و تراو تەو لە جزمی چوارەمی "میژووی جیهان" یشدا نووسراوه: "ئەنجامە کوشندەکانی بەش بەش بوونی ئیتالیا تارادە یەکی ئەوتۆ ناشکراو لە پووبوون کە هەندێ لە نوینەرە زیاتر پیشکە و تنخوازەکانی بوورجوازی یەت لە سە دەمی شازدە یەمدا کە و تە داواکردنی یە کگرتنی ئیتالیا و یە کە مینیشیان پوونا کبیری سیاسی و میژوونووسی ناسراو نیکۆلۆ مەکیا فیللی بوو"^(۱۲۷) هەرەکو میژوونووسی ئەمەریکایی کارلتون هیس بە هەمان جۆر مەکیا فیللی هەلسەنگاندوه.^(۱۲۸)

ئەمڕۆش دەمارگرتترین کەسانیک بۆ جزویتەکان و کزترینیان لە سۆزداریدا بەرامبەر بە مەکیا فیللی،^(۱۲۹) دان بەوە دا دەنێ کە ئەو "پینگایەکی نوویی بۆ لیکۆلینەو و.... شیوازیکی تازەمی بۆقسەکردن لە سیاسەت دیو تەو، ئەمە جگە لە تیورییە سیاسیە نوییەکانی"، هەرەکوو "بەوپەری وردی و بیرتیژییەو، ئەو پال پێو نەر و هۆیانەمی دەستنیشان کردوون کە هەر بزووتنەو یەکی سیاسی دیننە کایەو" لەبەرئەو "بە یەکیک لە کارامەترینی ئەو نووسەرە دیارانە دادەنری کە کاریان کردۆتە سەر کاروباری سیاسی لە جیهاندا" و وادەکا "بیروپاکی سەبارەت بە گپوگرفتە سیاسیەکان جیگەمی لیکۆلینەو و بە نواداچوونیکێ قوول بن".^(۱۳۰) یا هەن لە هەمان باری سەرنجەو بە "باوکی زانستییە سیاسیەکانی"^(۱۳۱) دادەنن، یا بە "پێغەمبەریکی دەولەتی نوویی نەتەوایەتی"^(۱۳۲) دەزانن. هەرەها میژوونووسی ئەمەریکایی پۆبەرت بالمر لە نووان لە کتیبەکانیدا، دەیسەلمینی کە مەکیا فیللی "لەناو نووسەرانی

سەردەمى راپەرىن لە ئىتالىيا دا بە ديارترىنيان " دەژمىردى و "مىر" "مەزنىترىن مىراتى نەمى" ئەو سەردەمە يەو مەكىفيللى "خەوى بە و پۆژەو دەدى كە خەلكى فلۆرنسا و بگرە گشت ئىتالىيايىيەكان بە نواندى مەردايەتى لە كۆرە سياسىيەكانياندا وەك پۆمانىيە دىرىنەكان كردار بكن و لە رىزى لەشكرەكانى شارەكاندا بە هاندانى ئامانجە نىشتمانىيەكان بجنەنگن و سەرى خۆيان لە بەردەم ئەوروپادا بەرز بكنەو" (۱۳۳) " لە ناو مېژوونوسە ئىتالىيايىيە هاوچەرخەكانىشدا ەن مەكىفيللى بە شۆرشگىرو (۱۳۴) " پىغەمبەرىكى بى دەسلەت" (۱۳۵) دەدەنە قەلەم ئەمرۆ لە ناو مېژوونوساندا بە دەگمەن ەن دان بەو ەدا نەئىن كە مەكىفيللى "هاوولاتى يەكى چاك و هاوپى يەكى گىانى بەگىانى و باوكىكى بە تەنگەو ەاتوى نىشتمانپەرەو بگرە نمونە بى" (۱۳۶) بوو دەتوانى دەيەها نمونە تى لەم بابەتە بەئىترىتەو. بەلام ئىمە تەنيا ئەم وئىتە پىر مانايەيان لىدەخەينە پىشچاوكە أ. ف. جىفيليكوف لە لىكۆلنەو ەكەيدا دەريارەى مەكىفيللى پىشكەشى كرىو ەو وتويە: "ئىتالىيا نەيتوانى يەك بگرى. بۆچى؟ ئەمە بوو ئەو پرسىيارەى نىكۆلۆ ئاراستەى خۆى دەكرد. ئىمە وەرەمەكەى دەزانىن (وەرەمى مەكىفيللى - ك.م): يەكەم لەبەر نەبوونى يەكئىتى سياسى لە ئىتالىادا. نوو ەم لەبەر ئەو ەى لە ئىتالىا سوپايەكى نىشتمانى چ لەكۆرە كالانى خۆى يا لە سەربازى بەكرى گىراو نەبوو. كەوابى چارچى بوو؟ يەكگرتن و دامەزاندنى سوپا. بۆ جىبەجى كردنى ئەمەش دەبوو شىوازەكانى كاركردن پوون بكرىنەو. مەكىفيللى بە پىئى بۆچوونى خۆى لەم بارەيەو، ئەنجامى بەو شكاندەو ە كە بنچىنەكانى زانستپى سياسەتى داپشت، كوت و مت وەك كۆلۆمبىس كە وەختى كەوتە گەپان بەدواى رىگايەكدا بۆ ەيندستان، ئەمەرىكاي نۆزىيەو" (۱۳۷) .

گشت نهوهی باس کرانه و پهری هه ق به مهکیافیلی دهدا دلاوا له
 روزه لاتیبه کان بکا که خوی له واقعیدا چون بووه وه های بیینن و
 بیروباوه ره کانیشی چونن وه هایان هه لبسه نکینن. به لی: "مه دح وستایش
 هه رگیز له وزهیدا نییه نه م ناوه به هه قی خوی بگه یه نی"

په راویزه کان

(۱) مهکیافیلی له ته مه نی دوانزه سالاندا بوو که یه که م کتیبی ده رباره ی میژوو
 خویندۆ ته وه.

(۲) R.Ridolfi the life of Niccolo Machiavelli, translated from
 the Etalian by G.Grays on ,chicago ۱۹۶۲,P.۳

(۳) ا.ک.جیفیلیکوف، نیکولۆ مهکیافیلی (۱۴۶۹-۱۵۲۷) مۆسکو -لینینگراد، به زمانی
 پووسی، ل ۲۴.

(۴) R.Ridolfi ,Op.Cit ,pp ۹-۱۲ F.Chabod, Machiavelli and
 Renaissance ,transated from the Italian by D.Moore ,
 Cambridge ۱۹۶۰ ,pp.۷-۹

(۵) R.Ridolfi ,Op.Cit ,p.۴

(۶) F.Chabod ,Op. Cit ,p.۱۲۶

(۷) ا.ک.جیفیلیکوف، سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲۴.

(۸) هه مان سه رچاوه - ل ۳۲

(۹) ف. رۆتینبۆرگ، (فیله ته نه کانی سه رده می پاپه رین) به زمانی پووسی، لینینگراد ۱۹۷۶،
 ل ۱۲۰-۱۲۱.

(۱۰) سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۲۰

(۱۱) بروانه کتیبی

H. Butterfield, the Statecraft of Machiavlli, London , ۱۹۶۰ ,
 p.۱۲۵

(۱۲) له شوینیکی تری نه م لیکۆلینه وه به دا، ده گه ریننه وه سه ر کتیبه گه وره که ی
 مهکیافیلی (ده مه ته قن)

(۱۳) پیشه سازنی قوماش له و رۆژگاره دا، نه ک ته نیا له نیئالیادا، به لکوو له گشت نه وروپادا
 له پیشه به قازانجه کان بوو.

(۱۴) نوره له نامه یه کینا وتلوه که بۆ فیتوری هاروی ناروه. (بگ پیره وه سر
(F.Chabod ،Op.Cit pp ۱۲۱-۱۲۲)

(۱۵) ا.ک. جینیلیکوف - سرچاوه ی پیشوو، ل ۱۹.

(۱۶) F.Chabod ،Op.Cit، pp. ۴، ۱۲۶، ۱۳۴-۱۳۵

(۱۷) R.Ridolfi ،Op.Cit، pp ۱۴۵، ۱۵۶

(۱۸) F.Chabod ،Op.Cit P. ۱۳۲.

(۱۹) Ibid ، p. ۱۲۹

(۲۰) نیکولا نه لکسیف، نیکولو مه کيا فیلی، به زمانی بولگاری، سوفیا، ۱۹۰۸، ل ۲۷-

۲۸. هه روه ها ف. روتینبرگ، سرچاوه ی پیشوو ل ۱۲۲- ۱۲۳. هه روه ها ل.م. باتکین،

(مرۆڤه روه رهنیالیاییه کان) و شپوه ی ژیان، شپوه ی بیرکردنه وه، به زمانی روسی،

مۆسکو، ۱۹۸۷، ل ۵۸-۵۹ هه روه ها

"The prince" ،London ۱۹۶۸، pp ۱۸-۱۹ (the Introduction by
G.Bull)

(۲۱) تیتوس لیفی (۵۹ پ.ز- ۱۷ د.ن) میژوونوسیکی ناسراوی رۆمانه کانه ۴۵ سالی به

دانانی کتیبه گه روه که یه وه " میژووی رۆما له دامه زانندی شاره که وه " به سر بردوه بریتی

بووه له ۱۴۲ به رگ و ته نیا ۲۵ به رگی ماوه نه ته وه. یه که مین ده کتیبیان که مه کيا فیلی بۆ

نوسینی کتیبی (ده مه ته قی) کردویتییه سرچاوه یه کی سه ره کی، باسی نه و کاره سات و

هه وداوانه ده که ن که هه تا سالی ۲۹۲ ی پیش زاین رومیان دلوه.

(۲۲) مه کيا فیلی نه وه ی له پیشه کی کتیبی (ده مه ته قی) دا وتوه

(۲۳) F.Chabod ،op.Cit ، p، ۲۴

(۲۴) F.Gilbert ،Machiavelli and Guiccardini.politics and

history in sixteenth century. Florence، Prinerton، ۱۹۶۵،

p.۱۹۹

(۲۵) R.Ridolfi ،Op.Cit، pp. ۱۶۵-۱۷۵

(۲۶) "The Prince" ، p. ۱۵ (the Introduction)

(۲۷) R.Ridolfi، Op. Cit، pp. ۲۴۹- ۲۵۰

(۲۸) پشتمان به وه رگ پانه عه ره بی و هوسی و ئینگلیزییه که ی به سته.

(۲۹) بگ پیره وه لای: نه لین فیدرین - مه کيا فیلی - ره رگ پانی امیره الزین - بیروت - سال

نییه. ل ۲۲-۲۳.

(۳۰) R.Palmer and J.Colton، A history of the Modern

world، third edition، New York، ۱۹۶۵، p. ۵۵

(۳۱) مه کيا فیلی نه م قسه به ناویانگه ی به بۆنه ی هیرشی فه ره نسایییه کانه وه بۆ سر

نیتالیا له سالی ۱۴۹۹ دا و به ره و پیش چونی خیرایانه یان وتوه " بگ پیره وه سر میژووی

نیټالیا به زمانې روسی جزی می کهم، له ژیر چاودیزی ناکادیمیست. س. د سکارکینه دا،
مؤسکر ۱۹۷۰ ل ۴۵۵"

(۳۲) : به زدی پشتم به وه رگیزانه عه ره بییه که می نم کتیه به ستوه "بگ پیره وه سر -
ده مه ته قی مه کفایلی سه پگیزانی خیری حماد، بیروت، ۱۹۶۲"

(۳۳) نوره تاقه کتیبی که له ژانی خویدا له سالی ۱۵۲۱ دا بلاو کراوه ته وه.

(۳۴) R. Palmer and J. Colton, Op, Cit., p. ۵۵

(۳۵) J. Plamenatz, Man and Society. A critical
examination of some important social and political
theories, from machiavelli to Marx, vol. ۱, tenth
impression, London, ۱۹۷۷, pp. ۱۰۷

(۳۶) له کزتایی سرده می ناوه راستدا باری نابوری نیټالیا خیراتر له ولاته کانی تری
نه وروپا پوی له پیشک وتن کرد، نوبش له سایه ی بازگانی به که شه سنده که به وه له که
رژمه لاتداو پیشک وتنی به ره می پیشه می تیایدا به راده یه که نیټالیا به له هر شوینکی
تری جیهان، به که مین نیشانه ی په یوه ندی و به ره م هینانی سرمایه دارانه و ده ستو تاقم و
چینه کومه لایه تیبه نوییه کانی به خوییه وه دی.

(۳۷) H. Butterfield, Op. Cit., PP. ۱۱۴-۱۱۵

(۳۸) : بؤ درژهی باس بگ پیره وه لای : و. ل. فانیشتن، میژوو ناسی ی نه وروپایی پوزناتا
له سرده میناوه راستدا، به زمانې روسی، مؤسکر - لنینگراد، ۱۹۶۴ ل، ۲۸۶.

(۳۹) نیټالیا بییه کانی که لانی تری نه وروپایان به وه حشی (کیوی) ناو ده برد، به و مانایه ی
که له چاو خویاندا لواکه وتوون.

(۴۰) W. Lewis, The Lion and the Fox. The role of the hero
in the Plays of Shakespeare, London, ۱۹۶۶, p. ۶۹

(۴۱) د. ل. فانیشتن، سه رچاوه ی پیشوو، ل ۲۷۹

(۴۲) H. Butterfield, Op. Cit., p. ۹۷

(۴۳) بؤ نمونه بگ پیره وه سر: نه لین فیدین، سه رچاوه ی پیشوو، ل ۳۲.

(۴۴) "The Prince" p. ۲۰ (the Introduction).

(۴۵) : له ډ. روتینبورگ، سه رچاوه ی پیشوو. ل ۱۲۲ وه وه رگیزاوه

(۴۶) : شاریکی فله نسا به ده که ویتنه باشوری رژمه لاتی پاريسه وه و باره گای ده ریاره ی
پانشا بووه.

(۴۷) : له ډ. روتینبورگ، سه رچاوه ی پیشوو، ل ۱۲۲) وه وه رگیزاوه.

(۴۸) : بؤرجیا بنه ماله یه کی سه ردری ناسراوه که به نه ژاد نه رگونی نیسپانیایی یه له
سه ده ی پانزه یه مدا رووی کردوته نیټالیا. نه م بنه ماله یه له سایه ی نه لفرنسؤ بؤرجیا وه که

له سالی ۱۴۵۵ دا بووه به پاپا به دیارکه وتوه. ههروهها نه لیکساندهری شه شه میس به کیکه بووله خزمانیو له سالانی (۱۴۹۰-۱۵۰۲) دا بووه به پاپا.

(۴۹) H.Butterfield، Op. Cit.، pp ۱۲۱-۱۲۲ ، "The Prince" ، pp. ۲۲-۲۳ "The Introduction).

(۵۰) : "میژووینیتالیا" (سه رچاوه ی پیشوو)، ل ۲۳۵-۲۳۶

(۵۱) F.Chabod، Op.Cit.، pp. ۹۴-۹۵، R.Ridolfi، Op.Cit.، p. ۹

(۵۲) نه لین فیدرین، سه رچاوه ی پیشوو. ل ۶۲

(۵۳) J.Plamenatz، Op، Cit.، p. ۲۲. R.Rodilfe، Op.Cit.، pp. ۵۲-۶۴، J. Plamenatz، Op.Cit.، p. ۱۴.

(۵۴) : نه م رایه بایه خیکی گه وره ی هه یه، چونکه مه کیانیلییه کان ده بوو شوین پیتیان هه لیکرن.

(۵۵) F.Chabod، Op.Cit.، pp. ۱۴۰، ۱۴۲، F. Gilbert، Op، Cit، pp. ۱۷۶-۱۷۷.

(۵۶) J.Plamenatz، Op، Cit، p. ۴۲.

(۵۷) S.H.Sabine ،A history fo Politcal theory New York، ۱۹۵۰ pp. ۲۲۷-۲۲۸

(۵۸) "برایتی به سوعییه ت" یا (قه شه به سوعییه کان)

(۵۹) R.Weiss، The spread of Italan Humanlam، London، ۱۹۶۴، p. ۸۴

(۶۰) : ناویشانی ته ولوی کتیبه که نه مه یه

"Discours sur les Moyens de bien gouverner et maintenir en bonne paix un Royaume ou autre Principaute-Contre Nicholas Machiavel" Florentin، ۱۵۷۶

(۶۱) بگ ریژه وه لای :

W.Lewis، Op. Cit.، pp. ۶۴، ۷۱-۷۲

(۶۲) Ibid، p. ۷۱

(۶۳) Ibid، p. ۶۶

(۶۴) Ibid، p. ۶۹

(۶۵) Ibid، p. ۷۲

(۶۶) "The Prince"، p. ۹ (the Introduction).

(۶۷) "Anti-Machiavel".

(۶۸) : له (و. د. فاینشتین، سه رچاوه ی پیشوو، ل. ۲۶۸) هوه وه رگیرلوه

(۶۹) W.Lewis، Op. Cit.، p. ۱۰۲

(۷۰) مہبست لہوہیہ کہ ٹیگر میریک ہہبولیہ خزی بہقوتایی مہکیافیلی بزانیایہ،
فرمانی پیدہدا کہ لہ دانانی کتیبیکدا دژی مہکیافیلی لاسایی فریدریکی گہورہ بکاتہوہ .

(۷۱) W.Lewis، OP. Cit، PP. ۱۰۲-۱۰۳

(۷۲) Ibid، p. ۱۰۰

(۷۳) "Renaissance and Reformation ۱۳۰۰-۱۶۴۸، Edited by
G.R.Elton، Second edition، New York، p. ۱۰۹

(۷۴) : بگہرہوہ لای : ٹیلین فیدرین، سہچاویہ پیشوو، ل ۱۲-۱۳

(۷۵) A.Ridolfi، Op. Cit، p.۹.

(۷۶) : بگہرہوہ لای: ٹیلین فیدرین، سہچاویہ پیشوو، ل ۱۲-۱۳

(۷۷) مہکیافیلی، میر، ل ۶ "پیشہکی"

(۷۸) "The Civilization of the Renaissance in Italy" An
Essay by J. Burckhardt، New York and Toronto، p. ۹۳.

(۷۹) : ا. ک. جیفیلیکوف، سہچاویہ پیشوو، ل ۶۷

(۸۰) : ڈ. روتینبرگ، سہچاویہ پیشوو ل ۱۱۲-۱۱۳

(۸۱) ٹنٹونیز گرامشی، میری نوی، مہسہلکانی زانستی سیاست لہ مارکسیہتدا
وہرگپرائی زامی شرقان و قیس الشامی، بیروت، ۱۹۷۰، ل ۲۵

(۸۲) R.Ridolfi، Op، Cit، pp ۱۹۶-۱۹۷

(۸۳) لہ ناو ٹو چہندین سہچاویہدا کہ بڑ نامادہکردنی ٹم لیکرلینہوہیہ گہپلومہتہوہ
سہریان تہنیا جیفیلیکوف باہخی تہلوی بہم باسہ گرنگہ دلوہ .

(۸۴) ا. ک. جیفیلیکوف، سہچاویہ پیشوو، ل ۱۰۲.

(۸۵) لہ ہمان سہچاویہ وہرگپراوہ، ل ۱۰۶.

(۸۶) ہمان سہچاویہ، ل ۱۰۷.

(۸۷) : وتہکہ لہ ہمان سہچاویہ وہرگپراوہ، ل ۱۱۱.

(۸۸) رڈریہی میژونوسان بہ شیوہیہکی رووت و قووت ٹیشارہتیان بہم وتہیہ دلوہ، وات
بہبی نیشاندانی ٹو بارودخہی تیایدا وتراوہ کہ ٹو باہخیکی تاییہتی دہداتی بڑ نمونہ
بگہرہوہ سہر:

R.Ridolfi، Op، Cit، p۲۴۱ ; F.Chabod، Op، Cit p.۱۴۲

(۸۹) مہکیافیلی زارلوہی "پیفہمبہری بیچہک"ی لہ کاتی قسہکردنیدا لہ بارہی رہبہنی
فلورنساسی شہریشگری هاوچاخی خزیوہ (سافونارولا) بہکارہیناوہ لہم رووہوہ
سہلماندویتی کہ سہرکہوتن تہنیا بہشی پیفہمبہرہ چہکدارہکان بووہ دہبی. "میر-بہشی
شہشہم".

(۹۰) بہہزی نہخزشیہکوه لہ گہدیدا مردوہ کہ رہنگہ نارام لہ بہرپان کاریکی گہورہی
تنگہد.

(۹۱) گەلى لە مېژوونووسان مەكياڧىلى نەك فرانسىس بىكۆن، بە داھىنەرى رېبازى لىگە پان (استقرائى) دادەننن.

(۹۲) : لە ڤى. رۆتېنبۆرگە وە وەرگېراو، سەرچاوەى پېشوو، ل ۱۱۱.

(۹۳) سەرەپاى ئەو شالۆەش سىياسىيەكان بە فراوانى لەسەر خويندەنەوھى "مىر" بەردەوام بوون "بگە رۆرەوھ سەر

C.Hayes, Modern Europe to ۱۸۷۰, New York ۱۹۵۹, p ۲۶)

(۹۴) : ڤى. رۆتېنبۆرگ. سەرچاوەى پېشوو، ل ۱۱۴

(۹۵) بگە رۆرەوھ سەر "ئەنسىكلۆپېدىيەى ڤەلسەڤى" بە زمانى پووسى، جزمى سىيەم، مۆسكۆ ۱۹۶۴ ل ۲۸۰.

(۹۶) ڤۆلتېر پەيوەندىيەكى پتەوى لەگەڤ ژمارەيەك لەو پادشا ئەوروپاييەکاندا ھەبوو كە خۆيان بە پشتگېرىكەرى بزوئەوھى پۆشنگارى (تنویر) نيشاندەدا، لەوانە فرديكى گەرە و قەيسەرى روسيا كاترينى دووھم

(۹۷) : بگە رۆرەوھ لای ا.ك. جىڤىليكوڤ، سەرچاوەى پېشوو، ل ۷۰.

(۹۸) ك. ماركس و ڤ. ئىنگلس، بەرھەمەكانيان بە زمانى پووسى، چاپى دووھم جزمى يەكەم، ل ۱۱۱.

(۹۹) ڤى. رۆتېنبۆرگ ئەو وتەيەى ئىنگلس بۆ ناو نيشانى كتېبەكەى دەريارەى سەردەمى پاپەرىن ھەلبۆرەوھ (بگە رۆرەوھ سەر پەرلۆيى ژمارە ۴).

(۱۰۰) : ك. ماركس و ڤ. ئىنگلس، بەرھەمەكان، جزمى ۲۰، ل ۲۴۶.

(۱۰۱) : نوای گەرمانان بە ناو ھەر پەنجا وپېنج بەرگەكەى نوا چاپى بەرھەمەكانى لىنېندا، ھىچ نيشارەتدانىكمان بە مەكياڧىلى تىدا نەدين.

(۱۰۲) : بگە رۆرەوھ سەر: "دەمەتەڤى"، پېشەكەى، ل ۱۵-۱۷ ڤى. رۆتېنبۆرگ سەرچاوەى پېشوو، ل ۱۴۴.

H.Butterfield, Op, Cit pp ۸۱-۸۲, J.Plamenatz. Op. Cit p. ۴۲

J.R.Strayer and others The Mainstream of Civilization, New York; ۱۹۷۴, p ۴۰۸.

(۱۰۳) نووسەرىش ھەن كە ناپليون پۆنپۆرت بە "نوینەرىكى پاست و دورست" ى مەكياڧىليزەم دادەننن. بۆ نمونە بگە رۆرەوھ سەر:

(۱۰۳) The Prince, p.۲۲ (The Introduction) H.Butterfield, Op, Cit, p ۱۰۲

(۱۰۴) : بگە رۆرەوھ لای ئەنتونىو گرامش، سەرچاوەى پېشوو، ل ۴۲ و شوینى تریش.

(۱۰۵) سانتياگو كاريللو، ئەوروو كۆمۆنىزەم دەولەت، وەرگېرپانى د.سەد محمد خەسر، بەغدا، ۱۹۷۸ ل ۱۴.

(۱۰۶) : لە ا. ك. جىڤىليكوڤەوھ وەرگېرپاوە، سەرچاوەى پېشوو، ل ۱۰۱.

(The Prince " ، p.۲۱ (The Introduction) . (۱۰۷)

(۱۰۸) : پشتمان بهو چاپه بهستوهه که شیخ نهلیاس خلیل زخریا، بیروت ۱۹۶۲، ساغی کرؤفتهوه و پهراوژی لیداره .

(۱۰۹) رادهر دکتر ناجی حسین دهیهوی به لیکولینهوه په کی سهرهخق له م باسه بدوی .

(۱۱۰) بگه ریزهوه سهر ئیف لاکوست، ابن خلدونی ناودار، وهرگیزانی میشال سلیمان، بیروت، نییه، ل ۱۵۶ .

(۱۱۱) سهرچاوهی پیشوو، ل ۱۶۹ .

(۱۱۲) Creasy، History of the Ottoman Turks Beirut، ۱۹۶۱، pp. ۲۵۲-۲۵۳ .

(۱۱۳) قسهی په کیکه له وهرگیزه سوریبیانهی لای فه پهنساییه کان له هیزشه که یادا بق سهر میسر له گه ل محمد علیی گوره دا له سهردهمی خؤیدا ئیشی کردوه .

(۱۱۴) بق دیزهوی باس بگه ریزهوه سهر : دکتر جمال الدین الشیال، میژووی وهرگیزان و بزوتنهوهی رۆشنیری له سهردهمی محمد علی دا، قاهره، ۱۹۵۱، ل ۷۸-۸۲، ۱۶۶-۱۶۷، ۲۱۶

(۱۱۵) ده ربارهی لاوازی وهرگیزانه که بگه ریزهوه سهر ئه وه راوردهی دکتر جمال الدین الشیال له ل ۲۱۶ی کتبه که پیدا کردویه تی . ده بی ئه وهش بلین که ده سننوسی ئه م وهرگیزانه هیشتا ماوه وه (دار الکتب) ی میسریدایه .

(۱۱۶) "کتبی میر که بریتیه له میژووی میرایه تی به رۆژئاواییه کان له سده کانی ناوه راستدا" دانانی نیکولا مهکیافیلی، وهرگیزانی پاریزه محمد لتفی جمعه، قاهره ۱۹۱۲ .

(۱۱۷) دهقی "میر" له وهرگیزانه عه ره بییهی دووه مه که پیدا له ۱۴۸۱ پاره دایه .

(۱۱۸) هه مان سهرچاوه، ل ۲۵

(۱۱۹) هه مان سهرچاوه، ل ۲۳

(۱۲۰) له سالی ۱۹۶۰ دا وهرگیزانکی نوئی میر له لایه ن خیری حماده وه بلوکرایه وه که هه تا ئیستا چند چاپیکی لیده رچوه وه له پال دهقی "میر" خویدا، وته یه کی مؤسولینی و پیشه کییه کی فراوانی کریستیان گاوس و به نواداچوونیکی فاروق سعدی وه ک پاشکریه ک له نوادایی کتبه که دا له گه لادن .

(۱۲۱) پاریزه محمد لطفی جمعه وه ک له پیشه کییه که پیدا بق "میر" و له شیوهی وهرگیزانه که پیدا ده رده که وی، خاوه نی رۆشنبرییه کی بالا بووه، به لام له گه ل نه وه شدا له رنگی یه کن له نه ورپاییه کانه وه نه بی که مدح و ستایشی زوری و نمونه هیثانه وهی به رده وای له سهر مهکیافیلی سهرجی پاکیشاوه و نه وه وایلیکریه به نوای "میر" دا بگه پی و وه ری بگه پی، ده نا چی تری ده ربارهی مهکیافیلی نه بیستوه .

(۱۲۲) "Encyclopedia Britannica" vol. XI, Chicago-London, ۱۹۷۴, pp. ۲۲۷, ۲۳۰.

(۱۲۳) "Encyclopedia Americana" vol. ۱۸, New York, ۱۹۷۶, pp. ۵۲-۵۳.

(۱۲۴) "نئوسکولرپیدیای فلسفه"، به زمانی روسی، جزمه سنیهم، مؤسکز، ۱۹۶۴، ل ۲۸۰-۲۸۱.

(۱۲۵) "نئوسکولرپیدیای میژووی سؤقیاتی"، به زمانی روسی، جزمی ههشتهم، ۱۹۶۵، ل ۹۳۴-۹۳۳.

(۱۲۶) "نئوسکولرپیدیای گورهی سؤقیاتی"، به زمانی روسی، چاپی دووهم، جزمی ۲۵، مؤسکز ۱۹۶۴، ل ۱۰۶-۱۰۷، ههروهها چاپی سنیهم، جزمی ۱۵، مؤسکز، ۱۹۷۴، ل ۲۴۱-۲۴۰.

(۱۲۷) "میژووی جیهان"، به زمانی روسی، جزمی چوارهم، مؤسکز، ۱۹۵۸، ل ۱۱۵.

(۱۲۸) C.J.Hayes, Op.Cit., pp. ۱۸, ۱۱۵.

(۱۲۹) مه به استمان، لیسلی ژکری عمیدی پیشووی کولجی کامیژنه.

(۱۳۰) بگه پیرهوه سەر ل ۱۹، ۲۲ ی پیشه کییه که ی لیسلی ژکر له "ده مه ته قن" دا

(۱۳۱) "Action and Conviction in Early Modern Europe", editors J.K.Rabb and J.E.Seigel, Princeton, New Jersey, ۱۹۶۹, p. ۲۶.

سیفه تی دامه زرتناری زانستی سیاست به لایه نی که مه وه له نیو سه ده له مه ویره وه، له پان او ی مه کیافیلیدیه.

(۱۳۲) F.Gilbert, Op.Cit., pp. ۱۸۳, ۱۹۹.

(۱۳۳) R.Palmer and J.Colton, Op. Cit., pp. ۴۳.

(۱۳۴) بگه پیرهوه سەر ژ. ی. رتینبرگ، سه چاره ی پیشو، ل ۱۰۷-۱۰۸.

(۱۳۵) R.Ridolfi, Op. Cit., pp. ۲۵۱-۲۵۴.

(۱۳۶) R.Weiss, The Spread of Italian Humanism, London, ۱۹۶۴, p. ۸۳.

(۱۳۷) ا. ف. جیفلیکوف، سه چاره ی پیشو، له ۹۱.

Meer

میژوو کهم جار رووناکبیریکی وهضای به خۆیهوه دیوه که بهردهوام و به دریزایی چهند سهدهیه ک. له شه موو کووچهیهکی ئەم جیهانه بهرینه ماندا بیروراکانی به وینهی مهکیاھیلی ی ئیتالیایی که ناوی دهجه سینته زهینی شهریه کیک لهوانه ی بۆیه کهم جار له دهرگای سیاسهت ددهن. بووبیتته مایه ی بینهو بهرهبهکی پر له ناکۆکی. له بهر نهوه شتیکی سهیرنییه که ئەم پیاوه و بهر شه می قه نه مه که ی دهستی تانه م روژانهش له لایهن گشت لیکۆله ره وه کانه وه به شه موو ریازه جوژا جوژه کانیانه وه. جینگای بایه رخ پندان بی. جا شه رچه نده رووی شیونر اوی مهکیاھیلی لسه دیر زه مانه وه له بیرو هوشی روژناواییه کاندای به ره و سرینه وه جووه و رووه راسته قینه که ی جینگای گر تۆته وه. به لام لای روژشه لاتییه کان هیشتا شه ر وینه که ی له وه به مری له بیرو هوشدا چه سیه و به شیوهیه کیشت که جیاواری له گه ل نه وه که ی نه وروپای سه ده کانی پیشوودانیه. سا ئەم لیکۆلینه وه یه نامانجی نه وه یه که به لیشت به ستن به نووسینه کانی خۆی و به و دوای بیرو را یسانه ی لیکۆله ره وه کان سه باره ت بیرو پیاوه ره کانی بیکیه لیشتوون. رووه راسته قینه که ی مهکیاھیلی بخاته پینش جاو. شهروه کو ته قه لا دانیکیشه بۆ گه لیشتن به شه ندی نه نجام لیده ره یینانی نویی نه وتۆ که بۆ گه متو گو له سه رگردن و پهره ییندان ده سین.

د. کمال مظهر

سهنته ری رووناکبیری ههتاو

ژماره (18)

به هاوکاری وهزارهتی روشنبیری سلیمانی له چاپ دراوه

که مال مه زده ر

وینیزیا

له گه ل با سیکر تر به خاوتیتیتس
له دیب و نه ر که کانی فوناد

وه ر کیرانی
فوناد مه جید میسری

دكتور كه مال مه زهه ر

رئیسانس

له گه ن باسیکی تر به ناو نیشانی
ئه دیب و ئه رکه کانی قوناغ

فوناد مه جید میسری
کردوویه به کوردی

چاپی دووهم

۲۰۰۴

به‌رئو به‌رایه‌تی خانه‌ی و مرگیران
www.roshnbiri.org
khanaywargeran@yahoo.com

- ◆ ناوی کتیب: رنيسانس، له‌گه‌ن باسینکی تر به‌ناونیشانی
نه‌دیب و نه‌رکه‌کانی قوناغ
- ◆ نووسه‌ر: دکتور که‌مال مه‌زه‌ر
- ◆ و مرگیرانی له‌عه‌ره‌بییه‌وه: فوناد مه‌جید میسری
- ◆ بابته‌ت: میژووی
- ◆ چاپی دووم، ۲۰۰۴، سلیمانی
- ◆ به‌رگ: نازهنین سالج
- ◆ تایپ‌ونه‌خسه‌سازی: روفشان
- ◆ تیراژ: ۲۰۰۰دانه
- ◆ زنجیره: ۶۸
- ◆ ژماره‌سپاردنی (۴۵۰) ی و مزاره‌تی روشنبیری پیندراوه
- ◆ چاپ: چاپخانه‌ی شان

ناومرۇك

	پېتەككى چاپى دووھم
۵	پېتەككى چاپى يەكەم
۱۳-۶	ئىستانبۇلكا قۇناغىتكى نوى
۱۵-۱۴	پېتەككى چاپى عمرەبى
۲۳-۱۶	بەشى يەكەم / نەورویا لەبەردەم سەدەبەكى نوتىدا
	بەشى دووھم / خاسىيەت و رۇژگارى رېئىسانس
	مەفھومى رېئىسانس
	ئىتالىا و مەوداى مېژووبى رېئىسانس
۴۷-۲۴	خاسىيەتەكانى رېئىسانس
۶۲-۴۸	بەشى سېئەم / نەجمەكانى رۇژگارى رېئىسانس
	بەشى چوارەم / نەمران
	پېتەككى چاپى رېئىسانس
	دانتى، پەترارك، پۆكاشيو، نارزامسى رۆتەردامى
	سۆيىال ئايدىالىستەكان
	نىگاركىش و پەيكەرتاشانى رۇژگارى رېئىسانس
	لېئاردو دافىنشى، مىكانىل نەنجىلو، رۇفائىل ساتتى
	پەرسەندى لىكۆلىنمەوى مېژووبى
	ماكىفېللى
	تەقىنمەوى بە رووى واقىعدا
۱۲۳-۶۳	شەكسپەر، سېرقاتس
۱۲۴	نەجم
	پاشكۆ /

پيشه‌کي چاپي دووم

به دريژايي سه دهه گاني ناوه پراست، دهه به گايه تي وهك سيستميكی ئابوری- سياسي، پشت به ستوو بووه به دامو دهه سگايه کي ئابني. دامو دهه سگايه ک شريعیه تي ئابني دهه دهه مو ئه و ياساو رنسايبانه ي دهه به گايه تي به ره می هينا بوون. هاوکات دهه به گايه تيش چه ندين نيتمتيازي ئابوری و سياسي بؤ دهه لاتی کلنسه فراهه مکردبوو. روشنتر بلين؛ لاهوتي مه سيحي به شتيك بوو له و سه رخانه ي به ته وای له گه ل ژنرخانه ي کۆمه لگای دهه به گايه تيدا دهه گونجاو له خزمه تي دا بوو. بؤيه په کيک له و نه رکه گرنگانه ي که وته نه ستوی بيرمه نداني سه رده می رنيسانس ئه وه بوو، چاويک به فله سه فه ي سياسي سه رده مه که ياندا بگيرنه وه و له فۆرميکي نويدا فۆرمۆله ي بگه نه وه. چونکه هه لومه رجي تازه ي سه رده مه که پيويستی به فله سه فه يه کي نوئی سياسي هه بوو به جۆريک بتوانی ئال وگۆريک به سه ر فيکري سياسي کۆمه لگای کۆندا به يئنی. ئا له م حه قيقه ته وه بۆمان ده رده که وئ بؤچی فيکري هومانيستانه ي سه رده می رنيسانس په رده ي له سه ر روخساري دزيوی کلنسه ي کاتۆليکي هه لدايه وه و لاهوتي مه سيحي کرده په کيک له ئامانجه گاني.

بيرواي هومانيستان سه باره ت به ژياني مرؤف، ته واو پيچه وانه ي بيروباوه ي کلنسه بوو که ده يويست هه رچی شتي دونيايي هه ن، بؤ خزمه تي ئه و دونيا (قيامت) ته رخان بکړين! ئه م تيزه فيکريه که ته واو دزی لاهوتي کلنسه ي کاتۆليکي بوو، زه مينه ي بؤ بزوتنه وه يه کي فيکري مه زنتر خوشکرد که له ميژوودا به بزوتنه وه ي ريفورمی ئابني ناسراوه. ئه و تيزه ئابنيانه ي بزوتنه وه ي ريفورمی ئابني به ربه رايه تي "مارتن

لۆتەر" و "جان کالفن" له سه ره تاو ناوه پراستی سه دهی شانزه هه مدا پیاده بیان کردو جیهانی مه سیحیه تیان هه ژاند، چهند تیزکی فیکری تازه بوون ته عبیریان له هه ل و مه رجی دنیایه کی نوئ تر ده کرد. به نمونه: له مهیدانی سیاسیدا پشتگیر بیان له ده سه لاتی ره های ده وله تی پاشایه تیکرد. ئه و ده وله تی له هه ولی ئه وه دا بوو، کلێسه ناچار بکات چیتر ده ست نه خاته کاروباری سیاسیه وه.

له کاتینکا کلێسه ی کاتۆلیکی سوود "الریا- الفائده" ی حه رامکردبوو، بزوتنه وه ی ریفۆرمی ئابینی شه رعیه تی پێ ده دا. ئه م هه لویسته پشتگیریکردنیکی ئاشکرا بوو له سه ره تاکانی پرۆسه ی که له که بوونی سه رمایه "عملية التراکم البدائی للراسمال" و بره وی ده دا به به رژه وه ندی چینی ناوه پراست که له هه ناوی کۆمه لگای کۆنی سه ده کانی ناوه پراست هاتبووه ده ره وه و ده یویست بوونی خۆی له هه موو بواره کانی ژياندا به له مینێ. شه رعیه ت دان به سوود، تیزیک بوو هاوتای به رژه وه ندی سه رمایه ی بازگانی. پرۆسه ی بازگانی، له و قوناغه دا پرۆسه یه ک بوو به ردی بناغه ی بۆ هه موو ئه و ئال و گۆره گه ورانه دارپشت که نوایی ئه وروپا به خۆیه وه دی. هه ره له سایه ی بازگانییه کی په ره سه ندوودا کاری پیشه یی "العمل الحر فی" توانی گه شه بکاوه به خۆیدا بێ. هه ره بازگانی، بوو سیستمی ئابوری سروشتی "الاقتصاد الطبعی" پووکانه وه و

* مارتن لۆتەر ۱۴۸۳- ۱۵۴۶ له هه ریمی "ساکسونیا" ی نه لمان له دایکبووه. دوا ی نه وه ی له زانکۆی "ئیرفۆرت" بره وانامه ی ماجستیری وهرگرت، روو ده کاته خویندنی یاسا. پاشان بۆته قه شه و خه ریکی خویندنی لاهوت بووه، تا له مالی ۱۵۱۲ زانکۆی "فیتینبرگ" بره وانامه ی دکتۆرای پێ ده به خشی و له هه مان زانکۆدا ده بیته مامۆستا.

جان کالفن ۱۵۰۹- ۱۵۶۴ له فهره نسا هاتۆته دنیایه وه هه ره له مویش خویندنی یاسای ته وراو کردوه. له بهر نه وه ی سه ره به رتیبازی پرۆتستانت بوو، روو به رووی کلێسه بۆته وه و ناچار فهره نسا ی جێهێشتوه و له سه ریرا گیرسا وه ته وه.

له جێی ئەو؛ سەرەتا کانی ئابوری سەرمايه داری دامه زانده که به رژه وهندی له ههتانه دی بازاری به کگرتوو، ئینجا قهواره ی سیاسی به کگرتوودا ده بینیه وه.

له بوار ی کلتوریشدا بایه خێکی زۆری دا به زمانی نه ته وهی و ژيانده وهی. گرنگی دان به زمانی نه ته وهی نه گه رچی پێشه وایانی رێنيسانس وهك ئهركێك له نه ستویانگرت؛ به لام له قوناغێکی تردا بزوتنه وهی ریفۆرمی ئاینی خزمه تێکی گه وده ی به م لایه نه ی کلتوری نه ته وهی گه یاند. وه رگێرانی "ئینجیل" له لایه ن خودی "لۆته ر" وه بۆ سه ر زمانی نه لمانی هه رچه نده له بنه ر ه تدا بۆ مه به ستێکی ئاینی بوو ده یویست هه موو که ستێکی نه لمان بتوانی خۆ به خۆ له ئاینه که ی تێگاو چیتر پتویستی به وه نه به ن په نا بیاته به ر لیکانه وه وه فرمایشته کانی پیاوانی کلێسه؛ ده لێن سه ره پای ئه م ئامانجه ئاینیه، وه رگێرانی "ئینجیل" به سه رێك په و پایه یه کی شایسته ی دا به زمانی نه ته وهی، به سه رێکی تریش بووه فاکنه ری بنیاتنانی شیوه زمانی به کگرتوو، که به کێکه له پایه کانی قه واره ی نه ته وهی.

بزوتنه وهی ریفۆرمی ئاینی وهك په کێك له ده ره ماویشه هه ره گرنکه کانی سه رده می رێنيسانس، له زه مان و زه مینه ی خۆیدا و له رێگای نژایه تیکردنی لاهوتی کلێسه ی کاتۆلیکیه وه، پشتگیری له شیوه ده سه لاتێکی نوێ ده کرد که له میژووی نه وروپادا به ده سه لاتی ره های پاشایه تی "الملکيه المطلقة" ناسراوه.

هه موو نه و شه رو شوێرو کوشتاره ی له و قوناغه دا له نیتوان هه واداران ی بزوتنه وهی ریفۆرمی ئاینی کلێسه ی کاتۆلیکیدا روویان داو گه لانی نه وروپایان شه لالی خوینگرد، له واقیعه دا شه پ نه بوون له نیتوان دوو مه زه به ی عیسایی جیاوازا. شه پ بوون له نیتوان چینکی پشت به ستوو به کلێسه ی کاتۆلیکی، له به رامبه ر چین ی بۆرژوا ی تازه پێگه یشتوودا. شه پ بوون له فۆرمی ئایندا، به لام ناوه پۆکیان ته عبیری له ئامانجی دوو چین ی کومه لایه تی ده کرد. په که میان له پێناو پاراستن و درێژه دان به ده سه لاتی خۆی، نووه میش ده یویست بوونی خۆی وهك هێزێکی نوێی کرمه لایه تی به لمینێ و ده سه لات به ده سه ته وه بگه ی و سیستمێکی سیاسی دابه زینێ هاوتای مه وقیعی ئابوری بی. ئه م

چینه تازه پینگه‌یشتوو، به‌پیتچه‌وانه‌ی چینی دهره‌به‌گه‌وه که پشتی به‌بره‌می سروشتی "الإنتاج الطبيعي" و خود‌که‌فایی "الاكتفاء الذاتي" ده‌به‌ست، بره‌وی ده‌دا به‌بره‌می پیشه‌یی "الإنتاج الحرّی" و له‌شیوه‌ی کالای هه‌مه‌جۆردا ده‌یه‌ئینایه بازاره‌وه. پرۆسه‌ی کپین و فرۆشتن، جگه له‌وه‌ی شیوه په‌یوه‌ندییه‌کی نوئی کۆمه‌لایه‌تی هئینایه ناراه و بره‌وه‌ی‌دا به‌کالای هه‌مه‌جۆری پیشه‌یی، سیستمی گۆرینه‌وه‌ی کالا "مقایضه السلع" یشی له‌بن و بیخ هه‌لته‌کاند که پیشتر ئابوری دهره‌به‌گایه‌تی په‌پرۆه‌ی ده‌کردو له‌جۆی نه‌و سیستمه، سیستمی دراو "النظام النقدي" ی داهینا و کربه سیستمی باوو کارپیکراوی بازار.

په‌ره‌سه‌ندنی کاری پیشه‌یی و له‌گه‌لیدا په‌ره‌سه‌ندنی بازرگانی، هه‌روه‌ک دوو پرۆسه بوون و په‌کتریان ته‌واو ده‌کرد، پتویستیشیان به‌وه بوو ماوه نه‌ده‌ن هیچ کۆسپ و ته‌گه‌ره‌یه‌ک رینگا له‌گه‌شه‌کردنیا بگری. باجی ناوچه‌یی، که‌ده‌سه‌لاتی ناوچه‌یی سه‌پاندبووی په‌کێک بوو له‌و کۆسپانه‌ی رینگای له‌په‌ره‌سه‌ندنی به‌ره‌می پیشه‌یی و پرۆسه‌ی بازرگانی ده‌گرت. بۆچی؟! چونکه دهره‌به‌گه ناوچه‌یه‌کان ناماده نه‌بوون ده‌ستبه‌رداری داهاتیک بین چه‌ند سه‌ده بوو بۆ خۆیان دابینکرد بوو. هه‌ولی نه‌پساوه‌ی چینی بۆرژوازی تازه پینگه‌یشتوو، له‌پیتا و دابینکردنی بازاریکی به‌کگرتووی فراواندا، هه‌ولیک بوو، جگه له‌وه‌ی ورده ورده، ده‌سه‌لاتی ئابوری میره ناوچه‌یه‌کانی ده‌پووکانده‌وه بووه هۆی دامه‌زراندنی قه‌واره‌ی سیاسی گه‌وره‌تر، که له‌میزوودا به‌ده‌وله‌تی نه‌ته‌وه‌یی ناو زه‌د بووه.

بزووتنه‌وه‌ی ریفۆرمی ئایینی که بۆخۆی په‌کێک بوو له‌ده‌رهاو‌یشته‌کانی سه‌رده‌می رینیسانس، ده‌بوو له‌ناو ئه‌م پرۆسه مه‌زنه‌دا مه‌وقیعی خۆی نیاری بکا. رێبه‌رانی بزووتنه‌وه‌که هه‌ر زوو هه‌ستیانکرد به‌بێ پالپشتیکی به‌هیزی سیاسی و سه‌ریازی مه‌حاله بزووتنه‌وه‌که‌یان سه‌رکه‌وتن به‌ده‌ست به‌ئین. بۆیه ده‌بینین دهره‌نجامی پشتگیریکردنی ده‌سه‌لات له‌ بزووتنه‌وه‌که و بزووتنه‌وه‌که له‌ده‌سه‌لات، له‌لایه‌ک بزووتنه‌وه‌که شکلێکی سه‌ریه‌خۆی وه‌رگرت که به "پرۆتستانت" ناسراوه، له‌لایه‌کی تریشه‌وه، ده‌سه‌لات چووه فۆرمی ده‌وله‌تی ره‌های پاشایه‌تییه‌وه.

* * *

له بهر نه وهی تیوری دهسالات به شیک بوو له لاهوتی مه سیحی، به درېژایی سه ده کانی ناوه راست، ته نها تووژیک خوینده واری سر به کلنسه مافی نه وهی هه بووه قسه له سر مه سه لهی دهسالات بگا. ناوتنه کردنی تیوری دهسالات به بنه ماکانی ئایینی مه سیحیه وه که کلنسه و پیاوه کانی به ره میان هیناو به بهرده وامی پراکتیزه ده کرا، بو نه وه بوو سنووریک بو دهسالاتی میری دهره بهگ دهستنیشان بکری. هاوکات کلنسه ده میویست تاکه که سی عیسایی دنیا بکاته وه که هرچی کارو کرده وه بهک دهسه لاتداران نه نجامی دهن دژ به سه ره تاکانی ئایینی عیسایی نینو مرؤفی خاوه ن باوه پ له سه ریتهی په پروهی فرمان و فرمایشتی دهسه لاتداران بگا. که واته فیکری سیاسی و فیکری ئایینی له و سه رده مه دا ته واوگری به کتر بوون و که س بوی نه بووه له به کتر جیایان بکاته وه. نه وهی نه م رچه بهی شکاندو بو به که مجار ستره کتوری فیکری سیاسی کلنسه ی له بن هه لته کاند "میکیا فیلی" بوو که به کیکه له دیارترین بیرمه ندانی سه رده می رنيسانس و تیوری دهسالاتی له لاهوتی مه سیحی جیا کرده وه. نه م هه لوئسته فیکری و سیاسیه یی "میکیا فیلی" هه لوئستی که سیک بوو له دهره وهی دهسه لاتی کلنسه داو بناغه به کی نویی بو تیوری دهسالات و شیوهی حوکم رانی کردن دامه زراند. "میکیا فیلی" که سیک سیاستمه دار بوو، نه ک پیاوی ئایینی و هه ولی دا بیسه لمینن، که نه خلاق و ناین ناشن تیکه ل به تیوری دهسالات بکرین. دهسالات دهسه لاته و هه چ په یوه ندهیه کی به هه لوئستی نه خلاقیه وه نییه و ناشن دهسه لاتدار خوی پابه ندی هه چ میتوئیکسی نه خلاقیه بگا. نه وهی لای "میکیا فیلی" گرنگ بوو، پاریزگاری له بونیادی ده ولت بکری و هه میسه هه ولی به هتیز کردنی بدری. جائیتر به چ شیوهیه که به هتیز ده بی و چ رنگیه که بو گیشتن به و مه به سه ده گیری، گرنگ نییه. نه وهی مه به سه ده گیشتنه به نامانچ نه ک شیوازه کانی گیشتن به نامانچ. "میکیا فیلی" که له م روانگه به وه ده میروانییه دهسالات، مه به ستنی بوو ولاتیکسی له تریه تکراری وه ک نیثالیا، به ک بگریته وه له سایه ی ده ولت تیکسی به کگرتوی گه ورده دا به پتوه بچی. باوه پری و ابوو که ده بی ناین له خزمهت سیاسته تدا بی نه ک به پیچه وانه وه. که دژایه تی ئایینی عیسایی ده کرد له بهر نه وه بوو که مرؤف فیری ملکه چی ده کاو ئاینیکیش مرؤف له سر نه و میتوده رابهینن، کومه لگا به ره و هه لئیر ده با. بیاره نه م هه لوئسته فیکریه ی "میکیا فیلی"

ئەو ناگەيەننى كەمروڧتىكى بىن باوهر "ملحد" بوو، نەخىر.. ميكياڧىللى باوهرى بەئايىن ھەبوو، ۋەلى باوهرى بەئايىن عىسايى نەبوو. سەرۋەرى دەۋلەتى لەۋەدا دەيىنەۋە بگەرپتەۋە بۇ سەر ئايىنى كۆنى رۆمان كەبوو پەشت ۋە پەناي دەۋلەتى رۆما ۋە ئىمپراتورىيە تە مەزنى نىۋەى دۇنيانى كۆنترۆل كرىبوو.

لېرەۋە خەسلەتتىكى گىرنگى بزۋوتنەۋەى رىڧۇرمى ئايىنمان بۇ دەردەكەۋى، ئەۋىش ئەۋەبە كەپتەرانى جگە لەۋەى رۋوبەروۋى لاهوتى كلئىسەى كاتولىكى بوونەۋە، بۇ خۇيشيان رۇشنىبىرى سەرىبەكلئىسە بوون بە لاهوتى كلئىسە گۇشكرابوون. ئەم ھەلۋىسە تە ڧىكرى ۋە سىياسىيە بەلگەى حاشا ھەلنەگرە، كە كۆمەلگا پەرسەندىكى ۋە ھەى بەخۇبەۋە لىبوو، سەرخانەكەى لەگەل ژىرخانى كۆمەلگادا نەدەگونجاۋ پىئوسىنى بەسەرخاننىكى گونجاۋتر ھەبوو. سەردەمىك بوو لاهوتى كلئىسەى كاتولىكى نەيدەتوانى لەبەرامبەر ئەۋ پىشكەۋتە ئابورى ۋە كۆمەلەتەۋى رۇشنىبىرىيەدا خۇى رابگرى كە رىئىسانس لەماۋەى نىزىكەى بوو سەدەدا بەرپاىكرىبوو. بۇيە لەسەرەتاۋە بزۋوتنەۋەكە سىمايەكى لاهوتى لەخۇگرت ۋە ھەۋلى دا بەپىچەۋانەى بىرۋاپاى كلئىسەى كاتولىكىيەۋە، پەيوەندى نىۋان مۇڧ ۋە خاۋەند بەشۋەيەكى تىرك بەداتەۋە. بەدرىزائى چەند سەدە كلئىسە مۇڧى عىسايى لەسەر پەرسىيەىك راھىنا بوو گوايە، لەرنگاى كلئىسەۋە نەبىن مۇڧ ناتوانى بگاتە ئەۋ بەختەۋەرىيەى خاۋەند بۇ مۇڧى ئىماندارى ئامادەكرىبوو.!! بزۋوتنەۋەى رىڧۇرمى ئايىنى بەپىچەۋانەى ئەم تىزەۋە رايگە ياند: مۇڧ لەتوانايدىلە خۇبەخۇۋ بىن دەست تىۋەردانى ھىچ لايەنىك خاۋى خۇى رازى بكاۋ ھىچىش پىئوسىت ناك، كلئىسە بىيەتە ئەلقەى پەيوەندى نىۋان خاۋەندو مۇڧ.

بىگومان ئەۋ لايەنەى مافى ئەۋەى ھەبىن خۇى بگاتە ئەلقەى پەيوەندى ۋە زامەندى خۇدا بۇ مۇڧى دابىن دەكا، دەشتوانى لەگوناھەكانى خۇش بىيى. ! قەۋالەى لىخۇشبوون "سك الغفران" كە كلئىسە بە مۇڧى عىسايى دەفروشتەۋە ۋە بەناۋى خاۋەندەۋە لەگوناھەكانى خۇش دەبوو، يەكىكە لەدىارتىن ئەۋ نەرىتە ئايىنانەى لاهوتى عىسايى لەماۋەى دەسەلاتى رەھەى كلئىسەدا پىادەيكرىدو بەسەر كۆمەلگايدا سەپاند. ! ھەر تەنھا بزۋوتنەۋەى رىڧۇرمى ئايىنى بوو تۋانى رۋوبەروۋى ئەم نەرىتە بىيەتەۋە ۋە تاۋاببارى بكا. تەنھا بزۋوتنەۋەى رىڧۇرمى ئايىنى دەيتوانى بۇ مۇڧى عىسايى سەلمىنى كە

خویندنه وهی "نینجیل" و تیگه یشتن له ده قه گانی، شتیگه له توانای هه موو که سدایه و ده توانن بۆ خۆیان بیخویننه وه و پهیره وهی بکه ن؛ بئ ئه وهی پئویستیان به پیاوانی ئاین هه بئ. ئه م تیزه ی ریفورمی ئاینی پیاده بیکرد، ئه گه رچی به پروا له تیزتیکی ئاینیه به لام له ناوه پوکدا ته عبیری له مافی تاکه که س و هه لویتستی تاکه که س ده کردو به قوولیی تاسه واری خۆی چ له بواری کۆمه لایه تی و چ له بواری فیکرو فه لسه فه دا به جئ هینشت. هاوکات بپوکده یه کی نوئ بوو به ته واری له گه ل ئه و په ره سه ندنه ئابورییه دا ده گونجا که قوناغه میژووییه که هینابوویه ئاراوه.

بایه خ دان به رۆلی تاکه که س، به و جۆزه ی بزووتنه وهی ریفورمی ئاینی پیاده بیکرد خواست و ئامانجی ئه و چینه کۆمه لایه تییه ی به رجه سه ته ده کرد که له هه ناوی کۆمه لگای ده ره به گایه تییدا نه ش و نه مای ده کردو رایده گه یاند: هه موو که س مافی خۆیه تی کار بکا و له پتگای پیشه بییه وه بئ یان بازرگانی، سه روه ت و سامان پتگه وه بئ.

هه ره و کاته دا که سیاسه ته دارتیکی وه ک "میکیفیلی" تیوره که ی خۆی له سه ره ده سه لات پیاده کردو فیکری سیاسی له لاهوتی عیسایی جیا کرده وه، رتبه رانی بزووتنه وه که گه یشتنه ئه و باوه ریه ی بزووتنه وه که یان پئویستی به پشتگیری ده سه لات هه یه، ده نا مه حاله سه رکه وتن به ده ست به یئن. هه ره ده سه لاتیش ده ی توانی به شتیه ی سیاسی و سه ریازی به رگری له بزووتنه وه که و ئامانجه گانی بکا. ئه م هه لویتسه فیکرییه ی رتبه رانی بزووتنه وهی ریفورم ئه گه رچی ئاکامه که ی ده سه لاتی ره های پاشایه تی به ره م هینا، به لام ده سه لاتی ره های له ده ست کلتسه و پیاوه گانیدا نه هینشت. چیت نه یانده توانی و بۆیان نه بوو به ناوی خواوه ندیه وه له که س بپتچنه وه و تاوانباری بکه ن.

داکۆکیکردنی سیستمی پاشایه تیش له خودی بزووتنه وه که له و جبهه وه سه رچاوه ی ده گرت که؛ هه تا کلتسه ده سه لاتی ئابوری کۆتاتر بئ، ده سه لاتی سیاسیشی لاوازتر ده بئ. به راستیش وا ده رچوو. هه رزوو پادشاکانی ئه وروپا ده ستیانگرت به سه ر رۆیه ی زه وی و زا ره گانی کلتسه دا و چیت ئاماده یش نه بوون باجی ئاینی که پتیشتر به سه ریاند

سه پینرابوو به کلیسه‌ی بدن. بهو جوره ده‌وله‌تی پاشایه‌تی هم له ژیر رکیتی کلیسه خزی رزگار کرد، هم له‌رنگای به‌هیزیوونی مه‌وقیعی ئابورییه‌وه، مه‌وقیعی سیاسی به‌هیزتر کردو مروژی عیسایی ناچار بوو باوه‌ر به‌یه‌ک ده‌سه‌لات به‌ینی. نهو ده‌سه‌لاته‌یش ده‌وله‌تی ره‌های پاشایه‌تی بوو.

نهم حه‌قیقه‌ته میژوییه به‌لگه‌ی حاشا هه‌لنه‌گره که بزوتنه‌وه‌ی ریفورمی ئاینی بهو جوره‌ی که لاهوتی مه‌سیحی له فیکری سیاسی جیاکرده‌وه و تیوریزه‌یکرد، به‌کرده‌وه‌یش بووه فاکتوری پته‌وترکردنی ده‌سه‌لاتی پاشایه‌تی و پراکتیزه‌یکرد. حه‌قیقه‌تی مه‌سه‌له‌که‌یش نه‌وه‌یه؛ ریبه‌رانی بزوتنه‌وه‌که له‌گه‌رمه‌ی ململانه‌یاندان له‌گه‌ل ده‌سه‌لاتی کلیسه‌دا، پیویستیان به‌هاوپه‌یمانیکی به‌هیزو خواهن قودره‌ت هه‌بوو. نه‌مه‌یش ناچاریکردن نه‌وه‌نده به‌تنگ مافی هاوالاتیان‌وه نه‌بن و ده‌ریه‌ستی نه‌وه نه‌ین ده‌سه‌لات چۆن به‌پتوه ده‌چی و سته‌می سیاسی کۆمه‌لگا به‌چ ئاقارنکدا ده‌با. چ "لۆته‌ر" و "چ" "کالفن" راشکاوانه ده‌یانگوت: هاوالاتیان له‌سه‌ریانه مل بۆ حوکمرانی خۆیان که چ بکه‌ن و لئی یاخی نه‌بن. ده‌یانگوت: با کاروکرده‌وه‌ی حوکمران ناعادل‌یش بێ، هاوالاتی له‌سه‌ریه‌تی ملکه‌چی ده‌سه‌لات بێ و به‌موو له‌فرمانی ده‌رنه‌چی...! رایانده‌گه‌یاند؛ یاخیبوون له‌ده‌سه‌لات مه‌زنترین گونا‌ه و تاکه‌که‌سی عیسایی ناشی توخنی شتی‌ک بگه‌وی باوه‌پی له‌ق بکا. چونکه نه‌و ده‌سه‌لاتی له‌سه‌ر زه‌مین کاروباری مروّف به‌پتوه ده‌با، ده‌سه‌لاتیکی خواپیه و خواوه‌ند به‌قودره‌تی خۆی به‌حوکمرانی به‌خشیوه...!! له‌به‌رنه‌وه هه‌ر سه‌رپه‌چی و یاخیبوونیک له‌ته‌ختی پاشایه‌تی تاوانیکه به‌رامبه‌ر به‌خواوه‌ند...!!

وه‌نه‌بێ ریبه‌رانی بزوتنه‌وه‌ی ریفورمی ئاینی له‌زولم و سته‌می ده‌سه‌لاتداران بێ ناگا بوون؛ نه‌ه...! نه‌وانه به‌م هه‌لویسته ده‌یانویست پشتگیری ده‌سه‌لات له‌ده‌ست نه‌ده‌ن؛ نه‌با به‌ته‌نهاو بێ پشت و په‌نا له‌مه‌یداندا بمیننه‌وه و بزوتنه‌وه‌که زینده‌به‌چال بێ. له‌به‌رنه‌وه راشکاوانه گوتیان؛ مروژی عیسایی به‌ده‌ستی زولمه‌وه بنالینێ له‌وه چاکتره

نەبەستەمىك ياخى بېنى خواۋەند بەقودرەتى خۆى بۆ مرقۇسى دامەزاندوۋە* . تەنەنەت مەسەلەكەيان واۋەتر بردو خودى "كالفن" راىگەيانند: حوكمران لەخۆۋە خراب نابىن؛ خراپىى ئو ئىرادەى خىۋاى لەسەرە و خواۋەند دەيەۋى لەپىنگاى دەسەلاتدارىكى لەو جۆرەۋە سزاي ھاۋالاتيان بدا!! !

نەگەرچى بىزۋوتنەۋەى رىفۇرمى ئاينى رۆلىكى گەلىك مەزنى لەبۋارى سىياسى و كۆمەلايەتيدا بىنى، بەلام ۋەك ھەر بىزۋوتنەۋەيەكى رىفۇرمى، نەيتۋانى رۆلى كلىسە و پىۋانى لەپىشەۋە ھەلبكىشىن. رۆشنتىر بلېين؛ سترەكتورى فىكىرى بىزۋوتنەۋەكە پىشتى بەبەرنامەيەكى رىفۇرمى دەبەست نەك رىشەيى. ئو تىزانەيش رىبەرانى پىادەيان دەمكردن چۈن يەك ھاۋاناھەنگ نەبوون و لەسەر زەمىنى واقىع ھەندى دەرەنجاميان لى كەوتەۋە، پىچەۋانەى خودى بىزۋوتنەۋەكە و ئو ئامانجانە بوون لەسەرەتاۋە بانگەشەيان بۆ دەكرا، بەنمۋنە: "لۆتەر" كە لەسەرەتاۋە بانگەشەى بۆ ئازادى تاكەكەس كىردو باۋەپى تەۋاى بەئازادى مرقۇف ھەبو، چۈنكە لەروانگەى ئاينەۋە دەپىروانىيە مەسەلەى ئازادىيە و بەكردەۋەيش بوۋە ھاۋاپەيمانى دەسەلات، دەبىينىن خۆى و بىزۋوتنەۋەكەى بوۋنە فاكىرى ھىنانەدى دەسەلاتى رەھاي پاشايەتى و بەكردەۋە ئازادىيان زىندەبەچالكرد. لەھەر ولاتىكى ئووروپايدا حوكمرانان پىشتگىرىيان لەتتيزەكانى "لۆتەر" كىردىن، دەسەلاتى سىياسى چۆتە فۇرمى دەۋلەتى رەھاي پاشايەتتەۋە. ھەرچى "كالفن" بو، بەھەمان شىۋەى "لۆتەر" باۋەپى بەدەسەلاتى رەھا ھەبو، بەلام لەسەرەتاۋە ئازادى تاكەكەسى نەسەلماندو بىرواى پىنى نەبوۋە. لەھەر ولاتىكى ئووروپايدا رىبازەكەى بلاقوبوبىتتەۋە، ھەۋادارانى كەمىنەيەكى رۆلىكراۋو سىتەم

* نىبىنۋەنەبل و نىبىنۋەنەبل و نەماۋەردى و غەزالى و نىبىنۋەنەبىيە كە پىنج مۋجەھىدى سۋنە مەزھىبن، لەمەر پەيۋەندىيى ئىۋان دەسەلات و ھاۋالاتى ھەمان رايان ھىبە. نىبىنۋەنەبل مەسەلەكە واۋەتر دەبا و دەسەلاتدارى فاسقىشى قەبوۋلە. نىبىنۋەنەبىيەيش راي واىە، كۆمەلگاي نىسلام شەست سال لەسايەى دەسەلاتىكى سىتەمكاردا بىن لەۋە چاكرە يەك رۆز بەن دەسەلات بىن!!

دیده‌بوون. به‌لام چونکه خوځيان به‌خواهون باوه‌ړې راسته‌قینه ده‌زانی، ناماده‌بوون له‌به‌رامبه‌ر ده‌سه‌لاتدا بڼ ترس و سله‌مینه‌وه به‌رگری له‌خوځيان بکه‌ن. به‌م هه‌لوټسته‌يان ورده‌ورده به‌ردی بناغه‌يان بڼ نه‌رټټیکي سیاسي دامه‌زراند له‌وه‌دوا هاوالاتي بڼی هه‌بوو به‌رگری له‌باوه‌ړې خوځي بکاو ناکام نه‌و ولاتانه‌ی که‌وتنه ژیر کاریگری تیزه‌کاني "کالفن" هوه، مه‌ودای نازاسیيان بڼ تاکه‌که‌س فراوانتر کرد.

"لوتەر" باوه‌ړې واپوو که ده‌بڼ ده‌سه‌لاتي سیاسي کونترولی کلټسه و ده‌سه‌لاتي نایني بکا. له‌هر ولاتیکیشدا ده‌سه‌لاتي سیاسي نه‌م تیزه‌ی پیاده‌کرد بڼ و کلټسه که‌وتبټته ژیر ده‌سه‌لاتي ده‌وله‌ته‌وه، کلټسه مؤرکیکی نه‌ته‌وه‌ی به‌خووه لکاندووه و بووه‌ته‌خواه‌نی خسوسیه‌تی نه‌ته‌وه‌ی. هرچی "کالفن" بوو رایگه‌یاند که‌ده‌بڼ ناین به‌ته‌واوه‌تی له‌ده‌ولت جیابکرټته‌وه و نابڼ ماوه بدری کلټسه ده‌خالت له‌کاروباری سیاسیدا بکا.

نه‌م جیوازنیانه‌ی له‌بیرکردنه‌وه و تیروانینی هر‌یک له‌دوو رټبه‌ره‌که‌ی بزوتنه‌وه‌ی ریفرمی ناینیدا ده‌یانینینه‌وه و لیژده‌دا به‌خیزایی ناماژمان بڼ کردن هیچ له‌رولی گرنگو میژووی بزوتنه‌وه‌که که‌م ناکه‌نه‌وه. بزوتنه‌وه‌یک توانی له‌زه‌مان و زه‌مین‌ه‌ی خویدا بونیادی لاهوتی مه‌سیحی به‌یننه له‌رزه‌وه له‌روانگه‌یه‌کی تره‌وه براونټته ژیانو رولی مرؤف له‌دونیایه‌کدا، مرؤف بڼ خوځي بنیانته‌رو فاکته‌ری پیشکه‌وتنه‌تی.

هه‌لبژارنی بابه‌تیکی گرنگی وه‌ک بزوتنه‌وه‌ی ریفرمی ناینی بڼ پیشه‌کی چاپی دووه‌می نه‌م کتټبه له‌و روانگه‌یه‌وه بوو که خودی بزوتنه‌وه‌که به‌کتیکه له‌ده‌رهاویشته‌کاني رټنسانس و په‌یوه‌ندییه‌کی دیالیکتیکی پټکیانه‌وه گریئ ده‌دا. ده‌نا گرنگی بزوتنه‌وه‌که چ له‌باری میژووی و چ له‌رووی په‌ره‌سه‌ندنی فیکری سیاسیه‌وه ده‌هینن هه‌زاران لاپه‌ړه‌ی له‌باره‌وه بنوسری و مه‌ودا جوړاوجوړه‌کان بخزیننه به‌ریاس و لیکولینه‌وه.

فوناد

۲-۷-۲۰۰۴

پیشہ کی چابی کوردی

چند باہخ بدرتت به رژڳاری رتینسانس و دهسکوتہ زڳره کانی ہیشتا کہمہ، چونکہ دہتوانین زڳری لیوہ فیر بین. دیارہ ہرئوہشہ وای لہ پووناکبیرانی ہموو جیہان کردوہ بی وچان بہرز پرواننہ دیارده جیاوازه زیندوہ کانی چہرخی بوژاندنہ وہ کہنیمہی کورد زڳر نییہ لہ شیوازکی تاییہ تیی خومالیدا ریگہیمان گرتوتہ بہر. لہ خورا نہ بو پیشہنگی دہستہی رووناکبیری (چہرخی بوژاندنہ وہی کورد) لہ گہ لیک دہرگہ یان دہدا، تیایاندا ہہ بوو لہ یہک کاتدا زانای ٹاین وئہ دیبو میژوونوس و رژڳانامہ نووس و پیاری کومہل و سیاست بوو. قازی محہمدو جہلادہت بہدرخان و مہلای گورہ وئہمین زہکی و پیرہ میژدو حسہین حوزنی موکریانی و رہ فیق حیلمی لہ و کہ لانہی کوردن کہ وہک نہمرانی رژڳاری رتینسانس لہ پیتناوی وریاکردنہ وہی گہلدا بویمان بکرایہ خویان دہ کرد بہکونی دہرزیدا.

جا دیارہ کورد پتویستی زڳرہ بہو بہرہمانہی دہتوانن بینہ یاریدہ دہری بو نوزینہ وہی رژڳوہی راست. بہوینہ شہرمہ گہر لہ بواری سہخت و بیئ نہندازہ پتویستی دلپشتنی زمانیئہ دہیبی یہ کگرتوودا نہتوانین کہک لہ تاقبیکردنہ وہ یہ کجار بہ کہ لکہ کانی رژڳاری رتینسانس ببینین.

سو پاسی زڳرم بو کاک فونادی مہجید میسری کہئرکی وہرگیزپانیئہ م بہرہمہمی لہ کول کردمہ وہو بہ کوردییہ کی رہوان و پیشہکییہ کی قولوہ کردییہ دیاری دہستی ہر دوکمان بو خویئہری کوردی ئازیز کہ وریاکردنہ وہی مہ بہستی بہرودوای زڳریہی نووسینہ کانمہ.

کہمال

نہورژی ۱۹۸۴

ئىستاتىكاى قوناغىكى نوي

زانيارى مېژوو، وه كه مو لقه كانى دىكهى زانسته موزفايه تيبه كان، به دريژايى مېژووى ناده ميزاد سهدان وه زاران كهس توخنى كه وتوون و شتيان له باره وه نووسيوه و به شيوهى جۆربه جۆر لتيان كۆليوه ته وه و بيروپاي خۆيان له سهر ده رپروه .

به لام تاناوه پاستى سهدى نۆزده هم، نه م زانياريه كه راسته وخۆ په يوه ندى به پره وتى گه شه كردنى مېژووى ناده ميزاده وه هيه، نه و شه قله زانستيهى نه گرته خۆ كه پتيويست بوو له نووسينه وهيدا په پره و بكرى. لاي هه نديك، مېژوو ناره زووى تاكه كهس پالپيوه نهرى بووه . هه نديكى ديكه يش ده يان برده وه سه رخواستى هيزه نادياره كان و له و روانگه ميتافيزيكيه وه تتيان ده روانى .

له دواى نه و مېژووه - واته ناوه پاستى سهدى نۆزده هم - بيروپاي زانستيهان، وه كه پنداويستيهى مېژووى هاته كايه وه و سه رپاكي نه و بۆچوون و ليكدانه وانى پوچ كرده وه كه پيشتر له سهر مېژووى كۆمه ل و له روانگهى نايداياليزميه وه نووسرابوونه وه . له و كاته وه، مېژوو بووه زانياريهى كه سه ربه خۆ و توندوتول و به بارى نابوروى و به رژه وه ندى چين و تويزه كۆمه لايه تيبه كانه وه گرى دراو سه لميئرا كه بنكهى نابوروى كۆمه ل هيزى پالپيوه نهرى مېژووه . وه نه بن نه م رايه نه وه بگه يهن كه پيرو نهرى كۆمه لايه تى و بيروباوه پى ئاينى و هونه ر به گشتى، هيچ رۆليكيان له پره وتى به ره و پيشه وه چوونى مېژوودا نييه، نه خيتر، چونكه نه وان هيش له بارو زووفى خۆياندا به م يان به و شيوه كار له بنكه نابوريه كهى كۆمه ل ده كه ن و ده ورى خۆيان ده بينن . منيش له ناوه پۆكى نه م چه ند ديپره دا، مه به ستم نه وه نييه پيشه كى بۆ ليكولينه وه په كى مېژووى بنووسم كه خامهى ره نكين و به پرشتى شاره زاو پسپۆرئى ليه اتووى كورد به ره مى هيتاوه . به لكو ده مه وئ توخنى بنچينه تيژويه كانى ئىستاتىكاى نه و

سەردەمە بەگوم کە دۆکتۆر لە دوو تۆی کتێبە کەیدا بایە خێکی زۆری پێ داوه و لە بەرھەمی نووسەر و ھونەر مەندانی کۆلیۆتە و لە تێروانینیکی زانستییانە وە چەسپاندویەتی کە پەرە سەندنی باری ئابوری ئەوروپا، زەمینە یەکی بە پیتی بۆ ھونەر و ئەدەبیات و تیکرایی زانیارییەکانی تر رەخساندو لە سایەیدا کۆمەلگای ئەوروپایی ئەو گۆرپانە مەزنە ی بەخۆیە وە دی کە لە میژوویی مرقۆفایە تیدا گرنکیبەکی لە ئەندازە بە دەری پێ دراوه و تانیستایش مایە دەیان و بگرە سەدان توێژنە وە و لیکۆلینە وە ی جۆر بە جۆرە .

زاناو فەبلە سووف و ھونەر مەندو نووسەر ان بە گشتیی کە باسی میژوویی پەرە سەندنی نیستاتیکا (علم الجمال) دەکەن، لایان وایە سەدەکانی بوورژاندنە وە قەلەمبازیکە بە سەر نیستاتیکای سەدەکانی ناوەرپاست و بیروپای کلێسە دا و ھەولدانیککی مەزن بوو، بۆ رزگار کردنی ئادەمیزاد لە و کۆت و پێوھەندانە ی نیستاتیکای دەرە بە گایەتی لە دەست و پێی نووسەر و ھونەر مەندانی توند کرد بوو.

پاش ئەو ی شیوانی بەرھە مھینانی کۆیلە یەتی لە نیمپراتۆریەتی " رۆمانی " دا تیک و پیک درا، سەرەتای قۆناغیککی نوێ دەستی پیکرد و چەند کۆمەلگایەکی دەرە بە گایەتی لە ئەوروپادا ھاتنە کایە وە . بێگومان ئەو گۆرپانە بنچینە ییە بە سەر باری ئابووری کۆمەلدا دێ، بە دوای خۆیدا بیروپا و بنەمای فیکری خەلکیش دەباتە باریکی ترە وە و مەفھومی چاک و خراپە و بە ھیزی و لاوازی و مافی ئادەمیزاد بە چەشنیککی تر، لیک دەدرێنە وە . یاسا نیستاتیککیبەکانیش لەم روانگە نوێیە وە، دەپواننە سەرچەم مەسەلەکانی ژیان و لەدوایین لیکدانە وە دا شەقل و سیمایەکی تر دەگرە خۆ.

لە سەدەکانی ناوەرپاست دا، ھونەر بە گشتیی کە و تېوھە ژێر دەسەلاتی کلێسە وە و پیاوانی ئایینی بە و چەشنە ی لە گەل بیروپای کلێسە دا بگونجێ، ھونەریان ئارپاستە دەکرد و دەیانویست لە خزمەتی ئایندا بێ . نووسەر و ھونەر مەندانیش - بە پێچەوانە ی قۆناغی کۆیلە تییبە وە - چینیکی ھەلبژاردە ی کۆمەل نەبوون، بە لکو سەر بە چین و توێژە کۆمەلە تییبە ھەزارو نەدارە کان بوون . ئەمانە ئەگەرچی لە ژێر باری چەوساندنە وە دا

دەیاننالاند، بەلام بەچەشنى كۆپلە تەماشانا دەكران و كەس مافى كېرەن و فرۆشتىنەنە بوو. بەجۆرىكى تر بلتېن ھاۋولاتىيەكى ئاسايى بوون و دەيان تۈانى، بەپىيە ياسا، سوود لە مافى رەۋاي خۇيان ۋە رېگرن. چىنى دە رە بەگى دە سە لاتداریش لە پىنارۋى بەرژە ۋە ندىيە كانى خۇيدا، ناچار بوو دان بە مافى رەۋاي چىنە ھە ژارە كاندا بىن، چونكە رۆلىكى گرنىگان لە بەر ھە مەپىناندا دە گىپرا. ئەم واقىعە نوپىيە كارىكى كرد چىنى دە رە بەگ ناچار بىن حسابىكى ورد بۆ نياز ۋە مە بەستە مە غەنە ۋىيە كانيان بكا. لە بەر ئە ۋە كە ۋە خۇر ھەستى بە ۋە كرد پىۋىستى بە ئايدىۋۆلۆزىيەك ھە يە بەرژە ندىيە كانى بىنچەست بكا و لە ھە مان كاتىشدا بىخاتە مېشك و دەرونى جە ما ۋە رە ۋە.

لە قۇناغەدا ئاينى مەسىحى تۈانى ئەم ئەركە بە جى بەپىن، بۆيە بىرۋاپى كلىسە داۋاي لە چىنە ھە ژارە كان دە كرد ملكە چى فرمانە كانى كلىسە بىن و سەركىشىي لە ياسا كانى نەكەن؛ بە سەرىكى تىش بانگى يە كسانىي بە گۆيى خەلكىدا دەدا. بەلام چ جۆرە يە كسانىيەك؟! يە كسانى ئىش و ئازار چەشتن و مردن و ئەو دونيا!!! ئە نجامىش حال گە ىشتە ئە ۋە ي بىرۋاپى كلىسە بوو پالېستىكى بە ھىزى سىستىمى دە رە بە گايە تى. بە ۋ جۆرە دە رە بە گايە تى لە مەيدانى ئابورى و سىياسى و كۆمە لايە تىدا رەگ و رىشە ي داكوتا و تۈانى دە و رىكى گە ۋرە لە ھە موو ئەو بوارانە ي ژياندا بىنى. ئاقە توپىزىكى كۆمە لايە تىش كە دە يتۈانى و بۆى ھە بوو توخنى لايە نە كانى رۆشنىبىرى بكا ۋى پىاۋانى سە بە كلىسە بوون. ئە مانىش ھە موو تۈاناي خۇيان خستە كار تاۋە كو سىمايەكى ئاينى بە سە رچە م ھونەر ۋە دە ۋە ب و لقا كانى تى رۆشنىبىرى بىە خشن و بىياخە نە ژۆر ركىفى ياسا ئاينىيە كانە ۋە.

شىعرو چىرۆك و شانۆر ۋە پەيكە رتاشىن و نىگار كىشان، بەرادە يەك كە ۋتتە ژۆر چاۋدىرىي و فەرمائىشى پاپاۋ قەشە كانى كلىسە ۋە، ھىچ نووسەر ۋە ھونەر مە ندىك بۆى نە بوو سە رپىچى لە ئاستىدا بكا. راستىيە كە ىشى ھە ر ئە بوو بە ۋ جۆرە بىن. چونكە ئە وانىش بە رۆشنىبىرى ئاينى پە ر ۋە ر دە ۋ گۆش كرابوون. كلىسە و بىرۋاپى ئاينى

مه سېحيش سه رخانيكي گونجاو له باري بنكه نابووريه كې دهره به گايه تيبان پټك ده هيتا. بېروپاي كلنيسه له همو بواريكي ژناندا نه وه راده گه ياند كه ناماده ميزاد له پټناوي نه و دونيا "قيامهت" دا تېيكوشن و كارنك نه نجام بدا له و دونيا به هه شتي به نسيب ببڼ، چونكه ژباني نه م دونيا به كاتيبه و پاداشتي راسته قينه نه وه به له قيامه تدا به ناده ميزاد ده به خشري!! ..

له قوناغي به كه مي سه ده كاني ناوه پاستدا، به ره مي هونه رمدان شه قلى ره شېبني و بڼ بروايي به ژبان و كويره وه ري ناده ميزادبان پټوه دياربوو. هه لويستي فيكري پياواني سه ريه كلنيسه ماوه ي گه شه كردن و په ره سه ندني له تيكراي به شه كاني هونه برېبوو. خو شيان هه ستيان به م حقيقه ته كرد. پاش نه وه ي له و راستيه تيگه يشتن كه تاچ راده به ك نه دهب و هونه ده توانن كار له بېروهوشي جه ماوه ر بكن، ناچار بوون به شوين رنگايه كي تر دا بگه پڼ، بڼ به كه و تنه خو تاوه كو هونه ر بكنه نامرازنك به هڼويه وه خزمه تي نايدو لوزاي پټبكن.

به لام له قوناغي دووه مداو له هه مان روانگه ي ره شېبني به وه هه ولبان دها چي ناكلوكيه كاني كلمه لگاي دهره به گايه تي هه به، هر له ناكلوكي نيوان خيزانه دهره به گه كانه وه، تا هه لويستي ناره واي پاپاو قه شه كان و راپه پڼي جووتياران و پيشه گران هه بوو له به ره مه كانياندا ره نكيان دهايه وه و به رجه سته ده بوون. به و شيوه به هونه ري نه م قوناغه تاراده به كي باش له پياليزم نزيك بووه وه، هه رچه نده نانوميدي و پروا نه بوون به ژبان بالي به سه رياندا كيشابوو. جا نه گه ر باري نابووري رڼي سه ره كي و بنچينه يي له پټك هيتاني ئيستاتيكايه كي نويدا گټرپاڼ، مه رجه ليره دا ده ست بڼ حقيقه تيكي ميژويي رابكيشين كه په يوه ندي راسته وخزي به و مه سه له يه وه هه به.

كاري پيشه يي "العمل الحرقي" له و سه رده مه دا تواني په ره به وزه و تواناي داهيتنه ران بدا. چونكه له و قوناغه دا پيشه گه ريكي ده ستره نكين نه وه نده شاره زاي نيشه گه ي خوي بوو، ده يتواني له سه ره تاوه تاكوتايي چي وزه و تواناي داهيتنه رانه ي هه به بيخاته كارو ليها تووي خوي بنويڼ، له هه مان كاتيشدا به ربه ره كاني هه او پيشه گه ي پڼ بكاو كپرياري

زۆرتر بۇ بەرھەمەكەي پەيدا بكا. لەمەوہ بۆمان دەردەكەوئ كەپشەگەران ھەرەك سامانی ماددیان بەرھەم دەھتئا، ھونەرمانەندی لئوہشاوہیش بوون و ھیزوتوانای داھتئەرانەیان دەخستە كارو بیروبوچوون و ھەستی ھونەرمانەندانەیان تئكەل بەبەرھەمەكەیان دەكرد.

پەرەسەندنی کاری پیشەیی و گەشەکردنی بازار، بوونە ھۆی ئوہی شارێ گەورە گەورە بنیات بنزین و رۆژ لەدوای رۆژ ژمارەیی دانیشتوانیان روو لەزیادی بكا، ھەر ئەم دیاردەبە لەقوناغیكی گەشەكردوترا، بووہ ھۆی ئوہی ساختمان و كلئیسە و دەیری گەورە و بلندیان تیدا دروست بكرین و بەشێوازێكی رەمزی تەعبیر لەھیزو دەسەلات و سەرپەستی ئو و چین و توێژە كۆمەلایەتیبە تازە پئگەیشتوانە بكن كەژیانی نوئ ھتئا بوونیە دونیاوہ.

سەرەپای ھەموو ئەمانە، ھتشتا ھونەر و ئەدەب تاقوناغەكانی دوایی سەدەكانی ناوہ پاست ھەر لەژێر دەسەلاتی كلئیسە و چاودێری سیستمی دەرە بەگایەتیدا بوو. لەوہ بەدوایش و سەرەنجامی گەشەکردنی باری ئابوری كۆمەلگای ئەوروپایی، نووسەر و بلیمەتی وەك "دانتی" و "پەترارك" و "پۆكاشیو" ھاتنە كایەوہ و حەقیقەتی سیستم و دام و دەسگای كلئیسەیان بۆخەلكی روون كردهوہ و تەنانەت مۆری تاوانباریشیان نا بەتەختی تەوئیلیانەوہ. ئەمانە ھەرچەندە دژ بەئاینی مەسیحی و یاسا بنچینەییەكانی نەبوون، بەلام ھەلس و كەوت و ژیانی رۆژانەیی پاپا و قەشە و میرو دەرە بەگەكان، بەجۆرێك ھەژاندنیان كوردنیاننە كەرەستە و بابەتی بەرھەمەكانیان. بەو چەشنە بەردی بناغەیان بۆ ئیستاتیکای سەدەبەكی نوئ دامەزاند كە بەسەدەیی بووژانەوہ "رئنیسانس" ناسراوہ. پاش ئەوانیش "لیوناردو داوینشی" و "میکائیل ئەنجیلو" و "رۆفائیل سانتی" و "شەكسپیر" و "سەرئانتس" و... تاد، لەبارو دۆخیكی گەشەكردوترا ھاتنە ژیاوہ و شان بەشانی پەرەسەندنی شارستانیەتی نوئ، رۆلی میژوویی خۆیان بینی و بنچینەبەكی نوئیان بۆ ئیستاتیکا چەسپاند.

لاى كه له هونهرمه ندانى رښناسانس، ئاده ميزاد له هه موو شت له پيشتره. له بهرته وه به پلې يه كه م بايه خيان پي ده داو به جوړك نيشانيان ددها، خريكه له كوت رپيوه ندى ياسا نايښيه كان ده ريباز بېو ده يه وي ماوه ي بدرتسي چالاكي بنويښو په ره به وزه و تواناي له بن نه هاتوي بده. چونكه ئايديو لوژياي كلنسه هه موو رنكايه كي له به رده م ته وژمي داهينه رانه ي مؤفدا ته نى بوو، جگه له وده ش به و چاره وه ده پرواښيه ئاده ميزاد هه روه ك بوونه وه رتيكي ده سته پاچه و بي تواناو هېچ له بارا نه بووي !! .

نه ده بيات و هونهرى رښناسانس به جوړك له ئاده ميزاد يان ده كوښيه وه كه پاله وانتيكه و له توانايدا هه يه كارى زور گوره و مه زو به كه لك نه نجام بده.

ئيساتيكاي سه ده ي نوئ، واته رښناسانس، مه فهموميكي نوئى سه باره ت به جواميري ئاده ميزاد هينايه گورئ. به پي ئه م مه فهمومه نوپيه، نرخ و بايه خ بز ره چه له ك و بنه ماله و خانه واده نه مايه وه و پي ئه له سر نه وه داده گرت كه فاميلياي مؤف به هوى كارو كردارى چا كه وه ده توانئ مه زنيى به ده ست بهيئ. گه شه كردنى زانياريه سروشتيه كان، يارمه تيده رتيكي گه وده ي نووسه رو هونهرمه ندانى رښناسانس بوو. ته نانت هه نديك له وانه خوځيان له بواره جوړاو جوړه كانى نه و زانياريبانده هه لته سووپان. ئه م ديارده يه ش بووه هوى نه وه ي به هه موو توانا يانه وه روو به پروي بيروپاي كلنسه بينه وه و بيركردنه وه و ره خنه گرتن و تافيكردنه وه بگه نه سه رمه شقى ليكدانه وه كانيان.

بايه خدان به ئاده ميزاد و سروشت، لاي زاناو هونهرمه ندانى رښناسانس گه ياندنييه نه وه ي له په يوه ندى ديالكتيكي نيوان هونهر و واقيع تن بگه ن و خاصيه تي نه بستمولوچى (الخاصية المعرفية) ي هونهر به بارتيكي زانستيبانه ترده ليك بده نه وه.

به پي ئه بزچوونى هومانيستانى ⁽⁴⁾ رښناسانس، نه ركي هونهر نيشاندانى واقيعه و ده بي ئاده ميزاد و سروشتى تيدا به رجه سته بكرئ. چونكه ئاده ميزاد له هه موو بوونه وه رتيكي سروشت كاملترو پي گه شتووتره. نه مانه گه ره كيان بوو، راستگويانه و تنه ي واقيع بكيشن، بويه گرنگيبان به لايه نى ته كننيكي ددها به تايبه تي له هونهرى نيگاركيشان و

⁽⁴⁾ هومانيستان: الانسانيون

په بیکه رتاشینداو به وردی حسابیان بؤ هارمونیای رهنگو هیل و بارستایی و ... تاد ده کرد. نه م لیکنده وه په ناچاری کردن فیزی زانیاری په کالاکردنه وه "التشریح" و ماتماتیک و فیزیک بڼ، تا له کاره هونه ریبه کانیا ندا په پیره ویان بکن.

که ده یانگوت: پیوسته وینه ی واقع بکیشری مه به ستیان نه وه نه بوو، واقع کزپیه بکن.. نه.. به لکو ده یانویست هه موو نه و لایه نه جوانانه ی له ناو سروشتدا هه ن، هونه رهنه کویان بکاته وه و له کارنکی هونه ریدا به رجسته یان بکا و ماوه نه دا یاسا کانی سروشت بشپوینری. په یوه ندی نیوان هونه رو واقع لای هومانستان به شیوه ی جیاواز لیک ده درایه و به شیوازی جؤر په پیره و ده کرا. هندیکیان باوه پریان ابوو که مارج نیبه نه و نیگار وینه هونه ریانه ی ده کیشری کتومت له و که سه بچن که مه به سه، گرنگ نه وه په له ناده میزاد بچن و خاصیه ته کانی ده م چارو له شو لاری بنیاده می تیدا په پیره و کرابی.. هندیکیشیان باوه پریان ابوو: که ده بی نه و نیگارانه وینه یه کی ده قاوده قی نه و که سه بی که وینه ی کیشراوه.

له مه وه بؤمان دهرده که وی که جوانناسانی ریئیسانس توخنی مه سه له ی په یوه ندی نیوان تاییه ت و گشتی که وتوون و لییان کولیوه ته وه. به مه یس بنچینه یه کی تیوریان بؤ مه سه له ی خه یالی هونه رهنه د ارشت و له سنووری کزپیه کردنی واقع دهریاز بوون. نه وانه که ناده میزادیان له قه واره یه کی له خوی گه وره تر دا ده نه خشاند، ده یانویست ته عبیر له هیزه نیجاییه کانی سه رده مه که یان بکن. چونکه به پنی تیگه یشتنی خویان نه و جؤره که سانه ی نه مان ده یان نه خشینن کاملترین و پیگه یشتووترین که سی کؤمه لن و له توانایاندا هه په کؤمه لگا که یان به باریکی باشرتدا بگړن. دیاره نه م شیوه تیروانینه یان له وه وه هاتبوو که له پوانگه یه کی میتافیزیکییه وه ده یانپوانیه نه و یاسا مه وزوعیانه ی کؤمه ل و سروشت به ریټوه ده بن. له لایه کی تریشه وه مه به ستیان بوو له و ریگایه وه ره خنه ی پی له کؤمه لی کؤن و یاسا و دابو نه ریتی کلنسه بگرن.

جا چونکه مه ودای زه مه نی ریئیسانس چند سه ده یه کی خایاند، ده بینین بیروپای نیستاتیکی جیا جیای تیدا هاته کایه وه و سه ریاری نه م هه موو ده سنکه و ته گرنگانه

نیستاتیقای ئەو قۆناغە میژووییە، نەیتوانی لەسەر هێڵێکی چەسپاوو سەقامگیر ببێ. یارترین ناتەواوییەکانیشی ئەوەبوو کە مەتر توخنی گێرگرفتە کۆمەلایەتیەکان دەکەوت رۆتەر بایەخی بەکارە هونەرییەکان دەدا.

هەر ئەم شتیو تێپوانینەیش بنچینەییەکی تێزری بۆ نیستاتیقای چینی بۆدوا لپشت و تانیستایش لەلایەن جوانناس و هونەرمەند و نووسەرانی سەرمایەدارییەو، بەم یان بەو شتیو پەیرەو دەکرێ بێ ئەوەی ئەوانە توخنی ئەو مەسەلە جەوهەرییە بکەون کە: هەرچەندە نیستاتیقای رینیسانس هەنگاویکی گەورە و بەرفراوان بوو بەسەر نیستاتیقای دەرەبەگایەتیدا بەلام لەم سەردەمەدا هەل و مەرجی پەیرەوکردنی لەئارادا نەماوە و چی هەول و کۆششیکیش لەو مەیدانەدا دەدرێ، تەقەلایەکە بۆ ئەوەی هونەر بەگشتی لەئەرکە کۆمەلایەتیەکی دور بخزێتەووە و لەدوایین لیکدانەووەدا ئەو دەگەینێ، دەویستری درێژە بەتەمەنی پڕ لەشوورەیی سیستمی سەرمایەداری بدرێ.

بەش بەحالی خۆیشم کە شەرەفی بەگوردی کردنی ئەم بەرەمەیی دکتۆرم پێ رهوا بینرا، هەموو هیوا و ئاواتم ئەوەیە توانیبێتم بۆشاییەکی زۆر بچووک لەنامەخانەی کوردیدا پڕ بکەمەو، تاوەکو خۆینەری کوردیش زانیارییەکی سەرەتایی لەبارەی "رینیسانس" هەو پەیدا بکا.. گەر چۆنیەتی وەرگێرێنە کەیش بەدلی مامۆستای بەرێزم دکتۆر کەمال بوو، مایەیی ئەوپەری خۆشحالی و پیزانینە.

نوراد

پيشه‌کي

چاپي عه‌ره‌لي

رڻيسانس (Renaissance) جيگايه‌کي ديارى نه‌ک هر له‌ميٽووي نه‌ورويادا، بگره له‌سهرانسهرى ميٽووي شارستانيه‌تي مرؤفايه‌تيده‌يه. سه‌رياکي نه‌و داهيتانه فيکريو هونه‌ريانه‌ي نه‌و سه‌ده‌يه پيشکه‌ش به‌ميٽووي مرؤفايه‌تي کردو نه‌و گؤرانه بنچينه‌ييه‌ي له‌شيويه تيٿوانيني ناده‌میزاددا به‌رامبه‌ر به‌زيان هيتايه گؤرئ، به‌پاده‌يه‌ک کاريان له‌په‌وتي گه‌شه‌کردني کومه‌لگاي مرؤفايه‌تي کرد، ناوه‌پؤکي رڻيسانس مه‌ودايه‌کي فراوانو به‌ريني گرت‌وه‌و خؤي له‌خؤيدا قه‌له‌مبارتک بوو له‌ميٽووي سه‌رجه‌م گه‌لاني جيهاندا. چونکه هر به‌وه‌وه نه‌وستا له‌چوارچيويه‌کي نه‌ورويادا گير بخوا، به‌لکو سنووي نه‌و کيشوهره‌ي تيٿه‌راندو تائيتسايش له‌همو سووچ و قوڙبنيکي نه‌م جيهاندا هه‌ست به‌پرشنه‌گه دره‌وشه‌داره‌کاني ده‌کري.

رڻيسانس بووه هؤي زيندوکردنه‌وه‌ي کؤنو په‌ره‌پيداني نه‌و لايه‌نه به‌نرخانه‌ي تا نه‌وکاته په‌يره‌و ده‌کران. هر به‌ويشه‌وه نه‌وستا، زؤر لايه‌ني زانستيه مرؤفايه‌تيه‌کاني له‌بنه‌ره‌ته‌وه گؤري و له‌و مه‌يدانه‌دا هه‌نگاوي گه‌وره گه‌وره‌ي نا. هر له‌به‌ر نه‌م هؤيه‌ش بو، رؤزگاري رڻيسانس لاي زانايان واتاي سه‌ده‌يه‌کي ته‌ولوي ده‌به‌خشي و تائيتسايش ميٽوونوسان و ليکؤله‌ران مه‌به‌ستيانه لتي تيٿه‌گه‌ن و واپش ده‌رده‌کوي نه‌م نه‌رکه مه‌زنه‌به‌رده‌وامه؛ چونکه گه‌نجينه به‌نرخه‌کي رڻيسانس هيتد ده‌وله‌مه‌نده، هرگيز له‌بن نايه. که‌واته همو رؤشنبيريک پيويستي به‌وه هه‌يه ناگادريه‌کي باشي له‌باره‌ي ميٽووي رڻيسانس‌وه هه‌بي و شاره‌زاي نه‌و باروزوفه بي تيٿدا له‌دايک بووه و مه‌رج و ده‌ستکه‌وته ره‌سه‌نه‌کاني له‌بواري هونه‌رو زانستدا به‌ووربي هه‌لبسه‌نگيتن. خاليکي تريس هه‌يه واده‌کا ليکؤلينه‌وه و تيٿه‌يشتني تاقيردنه‌وه‌کاني

ئەركىكى ھىجگار گەورە بخاتە ئەستۆي پىسپۇران و شارەزايان. نۆرىيە رۇداوۋەكانى
 رۆزگارى رۇنىسانس كەولاتانى ئەورۇپايان گرتەو، لەگەل ئەو ئالوگۇرە گورج و
 خىرايانەدا كەئەمپۇ لەجىھانى سىيەمدا دەبىنرۇن - ئەگەر جىاوازى زەمان و زەمىنى لى
 دەرىھاوۋىزىن - نۆر لەيەك دەچن. لەبەرئەو گەلانى دۇنيای سىيەم بەگشتىي و ئەو
 كەسانى لەمەوقىيە سەر كىردايە تىدان و زانايان و قەلەم بە دەستان بە تايبەتى، بۇيان
 ھەيە دەرسىكى باش لەو مېژوۋە وەرىگرن؛ دەرسىك شىاوى ئەو قۇناغە گەورە يە بن.
 مەبەستمان لەم لىكۆلئىنەو يە ئەو يە، دەستنىشانى ئەو زەمىنە مېژوۋىيە بگەين كە
 رۆزگارى رۇنىسانس ھىنايە كايەو، ھەرۋەھا خاسىيەت و ئەنجامەكانى دىارى بگەين و
 پىبەپىنى ئەمانەيش روى راستەقىنەي داھىننى گەورەترىن پىشەواكانى بخەينە
 بەرچاۋو لەورپىنگايەو رۇشنايى ئاراستەي گىرنگىرەين لايەنەكانى ئەم بابەتە خۇش و گرانە
 بگەين.

* * *

بەشى يەكەم

ئەوروپا ئەبەردەم سەدەيەكى نويدا

ولاتانى ئەوروپا بەدرىزايى چەند سەدەيەك لەژىر بارى گرانى دواكە وتويى و تارىكى و ناپەزايىدا دەيان نالاند. نىكرى مېژوونوسان لەسەر ئەو رىككە وتويىن كە ئەو قۇناغە ناو بنىن سەدەكانى ناوہ پاست كەلاى ھەندىكىان دەگاتە ناوہ پاستى سەدەى يازدە ھەم و لاى ھەندىكى ترىشيان خۇى لە ناوہ پاستى ھەندە ھەم دەدا. ھەرچى چۇنىك چوارچىوہ مېژويىيە كەى لىك بەدرىتتە ھەم و بادا قۇناغە كانىشى ماوہ يەكى زۇريان خاياند بىن، ئەو سالانە سەرەتاي گۇرپانىكى گەردە بوون كە كىشورەى ئەوروپايان گە ياندە سەدەيەكى نوئى و روودا ھەكەنى خىستيانە بارودۇخىكە ھەم لە تەك زۇريەى و لاتانى دىكەى جىھاندا كە لە دواكە وتوتتە قۇناغى ژياندا بوون بەراورد ناكى، ھەرەك لە ژيانى دوو كىشورە تازە دۇزراوہ كەى ئەمريكادا دەبىنران. ھەندىكى ترىشيان تازە پىيان نابووہ قۇناغى دەرە بەگايە تىبە ھەم پەيوەندى پاترىاركى ھىزى بنچىنەى و لاتانى ئەفرىقا و تەنانەت بەشىكى زۇرى ئاسيايش بوو. بەشىكى ترىشيان - مەبەستمان لە رۇزھەلاتى دىرىنەى خۇمانە - لەرەوى شارستانىيە ھەم بەئەندازە يەكى ترسناك دابويانە دواوہ؛ ئەمە لەكاتىكا بەردى بناغەى شارستانىيەى مرقۇبايەتى لە ويدا بنجەست كراو دەيوست شارستانىيەتى بەگە نىتە پەلى گەشە كردن و پىگە بىشتن.

كىشورەى ئەوروپا "بەتايىيەتى بەشى رۇزئاواى" لەسەرەتاي ئەم سەدە نوئىيەدا گەلىك رووداوى مېژويى و كۆمەلايەتى و فىكىرى گىرنگى بەخۇيە ھەم دى و لە ناو ھەموياندا رىئىسانس جىگايەكى دىارى ھەمە. ھەنەبى دۇزىنە ھەم جوگرافىيە گەردەكان و بزوتتە ھەم رىفۇرمى ئاينى و^(۱) شۇرپەكانى چىنى بۇرژوا پەرەسەندى زانبارى و نۇد دياردەى گىرنگى ترىش بايەخيان لە پۇزگارى رىئىسانس كەمتر بوويىن، بەپىچە وانە ھەم

^(۱) بزوتتە ھەم رىفۇرمى ئاينى: حرەكە الاصلاح الدىنى

یەكێك لەو دیاردانە ئەلقەییەکی لەبەرچان نەهاتووی یەك زنجیرە بوون و شوێنەواریان لەمێژووی مرقفایەتیدا وەك رۆژی رووناك لەبەر چاوە.

بێگومان هەموو ئەم رووداوانە بەشێوەیەکی خۆرسك و بێپەیوەندی سەریان هەلنەدا، بەلكو بەشێوەیەکی سروشتی تەعبیریان لەو گۆرپانگارییانە دەكرد كە بە حوكمی چەند ھۆیەکی دیاریكراو خەریك بوون بەر لەولاتانی تر جێ پێی خۆیان لە ژێرخانی كۆمەلگای ئەوروپاییدا قایم ئەكرد. بەو پێیە جگەوی شارستانیەت لە دەست گەلانی رۆژمەلات وەرگێراو كەوتە دەست ئەوروپاییەكان.

لەوا دوای سەدەكانی ناوەراست دا، پەیوەندی سەرمایەداریی نوێی لەمناڵدانی كۆمەلگای دەرەبەگیدا كەوتە نەش و نەما كردن. ئەمەیش بوو ھۆیەکی بنچینەیی و تادەھات زیاتر بنكە ئابورییەكی بەرەو لاوازیی و گەندنەل بوون دەبەرد. كۆمەلانی خەلكیش ھەروەك تەمەرزۆی پەیوەندییە كۆمەلایەتییە نوێیەكان بوون، قیزیشیان لە پەیوەندییە كۆنەكان دەھاتەو. جا ھەرچەندە سەرھەتای ئەم پڕۆسەیی گۆرپان و گەشەكردنە بەسستی دەستی پێكرد، بەلام سالی لەدوای سالی تادەھات و لەئەنجامی چەند ھۆیەکی چەسپاودا، ھەنگاوی گۆرچ تری دەنا.

بەنموونە: ئامرازێ بەرھەمھێنانی پیشەیی و كشتوكالیی ئەوروپا لەنیوان سەدەكانی یازدە و یازدەدا تارپادەییەك پەرەیان سەند. ئەگەرچی پیشەگەر و جووتیارانی ئەوروپا لە ژێر زەبیری چەوساندنەو ھێ دەرەبەگایەتیدا دەیان نالاند، بەلام توانیان زیاتر سوود لەبەرھەمی رەنج و تەقەللای خۆیان ببینن و لەپێناوی قازانج و دەستكەوتی زۆرتردا بایەخ بەگەشەپێدانی ئامرازەكانی بەرھەمھێنان بەدەن و رۆژ لەدوای رۆژی بەھۆی تاقیكردنەو ھەكانیانەو تەكنیکی بەرھەمھێنان بەرھەمھێشەو بەن.

ئابە و جۆرە دەببینن بەرلەو ھێ سەدەیی یازدەھەم كۆتایی بێ، گۆرپانگی بنەپەرتی لەشێوەی بەرھەمھێنانی سامانی ماددیی چەندین ولاتی رۆژئاوا و ناوەراستی ئەوروپادا روویدا.

پیشکەوتنی سامانی مادی راستەوخۆ بوو هۆی ئەو هی لەولاتانی ئەوروپادا سەرمايه به‌خیرایی کەلەکە بێی، به‌خیراییه‌کی ئه‌وتۆ نه‌میتوو تانه‌و کاته به‌خۆیه‌وه دیبوو، نه‌هیچ بستیکی تری سه‌ر رووی زه‌مینیش ده‌یتوانی شان له‌شانی بدا.

لێره‌دا گرنگ ئەو هی که سه‌ره‌تای ئەو گۆرپانکارییه‌ نه‌ک هه‌ر پشنتی به‌گه‌شه‌کردنی به‌ره‌مه‌ینانی لادی و شارو په‌یوه‌ندی به‌تینی نیوانیان ده‌به‌ست و رووی کرده مه‌یدانی بازرگانیی ده‌ره‌وه، به‌لکو په‌نای برده به‌ر وزه و توانای ئاده‌میزادیش، به‌تایبه‌تی له‌و قۆناغه‌دا هه‌زاران هه‌زار جووتیاری ئاواره که له‌لادیکاندا هه‌موو سه‌رچاوه‌یه‌کی ژانیان له‌ده‌ست چوو بوو، ئاماده‌بوون له‌ناو شاره‌کاندا به‌په‌رژانه‌یه‌کی که م نیش بکه‌ن^(١) ئەم دیارده‌یه‌یش بوو هۆی ئەو هی خاوه‌ن کارگه‌کان سوودی لی وه‌رگرن و زیاتر په‌ره به‌ده‌سگا ئابورییه‌کانی خۆیان بدن.

هه‌موو ئەمانه کارئکی وایان کرد له‌دواداوی قۆناغی ده‌ره‌به‌گایه‌تیدا چین و توێژی کۆمه‌لایه‌تی نوێ په‌یدا ببن و نه‌جمیش بوونه هیزی پالپیه‌نه‌ری گۆرپان و گه‌شه‌کردن، چونکه ئەم چین و توێژه تازه‌پینگه‌یشتووانه خاوه‌نی به‌رزه‌وه‌ندی و خواستی تایبه‌تی خۆیان بوون. ئەو به‌رزه‌وه‌ندییانه‌ی له‌بنه‌په‌ته‌وه دژ به‌یاسا و بیرو ره‌وشتی باوی سه‌ده‌کانی ناوه‌راست ده‌جه‌نگان و چیتر بۆیان نه‌ده‌لوا پینگه‌وه هه‌لبکه‌ن. له‌کۆتایی سه‌ده‌ی پازده‌هه‌م دا چینی بۆرژوا هه‌لومه‌رجئکی له‌باری بۆ ره‌خسا تا وه‌کو چینیکی سه‌ریه‌خۆ له‌چه‌ند ولاتیکی ئەوروپای رۆژئاوا دا بوونی خۆی سه‌پینن و به‌خیرایی گه‌شه بکا، به‌پاده‌یه‌ک سه‌ده‌یه‌ک زیاتری نه‌خایاند له‌ئینگلیستاندا بووه چینیکی کامل و پینگه‌یشتوو. توێژه جۆریه‌جۆره‌کانی دیکه‌ی چینی بۆرژوایش رۆلئکی بنچینه‌ییان له‌و گۆرپانه‌دا کت و په‌رییه‌دا ببنی که سه‌رجه‌م لایه‌نی کۆمه‌لایه‌تی و ئابوری و فیکری کیشوهری

^(١) ئەم دیارده‌یه به‌ته‌واوی له‌و قۆناغه‌دا خۆی نواند که‌پیشه‌سازی رست و چین په‌ره‌یان سه‌ند و خاوه‌ن زه‌وییه‌ گه‌وره‌کان له‌بری به‌ره‌مه‌ینانی کشت و کال ده‌ستیان دا به‌خێوکردنی مه‌رومالات. جی زه‌وی به‌پیت و فه‌ریان هه‌بوو کردیانه له‌وه‌رگای گه‌وره. نه‌جمیش جووتیاران ناچار بوون رووه و شاره‌کان ره‌و بکه‌ن و به‌رزه‌وانه‌و به‌پارچه له‌کارگه تازه‌کاندا نیش بکه‌ن.

نوروپایان گرتیبووه. به لام تویره رۆشنیره که ی چینی بۆرژوا "ئینتلیگینسیا"^(۶) له قوناغه نوویه دا له مووان زیاتر ئه رکی په ره پیدانی مادیی و فیکریی ئه روپای که و ته ئه ستر، رۆشنیرانی سه ریه م تویره به هۆی دۆزینه وه و دا هینانی نویره به شدارییه کی گه وریان له په ره پیدانی شیوازی به ره مه پێناندا کرد. هر ئه وانیش بوون ئایدیۆلۆژیای چینی بۆرژوایان خسته قالبیکی فه لسه فییه وه و بنچینه یه کی تیوری نویمان بۆ ئابوری سه رمایه داری دامه زاندو رۆژ له دوا ی رۆژی ش ئه م تیورییه هه لومه رچی له بارتیری بۆ ره خسا تا وه کو به گورچی بنچینه ئابورییه کانی ده ره به گایه تی له ق بکا و له جێی ئه و کۆمه لێکی پێشکه و تووتر بنیات بنی.

جانگه ر ئه م تویره کۆمه لایه تییه جله وی بزوونه وه ی رۆشنیرییه - زانستی - و فیکری له رۆژگاری رینیسانسدا گرتیبته ده ست، ئه و له پوی مه نقی میژووه وه ته واره له جێی خۆیدا بووه . چونکه پێویستییه کانی کۆمه لگای نوێ ناچار ی کردن له جار ان زیاتر به شیوه یه کی فراوانتر روویکه نه رۆشنیرییه ک په یوه ندی به مه سه له بونیاییه کانه وه هه یئ. بۆ سه لماندنی ئه م حه قیقه ته با شتر وایه نمونه یه ک به به لگه ی سه لمبته ر به یئینه وه . نه ش و نه ما کردنی به ره مه پێنان به و خیراییه و ده رکه وتنی رۆلی درا و "پاره - النقد" له بواری ئال و گۆر کردن و بازرگانیی به و شیوه فراوانه ، به پله ی یه که م پشتی به پێککه وتنی بازرگانیی "صفقة تجاریه" و قه رزو به ریه ره کانی توند و تیز ده به ست. ئه مه جگه له چه ند هۆیه کی تریش که گیر و گه رت و نا کۆکی ئابوری له نیتوان بازرگان و خاوه ن کارگه و پیشه گه ره ده ستییه کان و دا هینه راندا خولقاندو سه ره نجام پێویستییان به یارمه تی و ده سگیرایی پارێزه ران ده بوو. ئه م دیارده یه پیش ئه و حه قیقه ته مان بۆ ساغ ده کاته وه که تا چ راده یه ک پارێزه ران به شیکه گه وره و کاریگه ری بۆرژوا پێکده هێنن. لێره دا پێویسته ده ست بۆ حه قیقه تێکی تریش رابکێشین که په یوه ندی به بنه مای کۆمه لایه تی ئه م تویره وه هه یه . به پێچه وانه ی قوناغی

^(۶) "ئینتلیگینسیا" که مانای "به ره مه ند" یان "لینه اتوو" یا خود "تیه گیشتر" ده گه یه ن و له وشه ی "ئینتلیگینس" ی لاتینییه وه و مرگه راره ، روونا کبیرانی ئه وروپا له کۆتایی سه ده ی نۆزه ده مه مه و ده کۆتیه به کاره یئانی.

دوره به گایه تییه وه، زږی هی نه و رښنبرانه سر به توږژه هه ژاره کانی کومه ل بوون. زږیه پشيان - به تايهت نه وهی په که میان - ننگه یشتبوونه پایه په که ده سته برداری نه په یوه نډیبه کومه لایه تیپانه بڼ که توندوتول به چینه که ی خویانه وه گړی دا بوون. باشتیرین به لگهی پښه له مانندیښ نه وه په که پیشه وایانی سه ده ی بووژاندنه وه بایه خیکی ته وایان به واقیعی ژبانی نه و توږژانه ده داو له کاره هونه ریبه کانیاندا ته عبیریان ل ده کردو تیپاندا زمان و په ندو فولکلوری میللی به قولی ره نگیان ده دایه وه، وه له پاشدا باسی ده که یڼ. له وه یش زیاتر، هه نډیک له رښنبرانی سر به ښتیلگی تنسیا له پوهی نایدیولوزیا وه سر به چینه که ی خویان بوون و به وپه پښی دلسوزیبه وه گپو گرفته کانی ژبانیان ده نه خشانده و له قالبیکي فله سفیدا دایان ده پښت. شوړشگپښی نالمانی "توماس موزیر ۱۶۹۰-۱۵۲۵" و زانای فله نسایی "ژان میسیلیه ۱۶۶۴-۱۷۲۹" له و که سانه بوون. هه ر له و قوناغه دا چینی کرښکاران له ولاتانی نه وروپاداو له سر حسابی نه و جووتیاره هه ژارانه ی زه وییان شک نه ده بردو سه رچاوه ی ژبانیان وشکی کردبوو، پښه یشت. برښکی تریشی له و پیشه گره بچوکانه پښک هاتبوو که له سایه ی شیوازی به ره مه پتانی سه رمایه داریدا توانای کارکردنیان بڼ نه مابووه. چونکه له و قوناغه دا شیوازی به ره مه پتانی سه رمایه داری گړپانیکي وای به خویه وه دیتبوو، له پوهی چه ندایه تیپه وه زږترو له پوهی چونیته تی به ره می باشترو هه رزانتری له که لږ په لی پیشه گره ده سته ییبه کان ده خسته بازاره وه. نه نجامیش بویان نه ده کرا له پوهی نابوریبه وه به ریه ره کانی بکن و ناچار له ناو ده سگا سه رمایه داریبه کاندا ده بوونه کرښکار. چینی کرښکاران به هه مان شیوه ی چینی بږژوا چه ند قوناغیکي میژویسی بږی، تاوه کو له دوایدا به ته وای بڼج به ست بوون. سه ره تا نه وانه ی به رږژانه کاریان ده کرد، ته نانه ت له پیشکه و توتوترین ولاتانی نه وروپادا به شیکي بچوکی کومه لیان پښک ده هینا. دواپه دوا ی نه مه یش ورده ورده پرولیتاریا^(۱) وه که چینیکی سه ریه خڅ له کارگه کاندا دروست بوو.

(۱) پرولیتاریا: لهوشی (Proletarius) لاتیښیبه وه، وهرگپراوه که واتای "میرات" ده گه یښن.

نابن ئو حەقىقەتەيش لەياد بکړئ کە زۆر يەى ئو و کەسانەى سەر بەم چينە بوون
 تاماوە بەکى نوو روو دريژيش هەوليان دەدا پەيوەندييان بە لادئ و شتيوازي بەر هە مهيتاننى
 کشت و کاليه وە بهيتنە وە نە هەر ئو وەيش بە لکو چەشنە پەيوەنديه کى پاتريارکييان
 لە گەل خاوەن کارگەکاندا پيک هيتنا. لە بەرئە وە دەبينين چينى کړنکاران لە پۆزگارى
 رينيساندا تەنها توخمى کى کۆمەلايه تى بوو، بئى ئو وەى لە پۆلى ميژووى خوى تى
 بگا. بە جۆزى تى تر بلين: بە تەنها بوو سووتە مەنى ناگرى پەرە سەندن و هيچى تر.
 هەموو ئو و گۆرانه گەورانهى ولاتانى ئو وروپا بە خويانه وە دى، لە گەل خوياندا بىرى
 نوپيان هيتايە کايه وە لە ناو پۆزگدا تەعبيريان لە بەرژە وەندى و ئامانجى ئو و هيزو توپژە
 کۆمەلايه تيبە تازە پيگەيشتوانە دە کرد کە ناچار بوون مەلانى ئۆ زۆرانبازى لە تەك
 پەيوەنديه کۆنەکاندا بکەن و رۆژ لە دواى رۆژيش زياتر پتيويستيان بە وە دەبوو
 پەيوەنديه کانيان مسۆگەر بکەن و پەرەى پيى بدەن. رۆزگارى رينيسانس يە کيک بوو لە و
 دياردە ميژووى و کۆمەلايه تيبانەى پيش وەخت سەرى هەلدا و هاوچەرخى قۇناغىک بوو
 تپيدا سەدە کانى ناو پاست روو و سەدە يە کى نوئى هەنگاوى دەنا.

يە کە عجار لە سەردەمى رۆمانەکاندا وەك زاراو يە کى کۆمەلايه تى بە کار هيتراو. بە پيى ئو
 ريفۆرمى "سيفيؤس تيلليوس"ى چارى رۆمان لە سەدەى شەشمى پيش زاندا هيتايە کايه وە،
 کۆمەلگای رۆمان بە پيى ناستى سامانى ماددى کرا بە سى بە شە وە هەريە شەيان بە پيى
 مەوقى ناپورتيان لە نەنجومەنى گەلدا جينگايان درايە. بەلام لە بەرئە وەى ئەم دەستە يە هەر
 لە بنە پەرەتە وە توپژى هەزارو نەدار بوون و پشتاويشت ميراتيان بۆ نە مابوو وە ناوى پۆليتاريان
 ليتراو لە ۱۹۳ کورسى نەنجومەنى گەل تاقە کورسيه کى پيى رەوا بيسرا. بيتگومان مەفهومى
 سياسى و کۆمەلايه تى ئەم زارە يە لە گەل پەرە سەندنى ميژوودا گۆرانيکى تەواوى بە سەردا هات.
 يە کە عجار زاراو يە پۆليتاريا لە کۆنگرەى گەلانى رۆژ هەلاتدا کە لە نيلوولى ۱۹۲۰ دا بە سترا، کرا
 بە مەربى و لە سەر يە کيک لە دروشمە کانى نووسرا بوو "يا صعاليك العالم اهدوا - دانەر -

⁴⁹ وشەى "صعاليك" بە واتا فەرەنگيە کەى ئو و هەزارانە دە گرتتە وە کە خاوەن سامانە کان تالان
 دە کەنو پاشان بە سەر رەش و رووت و نە دارەکاندا دە يه شە وە. وەرگرتىر -

جا وه نه بئ ته نيا نه و هؤيانه ي رژگار ي رژنيسانسيان هئنايه دونيا وه و كار يان له بنكه نابوريبه كه ي كومه لگاي نه وروپايي كرد، تاكه هؤي نه و گزوانكار ييبانه بووين كه روويان دا، نه خير. چه ندين هؤي تري دهره كي "خارجي" ناويته ي هؤيه كاني ناوه وه بوون و ته وژميكي تونديان پئ به خشين و بوونه هئزي پالئوه نه رو راسته وخؤ به شداريي دروست بووني هه نديكيان كرد.

له دوادواي سه دهه كاني ناوه پاستدا، نه وروپا دهرگاي بؤ چه نديكي گرنكي كلتوري رژه لات خسته سه رگازي پشت و به هؤيانه وه ياساو نه ريتي كومه لگاي دهره به گايه تي هاتنه له رزين. زؤريه ي كلتوري رژه لاتيش كه له بنه پرتدا نيسلامي بوون و له پرتگاي "ئه نده لوس" و "سقليه" و نه وولاته عه ره بانه ي كه به سه ر رژه لاتي دهر ياي ناوه پاستدا ده يان رواني گيشته خاكي نه وروپا. له پرتگاي "ئه نده لوس" وه به ره مي فهيله سووفه كونه كان و له سه رو هه موويانه وه "ئه فلاتون" و "نه رستؤ" كه به دريژايي چه نديكي ون بوويون په ريبه وه و گيشته نه دست نه وروپاييه كان. هه چه نديكي نه و نووسينانه له خه وش و ناتا وواي به دهر نه بوون، به لام له پوانگه ي ناينو شارستانيه تي نيسلامييه وه هه نديكي شتي نوئين خرابووه سه ر. له پرتگاي "سقليه" وه كه به دريژايي دوو سه دهه له زؤر ده سه لاتي نيسلامه كاندا بوو، زؤر بابته تي زانباري وه ك سروشتناسي و پزيشكي و فهلسه في گيشته نه وروپا.

شه پؤلي سوپاي خاچداران كه به تپكشكاوي دهه گه پانه وه هه ر به وه وه رانه ده وه سستان نه و چيرؤكه سه يرو عه نتيكانه له گه ل خؤياندا ببه نه وه كه باسي خؤشي و رابواردني دهر ياري ميسرو خه ليفه كاني رژه لاتيان ده كرد، بگره له گه ل نه مانه يشدا دا هئناني تازه و بيري نوئين ده برده وه. هه موو نه مانه يش به س بوون بؤ وروژاندي بيري خه لكي تاوه كو به راوردنيكي كلتوري خؤيان و پيشكه وتني ژياني رووناك بيري رژه لات بكن.

پاش نه وه ي دهره به گه نه وروپاييه كان به خؤيان و له شكرو ده ست و پئوه نديانه وه له رژه لات گه پانه وه، هه ستيان به كرؤكي نه و په نده كرد كه ده لي: "له ژياندا نه وه نده

تیکوشه و ایزانه هتا هتا په ده ژیت " له کاتیکا بیروپای کلنسه ی کاتولیکي وای په روه رده ده کردن له شویتنی خویان نه بزوزو له پیناوی قیامه تدا همو شان و ساتیک مریخیان له پیش چاوبی !! .

لیروه نه وروپایه کان که وتنه خوو وه ک دانیشتونانی روزه لات ناوه پوکی هر دوو په نده که یان ره چاو کرد. به سه ریگ کوشکی بلندو رازاوه یان بنیات د ه ناو به سه ریگی تریش بډ دروستکردنی ده یرو کلنسه وه ستاییه کی بډ سنووریان د ه نواند.

د ه بډ نه ویش له یاد نه کړی که بهر له روزه گاری رینیسانسو له نه نجامی نه و هزیانه، یان ه نندیکیاندا که پیشتر باسیان لیوه کراو به هوی بزوزونه وه ی " کارولنجی " ی سه ده ی تره م و " توتونی " سه ده ی ده ه مه وه، پرشنگی شارستانیته ناو به ناو نه وروپای روه شن ده کرده وه. به لام سه باره ت به وه ی به گشتی و له بواریکی ته سکدا ده جوولان و کاریان له ژبانی کومه لایه تی ده کرد، ده توانین بلین به ته نها توانیان زه مینه یه کی له بار بډ روزه گاری گوره ی رینیسانس له نه وروپادا بره خستینن که له کورتای سه ده ی پازده هم دا گه یشته لوتکه. چونکه خاصیته تاییه تیبه کانی له ه موو راپه رینه کانی دیکه ی میژوو به راده یه ک جیا ده کاته وه، تانه و کاته کیشوهری نه وروپا به خویه وه نه دیوو.

* * *

به‌شی دووم خاسیه‌تا و رۆزگاری رۆنیسانس

مه‌فهومی رۆنیسانس:

له‌به‌ر رۆشنایی ئه‌و حه‌قیقه‌تانه‌ی پێشتر باسیان لێوه‌کرا، بۆمان ده‌رده‌که‌وی ک "رۆنیسانس" له‌ئه‌نجامی کۆمه‌ڵێک هه‌ژێ ناوخۆیی و ده‌ره‌کیدا هاته‌کایه‌وه‌ و پێکه‌وه له‌مناڵدانی کۆمه‌ڵگای ده‌ره‌به‌گایه‌تی ئه‌وروپادا کاری خۆیان کرد. که‌واته رۆنیسانس به‌حوکمی ئه‌و واقیعه‌ی تێیدا له‌داک بوو، چ له‌شێوه‌ی تێپوانینیدا بۆ دیارده‌کانی ژیاو چ له‌بیرکردنه‌وه‌دا، رۆنبارزکی نوێی گرتبه‌ر، ته‌واو به‌ پێچه‌وانه‌ی بیروپای باوی کۆمه‌ڵی کۆن و په‌یوه‌ندییه‌ ده‌ره‌به‌گایه‌تییه‌کانه‌وه‌ بوو. به‌تایبه‌تی چونکه له‌رۆزگاری رۆنیسانسا ئه‌و په‌یوه‌ندییه‌ کۆنانه له‌لایه‌ک بووبوونه‌ بار به‌سه‌ر شانی کۆمه‌ڵانی خه‌لکیه‌وه‌ و له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ ته‌عبیریان له‌سیستمی کلێسه‌ی کاتۆلیکی و هه‌لسوکوتی دوگماتیایانه‌ی ده‌کردو کۆسپێکی گه‌وره‌شیان له‌به‌رده‌م داهێنان و بیری نوێی په‌ره‌سه‌ندوودا دانا بوو. زانیان له‌م بارودۆخه‌ تازه‌یه‌دا که‌وتنه‌خۆو شیوازی نوێی جۆریه‌جۆریان ده‌دۆزییه‌وه‌ تابه‌هه‌زیانه‌وه‌ به‌ریه‌ره‌کانه‌ی سیستمی کۆن و بیروپاوه‌ری باوی ده‌ره‌به‌گایه‌تی پێکه‌نو په‌رده‌یان له‌سه‌ر هه‌لبه‌مان. بۆ ئه‌م مه‌به‌سته‌ رۆگای ژیاندنه‌وه‌ی کلتوری کۆنیان گرتبه‌ر، به‌تایبه‌تی کلتوری یۆنانی. ئه‌وانه‌ وا بۆ مه‌سه‌له‌که‌ ده‌چوون گوايه‌ به‌هه‌ژێ ژیاندنه‌وه‌ی که‌له‌پووری کۆنه‌وه‌ ده‌توانن له‌کۆنر پێوه‌ندی سه‌ده‌کانی ناوه‌راست ده‌ریاز بچن و باشتريش ده‌توانن له‌یاساکانی سروشت تێبگن.

لەم روانگە یەوێ ئەم رێبازە فیکرییە نوێیە بەناوی رینیسانسەو (Renaissance) کە بەزمانی فەرەنسیایی واتە "ژیاندنەوە" یان "زیندووکردنەوە" یاخود "لەدایکبوونی نوێ" دەگەینێ، کەوتە ناوناوانەو و پیاوانی ئەو رۆژگارە بۆ یەکەجار بەکاریان هێنا^(٧).

لای ژمارە یەک فەیلەسووف و میژوو نووس، سەرپاکی میژووی مۆفایەتی بەر لەو سەدە یە رووداویکی لە پۆزگاری رینیسانس گرنگتر و مەزنتری بەخۆیەو نەدیوێ. راستییە کە یەشێ هەروایە. چونکە چەندین داھێنان و گۆڕانی فیکریی نوێ ھاتنە کایەو کە راستەوخۆ پەییوەندییان بەو رۆژگارەو ھەیە و تائیتستایش سەدان میژوو نووس و ھونەر مەند و رەخنەگری سەر بەرێباز و قوتابخانە فیکری و فەلسەفیە جۆریە جۆرەکان، لای خۆیانەو بەیەختی لە ئەندازە بەدەری پێ دەدەن. لەبەرئەو ھۆیانە ئەگەر ناویە ناو مشت و مەرپو بۆچوون و ھەلسەنگاندنی زانستیی جیاواز دەریکەوون و لەخاسییەتی رۆژگاری رینیسانس و ئەو بابەتە گرنگانە بکۆلنەو کە لەمەودوا ھەول دەدەین رۆشنایی بخەینە سەر لایەنە گرنگەکانی، نابێ بەرێکەوت لە قەلەم بدرێن.

ئێتالیایا و مەودای میژووی رینیسانس:

تائەمێ دەستشیا نکردنی مەودای میژووی رۆژگاری رینیسانس و ئەو ولاتانە ی تێیاندا دیاردە ی راپەرینیکی نوێ سەری ھەلدا، بەکێکە لەو مەسەلە ئالۆزانە ی

^(٧) لەزمانی عەرەبیدا وشە ی "النہضة" بۆ ئەو رێبازە فیکرییەو سەردە مەکە ی بەکار دەھێنرێ و ھەک زاراو مەکی میژووی دەیان سالی نووسەرە عەرەبەکان بەکاری دەھێنن. - دانەر -

ھەر ھەک زاراو ی "النہضة" بەزمانی عەرەبی مانای رینیسانس ناگەینێ، لەزمانی کوردیشدا و مرگێرانی بەھەلە زاراو ی "راپەرین" یان بۆ داناو کەواتای "الانتفاضة" دەگەینێ. بۆیە وا بەچاک زانرا لەبە کوردیی کردنی ئەم کتیبەدا "رینیسانس" بەکار ھێنین و دکتۆر خۆشی ھەر ئەمە ی بەلاو پەسەندە سەر مرگێر -.

مشت و مپی زانستیانه‌ی سوو به‌خشی له‌سه‌ر ده‌کری. بیگومان هه‌موو نه‌و به‌ره‌م و داهینه‌ی له‌سه‌ده‌ی یازده‌هه‌م و شازده‌هه‌مدا هاتنه‌ کایه‌وه‌ ملکه‌چی یاساو ری‌بازه‌کی ری‌نیسانس نه‌بوون. چونکه‌ شان به‌شانی بیروپای نه‌و رۆزگار، کلتوری سه‌ده‌کانی ناوه‌پاست له‌کاردا بوو. نه‌مه‌ جگه‌ له‌وه‌ی که‌دیارده‌کانی ری‌نیسانس به‌ته‌ن‌ها ولاتی‌کو سووانی نه‌گرت‌ه‌وه‌و گه‌شانه‌وه‌و پاشان سیس بوونیشیان له‌سه‌ر هیلتیکی دیارو چه‌سپاو نه‌ده‌پزیشت. هه‌موو نه‌م دیاردانه‌ به‌پیی‌ی باروونوی نه‌و ولاتانه‌ به‌پرتوه‌ ده‌چوون که‌بووژاندنه‌وه‌یان به‌خویانه‌وه‌ دیبوو. به‌لام سه‌ره‌پای نه‌م جیاوازیانه‌یش میژوونوسوو لیکۆله‌ران باوه‌ریان وایه‌ که‌ئیتالیا لانکه‌ی ری‌نیسانس و بزوتنه‌وه‌ی مرۆفایه‌تییه‌.

ئیمه‌یش له‌م بۆچوونه‌وه‌ ده‌توانین بیروپایه‌کی گشتیی سه‌باره‌ت به‌ رۆزگاری ری‌نیسانس به‌ینه‌ به‌رده‌ست و قوناغه‌ سه‌ره‌کییه‌کانی ده‌ست‌نیشان بکه‌ین.

له‌نه‌نجامی چه‌ند هۆیه‌کی دیاریکراودا که‌ه‌ریه‌که‌یان به‌م یان به‌و شیوه‌ کاریان له‌وی‌تر ده‌کرد، بیروپاوه‌ری ری‌نیسانس له‌ولاتی ئیتالیا‌دا به‌ر له‌ولاتی دیکه‌ی نه‌وروپا خۆی نواند.

نه‌م ولاته‌ له‌کۆتایی سه‌ده‌کانی ناوه‌پاستدا رۆژ به‌خیرایی به‌ره‌و پیش ده‌چوو. له‌سه‌ده‌ی یازده‌هه‌م به‌دواوه‌ ئابوری ئیتالیا به‌ته‌واوی پشتی به‌بازرگانی ده‌ره‌وه‌ به‌ست و نه‌نجام وزه‌و توانای که‌شتییه‌کانی له‌ده‌ریای سپی ناوه‌پاستدا رۆژ به‌رۆژ به‌هیزتر ده‌بوون و توانی هه‌موو ئال وگۆپنکی نیتوان نه‌وروپاوه‌ رۆژه‌لات بۆخۆی قسۆخ بکا⁽⁷⁾. چونکه‌ له‌وه‌ تیگه‌یشتبوون که‌ له‌په‌لی دانسقه‌ "به‌هارات و ئاوریشم و عه‌ترو خشی زۆپو زیو" له‌ولاتی نه‌وروپادا بازاپنکی به‌فرۆختیان هه‌یه‌؛ دیاره‌ نه‌نجامی نه‌م ئال وگۆپه‌یش ئیتالیا‌یه‌کان قازانجیکی زۆریان ده‌ست که‌وت، به‌پاده‌یه‌ک "ه‌ریه‌که‌یان له‌جاران زیاتر ده‌وله‌مه‌ند بوون"⁽⁸⁾.

J.R. Strayer and others, the mainstream of Civilization Second Edition, New York, 1974, P.207. ⁽⁷⁾

H. Baron, The Crisis of Early Italian Renaissance. Princeton, 1967, P.365. ⁽⁸⁾

هیتشتا سهدهی سیازدههه م کزتایی نههاتبوو، ئیتالیا له مهیدانی ئابوری و کومه لایه تیدا ریزی پیشه وهی داگیر کردو شاره کانیسی له ولاتانی دی زۆتر پیش ده که وتن. تهنا له شاری "فینسیا" دا ژماره ی نه و کزنگارانه ی له پیشه سازی چینی دا کاریان ده کرد گه یشته "۱۶" هه زارو له پیشه سازی که شتی دروست کردندا ژماره یان خزی دا له "۶" هه زار که س^(۹). جا نه گه ژماره ی یه که میان ئاوینه یه کی بی گه ردی پیشه که وتنی پیشه سازی بی له شاریکی وه ک "فینسیا" دا، نه و ژماره ی دووه میان نه وه ده گه یه نی که تا چ راده یه ک بازگانیی نه شو و نمای کردوو و چه ندیش پیوستی به و هویانه بسوو تا وه کو که لویه له کانی له ده ریای سپییه وه به ره و ده ریای سوور بگوینزیتنه وه.

دانیشتوانی "فینسیا" وه ک تیکر ای شارو به نده ره کانی دیکه ی ئیتالیا، بی سوولیی خزیان ده کوتایه هر مهیدانیکی بازگانییه وه به مه رجیک بیانزانیایه قازانجیان مسوگره^(۸)، تا حال گه یشته نه وه ی چه ندین بازگان خه ریکی کرین و فرۆشتنی کزیله ی سپی بوون و به رده وام کزشکی میرو خه لیفه کانی رۆژه لاتیان به ئافره تی "بولکان" ی سیخناخ ده کرد، بی نه وه ی گوئی بده نه نه و برپاره ی "پاپا" ده ری کردو تیدا کرین و فرۆشتنی ئافره تی به کاریکی دژ به یاسا و نه ریتی ئابینی مه سیحی له قه له م ده دا. ده لئین

-دانه ر به تاییه تی باسی دانیشتوانی فلزوه نسا نه کاو مه به ستیشی نه وه یه نه و سه رده مه جیا بکاته وه که یه شهرو شهروه خه ریک بوون.

^(۹) کاتیک نرخوا به های نه و ژمارانه مان بو ده رنه که وی که به پیودانی سه رده می خویان پیتوانه یان بکه یین.
^(۸) "سه کسپیر" ی که له نووسه ری دراما توانی نه م حه قیقه ته میژوویییه له شانزوی "بازرگانی فینسیا" دا به رجه سته بکا. نه مه ییش نه وه ده گه یه نی که تا چ راده یه ک نه ده ب و هونه ر ئاوینه ی باری ژبانی کۆمه له و تا چ راده یه ک میژووی نه ده ب به میژووی ئابووری و سیاسی و کۆمه لایه تیبیه وه به نده .
 نه م حه قیقه ته به روونی له وه شدا ئاشکرا ده بی که دکتۆر بو نووسه رو هونه ر مه ندانی رۆزگاری رتیبسانسی ته رخان کردوو. "ومرگتیر"

تەنەت ئەو بېرىارەش ھىچ شوئىنە وارئىكى لەدل و دەروونى بازىرگانه كاندا بەجى نە ھىشت، چونكە "بازىرگانىيەك بوو قازانجى نۆدى لەدوابوو"⁽⁶⁾.

شارى "جەنەوا" و "فلۆرەنسا" و چەند شارئىكى دىكەى ئىتالىا، شان بەشانى يەك، پەرەيان دەسەندو گەشەيان دەكرد. بەرادەيەك شارى "فلۆرەنسا" لەنۆر بوارى ئابورىدا شارى "فېنسىيا" ىشى بەجى ھىشت. جموجۆلى ئابورى بەو شىوہ فراوانە و پىشكەوتنى پىشەسازى و ئال و گۆپکردنى دراو خستىيە مەوقىيەكەوہ "كارى كرده سەر تىكراى ئابورى ولاتانى ئەوروپا"⁽⁷⁾. و سەرھەلدانى يەكەمىن دامەزراوى شىوہ سەرمايەدارى لەسەر ئاستى ھەموو جىھان بۆى بووہ شتىكى سروشتىيى. ھەر لە "فلۆرەنسا" دا يەكەمىن جار پەيوەندىيەكانى سەرمايەدارى دەركەوتن و يەكەمىن مانىفاكتۆرە و تروستى دارايى "الاتحاد المالى" ھاتە گۆپى و ژمارەيەكى نۆر پىشەگەر و بازىرگان تىيدا كۆبوونەوہ. ئەو تروستانە سەرپەرشتى ھاوردن و ھەناردنى كەل و پەليان دەكرد.

لەسەدەى چواردەھەمدا ژمارەى كارگەى پىشەگەرە گەوردەكانى "فلۆرەنسا" كە گىشتبوونە قۇناغى مانىفاكتۆرە و قوماشيان بەرھەم دەھىنا لە "۲۰۰" كارگە تىپەپى كرد⁽⁸⁾. گەشەكردنى پىشەسازى بەو خىرايىە بووہ ھۆى ئەوہى رىژەى كرىكاران بگاتە ۸۰٪ ھەموو دانىشتووانى شار⁽⁹⁾ ئەمەيش ژمارەيەك بوونەك ھەر لەئىتالىادا بەلكو لەسەر پاكى كىشوہرى ئەوروپا و جىھاندا وىنەى نەبوو.

G. Cl. Sellery, The Renaissance, Its Nature and Origins, Madison, ⁽¹⁾ 1962, p.18.

D. Hay. The Italian Renaissance in its historical background. ⁽²⁾ Cambridge, 1966. p.89.

⁽³⁾ پروفېسۆر ف.ف. سىمىنۆف. مېژووى سەدەكانى ناوہراست. بەزمانى روسى. چاپى سىيەم.

مۆسكۆ ۱۹۷۰ ل. ۲۸۰

J. Gage, Life in Italy at the time of Midice, London, 1968, p.101. ⁽⁴⁾

هر له و قوناغه دا له شارى "فلوره نسا" دا گوره ترين بانك به شپږه نوټيه كى
 له زراو نال وگړې به به ټيترين دروى زېږه وه ده كره كه له و سرده مه داو له ه مو
 نه روپادا هېچ پاره يه ك نه يده توانى شان له شانى بداو^(۱۰). ده رگاي نبعتمادى بى
 بلزگانه كانيش خسته سر گازى پشت. نه ك هر نه وه پيش، به لكو ده سترگيرى ولاتانى
 يكهى نه روپايشى ده كره و قه رزو قه له يشى ده دانى و چنه د جارنكيش يارمتهى
 نينگلېستانى دا. دامو ده سگاي "فاتيكان" يش بى كوكردنه وهى ده رامتهى خوى
 له نه روپادا، ته نها پشتى به بانكه كانى "فلوره نسا" ده به ست^(۱۱). تائىستايش زږيهى
 نه زلوانهى گه لانى نه روپا له نيش و كارى بانكا به كارى ده هينن به ږه گز نيتاليابينو
 همنځكيشيان به هوى په يوه نديبان به گه لانى عه ربه و نيسلام و بيزه نتييه كانه وه،
 هاتوونه ته ناواناوه. يه كيك له پواله ته كانى ترى گه شه كره دى "فلوره نسا" نه وه جو
 ژماره دى دانيشتونانى له ماوهى سده و نيويكدا نزيكه دى دو نه وه نده زيادى كره.
 له كوتاي سده دى سبازده هه مدا ژماره دى دانيشتونانى گه يشته "۷۰" هزار كه س، پاشان
 له تاوه پاستى سده دى پازده هه م دا خوى دا له "۱۵۰" هزار نه م ديارده يه يش ده بى
 به پيوانه دى ديموگرافى سده ناوه نجيبه كان حسابى بى بكرى چونكه له و كاته دا
 گوره ترين شارى نه روپا ژماره دى دانيشتونانى له هه شت يه كى نه و ژماره يه دوايى
 تينه ده پېرى^(۱۲). هه مو نه و گوران به ږه تيپانه له سروشتى سيستمى سياسى شاره
 پيشكه و توه كانى نيتاليادا ره نكيان دايه وه، زږيهى خيزانه ده سه لاتداره كانى نيتاليايى
 خسته باروډوخيگه وه په يوه نديبه كى توندو وتوليان له گه ل كاروبارى پيشه سازى و
 بلزگانيدا به ستو له نيش و كارى كشت و كالى زياتر بايه خيان پې ده دا.

^(۱۰) "فلوره نسا" به له ه موو شاره كانى ترى نيتاليا سكه دى پاره دى زږى ليدا كه به "فلورين" ناو
 دېرا. شارى "فينيسيا" به لاي كه موه "۳۰" ساليك دواى "فلوره نسا" ده ستى به سكه ليدان كره.

^(۱۱) پروفيسور ف. ف. سيمينوف. سرچاوه د پيشو، ل ۱۸۷، ۲۸۰-۲۸۱

^(۱۲) "هر نه و سرچاوه ل ۱۸۲

خیزانی "میدیجی"^(۱۳)* فلوره نسایی باشتترین نمونه‌ی بنه‌ماله‌ی هوکمپرانن. ئه‌وه‌ی شایانی‌باسه، پاره‌داره‌کان و به‌تایبه‌تی بازگان‌ه‌کان نوین‌ه‌ریان له‌ئه‌نجومه‌نه ره‌سمیه‌کانی چهند شارکی ئیتالیادا زۆریه نه‌بوون. ئه‌م دیارده‌یه‌یش ئه‌وه ده‌گه‌یه‌ن که ته‌وژمی به‌تینی ئابوری نوئی ئه‌وه‌نده‌ی کات نه‌هیشته‌بووه‌وه سه‌رمایه‌دلره ئیتالیاییه‌کان خویان به‌کاروباری ئه‌نجومه‌نه ره‌سمیه‌کانه‌وه خه‌ریک بکه‌نو به‌رژه‌وه‌ندییه‌کانیان له‌و پهنده‌دا ده‌بینیه‌وه که "کات له‌همووشته به‌نرخه‌ره"^(۱۴). له‌وه‌یش گرنه‌گتر؛ به‌رده‌وامبوونی هه‌ر سیستمیکی سیاسی له‌شاره‌کانی ئیتالیادا، توندوتوێڵ به‌سه‌رابوو به‌هه‌لوێسته‌و راده‌ی پشتگیری کردنی ئه‌و سیستمه‌وه له‌لایه‌ن پاره‌داره‌کانه‌وه، ته‌نانه‌ت له‌هه‌ندی کاتدا دام و ده‌سگا ئابورییه‌کانیان "ده‌وله‌تیکی سه‌ریه‌خۆ بوون له‌ناو ده‌وله‌تدا"^(۱۵).

له‌مه‌وه بۆمان ده‌رده‌که‌وێ که هه‌ره‌سه‌هینانی په‌یوه‌ندییه‌ ده‌ره‌به‌گایه‌تییه‌کانی ئیتالیا پێش ولاتانی تر که‌وت و به‌هوکی ئه‌و گه‌ڕانکارییانه.

پیداویسته‌یه‌کانی کۆمه‌لی نوێیش به‌ر له‌شوینانی دی له‌وێ ده‌رکه‌وتن. ئه‌مه‌یش خۆی له‌خۆیدا هۆیه‌کی بنچینه‌یی بوو تاوه‌کو ئیتالیا بکاته لانکه‌ی رێنيسانس. به‌ئه‌ندازه‌یه‌ک له‌سه‌ده‌ی چوارده‌هه‌م و پازده‌هه‌م دا شاری "فلوره‌نسا" بووه مه‌لبه‌ندی هه‌موو جموجۆڵێک و ناودارترین پێشه‌واکانیشی خه‌لکی ئه‌و شاره‌ بوون و جێی خۆی بوو که‌ناوی "پایته‌ختی" رێنيسانسی لی‌بنری^(۱۶).

^(۱۳) وشه‌که له‌ زاراوه‌ی "Medici" یه‌وه وه‌رگیراوه که‌په‌یوه‌ندی به‌نیش و کاری نه‌ه‌زاجیتیی و پزیشکییه‌وه هه‌یه.

* "به‌رتۆلد بریخت" له‌شانتزی "ژیانی گالیلۆ" دا په‌رده له‌سه‌ر حه‌قیقه‌تی ئه‌م بنه‌ماله‌یه‌ لاده‌دا، که‌چۆن په‌رۆشی داهینانی نوێ و کاروباری ده‌ره‌وه‌ بوون. بڕوانه‌ شانتزی "ژیانی گالیلۆ" وه‌رگێرانی فوندا میسری. بلاوکراوه‌ی ده‌سگای رۆشنیری و بلاوکردنه‌وه‌ی کوردی ۱۹۸۲. "وه‌رگێر"

J. Gage. Op. Cit, P.57. ^(۱۴)

^(۱۵) "کاتی خۆی یه‌کێک له‌بانکه‌کانی شاری "جه‌نه‌وا" به‌و جۆره‌ تاريف کراوه. " Ibid P.57. "

^(۱۶) ف.ی. رۆتینبورگ، که‌له‌پیاوانی رۆژگاری رێنيسانس، به‌زمانی روسی. لینینگراد ۱۹۷۶ ل ۳۰

شانبه‌شانی ئەم هۆ بنچینه‌ییه، کۆمه‌لێک هۆی تر له ئیتالیا دا هاوبه‌شیان له‌گه‌لاله بوون و نه‌شونما کردنی رێنيسانسدا کرد. چونکه نه‌و ولاته هه‌ر به‌ته‌نها نه‌لقه‌ی په‌یوه‌ندی بازرگانی نێوان نه‌وروپا و رۆژه‌لات نه‌بوو، به‌لکو به‌هوکمی شوینه جوگرافیا‌ییه‌که‌ی، نه‌لقه‌ی په‌یوه‌ندی فیکری نێوان هه‌ردوولای پێک ده‌هێنا. به‌هۆی ئیتالیاوه بیروپا و دیارده گرنه‌گه‌کانی شارستانییه‌تی رۆژه‌لات ده‌گه‌یشه‌ نه‌وروپا و جێ‌په‌نجی له‌بووژاندنه‌وه‌ی نه‌وروپادا به‌ناشکرا دیاره. نه‌و ده‌وره گرنه‌گه‌ی ئیتالیا بینی، به‌تایبه‌تی له‌سالانی شه‌پی خاچ په‌رستاندا ده‌رده‌که‌وی و سه‌رجه‌م میژوونوسان له‌واوه‌په‌دان که‌پاشه‌کشه‌ی سوپای شکست خواردوویان زۆر دیارده‌ی شارستانییه‌تی له‌پۆژه‌لاته‌وه بۆ رۆژئاوا په‌راندنه‌وه‌و به‌ر له‌هه‌موو شتی‌ک له‌بووژاندنه‌وه‌ی نه‌وروپادا ره‌نگیان دایه‌وه.

ره‌گه‌زه‌کانی کلتوری رۆژه‌لات و له‌سه‌رو هه‌موویانه‌وه کلتوری عه‌ره‌بی ئیسلامی، هه‌رزه‌وه له‌بیروپاوه‌پی رێنيسانسدا کاری خۆیان کردو دوا‌ییش له‌ده‌ستکه‌وته‌کانیدا خۆیان نواند. شتیکی به‌لگه‌نه‌ویسته که‌له‌به‌ره‌می دوو که‌س له‌سه‌ی پێشه‌واکه‌ی رێنيسانسدا، واته "دانتی" و "پۆکاشیو" هه‌ست به‌کارتی‌کردنی داهینانه رۆژه‌لاتییه‌کان ده‌کرێ^(١٧). له‌بۆاری زانستیشدا نه‌وه‌نده به‌سه‌ نمونه‌یه‌ک به‌به‌لگه‌ به‌یئینه‌وه تاوه‌کو ناوه‌پۆک و مه‌ودای ئەم کار تی‌کردنه تی‌بگه‌ین. له‌پۆژگاری رێنيسانسدا پورتوگالییه‌کان، له‌ناو هه‌موو ده‌ریاوانه‌کانیادا که‌ستیکی وه‌ک "فاسکو دی گاما" یان هه‌لبژارد، تاوه‌کو نه‌رکی دۆزینه‌وه‌ی رینگایه‌کی نوێی بۆ هیندوستان بخه‌نه نه‌ستو. چونکه ناوبرا و پیاوێکی شاره‌زا بوو. نه‌وه‌بوو به‌چاکترین تفاقی شه‌پی نه‌وسای نه‌وروپا پێ‌چه‌کیان کردو چی نه‌خشه‌و نامرزی نه‌ستیره‌ناسی و زانیاری تازه‌دۆزراوه‌ی نه‌و کاته هه‌بوو خستییانه به‌رده‌ستی، به‌هیوای نه‌وه‌ی خه‌وه گه‌وره‌که‌یان به‌یئنه‌دی. به‌لام که‌گه‌یشه‌ شاری "مالیندی" سه‌ریه "کینیا" و چاوی به "شیرزی ده‌ریا" "نه‌حمه‌دی کوپی ماجید" که‌وت،

^(١٧) له‌وه‌شه‌دا که‌ بۆ ناودارانی رۆژگاری رێنيسانس ته‌رخانمان کردوه، ده‌گه‌رێنه‌وه سه‌ر ئەم باسه.

هستی کرد تا چ راده یه ک پیوستی به یارمته تی نه و پیاوه زاناو لیها تووه هیه. بویه به پوپری ره زامه ندییوه جله وی سرکردایه تی دایه دست. بیگومان گهر نه و نه بویا، نه بو خیراییه ده گیشته جی و نه سرکه و تنیشی به نسیب ده بوو.

هویه کی تری گرنگ هیه، وای کرد خاکی ئیتالیا بهر له ولاتانی تر بییته زه مینه یه کی به پیت و تروی بووژاندنوهی تیدا چه کاره بگا. ناشکرایه نه م ولاته چند سده یه ک بهر له رۆژگاری رینیسانس بووه مه لبه ندی کلنساو جیهانی مه سیحی. نه مه یش بووه هژی نه وهی له دوو سه ره وه دیارده کانی رینیسانسی تیدا ده ریکه وی و له دوو جه مساری ناکرکه وه گشه بگا و پهره بسینتی.

وه ک له دواییدا بزمان روون ده بیته وه به شیکی زوری بیروپای رینیسانس، بریتیی له پرخنه لنگرنتی کلنسهی کاتولیکی که نه وسا که "رؤما" بوو بووه بنکهی و هرچی بیروپای سه لبی کلنسه هیه، له شوینانی دی زیاتر له و شارهدا بهرجه سته ده بوو. رۆژ له دوای رۆژیش پتر نارهبازی له ده روونی نه وروپاییه کاندایه کلنسهی ده سه ند. نه مه له لایه ک، له لایه کی تریشه وه کلنسه ناچار بوو حساب بۆ نه و گروپانکاریه نوییان بگا که رینیسانس له گه ل خۆیدا هینابوونیی کایه وه. له وه یش ده ترسانه با ورده ورده کومه ل لئی بته کینته وه. له بهر نه وه که وته خۆو چه ند پیاویکی سر به بیروپاوه پی نویی له خۆی نزیک خسته وه. ته نانه ت چه ند پاپایه کیان بۆ نه وهی کلنسه ده وری خۆی نه دۆرینتی، بایه خیکی باشیان به بیروپای هومانستان ده داو له نزیکه وه په یوه ندییان له گه ل په یدا ده کردن. هه ندیکی تروشیان چه زیان به زانست و چاودیری کردنی زانایان ده کرد که په کینکیان کوهی زهنگ لیده ری کلنسه پاپا نیکولای پینجه م ۱۴۷۷-۱۵۰۴ از بوو. ناویرو به وه ناسرابوو رۆشنبیری که ته واو له سه رده می خۆی تیگه یشتووه و ده زانی چۆن هالی ده سه نگینتی. نه م پیاوه رای وابوو هیچ دژایه تییه ک له وه دا نییه بایه خ به کلنهوری بهر له زاین بدری و له هه مان کاتیشدا دلسۆزی ئاینی مه سیحی بن. نه و ده یویست به هژی ئاین و "لایه نه چاکه کانی شارستانیه تی کونه وه سه ره له نوی رۆما بکاته وه به پایته ختی جیهانی مه سیحی" ^(۱۸).

له بهر نه وه "نیکولای پینچم" بڼې سټوډنټو ژماره په نوماینده یې خړی به کیشوهری
 نه وروپادا بللو کړده وه، تاوه کور چي ده ستونوسې کون هیه کړی بکه نه وه.
 سره نجامیش نه و ده ستونوسانه بوونه گنجینه په کی به نرخ و نه وه نده ی تر کتیبخانه ی
 فاتیکانیان پښه وله مند بوو. جگه له وه ی په نای برده به لیکلره وه و
 میژوونوسیکي به توانای وه "لورینز فاللا ۱۴۰۷-۱۴۵۷ز" و چنده کسکی تریش، بړ
 نه وه ی له ناوه پړکی نه و ده سته وتانه بکولنه وه. چنده پاپایه کی تری دوی "نیکولا"
 هه مان ریازی نه ویان گرت به لام نه ک به و شیوه فراوانه ی نه و؛ هه ریه که پشیان تا
 راده یه کی باش رولی خویان له بواری زیندو کړدنه وه ی کلتوری کون و پشتگیریکردنی
 پیاواری سر به رتیسانسدا بیڼی. نه ک هه ر نه ویش به لکو هه ولشیمان دده وزه و
 توانای کومه لیک له به توانا ترین پیاواری رۆزگاری رتیسانس بخنه کارو هانیان بدنه
 له مینانه هونه ریه کانیان له سره دیوارو گومیزی به ناویانگترین کلپسه کانی ئیتالیادا
 بڼه خشینن، تاوه کور به نه مری بمیننه وه. هه روه که له تابلوکانی کلپسه ناوداره کی
 "په ترؤس" و هؤل کانی "فاتیکان" دا ده بیڼرین. پتویسته نه وه یشمان له یاد نه چن
 که ئیتالیا خړی لانکی کلتوری رۆمانی کون بوو، رۆلکی دیاریشی له گه شه پیکردنی
 شارستانیته مرقایه تیدا گپړا بوو. هه ر نه م هویه یش بووه هانده ریکی گرنکو پالی
 به زانا ئیتالیاییه کانه وه نا، زیاتر تن بکوشن. چونکه نه وانه تانه و کاته له میژووی خویان
 نه چرپا بوون و ده سته رداري نه بوو بوون و ده توانین بلین له زوری ولاتانی دیکه زیاتر
 پاریزگاری کونینه ی میژووی خویان ده کړد.. لیره دا ده بڼ ناگاداری نه و حه قیقه ته یش
 بڼ، که ولاتانی نه وروپا له چوارچپوه ی په یوه ندییه باوه کانی نه و قوناغده، له باری
 تابوری و سیاسیه وه نه ک هه ر له سه ده کانی پیشووی خه ملیوتر بووه، بگره له هه مو
 لایه نیکه وه به سره په یوه ندییه کانی سرده می دهره به گایه تیدا بالاده ست بوو که پړژ
 له دوی رۆزیش به ره و گنده ل بوون و له ناوچوون هه نگاویان دهنه. له م روانگه یه وه،

دوژمنانی سیستمی دهره به گایه تی به پیری تیگه یشتنی خویان دوژمنایه تییان ده کردو هندی جاریش ناوانا تورهی وایان لی دنا راستییه کی به و جوره نه بوو. به کورتی نه وانه هلوئیستی دوژمنان یان کرده نامراژیک بۆ تیگدان و هرهس پیهینانی نه و رژیمه بۆگه نه. سه ره نجامیش توانییان کاری خویان بکن و تنها به راورد کردنیکی ناسایی ده مانگه یه نیته نه و حقیقه تهی که تا چ راده یه ک نه و سیستمه رزیوه له گه ل سدهی زوی گه شه کردوودا له یه ک دووین.

له به رنه وهی هه تا نیره هه به ده ستنیشان کردنی نه و هویانه وه خه ریک بووین که ولاتی ئیتالیا یان کرده پیشه وهی رینیسانس، پیویسته ده ست بۆ حقیقه تیکی تریش رابکیشین. سه باره ت به وهی له و سه رده مه دا نامرازه کانی به ره مهینان ساکارو ساده بوون، ده بینین به ره مه زانستی و تکنیکیه کان به سستی په رهیان ده سه ندو گه شه یان ده کرد، رینیسانس چونکه کاتیکی زۆرو تاقیکردنه وهی زۆرتریان ده ویست. نه مه له کاتیکا کرۆکی ریبازه فیکریه کانی رۆژگاری رینیسانس له به ره می نه و نو سه رو هونه رهنده به ره دارانه دا رهنگیان ده دایه وه که به راستی خاوه نی هستی ناسک و گیانی داهینان بوون. له لایه کی تریشه وه ئیتالیا ناویانگی به وه ده رکردوه که سروشتیکی رازاوهی هه یه، نه مه ییش وای کردوه زمان و نه ده بیاتی به پیژتر بکاو سه رچاوهی داهینان له بواره کانی هونه رو نه ده بدا بته قیته وه و بنچینه یه کی نوئی بۆ چیژ لی وه رگرتنی نه م به ره مه جوریه جورانه دایه زرتنی. هه ر له و سه رده مه دا گه ر شاعیریکی میلی ئیتالیا یی خواست و ناواته کانی له بۆتهی شیعرتیکی نویدا بتواندایه ته وه و بیویستایه به جه ماوه ری رابگه یه نی، چی کاسبکاری ناویازاپ هه بوو ده سگا و دووکانیان ده پیچایه وه و به په رۆشه وه روویان تیده کردو گوئیان بۆ شیعه ره کی راده هیشت^(۱۹).

نه نجامی کارکردنی نه م هویانه، رینیسانس له ئیتالیا دا پیش ولاتانی تر خوی نواندو هه ل و مه رچی گه شه کردنی بۆ ره خساو توانی خزمه تیکی نه و توئی بکا ره گه زه

^(۱۹) هربرت فیشر. أصول التاريخ الأوروبي الحديث، ترجمة عصمت راشد والدكتور احمد عبدالرحيم

مصطفى - القاهرة. الطبعة الثالثة، ۱۹۷۰، ص ۴۱-۴۲

بنچینه ییەکانی نەشو و نەماکردنی بە جۆریک پێبەخشی که لەوزە و توانای هیچ ولاتیکی تری ئەوروپاییدا نەبوو. جا ھەر چەندە ئیتالیا بەھۆی دەست تێوەردانی بینگانە و قۆزینەوێ ریڤای دەریایی نوێووە نوشتی ھینا، بەلام ئەم تیک شکاندنیش تەوژمی بەتینی رینیسانسێ رانەگرت. بۆ سەلماندنی ئەم راستییەیش ئەوەندە بەسە بلێن: کە لە پیاوانی وەك "لیۆناردو داڤینچی" و "میکائیل ئەنجیلو" و "رۆفائیل" و ھەندیکی تریش ھاوچەرخێ ئەو نوشتییە بوون و لەو سالانەدا لەسایە ی باروزوونییکی ئیجگار نالەباردا کەسواپی باسیان دەکەین- بەرھەمی ئەوەندە ناوازیان ھینابە گۆرێ، ھەتا ھەتایە بەنەمریی دەمیتنەوہ. ئەم واقیعە واتە دەرکەوتن و گەشەکردنی رینیسانس لەئیتالیا دا وای لەھەندئ میژووونوس کردوہ بگەنە ئەو باوہرە ی که بووژاندنەوہ تەنھا ئەو ولاتێ گرتۆتەوہ. ئەگەرچی ئەم لیکدانەوہیە کەمیک زێدەپۆلی تێدایە، بەلام کار تیکردنی بیروباوہرێ ئیتالیا ی رۆژگاری رینیسانس لەولاتانی تر مەسەلە یەکە هیچ کەسێک ناتوانی نکوولی لێ بکا. ھەرچۆنیک بێ پەيوەندی لەبچران نەھاتووی رینیسانس بەولاتی ئیتالیاوہ دەیکاتە نمونە یەکی وا، دەتوانین لەرینگە یوہ بەگشتیی سەردەمەکی بەسەر ئەم سێ قۆناغەدا دا بەش بکەین.

قۆناغی یەکەم: لەدواداوی سەدە ی چواردەھەمەوہ دەست پێ دەکا بۆ سەرەتای سەدە ی پازدەھەم .

قۆناغی دووہم: واتە قۆناغی پێگە یشتن و نەشو نەماکردنی کە دەگاتە کۆتایی سەدە ی پازدەھەم و سەرەتای سەدە ی شازدەھەم.

قۆناغی سێیەم: واتە سەرانسەری سەدە ی شازدەھەم. ھەر ئەم دا بەشکردنە بەھەمان شیوہ دەتوانی بەسەر ولاتانی دیکە ی ئەوروپادا بچەسپینرێ.

قۆناغی یەکەم: واتە ئەو قۆناغە ی رینیسانسێ تێدا لەدا ی کبوو. لەدووہمیشدا پێگە یشت و بەخۆیدا ھات. بەلام لەسێ ھەمدا مۆفایەتی و بیروباوہرێ رینیسانس بوو چاری گێروگرفتیی راستە قینە بوو، وەك لەپاشدا بەدرژی لێ دەدوین. ھەر بەکێکش لەم سێ قۆناغە ی بووژاندنەوہ چەندین خاسییەتی بنچینە ییان پێگە وە ناوہ و

هەریەکیکیش لەو خاسییەتە بەم یان بەو شێوە جیاوازییان لەتەك قۆناغی پێشوی خۆی، یان قۆناغی دواي خۆیاندا هەبوو.

خاسییەتەکانی رۆنیسانس:

رۆژگاری رۆنیسانس و بزوتنەوێی مۆرفایەتی چەند خاسییەتیکی ئەوەندە دیاریان هەیه، توانییان سەرئەسەری رۆنیسانس بکەنە شۆڕشیکی فیکری و رۆشنبیری ئەوتو مۆرکیکی تایبەتی بەمیزووی مۆرفایەتیەو بنێ. لێرەیش بەدواوە هەول دەدەین گرنگترین لایەنی ئەو خاسییەتە بەکورتی دەست نیشان بکەین.

١- لەبەرئەوێ لەدایکبوونی رۆژگاری رۆنیسانس راستەوخۆ بەستراو بەپەڕیوەندیە کۆمەلایەتیەکانەو، دەبینین لەیەك کاتدا هەموو ولاتە ئەوروپاییەکانی نەگرتەو. ئیتالیا و چەند ولاتیکی تری رۆژئاوا پێش ولاتانی تر کەوتن، بەپادەیهك تەنها چەند پڕیشکیکی گەشتە ئەوروپای رۆژەلات^(٢٠) و ناوچەکانی "بولکان" کە لەو سەردەمدا کەوتبوونە ژێر دەستی عوسمانلی داگیرکەرەو. بەلام سەرەپای ئەمەیش ئەو ولاتانە توانییان مەرجەکانی رۆنیسانس بەهۆی داھێنانی زانا یا ئیانەو بەهێزتر بکەن، باشترین نمونەیش ئەو یەكە زانایەکی بەناویانگی وەك "کۆپەرنیکۆس" هاوولاتی یەکی پۆلۆنیاییە. لەم بۆچوونەو دەگەینە ئەو ئەنجامی کە رۆنیسانس، دەستکەوتی رۆشنبیری سەرچەم ئەو میللەتە ئەوروپاییانەیه کە لەبەر رۆشنایی بارووزووی تایبەتی و ناوخرۆی خۆیاندا، دەوریان لەگەشە پێکردنیدا دیو. جا گەڕین و رادەي کارتی کردنی شارستانیەتی رۆژەلات بەراستی لەبەرچاو بگرسن، ئەوا رۆنیسانس لەچوارچێوە گشتییە کەیدا دەبێتە دەستکەوتی رۆشنبیری تیکرپای مۆرفایەتی. راستییە کەیشی

^(٢٠) ئەو کاتەي روسەکان کۆشکی "گرتلین" یان بنیات نا، هونەری بیناکاری ئیتالیایی بەتەرایی کاری تیکردبوون. قوللەو شوراکانی "گرتلین" لەسالی ١٤٨٥ - ١٤٩٥ ی بەسەربردشتی چەند ئەندازاریکی ئیتالیایی بنیات نران.

وايه، چونکه حقيقتي رٽنيسانس نه نجامي مه نتيقي ٿاوتيه بيووني به رده وامي شارستانيه ته جڙيه جڙيه ڪانه و مه ودا ڪه ڀيشي ڇ له پووي ڪار ڪردن و ڇ له پووي ڪار ٿي ڪردنه وه ڪه ليڪ له رٽنيسانس به ريلو ٿرو فراوان تره.

مايهي داخه، سه ره پاي نه م حقيقته ڇه سپاوه - رٽنٿاوايهه ڪان خويشيان دان به وه دا ده نين ڪه رٽنيسانس ڪه رزداري رٽه لاتييه ڪانه - ڪه ڇي ڪه م و نڙد له نو وسينه ڪانيندا ره ننگ نادانه وه و به وچا وه ته ئي ناپوانن ڪه به ره مه مي ره نچ و ته قه لاي هاويه شي ڪه لاني ڊونيايه. نه وه ڀيشي ڪه زياتر پالپشتي نه م رايه مان ده گري نه وه يه، له په و تي ڪه شه ڪردني شارستانيه تدا پرشنگي رٽنيسانس به تنها به شيڪ يان مه موو ڪيشوهر ي نه وروپاي روونا ڪ نه ڪرده وه، به لڪو هينو گوڙي ڪي نه و تي به خويه وه دي، به شيويه جڙيه جڙو خوي ڪه يانده بست به بست ي سه ر رووي زه مين و زانايان ي به پي ي پيدلو بست و بارو زووف و قوناغه ميٿوويهه ڪه ي خويان، به شداريان له پيشخستن و ڪه شه پٽ ڪردني ده سته ڪه وه ڪانيندا ده ڪرد.

۲- گوڙو گوڙي رٽنيسانس و چوني ته ي په ره سه ندي راسته و خو به سترابو به راده ي ڪه شه ڪردني په يوه ندي و ديار ده ٺا بوري و ڪومه لايه تييه تازه ڪاني ولاته نه وروپايه ڪانه وه. به نمونه: رٽنيسانس له ٽينگلستاندا له سه ده ي چوارده مه مدا سه ري مه ٿا. به لام تيز بيووني ناڪو ڪي و مملاني ي هيزه ده ره به ڪه ڪان له و ولاته دا بووه هڙي دلگير ساندي شه پي ناو خو^(۱) و له سه ده ي پازده هم دا ڪو سپي ڪي نه وه نده ناله باري خسته به رده م په ره سه ندي ٽينگلستان، ديار ده ڪاني رٽنيسانس تاسه ره تاي سه ده ي شازده هم ده رنه ڪه وتن، واته نه و ڪاته ي سه ره تاي چونه پيشه وه و ڪه شه ڪردني ٺا بوري و ڪومه لايه تي له ٽينگلستان به شيويه ڪي ديار مه ستيان پي ده ڪرا.

له "نيسپانيا" يشدا ڪه نده ليووني خيڙاي لايه نه جڙيه جڙيه ڪاني ڙياني ڪه لي نيسپانيا ماوه يان نه دا ديار ده ڪاني رٽنيسانس به و خيڙايه ته شه نه بڪن وه ڪه له سه ره تادا هر له وي سهريان مه ٿا.

^(۱) مه بست له شه پي ۱۴۵۵-۱۴۸۵ ي ڪه به شه پي "جوته گول- حرب الوردتين" ناسراوه.

پوخته‌ی قسه نه‌وه‌یه، له‌دایک‌بوون و پاشان په‌ره‌سه‌ندن رینیسانس، له‌سه‌ر هیلیکی دیاریکراو نه‌ده‌رژیشتن، به‌لکو به‌پنی نه‌و بارودوخه خزی ده‌نواند که‌هر ولاته پئیدا تیپه‌ر ده‌بوو. رینیسانس ده‌سنگه‌وتی ره‌نچ و کوششی نه‌ورویایه له‌چارچپوه ته‌سکه‌که‌یداو هی هه‌موو جیهانه له‌چارچپوه فراوانه‌که‌یدا.

۲- هه‌رچه‌نده ره‌گه‌زکی هاویه‌ش هه‌موو دیارده‌کانی رینیسانسی له‌سه‌رپاکی ولاته نه‌ورویاییه جیا‌جیا‌کاندا به‌یه‌کتره‌وه گری‌دا، به‌لام هه‌ر ولاته به‌هزی زووفی تایبه‌تی خزیه‌وه پئویستی به‌وه ده‌کرد پنی له‌سه‌ر دیارده‌یه‌کی تایبه‌تی دابگری و سیمو خاسیبه‌تی خزی بیاریزی.

به‌نمونه: له "ئه‌لمانیا" دا هومانستان ده‌ستیان دایه نه‌و لیکۆلینه‌وانه‌ی که "نارازمس- ئیرازمۆس" (۳۳) به "فلسه‌فه‌ی عیسا" ناویان ده‌با (۳۳).

له‌م روانگه‌یه‌وه رینیسانس له "ئه‌لمانیا" دا چوهه قالبیکی قوولی فیکریه‌وه و راسته‌وخۆ له‌مه‌سه‌له‌کانی کلنسه‌ی کاتۆلیکیان ده‌کۆلییه‌وه. نه‌وه‌بوو له‌دواییدا کاری له‌بزوتنه‌وه‌ی ریفورمی ئاینیش کرد. به‌لام فه‌ره‌نساویه‌کان به‌تایبه‌تی روویان کرده لیکۆلینه‌وه‌ی یاسای رۆمانی کۆن، نه‌مه‌یش بۆ نه‌و کاته ده‌سه‌تپیشخه‌ریه‌کی گرنگ بوو. نه‌نجامیش زه‌مینه‌یه‌کی له‌باری بۆ گه‌شه‌کردنی لیکۆلینه‌وه‌ی یاسایی له‌فه‌ره‌نسا دا ره‌خساند (۳۴). که‌چی بیرویاوه‌ری رینیسانس له‌ئینگلستاندا له‌زه‌مینه‌ی فلسه‌فه‌و ئیستاتیکادا ره‌گی داکوتا و به‌ناشکرا له‌بواری نه‌ده‌بو و سۆسیۆلۆژیا و شانۆدا ته‌عبیری له‌خزی ده‌کرد. وه‌نه‌بۆ نه‌و به‌ره‌مه‌ نه‌ده‌بیان‌ه‌یش سیمو ئاینیه‌که‌یان ون کردبۆ،

(۳۳) به‌کیتکه له‌ناو‌دارترین هومانیه‌سته‌کانی رۆژگاری رینیسانس. بۆ زیاتر تینگه‌بیشتن، پروانه نه‌و به‌شهی بۆ ناو‌دارانی رینیسانس ته‌رخان کراوه.

The Renaissance and the Reformation 1300-1600, by D. Weinstian. (۳۳)
New York, 1955 p.19.

(۳۴) له‌زووه‌وه دانشگا‌کانی فه‌ره‌نسا بایه‌خیتی گه‌وره‌یان به‌یاسا داوه. ته‌نانه‌ت زمانی فه‌رنسای له‌رێک‌خستنی کاروباری نێوده‌وله‌تاندا جینگایه‌کی تایبه‌تی هیه.

به تايبه تي له سردمه مي شه پي جووته گولدا، چونكه هر له و كاته دا شان به شاني نم چه شنه به ره مانه، چه ندين رژمانی نوئی له دايك بوون و به همان شيوازي پيشوو به شان و شكزي سوارچاكي و پالوانتييدا ه ليان د هدا. چه ند ولاتي و ايش هه بوون تيياندا فيكري رايكالي^(۴) به هيزتر ته عبري له خوي ده كرد وه كه له هه ندي ولاتي ديكه. به لام سه ره پاي نم جياوازيبانه يش ليكچوون و نزيكيان له به كتره وه، به هر بارنكدا ليك بدريته وه نه وه ده گه يه ني كه كلتوري رژگاري رژنيسانس له سه رپاكي كيشوهری نه وروپادا سه روه رو بالاده ست بووه.

۴- پياواني رژگاري رژنيسانس به تايبه تي له ئيتاليادا ته نها له بواريكدا پسپور نه بوون. رژرجار ريكه وتوه به كيك له وانه چمكي چه ند لايه ني جوريه جوري زانستي و هونه ري گرتوه ته ده ست. باشتري نمونه يش نيگار كيشي نه مر ليوناردق دافينشيه.

ناويرلو په يكه رتاشيكي شاره زاو نو سه ريكي ديارو نه نديازاريكي سه ركه وتوو، رتايه كي پزيشكي به كالا كردنه وه التشریح-ي جه سته ي ناده ميزاد بوو. "كوپه رنيكوس" يش زاناو نه ستيره شوناسيكي شاره زا بوو. زانباري پزيشكي و ياسايي و فه له كي له ولاتي خوي و ئيتاليا خويئند. له ولاته كه ي خويدا به دريژايي "۴۰" سال به رده وام به تاقيردنه وه زانستيه كانه وه خهريك بوو. پي به پي نه وه يش له بواري دارايي و نيدرليدا كاري ده كرد. بيروپاو بوجوونه كاني ده يخنه ريزي زاناياني سه رده مه كه يه وه. "ماكيافيللي" يش هر له و كاته دا كه ميژوونوش و سياسييكي به ناويانگ بوو، به كيكه له نو سه رو فه يله سووفه كاني سه رده مه كه ي^(۴*). بق زياتر ده ست خسته سه ر نه م

ريازي رايكالي "راديكاليزم" بهو رژبازه ده گوتري كه ده يوئ سيستمي كومه لايه تي له بنه رته وه بگوتري. نم رژبازه سياسيي له تهك نه ش و نما كردني پيشه سازيدا هاته ناوانانه وه و گمراهه كي بوو كرمهل له كوت و پيوهندي ده ره به گايه تي رژگار بكا.

نم سه رده مه يشدا "راديكاليزم" نهو رژبازه ده گرتيه وه "چه پ بيان راست" كه له پيناوي گه يشتن به ناماجدا زنده رزي "تطرف" ده كا. و درگير-

نم ديارده يه نه گمراهي به كيكه له خاسيه ته كاني رژگاري رژنيسانس، شتيكي سروشتي بووه. چونكه پيوهندي به ره مه يتاني سمرمايه داري لهو كاته دا نه گه يشت بووه نهو راده يه ي كار دابه ش بكاو

دیاردیه، لهو به شه دا که بۆ ناودارانی رتئیسانسمان تهرخان کردووه، له چه ن
نمونه به کی تریش ده دوتین.

ه- له قوناغی به که مدا پیشه وایانی رتئیسانس بایه خیکی زوریان به به ره مه
فیکریه کانی پیش قوناغی دهره به گایه تی دا. واته به ره مه می نه و چه رخه ی تئیدا زانایان
تهوقی به کاترلیکی کردن نه خرابووه گهردنیان. نه وان به له مه مو شت زیاتر بایه خیان
به ژیان و ناده میزاد ده دا. باوه پتیکی نه گورپان هه بوو به وه ی که ده توانن له پاش ده بیان و
سه دان ساله ی زولم و ستمی سه ده کانی ناوه پاست بگه پتته وه سه ر ریازه که ی خویان و
ناو له ژیانی راسته قینه بده نه وه و هه ول بده ن له سروشت تئیکه ن و ته عبیری لی بکه ن و
له پتیکی ژیانده وه ی که له پووری کزنه وه سوود وه ریگرن. هه ول و کوششی نه مانه
به بریزیلی سه ده ی چوارده هه م و پازده هه م له پتتاوی ژیانده وه ی که له پووری کزندا
گه یشته راده یه ک خه لکی لایان وابوو دیارده کانی بوژاندنه وه ته نها بریتییه له
زیندوو کزنده وه ی نه و زانستانه ی له سه رده می گرتک و روماندا باو بوون. به جۆرتکی تر
بالتین: خه لکی هه ستیان به وه نه ده کرد که سه ره لدانی نه و دیارده نوئیانه نه نجامیکی
سروشتی نه و پئداویسته کزمه لایه تیه تازانه بوو که به چه نده قوناغیک سنووری کزمه لی
کونیان به جی هتشتبوو. ناوه رۆکیشیان بریتی بوو له و داهینان و دژزروه نوئیانه
له سه ده کانی پیشوودا نه ک هه ر بیریان لی نه ده کرایه وه به لکو پئویستیشیان پئیان
نه بوو. که واته هۆیه کانی رتئیسانس وه ک پیشتر باسیان لئوه کرا به جۆرتک له کزمه لدا
ره گیان داکوتابوو، له وه دهرچوو بوون به ته نها بریتی بن له بوژاندنه وه ی که له پووری
کزن. یاخود نه نجامی هه ره سه پتانی "قوسته نته نییه" و په رینه وه ی "بیزه نته نییه کان" و
ده ستنوسه گرتکییه کان بووین بۆ ئیتالیا، وه ک ژماره یه کی زکر له میژوونوسان پئی

- یاسای دابهشکردنی کار "تقسیم العمل" به جۆره خۆی به سه پتین که له قوناغی نیستای
سه رمایه داریدا به دی ده کری. به کتیک له خاسییه ته کانی په یوه ندی به ره مه سه پتانی سه رمایه داری
دابهشکردنی کاره به جۆره ی هه رکه سه له بواریکی تاییه تیدا هه لبسووین. نه مه یش وا له ناده میزاد
ده کا ماوه ی داهینان له به رده میدا بپتته وه یه ک و نه توانن وزه ی له بن نه هاتووه بجاته کار. وه رگرتی-

له سەر داده گرن. نه خێر، راستیه که ی ئه وه یه "ئه وروپا به ناگا هاتبووه وه و به په رۆشه وه هه لپه ی بۆ زانستی نوێ ده کرد" جاله بهر ئه وه ئاره زووی له زانست و زانیاری نوێ بوو، ناچار بوو بۆ گه یشتن به م مه به سته پیروژه له هه موو لایه نیکه وه په لویۆ به اوژیۆ. بۆیه رۆله کانی که وتن به سەر لیکۆلینه وه ی "لایه نه پشتگۆی خراوه کانی گه نجینه ی کلاسیزدا که تا ئه وکاته له بیر کرابوون". له مه وه بۆمان ده رده که وێ که رینیسانس "قوناغیکه له قوناغه کانی گه شه کردنی بیر"⁽⁷⁰⁾ نه ک وینه به کی کت و متی رابوردو، وه ک له باب ته کانی ده له اتوودا روون ده بیته وه.

6- هه موو ئه و داھێتانه نوێیانه ی رۆژگاری رینیسانس، خزمه تی زانست و ته کنیکی تازه یان ده کردو په یوه ندییه کی به تینیان به به رژه وه ندییه کانی چینی بۆژواوه هه بوو. نه مه یش به ناشکرا له و گۆرانی کارییانه دا به رجه سته ده بسێ که له مه یدانێ که شستی سروستکردن و پیشکه وتنی لیکۆلینه وه ی جوگرافیایی و نه ستیره ناسیدا به دی ده کران، چونکه به بن ئه و پیشکه وتنه مه حال بوو رینگای تازه ی بازگانیی له نیوان جیهانی کۆن و به ری رۆژئاوای سه رزه میندا بدۆزیته وه.

هه ر له م قوناغه دا، بلاو کراوه ی جوگرافیایی هه مه جۆر ده رده چوون و ناوه پۆکیان پر بوو له زانیاری کۆمه لایه تی و زانستی خۆش و گرنگ؛ به پاره یه ک نه ک هه ر سه رنجی گه پیده و گه پۆکه کانیان راده کێشا، بگه خۆینه ری ئاساییش تامه زووی خۆیندنه وه یان بوو. هه روه ها بایه خ به ماتماتیک و روه کناسیی و چه ند زانیارییه کی تری سروشتی دراو هه ریه کیان به پێی پیدویستییه کانی کۆمه لی نوێ به شدارییان له گه شه پیکردنی ژبانی

⁽⁷⁰⁾ A. J. Grant A history of Europe. Part II. London, 1929, p.p.463-464.

"گرانته" له کۆتایی رایه که ی سه ره وه یدا، ده لێ: "رینیسانس قوناغیک بوو له قوناغه کانی ره وتی گه شه کردنی بیر له نه وروپادا". به لām نێمه وشه ی دوایمان له و قسه یه ی وه رنه گرت. چونکه له ته ک نه و رایه ی پێشروماندا که له خالی یه که می خاسییه ته کانی رینیسانسدا باسمان کردووه ناگوفین. نه مه یش سه باره ت به وه ی که زه مینه ی رینیسانس مه ودا که ی زۆر له وه فراوانتره که به بووژاندنه وه ی نه وروپا له قه لم بدری. به پێچه وانمه وه دیاره کانی رینیسانس جێ به جێه ی تیکرای مرۆفایه تی پێوه دیاره.

تابوری ولاته ئوروپاییه کانداه کرد. ئەم بایه خدانەیش بە زانیارییە سروشتییەکان، بنچینە ئایدیۆلۆژیای چینی بۆرژوازی تازە پێگە یشتووی پتەوتر کردو لەسەر بناغەیی تاقیکردنەوه، زۆری هەرە زۆری بیروباوەڕی دەرە بە گایەتی پوچەڵ کردەوه، کە لە ماوهی چەند سەدە یە کدا بانی بەسەر کۆمەلگای ئوروپاییدا کێشابوو.^(۶)

۷- لە بەر ئەوهی هومانێستانی رۆژگاری رۆنیسانس بەردی بناغەیان بۆ ئەلاری رۆشنبیری نوێ دنیایی دانا، دەتوانی هەر ئەوانە بە بنیاتنەری ئایدیۆلۆژیای چینی بۆرژوا لە قەڵەم بدرۆن. سەرەتای دەرکەوتنی زاراوهی هومانیزم و هومانێست Humanism, Humanistic وەک دەرپرینیکی فیکری و کۆمەلایەتی دەگەرێتەوه بۆ سەدە شازدەهەم^(۷). ئەم زاراوهیە لە بنەڕەتدا لە وشە Humanitas لاتینییهوه، وەرگیراوه کە مانای مۆرفایەتی دەگەینێ. ئەمە ی دوا ییش لە وشە Homo وە وەرگیراوه کە مانای ئادەمیزاد دەبەخشێ. رابەرانی ئەم رێبازە نوێیە مەبەستیان لە هەلبژاردنی ئەم زاراوهیە ئەوه بوو پێ لەسەر سیمای دنیاییەکی زانست و ئەدەب دابگر و بایەخ بە ئادەمیزاد بەدەن. چونکە بە درۆژیایی چەند سەدە یە ک بە تاییەتی لەو کاتەوهی کە سەندیکا و رێکخراوه پیشەییە جۆرە جۆرەکان وەک ئە و قێک لە گەرینی ئادەمیزاد ئالابوون. کەوا بوو دیارترین خاسییەتی هومانیزم ئەوه بوو پێی لەسەر خودی تاکە کەس دادەگرت Individualism- Individual^(۸). بێگومان ئەم هەلوێستە ییش

^(۶) چینی بۆرژوا لە نەش و ناکردن و پێگە یشتنیدا و لە بەر رۆشنایی بەرژووەندیە تابوری و سیاسی و کۆمەلایەتیەکانی و بە مەبەستی بە گژا چوونەوهی بیری دەرە بە گایەتی، پشت بە دەستکەوتە زانستیەکان دەبەست و ئایدیۆلۆژیای کەیشی سیمایەکی زانستیایانە دەگرتە خۆی. بەلام لە قونایەکی تردا و بسز سەرکوتکردنی ئەو چین و توێژە کۆمەلایەتیایانە دژایەتی دەکەن، بە تاییەتی پرۆلیتاریا، پەنا دەباتە بەر بیری میتافیزیکی و بەهەموو توانایەوه پشتگیری دەکا. وەرگێر-

^(۷) لە سەدە شازدەهەمەوه، وەک زاراوهیە ک بەنج بەست بوو. وەکی تر لەو مێژووه زۆری هومانێستەکان زاراوهی Humanitas یان لە بەر هەمەکانیاندا بە کار دەهێنا.

^(۸) مەبەستی هومانێستەکان لە زاراوهی Individualism تاکرەوهی الفردیە- نەبوو، بە لکو دەیان ویست پێ لەسەر خودی ئادەمیزاد و کەسایەتی تاکە کەس دابگر.

ههروا له خۆوه نه بوو، به لكو پيداويستيه كانى ژيانى سه دهى نووى گورپانتيكى گه وهى به سه ر پله و پايه ي تاكه كه سو و چۆنيه تى هه لس و كه وتى له ناو كۆمه لدا سه پاند.

له سه ده كانى ناوه راستدا، ده ره به گه كان به حوكمى بنه ماله و به نه ندازه ي نه و ميراته ي موزيان له پاش به جى ده ما، پله و پايه ي كۆمه لايه تيبان ده ست نيشان ده كرا. له م حاله دا ده ره به گ به ره مه ي ره نج و ته قه للاى خۆى نه بوو. به لام له پرژگارى رينيسانسدا خيزان و خانه واده ي تاكه كه س بۆى نه بوو سنوور بۆ ده سه لاتى تويزه كۆمه لايه تيبه كانى سه ريو دبلىنو ده بوو سه رمايه دار - به تايبه تى له سه ره تاي قوناغى سه رمايه داريدا - كار بكاو له مه يدانى نابوربیدا بگويته داوى به ربه ره گانه و سازشو به وردى ناگاي له ئال وگورپى بلزله هه بن. دياره هه رچى هه ولتيكيش بدا بۆ نه وه يه وزه و تواناي په ره بسيتنى و ماوه نه دا له گيزاوى به ربه ره گانيدا راي به مانن. ئاله م تيرپوانينه وه زاناو رۆشنيرانى رۆژگارى رينيسانس بايه خيان به نرخى تاكه كه سو و خودى مرؤف ده داو ئاده ميزادبان كرده "پيتولنه يه ك بۆ هه موو نه و شتانه ي ئاده ميزاد به ره مه ي ده هينن"^(٢٨). چونكه هه ر نه و ده زمانى "چى ده كاو چۆن به هره و تواناي ده خاته كار" تاوه كو "نه وه نده ي ده رفه تى بۆ به رخسنى سوود وه ريگرى و رنكاو جينگاي خۆى له م جيهانه دا بدۆزيتته وه"^(٢٩). له م تيرپوانينه وه، هومانستان تاكه كه سيان كرده پارچه يه كى سروشت و رايان وابوو خاوه نى توانايه كى له بن نه هاتوو وه بوونه وه رنكه ده توانى "سه ر به هه موو ده رگايه كدا بكا" و مادام "تقوى چه ندين زانستى تيدايه، چى ده رگا هه يه له به رده ميذا ئاواله يه". هه ر له م بۆ چوونه وه هومانستان پيبان له سه ر مه سه له كانى ژيانى تاكه كه سو و چۆنيه تى بارى سه رنجى به رامبه ر به ديارده كانى كۆمه ل داده گرت. شان به شانى نه مه يش بايه خيان به هه موو نه و كردارانه ي ده دا كه له ژياندا خۆشى و له زه تى نونبائبان بۆ داببن ده كا.

M.L. Bush. Renaissance. Reformation and the Outer World ,^(٢٨) London, 1967. P.153.

R.R. Palmer and J. Colton, A history of the Modern World. Third ^(٢٩) edition. New York, 1965, p.51.

به پراده يك حال گه يشته نه وهی زږدیه یان ده یان وت: مه رجی بنچینه یی نه وه یه خودی ناده میزاد به اختیار بڼ، جا ئیتر به چ ریځایه که ده گاته به اختیاریی، نه وه یان گرنګ نییه. به نمونه: "لورینزو فالو" به کول رای ده که یاند که نامانجی ژبان به اختیاریه و پټویسته خه لکی هه لپه ی بڼ بکن، چونکه خواستی سروشت خویه تی^(۳۰). لیکدانه وه و شیکردنه وهی نه م چه شنه بیروپایانه، ریځای بڼ نه وه خؤش کرد خه لکی جارویار له پاسا مه عنه وییه کان دوریکه ونه وه و بڼ په روا خویان به خؤشی و له زه تی ژبان وه خه ریک بکن. نه م دیارده به یش به زږدی له ناو توپزه ده ست رښتووه کانداه درده که وت. به لام له گه ل هه مو نه مانه یشدا ده بڼ نه و حه قیقه ته له یاد نه که ین هومانستان مه به ستیان له و رایه نه وه بوو، تاکه که س له کومه لدا جیځای شیاوی خؤی بدرتتی، که ده یان وت: پټویسته دل به ستی یاساکانی رابروو بین، مه به ستیان نه وه نه بوو به تنها تاکه که س بکنه "پیاوینکی رۆشنبر"، به لکو گره کیان بوو بیکه نه "هاولاتییه کی باشتر و سوو ده خستر"^(۳۱). بڼگومان نه م بڼچوونه یش ته عبیری له هه لویتستیکی نه خلاقیی گرنګ ده کردو ده بڼ له پروانگی گشتیی کومه لایه تی و نیشتمانییه وه ته ماشا بکری^(۳۲).

^(۳۰) یدکیتک له بیروپایه کانی "فالو" نه وه بوو که "ناده میزاد به له شو گیانییه وه خواوند نه خشی کیشاوه و هیچ به شتیکی شه یان دروستی نه کردوه" پروانه:

E. Garin. Italian Humanism philosophy and Civil life in the Renaissance. Translated by P. Munz, Oxford. 1965, P.50.

H. Baron, Op. Cit, p.p. 431- 452.

(۳۱)

^(۳۲) نه م جوړه هه لسه نگانندنی رۆلی ناده میزاد، به پټودانی نه و سرده مه و له ناست سیستمی دمه به گیاه تیدا به هه لویتستیکی پټشکو تنخوازانه له قه لوم دهری. به لام سیستمی سرمایه داری له روه تی چوونه پټشه مه یدا، هومانیزمی خسته قالبی فله سفی تاکړه وی "الفردیه" وه، به مه یش کۆتینی قورستی کرده پټی ناده میزادی سرده م. چونکه تاکړه وی به پټی بنه ماکانی فله سفی نه مرزی سرمایه داری مانای تی پروانینی ناده میزاده له ذاتی خۆیه وه و به س بڼ نه وه ره چاری نه و پاسا مه و زوعییانه بکا که کومه ل و سروشت و به به رپټوه ده به ن و ناده میزاد دهری له کار پټکردنو

به هر حال پوخته‌ی بیروپای هومانستان سه بارهت به ژيانی ناده‌میزاد ته‌واو پیچه‌وانه‌ی بیرویاوه‌پی کلنسه‌وه بوو، که ده‌یویست هرچی شتی دونیایی هه‌یه بی خزمه‌تی قیامت ترخان بکری! . دیاره نه‌میش شتیکی نوئی بوو یاسای کلنسه‌و پیاوه ناینیه‌کان خستبوویانه کارو زرد دور بوو له‌جه‌وه‌ری ناینی مه‌سیحیه‌وه، بزوتنه‌وه‌ی ریفورمی ناینیش به‌شیره‌یه‌ک نه‌م حقیقه‌ته‌ی سه‌لماند، ماوه‌ی بی مشت و مړو قسه له‌سه‌رکردن نه‌هیشته‌وه . ده‌بی نه‌و راستیه‌یش بووتری که شیره‌ی هه‌لس و که‌وت و ژيانی رژانه‌ی پاپا و پیاوه ناینیه‌کان ته‌واو به‌پیچه‌وانه‌ی فرمایشته‌کانی خویانه‌وه بوو. له‌به‌رئه‌وه هه‌لوئیستی هومانستان شوپرشیک بوو دژی یاسای ناره‌وای کلنسه که ده‌یویست هیچ نرخیک بی ژيانی ناده‌میزاد نه‌هیلنیه‌وه . له‌همان کاتیشدا ده‌یانویست له‌ناده‌میزادو ده‌یویسه‌ره‌که‌ی تی‌بگن، نه‌میش خوی له‌خویدا بووه داینه‌مویه‌ک و زانست و زانیاریی تازه‌ی خسته‌گه‌رو پیشی خستن.

۸- به‌شی هه‌ره زوری نه‌و بیروپایانه‌ی له‌ته‌ک رنيسانسدا هاتنه‌کایه‌وه کاکله‌ی تایدیلوژيای چینی بۆرژوايان پیک ده‌هینا . به‌لام هه‌ندئ لایه‌نی دیکه‌ی نه‌و بیروپایانه له‌چارچیه‌وه‌ی تایدیلوژيای نه‌و چینه تازه‌پینگه‌یشتوه چونه ده‌ره‌وه به‌م یان به‌و شیوه ته‌عبیریان له‌خواست و ناواتی تویره‌کومه‌لایه‌تییه هه‌زارو نه‌داره‌کان ده‌کرد، به‌تایبه‌تی چینی کرئکاران . هه‌ندیکی تریشیان له‌نه‌نجامی نه‌و هۆیانه‌دا که باسما‌ن کردن ره‌نگدانه‌وه‌ی بیری ده‌ره‌به‌گایه‌تی و پیاوانی کلنسه بوون . له‌به‌رئه‌وه که دیننه‌سه‌ر هه‌لسه‌نگاندنی دیارده‌کانی رنيسانس هه‌ست به‌جۆره‌ ناکۆکی و جیاوازییه‌ک ده‌که‌ین، به‌تایبه‌تی له‌ناو نه‌ ریبازه‌ فیکریانه‌دا که له‌وه‌سه‌رده‌مه‌دا هاتنه‌گۆپئی . سه‌ره‌پای

کارتیکردنیاندا هه‌یه . نه‌ک هه‌ر نه‌مه‌ به‌لکو بیانووشی بۆ بی نیلتیزامیی دۆزییه‌وه له‌ژیر پهرده‌ی خودپهرستیدا ناده‌میزادی کرده بوونه‌وه‌رتکی ده‌سته‌پاچه‌ی هیچ له‌بارا نه‌بوو . سه‌ره‌نجامیش بی‌هووده‌یی ژيان بووه قیبله‌گای فه‌یله‌سوف و سۆسیۆلۆجیسته‌کانی سیستمی سه‌رمایه‌داری، هه‌ر وه‌ک له‌م سه‌رده‌مه‌دار له‌بنج و بناوانی وجودیه‌ت و عه‌به‌سییه‌تدا به‌چاکیی ده‌کری . -وه‌رگێر-

نه مه‌يش رٲنيسانس به‌گشتيى به‌رژه‌وه‌نديى چيني بٲرژواى تازه‌پينگه‌يشتويى ده‌رده‌بٲى. نه‌مه‌له‌لايه‌ك، له‌لايه‌كى تریشه‌وه، چونكه له‌بنچينه‌وه دژ به‌ده‌ره‌به‌گايه‌تى بوو، به‌رگيكي شٲرٲشگيٲرانه‌ى له‌به‌ر هه‌لكشايوو، ته‌عبيري له‌ئاوات و نامانجى هه‌موو نه‌و چين و تويزانه ده‌كرد كه به‌رژه‌وه‌نديى بنچينه‌بيان له‌وه‌دا ده‌بينيه‌وه، گٲرانيكي بنه‌رته‌تياى له‌كومه‌لدا به‌ريا بيٲ.

خاسيه‌ت و پيداويسته‌كاني رٲنيسانس يه‌كه‌مجار له‌ئيتاليا‌دا ده‌ركه‌وتن و پاشان له‌ولتاني ديكي نه‌ورويادا بلأوبوونه‌وه و به‌پٲى باروژدووني ناوخٲى هه‌ر ولاته‌خٲيان ده‌گونجان و گه‌شه‌يان ده‌كرد. جا سه‌بارت به‌وه‌ى له‌سه‌ده‌ى شازده‌هه‌مدا ولاته نه‌ورويابيه‌كان به‌گشتيى، له‌پروي پيشكه‌وتن و په‌ره‌سه‌ندنه‌وه له‌ئاسٲتيكدا نه‌بوون بتوان پ‌رشنكي رٲنيسانس وه‌ك يه‌ك بقٲزنه‌وه، ده‌بينين له‌ولتاني بولكان و نه‌ورويابى رٲژه‌لآتدا سستر ته‌شه‌نه‌ى كرد و كه‌متر هه‌ست به‌كارتيكردنى ده‌كړئ. كه‌چى له‌شويٲنيكي وه‌ك ئينگلستان و فره‌نسا و خوارويى نه‌ورويادا زياتر بلأوبووه^(٢٢) پٲويسته‌ئاگاداري نه‌وه‌يش بين كه‌ئاسه‌واري رٲنيسانس به‌شيوه‌ى جٲريه‌جٲد له‌ئيتالياوه په‌رپيه‌وه بقٲ ولتاني تر^(٢٣). هيرشى سوپاي فره‌نسا بقٲ سه‌ر ئيتاليا ده‌ورٲكي كاريگري بيني و به‌هٲويه‌وه ميرو شازاده فره‌نسايبه‌كان شاره‌زاي شيوه‌ى ژيان و كلتوريى دانيشتواني ئيتاليابى پيشكه‌وتوو بوون. ته‌نانه‌ت له‌وانه‌وه شيٲوانى جل‌وبه‌رگى نوئى و هه‌لس‌وكه‌وتى كومه‌لايه‌تى فيزيوون. زٲريشى نه‌خايند ده‌ربارى فره‌نسا بووه بنكه‌يه‌ك و چى ديارده‌ى رٲنيسانس هه‌بوو له‌ئيتاليا‌دا قٲستيانه‌وه و لاي خٲيان په‌ره‌يان پٲ‌دا. به‌نموونه كٲشكى پاشايه‌تى له‌"پاريس" كه‌به‌"لٲر" ناسراوه^(٢٤). تائيستايش له‌پريى پيشه‌وه‌ى مه‌زاره فيكريبه‌كاني جيهان داده‌نرئ

A. J. Grant. Op. Cit. Part II. P. 459

(٢٢)

R. Weiss, The spread of Italian Humanism, London, 1964, P.P. 86-97. (٢٣)

(٢٤) ف. ف. سيمينٲوف، هه‌ر نه‌و سه‌رچاوه‌يه‌ى پيشوو، ل ٥٠٧.

به رهمی نه و تیکه لېوونه یه . خویندکارانیش له م مهیدانه دا ده وړتکی بالایان بینو و له پرتگای نه وانه وه زږد لایه نی سهره تایی رننسانسی نیتالیا گه یشته ولاتانی دیکه ی نه وروپا . هر له ساله کانی دواپی سده ی چوارده هه مه وه شاری "فلورنسا" له سره شیوازیکی نوی دهستی دایه لیکولینه وه ی زمانی گرنکی کون و نه نجام له هه موو به شه کانی تری ولاتا به خیرایی بلابووه وه . به سرزکی تریش ژماره په کی زږدی خه لکی ولاته دراوسیکان به مه بهستی فیژیوونی زمان و شاره زابوونی به رهمه کانی "نه فلاتون" و "نرستو" و فیهله سووفه کانی تر، خویان گه یانده شاره کانی نیتالیا . نه مانه که ده گه پانوه تروی بیروباوه پی نوییان بز نیشتمان ده برده وه و نه نجام به رویوویکی تازه پشکو توویان لی هینایه به رهم^(۳۰) . هرچونیک بن، سن قوناغه که ی رږزگاری رننسانس چ له نیتالیا و چ له ولاتانی درواسیدا، بوونه هوی نه وه ی چند نه نجامیکی تابلی ی گرنک به دهسته وه بده نو پاشان کار له گه شه کردنی بیروزانستی سهرانسه ری جیهانیش بکن .

بیگومان له توانا یشدا هیه خاصیه ته کانی رننسانس به هوی ده رخستنی نه نجامه بنچینه په کانییه وه زیاترو روونتر به رجهسته بکین، به تاییه تی چونکه هر دیو نه و لایه نانه تاراده په کی زږد له په کتر نالاون، بویه له به شی داهاتودا هه ول ده دین لیبیان بکولینه وه و په نجه یان بز رابکیشین .

* * *

بەشى سىيەم

ئە نجامەكانى رۇزگارى رۇنيسانس

بىرۋاھەپى رۇنيسانس و بەرھەمەكانى بوونە ھۆى ئەوھى چەند ئەنجامىكى گرنكى ئەوتۇ بەدەستەوہ بەدەن كە لەبۋارى كۆمەلایەتى و رۇشنبىرىى و سىياسىيدا بەشدارىيەكى كارىگەر لەگەشە پىكردنى كۆمەلگای ئەورۋاپاىى و سەرجم شارستانىەتى مرۇفایەتیدا بكن. تەنانت ھەندىك لەئاسەوارەكانى لەتەك لەدايك بوونىاندا نەمریان بۇ خۇيان پچرى. لىرەيش بەدواوہ ھەول دەدەين بەكورتىى دەست بخەينە سەر لایەنى گرنكى ئەو ئەنجامانەى ژانى رۇنيسانس لەچوارچىۆە فراوانەكەيدا ھىئانىيە دونیاوہ.

۱- بىرۋاھەپو ناوہپۆكى شاكارە مەزنىەكانى رۇزگارى رۇنيسانس تەواوى بىرۋاپى كۆمەلى دەرەبەگایەتى سەدەكانى ناوہپاستى ھىئایە لەرزىن. بەر لەھەموو شتىك، ھەول و كۆششى جۆرەجۆرى ھومانىستان پەردەى لەسەر حەقىقەتى كلىسەى كاتولىكى و بىرۋا سەيرو ەنتىكەكانى ھەلمالى. ئەوھى سەرنج رادەكیشى ئەوہى، پىشەوايانى رۇنيسانس بايەخىكى تاييەتییان دا بەوہرگىپرانى ككتیپە ئاینیپە كۆنەكان. ئەمەيش خۇى لەخۇیدا ئەوھى دەگەياند كە جگە لەپیاوانى ئاینى، خەلكى تریش بۇيان ھەبوو توخنى مەسەلەكانى ئاین بکەون و لىیان تىبگەن، چونكە بەدرىژاى چەند سەدەپەك كلىسە ئەم جۆرە لىكۆلینەوانەى بۇ خۇى قۇرخ كەردبوو. زمانەوان و زانايان - نەك پیاوہ ئاینیپەكان - ئەم ئەركەيان گرتە ئەستقو زۆد لایەنى شاراوہ و گرنگیان بۇ كۆمەلانى خەلكى روون كەردەوہ. بەنمونه: "لۆرینتۆ فاللا" كەپاپا بۇ خۇى ئەركى توپۇزىنەوہى ھەندى دەستنوووسى خستە ئەستقوى، توانى چەندین ھەلى ناقۇلا لەو نوسخەپەى ئنجیلدا بدۆزىتەوہ كەكرابوو بەلاتىنى و پاشان باسىكى سەرپەخۇیشى لەسەر

نومس. هر وه ها له باسینکی تردا ناشکرای کرد که نه و به لگه نامه به ی ناوی "په خشی قوسته نتین" ی ل تراوه و^(۳۶) گوايه به پیتی ناوه پوکی مافی ده سه لاتی دونیایی به پاپاگان به خشیوه، له بنچینه وه ساخته به و له سه ده ی هه شته مدا نووسراوه نه که له سه ده ی چواره می زایندا. بیگومان نه مهیش کاریکی خراپی کرده سه ر ناووشوږده تی پاپایه تی. "لورینز فالو" جارنکی تریش نه وه ی سه لماند که به هیچ کلرچن پاپاگان مافی نه وه یان نیه چ له "فاتیکان" و "رما" و چ له هر بستیکی سه ر رویی زه میندا ده سه لاتی سیاسیان هه ی. له وهیش زیاتر بین ترس و سه له مینه وه ده یووت: "نه وانه له قه شه وه یوون به جه رده و گورگ" و^(۳۷) ده میان زه نیوه ته ره نجی خه لگی.

راستییه که ی نه گه ر له و سه رده مه دا چه ند که سینی ده ست ریشوتو "لورینز فالو" یان نه پاراستایه و له ترسی نه وه نه بویه کوشتنی شوینه وارنکی خراپی به چنه ده هیشت، دام و ده سگای پاپایه تی بین سن و دوو کردن ده یخسته ژیر گازو گیره ی له گای پشکنینه وه. هه رچونیک بین نه وه ی "لورینز فالو" ی بیرتیز کردی، هینو گوینکی نه وتوی هه بوو، زږد میژوونوس به "سه ره تای لیکولینه وه ی ره خنه ی زانستیپانه ی نوی" ی داده نین^(۳۸).

^(۳۶) "په خشی قوسته نتین" (Donation of Constantin) به لگه نامه به کی ساخته به له سه ده ی هه شته مدا راوژکارانی پاپا نویسانه وه تیندا وتیان: گوايه قوسته نتینی نیمپراتوری رما ۳۰۶-۳۰۷ له سرانسه ری به شی رۆژتاواو تمنانه تیتالیایشدا ده سه لاتی دونیایی به پاپا به خشیوه. پاپاگان شم به لگه نامه ساخته میان له پتتای ده سه لاتی دونیایی خزیاندا، وه که چه کیک له مهیدانی مملانه ی ساسیدا کردیانه بنچینه به کی یاسایی و پشتیان پین ده بست.

^(۳۷) له "ا.ا. جویو" و هرگراوه. پروانه "گه شه کردنی دواپی بزوتنه وه ی مرۆفایه تی له سه ده ی پازده هه م دا" به زمانه ی روسی. میژوی جیهان. به شی سه ریم. ل ۶۲۸

R. Stryer and others, Op. Cit. P. 334.

^(۳۸)

زږد له ناوادرترین زانایانی جیهان "لورینز" کاری تیکردن. له وانه "تیرازموس" و "فولتیر" و گه لیکه تریش.

به هۆی توژیڤنه وه و به راوردکردنی وردده وه "قالا" گه یشته حه قیقه تیک که نه و لاتینییه ی به لگه نامه که ی پی نووسراوه له زۆر خالی گرنگدا جیاوازی هیه له ته که نه و لاتینییه دا که سه رده می قوسته نتهین باویوه . ته نانهت هه ندی له و شارانه ی له به لگه نامه کاندای ناو نووس کرابوون کاتی نووسینی نه و به لگه نامه یه له نارادا نه بوون^(۳۹) . نه م خۆخه ریک کردن و بۆچوونه گرنگانه چه کیکێ کاریگه ری له ده ست پیاوانی کلێسه کرده وه و چیتر بۆیان نه ده لوا ناوه بۆکی ئینجیل و نووسراوه ئاینیه کان به تاره زووی خۆیان لیک که بده نه وه و به هه وای نه فس بیروپای ده ستکردی دوور له گیانی راسته قینه ی ئاینی مه سیحی به سه ر خه لکیدا سه پێتن . نه وه یش که نه رکی هومانیه ستانی ئاسانه تر کرد نه وه بوو، زۆریه یان له بنه رته دا پیاوی ئاینی بوون، یاخود له دام و ده سگاکانی کلێسه دا خویندبوویان و به چاکی هه ستیان به ناته واوییه کانی ناو نه م ده سگایه ده کرد . جگه له وه یش شاره زای هه لسوکه وتی پاپاو ده ست و پیوه نده کانیا ن بوون . له به رنه وه ده بینین هه لوێستی دژایه تبکردنی نه مانه به رامبه ر به کلێسه گه یشته راده یه که هه رچی شتیک په یوه ندی به کلێسه وه هه بوو ره تیان ده کرده وه ، نه وه بوو نووسه رو زانای فه ره نسایی "رابیلیه ۱۶۹۴-۱۵۵۳" هه ر به وه وه رانه وه ستا به ریه ره کانیی ریبازی کلێسه ی کاتولیکی بکا، بگه ره له بیروپای ریفۆرمی پروتستانته ی قایل نه بوو . بۆیه گالته ی به ده مارگیری ئاینی کوپیرانه ده هات و ره خنه ی له ریبازی پروتستانته ی ده گرت، به راده یه که حال گه یشته نه وه ی "کالفن" ی پێشه وای نه و ریبازه هیرشیک توندی کرده سه . هه ندیکێ تریشیان له وه یش زیاتر پیمان لێ هه لپری، نه نجامیش دوچاری زه برو زه نگی رۆژم و کلێسه هاتن - وه که له دواییدا باسی ده که یین- و نووسینه کانیشیان قه ده غه کران، یاخود کرانه خۆراکی ناگر.

هه لوێستی دوژمنایه تی پیاوانی رینیسانس به ته نها بیروپای کلێسه ی نه گه رته وه ، به لکو دژایه تیه کی به هیزی هه موو نه و به ره مه نه ده بیبانه یشی ده کرد که په یوه ندیبان

R. Weiss, op. Cit. P.43.

(۳۹)

به سده کانی ناوه پراسته وه هه بوو. نه وانه له و باوه په دا بچون که سده کانی ناوه پراست، سرده می دواکه وتنو نه زانین بووه، له بهر نه وه ناویشیان نابوو "سرده می غوتی" که له و کاتدا واتای "به ریر" ی ده که یاند. به لام نه وانه له م بچوونه یاندا له سر هه ق نین، چونکه سده می ناوه پراست وه که هر قوناغیکی تری که شه کردنی کومه لگای مرفایه تی و حتمیه تی په ره سه ندن، که لیک ده سته وتی گرنگی پیشکه ش به مرفایه تی کربوه. هر چو نیک بئ، نه م هه لو یسته ی هومانستان وای له خه لکی کرد سده کانی ناوه پراست به تاریکستانی نه نگوسته چارو کۆت و پتوه ندیکی گران بزائن. نه م واقیعه یه ش زه مینه یه کی فیکری له باری ره خساند تاوه که مرفایه به ره و سده یه کی نو یی پیشکه وتوو تر هه نگاو بهاوژی. شایانی باسه زاواهی "سده کانی ناوه پراست" یه که مجار له لایه ن هومانستانه کانه وه به کاره یتر او مه به ستیشیان له سده می بهر له پرتیسیانس و سده کانی نوای گریک و رومان بوو.

۲- وترا بایه خدانی هومانستانه کان به که له پووری کۆن، یه کیک بوو له خاسییه ته بنچینه یه کانی رۆژگاری رینیسانس، نه مه یه ش بوو له خاسییه ته بنچینه یه کانی رۆژگاری رینیسانس، نه مه یه ش بووه هۆی نه وه ی چه ندین نه نجامی زانستی و رۆشنییری گه وده ی لی ده سنگیر بیی. جا هه رچه نده نه و که له پووره له سده کانی ناوه پراستدا به ته واوی پشتگۆی خرابوو، به لام پیاوانی رۆژگاری رینیسانس به شوین نه و ده ستنوسانه دا ده گپان که له ناو کلێسه و دهیره کۆنه کاندای بئناز که وتبوون. نه وانه یه ش که بایه خیای به م مه سه له یه ده دا نوما ینده ی تایبه تی بیان ته رخا ن کرد بوو، ده ستنوسیان بئ بدۆزنه وه به پاره یه کی باش بۆیان بکپن. له لایه کی تریشه وه سه دان ده ستنوسی دانسقه له "قوسته نته نییه" وه په ریه وه^(۴) به تاییه تی بئ نی تالی او کتیبخانه کانیا ن پئ

^(۴) له گه ل تریک بوونه می عوسمانلییه کان له ناسیای بچوک مه ترسیی که وته سهر قوسته نته نییه ی پایته ختی یزه مته یه کان، زانایانی بهر به ره رووه نی تالی که وته رۆی له گه ل خزیاندا به کۆمه ل ده ستنوسی کۆنی به رخیا ن برد.

ناوه‌دان ده‌کرایه‌وه و هه‌ندی کتیبخانه‌ی دیکه‌یش دامه‌زێنرا. هومانستان له‌پێناوی وه‌رگێژان و ساغکردنه‌وه و بلاوکردنه‌وه‌یاندا ئه‌رکێکی زۆریان کێشاو توانییان زۆریه‌ی ئه‌و تێکسته‌ کۆرناوه‌ی له‌سه‌ده‌کانی ناوه‌پاستدا وه‌رگێژدرابوو و به‌ده‌ستی ئه‌نقسه‌ست شتیان لێ زیاد کرابوو، راستیان بکه‌نه‌وه. هه‌روه‌ها بۆ یه‌که‌مجار ته‌واوی به‌ره‌مه‌ ناوه‌داره‌کانی شاعیرانی گرتکیان وه‌رگێژا، له‌وانه "ئه‌لیاده" و "ئۆدیسای" "هۆمیرۆس". ئه‌مه‌ جگه له‌به‌ره‌مه‌ فله‌سه‌فیه‌ کۆنه‌کانیش، وه‌ک زۆریه‌ی نووسینه‌کانی "ئه‌فلاتون".

گومان له‌وه‌دا نییه‌ که‌ سه‌رپاکی ئه‌مانه‌ به‌ناشکرا له‌بواره‌ جۆریه‌ جۆره‌کانی زانستی مۆرفایه‌تیدا کاری خۆیان کرد، به‌تایبه‌تی له‌مه‌یدانی لیکۆلینه‌وه‌ی ئه‌ده‌بی و فله‌سه‌فی و میژوویدا. له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ مشتومپی فله‌سه‌فییان هێنایه‌ کایه‌وه‌ و توانییان بگه‌نه‌ هه‌ندی بۆچوون و حه‌قیقه‌تی میژوویی نوێ و نووسه‌رانی رێنيسانس بپروباوه‌پی تازه‌یان لێ هه‌له‌پنجان.

هه‌ر له‌وه‌سه‌ده‌یه‌دا ئه‌و بازرگانه‌ ئه‌وروپاییانه‌ی بپروباوه‌پی رێنيسانس کاری تیکردبوون، ده‌ستیان کرد به‌کۆکردنه‌وه‌ی که‌له‌پووری کۆنی رۆژه‌لاتو له‌گه‌ڵ خۆیاندا بریانه‌وه‌ بۆ ولاته‌کانیان و له‌لایه‌ن هومانسته‌کانه‌وه‌ بایه‌خێکی له‌ئه‌ندازه‌به‌ده‌ریان پیدراو سه‌ره‌نجامیش به‌ردی بناغه‌ی زانیاری "ئېپیگرافی Epigraphy" داڕێژرا، که له‌نووسین و نه‌خشی کۆن ده‌کۆلێته‌وه‌.

۳- رۆژگاری رێنيسانس به‌تایبه‌تی له‌سه‌ده‌ی شانزده‌هه‌مدا له‌مه‌یدانی زانیارییه‌ سروشتیه‌کاندا پێشکه‌وتنیکی گه‌وره‌یان به‌خۆیانوه‌ دی. له‌سه‌ده‌کانی ناوه‌پاستدا بایه‌خێکی که‌م ته‌نها به‌زانیاری کیمیا درابوو، ئه‌ویش چونکه‌ هه‌ندیک له‌زانایانی ئه‌و سه‌رده‌مه‌ له‌وباوه‌په‌دا بوون، گوايه‌ به‌هۆی ئاوێته‌کردنی کیمیاویه‌وه‌ ده‌توانی میتالی ئاسایی بکری بیه‌میتالی به‌نرخ و گرانبه‌ها. ئه‌و تۆزه‌ بایه‌خه‌یش که‌به‌زانیاری ئه‌ستیره‌ناسیی ده‌راو به‌وشیوه‌ زانستییه‌ی په‌یره‌ویان ده‌کرد، ته‌نها بۆ ئه‌وه‌بوو بۆ جومگه‌ری به‌کاری به‌پنن. ئه‌مه‌ له‌کاتیگدا سه‌رله‌به‌ری زانیارییه‌ سروشتیه‌کانی تر نه‌ک

هەر پشتگۆئى خرابوون بە لکو رووى راستە قینهى زۆرەيشيان شيۆئندرابوو. بەلام لەسەردەمى رۆنيسانسدا -وەك باسكرا- بايەخدان بەو زانياريانە سووہ يەكۆك لەپيدالويستىهكانى كۆمەلگاي نوئى. بۆچى؟! چونكە چينى بۆرژواى تازه پينگەيشتوو لەسوو سەرەوہ پيويستى بەم چەشنە زانياريانە هەبوو. يەكەم: ئەو زانيارىيە سروشتىيانەى كە بەهۆى داھيتانى نوئوہ هاتبوونە گۆرپۆ و ئەنجامى هەتمى ئەو پيشكەوتنە بوون، رەگەزى بنچينەى دەسەلاتى ئابورىيان بۆ ئەو پيەك دەھيتا.

سووہم: سەرپاكي دەستكەوتە زانيارىيەكان بەئەندازە يەكى ديار بېروياوہ پى نوئيان پتەوتر كرددو بەرەبەرە، رەگورپشەى پىرى دەرە بەگايەتبيان لەبن هەلدەكيشا.

پەرەسەندنى نوئى زانستىي لەزۆر بواردە پەلوپۆى دەھاويشت و گۆرپانئىكى چۆنەتى لەبولرە جۆرەجۆرەكانى زانستدا هيتايە كايەوہ. بەنموونە: لەمەيدانى ئەستىرەناسيدا زانايانى رۆژگارى رۆنيسانس گەيشتنە چەند ئەنجامىكى گرنگ. "كۆپەرنىكۆس ۱۴۷۳- ۱۵۴۳" يەكەمىن كەس سوو تىورى "كۆمەلەى رۆژ"ى داناو دەيووت: زەوى ئەستىرەيەكە و سەر بەكۆمەلەى رۆژە، هەم بەدەورى خۆى و هەم بەدەورى رۆژدا دەخوليتەوہ. بەپيچەوانەوہ كلتيسە باوہ پى وابوو كە زەمىن چەق "مرکز"ى گەردوونە و چى ئەستىرەى ئاسمان هەيە بەرۆژيشەوہ بەچواردەووريدا دەسوورپنەوہ^(۱). نوای "كۆپەرنىكۆس" چەند زانايەكى تىرى وەك "جىۆردانو برونۆ {Brunno} ۱۵۴۸- ۱۶۰۰ز" و "گاليلۆ گاليلى Galilei ۱۵۶۴- ۱۶۴۲ز" كە سوو زاناي ئىتاليای سوون توانبيان پەرە بەتپۆرەكەى "كۆپەرنىكۆس" بەدەن. ئەوہ بوو "برۆنۆ" دەيووت: جگە لەكۆمەلەى رۆژ چەند كۆمەلە يەكى تىرىش هەن دانىشتووانى سەر زەوى لەبەر دوورى نايان بينن. ئەم بۆچوونەى ناويراو كت و مت ئەو بۆچوونە يە كە لەسالانى نوایيدا ئەستىرەناسەكان سەلمانديان. ئەمە جگە لەوہى برۆنۆ لەو باوہ پەدا سوو كە سوور نيە لەئەستىرەكانى تردا زيان هەي. بەلام "گاليلۆ" بەردى بناغەى بۆ زانيارى تەجربىيى

(۱) "نيكۆلا كۆپەرنىكۆس" ئەو باسەى پيشكەش بەشەخسى پاپا كراد.

دانا. به نمونه: به تاقیکردنه وه سه لماندی که له رینه وه ی به ندۆل چەند فراوان بـز ماوه که ی هر وه ک خۆیه تی و ناگه یی. له لایه کی تریشه وه هەندی هەلە ی "نەرستۆ" ی له باره ی بزوتنه وه ی ته نه کان "حرکة الأجسام" وه ساغ کرده وه و چه سپاندى که ته نه کان قورسایان هرچی چه ندىک بـی وه ک به رده بنه وه سر زه ی. بـیجگه له مانه یش پشتگیرى تیوره که ی "کۆپه رنیکۆس" ی کرد. به وچه ره و به هوکمی بۆچوونى زانستیانه، زانایان توانییان له سه ره تا وه زانسته سروشتیه کان له لاهوت جیا بکه نه وه. زانایانى رۆژگارى رۆنيسانس له بورای لیکۆلینه وه ی پزیشکیدا و به تاییه تی به کالاکردنه وه "التشریح" ی جهسته ی ئاده میزاد و ماتماتیک و جیۆلۆجیا و ده ره یئانه میثالدا ده سه کو تی گه وه گه وه یان چنگ که وت. پزیشکان ده ستیان به به کالاکردنه وه ی لاشه ی ئاده میزاد کرد و په ره یان به زانیاری "ئه ناتۆمیا" دا و گه یشتنه چه ند ئه نجامیک به هۆیانه وه به شدارییان له گه شه کردنی ئه م زانیاریه گرنگه دا کرد که پاسته و خۆ په یوه ندى به ژيانى ئاده میزاده وه هه بوو. ناکامییش بووه بابه تیکى سه ره خۆ له چه ند زانکریه کی ئه وروپاییدا به ده رس ده خوینرا. هر به هۆی ئه م ده ستکه وته مه زانانه وه توانییان میشکی خه لکی ئه وروپا له ئه فسانه ی به وپه وچ رزگار بکه ن. چاره سه رکردنی نه خۆشیه کانی مرۆفیش له وه ده رچه و کاسه ی سه ر له ت بکری و خوی ئاژن بکری تا وه کو به حسابی خۆیان خۆ و جنۆکه ی لى ده ره په پینن، یا خود باشترین چاره سه ر ئه وه بـی به زه برى ته ور لاقى بنیاده م به پردیته وه !!^(۱۲).

ئو ئه نجامانه ی زانایانى سه ده ی بووژاندنه وه له بواره کانی جیۆلۆجیا و میتال ده ره یئاندا به ده ستیان هینا، شتیکی هه روا که م بایه خ نه بوون. به نمونه: زانای ئه لمانی "جۆرج باویژ ۱۴۹۴-۱۵۵۵ز" کتیبیکى گه وه ی په ناوینیشانی "ده رباره ی میتال

^(۱۲) "نوسامه کوپی مونقیز" رووداوی زۆر سه ر له باره ی زانیاری پزیشکی ئه وروپایی له رۆژگله شەری خاچهرستاندا ده گیریتمه وه. بۆ زیاتر تیگه یشتن، به روانه "علاقات بین الشرق والغرب بین القرنیه الحادیه عشر والحامس عشر". عبدالقادر أحمد الیوسف. صیدا. بیروت ۱۹۶۹ ل ۲۶۸-۲۷۰.

دهرهيټان له دوازه بهرگدا" له پاش خوی به جیټیشت. ئه نووسرواه په کيټکه له گوره ترين نه و سرچاوه ره سه نانه ی له قوناغی په که می گه شه کردنی سرمايه داریی نه وروپادا، له چونیته ی په ره سه ندنی نامرازه کانی به ره مهیټان و شیوه ته کنيکی دهرهټانی میټال دهوی.

۴- گرنګترینی نه نجامه کانی رټنیسانس، بووه یارمه تیده رټکی گوره بڼ دروست بوونی زمانی نه ته وهی په کگرتو له نه وروپادا.

پیش نه و سرده مه، زانست و نه دهب بڼ توټیټکی بچوکی کومه ل قورخ کرابوو. ته نانه ت قسه کردن و مشت و مڼو روښنبرانی نه و سرده مه دا هر به لاتی نی بو نه ک به زمانی نه ته وهی. به کورتی له توټیټکی بچوک به ولاره، جه ماوه ری خه لک ناگای له و زمانه نه بوو. نه م دیارده په یش خوی له خویدا بووه هیټیکی جیا که ره وه له نیوان توټیټه جیا جیا کانی کومه لدا و ناکامیش بووه هڅی په یدا بوون و سره له دانی چند دیالټکی ناوچه یی جزییه جزی. به لام له و کانه وهی که پله وپایه ی تاکه که س له ناو کومه لدا گورپدراو وه ک بوونه و رټکی گرنګی کومه لگا حسابی بڼ کرا، ده بوو به چاوټکی تره وه ته ماشای هه مو نه و شتانه بکری که په یوه نندیان به ژیانی ماددی و معنه وی نه وه هه یه. زمانیش په کيټکه له و مه سه له بنچینه بیانه ی نه م گورپانکاریه راسته و خق کاری تی کردو سره له به ری دیارده کانی رټنیسانس بوونه هه ل و م رجی گونجاو تا له ولاته نه وروپایه کاندای زمانی نه ده بی په کگرتو بیته کایه وه. ژماره یه کی زدی پیاواری رټنیسانس به تاییه تی نو سه ران به ره مه کانیان به زمانی خه لکی ده نووسی و سامانی که له پووری میلییان کرده سرچاوه ی سروش و که ره سته ی دهر پرنی بیروپایه کانیان. باشترین نمونه یش له م باره یه وه "فرانسو رابلیه" ی فوره نساییه که به یه کيټکه له ناو دارانی سرده می رټنیسانس ناسراوه. ناویراو له نووسینه کانیدا هه میسه ره چاوی زه وقی خوټنری ده کرد. بڼ نه م به سته یش سوودی زدی له که له پووری میلیی وده گرتو بایه خی پی ده دا. به شیویه کی رازاوه له هه مان کاتی شدا به پیټزو نزیک له قسه ی ناساییه وه بابه ته کانی

داده پشت. به هژى ئەم شىوازە يەوہ بىو بە ناسراوترىن نووسەرى فەرەنسايى سەدەى شازدە ھەم و بەرھەمە کانیشى وەك بەرھەمى زۆربەى نووسەرانى رۆژگارى رېنيسانس لە ناو خەلگىدا رەواجىكى زۆريان پىردا.

وہ نەبىن بايە خدان بەم زمانە نوڤيە وای لە ناودارانى رېنيسانس کردبىن زمانە کلاسيکيە کان و لە سەر و ھەمويانەوہ زمانى لاتىنى کە تائىستايىش لە بارى سەرنجى زانستەوہ دەورى خۆى لە دەست نەداوہ پشتگوڤى بخەن، نە خىر. بە پىچەوانەوہ ژمارە يەك لە ھومانىستان کە وتنە خۆ بۆ لىكۆلېنەوہى زمانى لاتىنى و گرتكى و عىبرى كۆن. زۆربەيشيان ئەو ھەندە زمانى لاتىنيان دەزانى خۆيان پىوہ ھەلدە كېتياو دەيانويست بە خەلگى رابگە يەنن کە دلەبەستەى سامانى کە لە پوروى كۆنن. چونکە ئەوانە رايان وابوو کە ئەو کە لە پورە تەواو دژى ياسا و نەرىتى باوى دەرە بە گايە تىبە و لە توانان ھەيە بە هژى زمانى لاتىنيەوہ شتى ئەوتۆ وەريگىرئى، بکرىتە چەكىكى کارىگەر دژى ئەو ياسا و نەرىتانە.

لېرەدا گرنگ ئەو يە حەقىقەتەك لە ياد نەكەين. زۆر لە ھومانىستان کە بە زمانى لاتىنى دەياننووسى، بە زمانى نەتەوہى خۆشيان بەرھەمیان بلأودە کردەوہ. ئەمە جگە لەوہى بەرھەمە لاتىنيە کانيان پاش ماوہ يەكى كەم، زۆرجار سالتىك پترى نەدە خاياند وەردە گىرپرايە سەر زمانى نەتەوہى و زمانە ئەوروپايە کانى سەردەمەكە. لەوہيش گرنگتر پياوانى سەردەمى رېنيسانس تەنھا ئەو بابەتانەيان بە زمانى لاتىنى دەنووسى کە پەيوەندىيەكى بە تىنى بەزانا و فەيلە سووف و پياوہ سياسىيە کانەوہ ھەبوو. لە بەرئەوہ دەيانويست بە زمانى خۆيان لە گەلئاندا بدوڤن، بىن ئەوہى ئامانجى سەرەكيايان کە ھەر سەپىنانى تەلارى فيكرى دەرە بە گايە تى بوو، لە بىر بچن. ھەندىكى تریشيان بۆيە بە زمانى لاتىنى دەياننووسى ترسى ئەوہيان ھەبوو، نەبا ئەوانەى نووسىنە کانيان ئارپاستە كراوہ و مشت و مەريان لە گەل دەكەن بەرھەمە کانيان نەخوڤنەوہ و بە سووك تە ماشا بکرىن.

لهگه ل هه موو نه مانه يشدا نه م ديارده به ورده ورده له نارادا نه ماو رژيزه پوز نه وانه ي به لاتيني ده يان نووسى ژماره يان كه م ده بووه وه، به تايبه تى له بوارى نه ده بدا، تاوه كو به ته و لووى وه ك ديارده به كه ي رژيشن بيري له گورئ نه ما. دوا جاريش زمانى لاتيني بووه سه چاوه به كه ي گرنك ته نها بق مشت ومال، به تايبه تى بق دروست كردنى زاراوه ي زانستى نوئ، چونكه ده توانئ به ئاسانى وشه ي ل وه ريگيرئ وشه ي تازيه ي ل پيك به يئرئ، له پوروى ده رپرنيشه وه زاراوه كانى له سه ر زمان سووكترو ره وانترن. هه موو نه مانه و چند هزيه كه ي دى له گه ل په دابوونى بازاپى به كگرتوودا. بوونه هوى نه وه ي له سه ده ي پازده هه م و شازده هه مدا زمانى نه ته وه يى گه لانى نه روپا كه ئيستا له به رده ستى هه موان لىن دروست بيئ. نه مه يش به پيچه وانى به ره مه كانى سه ده كانى پيش رئينسانسه وه يوو كه به ته نها نه و تويزه كومه لايه تيبه چيژى ل وه رده گرت كه زمانى لاتيني كونى دمزلنى.

ه- بېروياوه پى رئينسانس و نه نجامه كانى به شتوه ي جؤريه جؤر هه ستى نه ته وه بيان له ناو گه لانى نه روپادا ژيانده وه. چونكه زمانى نوئ بووه ئامپازىك و نه و به ره مه فيكرىانه ي پئ ده نووسرا كه له به ر ده ستى جه ماوهردا بوون. به مه يش زياتر ئاستى هوشيارى كومه لانى خه لك به رز ده بووه وه. كار كردنى نه م هزيه به زؤرى له وه دا دمرده كه ويئ كه زؤريه ي به ره مه كانى رژىگارى رئينسانس و نه ده بياتى نه و قوناغه، په رده يان له سه ر خه وش و ناته واوييه كانى سيستمى دهره به گايه تى هه لده مالى و پيشوازيان له كه له پوروى كرن ده كردو به شتوازيكى خؤش و ره وان سه رنجى خوئنه رى ئاسايان راده كيشا. جگه له مانه يش له ناوه پاستى سه ده ي پازده هه م دا به هوى له ينانى ئاميرى چاپ كردنى تازوه وه، كتيب و چاپه مه نى زؤتر كه وته به رده ست خوئنه ران و ئال وگورپان پئ ده كرا.

ده ينانى ئاميرى چاپ كردنى نوئ، له خانه ي ده سكه وته زانيارى و كلتور بيه كانى سه رده مى رئينسانس داده نرئ و خؤى له خؤيدا به ده نگو وه هاتنى پئويستيبه كانى نه و

قوناغه بوو. بایخ دان به وینه گرتنه وهی ده ستنوسه کونه کان به ژماره یه کی زرترو شیوه یه کی باشتر، پالی به نه وروپاییه کانه وه نا، په پره وی شیوازی چاپکرنی "چینی" به کان بکن و ته خته داری ه لکول دراو به کار بهینن. له لایه کی تریشه وه ۵ هومانستان و چ لایه نگرانی بزوتنه وهی ریفرمی ناینی، هه ولیان ده دا کتیبه ناینیبه کان له چنگی کلیسه ی کاتولیکی و قه شه کان رزگار بکن و زرتترین ژماره یان لی بللویکه نه وه. تاوه کو خه لکی بزیان روون ببیته وه که پاپایه تی تاچ راده یه ک له یاسا ناینیبه کان دورکه وتوه ته وه و فپی به سه ریانه وه نه ماوه.

له و کاته وهی "دانتنی" له نووسینه کانیدا سه لماندی که ده توانی له بری زمانی لاتینی، زمانه نه ته وه ییه کان بکرتنه نامرزی ده ریپنی بیروا، زیاتر هه ست به پیوستی کتیب و چاپه منی کرا. چونکه خه لکی ره مه کیش به پوره شه وه ده یان قوزتنه وه و چیژیان لی و ه رده گرتن.

هه موو نه مانه پیوستی یان به نامرزی فیکری په خش ویلاو کورنه وه یه ک ده کرد بتوانی شان به شانی پیداو یسته کومه لایه تیبه تازه کان هه نگاو بنی. بزئم مه به سته نه وروپاییه کان به هوی ته خته داری ه لکول دراو وه، شیوازی چاپکردنیان به باریکی باشتر دا گړی. پاشان نه وهی چاوه پوان نه ده کرا، کت و پړ رووی داو له ده ورویه ری سالی ۱۴۴۵ز دا "یوحه ننا گوتینبرگ ۱۴۰۰-۱۴۶۸ز" توانی به که م نامیری له ته خته دروست کړلوی چاپکردن دروست بکا. نامیره که ی "گوتینبرگ" به ده ست نیشی ده کرد و پیتی بزئو "الحروف المتحرکه" ی به کار ده هیئاو له ماوه ی سه عاتیکدا ده ی توانی "۱۰۰" لاپره چاپ بکا. دیاره نه مه یش بزئو سه رده مه گړانیککی چۆنیه تی بوو له دویای چاپو چاپه مه نیدا.

داهینراوه که ی "گوتینبرگ" تقوی که شه کردن و هیزی په ره سه ندنیککی به گوپو توانای به خشینیککی به ریللوی له که ل خویدا هه لگرتبوو. به شداریه کی که وره یشی له پیشخستنری زانست و زانیاری و زیاندنه وهی که له پوروو بللویونه وهی بیروپای رینیسانسو

سیدیلوژیای رزگار یخوازانهی دواى نه و سهرده مه دا کرد. هژیه کی گرنگ بوو بز رگه باندنی کلتوری نه ته وهی و گه لاله کردنی زمانی نه ده بیی به گرتوی گه لان. قوریشی نه برد نه م داهیتانه نوییه نه ک هر بووه هانده رژیکی معنه وی به لگو به چه شنی پالپیوه نه رژیکی مادی هانی نووسین و بلاوکردنه وهی ده دا. سهره نجامیش کتیب وه ک هر کله و پهلکی تر که وته بازاره وه و کپیارو فروشباری په یدا کرد. به و چه شنه باری رؤشنبری له وه ترازا هر بریتی بی له چند کتیبخانه په کی تاییه تی و نال و گرتکردنی کتیب له سنوورژیکی ته سکدا گیر بخوا.

بیگومان نه گه داهیتانی چاپخانه نه بوايه، نووسین و خویندنه وه و فیژیون به گشتی هر به نسبی توژیکی سه روی کومه ل و پیاوانی ناین ده بوون و به س. به لام به هژی چاپخانهی نویوه، به سه ریک ژماره په کی زدر کتیب له چاپ ده دراو به سه ریکی تریش ترخه کی ده هاته خواره وه و هرزانتر ده بوو. به و جزره کتیبی خویندن و فیژیون گه شته ده ست چینه هه ژارو نه داره کان. جا هر چه نده "گوتینبرگ" و هاویه شه کانی تاماوه په کی زدر هه ولیان دا پاریزگاری نه پینی داهیتراوه که یان بکه ن، که چی زدی نه خایاند له نه لمانیا و ولاته نه روپاییه کان و له سه رو هه موویانه وه له نیئالیای لانکه ی رتیسانسدا بلاو بووه وه و نیو سه ده و چند سالیکی نه برد نه و کتیبانه ی به هژی پیتی بزتوه وه له نه روپادا چاپکران گه شته "۳۰" هزار دانه. خو نه گه تیکرپی هر کتیب به "۳۰۰" دانه دابری، نه و له ماوه ی نزیکى "۶۰" سالدا "۹" ملیون کتیب چاپکراوه. دیاره نه م دیارده په یش سه ره تاپه کی گرنگ بوو بز بنیات نانی بنچینه په کی مادی نه و تر زانست و رؤشنبری له سایه یدا به و نه اندازه گه وره په گه شه بکه ن که به خیرایی روی جیهانی گرتی. هر له به رنه وه بیشه میژوونووسان داهیتانه کی "گوتینبرگ" به گوره ترین دیاری گه لی نه لمانیا داده نین که ناوبراو له سه ده ی پازده هم دا پیشکش به مرقایه تی کردو ته نانات په کیک له م بازه په وه، وتوویه: "داهیتانه کی گوتینبرگ له و جزره کارانه په که په کجار روو ده دهن و سوپاره نابنه وه"^(۱۳).

۶- جائه گەر ئەم ھەموو گۆرپانکارییە بنەرەتی و دامینانە گەورانە لەگەڵ رینیسانسدا سەریان ھەلدابن و زیاتر لە ناو کۆمەلگا پیشکەوتووھەکانی ئەوروپادا ناکۆکی و ململانێی تیز کۆردبێ، شتیکی سەیر نییە، چونکە ھەموو ئەو دیاردانە بەناشکرا سیمای یاسی بوونیان دژی دەرە بەگایەتی و کلێسە ی کاتۆلیکی پێوە دیار بوو. بە جۆریکی تر بلتین: کاکلە ی بیری بۆرژوازی تازە پێگە یشتوو یان پێک دەھێنا. ئەمە جگە لەوەی کە دیاردە ی یاخیبوون، بەتەنھا لایە نێک و دووانی نەگرتەو. بە لکو بە شێوە یەکی مەوزوعی لە مەیدانی ئەو زانیارییە تەجربییانە یشدا خۆیان دەنواند کە تارپادە یەکی زۆر لە ئەدەب و سیاسەتەو دەور بوون، چونکە سەرپاکی ئەو ئەنجامە گەورانە ی زانایان بە دەستیان ھێنا، رویی راستە قینە ی ئەو بیروباوەرە دواکەوتووھەکانیان ریسوا دەکرد کە بە درۆزایی چەند سەدە یە ک مێشکی جە ماوە ریان نیفلیج کۆردبوو. لە بەر ئەوە دەبینین ھەلوئیسٹی توندوتیژی کلێسە تەنھا بە رامبەر بە و جۆرە کە سانە بوو کە بێ پێچ و پەنا دوزمنا یە تییان دەکرد. بگرە ژمارە یەکی زۆر زۆر لە ناو دارانی رینیسانسیشی گرتەو و لە پیش ھەموویشیانەو زانایانی ئەو سەردەمە. باشترین بە لگە ی ئەم حەقیقەتە پیش لەو جەوجۆلە دا دەر دەکەوێ کە دادگاکانی پشکنین لەو کاتە دا نواندیان. بە نمونە: دام و دەسگای سەر بە کلێسە نە ک ھەر بیروپا یەکانی "کۆپەرنیکۆس" ی رەت دەکۆردەو، بە لکو ئەو کتیبە ییشی قەدە غە کرد کە زۆر یە ی ژسانی خۆ ی بۆ تەرخان کۆردبوو. ھەمان ھەلوئیسٹیشیان بە رامبەر بە "گالیلۆ" نیشان داو ناچار یان کرد واز لە پشستگ ی ریکرنی تیۆرە کە ی "کۆپەرنیکۆس" بەینێ کە دە یسوت: زەوی بە چوار دەوری رۆژدا دەخولێتەو. ئەمانە و زۆر زانا و رۆشن بیری دیکە ی سەردەمی رینیسانس، یان ھەموو تەمەنیان لە زیندانە تاریکەکاندا بردەسەر، یاخود بە زیندوو ی دەسووتینران. زانای گەورە ی ئیٹالیای "جیۆردانو برونۆ" پاش ئەوە ی ھەشت سالی رەبەق لە زیندانەکانی دادگای پشکنیندا و لە ژۆر زەبری نازارو ئەشکەنجە دا نالاندى، لە مانگی تشرینی دووھەمی سالی ۱۶۰۰ دا و لە گۆرپە پانێکی شاری "رۆما" دا بە پیش چاری خەلکەو ئەگری تییر درا^(۴۱). سەبارەت بەو ھیش کە زمانەوانی فەرەنسای "دولیبە" بە ھۆی چاپخانە

^(۴۱) "برونۆ" لە کاتی لیپرسینەو دا بەو بەرپی نازایە تییبەو بەرگری لە بیروپا یەکانی خۆ ی کرد. تەنانت

تایه‌تیه‌که‌ی خویه‌وه، بیروپای هومانستان‌ی بلاوده‌کرده‌وه، له‌مانگی ئابی سالی ۱۰۴۶دا له‌گه‌په‌پانگیکی "پاریس"دا سووتینرا. به‌لام هه‌موو نه‌م کرده‌وه ناره‌وایانه‌ه‌برده‌م ره‌وتی به‌ره‌و پیشه‌وه‌چووی مرۆفایه‌تیدا بیهوده‌بوون. چونکه‌مه‌حاله‌به‌ری خور به‌بیزنگ بگیری‌و ره‌وپه‌وه‌ی میژوو به‌ره‌ودوا بگه‌پنترتیه‌وه، جوانترین به‌لگه‌ی نه‌م رسته‌یه‌یش په‌یکه‌ره‌ لووت به‌رزو شکرداره‌که‌ی "دولیه"یه‌که‌له‌سالی ۱۸۸۹ز داو‌هه‌ر نه‌ر شوینه‌ی تیددا سووتینرا، به‌ناهه‌نگیکی که‌شه‌نگ په‌رده‌ی له‌سه‌ر لابر‌او سه‌لماندی که‌نه‌سه‌ر کو‌تکردن‌و نه‌سو‌تاندنی جه‌سته‌ی ناده‌میزاد، ناتوانن بیری به‌رزو گیانی پیروزی له‌ناو بیه‌ن. ئا به‌و جورده‌ شاتری تراژیدیا که‌ی سالی ۱۰۴۶ له‌پاش "۲۱۳" سال بیوه‌گه‌په‌پانگیکی رازاوه‌ی "پاریس" و به‌بێ ده‌نگی جوانترین چیرۆک‌و رازاوه‌ترین په‌ندو داستان بۆ نه‌وه‌ له‌دوای نه‌وه‌ی مرۆفایه‌تی ده‌گه‌په‌په‌وه.

له‌به‌شیکی تری نه‌م لی‌کۆلینه‌وه‌په‌دا که‌دینه‌ سه‌ر باسی ناو‌دارانی رینیسانس، چه‌ند قوریانییه‌کی تری دادگای پشکنین به‌نموونه‌ ده‌هینینه‌وه. وه‌نه‌بێ زه‌به‌روزه‌نگی دادگای پشکنین به‌ته‌نها نه‌نجامی نه‌و مملانه‌یه‌ بوو بێ که‌له‌ نیوان کۆن‌و نویدا رووی‌دا، نه‌خه‌یر. به‌لکه‌هه‌رچه‌یه‌کیان ده‌کرد هه‌ول‌و کۆششیکی بێ سه‌مه‌ر بوو، بۆ هه‌شتنه‌وه‌و درێژه‌ پیدانی سیستمیک بیرویاوه‌پی نوێ له‌ناخه‌وه‌ پوو‌کانه‌بووه‌وه‌و نه‌یده‌توانی چیت‌ر خۆی به‌په‌په‌وه‌ رابگری.

۷- سه‌رده‌می رینیسانس گه‌رانیکی راسته‌قینه‌ی له‌ژیانی کۆمه‌لایه‌تی ئافره‌ت‌دا به‌ریا

کرد؛ بیا‌ره‌ نه‌مه‌یش نه‌نجامی نوو هۆی گه‌وره‌ بوو:

یه‌که‌م: هومانسته‌کان تپه‌وانینیکی نوێیان هه‌بوو به‌رامبه‌ر تا‌که‌که‌سی ناو کۆمه‌لایه‌تیک ئافره‌ت نیوه‌ی پێک ده‌هینن.

دووه‌م: شیوازی به‌ره‌مه‌هینان به‌تایبه‌تی له‌سه‌ره‌تای سه‌ره‌ل‌دانی سه‌رمایه‌داریدا، له‌جاران زیاتر پتویستی به‌هینی کار بوو، به‌پاده‌یه‌که‌ ده‌یویست سوود له‌وزه‌و توانای

له‌م کاته‌دا که‌بریا‌ری سو‌تاندنیان دا، به‌گالته‌ پیکردنه‌وه‌ به‌دادگای وت: وابه‌زام ئیوه‌ زۆر له‌من زیاتر نه‌و بریا‌ره‌ ده‌ترسن.

نافره تیش وه ریگری. به هر حال له سه رده می رینیسانسدا نافره تی نه وویایی خوی گه یانده مهیدانی به ره مهیتانی پیشه سازی و نووسین و تخته ی شاتو و ته نانه ت له مشت و مپی فله سه فیشدا به شداری ده کرد. به و پییه پله ی کومه لایه تی گه بیسته ناستیکی بالاتر، به تاییه تی له شاره کانی نیالیادا که باروزوو فینکی گونجاوتریان بز ره خساو نافره ت بووه خاوه نی روشنیرییه کی به کجار قول^(۴۵).

نه نجامه کانی رینیسانس و بزوتنه وه ی مرؤفایه تی جگه له وانه ی پیشتر باسیان کرا، زۆر نه نجامی دیکه ی له مهیدانی داهینانی هونریی و گه شه کردنی بیرو به ره می نه ده بی و تیگرای زانسته مرؤفایه تییه کاندا هینایه کایه وه و به ناشکرا له سه ربرده ی زیان و داهینانی ناوداره نه مره کانی نه و قوئاغه دا به رجه سته ده بن.

* * *

Renaissance and Reformation, 1300-1684, Edited. By G.R. Elton, ^(۴۵)
Second edition, New York- London, P.85- 86.

به‌شی چوارهم

نهمران

له‌بەر رۆشنایی لاپه‌په‌کانی پێشه‌وه، بۆمان ده‌رده‌که‌وتی که رێنيسانس رۆلێکی گه‌وره‌ی له‌ژيانى رۆشنبیرى ولاته نه‌وروپاییه‌کاندا بینيوه و کارى له‌سه‌رجه‌م بیروه‌نهرى مرۆفایه‌تى کردووه و چرایه‌کی دره‌وشه‌دارى شارستانیه‌تى مرۆفایه‌تییه.

هه‌ر له‌و سه‌رده‌مه‌دا بوو، به‌ره‌مه‌ نه‌ده‌بی و هونه‌رییه‌ نه‌مه‌ره‌کان گه‌یشته‌ لوتکه‌ی جوانی. هه‌ر به‌هۆی سه‌رده‌می رێنيسانس‌ه‌وه زیندووکردنه‌وه‌ی که‌له‌پورى کۆن نه‌و گه‌رپاته‌ مه‌زنه‌ی به‌سه‌ردا هاتو زانست و فه‌لسه‌فه‌ و زانیارییه‌ سه‌روشته‌ی و مرۆفایه‌تى و په‌روه‌ده‌یه‌کان و یاسا و سیاسه‌ت و زۆر لایه‌نى دیکه‌یشی گه‌رتوه.

وه‌ک له‌پێشه‌وه باسکرا، سه‌رپاکی گه‌لانى نه‌وروپا به‌شدارییان له‌سه‌رده‌می رێنيسانسدا کردو سامانیکی گه‌وره‌ و شاراه‌ی فۆلکلۆری میلیی و نه‌ته‌وه‌ی و تاقیکردنه‌وه‌ی رابوردوویان سه‌ر له‌نۆی خسته‌وه‌ به‌رده‌ست. نه‌مه‌ جگه‌ له‌وه‌ی چه‌ندین رۆله‌ی مه‌زنى پێگه‌یانده‌موویان به‌په‌رۆشه‌وه ، له‌ پێناوی به‌ره‌وپێشه‌وه‌ بردنى ره‌وره‌وه‌ی میژووی کۆمه‌لدا ناماده‌ی کارکردن و خۆبه‌ختکردن بوون .

تۆریه‌ی هومانیه‌ستان سووریوون له‌سه‌ر نه‌وه‌ی بێ وچان کۆشش بکه‌ن ، چونکه‌ له‌و باوه‌په‌دا بوون نه‌اده‌میزاد به‌ زانایی له‌دایک نابێ‌وته‌نهما هه‌ول و ته‌قلای به‌رده‌وام ده‌یگه‌یه‌نێته‌ نه‌و په‌له‌یه‌ . خۆیشیان نمونه‌ی ئامیزادیکن له‌ په‌له‌ی که‌مالیان نزیک کرده‌وه ، چونکه‌ شه‌وورۆژ خۆیان ده‌ره‌تانده‌ دلسۆزانه‌ کاریان ده‌کردو هه‌م سوودیان له‌خه‌لکی وهرده‌گه‌رت و هه‌م سوودیان پێ‌ده‌گه‌یانده‌ن.

له‌یه‌دا ده‌توانین ووته‌یه‌کی ”پیه‌ر پاولۆ”ی هومانیه‌ستی ئیتالیایی به‌ نمونه‌ به‌هێننه‌وه‌ که‌ نه‌وپه‌ری به‌ختیاری له‌ کۆششی بێ وچاندا ده‌بینیوه ، به‌په‌راوه‌یه‌ک

شەوی بە مردن شوپھاندووو دە یگوت : "نووستن کات بە فیرۆ دەدا". ھەر لە و بارە یەوہ
لە ووتاریکدا کە ئا راستە ی زانایانی کرد دەلێ : ئەو کە سە ی
ئارەق برۆژی بە سەر ھەموو تەنگو چە لە مە یە کدا زال دە بێ و دە گاتە پایە ی خۆ ی ^(٤٦). ئا
بە م گیانە بەرزەوہ پیاوانی سەردە مە رێنیسانس کاریان دە کرد .

راستیە کە ی کە س بۆ ی نالۆ ی سەرژمیری یە ک بە یە ک ناوی زاناو نیگارکیش و
نووسەرانی ئەو سەردە مە بکا، چونکە سەدان ناوی درەوشە دار ھەن، وە ک لە
بە شە ی خاسییە ت و ئە نجامە کانی رێنیسانسدا ووتمان، بەرھە مە نە مریان بۆ
بە جێ ھێشتووین.

لێرە ییش بە نواوہ ھەول دە دەین چە ند بێرۆ پایە کی گشتی سە بارە ت بە جموجۆ لی
ھە ندێکی تر لە و کە لە پیاوانە بخەینە پێش چا و ، تاوہ کو وێنە یە کی راستە قینە ی
رێنیسانس لە قۆناغە جیا جیاکانیدا نیشان بە دەین .

پێشە وایانی رێنیسانس

گومان لە وە دا نییە کە دەرکە و تەنی پێشە وایانی رێنیسانس و سەر ھەلدانی
بزوو تەنە وە ی مۆرفایە تی لە ئیتالیادا ، باروزوو فی مێژوو یی رە خساندنی و گە شە ی
پێکردن.

"دانتن" و "پە ترارک" و "پۆکاشیۆ" کە سێ زانای ئەو سەردە مە ن بەردی بناغە یان بۆ
تە لاری بەرزو بلندی رێنیسانس دارپشت. ھەر لە بەر ئەو ھیش بێرۆ جموجۆ لیان پایە خێکی
تایبە تییان پێ دە درێ و بە ھۆیانە وە دە توانرێ دە ست نیشانی لایە نە بنچینە ییە کانی
قۆناغی یە کە مە ی رێنیسانس بکری.

^(٤٦) ن.ف. بیفیاکینا- پیمەر باولۆی ھومانست. زانایان کاری فیکری. "ئابوری و سیاسەت و کلتوری
ئەوروپا لە سەدە کانی ناوہ راستدا، بەزمانی روسی- مۆسکو ١٩٧٢ ل ٣٤٢.

شهوې به مردن شو بهاندووه ده يگوت : "نووستن کات به فېرې دده". هر له و باره يه وه له ووتارېکدا که ناراسته زانايانې کرد ده لئ : نه و که سه ي ناروق برېژئ به سر هموو ته نگو چه له مه يه کدا زال دهبې و ده گاته پايه ي خړې^(۱۶). تا به م گيانه به رزه وه پياوانې سرده مي رښيسانس کاريان ده کرد .

راستيه که ي که س بړې نالوئ سرژميرې يه ک به يه ک ناوې زاناو نيگارکيش و نووسه رانې نه و سرده مه بکا، چونکه سهدان ناوې دره وشه دار هه ن، وه ک له به شي خاصيه ت و نه جامه گانې رښيسانسدا ووتمان، به ره مي نه مريان بړ به جې هښتووين.

ليزه يش به دواوه هه ول دده ين چه ند بيروپايه کي گشتي سهاره ت به جموجړلې هه نديکې تر له و که له پياوانه بخينه پيش چاو ، تاوه کو وينه يه کي راسته قينه ي رښيسانس له قوناغه جيا جيا کانيدا نيشان بدين .

پيشه و ايانې رښيسانس

گومان له وه دا نيه که ده رکه وتني پيشه و ايانې رښيسانس و سر هه لدني بزوتنه وه ي مرقا يه تي له ئيتاليدا ، بارونزوونې ميژووي ره خساندنې و گه شي پيکردن.

"دانتي" و "په ترارک" و "پوکاشيږ" که سي زاناي نه و سرده مه ن به ردي بناغه يان بړ ته لاري به رزو بلندي رښيسانس دارشت. هر له بهر نه وه يش بيرو جموجړليان بايه خيکي تاييه تيان پي ده درئ و به هزيانه وه ده توانرئ ده ست نيشانې لايه نه بنچينه ييه گانې قوناغي يه که مي رښيسانس بکړئ.

^(۱۶) ن.ف. بيفياکينا- پير باولزي هومانيسټ. زانايان کاري فيکرې. "نابوري و سياست و کلتوري نهوروي له سده گانې ناوه راستدا، به زماني روسي- مژسکو ۱۹۷۲ ل ۳۴۲.

“دانتی” ۱۲۶۵-۱۳۲۱ ز

“دانتی نه لیگیری” شاعیریکی ناسراوی ئیتالیایه و لای هموان یه که مین موژده دهری سرده می رننسانسه . له فلزده نسا“ له دایک بووه و له ژبانی سیاسیدا هاوبه شیبه کی بیاری کردووه . له رووی فیکریه وه سر به و ریبازه سیاسیانه بوو که دژی دهسه لاتدارانی سرده مه که ی بوون . هر له بهر نه مهیش بوو پاشمله حوکم دراو تا ئه و کاتهی له “رافنا” گیانی به خاک سپارد ، ناواره وده ریه دهری نیشتمان بوو .

“دانتی” روشنبیر ترین که سی سرده مه که ی خۆیه تی^(۱۷) بۆیه توانی له لایه نه گرنگ و تامباره کانی ره وتی که شه کردنی ژبان و کۆمه ل به شتیوه یه ک تی بگا که بۆ ئه و کاته تیگه بشتنیان کاریکی هه روا ناسان نه بوو .

“دانتی” په نجه ی بۆ ئه وه راکتیشا که زمانی نه ته وه یی له توانیدا هه یه پال به میلله ته وه بنی و گورانیکی بنه په تی تیدا پیک بهیئن . به وه له لویسته یشی بووه دیارترین نه و پیتشه وایانه ی داوایان ده کرد له به ره می ئه ده پیدا له بری لاتینی زمانی ئیتالیایی به کار بهیئن .

نهم بانگه وازه ییش له ناو روشنبیرانی “فلزده نسا” دا به جۆرک دهنگی دایه وه ، روشنبیران وه ک خۆیان ده یانگوت : هه ستیان به “تام و چیژی شیوه ی نوئ ده کرد”^(۱۸) له سه ره تاوه نوسینه کانی “دانتی” رۆل یکی گرنگیان گێراو نهم ریبازه تازه یه یان چه سپاند .

چونکه له دارشتندا ناوازیکی ناسک و ته رو بپی پین ده به خشین ، به مهیش ژماره یه کی رۆر نوسه رو خۆینه ری به لای خۆیدا پاکتیشا و هانی دان بایه خی پین بده ن و چیژی لێ وه ریگرن و سه ره تابه کی گرنگیش بوو ، تاوه کو ئه ده ب له چوار چیوه نه کادیمیاییه

^(۱۷) هه ندیک سوورن له سه ر ئه وه ی که لیکۆلینه وه یه کی تیرو ته سه ل سه باره ت به ((دانتی)) و ره گێرانی کۆمیلدیا)) به نسبت پسپۆزانی نه و رو یا وه - نه گهر بارو زرو فینکی گونجاویان بۆ بره خسی - پیتویستی به ۲۰ سال دهبین .

^(۱۸) ا.أ. جوییه دانتی - ((میتووی جیهان)) به زمانی رووسی . بهرگی سنیم ل : ۶۲۱ .

تهنگه بهره‌گهی سده‌ی ناوله‌راست ده‌ریاز بکا . به‌و پییه ئم لایه‌نه فیکریه گرنکه له‌وه ده‌رچوو ته‌نھا بابته‌ی فیکردنی ئو تویره‌هه‌لبژارده‌یه بی‌ی که زمانه‌ کۆنه‌کانیان ده‌زانی، به‌ پیچه‌وانه‌وه هیزی داهینه‌رانه‌ی که‌وته به‌رده‌ست کۆمه‌لانی خه‌لك .

"دانتن" ئه‌وه‌نده په‌رۆشی زمانی نه‌ته‌وه‌یی بوو ، هه‌ر به‌نوسینه‌وه پانه‌وه‌ستا، به‌لکو وه‌ک زانایه‌کی زمان شو‌ناس چی توانای هه‌بوو ته‌رخانیکردو هه‌میشه پی‌ی له‌سه‌ر گرنگی هیزی ده‌رپرین داده‌گرتو چه‌ند باسیکیشی "له‌باره‌ی زمانی زاره‌کی" به‌وه نویسی^(۱۹) . یه‌که‌م کتییی به‌راوردکاری له‌باره‌ی زمان و شیعره‌ی رۆمانیه‌وه دانا . خۆشه‌ویستی زمانی نه‌ته‌وه‌یی لای "دانتن" گه‌یشه‌ پله‌یه‌ک به‌ "نانی جزوی" ده‌شوبه‌اند . چونکه له‌وه‌سهرده‌مه‌دا هه‌ر ئه‌و جۆره‌ نانه‌ ورگی هه‌زاران ئیتالیایی په‌ ده‌کرد، له‌ کاتی‌کا جۆره‌ نایابه‌کان وه‌ک زمانی لاتینی بۆ تویره‌کی کۆمه‌لایه‌تی ته‌رخان کرابوو . ئا به‌م شوبه‌اندنه‌و به‌وه‌سه‌رکه‌وتوویه‌هه‌غزاوه‌به‌ستیکی ئه‌وه‌نده قوولی هه‌بوو، وینه‌یه‌کی ناشکرای ریبازی فیکری ئم شاعیره‌هه‌زمنه‌مان ده‌خاته به‌رده‌ست . ئه‌و ده‌ویوست، بۆ خه‌لکی، بۆ گه‌لی ئیتالیا بنووسن، بۆیه‌ زمانی جه‌ماوه‌ری هه‌لبژاروو به‌هۆیه‌وه له‌گه‌لیاندا ده‌دوا و فیزی ده‌کردن . به‌هه‌وایه‌کی به‌تینیشه‌وه دژی ئه‌و که‌سانه‌ راده‌وه‌ستا خۆی واتنه‌ی به‌چاوی سووکه‌وه ته‌ماشای "زمانی رازاوه‌ی میلیمان" ده‌که‌ن .

"دانتن" نۆبه‌ره‌ی به‌ره‌مه‌ ئه‌ده‌بییه‌کانی برتی بوو له‌ کۆمه‌له‌ شیعرێک و چه‌ند پارچه‌ په‌خشانیک و ناوی نا "زیانی نوێ" و تئیدا چیرۆکی خۆشه‌ویستی خۆی و کیرۆله‌ی فلۆره‌نسای "پاتریس پۆرتیناری" ده‌گه‌رته‌وه که‌ چۆن له‌ته‌مه‌نی ۹ سالییه‌وه کاری له‌هه‌ست و هۆشی کردوو . گه‌رچی له‌ته‌مه‌نی ۱۸ سالییدا مه‌رگ ناوقه‌ی سه‌ری ده‌بی، به‌لام ده‌بیته‌ سه‌رچاوه‌ی نیله‌امی زۆریه‌ی به‌ره‌مه‌ شیعریه‌کانی . گرنگی ئم

^(۱۹) دانتن بۆیه ئه‌و کتییه‌ی به‌زمانی لاتینی نویسی تاوه‌کو سه‌رنجی نویسه‌رو زانایان بۆ ئه‌وه رابکێشتی که‌ تا ج راده‌یه‌ک زما‌ی ئیتالیایی توانای ده‌رپرینی هه‌یه . له‌ویش ده‌ترسا گه‌رینو به‌ئیتالیایی بنووسن ئه‌وانه‌ پێیان شه‌رم بی‌یخوێننه‌وه و ده‌ستاوده‌ستی پی‌یکه‌ن .

بهرمه‌می "دانتی" هر له‌وه‌دا نیه که تاج‌هند له‌په‌وی شیوه‌و ناوه‌پۆکه‌وه سه‌رکه‌وتنی
 بده‌ست هیناوه، نه‌خیر. به‌لکو گرنگیه‌که‌ی له‌وه‌دایه که به تاقیکردنه‌وه سه‌لماندی
 له‌توانادا هه‌یه مه‌سه‌له واقیعیه‌کانی زیان به‌شیوازکی نه‌ده‌بی و به‌زمانی جه‌ماوه‌ر
 له‌خه‌ک بگه‌ینرئ. به‌م کاره‌یشی کۆت و پیوه‌ندی نه‌کادیمی کلاسیمی تینکشکاند
 که‌مه‌یدانی بزوتنه‌وه‌ی نه‌ده‌بی هینابوه‌وه یه‌ک و بواری لی ته‌نیبوو.

نه‌ده‌بیاتی "دانتی" چ له‌په‌وی شیوه‌و چ له‌په‌وی ناوه‌پۆکه‌وه له‌شاکاری "کۆمیدیا" دا
 که‌ئوای خۆی به "کۆمیدیا‌ی یه‌زدانی" ناوبرا گه‌یشته‌ لوتکه. نه‌م به‌رهمه به‌نرخه‌ی
 به‌گه‌وه‌ری دره‌وشه‌داری هه‌موو دیالیکته ئیتالیا‌یه‌کان و په‌ندی میلی و نامۆزگاری
 به‌نرخ و نمونه‌ی میژوویی پازاندنه‌وه. بایه‌خیکی تایبه‌تیشی به‌دیالیکتی "تۆسکانیا" یی
 لۆ پیتی له‌سه‌ر داگرت. له‌په‌وی هونه‌ریشه‌وه، هارمۆنیا‌یه‌کی نه‌وتۆی پی‌به‌خشی
 له‌وکاته‌دا هیچ زمانیکی دیکه‌ی نه‌دروپایی، پیتی نه‌گه‌یشتبوو. سه‌ره‌نجامیش "کۆمیدیا‌ی
 یه‌زدانی" بووه بنکه‌یه‌کی پته‌وی زمانی نه‌ده‌بی به‌گرتوی ئیتالیا، که تا ئیستایش
 به‌هۆی نه‌وه‌موو په‌ند و نامۆزگاری و ورده‌کاریه‌وه‌ی پیتی مشت و مالکراوه، له
 فره‌نگی نه‌و زمانه‌دا جیگای شیاری خۆی داگیر کردوه. وه‌نه‌بی بایه‌خی "کۆمیدیا‌ی
 یه‌زدانی" که بریتییه له "۱۰۰" سرود و نزیکه‌ی "۱۴" هزار به‌یت، ته‌نها له‌وه‌دا بی
 که‌فره‌نگی زمانه‌وانیی ده‌وله‌م‌ه‌ند کردوه. ناوه‌پۆکی نه‌و شاکاره پیره‌تی له‌بیروپای
 کۆمه‌لایه‌تی و سیاسی و فه‌لسه‌فی زۆر قول و پڕ مانا و به‌گژاچوونیکی ناشکراو چاو
 نه‌ترسانه‌یه دژی یاسا و نه‌رتی کۆن و به‌پیره‌وه چوونکی زیره‌کانه‌یه و پیشوازی
 له‌دوونیا‌یه‌کی باشت ده‌کا، به‌لام له‌قابلیکی خوازکاری "مستعار" دا.

"کۆمیدیا‌ی یه‌زدانی" به‌بیتیکی شیعی خه‌یاڵیه‌و نووسه‌ره‌که‌ی به‌هۆیه‌وه ده‌چینه
 نه‌دوونیا "قیامت" که له سێ شوین پیکهاتوه، دۆزهخ "الجحیم" و خاوینگه "المطهر"
 و به‌هه‌شت "الفردوس". "دانتی" له‌م گه‌یشته‌دا شاعیری بت په‌رستی رۆمانی
 "فیرجیل ۷۰-۱۹ پ.ز" ده‌کاته ری نیشاندهری قۆناغ به‌قۆناغ ده‌بیا تا له به‌هه‌شتدا به

دیداری "باتریس" ی خۆشه‌ویستی شاد ده‌بێ. "دانتنی" هه‌روا له خۆ "فیرجیل" ناکاته
 شاره‌زاو ری نیشانده‌ری، ئه‌و له‌وه‌لێژاردنه‌ی مه‌به‌ستیکه‌ی قوولتری هه‌یه.

"فیرجیل" هاوچه‌رخه‌ی سه‌رده‌میکه‌ی بوو، خۆی شارستانیه‌ت تێیدا به‌ره‌و ئاوابوون
 هه‌نگای ده‌نا. له‌ شیعره‌کانیدا ئاواته‌خوای به‌ره‌به‌یانیکه‌ی بوو "رۆژی سه‌ده‌یه‌که‌ی
 زۆرین" ی تێدا هه‌لبێ. شان به‌شانی ئه‌ویش به‌شان و شکری ئه‌و یاسا و نه‌ریته‌یه‌ی
 رۆمای کۆندا هه‌لی ده‌دا که به‌ دل و گیان ئاره‌زووی ده‌کردن و باوه‌په‌ی به‌مه‌زنه‌یان
 هه‌بوو. له‌لایه‌که‌ی تریشه‌وه‌ ره‌وشتی به‌رنه‌ی هه‌وایی و جموجۆلی بێ‌پایان و دلسۆزی
 "فیرجیل" لای ناودارانی رینیسانس، باشترین نمونه‌ی ئاده‌میزادی سه‌رده‌مه‌که‌یان بوو.

پێ به‌په‌ی ئه‌میش ئافره‌تیکه‌ی له‌گه‌لیدا ده‌چێته‌ به‌هه‌شت خۆشه‌ویستیه‌ی که‌سیه‌تی. جا
 سه‌ره‌پای هه‌یزی خه‌یالی شاعیر و خۆبه‌ستنه‌وه‌ی به‌ خۆشه‌ویستیه‌ی "پاتریس" و یاسا و
 نه‌ریته‌ی ئاینی عیساویه‌وه‌، ده‌بینین شانازی به‌ تاکه‌که‌سی خه‌رخا و هاوچه‌رخه‌وه‌ ده‌کا،
 که‌ چۆن ده‌یگه‌یه‌نێته‌ به‌هه‌شت و له‌ته‌ک خۆشه‌ویستیه‌ی که‌سیدا به‌یه‌کتیه‌یان ده‌گه‌یه‌نێ.

"گرمیدیای یه‌زدانی" به‌ گه‌شتیه‌ی، مۆرکی په‌ندو ئامۆژگاریه‌ی ئاینی پێوه‌ دیاره‌ که‌ دانته‌ی
 نه‌یده‌توانی خۆی لێ قورتار بکا. به‌لام له‌گه‌ل ئه‌وه‌یشدا ناوه‌رێکه‌که‌ی تیرترین ره‌خنه‌ی
 ئه‌ده‌بیه‌ی که‌ تانیستا ئاراسته‌ی کلێسا و پیاوانی سه‌ر به‌کلێسا کرابێ. "دانته‌ی"
 سه‌روودی یه‌که‌میان بۆ رووداوه‌کانی ناو دۆزه‌خ ته‌رخان ده‌کا و تێیدا په‌رده‌ له‌ په‌وی
 خۆپه‌رستیه‌ی و دۆزه‌قیی و چاوپنۆکی پیاوانی کلێسا هه‌لده‌مالێ. له‌وه‌یش گه‌رنه‌تر
 ئه‌وه‌یه‌که‌ له‌ سه‌روودی نۆزه‌مه‌مه‌داو له‌ناو کلپه‌ی ئاگری دۆزه‌خدا چاوی به‌وه‌شه‌ و
 پاپایانه‌ ده‌که‌وێ که‌ قه‌واله‌ی خوالیخۆشبوون - صکوک الفلزان - یان فرۆشتوه‌. ده‌بینی
 ئه‌وانه‌ له‌گه‌ل ئه‌و تاوانبارانه‌دا ده‌سوتین که‌ له‌م دونه‌یا چه‌ته‌ و رێگه‌ی ساخته‌بازو دوو زمانو
 بوختان که‌ رو خایه‌نی نیشتمان بوون. ئاگری هه‌میشه‌یه‌ی ده‌کاته‌ نیشته‌جێی ئه‌و
 پاپایانه‌ی له‌وه‌ دونه‌یا چاوی پێیان ده‌که‌وێ و گه‌فتوگۆیه‌یان له‌گه‌ل ده‌کا. ئه‌مه‌ له‌کاتێکا

ریزنکی زرد له شاعرو فیهل سوفه بت پرسته کان دهنی، چونکه به دلسوزییه وه خزمه تی زانست و کومه لیان کردووه و وه ک دیمان یه کیکیش له وانه هله ده بژیری و ده یکاته ری نیشاندهر. خژشه ویسترین که سی خژیسی که "پاتریس" بوو، کردییه نمونه ی ئاده میزادی سرده مه که ی.

به همان ده ستور "دانتی" به شی دووه می ئوه دنیا که بریتیه له خاوینگه "المطهر" بو فرمانپه واه بت پرسته کانی "رمان" ترخان ده کا، چونکه ئه وانیش له سرده می خویاندا به وپه پی دلسوزییه وه خزمه تی ولاتیان کردووه و ماوه ی به دپه وشتیو به رتیل خولردنیان نه داوه. بی گومان ههستی ناسک و باوه پی نه گپو پته وی به ئاینی عیسانی ولیان لی کرد نه توانی له "نعراف" زیاتر به وانه ره واه ببینی. به م کاره ییشی ده یانخاته خانه یه که وه له پاپاکان به چاکتریان داده نی. به لام ئه و جیا کردنه وه یه همان کات ریزه بی مرؤفی سرده مه که ی که به لایه وه که س نایگاتی.

هه رچونیک بی تابلو به جهرگه کانی "کومیای یه زدانی" ره خنه یه کی ناشکرایه له کلیمه و بانگه یشتنی خه لکییه بی ئه وه ی په نپه وی ره وشتی جوان و نه ریتی به رزی نیشتمانی بکن. له کرمیدیا دا، هه ر ئه و جیره که سانه به به هشت شاد ده بن، بی ئه وه ی حساب بی پله وپایه ی کومه لایه تی ئه م دونیایان بکری.

هه موو ئه مانه ی ووتران گرنگن و له گرنگیش به ولاره ترن. به لام "کومیای یه زدانی" به کیکیشه له و چیرۆکانه ی ناوه رۆکیکی قوولی نیشتمانیی هه یه و ه ناشکرا ته عبیر له بوونی نه ته وه یی که لی نیتالیا ده کا. نووسه ری "کرمیدیا" خه و به به یه کیتی نیتالیا و نه هیشتمانی شه پو ناکۆکی ناوخۆوه ده بینن و ده یه وی ده سه لاتی دونیایی له ده ست پاپاکان وه ریگریته وه^(*). هه مو ئه مانه ییش هه ل و مه رچی بنچینه یی بوون بی ئه وه ی وولات له رووی سیاسییه وه نه ش و نما بکا.

(*) بهر له وه ی "لورینزۆ فاله" بیسه لیتنی که "به خشی قرسته تین" به لگه نامه یه کی ساخته یه.

"دانتی" زرد به توندی ره خنه ی لینگرت، بی ئه وه ی بزانی ئه م به لگه نامه یه شتیکی دروستکاره .

R. Weiss, Op. Cit., P. 43.

بروانه:

له "كۆمىدىيەي يەزدانى" دا خوئىنەر ھەست بەسەرەتاي سەرھەلدانى ئابدۇلئۆزىي سەدەيەكى نوئ دەكا. بېجگە لەمانەي باسگران "دانتى" لە ناوەرۆكى ئەم شاكارەيدو بەھزى ئەو دىيالۆژەو بە خەيال لە نىوان كەسانى جۆرىەجۆرى ناو "كۆمىدىيا" كەيدا سازى دەكا، دەيەوئ ئادەمىزادى نوئى شارە پەرەسەندووەكانى ئىتاليا نىشان بدو پىن لەسەر خودى مروف و نرخی بنيادەم دابگرئ كەخۆى واتەنى "ھزى ھاتنە دونىيەي بۆ ئەو يە بەرز بفرئ". دانتى بە قولىي دەروانىتە جوانىي سروشەت و ديمەنە دلپىنەكانى بەھشتىش ھەر لەوئو ھەلدەھىنجئ و دەيان نەخشىنئ. لەمەو بۆمان دەردەكەوئ كە سىمەي ھەرە ديارى "كۆمىدىيەي يەزدانى" ئەو يە بە پەرشەو تەعبىر لەبەرەو پىشەو چوونى كۆمەل دەكاو بە گەشبينىيەو دەروانىتە پاشەرۆژو بەباوەرئكى پتەو ھەو خەلكى تىدەگەيەنئ كە دەتوانرئ چارەسەرى ھەموو گىرگرفتەكانى كۆمەلگاگەي بكرئ. ھەر ئەم ھۆش بوو پالى بە "دانتى" يەو نا، بەيتە شىعريەكەي ناو بنئ "كۆمىدىيا"؛ چونكە نووسەرانى سەدەي ناوەرەست بەو بەرھەمە ھونەريانەيان دەووت "كۆمىدىيا" كە بە گەشبينى كۆتاييان دەھات و موژدەي خىرو خۆشبي بە خەلكى دەدا^(۱). ئەمە لەلايەك و لەلايەكى ترىشەو ناوەرۆكى بەيتەكە ھەمان مەفھومى تىرى كۆمىدىيەي بەسەردا دەچەسپئ، لەو روو ھەو كە ئامانجى رەخنەگرتنە لە ناتەواويەكانى كۆمەل و نەرىتى كۆن بەشئو يەكى پىكەنىناوئ. ھەرچى ووشەي "يەزدانى" يشە، ئەوانە پئوھيان لكاند كە دواي "دانتى" دلەستەي بەيتەكە بوون. چونكە ناوەرۆكىكى چەو ئامانجىكى بەرزو پىرۆزى دەبەخشى و تئيدا ئادەمىزەو سروشەت بە جوانترىن شئوھى ھونەرىي نىشان دەداو لەسەر ئاوازىكى مۇسقىي رەوانو بئ گرئو كۆل مشت و مالى دەكا. ئەمە جگە لەو كەش و ھەوا روحيەي بەو شئووزە قەشەنگە پىكى دەھىنئو بەسەرھاتەكانى تئيدا ھەلدەسوورئىنئ. پوخەي قسە ئەو يە

^(۱) كۆمىدىيا لە بنەرەتدا لە ووشەي (Komodia) كۆنەو ھەرگىراو ھەو لە سەردەمى گرئىكا بەگۆزانی پىكەنىناوئ دەگوترا.

گرمیدیاى یه زدانى " به پاستگزییه وه بووه " ناویننه یه ك چى زانست و ناوات و هه سستی سرده مه كه ی هه بوون تییدا ره نگیان ده دایه وه " (۶۷).

سهره پای نه مانه، ده بن نه ویش له یاد نه کری که چ هه لویستی رژانه ی "دانتن" و چ ناوه رژکی به ره مه کانی -ته نانه ت گرمیدیاى یه زدانیه که پیشی له کم و کورپی به درنه بوون. له سرده می دهریه دهریداو پاش نه وه ی ناوچه به ناوچه ی ئیتالیا که پرا تونی له هزی تیکشکانی وولاته که ی تی بگا، بویه ده بیوت و له مه یشدا له سهره ق بوور " پیویسته هاوولاتیان له ناو خویاندا یه ک بگرن و واز له ناکرکی بهینن ". سواچار چه ند بیروپیه کی ئایدیالیزمیانه ی دهریپی که پیی وابوو له بهر رۇشنایاندا ده توانبرئ گیروگرفته سیاسییه کان چاره سهر بکرین، وه كه نه وه ی هرکه سه لای خویه وه گه شه به جیهانی مه عنوی ئاده میزاد بداو هه ول بدرئ خورش ویستی زانست له ده روونی خه لکیدای بیج به ست بیی.

"دانتن" له م روانگه یه وه بیروپا سیاسییه کانی ده خاته سو توئی نه و کتیه وه که ناوی "داوت الولیمة" ی ل ناو بوی ته واو نه کرا. جا له بهر نه وه ی له سرده می "لنتن" دا نه و بارو زووفه نه په خسا له سایه ییدا ناکرکی و سو به ره کیی ناو خوی نیوان دهره به گایه تی گره بکرئ، ده بینین بیر له سیستمیکی پاشایه تی به کگرتوو ده کاته وه، تلوهر کو حوکی سهرانسه ری جیهان بگا، به مه رجیک مه لبه ندی نه و رژمه وولاتی ئیتالیا بی. نه و جا ئیمپراتریه تی پیروزی رمانی که هه ر به ناو مابوو ده کاته "هیوای گه وه ی جیهانی مه سیحیه ت" و باشترین رنگاش بؤ پیکهینانی به کیتی ئیتالیا. نا له م تیروانینه وه به زمانی لاتینی کتیبیکی سه باره ت به پادشایان نووسی و تییدا زقر به توندی ره خنه له رژمی پاپایه تی ده گری، له هه مان کاتیشدا شیوه ی ده سلات و کرؤکی تامانچ و ناواته کانی ئیمپراتر به چاویکی نه وه نده ئایدیالیزمییه وه سه یر ده کا زقر له واقعی زیانه وه بوون .

لیره‌دا پیوسته نه‌و حقیقه‌تیش فراموش نه‌کری که "دانتی" رای وابوو، ده‌بن نه‌و سیستمه سیاسییه له‌گه‌ل به‌رژه‌وه‌ندی هه‌موو جیهاندا بگونجی و هه‌ر نه‌م گونجانده‌یش واده‌کا بنیاتنانی نه‌و جوره‌ رژیمه پیوست و ناچاری بی‌و^(۵۳) تا نوا هه‌ناسه‌ش به‌وپه‌پی دلسوزییه‌وه‌داوای ده‌کرد په‌یوه‌ندی نیوان ده‌وله‌تان له‌سه‌ر بنچینه‌ی ناشتی و ناسایش دایمه‌زیی .

له‌مانه‌وه بزمان ده‌رده‌که‌وی که "دانتی" لیها‌توانه‌ په‌نجه‌ی خسته‌سه‌ر ناته‌واوییه‌کانی کومه‌له‌که‌یو به‌قوولی ده‌ست‌نیشانی هژیه‌کانی کرد. به‌لام له‌گه‌ل نه‌م بیروپا واقعیانه‌دا بۆ رامالینی که موکووی کومه‌له‌که‌ی پیش‌نیزی ده‌کردن، چه‌ندین بیروپای نایدیالیزمیانه‌و ته‌نانه‌ت نواکه‌وتوانه‌ش ده‌رده‌به‌پی‌و لای وابوو گه‌ر بی‌و په‌یره‌و بکرین ده‌یگه‌یه‌ننه‌ نامانج و خه‌ونه‌کانی ده‌هیننه‌ دی. نه‌م شیوه‌ لیکنده‌وه‌یش خزی له‌خزیدا نه‌وه ده‌گه‌یه‌نن که بی‌ی "دانتی" له‌ ناستیکدا نه‌بووه له‌خه‌وش و ناته‌واوی پاک بوویته‌وه؛ هه‌ر به‌حوکمی نه‌م هه‌لویتسه‌ فکرییه‌یش ده‌بینین به‌رژه‌وه‌ندی تویتزه کومه‌لایه‌تییه جیا‌جیا‌کان ده‌رده‌به‌پی.

هه‌رچه‌نده "دانتی" له‌ دل‌وه دژی بیرو‌نایدیای سه‌ده‌کانی ناوه‌راست بوو، به‌لام بۆی نه‌لوا به‌ته‌واوی لییان پاک بییته‌وه. له‌به‌ر‌نه‌وه که بیینه‌سه‌ر هه‌سه‌نگاندنی به‌ره‌مه‌کانی پیشه‌وا‌ی په‌که‌می رۆژگاری رینیسانس، ده‌بن حسابیکی وردیان بۆ بکه‌ین چونکه ناویراو "په‌که‌م شاعیری سه‌ده‌ی نوییه" و له‌هه‌مان کاتیشدا "نوا شاعیری سه‌ده‌ی ناوه‌راسته".

بیگومان هه‌موو نه‌م خالانه‌ی باسکران هیج له‌پله‌وپایه‌ی "دانتی" که‌م ناکه‌نه‌وه. نه‌و، نه‌وه‌نده‌ی به‌سه‌ په‌که‌م که‌س بوو له‌سه‌ده‌یه‌کی تاریک و نه‌نگوسته‌ چاودا دلوا‌ی ده‌کرد جله‌و بۆ هه‌ستی ناده‌میزاد به‌ره‌للا بکری‌و ده‌یویست عه‌قل له‌کۆت و پیوه‌ند بزگار بی‌ن تاوه‌کو له‌جیهان تی‌بگاو تاکه‌که‌س له‌کومه‌لدا جینگای شیایوی خزی بدریتی.

The Renaissance and the Reformation 1300 1600 P.P.39-40

(۵۳)

له م روانگه یوه عه قلی ناده میزادی له خه وی دور و دریزی سهدان ساله راپه راندو به توندی دهستی له یاساو نه ریتی دهره به گایه تی و ریازی کاتولیکیی باو وه شانندو شایسته ی نه ویه به یه که م موزده دهری بیروپای سرده می رنيسانس ناویبری. سره نجامیش به ره مه گانی به راده یه ک کاریان له نه دهب و هونه ری جیهانیی و بیروپاوه ری سیاسی نه وروپا کرد، ژماره یه کی زؤر نوسه رو شاعیرو په یکه رتاش و نیگارکیش و موسیقاژهنی گه لان نیلهامیان لی وهرده گرتن، به تاییه تی له "کرمیدیا" که ی. راستییه که ی تیگرپای هموو نه و نوسه ره نه وروپاییانه ی خویان له یاساو نه ریتی کلیمه دهریاز کردبوو، "دانتی" به شاعیریکی داهینه رو زانایه کی مه زن له قه له م دده ن. له ولات که ی خویشیداو له سده ی چوارده هم به دواوه به ره مه گانی راسته و خق بوونه هیزی پالپوه نه ری بزوتنه وه ی رزگار یفوازانه و نیشتمانیی گه لی نیثالیا. نه مه پیش به ته ولوی له نیوه ی یه که می سده ی نژده هم مده دهره که وی که خه بات کردن له پیناری به کیتی نیثالیا دا گه یشته لوتکه. جگه له وه ی بیروپای "دانتی" له ناو نه و بزوتنه وه میلییانه دا خویان نواند که له دوایدا به رپا بوون و کلیمه مزی کوفرو ره فی تا به ته ختی ته ویلیانه وه.

به ر له وه ی بچینه سره باسی پیشه وایانی دیکه ی رنيسانس، پیویسته دهست بق نه وه پیش رابکیشین که زؤر به لگه ی مه نتیقی هه ن ده یسه لمینن بیروپای به بنچینه عه ره بیبی و به داپشتن و مشت و مال کراو نیسلامی^(۱) له وانه، کتیبی رساله الغفران ی "ته بولعه لای موعه پی" و "الفتوحات المکیه" ی "نیبنو عه ره بی" دا باسکراون، کاریان له "دلتن" کردبووه و له "کرمیدیا" که یدا به کاری هیئاون.

^(۱) زنجیره ی ژماره ۷ ی الموسوعة الصغرة باسیکی سهره خزیمو عبدالطلب صالح به نونیشانی- دانتی و المصادر العربیة والاسلامیة- نووسیویته ی. ههروه ها پروانه : د. عبدالقادر احمد الیوسف . سرچاوه ی پینشور ل ۲۸۰-۲۸۱

میژوونووسیتکی وهك "ناسن بلاسیوس" روونی دهکاتوه که چند سده بهک بهر لهوهی "دانتن" له دایک بیی، نهو باسانه‌ی په‌یوه‌ندیان به شه‌وپه‌وی "الاسراء" و چون بۆ ناسمان "المعراج" هوه هه‌یه، وه‌رگێ‌پ‌راونه‌ته‌ سه‌ر زمانه‌ نه‌و‌روپایه‌کان. کابرایه‌کی سه‌ر به‌کلێسه‌یش له‌سه‌رده‌می "دانتن" دا کتیبیکێ داناهه‌ تئیدا باسی ژبانی "موحه‌مه‌د" (د.خ) وه‌سفی چوونی بۆ ناسمان و پردی سیراتی کردوه‌و به‌ زووی له‌ نه‌و‌روپادا بلاو بۆته‌وه‌ . نه‌مه‌ جگه‌ له‌وه‌ی که "دانتن" له‌به‌رده‌ستی زانایه‌کی "فلوره‌نسا" پیدا په‌روه‌رده‌ بووه‌و شاره‌زایه‌کی باشی له‌ کلتوری عه‌ره‌بیدا هه‌بووه‌ . ته‌نانه‌ت نه‌م کارتیکردنه‌ کاتیک له‌به‌ره‌می شیعری نه‌و زانایه‌دا ره‌نگی داوه‌ته‌وه‌ که بیری "دانتن" تئیدا گه‌ یشتبووه‌ ناستی پی‌گه‌ یشتن.

گومانیش له‌وه‌دانییه‌ که‌سیکی وه‌ك "دانتن" ی شاره‌زای نه‌ده‌بو و زانست و میژوو بایه‌خیکێ زۆری به‌هه‌موو نه‌و شتانه‌ داوه‌ که مامۆستاکی قسه‌ی لیوه‌ کردوون و خامه‌ی ره‌نگینی دایه‌تاون.

کارکردنی چیرۆکی "هه‌زارو یه‌ك شه‌وه" یش له‌ "پۆکاشیو" ی پیشه‌وای سییه‌می رینیسانس^(*) به‌لگه‌یه‌کی تره‌و پالشتیکێ به‌هیزی رایه‌که‌ی "بلاسیوس" ه‌ . به‌تایبه‌تی چونکه "پۆکاشیو" و "په‌ترارک" ی هاوه‌ل و مامۆستای نه‌و دوو زانایه‌ن که "دانتن" کاری تیکردن و په‌یره‌وی ریبازه‌که‌یان کرد.

په‌ترارک ۱۳۰۴ - ۱۳۷۴ ز:

شاعیر و نووسه‌رو دامینه‌ری ئیتالیایی "فرانچیسکو په‌ترارک" (Petrarca) له‌ ریزی پیشه‌وه‌ی هومانستانێ قو‌ناغی یه‌که‌می رینیسانس داده‌نری. ناویراو سه‌ر به‌خیزانیکی بازرگانی فلوره‌نسا یه‌ . نه‌و کاته‌ی "دانتن" له‌شار ده‌ره‌یه‌رینرا، بنه‌ماله‌ی "په‌ترارک" یش

(*) له‌ شوێنیکێ تری نه‌م به‌شه‌دا دینه‌وه‌ سه‌ر نه‌م باسه‌.

له‌بەر هه‌لۆیستی سیاسییان دهریبه‌ده‌رکران. پاش تێپه‌رپوونی دووسال به‌سه‌ر ئه‌و رۆلوه‌دا "په‌ترارك" له‌دايك ده‌بێ. سه‌ره‌تا، یاسا و زانیاری ئایینی ده‌خوێنی و به‌کاروباری کلیسه‌وه‌ خه‌ریک ده‌بێ. "په‌ترارك" له‌ ناخه‌وه‌ دلبه‌سته‌ی کلتووری کۆن بوو. زیاد له‌ پێویستیش بایه‌خی به‌زمانی لاتینی ده‌دا، به‌راده‌یه‌ک هه‌یج کام له‌ هومانیه‌ستان نه‌یان ده‌توانی وه‌ک ئه‌و زمانی لاتینی به‌کاربه‌هێنن و به‌یرورای خۆیانی پێ ده‌ریه‌بن. که‌سه‌یش وه‌ک ئه‌و په‌رۆشی ساغکردنه‌وه‌ی ده‌ستنووسه‌ کۆنه‌کان نه‌بوو. ئه‌و ده‌ستنووسانه‌ی لای نه‌ویش چنگ ده‌که‌وتن له‌رووی چه‌نده‌تی و چۆنیه‌تییه‌وه‌ هه‌یج کتێبخانه‌یه‌ک، ته‌نانه‌ت نه‌وه‌ی فاتیکانیش نه‌یده‌توانی شان له‌ شانی بدا^(*). "په‌ترارك" زۆریه‌ی ته‌مه‌نی خۆی بۆ ساغ کردنه‌وه‌ی ده‌ستنووسه‌ کۆنه‌کان ته‌رخان کردو له‌م رێگایه‌وه‌ توانی زۆر ده‌ستنوووسی نه‌ناسراوی زانا کۆنه‌کان بدۆزێته‌وه‌، وه‌ک ئه‌وانه‌ی نووسه‌رو بۆیژی سیاسی رۆمان "شیشرۆن ۱۰۶-۴۳ پ.ز." که‌ به‌ئهندازه‌یه‌کی دیار سه‌رنجی راگێشا.

"په‌ترارك" که‌ ده‌ببینی به‌یروپایه‌کانی له‌گه‌ڵ به‌یروپاوه‌پێ سه‌ده‌ی ناوه‌راستدا ناکۆک و دژبه‌یه‌کن، ده‌گه‌یشته‌ ئه‌و نه‌جامه‌ی که‌ باشترین رێگا بۆ سه‌رفرازی ئاده‌میزادو خزمه‌تکردنی کۆمه‌ڵ و فیکر، ئه‌و رێگایه‌یه‌ پێشینان گرتوویانه‌. بۆیه‌ وشه‌ی Humanitas ی لاتینی له‌ نووسه‌رانی پێشوو خواست و چ خۆ و چ ئه‌وانه‌ی دوا‌ی خۆی کاری تیکردبوون دهبیاره‌یان ده‌کرده‌وه‌ و به‌شێوه‌یه‌کی به‌ریلاو به‌کاریان ده‌هێنا. بێجگه‌ له‌مه‌یش به‌هه‌موو توانایه‌وه‌ هه‌ولی ده‌دا مه‌فه‌وومی ئه‌و زاواوه‌یه‌ به‌کرده‌وه‌ بچه‌سه‌پێنی. به‌و پێیه‌ "په‌ترارك" یه‌که‌مین که‌س بوو "زانستی مرۆفایه‌تی" به‌رامبه‌ر لاهوت دانا. "په‌ترارك" له‌پال جموجۆل و به‌یروپایه‌کانیدا خاوه‌نی هه‌سته‌ی نیشتمانییه‌که‌جار قوول بوو. ئه‌و که‌ ده‌سه‌لاتداریه‌تی رۆمانه‌کانی هه‌لده‌سه‌نگاند، لای وابوو رۆژگاری ئه‌وان سه‌رده‌می نمونه‌یی میژووی پاله‌وانیته‌یی ولاته‌که‌یه‌تی. له‌به‌رئه‌وه‌ وابو مه‌سه‌له‌که‌ ده‌چوو گوايه‌ به‌ژيانده‌نه‌وه‌ی یاسا و نه‌ریتی ئه‌و سه‌رده‌مه‌، ده‌توانی بنچینه‌یه‌کی پته‌و

R. Weiss , Op. Cit : , P.P. 24-26 .

(*)

ژبانی روژنبریریو سیاسی سرده مه که ی خوی دابمه زرتنیو به هویانه وه یه کیتی
 ئیتالیا پیش که هه رده م خوی پتوه ده بیینی، پیک به پتیری. "که س گومانی له وه نییه گه
 بزو روما له خوی تن بگا، سه رله نوئ نازایه تییه که ی جارانی ده ته قیته وه" (۷۷) نا به م
 شیوه یه "په ترارک" نه وه سه ته نیشتمانی و ناواته پیروژانه ی له ده روونیدا په نگیان
 خوار دیبوه وه، ده ری ده پین. که وابوو نامانجی "په ترارک" چ له ژبان و چ له بولری
 داهیتاندا نه وه بوو خزمه تی سرده مه که ی خوی بکاو چرای روژنی نیشکردن و دلسۆزی
 له پیناوی گه لو نیشتماندا هه لیکات .

له سه ره هه مان ریپازه که ی "دانتی" باوه پی وابوو، که ده بی تاکه که س به خودی
 خوی وه بیه سترستینه وه نه ک به پی ی بنه ماله و ره چه له ک حسابی بۆ بکری. به م
 هه لویته شی که وه سه نگه ری دژ به چینی نه ریستوکرانه وه - نه گه رچی خوی شی سه ر
 به و چینه بوو- و نه نجامیش له سالی ۱۳۴۷ دا پشتگیری نه واپه رینه ی کرد که له روما
 دژ به ده ره به گایه تی ساز کرا. تیگرپی نه م هه لویتو بیروپایانه له به ره مه گانی
 "په ترارک" دا ته عبیریان له خویان ده کرد (۷۸) ناوبراو هه روه ک شیعی ده ووت، باسی
 میژوویو سیاسی نه خلاقیو فه لسه فیشی ده نووسیو به کیک له شاکاره گانی که ناوی
 "گیانی به رزی لی نا" بۆ راپه رینه که ی "روما" ی ته رخانکردبوو. له شاکارکی دیکه یه
 بانگ بۆ یه کیتی هه لده دا داواده کا ده ست به ردار ی نا کۆکی و دوو به ره کی بجزو
 ناو نیشانی "ئیتالیا ی نیشتمان" (Italia mia) ی بۆ هه لده بژیری. نه م به ره مه یان چ له
 رووی شیوه، چ له رووی ناوه رۆکه وه تا ئیستاش نرخی خوی له ده ست نه داوه. کتیبی

(۷۷) له (۱۰. ۱. جویری) وه رگیروه . بپوانه ((میژوی جیهان)) به زمانی روسی . به رگی سزیه م
 ل ۶۲۵ .

(۷۸) "په ترارک" ژماره یه کی رۆر نووسینی هه یه به لام به شیکی باشی فه وتاوه . R.Weiss, Op.
 Cit. , P. 33.

"تەفریقبا" یشی بە گیانیکی نیشتمان پەروەرانەى بەرز ئاویتە کردووه. لە چەند بەرھەمیکی گرنگیدا بە توندی رەخنە لە لایەنە خرابەکانی کلێسە دەگرێ، بە تاییبەتی لەو شیعراوەدا کە ناوی "نامە بێ ناو نیشانەکان" ی لێناون. دەبێ پەنجە بۆ ئەو رابکێشین کە خۆشەویستی "پەتارک" سەبارەت بە "لاورا" بوو سەرچاوەیەکی تری ئیلهامی زۆر لە بەرھەمە ئەدەبیبەکانی. بە لām ئەم بە پێچەوانەى "دانتن" یەو لە شیعرو نوسینەکانیدا بە شیوہیەکی راستەوخۆ لە دەوری گێرگرفتەکانی ئەم دۆنیا خولی دەخوارد. لە گەڵ ئەوە شدا "پەتارک" بە تەواوی لە بەکارھێنانی مەجازو خاواکاریی دورد نەکەوتەووە و هەولی دا لێھاوانە واتای بەرزى ناوی خۆشەویستەکەى بە تەعبیری مەجازی بەکارھێنن^(۹) سەرەپای ئەمەیش شیوازی دەریزینی لە ناست گۆنچکە و دلو مێشکی خوینەردا ئەوەندە بەھیز بوون، هەست بە ھارمۆنیایەکی سەرسوڕھێن دەکرا. جا ئەگەر "دانتن" لەو دۆنیا "فیرجیل" ی کردبیتە ھاوپیى خۆی، ئەوا "پەتارک" یش پەنا دەبات بەر ئەم شاعیرە بت پەرستە، بە لām بە شیوہیەکی نزیک لەم ژباوە. بە نمونە لە یەکتە لە بەرھەمەکانی "فیرجیل" چەند مەسەلە یەکی دیاریکراو وەردەگرێ تالە شیعەرەکانیدا تەعبیریان پێ لە شوینەوارەکانی ناپۆلی بکازنەم شیوہ دەریزینەو بەو پاستو خۆببە هەنگاوێکی گورج و خیرا بوو پووە و ناسۆیەکی فراوان و بەرین، بە تاییبەتی گەر مەودای کاتیی نێوان "دانتن" و "پەتارک" لە بەرچاوی بگرین. لە مەوہ بۆمان دەردەکەوی کاربگەری پەتارک لە ناو دارانی ئیتالیای سەردەمی رینسیانس لە "دانتن" کەمتر نەبوو، چونکە زۆریەى ھۆمانیستانی سەردەمەکەى یان ھاوہلی نزیك، یاخود قوتابی خۆی بوون. تەنانەت بیرویاوہپی "پەتارک" لە دەردەوہى ئیتالیای زۆر خیراتر لە بیروپای ھاوچەرخیەکانی و ھۆمانیستانی دواى خۆی بلایووہوہ. ئەوانە بەرپادە یەك

^(۹) ناری ئەو کچە لە وشەى (Laura) وە ھەرگراوہ کە بە زمانی ئیتالیایی واتای گەلا یان "تاجە گولینە" دەگەینن. گرێک و رۆمانەکانی زوو وەك رەمزی سەرکەوتن و نەمریی بە کاریان دەھێنا.

”په ترارك“ كاری تیکردبوون له بهرهمه کانیاندا، له نوسه رانی پېشوو زیاتر لاسایی نه ویان ده کرده وه. له بهر نه وه ده توانین قسه له قوتابخانه یه کی تاییه تی ”په ترارك“ بکه یین که نه ک هر له ئیتالیا دا بلا بووه و تشه نه ی کرد به لکو که یشته نه ودیوی چیاکانی ”تله پ“^(۱).

”په ترارك“ وهك خوی دانی پیدا دهنی، سه ره پای نه وه موو نارات و خواسته ی له پیناویدا کوششی ده کرد، بوی نه کرا خوی له وه موو کورت و زنجیره ی پېشوو پزگار بکا. بویه شتیکی سه یر نییه نه گهر جوره ناکوکیه ک له بیروپاوه لوئیستیدا به دی بکه یین. وهك له بیرو ه لوئیستی ”دانتی“ دا ههستی پی ده کرا. ”په ترارك“ پاش نه وه ی بوی ده رکوت نه وه هیزانه به و شیوه یی نه وه باوه پی پتیا ن هه بو له وه ده سته و سانترز بتوانن په کیتی نیئتالیا به نه نجام بکه یین نانو میدی بالی به سه ردا کیشاو پاشه و پاش که پایه دواوه و له دوا ساله کانی ژیا نیدا وا بۆ مه سه له که ده چوو گواپه تاکه ریگایه ک هه می گپروگرفتی سیاسی وولانه ک ی چاره سه ر بکا نه وه یه: ئیمپراتر یه تی پیرۆزی رۆمان بژینریته وه. جگه له وه یش خړشو یستنی ژیا ن و ناده میزاد زۆر جار له ته ک په راگه نده ی نه و بیروپایه نه دا له په کیان ده دا که له کلنسه دا پیی گرش کرابوو. نه م ناکوکییه به ناشکر له دوو توی نه و کتیبه یدا ده رده که وی که له گه ل به کیک له پېشه وایانی زوی نیانی مه سیحیدا مشتومر ده کاو رای خوی به رامبه ر به ژیا ن ده رده بری.

”په ترارك“ دوا ساله کانی ته مه نی به ته واوی له دونیای ده ره وه پچپراو تووشی کوشه گیری هات. بهر حاله یشه وه هر بیرو لای پاشه پۆتو چاره نوسی نیشتمانه که چو گپروگرفته کانی میلله ت و مه سه له جه وه ریبه کانی ژیا ن بوو. له بهر نه وه پیویسته له قوناغی په که می رنسیانسه دا جیگایه کی دیاری بۆ دابنری و راده ی کارکردنیشری

R. Weiss. Op. Cit, P.P. 27-29, 34. 86. 98-112. The Renaissance^(۱) and the Reformation 1300 1600 P.9.

له هژمانیستانی تر دهست نیشان بکړی، به تاییه تی " پوکاشیو " ی قوتایی و هاوړی
هه ره نژیکی خزی که به پیشه وای سییه می سرده می رتسبانس ناسراوه .

" پوکاشیو ۱۳۱۳-۱۳۷۵ ز "

نوسه ری ناوداری نیټالیایی " جیژفانی پوکاشیو " له خیزانژیکی بازرگانی فلوره نسایی
له پاریس له دایک بووه . باوکی ناواته خواز بوو کوږه که ی بیټه بازرگان یاخود پاریزه ر .
به لام " پوکاشیو " نارو زوی هیچ کام له م پیشانه ی نه ده کرد . دوی نه وه ی گه راپه وه بڼ
نیټالیا له شاری " ناپولی " دهستی به جموجوړتیکی نه ده بی کرد . له و کاته دا " ناپولی "
له باروډوختیکی سه یردا ده ژیا . به سه رتک به وپه پی شانازیه وه په پره وی نه ریتی کونو
سولرچاکیی ده کرا ، به سه رتکی تریش کومه لیک له هژمانیستان هاتبونه کایه وه و بانگی
سرده میکی نوییان به گوڼچکه ی خه لکیدا ده دا .

" پوکاشیو " په کتک بوو له و که سانه ی له لایه ن شه خسی پادشای " ناپولی " په وه ریژیکی
رډی لی ده نراو ته نانه ت که وتیشه دوی خوڅه ویستی " ماریا " ی کچه ناشه رعیه که ی
پادشاهو و نه نجام وه ک چن " پاتریس پورتیناری " و " لورا " کاریان له داهیتانه کانی
" دانتی " و " په ترارک " کرد ، به ه مان شیوه یش " ماریا " رولتیکی گرنگی له ژانی
" پوکاشیو " و داهیتانه کانیدا بینی . نه و کاته ی " پوکاشیو " گه راپه وه بڼ فلوره نسا "
له هره تی لویتی و لوتکه ی جموجوړتی نه ده پیدا بوو ، له بهر نه وه پیشوازیه کی گه رمی
لیکرا . هر له و کاته دا چینی بڼوژوای تازه پیگه یشتیوی نه و شاره به سه ر چینی
نه ریستوکراتی ده سه لاتداردا سه رکه وتنی ته وای به ده ست هیټنا بوو . نه م باروژدوفه
نوییه ، هه ل و مه رچیکی گونجاوی بڼه و نوسه ره گه وره یه ره خساند ، تاوه کو په ره
به وزه و توانای خزی بداو له ژانی سیاسیدا به کرده وه رولی خزی بگیږی . نه م نوسه ره
لیهاتوره به دل و به گیان پشتگیریی ده سگا جه مهوړیه کانی ده کردو چه ند نه رکیکی
سیلو ماسی گه وره ی پی سپیژدراو توانی سه رکه وتوانه به جیټیان بهیټی . جا هه رچه ند

”پوکاشیو“ لایه‌نی چین و توئزه کومه لایه‌تییه چه‌وساوه‌کانی ناو کومه‌لی نه‌گرت- که‌نه‌وانیش که‌وتبونه خوو ده‌یانویست به‌رزه‌وه‌ندییه‌کانیان مسوگر بکن-، به‌لام له‌گل‌ئه‌ویشدا بیرکردنه‌وی -پوکاشیو- سیمایه‌کی دیموکراسی و نیشتمانی قولی هه‌بوو. ئه‌و ده‌یویست په‌یامه‌که‌ی ”دانتس“ و ”په‌ترارک“ بگه‌بینته‌جی؛ به‌م هه‌لویسته‌شی توانی هه‌ستی نیشتمانی له‌ناو جه‌ماوه‌ردا به‌رز بکاته‌وه. به‌وپه‌پی تواناشیییه‌وه هه‌ولی ده‌دا له‌به‌رهمه‌ئه‌ده‌بییه‌کانیه‌وه پله‌و پایه‌ی زمانی نه‌ته‌وه‌یی ئیقالی جینگیر بکاو بیسه‌لمینتی ئه‌و زمانه‌ زمانی نوسین و لیکولینه‌وه‌یه‌و خۆیشی به‌و زمانه‌ به‌رهمه‌کانی نووسییه‌وه .

لوتکه‌ی دامینانی هونه‌ریی ”پوکاشیو“ له‌شاکاری ”دیکامیرۆن“ دا ده‌رده‌که‌وی. ئه‌و به‌رهمه‌ بریتیییه له‌سه‌د چیرۆکی کورت و به‌سی‌سال له‌نوسینی بووه‌ته‌وه. چیرۆکه‌کان له‌سه‌ر زمانی حوت کچ و سی‌لاوه‌وه ده‌گێردینه‌وه که‌له‌کاتی پشانه‌وه‌که‌ی سالی ۱۳۴۸دا شاری فلوره‌نسا به‌جی ده‌هیلنو له‌فیللایه‌کی ده‌روه‌ی شاردا ده‌شته‌وو ده‌پۆژ ده‌مینه‌وه‌وه هه‌ریه‌که‌یان پۆژی چیرۆکی ده‌گێرینه‌وه. له‌مه‌وه کتیبه‌که‌ی ناوی ”دیکامیرۆن“ ی لیترا که‌به‌زمانی لاتینی واتای ”یاداشتی ده‌رۆژه“ ده‌گه‌یه‌نی.

بابه‌ته‌کانی ”دیکامیرۆن“ باسی سه‌رچلیی و چاونه‌ترسیی هه‌ندی بازگان ده‌که‌ن له‌هه‌نده‌ران. هه‌ندیکیشیان به‌شپۆه‌یه‌کی زۆر جوان له‌داستان و چیرۆکی فولکلوری ده‌ماوده‌م و هیکیه‌تی رۆژه‌لاتی پرمانا وه‌رگیراون و سه‌رله‌نوئی داریزراونه‌ته‌وه^(۱) به‌لام رووداوی رۆژانه‌ی کومه‌لایه‌تی له‌ناوه‌رۆکی گشتی چیرۆکه‌کانی ”دیکامیرۆن“ د پله‌ی یه‌که‌میان پی‌به‌خسراوه. له‌به‌رئه‌وه ده‌بینین پاله‌وانه‌کانی رۆله‌ی کومه‌لگای ئیقالیباین و هه‌ر له‌پادشاو سه‌رۆکه‌وه بیانگره‌ تاوه‌کو ده‌ست و پیوه‌ندو جووتیاره‌ ساده‌کانی له‌خۆ گرتوه‌وه. نووسه‌ر بۆ گه‌یاندنی مه‌به‌ست چی ووزه‌و توانای هه‌یه‌ بۆ

(۱) هیچ دور نییه چیرۆکی ”هزارو یه‌که‌ شه‌وه“ کاری له‌پوکاشیو کردبێ، به‌تایه‌تی چونکه له‌سه‌رده‌می شه‌ری خاچ په‌رستاندا ئه‌و چیرۆکه‌ وه‌رگیردرا به‌سه‌ر زمانی لاتینی.

نه‌وی ته‌رخان ده‌کا چیرۆکه‌کانی بخاته قالبیگی گالته‌جارییه‌وه، په‌رده له‌سه‌ر هه‌لسو
 که‌وتی ره‌به‌ن و قه‌شو و تیکرپای پیاوانی کلێسه هه‌لده‌مالی و ناشکرای ده‌کا نه‌وانه کۆمه‌له
 خه‌لکێکی مشه‌خۆرو نینته‌لاکردوو ساخته‌بازو داوێن پیسو و دووزمان و مه‌رابی که‌رن. به‌و
 چه‌شنه و به‌هۆی نه‌م شیوازه گالته‌جارییه‌وه، ناخی خوێنه‌ر ده‌هینیتته پتکه‌نین.
 ”پۆکاشیۆ“ راسته‌وخۆ توخنی مه‌سه‌له ناینبیه‌کان نه‌که‌وت، به‌لام هه‌نگاوێکی چاو
 نه‌ترسانه‌ی نا بۆ ناشکرا کردنی رووی راسته‌قینه‌ی پیاوانی که‌نیسه و پاشان کاری له‌و
 ریزاوه ناینبیه‌نه‌ش کرد که له پیناوی چاره‌سه‌رکردنی لایه‌نه سه‌لبیه‌کانی ریزای
 کاترلیکیدای بێ‌ترسو سه‌لمینه‌وه، هاتنه‌ کایه‌وه. ده‌بێ نه‌وه‌ش بووتری که ناوه‌رۆکی
 چیرۆکه‌کان پهن له‌ نمونه‌ی زیندوو، تییاندا باسی سه‌رکه‌وتنی نه‌و یاسایانه‌ی ژیان
 ده‌کا که‌له‌ته‌ک عه‌قڵی ئاده‌میزادو په‌رژه‌وه‌ندییه‌کانی سه‌ده‌ی نوێدا ده‌گونجین. به‌جۆرێک
 ده‌روانیتته ئاده‌میزاد که‌داهینه‌ریکی گه‌وره‌ی ژیانه‌و پێویسته له‌شوێن و جێگای شیایوی
 خۆیدا دابنرێ.

”پۆکاشیۆ“ به‌مه‌وه نه‌وه‌ستا به‌لکو په‌ره‌ی به‌و بێرۆکه‌یه‌یش دا که‌ده‌یگوت: نابێ
 پله‌وپایه‌ی تاکه‌که‌س به‌و چاوه‌وه ته‌ماشای بکری له‌ چ خه‌یزان و بنه‌ماله‌یه‌که، به‌لکو ده‌بێ
 کارو کردار بکری نه‌ محه‌کی چاکه‌و پیاوه‌تی تاکه‌که‌س. لێره‌دا گرنگ نه‌وه‌یه ده‌ست بۆ
 نه‌وه‌یش رایکیشین که ”پۆکاشیۆ“ له‌سه‌ر رێ و شوێنی ”دانستی“ نه‌رۆیشت و پێویستی
 به‌وه نه‌بوو به‌کێکی وه‌ک ”فیرجیل“ زیندوو بکاته‌وه و نه‌و دنیا بخولقیستی و به‌هۆیانه‌وه
 دلخی دلی له‌ده‌ست دیارده‌ ناهه‌مواره‌کانی کۆمه‌له‌که‌ی هه‌لپه‌یژی، نه‌خه‌یر. ”پۆکاشیۆ“
 پێ له‌سه‌ر زه‌مینه‌ی واقیع داده‌گری و له ”دیکامیرون“ دا به‌زمانی نه‌وه‌ی نوێی سه‌ر
 به‌تویژه کۆمه‌لایه‌تییه‌ تازه پێگه‌یشتووکان قسه‌ ده‌کا و نیشانی ده‌دا که‌ چۆن وه‌ک
 مافێکی ره‌وای خۆیان به‌ره‌نگاری ناته‌واوییه‌کانی واقیعی کۆمه‌لایه‌تی ده‌بنه‌وه. نووسه‌ر
 بێ‌نه‌وه‌ی مه‌ست به‌خۆی بکا، هه‌روه‌ک گه‌زه‌رانی چینی بۆرژوا و نه‌ریستۆکراتی نیشان
 ده‌دا، به‌هه‌مان شیوه‌ش جیاوازی نێوان ژیانی رۆژانه‌ی نه‌م چینه‌ تازه‌پێگه‌یشتوووه

چینه زه حمه تکیشه کان ده نه خشینی و دهریده خا تا چ راده یه که له یه که دووین. له کاتینکا ده پالوانه که ی "دی کامیرۆن" له دهره وه ی شار ژانیان به سهر ده بن و خۆیان له مەترسیی ده پاریزن، له ناوشاردا نه خۆشی پشان وه ژانی سهدان که سی سهر به چینه هه ژاره کان هه لده لووشن. سه ره رای نه مانه هه مووی "پۆکاشیۆ" وه که "دانتن" و "په ترارک" ی هاوچه رخی له گیتزای نه و ناگزییه که مه لایه تبیان دا که شاره کانی ئیتالیا تییدا ده ژیان و هه موو لایه نیکی فیکریشی گرتبوه وه، نووچاری ته نگوچه له مه یه که سایکلۆژی بوو بوو. نه بنامیش پیاوینکی سهر به کلنسه کاری تینکردو وده وده له بیروپا نونیا ییه کانی پاشگه ز بووه وه که هه میشه له به ره مه کانی دا ره نگیان ده دایه وه. "په ترارک" یش نه بوایه که "پۆکاشیۆ" به رابه رو مامۆستای خۆی ده زانی، نه وا به ته ولوی ده سته رذاری هه موو جموجۆلیکی نه ده بیش ده بوو. سه ره رای نه مانه یش سالانی نوایی ته مه نی بۆ کاری زانستی ته رخانکردو ده سته دایه کۆکردنه وه و ساغ کردنه وه ی ده ستنووس و نووسینه وه ی میژوو، بیجگه له وه بیش له فلۆره نسا کورسییه کی ته رخانکرد بۆ شیکردنه وه ی نووسینه کانی "دانتن" و خۆیشی له سه ره حه لده سه روودی "کۆمیدیبای یه زانی" ی نووسی و به که م که سیشه میژووی ژانی نووسه ره که ی خسته دووتووی کتیبیکه وه. هه تا هه تابه ناوی "پۆکاشیۆ" به نه مری ده مینیتته وه، چونکه چه رۆکی "دی کامیرۆن" ناو و شۆره تیکی جیهانیی بۆ وه ده ست هیناو نه گه ر له ته که به ره مه کانی "دانتن" و "په ترارک" دا به راورد بکری، قۆناغیکی پیشکه وتووی په ره سه ندنی نه ده بیاتی نه وروپاییمان نیشان ده دا. نه ده بیاتی سه رپاکی نه وروپایش چ له رۆژگاری رۆنيسانسو چ له قۆناغی نواتردا قه رزذاری داهینانه کانی "پۆکاشیۆ" یه^(۱۷).

له کاتینکا کۆتایی به باسی نه و سن پینشه وایه ده هینین، پتیویسته جارنکی تریش نه و حه قیقه ته نوویاره بگه ینه وه که سه ره رای نه و که م و کووپانیه ی له به ره م و بیری نه واندا ده رده که ون، رۆلیکی دیارو ئاشکرایان له بووژاندنه وه ی نه وروپادا هه بووه وه هه

D.Hay, Op. Cit .. P. 80.

(۱۷)

شومان بوون بەردی بناغه که یان داناو پاشان له گه ل رهوتی پهره سەندنی کۆمه لدا
گه شه یان پینکراو له جارن زیاتر نه ش و نعیان کرد.

شانازییه بق "دانتی" و "په ترارک" و "پۆکاشیق" که توانییان سەر هتای شوپشیک
له مهیدانی نووسیندا بهرپا بگه ن و دواي خۆیان کاریگه نه سەر هه موو رێبازه فکرییه
نوویه کان و تییاندا رهنگ بده نه وه. له وانە یشه "ئارازمس ئیرازمۆس" به کیک بی له
میارترین نه و هومانیهستانه ی که له و قۆناغه دا، رۆژگاری رینیسانس ی تیدا گه یشته چله
پۆیه، به نه ندازه یه کی زۆر په پیره وی نه و سن پێشه وایه ی کردین.

ئارازمسی رۆته ردامی؛

ئارازمس (۱۴۶۶؟ - ۱۵۳۶) جینگایه کی تاییه تی له میژوی بزوتنه وه ی روونا کبیری
نه وروپادا هیه . نه مه یش نه ک له بهر نه وه ی خاوه نی زه مینه یه کی فیکری پنه و بوو،
به لگه له بهر نه وه یش که شوین په نه جی به سه ر بزوتنه وه ی فیکری چه ندین وولاتی
نه وروپاییه وه دیاره .

له شاری "رۆته ردام" ی سه ر به هۆله ندا له دایک بوو. سه ره تای ژیان و خویندنی له ناو
کلێسه کانی نه و شاره دا ده ست پێ ده کاو دوا یی به نیازی نه وه ی بپوانامه ی دکتورا له
زانباریه ئاینیه کاندا وه ریکری، ده چینه "پاریس" و هه ر له وی ده بیته عه میدی کۆلیژی
"دیفرانس" و نزیکه ی شه ش سالتیکیش له زانکۆکانی ئینگلیستاندا ده رس ده لێته وه ،
به تاییه تی له زانکۆی "کامبرج" و تا نه و رۆژه ی مه رگ شالوی بۆ ده هینن و له شاری
"بازل" ی سه ر به "سوئیسرا" چا و لیکده نی، له ولاتانی "ئه لمانیا" و "ئیتالیا" و
"سوئیسرا" به جموجۆلی زانستییه وه خه ریک ده بین .

ناوو شۆره تی "ئارازمس" وه ک زمانه وان و زاناو نووسه رێکی لیها توو له ناو کۆره
زانباری و رۆشنباریه کانی نه وروپادا به خیرایی بلایوو وه . ناویراو شاره زاییه کی ته واری

له زمانى لاتىنى و گرتكىدا هه بوو، چەند كتیبىكىشى بۆ لىكۆلینه وه يان ته رخا نكرد. به لام له بهرته وهى به لاتىنى ده دواو پىزى ده نووسى، زياتر بايه خى به م زمانه يان ده دا. گه ورتە ترين ئىشيك "ئارازمس" نه نجامى دا نه وه بوو تىكسته كانى "ئىنجيل" و چەند كتیبىكى كۆنى كلتسىه چە سپاندو به وردى و به زمانىكى ره وان وهى گىترانه سه ر زمانى لاتىنى. ئەم هه نگاوه يش بووه هۆى نه وهى خه لكى بتوانن به قوولى له "ئىنجيل" تىبگن؛ به تايبه تى چونكه "ئارازمس" هه ر به وه رگىترانىيه وه رانه وه ستا، به لكو تىكسته كانى ساغكرده وه و راى خۆيشى له سه ريان ده رىپى.

به كىك له كاره مه زنه كانى دىكه ي "ئارازمس" نه وه بوو به شىكى نۆدى په ندى پىشيانى نووسه رانى پىشوروى هه لبزارى كۆى كردنه وه و لى كۆلینه وه. به مە يش توانى بىروپا مۆفایه تىبه كان به خه لكى بنا سىنى و له كۆرو كۆمه له رۆشن بىرىيه جۆر به جۆره كانى نه وروپادا بلأريان بكاته وه. نه و به ره مه ي كه سالى ۱۵۰۰ ز به ناو نىشانى "كتیبى په نده كان" له نووسینه وهى بووه وه، به ناو دارترين به ره مى "ئارازمس" داده نرى، ئەم كتیبه برىتیه له كۆمه لىك په ندو نامۆزگارى و قسه ي نه ستقى نووسه رانى پىشور پىكها توه و خۆيشى به خامه ي ره نگىنى كه وه شەن و كه وكردنى ناوه رۆك و مه به ستى با به ته كان و بىروپاى خۆى له سه ر ده رىپى. هه موو ئەمانه وایان كرد ئه و كتیبه له سه رده مى رىنيسانسدا ببیته هانده رىكى گه وده و خه لكى به پىر بىروپاى مۆفایه تىبه وه بچن و پاشان وه رىگىتردریته سه ر چه ندىن زمانى نه وروپاى و به ئەندازه يه كى فرلوان بلأوبیته وه.

"ئارازمس" له بىر كردنه وه یدا، پا به ندى با وه رى مه سىحى بوو. هه میشه سوور بوو له سه ر نه وهى كه ره وتى گه شه كردنى بىرى مۆفایه تى له ياسا و ئەخلاقی ناينى مه سىحى باشتى به خۆيه وه نه دىوه. هه ر له م روانگه يه شه وه ده پىروانىيه زانىارى و كلتورى كۆن و لای و ابو زانایانى زوو سه ره تاي قۇناغىكى بالاتر بوون و نۆد له وه پىرۆترين ده ستى

دهسټکار بیان بۇ دريژ بکړئ. له بهر نه وه دښې بزوتنه وه که ی "مارتن لوتر" راوه ستاو
 بهرنگاری هومانيسټي نه لمانی "فون هوتن" يش "دانټن" هاتو سره نجام بۇ نه م
 مه به سته کټيبېکي به ناو نيشانی "سهره سټي نيراده" وه داناو تييدا زړه به توندي
 هيرشي برده سر بيرورايه کانی "مارتن لوتر" و بهرگري له سهره سټي نيراده ی
 تاکه کس ده کرد. سهره رای نه مانه يش، بيروياوه پي "نارازمس" - بيه ويو نه يه وي -
 بيوه هيرژکي کارگر ي ناو بزوتنه وه ی ريفرؤمي نايي. وه ک باسکرا به وردي ي
 "نينجيل" و کټيبه ناييني کونه کانی وه رگيټراو به ته واوي ده سټي پياواني کلپسي خسته
 يوو. سه لمانديشي که تا چ راده يه ک له بيروراي نايي مه سيحي لايان داوه. بڼ گومان
 مه به سټيشي له م کاره ی نه وه بوو روويه پووي زولم و سټمي کومه لايه تي سرده مه که ی
 بيته وه. هه روه ها له نو سينه کانيدا ده سټي بۇ نه وه راده کيشا که خاوه نداريتي ي
 تاکه کس "الملکيه الفرديه" و جياوازي کومه لايه تي و هه ژاري تاچ راده يه ک زياني
 مه عنوي به کومل ده گه يه نن، به وه يشه وه رانه وه ستا، به شيوازيکي گالته جاري ره خنه
 له قه شه کان ده گريو دهر ي ده خا نه وان له ژر دروشمي جړيه جړدا خويان
 هه شارداوه و راستيه که ی هر خه ريکي خوشيي و رابواردني خويانن. نه و کټيبه يشي
 که ناو نيشانی "له باره ی ستايشي نه قامييه وه" بلاوي کرده وه، نمونه يه کی يوون و
 تاشکرای ره خنه ی توندوتيزي "نارازمس" ه سه باره ت به ياساو نه ريتي نايي و سياسي
 تاره واي سرده مه که ی و له ريگي ده رخسټني هه لس و که وتي خه لکی دووزمان و نه زان و
 ساخته بازه وه، زيره کانه ناخي خوينه ر ده وروژنسي و به کول ده يه پيټيه پيکه نين و
 به شيوازيکي هونه ري تر له هاوچه رخانه کانی، پرده له سره حقيقه تي پياواني کلپسه
 هه لده مانن. به م کاره يشي هه لو مه رجيتي له باري بۇ بزوتنه وه ی ريفرؤمي نايي
 ره خساند، تاوه کو له کاتي خويدا وه ک پټويست بته قيته وه، به تايبه تي چونکه
 نو سينه کانی به زووي و ه رده گيرد رانه سره زمانه کانی ترو له ناو خه لکيدا ره واچيکي

زیاتریان هه بوو. به پراده یه ك ژماره ی هه موو ئه و كتیبهانی چاپکرانو له پیش هه موویانه وه
کتیبه "له باره ی ستایشی نه فامیییه وه" گه یشته هه زاران دانه. دیاره ئه م ژماره یه پیش بۆ
ئه و سه رده مه ئه وه نده گه وه بوو، به ره مه می هیچ نووسه رێك پیتی نه گه یشتبوو .

"نارازمس" ی رۆته ردامی به هه لسوکه وت هیمن و له بیر کردنه وه دا به لای ناشتییه و
لیبورندنا دایده تاشی، له به رنه وه حه زری به ئالۆ گه رپی سیاسی کتوپرو پشیتییه نه ده کرد.
به پیچه وانه وه باوه پی وابوو که ده توانی به هزی عه قلو فیریونه وه خه لکی بخرینه
سه ر رێگای راست. لای ئه و، عه قلی ناده میزاد بالآتین شته و ده بی هه موو بریارێکی
دروست پشتی پی به ستن. فه رمانزه وای سه رکه وتوو ده بی به عه قلو چاره سه ری
ناکرکی و دوویه ره کی و شه پی ناوخۆ بکاو هه ر له رێگای عه قلیشه وه چاره سه ر بۆ
کیشه ی نیو ده وله تان بدۆزیته وه و ناشتییه کی سه رومر دا به زینتی. سه ریایکی ئه م بیروپا
سیاسییانه شی خسته دووتوی ئه و کتیبه وه که ناوی "په روه رده ی میری مه سیحی"
لیتابوو.

"نارازمس" له م کتیبه دا پی له سه ر ئه وه داده گری که پتیسته میر هه موو توانای
خۆی بخاته کار تاوه کو لای گه ل خۆشه ویست بیو مه رجه "خاوه ن به زه ییو به تاقه تو
هاوده م" بیو ده بی "وه زیره کانیشی له وکه سانه هه لبریزی ئه م سیفاتانه یان تیدابن" و
هه ول بدات "ولاته که ی به باشی بناسن"^(۱۳).

له م روانگه یه وه "نارازمس" بابه خیکی زۆر به لایه نی په روه رده و فیریون ده ولو
کتیبه ی کیشی نووسی تییدا چه ند بیروپایه کی زۆر به نرخ ده رده به پی. به نمونه: نۆ
به شیوازی فیرکردنی ده ره به گایه تی ده وه ستنو ناشکرای ده کا زۆر لایه نی ئه و شیوه
په روه رده یه بۆ رواله ته و دۆگماتییه انه یاساکانی په یپه و ده کرین. "نارازمس" هه ر
به مه یشه وه راناوه ستن، دژی لیدانی قوتابی ده وه ستنو دلاو ده کا شیوازی فیرکردن

Action and Conviction in Early Modern Europe. Editors J.K. Rabb^(۱۳)
and J.E. Seigel, Princeton, 1969 . P.P. 20-21

سوك بگريو لاي وايه ده بن به جورتك بن له گال ناره زوي قوتاياندا بگونجيو گياني
 لهيتانين تيدا بزيه نيته وه. بهو چه شنه ده بينين بيروپاويرتيازي "نارامس" مه ودايه كي
 فرلوانو به ريلاو وه رده گريو به لاي زوري ميژوونوسانه وه "ناودارترين كه سه كه
 بزوتنه وه مي ژرفايه تي به خويه وه ديوه"^(۶۴). هه نديكي تريس به "ميري زانايان"^(۶۵)
 توي ده بن. له بهرته وه نه گره هه موان دل به سته ي بووين شتيكي سه يرو سه رنج راکيش
 نيه. نه وه تا لاي چهنه پاشايه كي نه وروپايي به تاييه تي لاي نه وانسه نم
 ده سگريوي كردن و به ده نكيانه وه چوو، جيگاي شياوي بژ ترخان كراوه. نه مه جگه
 له وه تي تواني زمانكي هاويه ش له نيوان زوري هومانستاني سه رده مه كه يدا
 بقوتنه وه و بيانكاته هاوپئي نزيكي خوي "توماس مور" كه به پيشه واي يري سوشيال
 ميبيليزم ناسراوه، يه كيكه له و كه سانه.

سوسياي نايديا ليسته كان

له و رژه وه ي كه جياوازي باري ژيان له نيوان چينه كومه لايه تيبه كاندا په يدا بووه و
 زولمو چه وساندنه وه، ده سه لاتي به هيز به سه ر بي هيزدا سه پيتراره، خه لكه زور
 ليكراوه كه وئلن به دواي چاره سه ريكدا ژان و نازاره كانيان كه م بكا ته وه. جا وه نه بي
 هه لو كو ششي نه م چينه به ش خوراوه دژي واقيعه تاله كه به ته نها سيماي پارانه وه و
 ته قينه وه و يا خيبوني به خويه وه لكاند بي، به لكو موركسي جوريه جوري پيوه نراوه و
 هه ندي جار له پيناوي نوپوژيكي با شتردا له ده راي بي بني خه يالدا كه وتونه مه له كردن.
 نه م ديارده يه ش به رووني له نه ده بياني ميلليسي گه لاني دونيادا ده رده كه وي.
 له سه رده مي گريك و روماني كوند، داستاني "سه ده ي زيرين" هاته كايه وه و تيدا

Renaissance and Reformation 1300 1648 . ed . by G.R. Elton ,^(۶۴)
 second edition . New York , London. 1968 P. 59

R. Palmer and J. Colton, Op. Cit. , P. 59

(۶۵)

رینازی سۆسیال ئایدیالیزم^(۸۹) له سەردەستی چەند ھومانستیکی دەرکەوتووی سەر بە ولاتە ئەوروپاییەکاندا بە ئاشکرای خۆی دەنواند. دیارترینی ئەو کەسانەیش کە توخنی ئەم مەسەلە یە کەوتن "تۆماس مۆر" ی ئینگلیزییە کە بەپێشەوای ھەموویان تەسراوہ. دواى ئەویش "تۆمازو-تۆماس-کامپانیلا" ی ئیتالیاییە کە بەنۆتەریکی دەرکەوتووی رینازی سۆسیال ئایدیالیزمی رادیکالی ناسراوہ، ئەو رینازەى کە لە سەردەمەدا بنەما فییکرییەکانی بە ئاشکرا دەرکەوتن. سۆسیال ئایدیالیستەکان گێرگرفتى کۆمەلگایان بە شیوەیە ک چارەسەر دەکرد جیاوازییەکی تەواوی لەگەڵ شیوەکانی پیشودا ھەبوو. ئەوانە ئەگەر چی نیازی پاك و نامانجیکى پیرۆز پالی پێوہ دیمان عەودالی ژيانکی باشتر و خوشتر بن؛ بەلام ئەو جیھانەى ئەوان پێکیان دەھێنا ئەوەندە خەیاڵی بوو، مەھال بووکەس پێی بگاو لەسایەیدا بھوێتەوہ. "تۆماس مۆر" ئە بەناویانگترین نووسینیدا باسی ولاتیکی ئاسوودەو بەختیار دەکا لە دورگی "یۆتۆپیا" دا، کە چۆن بەھۆی سیستەمەکە یەوہ لەھەموو ئەو گێرگرفتانە بەدورە کە کۆمەلگاکانی تر، پێوہى دەنالینن.

لە "یۆتۆپیا" دا، نەخاوەندارێتی تاکە کەس ھەبەو نەچەوساندنەوہ. دوکان و عەمبارەکان بۆ ھەمووانەو ھەرکەس چی پێویست بێ بەخۆپایى وەری دەگری. ھەر مالێک بوو دەرگای ھەبەو ھەمیشە بۆ خەلکی لەسەر پشتن. ھەموو کەسیکی ناو "یۆتۆپیا" دەبێ نیش بکا بە مەرجێک ماوہى ئیشکردنی لە پڕۆژێکدا شەش سەعات زیاتر نەبێ. تافرەت مافی تەواوی خۆی ھەبە لەگەڵ پیاویدا بەیەک چاوتەماشا دەکری. ئارایشت و لێوودەرمانی خۆ جوانکردن بە کارناھێنن و جوانیی سروشتی لامەبەستە، چونکە پیاوانی ناو "یۆتۆپیا" ئارەزوویان لە ئارایشت نییە و لای ئەوان رەوشتی بەرز لەپیش جوانییەوہیە. لەناو ئەم کۆمەلەدا ئاستی ھوشیاریی خەلک لەرادەبەگداپە رقیان

^(۸۹) لێرەدا ھەرئەوئەندە بەپێویست زانرا لە ھێلە بنچینەییەکانی ئەو رینازە بڵوین، وەکو تر دەھیتن ئیکۆلینەوہیەکی سەریخۆ بۆ ئەم باسە تەرخان بکری.

له ئالتون و زۆر ده بېتته وه له بهرته وه ده يکه نه کۆت و پتوه ندى کړيله و قه عده ی مندالو نيشانه ی تايبه تى بى تاوانباران^(۴).

فهيله سوفو سياسى و شاعىرو زانای نيټاليایى " کامپانيللا " له کتیبى " شارى خۆر " دا له " توماس مۆر " به ولاوه تریش ده چى^(۱۷). دانىشتوانى ناو شاره کى نه م " خزمه تى شتو مه ک ناکن، به لکو شتو مه ک خزمه تى نه وان ده کا " هه موو کس پۆڅى چوار سه عات نیش ده کاو ماوه به " خه لکى ده روون پيس و مشه خۆر نادى ". دانىشتوانى نه و شاره له چى شتخانه دا پیکه وه نان ده خۆن و پیکه وه ده ژین و ده وله تیش نه رکی په روه رده و فیرکردنى منالان ده گرته نه ستو.

هه ر له سه رده مى رننيسانسا چن د که سى کى دى، هه مان پښانگان گرتو به م يان بهر شتوه بىروپايه کانى " مۆر " و " کامپانيللا " يان دووپات ده کرده وه، له وانه " سىراتو " ی فه ره نسايى و " توماس مۆنزیر " ی نه لمانى و ژماره يه کى تریش. به لام " مۆنزیر " يه که م کس بوو بىروپايه کانى له ناو چه وساوه کاندا بلاو کرده وه و لايه نى تيوڅى و پراکتى کى يه ک

(۴) " توماس مۆر " سالى ۱۴۷۷ز له دايکبووه و له سالى ۱۵۰۰ز به دواوه بووه به پاريزه ر. سالى ۱۴۹۹ چاوى به " نارلمس " ی هۆله ندایى که وتووه و بىرو باوه پى نه و کارى تى کردووه. سالى ۱۵۱۶ له نووسىنى " يۆتوپيا " بووه ته وه. له سه رده مى " هه نرى هه شتم " دا بووه ته راوژکارى پاشا. له نه نجامى نه و ناکوکى يه کوته نى وان شا " هه نرى " و " پاپا " وه شا له پاپا ياخرى ده بى و خۆى به سه رۆکى کلنيسه ی نى نگلېزى داده نى " مۆر " به م هه لوئىسته ی " هه نرى " قایل نابى، بۆيه شا برىارى کوشتنى ده رده کاو له به ره به يانى " ۶ " ی ته مموزى سالى ۱۵۳۵د له سه رى ده درى بېوانه (يوتوپيا). ترجمه و تقديم د. انجيل بطرس سمعان . دار المعارف بمصر ۱۹۷۴.

- وه پگتپ -

(۱۷) " کامپانيللا " له زۆر بۆچونيدا له سنورى فه لسه فه ی پۆڅگارى رننيسانسى تپه پندا. بى زياتر تىگه يشتن بېوانه :

E.Garin, Italian Humanism. Philosophy and. Civic Life in the Renaissance. Oxford. 1965.P.p 215-220.

خستو بوو به يه كيك له سه ركړده ناوداره كاني جهنگي به ناويانگي جووتياراني نه لمانيا له سالاني ۱۰۲۴-۱۰۲۵ د.

بيروپاي سؤسيال نايد ياليسي ته كان له بريتي نه وه پشت به زه مينه ي واقيع بيه ستي له جيهانتيكي خه يال اوويدا ده خولايه وه. "توماس مژر" يش هروا له خوره كتيبه به ناويانگه كهي ناوناني "يوتوپيا" كه به زماني لاتيني ماناي "شويتنيكي نه بوو" ده كه به ني. جا له گال نه وه يشدا كه بيروپاي نه مانه شوين په نجهيان به پرتبازه كاني دوايي سؤشيا ليزمه وه دياره وه كه م و زور كاريان تي كړدون، به لام له چوارچيوه ته سكه كهي خويدا گيري خوارو نه ي تواني له سه رده مي رنيسانسدا كاري خوي بكا. به تا يبه تي نه گه ر نه ت كه نه و به ره مه زور جوړيه جزرانه ي نيگار كيش و په يكه رتاشه كاندا به راوورد بكرين كه به نه اندازه يه كي ديار بلاويو نه وه و په رهيان سه ند.

نيگار كيش و په يكه رتاشاني روزگاري رنيسانس

نيگار كيشان و په يكه رتاشين له ره وتي گه شه كړني شارستانه تي مرقا يه تي دا زمكو ريشه يه كي قوليان هه يه. يه كيك له خاصيه ته كاني نه م دو هونه ره نه وه يه، گه ميرو بارونو فتيكي باشيان بقره خسي - له چاو هونه ره كاني تردا - زووتر نه شونما ده كه نه. سه رده مي رنيسانس ته واوي نه وه ل و مهرجانه ي بقره نه م دو هونه ره رمخساندو به راده يه ك كوت و پتوه نديان پچراند، هيج لايه نيكي ديكيه ي زانستي مرقا يه تي نه ي تواني شان له شانيان بدا. له سه رده مه دا، ده بوو هونه ره نه و كوسپه تله باره ته خت بكا كه ريگاي له داهيتان ده گرت و ده يخته ناو چوارچيوه يه كي نيچگار تهنگه به ره وه و ناده ميزادي به جوړيك ئيفليج ده كړد نه تواني هه ست به جواني سروش ت بكا. تابلوكاني سه ده ي ناوه راست نه ك هه ر تاريك و په شبين بوون به لكو "ر.م. سكر ب" و قهني "ده رووني ناده ميزاد قيزي لييان ده هاته وه". له به رنه وه ده بوو هونه ره منده تزه كان ريگه يه كي سه خت بگرته به ر تاكو نه و ناده ميزاده ي "هونه ري مه سيحي به

بچوک و ملکه چی دادنا " بکنه " بوونه وهریکی گه وده و سه ریه رز" ی نه و تو" (۸) نه ک
زه مین "ناسمانیش داگیر بکا" (۹) تراژیدیای عیسا له ووه که به تارماییه کی ترسناک
نیشان ده برا، له پیتاوی بیرویا وهدا بکرتته دهرسو په ندی ژیان.

به هژی په پره موچی که له هونه رمندانی سهرده می رتینسانسه وه مردنی عیسا
چوارمیخه کیشراو بهرگینکی نوئو نه مری به بردا هه لکشا که له ژیریدا نازارو
نه شکه نجه کانی چه شار ده درین. عیسا که "به داردا ده کری له هه په تی لایو دایه" و به
مندالی ساویلکه یه و به چه شنی هر مندالکی تر وک په پوله به ده ورو خولی "مریه می
دایکید" ده سوپتته وه و پیوه ندیی راسته قینه ی هه موو دایک و فرزه ندیکمان نیشان ده دا.
نقد هژی تریش هه بون وایان کرد هونری سهرده می رتینسانس به و خیراییه گه شه
بکنه. ده توانین بلین هه موو گه لانی نه وروپا به چین و تویره کومه لایه تییه
جیاجیاکانیان وه به شدارییان له ده وله مند کردنی نه م لایه نه گرنگی ژانی روشنبیریدا
کرد. باری ژانی خه لکه هه ژارو نه داراکان له دلزه خی چه وساندنه وه دا، داهینانی ساده و
له هه مان کاتدا به هیز له بواری فولکلورو کاری پیشه ییدا؛ سه ریایکی نه مانه بوونه
سه رچاوه ی نیلهامی هونه رمندان.

هه رچه نده ژماره یه کی ندری نه و هونه رمندانه سه ر به تویره کومه لایه تییه هه ژاره کان
بوون و پاشان مه و قیمی چینایه تییان پی به پیتی گورانی کومه ل گورپرا، به لام هه موو نه و
په یوه ندیانه یان ده پچراند که به رابوردووی خویانه وه ده یان به ستنه وه. نه وژی به تینی
یاساو نه ریتی کومه لایه تی نوئ به جوردک کاریان له خاوه ن سامان و ده وله منداندان کرد.
ده یان ویست هه تا له ژیان دان به شان و شکویاندا هه لبدری بۆ نه م مه به سته نیگار کیشرو
په یکه رتاشه کانی نه و سهرده مه به پوونیی خاصیه ته کانی رتینسانسیان به رجه سته
ده کردو ده توانین به هژی ژیان و به ره می هر سی که له هونه رمنده که ی نه و قوناغه

M.L. Bush , Op. Cit. , P. 153

(۸)

R. Palmer and J. Colton, Op. Cit. , P. 52

(۹)

گیوناردو دافینشی "و" میکائیل نهنجیلو "و" ژوفائیل سانتی "یه وه که له ئیتالیا دا
سریان هه لدا، پایه ی به ههرمه ندییان له م مهیدانه دا بخینه پیش چاو.

لیوناردو دافینشی ۱۴۵۲-۱۵۱۹ ز:

کم پرنکه وتوه میژووی مرؤفایه تی بلیمه تیکی وه ک "دافینشی" ی به خۆیه وه دییی
که له هه موومه یدانه کانی هونه رو زانست و نه ده بو فیکردا سوارچاک بووی و به لیتهاتووی
به تاولدترین بلیمه ت و داهینه ری سه رده می رینسانس له قه له م بدری^(۴).

"لیوناردو" له شار ی "فینشی" ی سه ر به "فلوره نسا" له دایک بووه و هه ر له ویش
به ههرمه ندیی ده رکه وتوه و که لکه له ی داهینانی که وتۆته سه ر. "لیوناردو دافینشی"
نه تپوانینیکی نیمچه فه لسه فیه وه باوه پی وابوو که په یوه ندیه کی له پچران نه هاتوو
هونه رو زانست به یه کتره وه ده به سیتته وه و هه تا مردیش له م رایه ی پاشگه ز نه بووه وه.
نو لای وابوو ده یی داهینان له بواری نیگار کیشاندا به وردی پشت به شیوه ی گونجاو
بیستی، دیاره نه مه یش پتویستی به وه هیه - سووریش بوو له سه ر نه م پایه ی -
نیگار کیش شاره زاییه کی ته واوی له ماتماتیکدا هه بی. نه گه ر نیگار کیشینی ره سه ن
یه وی به وردی ته عبیر له جه سه ته ی ئاده میزاد بکا، ده بی ناگاداری وردترین نه ندای
له شی مرؤف بی. کاتیکیش ده توانی نه م کاره نه نجام بدا له نه ناتۆمیا تیگه یشتی، بۆیه
خۆیشی بایه خیکی تایبه تی به م زانیارییه ده دا. پاشان "لیوناردو" په یوه ندی نیوان
زانست و نیگار کیشانی به هژی سروشته وه ده ست نیشان کرد.

هه میشه یش پیی له سه ر نه وه داده گرت که سروشت بۆته ی گشت زانیارییه کانه و
له هه مان کاتیشدا مهیدانی سه ره کی داهینانی نیگار کیشانه و داوای له هونه رمه ندان ده کرد
له پیناوی داهینانیکی هونه ری ره سه ندا زانستی راسته قینه فیرین.

سیر نهویه قوتابخانه سایکۆلۆژییه که ی "سیگموند فرۆید" هژی بلیمه تی نه و پیاوه مزنه ده باته وه
سه ر گریی که م و کووی. "فرۆید" له و لیکۆلینه وه مهیدا که بۆ "دافینشی" ی ترخان کردوه رای وایه
نه و هونه رمه نده "هۆمۆ سیکی" "الشوژ الجنسی" هه بووه !! - وه پگتپ.

له مه وه "ليؤناردؤ" جگه له وهى نىگار كيتشىكى سه ركه وتوى لؤده رچوو، بنچينه يه كى تيوريشى بؤهونه رى نىگار كيتشان دامه زراند. پاش مردنيشى تيبينييه گرنكه كانى له دووتوى كتيبى كدا چاپكران. به لاي "ليؤناردؤ دافينشى" يه وه، پايه نىگار كيتشان له مه مو هونه ركه كانى تر بالاتره، چونكه ده توانى "هموو نه و شتانه ده رى بى كه ده بينرئ" بؤيه به زانباريه كى سه ربه خوئيش ناوى ده با. بى گومان خوئيشى له مه ميدانه دا نه وه نده به ده سلات و ليها توو بوو گه يشته پله كى كه مال و نه و چه ند تابلؤ كه مه لى له پاشى به جى مان، تانيستا به ده گم نترين به رهمى هونه رى نىگار كيتشان داده نرئ. ناوبراو له ناوه رؤكى نه و تابلؤ يانه دا به گه شبينيه وه سامانى له بن نه هاتوى سروشت و زيانى ده رده بى له هيج به رهمى كيدا ده ست به ردارى نه م تيرواينيه ناسئد تهنات له و تابلؤ يانه شيدا كه بؤ كاره ساتى ناينى و پياوانى كلتسى ته رخان كرئود هه ست به و ترس و بيمه ناكري كه له به رهمى زؤد نىگار كيتشى هاوچه رخيدا ده بينرئ "ليؤناردؤ" له تابلؤى "مه ريم و گول" دا، داهيتنارانه به ختيا رى ئافره تيك به رجه سته ده كا كه له گه ل كرپه كه يدا يارى ده كا. له تابلؤ به ناويا نكه كه لى "مؤناليا" يا خود "جؤكه نده" دا كه سالى ۱۵۰۳^(۷۰) نه خشاندوويه تى به هؤى نىگاو زه رده خه نه ته ماويه كه لى نه و ئافره ته وه، مه ودايه كى هونه رى و له هه مان كاتيشدا تاييه تى به جوانيه بئ وئنه كه لى ده به خشئ. به راده يه كه زه رده خه نه كه لى "مؤناليا" نه وسايشو ئيستايش مايه لى مشت و مه و ليكولينه وه لى چه ندين نىگار كيتش و خه لكى پسپؤره.

به و جؤره ده بينرئ سه رچاوه لى داهيتنانه كانى "ليؤناردؤ" ده چپته وه سه ر شاره زاييه كى قولؤ و شؤرپوونه وه لى به ناخى ده روونى كه سانى ناو تابلؤ كانيدا و چؤنيه تى هه لؤاردنى ره نگو و گونجاندى له تىك ناوه رؤكى به رهمه كه دا. نه مه جگه له بى بزوتنه وه يه لى به شتوه يه كى سه رسورهيئ له وئنه كانيدا هه ستى پئ ده كرئ. هه مو نه وه

(۷۰) تابلؤى "مؤناليا" نه گدر له هه موو نه و شتانه لى موزه خانى "لؤشردا" دا، دانراون به رخر نه بئ، نه وا يه كيتكه له وانه.

خاسییه تانهی له بهرهمه کانی "لیۆناردۆ" دا ده رکه وتن، کردیانه پیتشه وای قونای نویی
 بهرهمه ندنی هونەر له ئیتالیا و دواپیش له ئهروپا دا. سه بارهت بهم هۆیانه، ناتوانی،
 "لیۆناردۆ"ی زاناو "لیۆناردۆ"ی نیگارکیش له یه کتر جیا بکرتته وه. ناشی نه ئه میان و
 نه هویان له "لیۆناردۆ"ی مرؤف دابر بکرتن. "لیۆناردۆ" ئاده میزادیکی کاملو بلیمه تیکی
 هه لکه وتوی ئه وتو بوو، هه مو لقه کانی زانستی تیدا ئاویتتهی یه کتر ده بوون و
 هیز پیتزکی ته وایان به بهرهمه جۆریه جۆرو ناوازه کانی ده دا. ئه و پیاوه زانا به کی
 نه وهنده بلیمهت بوو به سه رنج و تیببینهی ورده کانی چهند مه لۆیه کی به پیتی خسته سه ر
 شارای زانستی مرؤفایه تی. له ماتماتیک و ره کناسی و میکانیک و فیزیک و نه ستیره ناسی و
 جیۆلۆجیا و نه ترمیا و فیسسیۆلۆجیا ئاده میزادو ئاژه لو هونەر سه ریازیه کانی
 ده کۆلییه وه. بۆ گه یشتن به مه به ست، جگه له بۆچوونه کانی خۆی په نای ده برده بهر
 ته یکردنه وه و لیکۆلینه وهی زانایانی پیتشه و. که له میکانیکی ده کۆلییه وه پشتی
 به ده سه که وتی ئه وانای پیتشه خۆی ده به ست. خۆیشی وه که ئه ندازیاریکی خاوه ن
 ته یکردنه وه شتی نویی ده خسته سه ر بۆچوونه کانی ئه وان. "لیۆناردۆ" بایه خیکی زۆری
 به هه ندی مه سه له ی گرنگ ده دا. وه که کاردانه وه "رد الفعل" و هاوکیشه یی "التوازن" و
 به ریوونه وهی ته نه کان "سقوط الأجسام" و شیوه ی بهرگری ته نه جۆریه جۆره کان
 "مقاومة الأجسام المختلفة" و زۆری تریش. له بهر رۆشنایی تاقیکردنه وه کانی چهند
 پرۆژه به کی بۆ شارنکی نمونه یی داپشت چهند نه خشه و پلانیکی نویی بۆ هونهری
 سیناسازی ئاماده کردو ده یوست په ره به هونهری بیناسازی گومه ز بدا. یه که م که سیش
 جو هه ولی دا ئامیتریک دروست بکا توانای فرینی هه بی. بۆ ئه م مه به سه ته په نای برده بهر
 ته یکردنه وه و له شیوه ی فرینی بالنده ورد ده بوه وه، ئه نجامیش نزیکه ی سه د تیوری
 ئه م باره یه وه داپشت و توانی چهند ئامیتریک دروست بکا به هۆی ده ست یا خود به هۆی
 سپرینگ وه له زهوی بهرزه بینه وه و دوا یی گه یشته ئه و باوه په ی - ئه مه بۆ ئه و کاته
 شتیکی نیجگار گرنگ بوو - که ئامیتریک توانای فرینی هه بی ده بی له ناو خۆیدا

ماشینیکی سەریە خۆ بیجوولیتنی. دواى مردنیشی لەناو دەستنوسەکانیدا چەند
وینەیهکی پەرەشووت و فرۆکەى ستوونى -هیلیۆکۆپتەر- دۆزراوەتەو و گەرەکی بوو
بەهۆی پەرەشووتەو یارمەتى ئادەمیزاد بدا تاوەکو لەشوینە بەرزەکانەو بەهێواشیى
خۆی بەاویتە سەر زەوى.

جگە لەمانە "لیۆناردۆ" چەندین نەخشەى بۆ ئامیترە تازەکان دانا، لەوانە نامیزی
چین و شیکردنەو و لۆکە و مشت و مالکردنى شووشە و دارتاشی و هەلکەندى جۆگەر
تواندەو و میتال و زۆرى تریش. ئەو یەكەمین کەسە ویستی هیزی رووناکیى دیارى
بکار پاشان لەسەر بنچینەى تاقیکردنەو و بیبەستیتەو بە مەوداى شوین -البعد
المکانى- هەو. دەتوانی ئەو بەراوردەى "لیۆناردۆ" کردى سەبارەت بە بلایوونەو و
شەپۆلەکانى سەر رووى ئاو لەگەڵ بلایوونەو و دەنگ و رووناکیدا بەسەرەتای تیوری
"شەپۆلى تیشك - التوج الضوئى" دا بنی.

"لیۆناردۆ" بە درۆزایی تەمەنى وەك نیگارکێش و زانایەك بایەخى بە "ئەنەتۆمیا"
دەدا و هەر بەو و نەو و ستانەشتەركارى لەجەستەى ئادەمیزادا بکا، بەلگە لاشەى
نازەلى جۆریە جۆریشی یەكالا کردەو. ئەو دەستنوس و وینە ئەنەتۆمیانەى دواى
مردنى بۆی بەجێهێشتووین، نەك هەر لەبەرەمەکانى سەردەمى خۆى تیپەپاندووە بگرە
لەوانەى سەدەکانى دواى خۆیشی کاملترن. ئەم زانا هونەرماندە گەیشتە هەندى
ئەنجامى زۆر گرنگ ئەو بوو سەرى بۆقى لەلاشەكەى جیا کردەو و دلى دەرھینا. یەكە
كەسێشە ژمارەى راستەقینەى بپرپرەکانى کلینچكە -العصص- ی ئادەمیزادى
دۆزیووە. رۆى تێدەچى بیری لەو کردبیتەو و چۆن ئادەمیزاد لەشێو
سەرەتایبەكە یەو نەش و نەماى کردووە، چونکە ئەو بەراوردکارییەى لەنیوان ئادەمیزاد
نازەلى نزیك بەئادەمیزادا کردوویەتى، یەكێكە لە پرۆژە زانستییەکانى.

لەمەیدانى ئەستێرناسیدا، بەهەموو توانایەو دۆى ئەو بیروپایانە دەو ستان کە
زەوییان بەچەقى گەریوون دادەنا. یەكەمین کەسە سەلماندی رەنگى راستەقینەى مانگ

خۆلەمیشییە. ھەروەھا لە باوەڕەدا بوو کە دوور نییە وشکایی و دەریاکان بە درێژایی مێژوو گۆرانیان بەسەردا ھاتبێ. بەلگەیشی بۆ ئەم رایە ئێوە بوو کە پاشماوێ تازەلی دەریایی لە شویئانەدا دەدۆزینەوێ کە ئیستا زۆر لەکەنار دەریاکانەوێ دوون. شایانی باسە "لیۆناردۆ" بەشدارییەکی گەورەیشی لەگەشە پیکردنی ئامرازەکانی جەنگدا کرد. لەناو دەستئووس و نەخشە لەپاش بەجێ ماوێ کانیدا ھەندێ وێنە دۆزاونەتەوێ زۆر لە تانک و زینبۆش دەچن ھەولتێکی زۆریشی دا، پەرە بەتۆپ و تەقەمەنی ئێوە سەردەمە بدو چەند نەخشە بەکیشی بۆ جل و بەرگی ژێر ئاوی ئێوە چەشنە پردانە کێشا کە لەوختی شەپو بەپێی پتوویست دادەمەزینن. سەرپاکی ئەم ھەول و کۆششە "لیۆناردۆ" لەپێناوی ئێوەدا بوو سەر بەخۆی ولاتەکی بپارێزێ. ئێوە تا لە یادداشتەکانیدا دەلێ:

"...من ئامرازێ بەرگریکردن و ھێرش بردن دروست دەکەم تاوێکو بەھۆیانەوێ بەرەنگاری ئێوە زۆردارانە ببنەوێ کە چاویان تێمان بپوێ. بۆیە دروستیان دەکەم تاوێکو پارێزگاری ئێوە خەلاتە گەورە بەیان بکەم کە سروشت پێی بەخشبوون، ئێویش سەر بەستییە..."^(۷۱)

"لیۆناردۆ" بەکۆلێ دڵ پالپشتی ناشتی دەگرت و^(۷۲) وەک زانایەکی دزی شەپ دەستاو لای وێو ئێوە پێی شیتییە، دیارە بەم قسانەیش تەواو نیشانی پێکاوێ، چونکە لەو کاتەدا نەیدەزانێ چەند بەرھەمیکی دانسقە دەبنە قوریانی شەپەکانی "ناپلیۆن" و "ھیتلەر" و تەنانت ئێوە شەپانەیش کە لەسەردەمی خۆیدا روویان دا ئێوە بوو پادشای "میلان" رووی لێنا پەیکەرێک بۆ "سلفورزای" گەورەیی بنەمالەکیان دا بپارێزێ، "لیۆناردۆ" بەدڵ و گیان بەدەنگییەوێ چوو. ھەر لەو نەخشانەدا کە بۆ جیبەجێکردنی پڕۆژەکە ئامادەیی

^(۷۱) لە کتێبی "عبقریە لیوناردو دافنشی فی الھندسە"ی دکتۆر جلال شوقی وەرگراوێ. چاپی قاھیرە ۱۹۶۴ ل ۲۷۳.

^(۷۲) لەسەر پێشینیازی ئەنجومەنی ناسایشی جیھان، لەمانگی نیسانی ۱۹۵۲دا، چەند دەسگایەکی رۆشنبیری جیھانیی بەبۆنەی تێپەربوونی پینج سەد سال بەسەر لەدایک بوونی ھونرمەندی داھیتسەر زانای گەرە "لیۆناردۆ دافنشی" یەوێ ناھەنگیان گێرا.

کریووه، دهرده که وی که تنها به ریزی و لایحه‌های حوت متر زیاتر بووه. "لیوناردو" ماکیتی په بیکره‌که‌ی له قور دروست ده‌کا تا له دوا پیدا بکریته قالبو به برؤنز دایر ریژی. نو سلیقه‌ی هنری و ورده‌کاریه‌ی له و نمونه‌ی‌دا به‌کاری هینا بوون، ایان کرد تا نو کاته‌ی داده ریژی له گزده پانیک‌ی شاردادابنری و خه لکی ده‌سته ده‌سته بچن ته‌ماشای بکن. به‌لام نو هیرشه‌ی فره‌نسا کردیه سر "میلان" و پتویستی ولات به برؤنز، ماوه‌ی نهدا پرؤزه‌که‌ی به‌نه‌نجام بگه‌ی‌نن. له‌وه‌بش سه‌یرتر نه‌وه‌بوو، کاتیکه سرریزه فره‌نسا یه‌کان گه‌یشتنه نو شاره نمونه‌ی په‌یکره‌که‌ی "لیوناردو" یان کرده نیشانه و مه‌شقیان له‌سر ده‌کرد^(۷۳) به‌وچه‌شنه کاریک‌ی هنری زور مه‌زنیان له‌پیش چاوی خاوه‌نه‌که‌ی له‌که‌ک خست و نه‌ویش له‌ناست نه‌م کاره‌ساته‌دا خوی پی‌نه‌گیرو چوه "فینسیا" و له‌ویشه‌وه گواستییه‌وه بؤ "فلوره‌نسا".

"لیوناردو دافنشی" ه‌موو تیپینی و بؤچونه زانستییه‌کانی به‌زمانی نه‌ته‌وه‌که‌ی ده‌نوسیه‌وه به‌توندی وه‌ک رۆله‌یه‌کی نه‌مه‌کداری گه‌ل و سه‌رده‌مه‌که‌ی دژی زمانی لاتینی بوو. له‌م باره‌یه‌وه به‌چند وته‌یه‌کی به‌نرخ رای خوی دهرده‌بپئو ده‌لن: " .. له‌متر زمانه‌که‌ی خؤمدا نه‌وه‌نده‌م وشه ه‌یه زور له‌وه زیاترن ته‌عبریان له‌شته‌کان پی‌بکه‌جو ناوه‌رکی بیروپاکانمیان پی‌ دهریپم .. " .

"لیوناردو" خویه‌کی له‌گه‌لدا بوو، ه‌میشه ده‌فته‌ریکی تاییه‌تی له‌باخه‌لدا ه‌لده‌گرت و تیپینییه‌کانی تیدا ترمار ده‌کردن و پاشان به‌ پی‌ی بابت ریکی ده‌خسترو به‌ پیچه‌وانه‌شه‌وه ده‌ینوسینه‌وه، واته له‌راسته‌وه بؤ چه‌پ. سه‌یر نه‌وه‌یه ده‌یتوانی به‌ناسانی به‌ه‌ردوو ده‌ست بنوسرو نیگاریک‌یشی. مایه‌ی داخه‌ تانیستا ته‌ولوی نویسنه‌کانی به‌ده‌ستمان نه‌گه‌یشتون، نه‌وه‌یشی که له‌به‌رده‌ست دایه‌ نزیکه‌ی حوت ه‌زار لاپه‌یه‌کی جیاجیای ده‌ستنوسه‌کانیتی و له‌موزه‌خانه‌کانی نه‌ورپا "لنده‌نو

M.L. Bush , Op. Cit. , P. 163

(۷۳)

پاریس و میلان" و هندیکی تردا، پاریزداونو به هویانه وه ده توانری بیروپایه کی ناشکرا
سه بارت به مه زنیو گوره یی نم زانا هونه رهنده پیک بهیتری.

نه وه ی شایانی باسه له ناو یادداشته کانیدا شتی وایان تیدایه نه وه ده گه یه نن
"لیوناردو" ناگاداری به ره می زانا موسلمانان بوو بی، له وانه: "رازی" و "نیهن
سینا". له نیوه ی سه ده ی نژده هه مه وه ده سترکا به چاپکردنی نویسینه کانی
"لیوناردو" و له سییه کانی نم سه ده یه دا کورتاییان هات. له مه وه بزمان دهرده گه وی،
بوچی نه و گله پیاوه نه ی توانیوه به نه ندازه یه کی زور کار له گه شه کردنی زانست بکاو
بهوخیلاییه ی که پیویست بوو کار له و داهینانه زانستیایان بکا که زانانیانی سه ده کانی
دوای نه و پیی گه یشتن، له کاتیکا "لیوناردو" زور له پیش نه وانه وه ده سستی بقریژ
کردبوون و دزیبوونییه وه.

به نمونه: "لیوناردو" سه د سالتیک بهر له "گالیلو" چهند دیارده یه کی له باره ی
هله اتن و ناوابوونی مانگوه دزیبووه وه. نه و کاته ییش که نه مرکیبه کان یه کم "تایپ
رایتر" یان داهینا^(۷۱) "لیوناردو" ۲۵۰ سال بوو نه خشه که ی کیشابوو.

راستییه که ی که س ناتوانی داهینانه کانی نم ناده میزاده مه زنه له مه یدانای زانست و
هونه ردا سه رزمیر بکا. پیویسته نه و حه قیقه تاش فه راموش نه کری که "لیوناردو"
هلوچه رخی سه رده میک بوو، ولاته که ی له روی سیاسی و نابوری کومه لایه تییه وه به ره و
هله تیر هه نگاوی ده نا. به راده یه ک ناچار بوو بیست سالی نوایی ته مه نی کول به کول
بگه ری تا شوینیک بدوزیتته وه و تیددا نارام بگریو پهره به داهینانه کانی بدا. بی گومان
نم باره ده روونییه به ته وای کاری کرده سه به ره مه کانی نوایی "لیوناردو" و
به ماشکرا پیوه یان دیاره. بواجاریش له سه ر داخواری "فرانسوای یه کم" ی پاشای
فه رهنسا چوه و پاریس و له ده ریاری نه ودا ریژنکی نژدی لیترلو کوشکیکی تاییه تی
به ته نیش کوشکی پاشایه تییه وه بوته رخان کراو شه خسی "فرانسوا" به رده وام

^(۷۱) یه کم تایپ رایتر "آلة الطباعة" سالی ۱۸۶۷ دروست کرا.

سى سال پٽوهى خەرىك بوو، له بەردى مەرمەر هەلى كەندو بەرزايى يەكەى پېنج مەتر دەبى، هاوارىگە بەرپوى ياسا ئىستاتىكى و فيكرىيەكانى سەدەكانى ناوہ پستدا. بۆ روستكردىنى پەيكەرە بەناوبانگەكانى تىرش وەك "بەزەبى-الرحمة" و "موسا" و "كۆيلەى پٽوہندكر او- العبد المقيد" و "كۆيلە يەك لە گيانە لا دا- العبد المحتضر" هەمان رىيازى گرتە بەر. بەلام لەدوو پەيكەرەكەى دوایى و هەندىكى تردا بە شىوہ يەكى لەھىنەرانە پياوہتى ئەو ئادەمىزادە سادە يە دەردە بەرپى كەسوورە لەسەر رىزگار بوون و سەر فرانىسى. "موسا" كەيشى ھىند لە ئادەمىزادى زىندوى دە كرد خۆى پىرى سەر سام بوو، كاتىكىش لەداتاشىنى بوو و پەيدە دەم هاوارى لىكرد: دەى بدوى!! . شىوازى دەرپرەنى "نەنجىلو" و بىرو رايەكانى نەدە چوونە دلى دەسە لاتدارانى ولاتە كە يەوہ بەتايبەتى چونكە بەتوندى پشتگىرى ئەو رىيازە سياسىيەى دە كرد كە سىستىمى جەمھورى ديموكراسى لاپەسە ندبوو. لە و كاتەيشدا خەلكى سەر بە و رىيازە دووچارى مەلەنە يەكى توندوتىژ ھاتبوون. كاتىك رىزمى جەمھورى بۆ ماوہ يەكى كەم لە فلزە نسا دا سە قامگىر بوو، "نەنجىلو" بە دل و گيان پشتگىرى كرد. كاتىكىش لە لا يەن ھىزەكانى پاپا و لە شكرى بىگانە وە ئابلووقە درا، شانەبە شانى دانىشتوانى فلزە نسا ماوہى يازدە مانگى رەبەق وەك سەرەك ئەندازىاران ئەركى پاراستنى شوراكانى شارى گرتە نەستۆ. سالى ۱۵۳۰ كە فلزە نسا خۆى دا بە دەستە وە "نەنجىلو" ناچار بوو لە بەرچا و ن بىر و خۆى بشارتتە وە وە تا گەفتى بە پاپا ئەدا چەند كارىكى ھونەرى بۆ نەنجام بەدا، پاپا دەستى لىھە ئەنگرت و لىسى خۆش نەبوو بەلام بەم خۆبە دەستە وە دانەيشى ماوہى كلىسەى ئەدا دەست بەسەر ھەستى قول و رەسە نىدا بگرى ئەو تا لە شىعەرى كيدا كە وە لامى "جىو فانىن سترۆتسى" پىدە دانە وە ئەم ھەستە بەكۆلەى لە قالىبىكى ھونەرى قەشە نگدا دەردە بەرپى.

"نەنجىلو" لە پەيكەرى "شە و" دا كىزۆلە يەكى نازدارمان نىشان دەدا، بە ئەندازە يەك نوقمى خە و بوو، ئاگای لەدوونىا نە ماوہ. "سترۆتسى" ئەو ئەندە پەيكەرەكە لە بەر دلى

جوان ده بڼ، لښهاتووی "نه نچیلو" کارې نږدې ده کا، به شیعريک هه ستي خوی دهرده بېړیو ده لڼ: "گه ریڼو نه و کیژه به ناگابیته وه ده که ویتته قسه کردن" !! که چی نه ر "نه نچیلو" یه هه موو گیانی بزوتنو و جوش و خرؤش بوو، به شعريک له ژیر ناو نیشانی "به ختیار یی له نو ستندایه" وه لاسی ده داته وه و لای وایه، به ختیار یی گه وره تر نه و یه "ببیته به رد" چونکه "له م سده تاوانبارو شهرمه زاره دا" "مردن و بڼ ناگایر چاره نوو سیکن خؤزگه یان پڼ ده خوازی"، بؤیه به زمانی کیژله نو ستوه که ی نلر شه و زهنگی نه نگوسته چاوه وه ده پارېته وه "له و خه وه قووله به ناگای نه هیننه وه"^{۷۰} وه نه بڼ نه م هونه رمنده بلیمه ته بیر رونا که له زه بروهه نگي کونه پرستانی سرده مه که ی پرگاری بووین، نه. سیخوپه کانی پرژیم به رده و ام به شوپنښی وه بوون. له ولایشه وه پاپا فرمانی دا به نیگار کیشیک "ده ستکاری" هه ندی دیمه نی روتی تابلو کانی بکا. نه نجامیش کومه لانی خه لک نه و هونه رمنده به کرنگی راوه ی ریسوا کړیو هونه رمنده نیش نه فره تیان له چاره ی کرد. له م بارو دؤخدا "نه نچیلو" پؤژ له دوا ی پؤژ زیاتر هه ستي به ته نهایی ده کړیو ورده ورده له نیگار کیشان و په یکه رتاشیز دورگه و ته وه و سی سالی دوا یی ته مانی بؤ هونه ری بینا کاری و شیعری ته رخا ن کړیو به قولی تراژیدیا ی ژبانی دهرده بېړی. نه و که به شیعری له خؤشه ویستیی ده دوا ده یویست ته عبیر له په یوه ندی نیوان ناده میزادو جوانی سروشت بکات. هه روه ها وه سفی ته نیایی هونه رمنده ده کرد که چون ده ورو به ره که ی دوزمنایه تی ده کات. نه مه جگه له وه ی چه ندین بابته تی دیکه ی کرده هه وینی شیعریه کانی و له هه مویاندا دلپه نجاویی به کیک له هومانسته کان دهرده خا که له به رده م ته وژی جه ورو سته مدا ده سته پاچه راوه ستاوه و به چه شنی هومانسته کانی ترو له به ر پؤشنایی نه و بیرو راو نایدیا یه ی باوه پې پڼی هینا بوو ماوه ی نه دا تر قانندن و سه رکو تکردن ملی پڼ که چ بکات.

^(۷۰) پروانه: ا.ا. جویز. سه رچاوه ی پتسور، ل ۱۲۷، تیبدا ده قی شیعریه که ی "ستروسی" ز "نه نچیلو" بلاو کراوه ته ره.

پروفائیل سانٹی ۱۴۸۲ ۱۵۲۰ ز :

نیگارکیش و نندازاری به ناویانگی نیتالیایی "پروفائیل سانٹی" له شاری "توربینق" ی نزیك "فلقره نسه" له دایك بوو. سالانی لاوتیتی له فلقره نسه دا بردۆته سهر هه له ویشدا له جموجۆلی هونه رهنه ندانی پش خۆیو به تایبته تی "لیقناردق دافینشی" كۆلیوه ته وه. هه رچهنده به هۆی داهیتانه كانیه وه نۆر شتی نوئی خسته سه كه له پوری هونه ری نه و شاره، به لام به شی نۆری كاره هونه ریه كانی له "پوما" دا جیبه جیكرد. "پروفائیل" له به ره مه كانیدا جیگایه كی تایبته تی بۆ كه له پوری مرۆفایه تی و پیشه وایانی ته رخانكردبووه. ته نانه ت وینه ی فه یله سوفه كانی "سوكرات، نهرستق، نه فلاتون، به تلیمؤس" و نۆری تریشی كیشاو له پوانگه ی بیری هۆمانیستانه وه له ناوه رۆكی نه و تابلقایانه دا كه به پشی خواستی پایا، له سه ر دیوارو بنمیچی فاتیكان دروستی كردن په نجه بۆ مه سه له جۆر به جۆره كانی ژیان دریز ده كات. "پروفائیل" له وه یش زیاتر پشی لی مه لچری، نه و كه پیاوانی كلنسه ی په سم ده كرد، به سه رووش رای ده گه یاند نه وانه كوتومت ده لئی سۆفستاییه كانی سه رده می پیشوون؛ چونكه وهك نه وان له شت ده كۆلنه وه و وهك نه وانیش مشت و مر ده كهن، ته نها جیاوازیان نه وه یه نه مان به رگی قه شه و ره به نیان له به ردایه و هیچی تر .

سه باره ت به وه ی له و سه رده مه دا شمشیری زولم و سته م له سه ر گه ردن زانا نیتالیاییه كان راگرا بوو، "پروفائیل" نه یده توانی نه و هه موو بیزا مرۆفایه تییا نه ده ریرچی كه له ده رونیدا په نگیان خواردبووه وه. به لام سه ره پای نه وه یش به په رۆشه وه به شداری بزوتنه وه ی نیشتمانی ده كرد، چونكه دروشمه بنچینه ییه كانی سه ریه سستی بیروپا و به كیتی نیتالیا بوو.

نه گه رچی "پروفائیل" ته مه نی كورت بوو - به ۲۷ سالی مرد - به لام كۆمه لێك تابلقی بۆ به جیبه یشتبووین و به پنچه وانه ی به ره مه كانی "دافینشی" یه وه، نۆریه یان تا ئیستا

ماونو هۆلی ناودارتیرین مؤزه‌خانه‌کانی جیهان و دیوارو گومه‌زه‌کانی "فاتیکان" یان رازاندۆته‌وه.

خاسیه‌تی تابلۆکانی "پۆفائیل" چ له‌به‌ره‌مه سه‌ره‌تاییه‌کانیدا وه "خه‌ونه‌کانی سوارچاکیک- أحلام فارس" و چ له‌و تابلۆیانیدا که مه‌رجه هونه‌رییه‌کانیان تیدا کۆبونه‌ته‌وه، ناویانگیان ده‌رکردوه، وه "قوتابخانه‌ی لاتینی- المدرسة اللاتینیة" و "مه‌ریه" و "شیوی خودایی- العشاء الریانی" و زۆدی تریش، ده‌لێین خاسیه‌تیان له‌وه‌دایه وردو قوول مه‌به‌سته‌کانی ده‌رده‌بێی.

چهند تابلۆیه‌کی تریشی هه‌ن ده‌ست ره‌نگینه‌نه جوانی له‌شو لاری ئافره‌تی تێیاندا به‌رجه‌سته کردوه. وادیاره "پۆفائیل" له‌جوانی بیکۆتایی سروشت تینوویه‌تی نه‌شکاوه، بۆیه له‌نامه‌یه‌کدا ده‌لێ: "بۆئه‌وه‌ی جوانی کیزیک ده‌ریخه‌ین، پێویسته له‌چه‌ندین ئافره‌تی جوان وردینه‌وه. جا له‌به‌رئه‌وه‌ی ئافره‌تی جوان که‌مزو هه‌لبژاردنیشیان کارکی ئاسان نییه، نیگارکیش ناچار ده‌بێ په‌نا بباته به‌ر بیرو خه‌یالو به‌وێنه ده‌ری بپێی"^(٧٦). له‌مه‌وه بۆمان ده‌رده‌که‌وی پۆفائیل، هه‌ندی جار جله‌و بۆ خه‌یالی داهینه‌رانه شل ده‌کا تاوه‌کو مه‌ودایه‌کی نیستاتیکێ قوول به‌به‌ره‌مه‌کانی بیه‌خشێ. "پۆفائیل سانتی" له‌مه‌یدانی هونه‌ری بیناکاریشدا به‌سه‌لیقه‌و لێهاتوو بوو. به‌ له‌وه‌ی کلێسه‌ ناوداره‌که‌ی "په‌ترۆس" له "پۆما" ته‌واو بیه‌، ئه‌م هونه‌رمه‌نده کرایه ئه‌ندازیاری لێپرسراوی ئه‌و پڕۆژه‌یه سه‌رپاکی ئه‌و ساختمانانه‌ی له‌ژێر چاودێری ئه‌و بنیات نران گه‌واهی بلیمه‌تی و ده‌ست ره‌نگینه‌یه‌تی له‌م مه‌یدانه‌دا.

زۆر بلیمه‌تی تر، له‌پڕۆگاری رۆنیسانسدا ده‌رکه‌وتن و له‌بوارێ داهینه‌ندا به‌به‌ره‌می هونه‌ری و فیکری هه‌ویه‌شییانکرد. له‌وانه "کۆتۆ" و "دۆنانیلۆ" و "تیتیان" و گه‌لێکی تریش که‌میژوو به‌شانازییه‌وه ناوی نه‌مریانی تۆمار کردوه، به‌تایبه‌تی هه‌ر ئه‌وانه بوون

^(٧٦) پروانه: أ. جریتر، کلتوری رۆنیسانسی ئیتالیا ل ١٢٦١.

توانیان راسته و خق نازارو ناواتی کومه ل و تاکه که س دهریپن وهونه ریشیان کرده هژی به کی گرنک بق نو مه به سته پیرۆزه. نو پیاوه نه مرانه نه وهنده یان به سه که هونه ره که یان له پاش خویان و هه تا هه تایشه له پیتاوی خزمهتی ئاده میزاددا به رده وام ده بی. تمهیکردنه وه دهوله منده کانی ژیانیش به لگی سه لمینه ری ئه مه حه قیقه تن.

په ره سه ندنی هونه ره له پۆزگاری رینیسانسدا به تنه لایه نی نیگار کیشان و په یکه رتاشینی نه گرتوه. بگره په لی بق زۆر مه دیدانی تریش هاویشته. گرینگترینیان هونه ری بیناسازییه. له گه ل سه ده ی رینیسانسدا ساختمانی به رز به شیوازی نوئ هاتنه گه پۆ نو ئه مۆ له خانه ی شوینه واره نه مره کانی شارستانییه تیدا داده نرین. نه وه ی شایانی بلسه، خیرایی کارو راپه راندنی یه کینکه له دیارده کانی ته کنیکی بیناسازیی تازه. پیتشر، دروستکردنی ساختمانیک ده یان سال و هه ندی جار چهند سه ده یه کی ده خایاند، به لام له سه رده می رینیسانسدا ماوه ی بیناکردنی کۆشکینکی په نگین یا خود کلنسه یه کی گومه زداری به نه خشو نیگار له چهند سالیك زیاتری پۆ نه ده چوو. بین گومان هه موو نه مانه ییش چهند لاپه ره یه کی دیاری ژیانی ئاده میزادو میژووی په ره سه ندنبه تی.

"په ره سه ندنی لیکۆلینه وه ی میژووی"

زانباری میژوو، له ریزی پیتشه وه ی نه و زانیارییه مرقه فایه تیانه داده نری که بیروپای رینیسانس کاری تیکردن؛ پیتشریش په نجه بق هه ندی لایه نی ئه مه مه سه له یه راکیشرا که په یوه ندیان به م بابه ته وه هه یه بابه خدان به که له پوری کۆن، بق نه وه بوو رۆشناییه کی به تین بخریته سه ر لاپه ره شاردراره و نادیاره کانی میژووی سیاسی و رۆشنبیری و کومه لایه تی نه وروپا له سه رده می گریکو و رۆماندا، هه ره له سه رده می رینیسانسدا بابه خینکی زۆر به شوینه واره دیرینه کانی رۆژه لات درا. ته نانه ت تویرینه وه و لیکۆلینه وه ی نه خشو نیگارو په یکه ره کۆنه کان "Epigraphy" به مه به سته ی شاره زابوونی میژووی به ره له زاین، یه کینکه له و بابه تانه ی له سه رده می رینیسانسدا سه ری

هه‌لداو په یوه نډیبه کی راسته وڅړی به و قوناغوه هه یه . له لایه کی تریشه وه ، لیکولینه وه ی میژووی گړپانکی بڼه پرتی به سر دا هات میژوونوسان له پوانگه یه کی تازه وه ده یانروانییه کاره ساته میژوییه کان و رولی تاکه که سیان تیدا دیاری ده کرد . نه وانه به چاویکی ره خنه گرانه وه له سرچاوه و لیکولینه وه میژوییه تو مار کراوه کان ورد ده بونه وه . به م کاره یش نه ک هر ده ستیان خسته سر ناته واری که م و کورپیه کانی نه و سرچاوه کونانه . به لکو چه ندین حه قیقه تی میژووی گرنگیان چه سپاندو به هژیانه وه بیروپای دهره به گایه تیان په کالآ کرده وه .

"لږننډو فال" له پاش لیکولینه وه و توپژینه وه یه کی وردو به لگه ی سه لمینر دهری خست "به خشی قوسته نتین" قه واله یه کی ساخته و دروستکراوه . بن گومان نه م ده ست پیشخه ریبه ی "فال" هه نگاوکی چاونه ترسانه بو له مه ی دانی لیکولینه وه ی میژووییدا . هر له سرده می ریئیسانسیشدا بڼ یه که مجار میژوو به سر سن قوناغ نا دابهش کرا - کون و ناوه راست ونوی- ، نه مه جگه له وه ی چه ند لیکولینه وه یه کی میژووی نوی سریان هه لداو له ناوه رڼکیاندا بایه خیکی زډر به رووداوه نیشتمانییه کانو شان و شکری دیزینه ی میلله ت دراوه . به جږړک له گه ل هه سستی نه ته وه یی و نیشتمانیی نه و سرده مه دا بگونجی . به نمونه : "ف گویجاردینی ۱۴۸۲ - ۱۵۴۰ ز" یه که میز میژوونوسه له سرپاکی میژووی ولاتی نیالیای کولییه وه ، به پیچه وانه ی نه وانه ی پیش خوییه که وه ک چه ند پارچه یه کی جیاجیا ده یان روانییه ولاتی نیالیای له و روانگه یه وه میژووی هر به شه یان به جیا دهنوسییه وه . هه سستی نه ته وه ییش به راده یه ک پالی به میژوونوسانه وه نا ده یانویست چاره سهری به کرده وه بڼ کیشه کومه لایه تییه کان بدوزنه وه و هژی راسته قینه ی کاره ساته میژوییه کان ده ستنیشان بکن له م بڼچونه وه نه و جږره لیکدانه وانه یان ره ت ده کرده وه گویه "هیزه نادیاره کان" ده ستیان له دروستبوون و چاره نووسی رووداوه کاند هه یه !! نه نجامیش ده گه پان به دوی نه و تاکه که سه هژیاره دا که پږلیکی دیاری له پرتی به ره و پیشه وه بردنی به سرهاته کاند

پیشووی "فلوره نسا" سالی ۱۴۹۸ دهرده په پښتو سیستمی جه مهوری داده موزی "ماکیافیلی" به دلو گیان له تکه پښمی نویدا هاوکاری ده کاو پایه ی سکرتری "نهنجومه نی ده نه ندام مجلس العشره" ی ده دریتی که نرکی سه ریه رشتیکرینی کاروباری بهرگریو سیاستی دهره وه ی جه مهوریه تی "فلوره نسا" ی پښ سپیدرا بوو. راسته "ماکیافیلی" په کیک له گوره لپرسراوانی پښم نه بوو، به لام به زیره کیو جمو جولی خوی توانی له و سرده مه دا کار له ژبانی سیاسی "فلوره نسا" بکا. "ماکیافیلی" به مه بهستی پاپه پاندنی کاروباری سیاسی رژیم جه مهوری بیست گشتی دیبلوماسی کردو له هه مووشیاندا سرکه وتنی به ده ست هیئاو له پښگای نه و گه شتانه وه چاوی به ژماره یه که گوره پیای گرنکی نه وروپا که وت، له وانه پادشای فوره نسا "لویسی دوازه هم" و "پاپا" ونیمپراتوری رومانی پیروز "مه کسیمیلانی یه که م" و ژماره یه کی تریش .

پاش سالی ۱۵۱۲ز که دامو ده سگای سیستمی جه مهوری تیک و پیک دراو بڼه مال ی "میدیتسی" که پانه وه و جله وی ده سه لاتیان گرتنه وه ده ست، "ماکیافیلی" ده ستی له ککر کیشرایه وه و پاش ماوه یه کیش به تومه تی نه وه ی سر له نوی ه ولی دامه زلاندنی سیستمی جه مهوری داوه، ده گریو نوای نازاردان به ره للا ده کریو ده پینترنه گونديکی نزيك "فلوره نسا" و له ویدا هه تا مردن به نووسین و لیکولینه وه وه خه ریک ده بیو له پاش خوی چنه د لیکولینه وه یه که به جی ده هیلن که تانیستایش به گرنگترین به ره می فیکری سیاسی و میژویی سرده می رنيسانس ده ژمیردرین، به تایبه تی کتیبه به ناویانگه کی "میر-الامیر" که به پای زوری میژوونوسان له ناو گشت به ره مه کانی ریزگاری رنيسانسدا "به پاستی به ره میکی نمره"^(۷۷). بویه پښ له سر نه وه داده گرن که ده میز "وه که زانیاریه که لئی بکولرته وه، نه که وه کو پروپاگنده ی سیاسی"^(۷۸)؛ جگه له وه میز

R. Palmer and J. Colton. Op. Cit. . P. 55

(۷۷)

Renaissance and Reformation 1300 1648, P. 106

(۷۸)

چهند به ره میکی دیکه ی گرنکی نویسه له وانه "هونری شه- فن الحرب" و "میژوی فلوره نسا" که له دوو نویی هشت به رگدا له تیگرای میژوی سیاسی نیالیای کولیوه ته وه؛ ناوبراو به حوکی نه وهی به قولی له پوداوه سیاسییه کان وورد ده بووه وه به شیوازیکی دراماتیکی و زمانیکی توندو تۆل بابه ته گانی داده پشت به "یه کیک له گوره ترین ده سته وتی لیکولینه وهی میژوی نویی له قه له م ده درئ" (۷۹)، هرچه نده که دیته سر گپانه وهی هندی پودای میژوی توشی هه له ده بن، به لام تا تمستایش نویسینه گانی نرخی خویان له ده ست نه داوه.

"ماکیافیلی" له سه ره تاوه رای وابوو که سیستمی جه مهووری باشترین شیوهی رژیم سیاسییه، له به ره وه به هه موو توانا په وه هه ولی بۆ ده دا. دواي نه وه یش که بارو زووفی نیالیای شیکرده وه، بینی رۆژ له دواي رۆژ ناگری شه پو پشیوی و ناگرکی له نیوان شارو ناوچه کاندانا تاو ده ستینی و ولات پتر لاواز ده بن و هه لو و مرچی داگیرکردن چاکتر بۆ بیگانه ده ره خستینی له کتیبی "میر" دا ده گاته نه و باوه په ی که باشترین رژیم بتوانی نیالیایه ک بخاو به رگری لی بکا، نه و رژیمیه پشت به سه نترالیزم دیکتاتوریه تی موته ق به ستی و گوئی نه داته هیچ جزه مه سه له یه کی ناینی و دونیایی و نه خلاقی. چونکه به رزه وه ندی گشتی ده ولت و به تاییه تی به کتیبی ولات "میر" یاخود "پاشا" ناچار ده کا له و پیناوه دا هه موو رنگایه ک بگریته بهر، جا نیتر نه و رنگایه به کارهیتانی هیز بن - وه ک پئی له سه ر داده گرت - یان نازاردان و کوشتن و خیانه ت و پارانه وه و شوینه ونیی به رتیل دان و فیلبازی و درۆکردن و دوو زمانی بنی گرنک نییه، مادام مه به ست پیروزه ده شن هه موو رنگایه کی بۆ بگیری (۸۰) هه همیشه یش نامۆزگاری

(۷۹) و.ل. فاینشتاین، میژوی نهوویای رۆژنارا له سه ده ی ناره پاستدا. به زمانی روسی. موسکو

نینیگراد ۱۹۶۴ ل ۲۷۹.

(۸۰) سه بارت به و تیوره ی "ماکیافیلی" که "بۆگه یشتن به نامانج هه موو رنگایه کی چاک و خراب به ره وا ده زانیت" مارکس و تووویه: "نامانج و مه به ست چهند پیروژ بن ناشی رنگای تاره ولو چه په لیان بۆ بگیری..." - وه رگری -

دهسه لاتدارانی ئیتالیایی ده کرد شهرم نه که نو و هر ریگایه که به په سهند ده زانن با ناره وایش بئ بیگرنه بهر تاوه کو به هژیوه خواست و نامانجه سیاسییه کانیاں بهینته دی. چونکه فرمانره وای سرکه وتوو نه و که سه یه بتوانئ به پئی پیوستی بارو زوفی ولات پشت به ریگای مرۆفانه و نامرۆفانه بیهستی و له یه کاتدا ریوییه کی فیلبانو شیرنکی به هه لمهت بئو له شوینی خۆیدا ده ست نه پاریزی. له م تیروانینه وه "ماکیافیلی" گه یشته نه و نه جامه ی که ده بئ سیاست محه کی سرکه وتن پیوانه بکری. سه بارهت به م لیکدانه وه یه دوا ی نه و زاراهه ی "ماکیافیللیزم الماکیافیلیه" و "ماکیافیلیست" هاتنه گۆپئ. مه به ست له یه که میان نه و ریبازه سیاسییه به که گۆی به هیج یاسایه کی نه خلاقى نادا، دووه میشیان به و که سه ده وتی که په پیره وى نه و ریبازه ده کا. به لام پیویسته به چاوتکی تره وه ته ماشای "ماکیافیلی" بکری. نه و به له هه موو شتیکی نیشتمانپه روه ریکی دلسۆز بوو، ده یویست ولاته که ی له چنگی بینگانه ی داگیرکره پزگاری بئو یه که بگری و شکرى رابردوی بژیه نیتیه وه. چونکه له دلوه بۆی ده سووتا، وه که خۆی له نامه به کیدا دانی پیداناره "له گیانی خۆی خۆشتی ده وئ"^(۸۰) نه م "تیوره ی ماکیافیلی" نه جامی شیکردنه وه یه کی قولی واقعی ئیتالیاو تاقیکردنه وه ی تاییه تی و خۆشه ویستی راسته قینه ی بوو به رامبه ر به ولاته که ی. جا نه گهر به دلسۆزییه وه هه ولی بۆ بدرایه، ده بوو له و کاته دا پشتی پئ بیه ستی و ریئومایی بکری. "ماکیافیلی" به کیک بوو له و که سانه ی به توندی به ریه ره کانه ی سیاسه تی ده ره به گیایه تی و پایایه تی ده کردو لای وابوو نه وانه گه وره ترین کۆسپن له به رده م یه کگرتنی ئیتالیا دا، هه رچی بیرو پای کلێسه ی شه هه ست و نه ستی ناده میزاد ئیفلیج ده که ن و ماوه ی داهینان بۆ ناده میزاد ناهیلنه وه. به لام نه م نه وه ناگه یه منز "ماکیافیلی" دژی باوه پی کلێسه بووه، به پیچه وانوه باوه پی وابوو که ده توانی ئایه بکریته نامرازکی کاریگه رو بۆ خزمه تی سیاسه ت به کاریه تری^(۸۱). "ماکیافیلی" به توندی ره خنه ی له سیستمی سووپایی ولاته که ی ده گرت، چونکه پشتی به کۆمه ل

E. Chabod, Machiavelli and the Renaissance, Combridg 1960 ^(۸۰)

Ibid PP. 95-96 ^(۸۱)

خه لکینکی به کریگیرو "المرتزه" ده به ست که له تالان و برزو شره خوری به ولاره هیچ نامانجیکی دیکه یان نه بوو، له بهر نه وه ناویشی نابوون خلته ی کومه ل. نه و له م باره یه وه رای و ابوو که پتویسته دولت سوپایه کی ریځ و پیکي هه میسه یی خاوه ن دیسپلینی هه برزو ریزه کانی به لاوانی تازه پینگه یشتوو پرپکرتنه وه و سه ریازیش بکرتنه نه رکیکی نیشتمانی و له نه ستوی هه موو که سیک بیت، تاوه کوو بیته نامرزی رزگاری و هیزی راسته قینه به ده ست "میر" ی دیکتاتور وه. "ماکیافیلی" هه میسه خوی به وه وه ده دی له شکری شاره کانی ئیتالیا "له پیناوی نامانجه نیشتمانییه کاند" بجوولی تا ئیتالیه کان له برده م هه موو نه وروپادا به شانازیه وه سه ریلند بکه نه وه^(۸۷). جا بق نه وه میری تازه نه م ئه رکه پیروزه به جیبه یتن، ده یی بزانی چ جزه خه لکیک به یارمه تیده ری نزکی خوی هه لده بزتری. نه وانه پتویسته له و جزه که سانه بن که مه رای و ریای نازانن. ده یی دلسوژو لیوه شاوه و به توانا بن و به دل پالپشتی سیستمه که بگرن. له هه مان کاتیشدا پتویسته تیبه که به نرین که پله و پایه ی سیاسیان به نده به پاده ی دلسوژیانه وه به رامبه ر به ده ولت و راده ی پشتگیری کردنی هه لویسته سیاسییه کانی "میر" وه. بیروپای سیاسی "ماکیافیلی" رولیکي که وره ی له که شه کردنی تیروو لیکولینه وه میژوویه کاندا گیرا. هه رزوو له نووسینه کاندیدا سنوری لیکدانه وه ی پراگماتیزمی شکاند. نه نجامی تاقیکردنه وه و شیکردنه وه ی تاییه تی خوی که یشته نه و باوه رپه ی که لیکدانه وه ی لاهوتیی سه بارت به مه سه له ی حوکمرانی و تیوری مافی خودایی "نظریه الحق الاهی" تیرووانینیکی بی بناغن. له بهر نه وه ریالیستانه ده یروانییه دولت و یاساکانی و لای و ابوو روداوه کانی هه تمیه تی میژوو دروستیان ده کاو نه و که سانه ی هه لیان ده سووینن پولیکي نه و تو یان تیدا نییه و پتویسته چاویان لیپوشری. سه ره نجامیش پوخته ی بیروپای له وه دا کرده کاته وه که ململانه ی سیاسی دینه مؤیه که و میژوو ده بزوینی و مادام ناکوکییه کی توندو تیز له نیوان چه وساوو و چه وسپنردا هه یه - وه که له نووسینه کاندیدا لئی دواوه - نه و ململانه یه مؤرکی کومه لابه تی و چینایه تی به خویه وه ده نن. له کتیبه که وره که ی "میژووی فلوره نسا" دا

Ibid P135, R. Palmer and J. Colton .Op.Cit..P55

(۸۷)

شوین پئی خه باتی جه ماوه رو چینی نئریستوکرکات به درژای میژوی نیتالیا هه لده گری. هر له م بۆچوونه وه له هژی راسته قینهی پوداوه میژویسه کان ده کولیته وه و خواستو ناره زوی تایبه تی تاکه که س به لاره ده نی ژوه مو میژوونووسانی سهرده می پرنیسانس به جی ده هیلن.

”ماکیافیلی” به بیروپایه کانی ته عبیری له نایدولژزای چینی بۆرژوای تازه پینگه یشتوو ده کرد. له بهر مه کانیدا به شان و شکری بازرگان و پیشه گه ری شاره کانی نیتالیا دا هه لداوه و هر ئه وانه ی به میلله ت Popolo ده زانی. داوای له ”میر” ده کرد چاودیریمان بکاو بارودوخیکیان بۆپر خستنی تئیدا به رژه وه ندیه کانیان په ره پیده نو به خۆشیی بژین. به لام چینی بۆرژوای نیتالیا به و خیرایی له دایکبوو له نه شووما کردنیش وه ستاو له سهرده می ”ماکیافیلی” دا که وته گنژاوی ته نگوچه له مه یه کی نه وتروه بژی نه لوا له و باروخه گرانه ی نیتالیا تئیدا ده ژیا، ببیته هیزک نه و نرکه گه ورنه به جیبهینی کالنی چاوه روان ده کرا.

جا نه گه ره له نه نجاسی نه م نالوگره ده ”ماکیافیلی” بیروپاوه پی گزدرابسی ده به په رژه وه ناواته خوازی سیستمی پاشایه تی موته ق بووی، شتیکی سروشتیه. چونکه نه م هه لوئیسته ی خزی له خۆیدا جۆره سازشیک بوو له گه ل بیری ده ره به گایه تیدا^(۸۷) و ناکامیش خسته ریژی دوژمنانی جه ماوه رو سیستمی دیموکراسیه وه، به پاره یه ک وایلیهات سلی له جه ماوه ریش ده کرده وه و به پای نه ر کومه لانی خه لک ”به ناسانی شوین سهره پۆی ده که ون”. به ویشه وه نه وه ستا ناوی ”ره شه خه لک” - Plebs - یشی لئنان و به ناشکرایش دوژمنایه تی ده کردن و له

^(۸۷) له دواوای سهره کانی ناوه راستدا چهند سیستمیکی موته ق له نه وروپادا هاتنه کایمه سهره لئانی نه م چه شنه سیستمه تاراده یه کی زۆر له گه ل پئیداوستیه کانی نه م قۆناغه میژویسه ده گونجا. هه رچنده نه وانه بالترین شیوه ی سیستمی سیاسی ده ره به گایه تی بوون، به لام له سهرده می ماکیافیلیدا هیشتا هندی لایه نی نیجایان تئیدا ما بوو.

نوسبانه‌یدا که باسی چند راپه‌رینتیکی جه‌ماوهری ئیتالیا ده‌کات به‌ته‌واوی هه‌لوئستی مورثانه‌ی خۆی به‌رامبه‌ریان ده‌رده‌بپی. له‌م روانگه‌یه‌وه‌و به‌حوکمی ئه‌م هه‌لوئستی له‌هه‌موو به‌ره‌مه‌کانیدا رووی ده‌م ده‌کاته "میر" و ده‌سه‌لاتداران و زانایانی هاو‌پێ و یۆنه‌وان ده‌نووسی نه‌ک بۆجه‌ماوهر^(۸۴). تیکرپی ئه‌م خاله‌ سه‌لبیانه‌ی له‌بیرویه‌پێ "ماکیافیلی" دا ده‌بیسنان، وه‌ک میژوونوس و نیشتمانپه‌روه‌ریکی دلسۆز هیج له‌ په‌لویه‌پیه‌ی که‌م ناکه‌نه‌وه، به‌تایبه‌تی گه‌ر بی‌و له‌چوارچۆیه‌ی زه‌مان و زه‌مینی خۆیدا دلبینین و به‌وردیی له‌کرۆکی مه‌به‌ست و مه‌رامی تینگه‌ین. ئه‌وه‌ی راستی بیت ماکیافیلیسته‌کان تاراده‌یه‌کی زۆر ناو شۆره‌تی "ماکیافیلی" یان شیواندوه. هه‌ندی له‌وه‌رمانه‌وه‌ایانه‌ی به‌هه‌لسوکه‌وت و سیاسه‌تی رۆژانه‌یان له‌"میر" هه‌که‌ی ئه‌و تییان په‌راندبوو، هێرشیکێ زۆریان کرده‌سه‌ر. له‌وانه "فره‌دریکی دووم" ی پاشای "پروسیا" بوو. ناویراو کتیبیکێ سه‌ریه‌خۆی سه‌باره‌ت به‌بیروپا‌کانی "ماکیافیلی" داناو مه‌به‌ستی بوو گوايه "پووجیان" بگاته‌وه. شایانی بایه‌ هه‌ر له‌وه‌ سه‌له‌دا که "فره‌دریک" چووه‌ سه‌ر ته‌خت ئه‌و کتیبه‌یشی نووسی^(۸۵). له‌لایه‌کی تریشه‌وه‌ چه‌ندین فه‌رمانه‌وه‌ای دیکتاتۆر، له‌زه‌مان و زه‌مینی جۆریه‌جۆردا که‌ زۆر له‌بارو زووفی ئیتالیا‌ی سه‌ده‌ی شانزه‌هه‌م جیاوازیبون، له‌پێناوی به‌رژه‌وه‌ندی خۆیانداو به‌مه‌به‌ستی هیشته‌نه‌وه‌و درێژه‌پیدانی ده‌سه‌لاتی سیاسییان په‌نایان برده‌ به‌ر بیرویه‌کانی ئه‌و به‌و جۆره‌ی ده‌یانویست به‌کاریان ده‌هێنا. سه‌رکرده‌ی به‌ناویانگی "فره‌نسا" "ریشیلین" ۱۵۸۵ - ۱۶۴۲ " که‌له‌میدانی سیاسیدا سه‌رکه‌وتنی گه‌وره‌ی به‌ده‌سته‌هێنا به‌که‌مین فه‌رمانه‌وه‌ای دیکتاتۆره‌ که‌ بی‌ ترس و سه‌له‌مینه‌وه‌و به‌ناشکرا دان به‌وه‌دا ده‌نی که‌له‌زۆریه‌ی بیروپاوه‌ لوئسته‌ سیاسیه‌کانیدا قه‌رزدارێ "ماکیافیلی" یه. ئه‌وانی تریش هه‌رچی

^(۸۴) The Civilization of the Renaissance in Italy . An Essay by J.Burckhardt , Nnwyork and Toronto, P.93.

^(۸۵) "فره‌دریکی دووم" ئه‌و کتیبه‌ی له‌سالی "۱۷۴۰" زدا به‌ناویشانی "دژی ماکیافیلی" نووسی .

"ماکیافیلی" و تبسوی به خردوه په پیره ویان ده کرد، به لام وهک بنچینه یه کی تیوری ره تیان ده کرده وه. زلجاریش له بارودوخیکی وه هادا به کاریان ده هینا جیاوازیه کی بنه په تیان نهک هر له گه ل نه وکات و شوینه دا هه بوو که بیروپاوه پی "ماکیافیلی" تیندا سه ریه لدا، به لکو له پیناوی نه و نامانجه پشدا نه بوو که نه و مه به سستی بوو. نه و یشی که ناوو شوره تی "ماکیافیلی" یو بیروپاوه کانی نه و نده ی تر زپاند، هه لویتستی دوزمنانه ی کلنسه و نه و برپاره ی بوو که سه باره ت به قه ده غه کردنی کتیبه کانی نه و ده ریکرد. نه مه له کاتیکدا ماکیافیلی له سه ر خواستی پاپا میژووی "فلوره نسا" ی نووسیووه وه^(۸۶). به سه رنکی تریش میژوونووسه بلژواکان و به تاییه تی سوسیلوژیسته کانی فاشیزم نه و نده ی تر ناوو شوره تی "ماکیافیلی" یان شیواند. چونکه نه مانه یش به تنها له سه ر نه و تیوره ی سوورن که په یوه ندی به سیستمی دیکتاتوریه تی موته قوه هیه، بی نه و هی توخنی نه و بیروپاوانه ی بکه ون که باسی خاصیه ته کانی پژی می جه مهوری ده کاو به چاکترین سیستمی داده نی و ماوه نادا ده سلات به میرات بکه ویته ده ست فرمانره واو لای وایه پیویسته توانا و لیها تووی بکرتنه محه کی هه لپژاردنی حوکمرانان. سه رباری نه مانه ش نازیبه کان و فاسیسته کان به پراده یه ده رینومای بیروپای "ماکیافیلی" یان ده کرد، که سنیکی وهک "هیتلر" هه میشه کتیبی "میر" له سه ر میزه که ی بوو. "مؤسولینی" یش له و لیکنولینه وه یه پیداکه له باره ی هه مان کتیبه وه ناماده ی کردو پله ی دکتورای پی وه رگرت، به شان ویالی "ماکیافیلیدا" هه لده دا. نوای نه و یش که ده سلاتی سیاسی که وته ده ست باسیکی دیکه ی هر له ر باره یه وه ناماده کردو تیندا هه لویتستی "ماکیافیلی" ی سه باره ت به حوکمی تاکه کمر

^(۸۶) سه ر نه و هیه سالی ۱۵۵۹ ز کلنسه برپاریکی ده رکرد تیندا فرمانی دا ماکیتی په بیکه ره که ی بسووتینری. که چی به ر له وه به چاره که سه ده یهک "پوما" خری ته وای نووسینه کلنر چاپکر بوو. کرمیدیاکانیشی له به رده م "پاپا" دا نیشان ده دران.

روغن کرده و گه یشته نه و نه جامه‌ی که "بیروپاکانی له پاش چوار سده هیشتا هر
رضوهون" (۸۶) (*).

به و جوره "ماکیافیلی" له لایه‌ن هه‌ندیکه وه بهر تانه و ته‌ش‌رو برنکی تریش به‌یی
نه‌وی له پوانگه به‌کی زانستیانه وه بزوی بچن که وتنه به‌رگری لیکردنی و لایان و ابوو
له‌ه‌موو که س راستگوتره، چونکه وه که ده‌لین "ه‌موو ئاده‌میزادیک له‌ناو خزیدا
ماکیافیلییه". به‌لام چ نه‌مان و چ نه‌وان "ماکیافیلی" میژوو نووسو "ماکیافیلیزم"
تیکه‌ل به‌یه که ده‌کن. نه‌وانه که دینه سه‌ر هه‌لسه‌نگاندنی بیروپایه‌کانی هه‌یج حساب
بۆزه‌مان و زه‌مینی نا‌که‌ن که چۆن ته‌ماشای رووداوه‌کانی کردوو و به‌چ دلسۆزییه‌که وه
هه‌ولیداوه چه‌ند رنگایه‌ک باش یان خراپ بدۆزیته‌وه، تا به‌هۆیانه‌وه بگاته نه‌و
مه‌به‌سته پیرۆزانه‌ی به‌پروایه‌کی ته‌واوه‌وه هه‌ولی بۆ ده‌دان. که‌واته "ماکیافیلی" بۆله‌ی
سه‌رده‌موو کۆمه‌له‌که‌ی خۆی بوو.

له‌به‌رته‌وه هه‌روا به‌خۆپایی و له‌خۆوه نییه‌ که زاناو فه‌یله‌سووفی وه‌ک "مارکس" و
"نیکارت" و "بیکون" و "ریشیلۆ" ی سه‌ره‌ک وه‌زیرانی فه‌ره‌نسا که به‌ سه‌ره‌که‌وتووترین
پیاوی سیاسی نیوه‌ی به‌که‌می سه‌ده‌ی حه‌فده‌هه‌م داده‌نریو "ئه‌لیزابیتی به‌که‌م" ی
پادشای ئینگلستان که سه‌رده‌مه‌که‌ی به‌ "سه‌ده‌ی زێڕین" ناسراوه و "ناپلیۆن پۆناپارت"
که به‌وردیی "میر" ی خۆیندۆته‌وه و رژی تیده‌چی هه‌رئه‌ویش کردبیتی به‌ فه‌ره‌نسایی،

(۸۶) نیقولا ماکیافیلی، الأمير، تعلیق: بنیتو موسولینی، مقدمه‌ کرستیان غاوس، تعریب خیری
حامد، بیروت، الطبعة الثالثة ۱۹۷۰ ص ۶.

(۸۷) وه‌به‌یی بیروپاکانی (ماکیافیلی) به‌ته‌نیا کاربان له‌بیری پیاوه سیاسییه‌کان کردیی و به‌م یان
به‌وشیوه به‌درژیایی چوار سه‌ده‌و نیو په‌یره‌و کرابیی، به‌لکو به‌ته‌ندازه‌یه‌کی دیاریش کاری له‌هه‌سته‌و
هۆشی نووسه‌ره‌ دهرکه‌وتوو‌ه‌کانی دوا‌ی خۆی کردوو. سه‌ر‌نجدانیک له‌ناو‌ه‌رۆکی شانۆیه‌ به‌ناویانگه‌کانی
"ولیم شه‌کسپیر" و شانۆیی "جووله‌که‌که‌ی مالتا" ی "کرستۆفر مارلۆ" به‌لگه‌ی نه‌م راستیه‌ن و
له‌شۆنتی خزیدا په‌نجه‌یان بۆراوه‌کیشین. وه‌رگێتر

شوین پیتی نهویان هه لگرتوووه و سوودی پیتیان به خشيووه و پشتیان پیتی به ستوووه . شایانی باسه "ماکیافیلی" له میدانی نه ده بيشدا ده ستیکی بالای هه بووه و چه نه سرووو شیعوو نامو په خشانی له دوا به جیماوه و له ناوه پوکیدا به توندی ره خفه له نه ریتی کونی کومه لایه تی وه لویستی ناره وای کلیسه ده گریو به هزی روویی مه به ست و ره وانیی زمان و ده رپینی قول و نوورکه وتنه وه ی له دریز داسپی، سامانیکی زدی خسته سر که نجینه ی نه ده بیاتی ئیتالیایی . وایزانه نه و نه ده به سه بلتین میژوونوسی گه ووه ی سه رده می رینسانس به راستیی لایه قی نه و چه نه وشه په یه که له سه مه زاره که ی نووسراوه ده لی: "هیچ ستایشیک نییه شایانی نه م ناوه بیت نیکولز ماکیافیلی" . هه ر نه م دیره ش به سه بژنه وه ی نارو شوره تی هه تاهه تای به نه مری به ئیتته وه .

ببگومان له ناو پیشه وایانی رینسانسدا به ته نها "ماکیافیلی" به ره نگاری واقیعه که ی نه بووه وه ، به لکو زدی تریش له و هومانستانه ی هاوچه رخی قزناغی دواپی رینسانس بوون ، به هه مان شیوه ی "ماکیافیلی" چون به گز واقیعی کومه لگاگانیا انداو رووبه پووینار بوونه وه .

ته قینه وه به رووی واقیعدا

بپروای ئایدیالیزی و نیازو مه به ستی مرۆفایه تیانه ی پیاوانی سه رده می رینسانسو داهیتانه کانیا ، نه که هه ر پالنه ریکی گه ووه ی بزوتنه وه ی فیکری بوون له نه وروپالنه به لکو بوونه هزی نه وه ی له قزناغه کانی نواییدا ته وژمیکی به گوپ به پینسانس ببه خشن به لام نه وه موو نیازو مه به ستانه ، نه یانتوانی ئامانجه کانیا به ئینه دی . نه و رۆژه ی نه ویر به ته مای بوون ، به لاجوونی په رده له سه ر ده ره به گایه تی هه لته هاتو له و حه قیقه ته شر تینه که یشتبوون که نه و ئالوگرپه به ته نها ناتوانی سه رفرازی راسته قینه بژناده میرد به ئینی . له به ره نه وه هه ر ده بوو نه وه ی دواپیان به رووی واقیعدا به قنه وه ، به تایبه تر

لهوكانه‌ی كه پاره سه‌ندنی په یوه نډیبه‌كانی سه‌رمایه‌داری له‌كیشوهری نه‌وړوپادا بووه
 هوی نه‌وی ناكركیبه كومه‌لایه‌تیبه‌كان تیزتر بكاو تویژه كومه‌لایه‌تیبه جوریه‌جوره‌كان
 زیاتر گرد بكاوه‌و دراو "پاره" رولیکي كه وړه‌تر بیینی‌و له‌پیتناوی نیازو مه‌به‌ستی
 تاییه‌تیدا فیل‌و ته‌له‌كه‌بازی زړه‌تر بخریته كار. دیارخستنی نه‌م واقعیه‌یش به‌ناشكرا
 له‌بره‌مه‌م‌كانی دوونوسه‌ره به‌ناویانگه‌كه‌ی قوناغی دواپی سه‌رده‌می رننيسانسدا ره‌نگ
 ده‌ده‌نه‌وه كه "شه‌كسپیر" ی نینگلیزیو "سه‌رفانتس" ی نيسپانیاپی‌ن وه‌ردووكیان
 له‌دواوای سه‌ده‌ی شازده‌هم‌و سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی حه‌فده‌مه‌مدا گه‌یشتنه‌ لوتكه‌و له‌یه‌ك
 سالیشدا كړچیان كرد.

شه‌كسپیر ۱۵۶۴ ۱۶۱۶

شاعیری كه‌وره‌ی نینگلیزو درامانوسى جیهانی "وليام شه‌كسپیر" له‌شاری
 "ستراتفورد" له‌ناو خیزانیکي پیشه‌گه‌ردا هاتوته‌ دوناوه‌و هر له‌و شاره‌یشدا گراماتیک‌و
 زمانى نینگلیزی خویندووه. نه‌ویاره‌ ناهه‌مواره‌ی به‌سه‌ر ژبانى باوكیدا هات‌و نه‌دارایی
 خیزانه‌كه‌ی ناچاریان كرد له‌ته‌م‌نى چواره‌سالی‌دا ده‌ست له‌خویندن هه‌لبگری‌و یارمه‌تى
 بلاوكی بداو نه‌توانی خویندننى بالاته‌واویكا. له‌ه‌په‌تى لاویتیدا چوه "له‌نده‌ن" و
 له‌شانویه‌كى نه‌ویدا بووه نه‌كتر. به‌مووچه‌ی نه‌كترى‌و قازانچیکي كه‌می نه‌و تیکسته
 شانویانه‌ی ده‌ینوسین ژبانى به‌رپوه‌ده‌برد.

له‌بره‌نه‌وه‌ی له‌باره‌ی میژووی ژبانى "شه‌كسپیر" وه‌ زانیاریه‌كى نه‌وتو
 له‌بره‌ده‌ستدا نیبه‌ له‌ناوه‌پاستی سه‌ده‌ی نژده‌مه‌وه‌ چه‌ند بیروپایه‌كى نازانستیانه
 هاتنه‌ گړپې‌و نكولیان له‌وه‌ده‌كرد "شه‌كسپیر" هه‌بووی. بۆسه‌لماندنى نه‌م بۆچوونه‌یان
 هه‌ولیانده‌دا به‌رمه‌م‌كانی به‌جړتیک نیشان بدنه‌ گوايه‌ هى خه‌لكی وه‌ك "بیکون" ی
 فه‌یله‌سوفو هه‌ندى نووسه‌ری نه‌وسه‌رده‌مه‌و نه‌و نه‌ریستوكراتیانه‌ن به‌نه‌ده‌بیاته‌وه
 خه‌ريك بوون. به‌لگه‌یشیان بۆ نه‌م رایه‌ نه‌وه‌بوو: ناشی‌و مه‌حاله‌ نه‌وداهیتانه‌ مه‌زنانه‌ی

"شەكسپېر" بەرھەمى ئەكتەرتكى سادەى وەك ئەو بن. سەرەپای ئەو ش ناوبرو سەرەخیزانئىكى ئەرستۆكراتى نەبوو و لەدانىشگادا رۆشنىبرىى بەرزى بەدەست نەھىناوہ !.

"شەكسپېر" بەبىدەنگى خزمەتئىكى گەرەى نەدەبو شائۆى كردو بەپاستى رۆلەپەكى مەزنى مىللەتەكەى بوو. لەناوہ پۆكى "۱۵۴" كارى ئەدەبىي و "۳۷" شائۆيد جارنك توخنى ناوى خۆى نەكەوتووہ. "شەكسپېر" پەناى دەبردەبەر شائۆى مىللەو شىعرى ئىنگلىزى و ئەفسانەى مېژوووى و لەپۆگای ئەوانەوہ، چارەسەرى گىروگرفتەكانى رۆژگارى خۆى دەكرد. ناوہ پۆكى شائۆيە سەرەتايەكانى بۆ ئامانجئىكى بوو تەرخانكردووہ لای وايە كۆمەل پىئويستى بەسىستەمئىكى بەھىزەھىە تاوہكو سنوورئە بۆدەو بەگايەتى دابنرئ. ھەرچەندە "شەكسپېر" سىستەمى پاشايەتى لەجەمھورى بەلاوہ پەسەندترەو باوہپىشى وابوو كەدەبى خانەدانەكان ئىمتىيازى تايەتايان ھەبن. بەلام سەرەپای ئەو ش نووسەرتكى پىالىست بوو. ئەو پاشايەكى ھۆشمەنر مرۆفەپەرەرى دەويست تاوہكو بەكئىتى ولات و ناشتى و ئاسايش بپارزئ. بۆيە "ھەنرى پىنجەم" ى كرده نمونەى ئەو پاشايەو خستىيە ناو دەروونى خەلكىيەوہ لەبەرھەمەكانى تىرشيدا لەھەمان روانگەوہ بۆھەمان مەبەست پەردە لەسەرئەر فەرمانزەوايانە ھەلدەمالتى كەتواناى بەپۆتوہ بردنى ولاتيان نىيە وەك "ھەنرى شەشم" و "رىشاردى دووہم" و پاشا دىكتاتورەكان لەبابەتى "رىشاردى سىيەم" و "شاجۆن" و زۆرى تىرش. بەكورتى ھەول دەدا بىروپاى گەلى ئىنگلىز سەبارەت بەشەخسى ئەو فەرمانزەوايانەو سىستەم رووداوى سەردەمەكانيان دەرىبىرئ. راستىيەكەى بىروپاى قۇناغى دووہم و سىيەمى سەردەمى رىئىسانس و بزوتنەوہى مرۆفايەتى لەنووسىنەكانى "شەكسپېر" دا رەنگيان داوہتەوہ. لەبەھەمەكانى زوویدا "رۆمىۆو جوليت" و "خەونى نىوہشەوئكى ھاوین" و "بازرگانى فېنسىيا"^(۶). ئادەمىزادى خىرخوا بەسەر ھىزى

^(۶) دكتور لەژمارە (۶) ى سالى ۱۹۷۹ ى كۆتارى (أفاق عربية) دا باسئىكى تى بەناوئىشانى "تأملات تاريخية فى ماكيا فيللى و الماكيا فيللية" بلاؤكردەوہ، تىيدا بەدورودرئۆى لەم مەسەلەپە داوہ. لە

شەپخولازو دواکە وتوویدا سەردەخا. لەو بەرھەمە درامایانە شیدا کە لە سەرەتای سەدە یە
 حەفدەھەمدا نووسبوونی تراژیدیایکان قوول دەبنەو و تەعبیر لە وناکۆکیە کۆمەلایەتیانە
 دەکن کە پۆژ لە دوا ی پۆژ پەردەستین. لە شانۆیی "ھاملیت" و "نۆتیللو" و "شالیر" و
 "تیموونی ئەتینایی" و زۆری تریشدا ئەو حەقیقەتەمان نیشان دەدا کە تا چ پادەپەک
 خواست و ئاواتەکانی پیاوانی سەردەمی رینیسانس لە گەڵ واقعیی ژیان و کۆمەڵ لە یەکتەر
 بوون. "شەکسپیر" ھەولیدا لە ڕیگای بەرھەمەکانیەو پێ لە سەر ئەوە دابگرێ کە چۆن
 بەرژەوندی تایبەتی خەلکی دەجووڵێنێ. لەھەمان کاتیشدا ئاشکرای دەکا
 کە لە گێزۆلی ئەو مەملانە یەدا خەلکی سادە و دلۆ دەروون خاوین دەبنە قوچی قوریانی
 مەبەست و ئارەزووی دەسەلاتداران. بەنموونە: تراژیدیای "ھاملیت" دەکاتە روانگە یەک
 نیوہی دەپوانتتە فیلۆ تەلەکی ژیان. ئەو بەدەر خستنی چارەنووسی پالەوانەکی لەو
 بەولاوہ کە دەیوی تراژیدیای ئادەمیزادێکی دلپاک نیشان بدا کە پوویە پووی زۆلم و
 ستمی کۆمەلەکی بۆتەو ھیچ مەبەستیکی دیکی نییە^(*). تەقینەو بە روی ئەو

خۆناغەدا کە دکتۆر پەنجەیی بۆراکتشارە، بەھۆی گەشەکردنی پەییەندیەکانی سەرمایەداریتییەو،
 سەرمایە کە لە کەبوو. سەرمایەدارانیش گەرەکیان بوو بەشیوہی جۆرە جۆر پارەکانیان بەنەگەر.
 نەموو کلتیسی کاتۆلیکی کەوتەخۆر فەتوایدا سوودخواردن ھەرامەو ناشی پارە بەسوود بدری.
 "شەکسپیر" وەک ھەرکەسێکی سەر بەریبازی کاتۆلیکی لە شانۆیی "بازرگانیی فینیسیا" دا بھواری
 کلتیسی بەرجەستە دەکا. جا لەبەرئەوہی جووہکان پەپەرھوی بھواری ئاینی موسایان دەکردو ملکەچی
 پیرارو فەتوای کلتیسی نەبوون، بێ ترسو سلەمینەو پارەیان بەسوود دەدا. "شەکسپیر" لەو
 شانۆییدا پشتگیری ھەلوئستی کلتیسی دەکاو لەھەمان روانگەیشەو ئاینی موسایە تاوانبار دەکا.
 دەمی ئەو حەقیقەتەش لەیادنەکەمین کە یەکتێک لەناما فەکانی بزوتنەوہی ریفرۆمی ئاینی لەنەوروپادا
 نەبوو سوودی سەرمایە حەلال بکریو ماوہی سەرمایەداران بدری پارەکانیان بەشیوہی جۆرە جۆر
 ھەنە کاروہ. بەم ھەلوئیسقەیش ریبازی پڕۆتستانی بوو یارمەتیدەرێکی باشی سەرمایەداران و
 کەلە کەبوونی سەرمایە مالیی "تراکم الراسمال المالی". وەرگێر -

"ھاملیت" بۆئەوہی تۆلەمی کوشتنی بارکی لەمام و داکیی بستین، چەند ڕیگای جیاواز
 دەگرێتەبەر. جاروبار خۆی شیت دەکا. ھەندێ جاریش وەک ئادەمیزادێکی گەمژەو ھیچ نەزان خۆی

واقیعه‌دا له شانۆیی "تیمونی ئەتینایی" دا قوولتر به‌رجه‌سته ده‌بی^(۸۷). "شەکسپیر" له‌ناوه‌پۆکی ئەو به‌ره‌مانه‌یدا ئاشکرای ده‌کا، پایه‌ی تاکه‌کەس له‌کۆمه‌لی نوێدا هیچ په‌یوه‌ندییه‌کی به‌سیفەتی شەخسییه‌وه‌ نییه‌و سامانی ماددی، پله‌و پایه‌ی کۆمه‌لایه‌تی ئاده‌میزاد ده‌ست نیشان ده‌کا. "تیموون" هه‌تا ده‌وله‌مهنده‌ جینگای ریزی خه‌لکیه‌، که نابووتیش ده‌بی هه‌موو لێسی ده‌ته‌کنه‌وه‌و که‌س به‌ده‌وره‌یه‌وه‌ نامینێ. "تیموون" که به‌نابووتی داخو خه‌فەت هه‌له‌په‌ژێی مه‌به‌ستی ئەوه‌یه‌، هه‌یزو جادوی زێر نیشان بد که‌چۆن "ناشیرینی ده‌کاته‌ جوانی" و "درو ده‌کاته‌ راستی" و "پیر ده‌کاته‌وه‌ به‌لاو". بۆچی؟ چونکه‌ زێر "جوانترین دیارییه‌ بۆچاوه‌گه‌شه‌کان" و تیشکه‌که‌بشی "وه‌ک کلپه‌ی ئاگر له‌هه‌موو شتێک به‌تینتره‌" و هیچ "نافره‌تیکیش نییه‌ سنگی بۆئهم خۆشه‌ویسته‌ نازداره‌ نه‌کاته‌وه‌و پیتشوازیی له‌و دلداره‌ نه‌کات که‌ به‌کلاره‌په‌ژنه‌دا بۆی دیته‌خواری".

کاتیکی "تیموون" ده‌بینی زێرو سامان، ئاده‌میزاد ده‌که‌نه‌ کۆپله‌و له‌وه‌وه‌ که‌بوونه‌وه‌ریکی کۆمه‌لایه‌تی قسه‌خۆشو نوکته‌زانه‌، ده‌بیته‌ ئاده‌میزادێکی گۆشه‌گه‌رو رقی له‌هه‌موو ئەو خه‌لکه‌ ده‌بیته‌وه‌ که‌له‌پیش چاری بوونه‌ته‌ "بووکە سه‌ماکه‌ره‌

-نیشانه‌دا. له‌شوێنی خۆشیدا هه‌یز به‌کارده‌هه‌ینێ. که‌وابوو "شەکسپیر" یه‌ش که‌م بیان زۆر که‌وتۆته‌ زێر کاربگه‌ری بیری "ماکیافیلی" یه‌وه‌و هه‌مان تیروانینی هه‌بووه‌. له‌شانۆیی "نۆتیللۆدا" دا "تیاگۆ" ماکیافیلی واته‌نی: رتویه‌کی فیتبازو له‌شوێنی خۆشیدا شیرتکی چاونه‌ترس و به‌هه‌له‌مه‌ته‌و چی رینگای ناره‌واو ناشایسته‌ هه‌یه‌ ده‌یانگری بۆنه‌وه‌ی تۆله‌ له‌ "نۆتیللۆ" بستینێ. "ماکیبیت" یه‌ش بۆنه‌وه‌ی ده‌سه‌لاتی بکه‌وتنه‌ ده‌ست هه‌رچی نه‌شی ده‌یکا. له‌شانۆیی "یۆلیۆس قه‌یسەر" دا "شەکسپیر" بیروپاگانی به‌ته‌واوی له‌گه‌ل "ماکیافیلی" دا جووت ده‌بی. شەکسپیر که‌کوشتنی "یۆلیۆس قه‌یسەر" ده‌کاته‌ بابه‌تی شانۆیه‌که‌ی و له‌روانگی خۆیه‌وه‌ دایده‌په‌ژێرتته‌وه‌ مه‌به‌ستی ئەوه‌یه‌ رای بگه‌یه‌نی که‌ له‌ناویردنی پاشایه‌کی وه‌ک "قه‌یسەر" نه‌خامه‌که‌ی ناکوکی و دووبه‌ره‌کی و شه‌ری ناوخۆ ده‌خولقینێ و گه‌ل به‌ره‌و هه‌لدێری نه‌هامه‌تی ده‌با. وهرگه‌تیر

^(۸۷) دکتۆر "عبدالواحد لولونه" ئەم تیتیکسته‌ به‌نرخه‌ی "شەکسپیر" ی کردووه‌ به‌عه‌ره‌بی و سالی ۱۹۷۷ له "کویت" چاپکراوه‌.

به دست زپردارانوه"، له موه "پشت كړنه ئاده میزاد" و "به سووکی ته ماشا كړدنی
 خه لك" ده كاته یاسای "رژانی دواپی ته منی" و "دؤستایه تی و میوانداری و كژمه ل و
 به زه یی" له بهرچاوی ده بنه "چند وشه یه کی پروپوچ" و "خزم و دراوسر و
 نیشتمان" یش ده بنه "چند ناویکی مردوی بی كه لك". له بهرئوه نه گه ر "شه كسپیر"
 له بهرگی مرفیگی ره وشت به رزی ئه تیناییدا ئاده میزادیکي هاوچه رځمان نیشان بداو
 تاواته خوازی ئه وه بی "دهردیگی كوشنده له سر زمین بگ ویته وه" شتیگی سه بر
 نییه!! "ته یموون" پاش ئه وه ی روپه پووی واقعی كژمه لی نوی ده بیته وه ئینجا
 له هیزی جادوگه رانه ی پاره و سامان تیده گاو بیی ده رده كه وی ئه وانه ی هه همیشه
 عودالی پاره و هه لپه ی بؤ ده كه ن وایان لیها تووه ته نانه ت "سه گ له سوالكه ریش
 بفرینن" بؤیه ده لن:

"له حوشی ماله كه مدا دره ختیكم هه یه، نه ش ونا ده كا، واپیویستی پالم
 پیوه ده نن، بیپر مه وه، ناچارم په له بكم،
 به دؤسته كانم بلن، به دانیش توانی ئه تینای رابگه یه ن،
 هر له گه وره ی تابجووکیان، به پیی پله و پایه یان،
 له مزن تا گنده پیوا،
 كڼ ده یه وی به لاكانی بیپرته وه،
 ده ست و برد كا، بیته ئیره،
 تاده می تور دره خته كه ی نه په راندووه،
 په تيك هه لخواو خزی هه لواسن"

نابم وینه هونه ریبه جوان و قوله "ته یموون" نه و واقیعه تال و دلته زینه ده رده بپئ
 كه نا "ده ستبلاوی نه یكړده سوالكه ر" هه سستی به خزی نه كړد به پراده یه ك
 "دؤسته كانی به ته واوی نه یان ده ناسیبه وه" و ته نانه ت "سه رنجی ئه و كه سانه یشی

رانه ده کیشا که پیشتر مهاریان ده کردو خواخوای نه وه یان بوو نم به لاجاویک
ته ماشایان بکا". "سیرفانتس" یش هر له م روانگه یوه ته عبیر له هه مان واقع ده کا.
به لام به شیوه یه کی تر.

سیرفانتس

"سیرفانتس" به ناویانگترین نووسه ری نیسپانیایه و به نووسینه کانی بنچینه و بناغی
بزو زمانی یه کگرتوی نیسپانی داپشت و یه کیکه له و که سانه ی به شداریان
له گه شه پیکردنی نه ده بیاتی جیهاندا کرد. ناویراو ته مه نی لایوتیی له نیثالیادا به سهر برزو
له لایه ن چه ته ده ریاییه کانی جه زائیره وه به دلیل ده گبری و له ماوه ی پینج سال دلیتیدا
نازایانه به چه ندین شیوه هه ولی خورپرگارکردن ده دا. پاش نه وه ی ده گه پرتقه وه بزو
نیسپانیا وه ک فرمانبه ریک ده سته کار ده بی و به هزی نه وه وه که زور ناوچه ی ولاته کی
ده گه پری له نزیکه وه ناگاداری هه ره سهینان و تیشکانی ژانی دانیشتوان ده بی. هر له
کاته یشدا زه بروزه نگی کلنسه و دادگای پشکنین بووبونه باریکی گران به سهر شانی
بزووتنه وه ی فیکری نیسپانیاه نه ویش به ترمه تیکی دروستکراو دوو جار ده گبری و
کتیبه به ناویانگه که ی "دن کیشوت" یان "دن کیشوت" که چیرۆکی ریالیزمیه
له به ندیخانه دا ده نووسی و له ناوه پرۆکیدا گیانی سه رده مه که ی به شیوازیکی هونه ری نقد
به رز نیشان ده دا. پاله وانی چیرۆکی "دن کیشوت" خه و به زیندووکردنه وه ی نه ریتی
سوارچاکییه وه ده بینن، له کاتیکدا سه رده می به سه رچوه. نه و پاله وانه تاقه که سیکه
له م حه قیقه ته تینه گه یشتوه. بزیه له به رده م خویته ردا به رگیکی پیکه نیناوی
ده پوژش و ده یه وی له سهر ری و شوینی ده ره به گایه تی واقع بگورپی.

له قوناغی ده ره به گایه تیدا هه مو شتیک پشتی به هیزی بازوو ده به ست. نه وه تا
"دن کیشوت" یش ده یه وی به زه بری ده ست و قامکی خزی واقعی تفت و تالی
کومه له که ی بگورپی. له به رنه وه ده بینن جاریک له سهر هه تیوو بیده ره تانان ده کاته وه و

جارتکیش سزای ستمکاران ددها، به لّام له واقیعدا هیچی پښ ناکړئ و ده بیته هوی نازاوه نانه وه و زهره رو زیانیش به خه لگی ده گه یه نن. سه ره پای نه مانه یس "دڼ کیشوت" له دلدا ناده میزادیکي خیرخوایه و خوشویستنی مرؤف پالی پیوه دهنی به رگری له سه ریستی و عدالت بکا و دلدارو دوله ر پیاریزی و دل به سته ی شیرو زانستیش بی. که واته نه م سوارچا که ره وشت به رزه نمونه ی هومانیستیکی ره سه نه. نایدیای نه و بیروپوای دژ به دهره به گایه تیبه که له سه رده می رننسانسدا و له ناو جهرگی کومه لگای دهره به گیدا سه ری ه لدا. به لّام نه و کومه لگا نوییه ی له جیی نه و بنیانفرا نه یقوانی خونه کانی بهینتیته دی. له بهرنه وه له لایه ک جووتیاره ده وله مندو دلره قه کان و له لایه کی تریشه وه بازرگانه کان به چاوی سووک ته ماشایان ده کردو گالته یان به شیوه ی به رگری کردنی له هه ژاران و لیتقه و ماوان ده کرد.

"سیرفانتس" به بلیمه تی خوی توانی واقیع و هلوئیستی نویژه کومه لایه تیبه تازه کان و نه و مملانه یه ده ریپری که نه بیری نایدیالیزی و نه خه ونی رومانسییانه بویان چاره سه ر نه کرا. کتیبی "دڼ کیشوت" به هوی ره وانییی ده ریپرن و شیوازه کومیدیا ییه که یه وه، ناو و شوره تیکي وای په یدا کرد، به چه ندین زمان وه رگری دراو ده یان جارو به درنژایی چند سه ده یه ک له چاپ درایه وه.

* * *

ئە نجام

لە بەر رۆشنایی ھەموو ئەوانەى كە باسکران، بۆمان دەردەكەوئى سەردەمى رتئیسانس چرایەكى رۆشنى شارستانییه تی ئادەمیزادو قوناغئىكى مئزوىسى پەر لە دەرس و تاقىکردنەو دەستكەوتى گەرە گەرەپەو دەھئىنئى لئى بگەرلئىتەو و شتى نوئى لئوھ فئىر بئىن. جالە بەرئەوھى رۆزگارى رتئیسانس یەكئىكە لەو بابەتە مئزوىییانەى سەدان مئزوىنوو سو خەلكى تریش توخنى كەوتوون و بايەخیان پئداوھ بەلام تائئستائش بەرپەرەللايە بۆ ئەو كەسانەى مەبەستیانە شتى نوئى بخەنە سەر ئەو دەریا لە بن نەھاتوو و رۆژمەلاتییبەكانئش دەتوانن شتى تازەى لئى ھەلبەئىجن و شتى نوئى بخەنە سەر سامانى دەولەمەندى. دوورئش نئیبە بەھۆى پشكنئىن و بەشوئنداگە پانى تئىكراى ئەو دەستنوو سە ھەرەبى و ئیسلا مئیانەو كە تائە مەرئئش چااوھ پوانى لئىكولئىنەو و توئزئىنەوھى زانستیانەنو لە بەر رۆشنایی سەرچاوھ رەسەنەكانى سەردەمى رتئیسانسى ئەوروپا، بتوانن ئەم ئامانجە زانستییە مەزنە بھئئنە دى.

* * *

ئەدىب و ئەركەكانى قوناغ
لەبەر رۇشنایى تاقىکردنەوہكانى
ئەوروپای رۇژگارى ((رینىسانس)) دا*

پیشکشە بە ((یەكیتی نووسەرانى كورد))

* لىكولینەوہ لەژمارە ٤، ٥، ٦، ٧ ی گۆژارى كارواندا بلاوكرائەتەوہ. لەبەر گرنكى بابەتەكەو پەيوەندى بەم باسەوہ بەباشمان زانى لەپاشكۆى نەم كتیبەدا جارىكى تر بلاوى بكەينەوہ.

چەند وشەيەك

كاتى خۇي چەند جارتەك برايانى ((يەكپەتە نووسەرانى كورد)) داوايان لېكترە بەشدارى لەيەكەك لەككۆرە سەرگە وتووەكانى بەكپەتەدا بەگەم. ئەو كارەى، ئەد بەداخو، لەبەر چەند ھۆيەكى تايبەتى بۆم نەكرا، ھەرچەندە ھەر ئەوسا كەوتە گەلە كوردنى ئەم بەرھەمە بۆي كەئىستە وا لە "كاروان" ى كۆرپەدا بەلۆي دەكەمەو و پېشكەش بەوانى خۆشەويستى دەكەم. پېم واپە لېككۆلینەو بەكەكى وەك "ئەببېر نەركەكانى قۇناغ لەبەر رۆشنايى تاقىكردنەو بەكانى ئەووپاي رۆزگارى رېنيسانسدا" شايانى ئەو بە پېشكەش بە "يەكپەتە نووسەرانى كورد" بەكۆر كەجىگەى رەواي لەقولايى دلى ھەموو رووناكپىرىكى دلسۆزى كورد بە خۇي كرىدۆتەو، لەوانەشە ھەر ئەو بە پاكانە بەكى بچووكم لای ئەندامانى بەكپەتە بە بكات كە بەرھەمى نازدلو سەرگە وتووی ھەريەكەيان بۆتە ھاندەرو بزوینەرى خاوەنى ئەم وتارەى بەلەش لىيار دوورو بەگيان لەناو جەرگە ياندايە.

سەرئادا

تاقىکردنەو نۆزەكانى مېژوو لەو نۆزەوەى نووسىن پەيدا بوو تا ئىمپېرى ئىمە روون و ئاشكرا نىشانىيان داو تەنھا ئەو بەرھەمانە نەمرن كە ئاوازى رازاوەى پەر لەجۆش بۆ خۆشى و ناخۆشى گەل دەلێن. رۆژگارى رېنيسانس و بەسەرھاتە ھەمەچەشنەكانى بەلگەيەكى مېژووئى كەم ھاوتان بۆ روون كردنەوئى ئەم راستىيە .

رېنيسانس بەو سەردەمە دەگوئىت كە ئەوروپاي ئواكەوتوو ھۆشى تىيدا ھاتەو بەرخۆى "لەسەدەى سىيازەدەو تارەكو سەدەى شازدە" . ئەو ئال و گۆرە گۆرەيە ئەنجامى ھەرەسەيتانى قۆناغى دەرەبەگى و دەست پىكردنى قۆناغى سەرمایەدارى بوو كە بۆ ئەوساكەى مۆرۆف ھەنگاويكى بەكجار گۆرە بوو بۆ پىشەو. ديارە دەبوو بەو پىشەش بىرە ئواكەوتووكانى رۆژگارى دەرەبەگى روو لەنەمان بكن و بىرى نوئى گونجاو لەگەل ئەركە تازەكانى كۆمەلدا جىگەيان بگرتەو. ئەو ھىش بۆ خۆى ھەرمانىكى ھەروا ئاسان نەبوو، چونكە ياساى ژيان كارىكى ئەوتۆى كرېوو ھەلگەندنى رەگ و رىشەى چەسپاوى بىرى كۆن ھەمىشە پىويستى بەھەول و كۆششى بىر و چان و ورد بى. لە رۆژگارى رېنيسانسدا جىبەجىكردنى ئەو ئەركە قورسە كەوتە ئەستۆى پىشەرەوى دەستى رووناكبىرى ئەو قۆناغى ئەوروپاوە^(۱).

ئەوساكە سەرتاپاي ئەوروپا گىرۆدەى زنجىرەيەك گىر و گرتەو كىشەى كۆمەلایەتى و ئابوورى و سىياسى ئالەبار ھاتبوو. گىر و گرتەكانى وەك دىئومزە چۆكيان بەسەر سنگى كۆمەلانى خەلكدا دابوو، سەريان ئى شىواندبوون و ژيانىيان پى تال كرد بوون بى ئەوئى لەسروشتىيان تى بگەن تا بتوانن خۆيانىيان لەدەست قوتار بگەن. يەكەم نمونە و بەلگەمان كلىسە و پىاومكانىيەتى.

(۱) زياتر مەبەستمان ئەوروپاي رۆژئاوايە.

ثاينى عيسايى كه ده وروبه رى دوو هزار سال له مه و بهر په پيدا بوو هه نكاوئى كه وده بوو به ره و پيشه وه، له سه ره تا وه كزيله و چه وساوانى ناوچه يه كى گزنگى جيهان ده وده يان داو، به گيان پاريزگار ييان لى ده كرد، كه چى فرمانپه و ايانى ده وله تى رومى كوز و دياره هر له بهر نه وه ش به لايه نى كه مه وه سى سه ده به ره نكارى هاتن و به هه زلر جور ويستيان له ناوى بهرن.

دوژمنايه تى ثاينى عيسايى به فيرر روى و تاده هات زياتر ره گى له ناو چه وساواند داده كوتار و زياتر وه هيزنكى بزوينه رى ژيانى كز مه لايه تى و سياسى خوى ده نواند، نه وه فرمانپه و ايانى ناچار كرد سه رنجى بده نى و هه ول بده ن كه لكى لى وه ريگرن. نه و راستييه سه ره تاي سه ده ي چواره م نيكل به رووداويكى ناوخو بوو كه پينكار بوونه وه هوى هه لگه پانه وه ي هه لوه ستى پاشايانى روم به رامبه ر به كلنيسه و ثاينى عيسايى.

نه و كاته، واته سه ره تاي سه ده ي چواره م، له سه ره ته ختى پاشايى دوو به ره كييه كى كه وده له نتيوان چوار ده سه لاتدارى رومادا ده ستى پى كرد. يه كيك له و چواره كه ناوى قوسته نتيان بوو دروست هيزو تواناي گاوره كانى نرخاند، بويه كا خوى لى نزيك خستنه وه و په يمانى دانى كه نه گه ر بيتوو ياريد ه ي بده ن تاجى شاهى بنيتته سه ر نه وسا نويش به كسانى ده داته ثاينى عيسايى و وه ك ثاينه كانى تر ره فتارى له گه ل ده كات.

نه وه بوو قوسته نتيان سالى ۲۰۶ به مرامى خوى گيشت و بى ماوه ي ۲۱ سال به ناوى قوسته نتيانى به كه مه وه پاشايى كرد (سالى ۲۲۷ كز چى دوايى كرد). قوسته نتيان گفتر په يمانه كانى خوى برده سه رو نازادى به گاوران به خشى و هر چى خانوبه ره و زه وى و زارى زهوت كراوى كلنيسه هه بوو بوى گيرايه وه.

ليزه وه نال وگورنكى زور كه وده له ژيانى كلنيسه و ريبازى دا ده ستى پى كرد. له سالى ۳۲۵ هه عيسايى بووه ثاينى ره سمى ده ولت و كلنيسه دانى به وه دا نا كه قوسته نتيان سه روكى بالاي دين و دنيا و نوينه رى عيساي پيغه مبه ره (د.خ). هه رچه نده قوسته نتيان بى

خوی پیاویکی دلپه قو خوین ریژ بوو، تهنانت دهستی چووہ گیانی ژنیکی و یه کیک له کوره کانی و ژماره یه کی زور له خزمانی و هر له بهرته و هوش سیر نییه نه گه ر بلین تا بهر له ماوه یه کی کم له مردنی نه بووه عیسیای.

بهو جوره کلنسه تادههات زیاتر تیکه ل به ژانی دونیا و سیاستی رۆژانه ی نیمپراتوری رۆمانی ده بوو تهنانت و پیوه ی لکا سالی ۲۹۵ له گه ل دابهش بوونی نه و داو به ده ستوری نه و نه میش بوو به دوو به شه وه - کلنسه ی رۆژناوایی رۆمانی و کلنسه ی رۆژه لاتی بیزهنتی^(۶). سالی ۱۰۵۴ نه و دابه شبوونه ی کلنسه به دروستبوونی کلنسه ی کاتولیکی رۆژناوایی و کلنسه ی نهرته دۆکسی رۆژه لاتی ته و او چه سپا. یه که میان، واته کلنسه ی کاتولیکی رۆژناوایی، له سه ره تاوه شوینی دیارو کاری گه و ره بوو له جیهانی عیسییدا. سه رۆکی نه و کلنسه یه له سه ده ی پینجه مه وه نازناوی "پاپا" ی بق خوی مه لبرارد که واتای "باوک" ده گه یینن، ده یویست به و نازناوه ی و ارا به یینن که نه و باوکی رۆحی گشت گا ورانه. رۆژه ی رۆژ ده سه لاتی پاپا فراوانتر ده بوو، به تایبه تی دوی نه وه ی سیبه ری کلنسه ده ره به گان و فه رمانپه وایانی له جاران زیاتر چه و انده وه. کار گه یشت به وه ی میران و پاشایان و گه و ره پیاوانی نه و روپا ریزیان ده به ست تا وه کو به ماچ کردنی پتی پاپا شاد ببن^(۷). یه کیک له پاشاکانی نیمپراتوری رۆمانی ناچار بوو به خوی و ده ست و دایه ره یه وه سن شه وو سن رۆژی ره بق به پووت و قووتی له به رده می قاپیی کوشکی پاپادا بووه ستن بق نه وه ی له زه لله یه کی خوش بئ!

بهو جوره کلنسه بووه به شینکی بنه رته ی رۆمی ده ره به گی و یه کیک له دام و ده زگا هه ره گرنگو و کاریگه ره کانی. کلنسه و پیاوانی به ده ستوری ده ره به گه گه و ره کان

^(۶) لمبر چهند هزیه ک کمنیره جینگه ی باسیان نییه نیمپراتوری رۆمانی کۆن سالی ۲۹۵ بسوه دوویمشه وه یه که میان هر بمو ناووه مایه وه و به شی رۆژناوای نه و ولاته کۆنه ی گرتمه وه نه وه ی تریشیان به ناوی نیمپراتوری بیزهنتیه وه به شی رۆژه لاتی گرتمه وه.

J.R. Strayer, H.W.Gatzke, E.H. Harbison, The Mainstream of^(۷) Civilization, the Second Edition, New York, 1974, P.375 .

بههزار ناوو بیانوووه کهوتنه زهوتکردنی زهوی و زار. تا رژی رتینسانس هلهات کارگیشته بهوهی بهلایهنی کهمهوه سنییهکی زهوییه هره بهپیت و بهره کهتهکانی زوری ولاتانی نهووپا بکهوتنه دست کلنسه و پیاوهکانییهوه که بههمان شیولزی باوی نهوسای دهره بهگی که لکیان لپی وهرده گرت و بگره جاری واهه بوو نهولز جووتیارانیان خراپتر دهچه ساندوه بهوهی تهماعی گویه مسوگر کردنی نهوه دونیایان پندهدان. تیکهلی نیوان کلنسه و داموده زگای دهره بهگی واقوول بزوه که بهر له پینسانس ژماره بهگی زرد له مولکداره گه وره کانی نهووپا ههمان کات بوون کاربه دست و فرمانبهری گه وره کلنسه^(۱). بانه وهیش بلتین که نهوساکه فرمانبهرو کارگیزو کاربه دهستانی کلنسه له شکرک بوون بز خویمان، ژماره یان دهگه شسته ۷۰۰هه زار کهس له کاتیکدا هه موو دانیشتوانی نهووپای نهو سهرده مه بهسهره کهوه بریتی بوون تنها له ۶۱میلیون کهس^(۲). ههمان کات کلنسه و قهشکانی دهستیان تیکهلی بازرگانی و پیشه سازی کردو کار نهانه یکن.

که وایی کلنسه و رژی دهره بهگی بوونه گیانیک و ته نیک، له بهر نهوه کاربه دهستانی به که میان له ریگی بیریشه وه کهوتنه خزمهتی دلسوزانهی سوهمیان. بز جیبه جیکرینی نهو مه بهسته یان به ده یان بیرویاوه پی نوییان به ناوی ئاینه وه داتاشی که سهرتاپایان سوور کهوتنه وهی راسته و خویوون له ماک و ناوه پوکی عیسانی. به کیک له و بیرویاوه ره دستکرده ترسناکانه یان ده یگوت هه رچی له ژیانی ئیمزودایه نه گپره و دهست بز برینی "دهست تیوهردانه له کاری خوی مه زن". ههروه ها نهوان وایان بر دبووه میشکی ساکارانه وه که مروف به سروشت تاوانباره و له ریگی کلنسه وه نه بی هه رگیز بزی

^(۱) پروانه:

C.L. Becker and K.S. Cooper, Europe since 1600, New Jersey 1964, p.23.

^(۲) D. Hay, Europe in the fourteenth and fifteenth centuries, London, 1966, p.59.

سینه‌خوی له‌به‌ندی تاوانه‌کانی قوتار بکات. وردکردنه‌وه‌ی ئه‌و "شه‌کرانه" مانای نه‌گه‌رپی رژیمی ده‌ره‌به‌گی و به‌ستنه‌وه‌ی خه‌لگیان به‌کلێسه‌وه‌ ده‌گه‌یاند. بۆ ئه‌وه‌ش که به‌عرق نه‌که‌ونه‌وه‌ فه‌رمانه‌ره‌وایانی کلێسه‌ له‌سه‌ره‌تای سه‌ده‌ی سیازده‌مینه‌وه‌ خۆتندنه‌وه‌ی ته‌ورات و ئینجیلیان بۆ یاریده‌ی قه‌شه‌یه‌ک قه‌ده‌غه‌کرد. واته‌ ئه‌وه‌ی هۆستایه‌ به‌ره‌میکی ئایینی کۆن بخوینێته‌وه‌ ده‌بوو په‌نا به‌رێته‌ به‌ر یه‌کێک له‌پیاوانی کلێسه‌ که‌ ئه‌ویش، بینگومان، به‌مه‌رامی دلی پاپاو کاردیناله‌کان ناوه‌پۆکی بۆ لێک ده‌دا یه‌وه‌ . جێبه‌جێکردنی ئه‌و فه‌رمانه‌ بۆ ئه‌وسای ئه‌وروپا کارێکی گران نه‌بوو چونکه‌ پیاوانی کلێسه‌ تاکه‌ ده‌سته‌ی خۆتنده‌واری کۆمه‌ڵ بوون.

بیمان به‌ر له‌هه‌له‌هاتنی رژیمی رینیسانس کلێسه‌ له‌پراستیدا بووه‌ به‌ده‌وله‌ت له‌ناو ده‌وله‌تدا، له‌شکری سه‌ره‌خۆو ده‌زگای کارگێڕی و دارایی تایبه‌تی خۆی هه‌بوو، شه‌پی هه‌له‌گه‌رساندو تیکه‌ڵ به‌شه‌پی ده‌وله‌تان ده‌بوو. به‌و جۆره‌ش تا ده‌هات ئه‌رکی سه‌رشانی په‌ره‌ی ده‌سه‌ندو زیاتر ئاتاجی پاره‌و پوول ده‌بوو، به‌تایبه‌تی دوا‌ی ئه‌وه‌ی که‌هیچ جیاوازییه‌ک له‌ژیانی سه‌ردارانی ئه‌وو میرو پاشایانی ئه‌وروپادا نه‌ما. له‌به‌رئه‌وه‌ پاپاو کاردیناله‌کان هه‌ر رۆژه‌ی به‌ندو باوێکی نوێیان داده‌مه‌زاند تازیاتر گه‌رفانیان به‌زێر بناخن. له‌وه‌دا قه‌شه‌و پیاوه‌ ئاینیه‌ بچوکه‌کانی تریش پڕ به‌دڵ پشتگیرییان ده‌کردن چونکه‌ بایه‌خدانی ئه‌وانیش به‌ژیان گه‌یشته‌بووه‌ راده‌یه‌کی ئه‌وتق به‌ده‌گه‌ن، وه‌ک سه‌رچاوه‌ باوه‌رپێکراوه‌کان باسی ده‌که‌ن، توخنی کلێسه‌ و کاری ئایینی ده‌که‌وتن^(١).

مشتیکی زۆر بچووک نمونه‌یه‌کی زۆر گه‌وره‌ی ئه‌و خه‌رواره‌یه‌ . پاپاکان ئاشکرا که‌وتنه‌ فرۆشتنی ناوو نازناوو پایه‌ ئاینیه‌کان، ئه‌وه‌ی زۆرتری بدایه‌ شوینێکی چاکتری به‌رده‌که‌وت، جاخوا‌ی ده‌کرد ئه‌و که‌سه‌ دز یاچه‌رده‌و پیاوکه‌ژ ده‌بوو. پاپاو

Ibid, pp. 131-132; C. Hayes, *Modern Europe to 1870*. New York, ^(١) 1959, p.135

کارديناله کان به وده شه وده نه وده ستان، به لکو زدر بي شه رمانه ده ستیان دايه فرؤشتمنی "نوشتهی تاوان ره وین" (صک الغفران) که له کورتایی سدهی یازده دا بی هاندانی گاورز بی به شداریکردن له شه پی خاچداراندا داهات، به لام نه وسا کلئسه به مفت ده پدایه خه لکی نه که به پاره. که چی زدری نه برد سهردارانی کلئسه "نوشتهی تاوان ره وینیان" خسته بازارپی ره شه وده و که وتنه فرؤشتمنی، که م کاری تر به پادهی نه و کاره بسوه هوی به ره لابیونی جله وی خرابه و خرابه کاری له نه وروپادا، به تایبعت له نیوان پاره دلراند چونکه به پی پی فه رمایشتی پیوانی کلئسه هر که س ده یقوانی به له مردن لیخوشبویونی به زدان له تاوانه کانی به کپینی به کیک له و نوشتانه بنیات بنی. سهیر نه ویه پاپ ده یفرموو نه و نوشتانه تانرخیان نه درئی ناکه ونه کار^(۷). به له رپینیسانس کار که یشت به ودهی خه لکی بتوانن "نوشتهی تاوان ره وین" به قیست یان بی به شیک له گونا هه کانیز بکهن. به لام ته نانه ت به رچای پیاره ناینیه گه وره کانی نگر، بویه کا به ندیکی نوی یاز مینایه کایه وده به ودهی "مافیان" دا به هر که سیک بیه وی لیخوشبویونی به زدان له تاوانی مردوکانی به کپینی نوشته یه که له و نوشتانه مسوگر بکات^(۸). واته نه وسا که کوپی هر سته مکاریک بوی هه بسوه به پاره به نه ویه پی ریزه وده باوکی ره حمه تی له دوزه خه وده بگوینتته وده بی به هه شت. نه ودهی جه نگیزخان و هولاکو و تهموری له نگ له به رنه ودهی پاره دار بسون ده یانقوانی به هه شت بی نه وان و بی خویشیان قورغ بکن، "زله" زینگه کانی نه ورؤزگار هه یانگوت:

"خواوه ندی گه وره حمز به مردنی تاوانبار ناکات، ده یه وی بزی و هه پاره بدات"^(۹).

نه مهش به شیک له ناوه پوکی به کیک له و نوشتانه یه که ده یگوت:

E.S. Crosby, Reformation amd and the Reformers, Amsterdam, ^(۷) 1963, p.95.

Ibid, p. 57; H.J. Grimm, The , Reformation Era 1500- 1650, fourth ^(۸) printing , NewYork, 1958, pp. 49-51.

^(۹) پروانه: ر. موسجروف سکوب، تراث النهضة، - "تاریخ العالم"، المجلد السادس، ص ۴۳.

"...يەكەم لەگەشت لۆمەيەكى ئاينى بەمەر جۇرو شىۋاۋىڭ دوچارىان ماتىيەت رىزگارت دەكەم، ئىنجا لەمەموو تاوانەكانت و لەسەرتاپاي رىبولىنەكانت چەند زۇرو گەورە بن... بەپىنى دەسەلاتى پىرۋىزى كلىسە لەمەر سرتايەك كەلە ئەغرافدا"^(۱) لەسەر ئەو گوناھانە دەبىت بىچىزىت قوتارت دەكەم و دەتگىرەمەو ئەو رۇزەى تىيدا كۆرپەيەكى پاك و خاۋىن بووى. لەبەرئەو كەكۆچى دوايىت كرد دەرگەى ئازارت لى دادەخرى و دەرگەى خۇشى و بەهشتت بۇ دەكرىتەو...".

دېرەكانىش كەسەرەتاي پەيدا بوونىان جىگەى برايتى و يەكسانى بوون لەسەدە تونجىيەكاندا بوونە سەرچاوەيەكى تىرى پارە ھەلپشتن بەسەر پىاوە ئاينىيەگەرەكاندا. بۇ ئەوئەى زەوى و زارى كلىسە و مولكەكانى لە دەست نەچن جەنابىان و ايان بەباش زانى قەشەكان تادەمرن "بوخچەى نەكراو" بن، ئافرەتيان شوو نەكات و پىاويان ئن نەھىتن. نەوش بۇ خۇى دېرەكانى ئەوساى كردە جىگەى خرابە و رابواردن. يەككە لەپاپاكانى نەر رۇزگارە كەناوى ئەتۆسىنتى سىيەم بوو (۱۱۹۸-۱۲۱۶) بۇخۇى لە بەلگە يەكدا سەربارەى "دېرى ئاگانا" نووسىويە دەلئ ئەو دېرە "گشت ناوچەكانى پىس كردووە". سەرچاوەيەكى تىرى ئەوساى كلىسە باسى ئافرەتتىكى كردووە كە كارگىتپى يەككە نەزىرە گەرەكان بوو و دەلئ "شەو نەبوو بەمەى خۇى كاس نەكات". بەلگە يەكى تىرى كلىسەى ھەر ئەوسا باسى ئافرەتانى ناو دېرتكى ئىنگلىزى بەم جۇرە تۆمار كردووە: نەولن گوئىيان نەدايە فەرمانى پاپا كە دەيگوت دەبىن دەست لەبەرەللاى ھەلگرن؛ دواى ئەوئەى فەرمانەكەى پاپاىان دايەو بە دەم و چاوى ئەو قەشە يەدا كە بۇى ھىنا بوون "سوئىدىان خوارد كە تا مردن دەست لەپابواردن ھەلنەگرن"^(۱).

^(۱) نەغراف يا "مطهر" بەو شوئە دەگوترى كە گوايە كەوتۆتە نىوانى دۆزەخ و بەهەشتەو. وشەى "الأعراف" لەقورئانى پىرۋىزدا ھاتووە.

^(۲) پروانە: الدكتور عبدالقادر أحمد اليوسف، العصور الوسطى الأوروبية، صيدا- بيروت، ۱۹۶۸، ص ۲۴۸-۲۴۹

هه موو ئه وانەى باسمان كردنو گەلێك لایەنى تری ژيانى وهك ئه وان بوونه هۆى
 دروستبوونی ناپه زاییه کی زۆر له ناو کۆمه لانی خه لک و به تاییهت له ناو روونا کبیره
 دورینه کانی ئه و رۆژگاره ی ئه و روپادا که که وتنه ره خنه گرتن له کلێسه و پیاوانی ئابنیه و
 ره فتاره ناهه مواره کانیا ن. ئه و ناپه زاییه هه ندی جار شیوه ی بزوتنه وه ی وه رده گرت-
 دیاره فه رمانه وایانی کلێسه ییش ده سه وسان نه وه ستان، ده ست و برد که وتنه خۆ بۆ
 لێدان و دامرکانده وه ی چالاکیه کانی ناحه زانیا ن که بوو بوونه یه کێک له نیشانه و
 به لگه کانی هه ره سه پینانی سه رتا پای رژیمی ده ره به گیی ئه وسای ئه و روپا. ئه وه بوو
 له سه ره تای سه ده ی سیازده مینه وه ده ستیا ن کرده دامه زانندی دادگه یه کی تاییه تری
 سه ر به خۆیا ن که به دادگه کانی پشکنین^(۱) ناسرا ون. هیه چ میژوو نووسیک نییه ئیمزۆ که
 راسته وخۆ دان به وه دا نه ن ئه و دادگایانه لاپه ره یه کی ره ش و سیا ی ئه و روپا ن که میژوو
 که م له ها وتایانی به خۆیه وه بینیه و.

دادگا کانی پشکنین به نه ینی کاریان ده کرد، خراپترین جوړی ئازاردانیا ن
 به کار ده مینا. ئازاردهرانی ده سته یه کی نه زان و نه فام و چا و برسی بوون، کلێسه
 وای بردوه میشکیانه وه که گوايه به و کاره یان به هه شتی پر له مه ی و په ری بۆ
 خۆیا ن و نه وه یان بنیا ت ده نین. هه ره ها به شیك له سامانی ئه وانە ی ده که وتنه
 به رده ستیا ن و به زه بری قامچی نا چار ده بوون خۆیا ن به تا وانبا ر دا بنین به ر ئه ولز
 ده که وت. له به ره ئه وه زۆر به ده گمه ن هه بوون بتوانن تا سه ر دان به خۆیا ندا بگرن
 جاری واهه بوو ئازاردانیا ن چه ند سالیکی ده خایاند. به وینه زانای گه ره
 جوړدانۆ برۆنۆ (۱۵۴۸-۱۶۰۰) هه شت سالی ره به ق ئه و ئازاره ی چیشت.

به و جوړه به سه دان هه زار رۆله ی دلسۆزی ئه و روپا بوونه قۆچی قوریا نیی داگه
 دواکه و تووه کانی پشکنین. سه یر نه وه یه ئه وانە ی تا وانبا ر ده کران سه ریا ن نه ده په رتیر
 وه ک ئه وسا له ئه و روپا با و بوو. به لکو ده سووتیتران گوايه له به ره ئه وه ی کلێسه به خۆی

^(۱) "عاکم التفتیش".

دژى خوین رشتن بوو! . هر وها به پئی فرمانی پاپا ده بوو ده زگاگانی میری
 تلوانیاره کان بسووتینن چونکه کلئسه بؤخوی دهستی نه ده چووہ گیانی خه لکی!! .
 هر که سیش تاوانبار ده کرا نه وهی له سامانی بیبهری ده کراو کلئسه و پیاوه کانی
 ده بوونه وه چهی!!! زؤدی نه برد به پئی بریارنکی تایبتهی دادگه کانی پوشکنین مافی
 "سزادانی" مردوانیشیان وه رگرت و کرئ گرته کانیان زؤر بی شهرمانه گؤپی هه زارانیان
 هه لته کاندو پاشماوهی نیسک و پروسکی لاشه کانیان سووتاندن و به و بیانووہ وه که وتنه
 زمو تکردنی هر خانوبه ره و زهوی وزارتک به ناویانه وه به جی مابوون .

له بهر نه وانهی باسمان کردن هیچ سهیر نییه کاتی خوی خه لکی نازناوی "خوین
 ریژ" یان بؤ ژماره یه که له پاپا کان هه لئزارد بوو، وه که نه سکه ندهری شه شه م (۱۶۹۲-
 ۱۵۰۲) که ناشیرینی رهفتاره کانی کارنکی نه وتوی کرد هه موان، به کاتولیک و پروتستانت و
 به ئیماندارو بی ئیمانوه زؤر به توندی ره خنه ی لی بگرن و لؤمهی بگن^(۱۳) . داهاتی نه و
 پاپایه خوی له نزیکه ی سوو ملیون دؤلار ده دا^(۱۴) . که سه دان ملیونی نه مپئی ده کرد .

دهسته و دایه ره ی پاپا له کوئ بؤیان بلوایه له وی زیاتریان به خه لک ده کرد . نه وه ی
 له نه لمانیای دابهش ده یان کرد به کتیبیش ته واو نابین . لیره دا ته نها یه که نمونه ی مانادار
 ده هینمه وه . پیاوه ناینییه کانی نه وسای نه و لاته باجیان له مه یخانه و له کارخانه
 وه رده گرت و ته نانه ت پاکانه یان بؤ ئافره تی به ره للا ده کرد و ده یان فهرموو تاوانی
 نه وانهش که ده چنه باخه لیان له و بابه ته یه که یه زدان به ئاسانی لئی خوش ده بئ .
 له بهر نه وه هیچ سهیر نییه له سه ده ی چوارده و پازده میندا نه خوشی سووزنه که
 له نه لمانیادا به جارنک ته شه نه ی سه ندو که وته دروینه ی گیانی ده یان هه زار که س .

سه رباری گشت نه مانه ، کلئسه به ئاشکرا دژى بزوتنه وه نه ته وه ییه کان و په یدابوونی
 زمانی نه ده بیی یه کگرتوو بوو چونکه هه ردروکیان ده بوونه هژی وریابوونه وه ی

E.S. Crosby, Op. Cit p.240.

(۱۳)

Ibid, p.239.

(۱۴)

جه ماوه رو كه م برونه وهی دهسه لاتی خزی. هر له برنه وهش كلتسه نئی بلایو برونه وهی خویندن و خوینده واریسی بوو، سه ره تا به ربه ره کانییه کی زدی چاپخانه ی نویی کردو له وساره دهستی دایه بلایو کردنه وهی لیستی تایبته ی بۆ ناوی ئه و به ره مه ئه ده بیرو زانستیانه ی لای په سندنه بوون و له برنه وه قه ده غه ی ده کردن.

به هه مان دهستور ئه وروپای بهر له پرژگاری ریئیسانس دوچار ی زنجیره یه کی تر گبرو گرفت و کتشی کومه لایته ی و نابووری و سیاسی تیکه لکتیش هاتبوو. رژیمه دهره به گی و شیوازی چه وساندنه وهی ئه و رژیمه و نه نجام و دیارده کانی بو بونه کوسپنکی گوره له به رده م ره وره وهی پیشکه وتنی گشت گه لانی ئه وسای ئه وروپادا. باده ی خۆشی ناو کۆشک و قه لاکه وره کانی دهره به گه کانی ئه وسا به خوین و فرمیسک و نارمه ی ناوچه وانی هه ژاران ده گه را. لیره شدا مشتیک ی زدر بچوک نمونه ی خه روارنکی بقدر گه وره یه. جوتیارانی سه ده ناونجیبه کانی ئه له مانیا ده بوو پاش مردنیش باج و سه رته بده نه ئاغا زیندووه کانیان. نه وه ی ئه و مردوانه مافیان نه بوو ده ست بۆ ئه و میراته به رز که بۆیان ده مایه وه بهر له وه ی سن یه کیان له گه ل مشتیک پاره دا پیشکه ش به ئاغا ده کرد. ئه و باجه ناوی خزی به خزی وه بوو- "مردوانه".

چه وساندنه وه ی بئ نه ندازه جوتیارانی ئه وروپای له ژیان وه پس کرد که بهر له کورتایه سه ده ناونجیبه کان به سه دان هه زاریان ناچار بوون له زدر ناوچه و مه لبه ندا په نا بهر نه بهر چه ک. سالی ۱۵۱۷ نزیکه ی ۹۰هه زار جوتیار ی ستیریا له ئه له مانیا بۆ ماوه ی سن مانگ له سه ر یه ک بئ وچان که وتنه په لاماردانی کۆشک و ته لاری ئاغا کانیان. ژماره ی تنه قوریانیبه کانی شوپشی گه وره ی جوتیارانی ئه له مانیا له سالی ۱۵۲۴-۱۵۲۵ دا خزی دمه له نزیکه ی سه ده هه زار که س^(۱۵). بۆ ئه وه ی باشت له هقو ئامانجه کانی ئه و جۆره راپه یزبو

^(۱۵) هیچ سرچاره یه ک ژماره ی قوریانیبه کانی نه و شوپشه ی به له ۵۰هه زار که متر له قه لم نهدوه بهوتنه پروانه:

خوڤشانه تيڤيگه يڻ كورته ي ناوه پڙكي نهو "خه وه" ده هيڻينه وه كه گوايه شوانتيكي نهو
 لاته بينوييه. سالي ۱۴۷۶ هانز كه شوانتيكي نه له ماني بوو رايگه ياند گوايه "دايكي
 يعرلن هاتو ته خوي و پي گوتوه ده سه لاتي ناسمان بڙ سر زمين نزيك بو ته وه و
 ختر نه پاشاو نه ميرو تاغاو نه پاپا ناويان له ناواندا ناميني و هموو پياوان ده بڼه براو
 مخرم تانيش ده بڼه خوشكي به كتر وه كه يه كه ده بڼه خاوه ني زه وي و زارو له وه پگه و
 خستان و دارستان...". نهو "خه وه" خوڤشه به س بوو بڙ نه وه ي به هزاران نووي هانز
 كرين.

له ترتر سايه ي رڙمي دهره به گيدا زڙيه ي ولاتاني نه وروپا دابه شو ليك داپراو بوون.
 نه له مانيا، به ويته، نه وساكه له ده يان ميرن شيني بوژمن به يه كه پيگه اتبوو. شماره
 گهره كاني ني تالپاش هه ريه كه يان ده وله تيگ بوو بڙ خوي. هه ريه و پييه ش له سه رتاپاي
 نه وروپادا زمانتيكي نه ده بيبي به كگرتوو نه بوو. زماني وا هه بوو له ده ديالنيكت و پتر
 دروست بوو بوو. چين و ده سه ته كاني سه ره وه ي كومه ل به لاتيني ده دوان و هه نه وويشيان
 بڙ نووسين و خوڻندن به كار ده هيئا. له ناو كومه لاني خه لكدا ده بوو به چراي رڙن گه رچه كه
 به عواي كوڙره خوڻنده وارنكدا بگه اپايتايه. رشانه وه و له رزوتاو ناوله و سورڙه و ده يان
 نه خوڤشي تري وه كه نه وان شانبه شاني برسيتي درويته ي ژياني هه زاران يان ده كرد. ته نها
 نهو رشانه وه يه ي سالي ۱۲۴۸ له چهند مه لبه نديكي نه وروپادا بلاويڙوه بووه هڙي مردني
 سه دان هه زار كه س.

به و جڙره كلنسه و رڙمي دهره به گي به گشتي بوونه كوسپ له به رده م هه موو
 پيشكه و تنيكي نويدا. سه ره تاو ناوه ندي سه ده ناو نجييه كان نه وه بڙ رڙمي دهره به گي و
 تاييه ت بڙ كلنسه لوا، به لام له كرتايي نهو قوناغه ميژوييه دا نيتر بڙي نه ده لوا چونكه
 له منالذاني كومه لگاي نه وساكه ي نه وروپادا هيڙو ده سه ته ي نوڙي دروست بوون
 كه نو اوڙڙيان له هيچ روويه كه وه له گه ل رڙمي دهره به گيدا نه ده گونجا. نه وه ي بووه هڙي
 په يدا بووني بيري نوڙي كه يي به زه بيانه كه و ته نابوو بوردني بيره دواكه و تووه باوه كاني

نو رۆژگارە تاریکە. دەبوو نەشتەری تیزی رووناکبیرانی مەلەبەندە پیشکە وتووێژکانی
 نەوسای ئەوروپا بەر لە هەمووان بکەوێتە دادپێنی پەردە رەشە دەستکردەکانی کلێسە.
 شاعیر و نووسەری گەورە ئیتالیای جیهان دانتی بەکەم کەس بوو دەنگی زۆلالی
 بەرزکردەوه و پەردەیی رامالی و گشت ئەوروپای هەژاند.

دانتی و کۆمیدیا یەزدانی:

"هەزار سالی ژیان لەناستی نەمڕیدا ترووکە یەکە"

- دانتی -

بەهاری سالی ١٢٦٥ دانتی ئەلجیری، لەناو خۆزانیکی دۆزین و ناسراوی فلۆرەنسە
 لەدایک بوو^(١٦). لەهەرەتی لاویدا تیکەڵ بەژانی سیاسی و کۆمەڵایەتی فلۆرەنسە بوو کە
 ئەوساکە لەهەموو شارەکانی ئیتالیای ئەوروپا بەناویانگ و پیشکە وتووێژ بوو^(١٧)، دانتی
 لایەنی "پارتی سپییان" ی گرت کە لەبازرگانان و سەنەتکارانی فلۆرەنسە پیکهاتبوو.
 ئەوانەیی ئەوسا دەستەبەکی زۆر پیشکە وتووێژی کۆمەڵگای ئیتالیایی بوون. سالی ١٣٠٢
 کاتیک ناخەزانی ئەوان کە بریتی بوون لەمێرو نەرەستۆکراتی دەسەلاتیان وەرگرت
 فەرمانی هەلواسینی دانتی یان دەرکرد. بەلام بەوێ باش بوو لەو کاتەدا دانتی
 لەدەرەوهی فلۆرەنسە بوو بۆیەکا، بۆ بەختی هەمووان. بەرەست نەکەوت، لەگەڵ
 ئەوەش کە دانتی وازی لەسپییەکان هێنا و هەڵبەختی دەیگوت "خۆم بوومەتە پارتی
 خۆم". ئینجا پاش سیازدە سال کار بە دەستانی فلۆرەنسە دیسان فەرمانی خنکاندن یان
 دەرکردەوه، بۆیەکا تەمردن نەیتوانی جارێکی تر بە فلۆرەنسەیی خۆشەویستی شاد
 بێتەوه هەرچەندە بێسوود تەقەلایەکی زۆری دا بۆ ئەوێ دەستی لێ هەلبگرێ و رنگی
 گەپانەوهی بدەن. کە ئەوێ بۆ نەلوا کەوتە گەپان بەو شارو مەلەبەندانەیی ئیتالیای

^(١٦) دانتی مانگی مایسی سالی ١٢٦٥ لەدایک بوو، بەلام تانیستە نوو رۆژی تینیدا هاتۆتە دنیو
 بەتەواوەتی نەزانراوه.

^(١٧) میژوونوسان نازنای "پایتهختی رتنیسانس" یان داوێتە فلۆرەنسە.

کسەر به فلوره نسه نه بوون^(۱۸). له و سالانه دا زۆر جار دوو چاری نه بوونی و گێرمه و کێشه هات. دانتی دوا شهش سالی ژیانی له شاری رافنا برده سەر تا رۆژی چوارده ی ئه یلولی سالی ۱۲۲۱ چاری لیک ناو هر له ویش نیژدا. شایانی باسه کاربه ده ستانی ئیتالیا سالی ۱۹۶۶. واته پاش تیپه پوونی ۶۴۵ سالی ره به ق به سەر کۆچی نوایی دانتیدا فره مانى خنکانده که یان هه لوه شانده وه .

دانتی پیاویکی ساکارو هیمن، له سه رخۆو که م دوو بوو. زانایه کی یه کجار زیره ک و خوینده وارو ورد بوو، له سه ره تای نه وروپای نه وروپای نه و رۆژگاردا که سیک نه بوو شان بیا له شانی. کاتیکیش نه و تیکه ل به کۆپی ژیا ن بوو ئیتالیا ی نیشتمانی که یشتبووه رۆخی ئال وگۆپنکی ئابووری و کۆمه لایه تی که وره که زۆر ئاتاجی لیشاوی شه پۆلیکی فرلوانی بیر بوو بۆ رامالینی کۆن و چه سپاندنی نوێ. بێ نه و شه پۆله ره و په وه ی ژیا ن و به ته کانیش نه یده توانی هیدی به ره و پێش به وای. دانتی دوورو ورد بێن په که م که س بوو دروست ده رکى نه و راستییه گرنگو بایه خداره ی کرد.

به ره له هه موان دانتی هه ستنی به وه کرد که ده بێ نه دیب بۆ گه ل بنووسن که وایى ده بوو هر به و زمانه ییش بنووسن که هه موان نه ک ده سته یه کی تایبه تی، لێی تیده گه یشتن. نه و بۆ چوونه شۆرشیکی گه وره بوو بۆ کۆتایى سه ده ی سیازده مین کاتیک روونا کبیرانی نه وروپا به لاتینی به ره مه ی خۆیا ن بلۆده کرده وه و نووسین به زمانى نه ته وه یی به لایانه وه په شم و نزمی بوو. نا له و کاته دا دانتی خولیا ی زمانى ئیتالیا یی دای له که لله ی و به په رۆشه وه که وه سه رخا ی دیالیکته کانی^(۱۹). زۆری نه برد ده ستنی دایه دانانى به ره مه ی تایبه تی ده رباره ی زمانى نه ته وه یی که ده یگوت وه ک "نانی جۆ" بۆ هه موانه نه ک بۆ ده سته یه کی بچوکی تایبه تی^(۲۰). شایانی باسه دانتی نه و به ره مانه ی به زمانى

^(۱۸) نهوسا که ئیتالیا به سەر ژماره یه ک میرنشینی سه ره خۆدا دابهش بوو بوو.

^(۱۹) H.B. Cotterill, Medieval Italy, New York, 1915, pp. 51- 544.

^(۲۰) زۆر خواردن هه ن که ته نها له ناردی گه م دروست ده کړین و نهوسا له خوا پیتدا وه کان به ولاره که ستنکی تر ده ستیا ن پیتاندا رانه ده گه یشت. وێرای نه وه نانی جۆ بۆ مه عیده سوو کتره وه ک له نانی گه م، واته هه زمی زمانى نه ته وه یی وه ک نانی جۆ له هه زمی نانی گه م وه ک زمانى لاتینی ئاساتره.

لاتینی داده‌نا چونکه ده‌یویست له‌پرتگه‌یانه‌وه پال به‌نووسه‌رانی ئیتالیاوه. بنی به‌زمانی زگماکی خویان بنووسنو سووریش ده‌یزانی که‌سیکیان بی‌زیان نایه‌ت توخنی ئه‌و به‌ره‌مانه‌ی بگه‌ون ئه‌گه‌ر به‌لاتینی نه‌نووسرینه‌وه. هه‌رچی به‌ره‌مه‌کانی تری بوون دانته‌ی به‌زمانی نه‌ته‌وه‌یی دایه‌نان چونکه ده‌یویست له‌پرتگه‌یانه‌وه بگاته‌ قولایی هه‌ستو ده‌روونی زۆرینه‌ی گه‌ل. له‌پرتگه‌ی هه‌ردوو‌کیشیا‌نه‌وه. واته‌ له‌پرتگه‌ی به‌ره‌مه‌ لاتینییه‌کان و ئه‌وانه‌یان که‌به‌زمانی ئیتالی دایه‌نان، توانی زۆر زوو کاربکاته‌ سه‌ر ده‌سته‌یه‌ک رووناکبیری ئه‌وسای ئیتالیا که‌ وایان لی‌هات. به‌پیتی گوته‌ی خویان. له‌"شیرینی شیوازی نووسینی نوئی تیپگن"^(۳۱).

به‌و جۆره‌ دانته‌ی ئه‌لجیری یه‌که‌م به‌ردی گه‌وره‌ی له‌ بناغه‌ی دامه‌زاندنی زمانه‌ نه‌ده‌بیه‌ یه‌گه‌رتووه‌کانی ئه‌وروپادا بوو به‌ قه‌لغانی پاراستن و گه‌شه‌ پستی‌کردنی هه‌ستو نه‌ریتی نه‌ته‌وه‌یی و چه‌کی کاریگه‌ری ریسواکردنی کۆن و بنیاتنانی نوئی و پیشخستن و بلایوو‌نه‌وه‌ی ئه‌ده‌بی نه‌ته‌وه‌یی که‌وه‌ک نانی جۆی ئه‌و رۆژگاره‌ بووه‌ خۆراکی هه‌مولن. ئه‌و ئامانجه‌ به‌رزو ره‌وایانه‌ وایان له‌دانته‌ی کردبوو به‌توندی په‌لاماری ئه‌وانه‌ بدات که‌خۆی وتنه‌ی "هه‌ول ده‌ده‌ن له‌نرخ‌ی زمانه‌ نازداره‌که‌مان که‌م بکه‌نه‌وه". به‌لام هه‌ر بۆ خۆیشی زۆر زوو سه‌لماندی چون‌ ده‌توانی به‌دروستی ته‌نانه‌ت مه‌به‌ستی فه‌لسه‌فیش له‌بوو توئی زمانی نه‌ته‌وه‌ییدا رایگه‌یی‌نری. بۆیه‌کا زۆری نه‌برد دلسۆزێک نه‌ما بیه‌وی گوی بۆ ئاوازی قه‌لب و ناهه‌مواری ئه‌و جۆره‌ که‌سانه‌ رایه‌ل بکات. هه‌موو وایان لی‌هات. له‌"شیرینی زاری خویان تیپگن".

یه‌کێک له‌به‌ره‌مه‌ زووه‌کانی دانته‌ی ناوی "زیانته‌کی نوئی" یه‌ که‌ ده‌ورویه‌ری سالی ۱۲۸۳-۱۲۹۵ به‌زمانی ئیتالی، نه‌ک لاتینی، دایناوه^(۳۲). له‌و به‌ره‌مه‌ییدا دانته‌ی به‌شیرعی

(۳۱) ۱. جویتر، دانته‌ی، به‌زمانی روسی، - ((میترووی جیهان))، به‌رگی سییهم، مۆسکۆ، ۱۹۵۷-
ل ۶۳۱.

(۳۲) "خۆتندنه‌وه‌ی به‌ره‌مه‌کانی دانته‌ی"، دانانی ده‌سته‌یه‌ک زانا، به‌زمانی روسی، مۆسکۆ، ۱۹۷۱-
ل ۵۹.

راژتوه یادی یه که م خۆشه ویستی خۆی ده گاته وه. ئه و خۆشه ویستییه ی له ته مه نی نۆ
 سالی دا کتوپر هه سته پێ کردو تا مردن له کۆلی نه بۆوه. له و ته مه نه ی دا دانته بۆ یه که م
 جار کچیکی شۆخی له خۆی گه وره تری به ناوی پاتریس پۆرتینارییه وه بینو و به تیری
 عه شقی گرفتار بوو. هه رچه نده پاتریس نه بزوا، به لکه گالته شی به دانته ده هات و میزدی
 به دمه له مه ندیک کردو له هه ره تی لاویدا چاوی لیک نا. به لام به هۆی خۆشه ویستی
 ره سه نی ئه وه وه و له پێگه ی به ره مه کانییه وه چۆته خا نه ی نه مرانه وه. راسته دلی
 تاسکی دانته به لووت به رزی و زیاتر به مردنی پاتریس گه ردی لی نیشته، به لام ئه وه مان
 به خیر بۆ گه را چونکه دانته زیاتر خسته سه ر رێگه ی خویندنه وه و پشکنین و نووسین
 که ده بیوست به هۆیا نه وه خه فه تی قوولایی ده روونی بپه ویتیتته وه.

ناوه پۆکی "ژیانیکه نۆی" زۆر له چوارچۆیه ی ته سکی خۆشه ویستی فراوانتره. دانته
 له و به ره مه ی دا گه لیک رووی ژیا نی ئی تالیای ده ورو به ری کۆتایی سه ده ناو خجیه کان و
 فۆکلۆرو ئه ده بی ئه وسای ترمار کردوه. له هه مووشی گرنگتر ئه وه یه دانته به
 "ژیانیکه نۆی" زه نگه ده ست پێ کردنی قۆناغیکه نۆی بۆ نووسینی ئه ده بی ئه وروپا
 لیدا. نیشانی دا چۆن ئه دیب ده توانی به زمانی نه ته وه یی خۆی، هه ست و نه سته
 روودلوئیکه ئاسایی رۆژانه ی مرۆف رابگه یینن. به و جۆره سه ره تای قوتاریوونی ئه ده ب
 له کۆت و زنجیری ژه نگاوی سه ده ناو خجیه کان ده سته پێ کرد. له وساو ئه وه نه ره
 گه وره یه ی مرۆف سه ری له کۆپ ته سکی ناو کۆشک و دیواری بلندی قوتابخانه
 تاییه تییه کان ده ره یقا و رووی ده می کرده هه مان. ئه و ده سکه وته یه کێک بوو له دیارده
 گه وره کانی رینیسانس و بووه هۆیه کی گرنگ له و هۆیا نه ی رێگه یان بۆ ئال و کۆپه
 شۆر شگرتیه قووله کانی ئه وروپا و دوا ی ئه و جیهان خۆش کرد.

پاش ده ورو به ری دوا زده سال دانته شاکاری "کۆمیدیای یه زدانی" ی
 پێشکه ش به ئی تالیای ئه وروپا و گشت جیهان کرد که یه کێکه له به ره مه ئه ده بییه
 دانسه نه مره کانی مرۆف. واپن ده چی دانته سالی ۱۳۰۷ ده سته به دانانی

"کۆمیدیا یەزدانی" کردبێ. گەر ئه‌و ساڵه‌ دروست بێ ئه‌وا به‌چوارده‌ ساڵ له‌دانا ئه‌ هه‌ر سه‌ن به‌شه‌که‌ی کۆمیدیا بۆته‌وه‌ چونکه‌ ساڵی ته‌واو بوونی که‌ (١٣٢١) به‌دروستی زانراوه‌.

"کۆمیدیا یەزدانی" که‌ گه‌وره‌ و به‌ناویانگه‌ترینی به‌ره‌مه‌کانی دانتی یه‌ له‌ سه‌ به‌ش پێکهاتوه‌: "دۆزه‌خ" و "ئه‌عراف" (٣٣). و "به‌هه‌شت". هه‌ر به‌شه‌شیان بریتیه‌ له‌ ٣٣ سه‌رود که‌ هه‌موویان به‌سه‌ریه‌که‌وه‌ پتر له‌ چوارده‌ هه‌زار به‌یتی رازاوه‌ پێکه‌هه‌ینن. دانتی به‌زمانی نه‌ته‌وه‌یی "کۆمیدیا یەزدانی"ی داناوه‌ چونکه‌ ئه‌و باسانه‌ی له‌ وه‌ هه‌ناوینییه‌ وه‌ گه‌شتین و وه‌ک دوا یی لێیان ده‌دوێن نۆر به‌وردی ده‌رده‌کانی کۆمه‌لی په‌ز به‌راز کردوون.. له‌ به‌کاره‌ینانی زمانی نه‌ته‌وه‌ییدا دانتی وه‌ستایه‌کی گه‌وره‌ی نواندوه‌ که‌ دیالێکتی ره‌خسیوی تۆسکانی کردۆته‌ بناغه‌ و به‌وشه‌ی هه‌لبژارده‌ و له‌ به‌ری دیالێکته‌کانی تری زمانی ئیтали زاخاوی داوه‌ته‌وه‌ و ته‌واو ده‌وله‌مندی کردوه‌. هه‌روه‌ سه‌روده‌کانی کۆمیدیا یه‌ به‌په‌ندی پێشینه‌ان و قسه‌ی نه‌سته‌قی باووباپه‌ران و فۆلکلۆری باوی ناو کۆلانه‌ن رازاندۆته‌وه‌. به‌و کاره‌ی دانتی سامانیکی نۆدی که‌ له‌ په‌وه‌ی ده‌وله‌مندی که‌ له‌ که‌ی له‌ فه‌وتان رزگار کرد که‌ به‌ وه‌یه‌وه‌ تانیمه‌رکه‌ش به‌روبووی نۆدی ئه‌و سامانه‌ وان له‌ سه‌ر زاری ئی탈یا یه‌یه‌کان. سه‌ریاری ئه‌وانه‌ و هه‌ر به‌هه‌یشیا نه‌وه‌ دانتی بووه‌ یه‌ که‌م که‌س که‌ بناغه‌ی زمانی نه‌ده‌بی نه‌ته‌وه‌یی یه‌ که‌گرتووی بۆ که‌لی ئیتاب له‌ دارپه‌شت.

"کۆمیدیا یەزدانی" په‌ر له‌ ورده‌ کاری وه‌ستایه‌کی هونه‌رمه‌ند، هه‌یج ده‌سه‌گه‌وتیکه‌ نه‌ده‌بی و رووناکه‌بیری رابوردووی نییه‌ دانتی تیکه‌ له‌گه‌شتی به‌ره‌مه‌کانی و له‌ سه‌ر هه‌موویانه‌وه‌ کۆمیدیا که‌ی نه‌کرد بێ، هه‌ر که‌س به‌وه‌ی ته‌واو له‌ ناوه‌ پۆکی "کۆمیدیا یه‌زدانی" تێبگات ده‌بێ تاپاده‌یه‌کی باش شاره‌زای فه‌لسه‌فه‌ و ژیا نی کۆمه‌لایه‌تری

(٣٣) "خۆتێنده‌وه‌ی به‌ره‌مه‌کانی دانتی"، دانا ئه‌ ده‌سته‌یه‌ک زانا، به‌زمانی رووسی، مۆسکۆ، ١٩٧١.

سیاسی و میثوقی پیش سدهی سیازدهمین بی. به پیتی قسهی شماره زیان
 نوزتاولیه کان بق نینگ یشتنی جیهانی پان و به رینی دانتی و وه رگی پانی "کرمیدیای
 یزدانی" پیوستیان به ۱۵ تا ۲۵ ساله^(۴). له بر نه وه هیچ سهیر نییه له ده زگا
 رتستیه کانی ولاته پیشکه وتوووه کانداتا وه کو نیسته ش کچی تایبتهی به لیکر لینه وه و
 نیکلنه وهی به ره کانی دانتیوه خه ریکن که کرمیدیا، وه ک گوتمان، شاکاریانه.

نهوانه ی باسمان کردن بیگومان هه موویان گرنگو و بایه خدارن و ده نگدانه وهی
 نرکه کانی قوناغن و له بر نه وهش به ره وایی پایه ی "کرمیدیای یزدانی" یان
 به مرکز بوته وه. له گه ل نه وه شدا لایه نیککی زور گرنگر له وان له ناوه پوچی کرمیدیا و وه ک
 تهرم خق ده نوینی. وه ک گوتمان دانتی له و به ره مهیدا وه ستایانه په رده ی له پوهی
 هه مو که موکورتی و ناته واوییه کانی کرمه ل رامالیوه. له کرمیدیا گوايه ده چیتته جیهانی
 پاش مردن و سه ره تا ده گاته دوزه خ. له یه که م سرودی دوزه خ وه دانتی که وتوته
 په لاماردانی نه و پایا و کاردینال و قه شانیه له ژاندا خراپه یان کردوه و نوشته ی تاوان
 رمونیان فروشتوووه و خزمته ی نیشتمان و گه لیان نه کردوه، نهوانه ی به چا و برسی و
 خوفروش ناوی بریون و له پیزی دزو جه رده و دلره قانی جیهاندا دایناون و سه ره و ژیر
 هه لیواسیون و ناگری دوزه خی بق کردونه ته لانه ی هه تایی. له سرودی نوزده مینی
 دوزه خدا، به ویینه، توشی پایا بونیفاتشوی هه شتم دی و بی سل کردنه وه به تاوانبار
 به رتیل خورو خائین و جه رده ی کلنسه و دوزمنی نیشتمان ناوی ده بات، بونیفاتشوی لای
 دانتی "په له ی شهرم و نزمیه به ناوچاوانی سه رتاپای مرفه وه". دانتی ته نانه ت ناشکرا
 توی کلنسه ش ده با و له سرودی سیودوه مینی نه عرفادا نافره تیکی خراپی کردوته
 بروشمی.

"کرمیدیای یزدانی" به ترازوویه کی ورد زوریه ی گه وره پیاوانی کلنسه ی نرخاندوه،
 که مترین چاکه ی بق تومار کردون و پادداشتی له سه ر داونه ته وه، به ویینه نه دریانی

^(۴) پروانه: دانتی البجری، الکرمیدیا الإلهیه، المطهر، ترجمة حسن عثمان، الطبعة الثانية، القاهرة،

پینجهم لهه عراف له نزيك بهه شته وه داناره^(۴). تنها له بهر نه وهی بۆته پاپا نیر
دهستی له به خیلی هه لگرتووه و دلسوزانه ئهركی سه رسانی جیبه جی کردووه.

هه مان كات كه دانتن پاپا و قه شه خراپه كانی بی به زه بیانه به ناگری نۆزه
ده سووتینن شاعیرو نووسه ره بت په رسته گه و ره كان ده نرخیسن و به چاوی رینو
خۆشه ویستییه وه سه یریان ده كا، ئه وانیشی لهه عراف له نزيك بهه شته وه داناره.
له گه لیان ده بوئ، یادی خزمهت و چا كه كانیان ده كاته وه له وه یش زیاتر، فیجیلی
ناو داری کردۆته رینوما ی خۆی، به جیوته پیکه وه ئه عراف ده بهن. فیجیلی شاعیری
بت په رستی رۆمانی كه سالی حه فتای پیش زاین له دایك بووه و سالی نۆزه ی پیش زاین
كچی نوایی کردووه، پیاویکی زانا و دانا و هه ست ناسكو شهرمن، نمونه ی ره وشت
به رزی و دلسوزی بووه. له به ره مه كانیدا له هر شت زیاتر بایه خی به مرۆف داوه، باسی
جوتیارو شوان و كچه لادنی و جوانی سروشتی کردووه. فیجیل نیشتمان په رست بوو
خۆزگی به و رۆژانه ده خواست كه رۆما تیا یاندا به هیزو یه كگرتوو بووه ئه وان هه
بوون بۆنه وه ی فیجیل له زووه وه سه رنجی دانتن رابكیشن. به لام دانتن له وه له بۆرنه ی
مه به ستنیکی تریشی هه بوو، فیجیلیش وهك رووناكبیرانی رۆزگاری رینیسانس
له قزناغیكدا ده ژیا رۆزی نوئ له كه له وه سه ری ده رهینا بوو. ئه ویش، وهك ئه واز
عه ودالی ته وژی گۆپهان بوو.

له سییه مین سروودی ئه عرافدا ناوی پاتریس پورتیناری دیته ناو كۆمیدیاوه، له وده
دانتن ورده کارییه کی هونه رمه ندانه ی کردووه، چونكه به و پێیه پاتریس له ۲۰ سروودی
ئه عرافو له ۲۲ سروودی نۆزه خدا ناوی نییه كه تیکرا ده كه نه ۶۲، كۆی سن و شه شی
ده كاته تر، به هه مان ده ستووور پاتریس له ۲ سروودی ئه عرافو له ۲۲ سروودی بهه شته
ناوی هه یه كه پیکرا ده كه نه ۳۶، كۆی شه شو سیش دیسان هر ده كاته نۆو دانتیش.
وهك باسمان كرد. له ته مه نی تر سالیدا بوو كه پاتریس بق یه كه م جار ته لی دلی توند
هه ژاند.

(۴) له سروودی نۆزه مینی ئه عرافدا ناری هتاره.

نوی نه وهی دانتن له دوا قوناغی نه عرفادا تووشی په که م خوښه ویستی ژبان ده بی،
 یتر نه ده کاته رینومای و له گه لی ده چپته به هشت. هرچه نده، بیگومان،
 خوښویستی ره سمن هانده ری په که می نه وه لېژاردنه ی پاتریسه، به لام هه مان کات
 گومان له وهش ناکړی که دانتن به و کاره ی ده یویست نرخی به رزی مرؤفی هاوچه رخی
 خوی هه سستی ریزی به رامبه ر ناوه رؤکی عیسیای بدا، چونکه له پاستیدا دانتن به هیچ
 جور نئی ناینی عیسیای نه بوو به لکو دوژمنی باوه کوشته ی نه وانه بوو که پووی
 رسته قیه نه یان شتون دبوو، نه وانه ی له ژیر په رده ی نایندا نه وی نده شیا ده یانکرد.

له لوبه شی "کومیدیا ی په زدانی" دا دانتن به شتوانزکی دلرپین باسی به هشت
 حکات. به هشتی کومیدیا جیگه ی ره وای دلسوزان و نیشتمانپه روه ران و پیاوچاگانه،
 جیگه ی نه وانه په که له ژباندا نازاری که سیان نه داوه و له چاکه و دلسوزی و خزمه ت و
 خوښویستی به ولاره شتیکی تریان نه زانیوه.

دلتنی نه لجرې نیشتمانپه روه رتیکی دلسوز بوو. نه و ده یویست نیتالیا په کگرتو،
 به هینو خاوه ن ده سلات بی. هر که سیک رۆژیک له پوژان خزمه تیکی نیتالیای کرد بی نه و
 نوی له کومیدیا دا هیناوه. هر به و جوړه ش زور به توندی ره خنه ی له باری سیاسی
 نیتالیای سه ده ی سیازده مین گرتوه، به جوړیک ده یویست سه رنجی پی رابکیشی و
 هسستی پی بیزوینتی. نه و تا له سروودی شه شهمینی نه عرفادا فیترجیل و سوردیلوی
 شاعری کونی رؤما په کتر ده بینن، هر که ناوی نیشتمان دی هر دووکیان به گه رمی
 بلوهش به په کدا ده که ن^(۳). کاتیک دانتن به و جوړه ده یانبینتی ماته مینی دایده گری
 چونکه پارچه پارچه یی و ره شبگری نیشتمانی بیرده که ویتوه که "بۆته که شتییه کی
 بی که شتیوان له ناو زریانکی پر ته وژما". "یاسا چ دادیک ده دا نه گه ر که شتییه که
 به ده ست سه ردارتیکی لیتا تووه نه بی؟" دوا ی نه و پرسیاره دانتن به چاوی پر
 فرمیسه که روه ده کاته قاپی خاوه ندی مه زن، ده یوی بزانی چاوی ره حمه تی

^(۳) هر دوو شاعری رؤمای کون فیترجیل و سوردیلو خه لکی شاری ماتوا بوون.

له ناستی نیشتمانی خوښه ویستیدا نوقاندووه یا کاری خیزی به ده سته ویه بوی. هر له ویدا دانتن ده که ویتته لژمهی فلژره نسه که "عه داله ت تیدا تنها له سر زارانه". که دانیشتووانی کوژدای پاره ی مفت و پایه ی به رزن نه ی نیالیای خوښه ویست "رول زیندووه کانت که وان له ناو یه ک دیوارو یه ک سته نگه ردا ده ست له کوشتاری به کتر مه لئاگرن. به کتر له ت و کوت ده که ن"! نه ی نیالیای کلؤل "بپوانه ره رژی دریا کانت و نیجا بپوانه سر سینت بزانه له هیچ قوژینیکدا تروسکی ناشتی به دی ده که بیت؟".

دانتن باش له وه که یشتبوو که په وشت به رزی مه رچیگی بنه پرتی سه رکه وتنی کومه له، له به رنه وه عه ودالی مرؤفی نمونه بو. ده یزانی "هزار سال ژیان له ناست نه مریدا ترووکه یه که، ناوداری و شوهرت چه شنی گینا سه وز ده بی و زوو وشک مه لدی" (سرودی یازده مینی نه عرف). بژ ده ریپینی نه وه به سته به رزه ی دانتن که لیک نمونه ی جوان و ماناداری له "کرمیدیای یه زدانی" دا هیناوه ته وه. وه که به لکه نه م نوو نمونه یه ی سرودی یازده مینی نه عرف دینمه وه:

له پر نافرته یگی ترم به دی کرد، فرمیتسکی خفمت و توپه یی جزگی له سر گزای به سته بو.

رووی ده می تن کرد و وتی:

"ته گه تر سرداری نهو شاری که خواوه ندانی

- کزن- له سری په لاماری یه کیان دا، نهو

شاری تیشکی هممو زانستیکي لیره ددرهوشیتوره،

نهوا، نهی پستانوس، توله لهو دوو

ده سته چه په له به سینه که به ناشکرا له

گه رونی کیژالمان نالان".

نیجا نهو سرداره ناسکم به دی کرد، به ریویه کی

خوشموه پیتی گوت:

جا نه گمر نیتمه سزای ئهوانه بدهین که خوشیان
دهرتین ناخز ده بین چی لهوانه بکهین که رقیان
نیماته؟"

بهو جۆره دانتن په کیک له داستانه یۆنانییبه کۆنه کانمان بق دینیته وه. گوا به لاریک
له په کیک له شه قامه کانی شاری نه سینادا ناشکرا په لاماری کچی سهرداری نه و شاره
پستراتوسسی^(۲۷). داوه و ماچی کردوه. شازنی دایکی شیتگیر بووه و پستراتوسسی
هلو سه ری هانداه تۆله له و لاهه بستین. نه ویش له وه لامدا به هیمنی پیتی گوتوه:

"جا نه گمر نیتمه سزای ئهوانه بدهین که خوشیان
دهرتین ناخز ده بین چی لهوانه بکهین که رقیان
نیماته؟"

نمونه ی دووه م:

نینجا دهسته به کم دی خوتن له چاریان ده باری،
بهره بارانی لاریکیان ده کردو به توو بهی هاواریان
لیک ده کرد:

با بکوژی، با بتۆپین...

نویش له ژیر زهبری مهرگدا به بهر چاوموه ده کتوت، به لام
تادا همناسی چاوه کانی بره بووه ناسمان... له یهزدانی
بهرز ده پارایموه لهوانه خۆش بی که بهر ده بارانیان ده کرد."

بهو جۆره دانتن باسی کوشتنی ستیفانمان بق ده کات که په کیک بوو له سه رداره
ناوداره کانی ناینی عیسایی. ستیفان کاتی خۆی ره خنه ی له چه ند لایه نیککی ناینی

^(۲۷) نیمپراتۆر پستراتوس له نیتوانی ۶۰۵ و ۵۷۲ هی پیش زایندا فرمانه وایی کردوه.

موسایی گرتووه و گوايه دهسته يک جوو له سه رته وه به رده بارانیان کردووه و نه ویش له خودا پاراوه ته وه لییان نه گری و بیان به خشی.

له وانه به له و بۆچونانه ی دانته د زنده پژی رومانسی ه بئ. به لام گرنگ مه به سستی به رزیبه که هه میسه چاکه به لایه وه چاک بووه. سه رتا پای ره خنه و ستایشه گانی له جینگه ی خویاندا بوون. دانته ته نانه ت ره خنه له خۆشی ده گری. له به که م دیده نیدا پاترسی خۆشه ویستی لئی ده پرسن ناخۆ دوا ی مهرگی نه و هیچ خۆشیه کی زیان سه ری لی شیواندووه و ریگه ی راستی لی ون کردووه. نه ویش له وه لامدا دان به وه دا ده نی که "دوا ی ون بوونی نه و" جاویار پیی هه لئوتوه !.

ده ریای بی بنی "کۆمیدیا ی یه زدانی" سه ره تا به کی بی کۆتاییه. رشته ی مرواریه گانی رۆژه پۆژ زیاتر ده دره وشینه وه. کۆمیدیا وه ستایانه ئابرووی کۆت و زنجیره ره شه گانی سه ده ناو نجیه گانی برد و چرای بۆ رزگاری و سه رفرازی و ژیا نی نو ئی هه لکریو له و یوه به ره و پیش به گور پالی به ره و په وه ی میژووه وه نا. وه ک - گرانته ی میژوونووسی رۆژئاوایی ده لئ کۆمیدیا به راستی "ئاوینه ی سه رتا پای زانسته وه ستر خواستی" چه رخی خزی بوو⁽²⁸⁾. مه به سستی به رودای کۆمیدیا مرف و نیشتمان. له به نه وانه شه "کۆمیدیا ی یه زدانی" بۆته به ره میکی نه مرو جینگه ی ره وای بۆ خزی له قولایی ده روونی نیشتمان په ره ران و دلسۆزان و زانایان و هونه رمه ندان و ره مه کی روونا کبیرانی ولاته پیشکه وتووه کاندا کردۆته وه. سه دان ساله بۆته به کیک له هاندره گه وره گانی شۆر شگێرانی ئیتالیا. هونه رمه ندیکی لیها تووی وه ک فرانسۆ رۆدان (۱۸۴۰- ۱۹۱۷) نوا سی و جهوت سالی ژیا نی بۆ دروست کردنی په یکه ری "ده روزه ی نۆزه خ" ته رخان کرد که وینه گانی له کۆمیدیا وه وه رگرت و ئینجا فریاش نه کهوت ته وای بکات. هاوپی و شاگرد ه گانی بۆیان ته واک کرد و ئیسته مۆزه خانه ی - رۆدان سی له پاريس

AJ Grant, A history of Europe, part II Middle Ages, London, 1929, ⁽²⁸⁾ p.464.

رژاندهۆتهوه. ته نانهت هیتله ریش شانازی به دانتی و به ره مه کانییه وه ده کردو ده بیوست
سینکاته به لگه ی سه لمینه ی به رزی ره گزی ئاری.

شایانی باسیشه دانتی بۆخۆی ئه و به ره مه ی ناونا بوو "کۆمیدیا". به لام نووسه رانی
هوا ی خۆی وه ک نیشانه ی جوانی و ته وای وشه ی به زدانیه یان پتوه لکاندوه.
له پۆزگاری دانتیه روونا کبیران روویان کرده کۆمیدیا و که و تنه روونوس کردن و
بگۆکردنه وه ی. زۆری نه خایاند کاتیک روونا کبیرانی ده وه ی ئیتالیاش قوستیانه وه و
ده ستیان دایه وه رگێپانی. هه مان کات "کۆمیدیا ی به زدانی" به کێکه له و به ره مه
نده بیبانه ی چاپخانه کان له گه ل داماتنی چاپی نوێ دا که و تنه چاپکردنی. سالی -
۱۴۷۲- واته پاش ماوه یه کی زۆر که م له دۆزینه وه ی چاپی نوێ له لایه ن گۆتینه بۆرگه وه.
کۆمیدیا بۆ یه که م جار له میژوودا چاپ کرا.

بێگومان ئه وانه ی باسما ن کردن وانا گه یه نن "کۆمیدیا ی به زدانی" یا به ره مه کانی
تری دانتی هه یج که م و کورنیان نییه. زۆر مه به ست و ئامانج هه ن دانتی ته وانه ی
پێکا وون. به وینه به لای نه وه وه زانست و به رزکردنه وه ی ئاستی بێر تاکه رێگه ن بۆ
جیهی جیکردنی به خته وه ری و سه رفرازی بۆ مرۆف. ئیمپراتۆری رۆمانی که له په لو پۆ
که و تبه و لای دانتی "گه و ده ترین هیوا ی جیهانی عیسا ی بوو".

دیاره ئه و جۆره کورت بینیه ئاسایانه بۆ رۆزگاری خۆیان ناتوان هه یج له پایه ی یه
جار بلندی دانتی و به ره مه کانی که م بکه نه وه. به تایبهت ئه گه ر ئه ویش له یاد نه که یه
که نه ئه و نه که سی تری وه ک ئه و ئه و سا که نه یانده توانی خۆیان به ته واره تی له دوا
تاله کانی سه ده نا ونجیه کان رزگار بکه ن. وه ک ئینگلس ده لێ پتویسته ئه وه مان له بێر
بێر که دانتی وه ک چۆن یه که م شاعیری چه رخی نوێ بوو هه مان کاتیش دوا شاعیری
سه ده نا ونجیه کان بوو. میژوونووسیش هه ن پێشنیار ده که ن "کۆمیدیا ی به زدانی"
بکریته هێلی نیوان ئه و دوو چه رخی میژوو^(۹).

H.B. Cotterill, Op. P. 494.

(۹) به وینه پروانه:

هرچون بیت نه مریی دانتنی له وه وه هاتوه که ورد له ئه رکه کانی قوناخ تیگه یشتو دلسوزانه ره فتاری له گه ل کردن و چاره ی ره وانی بۆ دۆزینه وه. له وه وه هاتوه که ده یزانی: {هزار سالی ژبان له ناستی نهمریدا ترو که یه که}.

سه ره تا:

له بهر اییدا باسی باری ژبانی نه وروپا و کیشه کانیمان له کوتایی سه ده ناونجیبه کاندای کرد، له ویدا دیمان چۆن رژی می ده ره به گی به گشتی و کلنسه و پیاوه کانی به تایبه تی بوویونه باریکی قورس به سه ر شانی کومه لانی خه لکی ولاتانی نه وروپا وه، بی لابرنی نه و کورسه ره وده وه ی میژوی نه و پارچه گرنگی جیهان به هیچ جۆر نهیده توانی به ره و پیش بهوات. به شیکی زۆر له ئه رکی تهخت کردنی قورته گه وره کانی نه و قوناخه که وته نه ستوی پیشهنگی دهسته ی رووناکبیری نه وسای نه وروپا وه. وه ک گوتمان یه که م نه بیی لیها توه که نه و ئه رکه پیرۆزه ی گرتنه ستۆر دانتنی نه لجیری بوو. زۆری نه برد سو ناو داری تر دیسان فلۆره نسه ی ئیتالیا هاتنه نه و کۆره وه که دانتنی یه که م نالای سه رفراوی نویی تیدا هه لکرد، یه که میان پیتراک و دووه میان بۆکاشیو بوو.

فرانچیسکو پیتراک:

باجهنگه واری جارانمان زیندوو بکه ینه وه

- پیتراک -

شوینی پیتراک له ژبانی رووناکبیرانی نه وروپای کوتایی سه ده ناونجیبه کاندای هیند دیارو گه وره یه وای له زۆر میژوونوس کردوه نازناوی "باوکی رینیسانس" ی بۆ هه لبژۆین. گه پیتراک دروست له ئه رکه کانی قوناخ ته نه گه یشتایه و دلسوزانه به دوا ی ده رمانی نه خۆشیبه کاندای نه گه پایه هه لبهت شیاری نه و شوین و پایه به رزه نه ده بوو.

رۆژی ۲۰ ی مانگی ته مموزی ۱۳۰۴ فرانچیسکو پیتراک { Francesco Petrarco } له ناو خیزانیکی بازرگانی فلۆره نسه بییدا چاوی هه لیتنا. وه کاتی خۆی گوتمان بازرگانه کانی نه وسای ئیتالیا له هه موان زیاتر دژی رژی می ده ره به گی و عه ودالی

نەتویردنی كۆت و زنجیری ژەنگاویی سەدە ناونجییه كان بوون، بۆیه كا باوو یا پیرو كەس و كارێ پیتراك بە دەستووری دانتن سەر بە پارتی سەپیان بوون. ئەوانیش لە گەڵ مەنتی بەر لە وە ی پیتراك بۆ خۆی لە دایك بێت لە فلۆردە نسە دورخرانە وە^(٣٠). كە واین هەر لە كۆرپە بیبە وە پیتراك بوو بە كێك لە قوریا بیبە كانی كۆن و كۆنە پەرستان، ئە وە ی زۆر زوو لە هەست و نەستیا رەنگی دایە وە.

لە ئە مەنی دوازدە سالییە وە پیتراك كە وە خویندنی یاسایی و سالی ١٣٢٦ بوو فەرمانبەری كلیسە. لە هەر پە تیی لاوتیدا بە شارانی ئیتالیا و ولاتانی ئە وروپادا گە را. پیتراك زۆر لە نزیکە وە تێكە لی خە لکی ساكار دە بوو، جاری واه بوو بەرگی جووتیاری دە پۆشی و وە ك فە لاجان دە چوو كێلگە و راوی لە گە ل دە كردن، پیتراك بە شێ ی زۆری ژانی لە شارێ ئە فیننۆن بر دە سەر كە ئە و ساكە پایتە ختی پاپا و مە ل بە ندی گە و رە پیاوانی كلیسە بوو^(٣١). هە مێشە عاشقی بەرزی ژیان و جوانیی سروشست بوو، كە م هە بوون بەر پە دەی پیتراك لە ناوازی سات و سە م توورو زیل و بە م تێبگەن، بۆ خۆیشی، وە ك دانتن لە هە ندی كیاندا وە ستا بوو.

خویندن و كارو جۆری ژیان و گە شتە كانی فرانچیسكو پیتراك بۆی بوونە سەر چاوە ی رە سە نی تێگە یشتنی لایە نی جیاوازی ژانی گە لو نیشتمان. هە ر زوو بیرو ویدی پالی پێ وە نا بکە ویتە بە راوردی كی بە جێ و رە وا لە نێوانی راوردووی ئیتالیا و زۆرانی سە ر دە می خۆیدا، گەر بەر لە پەیدا بوونی دە سە لاتی فراوانی سە ر دارانی كلیسە ئیتالیا یە كگرتوو، پێشكە و توو، دەنگی زو لال بوو ییت، ئە وا دیارە دە بێت لادانی كی گە و رە بوو ییتە كۆسپ و

^(٣٠) پاش دوو سال پیتراك لەشاری ئارتیسۆ لە دایك بوو.

^(٣١) لە ژێر فشاری پاشایانی فەرەنسە دا پاپایانی كلیسە ی كاتۆلی كی لە مانگی مارتی سالی ١٣٠٩ وە تا وە كو مانگی كانوونی دوو می سالی ١٣٧٧ بێ لە سێ سالی نێوان ١٣٦٧ و ١٣٧٠ لە بریتی رۆ مای ئیتالیا شاری ئە فیننۆنی فەرەنسە بکە نە مە ل بە ندی خۆیان، ئە م سالا نە لە مێژوودا بە "دیلیسی نە فیننۆن" یا "دیلیسی بابل" ناو دە برێن.

مهینه‌تی و دواکه‌وتنی که لو نیشتمان. نه و بۆچوونه هه‌ستی سۆزراخی رابوردبووی ناخی ده‌روون و می‌شکی پیتزارکدا هه‌لکه‌ند. له‌وساوه پیتزارک ده‌ستی دایه‌ کۆکردنه‌وه و لیکدانه‌وه‌ی پاشماوه دیرینه‌کانی نیشتمان، به‌تایبه‌تی ده‌سنووسی کۆن که‌کۆن و که‌له‌به‌ری ئیتالیایا و نه‌سته‌موول و ده‌ورویره‌یانی بۆ ته‌ی کرد. بۆ خۆی نزیکه‌ی ۳۰۰ ده‌سنووسی دانسقه‌ی کۆکرده‌وه که‌هی وایان تیدا بوو که‌س به‌بوونی نه‌ده‌زانی. هه‌ر ده‌سنووسی‌یکشی بۆ نه‌کۆدرايه‌ به‌کسه‌ر روونووسی ده‌کرد. به‌و جۆره پیتزارک کتیبخانه‌یه‌کی پتیکه‌وه نا که‌نه‌وساگه له‌سه‌رانسه‌ری نه‌ووپادا له‌وینه‌ی نه‌بوو^(۳۲).

فرانچیسکو پیتزارک زۆریه‌ی ژیانی بۆ لیکدانه‌وه‌ی نه‌وه‌ ده‌سنووسانه‌ ته‌رخان کرد و هه‌ر له‌به‌ر نه‌وه‌ش لاتینییه‌کی عه‌نتیکه‌ فیریوو، به‌یۆنانیشه‌وه خۆی خه‌ریک کرد تاوه‌کو بتوانیت به‌کسه‌ر له‌ناوه‌رۆکی به‌ره‌می فه‌لسه‌فی و رووناکبیری گریکی کۆن ته‌یگات^(۳۳).

پیوه‌ لکانی بێ نه‌ندازه‌ی پیتزارک به‌رابوردبووه‌وه کاریکی وای کرد نه‌وه له‌دانتن زیاتر بایه‌خ به‌زمانی لاتینی بدات و زۆرتری پێ بنووسیت چونکه‌ ده‌یویست، خۆی وته‌نی: هه‌موو نووسه‌رانی نه‌ووپا له‌به‌ره‌مه‌کانی تن بگن^(۳۴). به‌لام نه‌وه به‌ره‌مانه‌شی که‌به‌زمانی زگماکی خۆی نووسیه‌نی زۆدن و ده‌وریان له‌دارشتنی ئیتالیای نویدا که‌م نییه. له‌هه‌ردووکی‌شیاندا، وه‌ک دانتن، مۆرفی هاوچه‌رخ و نیشتمانی مه‌به‌ست بوو. پیتزارک به‌که‌م که‌س بوو وشه‌ی مۆرفایه‌تی^(۳۵). له‌رۆمانه‌کانه‌وه وه‌رگرت و جیگه‌ی

R. Welss, The spread of Italian Humanism, London, 1964, pp.24-26. ^(۳۲)

M. L. Bush. Renaissance, Reformation and the Outer world, London, 1964 pp. 151-152 ^(۳۳)

وه‌ک له‌به‌راییدا باسمان کرد نه‌وسا هه‌موو رووناکبیرانی نه‌ووپا لاتینیان ده‌زانی. ^(۳۴)

مه‌به‌ست (Humanisma)، که‌له (Humanitas) ی لاتینییه‌و نه‌ویش له (Homo) وه‌رگه‌راوه که‌مانای مۆرفه‌. ^(۳۵)

مبارو شياوى له نووسينه كانيدا بۆ تهرخان كرد. مه به ستي به روداى پيتراك له وه دا قوتار كردنى مرؤف و بهر له هر شت بىرى مرؤف بوو له به ندو نه ساره تى سه ده تودجيه كان، چونكه باش ده يزاني به بين كارىكى نه وتو سرفرازى نيشتمان خهوى بى نه جامه، له وه دا پيتراك مه به ستيكى گوره تىرى هه بوو، به ده ستورى دانتي، نه و جوى مرؤف نهك وه جاغى مه به ست بوو. وه جاغزاده تى ره سه ن لاي پيتراك نه و كه سه په كه بۆ كاروپيشه و بىرو گه ل و نيشتمانى خوى دلسۆزه.

فرانچيسكو پيتراكيش، وهك دانتي، خۆشه ويستى تىكه ل به شيعره كانى كردو جارنى تر سه لماندى كه نه ديب ده بيت دووى كلوى با برودو نه كه ويت به لكو ناوازى خۆش بۆ ژيان بليت. هر له بهر نه وه ش شيعره كانى پيتراك كه به ناوه پوك و به پوخسار رزلوه و ده وه له مهندين يه كسه ر كه وتنه سه ر زاران، هه موان به په رۆشه وه ده يانقوسته وه، نيسان هر له بهر نه وه شه كه شيعره كانى پيتراك تائيمرۆكه ش زيندوون، هه رچه نه ده ته مه نيان خهريكه له ٦٠٠ سال تپه ر ده كات.

پيتراك گيرۆده تى خۆشه ويستى شوخىكى ميژدار به ناوى لورا (لاورا) وه بوو. له ته مه نى بيستو سى سالىدا لورا له كلنيسه يه كى نه ئينين له ته لى دلى پيتراكى دا، به لام تاموا هه ناسه تى ژيانى ناو نيشانى نه دا به ده ست وه نه با، خوانه كرده، ناوى بزپى، يادى له سبنه تى خۆيدا پاراست و نه مرى له شيعره كانيدا بۆ نووسى بى نه وه تى رۆژى له رۆژان توخنى بكه ويت. له وه دا پيتراكى مرؤف وهك پيتراكى هونه رمه ندو وهك شيعره كانى به رز بوو. پيتراك ده رياره تى خۆشه ويستى لورا نووسيو به ده ليت:

"سه عات يه كى رۆژى شه شى نيسانى سالى ١٣٢٧ بۆ يه كه م جار له كلنيسه تى سانتا كلاراى شارى نه ئينين چاوم به لورا كه وت كه له گورانيكاندا دهنگى دا به وه. سالى ١٣٤٨ يش هه ر له و شاره و هه ر له و مانگو رۆژو سه عاته دا نه و خۆره له ژياندا ناوا بوو"^(٣٦).

^(٣٦) ول ديورانت، قصة الحضارة، الجزء الأول من المجلد الخامس (١٨)، ترجمة محمد بدران، الطبعة الثانية، القاهرة، ١٩٦٧، ص ٧.

پیتارک وەستایانە ناوی لۆرای لە شیعەرەکانیدا بەکار دەهێنا، کە لکی لەو وەردەگرت
کە لۆرا واتای ئەو گەلا دەگمەنە دەبەخشیت کە رۆمانەکان کاتی خۆی تاجەگولینە
سەرکەوتنیان پێ دەچنی و کە پاشان دانیشتمانی ئیتالیا وەک نیشانە ی قەدرو ریز
یەکیکیان لێ نابە سەر سەری خۆی. پیتارک ئەو مانا بەرزە ی بۆ خۆشەویستیکی
رەسەنی تری تەرخان کرد- نیشتمان!

خۆشەویستی نیشتمان لای فرانچیسکو پیتارک بێ سنوورو بێ ئەندازە بوو، ئەوەش
دیارە، لە تیگەیشتنی بێ لادانی ئەرکەکانی قوناغە وە هاتبوو. هەر لەو قوزینەشەرە
سەیری میژوی سەردەمی رۆمانەکانی دەکردو ئەو هەموو بایەخە ی بەراپردوو دەدا.
دەیویست لەو رینگە یەو بەوردی لە هۆکانی هیزو دەسەلاتی ئەوسای نیشتمان تی بگات،
کە م شت وەک دابەش بوونو پارچە پارچە ی ئیتالیا هەناوی دەهەژاند، پیتارک چاوی
بەرای ئە دەهات رۆمای کاولو دواکەتوتوو ببینیت، کۆژاوی ئەو بوو رۆما بگەریتەو
دۆخەکی جارانی، بگەریتەو ئەو رۆژگاری لە سەرتاپای جیهاندا شارێک نەبوو شان
بدات لەشانی، دەیویست ئەو سەردەمە ببینیتەو یادی هاوچەرخانی کە نیشتمان تیبدا
نەسوخرە کیشی ئەم نەگێردە ی دەستی ئەویان بوو، لە پیناوی بووژاندنەو ی رۆمای
خۆشەویستیدا پیتارک تەنانەت پاپاکانی هان دەدا لە ئەفینۆنەو بگەریتەو ئیتالیا.
بەوشە ی نازدارو هەلبژاردە لە تەلی هەستی هەموانی دەدا:

"ناخۆ کئی بیت گومانی هەبیت

کە ی رۆما هۆشی وەبەر خۆیدا هاتەو،

جەنگاوەرییەکی جارنمان دەزیتەو؟"^(۳۷)

* * *

"ئە ی خوینی لاتینی بەرێز هەلچۆ"^(۳۸)

^(۳۷) ۱. ۱. جویتر، فرانچیسکو پیتارک، "میژوی جیهان"، بەزمانی روسی، بەرگی سییەم، مۆسکو.
۱۹۵۷، ۶۲۵ ج.

كۆت و زنجیری نهستۆت بخهره ژنر پیتقوه!^(۳۹).

نا بهو جۆره پیتراک هاو نیشتمانینیانی ده بزواند، به چرای پرشنگذاری وشه ریگهی رلستی نیشان دهدان. دیاره ده بوو دووریینیکی وهك پیتراک بههستو بهگیان و بهقه له لهگه له موو دیارده و بزوتنه وه و روو داوینکدا بووایه که ترهوسکهی هیوای بۆ که لو نیشتمان لی بهدی بکرایه. له بهر نه وه زۆر بهگرمی پشتی نه و راپه رینهی گرت که به هاری سالی ۱۳۴۷ چه وساوانی رۆما دزی دهره بهگه کانی به رپایان کردو نالای کوماریان به سه رکردایه تی کۆلا دی رینزو "Cola di Rienzo" تیا هه لکرد. پیتراک بوخۆی هاو پیتی کۆلا دی رینزو بوو، پیکه وه چه ند سالیکیان له شاری نه فینیۆن برده سه رو کاری زۆری کرده سه ر ریبازی ژبان و جۆری بیرکردنه وهی. له "گیانی به رز" دا که به کینکه له شاکاره نه مره کانی، پیتراک به په رۆشه وه کۆلا دی رینزۆی هاو پیتی بۆ رزگارکردنی نیشتمان هان دهدا^(۴۰).

به هه مان دهستور فرانچیسکو پیتراک رووی ده می ده کرده هه مووان، به شی زۆری شیعه کانی نامه ن بۆ پاپا و میرو پاشا و نووسه ره مردوه کان، ده بویست له چاکه و خراپه یان وینه ی ریگهی راست بۆ نه وهی هاو چه رخ و نوایۆزی نیتالیا بکیشیت. هه ر له بهر نه وهش به شیکتی تری شیعه کانی نامه ن بۆ نه وهی داهاتوو، بۆ نه وانهی هیشتا له دایک نه بوون. له شاکاری "نیتالیا ی نیشتمان" و "نامه بۆ نه وهی داهاتوو"^(۴۱) و "نه فریقا"^(۴۲) و به ره می تری دا، که به داخه وه به شیکیان فه وتا وون، له و جۆره نامه نی پیتراک به دی ده کترین.

^(۳۹) به که مینک دهسکاریه وه وه رم گنپاوه.

^(۴۰) R.S. Hoyt, Europe in the Middle Ages, London, 1957, p.594

^(۴۱) ده روویهری کۆتایی سالی ۱۳۵۴ ناحه زانی کۆلا دی رینزو زه فریان بینی بر دو کوشتیان.

^(۴۲) کورته ی ژین نامه ی خۆیه تی.

^(۴۳) ده رباره ی سه رکوتنی نهسکیپۆی نه فریقاییه به سه ر هانیپالی ناوداردا، نه و سه رکوتنه ی کاتی خۆی رزگاری بۆ نیتالیا هینا.

پیتراکیش، هرچه نده وهك دانتس نیماندار بوو، له به شیک له نامه کانی دا زقد به توندی ره خنهی له کلنسه و رهفتاری نامه مواری سردارانی گرتووه. له به رنه وهی پیتراک له کلنسه خویند بووی ماوه یهك فره مانبه ری ده زگایه کی ناینی بوو به شی نذدی ژیانی له نه فینیزی پایته ختی نه وسای پاپاو کار دیناله کان بردبووه سر، له به رنه وانه زقد چاک ناگاداری به دفه پی کار به ده ستانی کلنسه بوو. نه شتاری ره خنهی نامه کانی هیند لییان تیز بوو، تامردن زاتی نه کرد به شیکیان بلو بکاته وه. "نامه بی ناو نیشانه کان" ناو نیشانی نه و شاعرانه ی پیتراکه که کلنسه و پاپاو قه شه و ره به نه به ره لاکانی پی ریسوا کردوون.

له گال نه وه موو بچوونه وردانه یدا پیتراکیش به ده ستوری دانتس، نه ی تونی به ته واوه تی خوی له کزتی کون رزگار بکات. بویه کا نه میش وهك نه و، که و ته چند هه له یه که وه، راسته پیتراک له به ره مه کانیدا له ژیانی سه رزه مین دوور نه که و ته وه. به کسر ده دوا، بی سل کردنه وه که لکی له به ره می شاعیره بت په رسته کانی وهك فیرجیل وهرده گرت^(۱۳)، به لام له هه لیزاردنی نامرانی گوریندا چاک نیشانی نه پیکا.

له به رنه وهی نه و هیزانه ی نه و په نای بقر ده بردن له ژیانی خویدا هیچیان بقر هه لنه سوپا، نه ویش په له ی بوو، باش له ته منی دریزی میژووو هیزه بزونه ره کانی تی نه ده گیشته. له به رنه وه بی هووده له دوا سالانی ته مه نیدا رووی کرده نیمپراتوری پیروزی رومانی^(۱۴)، مه هیویست به زقد گیانی بکاته وه به به رداو له و رنگه یه وه بنیاتی

^(۱۳) دهریاره ی فیرجیل پروانه به شی یه که می نه م وتاره.

^(۱۴) مه بهست له نیمپراتوری پیروزی رومانی (الإمبراطورية الرومانية المقدسة) نه و ده ولته فراوانی سده ناو نخبیه کانه که نه له مانیا به شیک له نیتالیا و خاکی چیک و سویسره و هژله نده و به له چیکار لۆکه مپوژگ و چند هه ریمیکی تری ناوه ندی نه وروپای پیکه وه به ستبوو "سالی ۹۶۲ نوتوی یه که می پاشای نه له مانیا دای موزاند". پاش چند سده یه کی که م نیمپراتوری پیروزی رومانی بووه ده زگایه کی بی ده سلات، هرچه نده به ناو تاره کو ۱۸۰۶ مایه وه. له سهرده می رونیسانس دا زقد نیمپراتوری پیروزی رومانی ته واو بوویوو.

بزرگاری نیشتمان و نازایی گه ل بنیت، بهر له کچی دوایشی له ژماره یکه نهیره وهریه کانی زوی دهریاره ی ژبان پاشگه ز بقره و بهرهمیکی به ناوی "تحقیری ژبان" وه^(۱۰). بلاوکرده وه. هر به و هویه شه وه پیتراک دواپژدانی ژبانی به گرشه گیری برده سر. به لام له گه ل شه وهدا تا رژی تژده ی ته مموزی سالی ۱۲۴۷ له نارکواي نزيك پهلوه چاری لیک نا، نیشتمان و گه ل له یاد نه کرد.

فرانچیسکو پیتراک، بیگومان، شایانی شه بو به کسه ر جیکه ی ره و له قولایی دلسوزاندا بقری بکاته وه. نازناوی میری شاعران و فیژجیلی نویسی ره و بو. له پژدانی ژبانی خویه وه به ده یان شه دیبی نیالی له دوری بهرهمه نازداره کانی کزیونه وه و نویکاری لیه فیرده بوون، له نووسین و خویندنه وه دا لاساییان ده کرده وه، بهرله یکه "پیتراکیزم" بووه زاراویکی باوی ناو کپره شه ده بییه کانی شه وسای نیتالیا، بۆکاشیوی ناودار به کیک له شاگردو هاوپئ نزيکه کانی پیتراک بوو که ته نانه ت به شیوه ش تارله یکه ویک ده چوون^(۱۱).

جیوفانی بۆکاشیوی هزارو

یهک شه وه ی شه وروپا:

هه ژاری له سامان بی بهریمان

دهکات، به لام ناتوانیت

دهست بۆ ناچرومان بیات!

-بۆکاشیوی-

شاره زایان بۆکاشیوی به سیتیهمین پیشهنگی کاروانی رهونا کبیرانی رژیگاری رتیسانس

داده نین، له بهرته وه شوینی شه ویش له ترماری نه مرانی میژودا دیارو پرشنگداره.

De Contemptu Mundi.

(۱۰)

R. Weiss, op. Chfi, p.29.

(۱۱)

سالی ۱۳۱۳ جیۆفانی بۆكاشیق "J. Boccaccio" له پاریس له باوكیكى بازركانی ناسراوی فلۆره نسهیی و دایكیكى نه ناسراوی فره نسهیی له دایك بوو^(۱۷). هر به منطقی باوكی هینایه وه ئیئالییاو چه ند سالتیكى ناخوشی له گه ل باوه ژنی له شارنكى نزیه فلۆره نسه دا برده سهر. له ته منی ده سالی دا باوكی ناردیه شاری ناپۆلی به و نیازهی وه خۆی رینگه ی بازركانی بگرتته بهر، به لام بۆكاشیق له وساو ه ئاره زوی خویندنه وه و دانانی شیعر دای له كه لله ی، شیعره ی به خۆراكی هه ژار داده نا. بۆكاشیق ته نانه ت مه یلی نه دب خویندنایسا و ئاینیش كه حه زی دووه می باوكی بوون. له هه پته ی لاوییه وه بۆكاشیق تیکه ل به ده سته ی رووناكییری ناپۆلی بوو كه نه ویش نه وسا، وه ك فلۆره نسه، په كیتك بوو له شاره پيشكه و تووه كانی ئیئالییا. وادیاره سه ره تای خویندنه وه ی قوولی بۆكاشیق به به ره مه می دانته و پیتراك ده سته پی كرده وه.

هه رزوو، له ته منی هه ژده سالییه وه جیۆفانی بۆكاشیق تووشی داوی خۆشه ویستیه بوو، نه ویش، وه ك پیتراك له كلتیه په كی شار به تیری عه شقی ماریای زۆله كچی پاشای ناپۆلی گرفتار بوو^(۱۸). ماریا له ژیان و هونه ری بۆكاشیق دا ده وری پاتریسی دانته و لۆرلی پیتراکی بینی و ناوی لای نه و بووه فیامیتا "Fiammetta" واته ئاگرۆك یا پشكو^(۱۹) هه موو رۆمانه زوه كانی بۆكاشیق بۆ باسی خۆشه ویستیه فیامیتا ته رخا ن كراون، وه ك رۆمانی فیلیۆكۆلۆ كه سالی ۱۳۲۸ ده سته پی كرده وایه ته وای كرده. له و به ره مانه ی كه به زمانه نه ته وه یی و زاوای تۆسكانی دایرپشتوون، بۆكاشیق كۆن و نوئی تیکه ل كرده وه و گه لیک سامانی رۆشنییری رۆژگاری خۆی و بهر له خۆی پاراستوو وه چرای بۆ په خشانه نوئی هه لكرده وه. نه مه ی نواییان بۆ نه و سه رده مه ی هه موان، به شولنو گاوانه وه، تیا بوو بوونه شاعیر و باه خه ی بۆ پيشخستنی ره وپه وه ی نه ده ب په كجار ره بوو.

^(۱۷) تاوه كو ئیسته رۆژی له دایك بوونی نه زانراوه.

^(۱۸) دایكی ماریا په كیتك بوو له ده سته كانی پاشای ناپۆلی.

^(۱۹) له ئاگره وه، فیامیتا بچوو كرده وه ی نازداریه كلپه ی ئاگره.

سالی ۱۲۴۰، واته له تهمنی ۲۷ سالیډا جیوډانی بۆکاشیق گه رایه وه شاری فلقره نسه له کاتیډا هیزه پیشکه وتووه کانی ده سلاتیان گرتبووه ده ست، دانیشتونانی شار زقور به گهرمی پیشوازیان کردو وه ک نیشانه ی خۆشه ویستی و ریز تاجه گولینه ی سرکه وتنیان نایه سهری، فرمانره وایانی فلقره نسه ش ده رگه ی کاری گه وریان بز خسته سهر پشت، به و جوره زیانیکی له بارتر بز بۆکاشیق گونجاو ده ریای بیرى له جارن زیاتر خرۆشا. له فلقره نسه رۆمانی فیلقوکلزی ته و او کردو ژماره یه ک رۆمانی تری دانا که یه کیکیانى ناونا "فیامیتا" و سالی ۱۲۴۵ له نووسینی بۆوه، پاش پینچ سال، واته ده وریه ی سالی ۱۲۵۰ ده سستی کرده دانانی شاکاری "دیکامیرۆن" که سئ سالی ره به قی پتوه خه ریک بوو. "دیکامیرۆن" بۆکاشیقی گه یانده لوتکه.

ئو سالانه ی بۆکاشیق به دانانی "دیکامیرۆن" وه خه ریک بوو رشانوه نۆریه ی ولاتانی نه وریپای گرتبووه^(۵۰). فلقره نسه یه کیک بوو له و شارانه ی رشانوه ی سالی ۱۲۴۸ قه ی خسته ناو دانیشتونانیانه وه^(۵۱). سه رچاوه کانی ئو سه رده مه ده لئین له ماوه ی ته نها شه ش مانگی یه که مدا سئ ده ر پینجی خه لکی فلقره نسه به و ده رده مردن، بۆکاشیق ژماره ی ئو مردوانه ی به ۹۶هزار که س داناوه، که وا پئ ده چئ فیامیتاش یه کیکیان بوو بیئت، خانوویه ره و شه قامه کانی شار به لاشه ی مردوو داپۆشرابوون، باوکیک نووسیوییه چۆن به ده سستی خۆی پینچ له منداله کانی له چالیکدا ناشتووه.

^(۵۰) سالی ۱۳۳۳ نه خۆشیی رشانوه سه رتاپای چینی گرتوه و له رتگی چینه وه چه ند ناوچه یه کی تری ناسیا خراپ تروش هاتن، به هۆی کیتچ و مشکى ناو نه و که شتیانه ی که لویه لی یازرگانیی رۆژه لاتیان ده هینابه نه وروپا، نیتالیار ژماره یه ک ولاتی تری نه و کیشومه ره ش ده وریه ی سالی ۱۳۴۸ هه مان نه خۆشییان تیا بلاویرۆه.

^(۵۱) بز درتۆه ی نه و باسه پروانه:

ول. دیوانت، قصة الحضارة، الجزء الأول من الجلد الخامس، ۱۹۶۷، ص ۵۲-۵۵.

E. Peters, Europe, The World of the Middle Ages, New Jersey, 1977, pp.527-528.

لهو رۆژه ستمانه دا بۆكاشیق دهستی كرده دانانی "ديكامیرون". گوايه ههوت كهو سنی كوهی فلوره نسهیی نهو رۆژانه له یه كێك له كلێسه كانی شار یه كتر ده بینن و برینر ده دن بۆ ماوهی ده رۆژ پێكهوه بچنه فیلایه کی قه راغ شار تا به و جۆره خه می خۆیاز بره وینن^(۶۲). له وی بۆ هه ر شه وهی پاشابه ك بۆ كۆره كه یان هه لده بۆین، هه ر شه وه شر ده بوو هه ریه كه یان چیرۆكێك بگێرتنه وه كه پاشا له سه ره تاوه باسه كانی دیارده كریز هه ر له وه شه وه بۆكاشیق ناوی "ديكامیرون" ی بۆ چیرۆكه كانی هه لبارد كه له دوو وشه ی یۆنانی كۆن پێكهاتوو و پێكه وه مانای "یاداشتی ده رۆژه" ده كه یینن^(۶۳). زۆر نووسه ر "ديكامیرون" یان ناوانه "هه زارویه كه شه وهی نه وروپا". وایه ده چیت بۆكاشیق كاتی خۆی چیرۆكه كانی "هه زارویه كه شه وه" ی خۆیند بیته وه كه له پۆزگاری شه ری خاچدارانه وه كرابوو نه لاتینی. به پیتی قسه ی جاستۆن باری له و كتیبه یدا كه ناوی ناره "نه ده بی له ره نسه ی سه ده ناوئجییه كان" له پێگه ی بۆكاشیق وه ژماره یه كه له چیرۆك رۆژه لاتیییه باوه كان گه یشتوو نه ته ده ست نه وروپاییه كان^(۶۴).

چیرۆكه كانی "ديكامیرون" كورتن، تێكرا یه کی شه ش ههوت لاپه ره ده بیز هه ریه كه یان پێشه كیبه کی كورتی له گه لدایه وه هه موویان به زمانێکی یه كجار پاراوو ناسه ر به هیزو له سه ر بنچینه ی دیالێكتی تۆسكانی داریژراون و تاوه كو ئیمپۆرێك ی ئیمه شر سه رنجی خۆینه ران راده كێشن. به لای شاره زایانه وه "ديكامیرون" ده وری له داپشتمنی زمانی نه ده بیی یه كگرتوو ئیتالیا دا ته نانه ت له "كۆمیدیا ی یه زدانی" ی دانتزو به ره مه كانی پێتراركیش زیاتر بووه. نه وانه به سه ر یه كه وه به لگه ی یه كه من ك جیۆفانی بۆكاشیق له گینژاوی سه ده ی چوارده میندا وده ی به رنه داو چاك له نه ركه كنی قۆزاغ تیگه یشت و به و جۆره رێگه ی راستی خزمه تی گه لو نیشتمانی گرت به رو چوو خانه ی به رزی نه مرانه وه.

^(۶۲) بۆكاشیق ناوی فامیتای خۆشه وستی بۆ یه كێك له و كچانه هه لباردوو.

Deka hemeral

^(۶۳)

^(۶۴) بره وانه: محمد مفید الشویاشی، رحلة الأدب العربي إلى أوروبا، القاهرة، ص ۱۲۶-۱۲۷.

فۆلكلورو حيكايه تي باړى ناو خه لكى ساده و ساكارى ئىتاليا و فوره نسه و داستان و نفسانه ي زمان و يژاننه كان و چيركه باوه رۆژه لاتىيه كان سه چاره وى "ديكاميرۆن" ن. بۆكاشيۆ رۆر هونرمه ندانه ئه و كه ره سته ره سه نه ي تىك ل به باړى ژيانى ئه وساي ئىتاليا كر دووه و وه ستايانه هه ولى داوه تيمارى بيماريه كانى كۆمه لى پى بكات، قاره مانه كانى "ديكاميرۆن" نمونه ي هه موو ده سته و چينه كانى كۆمه لى ل پاشاو ميره وه تاوه كو بازركان و قه شه و ره به نو ئىنجا خه لكى ساده و ساكار، له كورتيبى نه و تاوه كو بوورين، له ته پۆره نه فامه وه تاوه كو زانا و دانا.

چيركه كانى "ديكاميرۆن" رۆر به رز خۆشه ويستى وه ك ديارده يه كى ره واي ژيان ده نرختين، ئه وه ي به هيج جور له گه ل سه رنجى ئه وساي كلتسه و ژيانى ره به نيدا نه ده گونجا. له و قورينه وه جيۆفانى بۆكاشيۆ ويته يه كى دل فرينى ژيانمان بۆ ده كيشيت، بى به زه يى له له قه و داركارى ئه و كه سانه ده كات كه ماناي به رزى خۆشه ويستى ده شيۆين.

هه مان كات خاوه نى "ديكاميرۆن" سه ركه وتوانه به شيۆازنكى نوئى هه ولى داوه له پنگه ي پلارو توانجى به جى و نمونه ي پى ماناوه نوو په له هه ورى ره شى ئاسمانى رۆزگارى خۆى بپه ويئىته وه كه بوو بوونه هۆى كويز كردنه وه ي گه ليك راستى و هيزى بزوينى ژيان. يه كه ميان پتوه ندى به نرخاندى مرۆف و دووه ميان پتوه ندى به كۆته كانى كلتسه وه بوو.

له "ديكاميرۆن" دا كه م لايه نى ترى ژيان به پاده ي نرخی مرۆف سه رنجى بۆكاشيۆيان راكيشاوه. له زۆره ي چيركه كانيدا ده يه ويت تيمان بگه يئيت كه نرخی مرۆف واله خۆيدا نه ك له وه جاغ و بنه چه و خيل و خيزانيدا، بۆ پىكانى ئه و نيشانه به رزه جيۆفانى بۆكاشيۆ وه ك هونرمه نديكى به ده سلات له گه ل خۆيدا ده تباته ناو ناخى ده روونى قاره مانه كانىيه وه، هه موويانت بۆ رووت و قووت ده كاته وه. وات لى ده كات پى به دل به ميريكى گيل يا به بازركانىكى چاوورسى پى بگه نيت و به و راده يه و، بگره زياتریش،

ریزی کوپه شوانیکی زیره ک بگریت. زورجار دواى په تپه تینیکی باش سر به پاشاو میرو وه جاغزاده کان شوپ ده کات. که لکه له ی سه فیری هات و نه هات ده خات که له یانه مومو به دهستی به تال ده یانگپرتته وه ناو کوشک و ته لاره رازاوه کانیاں. به ئاسانی ده یانکات مه خسه ره ی په کیک له نرکه ره زیره ک و وریا کانیاں.

مه مومو جار نیکش ته نها راستی و دلسوزی سرده خات نه گه رچی له پرتگی به قورینتی کردنی جووتیک شوخیشته وه بیته. نه وه تا جیسمژندی کچی تا نکریدی پاشای سالبرتو ده که ویتته دواى خو شه ویستی جیسکار دزوه که په کیک بووه له یاساوله وه جاغزاده کانری باوکی، جیسمژندی شا کچ به ده یان میرو ناغا و به گی قوزو ده سه لاتداری ده بیئری که مه مومو له خویان ده ویست پتیاں قایل بیته، به لام که س وه ک جیسکار دتو ته لی دلی نه مه ژاند، چونکه نه ک هر لایکی شوخ به لکه زیره ک و وریا و خاوپین و دلپاک و دلسوزیشر بوو. که پاشای باوکی له پرقانا جیسکار دتوی نه دارو نه ناسراوی کوشت و له جامیکی زینر دلی بزی نارد، جیسمژند دواى نه وه ی هر له و جامه دا نه و ژه هره ی ناماده ی کر بپوو خوار دپیه وه و به رله وه ی چاره که شه کانی لیک بنیت روی ده می کرده پاشای باوکی و پتی گوت:

باوکی به پرتزم! نیمه همومومان به ره می یه ک ده ست و یه ک
که ره سته یین.. چاکه و ره وشت جیا که ره وه ی یه که می مرؤفن یاسا
بائه وه ی له یاد کرد بیته، به لام سروشت هر گیز له یادی ناکات... باوکی
به پرتزم گهر به سه نگی ره وشت و چاکه نه وانیه ده ورو به رت بکیشیت
ده بیئیت که سیان ناگاته قوله پینی جیسکار دتو... هه ژاری، باوکی
به پرتزم، له سامان و پاره و پوول بی به ریمان ده کات، به لام ناتوانیت
ده ست بو ئابرومان بیات!

بو نه وساکه ی نه وریا که سه نگی ته رازوی کیشانی مرؤف تپیدا وه جاغ و بنه چه بوو.
که هر رژه ی نه ونه مامیک له قوزینیکیدا ده بووه پووشوی ناگری په کیک

عدەسە لاتداران، كەگەردە تىرىن زاناو ئەدىيى "بىن ئەسل و فەسل" مافى نەبوو بىر لەكچە تەپزىيەكى مىرزادە بىكاتەو، يا دەست بۇ ھەندە كارو فەرمانىك بەرئەت كەتەنھا لاپەقى خۇى بوون، بۇچوونە وردەكانى جىزۇفانى بۇكاشىق دەسكەوتى گەوردە و تىنگە يىشتىنى نروسنى ئەركەكانى قۇناغ بوون، مەرجىكى بىنەپەتىي پىئويست بوون بۇ ئازادكردنى مۇقۇ لەتەوقە دەسكردە ناھەموارەكانى كۆمەل، ديارە بىن ئەوانەيش بەرەوپىش بردنى گەلو رىزگاركردنى نىشتەمان لەكئىشە كوشندەكانى كارىكى مەحالى بوو.

ھەر بەو جۇرو شىوازەش بۇكاشىق كئىسە و پىاوه چاوپنۇكەكانى لە "دىكامىرۇن" دا رىسوا كرىو، بەشىك لەچىرۇكەكانى ئەو شاكارە قەشە و رەبەنەكانى بۇ ھەلواسىوین و تابېروى رەفتارە ناشىرىنەكانى بۇ بردووين و بىرى لىواكە وتوويانى بۇ خىستووينە تە سەر ساجى ەلى، خوینەر پىر بەدل پىيان پىن دەكە نىتە و ھەست دەكات چۇن رۇزى ئەو فەتلىبازانە لەسەر دەستى بۇكاشىق و مامۇستا و ھاو لەل و شاگردە كانىدا دەستى كرىدۇتە تاولبوون، لەو چىرۇكانەى "دىكامىرۇن" دا بۇكاشىق پىمان دەلئەت ئەوانەى دەيانە وئەت رىگەى راست نىشانى خەلك بدەن دەبەت بەر لەھەمووان بىر لەخۇيان بگەنەو، تاوھەكو بىنە نمونە و قەسەيان بەفەپۇ نەپوات، پىيى واپە و راستىش دەكات، كە ناپەت كەس قەسەى ئەو مېزەر بەسەرانە بەپولۇك بىكرىت كەبۇ خۇيان دەقاودەق دىسوى ئاواھوژووى فەرمايشتە كانىانن. بەشى ئەو جۇرە كەسانە لەكۇتايى چىرۇكەكانى "دىكامىرۇن" دا ھەر ژۇر كەوتنە چونكە لەژياندا دەبەت ھەر چاكە سەرگە وتوو بىت، خۇ ئەگەر بەھۇى زەبىرى رۇددارانەو بۇ ماوھەيەك وا رىك نەكەوت ئەوا چاكەكە دەبەتتە نمونە و بەنەمرى دەمبەتتەو.

"دىكامىرۇن" یش وەك "كۆمىدىيەى يەزدانى" يەككە لەشاكارە نەمرەكانى ئەدەبى جىھانى، بەلكو تائىمىرۇكەش ژمارەى خوینەرى ئەويان گەلىك لەھىي ئەمىان زىاترە (**).

(**) ديارە ئەو لەپايەى بەرزى "كۆمىدىيەى يەزدانى" كەم ناكاتەو، تەنھا ئەوئەندە ھەيە تىنگە يىشتىنى ناومرۇكى ئەو زۇر لە "دىكامىرۇن" زەھمەترە.

"ديكامبرون" يەكەم جار سالى ۱۴۷۱ بەزىمانى ئىتالىيالىي چاپ كرا، بەلام تايتستا سەدىن جار بەئىتالىيالىي و بەھەموو زمانە پېشكە وتوۋەكانى جىھان چاپ كراۋەتەۋە. بەدەگەن لە ئەۋرۇپا كىتەبخانە يەكى تايەتە ھەلدەكەۋىت دانە يەك لە "ديكامبرون" ى تېدا نەبىت. دەبوو بۇكاشىۋىش ۋەك دانىتىي رەھبەرۋ پېتراركى مامۇستاۋ ھاۋپتى دوست بۇ ھەموو مەبەستەكانى نەچىت، ئەۋىش، ۋەك ئەۋان، كوپى رۇزگارى خۇى بو، نەيدەتوانى خۇ لە ھەموو داۋەكانى كۆمەل رزگار بگات و بەۋردى لەقۇۋلايى گشت ھىزە بىزۋنە نەبىنراۋەكانى تى بگات، لەبەرئەۋە ھىچ سەير نىيە خەرىك بوو بچۋاى بۇكاشىۋ بەزىان كەمىك بلەقەت، بەر لەكۆچى دوايى بەماۋە يەك پېترارك نەبوايە لەۋانە بوو دەست لەنۋوسىنىش ھەلېگرت.

جىۋفانى بۇكاشىۋ دۋاسالەكانى تەمەنى بۇ كارى زانستى و نۋوسىنى بەرھەمى مېژۋىي تەرخان كرد. ھەر لەۋ سالانەشدا بوو كە دەستى دايە تۇزىنەۋەي بەرھەمەكانى دانستى و تاكۆچى دوايى كرد فرىا كەۋت خەفدە لەسروودەكانى "كۆمىدىيەي بەزدانى" لىك بداتەۋە يەكەم كىتەب دەريارەي ژىن نامەي خاۋەنجان دابنەت.

رۇزى ۲۱ ى كانۋونى يەكەمى سالى ۱۳۷۵ جىۋفانى بۇكاشىۋ لەچىرتالدى نىزىك فلۇدەنسە چاۋى لىك ناۋ بوۋە نىمۋنە يەكى بەرزى تىرى ئەۋ ئەدىبانەي چاك لەئەركەكانى قۇناغ تى دەگەن و دلسۇزانه خزمەتى گەل و نىشتمان دەكەن، ئەۋانەي ھەمىشە ناۋيان بەزىندۋىي دەمىنەتەۋە.

ئىرازمۇسى رۇتەردامى و "ستايىشى كەران"

لەسەرتاپاي ئەۋرۇپاي رۇزگارى رىنيسانسدا كەم زاناي ئەۋتق ھەلكە وتوۋە بتوانى شان لەشانى ئىرازمۇسى رۇتەردامى "Erasmus Rotardamus" بدات يا بەرادەي ئەۋ كار بگاتە سەر ژيانى رۋوناكېرىي ئەۋساي زۇدبەي ۋلاتانى ئەۋرۇپا. تاۋەكۋ ئىستە بەتەۋاۋەتى رۇزۋ سالى لەدايېكۋونى ئىرازمۇس ساغ نەبۇتەۋە. بەپىي ھەندىك لىكدانەۋە دەبىن رۇزى ۲۸ ى مانگى تشرىنى يەكەمى سالى ۱۴۶۶ لەخارى

"رۆتەردام"ی ھۆلەندا چاوی ھالھیناين. سەرچاوش ھەبە ۱۶۶۹ بەسالی لەدايکبوونی
لەدەنی.

ئیرازمۆس لەبەرئەوھى بەھەتیوی گەورە بوو^(۶۶). لەزویەكەوہ ناچار بوو پەنا
بەریتە بەر یەكێك لەپەبەنگەکانی کلێسە^(۶۷)، لەوئى بناغەى خویندن و فیروونی بۇ خۆی
لەپشت، ھەرچەندە بەدل ھەزى لەخویندنی فیرگەيەكى سەرەخۆ دەکرد. لە
سەردەمەى ژيانیدا كەمێك مەیلی وینەكیشی ھەبوو، دواى ئەوھیش بەماوہیەك لای
مامۆستایەكى ناسراو شتێك مۆسیقا فیژ بوو، ھەر لەوساشوہ شەقلى زیرەكى و وديایی و
ئارەزووی بى ئەندازەى خویندەنەوہى پێوہ دیاری دا.

زوو خولیای خویندنی بەرزو گەپان و ھاتوچۆ دای لەكەللەى ئیرازمۆس. سالی ۱۴۹۵
ھۆلەندەى نیشتمانی بەجئەھشتو رووی کردە پارىسى فەرەنسە. لەوئىش بە چوار سال
بەشى نیؤلۆجیى^(۶۸) زانكۆی پارىسى بەی و زۆرى نەبرد بووہ رابەرى "كۆلیچ دى
فرانس"ى بەناویانگ. دواى ئەوہ كەوتە گەپان بەولاتانى ناوہندو رۆژئاواى ئەوروپادا.
نیشتمانی خۆى دەپەرسەت، بەلام وولاتانى تریشى زۆر خۆش دەوویست. كە
كاربەدەستانی "زۆیرىخ" تەكایان لێكرد شارەكەیان گەورە بكات و لەوئى بەیەكجاری
نیشتەجئەبئى؛ بەدەم سوپاسینكى گەرموگۆرەوہ تئى گەیاندن ئارەزووی لەوہیە بییتە
ھاونیشتمانی ھەموان و باوہش بەسەرانسەرى جیھاندا بكات.

لەبەرئەوہ "ئیرازمۆسى رۆتەردامى" تاوہكو گۆپى پئ ما بەدەگمەن تا سەر لەیەك
ولاتو یەك شارو لەیەك شوپئ دەژیا. دواى ھۆلەندەو فەرەنسە شەش سالی رەبەقى
لە"كەمبریج ئوكسفۆرد"ى بەناویانگى ئیتالیا بردەسەر، چەند سالتیکیش لەئەلەمانیاو

^(۶۶) سالی ۱۴۸۴ باوكى كۆچى دوايى كرد بئ ئەوہى شتێكى ئەوتۆ بۆخۆى و براكەى بەجئەھتئى.

^(۶۷) ئەگەر رەبەن (راھب) و (راھبە) بئ ئەوا دەتوانئ رەبەنگە لەسەر كیشى پرسگە و پەناگە بۆ (دیر) و
(أديرة) بەكار ھەتئین.

^(۶۸) Theology واتە (لاھوت) یا زانستى ناين.

ئیتالیا ژیاو له سالی ۱۵۱۲هـ سويسره ی کرده مه لبهندی خوی. دوی نهوه ی پیری
رووی تیکردو گوپی لی بپی ناچار دوا پازده سالی ژیاوی به ته و اوته لی له شاری "بازل" ی
سويسره^(۵۹) نیشته جی بوو، نیر زۆر به ده گمهن نهو شاره ی به جی ده هیشت تا رۆژی دوا زده
مانگی ته مووی سالی ۱۵۳۶ له وی گیاوی سپارد.

له نه فامانو و هه سوودان به و لاهه یه کیک نه بوو نیراز مۆسی رۆتهدامی به دل خۆش نهویت.
ژانا و روونا کبیره که له کانی سه رانسری نه و روویای رۆژگاری خۆی شانازیان به هاو پیتیه تی ی
شاگردی تی نیراز مۆسه وه کرد. بۆ خۆیشی روو خۆش و دل سۆزو دل فراوان و ده ست کراوه و سه
له روو، دوژمنی باوه کوشته ی درۆزن و سه به رو زمان درێژو خۆه لکیش و نه زان، راز نهوه
کۆرپو گولی سه رده سته ی مه جلیسان و ده م راستی هه مووان بوو. به کورتی ژانایه کی پیانو
پیاریکی ژانا بوو.

به شایه تی هه مووان خامه ره نگینی وه ک نیراز مۆس له ژاندا کم هه لکه موته وه.
نووسینه کانی تیغ پوو نیشان پیک و هه ست بزوتین و ناسک و رازاوه ن. به ره وانی یاری به وشه و
سته و، نوکیاری له نووسیندا ده کرد. که لیک زمانی ده زانی و زمانی لاتینی شی وه ک زمانی
زگمک ده زانی و خۆی فیری گریکی شی کرد، نه و ورده کاریه ی نیراز مۆس له فۆنه تیکی زمانی
گریکی دا کردی بۆ بوو شتوازو له مهیدانی زانستدا به شیاری خۆی چه سپاند.

نیراز مۆسی رۆتهدامی له نووسینه کانیدا جگه له ناوی خۆی دوو نازناوی نه ده بیشی به کدر
ده هینا، یه که میان دیزیدیریۆس "Desiderius" و دووه میان جیرهارد جیرهاردز "له هه ندیك
زماندا گیرهارد گیرهاردز" "Gerhard Gerhards" بوو.

بیگومان ژانایه کی وا دانا ده بوو دروست و ورد له ئه رکه کانی قوناخ تیگیات. له وه ییش
زیاتر، ژانای نه و تو هه ن ده لێن جیهانی پیر کیشه و نه ندیشه ی ئیمپۆکه شمان به پاده ی
نه و سای نه و روپا پیویستی به په نده ورده کانی نیراز مۆسه^(۶۰).

(۵۹) (بال) یش ده گوئی.

(۶۰) وه ک ژانای سويسرای فرنرئی کایی و ژانای هۆلنده یی یۆهان هۆیزنجا پروانه: "اعلام وأفکر
نظرات في التاريخ الثقافي"، تأليف المؤرخ الهولندي الكبير يوهان هورينجا، ترجمة عبدالعزيز توفيق
جاويد، مراجعة الدكتور زكي فريب عمود، القاهرة، ۱۹۷۲، ص ۳۶۶، ۳۸۲-۳۸۴.

بیرپای مرپه‌روانه‌ی^(۱۱) باوی رۆژگاری رننسانس له‌چهند به‌ره‌میکی تیرازمۆسی رۆت‌ردامیدا به‌په‌ونی خۆی نواندوه، وه‌ک کتیبی "رابهری جه‌نگی عیسایی"^(۱۲) که‌ سالی ۱۵۰۱ ته‌واوی کردو کتیبی "دژی به‌ریه‌ران"^(۱۳) که‌ دواي نه‌و به‌خزیکه‌ی ۲۰سال له‌دانانی بۆوه و زۆر به‌رز نه‌ده‌یی کلاسیکی تیدا نرخاند. له‌ نووسینه‌یدا ئیرازمۆس هه‌ولی داوه‌ نیشانی بدات نه‌پنیه‌کانی ئاینی عیسایی له‌سه‌روو راده‌و توانای تیگه‌یشتنی مرۆوه‌ن. هه‌مان کات نه‌و له‌قوژینی ئال وگه‌رو به‌ره‌وپیش چوونی مرۆف و ده‌سکه‌وته‌کانییه‌وه‌ سه‌یری ئاینی عیسایی ده‌کرد.

ئیرازمۆس باوه‌پی به‌ئال وگه‌رو به‌ره‌وپیش چوون زۆر هه‌بوو، له‌و قوژینه‌وه‌ سه‌یری دیارده‌ گرنگه‌کانی رۆژگاری خۆی ده‌کردو ده‌یگوت "زانست ده‌ژیتته‌وه‌و جیهان ده‌گه‌پیتته‌وه‌ سه‌ر رینگه‌ی راستی هۆش و نه‌ده‌یی بالاش دیسان ده‌گه‌شیتته‌وه‌". به‌لام شان به‌شانی نه‌وه‌ش ئیرازمۆس پتی وابوو خووپه‌وشتی مرۆف و ئاره‌زوی پتر له‌سروشته‌ هیزی بزۆینی ژیان و ره‌وه‌وه‌ی مێژوون. له‌گه‌ل نه‌وه‌شدا ئیرازمۆس شوینو جینگه‌ی تایبه‌تی سروشتی به‌ته‌واوه‌تی له‌یادنه‌کردوه‌و جاروبار له‌نووسینه‌کانیدا به‌پیامه‌لدانینکی زۆره‌وه‌ باسی ده‌کات، ژیان و هونه‌رو زانست له‌به‌روبوومی نوورناخاته‌وه‌.

سه‌رنجه‌کانی ئیرازمۆس ده‌ریاره‌ی ده‌سه‌لاتی میرو داموده‌زگای میریی له‌و به‌ره‌مه‌یدا ره‌نگیان داوه‌ته‌وه‌ که‌ سالی ۱۵۱۶ به‌ناوی "په‌روه‌ده (یا فیکردنی) میری عیسایی" هه‌و بڵاویکرده‌وه‌^(۱۴). ماکی نه‌و سه‌رنجانه‌ی له‌ده‌وری نه‌و به‌یره‌ی ده‌سه‌روپننه‌وه‌ که‌ له‌ قوژینی نه‌وه‌وه‌ ده‌په‌وانییه‌به‌رپه‌ری دامه‌زاندنی داموده‌زگای میری-

Humanism. (۱۱)

(Enchiridion Militis Chritian) (۱۲)

(Antibarbarorum Liber) (۱۳)

(Institutio Principis Christiani) (۱۴)

ياسای ژيانو به رژه و هندیه کانی که پتی و ابو پلایان گه لیک له ژوروی تالو تایه تیبه و یه. هرچه نده. نه لیکدانه و یه بق رزگاری خوی بچوونیکسی ورد بو. به لام نیرازمؤس، وه ک دوایش باسی ده که بن، نه توانی به قولی له دیارده سیاسییه کانی ژیانو هیزه نه بینراوه بزیننه کانیا ن تیگات.

بیروپاکانی نیرازمؤس ده ریاره ی ژیانی سیاسی هرچه نده تاراده یه ک ساده و ساکارن، به لام بق نه وسای نه وروپا که مبابه خ نه بوون. نه و بق خوی پیاوونیکسی هیدی و هیمن، له سه رخزو یه کجار نه رم و نیان بو، به سروشت سه ر به ناشتی و دژ به شه پ بو. هر له به رنه و هس له گه ل هیچ نال و گوریکدا نه بو که هیزی تیدا به کاریه نیری. پیسی و ابو هوشی وردو خوینده واری به رزو زانینی زور؛ بویان هه یه مرؤ له کیش و چه ره سه ری. ده و له تان له بیته و به ره رزگار بکات. ده یگوت عه قلی مرؤ که چله پوپه ی به رزییه ده توانی بیته بناغه بق هر رژیمیکسی سه رکه و توو، بزیه کا سوور بو له سه رنه و که ده بی میر همیشه په نای بق به ری تاوه کو له رینگه یه وه بتوانی تروی شه پو نوویه ره کی و ناهه زری ناو کومه ل بنچ بکات.

هه مان کات نیرازمؤس فه رمانره وایانی نه وروپای هان ده دا هه و له بده ن لای گه ز خویان خوشه ویست بکن. لیره دا نیرازمؤس به ته و او هتی له نه رکه کانی قوناع تیگه یشتبوو، به تایه تی نه گه له یادمان بن نه وساکه له سه رانسه ری جیهاندا میریک نه بوو، وه که نه و ده یویست، دل نه رم و له سه رخزو گه ل په روه رو وه زیره کانیشی وه که خوی پیای دانسقه و لیها توو، هه موویان شاره زای کون و که له به ری نیشتمان بن^(۶۰).

هر له به رنه و هس نیرازمؤسی روتی ردامی بایه خی زوری ده دا به خویندنو خوینده واری. خوینده واری به لایه وه باشتین هوی په روه رده کردنی دروستی بیرو هوشی مرؤیه، بزیه به شیک له نووسینه کانی بق باسی په روه رده ترخان کردووه و په رده ی

(۶۰)

سەرۆی ناتەواوییه زۆره کانی شیوانی خویندنی قۇناغی دهره به گی لاداوه و گه لیک
میرشی بریخته سەر دارکاریکردنی قوتایی و جۆری دهرس وتنه وهی مامۆستایان و دلاوی
جیکرمون ههول بدهن مه به سته کانیان به جۆریکی روون و بێ پێچ و په نا بگه بیتنه قوولایی
سهرۆنی شاگردە کانیانە وه .

ئێرازمۆس به ته وس و گالته پیکردنه وه باسی مامۆستایانی رۆزگاری خۆی کردوه .
مهیکیک له شاکاره کانیدا نووسیویه ده لێ:

"هه موان ده زانن... نه و مامۆستایانه هه لده گرن نه ک رۆژی پێنج
وچانی وه ک نه لیادهی (هۆمیرۆس - ک.م.)، به لکه رۆژی پێنج
سه دجار بهر له عنهت خه رین له سەر جۆری بیرو قوتابخانه
بۆگه نه کانیان. قوتابخانه ن یان به ندیخانه، یا کارگه و قه سابخانه و بۆ
قوتابیان دانراون؟ چه ند پیر بن، بێ به لابن، هیند که ر ده بن،
واده زانن که س به قوله پێ یاندا ناگات.. به ناو پۆله کاندا وه ک له شیر
دین و ده چن، کوێرانه به و دووسه ره واوهی ده یزانن ده که ونه گیانی
جۆراو جۆری باس و بابته .. به روا بفرموی نه وهی نه وان ده یزانن
په ولیکی قه لب نا هینن!"^(٦٦).

واش بوو، کلێسه کارتیکی نه وتی کردبوو مامۆستایانی قۇناغی دهره به گی ته نها
له مهیدانی ناین و فه لسه فه دا شتیکی که م بزائن، هه رچی بۆنی زانستی نویی لی به اتایه
نه ده بوو نه وان توخنی بکه ون، فێرگه کان نیمچه به ندیخانه یه ک به وون بۆخۆیان و ئینجا
له گه ل نه وه ش ته نها مندالانی چین و ده سته کانی سه ره وهی کۆمه ل بۆیان هه بوو روویان
تیبکه ن. که واته رزگارکردنی خویندنی و خوینده واری له کۆت و زنجیره قه به کانی
سه ده ناو دجیبیه کان یه کیک بوو له نه رکه گرنه کانی سه رشانی روونا کبیران. ئێرازمۆس

^(٦٦) ئهم قسانه ی له "ستایشی کرمان" دا کردوه که دوا یی به درێژیی باسی ده که ین.

ده يگوت نړكى نموونه يې سهرشاني نډيبې لېهاتوو كارې بېر وچانه بڼه هېښتنې نه زانې
كه به درې كوشنده ي كړمه ل و هڅې ناته واوييه كاني داده نا.

نيرازمؤس بڅخوې وه ك پياوړكي زيره ك و لېهاتوو مامؤستايه كي به رزو پشتي قوتايو
شاگردو هاره له كاني بو، به پيشكه وتنجان گه شه ي ده كرد، واته نمونه ي زاناي ره سه ز
بوو نه ك نه وانې پيشكه وتنې قوتايو و هارونكانيان خوړپه ي له دلبيان ه لده ساندو رووې
گرځ ده كردن، نه وانې، ناشكوري نه بې، لاي خوښمان كه م نين! . به دلسوزي، نه ك
له پېنناوې پاره و پولدا يان بڼه به ستي تر، "كتيبي جوانكاري" و چند به ره مينكي
تري بڼه فيرگه كان دانا. چاپي به كه مي "كتيبي جوانكاري" سالي ۱۵۲۹ بلاوكرايه وه و
له ماوه ي بيست سالدا چل جار چاپ كرايه وه.

به هه مان ده ستور نيرازمؤس بايه خي زږدي به رابروو ددها، رږگاري كوني زمانو
گرنكي به رز ده نرخانده، وه ك گوتمان، زمانې هه رږو لاياني ده زانې. هه روه ها له پړنگي
چند به ره مينكيه وه زياتر سه رنجي رووناكبيراني رږگاري رتيسانسي بڼه ده سكه و ته
گوره كاني نه و قوناغه گرنكي نه وروپا راكيشا. به هادار تريني به ره مه كاني نيرازمؤس
رڼه ردامي له و مه يدانه دا نه و شاكاره يه تي كه سالي ۱۵۰۰ به ناوې "كتيبي په ندي
پيشينان" هوه بلاوي كرده وه^(۶۷). له چاپي به كه مي نه و كتيبه يدا ۸۰۰ په ندي هه لېزارده ي
گرنكي له گه ل ليكدانه وه و ليدواني قولې خويده بلاوكرده وه كه هوناكبيراني نه وروپ
به كسه قؤستيانه وه، نه وه ي واي له نيرازمؤس كرد چند جارنك چاپي بكتاره وه و
هه رجاره ش كرتيك په ندي دانسقه ي نوئي بخاته سه ر تا به ر له كلچي دواييكردني ژماره ي
نه و په ندانه ي ناو كتيبه كه ي خوي دا له چند هه زارتك. نه و به ره مه ي نيرازمؤس ته نه
له ژباني خويده ۶۰ جار چاپ كرايه وه و كرايه نينگليزي و هه رنه سه ي و نياليابرو
نه له مانې و هڅه نده يي.

(Adagia).

(۶۷)

دلسۆزی ئیرازمۆس بۆ ئاینی عیسایی خستییه سەر رتگی لیکدانه وهی ئینجیل و
 وهرگپرنی بۆسەر زمانی لاتینی. له و کارهیدا ئیرازمۆس وه ستایییه کی بی هاوتای نواند،
 خنجیلی وه ها رهوان کرده لاتینی که خوینده وارن به ناسانی بتوانن له ناوه پۆکی
 ترینگن، له کاتیکدا وه رگپرانه کانی بهر له و، وشک و رهق و ناته او بوون. ئه م کاره و
 حیوته کانی تری ئیرازمۆس خۆی کارینکی نه وتویان کرد روونا کیرانی نه وسای نه وروپا
 ختر له ئاینی عیسایی بگن و بزائن تا چ راده به کلتیسه له پتی راست لایدلوه و ئاینی
 کریمته دالده سستی خزمهتی پاپاو قه شه و ره به نه کان و هۆی کوپر کردنه وهی زه یینی
 قهری گه ل.

له و رتگی به وه ئیرازمۆس بی نه وهی بۆ خۆی بیهوی بووه هۆی گه یینی مه رجه
 بیوسته کانی ته قینه وهی شوپشی گه و دهی چاک کردنی ئاین له نه وروپادا که بهر دوا
 قوناغی ژبانی که وت. وه ک گوتمان ئیرازمۆس له لایه که وه ئیماندارینکی دلسۆزو^(٦٨)
 له لایه کی تریشه وه دژ به شوپش و ئال و گورپی کتوپر بوو، بۆیه کانه بووه لایه نگری
 بزوتنه وه گه و ده که ی مارتن لۆته ری به ناویانگ، به لکو به پیچه وانه وه دژی شی وه ستاو
 به خوسین هی رشی برده سهر، هه رچه نده سهر دارانی نه و بزوتنه وه به بدل هه ولیان دا
 زهی بکیشنه ناو ریزه کانی خۆیانه وه^(٦٩). که به راستی جیگه ی شیای نه و بوو. هه موان
 هه میانزانی ئیرازمۆس چون به نه و په پی دلسۆزی به وه هه ول ده دات خۆی وته نی "خانه ی
 خودا له نه زانیی به ریه ری رزگار بکات"^(٧٠).

له هه مان کاتدا دوزمنانی "بزوتنه وهی چاک کردنی ئاین" یش که سهر به کلتیسه ی
 کتولیکی بوون گه لیک هه ولیان دا ئیرازمۆس راکیشنه ناو پرزیه کانی خۆیانه وه و چه ند

^{٦٨} تادا هه ناسه ی ژبانی ئیرازمۆسی رۆته ردامی به دلسۆزی بۆ ئاینی عیسایی مایه وه و خۆی
 به سهریازی عیسا داده نا و ١٥٠٤ سالی کتیبتیکی به ناوی "په یامی سهریازی عیسایی" یه وه دانا.

^{٦٩} H.G. Koenigsberger and G.L. Mosse, Europe in the sixteenth
 Century, London, 1968, p.103.

^{٧٠} نه و رسته یه ی له کتیبتی "میری عیسایی" دا گوتوه.

پایه‌ی یکی به رزبان بؤ پیتشنیار کرد، به لام نه و هموو جارتک یه ک وه لامی ده دانسه
 "ده موی شیریکی بی قه لغان و نازاد بم!". ده بی سهرنجی نه و وه لامه به رزه لهر
 قوژینه شه وه بده بین که ئیرازمؤس به شی نژی ژبانی به نهداری و ده ست کورتی
 برده سه.

دیسان ئیرازمؤس بی نه وه ی بؤ خوی بییه وی له پزگی ژماره یه ک به ره می تریه وه
 گوره ترین خزمه تی پیتشکه ش به بزوتنه وه ی شوپشگیترانه ی چاککردنی ناین کرد^(۷۱)
 له و به ره مانه یدا به شیوازیکی رازاوه ی پر له ته وس و توانج گالته به و پیاوه ناینیبات
 ده کات که له هموو بازارپنکا زدر ه رزان خویان ده فرۆشن، نه وان ی له خویان و گبرفانیلز
 به ولاره بیر له هیچی تر ناکه نه وه و دارده ستی کاریشیان، به داخه وه، ناینه. که م کمر
 وه ک ئیرازمؤسی رۆتهدامی توانیویه وینه ی قه شه ورگنه گوپ هه لاساره سوو
 هه لگه پاره کانمان له سه ر ته ختی برسیتی هه ژاران بؤ بکیشی، نه و قه شان ی خوی وتی
 "زیانیان له قازانجیان زیاتره"، نه وان ی "به می تاوانی خه لکی له نا و ورگیلت
 ده تویننه وه" و به "نوشته تاوان ره وینه بی فه په کانیان" گبرفانیان ده ناخن و نینج
 له گه ل نه وه ش هه ره که یان وای نیازه به خوی و ته زییح و ریشی درژیسه وه بیت
 ده سته راستی عیسی پیتفه مبه ر!". "جا نه گه ر که رتی و ساده یی خه لکی نه بویه کلینک
 چون خوی پی راده گیرا.؟! به و جۆره پرسیارانه ئیرازمؤس روونا کبیرانی ده هه رهنه
 هۆشی ده هیتایه وه به به ریانا.

نه و جۆره وینانه زۆرجار له "ستایشی که ران" دا به رچا و ده که ون. "ستایشی که ران"
 به رزترین شاکاری ئیرازمؤسی نه مره^(۷۲). که پاشبه ندی نه ده بیی رۆژنامه ی "تایمس" ی
 به ناوبانگی له نده نی پاش پتر چوار سه ده ناوی "نارنجۆکی رینیسانس ناینی" لیتاوه

^(۷۱) گه لیک زانا و میژوونوس بزوتنه وه ی چاککردنی ناین (حرکه الإصلاح الدینی) کسهرتو
 سه ده ی شازده مین له نهوروپادا ته قییمه به شوپش داده نین.

کم بهره‌می نویسه که له‌کانی رۆژگاری رۆنسانس به‌پاده‌ی "ستایشی که‌ران" حنکی دلوه‌ته‌وه، ره‌نگبێ لیره‌دا نه‌وه‌نده به‌س بێ بلیین "ستایشی که‌ران" ته‌نها نه‌ژیانی خاوه‌نیدا چل دانه جار له‌سه‌ریه‌ک چاپکرایه‌وه و به‌ده‌یان هه‌زار دانه‌ی به‌هر چوار قورنه‌ی نه‌وروپادا بلاوکرایه‌وه و به‌ده‌ستوبرد گۆرپدرايه سه‌ر دوازه‌ زمانى زیندووێ نه‌و کیشوه‌ره. سه‌نگی نه‌و ژمارانه له‌ته‌رازووێ نه‌وسای جیهاندا یه‌کجار قورسه، به‌تایبه‌تی نه‌گه‌ر نه‌وه‌یش له‌یاد نه‌که‌ین که‌ چاپی نوێ هیشتا گۆرپه‌یه‌کی له‌خه‌م نه‌ه‌خسیو بوو، رووناکیرو کۆلکه‌ خوینده‌وار له‌شاراندا به‌په‌نجه‌ی ده‌ست ده‌ژمیردان. وه‌ک ده‌گۆرپه‌وه به‌ده‌گه‌من خوینده‌وارنکی نه‌وروپایی هه‌بوو به‌په‌رۆشه‌وه "ستایشی که‌ران" ی نه‌خویندبیته‌وه. ته‌نانه‌ت پاپایان جۆلیۆسی دووه‌م و لیۆی ده‌یه‌میش نه‌و به‌ره‌مه‌ی ئیترامۆسیان له‌به‌رگه‌وه تا به‌رگی خویندۆته‌وه و سه‌ریه‌قور له‌گه‌ڵ ناوه‌پۆکیدا بێکه‌نیون^(۷۲). بێگومان نه‌گه‌ر "ستایشی که‌ران" دلسۆزانه‌ بیرازی ده‌رده‌کانی کۆمه‌لی نه‌کردایه هه‌لبه‌ت رووناکیبران وا به‌گه‌رمیی نه‌یانده‌قۆسته‌وه.

ئیرازمۆس سالی ۱۵۰۹ "ستایشی که‌ران" ی داناوه، وه‌ک خۆی ده‌لێ به‌حه‌وت رۆژ ته‌لوی کردوه. هه‌رچه‌نده که‌رتتی که‌ران وای له‌ئیرازمۆس کرد نه‌و شاکاره‌ی بنووسێ که‌بریتییه له‌سکالایه‌کی ره‌وا له‌ده‌ست نه‌فامان، به‌لام له‌همان کاتدا ناوه‌پۆکی نه‌وه‌ش ده‌گه‌ییته‌ی که‌گۆرپینی ده‌وروه‌ری پپ له‌گێل و به‌خیل و چاویرسی و خۆپه‌رست کاری رۆژو

ده‌قی وه‌رگێرانی نه‌و ناوه "ستایشی که‌رتتی" یه، به‌لام بێم وایه به‌کوردی ناوازی "ستایشی که‌ران" خۆشتر دیته‌ گۆی بۆیه‌کا نه‌و ورده ده‌سکاریه‌م له‌ناوه‌که‌یدا کرد. نووسه‌رانی عه‌ره‌ب ناوی نه‌و کتێبه‌یان کردۆته "تمجید السفاهه" یا "مدح الحماقه" یا "الثناء علی الطیش". شایانی‌یاسه مامۆستای به‌رپۆ هاورپۆ و برای خۆشه‌ویستم دوکتۆر عبدالقادر أحمد الیوسف نه‌و شاکاره‌ی ئیترامۆسی کردۆته عه‌ره‌بی و هیشتا بلاوی نه‌کردۆته‌وه. بۆ باسی نه‌و به‌ره‌مه‌ی ئیرازمۆس که‌لکم له‌ده‌سنووسه‌که‌ی نه‌ویش وه‌رگرتوه.

E.S. Crosby, *Reformation and the Reformers*, Amsterdam, 1963, ^(۷۳)

p.82.

دوو رۆژ نښه. راسته ره خنه کانی ئیرازمؤس ره قو جه رگېښ، به لام نه و عه و دالی رنگی راست و ره وان بوو که پښی و ابو ره خنه ی توندو تیز مرفه یان ده گه بیښتیتن. پتویسته نه و یش بلین که له گه ل هه ره سهینانی رژیم ده ره به گی و سه ره رهینانی سه رمایه دلری کیشه کانی کومه ل له جاران زیاتر بوون. ره نگیښ نه و هی که ژماره ی پاریزه ران له پوزناوی نه و روپای نه و سادا به جزیکی هه ست پی کراو په ره ی سه ند باشترین به لگه بن یو پی سه لماندنی نه و راستیه. ئیرازمؤس دواى دانانی "ستایشی که ران" به نزیکه ی یازده سال له نامه په کیدا که بقیه کیک له هاوړیکانی خوی نویسیوه ده لن:

"هه رچه ندو له هه ر شوین تووشی گیزاوی به ره لالی مرؤ دیم زیاتر باوه پ دیم که له هیچ چه رخیکدا بن نابرووی و که ریتی و سته م وه نیسته باو نه بووه".

ئیرازمؤسی رۆتهدامی که خوی نه بوونیی چیشتبوو، دؤستی هه ژاران و لایه نگری به کسانیی چین و ده سته کانی کومه ل بوو. هه رچه نده له وه یشدا ناینی عیسایی ربه ری به که می بوو، به لام ورده نویکاری خوی هه ر کردبووه و ره خنه ی له خودمالی گرتووه. هه روه ها جارویار پریشکی توانج و پلاره کانی بازرگانه نویکانیشی گرتوته وه، نه وانسه وه که دیگوت، بوونه ته هوی گرانیی که ل و په ل و خرابوونی بابه تیان. به لام ئیرازمؤس وه که گه لیک شتی گرتگی تر، ده یویست ته نها له ریڼگی میرو پاشایانه وه به ریبه رستی نه ناتاوویانه ی کومه ل بکات.

ئیرازمؤسیش وه که هاوه له کانی هه موو نیشانه کانی سروسست پی نه پیکرا، له وه نه میش، وه که نه وان، کوپی رۆژگاری خوی بوو. وه که گوتمان له به وایدا به میرو پاشایان زیده پوی ده کرد، ده یویست نه وان هان بدات بقیه نه و هی به ده سستی خویان رژیمه کانیز بگوښ، له کاتیکدا به چاوی خوی ده بیینی چون بالی بالدارو نالی نالدار ده شکینن و زمان له بن ده ره هینن و چاوان هه لده کولن و سه ران ده په ریڼن بقیه پاراستنی رژیمه کانیز که به لای خویانه وه له هیچیان که م نه بوو. ئیرازمؤس له وه دلنیا بوو به بانگه وازنکی نه

پاشای پورتوگال هۆشی دیتته وه به بهراو بازارپی ره شسی باززگانه نوپکان بنپر دهکات. له هه لوه ستیشیدا به رامهر "بزوتنه وهی چاککردنی ناین" که وت هه له یه کی گه وره وه. له وه دا ئیزارمۆس هه ر دووره پهریز له ناستی ره وره وهی میژوودا نه وه ستا، به لکو ویستیشی کۆسپی بیئیتته بهر^(۷۱). پیتی وابوو ده بین گه لان له ناستی زۆرداریدا دان به خۆدا بگرن نه با بزوتنه وه یان بیئته هۆی نانه وهی نازاوه.

به لام ئه و نانه واویانه بۆیان نییه هیچ له پایه ی بلندی ئیزارمۆسی رۆته رداسی که م بکه نه وه. ئیزارمۆس زۆر که م له کتیبه کانی دوور ده که وت هه، نووستنی که م و خویندنه وهی زۆر بوو، بۆ خۆی ده یگوت "ئه و شوپنه خانه مه که کتیبخانه که می لپیه". هه روه ها ئه وانیه تیگه لیان ده بوو ده سته یه کی تایبه تیی وه ک خۆی بوون، بۆیه کا نه یه توانی ته واو هه موو لایه نه کانی ده ردو نازاری کۆمه ل بیینی و هیزه بزوتنه نه یینییه کانی ده ستنیشان بکات.

شایانی یاسه ئیزارمۆس بۆخۆی باش ده رکسی کردبوو که له وانیه بیروپاکانی بین که موکووتی نه بن. "تۆبلی ئیزارمۆس به ته نها له ناو هه مواندا بی هه له بین؟ له وانیه تۆگه ستین و جیرومیش^(۷۲) که وتبنه هه له وه. ئه مه گوته ی ئیزارمۆس خۆیه تی که پیتی وابوو "نه گزپی هه لوه ست ته نها له دووپا تکردنه وهی یه ک فرمایشتدا نییه، به لکو له وه شدایه هه میشه هه ولی پینکانی هه مان نیشان بدری".

وه ک له سه ره تاوه گوتمان له سه رتاپای ئه ورووپای رۆزگاری رینیسانسدا که م زانا هه بوو بتوانی شان له شانی ئیزارمۆسی رۆته رداسی بدات. میژوونوس هه ن به بالاترین رووناکبیری ئه و قوناغه ی داده نین^(۷۳)، هه شن نازناوی "میری زانایان" یان بۆی

^(۷۱) به ناوی "سه ره ستی را" ئیزارمۆس کتیبیکی دژی سارتن لۆته ری ره به ری پرۆستانته کان بلاو کرده وه.

^(۷۲) دوو رابهری گه وره ی نایینی عیسانی بوون.

^(۷۳) 1300-1684, ed. By G.R. Elton,

Second edition, New York- London, 1968. P.59.

ههلبزاردوه^(۷۷). هه مووان به چاوی ریزه وه تیبان ده پوانی، بۆ خۆیشی هاو پئی دلسۆنک هه مووان بوو. "توماس مۆر" ی دانهری بناغهی بیرویاوه پئی "سۆشیا لیزمی یۆتۆپی" ی که به شی داها تووی باسه که مانی بۆ ته رخان ده که یین، یه کۆک بسو له هاو پئی گیانی به گیان پیکانی، چه ند سالیکیان له نینگلته ره پیکه وه برده سه رو دوایش مه رگ لیک یه پین. ئیرازمۆس "سنایشی که ران" ی به ته وسیکی ناسکه وه پیشکش به مۆر کردو هه ره له پیکه ی ئه ویشه وه کاتی خۆی هینری هه شته می پاشای ئینگلته ره ی ناسی.

"سۆشیا لیزمی یۆتۆپی" یا "به هه شتی خه و"

سه ره تا:

هه رچه نده ئه و ئالۆ گۆرانه ی ئه و روپای رۆژئاوا له کورتای سه ده ناو نجه یه کاند به خۆیه وه بینینی هه نکاو یکی گه و ده بوون بۆ پیشه وه چونکه بوونه هۆی هه ره سه پینانی رۆمی دواکه وتووی ده ره به گی، به لام ئه رکی گرانی جیبه جیکردنیان که و ته ئه ستوی کۆمه لانی خه لکی مه لبه نده که خۆیه وه. به داخه وه زۆر جار ره و په وه ی میژوو به خۆینه فرمیسک و ئاره قی ناوچه وانی چه و ساوان به ره و پیش ده چیست. ئه و دیارده یه له ئینگیلته ره ی رۆژگاری رۆنیسانسدا زۆر زه ق خۆی نواند.

له به ر که لیک هۆ ئه و ساکه پیشه سازی کورتالی ئینگلیزی هه نکاوی گه و ده ی بۆ پیشه وه نا^(۷۸). بازاری زۆر ولات ده رگه یان بۆ ئه و کورتاله نایابه خسته سه رگازی پشت کار گه یشت به وه ی ئینگیلته ره له ناوه ندی سه ده ی شازده میندا سالی ۱۲۲ه زار تۆپ کورتالی ده نارده هه نده ران، واته بیست و چوار هیندی ناوه ندی سه ده ی چوارده مین، ئه ر

R. Palmer and J. Colton, A history of the Modern World, third^(۷۷) edition, New York, 1965, p.51.

^(۷۸) خۆری نینگیلته ره له جیهاندا کهم هاوتایه. ته پروتووشیی ناووه واشی مه رجیکی باشی پیشه سازی کورتاله.

کته همووی به سهر یه که وه سالی ۵۰ هزار توپسی ده نارده بازارپی ولاتانی ده رویه ری خوی. بهر له کورتایی سدهی شازده مین نه و کوتاله له ۸۲٪ی همو نه و که لوپه لانی پیکه هیتا که نینگیلته ره دهینارده ده ری^(۷۹).

به و جوره دوستکردن و بازرگانی کوتال بووه سرچاوهی قازنجیکی نه و تو که که س تا نه و ساکه به خه ویش له وینهی به خویه وه نه بینیبوو، بویه کا پاره داران به په ریشه ره رویان نیکرد. زوری هره زوری دهره به گانی نینگیلته ره ده ستیان له کشتوکال هه لگرت و کینگه کانیاں کرده له وه پرگه بز په روه رده کردنی مه پو زور کردنی به رویوی خوری که کارگه نوپکان له همو لاره به په ریشه وه به نرخی چاک ده یانقوسته وه. وه ک ناشکراشه شوانکاره یی، به پیچه وانهی کشتوکاله وه، پیویستی به هیزی کاری زور نییه. نه و کینگه یی جاران به ده یان و سدان جو تیار ده برا به پتوه که بووه له وه پرگه نرکی به چنده شوان و گوانیک جیبه جی ده کرا. به لگه نینگیلته یی کانی نه و ریزگار به بسی نه وه ده کن چون له گه لیک ناوچه دو سن شوان جنگی ۲۰۰ جو تیاران ده گرته وه. به و پتیه به لاینی که مه وه له ۹۰٪ی جو تیاران له زه وی وزارو کاری کشتوکال بیبریی کران. دهره به گانی نینگیلته ره بز په روا که وتنه گیانی پیاهه کانیاں و به ده یان هه زاریان لی ناواره کردن. نه و ناغایانهی تا دوتنی که للهی نه و جو تیاره یان ده په پاند بوئی بستیک له زه وی وزاری فراوانیاں دوریکه ویتته وه به ده یان دی و گوندیان کاول کرد ته نها بز نه وهی پیاهه کانیاں ناچار بکن سهری خویان هه لگرن. به شی زوری نه و قورپه سهرانه به ناچاری دایانه دهشت و کتوو په نایان برده بهر نه شکه وت و لپرو دارستان و له گژو گیا و میوه جات به ولاره هیچ نه بوو بیخون، به تایبتهی نوای نه وهی به ماوه یه کی که م قریان خسته به رانه کتویی ناوشاخان و ماسیی ناو ناوانه وه.

به شیکی زور له و ناوارانه به ناچاری رویان کرده شماره گه وره کانی ولات و ناماده بوون به نانه سکی هه کارنیکان دهست بکه وی بیکن. سوالکرو ده ریزه گران همو لایان

^(۷۹) پروانه: یوم. سابریکین. سهره نای پیشکوتنی سرمایه داری له نینگیلته ره ده ۱۰ - "میترووی

جیهان" بمزمانی روسی، برگی چواره م، مژسکز، ۱۹۵۸. ل ۳۱۴.

تهنى. نىزى و جەردەسى و پىياوكوژى بوونە پىشەى رۆژانەى ھەزاران. گرانىش ھىندەى نىر
تەنگى بەھەموان ھەلچنى.

ھەلوپىستى كارىدەدەستەنى. ئەوساى ئىنگىلتەرەو ياساكانيان بوونە سەرىارى مەينەتى
ئەو ھەزارانە. ھىنرىى ھەشتەم كەلەسالى ۱۵۰۹ ھەو تاوھەكو سالى ۱۵۴۷ پاشايەتىى كىر
ويستى لەپىنگەى ياساوه دەرۆزەگەرى قەدەغە بىكات. بەپىى ياسايەكى تايىبەتى پىاولنى
مىرى ھەركەسىكىيان بەتۆمەتى دەرۆزەگەرى بىكرتايە بۇ جارى يەكەم داركارىيان دەكرد
ئەگەر ھەمان كەس جارى دووم بىگرىايەو ئەوسا وىپراى داركارى لايەكى گوئىشيان
دەبىرى. لەجارى سىيەمدا دەبرايە بەر پاى قەنارەو سووكو بارىك لەسەر برسىتىى دەكر
بەسىدارەدا!.

بارى قورسى ژيانى ھەزارانى ئىنگىلتەرەى سەدەى شازدەمىن بوو ھۆى تەقىنەوھى
زنجىرەيەك راپەپىنى جوتياران. لەو راپەپىنەدا كەسالى ۱۵۴۹ بەرپابەرىى رۇبەرت كىت
"Robert Ket" لەپۆزەھەلاتى ئىنگىلتەرەدا تەقىبەو ھەزارەى تەنھا ئەوانەى چەكىيان
ھەلگرتو گىيانيان خستە سەرلەپى دەسىيان لە ۲۰ھەزار كەس تىپەرى^(۸۰).

بىنگومان دەبوو ئەو بارە جەرگىرەى ئاوارانى نىشتەمان ھەنارى ئەدىبو رووناكبىرىكى
گەورەى وەك تۆماس مۆر بەھژىنى. ئەو قەسە پىر تەوسەى لەو رۆژگارەدا مۆرى بەناوئىلنگ
كردى "مەر واخەرىكە زەلام بخوا" بوو بەندىكى چەسپاوى زمانى ئىنگلىزى.

تۆماس مۆر

ھەوتەمىن رۆژى مانگى شوباتى سالى ۱۴۷۸ تۆماس مۆر (Thomas More)
لەلەندەن لەدايك بوو. بىنەمالەى مۆر خويئندەوارو ناسراو بوو، بەر لەتۆماس ھەزارەيەكى

(۸۰) "مىژووى سەدەناوچىبەكان"، بەزمانى روسى، بەرگى دووم، مۆسكۆ، ۱۹۶۶، ل ۲۲۲-

تقدردانگارو پاريزه‌ری به‌ناويانگی تيدا هه‌لگه‌وتبوو^(A1). هه‌ر له‌لنده‌نی پايته‌خت توماس مۆر خويندنی ته‌واو کرد. سه‌ره‌تا چووه "فيترگه‌ی نه‌نترسی پيرئز" و پاشان زانگۆی توكسفۆردی به‌ناويانگی بپي. له‌وساوه‌ تيكه‌ل به‌ده‌سته‌ی رووناكبيري به‌رزی نه‌و روزگارهی ئينگيلته‌ره بوو. وه‌ك له‌به‌رايشدا باسما‌ن کرد مۆر بووه هاوه‌لی گيانی به‌گيانی ئيرازمۆسی رۆته‌ردامی كه‌ناو و شۆره‌تی سه‌رانسه‌ری نه‌ووپای گرتبووه.

هونه‌رو نه‌ده‌بو و سروشت و چه‌ند زانستیک سه‌رنجی توماس مۆريان راكيشا^(A2). مۆر له‌لاتینی و گريکيدا زمانزانیکی وه‌ستا‌بوو. نه‌و سه‌ره‌تای بزوتنه‌وه‌ی وه‌رگيپانی كه‌له‌پووری ديترینی نه‌ووپای له‌و دوو زمانه‌وه بۆ سه‌ر زمانی ئينگليزی دامه‌زاند^(A3).

توماس مۆر له‌هه‌موو روويه‌كه‌وه پياويکی راست و مۆريه‌کی بي‌غله‌و غه‌ش بوو. وه‌ك هاوسه‌ر دلسۆزو وه‌ك باوك جگه‌رسۆزو وه‌ك هاوپي وه‌فادارو وه‌ك كاريه‌ده‌ست چالاک و نازاو و پيپای هه‌مووشيان دل نه‌رم و به‌خشنده بوو. بۆ خۆی ژنه‌ك‌ه‌ی و منداله‌كاني به‌شپي چاكه‌ و مۆسيقاپه‌روه‌ری و نه‌ده‌بگوزاری گۆش کرد. مالی ديوه‌خانی زانايان و په‌ناگ‌ه‌ی هه‌ژاران بوو. خه‌لكی بۆ خۆيان نازناوی "باشترين هاوپي هه‌ژار"يان بۆ هه‌ليژارد^(A4).

پاش ته‌واوکردنی توكسفۆرد توماس مۆر بووه پاريزه‌رو په‌كسه‌ر ناويانگی ده‌رکرد. ياسازان و قسه‌په‌وان و گوته‌بيژو سه‌رپاست بوو، نه‌وانه‌ش، وه‌ك ناشكرايه، مه‌رجی سه‌ره‌كين بۆ سه‌ره‌كتنی پياواني داد. كه‌ سالی ۱۵۰۴ خۆی بۆ نه‌ندامه‌تی په‌رله‌مان

^(A1) باوكی توماس مۆر دادكارێکی به‌ناويانگ بوو.

^(A2) س.ب. كان، ميژووسى بىرى سۆشياىلىزمى، به‌زمانى رووسى، مۆسكۆ، ۱۹۶۶، ل ۱۴.

(له‌مه‌ردوا: S.B.Kan)

^(A3) H.H. Hudson, The Epigram in the English Renaissance, New York, 1966, pp. 30-31, 43.

^(A4) له‌نووسينه‌كانيدا ئيرازمۆسى رۆته‌ردامى گه‌ليك لايه‌نى پيشنگداری ژيان و ره‌فتاری توماس مۆرى بۆ تومارکردووين. وه‌ك هاوپيه‌کی نزيك، ئيرازمۆس له‌نزيكه‌وه تيكه‌ل به‌خيزانی مۆر بوو.

پالوت کس نه ما دهنگی بۆ نه دات، به تاییه تی باززگانانی له ندهن که ده سستی پیشکه وتوی نه وسای کۆمه ل بون. دهنگی زولالی تۆماس مۆر له ویش به رزیووه. مۆر نازایانه به رهنگاری سیاسه تی چه وتی هینیری هه وتهم^(۸۶) هات و به هیچ جۆر ملی بۆ نه داو که زانی هیچی پتی ناکرێ ده سستی له په رله مان هه لگرت. هه ر له به رته وه ش مۆر مه رگی هینیری هه وتهمی وه ک "رۆژی رزگاری" نرخاند^(۸۶).

هینیری هه شته م به رله وه ی بیته سه ر ته ختی پاشایی خۆی له په وونا کبیرانی رینیسانس نزیک ده خسته وه که به کیکیان تۆماس مۆر بوو. له وساو ه جینگری ته خت و مۆر بوونه هاوپی، زۆر جار نه ویان سه ری له میان ده دا. که هینیری هه شته م بۆ یه که مجار ژنی هینا تۆماس مۆر پینچ پارچه هۆنراوه ی تاییه تی خۆی له ده فته رژی رازاوه دا به دیاری پیشکه ش کرد. نه و ده فته ره ی مۆر نیسته به کیکه له که له په ووره ده گمه نه کانی "مۆزه خانه ی به ریتانی"^(۸۷).

تۆماس مۆر له و په وایه دا بوو که فه رمان په وایی هینیری هه شته م له گه ل خۆی سه رفرازی بۆ گه ل و نیشتمان دین، بۆ یه کا هه ر که نه و هاته سه ر ته خت به دل پشتگیری کرد و کاتیک داوای لیکرد بگه رپته وه سه ر کاری میری فه رمانی نه شکاند. سه ره تا بووه یاریده ری شه ریفی له نده ن و ئینجا بووه نه ندانی "نه نجومه نی کۆشک" و له سالی ۱۵۲۹ شه وه بۆ ماوه ی سمن سال بووه راویژکاری یه که می پاشا. به رله وه ش بسووه سه رژی په رله مانی به ریتانی و له یه که م گوته یدا به و بۆ نه یه وه داوای کرد نوینه رانی گه ل له لیدوان و وتووێژه کانیاندا چاونه ترس و سه ره سه ت بن^(۸۸).

^(۸۶) هینیری هه وتهم له سالی ۱۴۱۳ ره تاوه کو سالی ۱۵۰۹ پاشای نینگیلته ره بوو.

^(۸۷) ی.ن. نویسنۆفسکی، ریبازی سیاسی کتیبی "ریشاردی سییم" ی تۆماس مۆر، "نهورویای سه ده ناو دجیبیه کان. ژبانی نابوری و سیاسی و رونا کبیری". به زمانی روسی، مۆسکو، ۱۹۷۲.

ل ۴۱۸.

^(۸۷)

H.H. Hudson M Op. Cit. P41.

^(۸۸) سالی ۱۵۲۳ تۆماس مۆر نه وتاره ی خۆنده وه که تانیسته ش له گه ل به لگه دیزینه کانی په رله مانی به ریتانیدا هه لگه واره.

نۆرى نەخاياند تۆماس مۆر دلى له هينىرى ههشتهميش كرمى بوو. باشتين به لگه ي
 نى راستيه شاكارى "يوتوپيا" ي پر له توانج و رهخهيه. وهك دوايش باسى دهكهين
 مۆر كاتيك "يوتوپيا" ي دانا هيشتا له چله پۆپه ي كارى ميريدها بوو. له گه ل نه وه شدا دوا
 تلى پيوه ندى له گه ل رۆما و پايدا پچراند. هه رچه نده مۆر به ده ستورى ئيرازمۆسى
 هولو له رهخه ي توندوتيزى له كلنسه و پياوانى دهگرت، به لام نۆر به پهرش بوو بۆ
 پرلستنى به كيتى جيهانى عيسايى و هه ر له به رنه وه ش دى بزووتنه وه ي چاكردى
 گينو لۆتارى ره هه برى نه و بزووتنه وه يه وه ستا⁽⁸⁹⁾.

هه رچه نده هينى هه شتم هه ولى دا به لام تۆماس مۆر له هه لويسى خلى پاشگه ز
 نه بۆه، نه وسا به فه رمانى پاشا مۆر نهك ته نها له كار نوورخرايه وه، به لكو زيندانيش كرا.
 هواي گرتنيشى هينى چه ند جاريك بين سوود هه ولى دا په شيمانى بكاته وه و بيگيرته وه
 سه ر ته ختوبه خته كه ي جاراني. ته نانه ت پارانه وه و فرميسكى مارگرتى كچيشى دلپان
 نه رم نه كرد. نه وسا به پيى فه رمانى پاشا به ره به يانى رۆزى حه وتى ته مموزى سالى
 1525 سه رى په رينراو بۆ "عيره ت" له به رده مى به كيك له پرده كانى له نده ندا هه لواسراو
 هوايى به پيى نه ريتى نه وسا توپدرايه ناو رويارى تايمسه وه. نه وه نده هه په هينى
 "ره حمى تليسايه وه" و رنگه ي نه دا به پيى ده ستورى باوى نه وسا به ر له ناشتنى
 جه رگو هه ناوى له له شى جيبا كه نه وه، رنگه شى دا به كه سوكارى له ناشتيدا به شدارين و
 پرسه ي بۆ بگرن⁽⁹⁰⁾.

كه م كه س له ميژوودا به راده ي تۆماس مۆر نازايانه به ره نگارى مه رگ هاتوون. وهك
 ده گيرنه وه تا دواهه ناسه ي ژيانى زه رده خه نه له ليوى نه په ريوه. كه هيناويانه سه رى
 بقرتينن به به كيك له نه فسه ره كانى گوتوه:

H.J. Grimm, The Reformation Era 1500-1650, P.70

(89)

and Reformation 1300-1640:, PP. 66-67.

(90) نه وسا كه هه ركه سيك به دوژمنايه تى پاشا تاوانبار بگرايه سه رى ده قرتينراو توپدرايه ناو ناوى
 تايمسه وه و نينجا زۆر بيتشه رمانه جه رگو ريفۆله يان دهرده هيناو بين ناگادارى كه سوكارى به جيا
 لاشه كميان ده ناشت... ناى ميژوو كه به كه لكى چونه كه هه سوو راستيه كه تۆمار ده كه يتا.

"میترووی ریچاردی سیتیەم" بەکیتکە لەبەرەمە نایابەکانی تۆماس مۆر کە تاوێکە تێستەش بەسەرچاوەیەکی رەسەنی لینگدانەوێ رۆژگاری فەرمانپەرەوایی ریچارد دادەنرێ کە دەورووبەری کۆتایی سەدەى پازدەمین بۆ ماوێ دووسال پاشایەتی ئینگیلتەرەى کرد^(۹۷). مۆر زانیارییەکانى ئەو بەرەمەى دەماو دەم لەخەلکەوێ کۆکردۆتەوێ^(۹۸). لە "میترووی ریچاردی سیتیەم" و ژمارەیک بەرەمەى تریدا تۆماس مۆر زۆر توند رەخنەى لەتقداری و زۆلم و زۆدی میرو پاشایان گرتووە، ئەو کارەى ئەوسا زمانى لەبندا لەسەر دەبەرا. ژمارەیک لەبەرەمەکانى مۆر ناویان بەخۆیانەوێ، وەک "لیدوانى خۆشى دژی ئەندیشە"^(۹۹). تەنانەت کە لەنووسەریکی وەک شکسپیریش لەبەرەمەکانیدا کەلکی لەنووسینەکانى تۆماس وەرەگرت کە "یۆتۆپیا" گۆلى سەردەستەیانە.

"یۆتۆپیا"

لەنیوانى سالى ۱۵۱۵ و ۱۵۱۶دا تۆماس مۆر بۆ کارى میرى لەلەندەنەوێ چووێ شارى ئەنتروپى ھۆلەندەو بۆجى بەلجیک و ئەو ماوێیەى بەھەل زانى بۆ داڕشتنى ئەو بیروپایانەى وادیارە لەدەمیکەوێ لەقولایى دەرونیدا پەنگیان خوارد بۆوێ. لەوێ کتیبى بەناویانگى "یۆتۆپیا"ى نووسى کەبۆخۆى لەژێر ناوێکەیدا بەم جۆرە بەخوینەرى دەناسین:

"کتیبى زێرینى بەکەلک و خۆش

دەربارەى باشتەین رژیمی

^(۹۷) ریچاردی سیتیەم (۱۴۵۲-۱۴۸۵) سالى ۱۴۸۳بوو پاشا. پیاوێکی دلرەق بوو، دەستی چووێ گیانى بەکیتک لەبراگانى و ژنیکی خۆى دەرمانخوارد کرد. بەکیتک لەدراماکانى شکسپیر باسى ژيانو رەفتارى ریچاردی سیتیەم دەکات.

E.N. Osinovsky, Op. Cit. P.407.

(۹۸)

(۹۹) وا پیندەچەن دەورووبەرى سالى ۱۵۲۲ تەواری کردبەن.

فرمانده وایس و دورگه‌ی یۆتۆپیا‌ی نوی".

"یۆتۆپیا" له‌سویه‌ش پێکھاتوو. مۆر به‌شی نووه‌میانی له‌ده‌ره‌وه‌ی ولات و به‌شی به‌که‌میانی نوای گه‌رانه‌وه‌ی بۆ له‌نده‌ن دانا. له‌به‌شی به‌که‌می کتێبه‌که‌دا تۆماس مۆر باسی ناردنی بۆ نه‌نرۆپ ده‌کات و چۆن له‌وئ گوايه نووشی گه‌په‌ده‌یه‌کی پورتوگالیی شاره‌زا بووه به‌ناوی هیتلۆدایه‌وه. له‌پێگه‌ی ئه‌و گفتوگۆیه‌ که‌گوايه له‌گه‌ڵ هیتلۆدایه‌ کوردویه مۆر گه‌لێک پلارو توانجی به‌جێی گرتۆته‌ رژیسی سیاسی و ئابوودیی باوی ئه‌وسای رۆژئاوای ئه‌روپا. به‌زمانی هیتلۆدایه‌وه تۆماس مۆر له‌و به‌ش‌ه‌ی کتێبه‌که‌مید ده‌لێ:

"که‌س نییه‌ بتوانی سیاسه‌تی پاشایان

بگۆڕی... ئه‌وان بایه‌خ به‌شهر زیاتر

ده‌ندن وه‌ک له‌ناشتی... هه‌ول ده‌ندن

خاکی نووی زه‌وت بکه‌ن له‌بریتی ئه‌وه‌ی

بایه‌خ بده‌نه‌ ولاتی خۆیان... سه‌یرو

سه‌مه‌ره له‌وه‌دایه‌ که‌دزه‌ گه‌وره‌کان

ده‌بنه‌ دادکار و سزای دزه‌ بچوکه‌کان

له‌سه‌ر ئه‌و پارچه‌ نانه‌ ده‌ندن که

له‌تاو قۆره‌ی سه‌کیان زات ده‌که‌ن

ده‌ستی بۆ بیه‌ن... بیستومه‌ ده‌لێن

به‌رخه‌کانتان که‌جاران ده‌سته‌مۆو بیه‌وه‌ی و

که‌مخۆر بوون نیسته‌ چاوبرسی و درنده‌ن،

پیاو ده‌خۆن، کێلگه‌ و خانوبه‌ره‌ و شاران

وێران ده‌که‌ن و دانیشته‌وانیان هه‌لده‌لووشن!!".

كەس، تەنانت مارلۆو شكسپىرى گوردەش بەو جۆرە باسى پاشاۋ مىرو گەداۋ
ھەرترانى ئەو رۆزگارەى ئىنگىلتەرەيان نەكردوۋە.

ئوۋى ئەۋەى ھىتلۆدەى بەسەرۋ پۆتەلاكى پاشايان و رۆتمى پېر لەزۆردارىياندا دېتە
خولرې دەلن تەنھا بەكسانىي تەۋاوو ھاۋبەشىي گشتىي بۆيان ھەبە مرق لەكېشەى و
چەرمەسەرى و چەوساندنەۋە رزگار بكن، بەلگەشى دورگەى "يۆتوپيا" يە. لەۋىدا گرايە
توماس مۆر تكا لەھىتلۆدەى دەكات باسى "يۆتوپيا" ي بۆ بگېتپتەۋە. بەو جۆرە بەشى
ئوۋەمى كىتېبەكەى دەست پېر دەكات.

"يۆتوپيا" دورگەيەكى رازاۋەيە كەوتۆتە ئەۋپەپى ئونياۋە. دانىشتۋانى گېرۆدەى
ھىچ كېشەيەك نېن، كەس ناچەوسىنېتەۋە، كەس نۆر لەكەس ناكات، ھەرلەبەر ئەۋەش
كەس رقى لەكەس نىيە. زەۋىۋىزەى "يۆتوپيا" ھى ھەموۋانە، كزگاگانى ھەرچى دل
يەرى تىاياندايە، سال ئواز دەى مانگ دەرگەيان ئاۋالەيە، كى چى بوى بۆ خۆى دەيىبا.
سەرجمەى دانىشتۋانى "يۆتوپيا" نىشتەجىي شارانن، واتە گوندو لادى نازانن. ھەر
خانۋەى دوو دەرگەى ھەيە ھەردووكيان ھەمىشە ئاۋالەن.

كەس نىيە لە "يۆتوپيا" دا كار نەكات، رۆزى كارىش شەش سەعاتە كەبەرھەمى
بەشى ژيانى پېر لەخۆشىي ھەموان دەكات. دەستەيەك زاناي ھەلگەوتوۋ نەبىن كەخۆيان
بۆ پىنشىستنى كۆمەل تەرخان كرىۋە ئىتر ھەموان ۋەك خوشك وپرا دەچنە كارگە و
كىلگەكان و شەرم لەھىچ كارو پىشەيەك ناكەن چونكە بەرى رەنجيان بۆ خۆيانە. كۆمەل
بەرىسيارى نەخۆش و كەفتەكارانە كەھەموان بۆيان دەبنە كەسوكار. مندالان دەبىن
بخوئىنن، خوئىندىش دەبىن لەسەر بناغەى تىۋرى و چاۋبىنى دامەزى، بەۋىنە ئەۋى
لەفېرگە دەريارەى كشتوكال دەبخوئىنن پىۋىستە لەكىلگەش بەچاۋ بىبىنن.

كەمترىن جىاۋازى لەنىۋان ئافرەت و پىاۋى "يۆتوپيا" دا نىيە. ھەردووكيان ۋەك يەك
فېر دەبنو ۋەك يەك كاردەكەن و ۋەك يەك لەرۆزى تەنگانە دا چەك ھەلدەگرن. كەر
ۋىستى ئافرەت، بۆى ھەيە تەنانت بەشېتە مەلاۋ پىنشىنوئىز. بارى ژيانى "يۆتوپيا"

كارىكى ئوتقى كرىوۋە ئافرىقە ھىچ جۇرە ئىركىكى ناومالى نەكەۋىتتە ئىستىق، تەننەت چىشتىش لىتانى چۈنكە ئۇ خۇراكى لىچىشتىخانە رازاۋەكاندا بەدەم ساتوسەمتورمۇ پىشكەشى ھەموان دەكرى دەستى پىۋە دەخۇرى. ھەمۇ ۋەمىك بەدەم قسەى خۇشرو پەندو راۋىزى پىرانەۋە دەبەنە بەسەر.

خىزانى "يۇتۇپيا" نەنەى تەبايى و بەرزىيە. بەرلە ھەۋدە سالى كچ نابى شوو بىكات و كورپىش بەرلەۋەى تەمەنى بىيىتە بىستوسىن سالان نابىن ۋن بەيىتى. بەر لەمارەبىن دەبى باش يەك بناسن چۈنكە دوايى جىابوۋنەۋە كارىكى ئاسان نىيە رىگەى جىابوۋنەۋە ھەر ئىۋكاتە دەدىن كە ھەردىۋلا دواى بىركىدەۋە ھاتىنە سەر نىر رايەى پىگەۋە دانويان ناكولن. داۋىن پىسىي لايەكىش دەبىتە ھۇرى جىابوۋنەۋە، بەلە قورپەسەر داۋىن پىس، لەبەر چاۋى ھەموان رىسوا دەبىن!. ئافرىتەنى "يۇتۇپى" سوراۋو سىپاۋ نازانن، لاي پىاۋانى، ئۇ جۋانە جۋانە كەبەرەۋىشتىش جۋانە.

كۆلەكەى رۇتىمى سىياسىي "يۇتۇپيا" يەكسانى و يەكمايىيە. ھەمۇ شارترى "يۇتۇپيا" لەۋىر سايەى يەكىتتىيەكى فېدرالىي راستەقىنەدا ھەۋانەتەۋە. مېر نىمى كارىدەدەستان ھەمويان لەلايەن دانىشتۋانەۋە ھەلېۋاردىنى سالانەيان بۇ دەكرى. ھەرچە مېرە جارىك ھەلدەبۇزىرى، دەبىن دانائو لىھاتوۋ بىن. مېرى "يۇتۇپيا" چاك لەۋە كەپشتۋە كەر ھەلەۋەپ يا خۇمەلگىش بىن ياكەمىك پىن خوار دانى و بىەۋى بىرەۋى خۇرى داسەپىنى ئۇۋا يەكسەر تەخت و تاراجى لەكىس دەچىن. ھىچ كارو فەرمانىكىر كەۋەى دەۋلەت نىيە لەكۆبۈنەۋەى گىشتىدا بېرىارى لەسەر نەدىن. سزاي خنكاسر لەسەرانسەرى دورگەى "يۇتۇپيا" دا تەنھا بۇ ئۇۋە كەسانەيە كەبەپاستى بوزمىر رەۋىشت و چاكە و كۆمەلن، ئۇۋانەى ھىچ دادىيان ناداۋ دەبىنە بارى گران بەسەر دانىشتۋانى نىشتەمانى رازاۋەى كەلى "يۇتۇپيا" ۋە.

ياساى "يۇتۇپيا" مافى تەۋاۋى سەرەستىي ئاينى بۇ ھەموان پاراستۋە، تەننەت خاۋا نەپەرستانىش ئازادىن و بۇيان ھەيە بگەۋنە گىتوگىرو لىدوانى تايىبەتىي لەگەز

شمرزاو زاناياندا، به لام نابن له کړيوونه وهی گشتیدا چالاکی بنوینن. خو گره همومان
خز به ودا بنین گیان نه مرو ژیان ده ستردی په زدانه شه او ده توانن جله وی به ره لالی
بشتر داپن بگن. دانیشتوانی "یوتوپیا" ناینی عیساییان بویه کا لاپه سنده چونکه
کلتی خزی داوی په کسانیی هموانی ده کردو به روی جیاوازه راندا هلسا.

بیاره کومه لیک نه دمانی به و شیره خاوینه گوش بکرتن به خته ورو سه رفراز
همین، هیچ هویه له نارادا نابن بقره وهی دهروونی که سینکی توشی گری بی، یا
کسینکی رمی له که سینکی بن. همومان دلپاک و کراوه و چالاکن. به چرای رینگه رچه کیش
چا وچنوکیک له سهرانسری سورگی "یوتوپیا" دا نادوزینه وه. سه رتاپایان گالتیه یان
بعزیز دئ، پر به دل به و بیگانانه پیده که نن که سه روپوته لاکیان به میدال و نیشانی زیزین
رزاننوتوه، چونکه نه وان له وه تهی هن زیز بقره ستردی کورت و زنجیری به ندان و
قه عادهی مندالان به کارده هینن.

که س وهک دانیشتوانی "یوتوپیا" له جوانی سروشت تیناگات. گشتیان عودالی
رتیاری و خویندنه وه و موسیقا و ورزش و گشت و گپانن. ناشتی په روه رو دژ به شه پن،
به لام قوپ به سه ر نه وهی ده ستیان بقره دیزه دکات، سه رتاپایان بقره دینه مهیدانه وه،
بی سن و دوو گیان و سه رومالیان فیدای نیشتمان ده که نن. ناماده شن دهستی یاریده ی
دلسوزانه بقره نه و دراوسییانیه یان رابکیشمن که دزی زورداری و له پیناوی سه رفرازیدا
ده جهنگن. نه وی له خویان زیادین ده بکه نه دیاری ده ستیان و پیشکشی کومه لانی تری
ده که نن.

به و جوره توماس مژر وینه ی کومه لیک به خته ورو بی کیشی بقره کیشاوین و
له رینگه یه وه کومه لگا پر کیشه کانی رزگاری خزی بقره ریسوا کربوینن. به لام مژر باش
له وه که یشتبوو که سورگه کی به هه شتی خه وه و ادیاره هر له به رنه وه ش ناوی
"یوتوپیا" ی بقره له بزاردوه که له دوو وشه ی لیکدراوی لاتینی پیکه اتوه و به سه ریه که وه
واتای "نه و شوینه ی نییه" ده که یینن.

لەدەتیزەمانەو ژیماوەیەك رووناكبیری تر بیران لەبەكسانی و نەهێشتی
چەوساندنەو كەوتەو^(۹۶)، بەلام كەسیان نەیانتوانی وەك تۆماس مۆر بەوردی بۆ
لایەنی مەسەلەكە بچن. مۆر بەكەم كەسە دروست خاوەنیتی تاییبەتی و گشتی
شۆنیتیانی لەژیانی كۆمەڵدا نرڤاندووە. مۆر لەو بارەبەرە نووسیبویە دەلی:

"لەهەر شوێن خاوەنیتی باوین و

پارە وپول سەنگی كێشان بێ ناتوانی

كاروباری میری بەجۆرێكی راست و شیوازێكی

سەرکەوتوو بیری بەرپۆه"^(۹۷).

تۆماس مۆر بەكەم كەسە بۆ ئەو راستییە چووە كەبەكسانی راستەقینە دەبێت
هۆی نەمانی جیاوازی نیوان لادێ و شارو كارکردن دەبێتە ئەركی سەرشاری هەموو.
ئەو بۆچوونەنی نوایی رەنگیان لەبەرپاوەری سۆشیالیزمی زانستیدا داپەو.

تۆماس مۆر بەدامەزێنەری رێبازی "سۆشیالیزمی یۆتۆپی" دادەنری^(۹۸) كەبەكە
شیوازێكی رۆكۆپێكی سۆشیالیزمە لەمێژوودا. راستە تۆماس مۆریش وەك هەموو
رووناكبیرانی رۆژگاری خۆی نەیتوانی گشت نیشانەكان دروست بپێكێ و لەژیماوە
هەلوێست و نرڤاندنیدا ئەویش كۆتە هەلەو^(۹۹)، بەلام لەگەڵ ئەو شەدا كەس وەك نە

^(۹۶) نیفلاتۆن لەسەدەنی چوارەمی پیش عیسادا عمودالی دامەزراندنی كۆمەڵێكی بەكسان بوو
نوسەری گرتی نیمیۆل "یا یامبول" دواي ئەو بەتزیكە دوو سەدە باسی دورگەبەكی بەختمووت
كردووە كەدانیشتوانی چەوساندنەو بیان نەزانووە.

^(۹۷) ی.ی. فیرتسمان، ژبانی رووناكبیری رینسانس لەئینگلیتەرە، - "مێژووی جیهان" بە(زمنی
رووسی)، بەرگی چوارەم، مۆسكۆ، ۱۹۵۸، ج ۳۴۵.

^(۹۸) بەعەرەبی: الاشتراكية الطوباوية. "طوبی" بواتای بەهەشت دێت.

^(۹۹) وەك هەلوێستی بەرامبەر بزوتنەوێ چاكردنی ناين كەبەچەشنی نێرازمۆسی هاوێلی تزیكی دێت
وێستا. هەروەها چەند دیاردەبەكی دواكۆتووی سەدەناولجیبەكان كەمێك لەتریفە و پرشنگی كە

تھوول بۇ چارەسەر كىشىلەرنى قۇناغ نەچچە، ئۇ يەكەم كەس بوو ويىستى
 حەشت بەيئىتتە ئەمەدونىاۋە و تۇرى چەوساندنەۋە و زۇردارى لەكۆمەل بېرى. ھەر
 جىر ئەۋەشە تۇماس مۇر بۇتە يەككە لەنەمرانى مېزۇو. ناۋى شانۇگەرى و فىلمى
 "پىلۋى ھەموو چەرخىك" كەدەرىارەى ژىنامەى مۇرە و بەخۇيەۋە. واشە، ھەموو
 چەرخىك پىۋىستى بەكەلەپىاۋى وەك تۇماس مۇرە، پىۋىستى بەوانە يەكە لەئەركەكانى
 قۇناغ دەگەن وەك ئەو دىلسۇزانە بىرو خامەيانان بۇ تەرخان دەكەن. زۇرى نەبىرد
 خەۋىپىاى رۇزگارى رىئىسانس و نوابەدۋاى ئەو رۇزگارە ژمارە يەك بووناكېرى
 تەلتۋى تر ويىستىان بەدەستۋورى تۇماس مۇر لەرئىگەى سۇشەيالىزىمى يۇتۇپىيەۋە
 سەرفىزى بۇ گەل و نىشتەمان بەيئىن.

* * *

ھالوتاي دېرە نازدارەكانى "يۇتۇپىيا" يان كەمكردۆتەمە. وئىراى ئەوانەش تۇماس مۇر "يۇتۇپىيا"ى
 بەزمانى لاتىنى دانا نەك بەزمانى نەتەۋەى، واتە رووى دەمى كىردە دەستەى سەرەۋەى كۆمەل كە
 تۇتالى كەمكورتىكانى ژىانى گەلىان كەوتىبۋە نەستۋە. "يۇتۇپىيا" سالى ۱۵۱۶ بۇ يەكەبجار
 بەلاتىنى بەم ناۋەۋە چاپ كرا:

Utopia"

زۇرى نەبىرد "يۇتۇپىيا" ۋەرگىزەدراپە سەر زۇرىبەى زمانە ئەۋروپايتىكان و تا ئىمپېرۇكە بەدەيان جار
 چاپكراۋەتەمە.

"سۆشپاليزمى يۇتۇپى" دواى مۇر

كامپانيللا و "شارى رۇژ":

ئو ئاۋەى تۇماس مۇر رشتى لەوانە نەبوو جارىكىتر بگىرىتەۋە، گېرۇتىنى لەگەز
ئۇرۇسوزو پەرەسەندنى چەوساندنەۋەدا توندوتىزتر دەبوو. بەرلەۋەى رۇژگارى
"رېنيسانس" كۇتايى بىن ژمارەيەك رووناكېرى تر ھەر يەكەيان بەجۇرئەك كەوتتە
سۇراخى "بەھشتى خەو". يەككە لەو رووناكېرەنە كامپانيللاى ئىتالىيائى بوو.

تومازۇ، يا تۇماس كامپانيللا "Tommaso Campanella"^(۱۰۰) رۇژى ۲۵ى ئەيلوز
سالى ۱۵۶۸ لەناۋ خىزانئىكى نىمچەھەژاردا لەدايكبوو. باۋكى پىنەچى و دابكى
كەييانوۋى مال بوو. سەرەتا لەكلىسە خويىندى و ھەر لەۋىش بوۋە قەشە، بەلام رۇژى
نەبرد دەستى لەژيانى رەبەنى ھەلگرت و روۋى كۇرە نووسىنى شىعرو فەلسەفە. سالى
۱۵۹۱ يەكەم كىتئىبى فەلسەفىي بلۇكۇرەۋە. لەبىروياۋەرىدا كامپانيللا رۇژ بەتونى
رەخنى لەگەلئەك لاينى رىيازى تۇزىنەۋەى وشكى فەلسەفىي رۇژگارى خۇى دەگرت
نازاينە پەنجەى بۇ كەموكورتىكانى كلىسە رادەكئىشا. رۇژى نەبرد لەسەر بىروياۋەرى
كەشپىنى خرايە زىندانەۋە.

دواى بەرىۋونى تومازۇ كامپانيللا جارىكى تر سەرى نەكۇرەۋە بەكلىسەدا، كەوت
گەپان بەپارچەكانى نىشتماندا. ھىچ ۋەك دەردو نازارى ھەژارانو دابەشبوۋنى ئىتالىي
دەرونى نەدەھەژاند. ئەوسا باشورى ئىتالىيائى نىشتمانى لەژۇر دەستى ئىسپانىيەكاند
دەينالاند. كامپانيللاى چاۋنەترس پلانى شۇرپشئىكى گەۋرەى دانا كەمەبەستى
نەھىشتنى دەسلاتى ئىسپانىيەكانو دامەزاندنى رۇژمىكى كۇمارى سەرىخۇ بوو

^(۱۰۰) بەرلەۋەى بىتتە فەرمانبەرى كلىسە ناۋى جۇفانى دۆمىنكۇ بوو.

به داخه وه دوژمنان پټيان زانی و دیسان کامپانیتلایان گرت هه . نه مجاره یان یه کټیک له دادگه دواکه وتوو هکانی پشکنین دوو تۆمه تیان دایه پالی، یه که میان تۆمه تی یاخیوون دژی دهسه لاتی میری و دوو میان تۆمه تی دوژمنایه تی پاپاو کلټسه . نه نازاردانی بی نه ندازه و نه تهامعی دونه سهریان به پۆله ی دلسۆزی که لو نیشتمان شوپ نه کرد . خوی به شانازییه وه نووسیویه و ده لی:

"هیچ شتی که نه بوو بتوانی

وره م پټی به بردات، که سیک نه یوانی

وشه یه کم لی دهر به یینی" (۱۰۱)

نازایه تی که م هاوتاو قسه زانیی چنه جار ک ملی تومازق کامپانیتلایان له پت قوتار کرد، به لام نه یانتوانی له به ندیخانه ی رزگار بکه ن . کامپانیتلا به سه ریکه وه ۲۲ سالی ره به قی له زیندانه کانی رۆما و ناپۆل برده سه ر . ۲۲ سال به ندی و نه شککه نه به رد ده توینیتته وه، به لام کاری نه کرده سه ر کامپانیتلای نه به ز که له نووسین و بیر کردنه وه . له و ماوه یه دا به ده یان کتیبی دهر یاره ی فلسفه و سیاست و نه ستیره ناسیی و پزشکی و نابووری و هونه ری جهنگ و نه ده بو شاعر دانا و توانی ژماره یه کیان به قاچاغ له نه له مانیا بگه یینیتته چاپ .

له به ندیخانه شه وه تومازق کامپانیتلا عه ودالی هه والی نیشتمان و زانیان بوو، هه ولی ده دا هه رچۆنیک بی لیان نه پچری . هه ر نه وه نده بیستی کلټسه و دادگاکانی پشکنین فشاریان خستۆته سه ر زانی به ناویانگ گالیلو گالیلی (۱۰۲) له ویره به خامه ی تاریکبری که وه ریسواکردنی دوژمنانی . نه وه له وسته ی کامپانیتلا هینده ی تر شایانی ریزو قه در

S.B. Kan, Op. Cit., P.23.

(۱۰۱)

(۱۰۲) زانی گه وری نیتالیایی گالیلو گالیلی "Galilei" { ۱۵۶۴ - ۱۶۵۲ } له فیزیوا میکانیک و نه ستیره ناسی و نه ده بو ره خنه و شاعر دا دهستی بالابوو . راکانی کۆمهرنیکۆسی دهر یاره ی خپری زه وی و سوو پانه وه ی به ده وری رۆژدا سه لماند .

دەبىي گەر بىتتو بۇخۇي لەگەل ژمارە يەك لەبۇچوونە كانى گاليلۇدا نەبوو، بەلام بەلايەو بەرەره كانىي زانايان و فرامۇشكردى نازادىي بىريان نەنگى و پەلەي شەرم بوو.

ئەو جۇرە ھەلوئىستە پىاوانانەي كامپانئىلا، وئپاي نووسىنە بەرزە كانى، بوونە ھۆي دەنگدانەو ھى ناوي لەسەرانسەرى ئىتالىا و ئەوروپاي رۇژئاوادا. تەنانەت پاپا ئوردىر ھەشتەمىش يەكك بوو لەوانەي كامپانئىلاي چوبو بەدلدا. بەيارىدەي ئەو مانگى مايسىر سالى ۱۶۲۹ پاش ۲۲ سال ئەشكەنجە دەرگەي زىندان بۇ كامپانئىلا كرايەو. پاش چە سالىكى كەم كامپانئىلا لەئىتالىا ھەلھات چونكە باش دەيزانى سەنگو زو ھە دەيگرنەو. كامپانئىلا نوا پىنج سالى زىانى لەفەرەنسە برەسەركە ئەوساكە بەھۆي رىشلىزى سەرەك وەزىرانەو^(۱۰۶) بارى زىانى رووناك بىرو زانايانى لەزۆدەي و لاتىر ئەروپا باشتر بوو. رۇژى ۲۱ مایسى سالى ۱۶۲۹ دلى گەورەي كامپانئىلا لەبورد و لات لەئىدان كەوت.

تۇمانۇ كامپانئىلا بىروپاي سۆشبالىزمى يۇتۇپىي خۇي لەو كىتەبەيدا تۇمار كرپوۋە كەسالى ۱۶۰۲ لەناو زىنداندا بەناوي "شارى رۇژ" ھە داينا. "شارى رۇژ" بەرھەمىنكە ئەدەبىي و فەلسەفىي و سياسىيە. گوايە دەرياوانىكى ئىتالىايىي رۇگەي لى و ن دەبىزو شەپۇلى دەريا دەبىياتە دورگەيەكى نەناسراو كەدانىشتوانى بەدەستوروى دورگەي "يۇتۇپيا" يەكسان و يەكمام و بەختەو ەرن. كەسيان نەكەوتوونەتە بەندو ئەسارەتى پارەو پوولەو. سامانى زۆدى "شارى رۇژ" تەرخانى خزمەتى ھەموانە، واتە كەس لەھۆ نەبۇتە كزىلەي سەرمایە، بەلكە ئەمیان بۇتە خزمەتكارى ئەلقە لەگوئى گشت لاپەكىل لەسەرانسەرى "شارى رۇژ" دا چەوسىنە رۇك يا بىكارەو نەخوئىندە وارنك بەدى ناكرى. كە لای ھەموان نەركى پىرۇزى زىانە، كارى رۇژانەي كەسەش لەچار سەعات تىنپاپەرتى. نوای ئەو ھەموو زىانان بەخوئىندەو ھە ئاھەنگو سەيرانى خۇش و ەرزش و كلى

^(۱۰۶) كاردىنال رىشلىزى بەناورانگ { ۱۵۸۵ - ۱۶۴۲ } لەسالى ۱۶۲۴ ھە بوو سەرەك و فەزىرى نەرنسە كەلەسەردەمى ئەودا و لات لەھەموو روويەكەو باش بەرەويتش چو.

هونەری دەبەنە سەر. سەرئاپای دانیشتوانی "شاری رۆژ" نازاو بە جەرگە و
هەخۆبووردوون، نیشتمان هێندە ی پێداون لە پۆژی تەنگانەدا کە مەترخەمی نە کەن و
گیانی بۆ بەخت بگەن.

بە چەشنی دورگی "یۆتۆپیا" دانیشتوانی "شاری رۆژ" پێکرا لە چێشتخانە رازاو
گشتییەکان نان دەخۆن، خۆیان فەرمانزە وایانیا ن هەلدە بژێرن، کەس نییە نە خۆیتنی و
بناغە ی خۆیتنیش تێقۆری و چاوبینە و بۆ ئەو مەبەستە هەموو دیوارەکانی ناوشار
بەوتنی دلفرێن رازیتراونە وە، قوتابیان زۆرجار ئەوی لە فێرگە دەبیسیتن لە ناوشاردا
بە چاویش دەبینن. بەری خۆیتن بۆ کچو و بۆ کوپ وە ک یە ک بەرە لایە و بە زمانی زگماکی
خۆیان هەموو قۆناغەکانی دەبەن. ئەمەیان تێگە یشتنی وردی ئەرکی قۆناغ بوو، چونکە
ئەوساکە خۆیتن لە سەرانی سەری ئەوروپادا بە لاتینی بوو نە ک بە زمانی نە تەوایی.

تۆمازۆ کامپانێللا برۆای بە توانای بیسنووری مرۆ بوو بۆ یە کە دانیشتوانی "شاری
رۆژ" ی بە سەر سروشتدا زالکردوو^(١٠٤).

کامپانێللا لە ژمارە یە ک بەرەمی تریدا زنجیرە یە ک بێرۆپای وە ک ئەوانە ی "شاری
رۆژ" ی بۆ تۆمار کردوون، جاری واهە یە لە نووسینەکانیدا کامپانێللا داوای دامەزراندنی
رۆتینیکی یە کسانێ دور لە شەپو کێشە بۆ هەموو جیهان دەکات. پیتی وایە داهااتی
جیهان هێند زۆرە کەس نە بیته قوریانی برسیتی و نە بوونی و کەس چا و نە پێتە خاکی
کەس و بەو جۆرە ناشتی و تەبایی بال دەکێشن بە سەر ژیاندا، ئەوساکەش "بە پیتی
یامای سروشت" زانست و فەلسەفە و رەوشت دەگەنە چلە پۆپە^(١٠٥).

سەردجەکانی تۆمازۆ کامپانێللا ئەجمامی تێگە یشتنی راستی ئەرکەکانی قۆناغ بوون.
بۆ خۆی لە "شاری رۆژ" دا باس دەکات چۆن لە هەفتا هەزاری دانیشتوانی شاری ناپۆلی

^(١٠٤) کامپانێللا، شاری رۆژ، چاپی روسی، مۆسکۆ - لنینگراد، ١٩٤٧.

^(١٠٥) ا.خ. گۆفونکیل، دەستنووسیکی نەزانراوی تۆمازۆ کامپانێللا، - "ئەوروپای سەدە ناوئێجیەکان"

{سەرچاوەی ناوبراوە}، ل ٣٦٣ - ٣٦٤.

تەنھا دەپازدە ھەزار تىكيان شەوۋ رۇژ دەپوتىنەۋە ۋە ئەۋى ناشىن دەيكن ۋە ئەۋانى تىرش
ژىانى پىر لەتەمەلى ۋە بەرەللايى ۋە رابواردنى بىن شوۋدەيى دەبەنە سەرۋ بوونەتە مىكرۇيى
خراپە بۇ گىيانى ھەموان^(۱۰۶).

كامپانئىلاش ۋەك كەلەپووناكبىرەكانى تىرى رۇژگارى رىنئىسانس نەيدەتوانى ھەموو
ياسا بزۆيىنەكانى ژىان بەوردى بېيىنى. بەۋىنە لاي ئەۋ دەۋرى سىروشتى مىرۇ
لەناتەۋاۋىيەكانى كۆمەلدا نۇر لەۋە زىاترە كەھەيە. گۋايە خوئىندەۋارىش بۇي ھەيە
سەرفرازىيى راستەقىنە لەگەل خۇيدا بېيىتىن، ھەر لەبەرئەۋەش مىندالان لەكەسوكارىيان
دەكاۋ لەناۋ قوتابخانە تايبەتتېيەكاندا بەشىرى چاكە كۆشىيان دەكات ۋە زاناۋ داناۋيان
دەكاتە سەردەستەي كارويارى مىرى. پىتى وايە خوئىندەۋار نابىن بگەۋىتە ھەلەۋە. خۇي
لەھۇنراۋەيەكىدا دەلت:

ئەي دەبەنگى^(۱۰۷) مەرگ بۇ تۇ

ئەۋا مىن ھاتمە ژىانەۋە^(۱۰۸)

كەۋابىن تۇمازۇ كامپانئىلا نىشانەكانى دروست ديار كىرد، بەلام لەپوۋىيەكەۋە رىنگى
پىتكانيانى دروست بۇ نەكۆشىاين. ھەر لەبەرئەۋەش لەبرىتى جەماۋەر روى دەمى كىردە
مىرو پاشايان ۋە داۋاي لى دەكردن ئەۋان گۋايە خەۋنە خۇشەكانى "شارى رۇژ" بېيىتتە
دى، واتە بىن ئەۋەي بزانتى كلىلى كۆپى خۇيانى دەدانى!

لەگەل ئەۋەشدا تۇمازۇ كامپانئىلا يەكۆتكە لەپىشەنگە ناۋدارەكانى رىيازى
"سۇشياۋىزمى يۇتۇپى" كەكارى نۇدى كىردە سەر بىرۋاپى ئەۋانەي دۋاي خۇي نىر

^(۱۰۶) كامپانئىلا، شارى رۇژ، ل ۶۱.

^(۱۰۷) مەبەستى نەخوئىندەۋارى ۋە زۇردارىيە.

^(۱۰۸) ۱.۱. ئەبرامسۇن ۋە س.د. سكاكۆين، ئىتالىيە سەدەي شازدەمىن. - "مىژۋى جىهان". بەرگى

چۈرەم، ل ۱۲۰.

رنگه په بیان گرته بهر. "شاری رۆژ" وه رگیژدراوه ته سر گه لیک زمانو ده میان جار تاوه کو نیتسه له چاپ دراوه ته وه^(۱۰۹).

"مۆنزیر" و نه وانی تر؛

بیرویاوه پی "سۆشیا لیزمی یۆتزی پی" له نینگیلته ره و نیتالیادا نه گیرسایه وه، بیجگه له وان له چهنده مه لبه ندیکی تری نه وروپای رۆژئاوادا سه ری هه لدا. توماس مؤنزیر "T. Munzer" تا که پیشه نگی نه و ریبازه یه که له رۆژگاری رتینسانسدا ویستی به زه بری شمشیر نالای یه کسانای بچه سپینن.

توماس مؤنزیر ده وروپه ری سالی ۱۶۷۰ له شارای شتولبیترگی نه له مانیا له دایکبوو. زانکری لاییزگو فرانکفورتی ته واو کردو یه کیک بوو له خوینده واره هه ره زیره که کانی نه له مانیا ی رۆژگاری رتینسانس^(۱۱۰). هه رزوو ده رکسی به ناته واوییه زۆره کانی کلێسه ی کردو بووه لایه نگری بزوتنه وه که ی مارتن لۆتسری به ناویانگ^(۱۱۱)، به لام نه و له سه رنجه کانیدا ده رباره ی چاککردنی کلێسه گه لیک له لۆتسرو هاوه له کانی شۆرپشگیژتر بوو بۆیه کا زۆر زوو لیکدا بپران و مؤنزیر که وته لۆمه و ره خنه گرتنی ورد له لۆتسره که به پیاوینکی مه راییکه ری داده نا^(۱۱۲).

به لای مؤنزیره وه ده بوو بزوتنه وه ی چاککردنی ناین هه موو رووه کانی ژیان، نه ک کلێسه به ته نه ها بگریته وه. ده یگوت نه وانه ی پاروه نانی هه تیوو هه ژار زه وت ده که ن

^(۱۰۹) سالی ۱۶۲۳ بۆ یه که م جار "شاری رۆژ" به زمانی نیتالیایی له چاپ درا.

^(۱۱۰) H.J. Grimm, Op. Cit, pp. 166- 16g.

^(۱۱۱) ده رباره ی سه رنجه کانی مؤنزیر پروانه: -1300

1648 166- 16g.

^(۱۱۲) م.م. سمیرن، چاککردنی ناین و شمیری گه وره ی جوتیاران له نه له مانیا، - "میترووی جیهان"، بهرگی

چوارهم، ل ۱۶۱.

دوژمنی یه گەمی خودان و دەبێ چەکیان لەبەردا هەلگیرئ. مونزیز داوای دامەزاندنی
رژیمی بێ چەوساندنەوهی دەکرد.

تۆماس مونزیز باش بۆ ئەو چوو بوو کە چەوساوان تیغی کوشندەهی رژیمی نۆددارین
بۆیەکا روی دەمی تێدەکردن و بۆخۆی تیکەلیان دەبوو. نۆدجار شان بەشانی
جووتیارانی ئەلەمانیا دەچوو کێلگەکان و بەدەم کارەوه قەسە بۆ دەکردن و بۆ شۆرش
هانی دەدان. مونزیز بەم جۆرە ئاین و ژیانی تیکەلکێش دەکرد:

"بروانن چۆن میران و ناغایان بوونەتە

هۆی بلۆبوونەوهی سووسەلەم و دزی و

جەردەیی. چی ئەما ئەوانە بۆ خۆیان

زەوت نەکەن، دەبێ ماسیی ناو ناو

مەلی ناو ئاسمان و هەموو رووهکی سەرزەمین

بۆ خۆیان بێ. ئینجا داوی ئەوهش بەناوی

یەزدانەوه داوا دەکەن کەس دزی

نەکات... ئەو دلێرەقانە پینستی جووتیاری

بەسزمان و پیشەگەر و هەموانیان کەوتل کردووه..."^(۱۱۳).

مونزیز لەکاتی شەپی گەورەهی جووتیاراندا دوورەپەریز نەوه سستا و ئازایانە لەتەک
شۆرشگێزپاندا چوو جەرگەهی خەباتەوه و تابه برینداری نەکەوتە دەست دوژمن دەستی
لەچەک بەرنەدا. پاش ئەوهی دەرەبەگان چەند رۆژێک لەسەر یەک بەبەرچاری خۆیانەوه
خستیانە ژێر فەلقەوه بێ ئەوهی ورتە بکات، ئینجا بەئەوپەری رقەوه داخی دلی
خۆیان پێپشت و رۆژی ۲۷ی مایسی سالی ۱۹۲۵ لەت و کوتیان کرد. بەلام ئەوان ناویان
و نو تۆماس مونزیز ناوی زیندووه.

.S. Skazkin, Op. Cit., Vol. Ll, p.83.

(۱۱۳)

له فەرهنسەش ژمارە بەک رووناکبیری ئه و رۆژگارە که وتنه سۆزخی به کسانى به
نه نامانى کۆمه ل. نووسەرى به ناویانگ فرانسوا رابلیس "۱۴۹۶-۱۵۳۳"
له نووسینه کانیدا "F.Rabelais" به گەرمى دژى چهوساندنوه وه ستاو وینەى
دەرە به گانى ئهوسای وه ک پیاوی دلپه قو ورگنو چاوجنۆک وه مە یخۆر بۆ کیشاوين^(۱۱۴).

هەرچى نووسەرى فەرهنسى سیرانۆ "Cyrano de Bergerac" بوو "۱۶۱۹-
۱۶۵۵" تهواو که وتبوه ژێر کارى سه رنجه گانى کامپانیا لاله، ته نانت ناوی
به ره مه کانیشى وه ک ئه وه له بژارد. نه ویش خوینەر له گە ل خۆى ده باته ئه
به هه شتانه ی دانیشتوانیان له خۆشى و دلسۆزى و برایى به ولوه هیچتر نازانن. سیرانۆ
به کیک له و به ره مه مانه ی ناوانوه "جیهانیکی تر یامیژووی کومیدیى ده وله تانى مانگ" و
به کیکیانى تری ناوانوه "میژووی کومیدیى ده وله تانى رۆژ". له و به ره مه مانه یدا مری
ده گاته مانگ وه ستیره ی ترو له وئ به چاوی خۆى ده بینى چۆن هه موان له سایه ی
به کسانیدا هه واونه ته وه. پله ی زانست و ناشتی په روه رى لای سیرانۆ به کجار به رزه .

جیرارد وینستینلیش "Winstanley" که به کیک بوو له نووسه رانى ئینگیلته ره ی
نیوه ی به که مى سه ده ی هه فده مین "۱۶۰۹-۱۶۵۲" له به ره مه کانیدا به گەرمى داوی
نه هیشتنى چهوساندنوه و بلۆکردنه وه ی به کسانى و روخاندنى رژیمی پاشایه تیی ده کرد
"یاسای سه ره به ستی"^(۱۱۵) شاکاری وینستینلی به که ویستی له پێگه به وه فه رمانپه وایانى
نوئى ئینگیلته ره بۆ له ناوبردنى خاوه نیتی تاییه تی هان بدات^(۱۱۶).

هەرچه نده جیبه جیکردنى ناواته به رزه گانى ده ستە ی به که مى ریبازى "سۆشیا لیزمی
یۆتۆپی" له بهر گە لیک هۆى تیکه له کیش کارێکی ناسان نه بوو، به لام گرنگ ئه وه به که س
به پاده ی هه لگرانى ئالای ئه و ریبازه له ئه رکه گانى قۆناغ تینه گه یشت وه ک ئه وان بۆ

V.F. Simeonov, Op. Cit. P. 492.

(۱۱۴)

"The Law of Freedom" سالی ۱۶۵۲ بۆ به که م جار چاپ کرا.

(۱۱۵)

S.B. Kan, Op. Cit., pp. 26- 29.

(۱۱۶)

چاره سه رکردنيان نه چوو. شه قلی گه ليك له سه رنجه ورده كانی نه و رووناكبيرانه له
بيروياوه پو ريبازی داهاتووی سوشیالیزما رهنگی دایه وه. بيگومان نه مری نه وان و
هاوه له كانیان له وه وه هاتووه كه كاتی خزی به وردی له نرکه كانی قزناغ تیگه یشتن.

دواوشه :

مه به سستی به رودای نه م زنجیره وتاره م نه وه به بلیم تاقیکردنه وه كانی رزگاری
زیندووی رینیسانس بزیان هه به بینه په ندو دهرسی پر مانا بژ هه موو نه دیبیکی
لیهاتووی جیهانی پان و به رینی نیمرۆ دواپۆژ. نه گه ر بیگه سرو جافو هه لمهت و مزوری و
په شیوو مسته فاو میسری و ره وفو مه م و مه نمی و به دری و بیگه ردو حسه یین و کاوس و
نیعسان و ناكره یی و خورشیده و نه خترو هترو سیامه نسوری و قه ره داغی و عه بدوللاو
سندی و فندی و عیزی و حه مه فریق و بۆتانی و كاكه حه مه و برا خامه زپینه كانی ترمان
وهك نه دیبیانی رزگاری رینیسانس له نرکه كانی قزناغ تیگه گه ن و وهك نه وان
چاونه ترسو له خۆبوردوو نه بن نه وا بیگومان نه ده چنه ناخی دلای كه سه وه نه ده چنه
خانه ی نه مرییه وه كه دانتی و ته نی هه زار سال ژبان له ناستیدا ترووكه به كه !! .

سدرچاوه

بہزمانی نینگلیزی

Rabb and J. E. Seigel, Princeton, 1969.

Baron H., The crisis of early Italian Renaissance, Princeton, 1967.

Bush M. L., Renaissance, Reformation and the Outer World. London, 1967.

Chabod E., Machiavill and Renaissance, Cambridge, 1960.

Gilmore R., The World of Hummanism, 1453- 1517, NewYourk.

Grain E., Italian Humanism, Philosophy and civic life in the Renaissance, translated by P. Munz. Oxford, 1965.

Grant A. J., A history of Europe, Part II, London, 1929.

Hay, D., The Italian Renaissance in ita historical background. Cambridge. 1966.

Laven P., Renaissance Italy 1464- 1524. London 1966.

Plamer R. R. and Colton J., A history of the Modern World, third edition, NewYork, 1965.

Renaissance and Reformation 1300 1648 Edited. by G.R. Elton , second edition . New York , London, ?

Schweitzer F., Dictionary of the Renaissance.

Sellery G. Cl., The Renaissance. Its nature and origins, Madison, 1967.

Sigleton Ch., Art, Science and History in the Renaissance, Baltimore. 1967.

Strayer J. R. and others, The mainstream of Civilization, second edition, New York, 1974.

Burckhardt, New York and Toronto.?

The Renaissance and the Reformation 1300- 1600
Weinstein, New York,

Weiss R., The Spread of Italian Humanism, London, 1964.

Grimm H.J. The Reformation Era 1500-1650, P.70 Renaissance and Reformation 1300-1640.

Hudson H.H. The Epigram in the English Renaissance, New York, 1966.

Crosby E.S. Reformation and the Reformers, Amesterdam, 1963.

Koenigsberger H.G. and G.L. Mosse, Europe in the sixteenth Century, London, 1968.

Rabb and J.E. Seigel, Princeton, 1969.

Peters E. Europe, The World of the Middle Ages, New Jersey, 1977, pp.527-528.

Hoyt R.S. Europe in the Middle Ages, London, 1957.

Cotterill H.B. Medieval Italy, New York, 1915.

Hayes C. Modern Europe to 1870. New York, 1959.

D. Hay, Europe in the fourteenth and fifteenth centuries, London, 1966.

Becker C.L. and K.S. Cooper, Europe since 1600, New Jersey 1964.

بزماني روسی

یفکینا ن.ف.، هومانیت پیر پاولو قیرجیریۆ - چالکی روسناکیری و زانایان، "شورویا له سده ناوخییه کاندایا نابوری، رامیاری، روسناکیری، مۆسکۆ، ۱۹۷۲.

حریر آ.آ.، بزمی پیشچوونی بزوتنموی مرۆفایهتی له سده ی پازده میندا، - "میترووی جیهان"، بزمی سییه، مۆسکۆ، ۱۹۵۷.

حریر آ.آ.، دانتی، - "میترووی جیهان"، بزمی سییه، مۆسکۆ، ۱۹۵۷.

حریر آ.آ.، فرانچیسکۆ پترارک، - "میترووی جیهان"، بزمی سییه، مۆسکۆ، ۱۹۵۷.
رۆتینبۆرگ ف.ی.، کله پیاوانی رتینسانس، لنینگراد، ۱۹۷۶.

سیمزوف و.ل.، زانستی میژوو له شورویای رۆژئاوا له سده ناوخییه کاندایا، مۆسکۆ - لنینگراد، ۱۹۶۴.

سیمزوف م.م.، چاککردنی شاینو شمیری گهره ی جوتیاران له له مانیا، - "میترووی جیهان"، بزمی چواره، بزمی روسی.

نبرامسون آ.آ. و س.د. سکازکین، ئیتالیا ی سده ی شازده مین. - "میترووی جیهان". بزمی چواره، بزمی روسی.

کوفونکیل آ.خ.، دهستنووستیکی نهزانراوی تۆمازۆ کامپانیتلا، - "شورویای سده ناوخییه کان"، بزمی روسی.

کامپانیتلا، شاری رۆژ، چاپی روسی، مۆسکۆ - لنینگراد، ۱۹۴۷.

قیرتسمان ی.ی.، ژبانی روسناکیری رتینسانس له ئینگلیتیره، - "میترووی جیهان" به (بزمی روسی)، بزمی چواره، مۆسکۆ، ۱۹۵۸.

کان س.ب.، میترووی بیر سۆشیا لیزمی، بزمی روسی، مۆسکۆ، ۱۹۶۶.

نوسینۆفسکی ى.ن.، رتبازی سیاسی کتیبی "ریشاردی سییهم" ى تۆماس مۆر، "شورویای
سهده ناوغییه کان. ژیانى نابووری و سیاسی و روناکییی". بهزمانى روسی، مۆسکۆ، ۱۹۷۲.

"میتزوی سهده ناوغییه کان"، بهزمانى روسی، بهرگی دووهم، مۆسکۆ، ۱۹۶۶.
خویندنهوهی بهرهمه کانى دانتس"، دانانى دهستهیهك زانا، بهزمانى روسی، مۆسکۆ.
۱۹۷۱.

ببزماني عرهبي

- حلل شوقي، الءكءور، عبقرية ليوناردو ءافنشفي في الهندسة، القاهرة، ١٩٦٤.
- شكسپر، ءيمون الاءيني، ءرءمة الءكءور عبءالواء لؤلؤة. الكوئ، ١٩٧٧.
- عبءالقار آءمء اليوسف، الءكءور، علاقات بين الشرق والغرب بين القرنين الءاءي عشر والءامس عشر، صباء- بئورء، ١٩٦٩.
- عبءالمطلب صالح، ءانءي ومصادرء العربية والاسلامية، ببءاء، ١٩٧٨.
- نئقولو ماكفاءيللي، الامئر، ءعلق بنئو موسوليني، مقءمة كرسءيان غاوس، ءعربب آئري ءماء، الطبعة الءالءة، بئورء، ١٩٧٠.
- هربرء فيشر، أصول الءاربخ الأوروبي الءءء، نقله إلى العربية الءكءورة زنبب عصمء راشء والءكءور آءمء عبءالرحيم مصطفئ، الطبعة الءالءة، القاهرة، ١٩٧٠.
- ءوماس مور، بئوئوئا، ءرءمة وءقءيم الءكءور أنءمئل بطرس سمعان، القاهرة، ١٩٧٤، ص٣٦.
- أعلام وأفكار. نظراء في الءاربخ الءافاني"، ءألئف المؤرخ الهولنءي الكبئر بوهان هوئزنءا، ءرءمة عبءالعزيز ءوفئق ءاوبء، مرابعمة الءكءور زكي نءئب عموءء، القاهرة، ١٩٧٢.
- ول ءبوراوءء، قصة الءضارة، الءزء الأول من الءلء الءامس (١٨)، ءرءمة ءمء بءران، الطبعة الءالءة، القاهرة.
- عمء مفئء الشوباشئ، رءلة الأءب العربي إلى أوروبا، القاهرة.
- ءانءي البءري، الكومببءا الإلمية، المظهر، ءرءمة ءسن عثمان، الطبعة الءالءة، القاهرة، ١٩٧٠.
- عبءالقار آءمء اليوسف، الءكءور، العصور الوسطئ الأوروبية، صباء- بئورء، ١٩٦٨.
- موسءروف سكوب ر..، ءراء النهضة،- "ءاربخ العالم"، الءلء الساءس.

پاشکۆ/

نەدیپو نەرکه کانی قۆناغ لەبەر روژنایی

تاقیکردنەوە کانی نەروپای روژگاری ((رێنيسانس))دا

چەند وشەیهک - سەرەتا - دانتی و کۆمیدیا یەزدانی

فرانچیسکو پیتارک - ئیراز مۆسی روژمردامی و "ستایشی کەران"

سۆشیا لیزمی یۆتۆپی یا "بەهەشتی خەر"

تۆماس مۆر - یۆتۆپیا ١٨٩-١٢٥

"سۆشیا لیزمی یۆتۆپی" دواى مۆر

کامپانێللا و "شارى روژ"

"مۆنزیر" و ئەوانى تر

دوا وشە ١٩٨-١٩٠

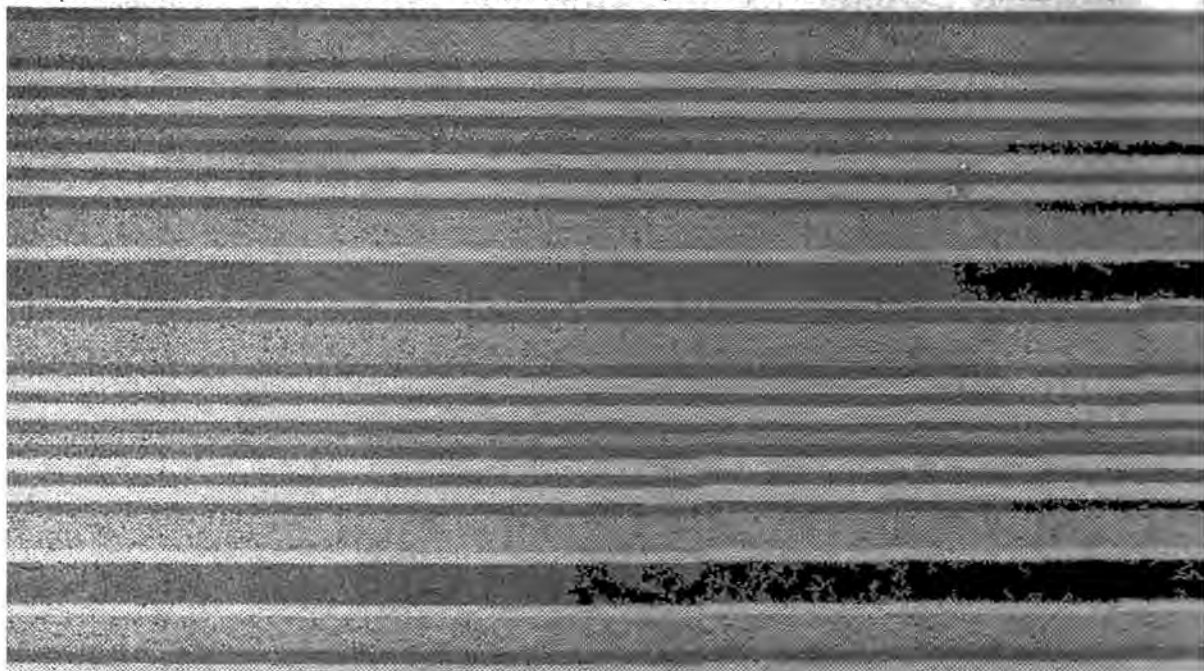
سەرچاوه / بەزمانى نینگلیزى

بەزمانى رووسى، بەزمانى عەرەبى ٢٠٣-١٩٩

د. کرمال منزهدر پور

مخافت لہ نیشروودا

(گورنہ بانسیکی نیشرووی و گومہ لانی)

د. کمال مزهەر شهسو

تأفرهت له میثروودا

دکورنه بایکی میثرووی و کومه لایتی

چاپخانه ی. الحوادش ..

بهغدا - ۱۹۸۱

پيشه کی

« ئافرهت نیوهی کومه له » ، « ئافرهت هیچی له پیاو که متر نی یه » ، « کومهل بی ئافرهت وهك مهلی تاك باله » • قسهی لهم جوړو بابه ته فهرهنگی هموو زمانیکی پر کردوته وه • ئیمرپو که به ده گمهن خوینده واری وا هه لده که ویت له دلشدا نه بیت به سهرزاری لایه نگری مافی ته واری ئافرهت نه بیت • خوا هه لئاگری هی نه و توش زوره له دهره وه ئالای یه کسانیی و له ماله وه تیلای بی سانیی هه لگرتوو • ههر چوون بیت مهسه لهی ئافرهت و شوینی له کومه لدا باسکی گرنکه و هموو کات لیدوان و لیکولینه وه هه لده گریت •

لهم چه ندانه دا لیکولینه وه یه کم له « یه کیه تی ئافره تانیی عیراقا » وه بو نر خاندن بو هات • له کاتی هه لسه نگاندنیدا ههستم کرد که رهسته یه کی باشم دهر باره ی ئافرهت لا کو بوته وه که بو به رهه میکی میژوویی و هه مان کات کومه لایه تی دهست ده دات • به دلش چهز ده کهم دیاریم بو هموو کوله که گه وره کانی گه له کهم هه بیت • که واته ده بوو ئهم به رهه مه له دایک بیت •

سەرچاوه کانی ئەم کتێبه زۆرو جیاوازن ، بەشیکیان دێر دێر
 لەم گۆفارو لەو روژنامه کوکراونەتەوه ، بەشیکیشیان سەرچاوهی
 فەلسەفی و ئەنسکلۆپیدین و ئەوانی تریان سەرچاوهی گشتین که
 کتیبی ئەوتویان تێدایه بۆ مەیدانی خۆی قوول و بەنرخه بەلام بۆ
 ئەم بەرهمهههی من تەنها چەند دێرێکم لێی وهەرگرتوو (١) .

هەرچۆن بێت هیوادارم بەم کارهه خزمهتیکم کردبێت . بەلای
 خۆمهوه بهر له ههموو شت ئەم بەرهمهه دیاری بهکی پچوکه به
 دل یشکەشی ده کهم به ئافرهتی سەر بهرزی کورد ، بهو دایک و
 خوشک و کێزه دلسۆزانهی سههرمان پێیان گهیشتۆته کهشکهلانی
 فهلهک !

× × ×

(١) به وینه : عبدالله عفیفی ، المرأة العربیة فی جاهلیتھا واسلامھا ،
 الاجزاء ١ - ٣ ، القاہرة ، بلا .

به هاری کورتی ئافرهت

ئافرهت و کشتوکال . په یدا بوونی
خیزان . میزدزوری . چوون
باوک مندالی خوئی ناسی یه وه .
که پرو لاله کانی پوژه لآت .

له سهرده میکی زور کونی میزوودا نه بیت که ئافرهت تیدا
یه که می کومه ئیکی یه کجار ساده و ساکار بوو ئیتر له وه دوا ئافرهت
هه زه لیلی مال و ژبرده ستهی ئاغایه تی پیاو بووه . نه و باره ی سهر
شانی ئافرهت تا ئیمپرووش له زور به ی هه ره زوری نلوچه . کانی جیهاندا
هه ره وه ک جاری جاران قورسه . له پروانگه ی تیکرای میزووی
به سهرهاتی ئافره ته وه ده توانین زور به ی ئال و گوپه کانی کومه ل و
پاده ی به ره و پیش چونی بینین .

سهره تا که مرووف نیمچه ئازه ئیکی بی په روا بوو ئافرهت
گیروده ی هیچ به ندیک نه بوو . نه و ساکه شتیک نه بوو پی بوو تریت
خیزان . هیچ پیاویک مندالی خوئی نه ده ناسی یه وه ، له و وابوو
ئافرهت وه ک درهخت بهر ده گریت ، پیاویش نه بیت نه و زاووزی
خوئی هه ره ده کات . له بهر نه وه مندال تا له خه م ده په خسا ته نها به
کولی دایکی یه وه بوو .

به خټو كړدنی بهو جوړه‌ی مندال زور ټهركی ژيانی خسته سهر
 شانې ټافرهټ • ټه‌ميان ، به‌پټچه‌وانسه‌ی پياووه ، ده‌بوو مشوري
 خوړاكو پوښاكو پاراستی خو‌ی و منداله‌كاني بخوات • ټافرهټ
 زور له پياو زياتر عهدالی به‌روبومي دارو دره‌خت و گزو گيا بوو ،
 بو‌يه‌كا وا پټی ده‌چټ كشتوكال - يه‌كه‌م به‌ردی گه‌وره‌ی بناغه‌ی
 شارستانه‌تی مروّف - به‌ره‌می بيري ټهو بټ كه‌ ديسان وا پټی ده‌چټ
 ټه‌وسا له بيري پياو تيزتر بو‌بټ •

ټافرهټ و كشتوكال وا ټټكه‌ل به‌ يه‌ك بوون كه‌ ټهو ، نه‌ك پياو ،
 بووه‌ خواوه‌ندی پټو به‌ره‌كه‌ت له‌ سهره‌تای په‌يدا بوونی ټايندا •
 ټهو سهرده‌مه‌ش كه‌ بيري ساكاری مروّف بو ټه‌وه‌ چوو قوربانې بدانه
 خوا ده‌ستكرده‌كاني خو‌ی به‌و نيازه‌ی دلان نهرم بټ به‌لكو گه‌شه
 به‌ به‌ره‌می سالانه‌ی بده‌نو له‌ به‌لای ناگه‌هان دووری بخه‌نه‌وه ،
 ټافرهټ بووه‌ قوچی ټهو قوربانې يه‌ • له‌ زور شوین به‌ر له‌ توو
 وه‌شاندن بازی په‌شی به‌خت به‌سهر كچيكي گه‌نجه‌وه‌ ده‌نيشته‌وه‌ كه‌
 ونجن ونجن ده‌كراو پارچه‌كاني وه‌ك موفه‌رك ټټدل به‌ خاكي
 كيلراو ده‌كرا • ټه‌سيكه‌كاني مه‌كسيك له‌گه‌ل سهره‌تای پټگه‌يشتی
 گه‌نمه‌شاميدا سهری كچيكي گه‌نجان بو ده‌كرده‌ ديارى ده‌ستيان و
 به‌ خوینی گه‌رمی ټاورشینی گوله‌ زه‌رده‌كانيان ده‌كرد ، له‌گه‌ل
 دروینه‌شيدا دايره‌يه‌كيان كه‌ول ده‌كردو پټسته‌كه‌يان پټشكه‌شی مه‌لا
 گه‌وره‌ ده‌كرد نه‌با سهرما ، خوا نه‌كه‌رده ، زه‌فه‌ری پټی به‌رټ •

ئافرەت سەرەتا گەنموچۆی دۆزی بەو ، بەلام دوایی فیری
 چاندنی بەرھەمی تری وەك كەتائیش بوو • ئەمە بیری ئافرەتی
 خستە سەر رینگە ی چینی کە بەرھەمیکی گرنگی تری شارستانەتی
 کۆنە • لەو رۆژەو چینی و دەری و درومان بوونە پیشەیی ئافرەت •
 بەلام ئەوسا کە درومان بەنیوویی بوو ، پیاو کە لە پراوەشکار دەهاتەو
 خۆی پستی نیچیرە کە ی کەوڵ دە کردو ئینجا بە چیچکانەو دە کەوتە
 • درومانی

دیاردە ی ھەرە گەورەو بە کەلکی زیان ئەو یە کە ناتوانیت لە
 عاستی خۆیدا بوو سیت • بە پیتی ئەو یاسا چەسپاوە مرۆفی سەردەمی
 کۆن ھەرچەندە لەسەر خۆ بەلام بی وچان ھەنگاوی بەرەو پیشەو
 دەنا ، ئەو دوا ی ئەو ئەرکی زیاتر دەبوو تا وای لی ھات نەتوانیت
 بە تەنھا ژیا نی رۆژانە ی بە پێوە بەریت ، دەبوو ھەر یە کە لایەك لە
 ئەرکەکانی زیان بگریتە ئەستۆ ، واتە دابەش کردنی کار ھاتە
 ناو وە • بەم جۆرە ژیا نی پیکەو ی ئادەمیزادو دروست بوونی
 خاوو خیزان خۆی داسەپاند • ئەم کارە لە پەرەپەری بەرەو پیش
 چوونی ئادەمیزادا نەك ھەنگاو ، بە ئبو بازیککی یە کجار گەورە بوو •

لە گەل ئەو ھەش ئافرەت دەسەلانی خۆی نەدۆراند • منداڵ
 ھەر بە ناوی دایکەو ناو دەبرا ، خالوان پستی راستەقینەو جینگە ی
 پراو و متمانە بوون • عیل و ھۆزو تیرە لە دایکەو دەستیان بی
 دە کرد • ئەوسا شیک نەبوو پتی بلین گواستەو ی ئافرەت بو ماله

میرد ، لانهی کامیان باشر بوايه تهوی تریان ده چووه خزمه تی ،
 زوربهی جاریش وا پریک ده کهوت زاوا به خوی و شپرو شینالی یه وه
 رووی ده کرده ماله بووک • جیابووته وهش به دست ژفرهت بوو ، کهی
 گه یشته تهو بریاره ده بوو بی سی و دوو مال و مندال و ههویکانی (!)
 بهجی بهیلت • تهو پروژگاره له چین مال ناو مال هه مووی
 هی زن بوو نهک پیاو که تهنانهت به ده گمهنو زور جار به پهله تهنها
 بو کاری خیر سهری ده کرد به مالدا •

تهو سهردهمه ژفرهت میردی به چهنه پیاویک ده کردو بو
 خوشی تهوانی هه لده بژارد • شایانی باسه تاوه کو یستهش چهنه
 هوزیکی هه ره دواکه وتووی ئاسیاو ته فریقیا په پرهوی تهو نه ریته
 ده کهن • له مالیزیا هوزی تهوتو هه یه کچ تیندا شوو به چهنه برایهک
 ده کات ، هه ر شهوی له گهل یه کیکیان ده نویت ، ده سته برا
 ده بنه ههوی یه کترو کهم وا ریک ده کهویت دانویان پیکه وه بکوئیت •

له گهل زیاتر چه سب بوونی دابهش کردنی کارو زیاتر جیگیر
 بوونی پیاو له شوئینکدا دیاردهی میرد زوری به ره و پوکانه وه
 رویشت • فیر بوونی به ختو کردنی ئازه ل ده وری گه وری له مه دا
 بینی • بهر لهو فیر بوونه پیاو به پراوه شکاره وه خه ریک بوو ، له م
 لاو لهو لا به دوا ی نیچیردا ده گه پرا بو یه کا کهم ده کهوته ماله وه •
 به لام وا به شیک له ئازه لی ده سته مو کردو کهوته په روه رده کردنیان ،
 کهواته تهو گوشته ی عه ودالی بوو هاته بهر دهستی بو یه کا وه ک جاری

جاران پټويستی به پراوه شكار نهما ، مه گهر بۆ گوشتيكي ناسكي وهك
ئاسك و پوپر جارو بار تير و كهواني ههلبگر تايه و بهره و لوتكهى
شاخ و ناو دارستانه كان بكه وتبايه رى .

بهم جوړه پياو گه ليك له جاران زياتر به ماله وه به سترايه وه ،
كه لوبه لى زور بوو ، زياتر يش ده يناسينه وه . ورده ورده له ووش
گه يشت كه ئافره ت وهك دار بهر ناگرېت . له مه دا خيى ئه و
ئافره ته ناشرينانه بنووسرى كه پياوان توخيان نه ده كه وتن ! كه واته
مندالانى ئافره ت ده بيت ههر يه كه يان هى يه كيك له ميرده كانى بيت .
ئهمه ريگه ي بۆ تاك ميردى ي خوش كرد ، چونكه بى ئه و نه ده كرا
پياو مندالى خو بناسيته وه ، ئه و منداله ي كه پوژ به پوژ زياتر
پيوه ي ده لكاو خوشترى ده ويست .

ويپراى ئه وه ديار نه بوونى باوك به هوى زور ميردى يه وه
ده بووه هوى به ره و پوو بوونه وه ي ميراتى بۆ كه س و كارى داىكى
كه گومان له شيرازه ي خزمايه تى ياندا نه بوو . كه واته ئه و پياوه ي
ده مرد به ؛ داخه وه سه رى ده نايه وه كه نه ي ده زانى كام له و
زارپولانه ي ساله هاى سالى له گه لى ان زياوه ده قاو ده ق هى ئه ون .
ته نانه ت گومانى له وان ه شيان ده كرد كه كوتومت چوبونه وه سه ر
خوى . ئهمه نه له گه ل هه ست و ئاره زوى مرؤف و نه له گه ل
به رزه وه ندى يه ئابوورى يه كانيدا نه ده گونجا . بهم جوړه ريگه ي
دروست بوونى خيزانى تاك ميردى ي هينده ي تر خوش بوو .

سروشیتیش دەوری خۆی بینی • ئادەمیزاد ھەرچۆن بوو
لەو گەشتتە بەرھەمی ئەو زاوو زۆیەیی لە ژنو میردی خزم
دەگەوتتەووە وەك ئەو بەرھەمە لەش ساغ و چاپووك و چالاك نییە كە
لەو ژنو میردانە دەگەونەووە كە بە خۆیی چیشت بە یەك ناگەن •
ھەر لەبەر ئەوەشە پۆژھەلاتی ئیمە ، بەیچەوانەیی ئەوروپاوە ، پڕ
لە گیل و كەپرو لالە •

كەوابی ژبانی خێزانی رێك و پێك و خستتەووی نەووی لێ ھاتوو
لە گەل پەشەلە كی ناو دەستەو دایەرە یەكی تەسكدا نەدە گونجا •
زۆر جاریش ژنخوازی لە عێل و تیرە تر دەبوو پشت و مایەیی
دەسەلات و زۆر بوونی سامان •

بێكرا ھەموو ئەمانە خێزانی نوێیان بۆ مروف داتاشی • بەلام
بەپێی نەریت تا ماو یەك ئافرەت سەرتاپای دەسەلاتی لەم جۆرە
خێزانەدا نەدۆراندو كۆتەلی بەجارێك نەپروخا •

پایەبەرزیی ئافرەتی زوو لە ئاینشدا پەنگی دایەووە • بەشیکی
زۆر لە خواوێندە دەستكردە كانی كۆن ئافرەت بوون • بەتەكاسی
مەككە لە شیوەی ژندا دروست كرابوون • بەر لە عیسا لە سەردەمی
پۆمانەكاندا لە ئیتالیا بت پەرسی ئەوتۆ ھەبوون بە چەقۆ بەردەبوونە
زەكەریان تاوەكو زیاتر بچنەووە سەر ئافرەت !

پۆژی پەشی ئافرەت

داوین پیسی . عەباو پەچە . کور
پەرستی . ژن زۆری . کورنیلیا
میسالینا . مەکرو جامبازی
ئافرەت . پیای ژنانی . دیووخانو
چایخانە . حەمامی ژنان . سوورو
سپیاو .

بەھاری ئافرەت تەمەنی کورت بوو . زۆری نەبرد ژیان
خراب تەرازووی بە لای پیاودا شکاندەووە . ئافرەت یەك لە
دوای یەك مافەکانی لە کەس چوون ، لە زۆر شوین بوو . کەلوپەلکی
ھەرزان ، بوو کەرە کەرە ، خۆ گەر خۆو بەخت جوانی
بۆی بەینایە ئەوساکە ئەوپەرە کە دەبوو بوو کە شووشە یا
بوو کە سەما کەری پیاو .

بەشیک لە دیاردە نالەبارەکانی باری ژیانی نوێی ئافرەت
شیوازی ھەلگەپراوەی نەریتی کۆن بوون . بۆ ئەوەی نمونە ئەم
باسەمان پێ قوت بەدریت پێویستە ئەوە بێنێنەووە یاد کە دەست
ھەلگرتن لە نەریت کارێکی ئاسان نییە . ھەروەھا چەند کۆمەڵ
دواکەوتوتر بیت ھێند زیاتر پەرۆشی نەریتی کۆن دەبێت ، گەلێک
جار بەر لەوەی دەستی لێ ھەلگرت بەرگی نوێی بەبەردا دەکات .

کە خێزانی نوێ پەیدا بوو لە گەلێک شوین و ناوچە زۆرمێردی
کۆن بەم جۆرە رەنگی دایەووە: شەوی یەكەم ئەو خزم و ھاوپی یانە

بۆ ئاھەنگى گواستەنەۋە بانگ دەكران بەر لە زاوا يەك بە دواى يە كدا
 بە نۆبووك دە گەشتەن • تا ماو يەك لە مەو بەر زۆر ھۆزى دواكە وتووى
 ئەفەرىقايى بە شانازى يەو بە پىرەوى ئەم نەرىتەيان دە كرد • ئاغاۋ
 دەسە لاتداری گەلەك ناوچەو مەلەند ئەم نەرىتەيان قۆستەو بە
 ماو يەكى دورودرێژ كرىدیانە مأل بەسەر بووكى مسكىنە كانیانەو بە
 شەوى يە كەمیان بۆ جەنابى ئاغا بو •

شایانى باسە دانەرى بناغەى لىكۆلینەو ەى مێرووى خێزان زانای
 سويسرى بە ناوبانگ يۆخەننا باخۆفن (۱۸۱۵ - ۱۸۸۷) دواى
 لىكۆلینەو يەكى وردو قوول شەرەفى گەورەى دامەزراندنى خێزانى
 بەخشىو بە ئافرەت • وەك ئەو دەلەت ئافرەت بەر لە پياو زياتر
 لەو قىزى لە خێزانى زۆرمێردى دەبوو • بارى ژيان و ناسكى
 ھەست كارىكى ئەوتۆيان كرد ئافرەت لە پياو زياتر بەرۆشى پاراستنى
 خێزان بێت ، تايبەت لە بەر ئەو ەش كە تىكچونى ئەو لانە يە زور بەى
 جار مأل و ئرانى و برسیتى و سەرگەردانى بۆ خۆى و زارپۆلە كانى
 دەھىنا • ئەو ترسە كارىكى وای كرد ئافرەت بۆ پياو دلسۆزتر بێت
 وەك لە پياو بۆ ئافرەت • ئەمیان بە دەگمەن و ئەويان بى دەگمەن
 داوین پيسە •

ئا لىرەدا ، واتە لە مەسەلەى داوین پيسیدا ، دەست درێژى
 كۆمەل بۆ سەر ئافرەت رووت و قووت لە ھەموو شت زياتر خۆ
 دەنوئیت • داوین پيسى بى دەگمەنى پياو تا ئىمپرووش لە زۆر

قوژبني ئەم جيهانه بانو بهرينه دا كارىكى دهسته برائى ئاسايى به .
 كه چى داوئين پيسى ده گمهنى ئافرهت كه زور جار خوڤر و شتى
 ناچارى به بو له ته كو ليره يهك يا گه زيك جاو ئەو تاوانه گه وره به به
 كه كهس ، به ئافره ته كه خو شى به وه ، پى پى پازى نايست . له و
 پروا به دام به درى زايى ميژوو هيج پياوئيك له سه ر داوئين پيسى
 خوى نه كو شتى ، كه چى تا ئىسته به هه زاران كى ژۆله ي ناسك
 بوونه ته قوچى قوربانى ئەو كاره كه ده يت بو هه ردوو لا وهك
 ياك مايه ي شه رمو شوره يى يت . خو گه ر زياتر عه ودالى راستى و
 به كسانى بين ئەوا ده يت بلين ده بوو به درى زايى ميژوو سزاي
 داوئين پيسى پياو له هى ئافرهت زياتر يت ، چونكه تا ئەم چه ندانه ي
 دو اييش له سه ر تا پاي جيهاندا پياو مافى هه لزاردنى هاوسه رى هه بوو
 نهك ئافرهت كه زور جار ناچار ده بوو ميژد به هى وا بكات كه تا
 مردن جى گه ي له دلدا نه ده بووه .

با ليره دا چه ند نمونه به كى مانادارى برپارى بى ماناي كو مه ل
 له م باره به وه به ئىنه وه . زاناو نووسه رى گه وره ي پو مانه كو نه كان ،
 ئەو پياوه ي به كه م كهس بوو ميژوو به زمانى لاتىنى نووسى به وه ،
 موفه تىشى بالاي ولات ماركوس پورسيوس ده وره به رى ۲۰۰ سال
 پيش عيسا رووى كر دوته پياوو پى وتوو :

« گه ر به داوئين پيسى ژنه كه تت زانى بو ت هه به بى ترسى
 دادگه و سزا يا پرسينه وه له تو كو تى بكه يت . خو گه ر هاتوو

ئەو بە داوین پىسى تۆى زانى بۆى نى يە پەنجەت بۆ بەيىت •
ھەرچۆن يىت ئافرەت ئەو مافەى نى يە ، •

دواى شازدە سەدە لەو فەرمایشتەى مارکۆس پۆرسیۆس
كە دەيىت بۆ خۆى زۆر داوین پىس بويىت ، مافى پياو لە ئەوروپاى
پوژئاوا بى كەم و زۆر بەم جۆرە تۆمار كراوہ :

« مىرد دەتوانىت لە ھاوسەرى بەدات و برىندارى بكات ،
بۆى ھەيە سەرتاپا دای تليشيتىت و پىى لە خوئيدا بگەوزيتىت •
ئەو پياوہ گوناھى ناگات گەر ئاە لە ژنە كەيدا مابوو برىنە كەى
بۆ بدرويتەوہ ، •

ھەر ئەو سەردەمە زۆر جار پياوہ داوین پىسە كان ئافرەتى
داوین پىسيان شاربەدەر دە كرد ، يا رووت و قووتيان دە كردهوہ ،
خۆل و دويان بەسەردا دە كردو بەو جۆرە بە دەم ھوھاوہ بە ناو
شاردا دەيان گىراو ئىنجا بۆ چەند پوژيكت بە كۆلە كەيە كيانەوہ
دەبەستەوہ تا پياوان بيكەنە عىرەت بۆ ژنان • مىسرى يە كۆنە كان
سزای ئافرەتى داوین پىسيان لەمەدونىادا دەدا ، بەلام سزای پياوى
داوین پىسيان كەردبووہ قەرزى ئەوہ دونيا •

باپىرە گەورەى باخو ئەنەشتاين و برىخت دەيانگوت گوى
مەدەنى ، چونتان بى خۆشە ئاوہا پىستى ئافرەت كەول كەن ، بى
ترسو دوو دلئى بى گورن ، دای مالن ، ئەو كافرە نو پىستى
ھەيە !

بەم جۆرە ئافرەت بوو، كەلۈپەلى نىمچە بىي گيانى پياو كە بەرە
بەرە، واى لىي كىرد خۆي لەبىر بىچىتەو، وە وازانئىت بارى قورسى سەر
شانى لە ژيان و سروسشەو، ھاتوو، نەك لە كۆمەلەو، •

ئازەل و مەلىش ، نەك تەنھەا مرۆف ، شتى خۆشەويست
دەشارنەو، بەلام ئەوان مېنەيان نەبۆتە كەلۈپەلى تېرىنەيان تاو، كو
لە چاو دوورى بىخەنەو، • لاي مرۆف كار واى لىي ھات : لە ھەر
شويتىك ئافرەت بۆ كار پىويست نەبوايە مال دەبوو، لانەي شەوو،
پۆزى •

ديارە ئافرەت وەك كەلۈپەل بىي گيان نى، بە ، ھاتوچۆ دەكاتو
لەوانەيە بۆ كارى پىويست رىگەي بىكەوتتە دەرى يا بىانىي و
نەناسياو رىگەيان بىكەوتتە مالى • پياوى قورمساغ فىلى خۆي
دۆزىيەو، : جل و بەرگى ئاودامان و دواي ئەو پەچەو سەرپۆشى
داھىنا كە وا پىي دەچىت ئەكەدى، يەكان بەر لە گەلانى كۆنى تىرى
جىھان بەكارىان ھىتابىت • بىانوشى بە دەستەو، بوو ، گوايە پياو بەو
كارەي دەيويست ئافرەتى خۆي لە ئافرەتى خراب جيا بىكەتەو، •

لە زۆر شوپن پياو داھىتانى پەچەو سەرپۆشى قۆستەو، • ھەر
ئەو، نەدە پىنغەمبەر (د • خ •) ويستى دواز دە ژنەكەي خۆي بە پەچەو
سەرپۆش لە ئافرەتى تىر جيا بىكەتەو، سەرتاپاي پياوانى مەككەو مەدىنە
لاسايان كىردەو، •

لەگەل گەورە بوونى پياو زەليل بوونى ئافرەتدا نىرخى كوپ
بەرزو ھى كىچ نىزم بۆو، • سەردەمى ھەرە زوو كە ھىستا جياوازىي

له نيوانى ئافرهت و پياودا دروست نه بوو كهس كچو كوپى لىك
 جيانه ده كرده وه ، هه ر كاميان خوا بيدايه مايه ي شادى بوو . به لام
 بو ته مهنى ميژوو زوري نه برد كوپ بووه زيپر ته لا كچيش مايه ي
 به لا . له سه رده مى بابلى يه كاندا نه و ئافره ته ي مندالى له بار خو ي
 بېردايه ، كه له وانه بوو كوپ بيت ، تيره باران ده كسراو لاشه ي
 ده كرايه خو راكى قه ل و دال . به ر له ئىسلام له نيمچه دو رگه ي
 عه رب كچ زينده به چال ده كرا .

له هندستان نه و پياوه ي كوپى نه بوايه ده ستوبرد كچه كانى
 ده دا به شوو ، يه كه م كوپى هه ر كاميكيان بوايه ده بووه كوپى
 نه و ، دواى شيره گوشه جاريكى تر باوه شى دايكى نه نه دى يه وه .
 خو نه گه ر پياويك كچيشى نه بوايه نه وسا ده بوو خيزانى بو كوپ
 له گه ل يه كيك له برايانى يا خزمانى بنويت ! پو مانه كان له كاتى
 ماره بېردا ده يانوسى پياو بو كوپ حه بى يا عه تى خواستوه . خو
 گه ر خوانه كرده نه و ئافره ته كوپى نه بوايه ده بوو مي رده كه ي
 لى جيا بته وه نه گه رچى زور زوريشى خوش بو يستايه .

له يونانى پوژگارى پيش عيسا نه و ماله ي كچيان بوايه
 سه ره په تيكى خورى و بو كوپ تاجه گولينه يه كى گه لا زه يتونى
 رازاوه يان به به ر قايسى ماله كه ياندا هه لده واسى ، يه كه ميان
 د، يگوت قوپ به سه رايكمان بووه له وانه ي كاربان چين و ده رزى و
 درومانه ، دووه ميشيان مرده ي شادى ئيمپرو به ختى به رزى

دواپوژى پاده گه ياند • زور جاريش باوك نهو سه ره پته پيسه ي
نه كيس نه نه دا ، كورپه ي قومات نه كراوى ده برده سه ره نوپلكيكي
دوو رو فرپي ده دا • نووسه ريكي يوناني بهر له دوو هزار سالو
شيتك نووسيوپه ده لیت :

« كورپه روه رده ده كريت با كه سو كاريشي زه نكين بن » •
كچيش توورپه ده دريت با كه سو كاريشي زه نكين بن » •

نهو كچش كه « بهخت » بو ي ده هيتاو تور نه نه دراينه
سه ره نوپلك چاره نووسى به ده ست باوكي يه وه له چاره نووسى دا يكي
په شتر ده بوو • عبراني يه كان كه با پيره گه وره ي جووه كاني
ئيمپون ، كچيان له بازار ده فروشت • باوك بو ي هه بوو كچه كه ي
بخانه كارخانه وه ، يا به رامبه ر پاددا شتيكي كه م كچيني يه كه ي
به خشيت به پاره داريك ، يا له سه ر پيشكان به شووى بدات ، يا
كه ي ويستي له ميرده كه ي بسينته وه • له وه ش سه يرت ر : زور
جار ژن ده بووه مالي هو زي ميرده كه ي ، گه ر بهر له وه ي كورپيكي
به وايه ميرده كه ي به مر دايه ده بوو شوو بكا نه يه كيك له برا كاني
خوالي خو شبوو هيچ نه ييت تا كورپيكي لي ده بوو كه به ناوي ميردي
به كه مه وه تو مار ده كرا •

كورپه يه كيك بوو لهو هو يانه ي ژن زوري يان دروست كرد •
نهو پيا وه ي له ژني يه كه مي كورپي نه بوايه ژني به سه ر ده هيتا ،
له ميشيان نه بوايه يه كيك تري به سه ر ده هيتا • يه كيك له شاعيره

كۆنەكانى يۇنان دەيگوت : « ژن هېنان بەلایەكەو بە ملەوۋەيە
چونكە بىي ئەو بەلایە ناتوانين بگهينه ئەو قەلایەي ناوی كوپە . »
هەر بە پىي فەرمايشتى ئەو گەر وا نەيىت بو پياو وا باشتەرە ئافرەت
بگىرپىت و كەي ويستى بيخاتە بەر جوت .

كە كوپ واپىت دايك حەقى بوو پوژى ھەزارو يەك جار
بە بەر چاوى زەقى خوشكانەوۋە خىي بە دەورى سەريدا
بگىرپىت .

زورژنېش مەينەتى سەيرى بو ئافرەت هېنا . بە
ھەزارانېن لە تاو ھەوي و جياوازكارىن مىرد خويان كرده خوراكى
ئاگرو ماسى . چىنىيە كۆنەكان زور جار ھەموو كچەكانيان
بەسەر يەكەوۋە دەدايە شوو ، بەلام بە يەك پياو ، خوشكانى دوئىي
دەبوونە ھەويي ئىمپو ، خوشكايەتى ئىتر دەورى نەدەما .

لەرزوتاو گرانەتاو پشانەوۋە دەيان نەخوشى تر بە گوينى
مندالېان دەنارده گورستانەكان . لە عىراق تا بيستەكانى ئەم
سەدەيەش لە ھەزار مندالى تازە لەدايك بوو ۲۹۰يان گيانان بە
خاك دەسپارد . لە قوربى ئەم ژمارەيەوۋە دەتوانين باشتەر بارى
ژياتى مندالى زوو بھيتىنە بەر چاوى خومان ، مردنى زورو زووى
مندال و پيوستى كوپ بو كار دوو خوى تريان بەسەر مروڤدا
داسەپاند ، يەكەميان ژن هېنانى زورو ئەويديان مندال زورى
كە ئەركى گەورەي ھەردوو لايان ديسان كەوتەوۋە ئەستوي
ئافرەت .

به پئی یاسای پۆمانسه کان ته مه نی شوو کردن دوازده سال
 بوو ، به لام به ده گمهن کچ تا ئه و ته مه نه ده مایه وه • له هندستان
 ته مه نی ههشت سالان سه روزیادی بوو بو ئه وه ی کچ له بوک
 بو کیتی کولانان بکریت و خوی بیته بوکی راسته قینه • هه مان کات
 چ له هندستان و چ له یونان ، چ له پۆما و چ له پۆرما ژن بو ی
 بلوایه له بهر خاتری چاوی کالی میرده که ی ، با خیلش بوایه ،
 پۆزی به لای که مه وه مندالکی دهرده په پاند •

بۆ ئهم دوو باسه به کورتی داستانی ئافره تیکی پۆمانیتان بۆ
 ده گپ مه وه که ناوی که و تۆته سه ر لاپه رهی میروو بۆیه کا ژینامه یمان
 به ده سه وه یه • ئه و ئافره ته ناوی کۆرنیلایه که پیش عیسا به دوو
 سه ده ژیاوه • کچی یه کیک له ده سه لاتدازانی پۆما بوو • زیره کی و
 شاره زایی و خوینده واری ی کۆرنیلایا ده نگی دا بۆوه • که میرده که ی
 مرد پاشای میسر داوای کرد ، چه ند له گه لی خه ریک بوون شووی
 بی نه کرد ، کۆرنیلایا وه ک دایکیکی به وه فا خوی بۆ منداله کانی
 ته رخان کرد که گه وره پیاوی ناوداریان تیدا هه لکه وت • ئینجا با
 بینه سه ر مه به ست : شیشرونی گوته بیژو شاعیری پۆمانسی ی
 به ناوبانگ ده ئیت ئه و پۆژه ی کۆرنیلایا لاشه ی میرده که ی به خاک
 سپارد هیشتا ده سه ته کچ بوو (۱) ، به لام هه ر ئه و پۆژه ش دوازده

(۱) زوربه ی سه رچاوه کۆنه کان ده ئین ئه وسا که ته مه نی کۆرنیلایا ۲۵
 سال بووه ، به لام به قسه ی شیشروندا وا پی ده چیت له وه ش
 که متر بو بیت •

كۆپى زەردو سوور چواردەورى تەرمى باوكيانو كۆرتىلىيى
بۆهژنى دايكيان دابوو !

بى گومان ھەموو ئافرىقانى پۇما ۋەك كۆرتىلىيا نمونەي
شەرفو دايكايەتى راستەقىنە نەبوون • زولمى كۆمەل زۆريانى
خستە داوى ھەلەۋە • ھەر ئەو دەوروبەرە كلودىوسى پاشاي پۇما
كە لە پەنجا تىپەپىبوو مىسالىناي ھىنا كە ھىشتا بۆنى شىرى خاۋ لە
دەمى دەھات • مىسالىناي چاۋ گەشى گەردن كەشى ئەبرۆ كەوانى
پوئىرايە شەو تا بەيان لە گەل مندالە وردەكانى ھاۋەلى لە باخچە
فراوانەكانى كۆشك و تەلارى مېرىدىدا دەكەوتە چاۋشاركى • زۆرى
نەبرد مىسالىنا دەستى داىە چاۋشاركى يەكى تر تا لە پىر شىت و
شەيداي سىليۇسى گەنم پەنگى بالابەرزى ھەپەت لاۋ بوو •
مىسالىناي ھەرزەكار گرىنى دللى بۆ زۆر كەس كەردەۋە تا دەنگوباۋى
خۆشەويستى بەر گۆنى پاشا كەوتەۋە • جارىكى تر كەس چاۋى
بە مىسالىنا نەكەوتەۋە ، بۆگەنى لەش و لارى ناسكى كىزى بىست
سالە ھەموو پۇماي پىر كەردەۋە •

بى گومان نە شەكسىرو مۆلىپرو تۆلىستۆي و نە نووسەرە
كەلەكانى تىرى جىھان لە خۇپا نەبوونە شاىەرى عاشقان ، ئەوانەي
لە تارىكە شەودا لە تاۋ چاۋى كالى يارى زەوت كراۋ خۇيان
دەھاۋىشتە باۋەشى مەرگەۋە ، يا ئەو كىزە ناسكۆلانەي ھۆلە
پازاۋەكانى شارە ناودارەكان كە بە تىلەي چاۋىك بە تىرى عشق

گرفنار ده بوونو له تاو شوخك ده ستیان له تهخت و بهخت و گشت
سامانی دونیا هه لده گرت .

و پرای مافی جیابوونه وه که پیاو تاکه خاوه نی بوو بیومه پیاو
مافی ژن هینانه وهی هه بوو ، به لام قوپر به سه ر بیومه ژن ، به ده گمن
هی وایان هه بوو جاریککی تر چاوی به پیاو بکه و یتنه وه . له هندستان
هۆزی تهوتو هه بوو ده بوو ژنیان له تهك لاشهی میردا خویان
بسوتین . زور دوور نه پوین بهر له سه ده یهك دوو میری هندستانی
له پوژیکدا تهواو بوون ، یه کینکیان حه فده و تهوی تریان سیازده
ژنی هه بوو . بیستونویان هه ر شه و پوژه له گهل میرده کانیان
سوتیران ، سی یه میان له هه ویکانی بهخت په شتر بوو ، له بهر
تهوهی سکی هه بوو پوژی سوتاندنی خرایه دواي ناوک برینی
کور په کهی که به شیري مه مکی دایکی زه یستانی شاد نه بوو .

نافرته بووه قوربانی یه کی تری ئاره زووی پیاوو یاسای
کومه ل ، بووه دارده ست بو زور کردنی سه روه ت و سامان و
فراوان کردنی زهوی و زارو په ره پیدانی تواناو ده سه لات . به
هزاران گولاله سوورهی ماله هزار له به ندیخانه هی کوشک و
ته لاری خواپیداوه کاندا به سیلو دیق وشک بوونه وه . چه ندان کیزی
ناسک و نازدار له بهر خاتری بسته زهوی یهك کرانه په رده ی شه و
ده عه جانی و جانه وه رانه وه که ره نگبې خواوه ندی گه وره له وینه یانی
کردیته یاساولی توقینه ری دوزه خ . که ژاوه و تهخته په وانی پازاوه

زۆر كچه مىرو پاشايان له نيشتمان و هاو زوبان دوور خسته وه . بۆ
ئهووى نه با خوانه كه رده زه بىرو زۆرى باوك و كاكيان كه ميك
بله قيت • ئەى چەند هەزار زارۆلەى سەر بيشكه بوونه ژنى مىردار
يا كچى دەم نه پوشكوتو بوونه نرخى ژنى براو ئامۆزا • قازانجى
هەموو ئەمانه بۆ پياو و زيانيان بۆ ئافرەت بوو •

ئافرەت بۆ پاراستنى خۆى به ناچارى فېرى مه كرابازى و
جامبازى ، نازو نووزو پرشتى به خەربار فرميسكى راست و درۆ
بوو ، كه چى ئەمەش بۆى بووه له كه • برىوا ناكەم زمان هەبىت
ئافرەتى نه كردىته مار •

كه وايت ئافرەت بۆ خۆى هەلنه گرىت بۆ ژيانى دوووم ، بهلكو
ئەمه خوايه له وه دونيا بجهستيه وه • له ئەهوروپاى سەده
ناونجى يه كاندا به هەزاران كيزۆلەى نازدار ئاودامان بهرگى سپىيان
پۆشى و خۆيان بۆ ئاين و كلنيسه تەرخان كرد • بهلام ئەوانيش
مروفن ، جارى وا هەبوو خۆيان پى نەدە گىراو و رەيان بەر دەدا •
زۆريان به قەرابەى مەى تالاولى ژيانيان دەپرە وانده وه • هى واشيان
هەبوو مەى دادى نە ئەدا ، كه ميك زياتر دەپرويشت • بەلگه
كۆنه كانى كلنيسه پرن له نمونەى سەيرى ئەو لاپەرەيسەى تىرى
تۆمارى گەورەى ژيانى ئافرەت • پاپا خۆى پىر بە دەم هاوارى
دە كرد دە يگوت دېرى ئاگاتا گشت ناوچه كەى پىس كردوو •
سالى ۱۳۰۰ پاپا بونيفيسى هەشتم بى سوود وىستى پادەيهك بۆ

ئەو جۆرە پەننارەنە دابىتە • يەككە لى بەلگە كانى كلىسە باسى
ئەو دە كات چۆن ئافرەتە كانى دىرى لىنكۆلن لە ئىنگىلتەرە نوپنەرى
پاىيان رىزگاۋ كىردو ھەر بە بەر چاۋى خۆپەۋە سۆتىدىان خوارد
• مردن دەست لە پاپواردن ھەلنە گىرن ، ئەمە لە كاتىكدا كە دەبوو
پۆزى ھەوت سەعات بە نوپۆرۇ سى سەعات بە خۆتىدەنەۋەى
ئىنجىلەۋە بەرنە سەر •

لە پاستىشدا كلىسە ھىچى بۆ ئافرەت نە كىرد ، دەستى بۆ
بىخراپەتە ناۋ كارى يەزدانەۋە مافى يە كسانى ئەودونىاشى لى
نەسەندەۋە • كلىسە دەستە خوشكانى تەننەت خواشيان بە زۆر
كىردە پىاۋ ! • كلىسە مەرىمى داكىكى عىسا نەبۋاىە بە جارىك قوپرى
بۆ ئافرەت دە گىرتەۋە ، چۈنكە ئافرەت بە لاي ئەۋەۋە لە پۆزى
ھەۋاى داىە گەۋرە يەۋە تاۋانبار بوو ، گۋاىە ھەۋا ئادەمى
بەپىرە گەۋرەى پىاۋى ھاندا سىۋە كەى بەھەشت بىخوات • بەۋ
پاتسەۋە كلىسە پىاۋە كانى خۆى ھان دەدا ژن نەھىتن ، بەلام
پاستە كەى دە يۋىست لە سەر ھىسى ئافرەت زەۋى وزارى فراۋانى
نە مىراتگر پارىزىت تا بۆ خۆى بگەپىتەۋە • كە پىاۋ شوۋلى لى
ھەل كىشا كلىسە پەھمى تىلسا يەۋە بەۋەى نەپەشت بارستى ئەۋ
شوۋلكەى مىرد ژنى پى داركارى دە كىرد لە چەند سانتىمىك
زىاتر بىت •

بەلى داركارى كىردنى ئافرەت بوۋە پىشە يە كى «بەرزى» پىاۋ •

نەك ھەر ئەو ، بەلكو دوای ئەوێ ژن بە زۆر كرايه كۆيلە
 ڤەقى و سەر كيشى بوونە سەنگى كيشانى پياوئەتى، ئەو پياو پياو بوو
 كە كەتر بايەخ دەدات بە ژنو ناو مأل ، وای نە كرايه لای
 دۆست و برادر دەبوو ژنانى • جگە لەو تا دەهات پياو لە ئافرەت
 دۇنيادىدە و شارەزاتر دەبوو ، بەو جۆرەش ژيانى ناو مأل ڤەونەقى
 نەما ، پياو لە بى تاقەتدا بو جىگە يەك دە گەڤا لە گەل ئەوانەدا كاتى
 تىدا بەریتە سەر كە وەك خۆى پياو و بە ڤادەى خۆى لە ژيان و
 دەور و بەر دە گەن • ئەمە بوو ھۆى پەيدا بوونى ديو خانى پياوان
 لە مألەو و چايخانە و گازينو مەيخانە لە دەرەو •

ئافرەتیش ھىچى بو نەمايەو ھاتوچۆى ناو بازار نەبىت • خوا
 ھە ئاگرىت لەمەدا ئەویش كەم جامبازى نە كرد ، ڤۆزى سى
 جار بو سەلكە پيازىك بچوايەتە دوكانان لای خۆش بوو • قەت
 دەستى بو پىلاو و بەرگى حازر نەدە برد ، ھەزارو يەك عەبى لى
 دەدۆزىنەو ھەر بو ئەوێ بە بيانووى پىوانەو ڤراو و چەند جارىك
 بچىتە دەرى ، بۆيە كاش بازارى كەوش و بەرگدروو بە درىزايى
 مېروو گەرم بوو • لە خۆو نەبوو كە بازارى ھەمامى ژنان
 ھەميشە لە ھى پياوان گەرمتر بوو • بى گومان پياو لە ئافرەت كەمتر
 قسە ناكات ، بەلام ئەمیان جىگەى وەك ھەمام نەبوايە شوپن نەبوو
 سكالای دلى خۆى تىدا بكات بۆيە كا سوپاس بو قىزەو غەلبە غەلبى
 كە « ھەمامى ژنان » ى كردە زاراو •

پیاو به لایه وه نهنگی بوو دهست بو ئهو کارانه بهریت که له
 تاو لهش قورسی خۆی به زۆر به سهر ئافره تیدا داسه پاندیوون •
 مندال هه لگرتن پاره ی تیدا بوایه بهر ئهوی نه ده خست • وه گو تر
 له ههر شوینیک ههر کاریک له بهر ههر هۆیه که داها تی زۆر بوایه
 په لاماری ده دا با ئهو کاره به پیتی نه ریتی ده ستردی کۆمه ل هسی
 ئافره تیش بوایه ، هیچ شهرمی پێ نه ده هات وه ک گۆل ده یکرد • له
 شاره گه وره کانی پۆمای کۆندا که هیزی کار زۆر بوو پیاو ناچار
 مالانی گه سک ده داو جلی ده شتو ده جووه سهر ته نوورو بهرگی
 ژنانه ی ده دوری و شتی ده چنی و بۆن و گۆلی ده فروشت •

له چین به پێچه وانه وه له بهر زۆری کرێکارو جوتیار ته نانته
 له کینگه و دارستانه کانی شدا هیچ جوړه کاریک بهر ئافره ت
 نه ده که وت • ئه مه نرخ ی ئافره تی چینی له هه موو شوینیکی تر زیاتر
 هینایه خواری • شاره زایان ده لێن ملیونه ها له کجانی چین له قۆبی
 (هۆپ) و پۆبارو ده ریاکاندا خنکیتراون یا سووک و ئاسان کراونه ته
 خۆراکی به راز • ئه وانه شیان که ژیانیان بو ده نووسرا له پرو لاواز
 چاوه پروانی مه رگی خوایان ده کرد ، تا خوشکیک به دم چه مۆله وه
 مستیک گه نمه شامی ده کرایه کۆشی براکه ی ده مستی ده قۆسته وه •
 له جهوت سالانه وه زه بری دایک به سه ر کورپه وه نه ده ما ، هیلکه
 زیڕین ده هاته پریری ئاغایانی ناو مال •

پیری و ناشرینی چنگیکی تریان کرده سهر مهینه تی ئافره ت •

ئافرەت دەبوو. کارئیکى وا بکات ھەمیشە لەبەر چاوى پياو جوان و گەنج بنوئیت ، بۆیە کا ئەوئەندەى عەقلى بۆ ماپۆو ھەمووى خستە کار تاو ھە چرچ و ئۆچى دەموچاوى بشارتەو ھە ، بۆنى پىرىى لە خۆى دوور بخانەو ھە • بەو جۆرە ئافرەت فىرى سوورو سپاوو مېخەك و عەترو سەل و دەموچا ھەلگرتن و دەیان بەندو باوى تر بوو ھە ھىز نى یە جارئیکى تر لى یانى دوور بخانەو ھە با بەشئیکىشیان بۆى خراب بن • لەتاو پىرى ئافرەت فىرى درۆسەكى گەورەش بوو : كەم کردنەو ھى تەمەن •

پەرۆشى جوانى واى لە ئافرەت کرد ئامادە بىت ئازارى دۆزەخ وەك شەكراو بنوئیت • پاشایەكى چىنى پتر لە ۲۶۰۰ سالى لەمەوبەر پى پچوكى ئافرەتى پى جوان بوو ، ئەم كفرە گەورەىە واى لە داىكانى گشت چىن و ماچىن کرد بکەونە جەر دانى پى مندالەکانیان بۆ ئەو ھى گەورە نەبىت • ئەو نەگبەتانه دەبوو دە دوازدە سالى بەسەر یەكەو ھە ئازارى پى ئەندازەى لە قالدانى پىیان بچىزن • سالى ۱۹۱۱ مىرى ناچار بوو بە پى ياسایەكى تايبەتى ئەو نەرىتە ناشرىنە قەدەغە بکات ، ئىنجا لە گەل ئەو ھەش ماو ھەكى تری پى وىست تا ئافرەتانی پۆژھەلاتى دوور دەستیان لى ھەلگرت •

ھەزاران سالى شوو کردنى كچى دانە دانە بە كورپى سەرو سەكوت ناشرىن یسا بەرەللا تىكەل بە زىانى پۆزانەى ھەموو كۆمەللىك بوو • كەچى زۆر دەگمەن وا پرىك دەكەوت لاوتىكى قۆز كچىكى پەزاقورس بخوازىت ، خۆ گەر ھاتو شتىكى وا پرووى

دا ئەوا بى گومان زۆر زانتيكى چاوبرسىى خۆى بۇ ميراتى كچه دەولەمەندىك ناو تەوہ • چىرۆكنوسى فەرەنسەيى نەناوبانگ بەلزاك (۱۷۹۹ - ۱۸۵۰) زۆر جار وەستايانە لىمەنى ئەو پراوكەرە ھەلپەرستانەى بۇ كىشاوين كە ديسان نىچىريان ئافرەت بوو •

جاران لە ئەوروپا زۆر وا پىك دەكەوت كچىكى ھەزار بۇ ئەوہى لە دەست ئىفلىجىكى دەولەمەند پرزگارى بىت دەبووہ پراھىيە • بە درىزايى مېتروو ھەموو ئالوگورپىكى ناو كۆمەل كەم يا زۆر كارىان كىردۆتە سەر بارى زىانى ئافرەت ، بەلام تا كۆتاي سەدە ناونجىيەكان ھىچ كاميان لەو بارەيەوہ نەياتوانيوہ بە پرادەى بەيدا بوونى پىوہندىى سەرمايەدارىى كارى تى بكن •

سەرەتايەكى نوئى

زىانى نوئى ئافرەت • ئافرەت و
كار • ئافرەت و خويندن • مادام
كۆرى • خەباتى ئافرەتان •
شۆپشى فەرەنسەو ئافرەت •
چىرۆكى خانمى لەندەنى •
داگىر كىردنى ھۆلى پەرلەمان •
ئافرەتان و كۆشكى سىپى •

لە كۆتاي سەدە ناونجىيەكاندا ، واتە لەگەل سەرەتاي چرۆ كىردنى پەيوہندىى سەرمايەدارىى و زۆر بوونى داخوازىيەكانى زىان ، ئافرەت رووى كىردە گەللك كارى نوئى • چەند دىپرىكى بارچەيەك ھۆنراوہى ئەو سەردەمە كە كەوتبووہ سەر زوبانى كىجان

دەتوانىت وئىنەى بارى قورسى رىانى ئافرەتى ئوسامان بە وردى بۇ
بكىشىت • ئەو ھۆنراوۋىيە بە ناۋى ئەو ئافرەتانەۋە كە ئاورىشمىان
دەچنى دەىگوت :

ئاورىشمى زۆر دەچنى
ھىچىشى لىئى ناپىنى
ھەزارىن ، پوتوقوتىن
ھەر برسىن و ھەر تىنۋىن
نانمان گەر دەسكەوت بەىان
ھىچمان ناپىت بۇ شىۋان

ۋەك ھەموو دىار دەىيەكى كۆمەلایەتى تر دەبوو بارى ژىانى
ئافرەتىش لە قۇناغى سەرمايەدارىدا لە زۆر پوۋە بگۆر دىرېت ،
تايەت دىۋاى شوپشى پىشەسازى كە كارىكى ئەوتۆى كىرد دەزگا
ئابورىيەكانى قۇناغى نوئى ئافرەتى شارىش راكىشە ناۋ پىزەكانى
خۆيانەۋە • بەلام ئەو ئال و گۆرە ئازادى و سەر بەستى نە كىردە
دىارى دەستى بۇ ئافرەت • ماۋەيەكى دورو دىرېت گەلىك نەرىت و
سەرئىچى قۇناغى دەر بەگى دەزبارەى ئافرەت ھەر ۋەك خۆىسار
مانەۋە ، ھىچ نەبىت ئەۋانەىان كە پىنگەى چەۋساندەۋەى زىاترى
ئافرەتىان بۇ سەرمايەداران خۇش دە كىرد •

ئافرەت ۋەك يىاۋ بوۋە كرىكارو دىۋاى فەرمانبەر ، بەلام نە
لە پوۋى كىرى و موچەۋ نە لە پوۋى مافى كۆمەلایەتى و
رووناكبرىيەۋە نىۋەى ئەۋى بۇ نەدەلۋا ، جگە لەۋەى ئەركى خاۋو

خیزانیشی وهك جاری جاران به سهر شانوه مایه وه • له بهر ئه وه
ئهو نووسه رانه ی ده لئین ئافرهت یه کهم قوربان ی شوپشی
پیشه سازی ی بوو له راستی دوور نه که وتونه وه •

سهره تای سهدی نۆزده له ولاته پیشکه وتوووه کان ئافرهت به
دهسته پروویان کرده فابریقه وه کارگه وه ده زگرا پیشه سازی یه
گه وره کان • به وینه له فهره نسه نیوه ی ئهو کریکارانه ی له
کارگه کانی چیندا کاریان ده کرد ئافرهت بوون که وهك هموو
کریکاره کانی تر پۆژی به لای که مه وه دوازده سعات کاریان
ده کرد ، زۆر جاریش ماوه ی کاری پۆژانه یان ده گه یشته بازده
سعات و زیاتر • سالی ۱۸۳۱ کریکارانی کارگه ی چینی ئاوریشمی
شاری لیۆنی فهره نسه که زوربه یان ئافرهت و مندال بوون هاوین له
سعات سیی پیش به یانه وه ده چوونه سهر کار تا تاریکایی شه و ته و او
داده هات ، زستانیش سعات یینجی به ره به یان تا یازده ی شه و کاریان
ده کرد ، واته پۆژی حه فده سعاتی ریک ده خزانه جیکاری تاریک و
ته پوتوو شایه وه بۆیه کا ژماره یه کی زۆریان به دیق مردن •

برسیتی و نه بوونی پالیان به ئافره ته وه نا پروو بکاته ههر
شوینیک پولیک زیاتری لی هه لکریت • له ئینگیلته ره به ههزاران
ئافرهت بوونه کریکاری کانه خه لوزه به ردینه کانی لانکشایه رو
یۆرکشایه ر • چه وساندنه وه ی نامرؤفانه ی ئهو ئافره تانه سهرنجی
هموانی راکشا • له یه کیک له و راپۆرتانه دا که سالی ۱۸۴۲

دهرباره‌ی کاری نافرته له کانه خه‌لوزه‌کانی ئینگیلته‌ره‌دا دانراوه
 بی که‌مو زیاد ده‌لیت‌ته‌و نافرته‌تانه ناچار ده‌بوون وه‌ک سه‌گ له‌سه‌ر
 ده‌ستو بی به‌سکه‌خشی عه‌په‌بانه‌کن به‌دوای خویاندا پرابکیشن •
 ته‌و کچانه‌ی ته‌مه‌نیان له‌ده‌سال که‌متر بوو کاری کردنه‌وه‌و
 داخسته‌وه‌ی باگوره‌کانیان ده‌دانی ، ته‌و زاپوولانه‌به‌ر له‌هموان
 ده‌هاتنه‌سه‌ر کارو دوای هموان ده‌گه‌پانه‌وه‌مائی • گه‌رمای بی
 مه‌ندازه‌ی کانه‌کان ژنو پیاوی ناچار ده‌کرد پیکرا به‌پوتوقوتی کار
 بکه‌ن • شایانی باسه‌شه‌ش سه‌ده زیاتره‌نافرته‌تی ئینگیلز له‌کانه
 خه‌لوزه‌به‌ردینه‌زوره‌کانی باشووردا کار ده‌که‌ن •

چ لیره‌و چ له‌شوینی تر نافرته‌ت وه‌ک پیاو کاری ده‌کردو به
 پاده‌ی ته‌و به‌ره‌می پیشکesh ده‌کرد ، که‌چی له‌گه‌ل ته‌وه‌ش زور
 ده‌گه‌من کرئی ته‌و له‌نیوه‌ی کرئی پیاوتیده‌به‌پری • مه‌راییی که‌ران ،
 ته‌وانه‌ی وشه‌و بیر ده‌فرۆشن ، ده‌ستوبرد پاکانه‌ی ته‌م جیاوازکاری‌به
 ناشرینه‌یان له‌چه‌ند پرسته‌یه‌کی یته‌و داپرژراودا پیشکesh کرد :

نافرته‌ت وه‌ک پیاو ته‌رکی به‌خپو کردنی که‌سی به‌سه‌ره‌وه‌نی‌یه‌!
 ته‌و زانا « پایه‌بلندانه » ته‌نانه‌ت بیوه‌ژنه‌کانیشیان له‌بیر خویان
 برده‌وه‌ا •

نافرته‌ت دیسان په‌نای برده‌به‌ر مه‌کرو جامبازی‌ی: ژماره‌یه‌کیان به‌ر
 له‌وه‌ی دامه‌زرین خویان ده‌کرده «پیاو»، تاس‌و لووس سه‌ریان ده‌تاشی‌و
 چاکه‌ت و پانتۆلیان له‌به‌ر ده‌کردو مه‌مک‌داره‌بی به‌خته‌کانیان توند

سینه‌ی خۆیان ده‌پێچاو ده‌نگی خۆیان گپ ده‌کرد تا بگه‌نه « پایه‌ی
پیاو‌تیی به‌لکو ئه‌مه‌ خوایه به‌ ئاواتی پۆزانه‌ی کرێکاری پیاو بگه‌ن
که ئه‌ویش بۆ خۆی بێ ئه‌ندازه کهم بوو .

که‌می پۆزانه ئافره‌تی لای خاوه‌ن کارگه‌کان «خۆشه‌ویست»
کرد ، زۆر جار وای لێ ده‌کردن بیانگۆرپه‌وه به‌ پیاو ، تابه‌ت
به‌وانه‌یان که سه‌رکیشی‌یان ده‌کرد . ئه‌مه‌ بووه هۆی دروست بوونی
پقو کینه‌و دووبه‌ره‌کی له‌ نێوان کرێکاری ئافره‌ت و پیاو . ماوه‌یه‌ک
کرێکاری پیاو به‌ گه‌رمی داوای ده‌کرد نه‌هیلسری ئافره‌ت توخنی
کارگه‌کان بکه‌وێت ، ده‌یانگوت شوێنی ئاسایی کاری ئافره‌ت ، هه‌ر
کارێک بێت ، ته‌نها ناو ماله .

ئافره‌ت له‌ زۆر مافی تر بێ به‌ری کرا . بۆ ته‌مه‌نی می‌ژوو
ده‌بێت بلێن تاوه‌کو دوینی ئیوارێ ئافره‌ت مافی خۆبندنی نه‌بوو .
تۆ بلێت مێینه له‌ نێرینه که‌متر تینووی خۆبندنه‌واری بویت ؟
که‌چیکێ پۆلۆنی له‌ سه‌ده‌ی چوارده‌داو ده‌سته‌ خوشکیکی ئیسپانی
له‌ سه‌ده‌ی خه‌فده‌دا گوتیان هه‌ر که‌سیک شه‌کری وای شکاند سه‌ری
دای له‌ به‌رد ! هه‌ردووکیان هێند تینووی خۆبندن بوون به‌ به‌رگ
خۆیان کرده‌ کوپ ، ئه‌و پۆزه‌ی به‌و جووره‌ گه‌شته‌ به‌ر ده‌روازه‌ی
زانکۆ پێ‌یان وابوو جیهانیان پێ به‌خشاوه . یه‌که‌میان به‌خت بۆی
نه‌هینا ، باش دوو سال خۆبندنی ریکوپییک پۆزیکیان به‌رزای
سینه‌ی سه‌رنجی سمیل باپه‌رکانی راکیشا که به‌ هۆها زانکۆ به‌ده‌ریان
کرد ! .

باش دەورو بەری نیو ھزار سأل نہوہی ٲو کٲژہ ناچار
بوون دیسان لہ پؤلونیا زانکویہ کی نہٲنی گیہرپوک دابمہ زرٲنن کہ
دواپوژی یہ کیکیان پر بہدہم ھاواری کرد : شہرمہ ٲافرہت لہ مافی
خوٲندن بی بہری ی بکریٲ • ٲو یہ کہ زانای گہورہ ماری کوٲری
بوو کہ پیاوان بہ شانازی یہوہ سالی ۱۹۱۱ لہ سہر سینی زیٲر
خہلاتی نوبلیان ٲیشکەش کرد •

بہ ھمان دەستوور ٲافرہت مافی نہبوو نہ خوٲی و نہ کہس بو
پەرلہمان ھلبزیریٲ • لہ زور شوٲن مافی میراتیشی نہبوو ، بہلکو
ٲارہقی ناوچہوانی ھی خوٲی نہبوو •

بی مافی ناپوہواو جیاواز کاری بی ٲنہدازہ ٲافرہتیان خستہ
سہر ٲیگہی خہباتی بی وچان لہ ٲیناوی یہ کسانیدا • سہرہ تا ٲو
خہباتہ کوکو ٲریکخراو نہبوو ، ناپرہزایی ٲافرہت لہو جوٲرہ کردارو
ٲرفنارانہدا خوٲی دہنواند کہ چہند نمونہ یہ کیمان لہ لاپہرہ کانی
ٲیشودا خستہ بہر چاو • خہباتی بہرہ بہرہ ٲەرہی سہندو قالبی
خوٲی وەرگرتو بہو جوٲرہش تیکہل بہ زیانی سیاسی گہلہ
ٲیشکەوتووہ کانی جیہان بوو •

یہ کہم جار ٲافرہت لہ ٲوژگاری شہری سہر بہ خوٲی گہلی
ٲہمہریکادا (۱۷۷۵-۱۷۸۳) دہنگی بہرز کردہوہو داوای مافی
ھلبزاردنی کرد ، تاپہت دوا ی ٲوہی شان بہ شانی براکانی ھاہہ
ناو کوٲری خہباتہوہو بہ ٲوہپری لہخو بوردنہوہ ٲیگہی بو

سەرفرازیی گەلو ئازادیی نیشتمان خوۆش کرد • هەنگاوی
داهاووی گەورەیی ئافرەت لەم مەیدانەدا بەر پۆزگاری شوۆرشی
فەرەنسە کەوت کە پۆزی چوار دەیی تەمموزی سالی ۱۷۸۹ یە کەم
ئالای بە سەر قەلای باستیلهووە کەوتە شەکانهووە •

ئافرەتانی فەرەنسە لە زوربەیی روداوەکانی شوۆرشدا
بەشدارییان کردو دەوریان لە مەوگەرکردنی سەرکەوتیدا بینی •
دەورو بەری ۸ هەزار ئافرەتی سەوزە فرۆشی بازارەکانی پاریس و
خوۆشکە کریکارەکانیان پۆزی پینجەم و شەشەمی تەشرینی یە کەمی
سالی ۱۷۸۹ بۆ نسان و ئازادیی هیرشیان بر دە سەر کوۆشکی
قیرسای ناودار ، ئەو پۆزەیی جەنابی ماری ئەتوانیتی سازادە داوای
کرد بە کیککی گوۆزدار قۆرەیی سکی ئەو هەزارانە بوو سستین ! •
نووسەری ئەوتۆ هەیه دەئیت شوۆرشدا زۆر گەورەن ، بە پرادە یە ک
نووسەری ئەوتۆ هەیه دەئیت «پاستە پیاو باستیلی گرت ، بەلام
ئافرەت ولاتی ئازاد کرد ، •

ئافرەتانی فەرەنسە لە پۆزە گەورەکانی شوۆرشدا بوۆ خوۆش
چالاکانە هاتنە دەست • هەر لەو پۆزانەدا بوو کە یە کەم گوۆفارو
یە کەم یانەو یە کەم پریکخراوی ئافرەتان لە میژوودا سەریان دەرهینا
ئافرەت لە فەرەنسەیی شوۆرش تیکەل بە کوۆری پریکخراو
سیاسی یە کانش بوو ، لە هەر شوۆین بوۆی بلوایە داواکانی خوۆی
پیشکەش دە کرد کە ئەوساکە بریتی بوون لە مافی خوۆندنو

هههه بئزاردنو جيا بونوهه له ميردو چهند داوايه كي تىرى لهو
جوړو بابته •

به داخهوه ديسان بههاري ئافرهت زور كورت بوو ، هه مووى
به سهر به كه وه پيښج سالى نه برد كاتيك سهر دارانى شوپشى گه وره
فهره نسه له هه لوه ستيان به رامبه رزن پاشگهز بوونه وه و كوټاي سالى
۱۷۹۳ فهرمانى داخستى سهر تاپاي يانه و پيڅخراوه كاني ئافره تانايان
دهر كرد •

ئهم كار له سهر دارانى شوپشى گه وره ي فهره نسه چاوه پروان
ده كرا چونكه زور به ي هه ره زور يان هيشتا به كسنى ئافرهت و
پياويان پي هه زم نه ده كرا • سه رو كي نه نجومه نى نيشتمانى ز كه
به كيك بوو له پياوه گه وره كاني شوپش پووى ده مى كرده ئهو
دهسته ئافره ته ي به خيړى وهك پشتيوان په نايان بو هينا بوو ، به
گرژى به كه وه فهر مووى : « بوچ سروشت مه مكي پي به خشيوين
تا ئيمه شير به ينه زار پوله كانمان ؟ » (۱) • مه به ستى فهر مايشته كه ي
جه نايى سه رو ك ئاشكرايه : سروشت ئيمه ي پياوى بو ده ره وه و
تيوه ي ئافره تى بو ماله وه دروست كردوه •

به لام تازه كار له وه ترازا كه س بتوانيت تا سهر خوى له بهر
لشواوى خه باتى ئافره تاندا بگريت كه هه ر پوژهى له شوپش و هه ر
جاره ي به شيوازيك خوى ده نواند • هيشتا فهر مانره وا يانه نوپى

(۱) ئهم قسه يه هى جان چاك رۆسو يه •

فهره نسه بېريارى داخستى يانه كنى ئافره تانيان مۆر نه كړدبو كه كه مېك لهو لاي سنوورى پوژنارزاي فهره نسه وه ، له ئينگلته ره دهنگى زولالى ئافره تيكى په روښ بو مافى خوښكاني بهرز نووه . سالى ۱۷۹۲ له لهندهن ماري وولستونكرافت (۱۷۵۹-۱۷۹۷) كميكي به ناوى « بهرگرى له مافى ئافره تان » هوه بلاو كرده وه كه تيدا زور به گرمى و به پشتيوانى به لكه مىزوويى و قسه و به اوردى ورد داواى ده كړد بى دواخستن مافى په واى ئافره ت بدرت . كتيه كهى ماري كه ده ستوربد وه رگيردرايه سهر چند زمانيك له زور ولانى نه وروپا دهنگى دايه زه و بووه هوپه كى ياريدهرى گرنگى تر بو دروست بوونى بزوتنه وهى ريكرخراوو سهر به خوئى ئافره تان .

يه كه م بزوتنه وهى ريكرخراوى ئافره تان به ناوى « فيمينيزم » (Feminism) هوه ناسرا كه له وشهى « فيمينا » (Femina) ي لاتينى به وه كه واتاى ئافره ته ، وه رگيراوه . له فهره ننگى زمانه پوژنواويى به كاندا « فيمينيزم » (بزوتنه وه له پنازى به كسانى ئافره تاندا) ده كه نيست . هم بزوتنه وهى به ، وهك وتمان ، له گه ل شوپشى كه وروهى فهره نسه دا زياتر خوئى گرت و دوا به دواى نه و بهلى هاويشت .

ئامانجى سهره كى « فيمينيزم » برىتى بوو له جئى به جئى كړدى به كسانى ئافره ت له گه ل پياودا . سهره تا لايه نگرانى « فيمينيزم »

ئەو يەكسانىيەيان بە تەرازووى خويندەن دەكېشا ، گەورەترىن ئامانجى ئافرەت بە لايانەو جى بەجى كەردنى يەكسانىيە بوو لەو مەيدانەدا • لەگەل بەرەو پېشچوونى پېشەسازىيە و بەرەسەندنى كارى ئافرەتدا ئامانجەكانى بزوتنەوئەي يەكسانىش زياتر بوون ، ئىنجا لايەنگرانى داواي يەكسانىيە ئافرەتيان دەكەرد لە كارو كرىدا ، داوايان دەكەرد دەرگاي هېچ كارو پېشەيەك لەبەر دەم ئافرەتدا دانەخرىت • پاش ماوئەيەك داواي مافى يەكسانىشتيان لە مەيدانىيە سىياسىدا كەرد كە هەزاران سالى لەسەر پياو تا پۆكراو •

ئافرەت بوو خۆشى پۆز بە پۆز زياتر تىكەل بە ژيانى سىياسىي دەبوو • بە وئىنە لە سىيەكانى سەدەي نۆزدەدا ئە ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەريكا نزيكەي ۱۰۰ كۆمەلەو پرىنكخراوى ئافرەتان چالاكانە خەباتيان دژى پزىمى كۆيلەيى باشوور دەكەرد كە ئەو سالانە بېوئە مەسەلەي سىياسىي يەكەمى گەل و نىشتان • هەر ئەو دەورەبەرە ئافرەتانى ئىنگىلتەرە تىكەل بە خەباتى كرىكاران و دەستەو چىنەكانى تر بوون و زۆر بە توندى دژى ئەو باجو سەرئانە زۆرانە وەستان كە بېونە بارىكى قورس بە سەر خۆيان و خاوخىزانىانەو •

شۆرپە گەورەسى ئەوروپا لە ۱۸۴۸ و ۱۸۴۹ دا ھىندەي تر ئافرەتيان بزواند • ژنانى فەرەنسە دىسان چەند يانەيەكى سەر بەخۆيان دامەزراند كە داواي يەكسانىيە سىياسىيان دەكەرد •

هەر ئەوساش کەرتکاری ئافەرەت لە فەزەنسە یە کەم پڕیکخراوی
تایبەتی خۆیانیان دامەزراند •

سالی ۱۸۴۸ لایەنگرانی بزوتەووی یە کسانیی لە ولاتە
یە کگرتوووە کانی ئەمەریکا یە کەم کۆنگرەیی ئافەرەتیان لە میژوو دا
بەست و تۆماری مافی ئافەرەتیان بلاو کردەووە کە بەلگە یەکی گرنگی
میژوووی بزوتەووی ئافەرەتانه • لەوساوە بەستی کۆنگرەیی سالانەیی
لایەنگرانی مافی ئافەرەتان بوووە کاریکی ئاسایی •

همان کات ئافەرەتانی بەریتانیا کەوتنە داواکردنی مافی
هەلبژاردن ، تایبەت لەو سەردەمەدا بەرلەمانی ئینگلیزی بوو خۆی
خەریکی چاککردنی یاسای هەلبژاردنی گشتیی بوو • سالی ۱۸۶۷
ئافەرەتانی بەریتانیا داوا یەکی پەسەمی یان پیشکەش بە میری کرد
کە تێیدا داوای مافی یە کسانیی هەلبژاردنیان دە کرد •
پەت کردنەووی ئەو داوایە پالی بە ئافەرەتانی چەند شارێکی
بەریتانیاوە نا ژمارە یە کۆمەلەیی داواکردنی مافی هەلبژاردن
دابمەزرین کە زۆری نەبرد لە « یەکیەتی نیشتمانیی ئافەرەتانی
بەریتانیا » دا کۆبونەووە • سالی ۱۸۶۹ ئافەرەتانی نیویۆرک و بوستن
ریکخراوی سەربەخۆیان دامەزراند • زۆری نەبرد کە ئافەرەتانی
ئەلمانیای سوێسەر و نەرویج و دانیمارک و کەنەدەو فەرەنسە و ئیتالیا
یە کە لە داوای یە کە ئەوانیش پڕیکخراوی تایبەتیان بوو خۆیان
دامەزراند •

سالی ۱۸۸۸ ئافره تانی ئەمەریکا هەنگاوتیکی گرنگی تر بو
 پێشەوه چوون بەووی « ئەنجومەنی ئافره تانی بولآته یه کگرتوووه کانی
 ئەمەریکا » یان دامەزراند • هەمان سال و دیسان بە هاندانی ئافره تانی
 ئەمەریکا « ئەنجومەنی ئافره تانی جیهان » دروست بوو • سالی
 ۱۹۰۴ یس « یه کیه تی ئافره تانی جیهان بو خەبات له پیناوی یه کسانیی
 هەلبژاردندا » دامەزرینرا (ئیسته ناوی بووه به یه کیه تی ئافره تانی
 جیهان - لایه نگرانی یه کسانیی ماف و ئەرك) •

زۆر ئافره تی لێهاتوو چالاکانه تیکه ل به بزوتنهووی یه کسانیی
 ئافره تان بوون ، وه ک نووسه ری فه ره نسه ییی به ناوبانگ جۆرج ساند
 (۱۸۰۴-۱۸۶۷) که زوربه ی چیرۆکه کانی (فلانتینا و لیلیا و جاک و
 ئەوانی تری) بو باسی باری ناله باری ژیا نی کچ و ژنی ته رخا ن کردوون •
 شایانی باسه چیرۆکه کانی جۆرج ساند تا ئیسته ش سه رنج
 پاده کیشن •

ئەم جۆره چالاکی یانه هینده ی تر ئافره تانی ئەوروپا و
 ئەمەریکایان وریا کرده وه ، تایبەت روداوه کانی پوژرا نه ی ژیا نیس
 ئەوه نده ی تر ده یبزواندن • لیره دا پرسیا ریکی په وا خۆی قوت
 ده کاته وه : ئاخۆ کام تاریک په رست بیت ماف نه داته ماری
 وولستونکرافت و جۆرج ساندو ئەوانه ی وه ک ئەوان داوا ی
 یه کسانییان بو ئافره ت ده کرد ؟ • ئەم چیرۆکه کورته ی ژیا ن بو
 ئەو جۆره که سانه ده گیرمه وه که خوا م بکات نه بن :

خانمی لهندهنی ئەو بەیانێی یە خۆی تاس و لووس داو جزدانێ بە
 پارە ئاخنی و بە لەنجەو لار بەرەو بازار کەوتە ری • پێی وابوو خوا
 جوانیکی تری وەك ئەوی دروست نەکردوو • خوا هەلناگری
 بەژنو بالۆ بۆنو بەرامەمی سەرنجیان پرا دەکێشا • خانم هەولێ دەدا
 وا نیشان بدات سەیری کەس ناکات ، بەلام لە زێرەو بە پەنجە
 ئەوانەمی دەبژارد کە زیاتر لێی ورد دەبنەو • • پێگەمی بازار دوو
 هیند دوور بوایە بە خەیاڵدا نەدەهات • لە کوگا کان دەگەن دەستی
 بۆ شتێک دەبرد ، خۆی کەمی نەبوو • لەپەر دەستێک جلی گەپانی
 گرانبەها سەرنجی پراکێشا ، بێ سەوا فەرمانی پێچانەوێ دا • کە
 دەستی برد پارە کەمی بدات حەپەسا ، جزدانە کەمی بوولی سووری
 تیدا نەماوو • قیزەو هاواری خەلکی بەسەردا دابارانە • زۆری
 نەخایاند پۆلیسی وریای بازار پارەمی دۆزی یەو ، بەلام خانمی لهندهنی
 نەیتوانی هیچی لێ وەر بگریتهو ، یاسا دەیگوت پارە هی پیاو نەك
 ئافرەت ، دەبوو مێردە کەمی لە تەکیدا بجێتە پۆلیسخانە بۆ
 وەر گرتەوێ •

ئەم کارە بە هەر تەرازوویەك بیکێشیت لە گەل عەقدا
 ناگونجیت ، کەچی تا سەدە یەکیش لەمەوبەر پۆز نەبوو
 پێشکەوتوترین کۆمەلێ ئەوروپا چەند پوداویکی لەو جۆرەمی خانمی
 لهندهنی بە خۆیەو نەبینت ، ئەوێ هیندەمی تر ئافرەتی شتێگەر
 دەکردو پالی پێو دەنا سوور بیت لەسەر داوا کردنی مافەکانی ، تا وای
 لێ هات کەوتە سەر پێگەمی خۆنیشاندان و کرداری تری سەرنج

پراکیش • کار گەشت بەوەی دەورو بەری کۆتای سالی ۱۹۰۸ دەستەبەك ئافرەتی خوین گەرم بارەگای پەرلەمانیان لە لەندەن گرتو هەر یەكەیان بە زنجیریکى قەفە ئەستوور توند توند خۆیان بە کورسی یەكانی ناو هۆلی کۆبونەووە بەستەو • بە پۆلیس و بە ئاسنگەر بە چوار سەعات ئینجا توانی یان بیانکەنەو •

هەر ئەو دەورو بەرەش بوو کە هاوئەكانی ئەو ئافرەتە لە ولاتە یەكگرتووە كانی ئەمەریكا بۆ ماوئەبەك هەر پوژرە دەستەبەكیان لە واشنگتۆنی پایتەخت دەچونە بەر دەرگای « كۆشكى سپى » و كشو مات بۆ دەنگ بە سەرماو بە گەرما تا خۆر ئاوا دەبوو دەوستان • سەرەتا فەرمانرەوایانى ئەمەریكا خۆیان لى گیل دەکردن ، لەوان وابوو بەو جۆرە وەپس دەبن و دەست هەلەگرن • كە خۆ گیل كردن دادى نەدا پۆلیس بە بیانووی تىكدانى هاتوچۆو جارو بار بەك دوانىكیان لى دەگرتن و لە واشنگتۆنیان دزور دەخستەو • هەرچۆنەك بوو ئافرەتانی ولاتە یەكگرتووە كانی ئەمەریكا بەو كارەیان سەرنجى پرای گشتىیان پراکیشاو بە كار بە دەستانیان سەلماند كە ئامادە نین بە هیچ جۆرەك دەست لە خەبات هەلگرن •

پەرەسەندنى بیرو باوەرپی سۆشیا لیزم كە بە یەك چاو سەیری ئافرەت و پیاو دەكات بوو هۆبەكى تری بەهێز بوونى بزوتەووی ئافرەتان بەر لەوەی سەدەى نۆزده كۆتای بیت • وەك دواى باسى

ده کهین زاناو خه باتکه رانی ئهم پربازه بوه ستایانه مهسه لهی بی مافی
 ئافره تیان تیکه ل به خه باتی سیاسی پوژانهی کومه لانی خه لک کرد ،
 ئهو کارهی سه ره تایی ئازادی ئافره تی نزدیکتر خسته وه .

تیشکی ئازادی

مافی خویندنو هه لبراردنو
 جیابوونه وه . یه کهم دوکتورو
 پاریزه ری ئافره ت . داهاتی
 سالانه ی ئافره تی ئهمه ریکا .
 ئافره تانی ژاپۆنیسا . ئافره ته
 خراپه کانی به غدا . کیشهی
 جیابوونه وه . هیتله رو ئافره ت .
 ئافره ت لای ئهرستوو رۆسو .

گشت ئه وانهی باسمان کردن به سه ر یه که وه ، بی گومان
 له سه روو هه موشیانه وه خه باتی بی وچانی ئافره تان خویمان ، پینگهی
 سه رکه وتیان بو مه سه له ی په وای ئافره ت خووش کرد .
 فه رمانه وه وایانی ولاته پیشکه وتوووه کان یه که له دوا ی یه که ناچار بوون
 دان به چه ند مافیکی گرنگی ئافره تدا بنین که وا له خواره وه چه ند
 نمونه یه کیان لی ده خهینه بهر چاو :

● سالی ۱۸۴۷ له به ریتانیاو سالی ۱۸۷۴ له ولاته یه کگرتوووه کانی
 ئهمه ریکاو سالی ۱۸۹۲ له فه ره نسه به پی یاسا ماوه ی کاری

پوژانهی ئافرهت کرایه ۱۰ ساعات (۱) • ئەمه بی گومان
 ههنگاوێکی گهوره بوو بهروه پیشهوه ، تایهت گهر ئهوه
 بپینهوه یاد که بهر لهو سالانه زۆر جار ئافرهت نزیکهی ۱۵
 سعات و زیاتریش کاری ده کرد • دوا به دواي ئهوه باری
 کاریشی که مێک چاک کرا • له سالی ۱۸۸۰وه ئافرهتانی ولاته
 به کگرتووه کانی ئەمه ریکاو له سالی ۱۸۸۹وه ئافرهتانی ئینگلیز
 ده یاتوانی بینه ئەندامی ئەو پڕیکهراوانه ی بهر لهوه له سه ر
 کرێکاری پیاو تا پۆ بوون •

له نیوهی دووه می سه ده ی نۆزده وه له ولاته پیشکه وتوووه کان
 ده ست کرا به دامه زرانندی قوتابخانه ی ناوه ندی کچان که تا
 ماوه یه کی زۆر مامۆستا کانیان پیاو بوون ، هه ر کچه ی ده بوو
 یه کێک بیگه ئیت و بیاته وه • سه ره تا لیدوان و پرسینه وه لهو
 قوتابخانه دا نه بوو نه با بینه هۆی دروست بوونی پتوه ندی
 له نیوان مامۆستای پیاو و قوتابی کچدا • کچان هه ر گویان
 ده گرت •

سالی ۱۸۴۰ زانکۆی زویرینخ پڕیگه ی وه رگرتنی کچانی دا ،
 به لام له زۆر ولات بو ئه وه ی کچو کور تیکه ل نه بن ده زگای
 خویندنی به رزی سه ربه خو بو کچان کرایه وه • به ره به ره

(۱) له فه ره نسه سه ره تا رۆژی کاری ئافرهت کرایه یازده سعات و
 دوا یی له سالی ۱۹۰۴وه کرایه ده سعات •

زانکو ناولداره کانی تری جیهان دەرگه یان بو کچان کرده وه ،
به لام تا ماوه یه که وه رگرتیان ده بووه هوی دروست بوونی
کیشهی گه وره ، جاری وا هه بوو کورپان قاپی یان له کچان
ده رگرت و نه یانده هیشت بچه ژوره وه .

● سالی ۱۸۵۸ ژنی ئینگلیز مافی جیا بوونه وهی له میرد پی
به خسرا .

● سالی ۱۸۶۹ شه و ئافره ته ئینگلیزانهی باجیان ددها مافی
هه لزاردنی ئەندامانی شاره وانی یان وه رگرت .

● سالی ۱۹۱۸ هه ر ئافره تیکی ئینگلیز ته مه نی له ۳۰ زیاتر بوایه و
ده رچووی زانکو یا کری گرتهی خانویه که بوایه ده تیوانی
له هه لزاردنی گشتیدا به شدار بیت . سالی ۱۹۱۹ ئافره تانی
ئه له ماویا وای ئەوان به سالی ئافره تانی ولاته یه کگرتووه کانی
ئه مه ریکا هه مان مافی هه لزاردنیان وه رگرت .

● له نیوهی یه که می سه دهی نۆزده دا پینگه به ئافره تانی ولاته
یه کگرتووه کانی ئەمه ریکا درا بینه ماموستا . وای ئەوان به
ماوه یه که ئافره تی ئینگلیزیش هه مان مافی وه رگرت . شه
هه نگاوه پینگهی خوش کرد که یه که له وای یه که ده رگای کاری
تریش بو ئافره ت بکرتته وه .

● سالی ۱۸۴۸ مافی مولکی یه ت درا به ژنی میرداری ولاته
یه کگرتووه کانی ئەمه ریکا .

● ئافره تانى فەره نسه سالى ۱۹۰۷ مافى خەرج كوردنى موجهو كرىي خويان پى درا ، تا ئو ساله داهاتى ئافرهت مولكى پياو بوو ، بو ئو دەشيا هموو پارەي ژنه كەي له مەيخانە كاندا بسوتىت ، بەلام خوي كه به ئاره قى ناوچه وان پەيداي دە كرد بوي نه بوو دەست بو پولكى بەریت .

هیچ گومان له وەدانى به وەرگرتنى ئەم مافانە هەنگاوى گەورە بوون چ له ژيانى ئافره تدا به تايه تى و چ له ژيانى كۆمه لدا به گشتى . بەلام له گەل ئەو هەش ئەم مافانە ناتەواو بوون و بەو جۆرە لەوانە نەبوون يە كسانى ي پاستە قینه بو ئافرهت مسۆگەر بكن ، بويه كا ئافرهت ناچار دەستى له خەبات هەلنە گرت .

نومەنى ناتەواوى ئەو مافانە زۆرە . بە وینه ياسادانەرى ئینگلیز ناماقولئى يەكى گەورەي كردبوو بەو هەمى مافى هەلزاردنى دابوو تەنها ئەو ئافره تانەي تەمەنيان له ۳۰ زیاتر بوو له كاتىكدا ئەو تەمەنەي بو پياو هینابووو سەر ۲۱ سالان . وا ديارە بەلای ئەو وە جياوازی نىوان تەمەنى عەقلى پياو ئافرهت يەك دەرسى بوو ! ئەو كارە بە پادە يەك ناشرين بوو كه ميرى بو خوي دواى ۱۰ سال ناچار لى باشگەز بوو . وا ديارە برادە رانى ئەو ئینگلیزە له فەره نسه پيوستيان بە سەد سال لىكۆلینه وە بوو ئەو هەمى مافى هەلزاردن بەدەنە ئافرهت ، چونكه له سالى ۱۸۴۸ وە ئەو باسە هاتە گۆرپى بەلام تاوە كو سالى ۱۹۴۴ بريارى له سەر نەدرا .

پراسته ئافره تی ئینگلیز ، وهك وتمان ، سالی ۱۸۵۸ مافی
جیا بوونه وهی له میردی خراب وهرگرت ، بهلام تا سالی ۱۹۳۸ ،
واته له ماوهی ۸۰ سالی په به قدا ئه و مافی ئافره ت له هی پیاو زور
که متر بوو .

زانکۆکانی ئه وروپا و ئه مهوریکا په که له دوای په که وتسه
وه رگرتنی قوتابی کیج ، بهلام دوای ده رچوونیان سه ره تا ئه و کچانه
تووشی هزار بینه و به ره ده بوون تا کاریکیان ده ست ده که وت .
په که م ئافره تی فهره نسه بی که سالی ۱۸۷۵ دوکتورای له کاری
پزیشکیدا وهرگرت پاش حه فده سال چاوه پروانی ئینجا دامه زرا .
برپاری دامه زرانی ده سته خوشکیکی پاریزه ری سی سالی خایاند .

زووربه ی ئه م کۆسیانه که له گه ل عه قل نه ده گونجان بوونه
به شیک له میژووی رابوردبووی بزوتنه وه ی ئافره تان . خه بانسی
ئافره تان و پروونا کیره شوپشگیره کان زور به ره می تریان دا ، بوونه
هوی پساندنن گه لیک عه لقه ی تری کۆت و زنجیری ئافره ت . وهك
دیمان ئافره ت له ولاته هه ره پیشکه وتوووه کانی جیهاندا تا دوای شه پی
په که می جیهانیش له مافی هه لئاردن و خو پالاوتن بی به ری ی بوو ،
بهلام ئه م دیمه نه به خیرایی گۆرپا : سالی ۱۹۱۷ ئافره تانی ته نها ۶
ولات (نهمسه و نیوزیله نده و نه رویج و دانیمارک و فینله نده و ئایسله نده)
مافی هه لئاردنیان هه بوو ، له ماوه ی جوار سالدئا ئه و ژماره یه
گه یشته ۱۷ ، بهلام سالی ۱۹۷۰ گه یشته ۱۲۱ ، واته لهو سالدئا

ئافرىقانىي ۱۲۱ ولات مافى ھەلبۇزاردن و خۇپاللاوتىيان ھەبوو • ئافرىقانىي
لە جاران زياتر سەربەست بوو ، خوئىندەوارو فەرمانبەرى لە ناودا
زۆرتەر بوو •

لەگەل ئەوھش تا ئىمپروۆكە ناتوانىن باسى يەكسانىي تەواوى
ئافرىقانىي و پياو لە زوربەي ولاتە پىشكەوتووۋە كاندا بىكەين ، چ جاي
سەرتاپاي ولاتە دواكەوتووۋە كان • بۇ پوون كوردنەوھى ئەم پراستىيە
دىسان پەنا دەبەينەوھ بەر چەند نەمۇنەيەكى مانادار • سەرتاپاي
حەفتاكان لە بەرىتانىيا ۹ ملتيون ئافرىقانىي كارىيان دە كرد ، لەمانە تەنھە
مليون و نيويكيان موچەو كرئىيان وەك ھى پياو بوو ، ئەوانى تريان
لە يەك جۆر كاردا لە پياو كەمترىيان وەردە گرت • لە شەستە كاندا
لە ولاتە يەكگرتووۋە كانى ئەمەرىكا تەنھە لە ۵٪ ئەو ئافرىقانىيە
كارىيان دە كرد داھاتى سالانەيان وەك داھاتى مام ناوۋەندىي كەسىكى
ئەمەرىكايى بوو • ھەر لەوى سالى ۱۹۶۵ پوۆزانە يا مانگانەي ئافرىقانىي
بەقەدەر لە ۶۴٪ پوۆزانە يا مانگانەي پياويك بوو • پاش پىنج
سال لەوھش نزمتر بوو ، گەيشتە تەنھە لە ۵۸٪ • ئافرىقانىي پەش
پىستەكان لە ۲۰٪ تر لەوھ كەمترىيان وەردە گرت •

لە ولاتە سەرمایەدارىيەكان بىي كارىي ھەمىشە لە ناو
ئافرىقانىي زياترە وەك لە ناو پياودا • سالى ۱۹۶۹ بىي كارىي لە
ناو ئافرىقانىي ولاتە يەكگرتووۋە كانى ئەمەرىكادا خوى دەدا لە
تريكەي لە ۵٪ ، كەچى لە ناو پياواندا لە ۳٪ كەمتر بوو •

کوٹای شہستہ کان و سہرہ تہای حہ فناکان لہ ۸۵٪ی نہ خویندہ واری
 ہموو جیہان ٹافرہت بوون • پراستہ ٹافرہت مافی ہہ لہ زاردن و خو
 پالوتنی و ہرگرت ، بہ لآم ہہ میسہ ژمارہی ٹہندامانی ٹافرہت لہ
 پەرلہمانہ کانی زوربہی ہہرہ زوری ولآتہ کانی جیہاندا لہ ژمارہی
 ٹہندامہ پیاوہ کانیان بہ سی و چوارو دہ قات کہ متر بوون و کہ مترن •
 لہ ہہندیک ولآنی پیشکہ وتوو ژمارہی ٹہو ٹافرہ تانہ تا دیت کہم
 دہ پتہوہ • بہ وینہ سالی ۱۹۴۶ ہمووی بہ سہر یہ کہوہ ۳۹ ٹافرہت
 ٹہندامی پەرلہمانی فہرہنسی بوون ، کہچی سالی ۱۹۶۸ ژمارہیان
 ہانہ سہر تہنہا ۶ کہس • لہوہش خراپتر : تا سالی ۱۹۴۶-۱۹۴۷
 یاسای ژاپونیای پیشکہ وتوو بہ یہک چاو سہیری ٹافرہت و پیای
 نددہ کرد • دواہی ٹہوہی سالی ۱۹۴۶ مافی ہہ لہ زاردن بہ ٹافرہتی
 ژاپونیا درا ٹہو سالہ ژمارہی ٹہندامہ ٹافرہتہ کانی پەرلہمانی ٹہو
 ولآتہ گہیشتہ ۳۹ کہس ، بہ لآم سی سال و ہرنہ چہرہ خا کاتیک
 ژمارہیان ہانہ سہر تہنہا ۱۲ کہس • نمونہ یہ کی لہوہش سہیرتر :
 لہ سالی ۱۹۲۳ و ہ ٹافرہتانی ولآتہ یہ کگرتروہ کانی ٹہمہریکا داواہی
 یہ کسانہی تہواو لہ گہل پیادا دہ کہن • سالی ۱۹۷۲ کونگریس
 یاسایہ کی لہو بارہ یہوہ دانا کہ تا ٹیمپوش نہ کہوتوتہ کار چونکہ
 ہنستا دوو دہر سی ٹہنجومہنی یاسا دانانی ویلایہ تہ کان پریاریان
 لہسہر نہ داوہ ، ۱۵ ٹہنجومہنیان دژی ٹہو یاسایہنو گہر ہیچ نہ بیت
 دوانیان تا حوزہیرانی سالی ۱۹۸۲ بیری خویمان نہ گورن ٹہوا
 یاساکہ بووچ دہ پتہوہ •

ئەم جیاواز کەری یە ناپەرە وایە زیاتر لەو مەیدانانەدا خۆ دەنوێتیت
 کە پێویستی یان بە پلەیی خوێندنی بەرزو شارەزایی زۆرە • تا چەند
 سالتیکش لە مەو بەر لە ولاتە یە کگرتوووە کانی ئەمەریکا تەنھا لە ۱٪
 ئەندازیاران و لە ۳٪ پارێزەر و دادکاران و لە ۷٪ پزیشکان و لە
 ۹٪ زانایان ئافرەت بوون ، واتە لە ۹۱٪ زانایان و ۹۳٪
 پزیشکان و لە ۹۷٪ پارێزەر و دادکاران و لە ۹۹٪ ئەندازیارانی
 ئەمەریکا پیاو بوون •

بێ گومان ژمارە یەکی زۆر لە کیشە جە رگبەرە کانی کۆمەڵ
 ئەنجامی باری قورسی ژیاانی ئافرەتن • لێرەدا بۆ دەرخستنی ئەنجامە
 خراپە کانی نەخوێندەواری و کەمخوێندەواری ئافرەت ئەم نمونە یە
 دیننەووە : لە ۸۸٪ ئافرەتە خراپە کانی نەرویج نیمچە خوێندەوارن ،
 لەوانەن کە ئەو بەرە کە ی قوتابخانە ی سەرەتایی یان تەواو کردووە
 یا چەند پۆلیکی ئەو پلە ی خوێندە یان بریووە • سالی ۱۹۵۷-۱۹۵۸
 نزیکە ی لە ۸۰٪ ئافرەتە خراپە کانی قاهیرە و لە ۸۱٪ ئافرەتە
 خراپە کانی لوبنان نەخوێندەوار بوون • چەند سالتیک لە مەو بەر
 ژمارە ی نەخوێندەوارانی ئافرەتە خراپە کانی بەغدا کە لە ۵٪ یان
 تورکمانو لە ۷۵٪ یان کورد بوون (۱) لەوانە ی قاهیرە و لوبنان
 زیاتر بوون • با ئەوەش بۆین کە لە ۵۵٪ ئافرەتە خراپە کانی

(۱) پروانە : کریم محمد حمزە ، البغاء السري في بغداد • دراسة
 ميدانية ، رسالة ماجستير في علم الاجتماع ، بغداد ، ۱۹۷۴ ،
 ص ۱۳۵ •

ولآنه يه گگرتووه کانی ئەمەریکا هەولیان داوه خۆیان بکوژن. ئەوی
بەوێت تۆی دە گات ئەم پراستی یە چەند ئاو دە کیشیت !

لە لایەکی ترهوه جیاوازی ی توانای ئابووری ی لە نیوان
ئافرەت و پیاودا یە کێکە لە هۆ گەوره کانی پەیدا بوونی هاوسەری ی
مەسلەحەت کە ئەمیشیان بۆ خۆی بۆتە هۆی سەرەگی ی زۆر بوونی
جیاپوونەوه لە ولآنه سەرمایه داری یە کاندای . سالی ۱۸۹۰ لە ولآنه
یە گگرتووه کانی ئەمەریکا بەرامبەر هەزار ژن خواستی نوێ ۵۵
جیاپوونەوه ی ژن و میرد هەبوو . سالی بە سالی ژمارە ی دوایی یان
توندر تر بین پرکی ی لە گەڵ ژمارە ی یە کەمدا دە کرد : سالی ۱۹۰۰
جیاپوونەوه بوو ۷۷ و سالی ۱۹۱۱ بوو ۹۱ و سالی ۱۹۲۰ گەشتە
نزیکە ی ۱۶۷ و سالی ۱۹۴۰ خۆی دا لە ۲۰۰ و لە هەفتا کاندای لە ۲۵۰
تیه پری کرد . زۆری ی ئەم ژمارە یە ی دوایی وای لە هەندیک
نووسەر کردووه بۆ کیشە ی جیاپوونەوه لە ولآتیکی وە ک
فەرەنسە دا زۆر گەوره نی یە ، چونکە لەوێ ژمارە ی جیاپوونەوه لە
هەزاردا تەنها . . . سەدو بیست و پینجە ! .

ژمارە یە ک لە زانایانی پۆژئاوا پاکانە بۆ جیاوازی ی نیوان
ئافرەت و پیاو دە کەن . لایەنگرانی تیۆری ی بایه لۆجی ئەو
جیاوازی ی یە بە ئەنجامی جیاوازی ی توانای لەشی ئافرەت و پیاو
داده نین . فەیلەسوفی فەرەنسە یی ئوگۆست کۆمت (Comte)
(۱۷۹۸-۱۸۵۷) دە یگوت بی سانی ی ئافرەت لە کۆمه لدا کارێکی
په وایه چونکە سروشت لەشی ئەوی لاواز دروست کردووه .

له کۆتای سهدهی تۆزدهو سهدهی تای سهدهی بیستدا له ولاته
پۆژئاوییه کان و زیاتر له هه موویان له ئەلهمانیا « تیۆری سی
کافه که » دهنگی دابۆوه که له پیتی یه کهمی سی وشه ی ئەلهمانی
وه رگیرابوو : (Kriche, Kuche, Kinder)

واته کلێسه و موبه قو مندال • لایهنگرانی ئەم تیۆری یه له
باوه په دا بوون خوا ئافره تی تهنها بۆ ئەو سی کاره دروست
کردوو : نوێرو پۆزوو ، چیشت لێنان له گه ل په روه رده کردنی
مندال • هه رچه نده ئەم تیۆری یه زوو پيسوا بوو، به لام له سی یه کاند
هیتله ر ویستی گیانی بکاته وه به به ردا • بۆ خو ی له و پۆژه وه ی
ده سه لاتنی گرت ه ده ست (سالی ۱۹۳۳) که وته سه نده وه ی زور به ی
ئەو مافانه ی ئافره تانی ئەله مانیا به په نجی شان و خه باتی بی و چان
بی یان گه یشتیون ، هیتله ر نیازی بوو ئافره ت بکاته وه دایه ن و
چیشته که ری مال و کاره که ری کلێسه •

چینگه ی داخه ژماره یه کی یه کجار زۆر له پروونا کیره هه ره
گه وره کانی میزوو (ئه رسته و ئه بقرات و جان جاک روسو و پرودۆنو
گه لیکه تر) له مه سه له ی ئافره تدا خراب تیکه و توون و له ویدا
بیانه ویت و نه یانه ویت چوونه ته پیزی پروونا کیره کۆنه په رسته کان •
به لای ئه رسته ووه (۳۲۲-۳۸۴ ی پیش عیسا) - گه وره ترین
پروونا کیره و فه یله سوفی سه رده می کۆن ، قوتابی و مامۆستای ئە کادیمی
ناو داره که ی ئە فلانو ن ، مامۆستای ئە سه که نده ری مه که دۆنی ،
« زن هه ر زن » بوو • فه یله سوف و نو سه رو مۆسیقاری به ناو بانگی

فەرەنسە جان جاك روسۆ (۱۷۱۲-۱۷۷۸) كە بە يىرو باوەپرى
وردى پرىنگەي بۆ سەركەوتنى شوپشى گەورەي فەرەنسە
خوش كورد لە كاتىكى درەنگى وەك ناوەندى سەدەي ھەژدە دەيگوت:

«ئەركى ئافرەتان لە ھەموو چەرخ و پوژگارنىكدە برىتى بە لە
ھەول و تەقەللا بۆ ئەوەي بە دلى پياو بن ، خزمەتى بكنەو
شاينى خۆشەويستى و پىزى بن» • «ئافرەت بۆ ئەوە دروست
بوو كە پابەندى پياو بىت ، بۆيەكا پيوستە زوو قىرى
خواردنەوەي زوردارىي بىت و گوئى نەداتە ھەلەكانى مىردو
سكالايان لە دەست نەكات» • ديارە ھەر لەبەر ئەوەش بە لاي
روسۆو ھىچ پيوست نەبوو كچ زوو بخىرتە بەر خويندن •

ھەرچەندە باسى سەرنجى كلىسەمان سەبارەت بە ئافرەت كرد،
بەلام جىگەي خۆيەتى لىرەدا قسەي يەكيك لە قەشە گەورەكنى
سەدە ناونجى يەكان بەينەو • يۆحەناي دەم زىپىن دەيگوت « ھىچ
كام لە دىندەكانى سەرزەمىن وەك ئافرەت زيان بەخش نى بە » •
بەلى نازناوى جەنابى يۆحەنا «دەم زىپىن» بوو • يەكيك لە نەوەي
بە وەفای ئەو «دەم زىپىن» لە ناوەندى سەدەي بىستەدا ، بەلى لە
ناوەندى سەدەي بىستەدا نووسىوى يە دەلىت درۆو دەلەسەو مەرايى
كردن وان لە خودى سروشتى ئافرەتدا • ئەو يەكە جەنابى زاناي
كۆمەلايەتى ئەمەريكايى ئۆتۆ بۆلاكە كە سالى ۱۹۵۰ كىيىكى بە
ناوى « تاوانى ئافرەت» • وە بۆلاو كىر دۆتەو • يەكيك لە سەرچاوەكانى

تۆتۆ بۆلاک کیتی « چه کوشی جادوو گهران » ، که سالی ۱۴۸۷ ،
واته تزیکهی ۵۰۰ سال له مه و بهر ، دانراوه .

به وهی باشه ژیان و میژوو بی به زهیی بیرو باوه پی ناله بار
زینده به چال ده کهن . له مه سه لهی ئافره تیشدا به لگه زۆره کانی
ههردوو کیان به سن بۆ به ره به چ دانسه وهی ئهوانه ی لایه نگر ی
بی سانی مینه و تیرینه ن .

وهلامی ژیان و میژوو

سه میرامیس . کیلو پاترا . تهختی
به لقیس . زه نوبیای ته دمور .
خۆله میشی لاشه ی جاندارک .
ئافره تانی ئه سپارته . قبول .
مادام رۆلان . ماری کۆری .
ئافره تانی سو فیت .

به لگه کانی ژیان و میژوو وا نیشان ده دن که هیچ جیاوازی به ک
له نیوانی ئافرهت و پیاودا نی به و گهر هه شیته دستکردی کومه ل
خۆیه تی . سه رده می هه ره زوو به هیچ کلۆجیک جیاوازی ی له
نیوان کاری مینه و تیرینه دا نه بوو ، ئافرهت بهر له دروست بوونی
خیزان ته نانهت پراویشی ده کرد ، ئه وساکه وه ک پیاو به هیزو به توانا ،
چاو قایم و ئازا بوو .

دوای ئه وهش که ئافرهت به زۆر کرایه ئه ندای دووه می

کومەلۆ گەلیک مافی لێ سەندرایەووە لە زۆر کارو ئەرکی گرنگ
دوور خرایەووە لە گەلیک پایە بێ بەری کرا ئینجا هەر دەرفەتی
بۆ هاتیته پێشەووە نیشانی داوە کە هیچی لە پیاو کەمتر نییە ، وەك
ئەو فەرمانپروایی کردووەو چۆتە جەنگەیی شەپەووەو بیری بۆ شتی
نوێ جوووە .

بۆ سەلماندنێ ئەم پراستی یانە دیسان پەنا دەبەینەووە بەر چەند
بەلگەو نمونە یەکی زیان و میژوو .

شامورامات کە بە هەلە ناوی بۆتە سەمیرامیس دەوزوبەری
٢٨٠٠ سأل لەمەوبەر بوووە فەرمانپەرەوای بە دەسلاتی ئاشوورو چەند
شەپەنکی سەرکەوتووی کرد کە بەشی زۆریان لە گەل میدی یەکانی
بایرە گورەیی کوردا بوون . سەمیرامیس کە هەتا هەتایە ناوی لە
ناواندا دەبێت وەك دەلێن بە شانازی یەووە ئەم قسانەیی لەسەر تاشە
بەردێك هەلکەندووە :

« سروشت منی بە ئافرەت دروست کرد ، بەلام کردارە کانم
بۆری کرداری پیاویان داوە ، فەرمانپەرەوای ئیمپراتۆری
نەینەوام ، بەر لە من هیچ ئاشوری یەك دەریای گەورەیی
نەبینووە ، بەلام من بە چاوی خۆم چوار دەریا دەبینم کە وان
لە ژیر دەسلاتیاندا ، »

ئاخۆ کام خۆیندەوار هەبێت ناوی شازادەیی بەناوبانگی میسر
کلیۆپاترای نەبیستی ؟ • وایزانم کەس • بەلام واشیزانم بە دەگمەن

هه ن بزانن كه ميسر تهنها يهك كليؤپاتراي بهناوبانگي پيشكەش به ميژوو نه كردوو • ئەو كليؤپاترايهي وهها دەنگي داووتەوه كليؤپاتراي حەوتەمه كه هاوسەري ديؤنيسي پاشا بوو • كليؤپاتراي حەوتەم و ديؤنيس كه بيكرا فەرمانپەرەوايي يان دە كرد له سەر دەسەلات تىكچون • سالى ٤٨ى پيش عيسا خۆي و لايەنگراني دوور خزانەوه بو سوريا ، بەلام سالى نه برد كه كليؤپاترا تواني به ياريدەي يۆليؤس قەيسەر بگه پرتەوه سەر تهختي پاشايەتي ميسر • يۆليؤس قەيسەر كوژراوي زيرەكي و وريايي و دونياديەيسى و شوخي كليؤپاترا بوو • كه ئەو كوژرا كليؤپاترا دەستي له گەل ەارك ئەتۆنيؤ تىكەل كردو سالى ٣٧ى پيش عيسا شووي پى كرد • پاش شەش سالى كه دوژمن زەفەري پى بردن هەردو كيان خۆيان كوشت •

داستانى ژيانى كليؤپاترا سەرنجى نووسەريكي گەورەي وهك شەكسپيري وهها پاكيشا كه يه كيك له بەرهمه ناوداره كانى خۆي بو تەرخان كرد • ژينامەي كليؤپاتراو ئەو مارهي كه دەلین خۆي پى كوشت بوونه هەويتى بەرهمى زۆر نووسەرو هونەرمەندى بهناوبانگي تر •

بەلام هەر وهك وتمان ژمارەيهك كليؤپاتراي تر بەر له كليؤپاتراي حەوتەم بەشداریان له فەرمانپەرەوايي ميسرى كۆندا كردوو • كليؤپاتراي يه كه م نزیکه ي ١٥٠ سالى بەر لهو دەسەلاتى

ولاتی بو ماوهی چند سائیک گرتی دهست و له مهیدانی کارگیریدا
هیچی له میرده جوانه مهرگه کهی که متر نه بوو • کلیۆپاترای سینه
(۱۶۰-۱۰۱ی پیش عیسا) ماوهیه کی دورو دریز شان به شانی پاشای
میردی فرمانپه وای دهسه لاتداری میسرو ده و روبه ری بوون •

به لقیس بهر له ئیسلام به ماوهیه کی زور بو ماوهی پازده سالی
په بهق، تا که فرمانپه وای یه مهن بوو ، وهك سه رچاوه کۆنه کان
باسی ده کهن زور جار به لای که مه وه ۱۰۰ هزار پیاو له دوا
ئهم ئافره ته وه ده پویشتن • تهختی به لقیس هیند پازاوه بوو سه رنجی
زور بهی شاعیرانی ئه و سه رده مهی پراکشیا • میژوونوس ههن
ده ئین گوايه بهندی مه ئره بی ناودار به فرمانی به لقیس دروست
کراوه • قورئانی پیروز به دریزی باسی تهخت و بهخت و
دهسه لاتی بی وینهی به لقیسی کردوه •

کاتیک پۆمانه کان بالی بالدارو نالی نالداریان دهشکاند زه نویای
تهدمور (۱) که وا دیاره له جوانیدا کهم هاوتا بووه ، توانی وهك
پالهوان له ناوهندی سه دهی سینه مدا ، واته نزیکه ی چوار سه ده بهر
له ئیسلام ، بینه مهیدانه وه ئهوی به کهم پیاو ده کریت بیکات ،
پۆمانه کانی ده رکردو دهسه لاتی خۆی گه یانده میسرو سودان ،
شام و عراق و ئاسیای پچوک • له دوا شه پریدا زه نویا سالی ۲۸۲
کهوته دهست پۆمانه کان که به پیزه وه ناردیانه وه ولاتی خۆی •

(۱) تهممور ۱۵۰ میل کهوتوته ئه ولای دیمه شقه وه •

چینگه‌ی شیایو جان دارک قولایی دلی ههموو
 نیشتمانپه‌روه‌ریکه. ئەم کچه جوتیاره که چاوی کرده‌وه فەرەنسەه
 نیشتمانی له ژیر پۆستالی ئینگلیزی داگیر کردا دەینالاند. تا ئەو
 نه‌هاته مه‌یدانه‌وه کهس نه‌توانی شاری ئۆرلیان ئازاد بکات. باسی
 ئازایه‌تی و له‌خۆبوردنی جان دارک که‌وته سه‌ر زوبانی گشت لایه‌ک،
 پالی به‌هه‌زاران لاوی فەرەنسەوه نا بێ ترس بکه‌ونه گیانی دوزمن.
 بۆ خۆی هه‌میشه له‌پیزی پێشه‌وه بوو تا له‌شه‌پێکی گه‌رمی نزیک
 پاریس به‌تیری دوزمن پیکراو که‌وته ده‌ست ژماره‌یه‌ک پیاوی
 ترسنۆکی خۆفرۆش که‌ بێ سه‌وا به‌هه‌زار لیقه‌ر فرۆشتیان به
 ئینگلیزه‌کانی دوزمنیان. جان دارک تا ئەو پۆژه‌ی کله‌ی ئاگری
 داگیر که‌ر دوا هه‌ناسه‌ی ژیا‌نی لی بپری (۳۰ی مایسی ۱۶۳۱) سه‌ری
 بۆ که‌س شوپ نه‌کرد، خۆله‌میشی لاشه‌ی پیرۆزی زیاتر پساوانی
 فەرەنسەه بۆ خه‌بات هان دا.

ئەوانه‌ی له‌ناو پاشا هه‌ره‌ ناوداره‌کانی ئەوروپادا ده‌توانن
 شان له‌شانی ئیلزاییته‌یه‌که‌م به‌ده‌ن زۆر که‌من. ئیلزاییته‌ بۆ
 ماوه‌ی ۴۵ سالی په‌به‌ق (له‌ ۱۵۸۸وه تاوه‌کو ۱۶۰۳) فەرمانپه‌روایی
 ئینگلیته‌ره‌ی له‌باوک و براو خزماتی باشتر کرد. ئیلزاییته‌ له
 سه‌رده‌مێکی زۆر ناسکدا خۆی ته‌رخان کرد بۆخزمه‌تی ولاته‌که‌ی،
 ته‌نه‌ت شووشی نه‌کرد هه‌رچه‌نده‌ ههموو میروپاشای ئەوروپا
 شانازی یان ده‌کرد گه‌ر ئەو پێیان پرازی بوایه. کاروباری ولات له
 پۆزگاری فەرمانپه‌روایی ئیلزاییته‌دا وه‌ها ریکوپیته‌ و بێ کێشه

نه چوو به پښگه وه که تا مردنی یه ک جارسهره ک وه زیرانی
نه گورپی • له سهرده می شهودا بوو ټینگلیزه کان توانی یان بگه نه
نهمه ریکا ، هه موو شهو قهرزانه ی له سهر ولاته که یان بوو بیده نه وه ،
کلک و بالی پاشای له خو بایی بووی ټیسیانیا فلیپی دووهم بکه ن که
به ر له وه بی سوود هه ولی دونیای دا بو شهوه ی ټیلیزایټ شووی
بی بکات •

ټافره ته شهسپارته یی یه کانی یونانی کون شهر نه بیټ که که وتبووه
شهستوی میرده کانیا ن ټیر هیچ شه رکیکی پیانو نه بوو به پښکویټکی
به جیټی نه گه ټینن • پیاوو شهسپارته یی یه کان ده گمهن ده که وتنه مال ،
هه میشه یا له باره گای له شکر خه ریکی مه شق یا له ولاتان مه شغولی
شهر بوون • وه ک میژوونوو سیکی شهو سهرده مه باسی ده کات
پیاوانی شهسپارته فریا نه ده که وتن ته نانه ت منداله کانیشیان به باشی
بینن • کشتوکال ، بازار گانی ، پیشه سازی و هه موو کاریکی تری
ژیانی شهسپارته به ده ست ټافره ته وه بوون • هی وایان هه بوو داهاتی
سالانه ی شانی له شانی داهاتی سالانه ی بودجه ی ده ولت ده دا •

هه ر به و جوړه ش له کاتی شه پی دورودریژی خاچداراندا
زور جار ټافره ت جیگه ی شهو میرو پاشاو دهره به گه گهورانه یان
ده گرتوه که به خو یان و له شکر یانه وه به ره و فه له ستین ده که وتنه
پری • ناوچه ی شامیټی ناو فره نسه بو ماوه ی چل سال (له ۱۱۸۲ او
تاوه کو ۱۱۲۲) به ده ست ټافره ټیکه وه بوو •

له پشکه وتووترین ولات تا ناووندی سهدهی حهفدهش
 که بیانوو گهر میوانیکی بهاتایه دهبوو بیساته ژووری نوستنی ،
 که له گی و دیوه خان هی پیاو بوون . بهلام که ئافره تی ئه وروبا چاوی
 کردیوه ئه ویش دیوه خانی بو خوی دامه زرانده . ئافره ته
 دهستداره کانی پاریس و له ندهن که خولای یه کسانیی که وتبووه
 که له یانه وه قبولان داهیناو هه ر یه که یان پوژنیکی حهفته یان بو
 میوانداری هه لبارده ئه وانهی ده چوونه ئه و دانیشته نه تنها بایه خیان
 به ئارایشته و خو پازاندنه وه نه ئه دا ، به لکو ده شیانو یست قسه
 بزائن و وه ک پیاوان ده نگیان هه بیت . واش بوو . له و دیوه خانانه دا
 که لیک ئافره تی لی هاتوو ده ر که وتن ، ئه وانهی وه ک پیاو قسه زان
 بوون ، وه ک ئه و بیریان ده کرده وه له جیهان و ده ورو به ر ده گه یشتن .

ئه م جوړه نیمچه کو بونه وانه زیاتر ئافره تیان به ره و ژییانی
 سیاسی برده قسه به رزه که ی مادام رۆلان له گه رمه ی هه راو بگری
 شوپشی فه ره نسه دا ، له و کاته دا که تاوانبارو بی تاوان وه ک یه ک
 سه ریان ده په پرترا ، تا ئیمپرۆش له شوینی خویدا ده نگ ده داته وه ،
 گه رمه ی دیت ، هه زاران داستان دینته وه یاد :

« ئه ی سه ره به ستی ! چه ند تاوان به ناوته وه ده کریت ! »

شایانی باسه ژماره یه کی زۆر له سه رداران و لایه نگرانی شوپش
 بی یان له دیوه خانی مادام رۆلان نه ده بپراو هه مویان به ئه وه پپی پیزو
 خوشه ویستی یه وه سه ریان ده کرد . مادام رۆلان به ته واوه تی

کاری کردبووه سەر جان ماری رۆلانی هاوسەری که له گەرمەى
پوداوه کانی شوپشدا دوو جار بووه وەزیری کاروباری ناوخۆ •
زۆرى نەبرد مادام رۆلان بۆ خۆشى بووه بە کێک له قوربانى بە کانی
ئەو تاوانە گەورانەى بە ناوی ئازادى بو سەربەستى بەو دەکران ،
پۆزى ۸ى تەشرىنى دووهمى سالى ۱۷۹۳ سەرى قرتىرا ، که پاش
دوو پۆز جان ماری مێردى پى زانى ئەویش له داخاتا خۆى
کوشت •

ماری کۆرىش ئافرەتیکى ناسراوى ترە که له گەل زانا
گەوره کانی جیهان ناو دەبریت • دۆزینەوہى پادىۆم بەرھەمى بىرى
وردى ئەو پىرى هاوسەرى بە • بەو دۆزینەوہى ماری کۆرى که
خەلانى بەرزى نۆبلى پى وەرگرت ، هیواى نەهیشتى نەخۆشى
شیربەنجە پەیدا بوو • ژيانى پۆزانەو کارە زانستى بە کانی ماری
کۆرى تا ئىستەش سەرنجى نووسەران پادە کىشن • زۆرنى بە
فرانسواز جىروى نووسەرى فەرەنسەى کىنىكى سەربەخۆى
دەبارەى ئەو زانا پایە بلندە بلاو کردۆتەوہ ، فرانسواز کىنە کەى
ناو ناوہ « ئافرەتیک که جىگەى پىزە » •

تاقى کردنەوہى ئەو ولاتانەى ھەموو مافىکى ئافرەتیان داوہ له
ھەموو شت زیاتر ئەو پراستى بە دەسەلمىنن که جیاوازیى له نىوان
نیرینەو مینەدا نى بە • ھەر بۆ نمونە چەند ژمارە بە کى کم لەم
بارە بەوہ دەخەینە بەر چاو • له بە کى تى سوڤت ھەموو لەرگایەک

له كیلگه كانهوه تا ئاسمان گه رى ، بۇ ئافرهت خراوته سەر گازی
پشت ، ئەمەش ئەنجامى پراسته و خۆى ئەو كارەيه :

سالى ۱۹۲۸ ژمارەى ئەو ئافره تانەى له يە كىه تى سوؤقت
كارىان دە كرد خۆى دەدا له ۲۸۸ ملیون كەس ، سالى ۱۹۷۰
ئەو ژمارە يە گە يشته نزىكەى ۴۶ ملیون كەس • له شورەوى
له ۵۱٪ كرىكارو فەرمانبەر و له ۵۴٪ ئەوانەى له
كۆلخۆزە كاندا به كشتوكال يا پەروردهى ئازە له و خەرىكن
ئافره تن • ديسان هەر له وئى له ۴۷٪ ئەوانەى به كارى
زانستى يەوه خەرىكن و له ۷۲٪ مامۇستا و له ۳۱٪
ئەندازيار و له ۷۲٪ پزىشك ئافره تن • له سألە كانى شەپى
دووەمى جیهاندا پتر له ملیونىك ئافرهت چە كيان هەلگرت و
دزى داگیر كەرە نازى يە كان چوونە ناوجەرگەى شەپووه و
ژمارە يە كى زۆر قوربانىيان داو گەلئىكان له پىناوى نىشتماندا
چوونە سەر پای قەنارە •

ئەمانە و گەلئىك شتى تری وەك ئەمانە بەلگەى ئەوون كە مئینه
هېچى له نئیرینه كەمتر نى يە • له پراستىشدا تائىمپرو هېچ بىرىك وەك
سوؤشبالىزم و به پرادهى ئەو يە كسان سەبرى ئافره تى نە كردوو •

بیری سۆشیالیزم و ئافرهت

ئەفلاتون و ئافرهت • ئافرهت لای ئیبن
روشە • پینیسانس • تۆماس مۆرو
کامپانیلا و فۆرتی و بیبیل و ئافرهت •
جان دۆروان و پرودۆن • پۆژی ۸
• مارت

دەبوو باری قورسی ژیانی ئافرهت لە زووه سەرنجی
نووسەر و فەیلەسوفە گەورەکانی جیهان پابکیشت ، تایبەت ئەوانەیان
کە دلسۆزانە بە دوای چارهسەر کردنی کیشەکانی کۆمەڵدا
دەگه‌ران • ئەوانە لە میسری کۆن دەمردن پارچەیهك کاغەزی
بەردی یان لە گەڵ دەناشتن کە ئەمە ی تیدا نووسرا بوو :

• کەس نە کوشتوو ، فرمیسکی کەس نە پشستوو ، داوین
پیسیم نە کردوو ، ئازاری بیوژنم نە داوه ، شیرم لە دەمی
کۆرپە نە فراندوو ••• کەواتە گەورەکان پینگە بە مردوو
بدەن بیتە خزمەتان ، •

فەیلەسوفی گەورە یۆنان و جیهان ئەفلاتون بەر لە نزیکە
۲۳۰۰ سالی دە یگوت هیچ جیاوازی یەك لە نیوان نیرینە و مینسەدا
نی یە، گەر هەشیئت جۆرە نەك پادە، واتە لەوانە یە پادە ی زیرەکی
پیاویك لە ئافرهتیک یا لە پیاویکی تر زۆر تر بیت، هەر وەك چۆن
دەشیئت پادە ی زیرەکی ئافرهتیک لە پیاویك یا لە ئافرهتیک تر
زۆر تر بیت • لەبەر ئەوە ئەفلاتون دە یگوت رژیمی سەرکەوتوو

دەيىت بى ھېچ جۆرە جياوازى يەك كاروبارى مىرى و گشت كارىكى
 تر بە ئافرەت و پياو بسپىر دىت و وەك يەك بۆ ھەموو ئەركو فەرمانىك
 پايان بېھىت • تەنھا ئەو ەندە يە بە لاي ئەفلاؤنەو ە ئەو ئافرە تانەى
 كارىان پى دەسپىر دىت دەيىت بە دەستورى پياو لە چىن و
 توۋزە كانى سەرەو ەى كۆمەل بن •

فەيلەسوفى گەورەى ەرەب و ئىسلام ئىبن روشد (۱۱۲۶-
 ۱۱۹۸) تا پادە يەك ئاوا بوونى خۆرى شارستانەتى ئىسلامى بە و بارە
 قورسەو ە دەبەستەو ە كە ئافرەتى تىكەوتبوو •

لە سەردەمى پىنسان (نەھزە) دا كە پوناكسىرانى ئەوروپا
 وىستان ئادەمىزاد لە كۆت و زنجىرى سەدە ناونجى يە كان پزگار
 بكنە و شوئى شياوى خۆى لە كۆمەلدا بەنئى ئافرە تىش وەك نىو ەى
 مرؤف سەرنجى پاكشاو سەنگى لە جاران زياتر بوو • لاي دانتى
 يە كەم نووسەرى سەردەمى پىنسانس پاترىس پورتىنارى وەك
 ئافرە تىك ھىچى لە قىر جىلى نووسەرو شاعىرى گەورەى پۆمانى
 كۆن كەمتر نەبوو • ئەتۆنۆ ئىقانۆى روناكسىرى ئىتالىايى سەردەمى
 پىنسانس لە ناو ەندى سەدەى پازدەدا ، واتە پتر لە ۵۰۰ سال
 لەمەو بەر دەربارەى ئافرەت نووسىو ە دەئىت :

« پاست نى يە ئافرەت وەك دابەستە بەستىر تەو ە ، لە زىان
 دورور بخىر تەو ە تا واى لى دىت وەك ئەوانەى سال ەى سال
 لە بەندىخانەدا دەمىنەو ە بە ھەموو شىك سەرسام بىت ، •

پوناكبيرىكى ئىتالىيى تىرى ھەر ئەو سەردەمە بە ناوى
جىللى يەوۈ دەيگوت نيۈى كۆمەل كە پياۈ دەبىت دان بە تاۋانى
گەورەى خۇيدا بىت و لىي پەشىمان بىتەۋە ، چونكە پياۋان بە چاۋى
تۆكەرو كارەكەرو كەنيزەك سەيرى ئافىرەت دە كەن نەك وەك
ھۈرپى ، ئەمەش ، وەك دەيگوت ، « كارىكە ھىچ ئۆزەلىك زات
تاكات بىكات ، » .

زاناي ھەرە گەورەو مامۇستاي ھەموو دەزگا ئە كادىمى يەكانى
ئەوروپاي سەردەمى پىنسىانس تىرازموس (۱۴۶۶-۱۵۳۶) بە ھەمان
دەستور سەرنجى بۇ ئەۋە پادە كىشا چۆن ھۆزو تىرە
دواكەوتوۋەكانى ئەو سەردەمەى ئەمەرىكاي تازە دۆزراۋە مىرد
ئەسەر جىابوۋنەۋە سزا دەدەن نەك ژن .

لە سەردەمى پىنسىانسدا بۇ يەكەم جار لە مېزۋودا بىروباۋەپى
سۆشپالېزم سەرى دەرھىئا . يەكەم كەس كە دەركى ئەو پىبازەى
كرد تۆماس مۆرى زاناي گەورەى ئىنگلىز بوۋ .

تۆماس مۆر (۱۴۷۸-۱۵۳۵) لەبەر ئەۋەى زىرەك و شارەزاۋ خلوپىنى
ۋەك خۆى كەم بوون بوۋە ئەندامى پەرلەمان و پاش ماۋە يەك كرايە
پاۋىزكارى يەكەمى پاشاي ئىنگىلتەرە . مۆر كە مامۇستايەكى
بەھرەمەندو پارىزەرىكى سەركەوتوۋ بوۋ قەت ھەزى لە كارى
مىرى نەدە كرد ، بەلام پىي و ابوۋ لەو پىگەۋە دەتۋايت دەور لە
چاك كىردنى بارى خرابى كۆمەلدا بىنىت . كە ئەۋە سەرى نەگرت

جله‌وی دایه دست خه‌یال و به نوکی خامه‌ی ره‌نگینی دیمه‌نی
 کومه‌لیکی بۆ کیشاین که له وینه‌ی نه‌بوو ، کومه‌لیک که توماس
 مؤر ده‌یویست بته نمونه‌ی پرژیمی داها‌تووی ژیانی ئاده‌میزاد •
 مؤر نه‌و کومه‌له‌ی ناو نا «یوتوپیا» که له دوو وشه‌ی لاتینی
 بیکهاتوووه به هه‌ردوکیان مانای « نه‌و شوینه‌ی نی‌یه » ده‌به‌خشن •

له «یوتوپیا» هیچ جو‌ره جیاوازی یه‌ک نه‌بوو ، هه‌موان یه‌کسان
 بوون ، وه‌ک یه‌ک کاریان ده‌کردو وه‌ک یه‌ک ده‌ژیان • به پیی یاسای
 هه‌مان کومه‌ل هه‌رچی جیاوازی بی له نیوانی ئافره‌تان و پساوانی
 «یوتوپیا» دا نه‌بوو • ئافره‌ت له کینگه‌و کارگه‌و کارگیر و فیرگه‌و
 له‌شکرو هه‌موو شوینیکی تر وه‌ک پیاو کاری ده‌کرد • ئافره‌تانی
 «یوتوپیا» مافی نه‌ه‌ویان هه‌بوو ته‌نانه‌ت بشنه‌قه‌شه‌و به‌رپوه‌به‌ری
 کاروباری کلێسه‌و په‌رستگا‌کان • هیچ ئافره‌تیکی یوتوپی خوی به
 جل شتن و چیشته‌ لی‌نانه‌وه خه‌ریک ناکات چونکه خۆشی بکوژیته
 ناتوانیته نانی به‌له‌زه‌تی وه‌ک چیشته‌خانه گشتی‌یه‌کان لی بنیته و جل و
 به‌رگ وه‌ک نه‌و ده‌زگایانه بشوات که بۆ نه‌و کاره ته‌رخاو کراون •
 ئاخۆ کام ئافره‌ت بیته‌ هه‌ز نه‌کات له‌گه‌ل هاوه‌له‌کانی به‌ ده‌م ئاوازی
 خۆشه‌وه له‌ کۆشکیکی رازاوه‌دا کاتی نان خواردن به‌رته‌ سه‌ر •

ئافره‌تانی «یوتوپیا» هه‌موو خوینده‌واری ته‌واون ، کاتی بی
 کاری به‌ خوینده‌وه‌و یا وه‌رزش یا لی‌دانی ساتوسه‌م‌تور ده‌به‌نه‌ سه‌ر،
 گالته‌یان به‌ زیرو خشل دیت چونکه لای نه‌وان که‌له‌پچه‌و ئاوده‌ست
 له‌ زیرو دروست ده‌که‌ن • هیچ کام له‌ ئافره‌تانی «یوتوپیا» ئارایشته

به کار ناهتین له بهر ئه وهی جوانی سروشت لایان له سهروو هه موو
جوانی به که وه یه ، جگه له وهی به لای پساوانی «یۆتۆپیا» وه یه که م
جوانی ی په وشته و دووه جوانی ی ده موچاو .

شایانی باسه تۆماس مۆر به پتی توانا کچه کانی به گیانی
«یۆتۆپیا» گوش ده کرد بۆیه کا بوبونه نمونه و له هه موو شوین
په نهجه ی پرنزیان بۆ پراده کیشرا . وا دیاره شاره زایی و زانیاری ی
ئه و کچانه سنووری نه بووه ، هه ر له بهر ئه وهش بوونه سه رچاره ی
گرنگی پروون کردنه وهی ژینامه و به سه رهاتی باوکیان .

دیاره تۆماس مۆری گه وره که له هه موو شتی کدا وه ک سه رنجی
بۆ ئافره ت به رز بوو ، بۆ کۆمه لی دواکه وتووی ئه وسای ئینگلته ره
ده ستی نه ئه دا . پۆزی ۶ ی ته مموزی سالی ۱۵۳۵ له یه کیك له
به ندیخانه تاریکه کانی له نده نی پایته خت سه ری په پرنرا .

دوای تۆماس مۆر به ده وروبه ری نیو سه ده تۆمازۆ کامپانیلای
ئیتالیا یی (۱۵۶۸-۱۶۳۹) له «شاری پۆژ» دا چمکیکی کرده سه ر
مافه کانی ئافره تانی «یۆتۆپیا» به وهی سه عاتی کاری پۆژانه ی بۆ
ئه وان و پیاوان کرده چوار له بریتی شه س و سه رتا پای ئه رکی
به روه رده و به ختو کردنی مندالی خسته ئه ستۆی ده و له ت .

سه ده ی هه ژده و نۆزده بیری «سۆشیالیزمی یۆتۆپی» (۱)

(۱) ئه و پریبازی سۆشیالیزمی یه ی زۆرزه حمه ته له گه ل ژباندا بگونجیت
به ناوی کتیبه که ی تۆماس مۆره وه ناو نراوه « سۆشیالیزمی
یۆتۆپی » .

زۆر بەرەى سەند • گشت سۆشیاىستە يۆتۆپى يەكانى ئىمۇ
سەردەمەش ، تەنھا پرودۆن نەبىت ، دانىان بە ھەموو مافىكى ئافرەتدا
ناوہو لە ھىچ پروويەكەوہ لە پياويان جيا نە كر دۆتەوہ • بارى ژيانى
ئافرەت لای شارل فۆرېئى (۱۷۷۲-۱۸۳۷) پىوانەى پاستەقىنەى
ئازادى كۆمەلە • فۆرېئى دەيگوت ھىچ كۆمەلگايەكى ئەم جىھانە
نە ئىمپروو نە سبەينى مافى نى يە بلىت ئازادىم تا ئافرەتەكانى لە ھەموو
پروويەكەوہ ئازاد نەبن ، دادو دادپەرورەى بىچ بالو گيان دەمىنەوہ
تا سەرتاپاى مافەكانى ئافرەت دەدرىن •

سالى ۱۸۷۹ روناكبرى ئەلەمانىى ناودار ئوگوست بىيل
كىيىكى بە ناوى « ئافرەت و سۆشياىلىزم » ەوہ بلاو كردهوہ كە تىيدا
باسى ژيانى پر ئەندىشەى ئافرەتانى ولاتە سەرمایەدارى يەكان
دەكاتو بە گەرمى شۆرشگىران ھان دەدات پىستگىرى لە مەسەلەى
پزگارىى ئافرەت بکەن و داوا لەمانىش دەكات پىزەكانيان پرىك
بىخەن و بىچنە ناو كۆپى خەباتەوہ بۆ جى بەجى كەردنى مافەكانيان •
لە ھەمان كىيدا بىيل زۆر بە توندى بەرپەجى پراكانى پرودۆن
سەبارەت بە ئافرەت دەداتەوہ •

بىرى سۆشياىلىزم كارى كرده سەر ژمارەيەك ئافرەتى چالاک •
يەكىك لەوانە جان دۆروانى فەرەنسەيى بوو كە ئافرەتىكى قسەزانو
لىھاتوو بوو ، لە ھەر كۆرپىكى سىياسى بۆى بلوايە مەسەلەى
ئافرەتى دەھىتايە پىشەوہ • دۆروان زۆر چاك دەيزانى ياساى

ولانەكەى پېنگەى ئافرەت نادات خۆى بۆ بەرلەمان پېالۆپت ، ئىنجا نەگەل ئەوەش لە ھەلئزاردنى سالى ۱۸۴۹دا خۆى پالوت تەنھا بەو نىزەى بە ناوى پرۆپاگەندەوۋە خەلك لە دەورى خۆى كۆبكانەوۋە بىسى بى مېفى ئافرەتيان بۆ بىكات .

بەلام ھىچى نابىت بەو قسانەى بە پرودۆنى وتن . وەك وتمان پىر جوزىف پرودۆنى فەرەنسەىى (۱۸۰۹-۱۸۶۵) تاكە سۆشپالىستى سەدەى نۆزدە بوو كە لەو بۆۋەپدە بوو ئافرەت تەنھا بۆ ناو مال دروست بوو . پرودۆن لەم بارەىەوۋە قسەى قوپرى زۆر كرددوۋە ، بەلام جارىكيان جان دۆروان لە قافدا باش دەىگرىت كە بە تەوسەوۋە پىى دەلىت :

« ئەرى جەناب زەحمەت نەبى پىم نالىت كام پارچەى لەشتە تۆى كرددۆتە ياسادانەر »

لە وەلامدا جەنابى پرودۆن پەنگى سوور سوور وەك گۆمى خوين ھەلگەپراو ھىچى تر !

بەرە بەرە ئافرەتانى ئەم پىبازە تىكەل بە خەباتى شوپشگىرانەى كۆمەلانى خەلك بوون . سالى ۱۸۷۱ ئافرەتانى فەرەنسە دەورى باشيان لە پاراستنى « كۆمۆنەى پارسى » دا بىنى . نرىكەى ۱۰ ھەزاريان لە پايتەخت ئازايانە ھاتە مەيدانەوۋە بۆ بەرگرىى لە كۆمۆنە بەرامبەر ھىرشى دوژمن . ئەو پرۆژانە « يەكەتى ئافرەتان بۆ پاراستنى پارسى و چاودىرىى برىنداران » دامەزرا . ژمارەىەك لەو ئافرەتانه لە شەپرى شەقامەكنى پارسىدا كوزران .

زۆرى نەبرد كرىكارى ئافرىتى ئىنگىلتەرە و فەرەنسە و ئەلمانىا
 پىكىخراوى تايەتتىيان بۇ خۇيان دامەزراندە سالى ۱۸۹۱ كرىكارى
 ئافرىتى ئەلمانىا كەوتنە بىلا و كرىدەنە وەي پۇژنامەي (Gleichheit)
 (گلايخايت - يەكسانىي) كە كلارا تىتكىن (۱۸۵۷-۱۹۳۳) بۇ
 ماوەي ۲۵ سالى لەسەر يەك سەرنووسەرى بوو .

هەنگاوى داهاووى گەورە لە سەرجهمى بزوتنە وەي ئافرىتاندا
 بەستى يەكەم كۆنگرەي جىهانىي ئافرىتە سۇشايلىستە كان بوو لە
 شتوتگارتى ئەلمانىا سالى ۱۹۰۷ . كۆنگرەي شتوتگارت دەستەي
 سكرىترانى ئافرىتانى جىهانى بە سەرۆكايەتى كلارا تىتكىن
 دامەزراندە پۇژنامەي « گلايخايت » ي كرىدە تۇرگانى . لە كۆتايىدا
 بەشدارانى كۆنگرە بەيانىكىان بىلا و كرىدە وە كە تىدا داواي خەباتيان
 دە كرىد بۇ يەكسانىي مافى ئافرىتە و پىساو لە هەلئازدندا . ۱۱
 ئەندامى كۆنگرە دزو ۴۷ يان لايەنگرى ئەم بىرپارە بوون .

دووەم كۆنگرى ئافرىتانى جىهان سالى ۱۹۱۰ لە كۆپنھاگنى
 بايتەختى دانىمارك بەسترا . نوپنەرانى ئافرىتانى خەفدە ولات لەم
 كۆنگرە بەدا بەشدار بوون . يەككى لە بىرپارە گرنگە كانى كۆنگرەي
 كۆپنھاگن دانانى ۸ى مارت بوو بە پۇژرى ئافرىتانى جىهان كە كلارا
 تىتكىن پىشنىارى كرىد . تا سالى ۱۹۱۴ ئافرىتانى ھەر ولانە لە
 يەككى لە پۇژرانى مارتدا يادى پۇژرى ئافرىتەيان دە كرىدە وە ، بەلام
 ئەو سالى ۱۹۱۴ پىك كەوت ئافرىتانى نەمسە و ھۆلەندە و ولانە
 يەكگرتووە كۆپى ئەمەرىكا و ھەنگارىا و روسىا و ئەلمانىا و سويسرە و

چەند ولايتكى تر يېكەوۈ ۸ى مارت يادى ئەو پۈژەيان كىردەوۈ ،
لەوساۈ ۸ى مارت بە تەواۋەتى ۈك پۈژى ئافىرەتاتى جىهان جىگەى
خۆى گىرت •

پۈژى ۸ى مارت بزوتنەۋەى ئافىرەتاتى زىاتىر بۆ پىشەۋە بردە
لەوساۈ ھەموو سالىك زوربەى ئافىرەتاتى جىهان پۈژى ۸ى مارت
بە شىۋەبەكى سەرنىچ پاكىش دەكەۋنە خۆۋ دروشمەكانىيان
بلاۋدەكەنەۋەۋ كارى سالانەيان لە كۆپى خەباتدا ھەلدەسەنگىنن •
بەكك لە يادەكانى ۸ى مارت ئاگرى شۆپشكى گەورەى لە پروسىيا
ھەلگىرساند • ئافىرەتاتى پىترۆگرادى پايتەخت ۸ى مارتى سالى
۱۹۱۷ خۆنىشانداىكى گەورەيان دزى شەپرو پزىمى چارۋ بىرسىتى
كىرد ، لەو پۈژەۋە جەماۋەرى پىترۆگرادو شارە گەورەكان ۋا
خروشان تا لە ماۋەبەكى كەمدا تەختوتاراجى نىكۆلايان تىكومەكان
نەدا دەستىيان ھەنەگىرت •

ھەموو ئەو پاستىيانەى تا ئىستە باسمان كىردن نىشانى دەدەن
چۆن ئافىرەت پىنگەبەكى سەختى بىرى تا ھانە پىشەۋەۋ بوۋە ھىزىكى
بزۈنەرى دىارى كۆمەل • پاستە ئافىرەت گەىشتوۋە بە گەلىك مافو
جىگەى شىاۋ ، بەلام تا ئىمىزۆش بە ھەموو پلەبەك نەگەىشتوۋە •

ئافره تى ئيمرو

خه باتى نوئى ئافره تان • كيشه تى تى
ئافره ت • جيا بوونه وه له يه كيه تى
سوئيت • كومه له تى دوور خستنه وه تى
پياو • روژنامه تى دان و نينو ك •

به سه ره اته كنى شه پى يه كه مى جيهان كوئى زورى ان هينا يه
پىنگه تى بزوتنه وه تى ئافره تان كه له گه ل ته واو بوونى نه وه شه پره دا
ديسان تى هه لچوونه وه • دووى شه پ ژماره يه ك پىكخر او تى تى
ئافره تان دروست بوو، وه ك «يه كيه تى فیدرالى ئافره ت زانكوئى يه كانى
جيهان» (سالى ۱۹۱۹ دامه زرا) و « ده رگای كراوه تى ئومه مى يه ت
بو ژاد كرنى ئابوورى كرىكرى ئافره ت» (سالى ۱۹۲۹ دامه زرا) و
«يه كيه تى فیدرالى نه وه ئافره تانه تى به كارى سه ره به سته وه (۱)
خه رىكن» (سالى ۱۹۳۰ دامه زرا) • هه مان كات بزوتنه وه تى ئافره تان
له زور ولاتى تر دا سه رى ده ره تىنا ، وه ك مىسرو لوبنان و تور كياو
چىن و ئىران و ژماره يه ك ولاتى ئه مه رىكاي لاتىنى •

له دووى شه پى يه كه مى جيهانه وه تى ئافره تان كه وتنه بايه خ دان
به وه مه سه له گه ورا نه ش كه به ر له وه به كارى پياو داده نران ، وه ك
مه سه له تى ئاشتى • به وینه ئابى ۱۹۳۴ ده ورو به رى ۱۱۰۰ نوینه رى
ئافره تانى ده يان ولات (ولاته يه كگر تووه كانى ئه مه رىكا ، فه ره نسه ،
ئىنگىلته ره ، يه كيه تى سوئيت ، سويسره ، ئىسپانيا ، به لچىكاو گه لىك
(۱) مه به ست نه و كارانه يه كه سه ر به مىرى نىن •

ولآنی تر) له پاریس کونگره یه کی گهوره یان دزی شه پرو فاشیزم بهست . دواى نریکه ی چوار سال نافرتهانى جیهان به هه مان دهستوور کونگره یه کی تریان له مارسیلیا بهست .

شه پری دووه می جیهان به ملیون کچی هه تیوو ژنی بیوه ژن کرد ، ده یان هزار نافرتهانى زهردو سوور بوونه خوړاکى ناگرى شه پ . دیاره دواى نه و شه پره سامناکه ده بوو بزوتنه وه ی نافرتهانىش وه که هه موو دیارده کانی تری کومه ل ههنگاوی نوی به ره و پیشه وه بنیت . کانونی یه که می سالی ۱۹۴۵ « یه کیسه تی دیمو کراسی نافرتهانى جیهان ، دامه زرا که سه ره تا نافرتهانى ۳۹ ولات تیدا به شدار بوون . چ هم یه کیسه تی یه و چ زور به ی پریکخراوه کانی تری نافرتهانى جیهان بایه خ ده دن به مه سه له گرنگه کانی ژیانى نیمروى ناده میزاد ، وه که مه سه له ی ناشتی و نازادى گه لان و خه بات دزی برستی و چه وساندنه وه ی نه ته وه یی و نه و جوړو بابه تانه .

شایانی باسه ده میک ساله نه نجومه نی نه ته وه یه کگرتووه کتن بایه خ ده دات به بزوتنه وه ی نافرتهان و داواکانی . سالی ۱۹۶۹ ، به وینه ، نه نجومه نی ناوبراو له سه ر داواى نافرتهانى جیهان بریاری نه هیشتی جیاواز کارى نافرتهانى بلاو کرده وه .

له گهل نه وه ش زور لایه نی کیشه ی نافرتهانى هیشتا چاوه پوانی چاره سه ر کردن . لوسیل مایه ری سکر تی ره ی گشتی کونگره ی نافرتهانى جیهان که سالی ۱۹۸۰ له کونپهاگن گیرا ناشکرا دانی

به‌ویدا نا که لهم سالانه‌ی دوايیدا شتیکی ئەوتۆ بۆ ئافرەت نە کراوە •
 له پراستیشدا وایه ، تایبەت گەر سەیری جیهان بەسەر یە کەو
 بکەین • زۆر دوور نەپۆین تا سەرەتای حەفتاکان نزیکە ی لە ۸۵٪
 ئافرەتانی ئەفەریقا نەخویندەوار بوون • ئیستەش جیاوازی یەکی
 ئەوتۆ لەو بارە یەووە نی یە ، هەرچەندە پیمان ناوێتە کوتای سەدی
 بیستەم •

بەشیک زۆر لە ئافرەتانی جیهان دەزانن بنووسن و بخویننەووە ،
 بەلام کەمیان خویندەوارن • پەنگبێ لە هەزارا یەکی ئافرەتە هەرە
 خویندەوارە کانی ئەو ولانانە ی پێیان دەلێن جیهانی سییم پۆزی
 چاو بە پۆژنامە یە کدا نەخشین ، یا سالی کیتییک نەخویندەووە •
 ئەو جۆرە خوشکانە بە پوو کەش گەیشتونەتە لقه پۆسە ی
 پیشکەوتن ، بەلام لە ناوەرۆ کدا جیاوازی یەکی ئەوتۆیان لە گەل
 داگیرە گەورە یندا نی یە • زور بەیان ناوی هەموو بۆنە خوشە کانی
 کارگە ناودارە کانی فەرەنسەیان لە بەرە ، هەرچەندە قورسیشن ،
 بەلام کەسیان ناوی دوو بەرەمی هیچ نووسەریکی گەورە نازانن ،
 هەرچەندە سوکیشن •

پاشماوێ ئەو جۆرە ئافرەتە بوونەتە بار بە سەر شانی ولانە
 سۆشیا لیستە کانهووە کە ئەوانیش گیرۆدە ی گەلیک کیشە ی ئافرەتە ،
 وە کەمی ی یا پادە نزمی ی باخچە ی ساوایان • پراستە جیا بوونەووە
 لە یەکیەتی سۆقیت لە هەموو ولانە پیشکەوتوووە کان کە مترە ، بەلام
 تەنانەت لەویش نیسبەتی ئەو جیا بوونەووە یە سالی بە سالی بەرز

ده‌بته‌وه • سالی ۱۹۶۰ جیا‌بوونه‌وه له هه‌زاردا ۱۳۳ بوو ، سالی ۱۹۶۵ بووه ۱۶۶ و سالی ۱۹۷۰ بووه ۲۶۶ و دوای سۆی سالی گه‌شته ۲۸۸ •

له ولاته هه‌ره پيشكه‌وتوووه كانی جيهان ، وهك ديمان ، هيشتا ئافرهت به ته‌واوه‌تی و له هه‌موو پروو‌یه‌كه‌وه به كسان نهي به •
بئزاري ئافره‌تانی جيهان ئيمپرو له زور شتدا خو ده‌نووتیت • له ولاته سه‌رمایه‌داری به كانی پروژئاوا هه‌ر ده‌سته ئافره‌تی وه‌پسن و پينكه‌راوی تايبه‌تی بو خویان داده‌مزرین • له ماوه‌ی چه‌ند سالیکی كه‌مدا ته‌نها له فه‌ره‌نسه‌و ئیتالیاو ئینگیلته‌ره نزیکه‌ی ۵۰ پينكه‌راوی ئافره‌تانی له‌و بابته دامه‌زرینان •

هه‌ر له‌و جووره ولاتانه ئافره‌تی وا په‌یدا بوون كه به هه‌ج جوور چاره‌ی پیاویان ناوت • ژماره‌یهك له ئافره‌تانی ولاته به كگرتوووه كانی ئەمه‌ریكا پينكه‌راویکیان دامه‌زراندوووه ناوی « كومه‌له‌ی دوور خسته‌وه‌ی پیاوه » • ده‌سته‌یهك له هاویرانی ئەو ئافره‌تانه دیسان له ولاته به كگرتوووه كانی ئەمه‌ریكا « كومه‌له‌ی جيهانی سته‌می ئافره‌تانی دۆزه‌خ » یان دامه‌زراندوووه •

په‌خشه‌و نووسراوی ئەو پينكه‌راوانه‌ش زور ده‌گه‌یتن • «دان و نیتوك» ناوی به‌كێكه له‌و پروژنامه‌نی ئافره‌تانی ئەمه‌ریكا بلاویان ده‌كه‌نه‌وه • «ئافره‌تی شه‌پانی»ش ناوی به‌كێكه له‌و به‌خشانه‌ی خوشكه‌كانیان له ئینگیلته‌ره چاپیان ده‌كهن •

ئەگەر بۆ مافى ئافره تى كورد لايەنىكى باشى تىدا بىت ئەو بە
كە شكور دەستى ناگاتە « دان و نىۆك » و « ئافره تى شەپرانى » و ئەو
جۆرە دەنگانەى وا گپ بوون نووزەى ئاوازی ناسكى ئافره تىان تىدا
نەماوہ •

ئافره تى كورد

ئافره تى كورد لاي گەپرىدە
ئەوروپايى يەكان • ئاواتى حاجى قادرو
مەلای گەورە و گۆران و بىكەس و قانىع و
هېمىن • زمانى خەسو • كچى
خويندەوارى ھەولپىرو سلیمانى •
خەپسە خان و مینا خان • كچانى
زانكۆى بەغدا •

گەپرىدە ئەوروپايى يەكان گەلىكىان بە شانو باھووى ئافره تى
كوردا ھەلداوہ ، بە پادەيەك جارو بار خۆمانمان لە بىر دەچىتەوہ •
وا بزانم ئەو گەپرىدانە بۆ نيازى خراب كەمىك زۆر پۆشتون ، وا
ديارە كە لە كۆلانە تەسكەكانى شارە داخراوہ كانى پۆزھەلانەوہ
ھاتوونە ناو شاخو داخە كراوہ كانى كوردستانەوہ كەمىك سەريان لى
تىكچووہ بۆيە كا ئافره تانى كوردیان لە ئافره تانى دەورو بەريان باشتەر
ھاتوونەتە بەر چاۋ •

پراستە ئافره تى كورد بۆ خاوس نى يە ، بەلام ئافره تانى ھەموو
ناوچە شاخاوى يەكانى جىھان ھىچ كاتىك ھىچ كاميان بۆ خاوس نەبوون

چونکه نه سه رملو سوّله ی زستان و نه ته لزمی به ردی شاخه کان
پرتگه ی بیّ خاوسی نادهن • ههر ئافره تیکي ده شته کانی هندستان
به پیتته ناو شاخه کانی کوردستان ده پیت نان له ده می خوئی و
زارپوله کانی بگریته وه تا پاره ی جوتیک پیللاو بوّ خوئی و بوّ ئه وان
پاشه که وت ده کات •

به ههمان ده ستور ئافره تی لادیی کورد که میک له ئافره تی
لادیی چه ند شوپیتکی تر پوشته ترن ، چه زیان له ئال و والّا زوره ،
جل و به رگیان دلّ ده کاته وه ، به لام ئه میشیان به ره می سروشته ،
ئو ئافره ته چاوی به سه وزایی و شینایی و گولاله سووره ی دلفرین
کردۆته وه وه همیشه ئه و په ننگانه دلّ و هه ستیان بزواندووه •
خو ئه گه ر ته واو پوشته ش نه پیت ئه وا به رگه ی به فرانباریک
ناگریت •

دیسان پراسته ئافره تی لادیی کورد عه باو په چه ی نه زانیوه ،
به لام ههر ئه وه مان مابوو ئه و ئافره تانه به عه باو په چه وه به ناو دپک و
دالی ناو کهنده لان و چپه داری لیران و لیشاوی ئاوی ناو
گه لی په کاندایه مه شکه وه ههمانه ی پر بگوینه وه • ههر ئافره تیکي
عه جهم پئی بکه و تابه کوردستان ده بوو به ره له وه ی ده ست بوّ هیچ
به ریت عه باو په چه که ی فرپی بدات • برپوانه سه یرانه تیکه له کانی
ئیمپرووش ده بینن باجی په عناو باجی مرووه و هک کتیر و وه ک فیان
بیّ عه باو په چه هاتوچۆ ده که ن •

مه به ستم لهم قسانه نه وه به بلیم ئافره تی کورد نه هیچی له
 کهس زیاتره و نه هیچیشی له کهس که متره • کهی ، بیکه سه و
 وتنه نی ، « گیرۆده ی دهستی زولم ، بوو نه و سا که وه ک هه موو دهسته
 خوشکیکی گیرۆده ی تری دوا که وتوو ده بیت و شه قلی نه و
 دوا که وتنه ی پتوه دیار ده بیت • وایزانم له گه لمان گه ر بلیم پتویسته
 کورد له هه موو کهس زیاتر له دالغهی پۆمانسی به وه به دوور بیت •

ئافره تی کورد ، وه ک هه موو ئافره تانی جیهان ، به درێزایی
 میژوو گیرۆده ی بی مافی و زۆرو سته می کۆمه ل بووه • ژماره یه ک
 له دابو نه رته هه ره ناشرینه ده سترده کانی زیان په گت و پریشه یان
 له ناوماندا دا کو تاوه • له لادیکان هیشتا ژن به ژن و شیربایی هه ر
 ماون • ته نه ات له شاره کانیس ده گهن کچمان به ئاره زووی خۆی
 شوو ده کات • ماره یی و په لپ و ناز و نوزی ماله کچ بوونه ته کۆسینکی
 گه وره له بهر دم ژن خواستندا ، قانیع حه قی به « ماره برینی » ناو
 ناوه « به پاره کپین » • تا دوینی هه بوون شانازی یان ده کرد که ته نه
 لۆ که به شیک له نیشانه ی ماله زاوا بوو ، هه شبوون هه ر بو ئه وه لیک
 به لالغاوه یاندا ده هاته خواری ، نه یانده زانی چۆن بو پری نه و
 « برتیزانه » بدهن که لۆ که یان کرده دیاری ی ده ستیان •

پتوه ندی نیوان بوک و خه سوی ئیمپرومان جیاوازی به کی
 نه وتۆی له گه ل پابوردوماندا نی به ، جاری وا هه یه خراپتیش
 بووه ، به لگه ش نه و وشه نوێ به ی ناو زمانی کوردی به که بو که کانمان
 پێک و پێک بو یان داتا شیوین به وه ی « صبار » ی دپک زه هراوی ی

عەرهەبىيان كىردۆتە ۰۰۰ (زمانى خەسو) ۰ بىروا ناكەم
پروفىسۆرە كاتى زمانو ئەدەبى كوردى قەت بۆ زاراۋىكى وا لە پار
بچونايە !

نەخوئىندەوارىى بالى پەشى بە سەر زوربەى ھەرە زۆرى
ئافرەتائى كوردستاندا كىشاۋە ئەم نمونەىە لە پاربودووى نزيكمان
دېنمەوہ :

سالى ۱۹۵۲ لە ھەموو پاريزگاي ھەولير تەنھا ۷۵۹ و لە ھەموو
پاريزگاي سلیماني تەنھا ۱۱۳۲ كچ دەچوونە قوتابخانەى سەرەتايى ۰
ئەوانەى ھەولير ھەموو بەسەر يە كەوہ ۳۹ و ئەوانەى سلیمانيش ۴۹
مامۆستاي ئافرەت دەرسیان پى دەگوتەوہ ۰ ھەر ئەو سالا لە
پاريزگاي ھەولير ۱۳۱۲۸۸ ئافرەتەى نىشتەجى ھەبوون ، ژمارەى
ئەوانەيان كە لە پىنج سالان زياترو نەخوئىندەوار بوون گەشەتوہ
۱۰۷۹۴۰ كەس ۰ ھەمان سال ژمارەى ئافرەتائى پاريزگاي سلیماني
بى كۆچەرە كاتى خۆى دەدا لە ۱۲۴۶۳۳ كەس ، ژمارەى ئەوانەيان
كە لە پىنج سالان زياترو نەخوئىندەوار بوون گەشەتوہ ۱۰۱۸۸۶
كەس ۰ لەبەر ئەوہ ھىچ سەير نى يە ھەر ئەو دەوروبەرە لە
پاريزگاي ھەولير لە ۸۲۴ مندالى تازە لە داىك بوو لە سائىكدا
۵۲۲ يان و لە سلیماني لە ۵۲۳ مندالى تازە لە داىك بوو ۳۶۱ يان بە
خاك سپىردان ۰

نامەوئەت زياتر دلگىرتان بکەم بۆيە کا لەو ژمارە زۆرانەى

دەربارەى پېش پەنجاکان کۆم کردوونەووە هیجتان بۆ ناهینمەووە •
 بە داخەووە تا ئیسپرۆش رووناکییرانى کورد ، دەستەبەك
 شاعیریان نەبێت ، وەك پێویستە هەستیان بەم کە لێنە گەورەبەى ژيانى
 گەلە کەیان نە کردوووە ، گەر نە گەرابینە دواووە هیچ نەچوینەتە
 پېشەووە • «کوردستان» ی یەكەمین پوژنامەى کوردی کۆتای
 سەدەى رابوووردوو چەند جارێك لەو شوێنانەیدا کە بە ناوی ئابینەووە
 کوردی بۆ خوێندن هان داووە ئفرەت و پیاوی تیکەل کردوووە ،
 کەچی دواى نزیکەى نیو سەدە کون و قوژبەنى ژمارەى سائیکى
 گوڤاریکی وەك «هاوار» دەبشکنیت بێ ئەوێ هەواریکى بۆ ئافرەتى
 کورد تینا بدۆزیتەووە •

لەم مەیدانەدا ، وەك زۆر مەیدانى تری ژيانى رووناکییریمان ،
 شاعیران بۆپى ئەوانى تریان داووە (۱) • «نێرومى» لای حاجى
 قادى کۆبى فەرقیان نەبوو • مەلای گەورە چەند جارێك لە
 شیعەرەکانیدا بە وردى هاتۆتە سەر باسى ئافرەتى کورد ، بۆ چاکە
 هانى داوون و بە توندى پەخنى لەو دابو نەریتانە گرتوووە کە
 ئافرەت گیرۆدەیانن • مەلای گەورە وەك باوکیکی دووربین بەر لە
 هەموان لە کۆبە کچەکانى خۆى خستە بەر خوێندن • بیکەسێش
 بە گەرمى ئافرەتى کوردی بۆ تیکۆشان و سەرپۆش فری دان هان

(۱) دەربارەى ئەم باسە برىوانە : محەممەدى مەلا کەرىم ، خەباتى
 شیعەرى کوردی لە پیناوى نازادى ئافرەتاندا ، - «بەیان» ،
 بەغدا ، حوزەیرانى ۱۹۷۵ ، ل ۲ - ۱۵ •

دهدا • له چله كاندا « نەسرین دەمیکه » ی بیکهس بیووو سرودنکی
 نیشتمانی ی ئازادیخواهانی کورد (دەوروبەری ناوەندی سالی
 ۱۹۴۴ کاک شەوکەت محەمەد ئازادیککی ناسکی بۆ دانا) • « قەلشی
 کولمی سووتاوی کچی لادی » و پەنجەپوۆی « کیزی شیخ و
 کیزی حاجی و کیزی ئاغا » سەرئنجی هیمنی موکریانی یان پراکیشا •
 گوران « توندو تیزترین دەنگی بێزاری ی له باری پر جهورو ستم و
 دواکەوتووی زیانی کوردهوه ، دەربپووه •

کەسمان نی یە نەزائیت کە ئافرەتی کورد بەش بە حالی خۆی
 ئە کوۆری خەباتدا درێغی نە کردوو • لێرەدا تەنها چەند
 راستی یەکی کەم زانراو یا نەزانراو دەخەمە بەر چاو •

حەپسە خانی نەقیب ئافرەتیککی لێ هاتوو بوو ، له بیست و
 سی یەکاندا چەند جارێک نامە ی تاییبەتی ی ناردوو بۆ بارەگای
 یەکیەتی نەتەوه کان له جێئێف و تێدا باسی ئەو جهورو ستمە
 زۆری کردوو کە بە سەر کورد هاتوون • ئەو نامانە ئیستە بوونەتە
 بەلگە ی گرنگ بۆ لیکۆلێنەوه ی میژووی نوێی گەلە کەمان • مینا
 خانی هاوسەری قازی محەمەد نەمر له پرۆژگاری کوماری مەهاباددا
 جێگە ی حەپسە خانی نەقیبی گرتبووه • وا دیارە خەریکی
 دامەزراندنی یە کەم پیکخراوی ئافرەتان بووه •

له سەردەمی پاشایەتیدا کچە کورده کانی زانکۆی بەغدا
 ئازایانە له خۆنیشاندا نە نیشتمانی یەکان و ئاھەنگە نھنی یەکانی

نهوړوژدا به شدار ده بوون • ثم ناوانه به شيکن له وانه ی به جاوی
خوم ديومن و له بیرمن : خوالیخو شبووان پروناک زوهدی و نهوزه
نوری ، نازنین صالح قهفتان ، خوړی علی ئاگا ، دره خشانی عارف
نه جیب ، شهوقی یه ئه حمده ، دره خشانی شیخ جهلال ، زه کینی
عزمه وی سام ئاغا ، سوره یامحه مهده ، نه زیره په شید ، ناجی یه مسته فو
گولشهن په واندوزی و ژماره یه کی تر که به داخه وه نایه نه وه یادم •

هیوادارم باری ژبانی ئافره تانی کوردو میژوی بزوتنه وه یان
زیاتر سه رنجی نووسه رانمان پابکیشن و گه لیک به ره می تری وک
« ئافره ت له چیروکی کوردی دا » ی کاک صه باحی غالب و « خه باتی
شعری کوردی له پیناوی ئازادی ئافره تاندا » ی کاکه جه مه و
« ئافره تی لادی کورد » ی کاک بورهان قانع به شيک له که لینه کانی
کتیخانه ی کوردی بریکه نه وه •

× × ×

پیرست

۴-۳

پیشه کی

به هاری کورتی نافرته

- نافرته و کشتوکال • بهیدا بوونی خیزان •
 - میزدزوری • چۆن باوک مندالی خوی
 - ناسی بهوه • که پرو لاله کان پۆژه لآت •
- ۱۰-۵

پۆژی رهشی نافرته

- داوین پسی • عهباو پهجه • کور
 - بهرستی • ژن زوری • کورنیلاو میسالینا •
 - مه کرو جامبازی نافرته • پساوی ژنانی •
 - دیوه خانو چایخانه • همامی ژنان • سورو
 - سیاو •
- ۲۷-۱۱

سه ره تایه کی نوئی

- ژیانی نوئی نافرته • نافرته و کار • نافرته و
 - خویندن • مادام کوری • خه بتی نافرته تان •
 - شوپشی فهره نسه و نافرته • چیرۆکی خانمی
 - لهنده نی • داگیر کردنی هوئی بهرله مان •
 - نافرته تان و کۆشکی سبی •
- ۴۱-۲۷

تېشىكى ئازادى

ماڧى خوينىدن و ھەلبىزاردن و جىابوونەوہ • يەكەم
دوكتورو پارىزەرى ئافرەت • داھاتى سالانەى
ئافرەتى ئەمەرىكا • ئافرەتانى زاپۇنىسا •
ئافرەتە خراپەكنى بەغدا • كىشەى
جىابوونەوہ • ھىتلەرو ئافرەت • ئافرەت لای
ئەرسىتو پۇسۇ •

۵۲-۴۱

وھلامى ژيانو مىژوو

سەمىرامىس • كلىوپاترا • تەختى بەلقىس •
زەنوبىي تەدمور • خۆلەمىشى جاندارك •
ئافرەتانى ئەسپارتە • قبول • مادام رۆلان •
مارى كۆرى • ئافرەتانى سۆڧىت •

۶۰-۵۲

بىرى سۆشپالىزمو ئافرەت

ئەفلاتونو ئافرەت • ئفرەت لای ئىبن روشد •
پىنسىانس • تۆماس مۆرو كامپائىللاو فۆرېيىو
بىيلو ئافرەت • پۇژى ۸ى مارت •

۶۹-۶۱

ئافرەتى ئىمېرۇ

خەباتى نوپى ئافرەتان • كىشەى ترى ئافرەت •
جىابوونەوہ لە يەكەتى سۆڧىت • كۆمەلەى
دوور خستەنەوہى پىاو • پۇژنامەى دانو
نىئوك •

۷۴-۷۰

ئافره تی كورد

ئافره تی كورد لای گه پریده ئه وروپایی به كان •
ئاواتی حاجی قادرو مه لای گه وروه گوران و
بئكه سو قانیع و هیمن • زمانی خه سو • كچی
خوینده واری هه وئیزو سلیمانی • چه سه خان و

مینا خان • كچانی زانكۆی به غدا • ۷۴-۸۰

X X X

سه رنج

به داخه وه ژماره یه كه هه له ی چاپ كه و توونه ته چه ند شویتگی

ئهم كئیه وه ، به پئویستمان زانی سه رنج بو ئه مانه یان پراكیشین :

ل ۱۷ : کوتای پینجه م دپړ ده بیته (زه نگین) نه بن •

ل ۳۰ : وشه ی ته و له دپړی چوارده میندا ده بیته پته و •

ل ۳۳ : هه موو دپړی دوازده مین لاده بری و ئه مه ی ده خریتسه

جی : ده وری ئافره تانی فهره نسه له شوړشدا زور گه وره

بو و ،

ل ۴۶ : یه كه م وشه ی دوا دپړ ده بیته نریكه ی •

ل ۵۶ : وشه ی ئه وروپادا له یه كه م دپړی دووهم به ره گرافدا

ده بیته ئه وروپا ، ئیلزیشی چوارهم دپړی هه مان

به ره گراف ده بیته ئیلزاییت •

ل ۶۴ : وشه ی ئه بوو له دووهم دپړدا ده بیته نه بوو ، وشه ی

ته رخواویش له پازده مین دپړدا ده بیته ته رخان •

گله‌یی و سوپاس

● له ده‌سنووسی ئەم کتێبه‌دا چو کله بۆ پیتی (ر)ی قه‌له‌و له سه‌ره‌تاو ناوندو کۆتای وشه‌کاند دانراوه ، به‌لام دواى چاپ زوربه‌ی ئەو چو کلاڤه له (ر)ی سه‌ره‌تای وشه‌دا نه‌ماون . هه‌روه‌ها له گه‌لێک شوێندا نوقته‌و وێرگولی نێوان پرسته‌کان به‌ جیا چاپ نه‌کراون . ئۆبالی هه‌ردووکیان وان له ئەستۆی تیکه‌زانی چاپخانه‌ی « الحوادث » دا . له‌گه‌ڵ ئەوه‌شی دلسۆزیی ئەوان نه‌بوايه ئەم به‌ره‌مه‌ وای پرێک و پێک نه‌ده‌که‌وته به‌ر ده‌ستی خوێنده‌واران ، ئەوه‌ی شایانی سوپاسی زۆره .

● گه‌لێک سوپاس بۆ برای خۆشه‌وێشتم دوکتۆر ئەوپه‌رحمانی حاجی مازف که به‌شێک له‌ ئەرکی چاپ کردنی ئەم کتێبه‌ی گرتنه‌ ئەستۆ .

له کتێبخانه‌ی نیشتمانی به‌غدادا
ژماره (۱۱۹۷) سالی ۱۹۸۱ی دراوه‌تی

الدكتور كمال مطهر احمد

المرأة في التاريخ

(بحث تاريخي - اجتماعي موجز)

نرخى ٤٠٠ فلسه

بغداد - ١٩٨١

مطبعة الحوادث

چینی کرپکارانی عیراق

دروست بوون و سه ره تای بز و وتنه وهی

دکتور که مال مه زهر نه همه د
فوناد مه جید میسری
کردوویه به کوردی

نه مینداریتی کشتی روشنبیری و لاوان یارمه تی له چاپدانی داوه

۱۹۸۶

دكتور كه مال مه زهر ئه حمه د

چینی کریکارانی عیراق
دروست بوون وسهره تای بزووتنه وهی

فوناد مه جید میسری
کردوویه به کوردیی
۱۹۸۵

سوپاس بو:

* كاك عهلى بوئسكانى

* بهرپوه بهرو كريكارانى چاپخانهى «دار آفاق عربيه»، كه به ههولو
كوششى بى ووچانيان نه يان هيشت نه م بهرهمه زينده به چال بى.

له جهانی پښه کی

بو جاری دووهم شهره فی به کوردی کردنی به ره میکی تری ناوازه ی
«دکتور که مال» م به نسیب بوو . مایه ی خوشحالیمه که له خهرمانی به پیتی نه و
قه له مه به پرشته خهرمان لوخی خومم به رکه وت .

با هه ژاری وده ست کوردی کی کیتبخانه ی کوردی له ولاره بووه ستی ، نای
شارمه وه بایه خو وگرنگی ی کیتی «چینی کریکارانی عیراق» جاریکی تریش
خستمییه وه سره هوا وه وه سی وه رگپران . نه م کتیه جگه له وه ی که لیکو
لینه وه یه کی تیروته سه لی زانستی یانه یه و به خامه ی رهنگینی زانایه کی کورد
هاتووه ته به ره م ، بابه تپکی نیجگار به که لک سود به خشه وزه مینه ی سره هل
دانی چینیک شی ده کاته وه که نه ک هر له وولاتی نیمه دا ، به لکوله سه رانسه ری
دونیا دا ، رولی له پیشخستن وگه شه پیدانی کومه لگای مروقیه تی دا بووه وه یه و
نه رکی گورکردنی چه وساندنه وه و رامالینی سته م و دامه زرانندی سیسته میکی
بهی سپردراوه ، مروف له چه وساندنه وه قوتار ده کا . نه مه جگه له وه ی که تا
نیستا یه ک دوو نامه ی دکتورا و ماجسترو هه ندی نووسینی لاره کی نه بی ،
لیکولینه وه و تویرینه وه یه کی تیروپر له باره ی نه م مه سه له گرنگه وه نه نووسراوه .
نه وه یی که هه یه به زمانی عه ره بی نووسراون و بلاو کراونه ته وه و نه و روشنبیره
کوردانه نه بن که مه به ستیانه له بنج و بنه مای نه و چینه تی بگن و شاره زای ببن ،
خوینده واری کورد به گشتی ی شتیکی نه وتو له م باره یه وه نازانی ، نه مه ییش
به لای منه وه ناته واویه کی که وره یه وده بی خوینه ری کورد خو ی به ی قایل نه بی .

شیوهی پیکهاتنی چینی کریکارانی عراق ، هر نه و شیوه پیکهاتنه به که وولاتانی دیکه ی روزه لاتی ژیردهسته و فریقا و نه مریکای لاتین به خویانه وه دیوه ، واته نه و وولاتانه ی که وتنه ژیر زهبری چه وساندنه وه ی کولونیاالی ونیمچه کولونیاالی به وه .

ولاتی عراق پیش بهرپا بوونی جهنگی به که می جیهانی به شیک بووله دهوله تی عوسمانی و له لایه ن نه و دهوله ته وه که تئیدا په یوه ندی دهره به گایه تی سه روه رو بالآده ست بوو، حوکمرانی دهکرا . جا هر چه نده سیسته می دهره به گیه تی وولاتانی روزه لات هر له سه ره تایی پیکهاتنیانه وه سیمای تاییه تی و خسوسی بیه تی خویان هه بووه و له چه ند روویه که وه جیاوازی یان له گه ل دهره به گایه تی نه وروپادا بووه ، به لام له چه وه ردا هه ردوویکیان په کشت بوون ، چونکه جه وه مری په یوه ندی به ره مهینانی نه و سیسته مه له سه ر بناغه ی مولکانه ی زهوی «الربیع العقاری» بنیات تراوه .

گومان له وه دانی به که دهوله تی عوسمانی هه رگیزنه ی ویستوه وولاتانی ژیردهسته ی خوی په ره بی بدها ، به پیچه وانه وه هه میشه دانشتوانی له ژیرباری چه ندین جور زولتی نابوری و سیاسی و کومه لایه تی دا چه وساندوه ته وه . پیش نه که وتنی وولات له رووی پیشه سازی به وه وکه م دره تانی ی بازارای ناوخوربایه خ نه دان به و زانست و زانیاری یانه ی نه وروپای روزه ناوا به دهستان هینابوو ، له گه ل چه ندین هوی تری سیاسی دا ، کاریکیان کرد که لانی ژیردهسته ی دهوله تی عوسمانی که شه کردنیکی راسته قینه به خویانه وه نه بینن .

جا نه گه ر والی به کی وه که «مه دحت پاشا» به حوکمی نه وه ی که پیاویکی روشن بیره بوو ، چه زی به دامه زانندی پروژه ی «ته راموا ی» کرد بی ، یاخود هه ولی پیشخستنی «ده میرخانه» که ی سوپای تورکی دابی و بویه که مجار روفنامه په کی به شیوه ی نوی له عراق دا دهرکری ، هیه له و حه قیقه ته ناگورن که دهوله تی عوسمانی ، دهوله تیکی دهره به گایه تی بووه و سوودو قازانجی له مانه وه دریزه پیدانی په یوه ندی به ره مهینانی دهره گایه تی دا ، دیوه ته وه .

راستی به که ی مه سه له ی سه ره لدان و گه شه کردنی چینیکی کومه لایه تی نوی به بی خواست و برپاری نه م یان نه و دهوله ت ته واو نابی ، به لکو پروسیسیکه و به نده به و یاسا مه وزووعی یانه وه که کومه لگای مروفایه تی به ریوه ده بن و نامیزاد بی نه وه ی به خوی بزانی دهوری خوی له دروست بوونی دا

دهبيني . پهره سهندني كاري پيشه يي و دامه زراندي كارگه ي سوپايي و راکيشاني ريگاي ناسن له لايه ن ئه لمانه كانه وه و دامه زراندي چاپخانه و ... تاد بوونه هو ي ئه وه ي له منالذاني ئه و سيسته مه دا تويزي يه كه مي چيني كريكاران بيك بي و پاشان له بارو دوخيكي تر دا زياتر گه شه بكاو پهره بستيني .

دواي ئه وه ي جهنگي يه كه مي جيهاني كو تايي هات ، وولاتي عيراق راسته وخو كه وته ژير ده سولاتي به ريتانيا وه . ئينگليزه كان ده ستيان كرد به دامه زراندي ئه و پروژانه ي په يوه ندي يان به نه خشه ستراتيزي يه كانياه وه هه بوو . راکيشاني ريگاي ناسن و ته واو كردني ئه و هيلانه ي كاتي خو ي تورك و ئه لمانه كان بو يان ته واو نه كرابوو ، له گه ل فراوان كردني به نده ري «به سره» و پيشخستني كومپانياكاني نه وت ، هه موو ئه مانه پيوستيان به ژماره يه كي زور كريكار هه بوو . ره وكردني ژماره يه كي زوري جووتياران و هه لاتنيان له زولم و سته مي دهره به گاريه تي له لايه ك وه ره س هيناني گوزه راني سه دان پيشه وه ري بچووكي ناو شاره كان - به هو ي بلا بوونه وه ي كه ل و په لي بياني يه وه - له لايه كي تر وه بوونه هو ي ئه وه ي خلكيكي زوري بي ئيش فري بده نه مه يداني ئيش كردنه وه .

هه رچه نده به ره مه يني پيشه يي ، كه برپه ري پشتي ئابوري شاره كاني عيراق بوو ، ئه و بازاره ي جاراني نه ما ، به لام هيشتا ژماره يه ك خه لك ي پشه وه ري لي كو بوو بووه و ژيانيان په يوه ي به ستر بوو . دامه زراندي هه ندي كارگه ي بچووكي وه كه به فر دروست كردن و چنين وخشت و چاپخانه وه وشو ينانه يش دا كه خه لووزي به ردو قيرو خو ي و به رده مه رمه ر دهرده هينران تويزيكي تري چيني كريكاراني عيراق دروست بوو . كه واته سه رچاوه ي دروست بووني چيني كريكاران به په لي يه كه م پروژه و دامه زراوه بياني يه كانه ، ئنجا ئه و كارگه ئه هلي يانه ي به سه رمايه ي نيشتماني ي دامه زران ، له گه ل ئه و پيشه وه رانه ي روژ له دواي روژ پيشه كانيان له به رده م به ره مي زور باشتر ي بيگانه دا ئه هه و كانه وه و ناچار ده بوون بينه ريزي كريكارانه وه . گومان له وه دا ني يه كه ئه و ژماره يه روژ له دواي روژ له زياد بوون دا بوو ، كه واته چيني كريكاراني عيراق له گه ل دروست بووني دا ديارده ي بيكاري هينايه ئاراوه . ده سه لاتداراني ئينگليزو كومپانيا بياني يه كانيش ده يانزاني چون سوود له م ديارده يه وه رده گرن و چونيش ده يقوزنه وه ، تا وه كو چاكثر گيرفانيان پر بگه ن . جا بو ئه وه ي باشتر له جه وه ري ئه م ديارده يه تي بگه ين ، ده بي دست بخينه سه ره هو يه كاني .

بهر له هه موو شتيك پلاو بوونه وهی بی نیشی له و سهرده مه دا به پله ی
 یه که م په یوه ندی به دهسه لاتی کولونیالی یه وه هه بوو. بهریتانیای داگیرکه روه ک
 دهوله تیکی ئیمپریالیزی جگه له وهی که عیراقتی کردبووه بازاریکی به فروخت بو
 ساغ کردنه وهی به ره می پیشه سازی خوی وله رووی ستراتیزی یه وه هیوایه کی
 زوری بی ی بوو، چنگی له سامانی نه وتیش گیر کردبوو. راسته چه ند
 کومپانیایه کی خستبووه گه پرو نه وتیان درده هینا و شیله ی ره نجی
 زحمه تکیشان و خیرو بییری وولاتیان به تالان دهبرد، به لام نه وانه نه خشه یه کی
 تریان کیشابوو. به بی نه خشه که ی بهریتانیا، تا بویان بکرایه که مترنه وتی
 عیراقیان درده هینا و له بری ئه وه نه وتی ئیران یان در ده کرد، بو ئه وه ی
 نه وته که ی عیراق بکه نه «احتیاطی» دوا روژ، چونکه ئه وانه عیراقیان به مولکی
 هه تا هه تایی خویمان ده زانی !! هه ر ئه م سیاسه ته وای له ئینگلیزه کان کرد توخنی
 پیشه سازی نه وتیش نه که ون. باشترین به لگه یش نه وه یه که هه ندی به ره می
 نه وت له وولاتانی تره وه ده هینزان بو عیراق. بهریتانیا وه ک دهوله تیکی
 ئیمپریالیزی، دهیزانی گه شه بی دانی ئه و پیشه سازی یه بیجگه له وهی له رووی
 ئابوری یه وه زهره رو زیانیکی گه وره ی بی ده گه یه نی، ده بیته هو ی په ره سه ندنی
 چینی کریکاران له رووی چه ندیه تی و چونیه تیشه وه. ریگای ئاسن و به نده ری
 «به سره» یش که دوو مهیدانی تری ئابووری بوون و راسته وخو له لایه ن
 ئینگلیزه وه به ریوه ده بران، هه نگاو یکی ئه وتویان نه نا که هیچ نه بی له داهاتی
 تاییه تی خویمان کارگه و کارخانه ی وا دابمه زرینن پیوستی یه کانی خویمان دابین
 بکا، یاخود شماره کانی عیراق به هو ی ریگای ئاسنه وه به ی کتره وه بیه ستن وهوی
 گواستنه وه ی ریگ و پیکی ئاوی له روپاری دیجله و فورات دا بخه نه کار.

سیسته می نیمچه دره به گایه تیش له و قوناغه دا هو یه کی تری ته شه نه
 کردنی بیکاری بوو. چه وساندنه وه ی جووتیاران له سه ر دهستی دره به گه و
 خاوه ن زهوی و سه ره ک عه شیره ته کان دا کاریکی کرد، ئاستی گوزه رانی
 جووتیاران به ئه ندازه یه ک هاته خواره وه نه یان ده توانی له لادی بمینه وه. ئه وانه
 له سایه ی ئه و سیسته مه دا، له به ره می سالانه یان ئه وه نده یان بو نه ده مایه وه تا
 وه رزی داهاتوو بیان ژیه نی. سال به سال له ژیز باری سه له م و سوودا زیاتر
 پشتیان ده چه مایه وه. دیاره به م حاله یشه وه نه یان ده توانی که لک و سوود له
 پیشه سازی نیشتمانی ی و به ره می پیشه یی خو وولاتی وه ربگرن و بیان کړن و
 پیوستی یه کانی ژیانی خو یانی بی دابین بکه ن. ئه م یش نه وه نده ی تری بازار ی
 بلا وکرده وه و کاری له به ره می پیشه وه ران و ئاستی ژیانی نه وانیش کرد. چونکه

نه گهر جووتياران «که به شينکي گه وره ي ميلله تي عيراقيان پيک ده هينا، تواناي کرپن و نالو گوږکردني که ل و په لي به ره مي نيشتماني يان هه بوايه و بيان توانيايه که ره سي تری به ره مهينان بکړن، بي گومان پيشه سازي نيشتمانيش پيشتر ده که وت و ژماره يه کی زور کرپکاري بي نيشيش ده ست به کار ده بوون و به ره مي کشتوکاليش پستي به پشه سازي نيشتماني ده به ست، نه ک بازاری دهره وه. هر نه م واقيعه ناله باره يش پالي به ده يان و سه دان خيزاني جووتيارانه وه ده نا، له هه ندي بواردا نيش بکن. نيش کردن به ژن و منال له هه ندي بواړي وه ک رنين و داگرتني خورمادا، ريگاي له کرپکاران ده به ست نيشيان ده ستگري بي. نه وانه بي نه وه ي به خويان بزنان به ربه ره کانه ي کرپکاران يان ده کرد و به کرپي يه کی زور که م روژه تا نيواره ده چه وسينرانه وه.

هويه کی تری بيکاري نه وه بوو له هه ندي پيشه دا، کرپکاران به پارچه نيشيان ده کرد، چونکه نه م چه شنه نيش کردنه هه ره که قازانچيکی زوری بو خاوه ن کار تيدا بوو، له و لايشه وه ژماره يه کی زور کرپکاري يه ده کی بو کاتي پيوست مسوگه ر ده کرد و به ربه ره کانه ي شي ده خسته نا ورزي کرپکارانه وه.

هه موو نه وانه ي له سه ره وه باس کران چند هويه کی مه وزووعی بلا بوونه وه ي بيکاري بوون. ليره دا پيوسته نه و حه قيقه ته يش له ياد نه کرپي که کرپکاران خويشيان له سه ره تاي نه و قوناغه دا نه گه يشتبوونه نه و په يه ي که پيوسته بين. نه و جووتيارانه ي که بو کرپکاري ده هاتنه شاره وه، به و نيازه نه ده هاتن به ته واوی له لادي و په يوه ندي يه کاني بچرپن. نه وانه ته نها زولم و ستمی دهره به گايه تي که هه ره سي به نابوري کشتو کالي يان هينا بوو، پالي پيوه ده نان لادي به جي بهيلن و به شوين سه رچاوه يه کی تری نابوري دا بگه رين، وه کو تر هه ر به ته ماي ژياني لادي و چاويان له ده سته وتي نه وي بوو.

نه مانم له رووی هوشياريشه وه په ره يان نه ده سهند، چونکه له ته ک دواکه و تووترين نامرزي کار کردن دا هه لس و که وتيان ده کرد. له هه ل و مه رجیک دا کرپکار نه تواني ناگاداري ده سته وتي زانستي و پيشکه وتني ته کنیک بي و کاريان بي بکا، هه رگيز هه ست به و گوږان چوونه پيشه وه يه ناکا که ره وتي که شه کردني مروفايه تي به خويه وه ديوه.

«بووني کومه لايه تي ده ست نيشاني هوشيار ي کومه لايه تي ده کاء. حه قيقه تي نه م ووتنه فه لسه ي يه نه ک هه ر له و مه سه له يه دا خوده نويني که نيشتا لي ي دواين، په لکوله وه يش دا دهره که وي که جووتياران به حوکمي دريژه بيداني

په یوه ندى عه شره تی یان له گه ل لادیدا ، نه یان ده توانی خو یان له نه ریت ره وشتی ده ره به گایه تی ده رباز بکن . نه نجامیش هیچ له مه وقیعی خو یان تی نه ده گه یشتن و نه یان ده زانی له پروسیسی به ره مهینانی سامانی ماددی دا چ رولیکیان هه په و چ نه رکیکی میژوویی له نه ستویانه و چون و له سایه ی چ هه لو مه رجیک دا ده توانن مافه ره واکانیان وه ده ست بهینن . له به رنه وه هه رگیز ناتوانین چا و له و په یوه نددییانه ببوشین که له پرووی کومه لایه تی په وه بایه خیکی گه وره یان هه په و له زور سه ره وه شیوه ی دروست بوون و بنه مای نایدولوزی و پله ی ریکخستنی بزوتنه وه ی کریکاران ده ست نیشان ده کن . راسته و نکوولی له وه ناکری که بوونی نم په یوه ندى یانه به نده به چه ندین هو ی نابوری و سیاسی و کومه لایه تی په وه و به گشتی ی کار له گه شه کردنی په یوه ندى په کومه لایه تی په کان ده کن . به لام ده بی نه و حه قیقه یش فه راموش نه کری که خو به ستنه وه به لادی وه ودریژه دان به په یوه ندى عه شاریه ری و تیره گه ری کار له چونیه تی دروست بوونی چینی کریکاران و گه شه کردنی هوشیاری چینیا په تی ده کا . په یوه ندى هه میشه یی کریکاران به تیره و عه شیرته وه ، ریگا له کریکاران ده گری ناستی هوشیاری یان به رز بیته وه و له ناو ریزه کانیا ن دا نایدولوزیای خو یان ته شه نه بکا .

له میژر بوو سه رمایه دارانی ئینگلیز په هو ی سوسنیولو جیست و سایکولو جیست وزانا نابوری په کانی په وه هه ولی ده دا تووی دوو به ره کی ی و ناکوکی له ریزی کریکاران دا بچینی . له ناوه راستی سه ده ی نوزده هه م دا کریکارانی ئیرله نده ی به گه له ره وان ه ی ئینگلستان ده کرد . به م کاره ی ویستی جیاوازی نه ته وه یی بکاته هو یه ک تا کریکاران به گز په کتر دا بکا . سا نه گه ر به هو ی زاناو روشن بیره پیشره وه کانه وه که جه وه ری نم مه سه له په یان شی کرده وه ، سه رمایه دارانی ئینگلیز نم سیاسه ته یان بو نه چوو بیته سه ر ، نه وا به هو ی نزمی ی ناستی هوشیاری چینی کریکارانی عیراقه وه ، تاراده په کی باش به مه رامی خو یان گه یشتن . ده سه لات دارانی ئینگلیز به مه به ستی ناکوکی دروست کردن و خو ش کردنی ناگری دوو به ره کی ی ، جیاوازی په کی زوریان له نیوان کریکاره هیندی په کان و عیراقی په کان دا دروست کرد . به راده په ک منالیک هیندی نه گه ر ئیشتی بگردا په روزانه که ی له کریکاران کی عیراقی پتر بوو . سه ره پای نه وه یش جارو بار بو مه به ستی خو ی هه ندى ئیمتیازی پی ده به خشین تا وه کو بینه مایه ی رق و کینه ی کریکاره عیراقی په کان .

به مه یشه وه رانه وه ستان له ناو کریکارانی عیراقیش دا ریگای له و چه شنه ی

گرته بهر ، به نمونه: کریکاریکی کورد روژانه که ی «۷» ئانه له کریکاریکی عه‌ره‌ب زیاتر بوو. به کورتی ی بو کپ کردنی هوشیاریی چینایه تی ، جیاوازیی نه ته وه بی ده کرده هو. له ناو هندی دام و ده‌زگایش دا سیسته می «یونیفورم» ی داهیناو ده‌بوو هه‌ر ده‌سته و تاقمه به بی ی مه‌زه بی ئاینی وره‌گه زونه ته وه یان به‌رگی جیا جیا بهوشن.

ئینگلیزه‌کان چ له سالانی ئینتیداب و چ دوا ی کوتایی هاتنی ئینتیدابیش، توانی یان سوودیکی گه‌وره له نه‌شاره‌زایی که م تی گه‌یشتنی کریکاران وه‌برگرن، نه‌مه‌یش له مه‌سه‌له ی دانانی راده ی هه‌ره که می ی روژانه و چوئیه تی خستنه‌سه‌ر ئیش و ده‌رکردن و هه‌ل و مه‌رجی ئیش دا به باشی ی ده‌رده‌که‌وی.

ئه‌و روژانه‌یه ی بو کریکارانی عیراق دانرا بوو، زور له وه که متر بوو بتوانی پیداو یستی یه سه‌ره‌تایی یه‌کانی خو ی و مال و مندالی بی دابین بکا. زو‌ر جار بیانوی دام و ده‌زگا‌کانی ئینگلیزو رژیم ده‌ره‌ق به م مه‌سه‌له یه نه‌وه بوو که «انتاجیه» ی کریکاری عیراقی ئه‌وه‌نده نی یه شیوا ی روژانه یه‌کی له وه زیاتر بی. جا نه‌گه‌ر ئه‌م بیانوه که می‌ک راستی ی تیدا بی، هو یه‌که ی هه‌ر ده‌گه‌ر پینه‌وه بو ئه‌وان. چونکه روژانه یه‌کی که م هه‌رگیز ئه‌وه‌نده ی خوارده‌مه‌نی پیوست بو دابین نا‌کا، وو‌زه ی ئیش کردنی ته‌وا ی بی به‌خشی و نه‌نجام «انتاجیه» ی دینه‌خواره‌وه.

ئینگلیزه‌کان بو ئه‌وه ی که مترین روژانه به کریکاران بدن په‌ییره‌وی چه‌شنه سیسته‌میکیان ده‌کرد که م ری که وتوو له شوینی ترکاری بی کرابی. به نمونه: ماوه ی ئیش کردنی روژانه یان ده‌هینایه وه یه‌ک، وه‌ک ئه‌وه ی کریکار روژی «۶» سه‌عات ئیشی بی ده‌کراو به‌رامبه‌ر به‌وه روژانه‌که‌یشی که م ده‌کرایه‌وه. جاری وایش هه‌بوو، ئه‌وه‌نده‌یان ده‌هینایه وه یه‌ک، له‌سه‌ری مانگ دا مووچه ی «۱۵» روژی وه‌رده‌گرت. له‌گه‌ل ئه‌مه‌یش دا روژ به‌روژ نرخ ی که ل و په‌ل و خوارده‌مه‌نی و تیکرای پیوستی یه‌کانی ژیان به‌رز ده‌بوونه‌وه. ته‌خانه‌ت نه‌گه‌ر له هندی دام و ده‌زگایش دا کریکاری هه‌میشه‌یی سال به‌سال روژانه‌که ی زیادی بکرایه، شتیکی له ناستی گوزه‌رانی نه‌ده‌گۆری، چونکه نیسه‌تی کری ی راسته‌قینه ی ده‌هاته‌خواره‌وه.

شیوه‌یه‌کی تری چه‌وساندنه‌وه ی کریکاران ئه‌وه بوو، له‌بری په‌اره، کری ی نه‌ختینه ی ده‌درایه. ئه‌م چه‌شنه کرییه له‌ناو وولاته سه‌رمایه‌داره په‌ره‌سه‌ندوو‌ه‌کان دا نه‌ماوه، نه‌گه‌ر هه‌یش بی ته‌نها کری خانوو ده‌گرینه‌وه به‌لام

له وولاتيكي ژبړدهسته ي وهك نه وساي عيراق دا، شيوه يه كي تري چه وسانده وه ي كريكاران و به تالان بردني كاري كړي گرتو بو. نه وه بووله جياتي پاره خوارده مهنې و كل و پهلې پيوستيان ده داني و زور جاريش به قهرز بو. پروژهي خانوبه ره نيشته جي كردني كريكارانيش به رامبر به چه رده يه ك پاره كه له موچه كه يان داده شكينرا، شيوه يه كي تري كړي نه خيتمه بو، بي نه وه ي كريكاران به خويان بزائن. نزمي ناستي هوشاريي كريكاران واده كا له حقيقه تي نه م چه شنه كړي به تي نه گن. بويه ده بينين له هندی كات دا كه ته نگوچه له مهي نابوري پهره ده ستيني و كل و پهل و خوارده مهنې به سانايي ده ستگير نابن هه ول ده دن خاوه ن كار له بري پاره كړي نه خيتمه يان بداتي، بي نه وه ي له حقيقه ته تي بگن كه به ده ستې خويان سه رچاوه يه كي تري گيرفان پر كردنيان بو دوزيونه ته وه.

دامه زران دن و ده ر كردني به ناره زوو؛ هه ل و مه رجي ناله باري نيش كردنيس به پي ي قه واله يه كي تاييه تي به سه ر كريكاران دا، ده سه پينرا و بويان نه بو له پيستي خويان دا بجوولينه وه. به كورتي ي هه رچي جوري چه وسانده وه و دادوشين هه يه، دام و ده زگاكاني نينگليزو رژيم له كل كريكاران دا به كاريان ده هينا. تا له قوناغيكي تري پهره سه ندني بزوتنه وه ي چيني كريكاران دا له و راستي يه، تي كه يستن كه ته نها به يه كخستني ريزه كانيان به نامانچ ده گن و قوناغي يه كه مي نه و خوريكخستن و يه كيتي يه يش بيكه ياني نيقابه و ريخراوي پيشه يي يه. بويه هه ولدان بو نه و مه به سته و جي به جي كردني، بووه نه لقه ي ناوه ندې خه باتي نه و چينه و پاشان خه باتي نابوري يان كرده چه كي كاريگه رو له رووي سته مكاران دا هه ليان كيشا، وهك له دوو تويي نه م به ره مه به نرخه ي دكتور كه مال دا شي كراوه ته وه و روشناني خراوه ته سه ر قوناغه يه ك له دوای يه كه كاني.

له كاتيكا دا كه ده ستې ريز بو كوششي بي وچاني دكتور كه مال به سنگه وه ده گرم و چاوه پواني به شه كاني تري نه م كتييه بي هاوتايه ي ده كه م، له به رده م ناوي نه و سه ر بازه نه ناسراوانه دا سه ر نه وي ده كه م كه نركي پيشه و ايه تي كردني نه و چينه يان گرتو نه ستو به به ره مه ي نه ده بي ي «شيعرو چيروك» ناسوي بيري سته مدیده كانيان رووناك كرده وه و ده رگاي ژيانكي باشترو خوشتريان بو خستنه سه ر گازی پشت.

فوندا

۱۳ - ۹ - ۱۹۸۴

پيشه‌گی

باسی چینی کریکارانی عیراق و شیوازی بزوتنه وه که یان، چ له سه ر ئاستی ناوخواو چ له سه ر ئاستی نه و لیکولینه وه بیانی یانه ی توخنی چندی بابیه تی میژووی عیراقی تازهو هاوچه رخ که وتوون، لاپه ره یه کی گرنگو له سه ر نه نووسراوی میژووی سیاسی و کومه لایه تی عیراق پیک ده هینی^(۱).

به ر له همووشتیك هه ست به وه ده که یان میژوو نووسانمان به دهستی نه نقه ست خویان له م مه سه له یه دزیوه ته وه. لیره دا نه وه نده به سه نمونه یه ک به به لگه بهینینه وه تاوه کو نه م بوچوونه مان مه ودا ی راسته قینه ی خوی وه ربگری. نه وه تا

که سینگى وهك «عه بدولپه زاق نه لحه سه نى»، له سى جزمى يه كه مى دانراوه به ناوبانگه كه يدا «مىژووى وهزاره ته كانى عىراق»^(۳) كه بو نه و رووداوانه تى ته رخان كردووه له رۆژى ۲۵ تشرىنى دووه مى سالى ۱۹۲۵ به ولاوه روويان داوه؛ واته له رۆژى دروست بوونى يه كه م وهزاره تى عىراقى يه وه تا ۲ تشرىنى دووه مى سالى ۱۹۲۲ كه مىژووى رهسمى كوتايى هاتنى ئىنتىداب و بوونى عىراقه به نه ندامى كوومه لى كه لان، كه م وزور توخنى كرىكاران و نه و مه سه لانه نه كه وتوو^(۴) كه نه وه نده گرنگو و بايه خدار بوون، جيگايه كى دياريان له و راهورته رهسمى يانه يشدا زهوت كردووه كه له سه ر چوئيه تى به رپوه بردنى عىراق ده نووسران و به رتيانبا به سيفه تى نه وه تى ده سى به سه ر عىراقدا گرتبوو، پيشكه ش به كوومه لى كه لانى ده كرد. شايانى باسه «نه لحه سه نى»، له سى جزمه دا باسى رووداوى نه وتو ده كا، له رووى نرخ و به هاى مىژووى يه وه زور له ناستى مه سه له تى كرىكاران نزم تر بوون.

كه ر بى و حساب بو نه وه موب بايه خ پيدانه بكه ين كه مىژوونووسانى نه م ناوچه يه به بابته تى له و چه شه نى وولاتانى خويان داوه^(۵) نرخ بو وه ول و كوشى نه و نووسره عىراقى يانه يش دا بنين كه بو چاره سه ر كردنى مه سه له تى كرىكاران داويانه و واى لى كردن به شوين «كه سايه تى كرىكار له چىروكى عىراقيدا»، بگه رپين و ده رباره تى «رۆژنامه تى كرىكاران»^(۶) بنووسن؛ ده لپين كه ر بى و حساب بو نه مانه بكه ين، نه وسا به ته واوى نه م كه م و كوڤى و ناته واوى يه مان بو ده رده كه وى.

جاريكى تريس كه م ته رخه مى تى نه و مىژوونووسانه مان له وه دا بو ناشكرا ده بى كه له و حه قيقه ته تى ده گه ين نه م هه لوسته يان نه نجامى تى روانينى كلاسيكى يانه يانه، تى روانينيك سه رده مى به سه ر چوووه نه وانه كه ره كيانه مىژووى چينيك هشت گوڤى بخه ن نه مپرو ژماره يان خوڤى له مليونيك ده داو به وانه وه كه نه وان ده يان ژيه نن نزيكه تى ۸۰٪ سه رجه م دانىشتووانى شاره كان پيك ده هينن^(۷) كه ر بى و ته ماشاى مه وقيعى ئابووريشيان له به ره مه يناندا بكه ين وهك «نه وت، كبرىت، چيمه نتو، كاكله تى ميتالوژياى نه سكه نده رى يه، پيشه سازى داوده رمان له سامه راو شووشه له ره مادى و پيشه سازى سووك و پيشه بى بيناكارى له سه رهاكى شاره كانى عىراق دا»، ده بينين نه وه تى نه و چينه له رووى ماددى يه وه به ره مى ده هينى ۹۰٪ و بگره زياترى هه موو داها تى نه ته وه بى يه. به بى راوى نيمه ته نها نه مه به سه بو نه وه تى پال به

میژوونوووسانمانه وه بنی رهگه و ریشه ی میژویی چینی کریکاران و چوئیه تی -روست بوونیدا بچنه خواره وه. گه ر ووردتیش بو مه سه له که بچین، ده بی بو پری خو به که م زانینه وه دان به و راستی یه دا بنین که مه حاله وه ک پئویست نه مه مو مه وداکانی چه وساندنه وه ی نیمبریا لیزمانه ی گه لی عیراق - له سه رده می داگیرکردن و ئینتیداب دا - تی بگه یین و به زه حمه تیش ده توانین مه وزووعی یانه ده ست بخه یینه سه ر لاپه ره کانی میژویی سیاسی ی نوی ی عیراق و خه باتی گه ل له پیناوی سه ره بخویندا به دریزایی نه و سالانه، نه گه ر به تیرو ته سه لی ی له واقیعی کومه لایه تی و نابوری و سیاسی ی کریکاران و جووتیارانی نه و روزگاره ی عیراق نه کولینه وه. نه مانه له هه موو حالیکدا هیزی بنچینه بی و داینه موی هه موو روو داویکی میژویی گرنگو و پیکهینه ری نه و سوپایه ن^(۸) که به بی کوششی نه و هیچ کورانیک دروست نابن. نه مانه له پروسیسی کورانی کومه لدا هویه کی ئیجابین و زوربه ی کات سروشتی بزووتنه وه که یان پشت به و هویانه ده به سستی که له ژیره وه، واته له قه واره ی کومه لایه تی و په یوه ندی به ره مهینانی باوه وه هه لقولاون. ده مینینه وه سه ر چوئیه تی ناراسته کردنیان، نه مه یان به تاییه تی به نیسبه ت کریکارانه وه به هوی بنچینه ی له قه له م نادری، هه ر له به ر نه مه یسه کورانی به رده وامی هیزه کومه لایه تی یه کان له سه ر شانوی سیاسی، هه میسه له په رژه وه ندی نه مان دایه. به نمونه: نه مرو رولی وه چه ی جووتیارو کریکارانی «شورشی بیست» له ناو هه موو دیارده یه کی ژیانی سیاسی نابوری و کومه لایه تیدا، له ته ک رولی وه چه ی سه ر وک عه شیره ته کاندایا وازه. نه مه یس لای خویه وه ناچارمان ده کا بایه خ به میژویی نه و «چینه بده یین که له ناوچه رگه ی گه له وه هه لقولاهه، وه ک روژنامه یه کی زووی کریکا ان وه سه ی کردووه ها»^(۹)

ده توانری میژویی چینی کریکارانی عیراق به ر له شورشی ۱۴ ی ته ممووزی ۱۹۵۸ به سی قوناعی بنچینه ی دابه ش بکری. یه که میان: قوناعی پیکهاتنی، ده که وینه نیوه ی دووه می سه ده ی نوزده هه مه وه. دووه میان: نه و قوناعه یه که سه ره تای بزووتنه وه ی کریکارانی به خویه وه دی و روزگاری دوی جهنگی یه که می جیهانی ی ده گریته وه و نه شی سالی ۱۹۲۲ به کوتایی نه م قوناعه له قه له م بده یین. چونکه نه و ساله قوناعی گواستنه وه یه له میژویی عیراقد او کوتای به سه رده می ئینتیداب هات و سه رده میکی تر هاته گورنی که به سه ره خوئی ناو ده بری. * به لام قوناعی سی یه م نه و قوناعه یه که چینی کریکارانی عیراق، وه کو چینیکی کاریگه ری ناو بزووتنه وه ی نیشتمانی ی گه لی عیراق له سه ر شانوی سیاسی ده رکه وت و خوی نواند.^(۱۰)

ئەم لىكۆلىنە ۋە يە مان لە بارەى قوناغى يەكەم دووھى مېژووى چىنى كرىكارانى
 عىراقە ۋە يە . بى گومان ئە دوو قوناغە يىش لە بەر كە مى ي سەرچاۋە ۋە نە بوونى راو
 بوچوونى ئاشكراو روون سە بارەت بە باس و بابەتە تىك ئالاۋە كانىان ، ئالۆزترىن
 لايە پەى مېژووى ئە ۋ چىنەن . ئەم دوو قوناغە بايە خىكى لە راڧە بە دەريان ھە يە ۋ
 تەنھا بە تويزىنە ۋەى ئەم دوانە دەتوانىن لە بىنچىنەى مەسەلە كۆمە لايەتى ۋ
 سىياسى يە كانى چىنى كرىكارانى عىراق تى بگە يىن ، چونكە بە بى ئەوانە ناتوانى
 واقىعى چىنى كرىكاران ۋ مېژووى بزووتنە ۋەكە يان لە قوناغى دواتردا دىيارى
 بگە يىن . ئەم قوناغەى كە ۋەك ئەوانى تر ، لا پەرە كانى شاراۋە ۋ تە مومژاۋى نىن ۋ
 تارادە يە كى باش ئاشكراو روون .

سە بارەت بە چۆنەتى ئامادە كەردنى ئەم لىكۆلىنە ۋە يە پىشتمان بە ژمارە يە كى زۆر
 سەرچاۋەى جيا جيا بە ستوۋە . لە پىش ھە موويانە ۋە بە لگە نامەى رەسمىى ۋ
 راھۇرتى ئىنگلىز كە دەرھەق بە چۆنەتى بە رىۋە بىردىنى عىراق لە سەردەمى
 ئىنتىدابدا نووسىۋىيەنە . لە ناو ئەم بە لگە نامانە دا زانىيارى زۆر بايە خدار
 سە بارەت ئە ۋ پەرۋانە ھە يە كە ئىشيان بە ژمارە يە كى زۆرى كرىكاران كەردوۋە ،
 ۋەك : بە ندەرى بە سەر ۋ رىكارى ئاسن . ھە رۋە ھا زانىيارى زۆريان لە بارەى كۆمە لە
 كرىكارى ۋ پىشەى يە كان ۋ چۆنەتى گوزە رانى كرىكاران بە گىشتىى ۋ ياساى
 كرىكاران ۋ چە ندىن مەسەلەى تر تىدا يە كە بو نووسىنە ۋەى مېژووى چىنى
 كرىكارانى عىراق چاۋپوشى يان لى ناكرى .

ۋە نە بى رۆژنامە يىش رولى لە ۋ سەرچاۋانە كە متر بى . رۆژنامە كانى ئە ۋ
 سەردەمە يىش زانىيارى ۋردو دەگمەنى ئە ۋ توپان تىدا يە روشناى دەخەنە سەر
 بابەتى جيا جيا كە پە يۋە ندى راستە ۋ خويان بە سەر جەم پىشۋى ۋ بزووتنە ۋە كانى
 كرىكاران ۋ ھە لوئىستى رژىم ۋ ھىزە سىياسى يە كانە ۋە ھە يە . چا بو ئە ۋەى ۋىنە يە كى
 كت ۋ متى قوناغى يە كە مى بزووتنە ۋەى چىنى كرىكاران بخەينە بە ر دەست ۋ بو
 ساغ كەردنە ۋەى ھە ندى رووداۋو ژمارە ۋ شتى لە ۋ بابەتە ، پىشتمان بە سەرپاكى
 رۆژنامە كانى ئە ۋ سا بە ستوۋە ، بى ئە ۋەى كۆى بە دىنە رىياز ۋ ھە لوئىستى جيا
 جيا يان . ئە ۋانە ھە ندىكىان رۆژنامەى مىرى بوون ، ۋەك «العراق» ۋ «صدى
 العهد» . ھە ندىكى تريان لە رۆژگارنى «شورشى بىست» ۋە بە ھە لوئىستى
 نىشتمان پەرۋەرانە ناۋپانگيان دەر كەردىبوو ، ۋەك «الاستقلال» . ھە ندىكىشيان
 زمانى حالى ئە پوزىسيون بوون ۋەك «الاخاء الوطنى» ۋ «بداء الشعب» . مە يىش بوو
 لە بەر ئە ۋەى ئاستىكى بلندى رۆژنامە گە رى ھە بوو ، لە ۋ رۆژگارە دا ناۋو شورە
 تىكى لە ئە ندازە بە دەرى پەيدا كەرد بوو ، ۋەك : «العالم العربى» . ئە مە جگە لە

روژنامه‌کافی کریکاران که به هوی باس و بابه‌ته‌کانیان‌وه‌گه‌یشتینه‌ه‌ندی‌راو
بوچوونی پیویست و له‌به‌ر روژنایی‌یان‌توانیمان‌سیمای‌قوناعی‌زوی
بزووتنه‌وه‌ی‌کریکاران‌ده‌ست‌نیشان‌بکه‌ین.

که‌دینه‌سه‌ر‌نیشان‌دانی‌زوربه‌ی‌مه‌سه‌له‌گرنگه‌کان،‌ه‌ولمان‌داوه‌چی
به‌لگه‌نامه‌و‌روژنامه‌کافی‌ئو‌کاته‌نوسویوانه،‌بیاننوسینه‌وه‌و‌ده‌ری‌بیرین،
تاوه‌کو‌له‌لای‌ئو‌که‌سانه‌ی‌ه‌میشه‌گومانیان‌له‌ئاستی‌هوشیاری‌تویژه
زه‌حه‌تکیشه‌کان‌و‌راده‌ی‌ه‌ست‌کردن‌یان‌به‌په‌رژه‌وه‌ندی‌به‌کافی‌خویان‌ه‌یه،
بینه‌به‌لگه‌ی‌په‌سه‌ماندن.

له‌چوار‌جار‌چاو‌په‌ی‌که‌وتتی‌یه‌که‌مین‌نیقایی‌«مه‌مه‌د‌سالح‌عه‌بدو‌لجه‌بیار
ئه‌لقه‌زان»^(۱۱)‌و‌چاو‌په‌ی‌که‌وتتیکی‌ماموستا‌«شیراهیم‌عه‌بدو‌لجه‌بیار‌ئه‌لقه‌زان»‌ی
برای‌دا‌زانیاری‌یه‌کی‌زور‌سوودبه‌خشان‌ده‌ست‌که‌وت.‌وا‌ده‌رده‌که‌وی
ئه‌مه‌ی‌دوایی‌یان‌له‌دوا‌دوای‌سه‌رده‌می‌ئینت‌د‌ا‌دا‌و‌له‌ژیره‌وه،‌وه‌که‌ه‌موو
روژنبیریکی‌سه‌رده‌مه‌که‌ی‌روئیکی‌گه‌وره‌ی‌گیرا‌بی.

زور‌که‌س‌ه‌ن‌له‌وانه‌ی‌توختی‌روو‌داوه‌کافی‌سه‌رده‌می‌ئینت‌د‌ابی‌به‌ریتانیایی
که‌وتوون‌به‌ه‌له‌دا‌چوون.‌ئینجا‌له‌به‌ر‌ئه‌وه‌ی‌که‌ه‌ندی‌هوی‌ئاشکرا
ه‌ن‌کوسپ‌و‌ته‌گه‌ره‌یه‌کی‌زور‌ده‌خه‌نه‌به‌رده‌م‌ئم‌چه‌شنه‌باس‌و‌لیکولینه‌وانه،
ئه‌وه‌له‌وانه‌و‌او‌ی‌یانه‌ی‌روویان‌داوه‌به‌شتیکی‌سروشستی‌ی‌ده‌زانی‌ن‌وله‌ه‌مان
کاتیشدا‌ئه‌وه‌نده‌ی‌له‌توانادا‌بووبی‌و‌به‌پشتی‌سه‌رچاوه‌باوه‌پ‌بیکراوه‌کان
راستمان‌کردوونه‌وه.‌ه‌موو‌ئه‌و‌حقیقه‌تانه‌ی‌له‌دووتوی‌ی‌ئم‌کتیبه‌دا‌روون
کراونه‌وه‌بیرورای‌ئه‌و‌نوسه‌ره‌روژناوایی‌یانه‌پوچهل‌ده‌که‌نه‌وه‌که‌سوورن
له‌سه‌ر‌ئه‌وه‌ی‌گوايه‌کومپانیا‌بیانی‌یه‌کان‌و‌به‌تایبه‌تی‌کریکارانی‌کومپانیایی
نه‌وت‌«وه‌زعیکی‌باشیان‌ه‌یه»^(۱۲)

زور‌به‌ترسه‌وه‌سوودمان‌له‌و‌زانیاری‌یانه‌وه‌رگرتووه‌که‌له‌ناو‌چه‌ند
سه‌رچاوه‌یه‌کی‌که‌مدا‌تومار‌کراون‌و‌له‌بزووتنه‌وه‌ی‌کریکارانی‌سه‌رده‌می
ئینت‌د‌اب‌ده‌دوین.‌ئه‌و‌سه‌رچاوانه‌جگه‌له‌وه‌ی‌که‌زور‌به‌کورتی‌ی‌خویان
له‌قهره‌ی‌زووداوه‌کان‌داوه؛‌ئه‌و‌ه‌ل‌و‌مه‌رجانه‌یشیان‌تیدا‌نی‌یه‌که‌په‌ی‌ده‌بنه
حقیقه‌تی‌میژویی‌باوه‌پ‌په‌ی‌کراو.‌به‌نموونه:‌له‌هیچ‌روژنامه‌و‌به‌لگه‌نامه‌یه‌کدا،
ته‌نانه‌ت‌به‌ئیشاره‌تیش‌بانی‌«مانگرتتی‌کریکاره‌چه‌و‌ولم‌بیژه‌ره‌وه‌کان»‌نه‌کراوه،
که‌گوايه‌له‌حوزه‌یرانی‌سالی‌۱۹۳۲‌دا‌له‌به‌سه‌ره‌رووی‌داوه‌و‌ئه‌نجام
کومپانیا‌کانیان‌ناچار‌کرد‌«مل‌بو‌خواستی‌کریکاران‌شور‌بکه‌ن»‌وه‌که‌له‌یه‌کیک‌له‌و
سه‌رچاوانه‌دا‌نوسراوه.^(۱۳)‌ئه‌مه‌له‌کاتیکدا‌که‌روژنامه‌و‌به‌لگه‌نامه‌کافی‌ئه‌و

قوناغه له چند مه سه له يه كې نه وتوی كړيکاران دواون، له رووی گرنګي يه وه ناګه نه ناستی نه ومانگرته.

وامان به چاك زانی بابته كتيبه كه بکه ينه پېنج به ش. يه كه میان باسی پېكھاتنی چینی كړيکارانی عیراق دهكا، كه وهك باسمان كرد له سالانی دواي سه دهی نوزده هه مه وه دهست بی دهكا تا جه نگی يه كه می جيهان. به هوی نه وه يشته وه كه عیراق له ناوچه ی روزه لاتی ناوه راستدا بووه يه كيك له مه پدانه كانی شهر، چینی كړيکارانیش گوارانیکي گه وره ی به خو به وه دی و به خویدا هات، ناچار بووین به شیکي تايبه تی بوژوونی کارو كړيکارانی عیراق له ماوه ی جه نگدا ته رخان بکه ين. دوو به شه كه ی تری نه م كتيبه له و زرووفه مه وزووعی يه دهكولیته وه كه بووه هوی سه ره لدانی بزووتنه وه ی كړيکاران؛ به دورو دریش له رووداوه كانی نه و بزووتنه وه يه ده دوی. ناوی هه موونه و كه سانه يشمان تومار كړدوه كه دهوری نیجا بییان له و بزووتنه واندا بینووه و سه ربازی وونی نه و مه پدانه بوون، كه چی میژووی هاوچه رخی عیراق نه وه نده ی توژیک توخنیان ناګه وی له كاتیکدا رولی نه وانه شیاوی هه مووناو هینانیکه.

له کوتایی به شیوه يه کی چرو پر باسی سروشتی بزووتنه وه ی كړيکاران و قوناغه كانی دهركه وتن و سه ره لدانیمان كړدوه كه له دوايیدا كاری له ره وتی نه و بزووتنه وه يه كرد.

دهبی نه و راستی يه يش دووباره بکه ينه وه كه نه م كوششه مان كه له دوو توی ی نه م كتيبه دا پیشكه ش كراوه، هه نګاویكه بو لیکولینه وه ی میژووی چینی كړيکارانی عیراق و چه قیقه تی بزووتنه وه كه ی، هیوا دارین هه نګاوی تری به دوا دا بی و نه م بابته ته گرنګه مافی ره وای خو ی بدریتی.

دواچار، زور سوپاسی هه موونه و براو هاوری یانه ده كه م كه یارمه تی یان دام نه م كتيبه به م شیوه يه ی نیسته رووناکي ببینی، له پیش هه موویانه وه ماموستا «مه ممدی مه لا كه ریم» و «دكتور هاشم صالح نه لكریتی» و هه موو كارگزارانی «مه لبه ندی نیشتمانی ی به لګه نامه كان - المركز الوطني للوثائق» و «كتیبخانه ی كوری زانیاری عیراق» و «كتیبخانه ی نیشتمانی ی» و «كتیبخانه ی ناوه ندی» و «كتیبخانه ی لیکولینه وه ی بالا» ی سه ر به كولیجی نادابی دانشګای به خدا.

۱ - چند لیگولینه و میه کی عراقی ی زور کم همن له ههندی لایه نی بزوتنه وه ی کریکارانی عراق دواون و ئیمه بیش لهو به شه دا که بو سه رچلوه کانمان ته رخا ن کردوه، نلومان هینلون. چهند لیگولینه و میه کی له وانه بیش که متر به زمانی بیانی نووسراون و لهو بابه تلانه دمدوین که په یومندی یان به چینی کریکارانی عراق هوه هه یه و مک:

M. M. AL — Habib. The Labour movement in Iraq, middle Eastern Affairs, New York, 1966; E. A. Kinch, Social effects of the Oil industry in Iraq; (International Labour Review), Geneva Vol. LXXV, No 3, march 1967; R. Khadhiri, Labour and industry in Iraq. A Thesis Submitted to the Faculty of the University of Mississippi in Partial fulfillment of the requirements for the Degree of master of Science in the Department of Economics and Business Administration; University of Mississippi, May 1968.

(ئهم نامه له بنچینه دا بلسی ئهو رووداوه کریکارانه یه ده تا که له سالانی سی به دواوه روویان داوه، به تالییه تیش بلسی ئهو بلسا کریکاری یانه ده کا که بهر له سانی ۱۹۵۸ له عراق دهرچوون.) م. کوپهرمن. بزوتنه وه ی کریکاران له عراق دا. به زمانی روسی. گوڤاری - روزه لاتی شوپشکیر - موسکو. ژماره شهش ۱۹۳۴.

«گوڤاری - الثقافة الجديدة» - ئهم ووتاره ی له لاپه ره ۹۷ - ۱۰۶ ی ژماره ی مانگی ئیاری سانی ۱۹۷۱ دا به زمانی عهره بی بلاو کرده وه، ههروه ها نووسه ری ئهو لیگولینه و میه، دوو بلسی دیکه ی به زمانی روسی له بباره ی چینی کریکارانی عراق هوه بلاو کرده وه. یه که میان له لاپه ره ۵۵ - ۶۲ ی ژماره (۶) ی سانی ۱۹۶۸ ی گوڤاری ده لانی ئلسیو نه فریقا، دا به ناونیشانی «مانگرتنی کریکارانی نهوتی که ریکووک سانی ۱۹۴۶، دوو میان له کتیبی هیکه اتنی چینی کریکارانی عراق، موسکو. ۱۹۷۱ ل ۳۷ - ۸۱.

۲ - عبد الرزاق الحسنى تاریخ الوزارات العراقية. الطبعة الثالثة. صیدا. الجزء الاول ۱۹۶۵ الجزء الثاني ۱۹۶۵. الجزء الثالث ۱۹۶۶.

۳ - «ئهلهحه سه نی، ته نها له به شی سنی به دا نه ختیک به دریزی بلسی مانگرتنی گشتی ی دژ به یلسای شارموانی یه کانی کردوه. به لام ئه وه ی که په یومندی به کریکارانه وه هه یه له وهنده زیاتر که میه بلسی کریکاران و ده ورین لهو مانگرتنه دا ده کا، هیچی تری نه ووتوه.

٤ - ئەو لىكولنېنه وانەى مېژوونووسان لەبارەى مېژووى چىنى كرىكارانى ميسر و سورىاو لوينزانو توركيوا ئىترانەو نووسيووانە، زۆر لەوانە چاكتىن كەلە عىراقدان نووسراون. بەنموونە: لە ميسر كۆمەلنەك نەمى دكتورا سەبارت بە مەسەلەى كرىكاران ئاسادە كران، وەك نەمى دكتورا كەى «نەوال عەبدولعەزىز» كە بە ئاوينىشنى «مېژوونەو» كرىكاران و شوين دەستى لە پەرمەيدانى مېژووى سىلى ميسر دا ١٨٩٩ - ١٩٢٥، ئەومبوو سانى ١٩٦٣ مەشت و مېرى لەسەر كرا. هەرودەها نەمىەكى دىكەى دكتورا سانى ١٩٦٧ مەشت و مېرى لەسەر كرا و ئاوينىشانەكەى «هەلوئىستى روژنامەى ميسرى بەرامبەر مېژوونەو» كرىكاران ١٨٨٢ - ١٩٥٢، بوو. كەچى ئاوينىستى لاى خومان خومان مەشت و مېرى لەسەر تەكە نەمىەك سەبارت بە چىنى كرىكارانى عىراق كراو، ئەویش دەزگالەكى زانستى سەرپەرشتى كىردووە عىراقى نى. بە مەسەلمان نەمى دكتورا كەى «عەبدولرەزاق مۆتەك ئەلفەد» ٥ كەسانى ١٩٧٧ لە قاهىرە مەشت و مېرى لەسەر كرا و ئاوينىشانەكەى «مېژووى مېژوونەو» كرىكارانى عىراق ١٩٢٢ - ١٩٥٨، بوو.

٥ - رزاق ابراهيم حسن. الشخصية العمالية في القصة العراقية بغداد ١٩٧٧ «٢٢٠ لاپەرەمىه، رمثووف حەسەن. كرىكار لە چىروكى كوردى دا. روژنامەى «العراق»، بغداد ١٥ آذر ١٩٧٩.

٦ - رزاق ابراهيم حسن. الصحافة العمالية في العراق. بغداد ١٩٧٩ «٨٠ لاپەرەمىه».

٧ - ئەمە ئەگەر هەر كرىكارىك سى كەس بۆيەنى.

٨ - مەسەلمان مەفھومى تىكرای رووداوى مېژووىيە، بە مېژووى شىرستنى بەتەشەو. خواست و ئاوانى فرەوونەكانى ميسر كەدمىانويست هەتا هەتايە نەمر بن و ئاوانى كوئىر نەبىتەو. لە كەل بلىمەتى ئەندازى بارمەكانىن، بەبى رەنج و ئارمى ئەو كۆيلانەى تەلارى ئەو هەرمەمانەيان دانا كەبەيەكەى لەحەوت عەجىباتى بەكەى دونيا لەقەلەم دراون. دەبىتە خەيلىكى رووت. بەراستى كوناھە كەبەسى ئەو مېژوومەن كورد بەتەنيا هەر خومان قەچى مان لەيد بى و بەس.

٩ - «العامل». بغداد العدد الاول ٨ ايلول ١٩٣٠

١٠ مېژوونووسان و راهاتون سانى كۆتلى هينان بەئىتتىدابى بەرىتلى، سانى سەرپەخوئى دەنووسن. دكتوريش لەو شوينەندا كەبىوئىستى كىردووە، هەمان زاراوہى بەكار هيناو. بەلام بەش بەحان خوم لە هەرشوئىندا ئەو زاراوہى هەتايە رىكەم لەجىلى سەرپەخوئى، «كۆتلى هاتنى ئىتتىداب» م بەكار هيناو، چوئەك لارىنى ئىتتىداب ئەگەرچى بە رووالت جۆرە سەرپەخوئى بەكى دەگەيلاند بەلام وەك وولاتىكى نىمچە كۆلۆنى مەووم لەهيج روويەكى سىلى و ئابورى و كۆمەلەيەتى بەو سەرپەخوئى نەبوو. - وەرگىز -

١٠ - بەبى بەلگەنەمىەكى زوى كرىكاران: لە سەردەمى ئىتتىدابدا مېژوونەو كرىكاران بە سى قوناغ دابەش كرايوو. بەكەمىلان لەسانى (١٩٢٤) ٥ وە كەهەونى دامەزراندانى بەكەم رىكخراوى كرىكاران دراو لەسانى ١٩٢٩ دا كە هەندى كۆمەل دروست بوون و بەبى ئەم رايەكۆتلى بەو قوناغە هات و سەرمەتاي قوناغى دووم دەستى بى كرد كە تەسانى ١٩٣١ ي خياند. پاشان قوناغى سى يەم لەكەل مانگرتنى كشتى نۆ بە جىساي بلجى شارموانى بەكان، دەستى بى كرد. [بەوانە: وئلق و مراسلات بين نقابات العمال العراقية ومثيلاتها الأجنبية من سنة ١٩٣٢ الى سنة ١٩٣٥. مكتبة المجمع العلمي العراقي - الوثيقة - ٢ -]

ئەو مېش برىتى بە لە نەمىەكى «مەحمەد سەلح ئەلقەزان» كە لە ١٦ ي شوينى سانى ١٩٣٣ دا بو سكرتيزى نىقەبەكانى كرىكارانى جىهەنى ئارووە لە بەرلین.

١١ - «مەحمەد سەلح، جووتە ناو».

١٢ - بەنموونە بەوانە: K. M. Langley, th Industrialization of Iraq, Cambridge, 1961. P. 77.

١٣ - بەوانە: (عبد السلام الناصرى - ابو نصير) معارك طباقية. بغداد ل. ٦ - ٧. مېژووى لەسەرنى بە.

به شی به کام

**سره تاي پيگهاتني چيني گريکاراني عيراق
له کوتايي سه ده ي نوزده هه مه وه تا سالتي ۱۹۱۴**

ره‌گوریش‌ه‌ی چینی کریکارانی عیراق:

گومان له‌وه‌دان‌ی‌یه‌ که‌ سه‌ره‌لدان‌ و‌ پیکهاتنی چینی کریکاران به‌نده‌ به‌ باری کومه‌ لایه‌تی و‌ ئابوری‌یه‌وه‌، ئەم‌ دیارده‌یه‌یش له‌ کومه‌ لایه‌که‌وه‌ تا کومه‌ لایه‌کی‌تر جیاوازی‌ هه‌یه‌. هه‌رچونیک‌ بێ ئەم‌ چینه‌ به‌ دووری‌گای سه‌ره‌کی‌ دروست‌ ده‌بی‌. یه‌که‌ میان‌ به‌نده‌ به‌ گه‌شه‌کردنی سروشتی‌ بنکه‌ کومه‌ لایه‌تی‌یه‌که‌وه‌، له‌ قونناغیکی‌ دواکه‌ و‌ تووه‌وه‌ رووه‌ و‌ قونناغیکی‌ په‌ره‌سه‌ندووتر. دووه‌میش له‌ بنه‌په‌ته‌وه‌ به‌نده‌ به‌ هو‌ ده‌ره‌کی‌یه‌که‌انه‌وه‌. ئەم‌ شیوه‌ پیکهاتنه‌یش کاریکی‌ گه‌وره‌ ده‌کاته‌ سه‌ر سروشتی ئەم‌ چینه‌ نوێ‌یه‌، به‌ تایبه‌تی له‌ سه‌ره‌تای ته‌مه‌نیدا. له‌ وولاته‌ ئەوروپای‌یه‌که‌کاندا و‌ به‌ تایبه‌تی رۆژئاوای‌یه‌کانیان، هه‌ردوو‌ کوله‌که‌کی‌ کومه‌ لگای سه‌رمادیه‌داری که‌ چینی کریکاران و‌ چینی بوژوا بوون، له‌ منال‌دانی کومه‌ لگای گه‌نده‌ل بووی ده‌ره‌به‌گایه‌تی سه‌ده‌کانی ناوه‌راستدا پیکه‌وه‌ هاتنه‌ کایه‌وه‌ و‌ خویان نواند. ئەم‌هیش ئەنجامی حه‌تمی‌ په‌ره‌سه‌ندنی ناوه‌وه‌ی کومه‌ل بوو که‌ ریگای خو‌ش کرد به‌ره‌می‌ پێش‌ه‌یی به‌ خرابی گه‌شه‌ بکا و‌ په‌ره‌ بسینی و‌ له‌ گه‌ل خویدا شیوازی نوێ‌ و‌ هیزی نوێ‌ی له‌ به‌ره‌مه‌یناندا سه‌پاند. (۱)

به‌لام له‌ رۆژه‌ لاتدا، دواکه‌ و‌ تنی شارستانیته‌ بوازی نه‌دا ئەوه‌ له‌ و‌ مه‌رجه‌ی بو‌ بره‌خسی تا له‌ سایه‌یدا بنکه‌ ئابوری‌یه‌که‌ به‌ هه‌مان شیوه‌ گه‌شه‌ بکا. له‌ به‌ر ئەوه‌ دروست بوون و‌ پیکهاتنی چینی کریکاران له‌ وولاتانی رۆژه‌ لاتدا، له‌ بنه‌په‌ته‌وه‌ په‌یوه‌ندی به‌ هویه‌کی ده‌ره‌کی‌یه‌وه‌ هه‌بوو ئەویش نه‌ش و‌ نماکردنی بازرگانی بوو، که‌ له‌ ئەنجامی ناردنی که‌ل و‌ په‌لی جو‌ر به‌ جو‌ر بو‌ ده‌ره‌وه‌ و‌ هاوردنی که‌ل و‌ په‌لی بیانی له‌ ده‌ره‌وه‌ی وولات، هاته‌ کایه‌وه‌. ناکامیش ئالوگۆریکی گه‌وره‌ له‌ بوازی ئابوری و‌ کومه‌ لایه‌تیدارووی دا، که‌ له‌ دایک‌ بوونی چینی کریکاران له‌ ریزی پێش‌ه‌وه‌ی ئەو ئالوگۆره‌ داده‌نری. بویه‌ سه‌رپاکی چینی کریکاران له‌ وولاتانی ئاسیا و‌ ئەفریقادا له‌ وکاته‌وه‌ پیکهاتوون که‌ سه‌رمایه‌داریتی ئەوروپا له‌ ناویاندا که‌ و‌ تنه‌ کنه‌کردن؛ یان به‌ شیوه‌ی راسته‌ و‌ خو‌ داگیری ده‌کردن. ته‌نانه‌ت له‌ ژاپونیدا که‌ په‌ره‌سه‌ندووترین وولاتی ئاسیایه‌ و‌ ئەم‌پرومل‌ملانی له‌ گه‌ل گه‌وره‌ترین وولاتی سه‌رمایه‌دارییدا ده‌کا، سه‌ره‌تای دروست‌بوون و‌ پیکهاتنی چینی کریکارانی به‌نده‌ به‌ و‌ قونناغه‌وه‌ که‌ پورتوگالی‌یه‌کان له‌ سه‌ده‌ی شانزه‌هه‌م‌دا ده‌سه‌لاتی کولونیاالی خویان به‌سه‌ردا سه‌پاند و‌ یه‌که‌مین کومپانیای بازرگانی یان تیدا دامه‌زراند و‌ پاشان ده‌ستیان کرد به‌ بنیات نانی چه‌ندین کومپانیای تری بازرگانی به‌ مه‌به‌ستی ناردنه‌ ده‌ره‌وه‌ی که‌ل و‌ په‌ل.

چینی کریکارانی عیراق له رووی پیکهاتنی یه وه به نموونه یه کی سروشتی شیوازی دووهم داده نری. دواکه وتوووی وولات له نه نجامی داگیرکردن دا له لایه ن مه گول و ته تر وپاشان عوسمانلی به کانه وه، ماوه یان نه دا ریگای به ره مهینانی پیشه یی بگریته به رو به شیوه ی وولاتانی نه وروپای روژناوا که شه بکا. له بهر نه وه به هوی بچووکی ی بازارو که می ی دراوه وه، نه م شیوه به ره مهینانه له باشترین حال دا له شوینی خوی ده خولایه وه، بی نه وه ی ههنگاو ی بۆ پیشه وه بچی. نه وه بوو به دریزی چه ند سه ده یه که له م باره دا مایه وه تا به ره می پیشه یی عیراقی به ره نگاری که لو په لی بیانی بووه وه و چوو قوناغیکی نوی ی نه وتوو به ته واوی مورکی له ناوچوو نی نا به ته ختی ته ویلی خو یه وه، وه که له دواییدا به دریزی باسی نه نجامه کانی ده که یین.

نه وروپایی به کان له میژوی تازه یاندا به زوووی ریگای عیراقیان دوزی یه وه. سالی ۱۵۸۲ نزیکه ی ده بازرگانی ئینگلیز به به غدا و به سهره دا رووه و هیندستان تپه رین. به کیکیشیان دوا ی که رانه وه ی که یشته مووسلو به م شیوه یه تاریفی به غدا ده کا گوا یه «مه لبه ندیکی که وره ی بازرگانی ی ترانسیتیه». کاتیکیش که نرخ ی به هارات لای نه وروپای به کان هاوتای نرخ ی نالتوونی هه بوو^(۲)

نه م بازرگانه ئینگلیزه له و راهورته پیدا که له مهر «به سره» نووسیویه، ده لی: «... مه لبه ندیکی گرنگی بازرگانی ی به هارات داوده رمانه». ^(۳)

له سه ده ی نوزده هه م به دوواوه، نه وروپایی به کان به شیوه یه کی ترسناک ده ستیان خسته کاروباری عیراقه وه، نه مه یش نه نجامی جیا جیای به دهسته وه دا. پیش هه موو شتیک بازرگانی ناردنه دهره وه ی که لو په ل سنووری جارانی پساندو مه ودا یه کی فراوانتری گرته وه و قه له مباریکی که وره ی بۆ پیشه وه دا، به تاییه تی دوا ی سالی ۱۸۶۹ که که ندوا ی «سو یس» ی تیدا کرایه وه نرخ ی که لو په لی ره وانه کراو له عیراقه وه بو دهره وه له نیوان سالانی ۱۸۶۴ - ۱۸۷۱ دا که که یشتبوو ۱۵۰ هه زار دینار، له سه ره تای چه نگی به که می جیهاندا که یشته ۲ ملیون دینار. واته نرخ ی که لو په لی ره وانه کراوی عیراق له ماوه ی نزیکه ی ۵۰ سالدا بیست نه وه نده زیادی کردوو. ^(۴) نه مه له کاتیکدا که به دریزی چه ندین سال له شوینی خوی چه قیبوو. ^(۵) جا که ربی و نه م ژماره یه ببه ینه وه سه ره گرو ریشه بازرگانی یه که ی نه وکاته بو مان ساغ ده بیته وه که تا چ راده یه که بازرگانی ی که لو په ل ناردنه دهره وه له عیراقدا نه شو نمای کردوو. له نیوان سالانی ۱۸۵۰ - ۱۸۷۰ دا له وه وه که سالی ۲۰۰ ته ن جوی ره وانه ی دهره وه ده کرد، له سالی

۱۹۱۲ دا، واته سالیک پيش هه لگيرساندنی جه ننگ که يشته ۷۷ هه زار تن، واته ۲۵۰ نه وهنده زيادی کرد. به نيسبته «خوری» يشه وه، به هه مان شيوه وله هه مان نه و ماويه دا له سالی ۲۰۰ ته نه وه که يشته ۱۲ هه زار تن. گه نميش ۱۴ نه وهنده ی جار ان ره وانه ی دهر وه کرا. ^(۳) بازرگانی ی خورمايش گورانیکي له و چه شنه ی به خويه وه دی، به تاييه تی چونکه ئینگليزه کان گه ره کيان بوو توژیک له و ته نگو چه له مه ئابوری به که م بکه نه وه که هيندستان پيوه ی دهي نالاند. نه وه بوو له سالی ۱۸۹۶ دا سه رجه می نه و خورمايه ی ره وانه ی دهر وه کرا، خوی دا له ۶۰۰ هه زار سند ووقو له وچه رده يه ۵۲ هه زاری گه يشته به ندهری نیویورک. ^(۴) نه و شيوازه باوه ی له ئارادا بووو په يره و ده کرا، نه يده توانی شان به شانی پيداويسته کانی نه م قوناغه و گورانه کانی بپروا. له بهر نه وه ده بوو پشت به ئامرازو هیزی تازه بيه سستی. دياره نه مه يش بووه هوی نه وه ی عيراق دهرگا له سهر ئامرازی نوی ی نه وروپای به شيوه يه کی تاراده يه ک به ربلاو بخاته سهر گازی پشت. نه و کومپانیا بيانی يانه ی به خیرایی جی پئی ان له وولاتدا قايم کردو نه و کومپانیا خو هالی يانه ی به مه به سستی پپر کردنه وه ی نه و بوشایی يانه ی کت و پپر هاتبونه گورپی؛ که وتنه خو ده ستیان کرد به هينانی ماشینی نوی، تا به هویانه وه هیزو گور بخريته کاروباری که لو په ل ره وانه کردنه وه. له سالی ۱۸۸۹ دا دوو کومپانیای به ریتانیایی ^(۵) که خه ریکی خوری ره وانه کردن بوون، به کيکیان دوو ئامیری په ستاوتنی ئاوی گه وره و نه وی تریان دوو ئامیری په ستاوتنی هه بوو به هیزی هه لم ئيشيان ده کردو تیکرا سالی ۲۵ هه زار فهرده خوری يان دهنارده دهر وه. ^(۶) له سه ره تاي سه ده ی بيسته مدا ژماره ی نه و کومپانیانه ی له سه رانه ری عيراقدا خورمايان دهنارده دهر وه ۱۲ کومپانیا بوون، به ته نها هه شتيان له به سه ره کاریان ده کردو ^(۷) به هویانه وه کاروباری ره وانه کردنی خورما باشتر و ریك و پیک ترو له رویی چه نديه تيشه وه زورتر بوو. ^(۸) بهر له هه لگيرساندنی جه نگی به که می جيهانیش کومپانیا يه کی نه مریکایی له فولاتدا دامه زرا «رهگی به له ک» ی بو دهر وه دهنارد. هه ر زوويش «ده وروبه ری سالی ۱۸۶۹، جوره ماشینیکی نوی په يدا بوو، رهگی به له کی گورزه ده کرد. ^(۹)

پاش نه وه ی سه رمایه ی روژئاوایی خوی گه يانده روژه لاتی ناوه راست و جی پئی خوی قايم کردو شان به شانی په رزه وندی به کانی تری که روژ به روژ په ره يان ده سه ندو توندو تول به شوین پئی ئابوری يانه وه گری درابوون؛ پيويستیان به گه شه پيدانی هویه کانی هاتوچو بوو له عيراقدا. ليره وه ئینگليزو

نه‌لمان و ده‌وله‌تانی تریش بایه‌خیکی گه‌وره‌یان به‌ریگاری هامشوی ناو‌روباری دیجله‌وفوارات‌وشه‌تولعه‌ره‌ب‌دا‌ور‌یگاری‌ئاسنیشیان‌له‌میسو‌پوتامیا‌وه‌گه‌یاندە‌که‌نداوی‌عه‌ره‌ب‌.‌له‌ولایشه‌وه‌به‌ستیان‌وه‌به‌ئه‌وروپا‌وه‌^(۱۳)‌.‌ئه‌نجامی‌ئه‌م‌گرنگی‌بی‌دانه‌،‌چه‌ند‌پروژه‌و‌دام‌و‌ده‌زگایه‌کی‌نوئی‌له‌و‌ولاندا‌دامه‌زران‌.‌کومپانیای «بیت‌له‌نج»‌که‌سالی‌۱۸۴۰‌به‌مه‌به‌ستی‌بازرگانی‌ی‌پیکهات‌،‌پاش‌ماوه‌یه‌ک‌دوو‌پاپوری‌گواستنه‌وه‌ی‌به‌به‌رده‌وامی‌ی‌به‌ناو‌روباری‌دایجله‌دا‌هامشوی‌ده‌کرد‌.‌به‌مرجیک‌بابی‌عالی‌ماوه‌ی‌نه‌دا‌له‌دوو‌پاپور‌زیاتر‌بخاته‌گه‌پو‌سه‌ره‌رای‌ئه‌وه‌یش‌که‌جاروبار‌په‌لپ‌و‌بیانوی‌زوری‌بی‌ده‌گیراو‌ده‌خرایه‌ژی‌ر‌گازو‌گیره‌وه‌^(۱۴)‌،‌ده‌لین‌سه‌ره‌رای‌ئه‌وه‌یش‌توانی‌سه‌رکه‌وتنی‌باش‌به‌ده‌ست‌به‌ینی‌،‌به‌پاده‌یه‌ک‌سه‌رمایه‌بنه‌ره‌تی‌یه‌که‌ی‌که‌«۱۵»‌پانزه‌هه‌زار‌پاوه‌ن‌بوو‌،‌له‌سه‌ره‌تای‌چه‌نگی‌یه‌که‌می‌جیهانیدا‌گه‌یشته‌۱۰۰‌هه‌زار‌پاوه‌ن‌وله‌سالی‌۱۹۱۹‌دا‌گه‌یشته‌۳۰۰‌هه‌زار.^(۱۵)

ریگای‌ئاسنیش‌له‌عیراقد‌امیژوویه‌کی‌دوو‌دو‌دزیژی‌هه‌یه‌و‌سه‌ره‌تای‌راکیشانی‌ده‌گه‌رینه‌وه‌بو‌نیوه‌ی‌دوو‌همی‌سه‌ده‌ی‌نۆزده‌هه‌م‌.‌له‌وکاته‌وه‌و‌تا‌هه‌لگیرساندن‌ی‌ناگری‌چه‌نگی‌یه‌که‌می‌جیهان‌،‌په‌یوه‌ندی‌نیوان‌به‌ریتانیا‌و‌ئه‌لمان‌له‌وپه‌ری‌ناکوکی‌و‌مل‌ملانی‌دا‌بوو‌.‌ئه‌لمانه‌کانیش‌له‌به‌ر‌چه‌ند‌هویه‌کی‌سیاسی‌ی‌ئاشکرا‌،‌توانی‌یان‌ده‌ست‌پیشخه‌ری‌بکه‌ن‌و‌یه‌که‌مین‌ریگای‌ئاسن‌له‌میسو‌پوتامیادا‌دابه‌زرین‌و‌بیکه‌نه‌به‌شیک‌له‌پروژه‌ی‌به‌ناوبانگی‌ریگای‌ئاسنی‌به‌غدا‌.‌ئه‌وه‌بوو‌سه‌ره‌له‌به‌یانی‌ی‌روژی‌۲۷‌ی‌ته‌ممووزی‌سالی‌۱۹۱۲‌سه‌روکی‌ئه‌شغالی‌ئه‌لمانیا‌،‌به‌بوئه‌ی‌دانانی‌به‌ردی‌بناغه‌ی‌ریگای‌ئاسنی‌به‌ری‌«که‌رخ»‌هوه‌ئاهه‌نگیکی‌گیرا‌.‌شایانی‌باسه‌بریار‌وابوو‌ئه‌و‌ریگایه‌له‌«مسه‌ره»‌وه‌بو‌ئه‌وسه‌رخاکی‌عیراق‌بیری.^(۱۶)‌والی‌به‌غدا‌و‌ژماره‌یه‌کی‌زور‌لیپرسراوانی‌بیانی‌و‌پیای‌ناوداری‌عیراق‌ئاماده‌ی‌ئه‌و‌ئاهه‌نگه‌بوون.^(۱۷)

ئه‌لمانه‌کان‌ئه‌وه‌نده‌په‌روشی‌ئه‌م‌پروژه‌یه‌بوون‌،‌ته‌نیا‌بو‌ئاهه‌نگه‌که‌چل‌ئه‌ندازیاری‌پسپوری‌ره‌گه‌ز‌جیا‌جیا‌یان‌هینابوو^(۱۸)‌و‌«به‌هیرا‌بوون‌کریکارو‌فرمانبه‌ری‌زور‌تریشی‌بو‌به‌ین‌و‌کات‌به‌فیرو‌نه‌دن»‌و‌ئه‌م‌پروژه‌یه‌ته‌واو‌بکه‌ن.^(۱۹)‌هه‌ر‌بو‌ئه‌و‌مه‌به‌سته‌کومپانیای‌ریگای‌ئاسنی‌به‌غدا‌مافی‌ئه‌وه‌ی‌پی‌درا‌،‌بو‌گواستنه‌وه‌ی‌کریکارو‌که‌لو‌په‌لو‌ئامرازه‌کانی‌ئیش‌کردن‌،‌روباری‌دایجله‌و‌فورات‌به‌کار‌به‌ینی‌.‌ئه‌وه‌بوو‌«کومپانیای‌به‌لچیکی»‌دامه‌زراو‌ئه‌م‌کاروباره‌ی‌پی‌سپیردرا.^(۲۰)‌ده‌ست‌به‌جی‌ده‌ستیش‌کرا‌به‌هینانی‌ئامرازو

ماشینی پیویست بو راکیشانی ئه و ریگایه و له ماوهی دوو سال که متردا تیکرای ئه و شتانهی له دهره وهی عیراقه وه بو ئه م مه به سته هینرابوون، له ٤٠ هه زار تن تپه پری کرد. ^(٢١)

به و جوړه بهر له هه لگیرساندنی جهنگی یه که می جیهانی ٧١ میلی لی ته و او کراو به هویه وه به غذا و سامه را پیکه وه گری دران. جا له بهر ئه وهی ئه لمان کان هیوا یه کی گه وره یان به م پروژیه هه بوو، له هه موو روویه که وه بایه خیانی پی دا. بویه راپورتیکی تاییه تی به ریتانیا که دوا ی کوتایی هاتنی جهنگ نووسراوه، دان به وه دا دهنی که «ئه م به شه ی زور چاک دروست کراوه» ^(٢٢)

له ناو ئه م دامو ده زگایانه دا که راسته و خو په یوه ندی یان به سه رمایه ی بیانی یه وه هه بوو، توپکلی یه که می چینی کریکارانی عیراق له دهوری ئه و کاکله لاوازه پیکهات که چه ند پروژه یه کی میری دروستی کردبوو، وپاشان به دوورو دریزی قسه ی لی ده که یین. کومپانیای «بیت له نج» بو چاککردنه وهی پاپوره کانی، ئامرازو ماشینی نوی هیناو شوسته یه کی تاییه تی و کارگه یه کیشی له به سره دامه زراند. «کومپانیای ریگای ئاسنی به غذا» یش چه ندین کارگه و دامه زراوه ی دیکه ی پیویستی بو کاروباری بینا کردن و چاککردنه وهی شه مه ندوفه ر هه بوو.

ئه گه رچی ژماره ی راسته قینه ی ئه و کریکارانه له ئارادا نی یه که له و شوینانه دا کاریان ده کرد، به لام سه رچاوه کان روونیان کردووه ته وه که خه لکیک هه بوو به کری ئیشیان کردووه، تاراده یه کی چاکیش له م مه دیدانه تازه یه دا سه رکه وتوو بوون. ^(٢٣) که چی ژماره ی ته و اوو باوه ر پیکراوی ئه و کریکاره کاتی یانه له به رده ست دان که خورمایان ده رنی و دایان ده گرت و پاشان بو دهره وهی وولاتیان ده نادر. ژماره ی ئه وانه یش بهر له هه لگیرساندنی جهنگ خوی له ٢٠ تا ٢٥ هه زار که س داوه. ^(٢٤)

هه رچی سه رمایه ی نیشتمانیشه رولیکی زور پچوکی گیراوه و خوی له خویا له پاشکوی سه رمایه ی بیانی دا بوو، له بهر ئه وه هه ر له بنه ره ته وه نه یتوانی ببیته هوی پیکهاتنی چینی کریکارانی عیراق. چه ندین هوی جوړ به جوړیش هه بوو که به م یان به و شیوه به یه کتره وه به سترابوون و ئه م دیارده یه یان خولقاند، له سه رو هه موویانه وه پاشکه وتوویی وولات بوو له رووی شارستانییه ته وه که ماوه ی نه دا به ره می پیشه یی بچپته قوناغیکی بالاتره وه. ئه مه جگه له وهی هاتنه خواره وهی ئاستی گوزهران بوو بووه هوی ئه وهی هیزی کرین لای هاوولاتیانی عیراق ئه وه نده که م ببیته وه له سه رانسه ری ئیمپراتوریه تی عوسمانی دا دهستی بو دریز

بکری. ئەمەیش بازاری ناوخوای هینایه وه به ک و ماوه ی نه دا گه شه بکاو ئاسویه کی ئەوه نه ده رووناکیش نه ده بینرا تا سه رمایه ی که له که بووی نیشتمانی ی هان بدا - ئەگه رچی له بنچینه یشدا لاواز بوو - روو له به ره مه می پیشه سازی بکا. به ره له هه لگه رساندنی چه نگی به که م تیکرای هیزی کرین له لای هاوولاتی به کی عیراق له باشترین حال دا له سی به کی تیکرای هیزی کرینی هاوولاتی به کی ئیمپراتوریه تی عوسمانی که متر بوو^(۳۶). له به ره نه وه سه رمایه داری عیراقی هه روا به ئاسانی نه ده هاته مه یدانیکه وه، نه یزانیایه قازانجی مسوگه ره. هه روا به ریککه وتیش نه بوو «مه ده حه ت پاشا» ی والی که دهستی به دامه زراندنی «کومپانیای ته راموای به غدا - کازمی» کرد، ناچار بوو زۆریه ی به شه کانی ئەو پروژیه به زۆرمی به سه ر فه رمانبه ره کانی ناوخوا به سه پینی و به وانی ساغ بکاته وه.^(۳۷) سه رمایه داره عیراقی به کانی به دوو دلی به کی زۆره وه هاتنه سه ر ئەو باوه رهی چه ند پروژیه یه که نه وه، به لام ئەنجام روشنایی یان نه دی. له ۲۸ ی شوپاتی سالی ۱۹۱۲ دا میری مافی دامه زراندنی ته راموای کاره بایی نیوان به غدا و «ئه عزممی به» و «قه راره» ی دا به «مه حموود چه له بی ئەلشابه ندهر» له گه ل ئیمتیازی دامه زراندنی ئیستگه به کی کاره با له به غدا.^(۳۷) هه ر چه نده «سه رپاکی دانیشتوانی شار په روشی» ئەوه بوون «به غدا به کاره با روشن بکریته وه» و سه ره رای ئەوه ی که «نیشتمان په روه ری به ئەمه ک مه حموود چه له بی ئەلشابه ندهر» چوو «له وولاتی فه رنگ ئەندازیاری شاره زامان بو بهینی»^(۳۸) و ئەگه رچی چه ند ئەندازیاریکی ئینگلیزیش له به کی ئەیلوولی ئەو سه له دا گه یشته به غدا بو لیکۆلینه وه هه لسه نگانندی بارو زرووفی شارو پلان دانان^(۳۹)، به لام ئەو پروژیه روشنایی نه بینی. پروژهی راکیشانی ریگای ئاسنی نیوان به غدا و خانه قینیش که ده ویسترا به سه رمایه ی نیشتمانی ی پیک بهیزی، به مه ره ی پروژیه که ی پیشوو چوو.

جگه له م هو بنه ره تی به، به شیکی گه وره ییش له سه رمایه ی که له که بوو، که وه ته ده ست خاوه ن زه وی به گه وره کان، که بریتی بوون له و سه روک عه شیره تانه ی نه یان ده زانی گه ر بی و سه رمایه کانیان له بواری به ره مه پینانی پیشه سازیییدا بخه نه کار، چ قازانجیکیان ده ست ده که وی. بویه هه موو ئامانچ و مه به ستیان هاتبوو سه ر ئەوه ی چییان لی زیاد بی، یان کوی بکه نه وه، یاخود ئالتوون و خشل و چه گی بی بکرن. بازرگانه کانییش چاویان بریبووو پیشه که ی خوین، چونکه ده یانزانی قازانجیان مسوگه ر تره.

له مه وه بۆمان دهرده كه ئى كه بهر له جهنگى يه كه مى جيهانى مهيدانى ههره فراوانى سهرمایه ی نيشتمانى، بازرگانى ی دهره وه بووه، نه ویش به م یان به و شیوه به سترا بوو به سهرمایه ی بیانى یه وه. چوار کۆمپانیا له وه هشت کۆمپانیا یه له به سره وه خورمایان دهنارده دهره وه ی وولات خواونه کانیان عیراقى بوون. ههره ها ژماره ی کارگه ی بچووکی پیسته خوش کردن له به غدادا پیش جهنگى يه كه مى جيهانى گه یشته نو کارگه. (32) بازرگانه کانیش بایه خیکی زوریان دا به رهوانه کردنى خورى له سهر شیوه ی تازه. بازرگانه به سره یی یه کانیش هه ندی ماشینی تازه یان هینایه وولاته وه بو گورزه کردنى رهگی به له ک.

له نه نجامی په ره سه ندى هویه کانی گواستنه وه دا، سهرمایه ی نيشتمانى ی توانی رۆلێکی تاراده یه که وره له م مهيدانه دا بگیری. بویه هه ندی که س که وتنه کرینی به شه کانی کۆمپانیا ی ته راموای به غدا - کازمی یه ووا دهرده که وی قازانجیکی نه وه نده زوری فری داوه گه یشتوه ته نزیکه ی 100 ر. ی سهرمایه که ی. (33) پیش نه وه ویش چه ند بازرگانیکی تر کۆمپانیا یه کی هاوبه شی له و جوره یان بو هاشوو گواستنه وه ی ناو ناو دامه زارند. (34) ده ورو به ری سالی 1896 بازرگانیکی نه رمنی له به سره «کۆمپانیا ی عاره پانه ی یایی» دامه زراند، تاوه که له نیوان به سره وه هشاردا هاتو چوبکا. چوار سال دوا ی نه وه دوو که سی تری به سره یی کۆمپانیا یه کی دیکه ی له و جوره یان بنیان ناو پاشان هه ولیان دا له سهر هه مان ریگا نو تو موبیل به کار بهینن. (35) له کوتایی مانگی کانوونی یه که مى سالی 1911 دا کۆمپانیا ی نيشتمانى ی پاپور به ناوی «کۆمپانیا ی بازرگانى ی که شتی یه کانی به سره» وه دامه زراو له مانگی کانوونی دوو مه ی سالی دا هاتو دا که وته کارو دوو دانه که شتی ی خسته گه ر. (36) له سالی 1912 دا بو یه که مجار نو تو موبیل له نیوان به غداو دیاله دا که وته گواستنه وه ی خه لکی ی وماوه ی نیوان نه و دوو شاره ی به 40 ده قیقه بری، (37) نه مه ییش نه وه ی ده که یاند که له مهيدانى گواستنه وه و هاشوو دا گۆرانیکی چۆنیه تی روى دا. ههر له م رووه وه له و ماوه یه دا، هه ولیکی تریش له به سره درا. (38) له دوا دوا ی سه ده ی نو زده هه مه وه له بهر هه ندی هوی روشنیری و سیاسی، دانیشتوانی عیراق بایه خیکی باشیان به دامه زراندنى چاپخانه دا، به تایبه تی که «به چاوی خویان بینی یان میری تا چ راده یه که سوودو قازانجی له و چاپخانه ده ست ده که وی که مه دحت پاشا هینابووی» (39) هه رچه نده هه ندیک له م چاپخانه به ردین بوون، به لام زۆربه یان نوی بوون و شانیان له شانى چاپخانه ناسراوه کانی نه وسای

ناوچه‌ی روژه‌لاتی ناوه‌راست ده‌دا. ^(۳۸) بی گومان ئەم چاپخانانە‌یش هەر له‌به‌غداد نه‌بوون، به‌لکو ژماره‌یه‌کیان له‌به‌سره‌و مووسل دامه‌زرا. کاتیکیش جه‌نگی به‌که‌می جیهانی‌ی هه‌لگیرسا، به‌ته‌نها له‌شاری به‌سره‌دا چوار چاپخانه‌ کاریان ده‌کرد که‌ تاقه‌یه‌کیکیان هی‌میری بوو. ^(۳۹) له‌وروژه‌وه‌ ئیتر ده‌ست کرا به‌هینانی نام‌رازی دارشتن و‌بیرین و‌داکوستانی مس‌و مشت‌و مال‌و زه‌رکه‌فت‌و جزو به‌ندکردن بو‌ ئەم چاپخانانه. ^(۴۰)

له‌به‌ر ئە‌وه‌ شتیکی سروشتی‌ی بوو که‌ ماشینی نوی، له‌وانه‌ی په‌یوه‌ندی راسته‌و خویان به‌ژیانی روژانه‌و گوزهرانی دانیش‌توانه‌وه‌ هه‌بوو، به‌ئاسانی بی‌نه‌وولاته‌وه‌. ئە‌وه‌تا له‌سالانی دوایی سه‌ده‌ی نۆزده‌هه‌مه‌وه‌ کارگه‌ی به‌فردروست‌کردن‌و ناشه‌مه‌کینه‌ی نوی‌و کارگه‌ی سو‌ده‌و سیفون‌و له‌و باب‌ه‌تانه‌ له‌شاره‌گه‌وره‌کانی عیراقد‌ا دامه‌زینران ^(۴۱) له‌سالی ۱۹۰۸ دا کو‌مپانیایه‌کی چینی بچووک له‌به‌غدا بنیات نرا‌وه‌کو‌ی تازه‌ی له‌ده‌ره‌وه‌ بو‌هینرا ^(۴۲) پیش به‌رپا بوونی جه‌نگیش ماشینیکی میکانیکی خشت دروست‌کردن هینرایه‌ عیراقه‌وه. ^(۴۳)

ئه‌گه‌رچی له‌ناوه‌راستی سه‌ده‌ی رابوردووه‌وه‌ له‌ئه‌نجامی ه‌اوردنی که‌ل‌و په‌لی بیگانه‌وه‌، ده‌ستیکی توند له‌به‌ره‌می پیشه‌یی وه‌شینرا، به‌لام له‌م‌قوناغه‌دا هەر ئە‌وه‌بنکه‌ی سه‌ره‌کی‌ی پیشه‌سازی نیشتمانی‌ی بوو، ^(۴۴) ئە‌ویش به‌شی زوری پیوستی‌یه‌کان، له‌باب‌ه‌تی قوماش‌و شت‌و مه‌کی ناومال‌و که‌ره‌سه‌ی بیناکاری‌و که‌ل‌و په‌لی تری بو‌هاولاتیان دا‌بین ده‌کرد. تا جه‌نگی به‌که‌می جیهانی به‌سه‌دان مه‌کو‌ی ده‌ستی‌ی خه‌ریکی به‌ره‌مه‌ینانی قوماش‌و چادرو گوریس‌و شتی له‌و‌جو‌ره‌بوون. به‌نموونه‌ له‌سالی ۱۹۱۱ دا به‌ته‌نها له‌شاری مووسلدا ۵۰۰ جولا‌کاریان ده‌کرد، ^(۴۵) دیاره‌ له‌به‌غداد ژماره‌بان له‌وه‌یش زورتر بووه. له‌کو‌تایی سه‌ده‌ی رابوردو‌دا قونسولی به‌ریتانیایی له‌به‌غدا، باسی بیست‌کو‌وره‌خشتی گه‌وره‌و بچووک ده‌کا. نزیکه‌ی بیست‌سالیکی دوای ئە‌وه‌میژوووه‌ به‌هوی ئە‌وه‌وه‌ که‌خه‌لکی‌ی هه‌له‌په‌ی دروست‌کردنی خانووبه‌ره‌بان ده‌کرد، ئە‌م‌جو‌ره‌پروژرانه‌ ژماره‌بان زیادی کرد. ^(۴۶) سه‌ره‌رای به‌کاره‌ینانی که‌ شتی نوی‌و بنیات نانی کو‌مپانیای تایبه‌تی بو‌هامشو‌و گواستنه‌وه‌، که‌چی پیشه‌سازی به‌له‌م‌و که‌شتی‌ی دروست‌کردن له‌چه‌ند شاریکی عیراقد‌ا وه‌ک‌خوی مایه‌وه‌و ئە‌وانه‌ی خاوه‌نی ئە‌م‌پیشه‌یه‌بوون ده‌یان‌توانی که‌شتی‌ی و‌ا دروست‌بک‌ن دژی‌ی ۳۰‌گه‌ز پانی‌ی ۸‌گه‌ز پتربی. ^(۴۷)

ئە‌م‌دام‌و ده‌زگا ئە‌هل‌یانه‌، بوونه‌ سه‌رچاوه‌ی دووه‌می پیکه‌ینانی چینی کریکارانی عیراق. ئە‌وه‌کارگه‌ نوی‌یانه‌ی سه‌ر به‌م‌که‌رت‌ه‌ بچووک‌ه‌بوون،

ژماره یه کی باش کریکاریان تیدا جی بووه وه و شیوازی نیش کردنیان ته واوله گه ل شیوه ی کارکردنی پیشوودا جیاواز بوو. شان به شانی نه مانه نیش به هه زاران کریکار به رده وام له و جیگا پیشه یی یانه دا نیشیان ده کردو تا زاده یه کیش زرووفی نیش کردنیان به هو ی ته شه نه کردنی کاری کری گرتوه گوپردرا بوو.

سه رچاوه یه کی تری پیکهینانی چینی کریکاران و هو ی گه شه کردنی که به پله ی سی یه م ده ست نیشان ده کری، به نده به و کاروباران ه وه که والی یه کانی عوسمانلی له نیوه ی دووه می سه ده ی نوژده هه م و سه ره تای جهنگی یه که می جیهانیدا جی به جی یان کرد. په رژه وه ندی خه زینه ی عوسمانلیش له وه دا بوو هه ندی پرژه ی نوی بو دابین کردنی پیداویسته کانی فه یله قی شه شه م که باره کارگی له به غدا بوو، نه نجام بدا. «نامیق پاشا» که دوو جار کرا به والی عیراق «۱۸۵۲ و ۱۸۶۱ - ۱۸۶۷» یه که م که سه نه م مه سه له یه ی خسته نه ستوی خوی. نه وه بوو له سالی ۱۸۶۴ دا یه که م کارگی میکانیکی نوی دامه زرانندو له و خوری یه ی له ناوخی وولاتدا ده ریسرا، جل و به رگی سوپایی دروست ده کرا.^(۱۸)

گه شه کردنی زوی پیشه سازی له عیراقدا، نه گه ر له ته ک ناوی والی روشنبیری عیراق «مه دحت پاشا» دا باس بکری مافی خو یه تی. ناوبرا وه یه که م ووتاریدا که به بونه ی دانانی یه وه به والی عیراق له سالی ۱۸۶۹ دا خویندی یه وه، پی له سه ر نه وه داده گری که پیویسته بایه خیکی گه وره به پیشه سازی نوی بدری.^(۱۹) له یه که م ژماره ی روژنامه ی «الزوراء» دا که خوی ده ری کرد، قسه له «که شتی ناو ده ریا» و «ره وتی شه مه ندوفه ری نیوان وولاتان» و «هیزی نه له کتريک و... کارگه» و «زوری تریش له و شتانه ی کاروباریان ئاسان کردووه» و «پیشه سازی جور به جور» ده کا که چون هه موو نه مانه وایان له نه وروپایی یه کان کردووه «له م دونیا یه دا به خوش گوزه رانی ی بژین».^(۲۰)

راستی یه که ی «مه دحت پاشا» نه وه ندی که دهستی توانای ده یگه یشتی و به بی نه وه ده سه لاته ی بی ی به خشرابوو، هیچ که مته ر خه می یه کی بو پیشخستنی نه م لایه نه ئابوری یه گرنگه نه کرد. نه وه بوو له سه رده می نه ودا کارگی چینی «عه باخانه» که «نامیق پاشا» دایمه زرانندوو، فراوان کرا و چه رده یه کیش پاره ی ته رخان کرد بو هینانی ماشینیکی نوی که هیزی ۷۰ نه سپی هه بوو. گرنگی یه کی زوریشی دا به چاککردنی چه ک و په ره پیدانی تا «پینویستی یه کی گرنگ» دابین بکا، وه ک روژنامه ی «الزوراء» ی نه وکاته نووسیویه.^(۲۱) هه ر له سه رده می نه ویشدا بوو کومپانیای ته راموای به غدا - کازمی یه دامه زرا و هیلک به دریزی ۷ کیلومه تر

راکشرا، هردوو شاره‌که‌ی پیکه‌وه ده‌به‌ست. دامه‌زاندنی یه‌که‌م چاپخانه‌ی نویی له‌سه‌رده‌می ئه‌ودا به‌مه‌زنترین کاری مه‌دحت پاشا داده‌نری. له‌سالی ۱۸۶۹ دا والی تازه «چاپخانه‌یه‌کی نایاب، که‌شخه و به‌هلم نیش کردوو، ی دامه‌زاندوو» «چاکترین چاپخانه‌ی میسر» نایگاتی.^(۴۷) کاروباری ئه‌و چاپخانه‌یه به‌ته‌نها بریتی نه‌بوو له‌ده‌رکردنی یه‌که‌م روژنامه له‌میژوی وولاتدا،^(۴۸) به‌لکو هندی نووسراوو سالنامه‌ی چاپ ده‌کردو کاروباری ره‌سمیشی ئه‌نجام ده‌دا. ئه‌وانه‌یشی به‌ره‌و دوا پاش «مه‌دحت پاشا» بوونه والی عیراق ژماره‌یه‌کی تر چاپخانه‌یان هیناوه له‌سالی ۱۸۸۹ دا یه‌کیکیان له‌به‌سره‌و دووانیشیان له‌به‌غدا دامه‌زیزان. ئه‌و چاپخانه‌یه‌یش که‌سالی ۱۹۰۵ «حازم به‌گ» دامه‌زاند، دوا چاپخانه‌یه‌میری له‌ده‌ره‌وی وولاته‌وه هیناییتی.^(۴۹)

عوسمانلی‌یه‌کان له‌کاروباری گواستنه‌وه‌دا تاراده‌ک بایه‌خیان به‌کاره‌ینانی که‌شتی ده‌دا، ئه‌مه‌یش خوی له‌خویدا په‌یوه‌ندی‌یه‌کی په‌وی به‌گه‌شه‌کردنی پیشه‌سازی‌یه‌وه‌ه‌بوو. «ره‌شید پاشا» یش که‌سالی ۱۸۵۲ کرا به‌والی عیراق، رایسپارد چه‌ند که‌شتی‌یه‌کی هه‌لی له‌ئه‌وروپا بو‌بکرن. بو‌به‌پیوه‌بردنیشان که‌لو په‌لی له‌ئه‌وروپاوه هیناوه له‌بری «که‌رخ» دا «ده‌میرخانه»، واته «ناسنگه‌رخانه»، یه‌کی دامه‌زاند بو‌چاککردنه‌وی ئه‌و که‌شتی‌یان. «نامیق پاشا» یش له‌سه‌ره‌مان ری و شوینی ئه‌و، کارخانه‌کانی به‌لچیکای راسپارد چه‌ند که‌شتی‌یه‌کی هه‌لی بو‌دروست بکن، تاوه‌کو له‌رویاری دیج له‌دا بیانخاته‌گه‌ر. ئه‌وه‌بوو له‌سه‌رده‌می خویدا دوو له‌و که‌شتی‌یان که‌یشتنه‌عیراق و له‌ده‌روبه‌ری سالی ۱۸۶۱ دا که‌وتنه‌نیش. بیجگه له‌وه‌یش «ده‌میرخانه» که‌ی فراوانتر کردو چه‌ند کریکاری له‌ئه‌وروپاوه بو‌هیناوه به‌را‌ده‌یه‌ک په‌ره‌ی هێ دا، توانای چه‌ک دروست کردنیشی هه‌بوو.^(۵۰)

«مه‌دحت پاشا» له‌والی‌یه‌کانی پیش خوی زیاتر بایه‌خی به‌وه‌دا له‌روپاره‌کانی وولاتدا که‌شتی بخاته‌گه‌ر به‌تایبه‌تی چونکه ده‌پیوست له‌م مه‌یدانه‌دا به‌ربه‌ره‌کانه‌ی کومپانیا بیانی‌یه‌کان بکاوه‌هوی ئه‌م پروژیه‌یشه‌وه ده‌ستکه‌وتیکی باش بو‌خه‌زینه‌ی ده‌وله‌ت دا‌بین بکا. ئه‌وه‌بوو دوو‌په‌وری تازه‌ی کپی و به‌م دوانه‌وه ژماره‌ی که‌شتی‌یه‌کان له‌سه‌رده‌می ئه‌ودا که‌یشتنه‌هه‌شت که‌شتی. ئنجا کومپانیا‌یه‌کی تایبه‌تی دامه‌زاند بو‌سه‌ره‌رشتی کردنی کاروباریان و چه‌رده‌یه‌کی باش خه‌لووزی به‌ردینی له‌«عه‌دن» و «مه‌سقه‌ت» و «به‌نده‌ر عه‌بیاس» و «بوشه‌هر» خست. ئه‌مانه‌یش یه‌که‌م که‌شتی عوسمانلی

بوون له نوکه ندى « سويس » ه وهو له ناو ديچله و فوارا تيشدا بهره و ژوور
 كه يشتنه دوورترين شوين. ده ميرخانه كه يشى پهره پيدا كه له دوا دواى سهرده مى
 « ناميق باشا » دا پشت گوى خرا بوو. (۵۶)

هر چه نده بهر بهر كاني كردنى كوچانپا كه شه كردوه بياني به كان له م مهيدانه دا كارني گران
 بوو. به لام عوسمانلى به كان تا جهنگى به كه مى جيهانى بيايه خيان به هامشوو گواسته وهى ناو
 ناوده دا. له سالى ۱۹۱۱ دا ميرى به مه به ستي بهر په پيدانى هات و چوله نيوان عيراق و سوزيادا
 دوو. باهوپى له روبروى فودات دا خسته گه پوتوانى يان به ماوهى ۷۵ ساعات بگه نه
 « مه سكه نه » (۵۷)

به كيك له و پروژانه ي ده ولت له سهره تاي جهنگى به كه مى جيهاندا جى به
 جى به ستي [هيندى به] بوو، كه ۳۰۰ هه زار ليره ي تى چوو، و له روژى ۱۲ ي
 كانوونى به كه مى سالى ۱۹۱۳ دا كرايه وه. (۵۸) نه م پروژه يه يش ژماره يه ك كريكارى
 گرته خووى و به به تهنه له و شوينانه دا كه خولكارى به ده كرا، ژماره يان له نيوان
 هه زار تا سى هه زار كريكار دا بوو؛ نزيكى هه زار كريكارى كيش له و شوينانه دا
 كاريان ده كرد كه گه چى پيوستيان بو پروژه كه دروست ده كرد. (۵۹) شايانى باسه
 نه م پروژه يه وهك پروژه كه ي ريگاي ناسنى به غدا، سه باره ت به راه پاندنى
 به شيك له كاروباره كاني نامراز و ماشينى تازه ي به كار ده هينا. ليره دا ئينگليزه كان
 دوو شه مه ندونه ريان خسته كارو هه ريه كه يان ۲۰ نه سپ هيزى راكيشانيان بوو،
 به دريژايى كيلومه تريك يه كى ۱۶ عاره بانه ي پر له خو ليان راده كيشا، به م
 كار هيش كه يشتنه « نه جاميكي سهر سور هين »، وهك « ويلكوكس » له
 راهورته كه يدا نووسيويه. (۶۰) جگه له مانه هه ر له و پروژه يه دا چه ندين نامپرازي
 تازه ي تر به كار هاتن، له وانه پينج ماشينى گه روكي توانا ۱۶ نه سبي بوون، نه و
 ترومپايانه يان ده خسته گه ر كه پاره يه كى زور يان بو پروژه ي ناوبراو پاشه كه وت
 ده كرد. (۶۱)

به ر له جهنگى به كه مى جيهانى، چ ده ولت و چ هاوولاتيان فرسه تيان له
 هه ندى له كانه كاني وولات هينا، وهك: خه لووزى به ردين و خووى و قيرو به رده
 مه پمپر. نه و خه لووزه ي نه وسا له نزيك كفرى يه وه درده هينرا سالى به ۳۰۰ تن
 خه مل كراوه. له « هيت » روژى له ۴۰ تا ۱۰۰ بارى گوى دريژ قيرده رده هينرا، (۶۲)
 نه مانه ي باس كران نه و سى سه رچاوه سهره كى به بوون كه تيباندا تووى
 چينى كيكاراني عيراق چه كه ره ونه ش و نماى كرد. له ناو نه مانه دا ژماره يه كى زور
 كريكارى هه ميشه يى و كاتى ئيشيان ده كرد. روژه لاتناسى سوقيه تى دكتور ل.
 ن. كاتلوف ژماره يان به « ده يان هه زار » ده خه ملينى و بو نه م بوچوونه يشى پشت به
 چه ندين سه رچاوه ي جور به جور ده به ستي، له پيش هه موويانه وه، نه و
 راهور تانه ن كه كوئسولوى يه تى رووسى ناماده ي كردوون. (۶۳) هه رچونيك بى

کریکاران و ایان لیهای له پیکهینانی دانیشتوانی شمارهکاندا قهوارهیان پهیدا کرد، به تاییه تی نه گره و همان له پیش چاوبی که تا سالی ۱۹۰۵ شار نشینه کان ۲۴٪ ی تیکرای دانیشتوانی عیراقیان پیک دهینا.^(۱۴) گرنگ نه وه په ناگامان له وه بی که ژماره په کی باشی نه م تویره کومه لایه تی په نوی په له و کاته وه که و تنه خو که شیوازو هه زو مه رچی نوی ی نیش کردنیان پهیره و کرد.

هه ل و مه رچی نیش کردن و طاسی په ته کانی کریکارانی میژان بهر له جهنگی په که می جیهان

بی گومان شتیکی زور سروشتی په که هه ل و مه رچی نیش کردن له عیراقتا پیش جهنگی په که می جیهانی زور ناله بار بوو بی؛ چونکه نه و دیارده په خوی له خویدا ناوینه په کی بی که ردی واقعی دواکه و تووی وولات و نزمی ی ناستی گوزهرانی جووتیاران بوو، له سایه ی سیسته می چه و ساندنه وه ی دهر به گایه تیدا، که ناچاری ده کردن به هه موو بارو زرووفیکی نیش کردن قایل بین، جا نیتربورازی کردنی سه ره که عه شره ته که یان بوو بی، یان هه لاتن بوو بی له په یوه ندی دهر به گایه تی، یا خود بو نه وه بوو بی گیروگرفتی نابووری له سه رشا نیان سووک بکن. له بهر نه وه هه روا به ریکه وت نی په که سالی ۱۸۸۹ قونسولی بهریتانیا له به غذا، ده نویسی و ده لی: «چه ندت بوی کریکاری ناشاره زات ده ست ده که وی»^(۱۵) نه مانه که ناماده ی کار ده بوون، هه رگیز بیریان له سه عاتی نیش کردن نه ده کرده وه. راستی په که یشی سه عاتی نیش کردن دیاری نه کرا بوو. بویه کریکار له روژه لاه تا روژ ناوا بوون و جاری وایش هه بوو تا دوا ی روژ ناوا بوون کاری ده کرد. شماره زاترین کریکار روژی له ده تا یازده سه عات و ته نانه ت زور جار له وه یش زیاتر خوی دهر تاند.^(۱۶) نزمی ی ناستی گوزهرانی خیزانه ده ست کورت و هه ژاره کان پالی به ژن و منداله وه دهنه بو نیش کردن. نه وانه لایه نیکی که وره بوون و نه و هه زاران کریکاره کاتی یانه یان پیک دهینا که هه لپه ی نیش کردنیان ده کرد، به تاییه تی له مهیدانی رنین و داگرتنی خورمای بو دهر وه ره وانه کراو دا. ژن و مندال نیوهی نه و کریکارانه بوون که که چیان بو پروژهی بهستی [هیندی په] به ره م دهینا. قونته راتچی په کانی نه و پروژهی یش بوته و او کردنی نیشه که یان پشقیان به کریکاری نافرهت مندال ده به ست.^(۱۷)

له و کاته دا روژانه ی کریکار له عیراقتا، که مترین روژانه بووله سه رانسه ری نیمه راتویره تی عوسمانلی دا. له کاتیکیدا که تیکرای روژانه ی

کریکاریکی چینین له ناو تورکیادا ۸۵ قرووش بوو، کریکاریکی عیراقی له سه ره مان پیشه روژی ۷ قرووشی وهرده گرت. تیکرای روژانه ی کریکارانی پیسته خوش کردن له تورکیادا ۱۲۱۶ قرووش بوو، که چی روژانه ی کریکاری پیلادرووله عیراقدا ۲۱ قرووش که متریشی هه بوو.^(۷۸) له گه له وهدا که خشت دروست کردن کریکی قورسه و تا دینه به ره م به چه ند قوناغیکدا تی ده پهری^(۷۹)، که چی نه و کریکارانه ی گرانترین قوناغی نه م پیشه یه یان نه نجام دهدا له به غدادا، روژانه که یان ۷ قرووش بوو^(۸۰). له ئیش و کاری بیناکاریشدا روژانه ی کریکار زور له وهیش که متر بوو. نه وانه ی له پروژهی به سستی [هیندی یهدا] خولکاری یان ده کرد له باشتترین حالدا روژانه که یان له نیوان ۲ و ۴ قرووشدا بوو. نه و مندالانه ییش له مهیدانی بینا کردندا کاریان ده کرد روژی ۵۱ قرووش و نه وانه ی خهریکی که چ دروست کردن بوون له ۱۵ تا ۲۵ قرووشیان وهرده گرت.^(۸۱) جاری وایش هه بوو، کریکار له بریتی نه و ئیشه قورس و گرانه ی جی به جی ی ده کرد کریکی نه ختینه ی ددرایه، نه مه ییش ده بووه هوی نه وه ی کریکی راسته قینه یان بیته خواره وه.^{*} له هه موویشی خراپتر نه وه بوو که نه و دام و ده زگیانه ی سه ره به خه زینه ی ده ولت بوون به زوری سه ربازو به نده کانیان ده هینا بو ئیش کردن و کریکی یه کی ره مزبیان دهدانی. له زور ناوچه ییشدا ئیشی سوخره باو بوو، ته نانه ت نه م دیارده یه خوی که یانده هه ندی له شاره کانی عیراق، به نمونه له شاریکی وه که به سرهدا «به ناوچه مال و شوغیره کان» یان ناچار کرد له شار هه لبین و بچه دهره وه.^(۸۲)

په یوه ندی دهره به گیاهه تی و عه شره ت گهریش یه کیک بوو له له و هویانه ی دریزه ی به باری چه وساندنه وه ی کریکاران و که م کردنه وه ی روژانه یان دهدا. له ده ورو به ری سالی ۱۸۷۶ دا موتسه پرفی شاری «مونتفیک» هه ره له به ره نه وه ی خوی یه کیک بوو له سه روک عه شره ته کانی نه و ناوچه یه توانی ژماره یه کی زور جووتیاری ناوچه که به روژانه یه کی که م به کری بگری بو نه وه ی به ستیک له سه ر روباری فورات بنیات بنی،^(۸۳) نه وانه ییش که سه ره پهرشتی ی پروژهی به سستی هیندی یه یان ده کرد به ئاره زوی خویان کریکارانیان هه لده سووراند، نه مه ییش نه که له به ره زوری کریکارو که می ی روژانه که یان، به لکو له به ره نه وه ی مانگی لیره یه کیان به و سه ره که عه شیره تانه دهدا که په نجا کریکاریان ره وانه ی پروژه که ده کرد.^(۸۴) نه مه جگه له وه ی که سه روک عه شره ته کان به که یفی خویان و به بیانونوی نه وه ی گوايه له به رده م میرییدا لیپرسراون، پاره یان له کریکاران ده کیشایه وه.^(۸۵) له هه مان کاتیشدا هه ندی له و سه روک عه شیره تانه له

پروژه که دا بوونه قونته راتچی .

جا بوئه وهی واقعی ژیان و گوازه رانی کریکاری عیراقی له قونتاغه کانی به که می میژووی دروست بوونی دا تی بگهین، نرخی که لو په لی پیوستی نه و کاته به نمونه دههینینه وه. له ده و روبه ری سالی ۱۸۹۸ دا نرخی هوققه یه ک « ده کاته چوار کیلوگرام» نان ۲۵ قروش و هوققه یه ک گوشتی مه ره قروش و هوققه یه ک روڠ ۱۶ قروش بوو. ^(۷۶) له کاتیکا روژانه ی کریکار هیچ گوپانیکی به سه ردا نه هات، که چی به ر له هه لگیرساندن جی نه کی به که م نرخی شت و مه که به خیرایی به زر بووه وه. نرخی نه و پیوستی یانه ی باس کران له سالی ۱۹۱۳ دا، واته له ماوه ی بیست سال که متردا سی تا چوار نه وهنده زیادیان کرد. به و جوړه نرخی هوققه یه ک نان که یشته ۶ قروش و گوشت ۲۴ قروش و روڠ ۴۰ قروش. ^(۷۷)

نامرازه کانی ئیش کردن و به ره مهینان به ر له جهنگی به که می جیهانی ته و او سه زه تایی بوون، بی گومان نه مهیش زیاتر هه لو مه رجی ئیش کردنی کران ده کرد. نه و کریکارانه ی له پروژه ی به سستی هیندی به دا ئیشیان ده کرد « ده بوو پاچ و پی مه ره ی خویمان بو ئیش به ن ». ^(۷۸) له « هیت » کریکاران به لقی دارخورما قپریان ده رده هینا. ^(۷۹) دیاره له بارو زرو فیککی وادا ژماره ی کریکاره شماره زاکان تا بلئی که م ده بوون، نه وانه یی که هه بوون له بنه رندا پیشه وه زو دانیشتووی شار بوون. قوتابخانه ی پیشه وهرانیش که « مه دحت پاشا » بنیاتی ناو ژماره ی قوتابی یه کانی که یشته ۱۵۰ که س، نه ی توانی رولیکی نه و تو بگیری و کریکاری شماره زا پی بگه یه نی، به تاییه تی چونکه مه به ست له بنیات نانی نه و قوتانجان به نه وه بوو، چه ند کادیریکی شماره زا بو چاپخانه که ی میری و ده میرخانه که ی پی بگه یه نی که خه ریکی په ره پیدانی بوو. پروژه ی ریگای تاسنی به غدایش هه ندیکی تری له و کریکاره شماره زیانه قوزته وه. ^(۸۰) نه مه سه ره رای نه وه ی که دوو چاپخانه ی میری به هو ی پشتگویی خستن و نه شماره زایی یه وه به ته وای له کار که وتن. ^(۸۱) که می ی کادیرو ساده یی نامرازه کانی به ره مهینان بوونه هو ی سستی ی به ره م. باشتترین به لگه یی نه وه یه که به ر له جهنگی به که م بینای دایه ره یه کی بچوکی بوسته له نزیک سه نته ری به غداوه نزیکه ی دوو سالی خایاند. ^(۸۲)

پیش هه لگیرساندن جی نه له دامه زراوه بیانی یه کان ونه له دام و ده زگا ره سمی یه کانی میری و نه هلیدا، یاسای زامن کردنی ژیانی کریکار له گوپی نه بوو. ته نانه ت نه که ر کریکاریک له کاتی ئیش کردندا بمردایه، که س و کارو

وه چه ی نه و کریکاره هیچیان له بریتی وهر نه ده گرت. له وروژگاره ی عیراقد ا تاقه به ندیک چی به له یاسای کارو کریکاری دهوله تی عوسمانلی به سه رکریکارانی عیراقد ا نه ده چه سپا. ده بی نه وه یشمان له بیر نه چی که نه و یاسایه له روانگی ته سکی سه ده کانی ناوه پراسته وه دانرا بوو، له بنه په تیشدا یاسایه کی ناتا و اوو پووچهل بوو، له بهر نه وه نه بهرگری له کریکاران ده کردو نه دانی به مافه کانیشیاندا ده نا. (۸۷)

بویه شتیکی سروشتی ی بوو که له سایه ی ئەم بارو زرووفه دا کریکاریکی نوی و جووتیاریکی جاران جیاوازی یان نه بی؛ نه وه نده هه یه هه ل و مه رچی پیکه وه نیش کردن له چه ند پروژیه کداو کاری قورس و گران له هه ندی پروژیه ی تردا، له جاران پتر تووشی نه خوشی ی و مه ترسی ده کردن. « ناداموف » ی قونسولی روس له به سره، بومان ده گیریتیه وه که چون نه و کریکارانه ی له وه رزی خورما رین دا ده هاتن بو کار کردن منداله کانیان له ته ک خویان دا ده هینا و له بارو دوخیکی زور نار په حه ت داو له ناو حه سیردا ده ژیان و خوراکي سه ره کی یان یا نه و خواردنه بوو که له گه ل خویان هینا بوویان، یا خود خورمای پاشماوه بوو. به مه یش ده بوونه سه رچاوه ی گه لیک ده رده و نه خوشی ی وه ک « کولیرا » و « تاغون » و « ناوله » و « ته راخوما » که نیوه ی دانیشتوانی ئەم ناوچه یه به دهستی یانه وه ده یان نالاند. (۸۸) سه ره رای هه مو نه مانه کریکاری عیراق بهر له هه لگیرساندنن جه نگی به که م، بوی نه کرا به هوشیاری یه وه بجوونن وه نگاوکی نه و تو بونی که میک زولم و ستمی له سه ر که م بیته وه. نه وانه به هیچ شیوه یه که هه ستیان به واقیعی چینایه تی خویان نه ده کرد، جگه له وه یش پابه ندی نه ریتی عه شایه ری و دابه ش بوونی پیشه یی لادی بوون. به سه ریکی تریش له ته ک نامرانو ماشینی نوی ی ته کنیکی دا په یوه ندی یه کی لاوزیان هه بوو. ئەم هویانه کارکیان کرد له سه ر حالی خویان به رده وام بن، واته جووتیار بوون، به لام له بهرگی کریکاردا. له بهر نه وه بچووکتیرین نیشانه مان له به رده ستادا نی یه، بزووتنه وه یه کی ریک و پیکي کریکارانه مان له و قوناغه ی میژوی چینی کریکارانی عیراقد ا نیشان بدا. نه وه نده هه یه چه ند بزووتنه وه یه کی خورسک له هه ندی ناوچه ی جیاچیا دا روویان دا، بی نه وه ی شوین ده ستیان دیار بی و شتیکی نه و تو له پاش خویان به جی بهیلن. له سالی ۱۸۷۶ دا وکاتیک له شاری « مونتفیک » دا زولم و ستم گه یشته لوتکه، نه و کریکارانه ی له و شاره دا خه ریکی بنیات نانی به ستیک بوون، برپاریان دا مان له نیش بگرن. به لام مونتسه ریفی نه و شاره توانی به زه بری چه ک ناچار یان بکا بچنه وه سه ر نیش. گرنگ نه وه یه ئەم مانگرتنه له نه سته مبولدا

دهنگی دایه وه و روژنامه کانی ئه و کاته له سه ریان نووسی.^(۸۵) له سه ره تای جهنگی یه که میشدا ده باغچی یه کانی ئه عزمی یه که له روی چه ندیه تی و چوئیه تی یه وه حسابیان بو ده کردا، دوو جار مانیان گرت. یه که مجار له پایزی سالی ۱۹۱۲ دا، کاتیک کریکاران کو بوونه وه و بریاریان دا تا روژانه کانیان زیاد نه کری نه چنه وه سه رئیس. پاشان « شیخ عه بدولر ه زاق ئه لچه له بی » که سه روکی ده باغچی یه کان بوو، له گه لیان که وته وتووێژ کردن و ملی بو داخوژی یه کانیان که چ کرد و نه وانیش چوونه وه سه رئیس و کاری خویمان.^(۸۶) دووه مجاریش له سه ره تای کانونی یه که می ۱۹۱۲ دا بوو، کاتیک « عه بدولهادی ئه لئه عزمی » که روشنبیریکی ناوچه که بوو،^(۸۷) سه رکر دایه تی کردن. ئه مجاره یان به ته واوی ده ستیان له نیش هه لگرت و داویان کرد ۲۵٪ ی روژانه که یان بو زیاد بکری و ئه نجام « خاوهن کارگه کان ناچار بوون داخوازی یه کانیان جی به جی بکن و ئه مانیش گه رانه وه سه رئیس ».^(۸۸)

له مه وه بو مان ده رده که وی که چینی کریکارانی عیراق جگه له وه ی به زحمهت له دایک بوو، درهنگیشی خایاند. سه ره تا وهک هیزیکی بچووک له چوارچیوه کومه لایه تی یه که دا شان به شانی چینی بوژوای گه وه ی بازار گانی خوی نواند. بی گومان ئه م چینه ی دوایی یان راسته و خو په یوه ندی به سه رمایه ی بیگانه « کومپرادور » ه وه هه بوو. چونکه هه ردوو چینی کریکاران و بوژوای بازارگانی له سایه ی چه ند هویه کی چون یه کدا پیکهاتن. چینی کریکارانی عیراق وهک چینی کریکارانی گشت وولاته دواکه وتوو ه کان به چه ندین سال بهر له بوژوای پیشه سازی نیشتمانی دروست بوو بوو. لای خویشمان لادی سه رچاوه ی سه ره کی ی پیکهاتنی ئه م چینه تازه یه بوو. زوربه ی کریکاران له م قوناغه دا هیشتا په یوه ندی یان له تهک لادی دا نه پساندبوو. ته نانهت که له پروژه تازه کان دا نیشیان ده کرد، بو ئه وه بوو ئابوری کشت و کالی یان به ته واوی هه رس نه هینی، تایبه تی چونکه چه وساندنه وه ی ده ره به گایه تی گه یشتبووه لوتهک.^(۸۹) هه ر له بهر ئه وه ییش بوو کریکاره کاتی یه کان و ئه وانه ی وه رز به وه رز نیشیان ده کرد، زوربه ی چینی تازه بهر گه یشتوو ی کریکارانیان پیک ده هینا. ئه م دیارده یه ییش راسته و خو کاری کرده سه ر ئاستی هوشیاری چینه یه تی و سیاسی کریکاران و راده ی په ره سه ندنیان له و قوناغه دا. ته نانهت له روی سایکولوژی شه وه کاری له زوربه یان کردبوو. نه بوونی په یوه ندی یه کی سه رومر له تهک ئامراز ی نوی ی به ره مهیناندا وای کرد له سه ره وهشت و خووی

جووتياران بيمينه وه، نهك په پيره وى نه ريت و هلس و كه وتى كړيكاران بكن. له بهر نه وه نه م چينه كومه لايه تى په نوى په هر نه وه بوو كه له خویدا بوو بووه چينيك Class in It self، واته بوونه وهر يكي كومه لايه تى تازه ي پي نه گه يشتو بوو، به هيچ شيوه يه ك واقيعى ژيان و رولى كړنگى خوى له پروسيسى به ره مهيناندا نه ده زانى. نه يده زانى چ ريكايه كيش ه لېژيرى و ه نكارى په كه مى رزگار بوونى خوى ليوه بهاويزى.

سه ره پاي ه موو نه مانه، نه م قوناغى ميژوى چيني كړيكارانى عيراق به قوناغيكى كړنگ داده نرى، چونكه هر له و ماوه يه دا كاكله و تويژى په كه مى پيكهات و جووتياران به شيوه يه كى فراوان و به ربلو ريكاي شاربان گرت به رو په يوه ندى نيوان شارو لادى په ره ي سه ند. ه موو نه م دياردانه يش له سالانى جهنگى په كه مى جيهانى و سالانى دواى جهنگدا له بوارى كومه لايه تى و سياسى دا جى په نجه يان ديار بوو.

سه رچاوه و په راويزه كانى به تى په كه م

۱ - په كه م چيني كړيكار له ميژوودا له دمورو بهرى سه ده ي پانزه دا له ئيتاليا دهر كه وت. بويه ئيتاليا به په كه مين وولات داد منرى كه بهر له وولاتنى بيكه ي نه وروپا په يومندى په كلنى سه رمليه داريسى تيدا له دايك بوو يى.

۲ - لهو رۆژگاردا به هارات گرتگرتین که لو په لی بازرگانی بوو که له رۆژه لآوه رهوانه ی رۆژنواو دمکرا. له کوتلی سهدمکانی نلوه راستدا بایه خیکی زیتریشی بی دراو له هه مان کاتبشدا هه لو مه رجی گواستنوه ی چوو بارو دۆخیکی کرانه وه، بویه به شیومیه کی خه یایی نرخی زیای کرد، بیه راده یه که بووه پیاوه ی سامانی خه لکی نه وروپا. که ران به شوین کلنگای نو یی به هارات دا به کی که لهو هویانه ی پای به نه وروپایی به کانه وه نا شوینی تازه بدوزنه وه.

Zaki Saleh, Mesopotamia (Iraq) 1600 — 1914. A Study in British foreign Affairs, Baghdad. 1957, P.P. — ۲ 27 — 28.

۴ - بو زیتر تی که یشتن، بهوانه [الدكتور محمد سلمان حسن. التطور الاقتصادي في العراق. التجارة الخارجية والتطور الاقتصادي ۱۸۶۴ - ۱۹۵۸] الجزء الاول. صيدا. بيروت ۱۹۶۵. ل ۹۴.

۵ - پیش نهو ملامیه که لو په لی عیراق ته نها بو وولاتنی رۆژه لاتی نلوه راست دمتر درا.

۶ - بو زیتر تی که یشتن بهوانه: «التطور الاقتصادي في العراق، الدكتور محمد سلمان حسن. سه رچاوه ی پیشوو ل ۱۰۲ - ۱۱۷.

۷ - له سانی ۱۸۷۷ دا سه رجه می خوما ی به ره مه پینراوی عیراق ۶۰ هزار تن بوو. ۴۰ هزار ی رهوانه ی دمروه کرا. هه روه ها بهوانه.

Zaki Saleh, OP. Cit. P. 185.

K. M. Langley, The industrialization of Iraq P. 26.

۸ - مه بست له هه ریدو کو مپانیای بیت لهنج، و «داری نه ندمه روبر، ۵.

۹ - بو زیتر تی که یشتن، بهوانه: «الدكتور محمد سلمان حسن، سه رچاوه ی پیشوو ل ۲۸۶ - ۲۸۷. هه روه ها [K. M. Langley, Op. Cit; P. 28]

۱۰ - ل. ن کتولف. راپه رینی رزگار یخوازانه ی نیشتمانی عیراق سانی ۱۹۲۰. به زمانی روسی. موسکو. ۱۹۵۸. ل. ۵۹.

۱۱ - سانی ۱۹۰۱ نهو کو مپانیانه ی له به سه ره نیشیان ده کرد، ۳۰ هزار سندووقیان زیتر نارده دمروه.

۱۲ - بهوانه: «الشیخ محمد الشیخ خلیفة بن حمد بن موسی النیهانی. التحفة النیهانیة. الجزء التاسع «تاریخ البصرة، الطبقة الخانیة. القاهرة ۱۳۴۲ هـ ل ۶۴.

۱۳ - بو زیتر تی که یشتن بهوانه: Zaki Saleh, OP. cit., PP. 149 — 202

۱۴ - S. H. Longrigg, Four Centuries of modern Iraq, 1925, PP, 293 — 294.

۱۵ - Zaki Saleh, OP. cit., PP, 159, 160 — 163, R. Cola. Baghdad — the city of the peace, London 1927, P. — 10 241.

۱۶ - یه کهم جار له سانی ۱۸۸۸ دا بیر له پروژهی رنگای ئاسنی به غدا کرایه وه، واته نهو سله ی که به هوی رنگای شه مهندوه رموه، نهسته میوولو به رلین پیکه وه به ستران. دوا ی نهوه ی رنگای نلویراو به ره مو خوار هاتو پش دمسال که تزاری نه لمانیا ولیدی دووم بو جاری دووم سه ری له ئیمپرا توریته ی عوسمانلی دا، کلنی و مرکزت ئیمتیزی راکیشمانی رنگای نلویراوی بدریتی له شاری «لوتیه، وه تا که نداوی عه رب.

- ١٧ - بېروانه كوفارى طفة العرب، بغداد. ايلول ١٩١٢ ل. ١١٧.
- ١٨ - ههركه وسهرچاوه.
- ١٩ - طفة العرب، آذار ١٩١٢ ل. ٣٦٧.
- ٢٠ - طفة العرب، تشرين الاول ١٩١٢ ل. ١٥٨.
- ٢١ - الدكتور محمد سلمان حسن. سهرچاوه پيشوول. ٤١٤.
- ٢٢ - مركز الوطنى للوثائق الوحده الوثائقيه: البلاط الملكى. رقم الملف: ص/١٠ موضوع الملف: المسك
١٩٢٦ دهبورتى ژمنه رال ف.د. ههمنه.
- ٢٣ - نهندا زياره ئەلمنى كان دووباره دمهكه نهوه كه كريكارانى كورد لهو پروژمهيدا نهواو ليههتوو
Dagobert Von Mikusch, Mustafa Kemal between Europe and Asia, London, 1931. P. بېروانه
380.
- ٢٤ - ل. ن. كلتوف. سهرچاوه پيشوول ٥٤.
- ٢٥ - بو تى كه پيشتنى تهواوى نهو ژمارانه: بېروانه سهرچاوه پيشوول ٤٩ - ٥٠.
- ٢٦ - بېروانه: K. M. Langley. OP. cit., P. 10.
- ٢٧ - بېروانه: روژنامهى «العراق»، بغداد. ٢٣ حيزيران ١٩٢٨.
- ٢٨ - طفة العرب، نيسان ١٩١٢ ل ٤٥٥
- ٢٩ - طفة العرب، تشرين الثانى ١٩١٢.
- ٣٠ - بېروانه: S. H. Longrigge, Iraq 1000 to 1960. A Political, Social and economic history, London, 1963
PP. 32 — 33.
- ٣١ - بېروانه: K. M. Langley, OP. cit., P. 10.
- ٣٢ - بېروانه: S. H. Longrigge, Four Centuries of Modern Iraq PP. 293 — 294.
- ٣٣ - بېروانه: [الشيخ محمد الشيخ خليفة بن حمد بن موسى النبهاني. الجزء التاسع. التحفة النبهانية] ل.
٦٤ - ٦٥.
- ٣٤ - طفة العرب، تشرين الثانى ١٩١٢.
- ٣٥ - طفة العرب، تشرين الثانى ١٩١٢.
- ٣٦ - بېروانه: «الشيخ النبهاني. الجزء التاسع، سهرچاوه پيشوول ٦٥.
- ٣٧ - بههسهى كوفارى طفة العرب، كلوون الثانى ١٩١٣ ل ٣٠٣.
- ٣٨ - ههركه وسهرچاوه ل ٣٠٣ - ٣٠٥.
- ٣٩ - بو زياتر شارهزا بوون له چاپخانه كنى عيراق پيش جهنگى بهكمى جيهانى، بېروانه: كوفارى طفة
العرب، كلوون الثانى ١٩١٣ ل. ٣٠٣ - ٣٠٩. «التحفة النبهانية. الجزء التاسع، ل ٦٦ - ٦٧. شهاب
احمد الحميد. تاريخ الطباعة في العراق. مطبع القطاع الخاص ١٨٣٠ - ١٩٧٥ الجزء الاول بغداد
١٩٧٦.
- ٤٠ - طفة العرب، كلوون الثانى ١٩١٣ ل. ٣٠٤ - ٣٠٥.
- ٤١ - بېروانه: «التحفة النبهانية. الجزء التاسع. ل ٦٤ - ٦٥، ٦٧ - ٦٨.
عباس العزاوي، تاريخ العراق بين احتلالين. المجلد الثامن. بغداد ١٩٥٦ ل ٦٥.
- ٤٢ - بېروانه: K. M. Langley. OP. cit., P. 30.
- ٤٣ - [الدكتور محمد سلمان حسن. التطور الاقتصادي في العراق] ل. ٣٠٤
- ٤٤ - له بهشى چواره مدا به دروژينى لهو باسه دمدين، چونكه بهيوه مندى بهكى راسته و وخوئى به
سروشنى بزوتنه وهى كريكاران وه ههيه به تليبهتنى لهواى جهنگى بهكمى جيهانى.

- ٤٥ - الدكتور محمد سلمان حسن. هه رثه و سه رچاوه ل ٢٨٣.
- ٤٦ - هه رثه و سه رچاوه ل ٣٠٣.
- ٤٧ - بهروانه طفة العرب، ايلول ١٩١٢ ل. ٩٥ - ٩٦.
- ٤٨ - بهروانه: (الدكتور محمد سلمان حسن) هه رثه و سه رچاوه ل ٢٩٢.
- ٤٩ - بهروانه دهلى و وتارمه كهى مه دحمت پاشا كه له كتيبي «تاريخ العراق بين احتلالين» ي «عه بيبس نه له به زاوى»، دا بلاو كراومه وه. بهرگى جه و ته م ل ١٦٢ - ١٦٤.
- ٥٠ - له كتيبي «من تاريخ الصحافة العراقية»، ي خالد حبيب الراوى، يه وه و مرگيراوه. بغداد ١٩٧٨ ل. ٩ - ١١.
- ٥١ - له كتيبي «تاريخ العراق بين احتلالين»، وه، وه مرگيراوه. بهروانه: بهرگى جه و ته م ل ٢٢٣.
- ٥٢ - بهروانه: كوالرى طفة العرب، كنفون الثلثى ١٩١٣ ل ٣٠٤.
- ٥٣ - مه به ستمن روزنامه «الزوراء»، ه نه روزى ١٥ ي حوزميرانى ١٨٦٩ يه كه م ژماره ي دمرچوو.
- ٥٤ - بهروانه: «لغة العرب، كنفون الثلثى ١٩١٣ ل. ٣٠٤ - ٣٠٥ هه روه ها «تاريخ العراق بين احتلالين. عبلس العزاوى، المجلد السابع ل ١٠٢ - المجلد الثامن ل ١٧١.
- ٥٥ - بهروانه: تاريخ العراق بين احتلالين. عبلس العزاوى، المجلد السابع ل ١٠٩ - ١٣٦، ١٥٣ - ١٥٤، ٢٢٢ - ٢٢٣.
- ٥٦ - بهروانه «التحفة النبهانية - الشيخ النبهاني»، سه رچاوه ي پيشوول ٦٣ - ٦٤ هه روه ها «تاريخ العراق بين احتلالين». عبلس العزاوى، المجلد السابع ل ١٨٨ - ١٨٩، ٢٢٢ - ٢٢٣.
- ٥٧ - «لغة العرب، تموز ١٩١١ ل ٣٣ - ٣٤.
- ٥٧ - «لغة العرب، تموز ١٩١١ ل ٣٣ - ٣٤.
- ٥٨ - بهروانه: «لغة العرب، كنفون الثلثى ١٩١٤ ل. ٣٩٠ - ٣٩١.
- ٥٩ - سير ويليام ويلكوكس. ثلوتيرى له عبرالداو سه رمتايه كه له باره ي پاشه روزى عبراله وه. بهرگى يه كه م. بهغدا ١٩٣٧ ل. ١٢٦ - ١٣٤.
- ٦٠ - هه رثه و سه رچاوه ل ١٤٠.
- ٦١ - هه رثه و سه رچاوه ل ١٤١ - ١٤٢.
- ٦٢ - طفة العرب، آذار ١٩١٢ ل. ٣٥١ - ٣٥٢.
- ٦٣ - ل. ن. كتلوف. سه رچاوه ي پيشوول ل ٥٥.
- ٦٤ - بهروانه: الدكتور محمد سلمان حسن. سه رچاوه ي پيشوول ل ٥٣ - ٥٥.
- ٦٥ - له لاپه ره ٣٠٣ ي سه رچاوه ي پيشووه وه، و مرگيراوه.
- ٦٦ - بهروانه: سعيد عبود السامرائى. سياسات التصنيع والتقدم الاقتصادى في العراق. النجف. ١٩٧٣ ل. ٥١.
- ٦٧ - سير ويليام ويلكوكس. سه رچاوه ي پيشوول ل ١٢٨، ١٣٤.
- ٦٨ - ل. ن. كتلوف. سه رچاوه ي پيشوول ل ٥٦ هه روه ها ا. د. نوفيجيف. باسنيكى ثلپورى توركييا بهر له جهنگى يه كه مى جيهانى. به زمانى روسى. موسكو - لينينگراد. ١٩٣٧ ل ١١٣.
- ٦٩ - بهروانه: «لغة العرب، حزيران ١٩١٣ ل ٥٦٠ - ٥٦٦.
- ٧٠ - هه رثه و سه رچاوه يه ل ٥٦٦.

- ۷۱ - پروانه: سیر ویلیام ویلکوکس. سرچلوهی پیشوو. ل. ۱۲۶، ۱۲۸، ۱۳۴.
- لهو پاره‌ی کریکار به شیوه‌ی روزانه، یلخود ملنگنه‌ومری دمکری، بی‌ی دموترنی کری‌ی به نلو «الاجر الاسمی». به لام کری‌ی راسته‌قینه لهو کری‌یه به که کریکار تا چند دمتوانی پیویستی به‌کانی ژیفنی خوی و خلوخیزانی بی دابین بکا. هلقنه خوارموه‌ی به‌های کری‌ی راسته‌قینه‌و زیلا کردنی کری‌ی به‌نالو ئەگەر ترخی پیویستی و کەلو بە ئی لەگەڵدا نەچەسەین، لەبیرینی ئەوه‌ی کریکاران بەرمو خوشگوزمرانی به‌ری، به‌رمو خرابی‌یان دەبات - وەرگیر.
- ۷۲ - النصره في اخبار البصرة. للقاضي احمد نور الانصاري. تحقيق الدكتور يوسف عز الدين بغداد ۱۹۷۶. ل. ۴۲ - ۴۳. راپورتیکه نو براو سالی ۱۲۷۷ ی کوچی بو موفیب پاشای والی به‌سره‌ی نووسیوه.
- ۷۳ - پروانه: «عبد الرزاق مطلق الفهد» سرچلوه‌ی پیشوو ل ۹۴.
- ۷۴ - سیر ویلیام ویلکوکس، سرچلوه‌ی پیشوو. ل. ۹۴.
- ۷۵ - سهرمک عه‌شرمه‌تەکان گەتایان به میری دەدا چەند کریکاری پیویست بی بوی به‌یننی و له هه‌مان کاتی‌شدا به‌رپرسانی هه‌موو کردارو هه‌نس و کهوتیکیان بن.
- ۷۶ - طفه العرب، آذار ۱۹۱۳ ل ۴۲۰ - ۴۲۱.
- ۷۷ - طفه العرب، ایلول ۱۹۱۲ ل. ۱۱۷ - ۱۱۸. کانون الثانی ۱۹۱۳ ل. ۹۱۹. آذار ۱۹۱۳ ل. ۴۲۰ - ۴۲۱.
- ۷۸ - سیر ویلیام ویلکوکس، سرچلوه‌ی پیشوو ل ۱۲۶.
- ۷۹ - سعید عبود السعراشی. سیاسات التصنیع والتقدم الاقتصادي في العراق. ل. ۵۲.
- ۸۰ - پروانه: The Iraq Directory. A General and commercial Directory of Iraq 1938, Baghdad 1938. P. 688.
- ۸۱ - پروانه: طفه العرب، کانون الثانی ۱۹۱۳ ل. ۳۰۴.
- ۸۲ - پروانه: عباس العزازی. العراق بین احتلالین. المجلد الثامن. ل. ۲۳۹.
- ۸۳ - له به‌شی س‌یه‌مدا که بسی یسای کریکارانه دمکین، دیننه‌وه سهر ئەم مه‌سه‌له‌یه‌و به‌ دریزی ئی دمویین.
- ۸۴ - له د ل ن. کتلوف، ه و ه، وەرگیروه. پروانه راه‌برینی رزگاریخو‌ازانه‌ی نیشتمانی عیراق سالی ۱۹۲۰. به‌ زمانی روسی. ل. ۵۶.
- ۸۵ - پروانه: عبد الرزاق مطلق الفهد، ل ۹۴. هه‌روه‌ها، محد احمد محمود. احوال العشائر العراقية العربية وعلاقتها بالحکومة ۱۸۷۲ - ۱۹۱۸. رساله‌ ملجستیر. بغداد، ل. ۴۶، ۴۷.
- ۸۶ - پروانه: لغة العرب، تشرین الثانی ۱۹۱۲ ل. ۲۱۶. هه‌روه‌ها، لغة العرب، آیلر ۱۹۱۳.
- ۸۷ - گولاری، لغة العرب، ناوی نامیننی، ئەومنده‌ نه‌بی ده‌ ئی د. ئەمجاره‌ سه‌روکه‌ که‌ بیان به‌ کیکه‌ و مختی خوی له‌ پۆلی شه‌شه‌می سه‌رمئیی دهرچوو، پروانه: لغة العرب، کانون الثانی ۱۹۱۴ ل. ۳۹۲. وایس دمکری که‌ د عمیدولرمزاق ئەلئه‌ عزمی، به‌رده‌وام هه‌لوئستی ئیجلی به‌رامبه‌ر توێزه‌ کومه‌ لایه‌تی به‌ هه‌زارمه‌ی ناچه‌که‌ی خوی هه‌بووه‌ له‌ سالی ۱۹۲۴ دا قوتبخانه‌یه‌کی ئیوارانی له‌ گه‌رمکی ئە عزمی به‌ بو‌ له‌ لاچو کری‌نی نه‌خویندمواری کردوته‌وه‌.
- ۸۸ - لغة العرب، کانون الثانی ۱۹۱۴ ل. ۳۹۱ - ۳۹۲.
- ۸۹ - زۆریه‌ی کت، کریکار خلو خیزانی له‌ لادی به‌جی ده‌هیشت، چونکه‌ نه‌یده‌ توانی له‌ نلو شلردا ژیفنیاں بو‌ مسوگه‌ر بکا. ئەمه‌ جگه‌ له‌وه‌ی که‌ لادی بو‌ حاله‌تی بیکاری و نه‌خویشی و په‌رپوون قاله‌ په‌نلگای بوو. له‌ به‌ر ئەوه‌ به‌ هه‌موو توانیه‌وه‌ هه‌یزگاری ئەو په‌یومندی‌یه‌ی دمکرد. به‌تایه‌تی که‌ ده‌بیینی ژیفانی عه‌شایه‌ری به‌ هه‌موو جوامیری و په‌لواتی به‌کی به‌وه‌، تاکه‌ به‌شت و په‌نای خوی و خیزانه‌که‌یه‌تی.

به شی دووهم

شیوه ی کار و کرایکاری میراق
له سالانی جهنگی په که می جیهان دا

له زووه وه ئینگلیزه كان بیریان له میسوپوتامیا کردبووه وه و لایان و ابوو سنووری روژئاوای تاج و ختی دیرینه یانه. دواى ئه وهى ئه م وولاته له پووی ئابوری یه وه به پاشکوی به ریتانیاوه به ستر او به ته واوی جی بهی خوی تیدا قایم کردو بنگه یه کی ئه وتوی تیدا دامه زراندا، دهیتوانی بهشتی بهی بهیستی، ده لیین دواى ئه وه وه له گه له لگیرساندنی ناگری چه نگی یه که مدا خویان بو ئه وه ناماده کرد داگیری بکن و به ره سمی بیلکینن به ئیمپراتوریه ته فراوانه که یانه وه. له بهر ئه وه روژیک دواى هه لگیرساندنی چه نگ له نیوان دهوله تی عوسمانلی و هاوپه یمانه کاند، ئینگلیزه دهستی کرد به جی کردنی ئه وه یرشه ی بو داگیرکردنی عیراق سازی دا بوو.

چه نگی یه که می جیهانی له چاوشه ره کانی تری پیشووی نیوان دهوله تاندا جیاوازی یه کی ته واوی هه بوو. ئه م چه نگی یان له هه موو کاتیک زیاتر بهشتی به خیرایی و ته کنیک ده به ست. هه ندی شتی نویی هینایه کایه وه پیشتر له ئارادا نه بوون. دیاره عیراقیش نهیده توانی خوی له م په ره سه ندنه و ئه نجامه کانی به دوور بگری؛ به تایبه تی که بووه یه کی که له مهیدانه سه ره کی یه کانی چه نگ له روژه لاتى ناوه راست دا.

چینه ساواکه ی کریکارانی عیراق له سه رووی هه موو ئه و تویره کومه لایه تی یانه وه داده نری که له چه ندین رووه وه روود اوو کاره ساته کانی چه نگ کاری له دروست بوون و پیکهاتنیان کرد بوو. ئینگلیزه کان ده یانویست به زووترین کات وولات داگیر بکن و به ته واوی دهستی به سه ردا بگرن. عوسمانلی یه کان و ئه لمانه کانیش له گه لیاندا، گه ره کیان بوو به هه ر نرخیک بی عیراقیان له دهست ده رنه چی، ئه مه یش نه ک له بهر ئه وه ی شوینیکی ستراتیژی هه بوو، به لکو له بهر ئه وه ی له جیهانی ئیسلامییدا جیگاپه کی دیارو کاریگه ری داگیر کردبوو. هه ردوولاو به تایبه تی ئینگلیزه کان هه ولیان ده دا، په په له ئه و پروژانه جی به جی بکن که به هویانه وه مه به سه کانیان دینه دی. ئه لمانه کان بایه خیکی زوریان به پروژه ی ریگای ئاسنی به غدا، داو دهستیان کرد به راکیشانی ئه و هیله له سامه پراوه به ره و ژوور. ئه و به شه یشی که ته واو بوو بوو، چه ند له توانای دا بوو به کاریان هینا. تورکه کان بو ئه وه ی ته نگو چه له مه ی سووتمه نه یان نه یه ته ری چ بو که شتی یه کانیان و چ بو شه مه ندوفه ری نیوان به غداو سامه پرا، راده ی ئه و خه لووزه ی له « کفری » ده رده هینرا له سالیکا گه یاندیانه هه زار ته ن. بو ئه م مه به سه کانیکی ئیجگار قوولیان هه لکه ند. هه روها ریگاپه کی تازه یشیان له

نیوان « کفری » و دیجله دا کرده وه. به شیوازه باوه که ی نه وسا به ره می نه وتیان زیاد کرد. جا له بهر نه وه ی ئینگلیزه کان ده ستیان به سه ر گشت ده رگاگانی که نداوی عه رب دا گرتبوو، نه لمانه کان نه یان ده توانی له لای سه رووه وه په پوهندی به تورکیا وه بکن، ناچار بوون له کاتی جه نگدا دام و ده زگایه کی پالاوتنی نه وت دابمه زرینن.^(۱) ئینگلیزه کان له هه مووشت زیاتر بایه خیان به کردنه وه ی ریگا ده دا، تاوه کو ماشین و که ل و په لی سوپاییان به ئاسانی ی به ره و ژوور بپوا، به تایبه تی که توانی یان له روژانی په که می هیرشه که یاندا، « فاو » داگیر بکن و پاشان بچنه « به سره » وه. فراوان کردنی به نده ری « فاو » له ریزی پیشه وه ی نه و پروژانه دا سوو که هیزی داگیر کر دهستی بی کرد. چونکه پیوستی په کی له راده به ده ریان بی ی هه بوو، بو داگرتن و به تال کردنی نه و که شتی یانه ی چه ک و جبه خانه و تفاقی جه نگیان بو سوپا ده هینا. جا نه م کاره سه ره پای نه وه ی که زور گران بوو له ماوه په کی که مدا نه انجام دراو به نده ری ناوبراو وای لیها ت له ماوه ی دوو سال و نیو که متر دا. ووزه ی که پیشته هه شت نه وه نده ی جارن. نه مه له کاتیکدا که تا سالی ۱۹۱۶ دام و ده زگای نه و به نده ره به ۴۷ روژی ته واو ئنجا ده ی توانی باری ۱۱ پاپور داگیری. واته تیکرای ووزه ی له روژیکدا ۱۱۷ تن بوو. که چی له سالی ۱۹۱۸ دا، نه م ژماره په که پیشته ۳۹ پاپور به « ۵ » روژ به تال ده کران. واته تیکرای ووزه ی له روژیکدا بوو به ۳۲۸ تن.^(۲) بی گومان نه م کاره و ده ست پیا هینانی به نده ره که، پیوستی ی به ژماره په کی به کجار زور کریکار ده بوو؛ نه مه پیش ئینگلیزه کانی ناچار کرد به تایبه تی له « بوشه هر » وه بیان هینن.^(۳)

پروژه کانی ریگاری ئاسن به فراوانترین و گرنگترینی نه و پروژانه داده نری که داگیر که ران له سالانی جه نگی په که می جیهانی دا جی به جی یان کرد. له که ل چوونه پیشه وه ی سوپا که ی شیاندا ده ستیان به راکیشانی ریگای ئاسن کرد و ته نها له ماوه ی شهردا له به نده ره وه به ره و ژوور ۱۲۵ میلی لی ته واو کرا.^(۴) ریگای دوو ه میشیان که هه ر ئینگلیزه کان له ماوه ی جه نگدا ته واویان کرد، ریگای نیوان « حیلله » و « به غدا » بوو که دریزیای په که ی ۶۵ میل ده بوو. نه مه جگه له وه ی که لقبیکی رووه و « کفل » راکیشا تاوه کو به ئاسانی ده غل و دان بگه په نیته سوپا داگیر که ره که ی. پاش داگیر کردنی به غدا و له ته که چوونه پیشه وه ی سوپا که یدا رووه و مووسل، ده ست کرا به دامه زراندنی دوو ریگای تازه په که میان سالی ۱۹۱۷ که پیشته « باقوبه » و ئنجا به ره و ژوور بردیان تا له سالی ۱۹۱۸ دا که یان دیانه

چه‌بل مه‌نسور: پاشان له نزيك سنووری ئيرانه‌وه گه‌يشته « قوره‌توو » و « خانه‌قين ». ريگای دووه‌ميشيان ئه‌وه‌ی نيوان به‌غداو سامه‌را بوو له‌وشوينه‌وه ده‌ستيان لى‌هه‌لگرتوو كه‌وتنه ئيش‌کردن. ئينگليزه‌كان ئه‌و ريگايه‌يان به‌ره‌و « بي‌جى » بردو ته‌واويان كرد، تاوه‌كو به‌زوويى يارمه‌تى سوپايى بگه‌يه‌نيته ئه‌و ناوچه‌يه، به‌تايبه‌تى چونكه له‌تشريني يه‌كه‌مى سالى ۱۹۱۷ دا بزووتنه‌وه‌ی سوپايى له‌و ناوچه‌يه‌دا ده‌ستى به‌ى كرد.

له‌هه‌مان كات دا داگيركه‌ران ده‌ستيان كرد به‌كردنه‌وه‌ی ريگاوبان و هه‌لگه‌ندى جوگه‌و روبر، تا به‌ئاسانى‌ى ماشين و ئامرازه سوپايى‌يه‌كانيان بگوزينه‌وه‌و به‌هويانه‌وه تفاقى جه‌نگ و زه‌خيره‌و كه‌ل و پهل بگه‌يه‌ننه سوپاكه‌يان. پاش داگيركردنى به‌غدايش چه‌ند كارگه‌يه‌كى خشت دروست كردنيان بنيات نا به‌نه‌وت ئيشيان ده‌كرد.^(۶) جموجولى ئينگليزه‌كان له‌ميشى تيه‌په‌راندو خوى گه‌يانده بوارى كشت و كال، تاوه‌كو ده‌غل و داني پيوست بو هيزه سوپايى‌يه‌كه‌ى ناو عيراق دا‌بين بكا. به‌نموونه: له‌سالانى شه‌ردا ده‌ستيان به‌هه‌لگه‌ندى نوكه‌ندى مه‌حمودى‌يه‌كردو ۱۲۶۰ - ۱۷۰۰ كرێكار ئيشى تيدا ده‌كردو له‌ ۱۶ى كانوونى يه‌كه‌مى سالى ۱۹۱۸ دا كرايه‌وه.^(۷)

ئينگليزه‌كان بو ته‌واو كردنى ئه‌م كاروبارانه‌يان پيوستيان به‌ژماره‌يه‌كى ئه‌وه‌نده زور كرێكار هه‌بوو، سه‌رچاوه‌ ميژوويى‌يه‌كان هه‌ريه‌كه به‌ جوړيك باسى ده‌كەن.^(۸) به‌به‌ى ئه‌و زانبارى‌يانه‌ى « ا. ت. ويلسن » ي ليه‌رسراوى سياسى ناو سوپاي به‌رتيانيا له‌خاكي عيراقدا، باسى ده‌كا سه‌رجه‌مى ئه‌و كرێكارانه‌ى له‌كاتى جه‌نگدا بو مه‌رامى جوړ به‌جوړ خراونه‌ته سه‌رئيش نزيكه‌ى ۱۵۶ هه‌زار كه‌س بووه‌و به‌م شيوه‌يه‌ى خواره‌وه‌ دا به‌ش كرابوون. ۸ هه‌زار به‌ندى هيندى و ۱۵ تيب كرێكارى هيندى كه‌ هه‌رتيه‌ى برىتى بووله هه‌زار كرێكارو ۱۲ تيبى ترى هيندى كه‌ له‌و كولكيشانه‌ى بو باركردن و به‌تال كردنى هاو‌پو كه‌له‌ك و شه‌مه‌ندوفر پيگهاتبوون. نزيكه‌ى ۴۰ تيبى ناوخويش « چه‌ند كه‌رتيكي ئيرانى و كوردو عه‌ره‌ب » ي تيدا بووله‌م لاوله‌و لا ئيشيان ده‌كردو ژماره‌يان خوى له‌ ۵۰ هه‌زار كه‌س ده‌دا.^(۹) به‌ته‌نها ژماره‌ى ئه‌وانه‌ى له‌ پروژه‌كانى ريگاي ئاسن دا ئيشيان ده‌كرد ۲۴ هه‌زار كرێكار زياتر بوون.^(۱۰)

وا دياره ئينگليزه‌كان سه‌ره‌راى ئه‌وه‌موو كرێكاره‌ زوره‌ى له‌ به‌رده‌ستيان دا بوو، هيشتا به‌ده‌ست ده‌ردى بى كرێكارى‌يه‌وه ده‌يان نالاند، بويه مه‌وليان دا له‌ ناوچه‌كانى كه‌نداوى عه‌ره‌ب « مه‌سقه‌ت، بوشه‌هرو شوينى تره‌وه » كرێكار به‌ينن.^(۱۱) ته‌نانه‌ت حال گه‌يشته ئه‌وه‌ى ماوه‌ى هاوولتايانان نه‌ده‌دا به‌ئاره‌زووى

خوین کریکار بخه نه نیشه وه و ده بوو به بی کوپونی تاییه تی کریکار رابگرن. نه وه تا له ۷ی تشرینی یه که می سالی ۱۹۱۷ دا «س.ج. هوکر» ی حاکمی سوپایی به غذا به یاننامه یه کی دهره ق به و کوکیشانه ی ئینگلیز زور پیویستی بیان بوو، بلاو کرده و تیدا ده لی:

« به م به یاننامه یه هه موو نه و نه و بازرگان و خانچی یانه ناگادار ده که یین که کوکیشیان له لا ئیش ده کا؛ له مه و دواو بو کاروباری گواسته وه له ناو غدادا، ژماره یه کی دیاری کراو کوکیش راده گیری. بازرگانه کان به هوئی نه م دایه ریه وه نه بی، بویان نی یه ئیش به که س بکه ن و نابیی هیچ کوکیشیکیش هه لپه ی نه وه بکا راسته و خو بچینه لای بازرگانه کان بو ئیش کردن...»^(۱۱)

کاتیکیس مه غزاو مه به سستی نه م دابه ش کردنه به چاکی ی تی ده که یین که نه و راستی یه مان بو دهرده که وی ژماره یه کی ئیجگار زور کوکیش له سالانی جهنگدا له به غذا ئیشیان ده کرد. نه وه تا له سه ره تای سالی ۱۹۱۸ دا سه رجه می هه موویان که یشتوو ته ۶۸۲۸ که س.^(۱۲) جا داگیرکه ران بو نه وه ی نه و ناته واوی یه پر بکه نه وه، ژن و مندالیان له و کاروبارانده دا ده خسته نیشه وه که ده یانزانی سوودیان لی وهرده گیری. له پروژیه که له پروژیه کانی به غدادا که ژماره ی کریکاره کانی ۲۹۰۰ که س بوو، ۱۱۰۰ که سیان ئافره ت بوون، واته نیسبه تیان ۴۰٪ گشت کریکارانی پروژیه که ی ده گرته وه.^(۱۳)

بی گومان به پیوه بردنی نه م هه موو خه لکه جوړاو جوړو جیاوازه له بارو دوخی ناخووشی جهنگدا، هه روا شتیکی ئاسان نه بوو، به تاییه تی ئینگلیزه کانیش ده یانویست سوودی ته واو له وزه و توانایان وهر بگرن. لیره دا نیشان دانی چه ند نمونه یه کی نه و واقیعه تاله ی کریکاران له سالانی جهنگدا دیویانه و تیدا ژیاون به سه و بگره زوریشه بو نه وه ی ناره و اتترین شیوه ی کوپله یه تیمان بینیته وه یاد.

به ره له هه موو شتیکی ئینگلیزه کان به سه ره رشتی ی ژهنه رالیکی سه ره به سه روکیه تی نه رکان، دایه ریه کی تاییه تی یان دامه زراند. نه رکی نه م دایه ریش هه ره نه بوو چی کریکاریان پیویسته مسوگه ری بکاو له گشت بارو زرووفیکدا زامنی هیشتنه وه یان بی، به لکو ماوه یه یی نه ده دا دامو ده زگا و دایه ره کانی تری میری بو په یدا کردنی کریکاران له ناو خویندا به ره ره کانه ی یه کتری بکه ن، چونکه هه موو چه شنه به ره ره کانه یه ک کاری ده کرده سه ره بازاو روژانه ی کریکاران.

نه وه یی که زیاتر دهره تی چه وساندنه وه ی بو ئینگلیزه کان دهره خساندو له سایه یدا کریکاری عیراقی و بیانی داده دوشی ی نه وه بوو، سه ره که عه شره تی

که وره و بچوک و خه لکی تریش ده بوونه قونته راتچی و له ناوه وه و ده ره وه چه ندیان پیویست بوايه کریکاریان بو کو ده کورده وه. ئینگلیزه کانیش له پاداشی ئه م هه لوئسته یاندا ئیمتیازی نه وتویان هه ده به خشین، تاوه کو به رده وام بن له سه ر کو کورده وه ی کریکاریان و چه وساندنه وه یان.^(۱۴) جگه له وه یش له کاتی پیویستدا، بی سله مینه وه هیزیان به کار ده هینا، وه که له ناوچه ی « فاو » رووی دا.^(۱۵) نه وه تا که سیکه وه که « مس بیل » که ناگای له وردو درشتی کاروباری عیراق بووه، دان به وه دا ده نی که هیزه داگیرکه ره کان « تارا ده یه کی باش هیزیان به کار هیناوه » بو نه وه ی چه ند تیبیک کریکار کو بکه نه وه.^(۱۶)

ئنجا بو نه وه ی نه و کریکارانه به باشترین شیوه بچه وسینرینه وه نه وانه ی سه ره پهرشتی ئه م دایه ره یه یان ده کرد، که وتنه دابه ش کردنیان به سه ره چه ند تیبیکی جیا جیادا و هه ر تیبه ی بریتی بوو له هه زار کریکار. هه ر تیبه یش دابه ش ده کرا به سه ره چه ند بلوکیک « کومه لیک » و هه ر یه که یان بریتی بوون له ۱۰۰ کریکارو تاکه که سیک سه ره پهرشتی ده کردن هه یی ده ترا « ئودوباشی ». نه میش چوار که س یارمه تی یان ده دا و هه ر یه که یان به ره پرسیار بوو له ۲۵ که س. نه مانه له به ر نه وه ی ئیمتیازو ده سته وتی تاییه تی یان دابوونی، بو چه وساندنه وه ی هاو خوینی خویمان له ئینگلیز ئینگلیزتر بوون.^(۱۷)

ده بوو هه موو کریکاریک له گه ل دامه زراندنی دا، ئیستیماره ی تاییه تی پر بکاته و وتییدا نه و زانیاری یانه ی په یوه ندی یان به ناو نیشان و شوینی ئیش کردنی پیشوویانه وه هه بوو بنووسیا په و چه ند زمانیشی بزانیایه تییدا تو ماری ده کرد. قه واله یه کی به ئینگلیزی و عه ره بی ی نووسراوی مو ر ده کردو به هه یی نه و قه واله یه ده بوو گشت نه و مه رجانه ی بو ی دانراون و زیاتر هه یی ده بووه دارده سته چه وسینه ران، جی به جی یان بکا. نه مه ی خواره وه یش نه و مه رجانه ن که له ناوه روکی قه واله که دا نووسرا بوون:

«... یه که م: دانی پیدا ده نیم که کری گرتهم و^(۱۸) مل که چی یاسای سو پاییم و له به رده ست قوماندانی نه و سو پایه دام که تیایدا داده مه زریم. له روژی دامه زراندیشمه وه نه و قوماندانه لیه رسراومه و له رووی په روهرده و شتی له و بابه ته وه سه ره وه ری منه.^(۱۹)»

دووم: په یمان ده دم، بو هه ر شوینیک که به ره سمی ی فه رمانم هه بدری بجم، دووباره په یمانیش ده دم له نه مرووه و بو ماوه ی شه ش مانگ خزمه ت بکه م. که ر ویستیشم دوای نه و ماوه یه ده سته ردار ی ئه م ئیشه بجم، ده بی مانگیک پیشتر ناگادازی نه و نه فسه ره بکه م که له به ر ده سته دام.

سی یه م: بهی لی ده نیم که هر کاتیک به د رهوشتی یه ک لی ی روودام یان تووشی نه خووشی بووم، خاوه ن کار بو ی هه یه له ئیش دهرم بکا...^(۲۰)

ئینگلیزه کان ته نها به مه یشه وه رانه وه ستان، به لکو چه ند ریگای له وه یش ناره واتریان گرت، تا وه کو کریکاران نه په رژینه سه ره وه ی ریزه کانیا ن یه ک بخه ن. به سه ریگی تریش به ربه ره گانه یان له نیوانیا ندا دروشت ئه مه کرد، تا له رقی یه کتر چی وزه و توانیا ن هه یه بیخه نه کار و ئیش راهه پینن. بو ئه م مه به سه ته به چوار چه شن کریکارانیا ن دابه ش کرد و هر جو ره یان روژانه یه کی دیاری کراوی هه بوو. کریکاریش ده ی توانی به بهی ده ست ره نگی نی ی خوی ئیشه که ی بگوری. هر به نیازی تیک دانی ریزه کانیا ن، روژانه ی کریکاری کی کورد ۷ ئانه^(۲۱) له روژانه ی برا عه ره به که ی زیاتر بوو.^(۲۲) له هه مووی سه یرتر ئه وه بوو، دامو ده زگای ئینگلیزی داگیرکه ر سیسته می یونیفورمی به سه ر نه ته وه و تابه فه جیا جیاکاندا سه پاند، به مه رجیک کریکار له کیسه ی خوی جل و به رگک و ئه و نیشانا نه ی بو ی دانراوه بگری. به نمونه: ده بوو کریکاری سوئنه ی عه ره ب جامه دانه ی سوورو عه گالی ره ش له سه ر بنی. کریکاری شیعه یش جامه دانه ی شین و عه گالی سه ی به سه تن.^(۲۳)

داگیرکه ران له سالانی جه ننگ دا گه لیک ری و شوینیا ن بو ری کخسته تی کارو روژانه و جو ری ئیش و سه عاتی ئیش کردن و چو نیه تی گواسته نه وه ی کریکار له شوینیکه وه بو شوینیکی تر، دانا. سه رپاکی ئه و هه نگا وانه یش بو ئه وه بوون، باشتیرین ریگا بو چه وساندنه وه ی کریکار بدوژنه وه و ماوه یان نه دن له ئیش هه لپین، له لایه کی تریشه وه بو ئه وه ی به ربه ره گانی نه که ویته نیوان ده سه لاتی سوپایی و مه دهنی یه وه.^(۲۴)

ئه که رچی گه لیک ته علیمات ده رپاره ی روژانه ی کریکاران ده رده چوون، به لام به بهی شوین و کات و جو ری ئیش ده گوپردران و له تیره یه که وه بو تیره یه کی تر جیاوازی یان هه بوو. له بهر روشنایی باشتیرین ئه و ته علیماتانه ی له به رده سه ت دان «هه لپژارده» ی کریکاران ده کران به چوار به ش، یا خود چوار پله وه. کریکاری جو ری ئه که م مانگانه که ی ۱۴۰ روپیه و جو ری دووم ۱۰۰ روپیه و سی یه م ۶۰ روپیه و چواره م ۴۰ روپیه بوو. به بهی ئه م مه رجانه ی خواره وه یش دابه ش ده کران. ده بوو جو ری یه که م زمانی ئینگلیزی و تورکی و عه ره بی ی به نووسین و خویندنه وه بزانی و توانای وه رگیپرانیشی هه بی. جو ری دووه میش ده بوو عه ره بی ی و ئینگلیزی به نووسین و خویندنه وه بزانی و توانای وه رگیپرانیشی هه بی. کریکاری جو ری سی یه م ده بوو به نووسین و خویندنه وه

عەرەبى بىزنى و ئەۋەندەش كە پېۋىستە زمانى ئىنگلىزى يان « ئەۋردو » بىزنى.^(۳۰) ئاشكرايە ئەم مەرجانە ئەۋەيان دەگە ياند كە لەسايەى ئەم دابەش كىردنە سەيرو عەنتىكە يەدا باشتىن و دەست رەنگىن تىرىن كىركارى عىراقى، بە زەحمەت جۆرى چۈرەمى پى پەۋا دەبىنرا.

ئەمەى خۈرەۋەش لىستە يەكە تىيدا رۆژانەى كىركارى شارەزاو پىشەۋەران دەردەخا.

روژى يەك روپپە	مندا لان
روژى يەك روپپە	پاككە رەۋە
روژى يەك روپپە ياخود مانگى ۳۰ روپپە	كەسك لىدەر
روژى يەك روپپە ياخود مانگى ۳۰ روپپە	كىركارى باخچە « باخەۋان »
روژى دوور روپپە.	خشت بىر
روژى سى روپپە	قازانگەر
روژى سى روپپە	ئاسنگەر
روژى دوور روپپە	كىركارى مافوور دروستكردن
روژى دوور روپپە و ۸ ئانە.	كىركارى بە لەم و عارەبانە دروستكردن
روژى سى روپپە و ۸ ئانە	چولا
روژى سى روپپە	مسگەر
روژى سى روپپە	شوفىرى كە شتى و كرىن
روژى دوور روپپە و ۸ ئانە	شوفىرى ئوتوموبىل
روژى چوار روپپە	كارە باچى
روژى سى روپپە	وايە رمان
روژى سى روپپە	فىتەرى ماشىن
روژى سى روپپە و ۸ ئانە	فىتەرى ئوتوموبىل
روژى يەك روپپە و ۸ ئانە	شوشە چى
روژى يەك روپپە و ۸ ئانە ^(۳۱)	بوياخچى

ۋا پى دەچى ئەۋرۆژانە يەى لەم لىستە يەدا ناۋ نووس كراۋە، خاۋەن پىشە نە بوۋ بى، كىركارى عىراقى نە گرتوتە ۋە. تە نانەت كە نووسراۋە مندا لان، مە بە ستىان مندا لى هىندۈسە كانە. چۈنكە دىارى كىردنى رۆژانەى كىركارى كوردو

عەرب بەناو، لەو تەعلیماتانەدا بوو کە لە رۆژی ۱۰ی تشرینی دووھمی سالی ۱۹۱۷ دا دەرجوو بوون، ئەویش بو کۆریکاری عەرب ۱۴ تانە بوو. واتە لە رۆژانەی مندالیکی هیندیش کە مەتر. کۆریکاری کوردیش رۆژانە کە ی روپپە یەك و دوو تانە بوو. (۳۳) ئەمە جگە لەو هی کە رۆژانەی خاوەن پێشەکانی بەغدا لە کاتی جەنگدا لەو هی کە مەتر بوو، کە لە لیستە کە ی سەر وەدا دیاری کراو، وە ک بە لگە نامە رەسمی یەکانی ئەو سەر دەر مە باسیان دەکا. (۳۴)

هەرچۆنکە بێ، ئەم رۆژانانە سەرەرای کە می یان هینشتا پێ بە پێی خۆی واقع یان نیشان نەداو، چونکە بە شیکێ ئەو رۆژانە یە دەچوو گێرفانی سەرە ک عەشیرەت و ئەوانە ی خۆیان بە خاوەنی کۆریکاران دەزانی. ئەمەیش هەر بە تەنها بو کۆریکاری عێراقی نەبوو. بە نموونە: کۆریکاری ئێرانی کە رۆژانە کە ی یە ک روپپە بوو ۲۰٪ ی لێ دادەشکا. (۳۵) گەنگ ئەو یە ناگاداری ئەو یە بێن کە لە سالانی جەنگدا رۆژانە ی کۆریکار هەر ئەو رۆژانە یە یاخود نزیکێ ئەو رۆژانە یە بوو کە پێش جەنگ وەری دەگرت. ئەمە لە کاتی کدا نرخی کە ل و پە ل پێویست لە سالانی شەڕدا سی ئەو نەندە و زیاتریش بەرز بوو وە (۳۶) ئەمەیش ئەو ی دەگە یاند کە رۆژانە ییش بە کردەو سی ئەو نەندە هاتبوو خوارەو.

سوخرەیش لە عێراقدا وە ک خۆی مایەو، بە تاییەتی لەو مەیدانەدا کە قوتنە راتجی یەکانی ناوخوا ئیشیان دەگرتە ئەستوو بە پارچە جی بە جی یان دەکرد. بە زۆری، بەندو یە خسیر بە بێ رۆژانە یاخود بە کری یەکی رەمزی ئیشیان بێ دەکا. شایانی باسە ژمارە ی ئەمانە تا بلی زۆر بوو. هەبوو لە هیندستانەو بە تاییەتی بو ئیش بێ کردن هینرا بوو. باشترین بە لگە ییش ئەو یە کە لە سالی ۱۹۱۸ دا ژمارە ی بەندەکان گە یشتە ۱۲ هەزار کە سو بە شیو ی کۆریکار لە جیگای جیا جیادا ئیشیان بێ دەکردن. (۳۷)

ئینگلیزەکانیش جی ریکا هە یە گرتیانە بەرو پالیان پێو دەنان هیچ کە مەترخە می یە ک لە ئیشدا نە کە ن و لەو دەجی لە م مەیدانەدا بە ئامانجی خۆیان گە یشتین. ئەو تە راپورتیکێ رەسمی ی دانی پیا دەنی کە « کاری ۱۲۰۰ کە س لەوانە، هاوتای کاری ۱۵۰۰ - ۱۸۰۰ کۆریکاری ترە. » (۳۸)

باروزروونی ئیش کردن لە سالانی جەنگدا تا بلی سەخت و نالە بار بوو. دەبوو کۆریکاران چەندین سەعات کە لە توانای ئادە میزاد بە دەره، بەرگە ی سەرما ی زستانی بیابان و هەتاوی سووتینەری هاوین بگرن. جا هەرچە نە دەستوور و ابو رۆژی ۹ سەعات ئیش بکەن، (۳۹) بە لام کە م ری دەگەوت کە سینک بووبی بە بە بێ دەستوور و سەعاتی ئیش کردن هەلس و کەوتی کردبێ، بە

تاییه تی قوتته راتچی یه کان. ئەمه جگه له وهی که ئیشی ئەو کریکارانه ئاسان نه بوون و زۆر به یان ئیشی زۆر سهختیان هێ دهکرا، وهك قوولکردنی بهندهرو راکیشانی ریکاری ئاسن و به تال کردنی کهشتی و وگواستنه وهی که ل و پهل. زۆر جاریش کریکاران به نانه سکی ی ئیشیان هێ دهکرا^(۳۱) به قسهی سه رچاوه ئینگلیزی یه کان خویان^(۳۲) ئەو خواردنه ی دهیان درایه به ته نها به شی نیوه رۆژه یه کی کریکاره که ی نه دهکرد، که چی سه ره پای ئەمه یش سه رهك عه شرهت و بازرگانه کانی ناوخو که بوو بوونه قوتته راتچی و به هوی ئەوانه وه خواردنه که یان به سه ردا دابهش دهکرا، به شیکی زوریان تالان دهکرد.

هیچ گومان له وهدا نی یه که له باروزرووفیکی وا سهخت و دژواردو له ئەنجامی به تهنگه وه نه هاتنی ته ندروستی و پاریزگاری نه کردنی کریکاراندا، ژماره یه کی زوریان ده بوونه قوچی قوریانی ی. گه ر بی و به وردی چاویک به ژماره ی کریکاره به ندهکاندا بگپین که ناویان له راپورته کانی به ریتانیا دا نووسراوه، بومان ده رده که وی چه ندیان ئی مردووه. له که رتیکدا که ژماره یان ۱۲۱۵ که س بووه، له ماوه ی ۲۵ مانگدا ۹۰ که سیان ئی زایه بووه. واته تیکرای ژماره ی مردوگه یشته ۷۵٪^(۳۳). ئەوانه یشی که که فته کار بوون ژماره یان زۆر له مردووه کان زیاتره. له که رتیکدا که بریتی بوو له ۱۰۸۰ کریکار له ماوه ی ۳۴ مانگدا ۲۸۴ که سیان به رکه وتن، واته نیسه تی به رکه وتووان ۳۵٪ ی پیک ده هینا.^(۳۴)

نه له سالانی جهنگ نه له پیش جه نگیشدا، دانیشتوانی عیراق هیچ جوړه یاسایه کی کریکارانه یان به خویانه وه نه دیوو. زامن کردنی ژبانی کریکارانیش ته نها ئینگلیزو ئەوروپایی یه کانی ده گرته وه. له ناوقه واله ی کاریشدا که پیشتر باسمان کرد، برکه یه کی ئاشکرای تیدایه و به هێ ی ئەو برکه یه هر کاتیک دوو چاری نه خوشی بوو و نه یتوانی له سه ر ئیش به رده وام بی، ده رده کری.^(۳۵)

رهنگه ده سته وتی به شیکی زۆر که می کریکاران له سالانی جهنگدا هر ئەوه بوو بی که له کاتی کارکردن و تیکه ل بوونیاندا، سوودیان له شاره زایی کریکاره ته کتیک یه کانی ئینگلیز وه رگرتووه. چونکه داگیرکه ران له تهك خویاندا ژماره یه کی زۆر ئەندازیارو کریکاری شاره زایان هینایه وولاته وه، بو راپه راندنی کاروباره کانیان. له بهر ئەوه کارگه و وه رکشوپێ تاییه تی یان بو چاککردنه وه ی ئوتوموبیل و پاپوړو چهك و تفاق ی جهنگ دامه زراند.

هر چه نده له سایه ی باروزرووفی داگیرکردنی سوپایی یاسای جهنگدا مه ودای بزووتنه وه ی کریکاران هاتبوو وه یهك، به لام بارودوخی قورس و گرانی

کریکاران پالی پیوه نان به شیوهی جوړ به جوړ نارهازیې خوږیان دهر بېرن، با نارهازیې په کی یشیان به شیوه په کی ساده و ساکار بوو بی. وه که له به لکه نامه کانی نه و کاته دا دهر ده که وی سالی ۱۹۱۹ له به دهر بزوتنه وه په کی دژ به ینگلېز به رپاکرا و کار به ده ستانی « به سره » که وتنه خووچه ند هه نکاویکیان « له دژي نه و که شتی وانانه نا، که شه ریان به که شتی په کانی سر به ینگلېز فروشتبوو ». (۳۹) له دوا دواي کانوونی په که می سالی ۱۹۱۷ دا، له ناوچه ی « عه ماره » ۶۲ کریکار یشیان به جی هیشت؛ نه نجام داگیر که ران گولله بارانیان کردن و ژماره په کیان بریندار کراو ۲۹ که سییشیان لی گیرا و له به ندیخانه که ی شار توند کران... به قسه ی به لکه نامه کانی به ریتانیا، زور دهر به گی ناوچه که هاوکاری یان له تک ینگلېز دا کرد، بو نه وه ی به زوره ملی چ نه وان و چ کریکاری تر بخه نه وه سر نیش و نه وانه یشی هه لاتوون بیانگیر نه وه. (۴۰) سه ره رای نه و هه موو زه برو زه نگی داگیر که ران ده یان نواند، زوری نه برد هر له و ناوچه په داو له ۷ کانوونی دوو می سالی ۱۹۱۸ دا پتر له ۴۰ کریکار ده ستیان له نیش هه لگرت و نه نجام ۲۷ که سیان لی گیرا و له بارو زووفیکی زور سه خت دا به زور خشتیان بی دهر بېرن و تا په کیکیان لی مرد. (۴۱) له کارگی « سوډا » دروست کرن دا له به غدا، ۲۵ کریکاری « جوو » به ره لستی نه وه یان ده کرد روژانی شه ممه یشیان بی بکری. نه مه یش بوو هو ی نه وه ی کومه لیک گیروگرفت بینیته ریگای نه وانه ی سه ره رشتی ی کار که که یان ده کرد و ناچار بوون داوا له لپرسراوان بکن به زور بیانخه نه وه سه رئیس یان کاروباری کار که له سه ره شیوازیکی نوی ریک بخریته وه. (۴۲) کریکاره به ند هکانیش هر نه وه ند ه ی هه لیکیان بو هه لکه وتایه هه لده هاتن. (۴۳) خاوه ن زه وی و سه ره که عه شره ته کانیش به رده وام بوون له سه ره نه وه ی داگیر که ران چه ندیان بو ی، کریکار بو دام و ده زگا کانیان کو بکه نه وه. (۴۴)

نه م روودا وانه و هی تریش، پالیان به داگیر که رانه وه نا، به توندی به ره لستی یان بکن و ماوه نه دن په ره بستین. بو یه بی سه مینه وه، قامچی یان به کار ده هینا و چه سته ی سه ره پیچی که رانیان به دریزیای چه ند سه عاتیک له ناو چالدا ده ناشت و به کومه ل خه لکیان له ناو زیندان دا توند ده کرد و ئیها نه ده کران و ئیشی گرانیان به سه ردا ده سه پانندن، حال که یشته نه وه ی حساب بو لپرسراوان نه کری.. نه مانیش فه رمانیان دهر کرد، لاقی نه و کریکارانه به ر گولله بدن، که گومانی هه له اتنیان لی ده که ن و نیازیان وایه له و دوزه خه رزگاریان بی. (۴۵) له

لايهكى تريشه وه داگیر که ران ناچار بوون هیزیکي که ورده ی سوپایی بخه نه کار، تاوه کو بتوانن به رده وام نیش له سه رریگای ناسنی نیوان به غذا و به سره بکن. تا به م جوړه کریکارانی عیراق و نه وانه یشی که عیراقی ی نه بوون، به دریزایی سالانی جهنگی به که می جیهانی ژنیان به سه رده برید. به لام سه ره رای نه مانه یش چینی کریکارانی تازه پیگه یشتوی عیراق، له و ماوه میژوییی به گران و سه خته دا توانی تا راده به ک له روی چه ندیه تی و چونیه تی به وه په ره بستینی. له مه یش گرنکتر نه وه بوو کریکاری عیراق بو یه که مین جار به شیوه یه کی راسته و خو و له نزدیکه وه داگیر که رانی ناسی و حه قیقه تیان تی گیشت. سه رپاکی نه مانه یش له دوی کوتایی هاتنی جهنگی به که می جیهانی به وه له هه لو یست و هه لس و که وتیدا به رامبه ر به ده سه لاتی به ریتانیا، رهنگیان دایه وه.

سه رچاوه و په راویزه کلانی به شی دووه م

۱ - بو زیاترتی که یشتن، به روانه: د. ن. ک. کلسون. روزه لاتی عه رب. عیراق. به زمانی روسی. موسکو ۱۹۲۸ ل ۲۰۲. هه روه ما د عبد الرزاق الحسنی. العیراق قدیماً وحدیثاً. الطبعة الثانية. صیدا. ۱۹۵۸، ۱۶۱ ل.

A. T. Wilson, Mesopotamia, 1917 — 1920 A. cleah of Loyellies, London, 1930. P. 46.

۲ - به روانه: K. M. Langley, op. Cit., P. 108.

۳ - المرکز الوطنی للوثائق. File No 164/33 Labour 1918.

۴ - هه زانیاری یانه ی له باره ی ریگای ناسنه وه له سه رده می جهنگی به که مدا نووسراون له راهورتنی ژمنه رال. ف. هلمند و راهورتنی دیکه و مرگیراوه که حکومه تی عیراق نلما ده ی کردوه. به روانه: الوحده الوثائقیه. البلاط الملكي. رقم الملفه ص ۱۰. موضوع الملفه / السکک الحدیثیه - ۱۹۲۶. الوحده الوثائقیه: البلاط الملكي. رقم الملفه ص ۱۰. موضوع الملفه: السکک ۱۹۲۹ - ۱۹۳۲.

K. M. Langley, op. cit., P. 46. - ۵

۶ - المرکز الوطنی للوثائق. File No. 164/15 Labour for Mahmudhya canal 1918.

۷ - مس بیل ژمراهی هه کریکارانه ی له عیراق کو یان دمکرده وه به ۶۰ هه زار کس دمخه ملیتی. به روانه: د العیراق فی رسائل مس بیل. ترجمه: جعفر الخياط. تقییم وتعلیق عبد الحمید العلوجی. بغداد ۱۹۷۷، ل ۱۷۷.

A. T. Wilson, Mesopotamia 1917 — 1920 — PP. 46 — 47. - ۸

٩ - المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/١٠ موضوع الملف: السكك
١٩٢٩ - ١٩٣٢. تقرير اللجنة المالية عن السكك الحديدية في العراق.

١٠ - المركز الوطني للوثائق. File No. 164/102 — 1916 — 1917. File No. 164/23. Labour, 1918.

١١ - المركز الوطني للوثائق. File No 164/2 — 1. Labour Baghdad. 1917 — 1918. P.67.

١٢ - المركز الوطني للوثائق. File No 164/14. Labourers of Baghdad 1918.

١٣ - مهر نمو سهرجلوميه.

١٤ - بېروانه: المركز الوطني للوثائق. File No. 164/21. Labour Baghdad. File No. 164/118. Labour Contractor, 1917
1917 — 1918.

H. Young. The Independent Arab. London, 1933. P. 82. — ١٥

١٦ - د العراق في رسائل مس بيل ، ل ١٧٦ .

١٧ - بوزياترتى كيشتن، بېروانه: File No. 164/2 — 1. Labourers of Baghdad 1918

١٨ - دهقلودمقى تيكستهكه چونه، بهو جوره دمينوسينهوه.

١٩ - مهيهست له رموشت بئىى د حسن السلوك ، ٥ .

٢٠ - المركز الوطني للوثائق. File No. 80/18. Establishment. General, 1917.

٢١ - نهوهى بلو بوو روژى روپيهيك و بوو ئفنه بهكركارى كورد ددبرا واته ٨٣ فلس، كهچى
كركارىكى عهرمب روزانهكهى ١٤ ئفنه واته ٥٦ فلس بوو .

٢٢ - بوزياترتى كيشتن بېروانه: د د. كمال مهزهر نهحمهد. چهند لاپهريميك له ميزووى چينى
كركارى كورد. كوفلارى - روئشبيرى نوى. ژماره ٧٢ - شوبلتى ١٩٧٩ ل ٨ - ١٤. ههروهه،
File No. 80/18. Establishment General 1917 PP. 78, 88. 104 — 105.

٢٣ - المركز الوطني للوثائق. File No. 164/2 — 1. Labour Baghdad 1917 — 1918 PP. 108 — 112.

٢٤ - بوزياترتى كيشتن بېروانه: د المركز الوطني للوثائق. File No. — File No. 80/18. Establishment General. 1917.

164/2 — 1. Labour Baghdad 1917 — 1918. PP. 78, 88. 182 — 183.

٢٥ - المركز الوطني للوثائق. File No. 80/19 Establishment General 1917.

٢٦ - المركز الوطني للوثائق: File No. 164/2 — 1. Labour Baghdad 1917 — 1918 P. 88

File No. 80/19, Establishment General 1917.

٢٧ - بېروانه د المركز للوثائق ، File No. 194/2 — 1 Labour Baghdad 1917. 1918, P. 88.

٢٨ - به نمونه بېروانه: ههمن فليل پيشوول د ٩ .

٢٩ - المركز الوطني للوثائق. File No. 164/8, labour from Ditzul 1917 — 1918.

٣٠ - بهنمونه: فرخى نان سن نهومندهى جاروان و بگره زياتریش بهريووموه ههروهه زور كهلو په لى
پيوستيش له بلزارد نهمنو نهنجم ههزاران هولاتى له برساندا مردن .

٣١ - بېروانه: (A summary of the history, With suggestions, and recommendations of the seven Jail Labour and Porter
Corps, employed in Mesopotamia from October 1916 to July 1919) Baghdad. 1920. P.8.

- Ibid. P. 3. - ۳۲
- ۳۳ - پروانه: المركز الوطنى للوثائق. File No. 80/18, Establishment General 1917.
- ۳۴ - دمبرباروى چه نديستى نهو خواربندى به كرتكران دمدر، پروانه « المركز الوطنى للوثائق »، File No. 164/2.1 — labour Baghdad 1917 — 1918.
- ۳۵ - پروانه: H. Young. op. cit., PP. 61 — 62.
- ۳۶ - (A. Summary of the history, With suggestions, and recommendations of the seven Jail Labour and porter Corps, — employed in Mesopotamia from october 1916 to July 1918. p. 16.
- Ibid - ۳۷
- ۳۸ - پروانه: برگه‌ى سى يه مى نهو قه و آله يه ي پيشتر دست نيشانمان كرد.
- ۳۹ - پروانه: المركز الوطنى للوثائق: File No. 144/522 1918.
- ۴۰ - المركز الوطنى للوثائق: File No. 164/5, Labour from Ditzul 1917 — 1918.
- ۴۱ - هدر نهو فليله ي پيشوو.
- ۴۲ - المركز الوطنى للوثائق: File No. 164/14. Labourers of Baghdad 1918.
- ۴۳ - (A. summary of the history, With suggestions, and recommendations of the Seven Jail Labour and Porter corps, — employed in Mesopotamia from october 1916 to July 1919) P. 16.
- ۴۴ - المركز الوطنى للوثائق: File No. 164/62. 1918.
- ۴۵ - المركز الوطنى للوثائق: File No. 164/5. Labour from Ditzul 1917 — 1918.

به‌شی سیّیهم

گیر وگرفتی کار و کریکارانی عیراق

له سالانی داگیر کردن و نینتداب دا

۱۹۱۸ = ۱۹۲۲

قوناعی دووه می میژووی پیکهاتنی چینی کریکارانی عیراق وقوناعی
 یه که می بزووتنه وه که ی، له پاش جهنگی یه که می جیهانی یه وه دهست بی دهکاو
 له چوارچیه میژووی یه که ییدا ده که ویت نیوان سالانی « ۱۹۱۸ و ۱۹۳۲ » واته
 له و روزه وهی که وولات راسته وخو له لایه ن به ریتانیاوه، به ناوی داگیرکردن «
 ۱۹۱۸ - ۱۹۲۱ » یاخود نینتیدا به وه « ۱۹۲۱ - ۱۹۳۲ » حوکم ده کرا.

نه نجامی نه وهی که وره ترین ده وله تی نیمپریالیزمی نه و سا، به شیوه یه کی
 راسته وخو دهستی به سهر عیرا قدا گرت، نه م وولاته چهند نال و گوړیکی نیجگار
 گرنگی به سهر دا هات، ناکامی نه م دهست به سهر ا گرتنه یش شوین دهستی
 به سهر قه واره ی کومه لایه تی میله تی عیراق و به تاییه تی به سهر چینی
 کریکارانه وه دیاره. له و ماوه یه دا چینی کریکاران به حوکمی نه وهی چینیکی تازه
 بوون، هل و مه رچی گه شه کردنی زورتر بو ره خسا بوو؛ له بهر نه وه زور به
 خیرایی پهری ده سهند. نه گه رچی جهنگ کوتایی هاتبوو، به لام له بهر چاوی
 نینگلیزه کان عیراق تا نه و کاته بایه خی ستراتیژی خوی له دهست نه دابوو،
 به تاییه تی به هو ی به ره ره کانه ی نیوان ده وله ته نیمپریالیسته کانه وه که روژله
 دوا ی روژ و به مهستی نابلووقه دانی ناوچه که و دهست گرتن به سهر سامانه کانیدا
 « نهوت به تاییه تی » پهری ده سهند. به سهر یکی تریش « مه ترسی » نو ی له
 ناوچه رگی خوی* یان له سنوره کانی دا هاتنه گوړی و^(۱) به هو ی هله تی
 شورشگیرانه ی دانشتوانی روژه لاتی ناوه راسته وه که شیوه ی راه پین و
 شورشی به رده وامی دژ به داگیرکه رانیان گرته خو، ده لنین به هو ی نه مانه وه،
 نینگلیز ناچار بوو به شیکی گه وره ی هیزه سوپایی یه که ی له سهر خاکی عیراق
 بهیلینه وه وبنکه ی همیشه یی تیدا دابمه زرینی. دیاره نه م هیزانه یش به رده وام
 پیوستیان به نیشی بیناکاری ده بوو. به نمونه: له سالی ۱۹۲۰ دا ژماره ی نه و
 کریکارانه ی له م جوړه پروژانه دا کاریان ده کرد گه یشته چهند هزار که س. « له
 عیراق و نیران دا ۳۴ هزار که س بوون ». ^(۲) له هه مان کاتدا نه و ریگا و بانانه ی
 نینگلیزه کان به مه بهستی ستراتیژی خویان له سالانی جهنگا بنیاتیان نابوون
 گه وره ترو فراوانترین کردن، تاوه کو هر رووداویکی له ناکاوو تازه به رپا بوو،
 به کاریان بهینن و دوا ی نه و ماوه یه یش بکرینه نامرازی چه وساندنه وهی نابوری،
 به و جوړه ی که خویان چاوه راوانیان ده کرد. هر نه م بیرکردنه وه یه یش بوو وای
 لی کردن دوا ی جهنگ به رده وام نیش له ریگای ناسنی « قوره توو » ی نزیک «
 خانه قین » دا بکن. نه وه بوو له کوتایی مانگی نیاری سالی ۱۹۱۹ وه، بوکارو

باری شت گواستنه وه خرایه کار. ^(۷) ئەم ریگایه به نیسبەت ئینگلیزه کانه وه بایه خیکێ گه وره ی هه بوو؛ نه که له بهر نه وه ی چه ند بیریکێ نه وت له و ناوچه یه دا هه یه، به لکو له بهر نه وه ی نه و شوینه ی تیندا ریگا که کوتایی بهی دی « حوت میل له سنووری ئیرانه وه دووره » و ده که ویتە « سه ر نه وریگا بازرگانی یه ی ده چیته کرماشانه وه »، وه که له راپورته که ی ژهنه رال « ف. د. هامند » دا، ده قاوده ق باسی ده کا. ^(۸) داگیرکه ران گرنگی یه کی زوریان به م مه سه له یه دا و ده یانویست زیره کانه پلانیکی بهی جی به جی بکن، ئابوری روژ ئاوا ی ئیران به عیرا قه وه بیهستن؛ به تایبه تی به بهندهزی به سهروه. ^(۹) دیاره نه مه لایه نی که می نیازومه به ستیان بوو، چونکه نه وان پلانی زور له وه گه وره تریان دا ده ناو دوورتر ده یانپوانی و خه ویان به ریگای نیوان به غدا و « باکو » ^(۱۰) وه ده بیینی که مه له ندیکێ گرنگی به ره مه یانی نه وته له قه فقاس. ^(۱۱)

سه ره رای نه و ته نگو چه له مه ئابوری یانه ی ئینگلیزه کان دوو چاری هاتبوون و سه بارهت به هه ندی هوی سیاسی و ستراتیژی، ناچار بوون چه ند ریگایه کی ئاسنی تا راده یه که ریک و پیک رابکیشن. ئەم حه قیقه ته یش جاریکی تر له مه سه له ی راکیشانی ریگای نیوان « کنگربان - که رکوک » دا ده رده که وی که به هوی ته نگ چه له مه ی ئابوری یه وه راگیرا. نه وه تا نیردراوی سکرتری مه ندووبی سامی به رتیانیا له عیراق، روژی ۲۴ ی تشرین دوومه ی سالی ۱۹۲۴ بو سکرتری نه نجومه نی وه زیرانی عیراق ده نووسی:

«... مه ندووبی سامی فه رمانی پیدام، پیتان رابگه یه نم که له پاش سه ردا نه که ی ئەم د وایی یه ی بو سلیمانی، بوی ده رکه وتوو ه که ده سترکردن به راکیشانی ریگای ئاسنی که رکوک کاریکی سیاسی گرنگی کردوو ته سه ر سه رانه سه ری کوردستانی خواروو. چونکه دانیشتوان باوه ریان وایه حکومه تی عیراق گومانی له وه نه ماوه که کومه لی که لان نه و به شه گه وره یه ی وولات بو عیراق ته رخان ده کا. ئەم کار تی کردنه یش له بنه په ته وه هه لویستی سیاسی گوپیوه. جا که ر بی و به هوی بی پاره یی یه وه له په رده ست له راکیشانی نه و ریگایه هه لبگیری، نه و مه سه له که ته وا و پیچه وان هه ده بیته وه و رای گشتی ی وای بو ده چن نه وهنده ی نه ماوه کوردستانی خواروو بدری به تورکه کان...» ^(۱۲)

له مه وه، نه نجومه نی وه زیران له کوبسو نه وه ی روژی ۲۰ ی کانوونی یه که می نه و سه له دا بریاری دا له وه هه لویستی یه پاشگه ز بیته وه چونکه « باری سیاسی ئیستا و پنیوست ده کا ده ست به راکیشانی ریگای ئاسنی که رکوک

بکری، وچاو « له تنگو چه له مه ی نابوری » بهوشری^(۹) به و جوړه له مانگی نه یلوولی سالی ۱۹۲۵ دا نه و ریگایه له « کنگریان » ه و ه رووه و « که رکوک » به دريژایي ۵۲ ميل راکيشرا و به وه ریگای ناسنی نیوان « که رکوک » و « به غدا ، کوتایي هات .

پاش راگرتنی جه ننگ، نینگلیزه کان ده ستیان کرد به دروست کردنی نه و به شه ی که وتووه ته نیوان « نور » و « حیلله » وه و ۱۶۲ کیلومه تر دريژیه تی، تا وه کو ریگای ناسنی نیوان « به غدا » و « به سره » ته واو بیی^(۱۰) جگه له مه پیش ه ندی لقی تریان لی راکيشا، وه ک، ریگای « زوبیر - جه بل سه نام » که بو گواسته وه ی به رد به کار ده هینراو دريژی ۲۳۵ ميل بوو. هه رووه ها له « نور » ه و بو « ناسری یه » که دريژی ۱۰ ميله. هه ندی ریگای تریشيان به دريژایي ۳۶ ميل له ناو به نده ری به سره دا راکيشا، تا وه کو نیش و کاری داگرتن و بار کردن ناسان تر نه نجام بدن. نه مه جگه له و ریگایه ی که « مه فرهق » و به سستی « هیندی یه » ی به یه که وه په سته وه و دريژایي ۱۸ ميل بوو. ریگایه کی دیکه یشيان له نیوان روژ ناواو روژه لاتي به غدا دا راکيشا دريژی شه ش ميل بوو، تا به سره روباری دیجله دا فارگوئی شه مه ندوفه ر به ناسانی ی به پرینته وه.

پاش کوتایي هاتنی جه ننگ کاروباری چاک کردنه وه ی ریگا و ماشین و فارگوئه کانی شه مه ندوفه ری عیراق گوپرائیکی هه ست پیکراوی به سره دا هات. نه وه بوو، هه ر سی کارگه که ی ریگای ناسن کران. به یه ک^(۱۱)، که به کارگه ی « نه لشالچی یه » ناسراوه له به غدا. نه و جا نامرازی نوی و کادیری شاره زا وپسپوریان بو نارد، به راده یه ک له ماوه ی سالی کدا ده ی توانی « ۴۸ » فارگوئن چاک بکاته وه.^(۱۲)

بی گومان کاروباری چاک کردنه وه ی فارگوئن و ریگای ناسن، پیویستی یان به ژماره یه کی زور کریکار هه بوو. له ۲۱ ی مانگی مارتی سالی ۱۹۲۵ دا ژماره ی سه رپاکی نه وانه ی له به رده ست به ریوه به رایه تی ریگای ناسن دا نیشيان ده کرد گه یشته ۹۲۰۲ که س.^(۱۳) جا هه رچه نده نه م ژماره یه له به ر زور هو که گرننگ ترینان ته واو بوونی زور به ی نه و ریگایانه بوون بیشتر باسما ن کردن، که م ده بووه وه. ده لاین سه ره پای نه وه یش هیشتا ریگای ناسن له هه موو روویه که وه که رتیکی گرننگ وینچینه یی چینی کریکارانی عیراقی پیک ده هینا. به نمونه له سالی ۱۹۲۶ دا ژماره یان گه یشته ۸۱۲۹ که س.^(۱۴) ته نانه ت نه و کاته ی که نینتیدابی به رتیانیایی کوتایي هات ژماره یان له پینچ هه زار که س پتر بوو.^(۱۵)

هەر له بهر ئه و هویانه داگیرکه ران بایه خیکی تاییه تی یان دا به بندهری به سره . چونکه په ره پیدانی هاتوچوله « شه توله ره ب ، دا ، به نیسه ت په رژه وهندی کومپانیای نه وتی « ئینگلیزی - فارسی ، یه وه که له ناوچه ی » عه پیدان ، دا ئیشی ده کرد ، کاریکی زور پویست بوو . بویه کومپانیای ناوبراو سالی ۱۹۲۲ چه رده یه ک پاره ی به قه رز دا به عیراق تا به بنده ره که ی پی فراوان بکا . ئنجا له کانوونی یه که می سالی ۱۹۲۴ دا ده ست کرا به ئیش کردن و قوولایی به بنده ره که یان گه یانده « ۲۸ ، پی و » ۲۰۰ ، « پی » یش بوکاتی هه لچوونی ده ریا فراوان کرا ، تاوه کو جیکای زورترین ژماره که شتی ی تیدا ببیته وه . له سالانی ئینتیداب دا ، له دا هاتی خو ی هه ندی ئیشی تری له و بابه ته ی تیدا کراو^(۱۷) به راده یه ک پویستی به ژماره یه کی زورتر چاودیری که رو کریکار هه بوو .^(۱۷) به لام تیکرای ژماره ی کریکارانی به ندهر له ناوه راست و کوتایی سالانی بیستدا له ۷۵۰ که سی تپه راند ، نه مه بیجگه له نزیکه ی ۱۲۵۰ کریکاری تر که ناوبه ناو خه ریکی فراوان کردن بوون .^(۱۸)

سه ره نجامی ئه و په ره سه نده نی گشت لایه نه جو ربه جو ره کانی ژیانی گرتبووه وه ، له سالانی دوای جه نگدا به شیوه یه کی فراوان ده ست کرابه راکیشانی ریگاو بانی قیرتاوو چه ورپژ کراو . تاوه کو ببینه ئامرازیک بو چه سپاندنی دام و ده زگا تازه کانی ده ولت له هه موو کون و قوژبنیکی ولات دا . نه مه یش خو ی له خو ی دا ئه وه ی ده گه یانده گه ره که تی باجیکی زورتر بو خه زینه مسوگه ر بکا . به تاییه تی چونکه مانه وه ی هیزه کانی به رتیانیا له عیراق دا بو بووه باریکی گران به سه ر ولاته وه .^(۱۹) له سالانی ئینتداب دا چه ند ریگایه کی ئیجگار سه خت راکیشران وه ک ریگای هه ولیر - ره واندوز - رایات که له سه ر سنووری ئیران کوتایی دی و^(۲۰) راهه راندنیشی پویستی به ژماره یه کی زور کریکار هه بوو که له ماوه ی سی سال دا تیکرا هه زار کریکار نیشیان له سه ر ده کرد و بو ئه وه به سه ت له به راییی ریگای « چوندیان » ه به ره و ره واندوزی خواروو ریگایه کی ئاسنی سی میلی یان راکیشا .^(۲۱) به کورتی سه رجه می ئه وانه ی له کوتایی سالانی بیستدا له بواری ریگاو باندا کاریان ده کرد ، ژماره یان گه یشته ۴۲۵۰ کریکار .^(۲۲) دیاره کردنه وه ی نه م ریگاو بانه تازانه و گه شه کردنی کاروشیوازی ژیان ، له دوای جه نگی یه که مه وه ، کاریکی باشیان کرده سه ر مه پیدانی هامشو کردن و گواسته نه وه ، له ولات دا . به راده یه ک له کوتایی سالانی بیست دا ژماره ی شوفیره کان زور به خیرایی گه یشته ۴۵۰۰ که س و لای که م چواریه کی ئه وانه شوفیری ئوتوموبیلی بار هه لگر بوون^(۲۳)

پیشه‌سازی نه‌وت گرنگترینی نه‌و مه‌یدانه‌یه که ژماره‌یه‌کی زور له‌و جوره کریکارانه‌ی تیدا کو‌بو‌بو‌بو‌وه‌وه که په‌یوه‌ندی راسته‌وخو‌و به‌رده‌وامیان به‌ره‌می میکانیکی یه‌وه‌ه‌یه به‌تایبه‌تی له‌ دوا‌دوا‌ی سه‌رده‌می ئینتیداب‌دا. سالی ۱۹۲۵ کو‌مپانیای نه‌وتی تورکی‌ی « دوا‌ی بو‌به: عیراقی » له‌ ناوچه‌ی که‌رکوک‌دا ته‌نھا ۱۸۰ کریکاری هه‌بو‌وکه، به‌پشکنینی نه‌وته‌وه‌خه‌ریک‌بوون. به‌لام له‌ ماوه‌ی سالیک‌دا ژماره‌یان که‌یشته ۲۵۰۰ کریکارو‌پاشان بو‌به ۳۵۰۰. کو‌مپانیای نه‌وتی ئینگلیزی - فارسی هه‌ر له‌مه‌یدانی پشکنین‌دا له‌ ناوچه‌ی نه‌وتخانه‌ی نزیک « خانه‌قین » دو‌وه‌زار کریکاری خستبو‌وه‌ئیشه‌وه.^(۲۱) هه‌روه‌ها کو‌مپانیای ناوبراو سالی ۱۹۲۷ له‌ « نه‌لوه‌ند » ده‌زگایه‌کی پالاوتنی دامه‌زراند تا‌وه‌کو‌به‌ره‌مه‌ نه‌وتی به‌کان بگه‌یه‌نیته‌هه‌مو‌و لایه‌کی وولات و پیوستی به‌کانی دابین بگا. سالی ۱۹۳۳ ژماره‌ی کریکارانی کو‌مپانیای نه‌وتی عیراق که‌یشته شه‌ش هه‌زارو‌پاشان له‌ سالی ۱۹۴۷ دا بو‌به ۱۴ هه‌زار.^(۲۲) هه‌تا سالی ۱۹۳۴ یش نزیکه‌ی ۵ هه‌زار که‌س به‌ راکیشانی بوری نه‌وتی نیوان که‌رکوک‌و ده‌ریای سه‌ی ناوه‌راسته‌وه‌خه‌ریک‌بوون و به‌شیکی زوری نه‌مانه‌ کریکاری عیراقی بوون.^(۲۳) بی‌گومان سه‌رپاکی نه‌م جموجوله‌ی کو‌مپانیاکانی نه‌وت کاریکی باشیان کرده‌ سه‌ر کاروباری بیناکردن و کو‌مپانیاکانی گواسته‌وه، که‌ نه‌رکی بارکردن و گواسته‌وه‌ی که‌ل و په‌ل و ئام‌رازی جور به‌ جوریان گرتبو‌وه‌ نه‌ستو، تا‌وه‌کو‌ نه‌و شت و مه‌کانه‌ بگه‌یه‌ننه‌ شوینی ئیش‌کردن.

به‌ حوکمی چه‌ندین هوی تایبه‌تی و گشتی‌ی و له‌ پیش هه‌موویانه‌وه‌ ته‌نگو چه‌له‌مه‌ی ئابوری له‌ ئینگلته‌ره‌دا که‌ له‌ دوا‌ی کوتایی هانتی چه‌نگه‌وه‌ پیوه‌ی ده‌ینالاند، به‌ هوی نه‌وه‌یشه‌وه‌ که‌ باری سیاسی له‌ عیراقد‌ا سه‌قامگیر نه‌بو‌بو‌و. بچووکی‌ی و که‌م ده‌ره‌تانی‌ی بازارای ناوخویش له‌ ولاوه‌ بو‌وه‌ستی. هه‌مو‌و نه‌م هویانه‌ نه‌یان هیشت سه‌رمایه‌ی ئینگلیزی رووه‌و میسوپوتامپا ره‌و بگا و له‌مه‌یدانی نه‌وت‌دا نه‌بی له‌ هیچ‌ بواریکی دیکه‌ی پیشه‌یازید‌ا رولی خوی نه‌گیرا. به‌لام ئینگلیزه‌کان به‌رامبه‌ر به‌مه‌ چه‌زیان ده‌کرد عیراق بکه‌نه‌ به‌ره‌مه‌ینه‌رو سه‌رچاوه‌یه‌کی کشتوکالی‌ی، به‌ تایبه‌تی نه‌و به‌ره‌مه‌ کشتوکالی‌یانه‌ی ده‌بنه‌ که‌ره‌سه‌ی خا‌و بو‌ به‌ره‌می پیشه‌سازی. له‌م تئ روانینه‌وه، ده‌یان‌ویست له‌ مه‌یدانی به‌ره‌مه‌ینانی لو‌که‌دا عیراق بکه‌نه‌وه‌ سه‌رچاوه‌ی دو‌وه‌م، له‌به‌ر نه‌وه‌ له‌ سالی ۱۹۲۰ دا « کو‌مپانیای گه‌شه‌ پی‌کردنی لو‌که‌ » یان دامه‌زراند، به‌لام له‌م مه‌یدانه‌دا به‌ختیان باشی نه‌هینا. بویه‌ ژماره‌ی کریکاره‌کانیشی له‌ ناوه‌راستی

سالانی بیستدا ۱۵۰ که سو له کوتایی بیسته کاندایا به هه زار حال گه یشته ۱۷۵ که س. (۳۷)

به لام به رامبه ر به م حاله، له دواى جهنگى به که مه وه به تايبه تی له کوتایی سالانی بیستدا، باروزروونی نوی هاتنه کایه وه بوونه هوئی نه وهی تاراده یه که به پیشه سازی نیشتمانی ی بدن. نه نجامی نزیك بوونه وه و تیکه ل بوونی جیهانی سه رمایه داریی، باری سه رنجی سه رمایه دارانی عیراق و شیوه ی تی روانینیان دهره ق به باری نابودی وورده وورده گوپردرا و دواى کوتایی هاتنی جهنگ چه ند سالیکی نه خایاند، ژماره یه که له و سه رمایه دارانه که وتنه خوو پلانی دامه زاندنی چه ند کوپانیایه کی نه هالیان دانا وه که « کوپانیای نه هالی گشتی ی عیراق، تاوه کو « له سه رری و شوینی تازه، (۳۸) به غداو دهریای سهی ناوه راست به یه کتره وه به سه ستی. ئنجا « کوپانیای عیراقی نه هالی، دانرا که خه ریکی « پیشه سازی و کشت وکال و بازرگانی و میتالی جوږبه جوږو کاروباری گشتی ی بوو، « به مهرچیک به غدا بیته مه لبه نده که ی و مانی نه وهی هه بی « نوماینده ولقی خوئی له سه رانسری عیراق و دهره وهی عیراقدا بکاته وه. « پاشان کوپانیای سی به م دامه زرا تاله سه رری و شوینی « پلانه که ی ویلیام ویلکوکس، (۳۹) به سه ستی « فه لوجه « دروست بکا.

نه که رچی هیچ کام له و کوپانیانه له سالانی ئینتیداب دا دهرنه که وتن، به لام هه ر بیرکردنه وه له دامه زاندنیان (۴۰) نیشانه ی ئال و گوږیکی هه سه ست پیکراوی نیازو مه به سه ستی چینی بوږژوای تازه بهی که یشتووی عیراق ده که یه نی. نه مه ییش خوئی له خویدا هه ل و مهرجی بنچینه یی دهرکه وتنی پیشه سازی نیشتمانی یه که سه ره تاکانی ده چیه وه بو سالانی بیستی نه م سه ده یه. (۴۱) له سالی ۱۹۲۶ دا یه که م کارگه ی نیشتمانی ی چین و رستن له میژووی وولاتدا به ناوی « کارگه ی فه تتاح پاشا « وه دامه زرا و له یه که م روژی دروست بوونیدا ۶۵ کریکار نیشی تیدا ده کرد وپاش پینچ سال ژماره یان گه یشته ۲۰۰ که سو وای لیها ت به ره می نه م کارگه یه به شیکی پیویستی ی شارو دامه زرا وه ره سمی یه کانی به قوماش دابین ده کرد. هه ر له و ساله دا دوو که سی لوبنانی « ته پباره « و « عه ببود « کارگه یه کی بچووی جگه ره یان بنیات ناو له ماوه ی پینچ سالدا به خیرایی په ره ی سه ندو سالی ۱۹۲۱ ژماره ی ماشینه کانی گه یشته ۱۵ و کریکاره کانی له ۱۰۰ که س تیپه رین. سه رکه وتنی نه م کارگه یه و به و خیرایی یه بووه هوئی نه وهی پال به سه رمایه دارانی عیراق وه بنی، سه رمایه کانیان له م

پیشه‌سازی به‌دا بخه‌نه گه‌ر و به‌ه‌موی چه‌ند سالیکی که‌می نه‌خایاند ژماره‌ی کارگه‌ی جگه‌ره دروستکردن له‌ عیراقداه‌ی شته‌ ۱۱ و سه‌دان کریکار تیپاندا کاریان ده‌کرد. له‌ سالی ۱۹۲۸ یشدا ماشین و نامرایی پیویست بو‌ کارگه‌ی که‌ی چیکه‌نه‌ی لوکه‌ به‌ سه‌رمایه‌ی عیراقی هینرایه‌ وولاته‌وه‌و ناوی « کارگه‌ی چیکه‌نه‌ی عیراق » ی‌ل‌نرا و روژی ۷ ی‌تشرینی دووه‌می سالی ۱۹۳۰ به‌ رسم‌ی کرایه‌وه‌. ماوه‌یه‌ک پیش نه‌وه‌یش کارگه‌ی پیسته‌ خوشکردنی « نه‌لخضه‌یری » له‌ به‌غدا کرایه‌وه‌وه‌ له‌ سه‌ره‌تادا ۲۵ کریکار تیپاندا کاریان ده‌کرد. پاشان چه‌ند کارگه‌ی که‌ی تری له‌ و جوړه‌وه‌یه‌ کیکیش له‌ مووسل کرانه‌وه‌.^(۳۲)

دوای گوته‌ایی هاتنی جه‌نگه‌ پیشه‌سازی که‌ سه‌ی بیناکاریی په‌ره‌ی سه‌ند، به‌ تاییه‌تی دروست کردنی خشت به‌ شیوه‌یه‌کی هه‌ست پیکراو گه‌شه‌ی کرد. ژماره‌ی نه‌و کووره‌ خشتانه‌ی به‌ هینزی هه‌لم کاریان ده‌کرد له‌ ماوه‌ی ۱۰ سالدا ۱۹۲۹ - ۱۹۳۹، له‌ دوو کارگه‌وه‌ گه‌ی شته‌ ۱۲ کارگه‌وه‌ له‌ ناویان دا سه‌دان کریکار هه‌لده‌ سووران.^(۳۳) به‌ هه‌مان شیوه‌یش ژماره‌ی ناشه‌مه‌کینه‌و چاپخانه‌^(۳۴) و ماشینی کاره‌با ژماره‌یان زیاد‌ی کرد و له‌ دوا سالی نینتیداب دا ژماره‌ی ماشینی کاره‌با گه‌ی شته‌ ۱۹. هه‌روه‌ها کارگه‌ی دروستکردنی به‌فریش له‌ دوای سالانی جه‌نگه‌وه‌ له‌وه‌ ده‌رچوو به‌ تنها له‌ به‌غداو به‌سره‌دا بکریته‌وه‌، به‌لکو ژماره‌یه‌ک له‌و کارگانه‌هه‌ر له‌ زووه‌وه‌ له‌ شاره‌کانی تریشدا دامه‌زینزان به‌ نمونه‌: له‌ مانگی ته‌مورزی سالی ۱۹۲۲ کارگه‌یه‌کی به‌فر دروستکردن له‌ که‌رکوک که‌وته‌ کار.^(۳۵) نه‌مه‌ بیجگه‌ له‌وانه‌ی له‌ مه‌یدانی رنین و داگرتنی خورما دا نیشیان ده‌کرد و زوربه‌یشیان عیراقی بوون؛ به‌ پاده‌یه‌ک له‌ دوای جه‌نگه‌وه‌ ژماره‌یان زیاد‌ی کرد تا گه‌ی شته‌ نزیکه‌ی ۴۵ هه‌زار که‌س.^(۳۶) سه‌دان کریکاریش له‌ و پروژه‌ ناودیری یانه‌ دا کاریان ده‌کرد که‌ نینگلیز تا راده‌یه‌ک بایه‌خی هین دابوون، وه‌ک جوگه‌ی « له‌تیفی‌یه‌ ». ژماره‌یه‌کی باشی کریکارانیش به‌ ده‌ره‌ینانی میتالی پیویسته‌وه‌ خه‌ریک بوون. چونکه‌ له‌ و سالانه‌دا خه‌لکی‌ی له‌ کانه‌کانی « سیکي » ی‌نزیک « ده‌وک » و « هه‌ره‌پول » ی‌سه‌روو « مووسل » و « کفری » و له‌نزیک « زاخو » وه‌که‌وتنه‌ ده‌ره‌ینانی خه‌لووزی به‌ردین. له‌ « تووزخورماتو » و « زاخو » و « هیت » و « سه‌رسار » و « مه‌حاویل » و « کووفه‌ » و « خالیس » و « سه‌ماوه‌ » و شوپینی تریش، ستیان به‌ ده‌ره‌ینانی خوئی کرد. له‌ « سامه‌پا » و « سه‌قلای‌یه‌ » و « نه‌سه‌که‌نده‌ری‌یه‌ » که‌ چیان به‌ره‌مه‌ینا و له‌نزیک « مووسل » و « که‌زکزیک » و « شه‌تاته‌ » و ده‌ستیان به‌ده‌ره‌ینانی به‌رده‌مه‌رکه‌رد.^(۳۷) گوپرانیکی باکه‌میش بی به‌سه‌ر نامرازه‌کانی به‌ره‌مه‌ینان دا هات و شیوازی نیش‌کردنیش له‌ لایه‌ن

به‌لینده ره‌کانه‌وه، تاراده‌یه‌ک جیاوازی له‌ته‌ک شیوه‌باوه‌که‌ی به‌رله‌ جه‌نگی به‌که‌م
دا‌هه‌بوو.

شان به‌شانی هه‌موو نه‌مانه‌ی باسکران، هه‌زاران کریکار له‌ناو
شاره‌کان‌دا له‌بواری خزمه‌تگوزاری و بازرگانی‌دا کاریان ده‌کرد، له‌وانه
کریکارانی چیشته‌خانه و ئوتیل و شاره‌وانی و بیناکاری و زوری‌تریش. سه‌ره‌رای
ئه‌و ته‌نگو چه‌له‌مه‌یه‌ی به‌ره‌می پیشه‌یی تی‌ی که‌وتبوو پیوه‌ی ده‌ینالاند،
له‌سالانی ئینتداب‌دا پیشه‌وه‌ران هیشتا که‌رتیکی که‌وره‌ی زه‌حمه‌تکیشانی
عیراقیان پیک ده‌هینا. نه‌که‌هر نه‌وه‌یش به‌لکو به‌حوکمی پیویستی‌ی و فراوان
بوونی شاره‌کان و کوتایی هاتنی به‌ره‌می سروشتی‌ی و په‌ره‌سه‌ندنی
پیویستی‌ی به‌کومه‌لایه‌تی‌ی به‌نوی‌یه‌کان، مه‌وقیعی ئابوری چه‌ند که‌رتیکی دیاری
کراویان پته‌وتر بوو. له‌دوا سالی ئینتداب‌دا به‌ته‌نیا له‌«به‌غدا» ۱۲۰ مسگر
و ۷۰ ئاسنگر کاریان ده‌کرد.^(۳۸) به‌بئی‌ی راه‌ورتیکی ره‌سمی‌ی که‌میژووی سالی
۱۹۳۲ ی له‌سه‌ره، ژماره‌ی پیشه‌وه‌ران له‌سه‌رانسه‌ری عیراقد ۵۰ هه‌زار که‌س
بووه.^(۳۹)

ئا به‌و جوړه له‌سالانی داگیر کردنی عیراق و ئینتدابی به‌ریتانی‌دا به
ئاشکرا هه‌ست به‌که‌لاله‌ بوونی چینی کریکارانی عیراق ده‌که‌ین، به‌ئه‌ندازه‌یه‌که
ده‌توانین قسه له‌توژیکی کومه‌لایه‌تی‌ی نوئی‌ی نه‌وتوبکه‌ین چ له‌رووی ئیش‌کردن
و چ له‌رووی چه‌ندیه‌تی و چونیه‌تی‌یه‌وه جیاوازی له‌ته‌ک تویره
کومه‌لایه‌تی‌یه‌کانی ترده‌هه‌بوو. له‌چاو سالانی چه‌نگیشدا چه‌ند هه‌نگاویکی
که‌وره‌ی بو پیشه‌وه‌نا. هه‌ر له‌م قوناغه‌دا دانیشته‌وانی شاره‌کان به‌هوی
پیکهاتنی چینی کریکارانه‌وه ژماره‌یان زیادی کرد و پیشه‌وه‌رانیش له‌جاران زیاتر
بوونه سه‌رچاوه‌یه‌کی گرنگ و به‌رده‌وام و نه‌وکه‌سانه‌یان ده‌نارده‌ناو چینی
کریکارانه‌وه که‌به‌ته‌واوی په‌یوه‌ندی‌یان له‌که‌ل به‌ره‌می کشتوکالی و لادی‌دا
پساندبوو. له‌وانه‌یش پتر بوون که‌له‌بنه‌ره‌ته‌وه په‌یوه‌ندی‌یان له‌ته‌ک هویه‌کانی
به‌ره‌مه‌ینانی پیشه‌سازی ساده‌دا هه‌بوو. ئا ئه‌م حه‌قیقه‌ته‌یش شوین په‌نجه‌ی
به‌سه‌ر که‌لاله‌بوونی هوشیاری چینایه‌تی کریکارانه‌وه دیاره، به‌تاییه‌تی له‌م
قوناغه‌دا و له‌دواویدا به‌رژژی‌ی باسی ده‌که‌ین.

سه‌ره‌رای هه‌موو نه‌مانه‌یش، له‌م قوناغه‌دا هیشتا هه‌ر لادی سه‌رچاوه‌ی
سه‌ره‌کی‌ی پیکهاتنی چینی کریکاران بوو. به‌تاییه‌تی که‌په‌یوه‌ندی‌ نیوان شارو
لادی قایم تربوو. ئه‌مه‌یش له‌ئه‌نجامی ئه‌وه‌دا بوو که‌زولم و سته‌می

دهره به گایه تی له دواى سالانى جهنگه وه، وهك دیارده یه کی کومه لایه تی تا دههات زینى دهسه ند، جووتیارانیش بو ده رباز بوون له دوزه خه ناچار ده بوون کومه ل به ره و شاره کان ره و بگن، چونکه هرچی سه رچاوه ی ژیان هیه دههستیان چوو بوو. له زووه وه، به نمونه له سالی ۱۹۱۹ دا، ژماره ی نه و کریکارانه ی له ناوچه ی «ره مادی» یه وه به ره و «به غدا» ره ویان کردبوو، گه یشته نزیکه ی دوو هزار کس.^(۶۰)

واقیعی نه ته وایه تی گه لی عیراقیش له گشت قوناغه کانى و له سه رانسه رى وولات دا کارى له پیکهاتن و دروست بوونى چینی کریکاران کردو تییدا رهنگى دایه وه ویه که م توپزی کومه لایه تی یه له سه روخوارووی وولات دا له ناوریزه کانى دا نوینه رى نه ته وه و تیره جیا جیا کان کوبوونه ته وه. کریکارى عه روپ شان به شانى کریکارى کورد له کومپانیاکانى نه و ت دا کاریان ده کرد، هر وهك کریکارى کوردیش له به نده رى به سه ره و پروژه کانى ریگا و باندا نیشی ده کرد. له ناوه راستى سالانى بیست دا ژماره ی کریکارانى کورد له ناو دامه زراوه کانى ریگای ناسن دا، نزیکه ی ۲۲٪ ی تیکرای نه و کریکارانه ی پیک ده هینا که له م مهیدانه دا نیشیان ده کرد. سالی وایش هه بوو نیسه تیان له وهیش زیاتر بوو.^(۶۱) جا هرچه نده دهسه لاتدارانى نینگلیز له بهر چه ند هویهك که پاشان قسه یان لیوه ده که یین، پشتیگیری نه م دیارده یه یان ده کرد، به لام هر نه م دیارده یه له مه و دایه کی دوورتر دا ناسه واریکی نیجایی به جی هیش و بووه هوی گه لاله بوونى هوشیاری چینه یه تی له ناو کریکارانى عیراق دا. پیکه وه کاردن و چه شتنى زولم و ستمى چه وساندنه وه به بنی جیا وازیب و له یهك سه رچاوه وه، بوونه هوی ده رکه وتن و په ره سه ندنى گیانى برایه تی نه ته وه یی له ده روونى کریکارانى عیراق دا. ره نگدانه وه ی نه و گیانه و له قوناغى دروست بوونى چینی کریکاراندا، به جوانى ی له و چه ند وشه یه دا ده رده که وى که کریکارانى ریگای هه ولیر - ره واندوز - رایات پاش کوتایى هاتنى نیشه که یان سالی ۱۹۲۲ له سه رگاشه به ردیک هه لپان کولیوه.^(۶۲)

له گه ل نه وه دا سه ره رپای لاوازی سه رمایه ی نیشتمانى ی و له بهر نه وهیش که ده ولت خاوه نى پروژه بنه رته ی یه کانى وولات بوو، ده بنین کارو کریکاران له قوناغى دواى جهنگى یه که مدا به ده ست کومه لیک گیر وگرفتى راسته قینه وه ده یان نالاند.

گیر وگرفتی بنهینه یی کار و کریکاران و

ره نگدانه وهی له ناو بزوتنه وهی کریکارانی میړان دا

تیکرای پیشه وهره جوړبه جوړه کان، به کریکاره پیشه یی به کانیشه وه له دواي کوتاپی هاتنی جهنگ دوچار ی که لیک گیر وگرفت هاتن. ناویته بوونی نابوری وولات له ته که بازاری سه رمایه داری جیهان دا به سه ریک و داگیر کردنی عراق به شیوه کی راسته و خو به سه ریکی تر، بوونه هو ی نه وه ی به ره می پیشه یی له ناو وولات دا به خیرایی به ره و له ناوچوون بجی. نه م باسه یش ده هینی له لایه ن نه و که سانه وه که به تویرینه وه ی میژووی چینی کریکارانی عراق وه خاریکن، بایه خیکی که وری بی بدری. چونکه له ناوچوونی به ره می پیشه یی له و قوناغه دا شوینه وازیکی زور دیاری به سه ر بزوتنه وه ی کریکارانی عراق وه به جی هیشت. نه که هر نه وه یش به لکو نه م مه سه له یه خوی له خویدا کلیلیکه بو تی که یشتنی لایه نه گرنه گانی نه و بزوتنه وه یه و خاصی به ته گانی چ له سالانی داگیر کردن و ئینتداب و چ له دواي نه و قوناغه یش.

ناویته بوونی عراق له گه ل بازاری سه رمایه داری جیهانی، ماوه ی نه وه ی نه دا، به ره می پیشه یی که به دریزی چه ند سه ده یه ک وولات ناوبانگی بی دهر کردبوو که شه بکاو پهره بستینی. سه ره انجامیش هیچ پیشه یه ک له وانه، به ده گمه ن نه بی، نه یتوانی به ره و قوناغی مانیفاکتوره هه نگاو بنی.^(۱۷) به چه وانه وه ده بنین له و ماوه یه دا به ره می پیشه یی به گشتی ی و به هو ی نه وه وه که نه یده توانی به ره به کانه ی که ل و په لی به لیشاوی نه وروپایی هه رزان به هابکا، رووه و له ناوچوون دهر ویششت. به نمونه ژماره ی جولاکانی شاری «به غدا» له وه وه که سالی «۱۸۶۶» ۲۵۰۰ که س، بوون، له سالی ۱۹۲۲ دا هاتنه سه ر ۱۲۰ که س و زور به یشیان مه کوی دهستی یان به کار ده هیناو له مالی خویان دا کاریان ده کردو نه و په پری به ره می روزانه ی تاقه یه کیکیان له ۶ مه تر تی نه ده په پری.^(۱۸) وه نه بی جی په نجه ی نه م دهسته کوشنده یه ته نها به سه ر کاری پیشه یی ناو شاره که و ره کانه وه خوی نواندبی، به لکو سه رتا پای شارو شاروچکه گانی عراقی کرتبووه وه، نه وه ندی ی جولاکانی «به غدا» و «به سه ره» و

« مووسل » به دست که ل و په لی بیگانه وه دهیان نالاند، نه وه ندهیش جولاکانی د دیاله « و نه جف » و شوینه کانی تر دادویی دادیان بوو. نه مه بیجگه له وه بی که نه م به ره به کانه به به تنها کاری نه کرده سهر پیداویستی به کانی ژیانی روژانه ی خه لکی ی، به لکو گشت به ره مه پیشه بی به کانی گرته وه. به نمونه: له پیش جه نگدا « سله یمانی » و « ره واندوز » هه ندی چه کیان به ره مه ده هینا، به قسه ی هه ندی نووسه ر هاوشانی نه و چه کانه بوون که له وولاتانی نه و روپای نه و سادا دروست ده کران.^(۴۶) له « ره واندوز » وهرشه به ک، توپی بو له شگری ده سه لاتدارانی ناوچه که و والی « مووسل » دروست ده کرد و^(۴۷) به شیکی نه و میتالانه ی وهرشه ی ناوبراو پیویستی بیان بوو له کانه کانی نزیکی به وه، به هوپی کاری کری گرته وه ده رده هینزان.^(۴۷) کاتیکیش که « مارک سایکس » له سالی ۱۹۰۲ دا به شاری « سله یمانی » دا گوزهری کرد، به چاوی خو ی ۱۵۰ چه خماخ سازی بینی به دروست کردن و چاککردنه وه ی چه که وه خه ریک بوون و عه شره ته کانی نه و ناوچه پیش له و تفه نگانه یان به دهسته وه بووه که له ناوخودا دروست ده کران، بویه له کاتی خو ی دا سه رنجی نه و لیپرسراوه ئینگلیزی به ی راکپشاهه. « نه دموندس » یش دوا ی نه و، بی ی لی دهنی که دوا ی داگیر کردنی وولات له لایه ن به ریتانیا وه، پیشه ی چه خماخ سازی به ته واوی له نارادا نه ما.^(۴۸) نه م باره ناهه مواره، روژ له دوا ی روژو به هو ی نه و سیاستی باج وهرگرتنه ی که حکومه ته به ک له دوا ی به که کانی عیراق گرتیانه بهر، رووه و خراپتر ده چوو. له لایه که وه باج له سهر، تویره کومه لایه تی به جیاجیاکان زیاد ده کرا و باجی نوی یشیان ده سه پاند، له لایه کی تریشه وه هیچ کام له و باجانه ی خرابوونه سهر که ل و په لی له ده ره وه هینراوی بیگانه، بو نه وه نه بوون به ره می پیشه بی وولات بپاریزن و گه شه ی بی بکن. نه وه تا هه تا سالی ۱۹۰۷ نیسبه تی نه و گومرگه ی له سهر که ل و په لی نه و روپایی دانرابوو ۸٪ ی نرخه که یان بوو. هه رچی ته قه ل لایه کیش درابی بو زیاد کردنی نه و نیسبه ته، ده وله ته نه و روپایی به کان به ره نگاری هاتوون و بووچیان کرد و وه ته وه. تا به هه زار حال له مانگی ته مووزی هه مان سال دا پاش نه وه ی ده وله ته گه وره کان قایل بوون، توانرا نیسبه تی گومرک له سهر که ل و په لی بیانی بگریته ۱۱٪. به دریزایی سالانی جه نگیش له سه رانسه ری عیراقد ا نه و بپیاره ی ده وله تی عوسمانلی جی به جی نه کرا که ده بوو ره سمی گومرک بگریته ۳۰٪. پاش نه وه پیش که « به یاننامه ی ره سمی گومرگی ژماره ۱۹ ی سالی ۱۹۱۹ » له ساله کانی ئینتداب دا ۱۴ جار

دەستکاری کرا، نىسبەتى ئو گومرگەى لەسەر كەل و پەلى بيانى دانرا، بەدەگمەن نەبى لە ۱۵٪ ى نرخی ئو كەل و پەلانى تىنەدەپەرى، ئو ویش هەندى بابەتى خواردەنەو و بۆن و جگەرەى دەگرتەو.^(۴۱)

ئەم سىياسەتە بوو ھۆيەكى گرنكى يارمەتیدەر بو پتر ھاوردنى كەل و پەلى ئو وروپايى كە لە ماوەى ۲۰ سال دا « ۱۸۶۵ - ۱۸۸۵ » ۷ كەرەت نرخیان زیادى كەردبوو، تا سەردەمى جەنگى يەكەم سى ئو ھەندەى تر زياد بكا.^(۴۲) بەلام لە سەردەمى داگيركردن و ئىنتىجابى بەرىتانیايى دا دەرگای بازارپەكانى عىراق لەسەر كەل و پەلى بىگانە، بەتايبەتى كەل و پەلى ئىنگلیزى كەوتنە سەر گازی پشت. ئەمەيش گىروگرفتى پىشەوهرانى لە جاران خراپتر ئالوزاند، بوپە داوايان لە دەولەت كەرد، رەسمى گومرك لەسەر كەل و پەلى بيانى زياد بكرى و بەئەندازەيەك بى « نەتوانى بەرپەرەكانەى كەل و پەلى خومالى بكا »، ھەك دەقاو دەق لە و ئەرزوچالە دا نووسراوھە كە دەستەيەك خەلكى پىشەوەر لەگەل كوتايى ھاىنى ئىنتىداب دا پىشكەش بە دام و دەزگا رەسمى يەكانيان كەرد.^(۴۳)

بەلام لەگەل ئەمانەيشداو ھەرچەندە گىروگفتى پىشەوهران لە دواى جەنگ قوولتر دەبوونەو، رژىم ھىچ ھەنگاويكى ئوتوى نەنا تۆزىك گۆزەرانىان بەرەو باشى ببا. بە نموونە: ياساى پشتگىرى كەردنى پىشەسازى كە سالى ۱۹۲۹ دەرچوو.^(۴۴) تاقە بەندىكى تىدانى يە، دەست بداتە بالى پىشەوهران. چونكە ئو دامەزراوانەى سووديان لە ئىمتىيازەكانى وەرەگرت، دەبوو وزەى ميكانىكى بەكار بەينن و نرخی ئامىرو ماشىنەكانىشان لە ۳۰ ھەزار روپپە كەمتر نەبى. بەرامبەر بەمەيش پىشەوهران ھەك بەشىكى چەماوهرى زەحمەتكىش بە دەست سىياسەتى باج وەرگرتنى دەولەتەو دەيان ئالاند، ھەكو لە دوايدا بۆمان روون دەبىتەو.

جا بو ئو ھەى مەوداى تەواوى ئەم چەقىقەتە باشتر بەرجەستە بکەين، چەند بېرگەيەكى پەر مەغزای ئو و ئەرزوچالە دەخەينە بەرچاوكە دەباخچى و مشت و مالکەر و پىلاو درووهكانى « مووسل » پىشكەش بە لىپرسراوانىان كەرد و تىيدا داوايان دەكەرد لە بەرھەمى كۆمپانىيائى « باتا » ى بيانى بيان پائىزن. ئەوانەى ئەرزوچالە كەيان مۆر كەردبوو، لە لىپرسراوان دەپارپىنەو « .. دەستى يارمەتى يان بو دىرپۆ بكن » و دەپارپىنەو « خويان و مال و مناليان كە ژمارەيان خوى لە چوار ھەزار كەس دەدا لە مەترسى ى برسپەتى » بپارپىزن. پاشان پىشەوهران دەقاو دەق دەلین:

- ئەم قەسەيش ھى دوا سالى ئىنتىدابە :-

«... ئیمه چند ساله به وپه پری خوراگرتنه وه و له ئه نجامی به ربه ره کانه کردنی که ل و په لی بیانی دا، نه بوونی ی و برسیه تی ده چیژین. زور جار زولمان لی کراوه و لای لیپرسراوان دادوبی د امان کردوه، تاوه کو به فریامانه وه بین و له به لای ئه م به ربه ره کانی کوشنده یه بما نیاریزن. (۶۳) ئیمه له کاتیگدا که به م کویره وه ری و هه ژاری یه ژیان به سه رده به یین، کومپانیای - باتا - دای به سه رمان داودوکانیکی له شاره که مان دا کرده وه تاوه کو به ره می خوئی تیدا ساغ بکاته وه و ئه و پارووه نانای په یدامان ده کرد له گه روومانی دهر به یینی و برسی و بی کارو ئاواره مان بکا... رزگارمان که ن له کومپانیای - باتا - ، چونکه ئه وه نده ی نه ماوه به ته واوی خومان و مال و مندالمان له ناو بیا...» (۶۴)

ئا ئه م ئه رزوحاله که داوا له مه لیک و سه ره ک وه زیران و هه ردوو وه زیری ناوخوو دارایی ده کا، کاریکی وا بکه ن باجیکی زورتر بخریته سه ر کومپانیای - باتا - وه موو که ل و په لیکی بیانی هاوچه شنی که ل و په لی عیراقی، له ریزی کریکاران و پیشه وه ران دا، ده نگیکی باشی دایه وه. (۶۵)

به و چه شنه، ئه و پیشه وه رانه ی به دریزی چه ند سه ده یه ک بوو بوونه کو له که ی ئابوری شاره کانی عیراق و تا ناوه راستی سه ده ی نوژده هم به به ره مه کانیا ن بازاره کانی ناوخوو بگره چه ند هه ریمیکی دراوسیشیان سیسرخناخ ده کرد (۶۶) که وتنه بارودوخیکی ئابوری زور ناهه مواره وه و ئه نجامی ده ست تیوه رانی ئابوری و سیاسی ده وه له ته سه رمایه داره کان، له ته نگ چه له مه یه کی راسته قینه دا ده ژیان. له بهر ئه وه ئه گه ر رقیکی رهوا له دل و ده روونی ئه وانده دا، دژی که ل و په لی بیانی و خاوه نه که ی و ئه وانه یش که هاوردن و ساغ کردنه وه یان ئاسان ده که ن، که له که بووبی شتیکی زور سروشتی یه. ئه م هه لوسته له سالانی ئینتداب دا زور جار سیمایه کی تو باوی توندوتیژی ده گرته خوئی. به نمونه: له دوا دوا ی سالی ۱۹۳۰ دا خه لکی « که ربه لا ، وازیان له چایی و قاوه خواردنه وه هینا، چونکه شت و مه کی بیانین. قاوه خانه کانی شار له بریتی ئه وانه ماست و خورمایان ده فروشت؛ له ناو مالانیش دا دوشاو ده خورایه وه. (۶۷) هه ر له و روژانه دا روژنامه کانی ئه و روژگاره ده نگوباسیکیان له مه ر ئه و سوینده بلاو کرده وه که چون « سی پیاوی ئاینی ی هه ره به ناوبانگی نه چه ف خواردوویانه و گفتیان داوه به ته واوی ده ست له چایی خواردنه وه هه لبگرن وه و لیش بده ن ئه م بیروپرایه له ناوجه ماوه ردا بلاو بکه نه وه. » (۶۸) دوا ی ماوه یه کیش کومه لی کریکاران و پیشه وه رانی « مووسل » به شیوه یه کی فراوان

که و تنه پروپاگانده دژی که ل و په لی بیانی، وهک روژنامه ناوخویی په کانی نه و کاته و له وانه روژنامه ی « الاخلاص » ی مووسلاوی دهستی بو دریز کردوه، حال که یشتووه ته نه وه ی نه و که سانه ی سه ره پهرشتی ی پروپاگانده که یان ده کرد « خاوه نی چاپخانه کانیاں هان ددها شیری خومالی له بریتی چایی بیگانه بفروشن .. خاوه ن چاپخانه کانیش به و په پری خوشحالی یه وه به م پیشنیازه قایل بوون و هه ندیکیان دهستیان به شیر فروشتن کرد و نه وانی تریش له سبه ینی وه دهست پی ده که ن.»^(۹۹)

به حوکمی نه و هوپانه، له سالانی ئینتداب و به تاییه تی له دوا ساله کانیدا، هه ولیکی زور درا بو پشتگیری کردنی پیشه سازی نیشتمانی ی له به غدا، کومه لیکتی تاییه تی به ناوی « کومه له ی پشتگیری کردنی به ره مه نیشتمانی په کان ، دامه زریزنا و ئامانجی سه ره کیی نه وه بوو « پال به نه ته وه وه، به حکومته و میلله ته وه بنی له جیاتی به ره می بیانی به هه موو چه شنه کانی یه وه، یارمه تی به ره مه نیشتمانی په کان بداو به کاریان بهینن». له وانه یش که نه ندای دامه زریزنا ری بوون، خه لکی وهک « موحه ممه د به هجه تولئه سه ری» و « حافظ جه میل » و « سه لمان نه لسه فوانی » یان تیدا بوو.^(۱۰۰) له هه ندی شاریشدا و بو هه مان مه به ست، لیژنه ی تاییه تی پیکهات و به و بونه یه وه چه ندین ئاهه نگه گپردراو ووتاری گهرم و گوپ ده خویندرانه وه تاوه کو هانی خه لکی ی که ل و په لی بدن خومالی بکرن. نوینه رانی جه ماوه ریش بو نیشان دانی ناپه زایی خوینان و سه بارت به وه ی که ل و په لی بیانی بازاری وولاتی داگیر کردوه و به ره ره کانه ی که ل و په لی خومالی ی دهکا، سه ردانی کارگه نه هلی په کانیاں ده کرد.^(۱۰۱) کومه له ی کریکار و پیشه یی کان، له یه که م روژی دامه زران دنیا نه وه، به گهرمی ی به پیر نه م مه سه له یه وه چون، ته نات ماده ی ۲۷ - ۳۰ ی پروگرامی ناوخوی « کومه له ی سنعاتکاران » بریاری دا هه موو سالیک دوو پیشانگا به مه به ستی هاندانی پیشه سازی نیشتمانی ی بکاته وه و بو هه ر پیشه یه کیش خه لاتیکتی دیاری کرد.^(۱۰۲) هه ر به راستیش کومه لی ناوبراو چه ند جاریک ویستی نه م مه سه له یه، به کرده وه بچه سپینی.

بویه زور شتیکی مه نتیقی بوو که نه م رقه ره وایه دژی هه موو شتیکی بیانی بچیته باریکی تره وه و له هه لویستی سیاسی ی دژ به ئیمپرالیزم دا خوی بنوینی. نه م دیارده یه یش له سه رده می ئینتداب دا له به ر دوو هووی بنه رته تی ی زور گه وره بوو. هووی یه که م نه وه یه: پیشه وهران سه ره رای نه و ته نگوچه له مه یه ی تیدا

ده‌ژيان هيشتا هر توپژيكي كومە لايەتيان پيك دههيناو كاربان له ژيانى شار دهكرد و شارهكانپيش وورده وورده خهريك بوون جيگايهكي ديارتر له مهسهله سياسي يه كانى وولات دا بو خويان داگر بكن. به پيى تهقديري وهزارهتي دارايى نيسبهتي پيشه وهران « كريكاران و دوكاندارهكان » هيشتا له ۲٪ وزياتري دانيشتووانى پاريزگاكان پيك دههين^(۳۳) گرنكي ئەم ريزه يه يش به چه نديه تي ژماره يان ني يه، به لكو گرنكي يه كه ي له چوني ه تي يان دايه. چونكه ئەمانه چ له شاروچ له لادى كاندا په يوه ندى يه كي راسته و خويان به توپژه كومە لايه تي يه ه ژاره كانه وه هه بوو. له وه يش گرنكتر ئە وه بوو كه له زور سه ره وه به يه كتره وه به سترابوونه وه. به پيى هه ندى بوچوون و خه ملاندن نزيكه ي ۷۵٪ ي پيشه وهران ناستى گوزه رانيان له راده يه كي ئە وه نده نزمدا بوو، راسته و خو كارى له هيزى كرين « القوة الشرائية » ي كريكاران و جووتياران دهكرد. ئە واني تريش كه روژانه كانيان زورتر بوو، برىتي بوون له زيرنگه روزيوگه رو فهرش چنه كان و پيشه گه رى له و جوړه.^(۳۴) ئە وانه يش هيچ روليكيان له جموجولى ئە و كومە له پيشه يى يانه دا نه ده بينى كه له سه ره تاي سالانى سى دا به شيوه يه كي سه رسورهين خويان سه پاند.

هوى دووه ميش ئە وه بوو: به شيكى گه و ره ي پيشه وه ران بى كارى رووى تى كردن و ته نانه ت ئە وانه يش كه دوكانى پيشه يى يان هه بوو به ره و نابووتى دهچوون. ئە مانه هه ر به وه وه رانه وه ستان رقيكى ره و له دل و ده روونيان دا په روه رده بكن، به لكو روويان كرده ريزه كانى چيني تازه ي كريكاران. ئە م ديارده يه يش به شيوه يه كي راسته و خو كارى له بزووتنه وه ي كريكاران كرده و هه ر ئە و پيشه وه رانه يش بوون به دريژايى سالانى ئينتدابه ي به ريتانبايى بوونه سه ركرده و پيشره وي كريكاران.^(۳۵)

گيروگرفتي زور و بارو زرووفى له يه كچووى ژيان، له سالانى داگر كردن و ئينتدابه ي پيشه وه ران و كريكارانى له يه ك ناستدا كو كرده وه. له قوناغى دواى چه نگدا، چيني كريكارانى عيراق تووشى چه ندين جوړ چه وساندنه وه هاتن، ئە مه يش به ر له هه مووشتيك له مه سه له ي سه عاتى ئيش كردن و روژانه و بى كارى و زامن كردنى ژيان دا رهنكيان دايه وه. به دريژايى سالانى جهنگى يه كه مى جيهانى شتيكى ئە وتو له سه عاتى ئيش كردن كه مى نه كرده وه. به ده گمه ن نه بى كريكار روژى له هه شت سه عات پتر ئيشى پى دهكرا. له وه يش خراپتر ئە وه بوو كه هيچ كام له و دامه زراوه ره سمى يانه، په يره وى سيسته مى ۴۸ سه عات ئيش

کردنی ههفتانه یان نه ده کرد. وهك به لگه نامه رسمي يه كانی به ریتانیا بی ی لی دهنین، نیش کردنی ههفتانه ی کریکارانی نهوت دهگه یشته ۵۴ سه عات. جا بو ئه وهی بزانی تا چ راده یهك بهش خوراو بوون، ئه و حه قیقه ته دهخه ینه بهر چاو كه نیش کردنی ههفتانه ی کریکار به بی ی به لگه نامه رسمي يه كان له هه ندی له و کارگه ئه هلی یانه دا كه تازه دامه زرابوون له ۴۸ سه عات تیپه ری ده کرد. ^(۳۳) له گه له ئه مه یشدا زانیاری یه کی زورمان له بهرده ستدا هه یه وه مویشیان دلنیامان ده کهن كه له هه ندی به شی کومپانیای نهوتی عیراقدی کریکاران ههفته ی ۵۴ سه عات زیاتر نیشیان بی ده کرا. له دوا سالی نینتداب دا شو فیبری تراکتوره کان روژه تا ئیواره و بگره به شیکی شه ویش نیشیان ده کرد. ^(۳۷) بویه چه وساندنه وهی کریکاران له لایه ن دامه زراوه کانی میری یه وه گه یشته ئه و په ری. له بهر یوه به ریتی ئه شغال دا نیش کردنی ههفتانه ی کریکاران دهگه یشته ۷۰ سه عات. بهر یوه به ریتی کشتوکالیش له هاوین دا ههفته ی ۶۲ سه عات و له زستان دا ههفته ی ۷۰ سه عات نیشی بی ده کردن. ^(۳۸) به لام نیش کردنی روژانه به نیسبهت ئه و کریکارانه وه که، وهرزاو وهرز نیشیان ده کرد، له نیوان ۱۴ - ۱۶ سه عات دا بوو. ^(۳۹)

کریکاری عیراقدی به رامبه ر به م نیشه قورس و گرانه، روژانه یه کی ئه وه نده که می وهر ده گرت نه هاوتای ئه و ره نجه بوو ئه و به ختی ده کرد و نه له گه له ده ستکه وتی بیگانه و قازانجی دهوله تیشدا به راوورد ده کری. هه ر به و حاله یش مایه وه و روژانه ی کریکاری عیراقدی له روژانه ی کریکاری زوربه ی وولاتانی ئه م ناوچه یه که متر بوو. لیره دا جاریکی تریش به شیوه کی ئاشکرا چه وساندنه وهی بیگانه خوی ده نوینی که چون ئه و دامه زراوانه ی به سه رمایه ی ئه و بهر یوه ده چوون هه ولیان ده دا روژانه ی کریکاری عیراقدی که م بکه نه وه و تا بویان بکری زولیشی لی بکن. له بهر ئه وه، ئه گه ر کریکاری نه شاره زای عیراقدی له کومپانیای نهوت دا مانگی ۸ روپیه ^(۴۰) که متری له کریکاری هاوسنفی خوی له « کومپانیای فهتتاح پاشا » وهرگر بتی شتیکی سه یر نی یه. ^(۴۱) گه ر بی و ئه وه یش بخه ینه بهر چاوی خومان که کریکاریکی نهوت مانگی ۲۰ سه عات زیاتری له کریکاریکی چینی کارگه ی باسکراو نیش ده کا، ئه وسا هه ست ده که ین تیکرای « معدل » ئه و جیاوازی یه تا چ راده یهك بهر ز بووه ته وه. کریکارانی ریگای ئاسنیش ههفته ی له ۲ - ۶ روپیه که متریان له کریکارانی هه ندی پروژه ی ئه هلی وهرده گرت. له سالی ۱۹۱۹ دا روژانه ی هه ندی کریکاری شاره زا که له « قورنه » نیشیان ده کرد دوو سی یه کی ئه و روژانه یه ی هاوسنغه کانیا ن بوو که له شوینه ئه هلی یه کان دا نیشیان

دهکرد. (۷۳) جا بوئو وهی ئه م بارو دوخه له جی ی خوی سه قامگیر بی، کومپانیا بیانی یه کان قه والهی ئیش کردنی زور ناروه وایان به سه ر کریکاره کانیاندا دهسه پاند، نهک هه ر ئه وهیش به لکوله نیوان خویان دا ریک دهکه وتن بوئو وهی سیسته میکی یه کگرتوو سه بارهت به سه عاتی ئیش کردن و روژانه ی کریکاران بچه سپین، وهک هه ردوو کومپانیا ی نه وتی که رکوک و خانه قین کردیان.

جا بوئو وهی ئاستی گشتی ی تیکرای روژانه ی کریکاران له سالانی داگیر کردن و ئینتداب دا، بخرینه به ردهست، لیره به دواوه ئه م نمونانه دنوو سینه وه. به قسه ی راپورته ره سمی یه کان، ئه وپه ری مانگانه ی کریکاری نه شاره زاله سالی ۱۹۲۶ دا له کارگه ی « فته تاح پاشا » دا، دهگه یشته ۴۵ روپیه و له کومپانیا ی نه وت دا ۳۷۸ روپیه و له ریگای ئاسن دا ۲۵ روپیه و له به ندهری به سه ره ۳۰ روپیه و له « کومپانیا ی ئینگیزی په ره پیدانی لوکه » دا ۲۵ روپیه، بوو. (۷۴) تیکرای ئه م روژانه یسه له دامه زراوه کانی سه ره به میری دا، به ره به ره، دینه خواره وه. ئه وه تا له به ریوه به رایه تی گشتی ی ئه شغال و مه ساحه و کشتوکال دا، له باشترین حال دا دهگه یشته ۳۰ روپیه. (۷۵) تابلوی تراژیدیایی روژانه ی کریکارانی عیراق زورتر له وهیله به یانی یه دا به رجه سته ده بی که که مترین روژانه مان نیشان ده دا، واته روژانه ی زوربه ی کریکاران. ئه وه تا سالی ۱۹۲۶ له ریگای ئاسن ۲۵ روپیه و له به ندهری به سه ره ۳۰ روپیه بوو. (۷۶) که چی دوا ی پینچ سال که متر له دوو دامه زراوه یه دا بوو به ۱۵ روپیه. (۷۷) به نیسهت ئه و کریکاره کاتی یانه یسه وه که له مه یدانی بینا کاری و ئیشی تر دا هه لده سووپان روژانه یان زورتر هاته خواره وه و روژ به روژ به پی ی حالی بازار ده گوپردا، ئه مه جگه له وهی که له شاروچکه کاند دهگه یشته نزمترین پله. به قسه ی نووسه ریک، له ناوه راستی سالانی سی داو له شاروچکه یه کی وهک « مه حمودی یه » دا، گه ر کریکار روژی پینچ فلس - مانگی دوو روپیه ک. م - و نانیك و توژیک خورما دهست بکه وی زور خوشحاله « هه روه ها ده لی: « کریکاری کشتوکال هه ن حالیا ن زور له حالی ئه وانه یسه خراپتره که باسما ن کردن. » (۷۷)

سه رپاکی دامه زراوه کانیش هه ولیان ده دا، تا بویان بگری، سوود له ئیشی ئافرهت و مندال وه ربگرن. بی گومان ئه وانه یسه به ژماره که م نه بوون و زور جار زوربه یان پیک ده هینا. ئه وه تا ژماره ی کریکارانی « کارگه ی دروستکردنی کوره وی لوکه و خوری » له به غدا له دوا سالی ئینتداب دا که یشتوو هته ۳۰ که س و

هره مویشیان دهسته کچ بوون و ته مه نیان له نیوان ۱۲ - ۲۰ سال دا بووه.^(۷۸) له به ریوه به رایه تی کشتوکالیش دا، ئافرهت و منال پیکه وه، زیاد له ۳۰٪ ی سه رجه م کارگوزارانیان پیک دهینا.^(۷۹) به لام ژماره ی ئافرهت و منال که له مهیدانی رنینه وه ی خورماو داگرتنی دا کاریان ده کرد، وهک خوی به زوی میایه وه. ته نانهت دامه زراوه یه کی وهک به ندهری به سره، بو هندی ئیش و کار ئافرهت و منالی به کار دهینا و له هه موو حالیکدا روژانه ی ئه وانه نه که یشتوو ته روپیه یه ک و له زور کاتیش دا، نه که یشتوو ته که مترین روژانه ی کریکاری شاره زای پیوا.^(۸۰)

سوود وهرگرتن له ئیشی به ندهکان، له سالانی داگیرکردن و ئینتداب دا، دزیوترین لاپه ره ی کار کردن له میژووی عیراق دا نیشان ده دا. به تایبه تی کاتیک دامه زراوه حکومی به کان ژماره یه کی زور به ندیان له پرۆژه کانیان دا خسته ژیر باری ئیش کردنه وه. ئه وانه بو کردنه وه ی زیگاو ئیشی بیناکاری و خشت برین و ئه و ئیشانه ی سه ر به به ریوه به رایه تی شاره وانی ی شاره کان بوون، ده خرانه کار. له مانگی مارتی سالی ۱۹۲۴ دا بو پینه و په رو کردنی به سته کانی « به غدا » ۲۰۰ به ندیان خسته ئیشه وه. به ندهکانی « به سره » خسته خانه ی « مود » یان دروست کرد و به ندهکانی « باقوبه » یش به بی روژانه ریگاو بانیان ته خت ده کرد.^(۸۱) له دوا دوا ی سالی ۱۹۳۰ دا نزیکه ی ۹۰۰ به ند بو هه لکه ندن و پاککردنه وه ی جوگه ی « له تیفی یه » خرانه سه ر ئیش.^(۸۲) له سه ره تای سالی ۱۹۳۱ پتر له ۸ هه زار به ندی عیراقی له ئیشی بیناکاری جوړ به جوړدا ئیشیان پی ده کرا.^(۸۳) هه رچونیک بی ئه وانه روژی به لای که مه وه ۸ دانه سه عات به بی پاره کاریان ده کرد، یان روژانه یه کی ره مز یان ده درایه، ئه ویش ده چوو خه زینه ی به ریوه به رایه تی به ندیخانه وه، یا خود گیرفانی ئه و لیپرسراوانه ی پر ده کرد که بو کار و فرمانی تایبه تی خویشیان ئیشیان پی ده کردن. سه ر جه می ئه و پارانه ی له کانونی دووه می سالی ۱۹۳۱ دا له روژیکدا به ۲۸۳۶ به ند دراوه، که یشتوو ته ۱۱۱۵ روپیه. واته تیکرا هه ر به سی به ند روپیه یه ک که متریان به ر که وتوو.^(۸۴)

له و سالانه دا بارو زرووفی ئیش کردن به نیسبهت به ندهکانه وه زور له بارو زرووفی کریکاری تر، قورستر بووه. وهک روژنامه یه کی ئه و کاته ی ئینگلیز له به سره نووسیویه تی،: به دهستی به سته و له بهر سووری هه تاو که هه ندی جار پله ی که ره ما ده گاته ۱۱۰ پله ی قه ره نه نهایت، هه ر به ۸ - ۱۰ که سیان، نیوته ن لقی دارخورمایان ده دا به شان داو^(۸۵) پاش ته واو کردنی ئه م کاره پر له ئازارو

ئەشكەنجەيە، بەدەستی بەستەو دەگەرانهو بو بە ندیخانەكانیان كە لە « بەندیخانە ی سەدەكانی ناوەراست دەچوون »، وەك روژنامە یەکی سەر بە میری تاریفی کردوو. ^(۸۷) هەموو ئەمانە، بوونە هوی تەشەنە کردنی نەخۆشی ی لە ناویان دا. لە ماوەی مانگیك دا بە تەنها لە پرۆژەكە ی جوگە ی « لە تیفی یە » دا كە پیشتر باسمان کرد لە ۹۰۰ بە ند ۷۰۰ كەسیان نەگەرانهو. ^(۸۷)

دام و دەزگاكانی رژیم بەردەوام بوون لە سەر ئەم هەلوێستە نامرۆفانەیان بەرامبەر بە بەندەكان، بەراوەیەك حال گەیشتە ئەو ی « بەرپۆه بەری بەندیخانەكانی پاشایەتی » دەرەق بە زۆر بوونی ژمارە ی بەندەكان، دلخۆشی ی خوی دەر دەبڕی، ^(۸۸) چونكە - بەقسە ی ئەو - بە هوی ئەوانەو « زەوی وزاریکی زۆر، بی ئەو ی هیچی تی بچی دەژیە تەو » و « بزوو تەو یەکی بازرگانی ی و كشتوكالی ی بە سوود بو وولات و هاوولاتیان دەكەوێتە گەر » وەك لە دەقی ئەو راپۆتە ی دا نووسیبو یە كە روژی ۵ ی تەمموزی سالی ۱۹۲۳ پیشكەش بە « فەخامەتی وەزارەتی ناوخوا » ی کردوو. ^(۸۹) بلیمەتی ی ئەم بەرپۆه بەرە گەیشتە رادە یەك پیشنیازی کرد « بەندیخانە یەکی گەرۆك دابمە زری و لە ژیر دەواردا بی و پاچ و پیمەرە ی بخریتە بەردەست و شوورایەکی لە تە لی دپرکاو ی بە چوار دەوردا بکیشری و هیزی کارەبای بخریتە سەر ». ئەو جا پێ لە سەر ئەو دەدەگری كە سیستەمی رەفتار کردن لە گەل سەرسەری دا، پەپرەو بکری و چی سەرسەری هە یە بنیردین بو ئیش کردن و شوینیکی تاییەتی یشیان بو جیا بکەنەو، ناو بنری وەر شە ی سەرسەری یەكان و وەك بە ند خواردنیان بدیرتی «، گەر خە لکیش پویستی پێیان بو، بە روژانە ئیشیان پێ بکن بە مەرچیک ئەو پارە یە بو » پا ککردنەو و چا ککردنی نەرەوان و دو جەیل « و « بینا کردنی بەستە کە ی نزیك سامە را » خەر ج بکری. ^(۹۰)

بارو دوخی بە م چەشنە ی بەندەكان و شیوە ی ئیش پێ کردنیان، رای گشتی عیراقی و رووژاند. بە نموونە حزبی « الاستقلال » داوای کرد تا ئە و کاتە ی برپاری حوکمە کە ی دوا پلە ی وەر دەگری، ئیش بە بە ند نە کری. هەر ئەم حزبە کە ناوەندی یە کە ی لە « مووسل » بو، لە م بارە یەو راپۆرتیکی دا بە وەزارەتی ناوخوا لە دوا دوا ی سالی ۱۹۲۴ دا وینە یەکی لە روژنامە کانی ناوخوا بلا و کردەو. ^(۹۱) روژنامە ی « بەسەر تایمس » یش بە توندی رەخنە ی لە و بارو دوخە نارەوا یە گرت کە بەندەكان تێیدا کاریان دەکرد. ^(۹۲)

بەندەكان خۆیشیان چیتر لە ووزەیان دا نە ما بە م حالە قایل بین و بە شیوە ی جور بە جور نارەزایی خویان دەر دەبڕی. هەبوو لە کاتی گواستەو ی دا

له شوپننیکه وه بو شوپننیکه تر، با ماوهی به ندیه تیشی که م بوویی، هه لدهات. له ناو هه ندی به ندیخانه یش دا پشویی که وته وه، وه ک سالی ۱۹۲۳ له به سره رووی دا. له مانگی کانوونی یه که می نه و ساله دا به نده کانی به سره مانیان له ئیش گرت وله ناو به ندیخانه دا مانه وه و به رده بارانی لیپرسراوانیان کرد. (۳۷) به لام نه نه م هه لوپستانه و نه نارزه زایی ده رپرینی رای گشتی، نه یانتوانی کار بکه نه سه هه لوپستی میری، سه بارت به به نده کان. به پیچه وانه وه به زه قترین شیوه، له تک به نده مانگرتوه کانی به سره دا جوولایه وه. ته نانهت « به ریوه به ری به ندیخانه کانی پاشایه تی » داوای کرد « یاسای سزادانی به غدایی » ده ستکاری بکری و دوو ماده ی تری بخریته سه ر. یه که میان: هه ر به ندیک حوکمی هه تا هه تایی درایی و « له ناو به ندیخانه دا تاوانیکی وای کرد هه قی سالتیک یان زیاتر به ند کردنی هه بی » له سیداره بدری. دووه میش: « هه ر به ندیک پانزه سال حوکم درایی و له ناو به ندیخانه دا تاوانیکی وای کرد هه قی سالتیک یان زیاتر حوکمی هه بی، بوی بکری به حوکمی هه تا هه تایی. (۳۸)

بی گومان ئیش کردن به به نده کان و به م شیوه یه، هه ر ده بوو کار بکاته سه ر کار و مه سه له ی بیکاری، وه که له مه و دوو روونی ده که یه وه. گیروگرفتی روژانه هه ر به ته نها مه سه له ی که می ی نه بوو، به لکوزروف و هو ی تری دیاری کراو نه وه نده ی تر ئالوزیان کرد. کومپانیا بیانی یه کان، به ئاره زووی خو یان ده ستیان ده خسته روژانه ی کریکاره عیرا قی یه کانه وه، به تاییه تی چونکه به دریزایی سالانی ئینتداب حکومه تی عیراق نه و کومپانیانه ی نه خستبووه ژیر چاودیری سانسوره وه. به پیچه وانه وه، به لکه یه کی زور له به ر ده ست دان، ده یسه لینن که لیپرسراوان هه ولی نه وه یان داوه روژانه ی کریکاران که م بکه نه وه. به نمونه: « نه نجومه نه کانی شاره وانی، زور به ته نگ نه وه وه بوو » کری ی له راده به ده ری کولکیشان، که م بکریته وه. (۳۹) به ر له وه یش له « حیلله، » حاکمی سیاسی به ریتاینا چی ئیشی بینا کاری هه یه رایگرت، تاوه کو روژانه یه ک به سه ر کریکاران دا سه پینتی که خوی به ئاسایی داده نا. (۴۰) راستی یه که یشی هه ر به ته نها کریکاران بوون له پینا و روژانه یه کی باشتر دا که وتبوونه گیژاوی مل ملانه وه. چونکه هه مووان ده یانویست به روژانه یه کی که متر ئیشیان بی بکه ن، ته نانهت له سه ره تای سالانی بیست دا روژنامه یه ک مه سه له ی « روژانه ی کریکاران » ی به « گیروگرفتی قورس و گران » له قه له م داوه و رای و ابووه « کریکاران زولم ده که ن » و « نه و روژانه یه ی ئه وان داوای ده که ن زوره؛ نه که س

به ر په رچيان د ه داته وه و نه خویشيان هوشنك دیننه وه به به ر خویمان دا . گیروگرفتی دارایی و بی بازارپی و - هوی تریش - له گه ل نه و روژانه په دا ناگونجی که برای کریکار داوای دهکا، نا نه مه په به شخو راوی «^(۹۷) له م حاله دا گه ر کومپانیا بیانی په کان روژانه ی کریکاران که م بکه نه وه شتیکی سه یر نی په . به نمونه : له روژانی په کشه ممه و جه ژنه ره سمی و ثاینی په کان دا ، هه ردو ده وله تی عیراق و نینگلیز کارگه ی « شالچی په » یان نه کار ده خست و کریکارانیش کری ی نه و روژانه یان لی ده پردرا .^(۹۸) له دوا ساله کانی نینتداب دا کومپانیاکانی نه وت ، مانگانه ی کریکاره نه شماره زاکانیا ن به نیسبه تی ۲۵٪ هینا په خواره وه و له وه وه که سالی ۱۹۲۶، ۳۷۸،۰۰۰ روپیه یان هه بوو کردیان به ۳۰ روپیه . به ریوه به رایه تی به نده ریش شوین بی ی نه و کومپانیانه ی هه لگرت ؛ نه وه بوو له سالی ۱۹۲۶ دا مانگانه ی کریکاره نه شماره زاکانی له ۲۰ روپیه وه کرد به ۲۵ روپیه .^(۹۹) جا گه ر بی و ته ماشای زیاد بوونی نرخی شتومه کی پیویست بکه ین ، نه وسا بومان دهرده که وی کریکاران تا چ راده یه ک سته م دیده بوون . باشتین به لگه یش نه وه په که له دوا ی جه نگی په که مه وه ، روژانه ی زوربه ی کریکارانی عیراق نه وه نده ی نرخی شووشه یه ک شیر بووه .

زور جاریش نه و روژانه په ی ده گه یشته دهستی کریکاران له وه یش که متر بووه که دهستان بورا کیشاوه . به نمونه : نه و کریکارانه ی له کومپانیاکانی نه وت و پروژهی راکیشانی بوری نه وتی نیوان که رکوک و دهریای سپی ناوه پراست نیشیان ده کرد و سه ر به خپله ره وه نده کان بوون ، ده بوو به شیکی روژانه که یان - له ده یه که وه تا سی په کی - بدن به سه ره ک خپله که یان .^(۱۰۰) زور جاریش ده ست رویشتووه کانی نه و خیلانه نیش و کاری بوری راکیشان و شتی تریان به قونته رات وهرده گرت و ره عیه ته که ی خویمان به نار په واترین شیوه ده چه وسانده وه . به نمونه : کومپانیای نه وتی تورکی زوربه ی نیش و کاری ریگا و بان و پاسه وانی ی ، به قونته رات ده دا به سه ره ک خپله کانی ناوخو .^(۱۰۱) سه ره پای نه مه یش جی دهستی شیوازی دهره به گایه تی به زهقی ی به سه ره ه لس و که وتی کریکاران و ته نانه ت نه وانه یشه وه دیار بوو که له وه رشه و دوکانه پیشه بی په کان دا کاریان ده کرد . نه م واقیعه یش له لایه ن نه ندامیکی په رله مانی نه و ساوه^(۱۰۲) به م شیوه په باسکراوه و ده لی :

«... به چاوی خوت ده تبینی ، کریکاره و له کارگه یا خود له دوکانیک دا روز ه تا نیواره کار دهکا ، شه ویش له مالی خاوه ن نیشه که ی دا خزمه تی میوانی ده کرد و قاوه ی ده گیرا ..»^(۱۰۳)

له وەيش خراپتر. هەرچەندە ماددەى « دە » ى دەستورى وولات ئىشى زۆرەملى قەدەغە كەردبوو، بەلام دامو دەزگای داگیرکەران و حکومەت بە بیانوی تەواو کردنى هەندى کارو بارى پىویست، بە ئارەزووی خویان و بە روژانە یەکی رەمزى ئىشيان بە سەر کرێکاران دا دەسەپاند. دەولەت بوئەوهى سنووریک بوئەم دیار دەیهى که بە پیچەوانەى دەستورى وولاتەوه بوو دابنى، له سالى ۱۹۲۷ دا « یاسای پەنا وەبەر بردنى پىویست » ى دەرکرد. بە پىی بەندەکانى ئەو یاسایە « ماف » ى ئىش پىی کردنى کرێکارانى دا بە و لایەنانەى پەيوەندى یان بەم مەسەلە یەوه هەبوو، تا بە روژانە یەى ئەوان دايدەنین ئىشيان پىی بکرى. دیارە بیانووشيان بوئەم هەلوێستە ئەوه بوو بەست دروست دەکەن بەر بەستى لافاودەکەن و تیبى تايبەتى بو قە لاچو کردنى کوللە پیک دەهینن و زۆر ئىشى تری له و بابەتە و هەموویشی له بنەرەت دا خزمەتى دەرە بەگەکان و پەرژە وەندى ئەوانەى دەکرد. له لایەکی تریشەوه فەرمانبەران بە هەمان شیوه و بى سل کردنەوه کرێکارانىان بو ئىش و کارى تايبەتى خویان دەچەوساندەوه. زۆر جاریش دەستکاری ئەو روژانە رەمزى یەشيان دەکرد که میرى بو ئىش پىی کردنى کرێکاران دیارى کەردبوو. ئەم دیارە نا بەجى یە هەر له سەردەمى عوسمانلى و سەرەتای سالانى داگیرکردنەوه یەقى دابوووه، بە رادەیهک دەولەت ناچار بوو، بى هوو دەهەولیک بد او سنووریکى بو دابنى. ئەو تا ماددەى « ۱۰۰ » ى « یاسای سزا بە غداى یەکان » دەقاودەق دەلى: « .. هەر فەرمانبەریک بە زۆرەملى ئىش بە سەر کرێکاریک دا بسە پىنى و ئەو پارە یەى که بوئە و ئىشە تەرخان کراوه بیا بو خوی، حەوت سال بەند دەکرى، یاخود چەردەیهک پارە یە لى دەسینرى، یان هەردوو سزاکەى بە سەردا دەدرى.. هەر وهها ماددەى ۱۱۹ ى هەمان یاسا دەلى: « هەر فەرمانبەریک بە زۆرەملى ئىشى تايبەتى بە کرێکار بکا سزا دەدرى.. »^(۱۰۰)

تەنجامى هەموو ئەمانەى پىشتر باسکران، کرێکاران له ناوشاردا نزمترین توویژى کۆمە لایەتى یان پیک دەهینا^(۱۰۰) و یانیکى کولە مەرگى یان دەبردە سەر و ئەوهى که وەریان دەگرت بە کردەوه هەر بەشى ئەوهى دەکرد ئاهىکیان تى گەرى و بتوانن له سەر ئىش بەردەوام بن، وەك روژنامەى « نداء العمال » بە ئاشکرا دانى پیا دەنى. ئەو تا له یەکەم ژمارەى دا دەلى: « هیلاکى و شەکەت بوونى دەست و بازووی کرێکارى عیراقى بە ئاستەم نانە سکى بو دابین دەکا.. »^(۱۰۰) زۆر جاریش ئەو تۆزە دەرامەتە ژيانى مەرەو مەژبى پىی نەدەبەخشین. بە قسەى

لیپرسراوانی نینگلیز خویان، نه وهی کریکارانی ریگاو بان له ناوچهی کورده واریبیدا وهریان دهگرت به شی « نان و جگه ره »^(۱۰۷) ی نه ده کردن. جا نه گه ر نه خوشی و مه رگ له ناویان دا به شیوه یه کی ترسناک بلاو بووبیته وه، شتیکی سروشتی بووه. به بی ی نه و سر ژمیره ره سمی یه ی له ناوه راستی سالانی بیست دا نه انجام دراوه، نیسبه تی مردنی سالانه له ناو کریکارانی ریگای ناسن دا، گه یشته له هزاردا ۲۵۴ و له ناو کریکارانی به ندهری به سره دا له هزاردا ۷۶۵. نیسبه تی نه خوشیش له ناو کریکارانی ریگای ناسن دا سالی گه یشته له هزاردا ۲۴۶ و له به ندهری به سره له هزاردا ۲۲۷ و له کومپانیای نه وتی نینگلیزی - فارسی دا گه یشته له هزاردا ۲۰۷^(۱۰۸). راستی په که ی نیسبه تی نه خوش زور له و ژمارانه ی سه ره وه یش پتر بوون، چونکه به شتیکی زور له وانه ی نه خوش ده که وتن ناچار ده بوون شان بده نه به رده ردو نه خوشی ی، تاوه کوله نیش دانه برین و به هوی نه خوشی یه وه نان براو نه بن.

بی گومان یه کی که له هویه کانی نه م بارودوخه ناله باره نه وه یه که بایه ختیکی نه وتوبه ته ندروستی ی کریکاران نه دراوه. نه وه یشی که هه بووه له چوارچیوه یه کی زور ته سکدا بوو، یاخود هه ر له نارادا نه بووه. راهورتیکی ره سمی ی له م باره یه وه ده قاو ده ق ده لی:

«... هیچ زانیاری یه که دهره ق به چاره سه رکردنی راسته قینه ی ته ندروستی ی کریکاران، له و شوینانه دا که نیشی تیا ده کن له بهر ده ستدا نی یه. به لام راستی یه که ی نه وه یه بلین: کاروباری ته ندروستی یان به هوی نه بوونی یاساو سانسوره وه که پیویسته میری به سر خاوه ن نیشدا بیسه پینی، پشت گوی خراوه...»^(۱۰۹)

دامه زراوه بیانی یه کان تا راده یه که بایه خیان به ته ندروستی کریکاره کانیان ده دا، به لام هیشتا به و جوړه نه بوو که پیویسته. به نمونه: له سالی ۱۹۲۶ دا له به غدا، تاقه نه خوشخانه یه کی ۴۵ که سی، ده بوو چاودیری نه و ۸ هزار کریکاره بکا که له ناوچه ی « مووسل » و « خانه قین » ه وه تا ده گاته « به سره » ده ژیان.^(۱۱۰) کریکارانی نه وتی « خانه قین » یش بو چاره سه رکردنی نه خوشی ی ده بوو بچوونایه بو که رکوک.^(۱۱۱)

به دریزایی سالانی نیتتداب هیچ گورانیکی نیجایی بارو زروونی نیش کردنی نه گرت وه، به پیچه وانه وه چه ندین به لگه مان له به رده ست دایه، بو مان دهر ده خن که چون له پروژه بیانی یه کان دا ته ندروستی کریکاران خرابوه پشت

گوئی و که س به تنگی یه وه نه ده هات. به نمونه: به پویه رایه تی ریگای ناسن
 نه نیا له سالیك دا راده ی خزمه تگوزاری ته ندروستی هیئایه خواره وه، تیگرای
 نه و پارانیه بو تاکه که سیک له گه ل مانگانه که ی دا خه رج ده کرا، ۷۳ روپیه بوو.
 که چی نه و پاره یه به دریزایی سالی ۱۹۲۵، ۸۵، روپیه بوو. (۱۱۷) پاش تیپه ر
 بوونی حهوت سالیس، هر نه و به پویه رایه تی یه بریاری دا ۷۰ هزار روپیه له و
 پارانیه جز بکا که بو نه و نه خوشخانه یه ی ته رخان کرد بوو. پاشانیس به شیکی له
 بینای نه خوشخانه که خسته سهر لقی نه اندازیاری سهر به به پویه رایه تی ریگای
 ناسن (۱۱۸) جا بو نه وه ی مه و دای ته لخ و ناریکی نه م وینه یه زیاتر به رجه سته بکه ین،
 دهقی به ندی دووه می نه و قه واله تاییه تی یه ده نووسینه وه که به پویه رایه تی
 ریگای ناسن پیش نه وه ی کریکار بخاته سهر نیش بی ی مور ده کرد. ده بی
 نه وه ییش بزانیس که نه و به پویه رایه تی یه له دام و ده زگالی تر، چاکتر
 خزمه تگوزاری ته ندروستی بو کریکاره کانی دابین ده کرد. دهقی به ندی
 دووه می قه واله که ده لی: «... گهر به هوی رهفتار خراپی ی خومه وه، یان له
 نه زانین و گوئی نه دان به نیشه وه، نه خوش که وتم و نه متوانی پچه سهر نیش؛
 به پویه رایه تی ریگای ناسن بو یه یه بی ناگادار کردن نه م قه واله یه پوچ بکاته وه.
 گهر له نیشیش ده رنه کرام؛ بوم نی یه موچه ی نه و ماویه وه برگرم که نه هاتومه
 سهر نیش. به حوکمی ناوه روکی نه م قه واله یه نیش نه و ماویه م به خزمهت بو
 حساب ناکری.» (۱۱۹)

بی گومان نه و که سه ی مه رچی ناوا ناره و ا بسه پینتی سل له وه ییش ناکاته وه،
 گوئی نه دان به نیش و به د رهفتاری و نه زانینیش بکاته هوی هه موو ده ردو
 نه خوشی یه ک. نه مه ییش نه وه ده رده خا بو چی زور به ی کریکاران که له ناکاوتووشی
 نه خوشی ده بوون، هر له سهر نیش به رده وام بوون. زور نمونه ی سهر یرو
 سه مه ره هه ن باسی هه لس و که وتی به پویه رایه تی ریگای ناسن ده که ن له م
 مه ییدانه دا. به نمونه کریکاریکی شاره زا له کاتی نیشدا ده ستیکی ده قرتی،
 که چی نه و به پویه رایه تی یه بریار ده دا روزانه که ی له ۳ روپیه و ۴ تانه وه بگریته
 یه ک روپیه که متر. کریکاریکی تریس دوی نه وه ی له نیش کردن دا چاوی
 راستی کویر ده بی، ۵۰٪ ی موچه که ی ده هیئنه خواره وه. یه کیکی تر له کاتی
 نیشدا له سهر ستوونیک به ر ده بیته وه و سی مانگی ره بق له جیگادا ده که وی و
 سهره رای نه وه ی که نه چوونی بو نیش کردن له ویست و ناره زووی خو ی به
 ده ربووه، که چی به تومه تی نه وه ی له نیش دابراوه، ده رده کری. (۱۲۰) زور کاتیش
 نه گهر کریکار له لایه ن دکوری کارگه که یه وه موته تی ناساگی ی بدرایه،

به ریوه به رایه تی مووچه ی نه و روژه ی هر لی ده بپی. ^(۱۱۳) به دریزی سالیانی داگیر کردن و به شیکی زوری سالیانی ئینتداب نه بو کریکاری عیراقی ی خوئی و نه بو وه چه کانی زامن کردنی کو مه لایه تی له ئارادا نه بووه. تا له سایه ی چه ندین هوئی ناو خوئی و ده ره کی ی دا چه شنه زامن کردنیکی ئیجگار دانسقه هاته کایه وه. زوربه ی دامه زراوه و پروژه کان، دوای مردنی کریکار، یان بریندار بوونی له کاتی ئیش دا نه وه ی پی ی بووتری پاداشت نه یان ده دایه.

به ریوه به رایه تی به ندهری به سره، ته نها پاداشی به و کریکارانه ده دا که له سه ره نه و که شتی یانه ئیشیان ده کرد بو هه لکه ندنی روپارو قوولکر نه وه ی ته رخان کرابوون. ^(۱۱۴) چونکه خه لکی ی په روشی نه و کاره گران و پر مه ترسی به نه بوون. کو مپانیای نه وتی عیراقیش به م چه شنه پاداشی کریکارانی ده دا. کریکاری پیاو که ره له نه جامی ئیش کردندا بمردایه، چه رده یه ک پاره ی ده درایه، ده یکرده مووچه ی ۳۰ مانگ یان ۱۵۰۰ روپیه، کامیان که متر بوایه. مندالی مردویش چه رده یه ک پاره ی ده درایه ده یکرده مووچه ی شه ش مانگی. کریکاری پیاویش که ره به هوئی ئیشه وه، که فته کاری هه می شه یی ببوایه، نه و پاداشتیکی ده درایه ده یکرده مووچه ی ۴۲ مانگ، یان دوو هه زار روپیه، کامیان که متر بوایه. هر بو نه و حاله ته، منال چه رده یه ک پاره ی وه ده گرت، ده یکرده مووچه ی ۸۴ مانگی یان ۱۵۰۰ روپیه کامیان که متر بوایه. هر چی کو مپانیای نه وتی « خانقین » ه، بو نه و جو ره حاله تانه، پاداشتیکی توزیک زیاتری به کریکاره کانی ده دا. ^(۱۱۵) به لام له پروژه کانی تر دا بو نه وه ی « خزمه تگوزاری ته ندروستی بو کریکاران دابین بکری و پاداشتی مال و مندالی نه وانه بدریته وه که ده مرن » له وه به ولاره که « مل ملانه یه کی کوشنده » یان ده کرد هیچ شتیکی تر له گوپی نه بوو، وه که نه دازیاریکی ئینگلیزی پی ی لی ده نی. ^(۱۱۶)

وه نه بی بریندار بوونی کریکاران له کاتی ئیش کردن دا، حاله تیکی ده گمه ن و دانسقه بووبی، به تایبه تی که کو مپانیا بیانی یه کان تا بو یان بکرایه پشتیان به هه ول و ته قه للای کریکاران ده به ست و وزه ی کریکار له به کار هینانی ئامیر که متری تی ده چوو و هه رزانتر بوو. نه مه له لایه ک له لایه کی تریشه وه نه وه ی که ئیستا به شیوه یه کی نوی بو پاریزگاری کردنی کریکار جی به جی ده کری، به تایبه ت له و شوینانه دا که پیویسته پاریزگاری کریکار بکری، نه وسا له ئارادا نه بوو. له بهر نه وه شتیکی سه یر نی یه نه گه ته قینه وه ی یه که م بییری نه وتی که رکوک له ۱۳ ی تشرینی یه که می سالی ۱۹۲۷ دا، بییته هوئی مردنی ۲۰ کریکار و بریندار بوونی ژماره یه کی تریش. ^(۱۲۰) نه مه یش میریی ناچار کرد چه ند هه نگاویکی خیرا بنی، نه که له وه زیاتر خه لکی تیدا بجی. نه وه بووبه دریزی ۱۷

میل، له سهر بوری نه و ته کان پینچ مه خفه ری دروست کرد و هه ردوو گوندی « حسین ناغا » و « قزلیاو » که نزیك بوری یه کان بوون چوئی کردن. (۱۲۱) زور جاریش روژنامه کانی ناو خو بوسی بریندار بوونی کریکارانیان له کاتی نیش کردن دا ده کرد، که چی شتیکی نه و تویشیان نه ده کرد، که میک باری شانیان سووک بیی. (۱۲۲)

کریکارانی ریگاو بان، جگه له وانه ی پیشتر باسکران، مه ترسی یه کی تریشیان به سهر وه بوو. سهره ک خیله کان دهره ق به حالی خویان، کردنه وه ی ریگاو بانی تازه یان به مه ترسی یه ک ده زانی ولایان وابوو هه ره شه له سهر به خوبی یان ده کا و هو یه کن بو سه پاندنی یاساو دست و ده سه لاتی ده ولت. له بهر نه وه هه ولایان ده دا به هه موو شیوه یه ک ته گره بخه نه نیش و کاره کانی. به م کاره پیشیان ژیانی کریکاران مه ترسی یه کی راسته قینه ی ده که و ته سهر و بارود و خیکی ده روونی ی ناخوشی بو دروست ده کردن؛ به تاییه تی توله سه ندنه وه، له ناو عه شیره ته کان دا، ده ور یکی زوری بیی - « نا. م. هاملتن » ی نه ندازیار، چه ندین رووداوی له و جو ره ده گپریته وه که به دریزی نه و سی ساله ی به ریگای هه ولیر - ره واندوز - رایات - ۵ وه خه ریک بووه، روویان داوه. (۱۲۳)

زور جار نه م عه شره تانه نه وه ی کریکاران به روژ بنیاتیان ناوه، به شه و تیکیان ده دایه وه. چه ند رووداویکی له و باب به تیش له ناوه راست و خوارووی وولات دا، له سهر ریگای ناسن روویان دا، بویه ناچار بوون به شه و نیشکی بگرن. جگه له وه تیش قه واله به سهره ک عه شیره کان مور کرا، که ده بی هه ری که له ناوچه ی خوی دا پاریزگاری ریگای ناسن بکا. (۱۲۴) له و سهر ده مه داو به تاییه تی سالانی سهره تای نینتداب، عه شره ته کان چه ند جار یک هیرشیان برده سهر کریکاران. هه ر به نمونه: له مانگی نیاری سالی ۱۹۲۳ دا، نزیکه ی ۵۰ « به دهوی »، هیرشیکیان برده سهر ریگای شه مه ندو فهر، له نزیك « سامه را » وه و نه نجام سی کریکار کوژران و یه کیکیش بریندار کراو پاشان نه ویش مرد. (۱۲۵)

زور به لگه ی تره ن گه واهی ناخوشی ی باروزرووی نیش کردن و نه بوونی خزمه تگوزاری پیویست و زامن نه کردنی ژیانی کریکارانن له سهر ده می داگیر کردن و نینتداب دا. زور به ی نه وانه ی لای کوپانیاکانی نه وت نیشیان ده کرد، ده بوو به دریزی چه ند میلک به بی برۆن، تا ده گه یشتنه شوینی نیش کردن خویان یان نه و شوینه ی سهر په رشتی ی نیشی نه و کریکارانه یان لی ده کرد که له بهر ده ستیان دا بوون. (۱۲۶) به شیکی نیجگار که می کریکاران نه بی، نه وانی تر مو له تی سالانه یان نه ده درایه، که نه ویش له باشتترین حال دا له ۱۴ روژ تیه پری نه ده کرد و کریکاریش بوی نه بوو کوی بکاته وه. زور جاریش نه م چه شنه مو له ته، ده خرایه بری مو له تی نه خوشی ی. (۱۲۷) خانوبه ره و شوینی زور به ی هه ره زوریشیان له گه ل

ناخوشترین خانووی گونده‌کانی عیراق‌دا جیاوازی بیان نه‌بوو. به‌لگه‌نامه رسمی‌یه‌کان خویمان دان به‌وه‌دا دهنین که به‌پیوه‌به‌رایه‌تی ی گشتی ی نه‌شغال خیه‌تی بو ه‌زاران کریکار ناماده کردبوو. به‌پیوه‌به‌رایه‌تی کشت و کالیش کریکاره‌کانی له‌کوخته‌دا نیشته‌جی ده‌کردن. وه‌نه‌بی حالی کریکاری نه‌شاره‌زای کومپانیا بیانی‌یه‌کان له‌حالی نه‌وانه باشتر بوویی. کومپانیای نه‌تی عیراق، جینگای له‌ته‌نه‌که وحه‌سیر و قامیش دروست ده‌کرد تا زوربه‌ی کریکاره‌کانی تیدا نیشته‌جی بکا. له‌وه‌یش خراپتر؛ به‌پیوه‌به‌رایه‌تی به‌نده‌ری به‌سره، کریبی نه‌و زه‌وی‌یانه‌ی له‌کریکاره‌نه‌شلره‌زا کان وهرده‌گرت که له‌نریک به‌نده‌روه‌بوئی ته‌رخان کردبوون و له‌گیرفانی خویمان کوخته‌یان تیدا دروست کردبوو.^(۱۲۸)

ده‌رکردنی بی به‌هانه، یه‌کیک بوو له‌دیارتترین گیروگرفتی کارو کریکاران له‌عیراق‌دا. نه‌م مه‌سه‌له‌یه‌ته‌نانه‌ت له‌دوای سالانی ئینتدابیش وه‌ک خوی مایه‌وه. جی دامه‌زراوی نه‌هلی ی و میری و بیانی هه‌بوو، ده‌یانتوانی به‌ناره‌زووی خویمان که ی ویستیان کریکار ده‌ربکه‌ن و کریکاری ترله شوینیان دابمه‌زرینن. هیچ کام له‌م دام و ده‌زگایانه‌یش، پاداشی نه‌و کریکارانه‌یان نه‌ده‌دایه‌وه که به‌هو و بی هو ده‌ریان ده‌کردن. نه‌ک هه‌ر نه‌وه‌یش به‌لکو ئاگاداری به‌کیشیان نه‌ده‌دانی تاوه‌کو له‌ماوه‌یه‌کی دیاری کراودا مشووری خویمان بخون: به‌نمونه: به‌پیوه‌به‌ری ریگای ناسن که کریکاریکی ده‌ر ده‌کرد، موچه‌ی روژیک زیاتری نه‌ده‌دایه، هه‌روه‌ها روژیکیش به‌ر له‌ده‌رکردنی ئاگاداری ده‌کرد.^(۱۲۹) به‌پیوه‌به‌رایه‌تی ناوبراو به‌ناشکرا نه‌م داف، هی له‌به‌ندی یازده‌ه‌می نه‌وقه‌واله‌یه‌دا بو‌خوی مسوگر کردبوو، که کریکاری بی کردبووه‌کویله‌یه‌کی ده‌ست و بی به‌ستراوو دابوویه‌ده‌ست به‌پیوه‌به‌رایه‌تی:

د ۱۱ - گه‌هات و به‌به‌د په‌فتاری و سه‌ره‌بچی کردن تاوانبار کرام، به‌پیوه‌به‌ری ریگای ناسن بوئی هه‌یه‌به‌بی ئاگادار کردن له‌ئیش ده‌رم بکا،^(۱۳۰) نه‌م به‌نده‌ناره‌وايه، به‌شيوه‌یه‌کی نه‌وه‌نده‌نابه‌جی په‌په‌وه‌ده‌کرا، که م ریکه‌وتووه، له‌سه‌رانسه‌ری جیهان‌دا وینه‌ی هه‌بوو بی.^(۱۳۱) له‌روژانی یه‌که‌می سه‌ربه‌خویی وولایش‌دا، دامه‌زراوه‌کانی سه‌ر به‌میری‌ر دامه‌زراوه‌نه‌هلی‌یه‌کان، نه‌و په‌ره‌که‌ی موچه‌ی مانگیکیان به‌و کریکاره‌ده‌دا که له‌ئیش ده‌رده‌کرا؛ وه‌ک نه‌وه‌ی چاپخانه‌ی حکومت له‌سالی ۱۹۳۱ دا ده‌ره‌ق به‌چهند کریکاریک کردی.^(۱۳۲) له‌به‌ر نه‌و هشتیکی سروشتی ی بوو که نه‌م هه‌لویسته‌ببیته‌هوی بلاو بوونه‌وه‌ی بیکاریی. دیاره‌بی‌کارییش خوی له‌خوی‌دا نالوزترین و گرنگترین گیروگرفتیک بوو که چینی کریکارانی عیراق له‌سالانی داگیرکردن و ئینتداب‌دا به‌ده‌ستی‌یه‌وه ده‌یان نالاند.

بى كاريى وكرىكاره بياني به كان له سالانى داكر كردن و نىنتداب دا

به ره سه ندنى چه وساندنه وهى دهره به گايه تى له لادى دا و زياد بوونى ژماره ي نه و جووتيارانه ي هيچ سه رچاوه يه كى ژيانيان له لادى دا نه ما بوو، له گه ل زياتر دهر كه وتنى جياوازيى نيوان گوزه رانى شارو لادى و ره وكردنى به گه له ي جووتياران به ره و شاره گه وره كان؛ نه مانه و له ناو چوونى به ره به ره ي به ره مي پيشه يى و لاوازيى به ره مهينانى پيشه سازيى نيشتمانى ي و كه م بوونه وهى پروژه ستراتيژى يه كان و چه ندن هوى تريش، ده لئين هه موو نه مانه و ايان كرد له سالانى دواى جهنگى يه كه مي جيهانى دا، ژماره يه كى زور كرىكار فري بده نه بازاره وه، بى نه وهى كه س لنيان بهرسيته وه و پيوستى به هيزى بازوويان هه بى. له مه وه ديارده ي بيكارى له ناو كرىكارانى عيراق دا به شيوه يه كى ترسناك و كارى گه رته شه نه ي كرد. هه ر له ماوه ي سى سالى دواى جهنگ دا ۵۰ هه زار كرىكار له نيش دهر كران. نه وانه به شيكى كه ميان نه بى به ره گه زفارس بوون، زور به يان كورد و عه ره ب بوون.^(۱۳۳) سه ره راي نه مه يش هه ر له گه ل كو تاى هاتنى جهنگ دا چه ند ناسنگه رخانه داخران.^(۱۳۴) كومپانيا بيانى يه كانيش، به تايبه تى به پيوه به رايه تى ريگاي ناسن، به رده و ام ژماره ي كرىكاره عيراقى يه كانى كه م ده كرده وه. له مانگى نايارى سالى ۱۹۲۷ دا، به پيوه به رايه تى ناوبرا و ده ستى له كومه لنىكى زور كرىكاران هه لگرت. نه مانه زور به يان عيراقى بوون، به م كاره يش له شكرى بى كاران نه وه نده ي تر زيادى كرد...^(۱۳۵)

گيروگرتى بيكارى له دوا ساله كانى ته مه نى نىنتداب دا و له نه نجامى كومه لنىك هوى به يه كچوو كه يه ك كازى له وى تر ده كرد، تا ده هات پتر يه قى ده دايه وه. ده توانين ته نگوچه له مه ي نابورى سه رمايه داريتى جيهانى « ۱۹۲۹ - ۱۹۲۳ » و راده ي كار كردنى له باروزرووفى عيراق به گشتى ي، به ديار ترين هوى بى كاريى له قه له م بده ين.^(۱۳۶) كومپانيا بيانى يه كانيش رولىكى بنچينه يى يان له خولقاندنى نه م باره ناهه موارده ا بيانى؛ وهك له باب به ته كانى داها تودا روونتر لنيان ده دويين و قسه يان له سه ر ده كه ين. دامه زراوه كانى سه ر به ميريش رولى خويان له زياتر نالوز كردنى نه م مه سه له يه دا گيرا به نمونه: وهزاره تى. « مه عاريف » كتيبى قوتانجان ه كانى له « ميسر » چاپ ده كرد،^(۱۳۷) له كاتيك دا چاپخانه كانى عيراق به ده ست بى بازارى يه وه ده يان نالاند. جگه له وه يش چاپخانه ي حكومه ت به بيانووى بى نيشى يه وه ژماره يه ك كرىكارى ده ركرد، كه چى له هه مان كات دا به بيانووى نه وهى نيشى زوره، كارى زياده ي به سه ر كرىكاره كانى تر دا سه پاند.^(۱۳۸) كارگه نه هلى يه تازه كانيش، ژماره يه كى كه مي نه م كرىكارانه نه بى،

جیگای ئەم هه موو خه لکه بی ئیشه یان تیدا نه ده بووه وه که روژ به روژیش زیادیان ده کرد. له سه ره تای هاوینی سالی ۱۹۳۲ دا ژماره ی ئه و بی کارانه ی به ته نها لای « کومه له ی کریکاری میکانیکی عیراق » خویان ناو نووس کردبوو نزیکه ی ۵ هه زار که سه ده بوون و مانگیکی نه برد ژماره یان که پشته ۶ هه زار که سه، پیش ئه وه ی سال ته واو بیی که پشته ۱۰ هه زار که سه. به لام ژماره ی بی کاران له شاره کانی تردا، به چوار ئه وه نده ی ئه و ژماره یه خه مل کراوه. (۱۳۶) نیوه ییشیان پیشه یه ک و زیاتریشیان ده زانی. (۱۳۷) له بارود و خیکی وادا هه ر ئه وه نده ی بانگه وازیک ده باره ی هه ندی ئیش و کاری دیاری کراو بلاو بکرایه ته وه، ئه گه ر له و په ری وولاتیش دا بوایه، سه دان کریکار هه لپه یان بو ده کرد خویان ناو نووس بکه ن. (۱۳۸) بی کاری پالی به ژماره یه کی زور له کریکارانه وه نا وولات به جی بهیلن و بو ئیش کردن په نا ببه نه بهر وولاتانی دراوسی. بی گومان ئه وانه له غه ربی دا ده بوو به هه موو چه شنه کاریک قایل بین و ژیانیکی سهخت به سه ر بهرن، به راده یه ک جاری وا هه بوو، ژیانیشیان له ده ست ده دا. (۱۳۹) ئه مانه و « ژماره یه کی زور کریکاری عیراقی » برانه ئیرانه وه له کومپانیای نه وت دا کاریان بی سپیردا، بی ئه وه ی حکومه تی عیراق ئاگای له وه بی « چون خراونه ته سه رئیش و روژانه یان چه نده و هه ل و مه رجی ئیش کردنیان چی یه و ژماره یان که پشتووه چه ند » وه که له به لگه نامه یه کی ره سمی دا باسی کراوه. (۱۴۰) شایانی باسه ئینگلیزه کانیس له سه ر ری و شوینی هه میشه بی خویان به جوریک له که لیان دا ده جوولانه وه جیاوازی یه کی ته واوی هه بوو له که ل شیوه ی هه لس و که وتیان به رامبه ر به برا کریکاره کانیان له عیراق دا. به نمونه: کریکاره عیراقی یه کان له « عه ببادان » له ناو خانووبه ره ی کومپانیای نه وت دا نیشته جی کران. (۱۴۱) لیره دا بی سوود نی یه ئه گه ر ده ست بو ئه و حه قیقه ته یس دریز بکه ین که له و کاته دا ئیرانی یه کان، داوایان له ده وله تی به ریتانیا ده کرد، کریکاره عیراقی یه کان له وولاته که یان دوور بخرینه وه. (۱۴۲) له سه ره تای سالانی سی دا، مه سه له ی بی کاری بوو به کیشه یه کی کومه لایه تی راسته قینه و به شیوه یه کی فراوان سه رنجی رای گشتی راکیشا. به دریزایی دوو سالی دوا بی ته مه نی ئینتداب، که م ریکه و تووه روژنامه یه کی ناوخو ده ربچی و به م یان به و شیوه له مه سه له ی بیکاری نه دوا بی.

سیاسه تی ئینگلیزیش له عیراق دا رولیکی دیاری له گیر وگرفتی بی کاربیدا بینی. سه روشتی ئیمپریالیسته کان وایه، له هه ر جیگه یه ک بارگه و بنه یان خست؛ هه ول ده دن پولیس و سه ربازی سوپا و کریکاری شاره زای ناو دام و ده زگا جور به جوو گرنگه کان بکه نه جی ی متمانه یان و لیانه وه نزیک بن. ئەم تاقیکردنه وه یه له لاپوره که وره که ی هیندوستان دا سه رکه وتی به ده ست هینا.

ئەو ھەبوو سەربازو پۆلیسیان لە خێلە ناسراوو ئیجگار دواکە و تەو ھەکان ھەلدەبژرارد؛ بە تاییبەتی لەو ھەشرەتانە ی کە سەرکرده کانیان تا سەر ئیسقان ئەلقە لە گۆی ئینگلیز بوون. لەبەر ئەو شتیکی سروشتی ی بوو داگیرکەرە ران ھەولی ئەو ھەن لە میسۆپوتامیادا ھەمان تاقیکردنەو ھە دووبارە بکەنەو، چونکە نیازیان وابوو بیکەنە بنگە یەکی چەسپاوو ھەمیشەیی لە ناو جەرگە ی رۆژھەلاتی ناوھەراست دا. ئەمەیش ئەو ھەردەخاکە بۆچی کەوتنە خوویزی «الشبانە» و «لیفی» یان دامەزراند و لە بەغدا قوتانجانە یەکی تاییبەتی یان بۆ کۆری سەرکە عەشرەتەکان کردەو.

ھەرچەندە ئینگلیزەکان بە ھۆی خەباتی بی و وچانی میلیتەتی عێراق و ھە یانتوانی بگەنە مەبەست و لەم مەیدانەدا دووچاری تی شکان ھاتن، بەلام ئەو سیاسەتەیان کە ھەرھەق کریکاران نەخشەیان بۆ کیشابوو سەرکەوتنیکی باشی بەدەست ھینا. بەر لە ھەموو شتیکی ھەولیان دا ماوھە ی شارەزا بوونی کریکاری عێراقی لە رووی ھونەری یەو ھە تا دەتوانری بەر بەست بکری، بۆئەو ی کادیری ھونەری عێراقی بی نەگاو لەو لایشەو مەیدانیان بۆ چۆل بیی، بیگانە و خەلکی ئەلقە لە گۆی خویان بە شیوہ یەکی لە رادە بەدەر دا بھە زینن. ئەمەیش خوی لە خوی دا یەکیکە لە خاسی یەتەکانی چینی کریکارانی عێراق و تا ئەو رۆژھەیش وولات سەر بەخویی سیاسی و ھەرگرت ئەم خاسی یەتە ی ئی نەبوو ھە. واتە کەمی ی ژمارە ی کریکاری شارەزا لە ناو ریزەکانی چینی کریکارانی عێراق دا.

کۆمپانیا بیانی یەکانیش ھەرھەق بە بی گە یاندنی کادیری خووولاتی ریگای جۆر بە جۆریان ھەرگرت و پاشەکشەیان لەو ئەرکانە ھەکرد کە بە بی ی بەلگە نامە رەسمی یەکانی نیوان ئەوان و دەوڵەت، ھەبوو جی بە جی ی بکن.^(۱۴۶) کۆمپانیاکانی ھەوت تەنانتە دوای ئینتەدابییش، بۆ راپەراندنی ئیش و کاری ھونەری بە تاییبەتی مەسەلە ئالوزەکان، پشتیان بەو کەسانە دەبەست کە سەر بە خویان بوون و پەییو ھندی یەکی پتەویان لە گەلیان ھەبوو.^(۱۴۷) بەرپیو ھەرایەتی ریگای ئاسن، ھەرگیز ھەنگاویکی تاییبەتی سەبارەت بە بی گە یاندنی کادیری ھونەری عێراقی نەنا لە دام و دەزگاکانی خویدا. بە نموونە: ئەو بەرپیو ھەرایەتی یە لەتەک «قوتابخانە ی سنعاتکاران» دا پیک ھات تا بە شتیکی پارە مەشق بە چەند کریکاریک بکا. کەچی بەرپیو ھەرایەتی ناوبراوە لە ماوھە ی دووسال دا تەنھا ۲۷ کەسی نارد و لەم ژمارە کەمەیش تاقە سی کەسیان ھەردە یەکان تەواو کرد، ئەوانی تر گێردرانەو ھە بۆ قوتانجانە کە یان، چونکە یان زۆر

مندال بوون، یاخود ئاره زوی ئیش کردنی ناو کارگه یان نه بوو.^(۱۱۸) به رپوه به رایه تی ریگای ئاسن به مهیشه وه رانه وهستا به لکوله کوتایی سالی ۱۹۳۰ دا ئه و دوو قوتابخانه یه پیشی داخست که له سالانی داگیرکردن دا ئینگلیزه کان له بهر پیوستی به کی زور بو مه شق بی کردنی ژماره یه ک کریکار دایان مه زرانده بوون.^(۱۱۹)

هه موو ئه م کارو کرده وانه به پیش چاوو گوئی لیپرسراوانی عیراقه وه روویان ده دا.^(۱۲۰) سه ره پای نه وه ی وولات پیوستی به کی زوری به کادیری هونه ری هه بوو و له گه ل نه وه یش دا که لایه نه کریکاری به کان چه ندین جار بییان له سه ر ئه م مه سه له یه داده گرت و دوو پاتیان ده کرده وه که بایه خی بی بدری؛ ده لئین سه ره پای هه موو ئه مانه یش هیشتا کریکاران و پیشه وه ران سوور بوون له سه ر نه وه ی قوتابخانه ی پیشه سازی یان بو بکریته وه تا مه شق به کریکاران بکاو ته نانه ت داوایشیان ده کرد شان به شانی قوتابیانی، ده ولت شاره زاو لیها تووه کانیان بو ده ره وه ی وولات بنیری.^(۱۲۱) بویه کومه له جور به جوړه کانی کریکاران له سه ره تایی سالانی سی دا، ناچار بوون ده وه ی روشنبیری و مه شق بی کردنی تایبه تی بو ئه ندا مانیان بکه نه وه و بو ئه م مه به سه تیش کتیبی جیا جیای له مه ر پیشه سازی و میکانیکیان هیئا تا له ده وه کان دا بخوینرین.^(۱۲۲) چه ندین به لگه به ده سه ته وه ن گه واهی نه وه ن که تا چ راده یه ک کریکاران و پیشه وه رانی عیراق ئاماده ی فیربوون ودا هیئانن.^(۱۲۳)

پیشه سازی نیشتمانیش، له سنووریکی زور ته سه ک دا نه بی، نه وه نده پیوستی به کریکاری هونه ری نه بوو، بویه نه یتوانی کاریکی نه وتو بکاته سه ر ئه م مه سه له یه. له خوړایش نه بوو که خاوه نی به که م کارگه ی چینی نویی نه هلی ناچار بیی، پروژه که ی له «کازم» بنیات بنی. چونکه له وی نه وه نده ی نه و ده یویست و زیاتریش کریکاری پیشه یی، له وانه ی بو ئه و ئیشه پشتیان بی ده به سترا و شاره زای ئه م پیشه یه بوون، ده ست ده که وتن. هه ر له بهر نه بوونی کریکاری شاره زا، دامه زرانندی به که م کارگه ی پیسته خوشرکردن دوا خرا. نه وه بوو چه ند پاره داریکی سه ر به و پیشه یه، ناچار بوون چه ند کریکاریک له سه ر «سابی خویان بنیرن بو ئه وروپا، تاوه کو ببنه پسپوری نه و پیشه یه و هه تا ئه م هه نگاهه نه ترا، که سیکی وه ک «عه لی سانیب نه لخره بیری، نه یتوانی، به که م کارگه ی پیسته خوشرکردن له وولاتدا، دابمه زرینی.^(۱۲۴) تیگرای ئه م هه نگاهه لاهه کی یانه بویان نه کرا کار بکه نه سه ر نه و

ده لاقه گه وره يه ي چيني كريكاراني عيراق پيوه ي ده ينالاند؛ نه ويش نه بوون و كه م
 شاره زايي بوو له رووي هونه ري يه وه. له سالاني داگير كردن دا له ناو تيكراي
 كريكاراني پروژو و دامه زراوه كان دا، كريكاره عيراق يه شاره زانكان به شيكي
 نيچگار كه ميان پيك ده هينا. به نمونه: له سه ره تاي سالي ۱۹۲۰ دا له ناو ۴۰۶
 كريكاري عيراق ي دا كه له ناوچه ي « قوره توو » ي نزيك « خانه قين » نيشيان
 ده كرد، ته نيا سي كه سيان شاره زا بوون. له مانگي نه يلوولي هه مان سال دا، نه و
 كريكاره عيراق ي يانه ي له به غذا كاربان ده كرد و ژماره يان خو ي له پينج هه زار
 كه س ده دا، ۳۵۶۸ كه سيان نه شاره زا بوون.^(۱۰۵) له سه رده مي نينتد ابيش دا
 كه ميك نه بي، نه م واقيعه هه ر وهك خو ي مايه وه. جا بو نه وه ي وينه يه كي
 راسته قينه ي نه م مه سه له يه بخه ينه بهر چاو، چه ند نمونه يه كه له سه ر
 دامه زراوه كان ي ميري ده هينينه وه؛ چونكه نه و ژمارانه ي تايه تن به پروژو
 بياني يه كان، زور جار كريكاري عيراق ي و بياني تيكل ده كن، دياره نيسبه تي
 شاره زانكان يش له ناو كريكاره بياني يه كان دا، زور له نيسبه تي عيراق يه كان
 زياتره. گرنگ نه وه يه، نه م نمونانه كه له به لگه نامه ره سم يه كانمان وه رگرتوون،
 هي دوو سالي دو اي سه رده مي نينتد اين. واته پاش نه وه ي بيست سالي ره به ق
 بوو عيراق له ژير ده سه لاتي راسته و خو ي ديرينه ترين ده وله تي پيشه سازي
 جيهان دا، ده ژيا. له سالي ۱۹۳۱ دا له به ريوه به رايه تي « مه ساحه » ۳۵۰ كه س
 نيشيان ده كرد، سه رپاكيان نه شاره زا بوون. به ريوه به رايه تي برووسكه و
 پوسته يش له سه رجه م كريكاره كان ي، كه ژماره يان خو ي له ۱۰۲ كريكار ده دا، ۱۷
 كه سيان شاره زا بوون. له ناو هه موو نه و كريكاره عيراق ي يانه دا كه له كارگه ي
 شوشتن ي خو ري سه ر به كومپاني ي « له نج » دا كاربان ده كرد، تاقه كريكار يكي
 شاره زاي تيدا نه بوو.^(۱۰۶) كه مي ي كاديري هونه ري خو مالي، دامه زراوه نه هلي يه
 كان ي ناچار كرد په نا وه بهر كريكاري بياني بنين. به نمونه: له سالاني سي دا،
 كارگه كان ي جگه ره دروست كردن ۵۴ كه س و كارگه ي شقارته ۶ كه سي بياني يان
 لابوو نيشيان ده كرد.^(۱۰۷)

نينگليره كان نه وه ي مه راميان بوو، به هو ي نه م كيشه يه وه ده ستيان كه وت؛ نه وه
 بوو كرد يانه به هانه يه كه تا وه كو به گه له كريكاري بياني بو نيش كردن به يينه
 عيراقه وه.^(۱۰۸) له سالاني داگير كردن دا خه لكي هيندوس و ئيراني و هي تر يش،
 زور به ي هه ره زوري كريكاري نه و پروژانه يان پيك ده هينا كه سيسته مي
 داگير كه ران له وولات دا بنياتيان نابوو. ته نانه ت سه رجه مي نه و كريكاره

عیراقی یانه‌ی سالی ۱۹۲۱ له دام و ده‌زگاگانی ریگای ئاسن دا ئیشیان ده‌کرد که یشته ۷۵۰ که‌س، ئه‌وانی تر که له بیست هه‌زار که‌سیان تیپه‌راند بیانی بوون.^(۱۵۹) ئه‌م نیسه‌ته له دوورترین ناوچه‌ی وولاتیش دا هه‌روه‌ک خویه‌تی. هه‌ر شوینیک له شکرێ داگیرکه‌ران به‌ی گه‌یشتی، ژماره‌یه‌کی زۆر کرێکاری بیانی شوینیان که‌وتوون، یان له‌گه‌لیان دا بوون. له‌سه‌ره‌تای سالی ۱۹۲۰ دا « ۶۰۹ » کرێکار له‌ ناوچه‌ی « کنگر بان » و ۱۰۰ کرێکار له « بازیان » له‌سه‌ر ریگای « سه‌لیمانی » و « ۲۰ » له « تاووق » ی نزیک « که‌رکووک » ئیشیان ده‌کرد. به‌رامبه‌ر به‌وان ۱۲۸۰ کرێکاری هیندووسیش له‌کاردا بوون.^(۱۶۰) بی گومان له‌م رووه‌وه‌هیچ جیاوازی یه‌ک له‌سه‌رانه‌ری وولات دا نه‌بوو.

له‌سالانی ئینتداب دا، سه‌باره‌ت به‌دوو هه‌و ئه‌م باره‌ که‌میک گۆردرا. یه‌که‌میان: ته‌واو بوونی به‌شیک زۆر له‌هه‌روێه‌ ستراتیزی یانه‌ی ئینگلیزه‌کان له‌گه‌ل هه‌لگیرساندنی ناگری جه‌نگی یه‌که‌م دا ده‌ستیان به‌ی کردبوو. دووه‌میان: هه‌لوێستی کرێکاران و هیزه‌سیاسی یه‌کانی عیراق به‌رامبه‌ر به‌وه‌موو کرێکاره‌ بیانی یانه‌ی له‌ولاته‌که‌یان دا ده‌ژیان. به‌لام سه‌رباری ئه‌وه‌یش هیشتا ئه‌وانه‌ به‌دریژی سه‌رده‌می ئینتداب نیسه‌تیکی ئیجگار زۆری کرێکارانیان له‌عیراق دا پیک ده‌هینا. کۆمپانیاکانی نه‌وتیش به‌هیچ کلۆجی گوی یان به‌وقه‌والانه‌ نه‌ده‌دا که له‌گه‌ل دا مۆرکرا بوون، به‌تایبه‌تی ئه‌وه‌نده‌ی که‌ده‌بوو کرێکاری عیراقی بخاته ئیشه‌وه.^(۱۶۱)

به‌رپوه‌به‌رایه‌تی ریگای ئاسن له‌مه‌یش زیاتر به‌ی ئی هه‌لپری و به‌ته‌واوی پشتی به‌کرێکاری بیانی ده‌به‌ست. به‌رپوه‌به‌رایه‌تی به‌نده‌ری به‌سه‌ره‌یش له‌م رووه‌وه‌ جیاوازی یه‌کی ئه‌وتوی نه‌بوو.

سه‌رچاوه‌کان که‌دینه‌سه‌ر خه‌م کردنی ژماره‌ی کرێکاری بیانی له‌سالانی دوایی سه‌رده‌می ئینتداب دا رای جیا جیا یان هه‌یه. سه‌رچاوه‌ کرێکاری یه‌کان، بو‌ئه‌وه‌ی رای گشتی ی به‌لای خویان دا رابکیش و بیانخه‌نه‌پال خویان، زیده‌رویی له‌ژماره‌کان دا ده‌که‌ن. سه‌رچاوه‌ ره‌سمی یه‌کانیش به‌تایبه‌تی ئینگلیزی یه‌کان، هه‌ولیان ده‌دا تا بویان ده‌کرێ ژماره‌کان که‌م بکه‌نه‌وه، به‌تایبه‌تی که‌بی‌کاری بووه‌مه‌سه‌له‌یه‌کی گشتی ی و له‌هه‌موو لایه‌که‌وه‌بایه‌خی به‌ی درا. زۆر جار سه‌رچاوه‌ ئینگلیزی یه‌کان ئه‌و کرێکاره‌ ئیرانی و هیندووسانه‌ی جنسی یه‌ت نامه‌ی عیراقی یان وه‌گرتبوو به‌کرێکاری بیانی له‌قه‌له‌م نه‌ده‌دان. وا لیره‌دا چه‌ند نمونه‌یه‌ک له‌هه‌ر دوو سه‌رچاوه‌که‌ده‌خه‌ینه‌پیش چاو، له‌هه‌موو

حالیگدا وینه‌یه‌کی رووناکمان سه‌بارهت به زوری کریکاری بیانی له وولات‌دا نیشان ده‌دا.

به قسه‌ی سه‌رچاوه‌یه‌کی کریکاری، نیسبه‌تی نه‌وانه‌ی جنسی‌یه‌ت‌نامه‌ی جیاجیایان هه‌بووه‌و له دامو زگای کومپانیای نه‌وتی ئینگلیزی فارس‌دا له «خانه‌قین» نیشیان ده‌کرد به‌م جوهری خواره‌وه‌بووه.

ئیرانی‌یه‌کان	نهرمه‌نی‌یه‌کان ^(۱۱۳)	هیندو سه‌کان	عیراکی‌یه‌کان
٪۵۰	٪۲۰	٪۲۰	٪۱۰
٪۶۰	٪۲۰	٪۱۴	٪۶
٪۴۲	٪۲۳	٪۲۲	٪۱۲ ^(۱۱۳)

شایانی باسه کاتیگ روژنامه‌کانی ناوخو ئه‌م ژماره‌یه‌یان بلاو کرده‌وه‌و قسه‌یان له‌سه‌ر کرد و رای گشتی‌یان وریا کرده‌وه، کومپانیای ناوبراو به‌هیچ شیوه‌یه‌ک به‌دروی نه‌خستنه‌وه.

سه‌رچاوه‌ره‌سمی‌یه‌کان و راه‌پورته‌کانی به‌ریتانیا ژماره‌ی کریکاری بیانی‌یان له سالی ۱۹۲۶ دا به ٪۲۰ خه‌مل کردوه. نیسبه‌تیکی نزیک به‌وه‌یشیان بو ئه‌و کریکاره‌بیانی‌یانه‌داناوه‌که له سالی ۱۹۲۷ دا له کومپانیایکانی نه‌وت‌دا کاریان ده‌کرد. سالی ۱۹۲۰ یش ژماره‌ی کریکاره‌بیانی‌یه‌کانی به‌نده‌ری به‌سره‌یان به ٪۴۰ خه‌مل کردوه.^(۱۱۴)

لیره‌دا پیویسته دووتی‌بینی بچووک، به‌لام پر مه‌غزا بخه‌ینه‌روو. له ۱۶ ی ته‌مووزی سالی ۱۹۲۸ دا، کاتیگ وه‌زیری نه‌شغال و هاتوچوله‌به‌رده‌م په‌رله‌مان‌دا رای‌گه‌یاند گوايه نیسبه‌تی کریکاری بیانی له کومپانیا بیانی‌یه‌کان‌دا له عیراق له ٪۲۰ ی هه‌موو کریکاران تیه‌ر ناگا، روشنبیریکی ئه‌و کاته به‌ره‌نگاری ده‌بی‌و.

له ژیر نازناوی « لادی په کی دل پر له سوی » دا، ووتاریکی سه ره کی ی له روژنامه په کی نه و کاته دا بلا و ده کاته وه و ده قاوده ق ده لی:

«.. له هر سی ناوچه که ی کومپانیای نه وتی خانه قین که - نه وتخانه و نه لوه ند - شوینی پالاوتن - و نیستگه ی بارکردن، سی مانگم به سهر بردووه. نه و کریکاره عیراقی یانه ی له و کومپانیایه دا کار ده که ن نیسه تیان له ۳۰٪ تیپه پر ناکا، که چی ته نانه ت پاسه وان و نه و قونته راتچی یانه ی خانوبه ره بوئه وروپایی و کریکاره کان دروست ده که ن و خه لکی تریش هه موو بیانین.»^(۱۶۵)

به لام نه وه زیرونه کومپانیای ناوبراونه یانقوانی به ره پرچی نه م حه قیقه ته بده نه وه. پاش ماوه په کی که میش وه زاره تی نه شغال و هاتوچو بلاو کراوه ی مانگانه ی خو ی له مهر نه وتی عیراق بلاو کرده وه تییدا باسی ده کا گوايه ژماره ی نه و کریکاره ئیرانی یانه ی له کومپانیای نه وتی خانه قین کار ده که ن ته نیا ۱۶۸ که سن.^(۱۶۶) به لام هر دوا ی دوو روژ، روژنامه کانی ناوخو له بهر روشنایی سه رچاوه ئیرانی په کان، نه و ژماره په یان به درو خسته وه و سوور بوون له سهر نه وه ی که ژماره یان که یشتووه ته ۸۵۷ که س؛^(۱۶۷) وه زاره تیش نه یقوانی وه لامیکی نه م هه واله گورچک بره بداته وه. به پیچه وان وه، له ژماره کانی داهاتووی بلاو کراوه که ی دا چیتر توخنی ژماره ی کریکاره بیانی په کان نه که وت و ته نها باسی راده ی به ره مهینان و نیش و کاری کومپانیایکانی ده کرد.^(۱۶۸)

نه م هه موو کریکاره بیانی په و له باروزدرووفیک دا که بی کاری له ناوخوی وولات دا ته شه ی کردبوو، کاریکی سه لیبی کرده سهر دهر وونی کریکاره عیراقی په کان که به شیوه به کی له نه ندازه به دهر دژایه تی یان ده کردن؛ به تایبه تی به رامهر کریکاره هیندوسه کان و لایان و ابوو به زوری نه مانه کاریان کردووه ته سهر کارو کریکاران له عیراق دا. نه وه یشی که پتر کاری له هه لویستی کریکاره عیراقی په کان ده کرد، نه وه بوو کریکاره بیانی په کان هه ندی ئیمتیزیان په به خشر ابوو، نه مان لی ی بی به ری بوون. به نمونه: به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن ۵۰ تا ۱۵۰۰ روپیه مانگانه ی ده دا به وان ه ی له هیندوستانه وه ده پهینان، هر به که یشتنیان مانگی ۲۰ روپیه ی تریان به ناوی « مخصصات » ی خوار دنه وه دهر رایه. به په ی قه واله ی نیش کردنیش مافی نه وه یان هه بوو له سهر حسابی به ریوه به رایه تی نیشته چی بکرین و تیماری نه خوشه کانیان بکری. که ر کومپانیایش نه یقوانی شوینی نیشته چی کردنیان بو دابین بکا، ۸٪ ی مووچه که یان له بری کری ی خانوو بدریتی. هر که سیکیش ماوه ی دوو سالی له نیش دا به سهر

برد، بوی هه‌بوو له بریتی هه‌ر ۱۲ رۆژ خزمه‌ت، رۆژیک مۆله‌ت وه‌ربگری. یه‌ک مانگی ته‌واویش مۆله‌تی نه‌خۆشی‌ی به‌ مووچه‌ی ته‌واو ده‌درایه‌و گه‌ر پپووستیشی بکردایه‌ مانگیکی تری به‌ نیوه‌ی مووچه‌که‌ی ده‌درایه. هه‌روه‌ها زیاده‌ی سالانه‌یش یان هه‌بوو. کاتیکیش ماوه‌ی ئیش کردنیان کۆتایی ده‌هات، ده‌بوو به‌ پپوه‌به‌رایه‌تی له‌سه‌ر حسابی خۆی بینیریته‌وه‌ بو هیندوستان. به‌و پپیه‌ رۆژانه‌ی کریکاریکی ئاسایی هیندوس به‌ لای که‌مه‌وه، ده‌گه‌یشته‌ چوارئه‌وه‌نده‌ی رۆژانه‌ی کریکاریکی عیراقی؛ نه‌مه‌ جگه‌ له‌و ئیمتیازانه‌ی ئه‌گه‌ر حسابیان بو بگری جیاوازی یان له‌ چوارئه‌وه‌نده‌یش تیپه‌ر ده‌کا. له‌ سالی ۱۹۲۶ دا سه‌رجه‌می ئه‌و مووچانه‌ی به‌ پپوه‌به‌رایه‌تی ریگای ئاسن به‌ ۵۷۰۱ کریکاری عیراقی داوه، ۱۷۱ هه‌زار و ۲۰ روپیه‌ بووه. به‌رامبه‌ر به‌وه ۳۰۰ هه‌زار روپیه‌ دراوه‌ به‌ ۱۲۰۰ کریکارو مووچه‌خۆری هیندوس که‌ له‌ هه‌مان دام و ده‌زگادا ئیشیان ده‌کرد. (۱۷۹) له‌ لایه‌کی تریشه‌وه، کریکاره‌ بیانی‌یه‌کان مووچه‌یه‌کی نه‌گۆریان وه‌رده‌گرت و هیچ شتیکی لاوه‌کی کاری تی نه‌ده‌کرد، به‌ پپچه‌وانه‌ی کریکاره‌ عیراقی‌یه‌کانه‌وه‌ که‌ رۆژانه‌که‌یان به‌ بیانوی جو‌ر به‌ جو‌ر ده‌بردرا و ئی داده‌شکینرا به‌ نمونه‌: دامه‌زراوه‌یه‌ک مووچه‌ی نه‌گۆری ده‌دا به‌و ۶۱ که‌سه‌ی لای ئه‌و کاریان ده‌کرد و ۴۷ که‌سیان بیانی بوون. (۱۷۰) وه‌نه‌بی ئه‌م جیاوازی‌یه‌یش، هه‌ر کریکاره‌ نه‌شاره‌زاکانی گرتبیته‌وه، به‌ لکو ته‌کنیکی‌یه‌کانیش ده‌گرته‌وه. به‌ نمونه‌: مووچه‌ی مانگانه‌ی شوفیری شه‌مه‌مدوفه‌رگه‌ر عیراقی بوایه‌ له‌ نیوان ۶۰ تا ۱۰۰ روپیه‌ دا بوو. که‌ چی مووچه‌ی شوفیریکی بیانی له‌و جو‌ره، له‌ نیوان ۲۰۰ تا ۴۰۰ روپیه‌ دا بوو، جگه‌ له‌ «مخصصات» ه‌ی بوی دانرا بوو. (۱۷۱)

که‌ دامه‌زراوه‌ بیانی‌یه‌کان، ناو به‌ ناو ده‌که‌وتنه‌ ریکخستنی کریکاره‌کانیان، به‌ ده‌گه‌ن ده‌ستیان بو هیندوسه‌کان ده‌برد. دوا‌ی جه‌نگیش که‌ ئینگلیزه‌کان بو‌ یه‌که‌ مجار هه‌ولی ریکخستنی له‌و جو‌ره‌یان داو له‌ ماوه‌ی سالانی ۱۹۱۸ - ۱۹۲۱ دا، نزیکه‌ی ۵۰ هه‌زار کریکاریان له‌ ئیش ده‌رکرد، توخنی تاقه‌ که‌سیک له‌و هیندوسانه‌ نه‌که‌وتن که‌ له‌ وولات کاریان ده‌کرد. (۱۷۲) ته‌نانه‌ت له‌ سالانی ۱۹۲۹ - ۱۹۳۳ یشدا که‌ گيروگرفتی ئابوری سه‌رمایه‌داریتی جیهان گه‌یشته‌ لوتکه‌، ئینگلیزه‌کان له‌سه‌ر ئه‌م سیاسه‌ته‌یان به‌رده‌وام بوون و بگه‌ مه‌ده‌ئیکی تریان خسته‌ پال، ئه‌ویش که‌م کردنه‌وه‌ی ماوه‌ی ئیش کردن بوو، به‌رامبه‌ر به‌وه‌ مووچه‌یشیان هینایه‌ خواره‌وه‌ (۱۷۳)، بی ئه‌وه‌ی ده‌ست له‌ مووچه‌ی کریکاره‌ بیانی‌یه‌کان و «مخصصات» ه‌کانیان بدن، به‌مه‌یش ئه‌وه‌نده‌ی تر، رق و کینه‌یان له‌ دلی کریکارانی عیراق دا دروست کرد. (۱۷۴)

له هه مان کات دا، ئینگلیزه کان به شیکێ زۆری ئه و ئیشانه ی که په یوه ندی یان به چاودیری کردنی راسته و خوی کرێکارانه وه هه بوو دایان به مووچه خۆره هیندۆسه کان. به نمونه: له سالی ۱۹۲۶ دا ژماره ی ئه وانه ی له دام و ده زگا کانی ریگای ئاسن دا، چاودیری بارکردن یان ده کرد و به پیه به ری ئیستگه بوون که یشتبووه «۱۰۲» که س له وانه ۵۶ که سیان «واته نزیکه ی ۶۰٪» یان، هیندۆس بوون. هه زوه ها «۱۰۶» هیندۆسی تر ئیش و کاری نووسینه وه یان راده په راند.^(۱۷۵) ئه مه له کاتیکدا که نه ک هه ر روشنبیرانی عیراق، به لکو زۆر به ی فه رمانبه ره کانی سه رده می عوسمانلی به ده ست بی کاری په وه، ده یان نالاند.

ئینگلیزه کان که به دهستی ئه نقه ست و به و چه شنه له ته ک هیندۆسه کان ده جوولانه وه، له ناو هیندوستان دا به ملیونان که س به ده ست سیاسه تی ناره وای ئه وانه وه، ده یان نالاند؛ بویه له وی بوونه هیزی بنچینه یی و بزوینه ری خه باتی نیشتمانی ی دژ به به ریتانیای داگیرکه ر، وه ک له راپه رینه جه ماوه ری په کانی سالانی ۱۹۱۸ - ۱۹۲۲، ۱۹۲۸ - ۱۹۳۲ و چه ند راپه رینیکێ تریشدا ده رده که وی. به لام له عیراق دا، حال به جوړیکێ تر بوو، چونکه ئینگلیزه کان توانی یان لایه نیکێ که وره ی ئامانجی سیاسی یان ده ره ق به کرێکاران جی به جی بکه ن. به و جوړه هه زاران کرێکاری بیانی بوونه داردهستی ئینگلیزو چی یان که ره ک بوایه و چونیان مه به ست بوایه، بویان مه یسه ر ده کردن، بی ئه وه ی ترسی ئه وه یان هه بی له پروویان دا، هه لگه رینه وه. به شیکیشیان بوونه ئامپرازی چه وساندنه وه ی کرێکاره عیراقی په کان، چ به شیوه ی زو لی کردن و چ به شیوه ی چاودیری کردن، ئه نجامی ئه مه یش ناکوکی که وته نیوانیان وه و گیروگرفتیکێ زۆر روویان دا.^(۱۷۶) له بهر ئه وه هه روا له خۆرا نه بوو که چه ند چاریک کرێکاره ئیرانی و هیندۆسه کان کو بوونه وه و ئه رز و حالیان پیشکه ش به ده سه لاتد ارانی وولاته کانی خویان کرد، تا چی کرێکاری عیراقی هه یه له دام و ده زگا کانیان دا، ده ریان بکه ن.^(۱۷۷) وا دیاره حکومه تی ئیران چه ند هه نکاویکێ به کرده وه ی دژ به و کرێکاره عیراقی یانه نابوو، که له کومپانیاکانی نه وتی ئینگلیزی فارسی دا ئیشیان ده کرد.^(۱۷۸)

له هه مویشی خراپتر ئه وه بوو، ئینگلیزه کان تا راده په کی باش توانی یان کرێکاران له کیشه بنچینه یی په کانیان و هویه راسته قینه کانیان دوور بخه نه وه، ئه وه بوو پیش کوتایی هاتی ئینتیداب و دوای کوتایی هاتنیشی، دوژمنایه تی کردنی کرێکاره هیندۆسه کانیان پی کردنه مه سه له ی بنچینه یی و دروشمی سه ره کی ی خه باتی روژرانه یان.^(۱۷۹) چه ند لایه نیکێ سیاسی جیا جیایش، له پیش هه موویانه وه

روشنبیره شوپشگیره کان تیکه‌ل به هیرشی دژبه کریکارانی هیندوس بوون. بهر له وهی مه‌ودای بزوتنه وهی کریکاران به ته‌واوی جی‌ی خوی بگری، روشنبیران و روژنامه‌کانی ناوخو دهنگیان به‌رز کرده‌وه و ده‌یانویست ئەم مه‌سه‌له‌یه چاره‌سەر بکن. هەر زوو روژنامه‌ی «العراق» ووتاریکی به ناوینیشانی «رۆله‌کانی وولات ئاتاجی نانن و بیگانه‌کانیش له نازو تیعمه‌ت دا ده‌ژین. مه‌سه‌له‌ی کریکاره‌بی ئیشه‌کان له عیراق دا.» بلاوکرده‌وه. (١٨٠) هه‌فته‌یه‌کی نه‌خایاند هەر له و روژنامه‌یه‌دا «عیراقی‌یه‌کی بی‌کار» ووتاریکی به ناوینیشانی «هاواری کریکاریک» نووسی و له هه‌مان روانگه‌وه به هه‌مان گیانه‌وه چاره‌سهری مه‌سه‌له‌که ده‌کا. (١٨١) زوری تریش به شیوازیکری کاریگەر و دلته‌زین و چاو نه‌ترسانه، له‌سه‌ر ئەو مه‌سه‌له‌یه نووسی‌یان. (١٨٢)

لیرده‌دا گرنگ ئەوه‌یه له‌و حه‌قیقه‌ته‌تی بگه‌ین که ئەو هیرشه‌تا راده‌یه‌ک په‌رده‌ی له‌سه‌ر رووی راسته‌قینه‌ی حکومه‌ته‌یه‌ک له‌ دوای یه‌که‌کانی عیراق هه‌لمالی؛ چونکه هه‌لویستی ناره‌وا‌ی ئەوانه‌ته‌نانه‌ت روژنامه‌کونه‌ویسته‌کانیشی هینایه‌سه. روژنامه‌ی «العراق» چه‌ند وشه‌یه‌ک له‌سه‌ر ئەرزوحالیکی کریکاران که دژ به‌کۆمپانیای نه‌وت پیشکه‌شیان کردبوو، ده‌نووسی: «دادو‌بی دادی کریکارانی عیراق له‌ ده‌ست کۆمپانیا بیانی یه‌کان شتیکی تازه‌نی‌یه، به‌لکو چه‌ندین جاری تریش بووه، به‌لام که‌سما‌ن نه‌بینی بایه‌خیان بی‌بدا‌وما‌ق خویان بداتی». (١٨٣) «لادی‌یه‌کی دل‌په‌ر له‌ سو‌ی» (١٨٤) یش، به‌م جو‌ره‌کو‌تایی به‌ نووسینه‌که‌ی دینی‌وده‌لی:

«... ئەم چه‌ند وشه‌یه‌م ده‌نیرم بو‌ئەوانه‌ی ده‌ره‌ق رۆله‌ی وولاته‌که‌یان تو‌زقالبیک به‌زه‌یی و دلسۆزی له‌ دلیان دا هه‌یه. بو‌ئەوانه‌ی له‌ که‌ناری دیج‌له‌و فورات دا په‌روه‌رده‌بوون و بی‌گه‌یشتوون بو‌ئەوانه‌ی له‌سه‌ر کورسی وه‌زاره‌ت و په‌رله‌مان که‌له‌بنچینه‌دا هی‌گه‌له‌و بو‌گه‌له‌، پالیان لی‌دا‌وته‌وه... تو‌بلی‌ی که‌س هه‌بی گوی‌یان لی‌بگری؟! تو‌بلی‌ی که‌س هه‌بی له‌جی‌ی خوی پیزوی» (١٨٥) «عیراقی‌یه‌کی بی‌کار» یش له‌ بی‌ده‌نگی‌ی ئەو نوینه‌رانه‌ی «له‌ رۆله‌ی که‌وره‌و بچو‌کی نیشتمان هه‌لبژیردراون» (١٨٦) سه‌رسامی‌ی خوی نیشان ده‌دا.

خو‌گیل کردنی ئینگلیزه‌کان و هه‌له‌تاندنی به‌رده‌وام و به‌رگری کردنی دروژنانه‌یان له‌ هیندوسه‌کان: (١٨٧) ئەوه‌نده‌ی تر ئاگری دوژمنایه‌تی کردنی هیندوسه‌کانی خو‌ش کرد، به‌ راده‌یه‌ک ناره‌زایی تو‌وره‌بوونی جه‌ما‌وه‌ر دژی ئەوانه‌چوو‌ه‌قالبیکی گشتی‌یه‌وه‌وله‌هه‌مووشوینیک دا هه‌ستی بی‌ده‌کرا. جائیتر ئەو شوینه‌ناو کارگه‌کان بو‌وبی، یان له‌ دام‌و ده‌زگا‌کانی سه‌ر به‌میری و

بیانی به کان، یا خود له کار و فرمانی تردا. بی گومان ئەم هه لۆیسته ییش مایه ی سه رسوپمان نی یه و هه ر ده بوو رووبدا، به تاییه تی له ئەنجامی ئەو هیرشه فراوانه دا که سه رکردایه تی کریکاران به مه به سستی کار کردنه سه ر هه ست و سوژی هاوولاتیان کردی. « ئە ی رۆله کانی دیجله و فورات: ئیوه به په وای ئەزانن برا کریکاره کانتان له سه ر خاک و نیشتمانی خویان و له ناو نه ته وه ی خویان دا رووت و برسی بن و بیگانه ییش له نازو نیعمه ت دا بژین؟... ئا به م چه شنه » محه ممه د صالح ئەلقه زاز « رووی ده می کرده « میلله تی عیراقی مه زن و حزبه سیاسی به کان و کومه له ی هه ره وه زی کریکاران و لایه نه نیشتمانی به کان و کومه له ی خیره ومه ندان و پیاوانی ئاین و رۆژنامه نووسان و چینی پاریزه ران* و لاوانی رووناکیرو پیاوانی ئازای پاشه رۆژ و هه موو ئەو که سانه ی خاوه نی وێژدانیکی زیندوون و گشت نیشتمانپه روه ریکی دلسۆز...» (۱۸۸)

«محهممه د صالح ئەلقه زاز» که کۆنترین ئەندامی نیقابی ی کریکارانی عیراقه، ئەمڕۆ دان به و راستی به دا ده نی که چ سه رکردایه تی کریکاران و چ رۆشبیهران ئەو مه سه له یه یان زیاد له پپووست گه وره کردبوو. (۱۸۹) چونکه کریکاره هیندۆسه کان، له وه به ولاره که دارده سستیکی هه لخه له تینراو بوون به ده ست ئینگلیزه کانه وه و ژیان و گوزه رانی سه خت ناچاری کردبوون نیشتمانی خویان به جی به یلن، شتیکی تر نه بوون. ئەمه جگه له وه ی که ئەو هیندۆسانه له وه هه شته پر له نازو نیعمه ته دا نه بوون که سه رکردایه تی کریکاران و رۆژنامه کانی ناوخۆ ده یانویست نیشانی رای گشتی ی بده ن. له زۆر په رۆژه دا ئەوانه رۆژی ده سه عات کاریان پێ ده کرا. (۱۹۰)، نا ئومید ییش پالی به زۆر که سیانه وه ده نا، عیراق به جی به یلن و ته نانه ت هه ندی جار حال ده گه یشته ئەوه ی خۆیشیان بکوژن. (۱۹۱) له ماوه ی ته نها سی سال دا « له ۱۹۲۴ تا ۱۹۲۷، نزیکه ی هه زار که سیان وولاتیان به جی هیشت. (۱۹۲) ژماره یه کی زۆریشیان هه ولیان دا جنسی به ت نامه ی عیراقی وه ربگرن، ئەوه بوو له ماوه ی دوو سال دا زیاد له ۵۰۰ که سیان بوون به عیراقی. (۱۹۳)

لێره دا پپووسته ئەو راستی به ییش له یاد نه کری که ئەگه ره و کاته دا چینی کریکاران سه رکردایه تی به کی هوشیاریان ببوایه، دوور نی به به شیکی کریکاره هیندۆسه کانیان به لای خویان دا رانه کیشایه. یاخود لای که م وایان تی ده کردن هه لۆیستیکی بی لایه ن نیشان بده ن. یاشترین به لگه ییش له م رووه وه تاقیکردنه وه کانی « شوژی بیست » ۵. چونکه له و رۆژگاره ناسکه دا، خه لکیکی

زوری هیندوس به تاییه تی موسلمانه کانیاں پشتگیریی خه باتی عادیلانه ی میلیه تی عیراقیان ده کردو بریکیشیان که وتنه سه ریچی کردن له فرمائی سه رکده ئینگلیزه کانیاں. (۹۹) نه مه له کاتیکدا که هه لویستی توندو تیزی خه لکی عیراق به رامبه ر به کریکاره بیانی یه کان، بووه هوی نه وهی نه نجامی ناوه ژوو به دهسته وه بدا؛ واته نه وانه ی که دهیان چه وساندنه وه، بوونه « پاریزهر » یان و وایان لیهات سل له کریکاره عیراقی یه کان و کومه له کانیاں بکه نه وه و هر که دهره تیکیشیان بو بره خسایه، زوریان بو ده هیان، وهک پیشتر باسماں کرد.

هه چونیک بی مه سه له ی کریکاره بیانی یه کان، بووه یه کیک له هویه بنچینه بی یه کانی خه باتی کریکاران، به تاییه تی له کوتایی سالانی بیست دا. جا نه گه ر له وولات دا یاسایه کی کریکارانه بو ریخستن و پاریزگاری کردنی مافه کانیاں له گوپی بوایه، نه نه و مه سه له یه و نه مه سه له ی له و بابته، نه یان ده توانی گیروگرفتی کریکاران نه وهنده ئالوز بکن.

یاسای کریکاران له سایه ی

بیسته می داگیر کردن و نینتداب دا

هه لویست و بیانوی ئینگلیزه کان، به رامبه ر به یاسای کریکاران له عیراق دا، له ناوه روکی نه و راهورته دا که سالی ۱۹۲۶ پیشکه ش به « کومه لی گه لان » یان کرد، به وه لیک ده دایه وه گوایه:

«... هه ولدان بوچی به جی کردنی یاسایه کی ئالوزی کریکارانه له عیراق دا، وهک نه وهی که پیشکه وتنی شارستانیه تی و میژووی کریکاران له وولاته روژئاوایی یه کان سه پاندیان، کاریکی بی هووده یه. چونکه نه وهی نه مپو له عیراق دا له نه ستومانه و به کرده وهیش په پیره و ده کری نه وهیه، چه ند ماده یه کی یاسایی ساده و ئاسان دابنرین تاوه کو کریکار و جووتیاری عیراق له چاو چنوک یی خاوه ن کار و سه ره ک عه شره ته کان بهاریزرین...» (۹۹)

ئینگلیزه کانیش به دریزایی سالانی داگیر کردن و ماوه یه کی زوریش له سالانی نینتداب به کرده وه هر نه وه یان په پیره و ده کرد و لیپرسراوانی عیراقیش

سوور بوون له سه ره ئه وهی که عیراق وولاتیکی کشتوکالی به و پیوستی به یاسای کریکاران نی.یه.^(۱۹۷) له و قوناغه دا باشترین ههنگاوێک له م رووه وه نرابی، ئه وه بووه که چه ند برکه یه کی سه یروعه نتیکه ی یاسا و سپسته می عوسمانلی په یبه و دهکران که هه ندیکیان چاره که سه ده یه ک به ر له هه لگیرساندنێ جهنگی یه که م ده رچوو بوون.^(۱۹۷) ئه وان هیش بریتی بوون له وهی: ماوه ی کریکار نه درئ به بی ره زامه ندی ره سمی ئیش بکا.^(۱۹۸) و ناکوکی نیوان کریکارو خاوه ن پیشه بخریته به رده م دادگای تاییه تی بولیکولینه وه. هه روه ها دامه زراندنی نه قابه ی کریکاران و ریکخرایی کریکارانه ی به ته واوی قه دهغه کردبوو.

به لام نه ئینگلیزه کان و نه کاربه ده ستانی عیراق نه یان توانی تاسه ر گوئی له دانانی یاسای کریکاران بخه فینن. به تاییه تی چونکه مه سه له که گه یشته راده یه ک بووه یه کی که له داخوازی یه سه ره کی یه کانی بزوتنه وه ی کریکارانی عیراق و تیکرای هیزه نیشتمانی یه کانی پیشگیری یان ده کرد. له کو تایی سالانی بیست دا، کریکاران که وتنه خو له پیناوی یاسایه کی تاییه ت به کریکاران دا خه باتیان ده کرد، ئه مه ییش به قسه ی به لگه نامه ره سمی یه کان خو یان، کاریکی راسته وخوی کرد و ناچاری کردن له م رووه وه چه ند ههنگاوێک بنین.^(۱۹۹) ئه نجام حال گه یشته ئه وه ی کو مه له ی کریکاران و پیشه وه ران هه ریه که یان لای خو یه وه، مسووه ده یه کیان بو یاسای پیشنیازکرا و پیشکesh په رله مان و ئه نجومه تی وه زیران و چه ند وه زاره تیک کرد؛ وه ک «کو مه له ی سنعاتکاران»^(۲۰۰) و «کو مه له ی هاریکاری سه رتاشان»^(۲۰۱) کردیان. «مه ممه د سالح ئه لقه زاز» ی سه روکی «کو مه له ی سنعاتکاران» له روژی ۹۳۱/۲/۳۱ دا یاداشتیکێ دوورو دریزی پیشکesh به لیپرسراوان کرد و تیدا به ۱۹ به ند، له گرنگترینی ئه و گیروگرفتانه ده دوی که کریکارانی عیراق به ده ستیانه وه ده ینالاند. وه ک دیاری کردنی سه عاتی ئیشی روژ به هه شت سه عات و ئیشی شه و به شه ش سه عات «به ندی یه که م». هه روه ها له «به ندی دووه م و سی یه م» دا، داوا ده کا، کریکار مافی ئه وه ی هه بی مووچه ی روژانی مو له ت و جه ژنه ره سمی یه کان وه ر بگری. له «به ندی چواره م و پینجه م» دا، داوا ده کا گه ر کریکار له کاتی ئیش کردن دا که فته کار بوو، یان پیری زوری بو هینا، مافی ئه وه ی هه بی پاره ی بدریتی و خانه نشین بگری. له «به ندی شه شه م و حه وته م» دا، داوا ده کا ئیش بهی کردنی مندال و کریکاری بیانی قه دهغه بگری. له «به ندی هه شته م»، داوا ده کا مه شق به کریکاران بگری و له «به ندی نو هه م» دا، داوا ده کا «مافی کریکاران له چه وساندنه وه ی سه رمایه داران و سه ره ک کارگه و کو مپانیان کان به پاریزی،

ئەو ھەيش؛ يان بە دامەزراندنى بېرۆيەكى كرىكارانە دەبى، ياخود بە پىكھىنانى چەند لىژنە يەك، لە بابەتى لىژنەى دىسپلېن و ئەرکى تەماشاکردنى داواو شكاىەتى كرىكارانى ھى دەسپىردى . ماددەكانى تىرىش پەيوەندى يان ھەبووبە قەلاچۆكردنى نەخویندەوارى و تەندروستى و دىارى كوردنى رۆژانە و شتى لەو بابەتەو. (۲۰۳)

ھەر لەم ماوہ بە دا، ھۆيەكى دەرەكى ى ھاتە پىشەو ھە چ ئىنگلىزەكان و چ كار بە دەستانى عىراقى ناچار كرتا، رادەيەك بايەخ بە ياساى كرىكاران بەدەن . ئەو ھۆيەيش ئەو ھەبوو؛ عىراق بوو بە ئەندامى « كۆمەلى گەلان ، كە ماددەى » ۲۳ آ ، ى بەرنامەكەى دەقاودەق دەلى:

« دەبى ئەندامانى كۆمەلى گەلان ھەل و مەرجىكى مەوقانە بو ئىش ھى كوردنى پياوو ژن و مندال داين بكن، ئەمەيش تەنھا بە ھۆى ياساوە دەبى و بەس ..» (۲۰۳) لەولايشەو ھەبىرۆى كرىكارانى دەولەتان ، ى سەربە « كۆمەلى گەلان ، ھەر لە ناوہراستى سالانى بىستەو، بايەخىكى باشى دا بوو بەو ھى كە ئاخو عىراق بە سىفەتى ئەو ھى دەولەتیکە و لە ساىەى ئىنتىداب دا، تەچ رادەيەك ياساكانى رىكخراوہ كانى نىوان دەولەتان پەپرەو دەكا. لە ۲۵ ى مانگى ئاىارى سالى ۱۹۲۶ دا، مەندووبى سامى بە رىتانيا، سەبارەت بە و ياساىانەى « كۆنگرەى كارى دەولەتان ، لە كۆبوونەو ھەكانى سالانى ۱۹۱۹ - ۱۹۲۱ بىارى لەسەر دا بوون، يادداشتىكى ئاراستەى سەرەك و ھەزىران كرت و تىيدا دەپرسى ئاخو تا چ رادەيەك دەتوانرى « ھەندى لەو بىرپارانە بە تەواوى يان پاش دەستكارى كردينان چى بە جى بكرىن ..» بە تايبەتى ئەوانەى كە پەيوەندى يان بە ئىش ھى كوردنى مندالان و شەو كارى ئافرەتان و شتى لەو بابەتەو ھەيە. (۲۰۴) دام و دەزگاكانى ئىنتىداب لای خوياىانەو ھەو بوو بە كەمجار لە سالى ۱۹۲۶ دا و لەو راپۆرتەدا كە ناو بە ناو لەسەر چۆنيەتى بەرپىو ھەبىرەدى عىراق پىشكەش بە « كۆمەلى گەلان ، يان دەكرد، و ھەسپىكى گشتى ى بارى ژيان و گوزەرانى كرىكاران و ھەل و مەرجى ئىش كوردن لە وولات دا، دەكا: (۲۰۵)

بەلام نە ئىنگلىزەكان و نە كار بە دەستانى عىراق، پەروشى ئەم مەسەلەيە نەبوون. ئەو ھەتا لە رۆژى ۵ ى حوزەيرانى سالى ۱۹۲۶ دا، و ھەزارەتى ناوخو و ھەلامى يادداشتەكەى « مەندووبى سامى » بەم جۆرە دەداتەو ھەو دەلى:

« .. كرىكارانى عىراق ئەو قەبارە رىك و پىكەيان نى، تانەو رىككە و تئامانەى لە بارەيانەو ھەمۆر دەكرىن جى بە جى يان بكن. لە بەر ئەو بە

پیوستی نازانین له م رووه وه هیچ هه نکاوێک بنین...»^(۲۰۶)

هه لویستی به کرده وه ی لیپرسراوانیش ئه و حه قیقه ته باشتر ده چه سپینی بوچی « فایلی کرێکاران له وه زاره تی ناوخودا، له داوی ۵ ی حوزهیرانی ۱۹۲۶ وه تا سه ره تای سالی ۱۹۲۹ هیچ شتیکی سه باره ت به مه سه له ی کرێکاران تیدا نی به...»، وه ک به لگه نامه یه کی ره سمی ی ئه و سه رده مه، ده قاوده ق باسی ده کا.^(۲۰۷)

پاش سی سال گوی خه فاندن، ده بینین حکومه تی عیراق له نا کاو مه سه له ی کرێکارانی بیر ده که وینه وه، به لام نه ک له به ر خاتری چاوی ئه وان به لکو به هو ی نه وه ی خه ریک بوو، ببینه ئه نداسی « کو مه له ی گه لان ». له ۱۲ ی شوپاتی ۱۹۲۹ دا، سه کرتاریه تی نه نجومه نی وه زیران یادداشتیکی بو وه زاره تی ناوخو دارایی و نه شغال و هاتوچو ناردو تیدا ده ست بو نووسراوه که ی ۵ ی حوزهیرانی ۱۹۲۶ درێژ ده کا و رای سه ره ک وه زیرانی شی ده خاته پال و ده لی:

«... پیوسته حکومه تی عیراق، وه ک هه موو حکومه تانی تر به ته نگ ریکهستن و چاودیری کردنی هه ل و مه رچی ئیش کردنه وه بی. به لام له به ر نه وه ی هیشتا کاتی نه وه نه هاتووه، دایه ره یه کی تایبه تی بوچی به چی کردنی ئه م ئه رکه پێک بهینری، پێشنیاز ده کا له ئیستاوه ئه رکی چاودیری کردنی هه ل و مه رچی گشتی ی ئیش کردن له عیراق دا، بخریته ئه ستوی یه کی له وه زاره ته کان...»^(۲۰۸)

به هو ی نه وه هیشه وه که لیپرسراوان به باشی نه یان ده پروانی یه کرێکاران، ئه م مه سه له یه که وه ته گیزاوی روتین و بگه ره و به رده ی نیوان دام و ده زگا ره سمی یه کانه وه. وه زاره تی ناوخو به و جو ره وه لامی دایه وه گوایه وه زاره تی نه شغال و هاتوچو « ئه و دایه ره یه یه که ده بی ئه و ئه رکه ی پی بسپیدری ». وه زاره تی نه شغال و هاتوچویش، وه لام ده داته وه ده لی: چی به چی کردنی ریکه و تنامه ی نیوان ده وله تان به سه ر کرێکاران دا کاریکی « ئیجگار گرانه »، له به ر نه وه پێشنیاز ده کا، دایه ره یه ک یاخود وه زاره تیکی سه ره به خو دا به زری و ئه م ئه رکه ی بخریته ئه ستو. پاشان وه زاره تی دارایی داوی وینه یه کی ئه و ریکه و تنامه یه ده کا، تا وه کو لی ی بکو لینه وه.

پاش نه وه ی « چه ند مانگیک ئه م مه سه له یه خه وت » وه ک به لگه نامه یه کی ره سمی ی ووتوویه^(۲۰۹)، روژی ۲ / ۱۱ / ۱۹۲۹ وه زاره تی ناوخو به وه قایل بوو که به رپوه به رایه تی شاره وانی یه کان و نه و دایه رانه ی سه ره به ئه ون « چاودیری هه ل و مه رچی ئیش کردن له عیراق دا » بکه ن. به لام به رپوه به رایه تی ناوبرا وه ده سه ته وسان تر بوو، بتوانی ئه م ئه رکه به چی بهینری و سه ر ژمیرو زانیاری ته وا وه

بارهی کریکاران و مه رچی ئیش بی کردنیانه وه پیشکەش بکا؛ بویه له مانگی تشرینی دووهمی سالی ۱۹۳۰ دا هه لوه شینرایه وه،^(۳۱) نه گه رچی « هه همیشه کریکاران ناره زایی یان دهرده بیری وه ندی له کومه له کانیان به رده وام له روژنامه کانی ناو خودا شکایه تیان ده کرد..»، وهك سه رچاوه لیپرسراوه کان خویان، دانی پیا دهنین.^(۳۲) ده لئین سه ره رای نه مانه یش مه سه له ی چاودیری کردنی هه ل و مه رچی ئیش کردن به ته واوی پشت گوی خرا.

له بهر نه وه بیه ی دواپی و « به هوی نه وه ی که لیژنه ی هه همیشه بی ئینتدابی سه ره به کومه له ی که لان بایه خیکی زوری به مه سه له ی کریکارانی عیراق ده دا » وله نه نجامی نه وه یش دا که هه ندیک لایه نی سیاسی له ژیر کارتیکردنی نه م دوو هویه دا که وتنه خو، رژیم ناچار بوو هه لویستی خوی سه باره ت به مه سه له ی کریکاران ورده ورده بگوری. نه وه بوو، له مانگی کانوونی یه که می سالی ۱۹۳۱ دا نوینه ری « دلیم » که « دکتور فایه ق شاکر » بوو، پروژه یه کی پیشکەش په رله مان کرد تا وه کو بکریته بناغه ی یاسایه کی سه ره به خوی کریکاران له وولات دا. پروژه ی ناوبراو، به نو خالی سه ره کی ی نه م مه سه لانه ی دیاری کردووه و ری و شوینی بو داناون.

- ۱ - دیاری کردنی سه عاتی ئیش کردن.
 - ۲ - کری ی روژانی جه ژن و نه و روژانه بدریته کریکاره هه همیشه بی یه کان که کارگه و دام و ده زگاکان به ره شمی ی له کار ده که ون.
 - ۳ - کریکاران له زولم و سته می سه رمایه داران به پاریزین.
 - ۴ - مافی کریکاران له کاتی نه خوشی دا بچه سپینری و به ته نگ چاره سه ر کردنیانه وه بن.
 - ۵ - زامنی ته واوه تی ی نه و کریکاره هه همیشه بی یانه بکری که له ئیش دهرده کرین.
 - ۶ - گه ر کریکار له کاتی ئیش کردن دا که فته کار بوو، چه رده یه ک پاره ی له بریتی بدریتی.
 - ۷ - نه و کریکارانه ی ساوه یه کی زور لای کومپانیاکان ئیش ده که نو پاشان توانای ئیش کردنیان نامینی، مووچه ی خانه نشینی یان بدریتی.
 - ۸ - ساوه نه دری ئیش به مند الان بکری.
 - ۹ - ده بی کومپانیاکان له و ئیشانه دا که روله کانی عیراق تیدا شاره زان، نه وان دایمه زینن.^(۳۳)
- کریکاران و لایه نه سیاسی یه کانی وولات به پیری نه م پروژه یه وه چوون و

خوشحالی خویان دهربری و پاشان په رله مان بریاری له سهر داو له کوپونه وهی
 روژی ۱۱ ی کانوونی په که م دا، رایسپارد لایه چه په کی یاسایی « له باره ی مافی
 کریکارانه وه » دابنری. دواي نه وه له روژی ۱۹ ی نایاری ۱۹۳۱ دا نه نجومه نی
 وه زیران بریاری دا لیژنه په که به سه روکایه تی وه زیری ناوخو « موزاحیم
 نه لپاچه چی ، و نه ند امیتی ی به پیوه به ری گشتی ی مه عاریف « ره شید نه لخواجه
 ، نوینه ری وه زاره تی مه عاریف و سه روکی دیوانی نووسینه وه ی یاسا و نوینه ری
 وه زاره تی داد « نه سهرت نه لفارسی ، و دکتور « ب. ه. یکز ، ی نوینه ری وه زاره تی
 ته ندروستی ی له گه ل حاکمیی به ریتانیایی دا به سیفته تی راویژکاری یاسایی ،
 پیک بهینری به مرجیک « مه محمود نه حمه د ، ی سکرتری شاره وانی په کان
 نیش و کاری سکرتری ته و لیژنه په راپه رینی که بولیکولینه وه ی ریکه و تنامه و
 لایه چه کانی دهوله تان دروست بووه و په یوه ندی یان به مه سه له ی کریکارانه وه
 هه یه و ناخوتا چ راده په که ده توانری له عیراق دا چی به چی بگری. نه نجومه نی
 وه زیران مافی نه وهیشی دا به لیژنه ی ناوبرا که په کی یان دوو که س له نه ندامانی
 ینیریت سهر له « بیرویی کریکانی دهوله تان ، بدن له « ژنیف » .^(۳۱۳)

لیژنه که له ۳۰ لایه چه ی یاسایی و ۳۹ راسپارده ی کولیی وه که « بیرویی
 کریکارانی دهوله تان ، بریاری له سهر دابوون . به هه موو توانایشی په وه هه ولی دا
 په لپ و بیانوی و بدوزیته وه تاوه کو یاسایه کی تایبه تی بو کریکاران دهرنه کری
 یان ماوه نه دا نه و لایه چه دهوله تی یانه ی نووسراون له عیراق دا چی چی بگرین .
 له بهر نه وه شتیکی سروشتی و چاوه پروان کراو بوو که لیژنه که^(۳۱۴) بگاته نه و بو
 چوونه ی که « له حالی حازردا ، زور به که می ی نه بی ... توانای چی به چی کردنی ،
 ناوه روکی نه و لایه چه و راسپاردانه له عیراق دا نی په .. سنووریش بوو له سهر
 نه وه ی که چه ندین دهوله تی نه ندام له - کومه لی که لان - دا به شداری هه موو نه و
 ریکه و تنامانه ی - بیرویی کریکارانی دهوله تان - نه بوون و ته نها له چه ند
 ریکه و تنامه په که دا هاو په شی یان کرد دووه و به س.^(۳۱۵)

له م کاته دا « چه عفر نه لعه سکه ری » که وه زیری مغه وه زی عیراق بووله
 له ندن ، که یشته « ژنیف » و په یوه ندی به لیپرسراوانی - بیرویی کریکارانی
 دهوله تان - ه وه کرد . بیرویی ناوبرا ویش رایسپارد که لای که م ده بی عیراق به م
 لایه خانه ی خواره وه قایل بیی .

۱ - یاسای دیاری کردنی سه عاتی نیش کردن و ریکخستنی نیشی مندال و
 نافرته تان .

۲ - یاسای پاریزکاری کردنی ته ندروستی کریکاران .

۲ - یاسای - تعویض - ی کریکاران، که له کاتی نیش دا کاره ساتی قه زاو قه ده ریان لی روو ده دا.

۴ - یاسای پیکه وه نانی نیقابه ی کریکاران و پیکهینانی ریکخراوی شه وتو له ناکوکی به کبان بکولیتته وه و به لایه کیان دا بخا.

۵ - یاسای نیش پی کردنی کریکاران و پاراستنی مووچه.

۶ - یاسای هاندانی دروست کردنی کومه لی کشت و کالی.

سه ره پای شه وه ی که وولات به شه ندازه یه کی له راده به دهر پیویستی به م یاسایانه هه بوو، تاوه کو کارویاری نیش کردن و کریکاران یان پی ریک بخا، که چی شه وه زیره سوور بوو له سه ره شه وه ی: «عیراق له حالی جازرداو به ره له وه ی بچیتته کومه لی که لانه وه و بیته شه ندانی لیزنه ی کریکارانی ده وله تان هیچ ریککه و تنامه مه یه ک مور ناکا و به پیویستی نازانی» و «شه کاته یی چوو ه ناو کومه لی که لانه وه، هه ره شه وه نده ی له سه ره به هه ندیکان قابل بی و هیچی تر». دیاره مه رامیشی هه ره شه وه بوو «شه کو سپه لابیچی»^(۳۱۶) که ریکای له عیراق کرتیوو بچیتته کومه لی که لانه وه. له به ره شه وه شتیکی سه یر نه بوو که «جه عفر شه له سه که ری» نه ی توانی چیتز له «ژنیف» چاوه پروان بکا، تاوه کو ناگاداری «پیشنیازه کانی بیروی کریکاران» بی، شه وه بوو به هوی نزم بوونه وه ی نرخی «پاوه ن» ه وه به په له که رایه وه بو «له نده ن»^(۳۱۷) به لام داوه تی سه روکی «بیروی کریکارانی ده وله تان» ی کرد، سه ره له عیراق بدا، به تاییه تی چونکه بیروی ناوبراو خوی نه ده کرد به خاوه نی مه سه له ی کریکارانی عیراق و به پیری ه وه نه ده چوو.

به و جوړه دانانی یاسای کارو کریکاران هه ره له ناو چوار دیواری شه نجومه ن و وه زاره ته کان دا، له نیوان روتین و ده ستاوده ست پیکردن دا ده خولایه وه، بی شه وه ی بگانه شه نجامیکی هه ست پیکراو. شه مه له کاتیکدا که حکومه ت گفتی دابوو سالی ۱۹۳۲ له دانانی یاسای کریکاران بیته وه.^(۳۱۸) به لام هه نگاهی هه ره کرنکی حکومه ت له گه ل سه ره به خوئی وولات دا، له م باره یه وه شه وه بوو دوو ماده ی خسته ناو «یاسای به ریوه به ردنی شاره وانی یه کان» ه وه که سالی ۱۹۳۱ ده ری کرد. شه م دوو ماده یه ییش په یوه ندی یان به کریکاران و سنعاتکارانه وه هه بوو:

«ماده ی ۵۵ - وه زیری ناو خوبوی هه یه به پی ی شه م ماده یه ری و شوین بو چاودیری کردن و پشکنینی هه ل و مرچی نیش کردن و خوش گوزهرانی ی کریکاران له رووی کومه لایه تی یه وه دابنی...»

« ماده‌ی ۵۸ - چۆنیه‌تی پیکهینیانی نیقابه‌ی پیشه‌وه‌ران و کاسبکاران و سنعا تکاران - دیاره کریکاران نا. ک. م. - ، به ستراوه به یاسایه‌کی سه‌ریه‌خووه. »^(۳۱۸)

بئی گومان ناوه‌روکی ئەم دوو ماده‌یه هیچی له واقعیی ژبانی ناله‌باری کریکاران نه‌گوژی و هه‌رده‌بوونه‌م هه‌لوئسته سه‌لیی‌یه‌ی حکومت به‌رامبه‌ربه دانانی یاسایه‌کی تاییه‌ت به کریکارانه‌وه نه‌وه‌نده‌ی تر کریکاران بو‌ووژینی. ئەم‌هیش به‌روونی له ناوه‌روکی ئەو یاددا شتانه‌دا هه‌رده‌که‌ون که کۆمه‌له‌ی کریکاران و پیشه‌وه‌ران له کۆتایی سالانی بیست‌دا، ئاراسته‌ی لیبرسراوانپان کردوه. له‌و یادداشته‌دا که « محهمه‌د سالح ئەلقه‌زان » به‌ناوی « کۆمه‌له‌ی کریکارانی میکانیک » ه‌وه، پیشکەش به‌ئەنجومه‌نی وه‌زیران و په‌رله‌مان و چه‌ند وه‌زاره‌تیکی کردوه، ده‌لی:

« .. کۆمه‌لانی کریکاران و سنعاتکاران وه‌پس بوون ئەوه‌نده‌یان داوا له حکومته‌یه‌ک له‌ دوا‌ی یه‌که‌کانی عیراق کرد یاسایه‌ک دا‌بنی و په‌رژه‌وه‌ندی کریکارانی عیراق له‌ چنگ تو‌خانی کۆمپانیاکان و سه‌رمایه‌ داران به‌اریزی .. ئەوه‌ ویژدان‌نی‌یه‌ حکومت کۆمپانیاکان به‌اریزی و ده‌ستبه‌رداری کریکاران بئی به‌و چه‌شنه‌ بمینه‌وه، بئی ئەوه‌ی یاسایه‌ک هه‌بئی له‌ زۆلم و سته‌م بیان به‌اریزی .. »^(۳۲۰)

ئا به‌و جو‌ره کریکاره عیراقی‌یه‌کان به‌ دریزی سالانی داگیرکردن و ئینتیدابی به‌ریتانی، له‌ یاسای کریکاران بئی به‌ش کران، به‌م‌هیش ئەوه‌نده‌ی‌تر گیروگفتی کارو کریکاران ئالۆز بوو، به‌ راده‌یه‌ک له‌و قوناغه‌دا بووه‌ داينه‌موی بزوتنه‌وه‌ی تیکرای کریکاران له‌ وولات دا.

سه‌رچاوه‌ و په‌راویزه‌کانی به‌شی سێ‌یه‌م

* مه‌به‌ست په‌ره‌سه‌ندنی بزوتنه‌وه‌ی کریکارانه له‌ ناوچه‌رگه‌ی دمو‌لته سه‌رمایه‌دارمکان و تیز بوونی نلکوکی نیوان چینی بو‌رزواو په‌رولیناریی ئەو ولاته‌یه‌که به‌ هوی له‌ده‌ست چوونی وولاتنی ژیر ده‌سته‌وه‌ دوو چاری ته‌نگو چه‌له‌مه‌ی ئه‌وووری دهمین. - وه‌رگێڕ-

۱ - مه‌به‌ستمان له‌ سه‌رکه‌وتنی یه‌که‌م شو‌رشی سۆشیالیستی‌یه‌ له‌ روسیادا، هه‌روه‌ها شو‌رشه‌کانی چینی بو‌رزوا که هه‌ندیکیان بوونه هوی دامه‌زراندنی سیسته‌می نه‌تسه‌ومی ، و هه‌له‌ تورکیادا

رووى دا ، و هيج نهى له سه رتادا هه لويستى نژ به ئيمپرياليزمى جيهاى و ئيمپرياليزمى به ريتاليزمى يان هه بوو .

٢ - بروانه : A. L. Haldane, the Insurrection Mesopotamia 1920, London, 1922, P. 108.

٣ - المركز الوطنى للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكى. رقم الملف: ص/ ١٠ موضوع الملف: السكك ، ١٩٢٩ - ١٩٣١ ، « ئه و راپورته تايهه تى يه كه ميرى بو ئه و مه بهسته ئامدهى كردوه .

٤ - المركز الوطنى للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكى. رقم الملف: ص/ ١٠ موضوع الملف السكك ١٩٢٦ .

٥ - هه ر ئه و هويهيش پالى پيوه نان، ريكاى هه ولىز - رهواندوز - رايت، رايكيشن. له مه ر ئه و وتوويزانهيش كه سه باره ت به رايكيشنى ريكاى ئه سنى نيوان مووسلو به غدا كرا و دهياغيوست له ريكاى كبرى - كهركوك - هه ولىزمه هه نه نجامى بدن، بروانه :

A. T. Wilson, Mesopotamia 1917 — 1920. P. 19.

٦ - ئه و رۆزگار هه ئازمه ريلجاني سه روو به دهست دوزمناني شوپشى ئه كتوبه رموه بوو. جا بو ئه و هى ئينكليز كه كان خويان بو ئه م مه بهسته ته رخان بكه ن له شكريكى كه و ره يان به سه ركردا به تى ژمه رال د نستر فيل ، ره وانهى ئه و مه له بنده كرد .

٧ - بروانه : G. Napier. the road from Baghdad to Balu (the Geographical Journal) London. vol. L III, No 1 January 1919

٨ - المركز الوطنى للوثائق. 1924. File No. 45/36. Railway —

٩ - هه ر ئه و سه رچاومه .

١٠ - ئه و زانبارى به بنچينه يى يانهى له مه ر ريكاى ئه سن نووسراونه تموه، له راپورته كهى ژمه رال د هامند ، و ئه و راپورته تايهه تى يه وه، وهركيروان كه ليژنه يه كى سه ر به ميرى ئامدهى كردبوو . « بو زياتر تى كه يشن بروانه : المركز الوطنى للوثائق. الوحدة الوثائقية: البلاط الملكى. رقم الملف. ص/ ١٠ موضوع الملف: السكك ١٩٢٩ - ١٩٣١ .

١١ - بروانه : بهى دووه مى ئه م كتبه .

المركز الوطنى للوثائق. البلاط الملكى. رقم الملف: ص/ ١٠ موضوع الملف: السكك .

١٢ - ١٩٢٦ « راپورته كهى ژمه رال هامند ، .

١٣ - Iraq Railways. Administration Report for the year 1924 — 1925 Baghdad 1925. P. 18.

١٤ - (Report by His Britannic Majesty's to the council of the League of Nations on the administration of Iraq for the year 1926) London, 1927, P. 29.

١٥ - (Special report by His Majesty's, Government in th United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the progress of Iraq during the period 1920 - 1931) London, 1931. P. 246.

١٦ - (The Iraq Directory, general and Commercial Directory of Iraq 1936). Baghdad, 1936. P. 288.

١٧ - (Barrak port. Administration Report of the financial year 1925 — 1926) Baghdad Administration Report of the financial year 1926 — 1926) Baghdad 1927. P. 37.

١٨ - Report on the administration of Iraq for the year 1926.) P. 29. (Report by His Majesty's Government in the United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland to the Council of the League of Nations on the administration of Iraq for the year 1913 London 1931. P.P. 64 .

١٩ - له شوینیکی تردا باسی نه وه ده کهین ئهم مه سه له یه تا چه ند کاری له بز و وتنه وه ی کرێکاری عیراق کردووه.

٢٠ - بو زیاترتی که یشتن بر وانه: کتیبه که ی نا . م . هاملتن که نه دنا زیارو سه ره پرشتی که ری نه وریکیه بوو . A. M. Hamilton, Flood through Kurdistan. London 1937. P. 68.

٢١ - بر وانه روژنامه ی: «نداء الشعب» بغداد. ٤ تشرین الثانی ١٩٣٠.

٢٢ - بر وانه: Report on the administration of Iraq for the year 1931 P. 68.

٢٣ - Special Report of the progress of Iraq during the Period 1920 — 1931. P. 139.

٢٤ - Report on the administration of Iraq for the year 1926. PP: 105 — 106.

٢٥ - المرکز الوطنی للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/٢/٣. موضوع الملف: شركة النفط التركية ١٩٢٦.

Report on the administration of Iraq for the year 1926. B. alwadran, The Middle East, Oil and the Great Powers, New York 1965. P. 78. The Iraq Directory, 1936. P. 522.

E. A. Kinch, Social effects of the oil industry in Iraq. P. 194. The Iraq Directory 1936. P. 522. — ٢٦

Report on the administration of Iraq for the year 1926 P. 29. — ٢٧

ههروهه ها. «الدكتور محمد سلمان حسن ، سرچلوه ی پیشوو. ل. ٢٩٠.

٢٨ - دهستی به زیوه به ری ئهم کو مپانیان به بریتی یوون له «حمدی نه لپلچه چی ، و «نه جیب نه لئه سفهر ، و «سابت عه بدولنوو ، بر وانه: المرکز الوطنی للوثائق. الوحدة الوثائقية: البلاط الملكي. رقم الملف: ص/٢/٣. موضوع الملف: شركة النفط التركية ١٩٢٢.

٢٩ - هه ره ئه و فیلله ی پیشوو.

٣٠ - ئهمه جگه له و سه رمایه دارانه ی زوو که به یوه ندی یان به کو مپانیان یان به کانه وه هه بوو.

٣١ - نووسه ری واهه یه ساتی ١٩٢٩ که یاسای پشتگیری کرینی پیشه سازی نیشتمانی ی نیدا ده رچوو، به میژوو ی نه شو و نملکرینی پیشه سازی نو ی عیراق داده نی. به نموونه: بر وانه: «الدكتور نوری خليل البرازی، الصناعة ومشاريع التصنيع في العراق. القاهرة. ١٩٦٧، ل ٢٨ - ٢٩.

٣٢ - بو زیاتر شماره زابوونی ئهم کارگانه بر وانه:

Report on the administration of Iraq for the year 1926. P. 29

Report on the administration of Iraq for the year 1931.

P. 68. K. M. Langley, op. cit., PP. 37, 46 — 48. 57 — 59.

«العراق، ٣٠ حزیران و ١٠ تموز ١٩٢٨: «الاستقلال»، ١٧ تشرین الثانی ١٩٣١، «الدلیل العیراقی الرسمي لسنة ١٩٣٦»، بغداد ١٩٣٦، ص ٧٩٠ - ٧٩٨. سعید عبود السمرانی. الانماء الصناعي وقواعده الاساسية في العراق. بغداد ١٩٦٠. ل: ٢٦، ٣٢ - ٣٣، ٤٧.

٣٣ - سه ره ژمیریکی وردی کرێکاری کوو ره خشتمان لانی به که ژماره ی راسته قینه یانمان له و قوناغه دا بو ده ست نیشان بکا. به لام ده توانین به به راورد کرین له ته ک سالانی دوا یی دا پیوانه یه کیان بو دابنن. له سالانی جهنگی دوومی جیهانی دا ژماره ی کارگه ی خشت دروست کرین به ته نها له نلو به غدا دا ١١ کارگه بوون و ژماره ی کرێکاره کلنیان سی هه زار که س زیاتر بوو. بر وانه: «الدكتور محمد سلمان حسن ، سرچلوه ی پیشوو. ل: ٣٠٥.

٣٤ - له بهر نه وه ی جموجوئی سیاسی و فیکری که وته نلو هه موو ریزه کانی که لی عیراقه وه، له دوا ی کوتایی هاتنی جهنگ یه ک له دوا ی یه ک چاپخانه ی نو ی ده هینترایه وولاته وه. بویه ژماره یان به خیرایی زیادی کرد. هه ندیکیان بو یه که مجار له شاری «که رکوک»، و «سه یمانی»، و «عه ماره»، و هی تریشدا دامه زرا. بو زیاترتی که یشتن، بر وانه: «شهاب احمد الحمید. تاریخ الطباعة في العراق، مطابع القطاع الخاص: ١٨٣٠ - ١٩٧٥. الجزء الاول، بغداد. ١٩٧٦: «العراق، ٢ آب ١٩٢٢.

- ٣٥ - العراق ، ٢٨ تموز ١٩٢٢ .
- ٣٦ - بېروانه : د الدكتور محمد سلمان حسن ، سه رچاوه ی پېشوو . ل ٢٨٩ .
- ٣٧ - روژنامه ی ، الدليل ، بغداد ٢٦ مايس ١٩٢٩ .
- ٣٨ - Special Report P. 247 .
- ٣٩ - المركز الوطنى للوثائق . الوحدة الوثائقية . البلاط الملكى . رقم الملفة : ص/٣/٥ . موضوع الملفة : العمال ومایعلق بهم . (١٩٣٢/١٢/١٧ - ٣٢/١/٧) .
- ٤٠ - بېروانه : Ghassan R. Athiyah, Iraq 1908 — 1921. Political Study, Beirut, 1973. P.226 .
- ٤١ - Iraq Railways. administration Report for the year 1924 — 1925. P. 16. (League of Nation Frontier between Turkey and Iraq. P.5. Report on the administration of Iraq for the year 1926. P. 29
- ٤٢ - G. Morias, The Hashemite Kings, London 1969 P. 57 .
- ٤٣ - له سابه ی په یوه ندى بهرهمهیناننى نوئى سهرمايه دارى دا، کارى پېشه یى رووه و لوناغیكى بالآتر که شه ده کا پى دهوترى بهرهمى مانيفلکتورهمى . ئەم چه شنه بهرهمهیناننه له جاران زیاتر پشت به دابهش کردنى کار و کارى کرئى کرته ده بهستى و خوى له خویدا ههنگاونیکى کرنگه رووه بهرهمهیناننى پېشه سازى نوئى .
- ٤٤ - بو زیاتر تى که یشتن بېروانه : د الدكتور محمد سلمان حسن ، سه رچاوه ی پېشوو ل ٢٨٢ - ٢٨٣ هه روه ها : Special Report P. 247 .
- ٤٥ - به نموونه بېروانه : د مفصل جغرافیه العراق - طه الهاشمى - بغداد ١٩٣٩ ، ل ٤٠٢ .
- ٤٦ - له نوه راستى سده ی نوزده هم دا والى موصل ٨٠ توبى له ژیر دهست دا بوو ، زوریه یان له رهواندوز دروست کرابوون . ئیشتایش نمونه ی ئەو توپانه له موزمخانه ی سوپایى به غدادا دانراون و دریزى یه کیکیان ٣ مەترو ٢٣ سانتیمه تره .
- ٤٧ - د انور المائى . الاكراد فی بهدینان . موصل ١٩٦٠ ، ل ٣
- ٤٨ - Mark Sykes The caliphs Last heritage, A short history of the Turkish Empire, London 1915. P. 344 .
- C. G. Edmonds. Kurds, Turks and Arabs, Politics, travel and research in north Eastern Iraq 1919 — 1926. London, 1957. P. 80.
- ٤٩ - بو زیاتر تى که یشتن بېروانه : د الدكتور محمد سلمان حسن ، سه رچاوه ی پېشوو ل ٣٤٣ - ٣٤٧ K. M. Langely, op. cit., P. 23.
- K. M. Langely, op. . .**
- ٥١ - دهلى نه زوجه که له روژنامه ی «العالم العربى» ی روژى ٩ ی تشرینى دوهمى ساتى ١٩٣٢ دا بلاو کراو مته وه .
- ٥٢ - بېروانه : محاضر مجلس النواب لسنة ٩٢٨ واعتیادى بغداد ١٩٢٨ ل : ١٨٩ - ١٩١ .
- ٥٣ - له وه دهقه دا که دکتور وه رى کرتو وه ، هه نه یه کى زمانه وانى ئیدایه ، راستى کردو مته وه .
- ٥٤ - د العالم العربى ، ٩ تشرین الثانی ١٩٣٢ .
- ٥٥ - بېروانه : المركز الوطنى للوثائق : الوحدة الوثائقية : البلاط الملكى : رقم الملفة : ص/٥/٣ موضوع الملفة : العمال ومایعلق بهم (١٩٣٢/١٢/١٧ - ٩٣٢/١/٧) تایید مطالب عمال احذیه الموصل . د العالم العربى ، ٢٥ تشرین الثانی ١٩٣٢ .
- ٥٦ - وهك شتومه کى چنراو . بېروانه : K. M. Langely, OP. cit., P.23 .
- ٥٧ - بېروانه : جريدة : نداء الشعب ، بغداد . ١٥ کلون الاول ١٩٣٠ .
- ٥٨ - د جريدة نداء الشعب ، ٢٩ کلون الاول ١٩٣٠ .
- ٥٩ - له روژنامه ی «العراق» ی روژى ٩ بارتى ١٩٣١ هوه ، وهرگير اووه .

- ٦٠ - بروانه: المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: د/١٤ موضوع الملف: الأحزاب السياسية.
- ٦١ - بروانه: د العالم العربي ، ١٧ شباط ١٩٢٧. جريدة د الرصافة ، بغداد ٢ حزيران ١٩٣٠: «نداء الشعب ، ٧ تشرين الثاني و ١٥ و ٢٢ كانون الأول ١٩٣٠ و ٥، كانون الثاني ١٩٣١: «الاستقلال ، ١٧ تشرين الثاني ١٩٣١. ثم ملناه و جهند رؤسنا و كوفا رينكي ترى ثم رؤسنا»
- ٦٢ - دهقى ثم و سى ماسديه له د العالم العربي ، ى رؤى ٢ ى تشرينى يه كهمى ١٩٢٩ دا بلاكر او نه ته وه .
- ٦٣ - بروانه: هاشم جواد. مقدمة في كيان العراق الاجتماعى بغداد. ١٩٤٦ ، ل ٦٧ .
- ٦٤ - هر ثم و سه رچلوه ل ٧٠ .
- ٦٥ - له شوي نيكى ترى ثم به شهدا به دري زى لهم بسه دمويين .
- ٦٦ - بروانه: (Report on administration of Iraq for the year 1926.) P. 28.
- ٦٧ - بروانه: د العالم العربي ، ٢٨ تشرين الأول ١٩٣٢ .
- ٦٨ - المركز الوطني للوثائق. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/٣/٥، موضوع الملف: العمال وميتعلق بهم Report on the administration of Iraq for year 1931. P. 28. (١٩٣٢/١٧-١٩٣٢/١٧)
- ٦٩ - بروانه: د رزوق شمس. مشكلة العمال في العالم و في العراق. بغداد ١٩٣٦ ، ل ١٩٤ .
- ٧٠ - روبيه يه ك دمكاته ٧٥ فلوس .
- ٧١ - Report on the administration of Iraq for the year 1926. P. 28. -
- ٧٢ - المركز الوطني للوثائق. File No. 164/24. Labour 1919 .
- ٧٣ - Report on the administration of Iraq for the year 1926 P. 28. -
- ٧٤ - بروانه: المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/٣/٥، موضوع الملف: العمال وميتعلق بهم (١٩٣٢/١٧-١٧-١٢-١٩٣٢) .
- ٧٥ - Report on the administration of Iraq for the year 1926 P. 28. -
- ٧٦ - Report on the administration of Iraq for the year 1931 P. 865. -
- ٧٧ - د رزوق شمس. مشكلة العمال في العالم و في العراق ، ل ١٩٤ .
- ٧٨ - Special Report. P. 247. -
- ٧٩ - المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/٣/٥، موضوع الملف: العمال وميتعلق بهم. (١٩٣٢/١٧-١٢-١٩٣٢) .
- ٨٠ - بو زينترتى كهيشتن، بروانه: المركز الوطني للوثائق. هر ثم و فيله ى بيتشو و. هر وه ها . د العراق ، ٣ تموز ١٩٢٢. هر وه ها . Report on the administration. of Iraq for the year 1926., P. 28. Special Report PP. 246 — 247.
- ٨١ - بروانه: المركز الوطني للوثائق. File No. 18/11. 1921 .
- ٨٢ - «نداء الشعب ، ٤ تشرين الثاني ١٩٣٠ .
- ٨٣ - د العراق ، ٣ آذار ١٩٣١ .
- (به تموونه: له جوز ميراني ١٩٣١ دا ، پتر له دوو هزار بهند له مووسل له دمروموى بهنديخان دا به رؤانه ى ٤ - ٦ ثنه نيشيان بين دمكرا . هر لهو ملوميه دا ژملرى ثم بهندانى له د حيلله ، به خورابى نيشيان بين دمكرين كهيشته ٣٢٤٥ و له دكووت ، كهيشته ١٠٨٧ و له د به خدا ، ١٠٧٠ و له د بالقووبه ، ٦٠٥ و له د كركوك ، ٢٤٠ و له د عماره ، ٣٥ كس) بروانه: «صدى العهد: ١٧ تموز ١٩٣١» .
- ٨٤ - «نداء الشعب ، ٤ تشرين الثاني ١٩٣٠ . د العراق ، ٣ آذار ١٩٣١ .
- ٨٥ - Basrah Times. 29 V. 1921. -

- ٨٦ - د العراق ، ٣٠ آذار ١٩٣١ .
- ٨٧ - د نداء الشعب ، ٤ تشرين الثاني ١٩٣٠ . (بهرملآ كردنى هه نديك لهو بهندانه هيج له والبيع نلگۆرى .)
- ٨٨ - بو خۆشبهختى ئه و بهر ئوه بهر هه ، له سه رانسهرى شارمكنى عيراق دا به نديكى زۆر هه بوو ، له سه رمقائى ساى ١٩٢٤ دا به تهنها له به نديخانهاى د به غدا ، دا ٨٠٠ كس زيانتري قيدأ بوو .) به روانه : د العراق ، ٧ شباط ١٩٢٤ .
- ٨٩ - دمقى رابورته كه له : المركز الوطنى للوثائق . File No. 19/11, 1931.
- ٩٠ - به روانه : المركز الوطنى للوثائق . هه ر ئه و فليهاى پيشوو .
- ٩١ - به روانه : المركز الوطنى للوثائق . هه ر ئه و فليهاى پيشوو . هه روه ها . د العراق ، ٢١
- ٩٢ - Basrah Times. 29 V.1921.
- ٩٣ - بو زيانتري كه يشتن ، به روانه : المركز الوطنى للوثائق . File No. 19/11, 1. 1923. File No. 57/19 - 9 - 1. 1921.
- ٩٤ - به روانه : المركز الوطنى للوثائق . File No. 57/19 - 9 - 1, 1923.
- ٩٥ - به روانه : د العراق تشرين الاول ١٩٢٢ .
- ٩٦ - به روانه : د الدكتور محمد سلمان حسن ، سه رچاوه ي پيشوو ل ٣٠٤ .
- ٩٧ - د العراق ، ٢١ حزيران ١٩٢٢ .
- ٩٨ - د العالم العربى ، ١٣ تشرين الثاني ١٩٣٠ .
- ٩٩ - ئه و ژمارانه ، له سه ر زميرى رسمى به ريتانيا و مريكا راون . بو زيانتري كه يشتن ، به روانه : Report on the administration of Iraq for the year 1926. PP. 29 - 30. Special Report. PP. 245 - 246.
- ١٠٠ - جريدة د اتحاد الشعب ، بغداد ١٣ آيار ١٩٦٠ . د العالم العربى ، ١٢ كانون الثاني ١٩٣٦ E. A. Kinch. OP. cit. P. 197.
- ١٠١ - المركز الوطنى للوثائق . الوحدة الوثائقية . البلاط الملكى . رقم الملف : ص/٢/٣ ، موضوع الملف : شركة النفط العراقية ١٩٢٧ .
- ١٠٢ - نويته رى شارى د نيوانى به ، - فه ريق ئه لموزهير - بوو .
- ١٠٣ - د الدولة العراقية . محاضر مجلس النواب . الدورة الانتخالية السادسة . الاجتماع الاعتيادى لسنة ١٩٣٥ ، بغداد . ١٩٣٦ . ل ٤٤٠ .
- ١٠٤ - بو زيانتري كه يشتن ، به روانه : المركز الوطنى للوثائق . الوحدة الوثائقية . البلاط الملكى ، رقم الملف : ص/٣/٥ ، موضوع الملف : العمال وما يتعلق بهم ، تقرير وزارة الداخلية عن العمل والعمال في العراق سنة ١٩٣١ . P. 34. Report on the adm l Niation of Iraq for the year 1926.
- ١٠٥ - له و سه ر ده مه دا ، شار ه زاترين كريكار ه يشتا نه ده كه يشته به لى بجوو و كترين فه رمانيه رى مه ده نى له كو مه لكائى عيراق دا .
- ١٠٦ - د نداء العمال ، العدد الاول . ٢٢ تشرين الثاني ١٩٣٠ . ل ١٤ .
- ١٠٧ - به روانه : A. M. Hamilton. op. cit., P. 61.
- ١٠٨ - Report on the administrati on of Iraq for the year 1926. PP. 31 - 32 .
- ١٠٩ - المركز الوطنى للوثائق . الوحدة الوثائقية . البلاط الملكى . رقم الملف : ص/٣/٥ . موضوع الملف : العمال وما يتعلق بهم (١/١٧ - ١٢/١٧/١٩٣٢) .
- ١١٠ - Report on the administration of Iraq for the year 1926 PP. 29 - 30 .
- ١١١ - د العراق ، ٤ آذار ١٩٣١ .
- ١١٢ - به روانه : Iraq Railways, Administration Report for the year 1924 - 1925. P. 16.
- ١١٣ - به روانه : جريدة - الاهالى ، بغداد . كتونون الثاني ١٩٣٢ .

- ١١٤ - المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/٣/٥. موضوع الملف: العمال وميتعلق بهم (١/٧ - ١٢/١٧/١٩٣٢).
- ١١٥ - المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. « هرنه وفيلهي بيئشو ، هروها ، العالم الغربي ، ٣ ايلول ١٩٣٢ .
- ١١٦ - « العالم العربي ، تشرين الثاني ١٩٣٠ .
- ١١٧ - المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/٣/٥. موضوع الملف: العمال وميتعلق بهم (١/٧ - ١٢/١٧/١٩٣٢).
- ١١٨ - المركز الوطني للوثائق. « هرنه وفيلهي بيئشو ، هروها . Special Report P. 245
- ١١٩ - A. M. Hamilton. OP. cit., P. 61.
- ١٢٠ - بروانه ، كه شتيك له كوردستانا - علائه ددين سه جلدی. به غدا ١٩٥٦ ل ٨٢ .
- ١٢١ - « العراق ، ٦ كانون الاول ١٩٢٧ .
- ١٢٢ - بو نمونه بروانه: « العالم العربي ، ١٣ ايلول و ٢٥ تشرين الاول و ٦ تشرين الثاني ١٩٣٢ .
- ١٢٣ - لهو كتيبه يدا كه نلوي: (Road through Kurdistan) لى لينلوه .
- ١٢٤ - المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية ٥25 - File No. 45/11. Railways 1922
- ١٢٥ - هرنه وفيلهي سهروه .
- ١٢٦ - « جريدة - خهبلت ، بغداد ٣ تشرين الاول ١٩٦٠ . « نداء الشعب ، ١٣ تشرين الثاني ١٩٣٠ .
- ١٢٧ - بو زياتر تي كه يشتن. بروانه: File No 164/32, office of civil Cammissioner — Baghdad, Labour, 1918 — 1920. (Report on the administration for the year 1926) PP. 31 — 32.
- ١٢٨ - بو زياتر تي كه يشتن بروانه ، المركز الوطني للوثائق، الوحدة الوثائقية: البلاط الملكي. رقم الملف: ص/٣/٥. موضوع الملف: العمال وميتعلق بهم (١/٧ - ١٢/١٧/١٩٣٢). Report on the administration of Iraq for the year 1928 — PP. 31 — 32.
- ١٢٩ - هرنه وسه رچلوه .
- ١٣٠ - المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/٣/٥. موضوع الملف: العمال وميتعلق بهم. (١٢/٧/١٩٣٢).
- ١٣١ - له شوينيكي ترى ثم به شهدا دينهوه سه رثم بسه .
- ١٣٢ - بروانه ، العراق ، ١٩ كانون الثاني ١٩٣١ .
- ١٣٣ - المركز الوطني للوثائق. 1921 - File No 164/37. Labour.
- ١٣٤ - « العراق ، ٢٥ آيار ١٩٢٧ .
- ١٣٥ - روژنامه كلني نلوخو نهو بيراهي به ريوه به رايه تي ريكاى نلسن يان به كاره ساتيك لهقه لهم دا. بروانه ، العراق ، ٢٥ آيار ١٩٢٧ .
- ١٣٦ - دوايي دينهوه سه رثم بابه ته .
- ١٣٧ - جريدة « الاخبار ، بغداد ، ٢٠ تشرين الثاني ١٩٣١ : « الاستقلال ، ٢٠ تشرين الثاني ١٩٣١ .
- ١٣٨ - « العراق ، ٥ تشرين الثاني ١٩٣١ .
- ١٣٩ - « العالم العربي ، ١٦ حزيران و ٧ تموز ١٩٣٢ و ١١ كانون الثاني ١٩٣٣ : « الاخاء الوطني ، ٢٧ حزيران ١٩٣٢ .
- ١٤٠ - بروانه « الاخاء الوطني ، ٤ تموز ١٩٣٢ .
- ١٤١ - به نمونه: بروانه ، العراق ، ١٠ و ٢٧ آب ١٩٣١ .
- ١٤٢ - به نمونه: بروانه ، العالم العربي ، ١٩ شباط ١٩٣٢ ، هرنه وه ژماره دا هه واليكي تيدايه بسى نهوه دمكا كيركاريكي عيراهي له بيروت بووه به ژير به فرموه مردووه .
- ١٤٣ - المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/٣/٥. موضوع الملف: العمال وميتعلق بهم (١/١٧ - ١٢/١٧/١٩٣٢).

١٤٤ - العراق ، ٢٢ آيار ١٩٢٨ .

١٤٥ - هر نهو سه رچلوه .

١٤٦ - بهندی پينجه می رينکه وتنامه که ی سالی ١٩٢٥ که له کهل کومپانيکلني نهوت دا مور کرا ده ئی :
پنويسته ، تاده توانزی ، کريکاري عيراقی به کار بهينرين و مه شقيان بی بکری . به لام کومپانيکلان
هوليلان دا ، تا بويان بکری که متر کريکاري عيراقی دابمه زرينن . له بهر نهوه عيراقی به کان نهو
کلت و به يمانه ی کومپانيکلان باسيان دمکرد به مهر که بی سهر کاغه زيان دادنا ، و مک به يمانيزی
روژنامه ی « العراق » له که رکوک نووسيو به . برونه : « العراق » ، ٢٧ نيسان ١٩٢٨ .

١٤٧ - مه به ستمان له وه ئی به نهوانه به کري گيراي کومپانيکلان بوون ، به لکو ده توانين بليزن چه شنه
به پومندی به یکی دهروونی يان له کهل بهيدا کردبوون . کومپانيکلني نهوت ، نهو جوړه کريکارانه ی
هله دبزرارد که خوشگور مرانی يان تاراديه که به بوونی نهوانه به سترابوو : نهو منده ی دلسوزی
کومپانيکلان بوون . نهو منده به تنگه مه سه له ی کريکارانه موهه نده هاتن .

١٤٨ - المرکز الوطني للوثائق . الوحدة الوثائقية . البلاط الملكي . رقم الملفه : ص / ١٠ . موضوع الملفه : السكك
١٩٢٦ ، تقرير هامند .

١٤٩ - نداء الشعب ، كانون الاول ١٩٣٠ .

١٥٠ - کهم ری دمکهوت رژيم سهرنجی کومپانيا بيانی به کان به لای نه م حه قيقه ته دا رابکيشی . ته نانه ت
نه کهر له ژير زهيري بارودوخیکی ديلری کراودا ههنگوی لهو بابه ته ی بهلويشتايه . که سيک
کوی ئی نه دمکرت . برونه : العالم العربي ، ٦ آب ١٩٣٠ .

١٥١ - له نامهراستی ملنکی ته موزی سالی ١٩٣٠ دا ، « کومه له ی سنه کلران ، داوايه کی له م رووموه
پيشکهش به وه زارمتی مه عاريف کرد .

١٥٢ - به نمونه برونه : « العراق » ، ٧ و ١٩ كانون الثاني ١٩٢٨ : « العالم العربي » ، ٢٠ حزيران و ٥
تموز ١٩٣٠ و ٢٤ شباط ١٩٣٣ : « الاستقلال » ، ١٤ آيار ١٩٣١ : ی . ليفين . العراق « به زماني رووسی ،
موسكو ١٩٣٧ . ل . ٩٣ .

١٥٣ - له روژنامه کلني نهو سه رده مه دا به لکه به یکی ژور به ده سته مهن نه م حه قيقه ته دهر ده برن .
به نمونه برونه : « العراق » ، ٧ و ١٩ كانون الثاني ١٩٢٨ . « الرصافة » ، بغداد ٢ حزيران ١٩٣٠ .
جريدة « العامل » ، بغداد ، ٨ ايلول ١٩٣٠ . ص ١٠ - ١٣ . نداء الشعب « ٧ كانون الثاني ١٩٣١ .
ههروه ها برونه : « الدليل العراقي الرسمي لسنة ١٩٣٦ » ، ص ٨٠٥ .

١٥٤ - برونه : « الدليل العراقي الرسمي لسنة ١٩٣٦ » ، ص ٧٩١ .

K. M. Langely, op, p.31.

١٥٥ - برونه : المرکز الوطني للوثائق .

File No 164/4, progress Reports from the Controller of Labour 1919 — 1920.

١٥٦ - بو زياترتی که يشتن برونه : المرکز الوطني للوثائق . البلاط الملكي . رقم الملفه : ص / ٣ / ٥ . موضوع
الملفه : العمال و ملياته لقم بهم (١ / ٧ - ١٢ / ٩٣٢)
1931 P. 67.

١٥٧ - بو زياترتی که يشتن ، برونه : د . کمال مظهر احمد . من تاريخ تكون الطبقة العاملة العراقية . جريدة
« التآخي » ، بغداد ١ آيار ١٩٧١ .

١٥٨ - نه نجامی نه وه ی نينکلين هانی کريکاري بيانی ده دا بينه عيراقه وه ، چه ندين نوما ينده ی کاري
دهوله تان روويان کرده ميسوپوتاميا و لقي خويان تيدا دمکرده مو جموجول و چلاکی يان نواند .

برونه : (المرکز الوطني للوثائق .)
File No 164/20, Labour, the Bombay — Panjab Labour Agency .
1919 — 1920. File No 164/30. Labour. Maltes labour for Mesopotamia 1919.

- ١٥٩ - المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/١٠. موضوع الملف: السكك ١٩٢٦، تقرير الجنرال ق.د. هامند.
- ١٦٠ - بروانه: المركز الوطني للوثائق: File No 164/4, progress Reports from the Controller of Labour 1919 — 1920, PP. 307 — 308, 336.
- ١٦١ - العراق ، ٢٢ آذار ١٩٢٧ ، هروهها بروانه په راویزی ژماره - ١٥٠ .
- ١٦٢ - زوربهی شو نهرمهنیینه، نهوانه بوون له سالی ١٩١٥ دا له جنکی کوشتنو قه لاجو کردن له تورکیا، په نلیان ومبهر عیراق هینلو پاشان جنسی بهت نلمه ی عیراقی یلن ومرکرت .
- ١٦٣ - بروانه: « العراق ، ٢٢ آیلر ١٩٢٨ .
- ١٦٤ - بو شو نیسه تانه پشت بهو ژمارانه به ستراره که له مه لهندی نیشتمانی به لکه نلمه کان نووسراون. بروانه ، المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/١٠ موضوع الملف: السكك ١٩٢٦. تقرير الجنرال. ف.د. هامند ، « العراق ، ٢٨ تشرين الثاني ١٩٢٨ Report on the administration of Iraq for the year 1928. PP. 105 — 106. Special Report PP. 168, 178 (the Iraq Directory, 1936.) PP. 534 — 535.
- ١٦٥ - « العراق ، ٢٠ تموز ١٩٢٨ .
- ١٦٦ - بروانه: « العراق ، ٢ تشرين الاول ١٩٢٨ .
- ١٦٧ - بروانه: « العراق ، ٤ تشرين الاول ١٩٢٨ .
- ١٦٨ - به نموونه بروانه: بلاو کراوه ی رسمی ی ملکی له یلوول له روزنامه ی « العراق ، ی روزی ٢٢ ی تشرين دوومی سالی ١٩٢٨ دا .
- ١٦٩ - بو زیاترتی کمیشنن بروانه: Report on the administration of Iraq for the year 1928. PP. 31 — 32. المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي رقم الملف: ص/١٠. موضوع الملف: السكك ١٩٢٤ - ١٩٢٨ ، رقم الملف: ص/١٠. موضوع الملف: السكك ١٩٢٦ ، تقرير الجنرال ف.د. هامند: « العراق ، ٢٧ تشرين الثاني ١٩٢٨: « الاخبار ، ٢٢ تشرين الثاني ١٩٣١. له بهشی داهاتوودا دیننهوه سهر نهم بلسه .
- ١٧٠ - بروانه د العالم العربي ، ٨ کانون الثاني ١٩٣٣ .
- ١٧١ - بروانه به یاننامه که ی د کومله ی سنعلکاران ، که له د تطور الحركة النقابية في العراق ، ی هاشم علی محسن. بغداد ١٩٦٦ ص ٣٣ و ١٠٥ ، دا بلاو کراومه وه .
- ١٧٢ - بروانه: المركز الوطني للوثائق. File No 164/34, Labour, 1920 — 1921
- ١٧٣ - له بهشی داهاتوودا که میک به بریزی له م بلمته دمدوین .
- ١٧٤ - تهنا جاریک نه بی که به ریوم به رایه تی ریکای نلسن ٢٥٪ ی موجه ی هیندوسه کانی بری و به کورجی پاشک زیش بوومه . (بروانه: « العالم العربي ، ایلول ١٩٣٢) .
- ١٧٥ - بروانه: المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/١٠. موضوع الملف: السكك ١٩٢٦ . تقرير الجنرال ف.د. هامند .
- ١٧٦ - به نموونه بروانه: « العراق ، ٢٨ تموز ١٩٢٨ : « نداء الشعب ، ١٣ تشرين الثاني ١٩٣٠ ، « الاخاء الوطني ، ٢٦ آیلر ١٩٣٢ .
- ١٧٧ - چاوپیکه وتنیک له کهل ، محممه سالح قه زان ، دا ، روزی ١/٨/١٩٧٩ .
- ١٧٨ - بروانه: « العراق ، ٢٢ آیلر ١٩٢٨ .
- ١٧٩ - بروانه شو بلسه ی له بهشی داهاتوودا بو یزووتنه وه ی کریکاران ته رخان کراوه .
- ١٨٠ - « العراق ، ٢٥ آیلر ١٩٢٧ .
- ١٨١ - « العراق ، ٣١ آیلر ١٩٢٧ .

١٨٢ - لهو شونیندا که بلسی هه لوئستی هیزه سیسی به کلن به رام بهر به بزوونته وهی کریکلان ده کمین له هه نیک نموونهی ئه و نووسینانه دمدوین.

١٨٣ - العراق ، ٢٥ حزیران ١٩٢٨.

١٨٤ - بوورنی به لادی بهکی دل پر له سوی ، نازنوی نووسه ری پیشکوتن خواز ، مه محمود شه محمد ئه لسه یید ، نه بی که به که رمی بهرگری له مه سه له ی کریکلان دمکرد ، و مک له بوایی دا روونی ده که یینه وه.

١٨٥ - العراق ، ٢٢ آیلر ١٩٢٨.

١٨٦ - العراق ، ٣١ آیلر ١٩٢٧.

١٨٧ - روژنامه ی « الاوقات العراقية » که ئینکلیز ده ری دمکرد بهرگری بهکی زوری له هیندوسه کلن کرد و جهه نجلاریک هه و ئی دا بیغو بو ئیش بی کریکلان به و زوری به ، بهینته وه . (بهوانه : « جریده صوت العراق ، بغداد ١٠ تشرین الاول ١٩٢٩ .

• وا بی دمچی سه کردایه تی ، کومه له ی سنه کلان ، له رووی تیوری و ده ست نیشان کردین و جیکرینه وه ی چینه کومه لایه تی به کلن دا شله مزایی بهکی باشین نه بوو بی ، دمننا پاریزه رانیان به چینیکی سه ره خو دا نه دمننا . راستی به که ی پاریزه ران توئیکن له چینی بوژوای به ووکو له ته که بزیشکو ئه نندازیلان دا به خاوه ن پیشه ی سه ره به ست « نوبی المهن الحرة ، دادمزین . - وه رگیر -

١٨٨ - ئه و بهرگرافه ده قاو ده مق له و به یاننامه چاپه را و دما نووسرا و مکه ، محهمه ده سلح ئه لقه زان ، ی سه روکی ، کومه له ی سنه کلان ، به سه ره حزبه کلنی عیراق و روژنامه کلنی نلواخو دا بلاوی کردموه . بهوانه : لاپه ره ، ١٠٥ ، ی « تطور الحركة النقابية في العراق ، ی هاشم علی محسن . بغداد ١٩٦٦ .

١٨٩ - چاو بی که و تنیک له گهل « محهمه ده سلح ئه لقه زان ، دا ، روژی ١/٨/٩٧٩ .

١٩٠ - المرکز الوطنی للوثائق . — File No 164/4, progress Reports from the Controller of Labour 1919 — 1920, P. 307.

١٩١ - روژنامه کلنی نلواخو هه وائی ئه و هیندوسه یان بلا و کردموه که چون خوی کوشتووه و چونیش نلومیدی پائی بیوه نلوه ده ست له زیان هه لگیری . هه روها نووسیه یه که ١٢ روپه قه رزدار ی خاوه ن ئوتیکه به یه و باشان که کیرفانه کلنیان پشتکی ١٣ ئانه زیلاری بی نه بوو . بهوانه « العراق ، ١٢ شباط ١٩٢٧ .

١٩٢ - بهوانه : المرکز الوطنی للوثائق . الوحدة الوثائقية . البلاط الملكي . رقم الملف : ص / ١٠ . موضوع الملف : السکک ١٩٢٦ . تقریر الجنرال ف . د . هاشم : « العراق ، ٢٨ تشرین الثاني ١٩٢٨ .

١٩٣ - جریده « السياسة » ، بغداد ٢٣ آذار ١٩٣١ . هه روها بهوانه « نداء الشعب » ، ١٤ کلنون الاول ١٩٣٠ .

بهوانه : الدكتور علی الوردی . لمحات من تاریخ العراق الحديث . الجزء الخامس . القسم الاول ، بغداد ، ١٩٧٧ ، ص ٣٢٥ - ٣٢٦ : ل . ن . کتلوف سه رچاوه ی پیشوول ١٢٣ .

A. M. Hamilton, op cit, P. 31.

١٩٥ - Report on the administration of Iraq for the year 1926. P. 33.

١٩٦ - به نموونه : بهوانه ئه و راهوورته ی و زاره تی نلواخو له شوپاتی ١٩٣٢ دا دهره ق به « کلرو کریکلان له عیراق دا سانی ١٩٣١ ، ئه مده ی کرنووه . « المرکز الوطنی للوثائق . الوحدة الوثائقية . البلاط الملكي . رقم الملف : ص / ٣/٥ . موضوع الملف : العمل ومایتعلق بهم ١/٧/٩٣٢ - ٩٣٢/١٢/١٧ .

- ١٩٧

- ١٥٩ - المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/١٠، موضوع الملف: السكك ١٩٢٦، تقرير الجنرال ق. د. هامند.
- ١٦٠ - بھوانه: المركز الوطني للوثائق: File No 164/4, progress Reports from the Controller of Labour 1919 — 1920, PP. 307 — 308, 338.
- ١٦١ - العراق ، ٢٢ آذار ١٩٢٧ ، دھروھا بھوانه بھ راویزی ژماره - ١٥٠ .
- ١٦٢ - زوری بھ شو ئھرمھنئینھ، ئھوانه بوون له سانی ١٩١٥ دا له چنگی کوشتن و قھلاجو کردن له توركيا، پھنلین ومبھر عیراق ھیناوا پاشان جنسیت نامھ ی عیراقی یان ومھرکت .
- ١٦٣ - بھوانه: د العراق ، ٢٢ آیلر ١٩٢٨ .
- ١٦٤ - بو شو نیسبھتانه پھبت بھو ژمارانه بھستراوه کھ له مھلئھندی نیشتمانی بھلکھ نامھکان نووسراون. بھوانه د المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/١٠ موضوع الملف: السكك ١٩٢٦. تقرير الجنرال. ف.د. هامند ، د العراق ، ٢٨ تشرين الثاني ١٩٢٨ Report on the administration of Iraq for the year 1928. PP. 105 — 108. Special Report PP. 168, 176 (the Iraq Directory, 1936.) PP. 534 — 535.
- ١٦٥ - د العراق ، ٢٠ تموز ١٩٢٨ .
- ١٦٦ - بھوانه: د العراق ، ٢ تشرين الاول ١٩٢٨ .
- ١٦٧ - بھوانه: د العراق ، ٤ تشرين الاول ١٩٢٨ .
- ١٦٨ - بھنموونه بھوانه: بلاو کراوھ ی رسمی ی ملکی لھیلوول له روژنامھ ی د العراق ، ی روژی ٢٢ ی تشرين دوومی سانی ١٩٢٨ دا .
- ١٦٩ - بو ژینترتی کھیشتن بھوانه: Report on the administration of Iraq for the year 1928. PP. 31 — 32 .
- المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي رقم الملف: ص/١٠، موضوع الملف: السكك ١٩٢٤ - ١٩٢٨ ، رقم الملف: ص/١٠، موضوع الملف: السكك ١٩٢٦ ، تقرير الجنرال ف.د. هامند: د العراق ، ٢٧ تشرين الثاني ١٩٢٨: د الاخبلا ، ٢٢ تشرين الثاني ١٩٣١. له بھشی داھتوودا دینھوھ سھرئھم بھسھ.
- ١٧٠ - بھوانه د العالم العربي ، ٨ كلنون الثاني ١٩٣٣ .
- ١٧١ - بھوانه بھیاننامھ کھ ی د کوملھ ی سنھاكران ، کھ له د تطور الحركه النقابية في العراق، ی ھاشم علی محسن. بغداد ١٩٦٦ ص ٣٣ و ١٠٥ ، دا بلاو کراومتھوھ.
- ١٧٢ - بھوانه: المركز الوطني للوثائق. File No 164/34, Labour, 1920 — 1921
- ١٧٣ - له بھشی داھتوودا کھمیک بھ بریزی لھم بھبھتھ دمبوین .
- ١٧٤ - ئھنھا جاریک ئھبئ کھ بھریومبھرایمتی ریکای ئھسن ٢٥٪ ی موچھ ی ھیندوسھکائی بری و بھ کورجی پاشکھزیش بوومھو. (بھوانه: د العالم العربي ، ایلول ١٩٣٢).
- ١٧٥ - بھوانه: المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/١٠، موضوع الملف: السكك ١٩٢٦. تقرير الجنرال ف.د. هامند.
- ١٧٦ - بھنموونه بھوانه: د العراق ، ٢٨ تموز ١٩٢٨: د نداء الشعب ، ١٣ تشرين الثاني ١٩٣٠، د الاخاء الوطني ، ٢٦ آیلر ١٩٣٢ .
- ١٧٧ - چاوپیکھوتنیک لھ کھل ، محمھمد سالح قھزان ، دا، روژی ١/٨/١٩٧٩ .
- ١٧٨ - بھوانه: د العراق ، ٢٢ آیلر ١٩٢٨ .
- ١٧٩ - بھوانه شو بھسھ ی له بھشی داھتوودا بو یزووتنھوھ ی کریکھران تھرخان کراوھ.
- ١٨٠ - د العراق ، ٢٥ آیلر ١٩٢٧ .
- ١٨١ - د العراق ، ٣١ آیلر ١٩٢٧ .

١٨٢ - لهو شوبندها كه بلسى هه لويستى هيزمسياسى يه كلن به رامبهه به بزووتنه وهى كرئكاران دهكهن له هه نديك نموونهى ئهو نووسينانه دمدوين.

١٨٣ - العراق ، ٢٥ حزيران ١٩٢٨.

١٨٤ - بوورنى به ، لادى يهكى دل پر له سوئ ، نازنلوى نووسهري پيشكهوتن خواز ، مه محمود شهحمهد ئه لسهبيد ، نهبنى كه به كهرمى بهرگرى له مهسهلهى كرئكاران دمكرد ، ومك له دوايى دا روونى دهكهينه وه.

١٨٥ - العراق ، ٢٢ آيار ١٩٢٨.

١٨٦ - العراق ، ٣١ آيار ١٩٢٧.

١٨٧ - روژنامهى « الاوقات العراقية » ، كه ئينكليز دهري دمكرد بهرگرى يهكى زورى له هيندوسهكلن كرد وجهندجاريك ههولى دا بيلنو بو نيش بهى كرديان بهو زورى به ، بهينته وه . (بهوانه : « جريده صوت العراق ، بغداد ١٠ تشرين الاول ١٩٢٩ .

• وا بهى دمجنى سهركردايهتى ، كومه لهى سنهكلاران ، له رووى تيورى و دستى نيشان كردين و جيلكرينه وهى چينه كومه لايهتى يهكلن دا شلمزايى يهكى باشيان نهبوو بهى ، دمنا پاريزمه رانيان به چينيكى سهربه خو دا نه دمنا . راستى به كهى پاريزمه ران تويزيكن له چينى بوژواى بچووكو له تهك پزيشكو ئه نديازياران دا به خاوهن پيشهى سهربه ست « نوى المهن الحرة ، دادمزين . - وهرگير -

١٨٨ - ئهو بهر مگرافه دمقاو دمق لهو بهينته نامه چاپكراو دمدا نووسراو مكه ، محهمهد سالح ئه لقه زان ، ي سهروكى « كومه لهى سنهكلاران ، به سههه حربه كلنى عيراقو روژنامه كلنى ناوخو دا بلاوى كردم وه . بهوانه : لاپه ره ، ١٠٥ ، ي « تطور الحركة النقابية في العراق ، ي هاشم على محسن . بغداد ١٩٦٦ .

١٨٩ - چاو بهى كهوتنيك له گهل « محهمهد سالح ئه لقه زان ، دا ، روژى ١/٨/٩٧٩ .

١٩٠ - المركز الوطنى للوثائق . - File No 164/4, progress Reports from the Controller of Labour 1919 — 1820, P. 307.

١٩١ - روژنامه كلنى ناوخو ههوانى ئهو هيندوسه بيان بلاو كردم وه كه چون خوئى كوشتو وه وچونيش ناووميدى هاى بيهه ناوه دست له زيان ههلبگرى . ههروه ها نووسيو به كه ١٢ روپه بهه رزدارى خاوهن ئوتيله كه بهو باشان كه كيرفانه كلنيان پشكنى ١٣ ئانه زياترى بهى نهبوو . بهوانه « العراق ، ١٢ شباط ١٩٢٧ .

١٩٢ - بهوانه : المركز الوطنى للوثائق . الوحدة الوثائقية . البلاط الملكى . رقم الملفه : ص / ١٠ . موضوع الملفه : السكك ١٩٢٦ . تقرير الجنرال ف . د . هلمند : العراق ، ٢٨ تشرين الثاني ١٩٢٨ .

١٩٣ - جريده « السياسة » ، بغداد ٢٣ آذار ١٩٣١ . ههروه ها بهوانه « نداء الشعب » ، ١٤ كانون الاول ١٩٣٠ .

بهوانه : الدكتور على الوردى . لمحات من تاريخ العراق الحديث . الجزء الخامس . القسم الاول ، بغداد ، ١٩٧٧ ، ص ٣٢٥ - ٣٢٦ : ل . ن . كاتلوف سهرچاوهى پيشوول ١٢٣ .

A. M. Hamilton, op cit, P. 31.

١٩٥ - Report on the administration of Iraq for the year 1926. P. 33.

١٩٦ - به نمونه : بهوانه ئهو راهبورتى وهزارهتى ناوخو له شوياتى ١٩٣٢ دا دهرهق به ، كلرو كرئكاران له عيراق دا ساتى ١٩٣١ ، ئه لدهى كرئو وه . « المركز الوطنى للوثائق . الوحدة الوثائقية . البلاط الملكى . رقم الملفه : ص / ٣ / ٥ . موضوع الملفه : العمال ومايتعلق بهم ١٧ / ١ / ٩٣٢ - ١٧ / ١٢ / ٩٣٢ .

- ١٩٧

- ١٩٨ - ئيشى بىنكارى و دارتاشى و كشيوكاى نەدەگرتەو.
- ١٩٩ - بە نەوونە بېروانە: المركز الوطنى للوثائق: الوحدة الوثائقية: البلاط الملكى، رقم الملف: ص/٥/٣ موضوع الملف: العمال وميتعلق بهم ١٩٣١.
- ٢٠٠ - دەربارەى ئەو پېرۆزمىە بېروانە: «صدى العهد»، ١٤ آيار ١٩٣١: «الاستقلال»، ١٤ آيار ١٩٣١.
- ٢٠١ - دەربارەى ئەو پېرۆزمىە بېروانە: «الاستقلال»، ٢٧ تشرين الثنى ١٩٣١.
- ٢٠٢ - «ره زاق ئىبراھىم حەسەن، چاكي بو چووہ كه دەق ئەم كلرہ» يەكيكە لە دەسپيشخەرى بە نوزاھەكلى كۆمەلەى سەنەلكاران، بەلام بەرلەمان لە سالى ١٩٣٦ دا پېرۆزمەكى «ئەلقەزاز» ى مۆرنەكردەك ئەو دەق. «بېروانە: زاق ابراھىم حەسەن. تاريخ الطبقة العاملة في العراق، ص ١٨، ئەوى راستى بى پېرۆزمەكى «ئەلقەزاز» لە روى نلوروكەو، ئەك داپشتەو زۆر لەو ياساى كرىكارانەى بەرلەمان لە سالى ١٩٣٦ مۆرى كرد، تىرو تەسەل تىر بوو.
- ٢٠٣ - Report on the administration of Iraq for the year 1931 P. 24.
- ٢٠٤ - المركز الوطنى للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكى. رقم الملف: ص/٥/٣، موضوع الملف: العمال وميتعلق بهم ١٩٣١، «معالجات عمالية، منشورات»، «الثقافة الجديدة»، بغداد ١٩٧٥، ص ٢٧٤.
- ٢٠٥ - Report on the administration of Iraq for the year 1928 PP. 29 — 34.
- ٢٠٦ - المركز الوطنى للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكى. رقم الملف: ص/٥/٣، موضوع الملف: العمال وميتعلق بهم ١٩٣١.
- ٢٠٧ - بېروانە: هەر ئەو سەرچاوە، فايل پيشوو.
- ٢٠٨ - هەمان سەرچاوە و فايل.
- ٢٠٩ - هەمان سەرچاوە و فايل.
- ٢١٠ - راپورتى سالانەى لە مەپ شىوہى بەرپۆم بىردنى عىراق هوى هەلوەشاندىنەوہى ئەم بەرپۆم بەرايەتى، دەباتەو سەر بى دەرامەتى و تەنكوچە لە مەى دارايى. بېروانە: Report on the administration of Iraq for the year 1931 P. 25.
- ٢١١ - المركز الوطنى للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكى، رقم الملف: ص/٥/٣، موضوع الملف: العمال وميتعلق بهم - ١٩٣١.
- ٢١٢ - بو زياتر تى كەيشتن بېروانە: (الدولة العراقية. محاضر مجلس النواب لسنة ١٩٣٠) الاجتماع الاعتيادي ص ١٨٢ - ١٨٣. هەرودەها بېروانە پاشكوى ژمارە - ٣ - Special Report, PP. 244—245.
- ٢١٣ - ئەو بەندە چى كرا و ئەگەر لىژنەكە زانى ئەو دىدەمنى بە كارىكى پىويستە داوا لە ئەنجومەنى وەزيران بكا. بو زياتر تى كەيشتن بېروانە: المركز الوطنى للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكى. رقم الملف: ص/٥/٣. موضوع الملف: العمال وميتعلق بهم. ١٩٣١.
- Report on the administration of Iraq for the year 1931. PP. 24 — 27.
- ٢١٤ - لە ناو ئەو لىژنە بەدا تالە كە سىكى تىدا نەبوو نوينەرى كرىكاران ياخود ئەو كۆمەلە بى كە سەرنجى راى گشتىيان بە لاى ياساى كرىكاران دا راكيشا و لەو بوارددا راستەوخو دەورى خويان بىنبوو.
- ٢١٥ - بېروانە: المركز الوطنى للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكى. رقم الملف: ص/٥/٣ موضوع الملف: العمال وميتعلق بهم ١٩٣١.
- ٢١٦ - نەو رستەبە لە دەقى ئەو نامە بەدا نووسراوە كە «جەغەر ئەلەسكەرى، ناردى بوو زارەتى دەرموہى عىراق و مېژوو ٢ ى تشرين يەكەمى سالى ١٩٣١ ى بەسەرموہ يە. ئەوى راستى بى حكومەتى عىراق هەر ئەو دەندەى بى كرا، داواى لە مەندووبى سالى كرد ئاكدارى لىژنەى

ثيفتيدابى سه ربه كومه فى كه لان بكا، به پيشيازه كلنى بيروى كريكارانى دهوله تان قليل يوومه بهم
زووانه يش يلساى بنويست دادمنى، بروانه: Report on the administration of Iraq for the year
1931, P. 28.

٢١٧ - بو زياتر تى كه يشتن، بروانه: المركز الوطنى للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكى. رقم الملفه:
ص/٣/٥، موضوع الملفه: العمال ومايتعلق بهم. ١٩٣١.

٢١٨ - بروانه: Report on the administration of Iraq year 1931 PP. 64—65.

٢١٩ - المركز الوطنى للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكى. رقم الملفه: ص/٣/٥، موضوع الملفه:
العمال ومايتعلق بهم ١/٧ - ١٧/١٢/١٩٣٢. هه روهها. Report on the administration of Iraq for the
year 1931 PP. 28, 64.

٢٢٠ - بروانه دهقى يادداشته كه. د العالم العربى ، ٢٤ آيار ١٩٣٢.

به شی چواره م

بز و تنه وهی کریکاران له عیران دا

«۱۹۱۸ - ۱۹۲۲»

سەرەتای بزووتنەوێ کرێکاران

ئەوێ راستی بێ بە تەنھا باری کرانی ژیان پالی بە کرێکارانەوێ نەنا بچنە مەیدانی خەباتەوێ، بەلکو چەند هۆی تریش هەبوون ماوەیان نەدەدا، نازەزایی کرێکاران بەگورجی بچیتە باریکەوێ هەوێ گورینی واقعی پر لە ئیش و نازاریان بدەن. دەتوانین نزمی ئاستی هوشیاری چینیەتی لە ریزی پیشەوێ ئەو هۆیانە دابننن؛ دیارە ئەمەیش ئەنجامی کۆمەڵیک هۆی تری یاریدەدەر بوون، وەک: نەخویندەواری کە بەشیوەیەکی بەر بلا و لەناو کرێکاراندا تەشەنەئە کردبوو. ژمارەیکە زۆر کەمێ کرێکارە پیشەییەکان نەبێ لەوانەئە شارنشین بوون و لەجووژەدا فیری خویندن و نووسینی سەرەتایی بوو بوون، بە دەگمەن کرێکاریک دەبینرا خویندەواری هەبێ. سەرەرای ئەویش ئەمانیش وەک جووتیاران لە هوشیاری سیاسی بێ بەش بوون، تەنانەت وایش بو مەسەلەکە دەچوون کە سیاسەت پیشەیکە و تاییبەتە بە توێژە کۆمەڵایەتی بە دەست رویشتووکان و شتیکی لە وزە توانای ئەودا نییە. هەر ئەم تێ فکرینە باوێ؛ وای ئی کردبوون وەک حەقیقەتیک لە قەلەمی بدەن. ئا ئەم بووچوونە هەلە بە راستەو خو کاریکی سەلبی کردە سەر سروشتی بزووتنەوێ کرێکارانی عێراق لەو قوئاغەدا.

ئینگلیزەکانیش دەیانزانی، چون خویان بو ئەم مەسەلە بە تەرخان دەکەن و چوونیش کۆسپ دەخەنە بەردەم ئەو ریگیانەئە ئاستی هوشیاری کرێکاران بەرز دەکەنەوێ لە سایەیاندا بزووتنەوێ کە کرێکارانە دروست دەبێ؛ چونکە ئەوان لە تێگەشتنەوێ حەقیقەتی بزووتنەوێ کە لە جووژەیان دەزانی و ترسیان لە ئەنجامە ئابوری و سیاسی بەکانی هەبوو. بۆیە شان بەشانی ئەو ریگا بە پیچ و پەنایانەئە لە بەشی سێیەمدا بە دوو دریزی باسما لێوێ کردن؛ بەردەوام ریزەکانیان « پاک دەکردنەوێ »، واتە کرێکارە کۆنەکانیان دەردەکرد و لە شوینی ئەوان تازەیان دادەنا، تاوێ کومانەوێ ئەوانە و پەيوەندی هەمیشەییان نەبیتە هۆی تێگەشتنی نوێ. لە کوتایی سالی ۱۹۳۱ دا کۆمپانیای نوێی عێراق ۱۰۰ کرێکاری عێراقی لەوانەئە پینچ سال و زیاتر بەسەر دامەزراندنیاندا تێپەری بوون، دەرکرد. زۆر بەئە ئەو کرێکارانە لەوانە بوون لەتە دەست بەکار بوونی کۆمپانیای ناوێراودا دامەزرا بوون. بیانوویشیان بو ئەم هەنگاوێ ئەو بوو، گواپە چەند هۆیکە ئابوری ناچاری کردوون دەستبەرداریان بین. کەچی بە پەلە پەل لە جێئە ئەوانە کرێکاری هیندوسییان بەمووچەیکە زیاتریش دانا.^(۱) لە بەر ئەو

له خۆرا نه بوو كه سالی ۱۹۵۶^(۲) له ناو نزیكه ی سیانزه هه زار کریکاری عیراقی ناو کۆمپانیای نه وتی عیراق دا، ته نها ۵۸ كه س ۲۵ سال خزمه تیان ته واو کردبوو، « ۱۲۴ ، كه سیش ۲۰ سال خزمه تیان هه بوو، « ۲۰۴ ، كه سیش ۱۵ سالیان ته واو کردبوو. به رامبه ر به وانه ۱۰۷۳۲ کریکار ماوه ی خزمه تیان پینچ سالی تی نه په راند بوو. شایانی باسه ئه و ژمارانه ی سه ره وه هی به ك جور کریکار نین، به لكو له ناویان دا کریکاری شاره زا و پیشه وه ره. حر به جور و کریکاری نه شاره زایش هه یه.^(۳)

ده بی ئه وه شیش بوتری كه هه ندی دام و ده زگای ئه هلی هه ر زوو كه وتنه « پاكر دهنه وه » ی ریزی کریکاره كانیان. به قسه ی رۆژنامه به کی کریکاران حاوه ن چاپخانه كان کریکاری به ده کیان ئاماده ده کرد. رۆژنامه كه ئه مانه به « چینی دووم » ناو ده با كه حاوه ن چاپخانه كان « فیری پیشه كه یان ده کردن وه هر کاتیک چینی به كه م ناره زایی ده ربری وزانی یان ئه م هه لو یسته یان ده بیته هوی ئه وه ی ده ست له ئیش هه لبگرن، وه ك ئامرازیک به کاریان دینن. رۆژنامه كه ده لی: ئه و گرووپه به ده كه، ئه و خه لکه بی ده ره تانه ن ده ستاو ده ستیان بی ده کری و ه یچ شتیکیش له باره ی حاوه ن چاپخانه وه ه لسو كه وتیان وه نازانن » و بو جی به جی کردنی مه رامی کاری خویان چۆنیان بو ی ده یان چه وسیننه وه، جا به « هه ره شه و گو په شه ی ده رکردن بی » یا خود « به و گفت و په یمانه زل زلانه بی كه بو یان هه لده رشتن »، « ده ردو مه ی نه تی ی ژیانیان له بیر ده بردنه وه ». یان « ناو به ناو ئاژاوه یان تیدا ده نانه وه و سوو دیان له جیاوازی بیرو پا و دو به ره کی یان وه رده گرت. «^(۴) لی ره دا جی ی خویه تی ده ست بو ئه وه شیش رابکیشین كه باری ژیانی کریکارانی چاپخانه له سه ره تای سه ره لدانی چیرو كه ریالیزمی به کانی عیراق دا، رهنگی دایه وه.^(۵)

زۆربوونی کریکاری کاتی ی له ناو ریزی کریکارانی عیراق دا به ئاشکرا رۆلکی سه لبی گپرا و ماوه ی نه دا هوشیاری چینی هه تی - ئابوری و سیاسی - له ناویان دا گه شه بکا، هه ره كه له پیشه وه باس کرا. به شیکی زوری ئه وانه و ته نانه ت کریکاره هه میشه بی به کانی ش به ته واوی په یوه ندی یان له گه ل لادی و نه ریتی عه شه رتگه رییدا نه پچراند بوو. ئه وانه لایان وابوو ئیش کردن له شار و له ناو پرۆژه جور به جور هه كان دا، ده بیته هوی یاری ده ده رو ناهیل ئابوری کشتوکالی یان هه ره س به یی. ئه مانه زۆریه ی هه ره زوری ئه و کریکارانه یان پیک ده هینا كه له ریگاوبان و پرۆژه کانی ئاودیری و بینا کاری و خورما رین و داگرتن و ئیشی له و بابه تانه دا کاریان ده کرد. ژماره ی ئه وانه شیش زۆر له و کریکارانه پتر بوو

که له کومپانیاکانی نهوت و دام و دهزگای له و جوړه دا ئیشیان دهکرد. سهیر نه و په ژماره یه کی زور له و کریکارانه هرچی بی بوتری سه رچاوه ی ژیان له لادی دا نه یان مابوو، به لام هیشتا په یوه ندی یان له ته ک نه و جوړه ژیا نه دا نه پسا بوو. وهک « هاملتن » ی ئه نذا زیار ده یگپرېتته وه، به شیکی زور له دانیشقوانی دهشتایی په کانی ده وروبه ری « مووسل »، نه وانه ی که خاوه ن زهوی نه بوون و کشت وکالیان نه ده کرد، به هاوین له سه ر ریگای « ره واندوز » ئیشیان ده کرد و زستان ده که رانه وه گونده کانی خو یان.^(۱) ئه م چه شنه کریکارانه یش گیانی بزووتنه وه یان تیدا نی په و گه ر بریکیشیان گیانی رایه رننیا ن تیدا دروست بی، نه و به ده گمه ن نه بی نه ویش له سنووری بزووتنه وه په کی خورسک تیه ر ناکا.

له وولاتانی تازه پی گه یشتوودا، نه وانه ی له کارگه کانی چنین دا ئیش ده کن به ده سته ی په که می چینی کریکاران داده نرین و داینه موی بزووتنه وه ی کریکاران، چونکه به ژماره له هه مووان زیاترن و له گشت کریکاری که رته کانی دی په ره سه ندووترن.^(۲) به لام له عیراق دا مه سه له که جیاواز بوو، چونکه کریکارانی پیشه سازی چنین به دریژی سه رده می ئینتیداب نیسه تیکی که می چینی کریکارانی تازه یان پیک ده هیناو،^(۳) به قسه ی نه و راهورته ره سمی په ی به ریتانیا ده رباره ی چونیه تی به ریوه بردنی عیراق پیشکه ش به کومه لی که لانی کرد، باری گوزه رانی کریکارانی چنین له رووی سه عاتی ئیش کردن و روژانه وه له سه رجه م کریکارانی دی باشتر بوو.^(۴) هه رچی کریکاره عیراقی په کانی کومپانیای نهوت بوون، زور به یان نه شاره زاو له و که سانه بوون له دیهاته کانی ده ورو به ره وه، ره ویان کردبوو، نه ویشی بی بوتری هوشیاری سیاسی نه یانبوو.

کریکارانی ریگای ئاسن به حوکی نه وه ی به شیکی که وره یان له به غدای پایته خت دا کو بوو بوونه وه و له نزیکه وه ئاگاداری باری سیاسی هیزه نیشتمانی په کان بوون، ژماره په کی زوریشیان سه ر به پیشه وه ران بوون، له رووی هوشیاری په وه جیاوازی په کی نیسبی یان له ته ک تیکرای کریکارانی تردا هه بوو. نه مه جگه له وه ی کریکارانی ریگای ئاسن به بی ی سروشتی چینایه تی یان ده چنه وه سه ر که رته پیگه یشتووه که ی چینی کریکاران و زور له کریکاری کارخانه وه نزیکن، که به کاکله ی چینی کریکار و پیشه وه که ی داده نرین. نه م خاصی ته یش تا راده په کی زور به سه ر نه و کریکارانه دا ده چه سپی که له کارگه کانی « شالچی په » دا کاریان ده کرد. جا هر چه نده نه م توپزه له قوناعی په که می بزووتنه وه ی کریکارانی عیراق دا روئیکی دیاری گیرا و بگره سه ر کردا په تیشیان ده کرد، به لام ئینگلیزه کان توانی یان به گیروگرفتی

لاوهکی په وه خه ریکیان بکه ن، وهک له باسه کانی به شی رابوردوودا لیان دواين .
 سه رپاکی ته م هوپانه و هی تریش، ماوه یان نه دا ناره زایی ده ربرین
 سه بارت به باری ژیان و گوزهرانیان بچپته قوناغیکی بالانتره وه؛ واته قوناغی
 ته قینه وه و کاری نیقابی ریک و پیک .

به لام به رامبه ر به مه، کومه لیک هوی تر تاراده یه ک یارمه تی یان دا، چه ند
 هل و مه رچی پیویست بی بگن و پال به کریکاری عیراقی یه وه بنین بجوولی؛ دیاره
 نزم بوونه وهی به رده وامی باری ئابوری و ناله باری زرووفی نیش کردن، له ریزی
 پیشه وهی، نه و هوپانه داده نرین. له لایه کی تریشه وه. نه ش و نماکردنی
 بزوتنه وهی نیشتمانی و بیرویاره ری دژ به ئیمپرالیزم وهک چون کاری له
 بیروهوشی روله کانی عیراق کرد، هر به و شیوه یه یش رولیکی کرنگی له هوشیار
 کردنه وهی بیری کریکاران دا گپرا. بی گومان په یدا بوونی روشنبیرانیش له سه ر
 شانوی سیاسی وهک توژیکی شورشگر ده وریکی باشی بینی له م مه یدانه دا.
 ته نانه ت هه ندی له وانه ی سه ر به م توژه بوون به ر له هه مووان به نووسینی
 ووتارو بلاوکردنه وهی له ناو روژنامه کانی ناو خودا، سه رنجی خه لکی یان بو
 واقعی تال و تفتی ژیانی کریکارانی عیراق راکیشا. لیره دا کرنگ نه وه یه بزانیان که
 به شیکی نه و شنبیرانه سه ر به خیزانه پیشه یی په کان بوون. په نمونه: «
 محهمه د مه کی نه لئه شته ری» که دواپی بووه سه روکی «کومه له ی هاریکاری
 سه رتاشان» به یه کیک له ناسراوترینی نه و روشنبیرانه داده نری.

بی گومان چه ندین هوی دهره کیش هه بوون توانیان رولیکی دیاریکراو له
 بزواندن کریکارانی عیراق دا بگپن، چونکه نه ده توانرا کریکاری عیراق به
 ته وای له و رووداوو کاره ساتانه دایر بکرین که له ده ورو پشته ی دا روویان ده دا.
 خه باتی کریکارانیش له دهره وهی وولات و سه نگی کومه لایه تی و سیاسی یان،
 راسته و خوکاری له بیروپرای روله هوشیاره کانی چینی کریکارانی عیراق وه هه موو
 نه و که سانه کرد که به ته نگ مه سه له که یانه وه ده هاتن، وهک «محهمه د صالح
 نه لقه زاز» ده لی، به تایبه تی له و کاته وهی که زانی یان «له سه رانشه ری وولاتانی
 روژه لات دا - بیجگه له وولاتانی نه وروپا که کریکاران بوونه خاوه نی مافی
 چه سپاوی خو یان - کریکاران یاسایان هه یه ده یانپاریزی و حالی نه وانه وهک حالی
 کریکاری لای نیمه نی یه. له فه له ستین و هیندوستانی داگیر کراودا، له چین و
 ژاپونیا و تورکیا و میسر و ئیزان دا، یاسا هه یه کریکاران ده پاریزی و دان به
 ریکخراوو دام و ده زکاگان یان دا دهنی و دایه ره ی تایبه تی هه یه له زولم و سته می
 چه وسینه ران ده کولنه وه»^(۱۱)

« مه حمود ئەحمە ئەلسەید » لە روژی یەکی ئابی سالی ١٩٣٠ داوڵە ووتارە ی دا که بە بوئە ی ئاھەنگی کرێکارانە وە گیردرا و خویندی یەو، باسی ئەو دەکا چۆن « لە دوا دوا ی سەدە ی نۆزەھەمە وە کرێکارانی وولاتە عەرەبی یەکان ووریا بوونە تەو وە دەزانن سوودی هاوکاری و یە کخستنی ریزەکانیان چەندە. ئەو لای وایە « مانگرتنی کرێکارانی جگەرە دروست کردن که سالی ١٨٩٩ لە قاهیرە و لە پینا و زیاد کردنی روژانە دا » « یە که مین بە لگە ی ئەم ووریا بوونە و یە ». پاشان دیتە سەر هەول و کوششی زوی کرێکارانی میسرو سووریا که لە پیناوی نیقابه یە ک دا، بەرگری لە مافەکانیان بکا دایان. ئنجا دەست بوگرنگی ی ئە و مانگرتنە یان رادە کیشی که بەر لە جەنگی یە که می جیھانی سازیان کرد. ^(١١)

لە لایەکی تریشە وە، باری ژبانی کرێکارانی وولاتە پەرەسەندووەکان، کرێکاران و روشنبیرە شوڕشگیرەکانی عیراقی بە ئەندازە یە ک هوشیار کردو وە، لە نووسین و ووتار و یادداشتی سەر کردەکانی دا رەنگیان دایە وە. ئەو تا هەر لە و ئاھەنگە دا که لە سەر وە باسکرا « مه حمود ئەحمە ئەلسەید » بێ لە سەر ئەو دادەگری که « پەر لە مانی سیستەمە ئە و روپایی یەکان سەدان نوینەری کرێکارانیان » تیدا یە. ^(١٢) « محەممەد مەکی ئەلئەشتەری » یش لە بارە ی هەمان مەسەلە وە دەنووسی:

« .. حالی کرێکاری عیراق ئە وەندە خراپ و نالە بارە گریانت بو ی دی. نە پەیرە و یکی هە ی و نە نیقابه و نە کۆمە لە یە ک تا تیدا کۆببە وە و ریزەکانیان یە ک بخەن. دەببینی هەمیشە وەر سە و ئاخ و داخ هەل دە کیشی چونکە توانای بەرپووە بردنی کاروباری خو ی نی یە. ئەمە حالی کرێکاری لای خو مانە، که چی هاوسنقی ئە و لە ئە و روپادا که لە بارە یانە وە دە بیستین و لە روژنامەکان دا شتیان لە سەر دە خوینینە وە، خو یان و هاویری یانیا ن هاوکاری یە کتر دە کەن و دەستیان لە دەستی یە کتر دایە و یارمە تی یە کتر دە دەن. کرێکاری روژئاوایی نیقابه، کۆمە لە، سیستەم و یاسای هە یە و هە مو ئە مانە یش دەستە بەری مافی رهوای ئە وانن. .. گەر کرێکاریک توانای کارکردنی نە ما، ئە و کۆمە لە یە، یان ئە و نیقابه یە که تیدا ئە ندامە، مانگانە یە کی بو دە بریتە وە تاو وە کو پێ ی بژی. .. ^(١٣) بە و جوړە، باری ژبانی کرێکاری روژئاوایی بووە خو لیا یە ک. دەستە ی یە که می سەر کردە نیقابی یەکانی عیراق و روشنبیران خو یان پێو دە بینی. ^(١٤) »

سەر کردە ی نیقابی ناسراو « محەممەد سالح ئەلقەزاز » ئە وە دووپات دەکاتە وە که لە زوو وە، مانگرتنی کرێکارانی وولاتە عەرەبی یەکان و دەستگرتنی

کریکاران به سهر دام و ده زگای دهوله تی ی وولاتیکی گه وره ی نه وروپایی دا، له دواى سهرکه وتنى یه که م شوپشی سوشیالیستی، کاریان له بیرو هوشی کردبوو.^(۱۰) شایانی باسه ئینگلیزه کان، بی نه وه ی به خویان بزائن سهرنجی دانیشتونانی عیراق یان به لای شوپشی نوکتوبه ری سوشیالیستیدا راکیشا. به نمونه: پیش نه وه ی جه نگی یه که می جیهانی دواى بی، له و روژنامه دا که له عیراق به زمانی عه ره بی و کوری و فارسی و تورکمانی ده ریان ده کرد، پروپاگانده یان دژی بیروپاوه ری سوشیالیزم ده کرد.^(۱۱) ئەم هیرشه له دواى جه نگیش هه ره برده وام بوو، به لام نه مجاره یان روژنامه ی «العراق» ی عه ره بی و «پیشکه وتن» ی کوردی، ئالاکه یان هه لگرت. دیاره به تهنه هیرشیکی له وچوره، به س بوو، بو نه وه ی روژنبیره شوپشگیره کان له و راستی یه تی بگن که ئیمپریالیزمی به ریتانی دوژمنی باوه کوشته ی سوشیالیزمه. شان به شانی نه مانه یش و له ته ک نه و پروپاگانده فراوانه دا که ئینگلیزه کان بلاویان ده کرده وه، ناو به ناو بیروپای وا دهاته کایه وه له گه ل مه به ست و ئامانجی پروپاگانده دا نه ده گونجا، نه مه یش ده بووه هوی نه وه ی چه ندین پرسپاری نوی و هه مه چه شن له میشکی خوینه ردا بوروژینی.

ده بی نه وه یش له یاد نه کری که کریکارانی عیراق به ره له وه ی بزووتنه وه که یان به خوی دا بی و له سهر ئاستی ناوخو ره نگه ی رووی خوی وهر بگری، هه ندی په یوه ندی یان له گه ل سهر کرده ی کریکارانی وولاته عه ره بی یه کان دا به ست. نه وه بوو له مانگی تشرینی دووه می سالی ۱۹۲۹ دا، نووسه رو کریکاری لوپنانی «فوناد شیمالی» که چه ندین سالی له به ندیخانه کانی فهره نسای داگیر که ردا به سهر بردبوو، پینچ دانه ی له و کتیبه ی خوی «نیقابه کانی کریکاران - نقابات العمال» نارد بو «کومه له ی سنعاتکاران». کومه له ی ناوبرا ویش داواى له نه دمانی کرد بیخویننه وه خه بات و تیکوشانی نووسه ره که ی «بکه نه سه ره شقی تیکوشان».^(۱۲)

له هه ندی کتیبه ی عیراقی دا ده ست بو چه ند بزووتنه وه په کی ساده ی کریکاران که پیشتر روویان داوه،^(۱۳) دریز ده که ن وه ک مانگرتنی سالی ۱۹۱۸ ی کریکارانی بیناکاری له «نه جه ف» و مانگرتنی کریکارانی که شتی دروستکردن له «به سره» له هه مان سال دا.^(۱۴) به قسه ی نه وه سه رچاوانه له مانگرتنه که ی دوا بیان دا «سه دان کریکار»^(۱۵) به شداری یان کردووه وه له و نه رزو حاله دا که پیشکه ش به کار به دهستان کراوه «داوا ده که ن باری گرانیان له سه رشان لایبری و له رووی روژانه و مو له ته وه، وه ک کریکاره بیانی یه کان ته ماشا بکرین..»^(۱۶)

سیمای چینی کریکارانی عراق، وهك هیزیکي کومه لایه تی ناو بزوتنه وهی نیشتمانی ی له رۆژگاری « شوپشی بیست » دا خوئی نواند. کریکارو پیشه وه رانی به غدا، برپیره ی پشتی هه موو نه و کورپو کوبوونه وه چه ماوه ری یانه بوون که له مزگه وته کانی نه وی دا ده به ستران. هه ر نه م کوبوونه وانه یش نموونه ی به کیک له گرنگترین پله ی هوشیاری نیشتمانی ی نه و کاته ی عراق نیشان دده ن. نه و چه قیقه تانه ی به لگه نامه نهینی به کانی پولیسی به ریتانیایی له به غدا توماری کردوون له توانایان دا هه یه تاراده یه ک روشنایی بخه نه سه ر نه م مه سه له یه. یه کیک له و به لگه نامانه وه سه ی نه و خو نیشان دانه ده کا که له سه ر « شه قامه کانی رۆژه لات ی به غدا » رووی دا وه ده لی: « ته پهل و ته نه که لی دهران و داوای سه ره خوویی ده کرا ». نه م خو نیشان دانه یش دوو که س سه رکردایه تی بیان کردووه « یه کیکیان، « شیخ ته های کورپی خزه بیره » که دانیشتووی رۆژاواوی به غدایه و دارفروشیکی بچووکه. دووه میشیان، عه بدولره زاقی کورپی غه لی یه وله که ره کی فه زل ناشپه زه ». له راهورتنیکی تری نهینی دا، پولیس له باره ی نه و کوبوونه وه یه وه که له رۆژی ۱۵ ی ته ممووزی سالی ۱۹۲۰ دا له مزگه وتی چه دیده رخانه سازکرا، واته له گه رمه ی رۆژگاری شوپش دا، ده قاوده ق ده لی:

« .. کاتیک چه ماوه ره که بلاوه یان لی کرد، بنیاده م هه ر نه وهنده ی بو ده کرا ته ماشای نه و خه لکه هه ژاره بکا که بریتی بوون له زحمه تکیشان و خه لکی بی کاری ناو چایخانه کان،^(۳۳)»

یه که م هاوولاتی عراقیش که له رۆژانی یه که می شوپش دا « ۲۴ ی ئایاری ۱۹۲۰ » شه هید کرا، دارتاشیکی بی زمان بوو. له رۆژی دواوی دا چه ماوه ره به خو نیشان دانیکی گه وره به خاکیان سپاردو ناوی « شه هیدی نیشتمان »^(۳۳) بیان به سه ردا بری. له رۆژی ۳ ی ئاب دا، لایه نکیرانی شوپش به یارمه تی کریکاران، توانی یان ناگر له که مه ی ئوتومبیله کانی دوژمن به ر بدنه له به غدا. جا له به ر نه وه ی چه رده یه کی چاک سووته مه نی تیدا بوو، تاراده یه ک کاری له هامشوی هیزه کانی ئینگلیز کرد، چونکه نه و هیزانه بو گواستنه وه و هینان و بردنی نازووقه سه ربازه کانیان، زیاد له پیویست پشتیان به ئوتومبیل ده به ست تاوه کو بیانگه یه نیته مهیدانی جه نگ. به تاییه تی له و کاته دا شوپشگیران توانیبوو یان له چه ند جیگایه کی گرنگی ناوه راست و خوارووی وولات دا، ریگای ئاسن تیک و پیک بدنه.^(۳۴)

چه ندین به لگه و نیشانه ی تری دوا ی « شوپشی بیست » یش جاریکی دی نه وه ده سه لمینن که ورده ورده کریکاران نه ک هه ر بوونه ته هیزیکي کومه لایه تی

خاوهن دهنگ رهنگی تاییه تی خویمان، به لکو ده بوو حسابیشیان بو بکری. روژنامه ی «العراق» ی سهر به میری له سهر ووتاریکیدا به ناوینشانی « کریکار بازووی په یکه ری کومه له » ده لی: « .. ماوه یه کی دوورو درپژئی میژووی مروقایه تی، کریکاران به نزمترین چینی کومه ل داده نران، به لام ده بی نه و حقیقه ته بگوتری که نه وانه به هیچ شیوه یه که له خه لکی تر که متر نین.»^(۳۵)

له خوړایش نه بوو که له مانگی ته ممووزی سالی ۱۹۲۲ دا، یه که م به ریوه به رایه تی شاره وانی له به غدا، بو هر جوړه ئیش و پېشه یه که، سهر وکیکی هه لېژارد. نه وه بوو روژنامه کانی نه و سهر ده مه به جوړیک نه م هه لولېسته یان لیک دایه وه گوايه هه نگاوی یه که مه بو « دامه زرانندی نیقابه ی کریکارانی ریک و پیک و سهره نجامیش وولات له رووی ئابوری یه وه سوویدیکی زوریان لی وهرده گری.»^(۳۶) جا له گه ل نه وه پیش دا که ئه رکی نه م ده سته یه به ته نها بریتی بوو له ریکخستنی کاروباری مووچه و روژانه به شیوه یه که هه ردوولا - کریکارو خاوهن کار - قایل بکا، به لام سهر هه لدان و چونیته تی هه لسه نگانندی به م چه شنه، نه و مه غزاو مه رانه ده به خشن که ئیمه لیره دا مه به ستمانه.

یه که مین نیشانه ی تیگه یشتن و پیگه یشتی کریکاران و هه ست کردنیان به ریگای خه باتی بی ووچانیان له پیناوده ستخستنی مافه ره واکانیان دا، به نده به و هه ول و کوئشسه وه که هوشیار ترین که سی نه و کریکارانه^(۳۷) له پیناوی دامه زرانندی یانه یه کی سهر به خووی کریکاران دا به ختیا ن کرد. پاش نه وه ی میری له روژی ۲۹ ی حوزه بیرانی سالی ۱۹۲۹ دا « یاسای کومه له کان » ی داناو له ناوه پراستی مانگی ته مووزدا روژنامه کان بلاویان کرده وه^(۳۸)، هیزه سیاسی یه کانی عیراق که وتنه خوو به ره سمی ی حزبی خویمان بیکهینا. کومه له پېشه یی یه کانش یه که له دوا ی یه که و به گورجی ی دامه زران. له وانه « نیقابه ی پاریزه ران » که دوو لقی کرده وه، یه کی که له « مووسل » و نه وی تر له « به سره »^(۳۹). ئنجا کومه لی « نه جزاچی یه کان »^(۴۰) و « کومه لی پزیشکان » نه ویش دوو لقی له « مووسل » و « به سره » کرده وه.^(۴۱) بو یه که مین جاریش ده سته یه که ئافره ت، یانه یه کی ئافره تانیان به ناوی « یانه ی راپه رینی ئافره تان له به غدا » دامه زران و له کوتایی تشرینی دووهمی سالی ۱۹۲۴ دا کرایه وه^(۴۲) هه ر له سالی ۱۹۲۴ دا جموجولیکی هه ست پیکراو رووی دا بو دامه زرانندی چه ندین کومه له ی پېشه یی.^(۴۳)

ئا له م ماوه یه دا « کوتایی سالی ۱۹۲۴ » کریکاران هه ستیان به زولی میژوویی خویمان کرد و تی گه یشتن که « پیویسته کومه لی تاییه تی یان بو دابه زرینری، تا هه ولی حه وانه وه یان بدا و ئیش و کاریان ریک بخا و سه عاتی

نیش کردن و روژانه و شتی تریان بو دیاری بکا. «^(۳۴) ئنجا « محهمهد سالح
 نهلقه زاز » و « محیه ددین محهمهد »^(۳۵) ی سه روکی « به شی فیته رخانه که ی
 کارگه ی سوپا »^(۳۶) و « قاسم عه بیاس » ی کریکاری ریگای ئاسن له کارگه ی
 شالچی یه «^(۳۷) نه زرو حالیکیان دا به وه زاره تی ناو خو و تیدا دا وایان کرد ماوه یان
 بدریتی، یانه یه کی کریکاران دابمه زرینن. به لام وه زاره تی ناوبراو، سه ره پای
 هات و چوی نه وانه و سه ره رای نه وه ی کریکاره بیانی یه کان، یانه ی تایبه تی له و
 جوړه یان بو کرابووه وه، داواکه ی نه مانی دایه داووه. به ریوه به رایه تی ریگای
 ئاسنیش نه م ده ستپیشخه ری یه ی کریکارانی به لاهه په سندنه بوو؛ بویه که وته
 خو چه ند هه نگاویکی ئیداری دژی « نهلقه زاز » و « قاسم » و « عه بیاس » نا.
 نه مه ی دواپی یانی له جیگه که ی خوی گواسته وه و زیاده ی سالانه ی نه وانی تریشی
 راگرت.^(۳۸)

بایه خی نه م کاره به تهنه له وه دا نی یه که سه ره تایه کی گرنه سه باره ت
 هوشیاری کریکاران نیشان ده داو خوی له خوی دا نیشانه ی گوپانیکی
 چونیه تی یه له بیرو هوشی کریکاران دا، به لکو بیجگه له مانه ییش نه وه ده گه یه نی که
 سه ره تای پیکه اتنی سه رکردایه تی یه کی کریکارانه ی هوشیاره اتووه ته مه یدان و
 له په رژه وهندی زه حمه تکیشان و هه لو مه رجی نیش کردن و دابین کردنی نه و
 په رژه وهندی یانه، با به شیوه یه کی سه ره تاییش بی، تی گه یشتووه. نه م کاکله یه
 که وته نه ش و نما کردن و تا ده هات خه لکی هوشیاران له ده ور کو ده بووه وه و
 به وپه ری دلسوزی یه وه، خزمه تی مه سه له کانی کریکاران یان ده کرد و توانی له
 قوناغیکی نوی میژوی بزوتنه وه ی کریکارانی عیراق دا سه رکردایه تی بکا.
 گومان له وه دا نی یه که به بی نه و کاکله یه نه یان ده توانی سیما و مورکی
 خورسکی له خویان بکه نه وه.

وه نه بی نه و هه لو یسته ی وه زاره تی ناو خو وره ی به « نهلقه زاز » و
 هاوپیکانی به رادبی، به پیچه وانه وه به دریزی چه ند سالتیک، ناو به ناو
 داخوزی یه که یان تازه ده کرده وه، نه گه رجی هیچ نه نجمیکیان ده ستگیرنه بوو.^(۳۹)
 به وه ییشه وه رانه وه ستان، به لکو هه ره له و ماوه یه دا چه ند جاریک له روژنامه کانی
 ناو خودا گرنگی ی و بایه خی ریخراوی کریکارانه یان روون کرده وه.^(۴۰) ژپانی پر
 له نه شکه نه جی زه حمه تکیشان و ته شه نه کردنی بیکاری له ناویان دا، پالی پیوه
 نان نه وریگا تازه یه بگرنه به رکه له هیزه سیاسی یه کانی تره وه فیری بوون. نه ویش

پیشکش کردنی نه رزوحال و داخوژی کردن له لیپرسراوان بوو، به هیوای نه وهی دهسنگیرویی یان بکن و باری سه رشانیان سووک بکن. له و روژگارهدا کریکاران وهک خه لکی تر « هیوایه کی گه وره یان به مه لیک و وهزیره به پیزه کان » هه بوو. چونکه دلنیا بوون له وهی که « چاوی رحمو به زهیی یان » لی یانه وه دهیی، وهک « کریکاریکی بی ئیش » له ووتاره ی دا که به ناوونیشانی « هاواری کریکاریک »^(۱۱) نووسیویه تی. نه م جوره تیکوشانه، تا ماوه یه ک بووه شیوه ی خه باتی کریکاران. به لام ورده ورده له بی نه نجامی نه م ریگایه تی گه یشتن، چونکه نه هیچی دهست خستن و نه له وه دوایش دهیتوانی دهسکه وتیکی کریکارانه یان بو بچه سپینی. بویه کریکاران دهره ق به میری که وتنه قسه کردن که دهیی له جیاتی پشتگیری کردنی کومپانیا بیانی یه کان، کریکاران بهاریزی. نه مه جگه له وهی که ره خنه یان له نوینه رانی گه لو وهزیره کان دهگرت، چونکه گیروگرفته بنچینه یی یه کانی کریکارانیان پشت گوی خستبوو. پاشان « شکایه تیکی زور » به سه ر روژنامه کان دا داباری و « دهسته دهسته کریکاری بی ئیش رووی تی ده کردن و بارگرانی ی خویان روون ده کرده وه » به لام میری « هیچ گوی ی به وهات و هاواره نه دا که له زاری سه دان خه لکی بی ئیشه وه ده هاته دهری و هه نگاویکی نه وتوتویشی نه نا، نه و خه لکه له و ته نگو چه له مه یه رزگار بکا »^(۱۲)

نه وجا بزوتنه وهی کریکاران له دژی کومپانیا بیانی یه کان به ئاشکرا دهستی بی کردو سه ره تای مانگرنتی کریکارانه ی ریک و پیک له و ماوه یه دا خوی نواند. نه وه بووله سالی ۱۹۲۷ دا کریکارانی ریگای ئاسن یه که م مانگرنتیان ساز کرد^(۱۳) و دروشمی چند داخوازی یه کی پیشه یی یان بلند کرده وه. له وانه: زیاد کردنی روژانه به نه ندازه یه ک له ته ک روژانه ی کریکاره بیانی یه کان دا بگونجی. هه روه ها له کاتی خوی دا به بی دوا که وتن موچه یان بدریتی^(۱۴) و موله تیان دوا نه خری و کریی خانووی نه و کریکارانه که م بگریته وه که له خانوبه ره ی به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن دا، نیشته جین. به ریوه به رایه تی ناوبراو به دهنگ هه ندی له و داخوژی یانه وه هات، به تایبه تی نه وانه ی په یوه ندی یان به وهرگرتنی موچه و دوا نه خستنی موله ته وه هه بوو. گفتیشی دا به راستی ی چاو به داخوازی یه کانی تر دا بگیری. کریکارانیش دوا ی نه م هه نگاهه چوونه وه سه ر ئیش و کاری خویان و بو یه که مجار له دژی چه وسینه رانیان تامی سه رکه وتنیان چه شت. « محه ممد صالح نه لقه زاز » که دیارترینی سه ر کرده ی مانگرنته که بووه، به تایبه تی نه وه دوپات ده کاته وه که هاوکاری مانگرنتووه کان له م تاقیکردنه وه نوی یه دا، وای له رژیم کرد ناچار بی حساب بو کریکاران بکا.

ته نانهت که داخوازی یه که ی پیشوویان له مه پ دامه زرانندی یانه ی کریکارانیان تازه کرده وه، دهم و دووی لیپرسراوان له گه لیان دا به جوړیکی تر بوو.^(۶۵)

هر له و ماوه یه دا ده سپیشخه ری یه کی نوی هاته گوړی و خوئی له خوئی دا به لگه ی نه و گوړانه بوو که بزووتنه وه ی کریکاران له سه ره تای نه شونما کردنی دا به خوئی وه دی. له مانگی حوزه بیرانی سالی ۱۹۲۸ دا، « ۴۵ » کریکار کوپوونه وه و پروتستوئیه کیان دژی « هه لس و که وتی دلره قانه ی کوپانیای نه وت و تیکرای کوپانیا بیانی یه کان » مور کرد و پاشان وینه یان دا به لیپرسراوان و روژنامه کانی ناوخو.^(۶۶) هه ندی ده سپیشخه ری دیکه یش هر له و ماوه یه دا ده رکه وتن که هر یه که یان له رووی میژووی یه وه بایه خی خویان هه بوو، چونکه بوونه سه ره تایه ک بو ده ربارز بوونی نه و کریکارانه ی له بنه رته دا جووتیار بوون و به شیوه ی جیا جیا پا به ندی نه ریت و ره وشت و په یوه ندی عه شایه ری بوون. هه ندیک سه رچاوه باسی نه و ناکوکی یانه ده که ن که له نیوان کریکاران و سه ره ک عه شیرته کان دا روویان داوه، سه باره ت به وه ی به شیکی روژانه و مانگانه کانیا و ورده گرتن.^(۶۷)

سه رپاکی نه م بزووتن و گوړانکاری یانه له ته ک کوتایی سالانی بیستدا تیکه ل به ره وتی بزووتنه وه یه کی فراوانتر بوون که به چه ندین خاصیه ت و شیوه ی ده ربړینی نوی وه هاتنه کایه وه؛ هه موو نه مانه یش به ناشکرا له دامه زرانندی یه که م کومه لی کریکارانه و پیشه یی یانه دا، ره نگیان دایه وه.

سه ره له دانی کومه له ی کریکاری و پیشه یی

له ناوه راستی سالانی بیسته وه کریکاران و پیشه وه ران که وتنه خو و چه ند جاریک هه ولی دامه زرانندی کومه له ی کریکارانه یان دا. تا گیروگرفته کانیا زیاد ی بکر دایه و نالوزتر بوایه، تویره هوشیاره که ی نه و چینه باشتر پی ی له سه ر خو ریخستن داده گرت و په کخستنی تیکوشانیانی به پیویستی یه کی گرنگ له قه له م ده دا. « محمه د صالح نه لقه زان » نه م مه سه له یه به کورتی ی و به شیوه یه ک باس ده کا به ناشکرا دیاره که چاک له و هه ل و مه رجانته تی گه یشتووه که هه ندی گیروگرتنی زه حمه تکیشانی عیراقی که م ده کرده وه؛ نه وه تا له باره ی پیکهینانی کومه له ی کریکارانه وه، ده قاور ده ق ده لی:

« ... نیمه به ته وای لاواز بووین و که سیک نی یه دا وای مافه کانمان بکاو له به رده م میری و کوپانیایکان دا بییته نوینه رمان و له و مه سه لانه دا که په یوه ندی یان به نیمه وه هه یه ریکمان بخن؛ نه م بی ده سه لاتی یه یشمان

نهنجامی ناکوکی نیوان خومانه.. یه کیتی یش نه گه ر به شیوه یه کی راست و دروست پیک نه یه ت نهنجامیکی ههست پی کرای نابی. ریکخستنیش تهنها به ریگای دروستکردنی کو مه ل و نیقابه وه ده بی. سه باره ت به م هوپانه وه یارمه تی کریکاره هوشیاره کان نزیکه ی دوو سال له مه و بهر چه ند داخوژی یه کمان.^(۴۸) پیشکesh کردووه، تاوه کوریکامان بدری نه و کو مه لانه پیک بهینن»^(۴۹)

بی گومان لیپرسراوان نه یان ده توانی تاسه ر گوئی له داخوژی کریکاران سه باره ت به پیکهینانی کو مه لی تایبه ت به خویمان بخه فینن. چونکه له وکاته وه ی که ورده ورده دهنگی کریکاران به رز بووه وه و گیروگرفته کانپان له ناو رای گشتی ی و له ناستی ره سمییدا خویمان سه پاند؛ ئاره زووی پیکهینانی نه و جو ره کو مه لانه، تا ده هات له کریکاران و پیشه وهره تازه کان دا، زیاتر ته شه نه ی ده کرد.

پاشان « نه لقه زاز » و هاو ریگانی وازیان له دامه زراندنی یانه ی کریکاران هینا و له ناوه راستی سالی ۱۹۲۸ دا، داخوژی یه کی تازه یان دا به وه زاره تی ناوخو و داویان کرد ریگیان بدری کو مه لیک به ناوی « کو مه لی کریکاران » ه وه^(۵۰) دابمه زرینن. سه رتاشه کانیش شوین پی ی ئه وانپان هه لگرت. نه وه بوو «مه ممه د مه کی نه لئه شته ری » و چه ند سه رتاشیکی شاری به غذا داویان له وه زاره تی ناوخو کرد، ریگیان بدهن « کو مه له ی هاریکاری سه رتاشان » دابمه زرینن، چونکه مه به سستیانه « گوزه رانی سه رتاشان باشتر بکن و ده سستی یارمه تی و برایه تی بو یه ک دریز بکن و له سایه ی خوشه ویستی و دلسوزی و ریز لیگرتنی یه کتردا کو ببنه وه »^(۵۱) ده سته ی دامه زرینه ری نه م کو مه له یه داویان له په رله مان کرد ده ست بخاته نه م مه سه له یه وه و وه زاره تی ناوخو ناچار بکا ریگای دامه زراندنی بدری؛ نه وه بوو، ووتووژیکی زور سه باره ت به م مه سه له یه له نیوان په رله مان و لایه نه لیپرسراوه کان دا کرا.^(۵۲) رهنگه هه ر به وه یه یشه وه بووی که « نه لئه شته ری » و هاوه له کانی بهر له خه لکی دی مو له تی دامه زراندنی کو مه له که یان وه گرت. « کو مه له ی هاریکاری سه رتاشان » یش که به ره سمی ی له ۱۰ ی شوپاتی سالی ۱۹۲۹ دا^(۵۳) دامه زرا، به یه که مین کو مه لی پیشه یی داده نری که ریگای نیش کردنی له عیراق دا پی درابی.^(۵۴)

کریکارانی چاپخانه و بهرگه درووه کان و شوفیرو میوه فروشان و زوری تریش، یه ک له دوا ی یه ک داخوژی پیشکesh به وه زاره تی ناوخو کرا. به لام وه زاره تی ناوبرا و زور به سستی ی له و داخوژی یانه ی ده کو لی یه وه. به نمونه: میوه فروشه کان له مانگی نه یلوولی سالی ۱۹۲۹ دا، داوی دامه زراندنی کو مه له که یان کرد^(۵۵)، که چی وه زاره تی ناوخو چه ند مانگیک وه لامه که ی دوا

خستن و تا ۴ کانونی دووهمی سالی داهاتور، نه یانتوانی به که م دهسته ی
به ریوه بهری کومه له که یان هه لێژیرین.^(۵۷)

به جوړه له سه رهتای سالی ۱۹۲۹ وه چه ند کومه له یه که به ناوی پیشه یی
جوړ به جوړه وه هاتنه ئاراهه و بیجگه له « کومه لی کریکارانی چاپخانه کانی عیراق »
که له ۴ کانونی دووهمی سالی ۱۹۳۰ دا به رسمی ی ریگای دراو^(۵۷) »
کومه له ی کریکارانی میکانیکی عیراق ، که له دوا دوا ی مانگی کانونی دووهمی
سالی ۱۹۳۰ دا به رسمی ی موله تی وهرگرت^(۵۸)، ده لێین بیجگه له دوو کومه له یه
هیچ کام له وانی تر ناوی کریکاریان پیوه نه بوو؛ هیچشیان له سه رهتادا ئه وه نده ی
تورقالبک له خزمه تی کریکاران و په رژه وه نده ی به کانیان دا نه بوون، وه که له مه ودوا
روونی ده که ی نه وه.

جا نه که ره به وردیی ته ماشای چو نیه تی دروست بوونی ئه م کومه لانه
بکه ین، ده بین هه موویان له بنچینه دا کومه لی پیشه یین، یا خود کومه لیکن بکه یان
له کریکاران و پیشه وهران پیک هاتوووه و - ورده بوژوا - سه رکردایه تی یان
ده که ن. با له و تاقه کومه له یه وه پیندا بین که له ناو تیکرای کومه له
نیشتمانی به کان دا (۵۹) ناوی کرکارانی له خوی ناوه، واته « کومه له ی کریکارانی
چاپخانه کان ». سه روکی ئه م کومه له یه ناوی «عه بباس حوسه یین ئال نه لچه له بی»
یه و به مانای ته وای ووشه خوی کریکار نه بوو. لیزه دا گرنگ نه وه یه ره چاوی
ئه وه بکه یین ناوبراو که له روژی ۱۱ ی کانونی دووهمی سالی ۱۹۳۰ دا به
ئه ندای دهسته ی به ریوه بهری کومه له هه لێژیر دراوه کانی ته نها ۳۶ دهنگی
وهرگرت، ئه مه یش به نیسبه ت هه لێژیر دراوه کانی تره وه که مترین ژماره بوو،
چونکه تیاندان هه بوو له دوو ئه وه نده ی ئه و زیاتر دهنگی هینابوو^(۶۰). راسته له
داواکه ی دهسته ی دامه زرینه ری « کومه له ی کریکارانی چاپخانه کان، دا که
روژی ۲۷ ی ته ممووزی سالی ۱۹۲۹ پیشکه ش به وه زاره تی ناوخو کرا، باسی ئه وه
کراوه که ئامانجی کومه له^(۶۱) ئه وه یه « ئاگای له حالی کریکارانی چاپخانه کان بی له
عیراق داو په رژه وه نده ی به کانیان بهاریزی، وئه م کومه له به « سوودی ترده به خشی و
ده بیته مایه ی خیزو خوشی بو سه رتاپای ولات ». ^(۶۲) به لام سه روکه که ی له
یه گه م کو بوونه وه ی دهسته ی به ریوه بهردا که روژی ۱۸ ی کانونی دووهمی سالی
۱۹۳۰ ساز کرا، له باره ی ئامانجه کانی کومه له وه ده قاوده ق ده لی:

«... بلاو کردنه وه ی گیانی خوشه ویستی له ریزی کریکارانی
چاپخانه کانی عیراق داو هه ولدان بو پیشخستنی هونه ری چاپکردن وشارهزا

کردنی کریکار له م مهیدانه داو به تهنگه وه هاتنی تهندروستی یان ئامانجمانه. هرچیش له توانادا بی بوپاراستنی مافی خاوهن چاپخانه کان دریخی ناکه یین...» پاشان کوتایی به قسه کانی دینی و ده لی:

«... هاوری یان؛ له سه رانسوری جیهان دا کریکارانی چاپخانه خزمه تیکی زوری کومه لگایان کردوه، ئه وان نه بوونایه خه لکی نه یان ده توانی کتیب و روژنامه، که پرن له زانیاری جور به جور، بخویننه وه. له بهر ئه وه پیویسته له سه رتان. دلسوزی خاوهن چاپخانه کان بن چی ئه رکی سه رشانتانه له ئاستی ئه واندا به جی ی بهینن»^(۳۳)

بویه شتیکی سه یر نی په گهر کومه له ی ناوبراو لیژنه په کی تاییه تی پیک بهینی و ئه رکی ئه وه ی بی بسپیری «به شیویه کی عادیلانه کار به سه ر چاپخانه کان دا دابه ش بکاو ناکوکی نیوان کریکارانیش - پروانه: ته نها له نیوان کریکاران دا ک. م - به ناشتی ی چاره سه ر بکا...»^(۳۴) کاتیکیش سه روکی کومه له بوی ده رکوت به م شیویه ناگاته ئامانجه کانی و پاش ئه وه ی دنیا بو له وه ی دامه زاندنی ئه م کومه له په له بنه رته دا به دلی خاوهن چاپخانه کان نه بووه و^(۳۵) به رژه وهندی تاییه تی یان ناچاری کردن دلره قانه به رامبه ر کریکاران بجولینه وه؛ ده لئین له و کاته وه ورده ورده سیاسته تی خوی گوپی. ئه م هه لویسته یش به ئاشکرا له ناوه روکی روژنامه ی «نداء العمال» دا، ده رده که وی که پاش دامه زاندنی کومه له که یان به ماوه یه ک خوی ده ری ده کرد.^(۳۶) له گه ل ئه وه یش دا سه روکی «کومه له ی کریکارانی چاپخانه کان» هیشتا هه ر باوه پی به «گفتی شیرینی» که وره لیپرسراوان «هیممه تی چالاکی یان» هه بوو. هیوایه کی که وره یشی بییان بوو که «په رژه وهندی کریکاری عیراق»^(۳۷) بهاریزن. له مه وه بومان ده رده که وی که وازهینانی «ئال ئه لچه له بی» له سه روکایه تی کومه له ی ناوبراو، له گه ل هاشه کشه ی بزوتنه وه ی، کریکاران و له ئه نجامی هیرشی کونه په رستان دا که دوایی باسی ده که یین شتیکی سه رسورپه ین نی په.^(۳۸)

له وه یش سه یرتر ئه وه په که په یره وی ناوخوی «کومه له ی سنعاتکاران» تاقه ئیشاره تیکی تیدا نی په، په یوه ندیی به کریکارانه وه هه بی^(۳۹) ئه مه له کاتیک دا که بنکه ی سه ره کی ی کومه له یشیان پیک ده هینا. به لام سه ره رای ئه وه یش له هه موو کومه له کانی تر زیاترو دلسوزانه تر خزمه تی مه سه له ی ره وای کریکارانی عیراقی کرد.^(۴۰) به رامبه ر به مه یش پروگرامه که ی چه ند به ندیکی بنجینه یی تیدایه

راسته و خو په رژه وهندی پيشه وهران ده پاريزی. نه و تا ماددهی په که می پهیره وی ناو خوئی ده قاوده ق ده لی: «تاکه مه بهستی، کومه له نه و په پيشه وهران له روى پيشه سازى و کومه لاپه تي و نه خلاقى په وه په رورده بکا». ماددهی دووهميش ده لی: «کومه له هول ددها پيشه سازى له عيراق دا پيش بخاو نه و که سانه يش که ليها تون دهيان نيزيته دهره وهی وولات تا له يه کيك له پيشه سازى په کان دا ببنه سپور». ماددهی «۲۵» يش پي له سر نه وه داده گری که نه رکی ليژنه کانی کومه له نه و په: «هانی نه و پيشه سازى يانه بدن که خويان سره و کارى ده کن»،^(۳۱) وه ک پيشتر يش باسکرا ماددهی ۲۷ - ۳۰ په پيره وی ناو خوئی کومه له ده قاوده ق ده لی: پويسته سالی دوو پيشانکا به مه بهستی هاندانی پيشه سازى نيشتمانى ي بکاته وه.

ناو روکی ماددهی جه و ته می په پيره وی ناو خو به باشى روشنایى ده خاته سر بنچينه و بينای کومه له ی ناوبراو له سره تاي دروست بوونی په وه. نه و ماددهی ده لی: هر عيراقى يه ک - پروانه: هر - عيراقى يه ک بى نه وهی ته ماشای نه وه بکری سر به چ چينکى کومه لاپه تي يه ک م - نه م هر جانه ی خواره وهی تيدا بى به نه ندامى نه م کومه له و رده گيرى.

ئا : ته م نهی له بيست سال که متر نه بى.

ب : ره و شتى باش بى.

ج : مافى مه د نهی ی لی و هر نه گير ابينه وه.

د : به لای که مه وه دوو نه ندامى کومه له بيناسن.

پاش هه موو نه مانه شتيکى زور سرو شتى ی بوو که «مهمهد سالح نه لقه زان»^(۳۲) ی باوهر پيکروای «کومه له ی سنعاتکاران» داوی مو له ت پيدانى کومه له که يان، بانگه وازيك بو «کريکاران و سنعاتکاران» دهر بکا و تيدا بانگيان بکا بينه ناو نه و کومه له وه که بو «به رگری کردن له په رژه وهندی و پاراستنى نه و به زه مانه تان که له که لک که و تن و له ناوچوون» دروست بووه. «دهی خو که ون با په کگرين و به هه مووان هاريکارى په کتر بکه ين و له به رده م خوان نيشتمان دا په يمان بدنه ين که له دواى نه م په کيتى يه جيا نه بينه وه»^(۳۳) ليژه دا به ناشکرا دياره که مه بهستی له يه کيتى ی نيوان «کريکاران و خاوهن پيشه سازى په کان»، ۵.

وا پي ده چى پيشه وهران يان سنعاتکاران به هوى نه زانين و پتى نه گه يشتنى جياوازی نيوان کريکاران و پيشه وهران وه، خويان به کريکار له قه له م دابى. يا خود له بهر نه وهی که کريکاران بوو بوونه خاوهنى دهنگورهنگى خويان و

جی بی یان له کۆمه لدا قایم کردبوو، پیشه وهره بچکۆله کان چه زیان ده کرد
شانازی به وه وه بکن گرایه ئه وانیش کریکارن. شایانی باسه «محهمد صالح
ئهلقه زان» که یه مین نیقابی یه، تا ئه مرۆیش بی له سه ره ئه وه داده گری کریکار
بووه و زوری شانازی پپوه ده کا. (۷۱) ئه م «کریکاره» سالی ۱۹۰۵ هاتووه ته
دونیا وه به هه موو پپوانه کانی ئه وسای وولاتانی رۆژه لات، سه ره به خیزانیکی
مام ناوه ندی بووه. (۷۲) باوکی پیشه وهر بووه گولنکه ی هه لده به ست. سه به ره ت
به وه ی گوزه رانی باش بووه، هه ر چوار کوره که ی «واته: محهمد صالح و سی
براکه ی تری» نار دووه ته به خویندن. ئه میان نه بی، ئه وان ی دی بوونه ته
مووچه خوور به پپودانی سه رده می خو یان پله و پایه ی دیاریان هه بووه. (۷۳).
«محهمد صالح» قوناغی سه ره تایی له به غدا ته واو کردووه و پاشان له سالی
۱۹۱۷ دا چووه ته «مه کته بی پیشه سازی یه کان» (۷۴). پاش چه ند سالیك چووه ته
«قوتانجانه ی بازرگانی ی ئه هلی ئیواران. جگه له زمانی زگماکی خو ی، زمانی
ئینگلیزی و تورکی و هیندو سیش به چاکی ی ده زانی. (۷۵) دیاره هه موو ئه م
سیفه تانه و زیره کی ی خویشی. (۷۶) وایان کردووه له هاوته مه نه کانی خو ی زیاتر
ماوه ی خو رۆشبنیر کردنی بو بره خسی. ته نانه ت زور جاریش داویان لی کردووه
ببیته مووچه خوور. ئه مه جگه له وه ی له گه رمه ی رۆژگاری سه ره کردایه تی کردنی
بزوتنه وه ی کریکاران دا، وه رشه یه کی ئاسنگه ری و چاگردنه وه ی ماشین و
ئامرازی جوور به جووری هه بووه. دانیشتوی گه ره کی «ئه عزمی یه» یش بوو که
ئه وسا به باشترین گه ره کی «به غدا» داده نرا. (۷۷) که واته یه که مین نیقابی و
سه روکی «کۆمه له ی سنعاتکاران» یان باوه پپیکراوی ئه و کۆمه له یه، پیشه وه ریکی
لیبرالی و نیشتمانپه ره ریکی ره سه ن بووه و به هو ی زرووفی تایی ته و مه و زوعی ی
خو یه وه (۷۸)، وه ک پیشتر باسی هه ندی لایه نی بنچینه بی مان کرد (۷۹) بووه ته خاوه نی
مه سه له ی کریکاران. ئه م حه قیقه یش ئه و بوچوونه مان چاکتر ده چه سپنی که تا چ
پاده یه ک پیشه وهران توانیویانه له ناو بزوتنه وه ی کریکارانی عیراق دا ده وری
خویان ببینن.

سروشتی چینیایه تی ئه م کۆمه لانه پالی به سه ره کرده کانیانه وه ده نا ، له
هه موو بۆنه یه ک دا پشتگیری پیشه سازی نیشتمانی ی بکن . ته نانه ت
کۆبوونه وه کانی هه ندیکیان له بنچینه دا بو ئه وه ته رخان ده کران ووتاری جوور
به جوور له باره ی پشه سازی نیشتمانی یه وه بخوینریته وه ، وه ک « کۆمه له ی
هاریکاری سه رتاشان » له ئاهه نگی ریز لیئانی شه وی ۲۷ ی کانوونی دووه می

سالی ۱۹۲۰ دا به بۆنه‌ی مؤلّهت پیدانی « کۆمه‌له‌ی کریکارانی چاپخانه‌کان ، هوه کردی . ئه‌وه بوو به‌شی زۆری ئه‌و ووتارانه‌ی به‌و بۆنه‌یه‌وه خویندرانه‌وه قسه‌یان له پیشه‌سازی چینی نیشتمانی ده‌کرد^(۸۳) . که چی که سیک نه‌بوو له‌و ده‌یان کۆپو کۆبوونه‌وه‌یه‌دا که کۆمه‌له‌کان و له پیش هه‌مووانه‌وه « کۆمه‌له‌ی سنعاتکاران ، ده‌یان گیرا توختی ئه‌وه بکه‌وی چون و به‌چ شیوه‌یه‌که سه‌رمایه‌ی نیشتمانی‌ی کریکاران ده‌چه‌وسینێته‌وه ، یان باسی ئه‌وه بکا باری ژبانی کریکاران له ناو دامه‌زراوه‌هه‌لی‌یه‌کان دا زۆر له باری ژبانی کریکارانی ناو کۆمپانیا بیانی‌یه‌کان خراپتره . به‌نموونه : له کۆمپانیای « ته‌راموای » دا کریکار نۆزده‌سه‌عات له‌سه‌ریه‌که ئیشی ده‌کرد ، رۆژانه‌که‌یشی زۆربه‌ی کات له روپیه‌یه‌کی تی نه‌ده‌په‌راند^(۸۴) . وه‌نه‌بی زرووفی کریکارانی چاپخانه ئه‌هه‌لی‌یه‌کانیش له‌وان باشتر بوو بی^(۸۵) . ئه‌وانه ئه‌وسایش و ئیستایش له‌ناو کریکارانی وولاته‌ دواکه‌وتوو هه‌کان دا که‌رتیکی روشنبیر پیک ده‌هینن ، له‌به‌ر ئه‌وه هه‌ندی جار زۆر به‌گران ئه‌و ژماره‌یه‌ی که پێویسته‌ ده‌ست ده‌که‌ون . هه‌ر له‌سه‌ر بناغه‌ی چه‌وساندنه‌وه‌ی کریکارانیش بوو که سه‌رمایه‌ی نیشتمانی‌ی به‌پیدانی ئابوری ئه‌و کاته‌ی کۆمه‌لگای عیراق قازانجیکی خه‌یالی ده‌ست که‌وت . ئه‌وه‌تا پاش تیپه‌ر بوونی چه‌ند سالی‌که به‌سه‌ر دامه‌زراندنی کارگه‌ی « فه‌تاح پاشا » دا ، سامانی ئه‌و خیزانه به ۴ ملیون دینار خه‌مل کراوه ، ئه‌مه له‌کاتی‌که‌دا که کۆرده‌که‌ی « فه‌تاح پاشا » تا سالی ۱۹۲۰ مووچه‌ خۆریکی میری بووه‌وه مانگانه‌که‌ی له « ۵۰۰ » روپیه‌ تیپه‌ری نه‌ده‌کرد . سامانی « محه‌مه‌د تاهیر ئه‌لبه‌غدادی » یش که سالی ۱۹۲۴ کارگه‌یه‌کی هاوبه‌شی جگه‌ره‌ دروست کردنی دامه‌زراند که‌یشته دوو ملیون دینار ، که چی به‌ر له‌وه‌ی ئه‌م کارگه‌یه‌دا به‌هه‌م زینتی داها‌تی سالانه‌ی له ۱۵۰۰ روپیه‌ تی نه‌ده‌په‌ری^(۸۶) . وه‌که « ئه‌لقه‌زاز » باسی ده‌کا : سه‌ره‌رای ئه‌وه‌ی که ئه‌و کۆمه‌لانه‌ی دامه‌زران پێویستی یه‌کی له‌پاده به‌ده‌ریان به‌یارمه‌تی هه‌بوو ، به‌لام هه‌یج کام له‌و پارهدارانه‌ ده‌ستی یارمه‌تی‌یان بو‌دریژ نه‌کردن^(۸۷) ، بو‌یه روشنبیران و کریکاران به‌خۆرای باربووی ئیشوکاره‌کانیان ده‌کردن و رایان ده‌په‌راندن^(۸۸) ، ده‌لێن سه‌ره‌رای هه‌موو ئه‌مانه که‌چی له‌ناو هه‌مووان دا « نووری فه‌تاح پاشا » به‌سه‌روکی شه‌ره‌فی « کۆمه‌له‌ی سنعاتکاران » هه‌لده‌بژێردرا^(۸۹) .

با له‌هه‌موو ئه‌و شتانه‌که‌پین که پێشتر باسکران : دامه‌زراندنی ئه‌م کۆمه‌لانه به‌خالیکی دره‌وشه‌داروگرنگی میژووی نویی عیراق داده‌نری و کاتی

خوی له زۆر مهیدانی جیاجیای رای گشتی عیراق دا به شیوهیهکی بهربلاو دهنگی دایه وه . هیزه نیشتمانی بهکان و روژنامهکانی ناوخو بایه خیکی ههست پیکراویان بهم « بزووتته وه پیروژه » داوهانی وهزارهتی ناوخویان ده دا ماوهی دامه زاندنی نه و چهشنه کومه لانه بدری تاوهکو « چینی کریکاران جموجولی تی بگهوی »^(۸) دوواییش دهستی ریزیان بو « کاری پرسوود » یان بهسنگه وه گرت و لایان وابوو « بایه خدان به کریکاران و به ره مه کانیان ئه رکیکه وه له ئهستویانه »^(۹) به بونهی مولهت بهی دانی « کومه لهی سنعاتکاران » وه ، روژنامهی « العالم العربی » سهرووتاری ئه وروژهی به ناو نیشانی « پپووستی پاله وان و کردار ده خولقینی » ته رخان کرد . نووسه ری ووتار دهلی :

« که دهوتری ئه وانهی به رهنجی بازووی خویان ده ژین - به راستیش ئه وانه به شهرفترین که سن - وه له پیناوی خوشگوزه رانی دا هه لپه ی نیش ده که ن و ده یانه وی مافه پیروژه کانیان زامن بکه ن ، دلخوشی ده بيم ، وه ک دلخوشی ئه وانهی نه ک ناو به لکو خوین به ده ماره کانیان دا ده گه ری^(۱۰) ، ئنجا قسه و رای هه مه چه شن له باره ی کریکارانه وه سه ریان هه ل دا ، که تا ئه و کاته نه بیسترابوون . « کریکاران ، واته هه موو ئه وانهی به ئاره قی ناوچه وانیان نان ده خون - وه ک خوا فه رموویه تی - به خشنده ن و سوود به خشترین ئه ندامن بو کومه لگای مرو فایه تی ، چونکه هه م بو خویان وه هه م بو خه لکی نیش ده که ن و گه ربی وه له کار بکه ون ژیان راده وه سستی »^(۱۱) ئه م جوړه هه لو یسته ئه وه نده ی تروره ی کریکارانی به رز کرده وه و زیاتر باوه ریان به خویان په پیدا کرد ، به تأیبه تی چونکه به دریزایی چه ندین سال له کومه لدا پشت گوی خرابوون . ئه وه تا کریکاریک له ئاهه نگیک دا که سه رتاشان و کریکاری چاپخانه کان تییدا ناماده بوون ، به م جوړه هه سستی خوی ده رده پری و ده لی : « له ناو له شی ئه و کریکارانه دا که نیستا خه ریکن له خه وی چه ند ساله راستیان ده بیته وه گیانیک هه یه ، ئه ویش گیانی راهه پین و هه له ت بردنه رووه و به رزیی »^(۱۲) .

له لایه کی تریشه وه ئه م کومه لانه ، خزمه تیکی زوری ئه ندامه کریکارو پیشه وه ره کانی خویان کرد . گه ربی و نه وه له به رچاو بگرین که ئه مانه به که مین دام و ده زگان له میژووی عیراق دا ئه رکی دا کوکی کردنیان له مه سه له ی کریکاران خسته ئه ستو ، ئه وه نده ی تر بایه خی ئه و خزمه تگوزاری به مان بو ساغ ده بیته وه . هه ر ئه و کومه لانه بوون له دژی بی کاری ده جه نگان و په رده یان

له سه ره له لویستی ناره وای کومپانیا بیانی به کان به رامبه ر به کریکارانی عیراق دامالی و چه ندین یادداشت و پروتستویان سه بارهت به م دوومه سه له به پیشکesh کرد . « کومه له ی سنعاتکاران ، و « کریکارانی چاپخانه کان ، و « هاریکاری سه رتاشان ، چند ده وره به کیان کرده وه و به نیواران نه ندانه نه خوینده واره کانیا ن فیری خویندن و نووسین ده کرد و ئاستی خوینده واری نه وانی تریشیان به رز ده کرده وه . هندی جاریش زمانی عه بی و ئینگلیزی و لایه نه بنچینه بی به کانی ته کنیکی نوی ده گوترانه وه ، به تاییه تی که سه ر کرده ی نه و کومه لانه له وه تی که یشتن که « کاتی نه وه هاتوه کریکاران له خوی غه فلهت راستیان بیته وه و دا ای زانست و به رو بومی ژیان بکن ،^(۹۶) نه م کومه لانه چه ندین ناهه نگه و کوپیان گیرا و نه ندانمانیان کوه بوونه وه و گوی یان له و ووتاران ده بوو که بو خه لکی وه ک نه وان تازه و نه بیسترا و بوون ، وه ک « کریکارو شوین دهستی له ژیانی پراکتیکی دا ،^(۹۷) و « په یوه نندی به کانی کریکاران له جیهان دا ،^(۹۸) و « به کیتی ی و شوین دهستی له کومه لدا ،^(۹۹) و « کومه له پیشه بی به کان و شوین دهستیان له کومه لدا ،^(۱۰۰) و « سه رتاش و په یوه نندی پیشه که ی به ته ندروستی به وه ،^(۱۰۱) و زور بابه تی تریش که هر ه موویان نامانجیان هان دانی کریکاران بوو تا « زیاتر تی بکوشن ، و « کوششیان به ک بخن و نه و تویره ون بووه له خوی غه فلهت راست بکه نه وه ، بوئه وه ی کومه لیک کریکاری به هیزی به کگرتوو پیک بهینن و له ئیستا زیاتر دا وای نه و مافانه یان بکن که له زور رووه وه پشت گوی خراون ، تا نه و کاته ی « کریکاری عیراقی به مافی زهوت کراوی خوی شاد ده بیته وه و که رامه تی به شیل کراوی دهست ده که ویته وه ،^(۱۰۲)

به هوی نه م کومه لانه وه ، کریکاران و پیشه وهران بو یه که مجار کاری شانویی یان کرده نامرزی خوروشنبیر کردن^(۱۰۳) هندی جاریش نه م کومه لانه به به یی نه و توانا که مه ی هه یان بوو ، یارمه تی نه ندانه نه دارا و دهست کورته کانیا ن ده دا^(۱۰۴) جاری وایش هه بوو جموجولی نه م کومه لانه نه نجامی راسته و خوویان وه دهست ده هینا . به نمونه : له کوپیکی « کومه له ی هاریکاری سه رتاشان ، دا هر نه وه نده ی خاوهن باس له خویندنه وه ی نووسینه که ی بووه وه ، تیکر ای ناماده بوان بریاریان دا که س بو قومار کردن هامشوی « لونا پارک ، نه کا ؛ و بهی ده چی خه لکیکی زوری سه ر به چینه هه ژاره کان له و سه رده مه دا خوویان دابیتی و به دهستی به وه نالاند وویانه^(۱۰۵)

جمجۆلی کۆمه له ی کرێکاران و پیشه وه ران له ناو رای گشتی ی عیراق دا به باشی دهنگی دایه وه . نه وه تا « ئیبراهیم حیلمی نه لعومه ری ، که روشنبیریکی نه و قوناغه یه به م شیوه یه چالاکی ی نه وسای کرێکاران هه لده سه نگی نی :
 «هه رکه سینک شوین پی ی راهه پینی کرێکارانی عیراق هه لگیری و خو ی بگه یه نیته ناویانه و کومه له کانیا ن و گوی له و بیرو را نازادانه یان بگری که له کۆبوونه و کانیا ن دا ده ری ده برن و به باشی پروانیته نه و شیوه تی فکری نه ی که چاره سه ری هه ل و مه رچی ئیش کردن و مه سه له تایبه تی به کانی خو یانی پی ده که ن ؛ خیره خوشی یه کی زور له مانه راده بی نی و وایان لی چاوه پروان ده کا بی نه هو ی شانازی می هه می شه یی نی شتمان و خوشگوزه رانی یه کی به رده وام ..»^(۱۰۵)
 « سه لمان نه لسه فوانی « یش رووی ده م ده کاته کرێکاران و ده لی : « نه م خو یه که خسته تان له ناو کومه له کانتان داو له دوو سال له مه و به ره وه و ده نگی دلیرانه تان که جاروبار به هو ی روژنامه وه له ئاسو ی وولات دا ده نگ ده داته وه موژده ی خیره خوشی یه و هیوا دارین له دها تودا بیته رووناکی یه کی نه وتو په رده ی رهش و تاریکی له سه ر نه م وولاته لی قه و ماوه بپه وینیته وه ،»^(۱۰۶) گو فاری « الحاصد ، یش چالاکی نه م کومه لانه به به لگی « راست بوونه وه ی کرێکاری عیراق له پاش نوستنیکی دوورو دریز ، له قه له م ده داو « گیانیکی به رزه ، و خه ریکه ده رژیته « ده روونی کرێکارانی عیراق وه ، وه ک سه رنووسه ری گو فاری ناوبراو له دوای به شداری بوونی له کۆبوونه وه یه کی « کومه له ی کرێکارانی چاپخانه کان ، دا ، نووسی بووی»^(۱۰۷) .

هه رچه نده جمجۆلی کۆمه له ی کرێکاران و پیشه وه ران به ته نها له به غدادا چه قی به ستبوو ، به لام کاریکی نه وتویشیا ن کرد ، کرێکارو پیشه وه ری شاره کانی تریش بگریته وه نه نجامیش نه ک هه ر له هه ندیکیان دا لقی کومه له کانی به غدایان تیدا کرایه وه ، به لکو له چه ند شارکی شیدا کومه لی سه ره به خو وامه زان ؛ وه کو « کومه له ی میوه فروشان ، له « مووسل ، که وه زا ره تی ناوخو له سه ره تای تشرینی دووه می سالی ۱۹۳۰ دا مو له تی دامه زانندی»^(۱۰۸) دا . هه رو هه ژماره یه کی زور کرێکارو پیشه وه ر ، داخوازی یان پیشکه ش به باره گای کومه له کانی به غدا کردو ده یانو یست له شاره کانیا ن دا لقی نه و کومه لانه بگریته وه»^(۱۰۹) ده سته ی به ریوه به ری هه ندی له و کومه لانه یش به مه به سته ی پیکه وه نانی په یوه ندی یه کی راسته وخو له گه ل زه حمه تکیشان و هیزه سیاسی یه کان دا ، سه ریا ن له ناوچه کانی تر داو هه ر به راستیش توانی یان له و کاره ی پییا ن سپهرد را بوو ، تارا ده یه ک سه رکه وتن وه ده ست بی ن»^(۱۱۰) .

کومه له ی « هاریکاری سهرتاشان » به هوی « محهمه د مه کی نه لئه شته ری »^(۱۱۱) یه وه که سه روکی بوو ، له گه ل « کومه له ی کریکارانی چاپخانه کان ، که به هوی سروشتی پیشه که یانه وه هوشپاری په کی باشیان هه بوو ، له سه رپاکی کومه له کانی تری نه و قوناغه جموجول و جه ماوه ریان زیاتر بوو . به لام له گه ل نه و هیش دا هیشتا هر « کومه له ی سنعاتکاران » بزپوترین و به هیزترینی هه موو نه و کومه لانه بوون و له هه موویشیان پتر خه ریکی مه سه له بنه رته تی په کانی جه ماوه ری کریکاران بوو .

کومه له ی سنعاتکاران

نه و داواپه ی دهسته ی دامه زرینه ری « کومه له ی کریکاران » پیشه که به وه زارته تی ناوخوی کرد ، تا ماوه په کی زور له لایه ن وه زارته تی ناوبراوه وه دوا خرا چونکه ، په که م : نامانجی کومه له نه وه بوو که رتیکی فراوانی کریکاران ریڅ بخا . دووم : له به ره نه وه ی به ته نها نه و ، ده بوو روو به پوی کومپانیایه ک بییته وه که تا نه و کاته له ژیر رکیفی ئینگلیزدا بوو ، هر نه وانیش به ریوه یان ده برد . سی په م : دهسته ی دامه زرینه ری نه و کومه له په بزپوترین کریکار بوون و رژیم دانی خیری پیدا نه ده نان . چوارهم : نه و کومه له په ی پیشنیازی دامه زرانندی کرا ، ناوی کومه له ی کریکارانی لی نرابوو . به لام پاش نه وه ی وه زارته موله تی « کومه له ی هاریکاری سهرتاشان » ی داو به هوی نه وه ی که به رده وام بهی له سر نه م داخوازی په داده گیرا ، وه زارته تی ناوخو به داواکه ی دهسته ی دامه زرینه ر قایل بوو ، به مه رچیک ناوی کریکاران بگوردی به ناویکی دی . نه نجام هه مووان له سر نه وه ریکه و تن ناوی « سنعاتکاران » ی لی بنین . ننجاً به بونه ی نه وه ی که وه زارته تی ناوخو ریگای دا به ریز « عه بدولرپه حیم نه فه ندی نه لته کریتی »^(۱۱۲) و هاوه له کانی کومه له په که به ناوی « کومه له ی سنعاتکاران »^(۱۱۳) هوه دایمه زرینن روژنامه کانی ناوخو به پیر نه م هه واله وه چون و موژده بیان به هه موو « سنعاتکاران » دا . کومه له ی ناوبراویش روژی موله تی بهی دانی که ریکه وتی ۱ ی ته ممووزی سالی ۱۹۲۹ ی ده کرد ، به میژووی ره سمی ی دامه زرانندی خو ی دانا^(۱۱۴) .

نه م کومه له په هه ر له په که م روژی دامه زرانندی په وه دیسپلین وریک وپیکي پیوه دیار بوو . نه وه تا دهسته ی دامه زرینه ری به هوی روژنامه کانه وه کات و

شوینی هه لێژاردنی یه کهم دهسته ی به پێوه بهری ، به بێ ی مادده ی یازده ی په پیرهوی ناوخوی دهست نیشان کرد^(۱۱۶) . له کاتی دهست نیشان کراودا « ۲۶ ی ته ممووزی ۱۹۲۹ ، دهسته ی گشتی ی له بیناکه ی « ئاموزگای زانستی ، کو بوونه وه و نه جامی هه لێژاردنه که یش به م جوړه ی خواره وه بوو .

۱ - محهمه صالح عه بدولجه ببار نه لقه زاز - سه روک .

۲ - نه حمه نه لسه یه محهمه - جیگری سه روک .

۳ - محهمه موسته فا « کریکار له ریگای ئاسن ، سکر تیر .

۴ - نه عیم فه تتوخی « فیتەر له ریگای ئاسن ، نه مینداری سندووق .

۵ - یوسف نه لسه یه تاها « فیتەر له ریگای ئاسن ،^(۱۱۷) چاودیری گشتی ی

۶ - عه بدولجه ببار سه لمان « فیتەر ، سه روکی به ش له کارگه ی سوپایی ، نه ندای یاریده ده ر .

۷ - محی یه ددین محهمه « کریکاری ریگای ئاسن ،^(۱۱۸) نه ندای یاریده ده ر^(۱۱۸)

سه ره تا « کومه له ی سنعاتکاران ، بیناکه ی سینه ما « رویال ، پان

کرده باره گای خویان و دواپی له مانگی تشرینی یه که می هه مان سال دا

گواستی یه وه بو باره گا تاییه تی یه که ی خوی له « حه یده رخانه ،^(۱۱۹)

به بێ ی مادده ی ۲۷ ی په پیرهوی ناوخو « کومه له ی سنعاتکاران ،

بێجگه له دهسته ی به پێوه به ر چه ند لیژنه یه کی تریشی هه بوو ، وه ک لیژنه ی

توکمه چی یه کان و لیژنه ی توپنه چی یه کان و هی تریش ، هه ر یه ک له م

لیژنانه یش دهسته ی به پێوه به رو سه روکی خویان هه بوو^(۱۲۰)

په پیرهوی ناوخوی کومه له^(۱۲۱) له نو به ش و ۲۹ مادده^(۱۲۲) پێک هاتووه و

ئامانجی کومه له و مه رجی وه رگرتنی نه ندایان و نه رکی دهسته و لیژنه کانیان

دیاری کردووه .

مادده ی یه که می په پیرهوی ناوخو به شیوه یه ک ئامانجی « کومه له ی

سنعاتکاران ، ی دارشتوووه ، گه ر وا نه بوایه هه رگیز ماوه ی نه ده درا له

باروزبوونی نه وسای وولات دا ئیش بکا .^(۱۲۳) مادده ی یه که م ده لی :

« کومه له ی سنعاتکاران ، به هیچ جوړیک توخنی سیاسه ت و ئاین ناکه وی و

تا که مه به سستی نه وه یه ، سنعاتکاران له رووی ره وشت و پیشه سازی و

زانستی ی و کومه لایه تی یه وه په ره رده بکا و بیروباوه پی به رز له ناو

نه ندایانی دا بلاو بکاته وه ،^(۱۲۴) سه روکی کومه لیش چه ندین جار له و

ووتارانه ی دا که به بوئه ی جیا جیا وه ده یخویندنه وه ، نه م مه سه له یه ی

دووباره ده کرده وه . به تاییه تیش له و کاتانه دا بێ ی له سه ر نه م مه سه له یه

داده‌گرت که ده‌سه‌لات‌دارانی رژیم ده‌یانویست به بیان‌ووی
 خو‌ه‌لقورتاندن له کاروباری سیاسته‌وه ، کو‌مه‌له‌ دابخن . دیاره‌ نه‌م
 شیوه‌تی روانینه‌یش رای نه‌وانه‌بوو که جله‌وی کاروباری سیاسته‌تیا
 به‌ده‌سته‌وه‌ بوو ، وایان داده‌نا گوايه سیاست پیشه‌یه‌که ره‌شه‌ خه‌لك
 ئی نازانن . له‌به‌ر نه‌وه‌ قه‌ده‌غه‌ کردنی سیاست هر « کو‌مه‌له‌ی
 س‌ن‌ع‌ا‌ت‌ک‌ا‌ر‌ا‌ن » ی نه‌گرت‌بو‌وه‌وه‌ به‌ل‌کو‌سه‌ر‌پ‌ا‌کی کو‌مه‌له‌ پیشه‌یی و
 کریکاری‌یه‌کان به‌ بی‌ جیاوازی به‌ده‌ستی‌یه‌وه‌ دامابوون . به‌ نمونه‌ :
 « مح‌م‌م‌د مه‌کی نه‌لئه‌شته‌ری ، سوور بوو له‌سه‌ر نه‌وه‌ی که مه‌به‌ستی
 « کو‌مه‌له‌ی ه‌ا‌ر‌ی‌ک‌ا‌ری سه‌رتاشان » ته‌نها « ه‌ا‌ر‌ی‌ک‌ا‌ری و ئابوری و
 ته‌ندروستی‌یه‌وبه‌س . هیچ‌ په‌یوه‌ندی‌یه‌کی به‌ سیاته‌وه‌نی‌یه‌ » (۱۲۰) .

بی‌ گومان نه‌م شیوه‌ د‌ا‌ر‌پ‌ش‌ت‌ن‌ه‌ی به‌ زوره‌ملی به‌ سه‌ر په‌یره‌وی ناوخودا
 سه‌پینرابوو ، نه‌یتوانی ریگا له کریکاران و پیشه‌وه‌ران بگری تاوه‌کو
 له‌شاره‌کان‌دا ته‌عبیر له‌ بزوتنه‌وه‌ی نیشتمانی‌ی بکن . به‌ پیچه‌وانه‌وه‌ ، نه‌وان
 به‌کرده‌وه‌ بوونه‌ سووته‌مه‌نی نه‌ومه‌سه‌له‌یه . نه‌مه‌ جگه‌له‌وه‌ی که سه‌رکرده‌یه‌تی
 کو‌مه‌له‌ خو‌ی ده‌گه‌را به‌ شوین دهره‌تیک‌دا تا‌ه‌لو‌یستی سیاسی دژبه‌ نیم‌پریالیزم
 دهر‌بیری . کاتیکیش که په‌یوه‌ندی نیوان وه‌زاره‌تی « ناجی نه‌لسوه‌یدی ، و
 لی‌پ‌ر‌س‌ر‌ا‌و‌ا‌نی ئینگلیز له‌ عیراق‌دا به‌وراده‌یه‌ تیکچوو « نه‌لسوه‌یدی ، ناچار‌ک‌را
 روژی ۹ ی مارتی ۱۹۲۰ نیستیقاله‌ بکا‌و‌ح‌ه‌قیقه‌تی مه‌سه‌له‌که‌یش بو‌گه‌ل روون
 بکاته‌وه‌وه‌ نه‌نجامیش خو‌نیشان دانی زور‌گه‌وره‌ ساز‌ک‌را (۱۲۱) ده‌لین : ئا‌له‌و
 کاته‌دا « مح‌م‌م‌د س‌ا‌ل‌ح نه‌لقه‌زاز ، په‌ ناوی لاوانی کریکارو س‌ن‌ع‌ا‌ت‌ک‌ا‌ر‌ا‌نه‌وه
 پروتستویه‌کی بلا‌و‌کرده‌وه‌ تیندا ده‌لی :

« لاوه‌ کریکاره‌کان و س‌ن‌ع‌ا‌ت‌ک‌ا‌ر‌ان له‌م بارودوخه‌ ناله‌باره‌ ته‌واو داخ له‌ دلن و
 نار‌ه‌زایی خو‌یان به‌رام‌به‌ر به‌ که‌لله‌ ره‌قی‌ی ئینگلیز له‌ ئاست داخو‌ازی‌یه‌کانی
 گه‌ل‌دا ، دهر‌ده‌بیرن و پشتگیری وه‌زاره‌ته‌که‌ی - نه‌لسوه‌یوی - ده‌که‌ن که
 به‌شیکه‌ له‌ داخو‌ازی‌یه‌کانی وولات و داوا له‌ به‌ریزان نوینه‌رانی گه‌ل و دلسوزانی
 میله‌ت ده‌که‌ن به‌ هم‌وو شیوه‌یه‌ک سوور‌بیرن له‌سه‌ر داخو‌ازی‌یه‌کانی نه‌ته‌وه‌ی
 عیراق ، (۱۲۲)

هه‌روه‌ک « نه‌لقه‌زاز ، دو‌وپاتی ده‌کاته‌وه‌ « کو‌مه‌له‌ی س‌ن‌ع‌ا‌ت‌ک‌ا‌ر‌ان ، به
 کول‌ودل دژی په‌یمانی ۱۹۲۰ ی نیوان عیراق و به‌ریتانیا راه‌وستاو‌چه‌ند
 پروتستویه‌کی دژی نه‌و په‌یمانته‌ بو‌ کو‌مه‌لی گه‌لان ره‌وانه‌ کرد ، بو‌ دلنیا‌یش

کومه لی ناوبراوه له گه یشتنی پروتستوکانی ناگاداری کرده وه . ته م هه لولسیته ی
 « کومه له ی سنعاتکاران » به رامبه ر به و په یمانه ، کار به ده ستانی ئینگلیزو
 ده سه لات دارانی عیراقیان وروژاندو سه رکرده کانیان به وه تاوانبار کرد گواپه له
 په پیره وی ناو خو لایان داوه^(۱۲۸) . لیره دا پیویسته ده ست بو ئه و راستی به دریز
 بکه یین که زور سه رکرده ی کومه له کریکاری پیشه یی به کان و له پیش
 هه مویشیانه وه « ئه لقه زاز » و « ئه لئه شته ری » په یوه ندی پته ویان به
 سه رکرده نیشتمان په روه ره کان و ئه پوزیسیونی ئه وساوه هه بوو ، وه ک « جه عفر
 ئه بولتمه ن » و خه لکی تریش .

به و چه شنه « کومه له ی سنعاتکاران » له سنووری په پیره وی ناو خو و ئه و
 ئامانجانته ی له ماده ده کانی دا دیاری کرابوون ، چووه دهره وه . ئامانجی
 راسته قینه ی کومه له یش له و کارو کرداران ه دا دهره که وی که له ته ک قسه و
 گوفتاری « ئه لقه زاز » دا په کیان ده گرت ه وه ؛ خویشی چه ندین جار دووپاتی
 کردوه ته وه که مه به ستی کومه له « به رگری کردن له مافی کریکاران و خه بات
 کردنه بو ده ست خستنی داواکانیان و پاراستنیان له چنگی ئه وانته ی یاری به
 په رژه وه ندی په کانیان ده که ن . « با چی ته وژمی کوسپ و ته گه ره و زیریانی
 به هیزو سه ره لگرتوو هه یه ، هیرش بو به ردی سه ختی بیروباوه رمان به یین ،
 که ر خویمان دا ناوه و تووشی هه زاران چورتم بووین ، ده ست له م مه سه له یه
 هه لئاگرین ، و هه ول ده ده یین « کریکاری عیراقی له و کوټ و زنجیره رزگار بکه یین
 تیوه ی ئالاوه و ده مانه وی به مانای ته واوی وشه^(۱۲۹) به ختیاری بکه یین ، تاله گه ل
 برای کریکاری پیشکه و تسوی روژئاوایی دا وورده وورده به کسان
 ده وه ستیته وه ،^(۱۳۰) .

به هو ی کومه لیک هووه که به م یان به و شیوه کاریان له په کتر ده کرد
 « کومه له ی سنعاتکاران » له گشت کومه له کانی دی ، پتر ده وری له ژیان و
 بزووتنه وه ی کریکارانی عیراق دا بیینی . به ر له هه موشتیک ئه و کومه له یه له سه ر
 بنکه په کی کریکارانه بنیات نرابوو ، نه ک پیشه وهرانه . به شی زوری ئه و
 بنکه په یش بریتی بوو له کریکارانی ریگای ئاسن . ئه مانه جگه له وه ی ته واو له
 کریکاری کارخانه وه نریکن ، روژ له دوا ی روژیش زیاتر ده چه وسینزانه وه ، بویه
 هه میشه به توندی نار هزایی خویمان دهره ببری^(۱۳۱) له لایه کی تریشه وه زور به ی
 سه رکرده کانی ئه و کومه له یه سه ر به چینیکی کومه لایه تی بوون و له چاو
 سه رکرده ی کومه له کانی تر دا هوشیاری په کی چینایه تی قوولتریان هه بوو .
 « ئه لقه زاز » خویشی سه رکرده یه کی بی وینه بوو به و په ری دلسوزی په وه

به رگری له و مه سه له یه ده کرد که خوی کردبووه خاوه نی . ده یزانی چون سوزی
خه لکی دی ده بزویی و به چ شیویه که له ناخه وه ده یان وروژینی و چونیش
کیرو گرفته کانیا نیشان دهد او به رگری له حه ق ده کا .

« کومه له ی سنعاتکاران ، که وتبووه ژیر کارتیکردنی هه ندی روشنبیری
شور شگیره وه له ناو نه مانه یش دا خه لکی وا هه بوون ریازی سوشیالیزمی
گرتبووه بهر وه ک چیروک نووسی پیشکه وتنخواز « مه حمود نه حمه د
ئه لسه ید ،^(۱۳۱) و « حسه ین نه لپه حال ، و « عه بدوللا جه ددوع ، و « ئیبراهیم
ئه لقه زاز ، که وه ک « ئه لقه زاز ، باسیان ده کا ، هانی بزوتنه وه ی کریکارانیا ن
ده داو به هه موو شیویه که ده ستگیرویی یان ده کرد .^(۱۳۲)

بئی گومان ئه م هه لوئسته پیشیان هه روا له خووه نه بوو ، به لکو نه نجامی ئه وه بوو
ئه مانه له خه لکی دی قوولتر له واقعی کومه ل تی که یشتبوون . نه وانه له و
باورده دا بوون : « کوله که ی ژیان کریکاران رایان گرتووه . خه لکی ته مه ل و
ئیش نه که ر میکروبن و پیوسته قه لاجو بکرین ،^(۱۳۳) شایانی باسه زوربه ی
ئه وانه ی ناومان هیناون به شداری یان له و کورانده ده کرد که کومه له سازی
ده کردن ، گوتارو باسی کریکارانه یان بو ده خویندنه وه هه ر به راستیش کاریکی
که وره یان کرده سه ریان .^(۱۳۴) ئه مه جگه له وه ی که رولیکی دیاریان له روژنامه
کریکاری په کان دا گیرا .

سه باره ت به م هویانه وه ی تریش « کومه له ی کریکاران ، به زویی چیگای
خوی له ناو زه حمه تکیشانی عیراق دا دا گیر کردو له و سه رده مه ناسکه ی میژویی
وولات دا ده نگوره نگی خوی له ناو بزوتنه وه ی نیشتمانی دا ، ده رخت . ته نها
له ماوه ی سالیک دا ده وروپه ری سی هه زار کریکار چونه ریزه کانی په وه^(۱۳۵)
وه نه بئی جموجولی « کومه له ی سنعاتکاران ، به ته نها له به غدای پایته خت دا
گیری خواردبئی نه خیر ؛ به لکو هه ر له زووه وه هه ولی دا خوی بگه یه نیته
شاره کانی دی و مه لبه نده کانی تری کریکاران له و شوینانه دا که فارگونی
شه مه ندوفه ریان لی چاک ده کرانه وه چه ندلقیکی بو کریکارانی ریگای ئاسن له
« دیوانی په ، و « ئورد ، و « هیندی په ، و « قه ره خان ، و شوینی تریش
کرده وه . دوا ی تیپه ر بوونی شه ش مانگیش به سه ر دامه زانندی دا ، وه فدیکی
به ناوی « وه فدی خواروو ، هوه به سه روکاپه تی « ئه لقه زاز ، پیکهینا . ئه م
وه فده « ده گه یشته هه ر شوینیک له لایه ن کریکارانی ئه و شوینه وه به گه رمی ی

پیشوازیی لی دهکرا ، و له هموو ئه و شوینانه‌یش یهک له دواى یهک کۆبوونه‌وه‌یان بو کریکاران و سنعاتکاران ساز دهکردو ئامانجی « کۆمه‌له‌ی سنعاتکاران » و چۆنیه‌تی ئیش و کاره‌کانیان بو روون ده‌کردنه‌وه . به‌وجۆره‌لقی کۆمه‌له‌ی ناویراو له « به‌سره » و « ناسری‌یه » و « حیلله » و شوینی تریش کرایه‌وه . ژماره‌ی کریکارانی ئه و کۆمه‌له‌یه له شاریکی وهک « به‌سره » دا گه‌یشه (٦٠٠) کهس^(١٣٧) . کریکارانی « خانه‌قین » لایان وابوو ، چالاکی و جموجۆلی « کۆمه‌له‌ی سنعاتکاران » ، « وزه‌ی ئیش‌کردنیان » به‌ی ده‌به‌خشی و « تیشکی به‌ختیاری‌یان بو ده‌نیری »^(١٣٨) ، بویه‌لقیکی کۆمه‌لیان له‌شاره‌که‌یان دا کرده‌وه .

« کۆمه‌له‌ی سنعاتکاران » له ناو تیکرای کۆمه‌له‌پیشه‌یی و کریکاری‌یه‌کانی تردا ، ناو شوهره‌تیکی ئه‌وه‌نده‌گه‌وره‌ی ده‌رکرد ، هیچ کام له‌و کۆمه‌لانه‌به‌بی پرس و راویژکردن به‌ئه‌لقه‌زاز و هاوڕیکانی تری ، کاروباریان ، نه‌نجام نه‌ده‌دا^(١٣٩) . «ئه‌لقه‌زاز» نیازی بووه‌چی کۆمه‌لی کریکاری وپیشه‌یی هه‌بووه‌له‌یهک ریکخراوی سه‌ربه‌خودا کویان بکاته‌وه‌و زوڤ جاریش له‌بۆنه‌ی جیا جیادا قسه‌ی له‌م مه‌سه‌له‌یه‌کردووه‌و به‌ی له‌سه‌ر داده‌گرت . ئه‌وه‌تا له‌و ئاهه‌نگه‌دا که به‌بۆنه‌ی تپه‌ر بوونی سالیک به‌سه‌ر دامه‌زراندنی کۆمه‌له‌دا ساز کراوه ، به‌م شیویه‌کوتایی به‌ووتاره‌ی ده‌هینی و ده‌لی :

«... له‌کوتایی‌دا، هیوادارین ئه‌م رۆژه‌له‌سالی داهاتوودا به‌جۆریک بکه‌ینه‌وه‌که هه‌موو کۆمه‌ل وخواهن‌پیشه‌سازی‌یه‌کان - با ناویشیان جیاواز بی‌یه‌ک‌پان گرتبی و کۆمه‌له‌یه‌کی گشتی یان پۆخویان پیک هینا‌بئی^(١٤٠) . «کۆمه‌له‌ی سنعاتکاران» وهک «ئه‌لقه‌زاز» باسی ده‌کا له‌رووی دارایی‌یه‌وه‌توانایه‌کی ئه‌وتوی نه‌بووه . سه‌رچاوه‌ی دارایی کۆمه‌له‌بریتی بووه‌له‌«ئابوونه‌ی مانگانه‌ی کریکاره‌هه‌ژارو نه‌داراکان و به‌پله‌ی یه‌که‌م»^(١٤١) کریکاره‌ئازدیخوا . زه‌کانی ریکای ئاسن^(١٤٢) . هه‌روه‌ها له‌و پیتاکه‌که‌مه‌ی که له‌ده‌سته‌که‌وتی ئه‌و ئاهه‌نگه‌بۆی مایه‌وه که رۆژی ١٣ ی ئه‌یلوولی ١٩٣٠ له‌سه‌ر شانۆی «ئوپه‌یرا» سازی کرد.^(١٤٣)

سه‌ره‌پای بی‌توانایی و که‌مه‌ده‌رامه‌تی ی ، کۆمه‌له‌توانی له‌ماوه‌ی دوو سالی ته‌مه‌نی‌دا ، به‌پشتی کریکاران و رووناکبیران جموجۆلیکی به‌زغراوان بنوینی . بایه‌خیکی زوڤی‌دا به‌سازکردنی کۆڤو کۆبوونه‌وه‌بو ئه‌ندامه‌کانی . باباتی ئه‌و باسو لیکۆلینه‌وانه‌یش که له‌و کۆڤانه‌دا ده‌خویندرانه‌وه ، له‌باس

گوتاری کومه له کاتی تر ، باشتتر چاره سهری مه سه له ی کریکاران و گپرو گرفته کانیان ده کرد . نه وانه یش که بو گوئی گرتن ناماده ی نه و کوپانه ده بوون ، زور له ژماره ی نه وانه پتر بوون که به شداری کوپو کوپوونه وه ی کومه له کانی تریان ده کرد . زه حمه تکیشان به گشتی و کریکارانی ریگای ناسن به په روزه وه به دهنگ بانگه پشتنی نه م کومه له په وه ده چوون . زور به ی کاتیش هندی له پیاوه ناو داره کانی ناو بزووتنه وه ی نیشتمانی و نوینه ری روزنامه کان و پیاوانی نایین و لاوه شورشگیره کان ، ناماده ی نه م کوپوونه وانه ده بوون .^(۱۳۷) جاری وایش هه بوو نه دنامه هوشیاره کانی کومه له به بوئه ی ا ی نایاره وه^(۱۳۸) به نهینی و له مالی په کیکان دا ، یاخود له ناو فارگوئیکی به تال دا ناهه نگیان ده گپرا^(۱۳۹)

«کومه له ی سنعاتکاران ، له ناو نه دنامانی دا بایه خیکی باشی به مه سه له ی قه لاچو کردنی نه خوینده واری دا بوو ، بو نه م مه به سته یش ده وره ی تاییه تی بو کرد بوونه وه . هه روه ها چه ند پولیکیشی کرده وه تا نه و نه دنامانه ی ناره زوی زمانی نینگیزی و سه ره زایی خویان بدن . به سه ریکی تریش کومه له به پاره یارمه تی هندی کریکاری داو^(۱۳۷) له ته ک پزیشکیک دا ریک که وت تا به خورایی چاره سهری نه خوشه کانیان بکا^(۱۳۷) . له گه ل چه ند پاریزه ریگیش دا پیکهات تاوه کو سو راخی داواو شکایه تی کریکاره هه ژاره کان بکن به بی پاره .

نه وه ی که به شانازی په وه بو « کومه له ی سنعاتکاران ، تومار ده کری نه فره یه ، به بی جیاوازی نه ته وه و ناین و تیره و ره گه ز ته ماشای نه دنامانی ده کرد . کاتیکیش که له کوتایی مانگی کانونی په که می سالی ۱۹۳۰ داو به بوئه ی سهری سالی تازه وه ناهه نگی گپراو ژماره به کی زور له نه دنامانی به شداری یان تیدا کرد ، ده ست پشخه ری په کی نه وه نده جوان بوو ، روزگاری « شورشی بیست ، ی ده هینایه وه یاد . هه ر له و ناهه نکه دا چه ند ووتاریک خویندرانه وه هه موویان کریکاران یان هان ده دا ده ست بخه نه ناو دهستی په که وه هاریکاری په کتر بکن^(۱۳۸) .

جا نه گه ر « کومه له ی سنعاتکاران ، له و قوناغه دا بایه خیکی تاییه تی به مه سه له ی بیکاری دابی شتیکی سروشتی ی بووه . چونکه کومه له ی ناو پراوه ر له زووه وه داوای له بیکاره کان کرد بوو له باره گا خویان ناو نوولی بکن . هه روه ها په یوه ندیشی به چه ند لایه نی ، جیا جیا وه کرد ، نه و بیکارانه بخه ته سه ر نیش هه ر به راستیش کاری بو هه ندیکان دوزی په وه . چه ند جاریکیش نه وه نده ی له توانای دا بوو ، به پاره ده ستگیرویی ده یان کریکاری بی نیشی کرد^(۱۳۹) بویه

کریکاره بی نیشه کانیش تا دههات زیاتر له « کومه له ی سنعاتکاران ، دهووکان و روژی به دهیان که سیان له باره گاکه ی دا کوډه بوونه وه ، ته نانهت هندی جار نه و راسته شه قامه ی به ته نیشته باره گای کومه له وه بوو ، نه وه نده ی خه لک تی ده رزا ریگای هامشو یان ده به ست . نه م هه موو بایه خ پیدانه ی کومه له به مه سه له ی بیکاری و کریکاره بی نیشه کانی ده دا ، دام و ده زگای رژیمی به ته وای و روژاند و له تاوا که وتنه پروپاگانده کردن گوايه به هانه هانه ی نه پوزیسون ناژاوه ده نینه وه نه وه یشی که روژنامه کان له باره ی کریکاره بی نیشه کانه وه بلاوی ده که نه وه له راستی یه وه دووردن^(۱۰۰) به رامبه ر به م هه لو یسته « کومه له ی سنعاتکاران ، ناچار بوو داوا له هه موو کریکاریکی بی نیش بکا بروا نامه یه که له مه ر دو انیشی و به لگه نامه یه کی ره وشت باشی ی (!) له موختاری که ره که که ی وه ربگری و له ته که شه هاده تنامه ی جنسی یه دا پیدا به کومه له . رایشی که یاند ناماده یه ، به پاره یارمه تی نه و که سانه بدا که له به ر بی ده رامه تی ی توانای ده ره ی نانی شه هاده تنامه ی جنسی یه یان نی یه^(۱۰۱) . له هه موو نه وانه یش گرنکتر نه وه بوو زور چالاکانه به شداری له سه رکردایه تی کردنی خه باتی کریکاران و پیشه وه ران دا کردو نه نجامیش له سه ره تای سالانی سی دا بووه یه کی که له گرنکترین سیماکانی بزوتنه وه ی نیشتمانی ی که لی عیراق ، وه که له دواپی دا باسی ده که ین .

یه کی که له و کارانه ی جی به جی ی کردو شایانی باس کردنه ، نه وه بو هه ولی دا به بی ی تی که یشتنی خوی ، به هه ر شیوه یه که بی دهنگی کریکاری عیراق بگه یه نینه ده ره وه ی وولات . به نمونه : حه زی ده کرد ته نانهت ده زگا دیپلوماسی یه کان و ده وله تانی تر ، له ناکوکی نیوان کریکاره عیراقی یه کان و کومپانیا بیانی یه کان بکولنه وه^(۱۰۲) . بویه « محه ممه د صالح نه لقه زاز ، ی سه روکی کومه له ، به ر له وه ی عیراق بیته نه ندامی « کومه لی که لان ، و پاش نه وه یش ، به رده وام په یوه ندی به « بیروی کریکارانی ده وله تان - International Labour office) له « ژنیف »^(۱۰۳) و « یه کیتی ی نیقابه کانی کریکارانی جیهان - Fed- eration of Trade Union) له « به رلین ، ده کرد^(۱۰۴) . وا بی ده جی نه م هه لو یسته یش له وه وه هاتی که « کومه لی که لان ، له کاتی وه رگرتنی عیراق به نه ندام ، بایه خیکی باشی به مه سه له ی کارو کریکارانی عیراق دابی^(۱۰۵) . له ۱۴ ی نه یلوولی سالی ۱۹۳۲ دا « نه لقه زاز ، نامه یه کی بو « بیروی کریکارانی ده وله تان ، ناردو تییدا قسه له « باری ناهه مواری کریکارانی عیراق ، ده کاو داوای لی ده کا به بی ی توانا یارمه تی کریکارانی عیراق بدهن تا له بیوی روشنبیری یه وه که شه

بکەن . پاشان سەرۆکی کۆمەڵە وەلامی بیرووی ناوبراوی لەتەک چەند نامیلکە بەک دا پێ گەیشت و لە ناویان دا دەرڤەتی ئیش کردن و جووری ئەو یارمەتی بەی که دەتوانن پیشکەش بە کریکارانی عیراکی بکەن ، روون کراونەتەو^(۱۰۶) .

بە پێی راسپاردەکهی « بیرووی کریکارانی دەولەتان ، « ئەلقەزاز ، بە نامە پەپوهندیی لەتەک « یەکیتی ی نبقابەکانی کریکارانی جیهان ، لە « بەرلین ، بەست . لەو نامەپەیی دا که روژی ۱۸ ی تشرینی دووهمی سالی ۱۹۲۲ بو سکرتراریەتی ئەو ریکخراوہی ناردووہ ، داوا دەکا زانیاری تەواو لە بارەہی بزووتنەوہی کریکارانی جیہانەوہ بو « کۆمەڵە ی سنعاتکاران ، بنیرن ، ھەر وہا رووی دەمیان تی دەکا دەستی یارمەتی بو کریکارانی « کہ نار فورات ، دزیژ بکەن ، چونکہ پپووستی یان بەوہ ھەبە « براکانیان لە دەر وہ ھەندیک یارمەتی و چە پکیک تیشکیان بو بنیرن ،^(۱۰۷)

ئەوی راستی بی ھەموو ئەم پەپوہندی یانە ، نہ یانتوانی گوپرانیکی چونیەتی لە ناو بزووتنەوہی کریکارانی ئەوسای عیراق دا دروست بکەن ، ئەمەیش بە ھۆی باری سەرنجی ئەوانەوہ بوو کہ جەلوی بە پپوہبردنی ئەو ریکخراوانە یان گرتبووہ دەست و ھەمیشە ناموژگاری کریکارە عیراکی بەکانیان دەکرد « توخنی سیاسەت نہکەون و گرنگی بە زرووفی گشتی ی کریکاران بدەن و بەس ،^(۱۰۸) بەلام سەرہرایی ئەمانە ھەمووی ، نامە ئال و گوپ کردنی « ئەلقەزاز ، لەتەک ئەو ریکخراوانە دا ، سەرنجی ھەندی لایەنی دەر وہی بو ئەو واقعە تالە راکیشا کہ کریکارانی عیراکی تیدا دەژیان . لەوہیش دەچی چەند روژنامە پەکی بیانی ، بەم یان بەو شنیوہ دەستیان بو ئەم نامە ئال و گوپ کردنە راکیشا بی^(۱۰۹) . کاتیکیش کریکاران داویان لە « کۆمەڵە ی سنعاتکاران ، کرد نوینەری خوی بنیری بە شداری لە کۆنگرہی کریکارانی دەولەتان دا بکا کہ بپریار بوو سالی ۱۹۲۲ ببەستری ، میری ریکای نہ داو بەم کارەیشی ھەلوپستی رەسمی خوی بەرامبەر بە کریکاران لەسەر ئاستی ناوخواو دەر وہ ئاشکرا کرد^(۱۱۰) . ھەر لەبەر ئەوہیش بوو ، رژیم لە پەپوہندی نیوان کۆمەڵە ی ناوبراوو دام و دەزگاکانی دەر وہ سلی دەکردەوہ ھەولی دا لە ھەر چوار لاوہ ئابلووقە ی بدا ، تا حال گەیشتە ئەوہی « ئەلقەزاز ، ناچار بوو بە نہینی و بە ھۆی ئەوانەوہ کہ دەچوونە دەر وہی وولات نامەکانی بو « بیرووی کریکارانی دەولەتان » و

« یه کیتی ی نیقابه کانی کریکارانی جیهان » بنیری^(۱۱۱) . دهسه لاتقدارانی رژیم به نه ندازه یه که له م په یوه نندی یانه توقیبوون جاریکیان دهستیان گرت به سه ر وینه ی خونیشان دانیکی کریکاران دا له ترسی نه وه ی نه باله ده ره وه ی وولات بلا و بکریته وه^(۱۱۲) . شایانی باسه کار به دهستان هه ولیکی زوریان دا « نه لقه زاز » قایل بکن برووسکه یه که بو « بیرو ی کریکارانی دهوله تان بنیری » و تئیدا رای بگه یه نی گوزه رانی کریکاره عیراقی یه کان روو له باشی یه و میری بایه خیان بی ده دا^(۱۱۳) .

چالاک ی « کومه له ی سنعاتکاران » و سووربوون و به رگری کونم ، سه ر بگردا یه تی یه که ی له سه ر گرنگترینی نه و مه سه لانه ی په یوه نندی یان به زه حمه تکیشانی عیراقه وه هه بوو ، له ناو رای گشتی ی عیراق دا ناووشوره تیکی گه وره ی په یدا کرد . به دریزیایی سالانی ۱۹۲۹ - ۱۹۳۱ که م ریککه وتووه ، روژنامه یه که له به غدا ده رچوو بی و په نجه ی بو ده سنکه وتیکی کومه له رانه کیشابی ، یان چند بره که یه کی له قسه ی سه ر کرده و گوتار بیژه کانیا ن بلا و نه کرد بیته وه . هه ر زوویش روژنامه کان خویان کرده خاوه نی « نه و کاره سوود به خشانه ی کومه له ی سنعاتکاران نه نجامی داو ن و شایانی ریزو ستایشن »^(۱۱۴) .

جموجولی « کومه له ی سنعاتکاران » و بلا و بوونه وه ی ناووشوره تی به دلی ئینگلیزه کان و نه و کار به دهسته عیراقی یانه نه بوو که چه ندین کوسپیان خسته به رده می و ویستیان له کاری بخن . یه که م هه نگاهویان نه وه بوو ، ریکخراو یکیان دروست کرد بو به ره ره کانی کردنی .. دیاره ریکخراو یکی له و جو ره یش به پای نه وان ده بوو توانا یه کی نه وتوی بی بیه خشری کریکاران به لای خوی دا رابکیشی . نه وه بوو له سه ره تای سالی ۱۹۳۰ دا « کومه له ی کریکارانی میکانیکی عیراق » دامه زرا و له روژی ۳۰ ی کانوونی دووه می هه مان سال دا ، دهسته ی دامه زرینه ری له باره گاکه ی دا له « ره ئس ولقه ریه »^(۱۱۵) کو بوونه وه و « سه لیم نه حمه د نه لمیسری » به سه روک و « نه حمه د جاسم » به سه کرتیرو جیگری سه روک و « محه مه د ماهیر » به نه مینداری سندووق و « داوود سه لمان » و « سه لمان شیخ ناسر » و « عه بدوللا نه لجه نابی » و « خه لیل به ربووتی » به نه ندامی دهسته ی به رپوه به ر هه لئیزیدران^(۱۱۶) . جا له به ر نه وه ی بیکاری بوو بووه گری کویره ی هه موو گیرو گرفته کانی نه وسای کریکاران ، په یره وی ناوخوی نه و کومه له یه وای ده که یاند گوا یه ، هه رچی کریکاری بی ئیش هه یه نیوه ی نه و مووچه یه ی ده دریتی که له دوا ئیشی دا وه ری گرتووه^(۱۱۷) . به لام له گه ل نه وه یش دا « کومه له ی کریکارانی میکانیک » بو ی نه کرا هیچ رو ئیک له ژیا نی

کریکاران دا بگپری و تانه و کانه ی که و ته دست چہ ند رولہ یه کی دلسوزی چینی کریکاران ، به گوشه گیری و دوره و پریزی مایه وه ، وه که له دواپی دا باسی ده که یں . چہ ند هه و لیکتی تری له و بابه تیش درا تاوه کو له ناوه وه « کومه له ی سنعاتکاران ، هه لته کینن ؛ به وه ی خه لکی گومان لیکراویان ده هینایه ناویه وه . له و جی یه دا که له مانگرتنی کریکاران ده دویین به دورو دریژی قسه له م مه سه له یه ییش ده که یں .

هه ولو ته قه للای رژیم له م بواره دا « نهلقه زاز » یی گرته وه . لیپرسراوان چہ ند جاریک هه ولیان دا به وه زیفه یه که له دهره وه ی عیراق له خشته ی به رن ، نجا که زانیان پویان نه رم نابی ، ویستیان به وه چه واشه ی بکه ن له « بیروی کریکارانی ده وله تان ، دا بیته نوینه ری عیراق . دوا ی نه وه ی که ناو براو نه م پایه که وره یه یی رت کرده وه ، به بیانوی نه وه ی گوايه له نیش پچراوه ، دهریان کرد^(۱۶۸) . به لام مه به سستی لیپرسراوانی ریگای ناسن له م هه نگاوه یان نه وه بوو چیترا ماوه ی نه دهن راسته و خو تیکه ل به کریکارانی نه م دامه زراویه بی و ناگای له گیرفته کانیا ن بی . له هه مان کات دا ژماره یه که له چالاکترین نه ندامانی نه و کومه له ، له وانه « دهریش موراد » که له خولی دووه می هه لیژاردنی ده سته ی به ریوه به ردا به جیگری سه روک دهرچوو بوو ، له به غدا دورخرانه وه . ناوبراو به چالاکی ی شورته تی دهرکردبوو ، له فیرکردنی میکانیک و دهرس گوتن به نه ندامانی کومه له دا به شداری یه کی چاکی کردبوو^(۱۶۹) . پاشان توانیا ن یه کیکی وه که « نه عیم فه تتووحی » که کریکاریکی ریگای ناسن بوو به وه زیفه یه کی باشتر ده سته پر و بکه ن له کومه له دوری بخه نه وه^(۱۷۰) . کاربه دهستان بو نه وه ی کومه له پیشه یی و کریکاری یه کان له « کومه له ی سنعاتکاران ، دابیرن و نه هیلن له ناویه که دا هاریکاری بکه ن ، ریگا نه ما نه یگرن . له ولایشه وه هه ولیان ده دا ناوو شورته تی « نهلقه زاز » له لای سه رکرده ی کومه له کانی دی^(۱۷۱) بزپینن^(۱۷۲) نجا هه لس و که وتی به ته واوی خرایه ژیر چاودیری یه وه .

کاربه دهستان هه ر به وه یشه وه رانه وه ستان ، به لکو تومه تیکیان بو « نهلقه زاز » و شازده نه ندامی تری کومه له دروست کردو به هویه وه دران به دادگای جه زای به غدا و یه کی بیست روپیه جه زایان لی سه ندن . به لام رژیم به م حوکمه قایل نه بوو ، چونکه سزای له و جوره نه وه نه بوو ترس و بیم بخاته دلی سه رکرده یه تی کومه له وه ، له به ر نه وه دام و ده سته گای پولیس داواکه ی له دژیان

« استئناف » کرد . که چی دادگای « استئناف » نهك ههرداواکهی پولیسی روت کردهوه به لکوسه ربارهت به بی بناغهیی داواکه ، برپاری دا جهزاکه پیشیان بدریتهوه^(۱۷۳) . دواى ئەم رووداوه چه ندین جاری تر « ئەلقه زاز » گیراو تۆمه تی ناره وای بو دروست کرا ، ته نانهت جاریکیان تاوانی ئەوه بیان خسته هال گوايه کاریکی دژ به میری کردوه ، پاشان ده رکهوت ئە و کاته ئەم له به ندیخانه ی مه رکه زی دا نالاندوویه تی^(۱۷۴) .

راستی به که ی چالاکی ی و جموجوئی دوژمنانی ریکخراوه کریکاری و پیشه یی به کان به ته نها دژی « کۆمه له ی سنعاتکاران ، نه بوو ، ئە که رچی له بنچینه ییش دا دوژمنی سه ری ئە و بوون . به نمونه گوڤاری « الحاصد » ده ست نیشانی « ئە و کۆسپ و ته گه رانه ده کا ، که خرا نه به رده م کۆمه له ی کریکارانی چاپخانه کان » له یه که م سالی ته مه نی دا^(۱۷۵) ته نانهت لای دوژمنانی کۆمه له کریکاری و پیشه یی به کان و ئە وانه ییش که ده ستیان به پشتیان دا ده دا ، حال گه یشته ئە وه ی سه روکی « کۆمه له ی میوه فروشان » یان به روژی رووناک و له و کاته دا که له کۆبوونه وه که ی ۲۰ ی نیسانی سالی ۱۹۳۰^(۱۷۶) هاته ده ره وه ، بکوژن . ئەم رووداوه ئە وه نده ی تر کریکاران و پیشه وه رانی وروژاندو به خو نیشان دانیکی گه وره تییدا به پداخ و دروشمی جوړبه جوړیان به رز کرد بووه وه ، به خاکیان سپارد . کۆمه له کانی تریش پرسه یان بو دانا و برپاریان دا جه ژنی قوربان که ریکه وتی ۲۸ ی نیسانی ده کرد جه ژن نه که ن ؛ هه روه ها کریکاران بو ده برپینی ناره زایی له ناو خو یان دا جه ژنه پیروژه یان قه ده غه کرد^(۱۷۷) . زور ری ی تی ده چی کوشتنی سه روکی « کۆمه له ی میوه فروشان » پیشتر پیلانی بو د انرابی و له پیناو نامانجیکی دیاری کراودا جی به جی کرابی .

ئە مه ییش به روونی ی نهك هه ر له شیوه ی کوشتنه که ی دا ده رده که وی به لکو له وه ییش دا دیاره ریکه وتی ئە و روژانه ده کا که بزوو تنه وه ی کریکاران و نیقابه کانی عیراق له هه ره تی دا بوو . ئە وه تا روژنامه نیشتمانی به کان روژی دواى ئە و رووداوه به ئاشبکرا ده ست بو ئە م حه قیقه ته راده کیشن بلاوی ده که نه وه که کوشتنی سه روکی « کۆمه له ی میوه فروشان » له وه به ولاره که « نه نجامی دلسوزی و به ته نگه وه هاتنی برا میوه فروشه کانی بووه^(۱۷۸) » شتیکی ترنی به . ئە وه ییش لی ره دا پیویستی به باسکردن هه یه ، ئە وه یه ئە و که سه ی پاش ئە و رووداوه به زور به سه ر « کۆمه له ی میوه فروشان » دا سه پیزا سیاسه تیکی ته وا و پیچه وانە ی هه بوو . له روژگاریک دا که هیرشی کۆنه په رستان گه یشته

نەوپەری ، ئەم سەرۆکە تازەییە دژی « کۆمەڵەی سنەتکاران » راوەستاو لە دژی کرێکاران و کۆمەڵەکانیان پشتگیری ھەلۆیستی رژیمی کرد^(۱۷۹) .

ھەموو ئەم کارو کردەوانە نەیانتوانی لە پشت و پەنای « کۆمەڵەی سنەتکاران » کەم بکەنەو ، یاخود کار بکەنە سەر میلی یەتی . بە پێچەوانەو ئەو ئەو کەسە شۆین پێی رووداوەکانی ئەو قوناغە ھەلبگری ، بە تەواوی بۆی دەردەکەوی کە چ کرێکاران و چ پیشەوەرە بچکۆلەکان زیاتر لە دەوری دروشمەکانی ئەو کۆمەڵەییە گرد بوونەو . ھەر لە ماوەیەدا لە شارەکانی تری عێراقو ، یەک لە دوا یەک داوا پیشکەش بە کۆمەڵە دەکراو دەیانویست ببە ئەندام و لقی کۆمەڵیان لە شارەکاندا پۆبکریتەو . ھەر ھەما کرێکارانی کارگەیی وەزارەتی ئەشغال لە بارەگای کۆمەڵدا کۆبوونەو و بریاریاندا بچنە ناو کۆمەڵەو ، چونکە « حەقیقەتی ئەو خزمەتگوزاری یەیی پیشکەش بە کرێکارە عێراقییەکانی کردووەو یارمەتی دانیان بە شیوہی جۆر بە جۆر لای ھەمان ناشرکراو روونە »^(۱۸۰) . پێویستە ئەو ھیش بگوتری کە روژنامەکانی ئەو کاتە روئیکی گەورەیان لەم مەیداندا گیراوا نامانچ و چالاکییەکانی « کۆمەڵەی سنەتکاران » یان بۆرای گشتی عێراق روون کردەو . کۆمەڵەی ناوبراوی خویشی ھەر لەو قوناغەداو لە بواری جموجۆلی راگەیانندن و بەھۆی روژنامەیی کرێکارانەو ، دەوریکیی دیاری بینی .

روژنامە و ھۆپەکانی تزی راگەیانندی کرێکاران

لە دوا دوا ی سالانی بیستەو ھو تا کۆتایی سەردەمی ئینتیداییش ، روژنامەکانی ناوخواو بە تاییەتی ئەوانەیی بەرھەلستی سیاسەتی رژیمیان دەکرد ، بووبوونە ئەلقەیی پەییوہندی نیوان ئەو کۆمەڵانە و جەماوەری خەلکی عێراق . ئەم روژنامانە کەوتنە بلاوکردنەو ھەیی دەنگو باسی کۆمەڵەکان و نیشان دانی گیروگرتی کرێکاران و ھەندی جاریش بەرگرییان لە مەسەلە رەواکانیان دەکرد . سەرکردەیی ئەو کۆمەڵانە بۆراکیشانی رای گشتی ھەولیاندا سوود لە روژنامەکانی ناوخواو ھەربگرن و رایان بکیشن بە لای ئەو مەسەلانەدا کە زۆر جار بە شیوازیکیی رومانسییانە دەیان وروژاند ، ھەر ھەک لە باسی بیکارییی کرێکاراندا قسەیی لەسەر کرا . ئەو ھیشی سەرنج رادەکیشی ئەو ھەییە کە

روژنامه‌کافی ئه‌و روژگار هه‌ند نازناوی تازه‌یان هه‌نایه‌کایه‌وه وه‌ک « کریکار » کریکاریکی بی‌ئیش « و « لادی‌یه‌کی دل پر له سووی » وه‌ی تریش . هه‌موویشیان له مه‌سه‌له‌ی کریکاران و چالاکی‌یه‌کانیان ده‌دوان^(۱۸۱) .

چالاکی‌یه‌ی راگه‌یانندی کریکاران به‌ته‌نهابه‌مه‌وه‌رانه‌وه‌ستا ، به‌لکوله‌کو‌تایی سالانی بیسته‌وه‌له‌زوروه‌وه‌ریبازی نوی‌یه‌گرته‌به‌ر ، به‌پاده‌یه‌که‌ده‌توانین قسه‌له‌سه‌ره‌تای ده‌رکه‌وتنی روژنامه‌یه‌سه‌ربه‌خوی کریکاران بکه‌ین . سه‌رکرده‌کافی کومه‌له‌کریکاری و پیشه‌یه‌یه‌کان ، هه‌ستیان کرد که ده‌بی‌خویان به‌هاویژنه‌وه‌مه‌یدانه‌گرنگه‌وه‌که‌بووه‌ته‌یه‌کیک پیوستی‌یه‌کافی خه‌باتی سه‌رکه‌وتویان^(۱۸۲) . به‌تایبه‌تی هه‌ندیکیشیان چه‌ند سالیک به‌ر له‌پیکهاتنی کومه‌له‌کانیان له‌بواری روژنامه‌نووسی‌دا ئیشیان کردبوو . ئه‌وه‌بوو عه‌بباس حسه‌ین ئال ئه‌لچه‌له‌بی ، که‌یه‌که‌م سه‌روکی « کومه‌له‌یه‌ی کریکارانی چاپخانه‌کافی عیراق » بوو روژنامه‌یه‌کی « ئه‌ده‌بی‌یه‌ی و کومه‌لایه‌تی و کومیدی و ره‌خه‌یی » به‌ناوی « الحقائق » هه‌وه‌له‌۲۲ ی شوباتی ۱۹۲۴ دا ده‌رکردوله‌سه‌ره‌تای سالی ۱۹۲۶ دا رژیم به‌بیانویی ئه‌وه‌ی له‌ریبازی روژنامه‌ئه‌ده‌بی‌یه‌کان لای داوه ، له‌کاری خست . پاشان « ئه‌لچه‌له‌بی » له‌۳۰ ی نیسانی سالی ۱۹۲۷ دا روژنامه‌یه‌کی تری « ئه‌ده‌بی‌یه‌ی و کومه‌لایه‌تی‌یه‌ی و کومیدی » به‌ناوینشانی « صدی الحقائق »^(۱۸۳) ده‌رکرد ، به‌لام ئه‌میش چه‌ند جاریک له‌کار خراو دوا‌ی نو‌مانگ به‌یه‌کجاری ئیمتیازه‌که‌یان له‌خاوه‌نه‌که‌ی سه‌نده‌وه^(۱۸۴) .

وه‌نه‌بی ده‌رکردنی روژنامه‌یه‌کی کریکارانه له‌زرووفی ئه‌وسای عیراق دا هه‌روا شتیکی ئاسان بووی . « عه‌بباس حسه‌ین ئال ئه‌لچه‌له‌بی » که‌خاوه‌نی روژنامه‌یه‌ی « نداء العمال » بووله‌سه‌رووتاری یه‌که‌م ژماره‌یه‌ی ئه‌و روژنامه‌یه‌دا ، ده‌لی : « .. له‌میژبوو ده‌مانویست روژنامه‌یه‌دا بمه‌رزینین له‌زمان کریکارانه‌وه‌قسه‌بکاو په‌رژه‌وه‌ندی‌یان به‌پاریزی و پشتگیری خواسته‌کانیان بکاو بیروپای ئه‌وان ده‌ربیری « به‌لام - وه‌ک دووپاتی کردوه‌ته‌وه - « زورشت بوونه‌ریگرو زوریش کوسپ و ته‌گه‌ره‌ی ناله‌بار خرایه‌به‌رده‌مان »^(۱۸۵) .

ئه‌وه‌ی که‌زانراوه له‌سالی ۱۹۲۹ وه ، هه‌ولی ده‌رکردنی روژنامه‌یه‌کی نیقابی له‌عیراق دا دراوه . دوا‌ی مو‌له‌ت پیدانی « کومه‌له‌یه‌ی هاریکاری سه‌رتاشان » به‌چه‌ند مانگیک سه‌روکی ئه‌و کومه‌له‌یه‌ « محهمه‌د مه‌کی ئه‌لنه‌شته‌ری » ئه‌رزوحوالیک به‌وه‌زاره‌تی ناوخوا‌ده‌داو تییدا داوا‌ی کرد ریگای بدری روژنامه‌کی

«ئەدەبىي و كۆمەلەيەتى و رەخنەيى و ینەدار» بە ناوی «التعاون» ھو، دەربكا. ۱۹۲۹ سالی ئىلۋولى ۱۶ ى ئەلۋولى سالی ۱۹۲۹ دا، بىرپارى لەسەر داواكە ى دا. بە لام «ئەلئەشتەرى» داواكە وت و روژى ۱۴ ى تشرىنى دووھى سالی ۱۹۲۰ يەكەم ژمارە ى دەركرد. «ئەحمەد عىززەت موخەممەد روژبەيانى» بە رېوھبەرى لىپرسراو «مەلا حوممادى» یش بە رېوھبەرو سەر نووسەرى بوو. ئەم روژنامە يە نەيتوانى لە چوار يان پىنج ژمارە زىاتر دەربكا^(۱۸۸). دواى ئەو «راجى ئەلەسكەرى» كە ئەندامىكى «كۆمەلە ى كرېكارانى ميكانىك» بوو لە روژى ۱۴ ى ئەلۋولى سالی ۱۹۲۰ دا سەر لە نوئى ئىمتىيازى ئەو روژنامە يە ى بە ناوی «صدى التعاون» ھو، ۱۹۲۰ دا سەر لە پاش سى مانگ «لە ۱۹ ى كانوونى يەكەمى ۱۹۲۰ دا» يەكەم ژمارە ى دەرچوو. دووھم جار سەرۋكى «كۆمەلە ى سنعاتكاران» ھەولېكى زورى دا بوئەو ى روژنامە يە كى نىقابى بو زەحمە تكىشانى عىراق دەربكا. ئەو ھو «مخەممەد سالىح ئەلقەزاز» داواى لە مىرى كرد رىگای بدرى گوڤارىكى پازدە روژى بە ناوی «الصنائع» ھو دەربكا. ۱۹۲۰ سالی ۲۹ ى حوزەيرانى سالی ۱۹۲۰ دائىمىتيازەكە ى پى دا. بە لام لە بەر لە ناوچوونى ژمارەكانى تا ئىستا نازاندى بە تەواوى چەند ژمارە ى ئى دەرچوو. ھەموو ئەوانە یش دەرھەق روژنامە ى كرېكاران دواون، مېژووى مۆلەت پىدانى ئەو گوڤارە «واتە حوزەيرانى ۱۹۲۰» بە سەر تە ى دەرچوونى دادەنن^(۱۸۷). لە بىبلوگرافىاي روژنامەكانى عىراقىش دا ھەمان را دووبارە بوو تەو^(۱۸۸).

بە لام ھەندى بەلگە ى باوېر پىكراو ھەن ئەم رايە پوچ دەكەنەو. دواى ئەو مېژووى ئەو نووسەرانە باسى دەكەن، روژنامەكانى ئەو روژگارە بە ئاشكرا روونى دەكەنەو كە «ئەلقەزاز» نىيازى وايە^(۱۸۸) گوڤارى «الصنائع» دەربكا روژنامە ى «العالم العربى» روژى ۱۰ ى تەممووزى سالی ۱۹۲۰ ھەوالېكى بلاو كز دووھ تەو ى گە ياندووھ كە «مخەممەد سالىح ئەلقەزاز» ى سەرۋكى «كۆمەلە ى سنعاتكاران» ئىمتىيازى گوڤارىكى پازدە روژى بە ناوی «الصنائع» ھو، ۱۹۲۰ ى دەرگرتوھ. ئەم گوڤارە یش كە دەبىتە ئورگانى كۆمەلە ى ناوبراويەكە مین گوڤارى عىراقى يە، كرېكارانى عىراق بە دەستى خويان دەرى دەكەن و زمانى حالى ئەوانە. دەستە يەك لوى پىگە پىشتوو، سەرپە رىشتى ى دەكەن، بەم زووانە دەر دەچى و پەرە لە بابەتى كۆمەلە يەتى و پىشە سازى و ھەموو ئەو شتانە ى لای چىنى كرېكاران بايەخ دارن^(۱۸۹) بە پى ى ئەو ھەوالە و شىوھ ى

بلاوکردنه وه که یی به ئاشکرا دهرده که وی « کومه له ی سنعاتکاران » خوینان هه واله که یان بلاوکردووه ته وه . که واته ناشی گوڤاری « الصنائع » به رله ۱۰ ی ته ممووزی سالی ۱۹۲۰ دهرچووینی و دوورنی به یه که م ژماره ی له کوتایی هاوین یاخود سه ره تایی پایزی ۱۹۲۰ دا دهر نه چووینی . به قسه ی « ئه لقه زان » گوڤاری « الصنائع » سی ژماره زیاتری لی دهر نه چوووه ، ژماره - ۲ - ی هه رله چاپخانه و پیش بلاو بوونه وه ی له لایه ن میری به وه دهستی به سه ردا گیراوه^(۱۹۱) سه ر نووسه ری ئه و گوڤاره « ئه لقه زان » و به ریوه به ره که ی « عه بدوله جید ئه لرافییعی » بووه . « محمه دمه کی ئه لئه شته ری »^(۱۹۲) و « مه حمود ئه حمهد ئه لسه ید » و « حسه ین ئه لره حال » و « عه بدولفه تتاح ئیبراهیم » و « عه بدوللا جه ددوع » و « عه بدو لقادر ئه لسه ییاب »^(۱۹۳) و چهند که سیکی تریش تییدا ده یاننوو سی . هه ر ژماره یه کی نزیکه ی ۱۵۰۰ دانه ی لی چاپ ده کراو به پیودانی ئه و کاته ره وایجکی باشی هه بووه^(۱۹۴) . شایانی باسه ئه وانه ی سه ره په رشتی یان ده کرد هه ولیان دا ناوه که ی بکه ن به « صوت العامل » به لام ده سه لاتدارانی رژیم به م داوایه قایل نه بوون و دایانه دواوه^(۱۹۵) .

گوڤاری « الصنائع » چاره سه ری گرنگترین ئه و گیروگرفتانه ی ده کرد که کریکاری عیراقی به ده ستیانه وه ده ینالاندو له پیش هه موویانه وه مه سه له ی بیکاری . بویه چه ندین ووتاری له م باره یه وه بلاوکرده وه ، ئه و ووتارانه یش بوونه هو ی زیاتر هوشیار کردنه وه ی کریکاران و تی که یشتنیان له واقعیی ژیانی کریکاران له دهره وه ی عیراق . ئه مه جگه له بلاوکردنه وه ی چه ندین باسو خواسی ترکه به دلی نه بوون و ئه نجام به لادان و بی لی هه لبرین له قه له م دراو میری کردیه به لگه و بیانوو بو ئه وه ی له کاری بخا^(۱۹۶) . به قسه ی « ئه لقه زان » هو ی راسته و خو ی ده ست په سه ردا گرتنی ژماره سی ی ئه و گوڤاره چامه یه که له کو بوونه وه په کی کومه له دا که به بو نه ی جه ژنه وه ساز کرابوو ، خویند رایه وه . چامه که ده لی .

« أعید لشعب أفسد المال رأسه فخان ومن خان البلاد له القتل
 أعید لشعب وقعت صك رقه . عصابة سراق فانهكه الغل
 أعید وعمال البلاد حقوقها سلیبه أطماع ترأسها القتل »

لیپرسراوان وایان له قه له م دا که به یتی به که م دووه می شیعه ره که راستو

رهوان مهليک دهگريته وه . پاشان که زانیان دهقی چامه که له ژماره سئى
 « الصنائع » دا بلاو بووه ته وه ، به گورجى دهستيان به سه ردا گرت ، نه که رچى
 « نه لقه زاز » بو خو پاراستن له بگره وه به رده ی دهسه لاتدارانى رژيم به يتي
 به که مى شيعره که ی به م جوړه ی خواره وه گوربيوو :

« اعيد لشعب افسد المال جلّه فخانوا ، ومن خان البلاد له القتل (۱۹۷) »

تاکه روژنامه به کی کریکاران که تا راده به کی باش شتی له باره وه بزانی
 روژنامه ی « العامل » ه (۱۹۸) . هر نه وه نده ی خاوه نه که ی له ۹ ی ثابى سالی
 ۱۹۳۰ نيمتيازه که ی وهرگرت نيتر که وته خو بو دابین کردنى پيداويسته کانى .
 نجا به ياننامه به کی چاپکراوى له م باره وه به سه ر روژنامه و لايه نه سياسى و
 کومه لايه تى به کان دا بلاو کرده وه و تييدا روونى دهکاته وه که نيازى وايه
 « روژنامه ی - العامل - ده ریکا . روژنامه به کی هه فتانه ی وينه داره و بو خزمه تى
 کریکاران هاتووه ته مه يدا نه وه ته ماشاى کاروبارى نه وان دهکاو به رگرى له مافى
 ره وایان دهکا » (۱۹۹) .

« عه بدوله جيد حه سهن » که خاوه نى روژنامه که بو ، له چاپخانه به کی
 نه هلى دا کریکار بو ، جگه له وه يش نه نداميکی چالاکی « کومه له ی کریکارانى
 چاپخانه کانى عيراق » بو ، له بزوتنه وه ی کریکارانى نه و سه رده مه يش دا
 چالاکانه و بى کول دان خه باتى ده کرد (۲۰۰)

به که م ژماره ی روژنامه ی « العامل » له روژى دووشه ممه ی ريکه وتى
 ۸ ی نه يلوولى سالی ۱۹۳۰ دا به قه واره ی ۲۸ × ۲۱ سم ده رچوو (۲۰۱) . له ژير
 ناوه که ی دا نووسرا بوو « روژنامه به کی نه ده بى ی هونه رى هه فتانه ی
 وينه داره . عه بدوله جيد حه سهن خاوه نيه تى و « فايه ق نه لقسشتينى
 به ريوه به ريه تى » (۲۰۲) نه م ژماره به چوارده بابته تى تيدا بلاو کراوه ته وه
 گرنگترين يان : « ووته ی کریکار » که به شيوه ی سه ر ووتار ، هيلى گشتى ی
 روژنامه که و چونه تى پيازه که ی روون دهکاته وه . « ژيانى کریکار » نيبراهيم
 حيلمى نووسيو به تى . نجا ووتبارى « به کيتى ی کومه له ی کریکاران » ی
 مه حمود نه حمه د (۲۰۳) و « توبلى نيش بکن » ی سه لمان نه لسه فوانى و
 « چاکه ی کریکاران » ی نه مين نه حمه د . وه ک به ناشکرا له و ناوانو نيشانانه دا
 دياره ، روژنامه ی « العامل » خوى بو خزمه ت کردنى مه سه له ی کریکاران و

روشنیبرکردنیان تهرخان کردبوو ، ئەمەیش بە تەواوی لەسەر ووتارەکهی دا
دەردەکهوی که دەلی :

« ئەی کریکاری عیراق : ئەم روژنامەیه که ناوی تۆی لەسەر لاپەرەهی
یەکه می نووسیوه ، روژنامەیی خۆتە . چه کیکی ئەدەبی یە بە دەستتەوهو بووت
هەیه له خەبات و تیکۆشانی بەردەوامت داو لە پێناو دەستخستنی مافی
پێشیل کراوو بەرگری کردن له و مەسه له یه ی که به شیکه له مەسه له ی کریکارانی
وولاته عەرەبی یه کان ، شانازی پێوه بکه ی . ئەم روژنامەیه ئەو دەنگە زولالەیی
تۆیه که سەرانسەری جیهان دەبیستی و دەزانی تۆیش زیندوویت و هەست بە
چه وساندنه و زهوت کردنی مافه کانت ده که ی . هەست ده که ی خۆت و براکانت
که له وولاتانی دراوسی دا دەستی زۆرداران له ت و پەتی کردوون ، لیپرسراویت .
هەست ده که ی کاتی راپەرین هاتوو و دەبی شان به شانی راپەرپیان بو که یشتن
به ئامانجی هاوبه شمان کۆشش بکه ین و خۆمان بکه یه نینه ئایدیای ئەم چینه
زهحمه تکیشه ی سەر رووی زهوی » . له کوتایی سەر ووتارەکهی دا روژنامەکه
بەم چۆره رووی دەم ده کاته کریکارانی عیراق و دەلی : « چی بو کریکاران به
سوود به خش دەزانی پیشیناز بکه - واته روژنامەکه ک . م - چ بیروپرایه کت
مه به سته دەری ببره و هه میشه و هه تا هه تاهه دووباره ی بکه ره وه که دروشمی
ئیمه له ژیان داو تا ئەو کاته ی به ئامانج ده که ین ئەوه یه : ئەی کریکارانی جیهان
یه کگرن^(٢٠٤) »

هەرچی ووتارەکهی « مه محمود ئەحمەد ئەلسەید » ی چیرۆکنووسه که
به ناوینیشانی « یه کیتی ی کۆمه له ی کریکاران » بلاوی کردبووه و ، شایانی
ئەوه یه هه لویسته یه کی تایبه تی بو بکه ین ؛ چونکه به شیوه یه کی جوان روشنایی
ده خاته سەر چه ندین لایه نی گرنگی ژیا نی کریکارانی عیراق و ئاستی
بزووتنه وه یان له قوناغی یه که م دا . ئەمە جگە له وه ی که به هویه وه له باری
سەرنجی روشنپیره شوپشگیره رادیکالی یه کان تی ده که ین به رامبه ر به و هیزه
نوی یه ی له بینای کۆمه لایه تی گه لی عیراق دا خوی نواند . « ئەلسەبید » دەلی :
« .. بانگه وازی یه که م بو هه موو کریکاران و جووتیارانی وولاته که مان ، بو
هه موو ئەشکه نجه دراوو سته مدیده یه ک ، بو هه موو سه ربازه سەر بلند هکانی
مروفا یه تی که له که ورده ترین چه نگه دا و له پیناوی مافه کانی چینی کریکاران و
سەر به سستی و ئایدیا پیروژه که یان دا پشتی به کتری ده گرن ، هه ر ئەو
بانگه وازه یه که سه رکرده کانی ئەو چینه پیش ده یان سال و ئیستایش

دهیلینه وه : - ئە ی کریکارانی جیهان یه کگرن - با ئەم بانگه وازه دروشمی کریکارانی خویشمان بی ، به بی جیاوازی کارو پیشه یان . با ئەوهیش بزائن که ناکوکی و به ربه ره کانه ی یه کتر له وه به ولاوه که تیکیان ده شکینێ و به ره و داووه یان ده باو تاماوه یه کی دوورو دریز مافیان به فیرو ده با هیچی تریان لی ده ستگیر نابی « سه بارهت به مافی کریکارانیش ده لسه یید » ده لی :

« کریکاران مافی زوریان هه یه و خاوه نی نین وه ه روا به ئاسانیش وه ده ستی ناهنین . گومانی تیدا نی یه ئە وانه مافی ژیانن و به بی ده ست خستنیان مردن گه لیک باشتره کریکار مافی ره وای خویه تی روژی هه شت سه عات ئیش بکا ، که چی زوربه ی کات چوارده سه عات ئیشی هێ ده کری . مافی خویه تی بی ئیش نه بی . مافی ره وای خویه تی مناله کانی له قوتابخانه دا فییری خویندن و نووسین بین ، نه که به نه زانی ی فیری بدرینه سه ره شه قامه کان ، یا خود بخرینه به ره شاگردیی و له ناو کارگه و کارخانه کان دا ئیشی گرانیان هێ بکری . مافی خویه تی خواردنی سوود به خش بخاوو به رگی باش بهوشی و جی وری یه کی له باری هه بی تیدا به ویته وه نه که وهک ئاژه لی کیوی له ئە شکه وت دا بژی . مافی خویه تی ، گه ره خوی یان مال و منالی نه خویش که وتن به زیشک چاره سه ریان بکاو داو ده رمانی پیوستیان بدریتی و گه ره که فته کار بوو ، نه ی توانی ژیا نی خوی دا بین بکاو له سه ره ئیش بمینیته وه ؛ چه رده یه که پاره ی بدریتی و گه ره پیری زوری بو هینا و چیتر بوی نه کرا نه رکی خوی به جی بهینی و ئیش بکا ، مووچه ی خانه نشینی ی بدریتی که مردیش مووچه بدری به خیزانه که ی . « ئە لسه یید » له کوتایی ووتاره که ی دا هێ له سه ره نه وه داده گری که « گه ره بی و کریکاران هاوکاری یه کتر نه که ن و کومه له کانیان له سایه ی ئالایه کی یه کگرتوودا یه که نه خه ن که راستروایه ناوی - یه کییتی ی کومه له و نیقابه کانی کریکاران - ی لی بینین ، هه رگیز به و مافانه یان شاد نابن ، ده بی ئامانجیشی « به رگری کردن بی له په رژه وه ندی هاویه شی کومه له ی کریکاران » و « هه ول دان بی بو دانانی یاسایه کی ئە ووتوتا له سایه ی ئە و سیسته مه کومه لایه تی یه دیرینه یه دا که به زوره مل په یه وه ی یاسا کانی ده کری ، خویان و مافه ره واکانیان به هێ ی توانا بپاریزری و کریکاریش سه ره به ست و سه ره بلند بژی » (٣٠)

ژماره ی یه که می روژنامه ی «العامل» چه ند ووتاریکی گشتیشی

تیدا بلاو کراوه ته وه ، وه که «ئه و که سه ی به خته وه ری ده دوژینه وه» ی «عه بدولره حمان ئە لره کابی» و «گوتینبرگ چون هونه ری چاپکردنی دوزی یه وه .

گۆیتنبرك گەرزنى ئەھىنايە و ئەويش بەردەوام ھانى ئەدایە، ئەوا مەزۇفایەتى شارستانیەتى لە دەست دەچوو، و «وتو ویزیک لە گەل داھینەری کاتزمیری عیراقی ماموستا عەبدولپەرزاق مەحسوب ئەلئەعزەمی، و «رابوردوی خەمناک، ی «لوتفی بەکر سیدقی، و «لە پەراویزدا : کریکاری ئیمە و ئەوان، که باسی چۆنیەتی بە کارھینانی کارەبا دەکا لە وولاتە بە کگرتووھکانی ئەمریکادا و پاشان لە تەک واقیعی کریکارو جوتیاری عیراقا بەراوردی دەکا «لە سەر شانوی ھونەر، که باسی تیبە ھونەری بەکانی عیراق دەکا و چەند بابە تیکی تری لە وجۆرە .

جا گەربی و ھەموو ئەو ھەل و مەرجانە لە بەرچا و بگرن ، ئەوا رۆژنامە ی «العامل» لە رووی شیوە و ناوەرۆک و شیوازی دەرھینان و یلە ی زوشنبیری یەوہ ، جیگابەکی تابیەتی داگیر دەکا . لە ناو رۆژنامەکانی تریش دا تاکە رۆژنامە یە کہ گيروگرفتی کریکارانی عیراقی دەست نیشان کردووہ و بە شیویەکی لە ھەموان قوولتر ھەل و مەرجی خەباتی سەرکەوتوو یە یان دەخاتە روو .^(۲۰۶) بویە ھەر زوو ھەک رۆژنامە یەکی کریکاران سەرنجی خەلکی ی بە لای خوی دا راکیشا .^(۲۰۷) تا ئیستا رایەکی چەسپا و دەر بارە ی ژمارەکانی رۆژنامە ی «العامل» لە ئارادا نی یە . ھەندیک سوورن لە سەر ئەو ی لە یە کە م ژمارە زیاتری لی دەر نە چووہ^(۲۰۸) ، ھەندیکی تریش رایان وایە سی ژمارە ی لی دەر چووہ :^(۲۰۹) ئیمە ییش سەرەرای ھەل و تەقەللایەکی زۆر لە یە کە م ژمارە زیاترمان بو ئە دوژ رایەوہ . زۆر ری ی تی دەچی کہ ئەوہ یە کە م دوا ژمارە ی رۆژنامە ی ناوبرا و بی .

ھەرچەندە رۆژنامە ی^(۲۱۰) «نداء العمال» ژمارە : یە ک ۲۲ ی تشرینی دووہ می ۱۹۳۰ ، ۲۸ x ۲۰ سم،^(۲۱۱) لە زۆر رووہوہ لە ئاستی رۆژنامە ی «العامل» دا نە بوو ، بەلام بە حوکمی چەند ھویەکی دیاری کراو ، دەچیتە خانە ی رۆژنامە ی کریکارانەوہ . «عەبباس حەین ئال ئەلچە لە بی» کہ «سەرۆکی کۆمەلە ی کریکاری چاپخانەکانی عیراق» بوو ، دەری دەکرد . ھەر کہ ژمارە ی یە کە می کہوتە بازاروہ ، بو سبەینی رۆژنامەکانی ناوخوا بلاویان کردوہ کہ «با یەخ بە ژیان و کاروباری کریکاران دەدا»^(۲۱۲) . ئەم راستی یە ییش بە تەواوی چ لە نیشان دانی بابە تەکانی ژمارە ی یە کە می دا وچ لە تاریفی رۆژنامە کہ خوی دا دەردە کە ی . ئەوہ تا لە لاپەرە ی یە کە م دا نووسییو یە تی «رۆژنامە یەکی کۆمەلایەتی رەخنە یی ئە دەمی ی پازدە روژی وینە دارە . زمانی حالی کریکاران و

چه‌کی نه‌ده‌بی‌یانه . نامانجی خزمه‌ت کردنی کریکارانه له سه‌رانسه‌ری وولاته عه‌ره‌بی‌یه‌کان‌دا .^(۳۱۲) له سه‌روو ناوی روژنامه‌که‌وه نووسراوه : «قه‌واره‌ی میله‌تان به بازوی کریکاران دروست ده‌بی‌و راپه‌رینی نه‌وان ته‌وقی ستم‌و کوتی گومرایی ده‌توینیتته‌وه»^(۳۱۴)

یه‌که‌م ژماره‌ی «نداء العمال» بریتی‌یه له‌م حه‌فده‌بابه‌ته . «بانگه‌وازی کریکاران» ی‌خاوه‌نی روژنامه‌که‌و «په‌ره‌سه‌ندنی جی‌و ری‌ی کریکاران» ی «یوسف ره‌جیب»^(۳۱۵) و «له‌باخچه‌ی نه‌ده‌ب‌دا» ی «شاعیریکی گه‌وره» و «روکفله‌ری پاریزه‌ر» ی «راجی راعی» و «بو‌کریکاره‌نازاد‌یخاوازه‌کان» ی «سه‌لمان نه‌لسه‌فوانی» و «بیروپای گه‌وره‌پیاوان ده‌ره‌ه‌ق به‌شه‌ره‌قی روژنامه» و «یادی روژی ۱۲ ی تشرین دووم»^(۳۱۶) و «رووداوی کریکارانه له‌ه‌نده‌ران» و «له‌باخچه‌ی روژنامه‌گه‌ری‌دا» و «ه‌مه‌ره‌نگ» و «چه‌ند ری‌که‌وت و بیریک» ی «نه‌میر شه‌کیب نه‌رسه‌لان» و «گه‌شتیک له‌پیناو په‌رژه‌وه‌ندیی کریکاران‌دا» ی خاوه‌نی روژنامه‌که‌و «نه‌هامه‌تی یه‌کانی روژه‌لات» ی «عوسمان پاشا مورته‌زا» و «نه‌لفرید نوبل» و «گومه‌له‌ی کریکارانی چاپخانه‌کانی عیراق» ه‌ر به‌پینوسی خاوه‌نی روژنامه‌و «شکایه‌تی کریکارانی ریگای ئاسن» و «دوژینه‌وه‌ی قوتانجان‌یه‌که‌چوار‌ه‌زار‌سال له‌مه‌و‌به‌ر بنیات نراوه» .

به‌ناونیشانی‌بابه‌ته‌کان‌دا به‌روونی ده‌رده‌که‌وی که‌روژنامه‌ی «نداء العمال» به‌پله‌ی یه‌که‌م بایه‌خی به‌بابه‌ته‌کانی کریکاران و پاش نه‌وه به‌روژنامه‌چیتی داوه ، به‌مه‌دا دیاره‌که‌خاوه‌نه‌که‌ی تا‌چ راده‌یه‌که‌به‌ته‌ن کاری روژنامه‌گه‌ری‌یه‌وه‌بووه^(۳۱۷) چون‌ده‌وری سه‌ره‌کی‌ی له‌ده‌رکردنی روژنامه‌تازه‌که‌و نووسینی‌بابه‌ته‌کانی‌دا بینیوه . ژماره‌ی یه‌که‌می له‌وینه‌کی گه‌وره‌ی به‌ریوه‌به‌ره‌که‌ی که‌پاریزه‌ر «ته‌وفیق نه‌لفکیکی» بووه ، زیاتر هیچی تری بلاو نه‌کردوه‌ته‌وه ، به‌لام‌تییدا گفتی داوه له‌ژماره‌دوودا ووتاریک بنوسی و بلاوی بکاته‌وه .

روژنامه‌ی «نداء العمال» هوشیارانه نامانجه‌کانی دیاری کردبوو . له‌سه‌رووتاری ژماره‌ی یه‌که‌می‌دا به‌م جو‌ره‌ده‌ست پی‌ده‌کاو‌ده‌لی : «نه‌م روژنامه‌یه‌مان که‌بو‌خزمه‌تی نیشتمان و خه‌بات‌کردن له‌پیناو بیروپاوه‌ری زرگاریخوازان‌دا هاتووه‌ته‌مه‌یدان و له‌ناوجه‌رگه‌ی نه‌و چینه‌وه‌ه‌لقولاوه‌که‌روفایه‌تی پیکه‌پیناوه ، پیشکه‌ش ده‌که‌ین به‌خوینه‌ران ، به‌کریکاران و خه‌لکی تریشه‌وه . - نه‌و - چینی کریکاره‌ی که‌به‌زه‌بری‌شان و بازویان دنیا‌ئاوه‌دان

بووه وه و چه ندین وولات و شارستانیته بنیات نرا..» هرچی «بیروباوهری روژنامه که یشه به نامه که ی دا دیاره چ مه غزاو مه به ستیک ده که یه نی و پیوستمان به لیکدانه وهی ماناکه ی نی یه . که ووترا . خدء العمال - مه به ست نه وه یه کار له هست و نه ستیان بکری و هه لپه ی به کگرتن بکه ن و شان به شانی یه کتر هاریکاری بکه ن و پیشه سازی پیش بخن و کومه لکا که یان به ره و خوش گوزهرانی به رن» . نا له م بوچوونه وه روژنامه ی ناوبرا و خزمهت کردنی مه سه له ی کریکارانی خسته نه ستوی خوی و «گومانی تیدا نی یه که له پیشخستنی وولات داو بو که یشتن به نامانجه پیروزه کانی ، شوین دهستی دیار ده بی..»^(۳۱۸)

هر له سه رووتاره که ی دا هه ست به وه ده که یین که سه ره تای گوپان و چوونه پیشه وه یه که له بیرو میشکی سه رکرده نیقابی یه کان دا که لاله بووه . نه وه تا نو سه ره که ی ناشکرای ده کا : ئیمه «نه م روژنامه یه له به ر روشنایی بیروباوهریکی راست و دروست و له سه ر بنچینه ی خوبه خت کردن له پیناوی چینیک دا ، دهرده که یین که خویمان روله ی به وه فای نه وین و له هه مووکه س چاتر ناگاداری پیوستی یه کانین و بو پیستنی دادو فیغانیان گویچکه مان له هه موو لایه نیکدی سووکتروه به ناله نالیثی له هه موو دلئیکی تر زورتر خه مبار ده بین..»^(۳۱۹)

«نال نه لچه له بی» به م جوړه کوتایی به سه رووتاری ژماره ی یه که می «نداء العمال» ده هینی و ده لی : «..با خوینه ران ناگاداری نه وه یش بن که نه م روژنامه یه مان هه رچه نده زمانی حالی کومه له کریکاری یه کانه که ئیمه تیدا نه ندامین ، به لام به هه موو توانا وه بایه خیش به وه مه سه له گشتی یانه ده دین که به لای نه ته وه که مانه وه گرنگه ، به تایبه تی مه سه له کومه لایه تی و نه ده بی و نایدولوژی یه کان . جا نه گه ر کریکار خزمه تکاری کومه ل و نیشتمان بی ، نه وا روژنامه ی - نداء العمال - شانازی به وه وه ده کا که هه رده م ناماده یه خزمه تی راپه رینی گشتی ی بکا و له نیوان چینه کانی نیشتمان دا په یکی بیرو نایدولوژیا بی.»^(۳۲۰) شایانی باسه - نداء العمال - بلاویشی کرده وه که له ژماره کانی داهاتوی دا لاپه ریه که به ناوی «میتبه ری قوتابیان» وه بو بیروپرای «روشنی قوتابیان» ته رخان ده کا.^(۳۲۱)

وه نه بی هه موو نه و ووتارانه ی له - نداء العمال - دا بلاوکرانه وه له ئاستی سه رووتاره که ی دا بووی ، زوربه یان له رویی دارشتن و به رچاه خستنی بابه ته کانیا نه وه لاوازن . نه گهرچی له ناوه روکی ژماره ی یه که م دا به گشتی ی هه له ی که می تیدا یه ، به لام بابه ته کان هه ندی جار له هه له ی زهق به دهر

نین^(۲۳۲) ، ئەمە لە کاتی کدا که دەبوو ئە و روژنامە یە لە سەرپاکی روژنامە کانی تری کرێکاران لە رووی چاپ و دەرھینانی ھونەری یەوہ ، باشتربوایە ، چونکە زمانی حالی «کۆمە لە ی کرێکارانی چاپخانە کان» بوو .

تا ئیستا زانیاری یەکی تەواو سەبارەت بە ژمارە کانی روژنامە ی خەدائ العمال - لە ئارادا نی یە . ھەندی سەرچاوە وای دەگە یە ن ن گوا یە چوارمانگ دوای دەرچوونی یە کە م ژمارە ی لە کار خراوە .^(۲۳۳) نووسە ریش ھە یە پی لە سەر ئەوہ دادە گری کہ تەنھا سی ژمارە ی لی دەرچووہ و پاشان وەستاوہ .^(۲۳۴) بە ش بە حالی خویشمان لە یە کە م ژمارە زیاترمان بو ئە دوژراوہ تەوہ .^(۲۳۵)

ئەو ی راستی بی هیچ کام لە و روژنامانە ئە یان دەتوانی لە وەندە زیاتر درێژە بکیشن . یە کە م : لە بەر زۆر لی کردن و تەنگە تاو کردنی خاوە کانیان «وہک لە گەل الصنائع - دا کردیان» . دووہم : بە ھو ی نزمی ی ئاستی ھوشیاریی و بلاو بوونەوہ ی نە خویندەواری لە ناو ئە و چینە دا کہ ئە و روژنامە یە یان بە ناوہوہ دەر دە چوو . بۆ یە کە م دەر امە تی ی ئە و روژنامانە رۆلکی ئە و توی لە داخستنیان دا نە بینی : گو قاری الصنائع - ی لی دەرچی کہ بە ھو ی بەر بەرہ کانە ی رژیمەوہ ، بو بووہ خولیای رۆشنبیرانی عیراق و رەواجیکی باشی ھە بوو ، زۆر بە ی کات کرێکارە ھوشیارە کان تەنھا ئە و چەند ژمارە یە یان دە خویندەوہ کہ بە خۆرایی بو کۆمە لە کانیان دە نیردران و پاشان ئە مانیش ناوہ روکی گشتی ی باسە کانیان بە دەمی ی بو برادەرە کانیان دە گپرایەوہ .

لە و ماوہ یە دا لە شاری «مووسل» روژنامە یە ک بە ناوی «العمال» ھوہ کہ و تە بازار پوہ . بە پی ی بو چوونی ئیمە ناشی ئە و روژنامە یە لە ریزی روژنامە ی کرێکاران دا بنری .^(۲۳۶) چونکە ئە و کە سە ی دەری دە کردو ئە وانە ی تییدا دە یان نووسی هیچ کامیان کرێکار نە بوون . ئە مە لە لایە ک و لە لایە کی تریشەوہ ، لە و سنوورە دا نە بی کہ ئە پوزیسیون کیشابووی ، توخنی مە سە لە ی کرێکاران و گروگرفتە کانیان نە کە وت . ئە مە ییش بە تەواوی لە پیش چا و خستنی ئە و بابە تانە دا دەر دە کە وی کہ لە یە کە م ژمارە ی دا بلاو کراونە تەوہ . بە نا شکرایش لە چەند حە قیقە تیکی تردا خۆ دە نوینی و ھە لبژاردنی ناوہ کە ییشی یە کی کە لە و حە قیقە تە چە سپاوانە . چونکە لە و قوناغە دا «کرێکار» و «کرێکاران» و زاراوہ و ناوی لە و بابە تە جە ماوہری رۆشنبیران حە زیان لی دە کردو ئارە زوو یان لی ی بوو . بە تایبە تی دوای ئەوہ ی کت و پرو بە شیوہ یە کی سە رنج راکیش کرێکارانی عیراق بوونی خویان سە پاند . گرنگ ئە وە یە ئە و راستی یە وە بیر بە یینی نەوہ کہ

لنپرسراوانی ئەو سەردەمە بە هیچ شیوەیەك نامادە نەبوون مۆلەتی «رۆژنامە یەکی رۆژانەی سیاسی»ی بدن ، ئەگەر ئەو رۆژنامە یە گشتی ی و ناكرێكارانە نەبوايە ، هەرۆك بە ئاشكرا پەپرەو هەكە ی رۆژنامە ی «العمال» لە ژمارە ی یەكەم و لە سەر لاپەرە ی یەكەم ی بلاوی كردبوو هە . میریش هەر لە بەر رۆشنای پەپرەو هەكە ی بوو كە لە هە ی ئایاری سالی ۱۹۲۱ دا رێگای دەرچوونی دا . واتە پاش ئەو هە ی داوای ئیمتیازەكە ی لە وەزارەتی ناوخۆ كرا ، دوو مانگ تی نە پەری مۆلەتی دەرچوونی درایە . (۲۲۷)

لە بەشی سەرەو هە ی لاپەرە ی یەكەم ی رۆژنامە ی «العمال» دا نووسرا بوو ، «رۆژنامە یەکی رۆژانە ی سیاسی گشتی یە . جاری هەفتە ی سی كەرەت دەر دەچێ . سە عەدە ددین زیادە ی پارێزەر خاوەنی ئیمتیازو بە پرێو بە ریه تی .» یەكەم ژمارە ی لە رۆژی هە ی ئەیلوولی سالی ۱۹۲۱ دا بە قەوارە ی ۵۶ × ۴۰ سم دەرچوو . (۲۲۸)

پیش ئەو هە ی بابەتە كانی یەكەم ژمارە ی ئەو رۆژنامە یە بخەینە بەرچاو ، بە پێویستی دەزانین ئەو حەقیقەتە دووبارە بكەینە وە كە خاوەنەكە ی هیچ پەپرەندی یەكی راستە وخۆی (۲۲۹) نە بە كۆمەلە كریكاری و پیشەیی یەكانی عیراق و نە بە لقه كانیانە وە لە «مووسل» و نە بە هیچ دەستە و لایە نیکی كریكارانە وە نە بوو . (۲۳۰) بریار وابوو ئەم رۆژنامە یە ببیتە زمانی حالی حزبیکی سیاسی بە ناوی «العمال» هە پەپرەوی ئەم حزبە ییش لە هەموو شتیکی تر زۆرتر بایەخی بە و مەسەلە سیاسی یانە دەدا كە خەلكی تێیدا دەژیان . وا پێی دەچێ ئەوانە ی نیازی دامەزراندنی ئەو حزبە یان هەبوو رۆژنامە ی «العمال» یشیان دەر دەكرد ، ویستبێتان لاسایی كریكارانی وولاتە رۆژئاوایی یەكان بكەنە وە كە ئەو كاتە لە ناو چەند دەستە و تاقمێکی سیاسی عیراق دا ناوو شوڕەتیکی گەورە یان پەیدا كردبوو . لەو شوینە ییش دا كە باسی هەلوێستی هیزە سیناسی یەكان دەكەین دەرەق بە چینی كریكارانی عیراق ، بە دوورو درێژی لەم مەسە یە دەدوین .

لەمە وە بۆمان دەر دەكەوی ، بۆچی رۆژنامە ی «العمال» لە سەر ووتاری یەكەم ژمارە ی دا خۆی بە «لاوانی رۆشنبیرو نیشتمانپەرورە بە شەرەفەكان و دلسۆزانی وولات ، هەلگرانی ئالای تیکۆشان لە پینا و سەربەستی ی و سەربەخۆی دا» دەناسینی . . جا كە ئەم رۆژنامە یە مۆركی كریكارانی پێو نەبووبی ، ئەو ناگەنی توخنی مەسەلە ی كریكاران نەكە وتو ، بە تایینی لەو رۆژگارە دا مەسەلە ی كریكاران بە جوړیك خۆی سەپاندبوو سەرنجی هەموو لایەکی رادەكیشا . ئەو هەبوو رۆژنامە ی باسكراو لە داوی سەرووتاری یەكەم

ژماره‌ی (۳۳۱) ، کورته ووتاریکی به ناوینیشانی «روژنامه‌ی العمال - پالپشتی کریکاران و خه‌لکی سته‌مدیده‌یه و زمانی حالی نه‌وانه» بلاوکرده‌وه ، تییدا ده‌لی :

« مه‌به‌ست (۳۳۲) له دامه‌زاندنی روژنامه‌ی - العمال - کو‌کردنه‌وه‌ی سامان و ده‌ستکه‌وتی تاییه‌تی نه‌بووه ، نه‌خپړ . به‌لکو مه‌به‌ست به‌رگری کردنه له مافه زه‌وت‌کراوه‌کانی وولات و پورده هه‌مالینه له‌سه‌ر پروپاگانده‌کانی ئیمپریالیزم که ویستویه‌تی و ده‌یه‌وی چی خپرو بیزی وولات هه‌یه به تالان بیباو دوا فله له گیرفانمان به‌نییته ده‌روه‌وه و بیدا به سه‌رمایه‌دارانی بیگانه .. نه‌نجامی داگیرکردن ؛ له ده‌ست چوونی سامان و کویره‌وه‌ری چینه‌کان و کریکاران و نابوت بوونی هه‌میشه‌یی‌یه . نه‌وه‌تا نه‌مرو هه‌ژاری زوری بو هیناوین ، کریکارانیش بی‌نیش و کار ده‌سوپرینه‌وه‌وه به ده‌رده‌سه‌ری نه‌بی ناتوانن روژی چه‌ند ئانه‌یه‌ک په‌یدا بکن ، تا مال و منالی برسی و رووت و ره‌جالیان بژی‌هن . نه‌مه هه‌مووی له کاتیک‌دا که نرخ‌ی ده‌غل و دان به راده‌یه‌ک شکاوه تا ئیستا نه‌بینراوه (۳۳۳) که‌واته گه‌ر بی‌و به‌ر به‌ره‌کانه‌ی ئیمپریالیزم بکه‌ین ، واته یارمه‌تی کریکاران و هه‌ژاران ده‌ده‌ین به‌مه‌یش نه‌و سامانه‌ی وولات ده‌پاریزین که ماوه و ناهیلین چیتربو ده‌روه‌وه بچی . که‌وابوو ، روژنامه‌ی - العمال - بویه دامه‌زراوه بییته ئامپراژیک به‌ره‌لستی ئیمپریالیزم بکاو پالپشتیکی گه‌وره‌ی کریکاران و هه‌ژاران و خه‌لکی بیچاره‌بی . هه‌رچیش له توانادا بی بو‌نه‌م ریگایه به‌ختی ده‌که‌ین . بریاریشمان داوه له‌م روژنامه‌یه‌دا گوشه‌ی تاییه‌تی به ناوی « شکایه‌تی کریکاران » هوه بکه‌ینه‌وه و تییدا نه‌و شکایه‌ت و داوایانه بلاو بکه‌ینه‌وه که له لایه‌ن کریکاران و خه‌لکی تریشه‌وه پیمان ده‌گه‌ن ، چونکه زوربه‌ی شکایه‌ت و دادو بی‌دادی کریکاران له جی‌ی خو‌یه‌تی و مه‌گه‌ر هه‌ر داخ و خه‌فته‌یان بو هه‌لبریژن و ره‌نگ زه‌ردیی و پرزه‌لی براوی‌یان بو مابیته‌وه .. له‌به‌ر نه‌وه تگا له هه‌موو چینه‌کانی کریکاران و خه‌لکی سته‌مدیده‌یه‌که‌ین شکایه‌تیان چی‌یه ناگادارمان بکه‌ن (۳۳۴) جا ئیتر نه‌و شکایه‌تانه دژی دام و ده‌زگا ره‌سمی‌یه‌کانه ، یان دژی هه‌ندی فه‌رمانبه‌رو خه‌لکی‌تره ، تا به‌وپه‌ری خوشحالی‌یه‌وه بلاویان بکه‌ینه‌وه ، چونکه نه‌م روژنامه‌یه به تاییه‌تی بو به‌گژا چوونی ژبانی کویره‌وه‌ری و پاریزگاری چینه هه‌ژاره‌کان دامه‌زراوه به سنگیکی فراوانه‌وه وه‌ریان ده‌گری .. روژنامه‌ی - العمال - پالپشتی کریکاران و خه‌لکی سته‌مدیده‌یه‌و زمانی حالیه‌وه هه‌ر به‌و جو‌ره‌یش ده‌مینیته‌وه .. »

هه‌رچه‌نده نه‌م روژنامه‌یه به باشی سیاسه‌تی ئیمپریالیزم و واقعی‌تال و

تفتی توپزه چه وساوه کانی کومه لگای عیراقی به یه که وه گری دابوو ، به لام له هه مان کات دا ، نه یه توانیبوو دهست بنیته سهر گرنگترین گیروگرفتی کریکارانی عیراق . به نمونه : داوا له « کریکاران و خه لکی زور لیکراو » دهکا دژی هه ندی « دام و ده زگای ره سمی ی » و « هه ندی فه رمانبه رو خه لکی تر » شکایه ته کانیا ن بنیرن ، بی ئه وه کومپانیا بیانی یه کانی به بیردا بی که ئه و کاته له دهروونی زور به ی کریکارانی عیراق دا بووبونه گری کویره . شتیکی به لگه نه ویسته ئه و روژنامه یه ی به راستی خوی بومه سه له ی کریکاران ته رخا ن بکا ، ده بی خوی به شوین گیروگرفت و داواکانیا ن دا بگه ری نه ک چاوه پروان بی بوی بنیرن . شایانی باسه هه ر له و ماوه یه دا گوشارو روژنامه ی تری وه ک « الشباب » و « الاهالی » له روژنامه ی - العمال - قوولتر له مه سه له ی کریکاران و گیروگرفته کانیا ن ده دوان ، وه ک له جی یه کی تری ئه م به شه دا به دوورود ریژی له هه ندی لایه نی ده دوین .

روژنامه ی « العمال » به شیکی زوری لاپه ره ی دووه می بو ده نگو باسی ناوخو ته رخا ن کردوه . هه روه ها به شیکی که وره ی لاپه ره ی سی یه می شی بو ده نگو باسی جیهان داناوه . له لاپه ره ی چواره می دا « علی ئه لنعیمی » به شیوه یه کی رومانسی یانه هانی جه ماره ی خه لکی عیراق ده دا ئیش بکه ن . به و چه شنه یه که م ژماره ی به چیروکیکی شاکار کوتایی دی که باسی دایکیک ده کا چون له سه رمادا ره ق هه لاتوه و چونیش کوپه که ی له داخ و خه فته ی دایکی می شکی تیک ده چی و شیت ده بی . ئنجا چه ند ئاموزگاری یه کی ژاپونی سه باره ت به « به ختیا ری ژن و میرد » بلاو ده کاته وه و داوا له میرد ده کا « له به رده م خیرانه که ی دا هه می شه گرژومون نه بی » و پیویسته « جا رو بار گالته و که پی له گه ل دا » بکا و « نوکته ی بو بگیریته وه ، یا نوکته که خوشیش نه بی » و مادام له سه ری نی یه « به دلسوزی یه وه خوشی بوی » ده بی هه ول بدا « هه ندی جا ر ئاره زووه کانی جی به جی بکا » « ئه مه یش بایه خیکی ئه وتوی نی یه . !! »

روژنامه ی « العمال » ی مووسلاوی چه تد ژماره یه کی که می لی ده رچووه^(۲۳۰) وادیاره له سه ر ریبازه که ی خوشی به رده وام بووه . له ژماره ی روژی ۸ ی حوزهیرانی ۱۹۳۲ دا ، ده نگو باسی گشتی وه ک : « سه ربازو ئه فسه ره به ریتانیایی یه کان و خیزانه کانیا ن سه ر له هاوینه هه واره کان ده دن » و « دروستکردنی ئوتیلیک له ئامیدی » و « کردنه وه ی ریگای نیوان دهوک و ئامیدی » و له و بابه تانه ی بلاو کردوه ته وه^(۲۳۱) .

وهه بئی به تهنه ئه و روژنامه ئی ناوی کریکاریان له خویان دهنا ، له روی شیوه و ناوه زوکه وه ناته واوی یان تیدا بووبی نه خیر ، ته نانهت روژنامه کانی کریکاران خویشیان له کهم و کوری به دهر نه بوون . به نمونه : له سه ر لاپه ره کانی روژنامه ئی « العمال » زور جار روو به روی بیرو پای ناکوک ده بینه وه^(۲۳۷) جارو باریش بابته ئی ئه وتو ده خوینینه وه ، کهم ریکه وتوه روژنامه کانی تر خویان له قهره دابی ، به تایبه ئی له و قوناغه دا که مل ملانه ئی نیوان هیزه نیشتمانی به کان و ده سه لاتی ئیمپریالیزم که یشتبوه لوتکه . هه روه ها ئه م روژنامه شتی وا سه یرو عه نتیکه یان بلاو ده کرده وه ، زور دوور بوون له مه سه له کانی چینی کریکارانه وه . به نمونه : ده ست ده نیننه سه ر ئه ووتاره ئی « راجی ئه لراعی » که به ناو نیشانی « له ۴ دولا ره وه بو چه ندین ملیار . روکفلر - جان روکفلر ، که له روژنامه ئی « نداء العمال » دا بلاوی کردوه ته وه و تیدا ده یه وی کریکارانی عیراق هان بدا شوین پی ئی ملیار دیری ئه مریکایی - روکفلر - هه لبرگن که « سه ره تایی هه ول و کوششی - وه ک خاوه ن ووتار ده ئی - به مانگانه یه کی ۴ دولا ری ده ستی پی کردو خزمه تگوزار بووله دایه ره یه ک دا ، تا سه رکه وت و بووه خاوه نی چه ندین ملیار »^(۲۳۸)

هه رچونیک بی تیکرای چالاکی هیه کانی راگه یاندنی کریکاران ، به روژنامه ئی کریکارانیشه وه ، یه کیکه له دیارده گرنه کانی په ره سه ندنی بزوتنه وه ئی کریکاران له کوتایی سالانی بیستی ئه م سه ده یه داو به شیوه یه کی راسته و خویش کاری له وگه شه کردن و چوونه پیشه وه یه کردو پاشان بووه سیمای هه ره دیاری بزوتنه وه ئی نیشتمانی ئه وسای عیراق .

سه ره ئه ئه ئی بزوتنه وه ئی کریکاران له عیراق دا ۱۹۲۹ - ۱۹۳۲

له دوا سالانی بیست و سه ره تایی سالانی سی دا چه ند هیه کی ئابوری و سیاسی نوی دهرکه وتن ، خه باتی چینی کریکارانی عیراقیان له شیوه ئی تازه و په ره سه نه دوودا ، برده بارو دوخیکی تره وه . له نیوان سالانی ۱۹۲۹ - ۱۹۳۲ دا ، سه رتاپای جیهانی سه رمایه داری و ئه و وولاتانه ئی به ره وپه وه ئی ئه وانه وه به سه رابوون ، دوو چاری ته نگه و چه له مه یه کی ئابوری ئه وتو هاتن ، توپژه زحمه تکیشه کان تا سه ر ئیسقان به ده ستی یه وه ده یان نالاند . دیاره عیراقیش نه ک هه ر نه یده توانی خوی له ئاسه واری ئه و ته نگه و چه له مه یه

قوتار بکا بگره چه ند دیارده به کی نوی ی ئابوری تیدا په یدا بوون و به ئەندازه به که به دهستی به وه دهینالاند پیشتر شتی وای به خویه وه نه دیبوو . به ره مهینان له پیناو بازاری سه رمایه داری داو که م بوونه وهی شمه کی نیردراو بو دهره وه و به پرژهی دوو ئە وهنده له جاران که متر^(۳۳۹) له ئەنجامی ئەو باره ناهه مواره ی تووشی بازار هاتبوو ؛ ده لئین هه موو ئە مانه بوونه هوی بی بازاری ئە و که ل و پهل شمه کانه ی له ناو خودا به ره م ده هینران . ئە مه سه ره رای ئە وهی که نرخیشیان دوو ئە وهنده و زیاتری نرخ به ره مه می کشت و کالیش دا به زیبوون^(۳۴۰) به نمونه ؛ نرخ ته نیک خورما که به ره مه می سه ره کی ی جووتیارانی خوارووی وولاته له ۱۰۰ روپیه وه هاته سه ر ۱۵ روپیه^(۳۴۱) له هه مان کات دا به شیوه به کی هه ست بی کراو که ل و په لی بیکانه له وولات دا که می کرد . له سالی ۱۹۳۰ دا ئە و قوماشانه ی له دهره وه ده هینران ۲۵٪ و جل و به رگ ۴۵٪ و ئامیری جور به جور به ترومپایشه وه ۴۷٪ ، له چاو سالی پیشووتر دا که میان کرد^(۳۴۲)

هه موو ئە مانه و به تایبه تی بی بازاری به ره مه کشت و کالی به کان به شیوه به کی سه لبی شوین ده ستیان به سه ر باری ئابوری وولاته وه دیار بوو . داهاتی جووتیار به راده به که هاته خواره وه ، تا ئە و کاته نه بینرا بوو . بازرگانه کان به دوکانداره کانیشه وه ، به ئەندازه به که به ده ست گیروگرفتی ئابوری به وه ده یان نالاند ، زور به یان سه رمایه کانیان له ده ست داو « بازاره کان وه که گورستانیان » لیهاتبوو ، وه که ئەندامیکی په رله مانی ئە و کاته تاریقی کردووه^(۳۴۳) .

بی گومان شتیکی سروشتی بوو که له سایه ی ئە م بارو دوخه دا داهاتی ده ولت له و باجانه ی که بنچینه ی بودجه ی گشتی یان پیک ده هینا ، بیته وه به که . بویه له خووه نه بوو که هه ر زوو میری بریاری دا له بهر که م ده رامه تی ی جووتیاران و که له که بوونی ده غل و دانیکی زور؛ باجی ده غل و دان به شیوه ی نه خیتنه وه برگری^(۳۴۴) زور جاریش خه لکی سه ر به تویره کومه لایه تی به نه دارا کان له ناو شاره کان دا ، نه یان ده توانی ئە و باجانه ی له سه ریان دانرا بوو بیده ن . له بهر ئە وه ده که وخته بهر زه بروزه نگی دام و ده زگا ره سمی به کان^(۳۴۵) .

جا بو ئە وهی ده ولت شوینه واری ئە م ته نگ و چه له مه به بسریته وه چه ند هه نگاویکی بی سوودی ناو سه ره نجام ئە وهنده ی تر باری سه رشانی تویره هه ژارو مام ناوه ندی به کانی گرانت کرد . ئە وه بوو وه زاره تی ئاودیری و کشتوکالی هه لوه شان دوچی ده سه لاتی که درابوو به وه زیری ئە و وه زاره ته ، درا به وه زیری ئە شغال و هاتوچو^(۳۴۶) . ئە م بریاره سه یرو عه نتیکه به سه بو ئە وهی له

سروشستی‌ئو و هه‌نگاوانه تی بگه‌ین که میری به مه‌به‌ستی چاره‌سه‌رکردنی گیروگرفته. نابوری‌یه‌کان نابوری . هر ئه‌م هه‌نگاوه‌ی جگه له ئه‌نجامه‌کانی تری ، بووه هوی ئه‌وه‌ی ژماره‌یه‌کی زور فه‌رمانبه‌ری وه‌زاره‌تی باسکراو به بی نیش و کار بمیننه‌وه^(۲۴۷) وه‌نه‌بی ئه‌م چاره‌نووسه به ته‌نها فه‌رمانبه‌رانی وه‌زاره‌تی ناودیری و کشت و کالی گرتبیته‌وه ، نه‌خیر . چونکه به په‌له یاسای نیوه مووچه بو ئه‌و فه‌رمانبه‌رانه‌یش ده‌رکرا که یاسای خانه‌نشینی مه‌ده‌نی ده‌یگرتنه‌وه و به به‌ی ئه‌و یاسایه‌یش ده‌سه‌لات درا به ئه‌نجومه‌تی وه‌زیران ، ئه‌وه‌وه‌زیفانه چزبکا که پیوست نین و ده‌ست به‌رداری ئه‌و فه‌رمانبه‌رانه‌یش بن که پیوستیان پپیان نی‌یه^(۲۴۸) ئه‌وه‌بوو ژماره‌یه‌کی زور فه‌رمانبه‌ری ناو دام و ده‌زگا‌کانی ده‌وله‌ت ناوه‌روکی ئه‌م یاسا نا‌ره‌وا‌یه‌یان به سه‌ردا سه‌پاندن و له‌وه‌زیفه ده‌رکران^(۲۴۹) . نه‌که هر ئه‌وه‌یش به‌لکو بپیری ده‌رکردن ، ئه‌و فه‌رمانبه‌رانه‌یشی گرت‌وه که تا ئه‌مرویش جو‌ری نیشه‌کانیان له ناو دامه‌زراوه ره‌سمی‌یه‌کان دا دانسقه‌ن و بایه‌خیکی زوریان هه‌یه . ئه‌وه‌تا به به‌ی یه‌کی له لیستانه‌ی له‌م باره‌یه‌وه ده‌رچوو ، ده‌وله‌ت له سه‌رانسه‌ری وولات دا ده‌ست به‌رداری ۱۰ ئه‌ندازیار بوو^(۲۵۰) به‌لام به‌نیسه‌ت فه‌رمانبه‌رانی تره‌وه ، یاسای داشکاندن مووچه و پاداشتی خانه‌نشینی ده‌رکراو به به‌ی ئه‌و یاسایه‌نیسه‌تی مووچه ۵٪ تا ۸٪ هاته‌خواره‌وه . ئه‌مه‌یش کاریکی سه‌لبی کرده سه‌ر جه‌ماوه‌ری فه‌رمانبه‌ران و ته‌نانه‌ت پاش ماوه‌یه‌که به‌وه تاوانبار کران گوايه هانی خه‌لکیان داوه‌دژی یاسای باجی شاره‌وانی‌یه‌کان مان بگرن .^(۲۵۱) ئه‌وه‌شی که زیاتر خه‌لکه‌که‌ی وروژاند ئه‌وه بوو له روژگاریکی وا سه‌خت و دژواردا میری نه‌ی ویرا توختی مووچه‌ی فه‌رمانبه‌رانی ئینگلیز بکه‌وی ، یان هیچ نه‌بی ژماره‌یه‌کی که میان لی ده‌ربکا^(۲۵۲) ئه‌مه له کاتی‌دا که مووچه‌ی فه‌رمانبه‌ریکی ئینگلیزی چه‌ند ئه‌وه‌نده‌ی مووچه‌ی فه‌رمانبه‌ریکی عیراقی بوو . هر له‌به‌ر ئه‌وه‌یش بوو ، فه‌رمانبه‌ره‌کانی ئینگلیز بوو بوونه بار به‌سه‌ر خه‌زینه‌ی ده‌وله‌تی عیراقه‌وه . له هه‌موو ئه‌وانه‌یش خواپتر فه‌رمانبه‌ری وایان تیدا بوو له و کاته‌نا‌هه‌مواره‌دا بی سل کردنه‌وه کاروباری وای ئه‌نجام ده‌دا ، ئه‌وه‌نده‌ی تر باری ناله‌باری نابوری عیراقی قورس ده‌کرد . به‌نمونه . به‌ریوه‌به‌رایه‌تی ئه‌وسای به‌نده‌ری « به‌سه‌ر » ، ده‌ستی کرد به‌دروستکردنی بینایه‌کی گه‌روه و کولونیل « وارد » ی به‌ریوه‌به‌ری به‌نده‌ر خوی دانی پیدا ده‌نی که « به‌پچه‌وانه‌ی باری نابوری » یه‌وه ، جو‌لاوه‌ته‌وه . که چی له کاتی کردنه‌وه‌ی بیناکه‌دا که ریکه‌وتی نیسانی ۱۹۳۱ ی ده‌کرد له به‌رده‌م مه‌لیک فه‌یسه‌لی یه‌که‌م دا ، بیانوی بو‌ئه‌م

کاره ناره وایه ی هینایه وه^(۲۵۲) .

هه ره له م مهیدانه دا ، شوینی خو په تی له سه ره مه سه له ی باج هه لو یسته یه کی تایبه تی بکه ین ، چونکه به شیوه یه کی ناراسته و خو کار ده کاته سه ره ئاستی گوزهرانی زه حمه تکیشان و داهاتی خیزانی کریکاران و پیشه وه ره بچکوله کان دینیه وه یه ک . له سه ره تایی داگیرکردنی عیراقه وه سه پاندنی باج به سه ره دانیشته ووان دا بووه یه کی له هه بانه ره تی یه کانی ناره زایی تو یژه چه وساو هکان . هیل بیانی ی باجی ناراسته و خویش به رده وام سه ره و ژوو ده بووه وه . تا وای لیها ت به ره له وه ی وولات سه ره به خو بیی نه و چه شنه باجه ۸۲٪ ی باجی گشتی ی ده ولت و ۷۰٪ ی سه رجه م داهاتی بو دجه ی عیراقی بیک ده هینا^(۲۵۱) به شیکی زوری نه م باجانه ییش له و سالانه دا که وولات دوو چاری گیروگرفتی ئابوری بوو بوو ، زیاد کران ، به نمونه : له سالی ۱۹۳۰ دا به تنها کاسبانه ۵۰٪ زیاد کرا^(۲۵۰) .

رووه که ی تری نه م سکه یه ییش نه وه نده ته لخ بوو ، بنیاده م قیزی لی ده هاته وه . کو مپانیا بیانی یه کان و له پیش هه موویانه وه کو مپانیاکانی نه وت چه ندین جور ره سم و باجیان له سه ره هه لگیرا . به وه یشه وه رانه وه ستان و بیی نه وه ی گوی بدنه باری دارایی وولات ، له و روژگاره ناسکه دا پیمان داده گرت چه ند باجیکی تریشیان له سه ره لایبری به داهاتانه یشه وه^(۲۵۶) . نه وه بوو ، حکومه تی نه وسای عیراق چه ند بریاریکی ده رکرد : به بیی نه و بریارانه گومرگی له سه ره هندی کو مپانیای بیانی لایردو^(۲۵۷) پاشان ناچار بوو بکه وینه قه رزوقوله له « کو مپانیای نه وتی عیراق »^(۲۵۸) .

له سه ره تایی سالانی بیسته وه پیشه وه ران سه باره ت به و باج وره سمانه ی به سه ریان دا سه پیزا بوو ، به شیوه ی جور به جور ناره زایی خو یان ده رببری و ته نانه ت هندی جار مانیان له ئیش ده گرت . له یه که م روژی مانگی ته مووزی سالی ۱۹۲۲ دا قه سابه کانی به غدا مانیان گرت و پایته ختی وولات ماوه ی سی روژ به بی گوشت مایه وه و تا موته سه ریفی به غدا له گه لیان کونه بووه وه و ده دستکاری ره سمی مه رومالات سه ربپینی نه مردوری و شوینیکی تازه ی به دلی نه وان بو دانه نا ، وازیان له مانگرتن نه هینا^(۲۵۹) دوا ی نه وه ییش مانگرتنی له ویا به ته چ له به غدا و چ له شاره کانی تر دا روویان دا ، وه ک مانگرتنی قه سابه کانی « به سه ره » که له دوا دوا ی کانسونی دووه می سالی ۱۹۲۸ دا ساز کرا^(۲۶۰) زور جاریش پیشه وه ران و خه لکی تریش ، خو یان له ره سمی شاره وانی ده دزی یه وه و به

شيوه‌ی جيا جيا فيليان له و دام و ده زگايانه ده کرد که نه وره سمه يان و هر ده گرت . رژيميش بو ده ستختستنی نه وره سم و باجانه به رامبه ر به خه لکی ی زه بروزه نگی به کار ده هینا ، به راده يه که هه ندي جار حال ده گه يشته نه وه ی په نای ده برده به ر نه و ياسايانه ی داگیرکه ران له سالانی جه نگی یه که می جيهان دا دایان نابوو^(۳۶۱) له و سالانه دا که وولات دووچاری ته نگو چه له مه ی ئابوری هاتبوو ، نارزهایی پیشه وهران رهنگو روويه کی راسته قینه و له جارن به رفر او انتری به خو به وه دی . یادداشت و نه رزوحالی کومه له و پیشه وهر و دوکانداره کانی به غداو برووسکه ی هاوه له کانیا ن له سه رپاکی شاره کانی تر دا ، به سه ر په رله مان و نه نجومه نی و هزیران دا ، داباری و داویان ده کرد هه ندي له وره سمانه ی به سه ریان دا سه پینراو ، یان که م بکرینه وه ، یاخود له سه ریان لابیری^(۳۶۲) خاوه ن نه رزوحال و برووسکه کان هه میشه نه وه یان دووپات ده کرده وه ، که له نه نجامی نه ستاندنی نه و باج و ره سمانه ی له سه ریان دانراوه ، باری ئابوری یان تا چ راده يه که خراب بووه . به نمونه : سه رتاشه کان له نه رزوحالیکیان دا باسی نه وه ده که ن که « ناتوانن نه وه نده په پيدا بکه ن پی ی بژین »^(۳۶۳) پیشه وهران سه ر له نوی به هو ی مانگرته وه نارزهایی خو یان ده ربیری . له ناوه راستی مانگی شوباتی سالی ۱۹۳۰ دا « کومه له ی میوه فروشان » داوای کرد هه ندي له و باجانه لابیرین که بوو بوونه بار به سه ر نه ندانه کانی یه وه ، کاتیکیش که زانرا میری به پیر داخوازی یه کانیا نه وه ناچی میوه فروشانی به غدا مانیا ن گرت و له روژی ۳۱ ی ئایاردا بریاریان دا میوه و سه وزه له بازار نه کړن^(۳۶۴) جاری وایش هه بوو ، رژیم ناچار ده بوو هه ندي له و باجانه ی له سه رکاری پیشه یی دانرا بوون لایان ببا ، یان که میان بکاته وه ، وه که نه وه ی و ه زارته ی ناوخو له سه ره تایی تشرینی دووهمی سالی ۱۹۳۰ دا کردی و بریاری دا چه ند ره سمیگی نا ئاسایی که له سه رده لال و سه راف و خاوه ن چاپخانه و ماسی فروشانی «مووسل» دانرا بوون ، لاجی^(۳۶۵).

به و چه شنه مه سه له ی باج و ره سم بووه داینه مو یه کی به هیزو پالی به تو یژه کومه لایه تی یه کانی ناو شاره وه ده ناو نه نجام له ناوه راستی سالی ۱۹۳۱ دا - وه که له مه و دوا ده ی بینین - یه که م مانگرتنی گشتی ی به رپا کرا . مانگرتنیک تا نه و کاته له وولات دا نه بینرا بوو .

پاری سیاسی وولاتیش هو یه کی تر بوو پالی به کومه لانی خه لکه وه نا بچنه مه يدانی خه باتی نیشتمانی یه وه . له دوا دوا ی سالانی بیسته وه دام و ده زگای

ئیمپریالیزم و دەستە و دایەرە ی ئەوسای عیراق کە ئەلقە لە گۆی سیاسەتی ئیمپریالیزمی ئینگیزی بوون ، کەوتنە خۆتا بە دزی میللەتی عیراقە وە ، داوی پەیمانکی نوێ - بەلام لەوانە ی پیشوو قورس تر و گرانتەر - لە نیوان عیراق و بەریتانیادا بچن کە دەویسترا وولات پاش ئەوەیش کە سالی ۱۹۳۲ بە رووکەش سەر بە خویی وەرگرتبوو ، لە هەموو رویە کە وە لە ژیر رکیفی ئەودا بمانیتە وە و لە تەوەرە ی سیاسەتی بەریتانیادا بخولیتە وە . بی گومان ئەم هەلویستە ییش بوو هوی ئەو ی هیزە نیشتمانی بەکان لە ناخە وە بوروژینی . بویە کۆبوونە وە و نارهزایی دەر برین و خو نیشان دانی جە ماھیری دژی ئەم پیلانە نوێ یە یە ک لە داوی یە ک دەستیان پێ کردو چالاکی ی راگە یاندن بە شیوہ یە کی فراوان دژی ئیمپریالیزم هاتە گوپی و توانیشی کار بکاتە سەر هەمان ، بە تاییەتی لە و روژگارە دا خەلکی ی دادو بی دادیان بوولە دەست پاری ناھە مواری ئابوری یان . شتیکی ئیجگار سووشتیش بوو کە هەموو ئەم ئال و گۆرانە ی لە سەر شانوو لە پشت پەردە وە روویان دەدا راستە و خو کار لە جە ماوہری کریکاران و پیشە وە ران بکەن ؛ نە ک هەر ئەوە ییش بە لکو خە باتی بی و چانیان بە تاییەتی مانگرتنە کانی کریکارانی ریگای ئاسن ، لە و روژانە دا بوونە دیارترین شیوہ ی دەر برینی بە کردە وە ی جە ماوہر دژی ئیمپریالیزم و دام و دەزگا کانی .

مانگرتنە کانی کریکارانی ریگای ئاسن

لە بە شە کانی پیشوودا بۆمان دەرکەوت کە هەموو ئەو ریگا ئاسنە ی ئینگیزە کان رایان کیشابوو ، بو ئەو بوو لە سالانی جەنگدا خزمەتی نیازو مە بە ستە سوپایی بە کانی خویانی پێ بکەن و داوی جەنگیش ئامانجە ستراتییژی کانی پێ چی بە چی بکەن . جا لە بەر ئەو ی لە و کاتە دا ئینگیز دوو چاری تەنگو چە لە مە ی ئابوری هاتبوو ، ناچار بوون بو راکیشانی ئەو ریگایانە خراپترینی ئەو کەرە سانە بە کار بهینن کە لە بەردە ست دا بوو . زۆر بە ی ئەو کەرە سانە ییش بریتی بوون لە و ئاسنە ی لە هیندوستان بە کار هاتبوون . لە بەر ئەو هەر ریگایە و پیوانە یە کی جیاوازی هە بوو^(۳۳) جگە لەوە ییش لە رووی چۆنیەتی یە وە جو ر بە جو ر بوون . زۆر بە ی ئەو پردانە ی دروست کرابوون لە تەختە بوون و بەرگە ی رویشتنی خیرای شە مە ندوفە ریان نە دە گرت . سەرپاکی

ئەو فارگوئانەى لە عىراق دا ئىشيان پى دەكرا كۆن و تەمەنيان لە نيوان ۱۲ و ۲۱ سال دا بوون و ھەر ھەموو ئىشيان لە ھىندوستانەو ھىنزابوون . شاپانى باسە تىكراى راپورته رەسمى يەكان ، بە راپورته كەى ژەنەرال « ف . د . ھامند » يشەو بە ئاشكرا دان بەم حەقىقەدا دەنين.^(۳۶۷) لە راپورتىكى رەسمى ي تردا ھەر لەم بارەيەو نووسراوہ كە « .. ھىزە سوپايى يە كان ئەم ريگايانەيان بو ئەو رانە كيشاوہ تا ھەميشە بە كار بەپنرين ، يان بو ئەو ھى مەبەستى ئابورى و بازرگانيان پى جى بە جى بكرى ، بەلكو مەبەست لە راكيشانى ئەو بوو ، سەربازو تفاقى جەنگيان پى بگويزرئەو و لە كاتى جەنگى گشتى دا ھامشوو بزوتنى سوپا ئاسان بكن .. »^(۳۶۸)

بە لام سەرەراى ئەمەيش ئىنگليزەكان ، سەبارەت بە پيدا اوليستە ئابورى يە نووى يەكانيان و لە پيناو جى بە جى كردنى ئەو نەخشە فراوانەيان دا كە دەرھەق بە رۆژھەلاتى ناوہ راست كيشابوويان و لە دواى سالانى جەنگ بە تەواوى مەودايان دەر كەوت و لە بەر ئەو ھى دەيانويست پروژە بە ناوبانگە كەى ريگاي ئاسنى بە غدا بژيەننەو كە لە سەرھەتاي سالى ۱۹۲۸ وە بە نھينى چەندىن پەيوەندىي لە بارەوہ كراو مەبەستيان بوو ريگا كەى عىراق بگەيەننە شارى « نوسيبين » ي توركييا ؛ دەليين لە بەر ئەم ھويانە ، سووربوون لە سەر ئەو ھى ئەم كەرتە گرنگە بپاريزن و لە ژير چنگى خويان دا بيهيلنەو . ھەموو ئەمانە و ايان كرد سەركردايەتى سوپايى بەريتانيا لە رۆژى ۱ ي نيسانى سالى ۱۹۲۰ دا ريگاي ئاسن بداتە دەست بەرپووەرايەتى ئىتتداب . لە ماوہى تەنھا دووسال دا ، واتە دواى ئەو ميژووہ ئەو ھى كە لە ريگاي ئاسن دا خەرج كرا ۱۱۴ لك روپپە^(۳۶۹) لە داھاتە كەى زياتر بوو ، ھەموو ئەو پارەيەيش لە خەزىنەى بەريتانيا دەر دەچوو^(۳۷۰) . لە مانگى نيسانى سالى ۱۹۲۲ يشەو بەرپووەبردنى ريگاي ئاسن تەنھا بە ناو درا بە حكومەتى عىراق .

ئەگەر چى بە ھاي راستەقینەى گشت پروژەكاني ريگاي ئاسن بە نيسبەت ئىنگليزەو ھىچ نەبوو ، چونكە لە بنەپەت دا بو راپەراندنى كارو بارى جەنگ بنيات نرابوون و كەرەسەكانيشى كۆن و پەرپووت بوون و ھەك راپورته رەسمى يەكان خويان دانى پيا دەنين^(۳۷۱) لە ناوہ راستى سالانى بيستەوہ پيوستيان بە گوپين بوو . لە بەر ئەو ھيش كە نەدەتوانرا ئەو كەرەسانە بگويزرينەو بو شوينى تر و بو ھەر جى يەكى ديكەيش بنيردرانايە دەبوو ئەو ھەندەيان پارە تيدا خەرج بكرى زور لە بە ھاي راستەقینەيان زياتر بوو^(۳۷۲) .

سه‌رباری هم‌موئه‌مانه‌یش وه‌زاره‌تی موسته‌عمه‌راتی به‌ریتانیا به‌رپویه‌رایه‌تی ریگای ناسنی قه‌رزار بار کردو ناچاری کرد سالی چه‌رده‌یه‌ك له‌و « قه‌رز » ه‌ بداته‌وه ، به‌مه‌یش نه‌وه‌نده‌ی باری شانی به‌رپویه‌رایه‌تی ناوبراوی له‌روی دارایی‌یه‌وه‌گران کرد^(۳۷۲) . هم‌موئه‌وه‌ول و کوششه‌ی حکومه‌تی عیراق له‌سالانی نینتیداب‌دا له‌ته‌ك وه‌زاره‌تی موسته‌عمه‌رات‌دا به‌ختی کرد تاوه‌کوریگای ناسنو به‌رپویه‌رایه‌تی راسته‌قینه‌ی بدریته‌عیراق به‌فیرو چوو . چونکه‌ وه‌زاره‌تی موسته‌عمه‌رات داوای پاره‌یه‌کی نه‌وتوی ده‌کرد له‌کیشی عیراق‌دا نه‌بوو . نه‌مه‌له‌کاتیک‌دا نوینه‌ری عیراق له‌سه‌رری و شوینی هم‌میشه‌یی خوی له‌زور لایه‌نه‌وه‌ملی بو‌به‌ریتانیا شو‌ر کردورای‌گه‌یاند که حکومه‌تی عیراق به‌کول و دل‌ده‌یوی تفاق و دام‌وده‌زگاکانی ریگای ناسن بگریته‌وه^(۳۷۱) .

نهم‌تابلوگالته‌جاری‌یه‌به‌ته‌واوی له‌وه‌دا به‌رجه‌سته‌ده‌بی که ده‌بینین‌ه‌ه‌ر له‌و روزه‌وه‌ی به‌رپویه‌بردنی ریگای ناسن به‌ناو درایه‌حکومه‌تی عیراق ، نیتیر به‌ریتانیا چی یارمه‌تی هم‌یه‌له‌و به‌رپویه‌رایه‌تی‌یه‌ی بری . ته‌نانه‌ت نه‌و ملیون و نیو‌چونه‌یه‌یشی نه‌دایه‌که بریار بو‌له‌سالی ۱۹۲۵ دا به‌قه‌رز بیدا به‌رپویه‌رایه‌تی ریگای ناسن و نه‌میش ه‌ندی له‌پروژه‌نیجگار پیویسته‌کانی بی ته‌واوبکا^(۳۷۳) . که چی حکومه‌تی عیراق یه‌ك له‌دوای یه‌ك به‌بی ده‌ست گیرانه‌وه‌ قه‌رزو‌قوله‌ی به‌و به‌رپویه‌رایه‌تی‌یه‌ده‌دا . به‌راده‌یه‌ك نه‌و قه‌رزانه‌ی عیراق له‌نیوان ته‌ممووزی ۱۹۲۳ و ۱۹۲۶ دا ، دابوویه‌گه‌یشته‌چار ملیون و نیو‌روپیه . له‌هم‌موئه‌و ماوه‌یه‌دا به‌رپویه‌رایه‌تی ریگای ناسن له‌۱۴ ی‌نایاری ۱۹۲۵ دا ته‌نها قه‌رزیک‌ی ۳۳۰ ه‌زار روپیه‌یی له‌کومپانیای نه‌وتی فارسی - نینگیزی وه‌رگرت ، نه‌ویش به‌مه‌رجیک ریگایه‌کی تایه‌تی بو‌خانه‌قین رابکیشی چونکه‌کومپانیای ناوبراو هینده‌په‌رژه‌وه‌ندی راسته‌و خوی له‌ناوچه‌که‌دا ه‌بوو ده‌یه‌ینا نه‌و « قوربانی‌یه‌گه‌وره‌یه‌ی » بو‌بدا !!^(۳۷۴) نه‌مه‌له‌کاتیک‌دا که حکومه‌تی عیراق به‌رده‌وام - ته‌نانه‌ت دوای نه‌و میژووه‌یش که پاس‌کرا - قه‌رزی به‌و به‌رپویه‌رایه‌تی‌یه‌ده‌دا . نه‌وه‌بوو له‌مانگی ئابی سالی ۱۹۲۶ دا قه‌رزیک‌ی ۶۰۰ ه‌زار روپیه‌یی دایه^(۳۷۵) له‌سه‌ره‌تای سالی ۱۹۲۲ یشدا ، واته‌له‌و کاته‌دا که ولات له‌ته‌نگو‌چه‌له‌مه‌ی نابوری‌دا ده‌ژیا ، قه‌رزیک‌ی تری ۴۸ لک روپیه‌یی دایه^(۳۷۸) نهم‌ه‌لوئیسته‌به‌توندی کومه‌لانی خه‌لکی عیراقیان وروژاندو^(۳۷۹) ده‌نگیان لی‌ه‌لبری و ده‌یان پرسی « ناخو حکومه‌تی عیراق قه‌رز به‌مولکیک‌ده‌دا هی خوی نی‌یه‌! » وه‌ك ده‌قاو‌ده‌ق له‌به‌لگه‌نامه‌یه‌کی ره‌سمی‌ی بالیوزخانه‌ی نینگیزی روزی ۱۲ ی‌نه‌یلوولی ۱۹۲۵ دا نووسراوه^(۳۸۰) .

شایانی باسه داهاتی ریگای ناسنیش له پاش سالی ۱۹۲۲ وه وه روژ به روژ زیادتی بوو ، تا وای لیهاات له و پاره یه ی تی په پاند که تئیدا خه رج ده کرا . نه وه تا سالی دارایی ۱۹۲۲ - ۱۹۲۳ ، ۳۳۵ هه زار روپیه ی پاشه که وت کرد .^(۲۸۱) به لام نه م دوخه ئابوری یه ی ریگای ناسن له سالیگ زیاتر نه خایاند ،^(۲۸۲) چونکه ته نگو چه له مه ی ئابوری کاری له ویش کردو به هو ی زیاد کردنی نه و پاران وه که تئیدا خه رج ده کرا و له داهاته که ی زور تر بوون ، بودجه ی سالانه ی کورتی هینا ،^(۲۸۳) به مه رجیک له توانادا بوو به هه رشیه وه یه ک بی چاره سه ری بکن . راستی یه که یشی کورت هینانی بودجه ی سالانه ی وولات نه نجامی چهنده هویه ک بوون ، راسته و خو په یوه ندی یان به ته نگو چه له مه که ی جیهانی سه رمایه داری یه وه هه بوو . له بهر نه وه ی ده غل و دان ره وانسه ی دهره وه نه ده کرا ، راده ی گواستنه وه یشی به شه مه ندوفه ره اته خواره وه . هه مان شتیش به نیسبه ت نه و که ل و په لانه وه رووی دا که له دهره وه ی وولات وه ده هینرانه عیراقه وه . به ریوه به رایه تی ریگای ناسن خویشی رولیکی دیاری هه بوو له زیاد کردنی ته نگو چه له مه کانی دا . به نمونه : زور که م پاره ی بو په ره پیدانی فارگون و چاک کردنه وه ی هینله ناسنینه کان خه رج ده کرد که زور به ی کات لافاو تیک و پیکی ده دان و ریگای هاتوچو له سه رکردنی ده پری . یه کیک له ولیزنه تاییه تی یانه ی بولیکولینه وه له گیرو گرفته کانی ریگای ناسن پیکهاتبوو ، دانی پیا ده نی که « به ته نگوه نه هاتنی هامشوکه ران » له راده یه کدا بووه « خه لکی هه لپه ی نه وه نه کانه به شه مه ندوفه ره اته وچو بکن » و « له بهر نه وه ی هویه کانی حه وانه وه ی تئیدا نه بوو . هامشوکه ران حه زیان لی نه بوو هاتوچوی پی بکن »^(۲۸۴)

هویه کی تری گرنگیش هه بوو ، وای کرد ریگای ناسنی عیراق بگاته نه و حاله ی باسمان کرد . به ریوه به رایه تی نه م دام و ده زگایه نه وه ندی له که ل کریکارو فه رمانبه ره عیراقی یه کان دا چروک بوو ، نه وه ندی و بگره زیاتریش له ته ک نه و فه رمانبه ره بیانی یه که ورانه دا ده ست و دل کراوه بوو که له لای ئیشیان ده کرد . فه رمانبه ری وایان تئیدا بوو مانگانه که ی به بی - مخصصات - به قه دهر مانگانه ی ۱۵۰ کریکاری عیراقی و بگره زیاتریش بوو^(۲۸۵) له کاتیک دا که نه م هه موو کریکارو فه رمانبه ره بیانی یانه بوو بوونه گری یه ک و چه ندین گیروگرفتیان خولقاندو پالی به ژماره یه کی زوره وه نا عیراق به جی بهیلن و وله کاتیک دا که به ریوه به رایه تی خو ی ، دهسته دهسته کریکاری عیراقی له ئیش دهره کرد وه که له مه ودوا باسی ده که یین ؛ ده لین له هه مان کات دا خه لکی تری بیانی ده هینا و له

دام و دهزگاكانيدا ئيشى بى دەكردن . له ماوهى سالى دارايى ۱۹۲۴ - ۱۹۲۵ دا ژماره‌ى ئەوانه‌ى بو ئەم مه‌به‌سته هاتبوونه عيراقوه گه‌يشته ۱۹۲ كه‌س و له سالى دوايى دا ۹۰ كه‌س و له شه‌ش مانگى يه‌كه‌مى سالى ۱۹۲۶ - ۱۹۲۷ دا ۴۴ كه‌س بوون^(۲۸۱) .

بى گومان به‌رپوه‌به‌رايه‌تى ريگاي ئاسن بو خو قوتار كردن له‌ته‌نگو چه‌له‌مه‌ى دارايى زور به‌ ئاسانى كريكاره عيراقى يه‌كانى ده‌كرده قوچى فوربانى . پيش ئه‌وه‌ى ئەم ته‌نگو چه‌له‌مه‌يه زيفى ئى بستينى و به‌ئاشكرا شوينه‌واره‌كانى ده‌ربكه‌وى ، به‌ بيانوى ريكخستى ئيش و كارى ناو دام و دهزگاكانى يه‌وه ده‌ستى كرد به‌ ده‌ركردنى ژماره‌يه‌كى زور كريكارى عيراقى . ئنجا ريگاي كه‌م كردنه‌وه‌ى سه‌عاتى ئيش كردنى گرته به‌رووژى دووسه‌عاتى كه‌م كرده‌وه ، دياره به‌راميه‌ر به‌مه‌يش روژانه‌ى كريكاره عيراقى يه‌كان هينرايه خواره‌وه . ئەمه جگه له‌وه‌ى كه روژانه‌ى ژماره‌يه‌ك كريكارى به‌نيسبه‌تى ۵۰٪ داشكاند ، بى ئه‌وه‌ى گوئى بداته ماوه‌ى ئيش كردنى روژانه‌يان .

به‌لام ئەم هه‌نگاوانه‌ى وه‌ك سالانى پيشووتر هه‌روا به‌ ئاسانى به‌سه‌ر خه‌لكى دا تبه‌ريان نه‌كردو هه‌لس و كه‌وتى ناره‌واى به‌رپوه‌به‌رايه‌تى زور لايه‌نى جياجياو له پيش هه‌موويانه‌وه « كومه‌له‌ى سنعاتكاران » ى جوولاند ؛ ئەميش چه‌ند جاريك بو ئەم مه‌به‌سته په‌يه‌ندى به‌ لىپرسراوانه‌وه كړو و يادداشتى پيشكه‌ش كردن و داواى ده‌كرد سنووريك بو هه‌لس و كه‌وتى به‌ ناره‌زووى لىپرسراوانى ريگاي ئاسن ده‌ره‌ق به‌كريكاره عيراقى يه‌كان دابنى . كومه‌له‌ى ناوبراو هه‌رچى شتيكى ده‌رباره‌ى جموجولى به‌رپوه‌به‌رايه‌تى بزانيايه ، له روژنامه‌كانى ناوخودا بلاوى ده‌كرده‌وه تاوه‌كو راي گشتى ى عيراق ئاگادارى هه‌موو ئه‌و شتانه بى كه‌ روويان ده‌دا^(۲۸۷) .

به‌رپوه‌به‌رايه‌تى ريگاي ئاسن نه‌ك هه‌ر ئه‌و پروتستويانه‌ى پشت گوئى خست كه‌ كريكاران و ريكخراوه‌كانيان پيشكه‌شيان ده‌كرد ، به‌لكو بايه‌خى به‌و يادداشتانه‌يش نه‌دا كه هه‌ندى لايه‌نى ره‌سمى له‌ ژير زه‌برى راي گشتى ى دا پيشكه‌شيان كړدبوو . به‌ پيچه‌وانه‌وه بيانوى هيج و پوچ و نابه‌جى ى كرده به‌لگه‌و له‌سه‌ر هه‌لويسى سته‌مكارانه‌ى خوى به‌رده‌وام بوو ، به‌پاډه‌يه‌ك تا ده‌هات بارى ژيانى كريكارانى ريگاي ئاسن روى له‌ خراپى ى بوو . پيش ئه‌وه‌ى سالى ۱۹۲۰ كوتايى بى ، جاريكى تريش به‌رپوه‌به‌رايه‌تى ده‌ستى له‌ سه‌عاتى ئيش كردن و هه‌رداو كه‌مى كرده‌وه ، ئەمه‌يش له‌گه‌ل هه‌نگاوه‌كانى پيشووى دا ، بوونه هوى ئه‌وه‌ى كريكارى عيراقى له‌ مانگيك دا كرى ى ۱۲ روژ زياتر

وهرنه گری^(۲۸۸) .

جا که دهرکهوت هه ول و کوششی « کومه له ی سنعاتکاران » نه نجامیکی نهوتوی به دهسته وه نه داوه ، سه رکردایه تی کومه له بریاری دا له پیناوی جی به جی کردنی داخوازی یه رهواکانی دا مانگرتنیکی گشتی ی ساز بکا . « نهلقه زاز » وهاوه له کانی که وتنه خووبه شیوه یه کی فراوان په یوهندی یان کریکارانه وه . کردو له ته کیان دا کوپوونه وه ، تاوه کو بو روژی خوی ناماده یان بکن^(۲۸۹) . له روژی ۲ ی کانوونی یه که می سالی ۱۹۲۰ دا ، نزیکه ی هه زار کریکاری^(۲۹۰) سه ر به لقه جیاجیاکانی کارگه کانی ریگای ئاسن له گوپه پانی ئیستگه ی روژئاوای به غدا کوپوونه وه و بانگی مانگرتنیان هه ل دا . نه مانگرتنه له رووی قه واره و شیوه ی ریکخستن و نه نجامه کانی یه وه به یه که م مانگرتن داده نری له میژووی عیراق دا .

مانگرتووه کان به مه بهستی لاپردنی زولم و ستم چه ند داخوازی یه کیان پیشکesh کرد ، بریتی بوون له م خالانه ی خواره وه :

- ۱ - روژانه ی کریکاران بجیته وه دوخی جارانی .
- ۲ - مووچه ی جه ژنه رسمی یه کانیا ن بدریتی .
- ۳ - که کریکار مو له تی نه خوشی وهرده گری ، روژانه که ی نه بردری .
- ۴ - نهو « ئانه » یه ی که پیشتر له هه مووروپیه یه که ده بردر ، بیان دریتته وه .
- ۵ - سنووریک بو هه لس و که وتی لیپرسراوانی ریگای ئاسن دا بنری که به ناره زووی خو یان له گه ل کریکاره عیراقی یه کان دا ده جوولینه وه^(۲۹۱) .

مانگرتووه کان روویان کرده و ه زاره تی نه شغال و هاتوچو ، به لام پولیس ریگه ی پی گرتن و ماوه ی نه دان بگه نه جی . به ریوه به رایه تیش به یاننامه یه کی سه باره ت به مانگرتنه که دهر کردو روونی کرده وه که به ریوه به ری گشتی ی ناماده یه له گه ل نوینه ری مانگرتووه کان کو بییته وه و « وتوویزی برایانه یان له گه ل دا بکا و نه وه ی له توانادایه نه نجامی بدا »^(۲۹۲) . کریکاران وه فدیکیان به سه روکیه تی « نهلقه زاز » پیکهیناو روژی دوایی چاویان به به ریوه به ری گشتی ی که وت و داخوازی یه کانی کریکارانیا ن خسته به رده ست . به ریوه به ری گشتی ی « به و لووت به رزی یه وه پیشوازی نه کردن که پی ی ناسرابو و « وهک « نهلقه زاز » وه سپی ده کا^(۲۹۳) . ناوبراو دلنیا ی کردن یاسای باجی مووچه که ده ولت داینا بوو کریکارانی ریگای ئاسن ناگریته وه و به ریوه به رایه تی سه رله نوی چاو به مه سه له ی که م کردنه وه ی سه عاتی ئیش کردن دا ده گیریتته وه و چاره سه ریکی باشی ده کاو به وهیش قایله « نهلقه زاز » بییته نوینه ری

کریکاران^(۳۹۱) . دوا به دواى ئه مه ، مانگرتووه کان چوونه وه سه ر ئیش و کاری خویمان . جا بو ئه وه ی به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن نیاز پاکى ی خو ی دهریخا ، دوا ی چه ند روژیک لیژنه یه کی پیکهیناو به قسه ی خویمان ئیشی ئه وه بوو ، گوايه ریگای ئه وتو ده گری خه رچی که م بکاته وه و ده ست به رداری هه ندی کریکاری هیندوسیش ده بی^(۳۹۲) . یه لام هه ر زوو ده رکه وت مه به ستی به ریوه به رایه تی له م هه نگاوانه ی ئه وه بووه ، کات به سه ربیاو پاشان هیرشیکى وایان بکاته سه ر و به شه ری دهروونى ی تیکیان بشکینى تا جاریکى تر نه توانن توخنى مانگرتن بکه ون ، وه که له وه هه نگاوانه ی دا دهرده که وى که دواى هاویشتنى .

مانگرتنى کریکارانى ریگای ئاسن ، ئه گه رچی که مى خایاند به لام خالیکی روشن و گرنه که له میژوی بزوتنه وه ی کریکارانى عیراق داو نیشانه ی ئه و ئال و گوڤه تازه یه یه که به سه ر بزوتنه وه ی کریکاران دا هات . ئه وتوزه سه رکه وتنه ی کریکاران به هو ی مانگرتنه وه به ده ستیان هینا ، تى ی گه یاندن که هاریکاری کردنى یه کترى تا چ راده یه ک بایه خى هه په . جگه له وه یش سه رنجى توپزه کانی تری کریکارانى راکیشاو هه ستیان به که ک و سوودی ئه م شیوازه نو ی یه ی خه بات کرد . دپاره هه روا له خوڤا نه بوو که دوا ی مانگیک که متر پتر له هه زار کریکار ئه رزو حالیکیان دا به لیپراسراوان و تیدا پشتگیری کریکارانى ریگای ئاسن یان کردو دا وایان کرد « له پیناو پاراستنى مافه زه وت کراوه کانی کریکاران داو له به ر نه بوونى یاسایه کی تاییه تی کریکاران ، به زووترین کات یاسای کریکاران دابنری »^(۳۹۳) گرنه ئه وه یه ئاگاداری ئه وه بین که ئه و مانگرتنه په ته نیا کاری له کریکاران ، به لکو کاری له چه ندین توپزی تری کو مه لایه تی کرد ، که هه موویان به حوکمی ئیش و شوین ده ستیان له به ره مهینان دا سه ر به چینی بوژدوا ی بچووک بوون . جاریکى تریش دووباره ی ده که ی نه وه که هه روا له خووه نه بوو فه رمانبه ره عیراقى بچکوله کانی ناو دام و ده زگای ریگای ئاسن ، دوو هه فته دوا ی مانگرتنى کریکاران و سه باره ت به وه ی جیاوازی یان له گه ل دا ده کراو ده چه وستیزانه وه نه چوون مووجه کانیان وه رگرن^(۳۹۴) . ئه وه ی لیرده دا مه غزایه کی گه وره ی هه یه ئه و تى بینى یه یه که له ناو راپورته تایید ته یه که ی حکومه تی به ریتانیدا نووسراوه که له باره ی چوونیه تی به ریوه بردنى عیراقه وه له سالانى ئینتیداب دا ، پیشکه ش به « کو مه لی گه لان » ی کردووه ده لی :

« هه ندی به لگه هه ن ده ری ده خه ن که زه حمه تکیشان - له عیراق دا . ک . م - خه ریکن له وه تى ده گه ن که کاری هه ره وه زى چ هیزو توانایه کیان پی ده به خشى و

چونیش له گه ل خاوه ن ئیش دا به کاری ده هینن « نه وه ی لیره دا پنیوسته دووپات بکریته وه نه وه یه نه م بزگه یه راسته وخوله و جی یه دا نووسراوه که راپورته که دیته سه ر باسی مانگرتنی کریکارانی ریگای ئاسن^(۳۹۸) .

وهك له پیشه وه باس کرا ، پاشگه ز بوونه وه ی به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن له به رده م مانگرته ووه کان دا ، له وه به ولاره که فروفیلک بوو کریکارانی پی ده سخته پو کرد ، هیچی تر نه بوو . چونکه تاقه داخوازی یه ک چی یه بو کریکاران جی به جی نه کرا . نه ک هر نه وه پیش به لکو چه ند هه نگاوکی تریشی ناو ده یویست هیزو توانای خو ی نیشان بدا و تووی نا ئومیدی له ده روونی کریکاران دا بچینی ؛ به وه ی په رژه وه ندی هه ندیکی پی شیل کرد ، تاوه کو به حسابی خو ی ده رسی نه وانی تری پی دا بدا . به پیچه وانه ی هه موو نه و گفت و به لینانه وه که پی ی دابوون ، به ریوه به رایه تی له ئیواره ی کریمس دا رای گه یاند که به بو نه ی جه ژنی سه ری ساله وه هه موو دامو ده زگاگانی له روژی ۲۵ ی کانوونی یه که مه وه بو ماوه ی سی روژ له ئیش راده وه ستن^(۳۹۹) . نه مه پیش مانای نه وه بوو که مووچه ی نه ی نه و سی روژه ی کریکاره عیراقی یه کان ده بپردی . ننجاهه نگاوکی نارپه و تری هاویشته و بو کریکارانی سه لماند که لیپراسراوانی ریگای ئاسن نه ک هه ر نیازان خراپه ، به لکو به ئاشکرایش گالته به په رژه وه ندی یه کانیان ده که ن ، له مانگی شوباتی سالی ۱۹۲۱ دا به ریوه به رایه تی بریاریکی ده رکردو به پی ی نه و برپاره ماوه ی ئیش کردنی روژانه ی کرده (۴) سه عات و مووچه ی کریکاره عیراقی یه کانی به هه مان ریژه هینایه خواره وه ، به مه رجیک نه و برپاره له روژی ۲۴ ی شوباته وه ئیشی پی بکری^(۴۰۰) نا نه م برپاره به نیسبه ت کریکارانی ریگای ئاسنه وه ده ست وه شانندیکی له ناکاو بوو ، چونکه نه وان وایان چاوه پروان ده کرد به پی ی نه و گفت و به لینه ی پاش مانگرته که پینان درابوو ماوه ی ئیش کردنی روژانه یان له شه ش سه عاته وه بو بکریته وه به هه شت سه عات . وه ک نه ریتی هه میشه یی ، که وته بلاو کردنه وه ی گیانی دوو به ره کی ی له ناو کریکاران داو برپاری دا داشکاندن روژانه کریکاره نه رمه نی یه کان نه گریته وه^(۴۰۱)

نه م برپاره نوی یه هه رایه کی گه وره ی له ناو کریکارانی ریگای ئاسن دا نایه وه « کومه له ی سنعاتکاران » جاریکی تریش خو ی کرده وه به خاوه نی نه م مه سه له یه و له زور لاره که وته په یوه ندی کردن . کریکارانیش ده م و ده ست وه فدیکیان به سه روکایه تی « نه لقه زاز » پیکهینا تاوه کو چاویان به گه وره لیپراسراوانی ریگای ئاسن بکه وی . هه ر نه و روژه ی برپاره که ده رچوو ، وه فده که

چاویان به سه روکی ئەندازیاره میکانیکی یه کانی کارگهی « شالچی یه » کهوت^(۳۰۳) و روژی دوایی چوونه لای به ریوه به ری گشتی ی به لام بی ئەوهی بگه نه ئەنجامیک شایانی باس کردن بی .

له لایه کی تره وه ، کریکارانی ریگای ئاسن به مه بهستی ئەوهی سه رنجی رای گشتی ی به لای مه سه له که یان دا رابکیشن ، له مهیدانی راگه یاندن دا چالاکی یه کی هه ست پیکراویان نواند . « ئەلقه زاز » له و بانگه وازه ی دا که به و بونه یه وه بلاوی کرده وه ده پرسی : « .. نازانین هه لویستی پیاوه لیبسراره کانمان و پیاوانی دام و ده زگا نیشتمانی یه کان و ئەوانه ی مه سه له ی کریکارانیان لا مه بهسته و به تاییه تی روژنامه کانی عیراق چی ده بی ؟! »^(۳۰۳) ئەوجا روژنامه کان که وتنه قسه کردن له سه ر ئەو « په شیوی یه گه وره یه » ی که وتووته ناو ریزی کریکارانی ریگای ئاسنه وه و خه ریکه « ده ست له ئیش هه لبرگن » ، چونکه « بی ئیشی یان له و چه شنه ئیش کردنه » بی باشتره . ناچار سه روکی « کومه له ی ستعاتکاران » و هه ندی له سه ر کرده کانی تری « هه ولیکی زوریان دا کریکاران خا و بکه نه وه تا وه لامی به ریوه به ری گشتی یان بو دپته وه »^(۳۰۴)

به لام وه لامی به ریوه به رایه تی زور دلره قانه بوو ؛ به ئاشکرایش کریکارانی خسته به رده م دوو ریانیک - یان سه عاتی ئیش کردنی روژانه وه ک خوی بمینبته وه ، یان ئەوه تا ۱۷۳ کریکارا له ئیش ده ربکیرن تا بتوانی « به قسه ی به ریوه به رایه تی » روژی شه ش سه عات ئیش به کریکاره کانی تر بکا . به سه رزاریش گفتی دا چی له تواندا بی له داها توودا بیکا تا وه کو هه موو شتیکی بگه رپته وه شوینی خوی^(۳۰۵) به و جوړه کریکاران هیچیان بو نه مایه وه ئەوه نه بی په نا به رنه بهر ئەو چه که نوی یه ی فیری به کارهینانی بوون و پیشی سی مانگ به و په پری سه رکه وتنه وه تاقی یان کرده وه ؛ ئەو چه که یش مانگرتن بوو .

مانگرتنی دووه می کریکارانی ریگای ئاسن له ۲۶ ی شوباتی سالی ۱۹۲۱ دا دهستی پی کرد . ئەم مانگرتنه به هه نگاویکی به ره و پیشه وه ی بزووتنه وه ی کریکارانی عیراق داده نری ، چونکه ئەمجاره یان ژماره یه کی زورتر به شداری یان تیدا کرد^(۳۰۶) . جگه له وه یش له ئەنجامی پراکتیک و تاقیکردنه وه دا چوو ه باریکی ریک و تره وه . بویه مانگرتنی دووه م له ناو کومه لانی خه لک دا له مانگرتنی یه که م زیاتر دهنگی دایه وه . ئەوه بوو کریکارانی به غدا و چه ند شاریکی تر پشتگیری یان کردو زوربه ی کومه له و حزب سیاسی یه کان و روژنامه و پیاوه ئابینی یه کان له سه ریان ها تنه دهنگ^(۳۰۷) .

« کومه لهی صنعتکاران » به یاننامه په کی تیرو ته سالی له باره یی هم مانگرته تازه یوه ، بلاو کرده وه و تیدا هوی به رپا بوونی مانگرته که و فروفیلی به ریوه به رایه تی و چی ه و ل و ته قه لایه ک له دواوای کانوونی په که می سالی ۱۹۲۰ وه تا روژی مانگرته که ، بو ه ل خه له تاندنی کریکاران دابووی ، روونی کرده وه . به یاننامه که دست نیشانی هه مووداخوازی په کانی کریکارانی کرده وه که بریتین له هه مان داخوازی په کانی پیشور ، له گه ل دوو خالی نوی دا . په که میان ، دهر باره یی ه و ه بوو که پیویسته ه و بریاره یی سه عاتی ئیش کردنی روژانه یی له ۲۴ ی شویاته وه کرد بوو به ۴ سه عات ، چز بکری . دووه میشیان :

« لابر دنی ه و ه فرمانبه ره بیانی یانه یی که پسپور نین ، له تیکرای دام و ده زگا کانی ریگای ئاسن دا^(۳۰۸) . سه ر کرده کانی مانگرته که رسته یی « خوار دنی مافی کریکاران زولیک یی ئاشکرایه و ه نجامه که یی مال ویرانی په » کرد بووه دروشمی سه ره کی یی و مانگرته وه کان له کو بوونه وه کانیان دا به رزیان ده کرده وه له گه ل لیبرسراوانیشدا پییان له سه ر داده گرت^(۳۰۹)

له بارو دوخیکی ئاوادا هه گه ر به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن ریگای پیچ و په ناو فروفیلی گرتبی ، شتیکی سروشتی یی بووه . ه و ه تا بلاوی کرد بووه ته وه گوايه ناماده یی له ماوه په کی کورت دا هه موو شتیک بگریپته وه سه ر دوخه سروشتی په که یی خوی و چی پیویست بیی ه نجامی بدا . به لام کریکاران سوور بوون له سه ر ه و هی تا نه گه نه ه نجامیکی ه و تو که میک باری شانیان سووک بیی ، دریزه به مانگرته که یان بدن^(۳۱۰) . هه ر دوو روژ دوا یی ه و هی مانگرته که ده ستنی بیی کرد ، نزیکه یی ۱۲۰۰ کریکاری ریگای ئاسن له گوړه پانی « السرای » کو بوونه وه و داوایان له میری کرد پشتگیری یان بکا تا وه کو داخوازی په ره واکانیان . بو چی به چی بکن . دروشمی ناوه ندیی کریکاران له و کو بوونه وه په دا ه و ه بوو که پیویسته له گه ل کریکاره بیانی په کان دا به یه ک چاو سه یر بکری و چون په که ه لس و که وتیان له گه ل بکری . دوا یی نزیکه یی دوو سه عات و پاش ه و هی که میری نه پتوانی بلاوه یان بیی بکا ، وه زیری ئابوری و هاتوچو ، ناچار بوو قایل بیی له گه ل « ه لقه زاز » کو بیپته وه و سه باره ت به داخوازی مانگرته وه کان ووتوو یژی له گه ل بکا^(۳۱۱) . پاش ه و هی وه زیری ناوبراو گفتی دا میری له سه ر یان هه لبداتی ، کریکاران ویستیان دریزه به خو نیشان دانه که یان بدن ، بو ه و هی مه سه له که یان بخه نه به رده م لایه نه لیبرسراوه کانی تر . له لایه کی تریشه وه بو ه و هی سه رنجی رای گشتی یی به لای

بزووتنه وه که یان دا رابکیشن^(۲۱۳) . ئنجا به بیانوی ئه وهی سه رهك وه زیران له شوینی خوی نه لوا ، بویان نه لوا چاویان پیی بکه وی ، بریاریان دا بچنه « کوشکی پاشایه تی »^(۲۱۲) جا هه رچه نده خو نیشان دانه که هیمن بوو ، له گه له ئه وه ییش دا که به شداران به ژیانی « مه لیک » و « سه رهك وه زیران » و « وه زیری ئابوری وه اتوچۆ » و ته نانه ت به ژیانی « به پیوه به ری گشتی ی ریگای ئاسن » یش هیتافیان ده کیشا ، که چی پولیس ریگای کریکارانی نه دا له سه ره خو نیشان دانه که یان به رده وام بنو « له بهر زوری کریکاران » له ئه نجامه که ی ده ترسان و نه وهك ببیته هوی « شیواندنئ رای گشتی ی » له بهر ئه وه داوایان لی کردن بلاوه ی لی بکه نو « به پیی ئه وه فرمانه ره سمی یانه ی ده رچوو ه .. هه ره که س بگه ریته وه بو شوینی خوی »^(۲۱۴) .

به لام پیش ئه وه ی کریکاران بلاوه ی لی بکه نو بریاریان دا ئیواره ی روژی دوایی « ۱ ی مارت » له باره گای « کومه له ی سنعاتکاران » کو ببنه وه . سه ره کرده کانی مانگرتنه که ، نوینه ری کومه له کریکاری و پیشه یی به کان و ژماره یه که له پیاوه سیاسی به کان و روژنامه نووسان یان بانگ کرد به شداری ئه و کو بوونه وه یه بکه ن . له کاتی دیاری کراودا کریکاران و میوانه کان روویان کرد بووه باره گای کومه له و به راده یه که قه ره بالغ بوو بوو جمه ی ده هات و^(۲۱۵) زورکه س ناچار بوون له سه ره بالکون له به رده م باره گاکه دا ، به پیوه بوهستن^(۲۱۶) .

هه موو ئه و ووتارانه ی له و کو بوونه وه یه دا خویندرانه وه باسی ژیانی پر له کو پیره وه ری کریکاری عیراق یان ده کردو به تایبه تی ره خنه ی توند و تیژیان له هه لس و که وتی نامرۆفانه ی به پیوه به رایه تی ریگای ئاسن ده گرت ده ره ق به کریکاره عیراقی به کان و داوایان له میری ده کرد به هه موو توانا وه پشتگیری مانگرتوو ه کان بکاو چی وزه و توانای هه یه بیخاته کارو لیپرسراونی ریگای ئاسن ناچار بکا به پر داخوایی کریکاره کانه وه بین . له کوتایی دا بریاریان دا روژی هه یینی که ریکه وتی « ۶ ی مارت » ی ده کرد ، له مزگه وتی « حه یده رخانه » که یه کیك بوو له بنکه کانی شوپشی بیست کو ببنه وه و له ویوه به خو نیشان دان بکه ونه ری و پاش ئه وه ی چاویان به گه وره لیپرسراوان ده که وی ، بگه ریته وه بو باره گای کومه له . « ئه لقه زاز » بو ئه م مه به سته به ره سمی ی داوای له مو تسه ریفی به غذا کرد ریگای بده ن^(۲۱۷) به لام مو تسه ریف داواکه ی دایه داووه .

یه کیك له و بریاره گرنگانه ی ده سته ی به پیوه به ری « کومه له ی سنعاتکاران » له سه ره تای مانگرتنه که دا دا بووی ، ئه وه بوو « لیژنه ی ده سته گیری ی کریکارن » به

سه روکایه تی «ئه لسه یید یوسف ئه لسه یید تالیب» و ئه ندامیتی ی «یوسف ئه لموه للی» و «جه میل عیسا» و «مه مه د جه میل» و «ته ها عه بیاس» و «داوود گه بیاره» پیک بهینری. ژماره یه کی زور کریکارو پیشه و هرو خه لکی تریش پیتاکیان کردو پاشان ئه و پاره یه و پاره ی سن دووقی کومه له له لایه ن لیژنه ی ناوبراوه وه، به سه ر کریکاره مانگرتوه کان دا دابه ش کرا. ئه وه بووله ماوه ی ته نها دوو روژدا زیاد له سه د کریکار یارمه تی یان له «لیژنه ی ده سنگیروی کریکاران» وه رگرت. (۳۱۸)

به و جوړه مانگرتنی کریکارانی ریگای ئاسن له سه ر ئاستی ره سمنی ی و میلی زور به خیرایی بووه بابه تی یه که م. ئنجا له زور لای جیا جیاوه پشتگیری له مانگرتن و مانگرتوه کان کرا. روژنامه کان له گه ل جیاوازی ریبانیشیان دا بایه خیکی زوریان به مه سه له ی مانگرتن و جموجولی مانگرتوه کان دا. روژنامه نیشتمانپه روه ره کان وایان له قه له م دا ئه وه ی کریکارانی ریگای ئاسن کردوویانه «بزوتنه وه یه کی پیروژه» هر وه که له سه رووتاری روژنامه ی «الاستقلال» دا باس کراوه (۳۱۹).

حکومه تی عیراق له م بارو دوخه ناسکه داو له ژیر زهبری کومه له و لایه نه کانی تری کریکاران دا که له هه موو بونه یه که دا، داوایان لی ده کرد پاریزگاری یان بکا نه یده توانی هه لویستی ته ماشاکه ری هه بی. له روژی ۲۸ ی شوبات دا، کاتیک کریکاران خو نیشان دانه که یان ساز کردو له گوپه پانی «السرای» دا کوپونه وه، وه زیری ئابوری و هاتوچو «نامه یه کی به په له ی بو به پیوه به ری گشتی ی ریگای ئاسن نووسی و تییدا داوای لی کرد ته ماشای داخوایی کریکاران بکا» (۳۲۰) وه زیر خویشی له گه ل «ئه لقه زاز» و چند ئه ندامیکی «کومه له ی سنعاتکاران» کوپوه وه له باره ی مانگرتنه که وه وتووژیان کرد (۳۲۱) روژی ۳ ی مارت وه زیر داوای له «ئه لقه زاز» کرد له گه لیدا کوپبیته وه. له و کوپونه وه یه دا که پاریزه ره که ی کومه له «داوود ئه لسه عدی» و ئه ندامیکی فه خریی ناماده ی بوون، وه زیر داوای کرد کریکاران بگه رینه وه سه ر ئیشی خویمان وگفتی پی دان بوچاره کردنی گیرو گرفته کانیا یارمه تی یان بدا. به لام «ئه لقه زاز» دووباره ی کرده وه که «کریکاران تا به ته واوی له سه رچاوه یه کی ره سمنی یه وه دلنیا نه کرین که داخوایی یه کانیا ی جی به جی ده کری، ناچنه وه سه ر ئیش». ئه م پی داگرتنه ی «ئه لقه زاز» وه زیری گه یانده ئه و قه ناعه ته ی که پیویسته به زووترین کات مانگرتوه کان له گه ل به پیوه به ری گشتی ی ریگای ئاسن دا کوپبینه وه و خویشی له گه لیان دا به شداری بکاو پاش کوتایی هاتنی

کوبوونه وه که گفتی دا ئەم مەسەلە یە بگە یە نیتە ئە نجام^(۳۲۳).

بە جوړە بەرپووه بە رایە تی ریگای ئاسن له پاشه کشه زیاتر هیچی تری بو
نە مایه وه . روژنامە یه کی ناوخوا به شیوه یه کی ئە وتو پاشه کشه ی
بەرپووه بە رایە تی وه سپ کردوه ، توێژه ره وه پیوستی به لیکدانه وه بوچوونی
تایبه تی نامینی . ئە وه تا له و سەر ووتاره ی دا که به ناو نیشانی « کریکاره
مانگرتووه کان پاش ئە وه ی مه رجه کانی خوێان سه پاند ده گه رینه وه سه ر ئیش »
بلاوی کردوه ته وه ، ده لی :

« .. بەرپووه بە رایە تی ریگای ئاسن که بوی ده رکه وت کریکاران ئەم
مانگرتنه یان به راستی یه و فروفیل و دووبه ره کی نانه وه کار له گیانی نه به زیویان
ناکا و پاش ئە وه ی زانی خه ریکه شه مه ندوفه ریش له کار ده خری^(۳۲۲) ، ناچار بووبه
پیر داخوازی یه کانیانه وه بچی^(۳۲۱) .

که واته کریکاران له ریگه ی یه کیتی ی و بی داگرتنیانه وه ، توانی یان له
سه ره تای بزووتنه وه که یان دا یه که م سه رکه وتنی له و جوړه به ده ست بهین .
وه زیری ئابوری و هات و چۆ له روژی ٤ ی مارت دا ، واته له روژی شه شه می
مانگرتنه که دا له دیوانی وه زاره ت « محهمه د صالح ئە لقه زاز » ی سه روکی
« کومه له ی سنعاتکاران » ی له گه ل بهرپووه به ری گشتی ی ریگای ئاسن دا به یه ک
که یاند^(۳۲۰) و دوا ی مشت و مریکی دوورو درێژ که چه ند سه عاتیکی خایاند
هه ردوولا که یشتنه ئە و ئە نجامه ی له سه ر چوار خالی سه ره کی ی ریک بکه ون .
١ - ده بی بهرپووه بە رایە تی به په له ده ست بهرداری هه موونه و کریکاره بیانی یانه
بیی که ته کنیکی نین و کاتی خوی به و ناوه وه دامه رزینارون . هه روه ها داوا له
سه رپاکی کریکاران بکری شه هاده تنامه ی جنسی یه بخه نه رو ، تاوه کو به
شیوه یه کی راست و ره وان ژماره ی ته واوی کریکاره بیانی یه کان ده ست نیشان
بکری .

٢ - بهرپووه بە رایە تی گفتی دا له جی ی ئە و کریکاره بیانی یانه ی ده ست بهرداریان
ده بی ، کریکاری عیراقی دابمه زرینی .

٣ - ده بی ناته واوی بو دجه ی بهرپووه بە رایە تی به مووجه ی کریکاران و
فه رمانبه ران پر بکریته وه ، به مه رجیک ئە و پاره یه ی لییان ده برن به ریزه یه کی
ئە وتو بی له گه ل مووجه که یان دا بگونجی .

٤ - له روژی ای نیسانه وه ، واته له سه ری سالی دارایی یه وه ، ئیش به م ریکه وتنه
ده کری^(۳۲۶) .

پاش ئەم رووداوه سەرکردایەتی مانگرتنە که دەنگی کریکارانی دا، له روژی هی مارتەوه بچنەوه سەرئیش. له روژەوه گیان کرایەوه بە بەرکارگەکانی «شالچی یە» داو کریکارانیش له قوتابخانە ی خەبات و تیکۆشان دا دەرسینکی ئەوەندە گەرە فیر بوون، چی دەستە و تاقمی نیشتمانی ی ئەو کاتە هەبوو دانیان بە گرنگیدا نا. ئەوەتا روژنامە ی «الاستقلال» که قسە له سەرکەوتنی کریکاران دەکا، دەلی:

«ئەم هەنگاوه سەرکەوتوانە یە وای له کریکاران کرد،^(۳۲۷) شانازی ی بە خویانەوه بکەن و تێ ی گە یاندن که تەنها بە یە کیتی ی؛ مافەکانیان دەستگیر دەبی و ئەگەر کریکار پشت و پەنایەکی هەبی، هەر برای کریکار یە تی که له گە لی دا نازار دەچیژی و له روژی رەش دا شیوەنی بو دەکاو دلی بوی دەسووتی. گومانیش له وەدا نی یە که سەرکەوتنی ئەم بزووتنەوه پیروژەوه شاد بوونیان بە هەندی له مافە رەواکانیان، پتر هانیان دەدا له سەر ئەم ریبازە تەخت کراوه، ریبازی کریکاران بەر دەوام بن، تاوەکو مافە زەوت کراوهکانیان وەر دەگرنەوه...»^(۳۲۸)

سەرکەوتنی ئەو مانگرتنە هەندی ئەنجامی ئەوتوی له و قوناغە دا بە دەستە وەدا، راستە و خو شوین دەستی بە سەر بزووتنەوه ی کریکارانەوه دیار بوو. چگە له وە ی، که کریکاران زیاتر باوەریان بە خویان هینا، ناو و شوهرتی «کۆمە لە ی سنعاتکاران» یش له ناو کریکاران و پیشە وەرەدا بە جوړیک دەنگی دایەوه، تا ئەو کاتە نە بیسترا بوو. ئەم حەقیقە تە یش له وەدا دەر دەکا وێ که دوو هەفتە ی دوا ی مانگرتنە که و «پاش ئەو هی کریکاران له دلسۆزی و هەول و تەقەللای کۆمە لە له پینا و جی بە جی کردنی مافە رەواکانیان دا دلنیا بوون»^(۳۲۹) دەستە دەستە «جولاً» و «دارتاش» و «کریکاری بینا» و هی تریش بە گەرمی یەوه تێ ی ورووکان و داوایان دە کرد بچنە ریزی کۆمە لە وه. ماو یەکی که میش دوا ی ئەوه کریکارانی «دیوانی یە» و «حیللە» داوای له و جوړە پان پیشکە ش بە دەستە ی بە رپۆه بەری کۆمە لە کرد.^(۳۳۰) هەر که سەر کردە ی کۆمە لە جیا جیاکانی کریکاران و پیشە وەرەدا له ناو خویان داو بە مە بەستی یە کخستنی ریکخراوهکانیان که و تەنە وتووێژ و گفتوگۆ کردن، ئەم مەسە لە یە چووه باریکی ترەوه و له چوار چپۆه یەکی نو ی تردا خوی بینی یەوه. چونکە هەموو دەیانویست ریکخراوهکانیان بە هوی لیژنە یەکی بالا؛ یاخود له ناو کۆمە لێکی گشتی ی دا یە ک بخەن.^(۳۳۱)

له گە ل ئەوه یش دا، هیشتا ژمارە یە ک له وانە ی سەر کردایە تی مانگرتنە که یان دە کرد، گومانیان له نیاز و مە بەستی بە رپۆه بە رایە تی ریکای ئاسن

هه‌بوو، به‌لام هه‌لوێستی گه‌رم و گه‌ری وه‌زیر^(٢٢٢) له‌لایه‌ک و مه‌ترسی ی ئه‌وه‌ی کرێکاران له‌ژێر زه‌بری نه‌بوونی ی و بێ ده‌رامه‌تی دا ده‌ست له‌ مانگرتن هه‌لبگر له‌لایه‌کی تره‌وه، به‌تایبه‌تی له‌ روژانه‌دا «کومه‌له‌ی سنعاتکاران» له‌ رووی داراییه‌وه که‌م ده‌ست و بێ توانا بوو، ناچار بوون مل بده‌ن و به‌وه قایل بن ده‌ست له‌ مانگرتن هه‌لبگر. که‌چی هه‌ر زوو راستی بووچوونی کرێکاران ده‌رکه‌وت. چونکه‌ تاکه‌ هه‌نگاوێک که‌ به‌رپه‌وه‌به‌رایه‌تی له‌ دوا‌ی مانگرتنه‌که‌ هاویشتی ئه‌وه‌ بوو، شه‌هاده‌تنامه‌ی جنسی‌یه‌ی کرده‌ مه‌رچ و به‌سه‌ر ئه‌و کۆل هه‌لگرانه‌ی دا سه‌پاند که‌ تا‌ک و ته‌رامان نه‌بێ، سه‌رپاکیان عیراقی بوون.^(٢٢٣) پێش «١» ی نیسانیش، واته‌ روژی جێ به‌جێ کردنی به‌نده‌کانی ئه‌و ریککه‌وتنه‌ی کۆتایی به‌ مانگرتنه‌که‌ هینا، به‌رپه‌وه‌به‌رایه‌تی وه‌ک بیه‌وی کرێکاران تا‌قی بکاته‌وه، «١٢» کرێکاری عیراقی له‌ ئیش ده‌رکرد. ئه‌وه‌یش که‌ باشتر ئه‌م حه‌قیقه‌ته‌ ده‌چه‌سه‌پینی ئه‌وه‌یه، ده‌رکراوه‌کان سه‌ر به‌ دوو به‌شی جیای کارگه‌کانی ریکگی ئاسن بوون و هاو‌پێ‌کانیان ئاماده‌ بوون ده‌ست له‌ ٦٪ی روژانه‌کانیان هه‌لبگر به‌ مه‌رجێک ده‌رکراوه‌کان بخه‌ینه‌وه سه‌ر کار، که‌چی به‌رپه‌وه‌به‌رایه‌تی به‌ته‌واوی ئه‌م پێش‌نیازه‌ی رته‌ کرده‌وه.^(٢٢٤) به‌لام که‌ زانی «کرێکاران زو‌ر دلگران» و هه‌ره‌شه‌ی مانگرتن ده‌که‌ن و سه‌ر له‌ نوێ سه‌رکرده‌کانیان که‌وتوونه‌ خو‌و په‌یوه‌ندی به‌ زو‌ر لایه‌نه‌وه‌ ده‌که‌ن و یادداشتیان بو‌مه‌ندووبی سامی و سه‌روکی ئه‌نجومه‌نی پیاو ماقوولان و وه‌زیری ئابوری و ها‌تو‌چوو جیگری وه‌زیری ناو‌خوو گشت روژنامه‌کان نارده‌وه،^(٢٢٥) جارێکی‌تر پاشه‌کشه‌ی لی‌کردو له‌سه‌ر ری و شوینی هه‌میشه‌یی خو‌ی، ده‌یویست به‌فرو فی‌ل تووی گومان و دوو دلی له‌ ده‌روونی کرێکاران دا بجینی. ئه‌وه‌بوو له‌ روژی ٢ ی نیسان دا، فه‌رمانیکی ده‌رکرد که‌ له‌ سه‌رپاکی به‌شه‌کانی کارگه‌دا روژی ٨ سه‌عات ئیش بکری. دوا‌ی دوو روژیش به‌ کرێکارانیان راگه‌یاند که‌ ده‌بێ هه‌موو که‌س شه‌هاده‌تنامه‌ی جنسی‌یه‌ بخاته‌ روو؛ تا‌وه‌کو - به‌قسه‌ی به‌رپه‌وه‌به‌رایه‌تی - به‌ پێی به‌ندی په‌که‌می ریککه‌وتنامه‌که‌ ده‌ست به‌رداری ئه‌و کرێکاره‌ بیانی‌یا نه‌ بێ که‌ پێویستی پێیان نی‌یه. به‌و جو‌ره «به‌رپه‌وه‌به‌رایه‌تی کرێکارانی هینم کرده‌وه».^(٢٢٦)

هیشتا مه‌ره‌که‌بی ئه‌و دوو بې‌پاره‌ووشک نه‌بوو بووه‌وه، دوو دیارده‌ی دژبه‌و دوو بې‌پاره‌ له‌ ئاسو‌وه‌ ده‌رکه‌وتن. به‌رپه‌وه‌به‌رایه‌تی به‌مه‌به‌ستی نزم کردنه‌وه‌ی وره‌ی کرێکاران و خاو کردنه‌وه‌یان، زنجیره‌یه‌ک هه‌نگاوی تازه‌ی نا، بێ ئه‌وه‌ی لێپرسراوه‌ عیراقی‌یه‌کان له‌ جێی خو‌یان بزوون، هه‌روه‌ک «ئه‌لقه‌زان» له‌ دوا‌یی دا دو‌ویاتی کرده‌وه.^(٢٢٧)

وا پئی دهچی ههردوو لایان پیشتتر له سه‌ری ریککه‌وتبن. هه‌نگاوه‌کانی به‌ریوه‌به‌رایه‌تی یه‌ک له دوا‌ی په‌ک و به‌خیریایی جی به‌جی ده‌کران و شتی نه‌وتویشی تیدا‌بوو هه‌رگیز به‌خه‌یالی کریکاران دا نه‌ده‌هات. نه‌وه‌بوو به‌ئه‌نقه‌ست روژانه‌و سه‌عاتی ئیش کردنی کریکاره‌عیراقی به‌کانی که‌م کرده‌وه، نه‌وانه‌ی له‌و به‌شانه‌دا بوون پیش مانگرتنه‌که نه‌یده‌گرتنه‌وه، وه‌ک به‌شی گواسته‌وه. پاشان له‌و روژی ۱۳ و ۱۴ ی نیشان دا فه‌رمانیکی ده‌رکرد تیدا ده‌ست به‌رداری نزیکه‌ی (۵۰) کریکاری عیراقی بوو. پاش ماوه‌یه‌کی تریش چه‌ند کریکاریکی دی ده‌رکرد. نه‌مه‌جگه‌له‌وه‌ی لیپرسراوه‌کانی به‌ریوه‌به‌رایه‌تی له‌سه‌ری و شوینی جارانیان که‌وتنه‌وه زه‌برو‌زنگ نواندن. (۳۳۸) جا وه‌نه‌بی به‌ریوه‌به‌رایه‌تی ریگای ئاسن هه‌ر به‌م کرده‌وانه‌وه راوه‌ستایی، به‌لکو نه‌وه‌والانه‌یشی پووچ کرده‌وه که‌له‌گه‌ل هه‌ندی له‌کریکاره‌عیراقی به‌کان دا موری کردبوون و مه‌رجیک له‌مه‌رجه‌کانی نه‌وه‌بوو، مووچه‌ی نه‌گوپیان بدریتی. به‌و شیوه‌یه‌توانی به‌روژانه‌ئیشیان به‌سه‌ردا بسه‌پینی، تاوه‌کو روژانی جه‌ژنه‌ره‌سمی به‌کان و له‌کاتی موئه‌تی نه‌خو‌شی دا بی به‌شیان بکا؛ به‌سه‌ریکی تریش بو‌ئه‌وه‌ی چه‌ندی له‌سه‌عاتی ئیش کردنیان که‌م کرده‌وه نه‌وه‌نده‌یش له‌روژانه‌کیان دابشکینی.

سه‌باره‌ت به‌م هه‌لو‌یسته‌کریکاران و رای‌گشتی‌ی به‌توندی به‌ر په‌رچی نه‌م هه‌نگاوه‌ی به‌ریوه‌به‌رایه‌تی یان دایه‌وه. «کومه‌له‌ی سنعاتکاران» ده‌ستبه‌جی به‌یاننامه‌یه‌کی بو «لیپرسراوان و رای‌گشتی‌ی» بلاو کرده‌وه تیدا باسی بریاری ده‌رکردنی کریکارانی کردبوو، به‌سه‌ریکی تریش نه‌وه‌ی خستبووه‌روو که‌چون کاربه‌ده‌ستانی ریگای ئاسن سوکایه‌تی به‌مافی کریکاران ده‌که‌ن و چی‌گفت و په‌یمانیک له‌وه‌وپیش دابوویان وله‌سه‌ری ریککه‌وتبوون پشت‌گویی‌یان خستوو. نه‌وجا به‌یاننامه‌که‌هه‌ره‌شه‌ده‌کا، گه‌ر بی‌و ده‌رکراوه‌کان نه‌گیریتنه‌وه بو‌سه‌ر ئیش و کاریان، ناچارن سه‌رله‌نوی‌مان بگرنه‌وه. (۳۳۹) هه‌روه‌ها «ئه‌لقه‌زان» دا‌واله‌دام و ده‌زگا ره‌سمی به‌کانی عیراق ده‌کا به‌گورجی تی‌بکه‌ون و سنووریک بو‌هه‌لس و که‌وتی به‌ئاره‌زووی به‌ریوه‌به‌رایه‌تی و چه‌وساندنه‌وه‌ی کریکاران دابنن. (۳۴۰) پاش نه‌وه‌ی «کومه‌له‌ی سنعاتکاران» به‌ده‌ست هاتوچوی نیوان وه‌زاره‌ته‌کانی عیراق و نه‌نجومه‌نی پیاوماقوولان و په‌رله‌مان و باوه‌ر پیکراوی به‌ریتانیا و به‌ریوه‌به‌ری‌گشتی‌ی ریگای ئاسنه‌وه‌شه‌که‌ت و ماندو بوو، له‌روژی ۲۶ ی نیشان دا یادداشتیکی دوورو‌دریژی پیشکه‌ش به‌شه‌خسی مه‌لیک کردو‌ئه‌م حه‌قیقه‌ته‌یشی تیدا‌روون کرده‌وه، پاشان وینه‌ی نه‌و یادداشتیان دا به‌سه‌روکی نه‌نجومه‌نی پیاوماقوولان و سه‌ره‌ک وه‌زیران و مه‌ندوبی سامی و وژماره‌یه‌ک

له وه زيره كانی عیراق و به ریوه به ری گشتی ی ریگای ناسن.^(۳۴۱) به لام «پاریزه ری وولات هه نگاویکی نه وتوی نه نا بو ده ستگیروی کردنی نه و کریکارانه ی «له كه وانی خوراکرتنیان دا تیریان بی نه ماو ناچار په نایان وه بهر خاوه ن شکو برد». ^(۳۴۲) نه مه له کاتیک دا رای گشتی ی به ته وای ناگای له و یاد داشته بو که پیشکەش کرا. ^(۳۴۳) دوی نه وه ی که له ۲۷ ی حوزه یران دا جاریکی تریش «نه لقه زان» سه رنجی خاوه ن شکوی بو نه وه راکیشا «که تا چ راده یه ک کریکاران به ده ست هه نس و که وتی نارپه واه ده نالین» و پاش نه وه ی دوپاتی کرده وه که «ته نها نه و به پشت و په نای سته م لیکراوان ده زانی»، ^(۳۴۴) ده لین سه ره پای هه موو نه مانه، گورانیک له هه لویستی مه لیک دا به دی نه کراو ته نانه ت دیوانی پاشایه تی نه رکی وه لام دانه وه ی یاد داشته کانی «نه لقه زان» ی وه ک نه رتیکی باو به خوی ره وا نه بینی. نه وه نده نه بی وه زیری ئابوری و هاتوچو وه لامیکی بو نارده وه و تیدا جاریکی تریش نه وه دووباره ده کاته وه گوايه داوای له به ریوه به ری گشتی ی ریگای ناسن کردوه کیشه ی کریکاران «به شیوه یه کی باش» چاره سه ر بکن. ^(۳۴۵)

سه باره ت به وه ی رای گشتی ی به ته وای ناگاداری نه م حه قیقه ته بی «کومه له ی سنعاتکاران» چه ند کوپو کوپوونه وه یه کی ریکخت و کریکاران و نوینه ری کومه له خیا جیاکان و روژمامه و لاوانی شورشگیرو ژماره یه ک پیاوی ئایینی و هیزه کانی نه پوزیسیون به شداری یان تیدا کردو «که وتته خوو توویژ کردن له سه ر نه وه ی که نه گه ر هات و به ریوه به رایه تی؛ نه و کریکارانه ی نه گپرایه وه که دوی ۴ ی ئاداری ۱۹۳۱ ده ری کردوون چ ریگایه ک بگرن». ^(۳۴۶) به لای سه ر کردایه تی کریکارانه وه، پرس و راویژکردن به هه موو لایه نه کانی ترو له و قوناغه ناسکه ی بزوتنه وه که یان دا، کاریکی ئیجگار پیویست بوو. به تاییه تی دوی نه وه ی کیشه که یان زورتر په ره ی سه ندو بوو به «مه سه له یه کی نه ته وایه تی» و نه ک هه ر به «کریکارانی ریگای ناسن به لکو هه موو هاوولاتی یه کی به شه ره فی عیراق» ی ^(۳۴۷) ده گرتنه وه. یه کیک له و خالانه ی ئاماده بووان له کوپوونه وه ی روژی ۱۹ ی نیسان دا له باره گای کومه له بریاریان له سه ردا نه وه بوو، گه ر هات و به ریوه به رایه تی سوور بوو له سه ر نه وه هه لویستانه ی خوی، داوا له هاوولاتیان بکن به شه مه ندوفه ر هاتوچو نه کهن و ^(۳۴۸) لیژنه ی تاییه تی بو پروپاگاند ه پیک بهینن و له پیناو سه رخستنی نه م هه وله دا فه توای پیاوه ئایینی یه کانیش وه ربگرن. ^(۳۴۹) کومه له ویستی سوود له و ده رفه ته یش وه ربگری که

له و روژانه دا بوی ره خسابوو. ئه وه بوو هر له و روژانه دا ئه مینداریتی ی پایته خت بریاریکی ده رکرد، به پی ی ئه و بریاره نه ده بوو پاسی هاتوچو پی کردنی خه لک له شه قامی گشتی ی دا ئیش بکن. ئنجا کومه له هه موو ئه وانه ی بانگ کرد که ئه و بریاره ده یگرته وه و داوای لی کردن کومپانیا به کی ئه هلی ی به هاوکاری له ته ک ئه ودا پیک بهینن، تاوه کو له نیوان به غدا و مه زاره پیروژه کان دا خه لکی بگوینته وه؛ باوه پیشی وابوو به و کاره یان «ریگای ئاسن له مانگرتن زیاتر زبانی لی ده که وی» و هیواشی وایه ئه و کومپانیا به ژماره یه ک کریکاری بی ئیش جی بکاته وه.^(۳۰۰) زور لایه نی جود به جود به گه رمی به وه به ره و پیری ئه م پروژه به چون، له وانه هه ندی له پیاوه نیشتمان په ره ره کان و پیاوانی ئاین، گفتیشیان دا ئه وه نده ی له تواندا بی یارمه تی ئه م پروژه به بده ن. کاتیک ئه م هه واله گه پشته به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن، به ریوه به ری گشتی ی داوای له وه زیری ناو خو کرد ئه و بریاره ی که په یوه ندی به قه ده غه کردنی پاسی هاتوچو پی کردنی خه لکی به وه هه یه، هه لبوه شینرینه وه؛ وه زیر ده سته جی بریاره که ی هه لوه شانده وه و به یاننامه به کی ده رکرد تیندا جی به جی کردنی بریاره که ی ئه مینداریتی پایته ختی تا کاتیکی نه زانرا و راگرت.^(۳۰۱)

جموچولی «کومه له ی سنعاتکاران» به راده یه ک به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن و دام و ده زگاکانی سه ره به میری یان وروژاند، که وتنه به ره له سستی کردنی و ته نگیان پی هه لچنی. به نمونه: له و روژانه دا دایه ره ی موته سه ریفی به غدا ماوه ی کومه له ی نه دا، روژی ۱۰ ی ئایار له هولی سینترال سینه ما کو بوونه وه یه کی گشتی ی ساز بکا، بویه ناچار بوو له باره گای کومه له دا پیکی بهیننی.^(۳۰۲) هر له و کاته دا «محهممه د صالح ئه لقه زان» ی سه روکی کومه له، نامه به کی به ناوی «پیشمه رگه به کی بیانی به کان» پی گه پشت تیندا هه ره شه ی کوشتن له خوی و هاوری یانی ده سته ی به ریوه به ری کومه له ده کا.^(۳۰۳)

ئه وه پیشی که له هه موو شت زیاتر رژیمی تووره ده کرد ئه وه بوو، چالاکی به کانی کومه له هه ره به ته نها هه لوپستی ناره وای میری له به رده م رای گشتی ی دا ناشکرا نه ده کرد، به لکو بووه هوی ئه وه ی بزوتنه وه یه کی ناره زایی ده برپینیش دژی به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن بو پشتگیری کردنی کریکاران و «کومه له ی سنعاتکاران» بیته کایه وه. بزوتنه وه ی ناره زایی ده برین بیجگه له چه ندین کومه له و خه لکی پیشه وهر، ژماره یه کی زور «شوفیر» و «پایسکلچی» و «به نا» و «دارتاش» و خه لکی تریشی گرت وه.^(۳۰۴) لی ره دا گرنگ ئه وه به ده ست بو ئه وه یش رابکیشین که ئه مجاره یان کریکارانی عیراق وه ک چینیکی سه ره به خو، خویان

له و روژانه دا بوی ره خسابوو. ئه وه بوو هر له و روژانه دا ئه مینداریتی ی پایته خت برپاریکی ده رکرد، به پی ی ئه و برپاره نه ده بوو پاسی هاتوچو پی کردنی خه لک له شه قامی گشتی ی دا ئیش بکن. ئنجا کومه له هه موو ئه وانه ی بانگ کرد که ئه و برپاره ده یگرته وه و داوای لی کردن کومپانیا یه کی ئه هلی ی به هاوکاری له ته ک ئه ودا پیک بهینن، تاوه کو له نیوان به غدا و مه زاره پیروژه کان دا خه لکی بگوینته وه؛ باوه پیشی وابوو به و کاره یان «ریگای ئاسن له مانگرتن زیاتر زیانی لی ده که وی» و هیوایشی وایه ئه و کومپانیا یه ژماره یه ک کریکاری بی ئیش جی بکاته وه.^(۳۰۰) زور لایه نی جور به جور به گه رمی یه وه به ره و پیری ئه م پروژه یه چوون، له وانه هه ندی له پیاوه نیشتمان په روه ره کان و پیاوانی ئاین، گفتیشیان دا ئه وه نده ی له تواندا بی یارمه تی ئه م پروژه یه بده ن. کاتیک ئه م هه واله گه یشته به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن، به ریوه به ری گشتی ی داوای له وه زیری ناو خو کرد ئه و برپاره ی که په یوه ندی به قه ده غه کردنی پاسی هاتوچو پی کردنی خه لکی یه وه هه یه، هه لپوه شینرینه وه؛ وه زیر ده سته جی برپاره که ی هه لوه شانده وه و به یاننامه یه کی ده رکرد تییدا جی به جی کردنی برپاره که ی ئه مینداریتی پایته ختی تا کاتیکی نه زانراو راگرت.^(۳۰۱)

جموچولی «کومه له ی سنعاتکاران» به راده یه ک به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن و دام و ده زگاگانی سه ر به میری یان وروژاند، که وتته به ره له سستی کردنی و ته نگیان پی هه لچنی. به نمونه: له و روژانه دا دایه ره ی موته سه ریفی به غدا ماوه ی کومه له ی نه دا، روژی ۱۰ ی ئایار له هولی سینترال سینه ما کو بوونه وه یه کی گشتی ی ساز بکا، بویه ناچار بوو له باره گای کومه له دا پیکی بهینن.^(۳۰۲) هر له و کاته دا «محهمه د صالح ئه لقه زان» ی سه روکی کومه له، نامه یه کی به ناوی «پیشمه رگه یه کی بیانی یه کان» پی گه یشت تییدا هه ره شه ی کوشتن له خوی و هاوپی یانی ده سته ی به ریوه به ری کومه له ده کا.^(۳۰۳)

ئه وه پیشی که له هه موو شت زیاتر رژیمی تووره ده کرد ئه وه بوو، چالاکی یه کانی کومه له هه ر به ته نها هه لوپستی ناره وای میری له به رده م رای گشتی ی دا ناشکرا نه ده کرد، به لکو بووه هوی ئه وه ی بزوتنه وه یه کی ناره زایی ده برپینیش دژی به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن بو پشتگیری کردنی کریکاران و «کومه له ی سنعاتکاران» بیته کایه وه. بزوتنه وه ی ناره زایی ده برین بیجگه له چه ندین کومه له و خه لکی پیشه وهر، ژماره یه کی زور «شوفیر» و «پایسکلچی» و «به نا» و «دارتاش» و خه لکی تریشی گرت وه.^(۳۰۴) لی ره دا گرنگ ئه وه یه ده ست بو ئه وه ییش رابکیشین که ئه مجاره یان کریکارانی عیراق وه ک چینیکی سه ره به خو، خویان

نیشان داو هه لس و که وتیان کردو له ناو ریزه کانی خویمان داو له هه موو لایه که وه، دهنگی نارپه زایی ده برپین بلند بووه وه. کریکارانی نهوت له «که رکوک» به گشتی ی «له کرده وهی به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن» نارازی بوون و پاش نه وهی «به یاننامه و بلاو کراوهی کومه لهی سنعاتکاران یان خوینده وه، برپاریان دا له هه موو ئیش و کاریک دا پشتگیری یان بکه ن و یارمه تی یان بدهن» و «به و پیری بی نارامی یه وه» چاوه پروانی سه رکه وتنی برا کریکاره کانیان ده کرد. له هه مان کاتیش دا سه ریان له وه سه مابوو که چون ده بی که سیکی وه «به ریز وه زیری نه شغال هه لویستی ته ماشاکه ری هه بی». (۳۰۵) به لام کریکارانی نهوتی خانه قین یادداشتیکیان له روزنامه کانی ناو خودا دژی «زولم و ستم» ی به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن بلاو کرده وه، تیدا ئه وه یان روون کردو وه ته وه که تا چ راده یه ک مافی ره وای کریکاران پشت گوی ده خاو که ر بی و «یه که یه که ئه و مافه ره وایانه بو هاوولاتیان بنووسینه وه، له ستوونی روزنامه کان دا جیگایان نابیته وه». (۳۰۶) وه که له دهقی یادداشته که دا نووسیویانه. ئه مه جگه له وهی که له شاره کانی تریشه وه کریکاران داوایان له دام و ده زگا لیپرسراوه کان ده کرد «له پینا و چاره سه رکردنی کیشه ی کریکارانی ریگای ئاسن دا بکه ونه خو هه نگاو بنین». (۳۰۷) شتیکی سروشتیش بوو ئه م بارو دوخه، کریکاران و به تایبه تی سه رکردایه تی یه که یان هوشیار بکاته وه له جاران زیاتر له یاسای کریکاران بدوین و یه که له سه ریه ک داوا له رژیم بکه ن «یاسای مافی کریکاران» دابنی. (۳۰۸)

ئاسه واری ئه م ته وژمه به تینه لاوانی شوپشگپریشی گرتیه، به تایبه تی له به غدا. سه دوسی که س له وانه به یاننامه یه کیان بلاو کرده وه تیدا دژی «کرده وه نارپه واکانی به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن» (۳۰۹) پشتگیری «کومه لهی سنعاتکاران» یان کرد. هه روه ها دانیشتووانی که ره کی «فه رجوللا» و «به نی سه عید» و «کولات» له به غدا، به هوی روزنامه کانی ناو خووه پشتگیری له جوهره یان کرد. (۳۱۰)

هه موو ئه مانه، به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن و لایه نه لیپرسراوه کانیان ئه وه نده نه جوولاند، تاوه کوده سته ردار ی ئه و نه خشه و پلانانه بیی که به ناشکرا بو داپلوسین و سه رکوت کردنی تیکرای بزوتنه وهی کریکارانی عیراق له قوناغی یه که میدا داینابوون. هه روا به ریکه وتیش نه بوو که کومپانیا بیانی یه کانی تر شوین پی ی هه نگاوه کانی به ریوه به رایه تی ریگای ئاسن یان هه لگرت، له کاتیک دا که نه ک هیچ گیروگرفتیکی ئابوری یان نه بوو، به لکو سوودو قازانجیکی له ژماره

نه هاتوويشيان له سامانه کاني وولات دهست دهکهوت. به نمونه: کومپانيای نهوتی خانه قين کارگه ی چاککردنه وهی که شتی ی له «به سره» دهستيان کرد به ریکخستنی کریکاران و که مکردنه وهی مووچه ی هندیکی تر. کومپانيای نهوتی که رکوک ژماره یه کی تر کریکاری بیانی هیناو له دام و دهزگا کانی دا، دایمه زرانندن، بی نه وهی گوی بداته نه و هه موو داخوای یه ی به رده وام سه بارهت به دامه زرانندی نه و کریکاره بی نیشانه پیشکشی دهکران که نا ئومیدی یان که یشتبووه راده یه ک زیاد له هه زار که سیان داوا بکن «پاسپورت و کری ی ریگیان بدهنی، نه و وولاته به جی دههیلن که تیندا گوش کران و په روه رده بوون» وه که دهقاودهق له و یادداشته دا نووسراوه که به هوی روزنامه کانی ناوخواوه پیشکشی به دهسه لاتدارانی رژیم کرا،^(۳۱)

هه موو نه مانه، وایان له کریکاران کرد، دژی چه وسینه ره کانیان ناماده ی شه پیکي تازه بین. هه ر له و کاته دا بارو دوخیکی نوی هاته گوپی و وای کرد، بزووتنه وه یه کی چه ماهیری بته قیته وه که به مانگرتنی رسمی شاره وانی به کان ناسراوه تیندا کریکاران و پیشه وهران رولی بنچینه یی یان له رووداوه کانی دا گیرا. نه مانگرتنه نوی یه یش بووه نامرازیکی گرنگو به هوی وه تووریهی و نارهازی خویان دهربری.

کریکاران و مانگرتنی رسمی شاره وانی

له کوتایی سالی ۱۹۳۰ دا، تهنگو چه له مه ی ئابوری له عیراق دا گه یشته لوتکه. هیزی کرین لای زوری ی خه لکی به راده یه کی له نه اندازه به دهر هاته خواوه وه. جووتیار به هوی نه فروشتنی به ره مه که ی، کریکار به هوی که م کردنه وهی روزانه و دهردی بی نیشی یه وه، پیشه وهران به هوی ساغ نه بوونه وهی که ل و په له کانیان، فه رمانبهری بچوک به هوی بریاری دهرکردن و که م کردنه وهی مووچه وه، فروشیاره کان به حوکی نه وهی باری ئابوری یان به نده به و تویرانه وه که باسمان کردن؛ ده لپین سه رپاکی نه وانه، به دهست نه م باره ئابوری یه هه رس هاتووه وه، به راده یه ک ده بان نالاند، به ئاشکرا جی دهستی به سه ر باری گوزه رانی تویرنه ناونجی یه کانیشه وه دیار بوو، به تاییه تی بازرگانه کان و خواوه وهرشه وکارگه کان. به نمونه: به قسه ی لیپرسراوان خویان، نه و فروشیاره

دهستگیرانه‌ی راسته‌وخو په‌یوه‌ندی‌یان به‌جه‌ماوه‌ری‌هه‌ژارو نه‌دارای‌لادی‌و
 شاره‌وه‌هه‌بوو، روژی‌چار، یان‌له‌باشترین‌حال‌دا‌هه‌شت‌ئانه‌زیاتریان‌ده‌ست
 نه‌ده‌که‌وت.^(۳۳) ئه‌مه‌یش‌پاره‌یه‌کی‌ئه‌وه‌نده‌که‌مه، به‌ته‌واوی‌ده‌ری‌ده‌خا‌که
 بارود‌و‌خ‌ی‌بازار‌له‌عیراق‌دا‌که‌یشتبووه‌چ‌را‌ده‌یه‌ک.

رژیمیش‌لای‌خویه‌وه، هیچ‌هه‌نگاو‌یک‌ی‌به‌کرده‌وه‌ی‌نه‌نا، تاوه‌کو‌به‌هویه‌وه
 که‌میک‌ته‌نگو‌چه‌له‌مه‌ی‌ئابوری‌بکاته‌وه. راستی‌یه‌که‌ی‌به‌هوی‌ئه‌وه‌ی‌له‌به‌رده‌م
 کو‌مپانیا‌بیانی‌یه‌کان‌و‌پالپشته‌که‌یان‌دا‌که‌ئینگلیز‌بوو، نه‌یده‌توانی‌هه‌نگاو‌یک‌ی
 له‌و‌جوړه‌بهاو‌یژی. بویه‌هیچی‌بو‌نه‌مابوو‌وه، ئه‌وه‌نه‌بی‌قورسایی‌یه‌که‌بخاته
 ئه‌ستوی‌زه‌حمه‌تکیشان‌و‌به‌و‌چه‌شنه‌چاره‌سه‌ری‌بو‌د‌جه‌ی‌گشتی‌ی‌بکا. که‌به
 راستی‌ی‌تووشی‌گیرو‌گرفت‌هات‌بوو. ئه‌وه‌بوو‌له‌۲‌ی‌حوزه‌ی‌رانی‌۱۹۲۱‌دا
 یاسایه‌کی‌نوی‌ی‌بو‌ر‌ه‌سمی‌شاره‌وانی‌یه‌کان‌داناو‌ناوه‌روکی‌ئو‌یاسایه‌بووه
 هوی‌راسته‌وخوی‌ته‌قینه‌وه‌ی‌جه‌ماوه‌رو‌نا‌ره‌زایی‌ده‌ر‌برین.

ئ‌م‌یاسا‌نوی‌یه، ماده‌ده‌ی‌وای‌تیدا‌بوو، چی‌زه‌حمه‌تکیشانی‌عیراق‌هه‌یه
 ده‌یخستنه‌ژیر‌باری‌گرانی‌باجیکی‌نوی‌ی‌ئه‌وتوو، له‌زور‌رووه‌وه‌سه‌یرو
 سه‌مه‌ره‌بوو. یاسای‌ناو‌ی‌راو‌ر‌ه‌سمی‌وای‌دانا‌بوو‌پنشنر‌نه‌بیسترا‌بوو، وه‌ک
 ئه‌وه‌ی‌خرا‌بووه‌سه‌ر‌سه‌گه‌و^(۳۴) گوی‌دریژو‌مردو‌ونا‌شتن‌و‌یوقله‌مه‌کردنی
 ئوتومبیل‌و‌پردو‌که‌له‌ک‌و‌هه‌موو‌جوړه‌هویه‌کی‌گواستنه‌وه‌و‌ئو‌شلانه‌ی‌قابیلی
 دا‌گیرساندن‌و‌سووتاندن‌و‌ئیحازه‌ی‌بینا‌دروست‌کردن‌و‌ئیعلان‌و‌موله‌تی‌پیشه
 به‌هه‌موو‌جوړه‌کانی‌یه‌وه‌و‌وینه‌گرتن‌و‌چاپ‌کردن‌و‌ئه‌چزا‌خانه‌کان‌و‌شانو‌شوینی
 رابواردن‌و‌ئوتیل‌و‌چینشتخانه‌و‌پاسه‌وانی‌و‌کری‌ی‌شوسته‌و‌سه‌نگه‌و‌ترازوو،
 زوری‌تریش.^(۳۵) هه‌ندیک‌له‌م‌ر‌ه‌سمانه‌زور‌زور‌بوون. به‌نموونه: ر‌ه‌سمی‌مردو‌و
 ناشتن. سه‌ره‌تا‌وا‌بریار‌درا‌ئه‌که‌ر‌که‌س‌و‌کاری‌مردو‌و، مردووه‌که‌ی‌له‌سنووری
 شاره‌وانی‌دا‌ناشت ۶۰۰‌روپیه‌ر‌ه‌سم‌بدن، ئه‌مه‌له‌کاتیک‌دا‌«له‌سه‌رانسه‌ری
 عیراق‌دا‌چهند‌که‌سیکی‌لی‌ده‌رچی‌که‌س‌توانای‌ئو‌پاره‌یه‌ی‌نه‌بوو» وه‌ک
 نوینه‌ریک‌له‌کاتی‌مشت‌و‌م‌ر‌له‌سه‌ر‌کردنی‌لایه‌حه‌که‌دا‌دانی‌پیا‌ده‌نی.^(۳۶)
 کولکیش‌که‌زور‌به‌زه‌حمه‌ت‌ده‌ستکه‌وتی‌مانگیکی‌ده‌گه‌یشته‌۱۵‌روپیه، به‌پی‌ی
 یاسای‌ر‌ه‌سمی‌شاره‌وانی‌یه‌کان، ده‌بوو‌مانگی‌سی‌روپیه‌بدا.^(۳۷) ئه‌مه‌جگه
 له‌وه‌ی‌که‌سنووریکی‌دیاری‌کراوی‌له‌نیوان‌پیشه‌وه‌رو‌خاوه‌ن‌په‌رژه‌وه‌ندی‌یه
 کان‌دا‌نه‌کیشا‌بوو. سه‌رتاش‌که‌تا‌ئیس‌تایش‌له‌هه‌ندی‌ناو‌چه‌دا‌به‌گه‌نم‌و‌جو
 سه‌ر‌ده‌تاشن، ده‌بوو‌وه‌ک‌ئه‌چزا‌چی‌و‌خاوه‌ن‌کارگه‌ی‌سه‌هول‌و‌وسوده
 دروست‌کردن‌و‌خشت‌و‌کاشی‌مانگی‌۵‌روپیه‌بدا. ته‌نانه‌ت‌بو‌یا‌خچی‌وزیراب

پاکه ره وه و فروشیاره ده سنگیره کان ده بوو له و ده سته و ته که مه ی په دایان ده کرد، مانگی سی روپیه رسم بدهن. (۳۷)

له گه له هم موو نه و حه قیقه تانه ی که له زاری نوینه رانه وه و له کاتی لیکوئینه وه ی یاسای رسمی شماره زانی یه کان دا، له ناو په رله مان دا دهره اتن، و سه ره رای نه و مشت و مری له سه ر به نده کانی نه و یاسایه کراو دان پسانانی زور به ی نوینه ران که ته نگو چه له مه ی نابوری «خهریکه ده ست دهنیته بینه قاقای هم موو چینه کانی کومه ل وریگای ژیانی لی به ستون» داوایان کرد نیش بهی کردنی یاساکه ماوه یه ک دوا بخری، یان هندی له و ره سمانه ی تیدا دانراون که م بکرینه وه. (۳۸) ده لئین سه ره رای هم موو نه وانه لایه حه ی یاساکه دوا ی پینجه مین خویندنه وه ی به بی تاره ق ده رچوو. له کوبوونه وه ی په نجاو دووه مه ی روژی ۴ ی نیسانی سالی ۱۹۲۱ دا له و ۵۵ نه دنامه ی ناماده ی کوبوونه وه که بوون ۵۲ که س دهنگیان بو دا. (۳۹)

رژیمی سیاسی هه ولیکی زوری دا تاوه کوزه یینی جه ماوه ر به و یاسایه پر بکا. به نمونه: جاودیری بیروی چاپه مه نی له ۴ ی ته ممووزدا راگه یاندنیکی له گه له دوو خشته ی دورو دریزدا بلاو کرده وه ده یویست به هوی نه وانه وه بیسه لمینی که «نه و باجه ی یاسای نویی رسمی شماره وانی یه کان دایناره، نیسبه تی له وه که متره که پیشتر بانگه وازه که ی - بلفور - ی (۴۰) حاکمی سیاسی سوپایی به غدا داینابوو.» (۴۱) نه و روزنامه نیش که نه لقه له گوئی رژیم بوون پروپاگانده یه کی زوریان بو نه و یاسایه کرد، ته نانه ت حال گه پشته نه وه ی له «رسمی سه گ ره واتریان» نه ده یینی یه وه ده یانگوت نه م جوړه رسمه ته نها خه لکی بیانی ده گریته وه. (۴۲)

له گه له نه وه ییش دا هه رکه ئیراده ی پاشایه تی سه باره ت به بلاو کردنه وه ونیش بهی کردنی یاساکه ده رچوو له هم موو لایه که وه دهنگی ناره زایی به رز بووه وه. به تاییه تی له ناو کریکاران و نه و پیشه وه ره بچکولانه دا که لیبرسراوان خویمان ده یانزانی نه م یاسا تازه یه چ کاریکی خراپ ده کاته سه رئاستی گوزهرانیان. (۴۳)

سه ره نجام کومه له ی کریکاران و پیشه وه ران جله وی مه سه له که یان گرته ده ست و جه ماوه ریان رووه و بزوتنه وه یه کی نه و تو برد، له میژووی هاوچه رخی عیراق دا بی هاو تابه. له روژی ۲۷ ی حوزه یران دا سه روکی ۲۲ کومه له و پیشه ی

جیاجیا له باره گای «کومه له ی سنعاتکاران» کوپونه وه و له ناو خوین دا وه فدیکیان هه لێژاردو چاویان به نه مینداری پایتهخت که وت و داویان ئی کرد یاسای ناوبراو هه لیبوه شیننه وه، یاخود نه و رهسمانه ی به سه ره خه لکی دا سه پینراوه که م بکرینه وه. له هه مان روژیش دا سه رکرده کان نه رزوحالیکیان دا به وه زیری ناوخواو داویان کرد نه و یاسا نووی به گه ربی و بچه سپینری «به ته واوی له ناومان ده با»، وه که له دهقی نه رزوحاله که دا نووسیویانه. (٣٧٤)

«کومه له ی کریکاران و پیشه وه ران»، له سه ره هه موویشیان وه «کومه له ی سنعاتکاران به رده وام بوون له سه ره پروپاگانده ی خوین و دهیانویست جه ماوه ر ناماده بکه ن بوشتیک «ناره زایی کومه لانی خه لک به پیشه وه ره سنعاتکارانه وه له نه نجامی سه پاندنی یاسای ره سمی شاره وانی به کاندای نیشان بدا». (٣٧٥)

کاتیکیش که زانرا هه موو نه و هه ول و ته قه للاو نه رزوحال پێشکهش کردنه ی کومه له کان نه نجامیکی هه ست پیکراوی به دهسته وه نه دا، سه رکرده کانیا ن بیریان له مانگرتنی گشتی ی کرده وه له ٢٠ حوزه یران دا. هه ره نه وهنده ی وه زیری ناوخوای نه وسا «موزاجیم نه له پاچه چی»، هه واله که ی پێ که یشت، ئیتر که وته په یوهندی کردن له گه ل سه رکرده ی کومه له کان و داچار قایلی کردن به وه ی دهسته بهرداری مه سه له ی مانگرتن بین، چونکه نیاز وایه به پێ ی نه و ده سه لاته ی پێ ی دراوه، نه و رهسمانه ی یاساکه ده ست نیشانی کردوون که میان بکاته وه. نه وه بوو له روژی دیاری کراودا له شاری «حیلله» و «دیاله» نه بی، له هیه چ شوینیکی تر مانگرتن رووی نه دا. (٣٧٦) هه ره زووش دهسته که ی وه زیری ناوخوا که وته روو که ده یویست کاتیان پێ به سه ره به ری و به دا پلوسین و توقاندن یان به دهسته ره پو کردن و هه لخه له تاندن دوو به ره کی ی بخاته نیوان سه رکرده ی کومه له کانه وه. (٣٧٧) نه نجام ده ره که وت که توانیویه تی به شیویه ی جوړ په جوړ کار بکاته سه ره چه ند سه رکرده یه کیان. (٣٧٨)

نه م هه لویسته ی وه زیری ناوخوا وای له سه رکرده کانی کومه له ی کریکاران و پیشه وه ران کرد، جاریکی تر بیر له مانگرتن بکه نه وه؛ به تاییه تی که زانی یان کومه لانی خه لک به گه رمی ی پشتگیری چالاکی به کانیا ن ده که ن. له هه مان کات دا «نه لقه زاز» هه ولی دا، وا له سه رکرده کانی نه بو زیسوون بکا پشتگیری بکه ن، له وانه «جه عفر نه بو لثمه ن» و «یاسین نه له هاشمی» و «ره شید عالی نه لگه یلانی» و «واپان ئی بکا به لای مانگرتن دا رایان بکیشی». (٣٧٩) هه ره به راستیش نه وانه هانی مانگرتنه که یان داو ژماره یه کی باش له دوست و لایه نگیره کانیا ن که وته پروپاگانده کردن بو سازدانی مانگرتنه که، به تاییه تی له شاره کانی

پاش نه وهی گوچککای جه ماوهر به مانگرتنی گشتی ی ناو درا، روژی هی
 ته ممووز دانرا به یه کم روژی مانگرتن. کومه لانی خه لکیش به گرمی ی به پیر
 مانگرتنه که وه چوون و به پزاده یه کیش سرکه وتنی وه دهست هینا، ته نانه ت
 نه وانهی سازیان کردبوو به ته مای نه و نه نجامه نه بوون. (۳۸۱) چی دوکان و
 چاپخانه و نه جزاخانه ی پایته خت هه یه له گهل دوکانی پیشه وهران دا، له و
 روژه داو بی سی و دوو کردن داخران. نه مه وای له میری کرد له یه کات دا هم
 رنگای دهسخته پو کردن و هم رنگای تو قانندن بگریته بهر. له روژی یه که می
 مانگرتنه که دا چاودیری بیروی چاپه مهنی به یاننامه یه کی په ناو خه لکییدا
 بلاو کرده وه تییدا به سه ریک گفت و په یمان تازه ده کاته وه و هه ولی قایل کردنی دلی
 جه ماوهر ده داو به سه ریکی تریش هه ره شه و گوهر شه ده کا. به یاننامه که له
 لایه که وه وای دهرده خا گوايه، ناوهر وکی نه م یاسا نوی یه «شتیکی چه سپاو
 نی یه و نه شی دهستکاری بکری و که م بگریته وه و لی ی جز بکری» و میریش بریاری
 داوه «که س به زور نه خاته وه سه ر نیش و کاری خوی و دوکانی پی نه کاته وه» و
 «نایه وی دهست بخاته کاروباری که سه وه و دوکانیان پی دابخا، یان پیمان
 بکاته وه» له لایه کی تریشه وه به یاننامه که نه وه دووباره ده کاته وه که میری سووره
 له سه ر نه وهی «هر که سیک سه ر به سستی خه لکی ی زهوت بکا یاسای به سه ر دا
 بچه سپینی و سزای بدا» نینجا هه ره شه ی نه وه ده کا، گر بی و «نه مپرو
 شوفیره کان نه چنه وه سه ر نیش و کاری خویان» نیجازه ی لیخو پینیان لی
 ده سپنریته وه و «یاسای ته ندروستی ی به سه ر نه و نه جزاچی یانه ییش دا
 ده چه سپنری که نه جزاخانه کانیان داخستوه». (۳۸۲) له هه مان کات دا پولیس
 به شه قامه گشتی یه کان دا بلاو بووه وه دهستیان کرد به بلاوه پی کردنی کوپو
 کومهل و «لیدانی نه و که سانه ی نه یان ده هیشت خه لکی دوکان بکه نه وه» وه ک
 روژنامه کانی سه ر به میری باسی ده که ن (۳۸۲) نه م روژنامه نیش لای خویانه وه
 که وتنه هان دانی خه لکی بو نه وهی بچنه وه سه ر کارو فرمانی خویان (۳۸۴) پاشان
 چند سه ر کرده یه کی کومه له پیشه یی و کریکاری یه کان و له پیش هه موویانه وه
 « محهمه د صالح نه لقه زاز » و « محهمه د مه کی نه لئه شتتری و « عه بدوللا
 نه لبه دری » که تازه بوو بووه سه ر وکی « کومه له ی کریکارانی چاپخانه کان » و
 « محهمه د یاس نه لبه یاتی » و چند که سیک تریش ، له لایه ن پولیسه وه
 گیران و تومه تی هاندانی خه لکی یان خرایه پال (۳۸۵) .

به یاننامه‌ی ناوبراو هه موو هه نگاهه‌کانی تری میری ، نه یاننوانی
 نه‌وه‌نده‌ی تۆزیک وره‌ی خه‌لکی بهیننه‌ خواره‌وه . دانیشتوان قایل نه‌بوون
 بچنه‌وه سه‌ر کاروباری خویان ؛ کریکاران و پیشه‌وه‌ران به‌رده‌وام له‌ کۆلان و
 جاده‌کان دا کۆبو کۆمه‌لیان ده‌به‌ست . گرووپه‌ جیاجیاکانی نه‌پۆزیسیون ، به
 تاییه‌تی باله‌ نیشتمانی‌یه‌که‌ی ، پشتگیری مانگرتوه‌کانیان ده‌کرد و هانیان
 ده‌دان له‌سه‌ر ئه‌م کاره‌یان به‌رده‌وام بن که‌ تیکرای دانیشتوان پی‌ی که‌شکه‌دار
 بوون . له‌ به‌رده‌م ئه‌م واقیعه‌دا میری بو‌شکاندن مانگرتنه‌که‌ په‌نای برده‌ به‌ر
 ریگایه‌کی‌تر . فه‌رمانی به‌ دام و ده‌زگاکانی شاره‌وانی‌دا چی له‌ توانادا هه‌یه
 بیکه‌ن و به‌زوویی چه‌رده‌یه‌کی زۆر گوشت و سه‌وزه‌و میوه‌و شتی پپووست به
 نرخیکی هه‌رزان بخه‌نه‌ بازاره‌وه . به‌لام دانیشتوان به‌ پیری‌یه‌وه نه‌چوون و
 شاره‌وانی‌یه‌کان ناچار بوون هه‌موو ئه‌و شتانه‌ فری‌ بدنه‌ه‌ رویاری
 دیچله‌وه^(۳۸۷) . ئا ئه‌م یه‌کیتی‌ی و یه‌ک ده‌نگی‌یه‌ بی‌ هاوتایه‌ ، نه‌وه‌نده‌ی‌تر
 ده‌روونی هاوولاتیانی له‌ شاره‌کانی تردا وروژاندو دانیشتوان به‌ گه‌رمی‌ی
 پشتگیری مانگرتنه‌ گشتی‌یه‌که‌ی پایته‌ختیان کرد . هه‌ندی له‌ وشارانه‌یش
 ئیعلانی مانگرتن‌یان کرد ، وه‌ک له‌ « حیلله » و « دیوانی‌یه » و « مونته‌فیک » و
 « به‌سره » روی‌دا .

سوور بوون له‌سه‌ر ئه‌و هه‌لوێسته‌ی په‌ره‌سه‌ندن‌ی رووداوه‌کان به‌و
 خیرایی‌یه‌ میری ناچار کرد پاشه‌کشه‌ له‌ هه‌لوێستی خوی بکا . وه‌زیری ناوخوو
 جیگری سه‌روک وه‌زیران « موزاحیم نه‌لپاچه‌چی » وه‌فیکی له‌ « قاسم پاشا
 نه‌لخضه‌یری » ی سه‌روکی ژووری بازرگانی و^(۳۸۷) به‌رپوه‌به‌ری گشتی‌ی
 پولیس و ژماره‌یه‌کی‌تر خه‌لکی خاوه‌ن پله‌وپایه‌ ، پیکه‌ینا و ناردن‌ی بو‌به‌ندیخانه‌ی
 مه‌رکه‌زی ، تا وتووێژ له‌گه‌ل سه‌روکی کۆمه‌له‌کان‌دا بکه‌ن . به‌لام به‌ هوی‌ پی‌ی
 داگرتنی « نه‌لقه‌زاز » و هاوه‌له‌کانی له‌سه‌ر لابردنی یاسای ره‌سمی
 شاره‌وانی‌یه‌کان نه‌گه‌یشتنه‌ نه‌جامیکی نه‌وتو . پاشان « نه‌لپاچه‌چی »^(۳۸۸)
 بانگی کردنه‌ دیوانی وه‌زاره‌ت و به‌ ئاماده‌ بوونی ئه‌م‌م‌ینداری پایته‌خت و
 موته‌سره‌یفی لیواو سه‌روکی ژووری بازرگانی و هه‌ندی خه‌لکی‌تر ، له‌ گه‌لیان‌دا
 کۆبووه‌وه‌و په‌یمانی‌دا گه‌ربیی و کوتایی به‌ مانگرتنه‌که‌یان بهینن ، ده‌ست به‌جی
 فه‌رمان به‌ « دام و ده‌زگاکانی شاره‌وانی ده‌دا که‌ .. برپاری لابردنی هه‌ندی له‌و
 ره‌سمانه‌و که‌م‌کردنه‌وه‌ی هه‌ندیکی‌تریان‌دا ، به‌ شیوه‌یه‌ک له‌گه‌ل خواست و
 ئاره‌زووی هاوولاتیان و گیروگرتنی ئابوری ئیستادا بگونجی^(۳۸۹) .»

ئەم گەفتەى وەزىرى ناوخۆ ئەگەرچى ناکۆكى خىستە ناو سەر كرده كانه وە
 بە لام وەك ئەو وە وابوو ئاسنى سارد بكوئى . هەبوو باوهرى بە گەفت و پەيمانى
 « ئەلپاچەچى » نەبوو ، لە بەر ئەو داوايان دەكرد لە سەر مانگرتن بەردەوام
 بن . هەيش بوو ، قەسەكانى ئەو كارى تى كرده بوون و رايان وابوو كوئايى بە
 مانگرتنە كە بهينن . جا لە ترسى ئەو وەى ناکۆكى ناو خويان لەو زياتر پەرە نەستينى
 « ئەلقەزاز » پيشنيازى كرد ، دوو بەياننامە بلاو بكرىتە وە ، يەككيان بە ناوى
 ميرى يەو و بى و تىيدا پەيمان بدا ئەو رەسمانەى تازە دانراون لە سەر
 دانىشتووان لا دەبرى ، ياخود كەم دەكرىنە وە . دووهميشيان ، بە ناوى
 سەرۆكى كۆمەلە كانه وە بى و تىيدا بە خەلكى رابگەيەنن بە شىوہ يەكى كاتى
 بچنە وە سەر كار و فرمانى خويان . ئەو وەبوو ، لە پاش نيوە پوى ۷ ى تەممووزدا ،
 بەياننامە يەك بە ناوى ۱۸ سەرۆك كۆمەلە وە ، بلاو كرايە وە تىيدا داوا « لە گەلى
 عىراقى نازادىخواز و مانگرتووە كان دەكان بچنە وە سەر نيش و كارى خويان » و
 رايان گەياند كە وا لىژنە يەكيش بە سەرۆكايەتى « ئەلقەزاز » و ئەندامىتى
 « سەرۆكى كۆمەلەى هاريكاري سەرتاشان » « مەمەد مەكى
 ئەلئەشتەرى » و سكرتيرى كۆمەلەى ميوہ فروشان « حەسوون ئەبولجبن »
 پىكها تووہ ، بو « وتوويز كردن لە گەل ميرى و جى بە جى كردنى ئەو گەفت و
 پەيمانانەى داويتى » بە مەرجىك ئەو لىژنە يە ئەنجامى كار و بارەكانى راستە و خو
 بە خەلكى رابگەيەنى پاشان سەرۆكى كۆمەلە كان بەياننامە كەيان بەم شىوہ يە
 كوئايى بى دەهينن و دەلين : « گەربى و ميرى گەفتى خوى نەباتە سەر و خوا
 نە خواستە - ويست و ئارەزووى خاوەن پەرژە وەندى يەكانى جى بە جى نەكرد
 پيشە وەرو سەنعاتكاران ، بويا نە يە دەست بە مانگرتن بگەنە وە و چ رىگايەك بە
 رەواو لە بار دەزانن لە پيناوى ئاواتەكانى نەتە وەدا بيگرنە بەر »^(۳۹۰)

بە لام لىزەدا جەماوەر راي خوى سەپاندو پيش هەلوئىستى سەر كردايەتى
 كەوت . ژمارە يەكى زور كەم « قەساب » و « دوكاندار » و « چايچى » نەبى ،
 كەس بە دەنگ ئەو بانگەوازە وە نەچوو . ئەوانەى لايەنگيرى مانگرتن بوون بە
 هەندى ئەندامى نيقيبى و خەلكى سەر بە ئەپوزيسيونيشە وە كەوتنە هاندانى
 جەماوەر ، تاوەكولە سەر مانگرتن بەردەوام بن ، ئەمەيش وای لەوانى تر كرد لە
 هەلوئىستى خويان پاشگەز ببنە وە روژى دوامى سەر لە نووى دوكانەكانيان
 داخست^(۳۹۱) ئەم هەلوئىستە ئەو وەندەى تر ئەو سەر كردانەى هاندا كە لايەنگيرى
 مانگرتن بوون ، لە پيش هەموويانە وە « ئەلقەزاز » تاوەكولە بريارەكەى
 پيشوويان پاشگەز ببنە وە ، بە تايبەتى كە دەرگەوت وەزىرى ناوخۆ هېچ

هه‌نگاوێکی ئه‌وتوی نه‌هاویشته‌وه‌و نیازی چاکه‌ی لی چاوه‌روان ناگرێ و جیگه‌ی
دلنیا‌یی نی‌یه .

به‌ جوړه مانگرته‌که تا ده‌هات توندو مه‌ودای فراوانتر ده‌بوو، به‌ راده‌یه‌ک
په‌ لی بو‌ شاره‌کانی تریش هاویشته‌و له‌ هه‌ندیکیان دا بووه‌ جیگای مه‌ترسی،
به‌ تاییه‌تی که پۆلیس ده‌ستی خسته‌ کاروباری مانگرته‌که‌وه‌و چه‌ند که‌سێک له‌
مانگرته‌وه‌کان کوژران، وه‌که «ناسری‌یه» رووی دا.^(٣٩١) له «به‌سه‌ره» یش مانگرته‌ن
سه‌رانسه‌ی شاری گرته‌وه‌وله‌ شوینی خوی‌دا به‌ دریزی باسی ده‌که‌ین.

به‌وه‌بێ‌یه‌ له‌ ماوه‌ی چه‌ند روژێکی که‌م دا مانگرته‌ن به‌ جوړیک په‌ره‌ی سه‌ند،
بووه‌ بزووتنه‌وه‌یه‌کی نیشتمانی‌ی و داوای رووخاندنی وه‌زاره‌ت و دانانی
سنووریکی ده‌کرد بو‌ زولم و سه‌تم؛^(٣٩٢) دیاره‌ ئه‌مه‌یش وای له‌ رژیم کرد به‌ توندی
ریگای دا‌پلوسین و سه‌ر کوت کردن بگری‌و نه‌هیلێ ئه‌م بارو دو‌خه‌ بگاته‌ راده‌یه‌ک
توانای چاره‌سه‌ر کردنی پێ نه‌مینی. ئه‌وه‌ بووه‌ مه‌رسوومیکی پاشایه‌تی ده‌رچوو.
به‌ پێ‌ی ئه‌و مه‌رسوومه‌ ماده‌ی ٨٤ ی یاسای سزا به‌ غدای‌یه‌کانی به‌ شیوه‌په‌ک
گوژی، کاربه‌ده‌سته‌ ئیداری‌یه‌کانی شارو‌قه‌زاو ناحی‌یه‌کان، بو‌یان هه‌بوو بلاوه
به‌ هه‌موو کوژ کو‌بوونه‌وه‌یه‌ک بکه‌ن که‌ له‌ پینچ که‌س و زیاتر له‌ وانه‌ی گومان له‌
هه‌لس و که‌وتیان ده‌کری پیک‌ی به‌ین. ^(٣٩٣) ئنجا ژماره‌یه‌کی تر سه‌رکرده‌و
لایه‌نگیری بزووتنه‌وه‌که‌یان گرت. هه‌زه‌کانی میری له‌ شه‌قامه‌کانی پایته‌خت دا،
دابه‌زین و له‌ شوینه‌ گرنه‌که‌کان دا ره‌شاشیان دابه‌ست. چه‌ند هه‌نێکی پۆلیس و
سو‌پایش خرا‌نه‌حاله‌تی «إنذار» هه‌وه‌بو‌کاتی پو‌یست ئاماده‌کران.

ئه‌م هه‌نگاوانه‌ی دوایی رژیم، ئه‌وه‌نده‌ی تر هاوولاتیانی تووره‌کرد. په‌یتا
په‌یتاوه‌ له‌ زور شوینه‌وه‌ برووسکه‌ی نا‌ره‌زایی کرایه‌ سه‌ر میری. حزبه
ئه‌پوزیسیونه‌کان یادداشتیان دا به‌ جیگری مه‌لیک و^(٣٩٤) تیندا ئه‌و کرداره
نا‌ره‌وايانه‌ی پۆلیس «که‌ هه‌نده‌ دل ره‌قانه‌ بوون، له‌ سنووری ئه‌رکی وه‌زیفه
چوو‌بوونه‌ ده‌ره‌وه» باس کرا. وه‌که‌ له‌ ده‌قی ئه‌و یادداشته‌دا نووسراوه‌که‌ هه‌ردوو
حزبی «الوطنی العرا‌قی» و «الاخاء الوطنی» پيشکه‌ش‌یان کرد.^(٣٩٥)

رووداوه‌کان به‌ خیرایی په‌ره‌یان سه‌ندو تا ده‌هات باری وولات به‌
شیوه‌یه‌کی ترسناک به‌ره‌و خرابی‌ی ده‌چوو، به‌ راده‌یه‌ک وا چاوه‌روان ده‌کرا
جله‌وی کار له‌ده‌ست لی‌پرسراوان ده‌رچی‌و مانگرته‌که‌ بیه‌ته «شو‌رشیکی مه‌زن
له‌ عیراق دا». له‌به‌ر ئه‌وه‌ جیگری مه‌لیک ناچار بوو برووسکه‌یه‌ک بنیری بو‌

«فهیسه لی یه کهم» و داوای لی بکا «به زوویی بگه ریته وه بو به غذا، و گهر نه مه یش نه کرا، «ده بی سهروک وه زیران ده سته جی بگه ریته وه». (۳۹۷) نه وه بو، له روژی ۱۵ ی ته مووزدا «نوری سه عید» گه رایه وه له سهر رهوشتی هه میشه بی خوی له م چه شنه زرووفانه دا، به گورجی ی چه ند هه نگاویکی نا. هه ندیکیان به نیازی ده سته پرو کردن و هه ندیکی تریشیان بو سه لمانندی ده ست و ده سه لاتی رژیم. هه ر نه و شه وه ی گه یشته به غذا کو بوونه وه یه کی به په له ی له گه ل نه نجومه نی وه زیران کرد، چوار سه عاتی خایاند. پاشان سه روکی کو مه له کانی له به ندیخانه وه هینا و له گه لیان دا که وته وتووژ کردن سه باره ت به کوتایی هینان به مانگرتته که و گفتی دا سه ر له نوی چاو به «یاسای ره سمی شاره وانی یه کان» دا بگه ریته وه هه ر له وی دا فه رمانی به ره لاا کردنی خو یان و هاوری کانیانی دهر کرد. (۳۹۸) داوی نه وه به یاننامه یه کی دیمارگویی یانه ی بو روله کانی گه ل دهر کرد و رای گه یاند که میری «ته نها له به ره نه وه یاسای ره سمی شاره وانی یه کانی داناوه، تاوه کوه نندی ره سم له سه ر چه ند پیشه وه رو سنعاتکاریک لابچی». له ناو به یاننامه که دا ده ست بو نه وه پیش راده کیشی که «میری به هه موو هیزو توانایه کی یه وه» و «زور به توندی» له گه ل نه و «تاقمه خه لکه دا» (۳۹۹) ده جوولیتته وه که هانی دانیشتوان ده دن مان بگرن. له سه ر فه رمانی «نوری سه عید» یش نه نجومه نی نه مینداریتی پایته خت ده م و ده ست بریاریکی دهر کرد و به بی ی نه و بریاره ره سمی له سه ر ۱۹ جور پیشه وه رو سنعاتکاری گرنگ لابر د، وه ک «قه ساب» و میوه فروش» و «نانه وا» و چه ند پیشه وه ریکی تر له وانه ی له بواری خزمه تگوزارییدا هه لئه سوورین. (۴۰۰) هه مووی چه ند روژیکیشی نه برد بریاریکی تری له و بابته ده رچوو، تییدا ره سم له سه ر ۱۷ جور پیشه ی تر لابر او به شیکی زوری نه و ره سمانه ی که م کرده وه که «یاسای ره سمی شاره وانی یه کان» داینا بوون. (۴۰۱) هه روه ها ده سته جی وه زاره ت چه ند هه نگاویکی رووکه شی نا، وه ک بیه وی له خه لکی ی بگه یه نی گوایه بایه خ به کارو باری کریکاران ده دا. بو یه ده سه لاتی سکر تاریه تی شاره وانه یه کانی فراوانتر کرد و خوی وا نیشان دا که «چاودیری هه ل و مه رچی نیش کردن ده کاو له گوزه رانی کریکاران ده کو لیتته وه وه هه ول ده دا هویه کانی خوش گوزه رانی یان بو دابین بکاو ده یه وی ناگای له وه بی ناخوتا چ راده یه ک نه و یاسایانه ی په یوه ندی یان به ریخستنی کریکارانه وه هه یه جی به جی ده کربن...». نه و روژنامه نی به زمانی وه زاره ته وه قسه یان ده کرد، موژده یان به خه لکی ی دا، گوایه میری «ده یه وی یاسایه ک به ناوی یاسای مافی کریکارانه وه دهر بکا» و

دهيانگوت مه به ستیش له م ياسايه ئه وه يه: «ژيان و خوشگوزهرانی ی بو ئه م چينه ئيش که ره دابین بکا که روژ له زیاد بوون دایه».^(٤٠٦) دیاره ئه و ههنگاوانه له وه به ولاوه هویه ک بوون بو ئیفلج کردنی ههست و هوشی ئه و چینه ی بووبوه هیزی بزوینه ری مانگرته که، هیچی تر نه بوون.

له هه مان کات دا رووه که ی تری سیاسه تی «نووری سه عید» که ده یویست ده سته جی مانگرته که سه رکوت بکا، ده رکوت. روژی دوا ی گه رانه وه ی بو به غدا، مه رسوومیکی پاشایی ده رکرد بریتی بووله شه ش ماده ی ئه وتوته نانه ت کار به دهستان خویشیان دانیان پیا دهنه که له گه ل ده ستوری وولات دا ناگونجی. ناوه روکی مه رسوومه که نه وه ی ده گه یاند به لیدانی سه رکردایه تی و ئه وانه ی هانه هانه ی خه لکی یان داوه، کوتایی به مانگرته که دی.^(٤٠٧) به لام پیش نه وه ی سه روک وه زیران پیلانه که ی جی به جی بکا، بارو زرووفی به سره به خیرایی و به شیوه یه کی ترسناک ته قی یه وه. له ١٥ ی ته مووزدا ئه و شاره بانگی مانگرته یان هه ل دا و مانگرته وه کان نزیکه ی دوو روژ ده ستیان به سه ر کارو باردا گرت.^(٤٠٨) له و ماوه یه دا چه ند جارێک خو نیشان دانی جه ماهیری له دژی رژیم و به ریتانیا ساز کرا. ئینگلیز هیزه کانی خو ی ئاماده کرد تا به ناوی پارێزگاری کردنی هاوالاتی یه ئینگلیزه کانه وه بیته ناو شاره وه. له دووم روژی مانگرته که داخو نیشان ده ران گولله باران کران و ژماره یه کی زوریان لی کوژرا و بریندار کرا. به پێچه وانه ی هه رچی داب و نه ریته وه هه یه ده ست کرا به جی به جی کردنی «یاسای دوا ی عه شایه ری» دژی ئه و مانگرته وانه ی شارنشین بوون،^(٤٠٩) پاشان هیزیکی سوپا و پولیس به فرۆکه و شه مه ندومه ر گو یزرایه وه بو «به سره».^(٤١٠) روژی ٢٠ ی ته مووز سه روک وه زیران به فرۆکه گه یشته «به سره» تا وه کو خو ی سه ره پرشته ی کوتایی پی هینانی مانگرته که بکا.^(٤١١) جا به هوی ئه و زه بروه نگه وه که هیزه کانی پولیس نو اندیان و له دوا ی گرتنی ژماره یه ک له چالاکترین پیاوانی بزووتنه وه ی نیشتمانی ی، «نووری سه عید» به ئاواتی خو ی گه یشت.

به و جو ره «نووری سه عید» توانی ئه و مانگرته گشتی یه ی دژی «ره سمی شاره وان یه کان» ساز کرا و له میژووی سیاسی عیرا قدا جیگایه کی به ناوبانگی داگیر کردوه،^(٤١٢) سه رکوت بکا. جا ئیتر بایه خی ئه م روو داوه، هویه پالپوه ره کانی بووبی، یان به هوی ئه نجام و سه رووشتی سه رکردایه تی یه که وه بی. ئه وه ییش له و لاوه بووه سته ی که خو ی له خو ی دا گو رانیکی چو نیه تی بوو له

شیوهی خهباتی جه ماوهردا و بویه که م جار چه کی ئابوری کرایه هوی جی به جی کردنی داخوایی گشتی بو سه رجه م کومه لانی خهك. به لای هه ندی سه رچاوه وه، زهره روزیانی ئه و مانگرتنه رۆژی له نیوملیون روپیه که متر نه بووه.^(۴۰۹) شایانی باسه رۆژنامه بیانی به کانی ئه و رۆژگار به باسی خاسی به ته کانی ئه م مانگرتنه ده که ن و لایان وایه رووداویکی «سهیره و تا ئیستا شتی وایه رۆی نه داوه» له عیراق دا.^(۴۱۰) به پیی ئه و چه ند به لگه یه ی له بهر ده ست دان وایه پی ده چی سه رکرده یه تی مانگرتنه که به ته نها بریتی نه بووبی له سه روکی کومه له پیشه یی و کریکاری به کان و هه ندی له سه ر کرده کانی ئه پوزیسیون، به لکو ره که زی نوی و شوپشگیر تریش تیکه لی بوون، دیاره ئه مه میش هه نگاویکی تره له سه ر ریگای خهباتی زه حمه تکیشانی عیراق. لیره دا گرنگیش ئه وه یه ده ست بو ئه و قسانه رابکیشین که «نوری سه عید» له به رده م په رله مان دا کردی. ئه وه تا ده لی: «هه ندی کومه له ی نه پنی» ئه و مانگرتنه یان ریک خستبوو.^(۴۱۱) ئه وه میشی که ئه م قسه یه ده سه لمینی، هه لویستی مانگرتنه ووه کانه به رامبه ر به و بانگه وازه ی سه رکرده کانیان له رۆژی ۷ ته مووزدا ده ریان کرد و تییدا داوایان لی کردن بچه وه سه ر کار و فرمانی خویمان.^(۴۱۲) ئه و کاته میش که بانگی مانگرتنه که هه لدر، چه ند جاریک به هیما رۆلی گرنگی «تیوریستانی کومه له کان» نیشان دراوه که چون ده وریان له سازکردنی مانگرتنه که دا گیرا.^(۴۱۳)

هه موو ئه مانه وایان له کونه په رستانی عیراق کرد زینده به چال کردنی بزوتنه وه ی کریکاران به ئه رکی سه ره کی ی ئه و کاته دا بنین. هه ر ئه مه میش هوی مه نتیقی ی ئه و هیرشه فراوانه یه که له رۆژانی مانگرتنی کریکارانی ریگای ئاسن و مانگرتنه گشتی به که ی دژی «یاسای ره سمی شاره وانی به کان»، کرایه سه ر کریکاران و ریکخراوه کانیان، به تایبه تی ئه و هیرشه ی میری له پاش کوتایی هاتنی مانگرتنه که په رپای کرد. هه ر وه که له کاتی خوی دا باسما ن کرد، رژیم به چه ندین شیوه هه ولی دا ده ست له «کومه له ی سنعاتکاران» بووه شینی. چونکه له کومه له کانی دی زیاتر به ته نگ مه سه له کانی چینی کریکارانه وه بوو. سه باره ت به به رگری لی کردنیشیان، ئه م کومه له یه له هه مووان چالاکانه تر ئیشتی بو ده کرد. له گه رمه ی رۆژانی مانگرتنی گشتی ی دا، هیرشی میری له دژی کومه له ی ناوبراو، له هه موو کاتیگ توند و تیز تر بوو. کاتیکیش چه ند لایه نیکی سه ر به رژیم توانی یان ویزدانی هه ندی نه ندای کومه له بکرن، له رۆژی ۲۱ ی ئابی سالی ۱۹۲۱ دا و له کاتی هه لبژاردنی ده سته ی به ریوه به دا، ئه وانه ناژاوه یه کیان نایه وه و

«نهلقه زان» و هاوهله كانيان به وه تاوانبار كرد، گوايه ساخته له ههلبژاردنه كه دا دهكهن.

نه مەيشيان كرده بيانووی نه وهی نه رزوحال بدهن به وه زاره تی ناوخوو داوای لی بكن كوّمهل دا بخوا، «چونكه به پيچه وانه ی ياساوه به شيوه په ك نيش دهكا دژی په رژه وه ندي گشتي به». وه زاره تی ناوبراويش نه م نه رزوحاله ی كرده به لگه و دای به سه ر باره گاي كوّمهل دا و داخست.^(۱۱۴) روژنامه ی «الاخاء الوطنی»، ده رباره ی داخستنی كوّمه له و راوه دونانی سه روكه كه ی ده لی:

«... میری به بی نه وهی هيچ به لگه په کی ياسایی به دهسته وه بی، كوّمه له ی سنعاتكارانی داخست. كاتيكيش داوای لی كرا هووی له كار خستنی كوّمه له ی ناوبراو به خه لکی ی رابگه په نی، هيچ شتيکی به دهسته وه نه بوو پيكاته به هانه بو نه م برياره ی. تا ئيستایش راوه دووی باوه پيكرای كوّمه له و هه ندي له نه ندامانی دهسته ی به رپوه به ره كه ی ده نی و به تومه تی جور به جور تاوانباريان دهكا و رایان ده كپيشته به رده م دادگا، كه چی نه وه نده ی پي ناچی دادگا له به ربی تاوانی ی به ره لایان دهكا. به راستی ی نه م دهست وه شانده ی میری له كوّمه له په کی نه ده بی ی كارا، نه وه نده كاریگر بوو، كریكاران و پيشه وه ران و سنعاتكارانی به ته واوی په ره وازه كرد...»^(۱۱۵)

به رامبه ر به م هه لوسته يش، نه و روژنامه ی سه ر به میری بوون، له پيش هه موویانه وه روژنامه ی «العراق» و «صدی العهد» كه وتنه بوختان كردن و تومه ت هه لبه ستن دژی «كوّمه له ی سنعاتكاران»، له هه مان كاتيش دا «مه مبه د صالح نهلقه زان» ی سه روکی كوّمه له كه له و كاته دا له گه ل دهسته په ك له هاوپی یانی گیرا بوون، كه وتبووه به ر هیرشی تانه و تومه تی نارپه وای نه م روژنامه و^(۱۱۶) به وه تاوانبار ده كرا گوايه دهستی خستوه ته ههلبژاردنه كه ی دهسته ی به رپوه به ری «كوّمه له ی سنعاتكاران» هوه.^(۱۱۷)

هه رله و ماوه په دا «كوّمه له ی كریكارانی میكانیكي عیراق» په رده ی له سه ر رووی راسته قینه ی خووی هه مالی و به كه رمی ی پشتگیری هه نگاهه كانی وه زاره تی ناوخوی كرد، به تایبه تی نه وهی كه په یوه ندي به «كوّمه له ی سنعاتكاران» هوه هه بوو. نه میان كوّمه لی ناوبراوی به وه تاوانبار ده كرد گوايه توخنی سیاست كه وتووه و «بو مه به ستیک كه له گه ل ئامانجه كانی دا ناگونجی» جوولاه ته وه. سوپاسی میریش دهكا كه نه و كوّمه له ی «له كار خستوه»^(۱۱۸) سه روكه تازه كه ی «كوّمه له ی میوه فروشان» يش هه مان ریگای نه وی گرت و له زور بوئه دا هیرشی كرده سه ر «كوّمه له ی سنعاتكاران» و سه ركرده كانی. شیوه ی دارشتنی نه و باس و ووتارانه يش له رووی زمانه واننی په وه هینده توند و تول بوون،

ئەو ھەیان دەگە یاند که چەند دەستیک ھەن بە دزی یەو ھەلی دەسوورپینن.^(٤١٩)

ھەر لە وکاتەدا یەک لە دواى یەک حوکمی ئەوانەش درا کہ بە شداری یان لە مانگرتنەدا کردبوو، بە تاییەتی ئەو ھە « بەسەرە ». زور جاریش دام و دەزگای پۆلیس ئەو حوکمانە « استئناف » دەکرد کہ دەرھەق بە نیشتمانپەرھەران دەر کرابوو و داواى دەکرد حوکمی گرانترو قورستریان بەسەردا بسەپنن.^(٤٢٠)

لە ھەمووی ترسناکتر ئەو ھەبوو، رژیم ھەولی دا چینی کریکار بخاتە ژیر رکیفی خۆیەو؛ بەو ھە سەرکردایەتی یەکی نووی لە وکەسانە بو دروست کرد کہ بە شیو ھە جوړ بە جوړ کرپبوونی دیارترینی ئەو کەسانەش « عەبدولپەرھەزاق ئەلسامەرائی » بوو کہ کاتی خۆی ئەندامیکی چالاکى « کۆمەلەى سنعاتکاران » بوو.^(٤٢١) « ئەلسامەرائی » کۆمەلێکی نووی بە ناوی « کۆمەلەى کریکارانى عیراق » ھو ھە دامەزراند، تاو ھەکو بە قسەى خۆى جیگای « کۆمەلەى سنعاتکاران » بگریتە ھو « حکومەتى خاوەن شکۆ » یش دەستبەجى بریارى دا ماو ھە ئەو کۆمەلە نووی بە بدرى، چونکە « خاوەن شکۆ وا دروست بوو کریکارانى خۆش بوى و بەزەئى پێیان دا بێتە ھو » ھە « ئەلسامەرائی » ھەسپى دەکا.^(٤٢٢) دواپیش دەرکەوت ھەرمانبەریکی ھەزارەتى ناوخوا پەرھەوى ناوخواى « کۆمەلەى کریکارانى عیراق » ی نووسیو ھ.^(٤٢٣)

نۆبە ھەى کارى « کۆمەلەى کریکارانى عیراق » ئەو ھەبوو، لە روژى ٩ تشرینی دوو ھەمى سالى ١٩٣١ دا، یادداشتیکیان پێشکەش بە «خاوەن شکۆ»، باوکی کریکاران، کرد و تێیدا بە گەرمى یەو ھە پشنگیری داخستنى «کۆمەلەى سنعاتکاران» دەکەن.^(٤٢٤) لە کوتایی یادداشتە کە دا، « ئەلسامەرائی » کہ خۆى بە «نۆکەرى ئەلقە لە گووى خاوەن شکۆ»^(٤٢٥) دەزانى، رووى دەم دەکاتە مەلیک ھەیسەلى یەکەم و دەلى:

« .. لە بەر ئەو ھەى ھەر نەمامیک بەرپزتان بە شداریى لە ناشتنى دا نەکەن نایەتە بەر، لە بەرپزتان دەپارپینە ھە لیمان قبول بکەن پینە سەرۆکی دەستەى سەرپەرشتى کردن^(٤٢٦)، بە مەیش بەرگی شەرھەف بە بالای ئەم کۆمەلە دەبەرن و بو ئەو ھەى - ئەى باوکی ھەمووان - ئەو ریگایەمان بو روشن بکەن ھە کہ لە سەرى دەپوین و بە ھو ھەو کریکاران دەگە یە نینە ریزی کریکارانى نەتە ھە پێشکە و توو ھەکان و بو ئەو ھەى دەستى یارمە تیمان بو دریز بکەن و ئیمەیش دەستگیروی کریکارە نە داراکان بکەین. خودا، ھەک باوکیکی دلسوزو رزگاریکەرى نیشتمان ئیو ھەمان بو ھیلن .. ».^(٤٢٧) شایانى باسە « ئەلسامەرائی » بە

هه مان شیوه‌یش رووی ده‌می ده‌کرده « نووری سه‌عید » وگه‌وره لیپرسروان. (۴۲۸)

هر له‌م کاته‌دا کۆمپانیا بیانی‌یه‌کان ده‌ستیان کرده‌وه به‌زۆلم و سته‌م کردن له‌ کریکاره‌ عیراقی‌یه‌کان. ته‌نها له‌ ماوه‌ی دوو مانگدا « نه‌یلوول و تشرینی‌یه‌که‌می سالی ۱۹۲۱ » کۆمپانیای نه‌وتی عیراق نزیکه‌ی سه‌د که‌سی عیراقی به‌بیانوی نه‌وه‌ی شتی‌ک پاره‌پاشه‌که‌وت نه‌کا، له‌کار ده‌کرد. که‌چی به‌قه‌ده‌ر ژماره‌ی ده‌کراوه‌کان خه‌لکی بیانی‌ی دامه‌زراند. (۴۲۹) ته‌نانته‌ دوا‌ی نه‌و میژووه‌یش، ده‌رکردنی به‌ ئاره‌زوی کۆمپانیای ناوبراو هر به‌رده‌وام بوو. (۴۳۰) له‌ ۲۴‌ی تشرینی‌یه‌که‌می هه‌مان سال‌دا به‌ریوه‌به‌رایه‌تی ریگای ئاسن ده‌ستبه‌رداری ۵۶ کریکاری عیراقی‌ی بوو. ئنجا فه‌رمانیکی ده‌رکردو به‌په‌ی ئه‌و فه‌رمانه‌ هه‌موو کارگه‌و به‌شیکی سه‌ر به‌و به‌په‌رایه‌تی‌یه، مانگی ئیش کردن به‌ نیسه‌ت کریکاره‌ عیراقی‌یه‌کانه‌وه‌ کرا به‌ ۱۸ رۆژ و به‌ هه‌مان ریزه‌یش رۆژانه‌کانیان هینزایه‌ خواره‌وه. (۴۳۱)

سی مانگی تری‌ی په‌ی نه‌چوو، به‌ریوه‌به‌رایه‌تی ناوبراو ده‌ستی له‌ نزیکه‌ی ۲۰۰ کریکاری تری‌ عیراقی هه‌لگرت و مانگی ئیش‌کردنی بانیه‌سه‌ت نه‌وانه‌ی که‌ له‌سه‌ر ئیش ماون کرد به‌ ۱۵ رۆژ. (۴۳۲) په‌یش نه‌وه‌یش که‌ کریکارانی ریگای ئاسن به‌وه‌نگاوه‌ ناره‌وايه‌ ئاشنا بن، به‌ریوه‌به‌رایه‌تی ۱۲۰ کریکاری تری‌ عیراقی‌ی ده‌ر کردو رۆژانه‌ی نه‌وانه‌یش که‌ له‌سه‌ر ئیش به‌رده‌وام بوون به‌ نیسه‌تی ۱۲۵٪ هینزایه‌ خواره‌وه. (۴۳۳) دوو هه‌فته‌ی په‌ی نه‌چوو، به‌ریوه‌به‌رایه‌تی ریگای ئاسن لیسته‌یه‌کی تری‌ ده‌رکرد تیدا ۴۰ دارتاش و ژماره‌یه‌کی زۆر فیه‌ره‌ توپنه‌چی عیراقی‌ی ده‌رکردو سیسته‌میکی نوی‌یشی هینزایه‌ گوپی‌ی و به‌په‌ی نه‌وه‌، بوی هه‌بوو چ کاتی‌ک ویستی ئیش به‌ کریکاران بکا، بی نه‌وه‌ی زیده‌ کری‌یان بداتی. (۴۳۴)

وه‌نه‌بی به‌ریوه‌به‌رایه‌تی ریگای ئاسن هر به‌م کاره‌ ناره‌وايانه‌وه، راه‌ستایی، به‌لکو له‌گه‌ل کریکاره‌ عیراقی‌یه‌کان‌دا، به‌جۆریکی نه‌وه‌نده‌ ناشایسته‌ ده‌جوولایه‌وه هه‌چ نه‌ریت و یاسایه‌ک نه‌یده‌گرت‌وه. به‌نمونه‌ کریکاری‌ک له‌ کاتی ئیش‌دا له‌ سه‌ر ستوونیک به‌ر بوو بووه‌وه‌و ماوه‌ی سی مانگی ره‌به‌ق له‌ ناو جینگه‌دا که‌وت، که‌چی پاش نه‌و ماوه‌یه‌ که‌ گه‌رایه‌وه سه‌ر ئیشه‌که‌ی بینی ده‌ر کراوه. (۴۳۵)

وا په‌ی ده‌چی هه‌لس و که‌وتی به‌ریوه‌به‌رایه‌تی ریگای ئاسن وه‌ک په‌تایه‌ک تووشی کۆمپانیا و کارگه‌ نه‌ه‌لی‌یه‌کانی تری‌ش بووی؛ به‌تایه‌تی چونکه‌ هه‌لو‌یستی ناره‌وا‌ی کۆمپانیا بیانی‌یه‌کان و زۆر بوونی بیکاری‌ی وایان له‌ کریکاران کرد

له سایه‌ی ناخوشتترین هه‌ل و مه‌رجی ئیش کردن و به که‌مترین روژانه ناماده‌ی ئیش کردن بن. بویه شتیکی سه‌یرنی‌یه هه‌ندی دامه‌زراوه‌ی نه‌هلی‌ی روژی یازده تا چوارده سه‌عات ئیشیان به کریکاره‌کانیان ده‌کرد. ^(۴۳۶) «چاپخانه‌ی حکومه‌ت» یش لای خوویه‌وه، به‌بیانویی که‌م کردنه‌وه‌ی ژماره‌ی کریکاره‌کانی‌یه‌وه، ده‌ستبه‌رداری چه‌ند کریکاریک بوو. که‌چی «له‌به‌ر زوویی ئیش» ^(۴۳۷) زیده‌کاری به کریکاره‌کانی‌تر ده‌کرد.

له‌گه‌ل هه‌موو نه‌مانه، روژگارو تاقیکردنه‌وه‌ی قورس و گران نه‌وه‌نده‌ی تر چینی کریکارانی عیراقیان پته‌وتر کرد و مه‌یدانی خه‌باتی چۆل نه‌کرد وه‌ک دوژمنه‌کانی ده‌یان ویست و ئاواتیان به‌ی ده‌خواست. سه‌ره‌رای نه‌وه‌ی که‌میری به‌رده‌وام بوو له‌سه‌ر گرتن و توقاندنی خه‌لکی‌ی و یه‌ک له‌دوای یه‌ک ده‌ستی له‌جه‌ماوه‌ر ده‌وه‌شانده، به‌لام پایته‌خت و شارو ناوچه‌کانی‌تر، بوونه‌شانوی خه‌باتی هوشیارانه‌ی کریکاران. سه‌رکرده‌کانی هه‌ر دوو کومه‌له‌ی له‌کارخراوی «سنعاتکاران» و «هاریکاری سه‌رتاشان» و له‌سه‌رووه‌موویشیانه‌وه «ئه‌لقه‌زان» و «ئه‌لقه‌شته‌ری» به‌رده‌وام چالاکی‌یان ده‌نوانده؛ چه‌ند جاریک پروتستویان دژی هه‌لوێستی میری به‌رامبه‌ر به‌و دوو کومه‌له‌ی پیشکه‌ش کرد و داویان ده‌کرد سه‌رله‌نوی ماوه‌ی ئیش کردنیان بدریته‌وه. له‌و ماوه‌یه‌دا به‌ته‌نها «ئه‌لقه‌زان» پینچ یادداشت زیاتری پیشکه‌ش به‌دام و ده‌زگا لیپرسراوه‌کان کرد و تیپیان‌دا چاو نه‌ترسانه‌روشنایی خسته‌سه‌ر نه‌و بارو زرووفه‌ناله‌باره‌ی وولات تیپیدا ده‌ژی و کریکاران به‌ده‌ستی‌یه‌وه ده‌نالین. ^(۴۳۸) ئه‌م هه‌لوێسته‌دلسوژانه‌یه‌وای له‌کریکاران و پیشه‌وه‌ره‌بچکوله‌کان کرد چ له‌به‌غدا و چ له‌ده‌ره‌وه‌ی به‌غدا، له‌«ئه‌لقه‌زان» کوپینه‌وه‌و له‌هه‌موو بونه‌یه‌که‌دا به‌گه‌رمی‌ی پشتگیری هه‌لوێسته‌کانی بکه‌ن و نا‌په‌زایی خویان سه‌باره‌ت به‌داخستنی «کومه‌له‌ی سنعاتکاران» ده‌ریپن و داوا بکه‌ن ماوه‌ی بدری سه‌ر له‌نوی بکه‌ویته‌وه ئیش کردن. ^(۴۳۹) راستی‌یه‌که‌یشی نه‌و کریکارانه‌ی داویان له‌رژیم‌کرد سه‌ر له‌نوی کومه‌له‌ی ناوبراو بکریته‌وه، سه‌دان که‌س زیاتر بوون. ^(۴۴۰) زۆر کریکارو پیشه‌وه‌ریش به‌ره‌نگاری نه‌و دروو ده‌له‌سانه‌بوونه‌وه‌که‌ روژنامه‌کانی سه‌ر به‌میری‌یه‌ندی خه‌لکی به‌کری گیراو دژی «ئه‌لقه‌زان» و کومه‌له‌که‌ی بلاریان ده‌کرده‌وه. چونکه‌ ئه‌م هیرشه‌ناپه‌واپه‌له‌وه‌به‌ولاوه‌که‌ نامانجی «له‌ناوبردنی کریکاران و وتیک شکاندنی راپه‌رینه‌که‌یان بوو» هیچ شتیکی‌تر نه‌بوو، وه‌ک له‌ده‌قاو ده‌قی نه‌و یادداشته‌دا نووسراوه‌که‌ ده‌سته‌یه‌ک کریکار له‌م باره‌یه‌وه پیشکه‌شیان کردووه. ^(۴۴۱)

له‌لایه‌کی‌تریشه‌وه هه‌ندی کومه‌له‌، به‌تایبه‌تی هه‌ر دوو کومه‌له‌ی «کریکارانی چاپخانه‌کانی عیراق» و «هاریکاری سه‌رتاشان» دوای نه‌وه‌ی ماوه‌یان

درا سهر له نوي بکه ونه وه ئيش کردن، به رده وام بوون له سهر چالاکی کومه لایه تی و روشنبیری خویان و به کول و دل به رگری بیان له په رژه وهندی کریکاران و پیشه وهره بچکوله کان ده کرد.^(۱۳۷)

خه باتی کریکاران و پیشه وهره بچکوله کان له وروژگارهدا که زه برو زهنگی میری که یشتبووه نه و په پری و سهره نجام مانگرته گشتی یه که ی لی رسکا، نه و سنووری تیپه پاند و چوه دوخیکی تره وه له سایه ی دا راسته و خوکاری زور ئیجایی ی راپه رینزا و که وتنه نارہزایی دهربرین سه بارهت به ژیانی ناهه مواریان. ماوه یه کی زور که م دواي کوتایی هینان به مانگرته گشتی یه که ی دژی رسمی

شاره وانی یه کان له به غدا و شاره کانی تر دا، ساز کرا و پاش نه وه ی میری دهستی له کریکاره مانگرته وه کانی به سره وه شاندا؛ کریکاران و پیشه وهرانی «هه ولیر» له کوتایی مانگی ثابی سالی ۱۹۲۱ دا، مانگرتنیکی له و چه شنه یان ساز کرد و چند روژیکی خایاند و دروشمی دژ به یاسای رسمی شاره وانی یه کان یان تیدا به رز کرده وه داوا کرا نرخي کاره با که م بگریته وه په یوه وندی یان له گال هه موو نه وانه یشدا پساند که هه ولی زیاد کردنی نرخه که یان دابوو. نه مه جگه له وه ی هه لویستی خویان به رامبه ر نه و فهرانبه رانه ناشکرا کرد که «پله و پایه ی خویان بو نه وه ده خه نه گه پری یاری به نانی میللهت بکه ن». ئنجا دوو نه رزوحالیان سه بارهت به داخوازی یه کان یان پیشکه ش به لایه نه لیپرسراوه کان کرد، یه که میان پینچ سه د که سو نه وی تریان نزیکه ی ۶۰۰ که س په نجه مواریان کرد بوو.^(۱۳۸)

وه نه بی ئامانجی نه و نارہزایی دهربرینه ییش به ته نها لابر دنی یاسای رسمی شاره وانی یه کان بووی نه خیر. نه وه تا له کوتایی مانگی ته مموزی سالی ۱۹۳۲ دا کریکارانی ریگای ئاسن سه بارهت به وه ی ۱۲٫۵٪ ی روزانه یان که م کرایه وه نارہزایی یان دهربری، چونکه وایان لیها تبوو «نه یان ده توانی بژین»^(۱۳۹). بی ئیشه کانیش به رده وام کوده بوونه وه و «له ناو خویان دا وتووژیان له سهر نه و ریگایانه ده کرد که به هویه وه داخوازی یه کان یان دیته دی.»^(۱۴۰) پی به پی ی نه مانه ییش هه ر له و ماوه یه دا چند مانگرتنیک روویان دا. له روژی ۲۱ ی تشرینی دووه می سالی ۱۹۳۲ دا شوفیری ئوتومبیله گه وره کان مانیان گرت.^(۱۴۱) دواي نه وانه، شوفیری تراکتوره کانی کومپانیای نه وتی عیراق له سهر ریگای نیوان «بیجی» و «حه دیسه» مانیان گرت، چونکه «کومپانیای ناوبراو زولی لی ده کردن و شه وورژ ده یچه وساندنه وه، هه ندیکیشیان به یه کجاری وازیان له ئیش هیناو «بیکاری یان له وه پی چاکتر بوو که کومپانیای نه وت به سهریاندا سه پاند بووی».^(۱۴۲)

بویه شتیکی سروشتی بوو که نه م هه لویستانه بینه هوی تیک شکانی نه و پیلانانه ی میری به مه بهستی سه رکوت کردنی بزوتنه وه ی کریکاران دابوو.

ئەم تى شىكاندەنىش ئاشىكراتر لە چارە نووسى ئەورىكىخراوانە دا رەنگى دايەوہ كە دامو دەزگا لىپرسراوہكان و يستيان بە شىوہى جور بە جور بە سەر كرىكاراندا بيان سەپىنن. كاتىكىش دەر كەوت هەندى كەسى ناو دەستەى بە پىوہ بەرى «كۆمەلەى كرىكارانى عىراق» خەلكى گومان لىكراون و رابوردوويەكى خراپيان هەيە و پىشتەر بە تۆمەتى جيا جيا حوكم دراون^(٤٨) ئەندامەكانى يەك لە دواى يەك لى هاتنە دەرەوہ و ازيان دەهينا. تەنانەت ئەوانەيش هەلس و كەوتى كە سىكى هەك «عەبدولرەزاق ئەلسامەرائى» يان پى قبوول نەدەكرا كە بە حوكمى سەر و كايەتى كردنى كۆمەلە، بە راست و چەپ دا يارى بە پارەو پوولى كۆمەلە دەكرد؛ ئەوہ بوو لە ماوہ يەكى كەم دا، چوار كەسيان و ازيان لە ئەندامىتى دەستەى بە پىوہ بەر و كۆمەلەيش هينا.^(٤٩) لەوہيش سەيرتر، رژىم خويشى ناچار بوو دەست بە سەر بارەگاكە دا بگرى و چى نامەو نووسراوى تىدا بووبى پشكنى و كەفالت لە دووان لە سەر كردهكانى كە «عەبدولرەزاق ئەلسامەرائى» و «سەعيد ئەلحەداد» بوون، بستىنى، بە تايبەتى دواى ئەوہى كە كاروكردهويان گەيشتە زادەيەك لە هەموو كۆپرو كۆمەلەكى تايبەتى و گشتىى دا باس هەر باسى ئەوان بوو.^(٥٠)

پاش ئەوہى لە نىوان دەستەى دامەزىنەرى «كۆمەلەى كرىكارانى عىراق» دا، «ناكۆكى زىفى سەند» و «شەر و ئازاوہ زيادى كرد» دەيان كەس لە ئەندامانى ئەو كۆمەلە كە ژمارەيان ٣٥٠ كەس بوو،^(٥١) ئەرزو حالىكيان لە روژى ١٨ ي كانوونى دووہمى سالى ١٩٢٢ دا، پىشكەش بە وەزىرى ناوخوكرد، تىيدا داوا دەكەن كۆمەلەى ناوبراو داخري و لە بەر ئەوہى «بو پەرژەوہندى گشتىى كار ناك» و چونكە «بو ئەوہ دروست بووہ خزمەتى چەند كەسى بكا، كە هەندىكيان نەك هەر كرىكار نين بەلكو رابوردوويەكى خراپيشيان هەيە..» سەبارەت بەم راستىيان داوايان كرد ئىجازەكەى لى وەر بگيرىتەوہ. روژى ١٦ ي شوپات ژمارەيەكى زور لە سەر كردهكانى كۆمەلە كۆبوونەوہ و چوار بىريان دەركرد. يەكەم: داواى داخستنى كۆمەلە بكن. دووہم: چى كەل و پە لى هەيە، يان بدرى بە كۆمەلەى سنعاتكاران ياخوڤ بە يەكەم كۆمەلەى كرىكاران كە لەمە و دوا دادەمەزرى. سى يەم: دەسەلات بدرى بە «مەمەد سالىح ئەلقەزاز» ئەو كەل و پە لانە وەر بگرى. چوارەم پشتگىرى ئەو داخوزىيانە بكا كە كرىكاران پىشكەش بە دامو دەزگا لىپرسراوہكانى دەكەن، سەبارەت بەرىگە پىدانى «كۆمەلەى سنعاتكاران»: چونكە «خزمەتىكى گەورەى چىنى كرىكارانى كردووەو بە تەواوى بەرگرى لە مافەكانيان دەكە». ئەمانە بەياننامەيەكيان بو هەموو «ئەندامانى كۆمەلەى راي گشتىى ي» دەر كردو تىيدا ئەو بىريارنەيان نووسى يەوہ.^(٥٢)

هه‌رچی «کۆمه‌له‌ی کرێکارانی میکانیک» بوو، کرێکاران به‌ جوړیک‌ی‌ تر برپاری چاره‌نووسیان دا. پاش ئه‌وه‌ی دهر که‌وت هه‌موو ئه‌و هه‌ول و ته‌قه‌لایه‌ی بوریکه‌ پیدانی «کۆمه‌له‌ی سنعاتکاران» درا، بی ئه‌نجامه‌ و سه‌ره‌رای ئه‌وه‌یش که «نووری سه‌عید» گفتی دابوو به‌ پیر داوای کرێکارانه‌وه‌ بچی،^(٤٥٢) ده‌لیین سه‌ره‌رای ئه‌مانه «ئه‌لقه‌زان» برپاری دا ئه‌و کۆمه‌له‌یه‌ بخاته ژیر رکیفی خویه‌وه‌. ئه‌گه‌رچی «کۆمه‌له‌ی کرێکارانی میکانیک» له‌ چه‌ند هه‌لوێستیکی دا^(٤٥١) و له‌ رووی جوړی ئه‌ندامه‌کانی یه‌وه‌ له‌گه‌ل «کۆمه‌له‌ی سنعاتکاران» دا جیاوازی هه‌بوو، به‌لام به‌ پهی نه‌خشه‌یه‌کی دیاری کراو، ژماره‌یه‌کی باشی کرێکاران بوونه ئه‌ندامی «کۆمه‌له‌ی کرێکارانی میکانیک»، کاتیکیش له‌ ناوه‌راستی مانگی نیسانی سالی ١٩٣٢ دا، هه‌لبژاردنی نوی ده‌سته‌ی به‌پێوه‌به‌ر ده‌ستی پهی کرد، «ئه‌لقه‌زان» لیسته‌یه‌کی سه‌ربه‌خوی دابه‌زاند بریتی بوو له‌ خوی و «سه‌لیم ئه‌حمه‌د»^(٤٥٥) و «مه‌مه‌د عه‌لی ئه‌حمه‌د» و «سه‌لمان ئه‌لشه‌یخ ناسر» و «عه‌بدولرهمان ئه‌لجیده» و «عه‌بدولوه‌هاب ئه‌لسه‌عید» و «حسه‌ین موچی» و «ئه‌لسه‌بید عه‌بدوله‌جید» و «سه‌عید عه‌بدولرهماق». ئه‌نجامیش زۆربه‌ی هه‌ره زۆری ده‌نگه‌کانیان وه‌رگرت.^(٤٥٦) له‌ رۆژی ٢٥ ی نیسان دا ده‌سته‌ی به‌پێوه‌به‌ری نوی، به‌ گشتی «مه‌مه‌د صالح ئه‌لقه‌زان» یان به‌سه‌روکی «کۆمه‌له‌ی کرێکارانی میکانیک» هه‌لبژارد.^(٤٥٧)

داوای ئه‌وه‌ی ئه‌م هه‌نگاوه‌ پیرمه‌غزایه‌ سه‌رکه‌وتنی به‌ ده‌ست هینا، «ئه‌لقه‌زان» و هاوه‌له‌کانی ویستیان ئه‌و برپاره‌ی میری به‌سه‌ر بکه‌نه‌وه‌ که «کۆمه‌له‌ی سنعاتکاران» ی پهی له‌ کاز خستبوو. ئه‌وه‌بوو له ١١ ی ئاپاردا به‌ ناوی «کۆمه‌له‌ی کرێکارانی میکانیک» هه‌وه، به‌یاننامه‌یه‌کیان دهرکرد، هه‌ر دوو کۆمه‌له‌که‌یان کرد به‌یه‌ک ناوی «یه‌کیتی کرێکارانی عیراق» یان لینا.^(٤٥٨)

له‌گه‌ل ئه‌وه‌یش دا که وه‌زاره‌تی ناوخو به‌ره‌له‌ستی ئه‌م برپاره‌ی کردو کۆمه‌له‌یش وه‌لامی خوی دابه‌وه^(٤٥٩)، مه‌سه‌له‌ی یه‌کگرتنی هه‌ردوو کۆمه‌له‌وه‌ک خوی مایه‌وه، به‌لام «یه‌کیتی کرێکاران» ده‌سته‌بجی که‌وته‌ خو و جموجولیکی ئه‌وه‌نده‌ فراوانی نواند، هه‌یچی له‌ چالاکی یه‌کانی «کۆمه‌له‌ی سنعاتکاران» که‌متر نه‌بوو. سه‌ره‌تا داوای له‌ میری کرد یاسایه‌کی تاییه‌تی بو‌پاراستنی کرێکاری عیراقی دابنری. ئنجا ده‌ستی کرد به‌ ناوئوس کردنی کرێکاره‌ بی ئیشه‌کان و په‌یوه‌ندیشی به‌ کۆمپانیاو دامه‌زراوه‌جوړ به‌ جوړه‌کانه‌وه‌ کرد تاوه‌کو ئیشیان بداتی و دایان به‌م‌زینتی. هه‌روه‌ها هه‌لوێستی ناره‌وای کۆمپانیا بیانی یه‌کانی سه‌باره‌ت به‌ کرێکاره‌ عیراقی یه‌کان یه‌کالا کرده‌وه. پاشان هه‌موو توانای خسته کار بو ئه‌وه‌ی خزمه‌تگوزاری ته‌ندروستی یان بو‌داین بکاو باری روشنبیری یان به‌ره‌و پێشه‌وه‌ ببا. په‌یوه‌ندی یه‌کی پته‌وی له‌گه‌ل کۆمه‌له‌کانی تریش دا به‌ست.

نه مه جگه له زور کارو باری تر که به هه موویان کاریکیان کرد سهر له نوی دهنگی کریکاری غیراقی بییستی. (۴۱۰)

له بهر نه وه شتیکی سرووشتی بوو کریکارو پیشه وهره بچکوله کان له دهوری نه م کومه له تازه گرد بینه وه وه له ماوه ی چه ند روژیک دا چی توکمه چی و توپنه چی و پایسکلچی هه یه، له کومه لی ناویراودا بوون به نه ندام. دوا ی ماوه یه ک «کومه له ی شوفیره عیراقی یه کان» یش به مه به سستی «یه کخستنی ریزی کریکاران و هینانه دی به ره یه کی به هیزی نه وتوله به رده م هه موو کوسپ و ته گه ره یه ک دا خوی رابگری و له پیناوی ئامانچ و ئاواته کانی کریکاران دا، وه ک له دهقی بریاره که یان دا نووسراوه، (۴۱۱) تیکه ل به م کومه له تازه یه بوو.

هه روه ک چاوه پروان ده کرا، رژیم له سهر هه مان نه و شیوه یه ی که له که ل «کومه له ی سنعاتکاران» دا به کاری هینا، که وته بیانووگرتن به «یه کیتی ی کریکاران» (۴۱۲) هه رچونیک بی دامه زرانندی «یه کیتی ی کریکاران» و هه لویستی رژیم به رامبه ر به و یه کیتی یه و زور مه سه له ی تریش که پیشتر قسه مان له سهر کردن، نه وه ده گه یه نن که له که ل کوتایی هاتنی ئینتداب دا چینی کریکاران بووه هینریکی کومه لایه تی نه وتوله سهرانسهری وولات دا جیگاو ریگای خوی دیار بوو. بویه هه رگیز له خورا نه بوو که مه لیک فه یسه لی یه که م بو یه که مین جار له میژووی عیراق دا به شیکی گرنکی له دوا ووتاری عهرشی سهرده می ئینتداب، له به رده م په رله مان دا بو مه سه له ی کریکاران ته رخان کرد. نه وه تا ده لی:

«... نه م حکومه ته مان به ته نگ باری کومه لایه تی کریکارانیشه وه هاتوووه بو نه م مه به سته وه فدیکی نارد» (۴۱۳) بو ژنیف تاوه کو سهر له بیرو ی کریکارانی دهوله تان بدا و له داهاتوویش دا یاسایه ک بو پاراستنی مافی کریکاران و به رز کردنه وه ی باری ماددی و نه ده بی یان داده نی؛ هیوایشی نه وه یه نه م لایه چه یه و هی تریش که په یوه ندی یان به چاککردنی باری ئابوری و دارایی و کومه لایه تی وولاته وه هه یه له داهاتوودا بخریته به رده ستان، (۴۱۴)

نه م ئال و گوپه ی به سهر چینی کریکارانی عیراق دا هات، باری سهرنجی هیزه سیاسی یه کانی عیراقی به لای خوی دا راکیشاو هه ر یه که یشیان به بی ی په رژه وه ندی وتی روانینی چینایه تی یان، هه لویستی جیا جیا یان نیشان دا.

هه لویستی هیزه سیاسی یه کان به رامبه ر به چینی کریکارانی میران

نه و دهسته و تا قمانه ی له عیراق دا جله وی حوکمرانی یان که وته ده ست،

له سه ره تاوه به رامبه ر به چینی کریکاران و بزووتنه وه که یان، هه لوئیستی دژایه تی کردن، یان پشت گوی خستنی ته واویان گرتبوه بهر.^(۶۶) نه وانه هه ر زوو هه ستیان به باری گرانی نه و کریکارانه کرد که «نه گه ر زولم یان لی بکری که سپ گوی یان لی ناگری» به لام نه و زوله یش له بهر نه وه یه «له ئیش و کاردا زور دل ره قن و به روژانه په کی نه وهنده زور ئیش ده که ن له ووزه ی خه لکی ی دا نی یه، نه شتیک هه یه سلی لی بکه نه وه نه خویشیان هوشیک دیننه وه به بهریان دا» وه ک روژنامه ی «العراق» ی زمانی حالی حکومت نووسیویوی.^(۶۷) سه ر کردایه تی کریکارانیش، پاش نه وه ی چه ند جاریک به رووی ده سه لانداران دا ته قی یه وه و زور حه قیقه تی چه سپاوی سه بارت به هه لس و که وتی رژیم بو دهر که وت، نه و جا ورده ورده باوه ری پی ی نه ما. چونکه نه و سه ر کردایه تی یه له گه رمه ی روژانی بزووتنه وه ی کریکاران و کوتایی هاتنی ئینتیدابیش دا ری نومایی بیروپای تیوریسته کانی رژیمیان ده کرد، وه ک «توفیق نه لسه معانی» که سه ر نووسه ری روژنامه ی «صدی العهد» زمانی حالی «نووری سه عید» و سیسته مه که ی بوو.^(۶۷)

زور نموونه یش له بهر ده ست دان به ئاشکرا هه لوئیستی تویره کومه لایه تی یه بالا کانمان به رامبه ر بزووتنه وه و مانگرتنی کریکاران و پیشه وه ران بو دهر ده خن، به تاییه تی له و روژانه دا که مانگرتنه گشتی یه که ی دژی «یاسای ره سمی شاره وانی یه کان» ساز کرا. یه کیک له روژنامه کانی سه ر به میری، نه و مانگرتنه به «لادان»^(۶۸) له قه له م ده دا؛ یه کیکی تریشیان وای داده نی «سووکایه تی یه به بیرری مروفایه تی»^(۶۹)، هه ندی له نه ندامانی په رله مانیش نه و زه بروزه نگه ی رژیم له گه ل مانگر تووه کان دا به کاری هینا به «نهرمی ی و به زهی پیا هاتنه وه» ده زانن، چونکه به رای نه وان «هیچ هویه کی ماقوولی نه بووه». له بهر نه وه داویان ده کرد به توندی «له و ده سه ت ناپاکانه بدری که یاری به نه من و ئاسایش ده که ن»^(۷۰). هه ر له و کاته دا ده سه ته یه ک «نه شراف و پیا و ماقوول و خاوه ن مولکی به سه ره» نامه یه کیان بو «نووری سه عید» ی سه روک وه زیران نارد، تییدا به گه رمی ی ستایشی «دام و ده زگای ئیداری و موتسه ریف و پولیسی به سه ره ده که ن»، و لایان وایه نه و هه نگاوانه ی نه م دام و ده زگایانه ناویانه «شایانی هه موو سوپاس و ستایشیکه»، چونکه بوونه هوی نه وه ی «نه هیلن» نه م ئاژاوه یه ته شه نه بکا وه ک له نامه که یان دا نووسیویانه.^(۷۱)

کاتیکیش نه م هه لوئیسته مان باشتر بو روون ده بیته وه که به وردی سه رنجی سیاسه تی نه بوژیسیونی نه و کاته بده یان به رامبه ر به چینی کریکاران و

مانگرتنه کانیاژ، پی گومان مانگرتنی کریکاران به نیسبته نه پوزیسیونه وه که جلهوی فەرمانره وایی به دهسته وه نه بوو، مه غزاو مه به سستیکی گه وره ی ده گه یاند. به لام هه ر نه و نه پوزیسیونه که خوی ده چوو ه سه ر حوکم و وه زاره تی پیک ده هیئا، نه وه نده ی توژیک مه سه له ی کریکارانی به لاره مه به ست نه بوو. ته نانه ت له و کاتانه پیش دا که جلهوی فەرمانره وایی به دهسته وه نه بوو به لای خویه وه پشتگیری هه ندی رووداوی ده کرد، نه یده توانی کاریک بکا جی پی ی نه و وه زاره ته شلوق بیی، وه که له نیشان دانیکی خیرای هه ندی هه لوئیستیان دا بومان ده ر ده که وی.

با له حزبه نه پوزیسیونه کانی سه رده می ئینتیدابه وه ده ست پی بکه ین. کام حزب له وانه له هه مووان زیاتر پی ی داده گرت و توندو تیژ تر بوو، په پیره وه که ی توخنی مه سه له ی کریکاران نه ده که وت، که له سالانی بیسته وه خوی به سه ر کومه لدا سه پانده بوو.^(۷۷) مه سه له ی کریکانیش هه ر نه وه نده کاری له نه پوزیسیون ده کرد که له بواری سیاسی داو بوماوه یه کی کورت رهنگی ده دایه وه، وه کوتر نه و مه سه لانه به هیچ شیوه یه که ئامانجی ستراتیژیی نه پوزیسیون نه بوون. له به ر نه وه شتیکی سه یرنی یه روژنامه کانی حزبی «الاخاء الوطنی» که بریتی بوون له «الاخاء الوطنی» و «نداء الشعب» و «الاخبار» له و روژانه دا که گه رمه ی بزووتنه وه ی کریکاران بوو، گوشه یه کیان بو مه سه له ی کریکاران ته رخان نه کرد بوو، وه که چون گوشه ی جیا جیا یان بو هه ندی مه سه له ئاماده کرد بوو له چاو مه سه له ی کریکاران دا بایه خیکی نه وتویان نه بوو، له بابه تی «کیژان و خانمان»^(۷۸) و «کاروباری قوتابیان» و «شیعرو به یان» و «نه دهب و ژیان» و «میژوو» و له و بابه تانه. نه مه له کاتیک دا هه ندی له روژنامه کانی نه و حزبه به شه ش لاپه ره ده ر چوون، که چی زوربه ی روژنامه کانی تر چوار لاپه ره پی بوون. راستی یه که یشی روژنامه کانی حزبی «الاخاء الوطنی» وه که هه موو روژنامه بی لایه نه کان و ته نانه ت نه وانه یشی که سه ر به میری بوون، له و ده نگو باسانه زیاتر که له کومه له کانه وه به تاییه تی له «کومه له ی سنعاتکاران» وه بوی ده چوو، هیچ شتیکیان سه باره ت به کریکاران و مه سه له ره واکانیا ن بلاو نه کرده وه. نه وه یشی که له م بواره دا مه غزایه کی تاییه تی هه یه، نه وه یه به ته نها روژنامه ی «العالم العربی» له تیگرای روژنامه ی حزبه سیاسی یه کان وله پیش هه موویشیان وه، حزبه کانی نه پوزیسیون، زیاتر بایه خی به مه سه له ی کریکاران ده دا.

له مه وه بۆمان دهر ده كه وى بۆچى هيزه سياسى به كانى نه پوزيسيۆن له كاتى مانگرته كانى كريكارانى ريگاي ئاسن دا هه لويستىكى نه وه نده دلسوزانه يان له دژى دام و ده زگايه كى بيانى نيشان نه دا كه به ئاره زوى خوى و به بهرچاوى جه ماوه ره وه يارى به چاره نووسيان ده كرد. ⁽¹⁷⁴⁾ نه مه هه مووى له كاتيك دا كه سه ركردا يه تى كريكاران چه ندين بانگه وازى ئاراسته ي نه وه هيزه سياسى يانه كرد. ⁽¹⁷⁵⁾ به نموونه: روژنامه ي «نداء الشعب» له روژانى مانگرتنى به كه مى كريكارانى ريگاي ئاسن دا چ له سه رووتارو چ له شويى تردا، وشه يه كى دهر باره ي روودا وه كانى مانگرته نه نووسى؛ كه چى هه ره له وروژانه دا زنجيره يه ك ووتارى به. بۆنه ي دراوى عيراقى له «روپيه» وه بو «دينار» بلاو كرده وه. ⁽¹⁷⁶⁾ ته نانه ت هه لويستى سياسه ته دارى كى لىبراى وه ك «جه عفر نه بولتمه ن» كه به خاوه نى هه لويستى نيشتمان په روهرانه ناسراوه و «ئه لقه زان» هه ميشه له سه ركرده كانى تر جىاى ده كاته وه، جىاوازى به كى نه وتوى له گه ل نه وانى تردا نه بوو. ⁽¹⁷⁷⁾

به لام كاتيك هيزه كانى نه پوزيسيۆن هه ستيان كرد مانگرتنى گشتى ي دژى «ياساى ره سمى شاره وانى به كان» ده توانى جى پى حكوومه ته كه ي «نوورى سه عيد» شلوق بكا، زور به گه رمى به وه هاتنه مه يدان وه هه وليان دا بزووتنه وه ي كريكاران به وشيوه يه بجوولين خزمه تى مه به سته سياسى به كانيان بكاو به س. نه وه بوو روژنامه كانيان بايه خىكى له نه ندازه به دهر يان به م مه سه له يه داو زنجيره يه ك ووتارى ئاگرين يان به نيازى وروژاندنى خه لكى ي دژى وه زاره ته كه ي نه و كاته بلاو كرده وه. ⁽¹⁷⁸⁾ ده زگاكانى راگه ياندنيش به هه موو توانايانه وه هه وليان دا هه لويستى هيزه كانى نه پوزيسيۆن ئاشكرا بكن كه «ده يانويست به هوى مانگرته كه وه خويان بگه يه ننه كورسى فه رمانيره وايى وه يچى تر...» ¹⁷⁹

كه سه ركرده كانى نه پوزيسيۆن له وه تى گه يشتن جه ماوه رى كريكاران و پيشه وه ره بچكوله كان چ هيزيكيان له خويان دا هه شار داوه ، هه وليان دا ده ست به سه ر نه و كوومه لانه دا بگرن كه له پيناوى كريكاران و پيشه وه ران و به ناويا نه وه دروست بوون . به راده يه ك حال گه يشته نه وه ي «ياسين نه له اشمر» ي سه روكى حزبى «الاخاء الوطنى» داواى له «ئه لقه زان» كرد «كوومه له ي سنعاتكاران» بكا ته لقى كى حزبه كه ي و به پى نه م نه خشه يه كوومه له ي ناوبراو

دهبووه ئامپراژیکي کاریکه ربه دهست ئە پوزیسیونه وه^(۱۸۰) .
 لیڤه دا پیوسته ئەم هه لویسته ناوه ختانه ی ئە پوزیسیون له سنووری
 راسته قینه ی خویان دا هه لپسه نگینین و له و حه قیقه ته یش تی بگه ین که هه موو
 ئە وانه له چوار چپوه ی مل ملانه ی سیاسی تیپه ریان نه ده کردو مه به ست و
 ئامانجیشیان به ته نها که یشتن بوو به کورسی وه زاره ت . شایانی باسه زور
 خه لکی لایه نگری « نووری سه عید » هه ریه که لای خویه وه هه ولی دا سوود له
 رووداوه کانی مانگرتنی گشتی ی دژ به « یاسای ره سمی
 شاره وانی یه کان » وه ربگرن و له پیناوی سوودی تاییه تی وده ستکه وتی
 گه وره تر دا ، ئە وانی تر به د ناو بکه ن . ئە وانه یش بی به پی ی هیزه کانی
 ئە پوزیسیون زور شتی راستیان ده ووت ، به لام له پیناوی ناراستی ی دا . نه ک
 هه ر ئە وه یش به لکو هه ولیان دا « نووری سه عید » بی تاوان ده ربگه ن و چی
 رووی داوه بیخه نه ئە ستوی « موزاحیم ئە لپاچه چی » که وه زیری ناوخوی
 حکومه ته که ی بوو ، به مه رچیک له خراپترین حال دا ناوبرا و نه و نه ده ی « نووری
 سه عید » به رپر سیاری رووداوه کان نه بوو.^(۱۸۱) « نووری سه عید » خوی
 سه ره رشتی ی دار شتن و دانانی لایه حه ی « یاسای ره سمی
 شاره وانی یه کان » ی کردوله کۆبوونه وه یه کی په رله مان دا وله ومشت و مه رده ا که
 له سه ر یاسای باس کرا و به رپا بوو ، زور به گه رمی یه وه به رگری له هه موو
 ماده کانی ئە و یاسایه کۆرد.^(۱۸۲) ئە مه جگه له وه ی سه یرترین شتی که رژیم له
 روژانی مانگرتنه که دا دژی دانیش تووانی « به سه ره » په نای وه به ر نا
 « مه به ستمان نیش کردنه به یاسای داوای عه شایه ری » به فه رمانی
 راسته وخوی « نووری سه عید » بوو ، دوا ی ئە وه ی له ده ره وه ی وولات
 که رایه وه^(۱۸۳) .

چاکترین پیواته بو هه لسه نکاندنی هه لویستی ئە پوزیسیون به رامبه ر
 بزوتنه وه ی کریکاران و ئە و مانگرتانه ی له دوو سالی دوا یی سه رده می
 ئینتیداب دا روویان دا ، ئە و هه لویستانه یه ده ره ق مه سه له ی زه حمه تکیشیان
 نیشانیان داوه ، جا چ پیش چوونه سه رخو کمیان بی و چ دوا ی کۆتایی هاتنی
 ئینتیداب . به ر له هه موو شتی که ده بی ئە وه بزانی که رۆلی حزبی « الاخاء
 الوطنی » له دانانی به ردی بناغه ی « یاسای ره سمی شاره وانی یه کان » دا
 هیچی له لایه نه کانی تر که متر نه بووه . چونکه ده نگه و باسی ئە و یاسایه له سالی
 « ۱۹۲۶ » وه له ناو په رله مان دا له گۆرپی بووه و مشت و مپوق سه ی زوری
 له سه ر کراوه . « یاسین ئە له اشمی » و « ره شید عالی ئە لگه یلانی » و

« حکمت سوله یمان » و خەلکی تریش ھەر یەکەیان بە شیکێ بێچینەیی یاساکەیان دازشت^(۱۸۴). سالیکیشی بێ نە چوو لایە حە ی ئەو یاسایە بویە کە مجار و بە شیوەیە ک پێشکەش پەرلەمان کرا [لە رۆوی سەپاندنی باجە وە لە بەیاننامە کە ی بلفور - ی سەر دەمی ئینتیداب . ک . م - قورس تر و گرانتر بوو] بێ ئەو ی « رەشید عالی ئەلگە یلانی » کە وەزیری ناوخوا « یاسین ئەلھاشمی » ی کە نە ک ھەر وەزیری دارایی بە لکو جیگری سەرۆک وەزیرانیش بوو ، بەرھەستە ی بکەن .^(۱۸۵) یە کێک لە وانە ھەنگاویکی ئەوتویان نە نا بو ئەو ی لە کۆمپانیا بیانی یە کان دا ریگا لە دامەزاندنی خەلکی بێگانە بگرن ، بە تاییە تی ئەم مەسە لە یە لە ناو کریکارو فەرمانبەرە عیراکی یە کان دا بوو بوو ھە گری کۆیرە ی ھەموو گیروگرفتیک . بە پیچە وانە وە یە کێک لە سەر کردە کانی ئە پوزیسیون لە کاتی خۆی دا قەوالە یە کی مۆر کردو بە بێ ی ئەو قەوالە یە ریگای دا پتر لە ۱۵۰ کە سی بیانی بە یە کجار دا بە زینری^(۱۸۶) کاتیکیش حزبی « الاخاء الوطني » چلە وی فەرمانبەرە وایی گرتە وە دەست ، ھە لویستیان بە رامبەر بە زەحمە تکیشان گۆرانیکی بە سەر دا نە هات ، ئە وەندە نە بێ گەرەکیان بوو ئە وانە پالیشتیکی بێ ناگا بن و بە ھویانە وە شوین بێ ی خویان قایم بکەن و جی بە خەلکی تر شلوق بکەن . ئە وە تا دوا ی چوار سال بە سەر مانگرتنە گشتی یە کە ی دژ بە « یاسای رەسمی شارەوانی یە کان » دا « رەشید عالی ئەلگە یلانی » لە بەردەم پەرلەمان دا ، بێ سی و دوو کردن دەلی : « . . لە م وولاتە دا گیروگرفت یان کیشە ی کریکاران لە گۆر ی نی یە ، چونکە زۆر بە ی دانیشتوانی جووتیارن » .^(۱۸۷)

گومانی تیدا نی یە کە ئەم ھە لویستانە بەر لە ھەموو شتیک رەنگدانە وە ی ئایدۆلۆژیای چینیک بوون کە خاوەنی پەرژە وەندی و ھەلسە نگاندن و بوچوونی تاییە تی خۆیە تی . لیرە دا رەنگە ئە وەندە بە س بێ کە یە کێکی وە ک « یاسین ئەلھاشمی » لە گەر مە ی مل ملانە ی کریکاران و کوتایی ھاتنی سەر دەمی ئینتیداب دا بە تا قی تە نا ئیمتیازی پیشە سازی چیمە نتو دروست کردنی لە سەر انسەری عیراق دا وەرگرت :^(۱۸۸) ئەنجومەنی بەریو بە رایە تی یە کە م کارگە ی ئە ھلی چیکە نە کردنی لۆکە لە عیراق دا ، بریتی بوو لە ژمارە یە ک سیاسە تمە داری ناوداری ئە و ساری وولات .^(۱۸۹) دەبی ئە و ھیشمان لە یاد نە چی کە ئە و بزوتنە وانە ی لە بابە تی مانگرتنە گشتی یە کە ی دژ بە یاسای رەسمی شارەوانی یە کان و « مقاطعة » کردنی کۆمپانیا ی کارەبای سالی ۱۹۲۳ بوون ، تە واو لە گەل پەرژە وەندی ئابوری چینی بوژوای تازە بێ گە یشتوودا

دهگونجان .^(۴۱) بویه قسه که ی « موزاحیم نه لپاچه چی » له باره ی رووداوه کانی نه و مانگرته وه له چی ی خوی دایه ، نه وه تا ده لی : « نه وانه ی پالیان به پیشه و هروسنعاتکارانه وه ناو هانیان دان مان بگرن بازرگانه کان بوون » .^(۴۲) له چاوپیکه وتنیگ دا له گه ل « محه محه د سالح نه لقه زاز » نه وه ی دووباره کرده وه که باشتر و ابو له روژانی مانگرته که ی دواپی دا ته نیا پی له سر نه وه دابگرن نه و باجانیه یان له سر لایبری که په یوه ندی راسته و خویان به په رژه وه ندی زهحه تکیشانه وه هه بوو^(۴۳) .

وه نه بی هه لویستی تاقمه رادیکالی به که ی ناو چینی بوژوای نیشتمانی ی که که رتیکی به هیزی نه پوزیسیون پیگ ده هینا ، جیاوازی به کی نه وتوی له گه ل هه لویستی تویره کانی تری نه و چینه دا هه بوو بی . نه مه له کاتیک دا چ کریکاران و چ پیشه وهران هیوایه کی گه وره یان به م تاقمه و به تایبه تی به شه خسی « جه عفر نه بولتمن ، هه بوو . هه روه ها به ریکه وتیش نه بوو که « نه لقه زاز ، له هه موو که س زیاتر متمانه ی پی ده کردو هه ولی ده دا بو هه موو بریاریکی گرنگ پرس و راویژی پی بکاو^(۴۴) مانگرته وه کانیش له روژانی مانگرته که دا له ماله وه سه ریان لی ده دا^(۴۵) . له گه ل نه وه یش دا که « نه بولتمن ، له چاوخه لکی تر دا هه لویستی نازایانه و دلسوزانه تری سه بارت به کریکاران و پیشه وهره بچکوله کان نواند .^(۴۶) به لام هه موو نه و هه لویستانه ی هیشتا له ناستی گرنگی رووداوه کان دا نه بوون .

روژنامه ی « الاستقال » یش که ده توانری به زمانی حالی نه م تاقمه دابنری ، ده رهق به مه سه له ی کریکاران هیچ هه لویستیکی جیاوازی له گه ل روژنامه کانی تری نه پوزیسیون دا نه بوو . نه ویش له گه رمه ی بزوتنه وه ی کریکاران دا گوشه یه کی سه ره خوی بو گپروگرفت و شکایه تی کریکاران ته رخان نه کردو له و ده نگوپاسانه زیاتر که له کومه له کانه وه بوی ده چوو شتیکی دی بلاو نه ده کرده وه . جاری وایش هه بوو نه و هه والا نه ی له روژنامه کانی تر کورتتریش بلاو ده کرده وه . که چی بایه خیکی گه وره ی به « کاروباری قوتابیان ،^(۴۷) و مه سه له ی نافرتهان ده داو ته نانه ت گوشه یه کی هه میشه بی بو ته رخان کردو هه ندی جارباسی « شیوه کانی خو جوانکردن ، و « له پیناوی جوانی دا ، وشتی له و بابه ته ی تیدا بلاو ده کرایه وه^(۴۸) »

جا بو نه وه ی روشنایی به کی به هیتر ناراسته ی هه لویستی تاقمه رادیکالی به که ی بوژوای نیشتمانی ی بکه ین به رامبه ر به مه سه له ی کریکاران ، نه و قسانه به نمونه ده هینینه وه که شاعیری نیشتمانپه روه « مه عرووف

ئه لږه سافي « سه بارهت به دانانی ياسايه کي تاييهت به کارو کړيکارانی عيراق کردی . نه و ياسايه ی که بهر له قسه کانی « ئه لږه سافي » بوو بووه دروشمی ناوه نندی بزووتنه وهی کړيکارانی عيراق . ئه وه تا ناوبراوسالی ۱۹۳۵ له بهردهم په لږه مان دا ده لی : « .. له بهر نه وهی هرچی پيشه سازيی هه یه له دهره وه بومان دی ، وولاتی ئيمه وولاتیکی پيشه سازيی نی یه و کشتوکالی یه . هه روه ها کارگه و کارخانه یه کئی ئه وه نده زوری تیدا نی یه هه زاران کړيکار ئيشيان تیا بکه ن . ئه مه جگه له وهی که هېچ ناکوکی یه ک له نیوان کړيکاران و ئه و که سانه دا نی یه که ئيشيان لا ده که ن . .. نازانم - که حال وایی - ئه م لایه حه ياسایی یه بوچی دانراوه ؟ .. هېچ به پیویستی نازانم ئه م ياسايه له وولاتی ئيمه دا دابنری . وای بو ده چم ئه م لایه حه یه ته نها بو کارگه ی فه تتاح پاشا دانراپی و به س « (۴۸)

که ناوه روکی ئه م ووته یه هه لده سه نگینین ، ده بی ئه وه مان له بهرچا و بی که خاوه نه که ی روشنبیریکی دهر که وتووه وله هه مان کاتیش دا لایه نگری « کومه له ی سنعاتکاران » و هامشو که ریکی هه میشه یی کوږه کانی ئه و کومه له یه بووه . (۴۹) لای خوی شاعیریک بوو به سهر کړيکاران دا هه لی ددها ، که چی له و روژگار هه دا باری ژبانی ئه و ده یان هه زار کړيکاره ی به خه یال دا نه هات که له ناو کومپانیا بیانی یه کان (۵۰) و دامه زراوه کانی ده ولت دا ئيشيان ده کرد . بویه نوینه ریکی وه ک « سه عید ئه لحاج ساپت » که سهر به هه مان تا قم بوو ، له و کوپونه وه یه دا به رووی دا ته قی یه وه و وه لایه دایه وه (۵۱) .

هه لویستی راسته قینه ی ده سته و تا قمه جیا جیاکانی چینی بوژوا به رامبه ر به په رژه وه ندی یه بنه په تی یه کانی کړيکاران ، سهره تای دابږ بوونی ئه و دوو چینه بوو له یه کتر . له مه وه کړيکاران که وتنه خو و له شیوازی نوی خه بات ده گه ران که زیاتر سهر به خو بی یان بداتی ، دیاره ئه مه یش له په رژه وه ندی بزووتنه وهی کړيکاران دا بوو . باشتترین به لگه ی ئه م هه لو لیسته یش ئه وه بوو که « محهمه د صالح ئه لقه زاز » پيشنیا زه که ی « ياسین ئه لهاشمی » دایه دواوه و قایل نه بوو به وهی « کومه له ی سنعاتکاران ، بخاته سهر حزبی « الاخاء الوطنی » (۵۲)

له و سهرده مه دا ، توویژی روشنبیران و له پيش هه موویانه وه ، لاوانی شوږشگيری پایته خت ، نزیکترین هیزی کومه لایه تی بوون له چینی کړيکارانه وه . ئه م تویره به ژماره که مه ، له هه مووان چاکتر شماره زای گيرو گرفت و نازاره کانی گه ل بوو . له هه موو هیزه سیاسی یه کانی تریش رادیکالی یانه تر

چاره‌سەری ئەو گێروگرفتانە ی دەکرد. ئەمانە لە روژگاری «شۆرشێ بیست» هەو شێوێهەکی هەست پیکراو بوونی خۆیان لە مەیدانی سیاسی دا سەپاند. ئامانجیان ئەو بوو، وولات بە تەواوی لە هەموو شێوێهەکانی ئیمپریالیزم رزگاری بێ. لە رووی ئایدۆلۆژیشەو، بێرورای دیموکراسی لیبرالی شێوێ روژئاوایی کاری تی کردبوون. بەسەریکی تریش بیزوباوهری سوشیالیزم و رده له ناو ریزه‌کانی دا بلاو بوو بوووه‌وه له ناوه‌راستی سالانی بیسته‌وه خوی نواند. ئەم توێژه‌ کۆمه‌ لایه‌ تی یه‌ که‌ درێژه‌ ی به‌ خه‌ باتی خوی دهاو له‌ پیناوی جی به‌ جی کردنی ئامانجه‌ کانێ داو بوو وه‌ ده‌ ست هینانی سەریه‌ خویی سیاسی و کۆمه‌ لایه‌ تی بوو سە رجه‌ م کۆمه‌ لانی خه‌ لک، بپووستی به‌ هینیکی جه‌ ه‌ اهیری هەبوو. له‌ و روژگاره‌ داو به‌ حوکمی سروشتی دروست بوون و پیکهاتنی نه‌ یده‌ توانی روو بکاته‌ لادی و مه‌ یدانی خه‌ بات بگوێژیته‌ وه‌، ئەمه‌ جگه‌ له‌ وه‌ ی که‌ په‌ یوه‌ ندی خپله‌ کی و ده‌ ره‌ به‌ گایه‌ تی ده‌ رگای ئەو مه‌ یدانه‌ فراوانه‌ ی له‌ سه‌ ر داخستبوو. سه‌ باره‌ ت به‌ م بارو زرووفه‌، کریکاران باشترین و نزیکترین هینز بوون له‌ روشنبیرانه‌ وه‌ و ده‌ یانتوانی کاریان تی بکه‌ ن و پشتیان بپێ به‌ ستن. چونکه‌ کریکاران، روشنبیریکی ئەو کاته‌ ووتنه‌ ی: «ئەو چینه‌ ن له‌ ناو جه‌ رگه‌ ی که‌ له‌ وه‌ هه‌ لقولاون و بناغه‌ ی ته‌ لاری سه‌ ربه‌ خویی و سه‌ ربه‌ ستن»^(٥٠٣) بویه‌ روژنامه‌ ی «الاهالی» یش که‌ زمانی حالی گرووی «الاهالی» بوو، به‌ ئاشکرا رووی ده‌ کرده‌ «لاوانی نه‌ ته‌ وه‌» و داوای لی ده‌ کردن: «... روو بکه‌ نه‌ ئەو چینه‌ و په‌ روشیان بن و»^(٥٠٤) بچنه‌ ناویانه‌ وه‌ و خوشیان بوین و به‌ دلسوزی یه‌ وه‌ خزمه‌ تی بکه‌ ن، تاوه‌ کو راه‌ پهرین هه‌ موو لایه‌ ک ده‌ گریته‌ وه‌. ئەوسا پاشه‌ روژی ئابوری و سیاسی که‌ له‌ که‌ تان که‌ ئەمزۆ لی بیزارن، به‌ و جوړه‌ ده‌ بی که‌ خوتان ده‌ تانه‌ وی. که‌ ربی و ده‌ ست بوو چینی ره‌ ش و رووت دریز بکه‌ ن و لیتان دلنیا بن، ئەوسا بزووتنه‌ وه‌ یه‌ کی ئەوتۆ له‌ ناویان دا ده‌ خولقینن که‌ س نه‌ توانی به‌ ره‌ له‌ ستنی بکا»^(٥٠٥).

گومان له‌ وه‌ دا نی یه‌ که‌ سه‌ رکه‌ و تنه‌ کانێ بزووتنه‌ وه‌ ی کریکارانی ئەو روپای روژئاوا، کاری ته‌ وای له‌ تاقمه‌ رادیکالی یه‌ که‌ ی ناو روشنبیرانی عیراق کردبوو، به‌ تایبه‌ تی چونکه‌ کریکاران له‌ وولاتانه‌ دا بوو بوونه‌ «خاوه‌ ن ده‌ سه‌ لات و چ لایه‌ نه‌ سیاسی یه‌ کان و چ ئەوانه‌ یش سیاسی نه‌ بوون ترسیان لیان هه‌ بوو»^(٥٠٦) نه‌ ک هه‌ ر ئەوه‌ یش به‌ لکو له‌ ئەو روپادا بوونه‌ «خاوه‌ نی هه‌ موو هه‌ لوێستیکی ترسناک. چی ئال و گوپی ئابوری و په‌ ره‌ سه‌ ندنی کومه‌ لایه‌ تی و هه‌ ره‌ س هینانی ئەم رژیم و ئەو رژیم هه‌ یه‌، به‌ کورتی ئەو رووداوه‌ مه‌ زنا نه‌ ی ناو به‌ ناو له‌

سهرانسهری جیهان دا دهیان بینین ، زوربه بیان جی دهستی دیارو نادبازی کریکارانیان پیوه به .. ، له بهر نه وه شتیکی سهیرنی به نه گه ر خاوهنی نه م بیرورایانه چاو بېرته نه وروژهی تییدا ، کریکارانی عیراقیش روئیکی وا مه زن له ژبان دا بگپن» .^(۵۰۷)

به و جوړه روشنېیران بهر له تویره کومه لایه تی به کانی دی ، بایه خیان به مه سه له ی کریکاران دا . نه وانه به که مین که س بوون له زووه وه وه له ناواخنی نه و وتارانه یان دا که له گوتاره کانی نه و سه رده مه دا بلاویان ده کرده وه ، گپرو گرتی بیکاری و زور بوونی کریکاری بیانی یان چاره سه رده کرد^(۵۰۸) هر زوویش به شیوه به کی نه وه نده عاتیفی ی له سه ره لویستی سه لبی رژیمیان سه بازهت به کریکاران نووسی ، کاریان له هه ستیان ده کردو بویان ده رختن که روشنېیران تا چ راده به ک بلیه خ به مه سه له ره واکانیان ده دن . پپش نه وه ی بزوتنه وه ی کریکاران کلپه بستینی روشنېیریکی نه و کاته به م جوړه کوتایی به وتاره که ی ده هینی به شیوه به ک کار ده کاته سه ر نده میزاد ، له ناخه وه مروقی ساده ده هه ژینی .

» .. خه لکینه وهرن برینی نه و کریکاره عیراقی به تیمار بکن که برسی به تی پستی شکاندووه ؛ هیچ نه بی به چاوی به زهیی به وه تی ی^(۵۰۹) پروانن . کام دل زور ره قه که گوزه رانی نه و ده بینی خوینی لی ده تکی .. نه و ژبانه دوو چاری کویره وه ری نه هامة تی ی کردوه . تاکه ی دلتان نه رم نابی ! نه ی نه وانه ی به ناوی که له وه له سه ر کورسی فه رمانره وایی پالتان لی دا وه ته وه ، تاکه ی ههستی نه ته وه بی تان ناجوولی . کاتی نه وه هاتووه نه و کویت و زنجیرانه بیچرینین که ته نانهت به نده کانی به ندیخانه ی - باستیل - ی سه رده می لویسی شازده هم به خویانه وه نه دیوه .. «^(۵۱۰)

هه ندی گوڤاریش وهک « الحاصد »^(۵۱۱) و به تاییه تی گوڤاری « الشباب » ی مانگانه که « سه عید نه لسامه پرائی ، و « عبءدولقادر ئیسماعیل » دهریان ده کرد ، بایه خیکی هه ست پیکراویان به مه سه له ی کریکاران و شکایه ته کانیان ده دا . گوڤاری « الشباب » که نووسه ری وهک « مه محمود نه حمه د نه لسه یید ، و « یوسف ره جیب » تییدا ده یا ننوسی ، هر له به که م ژماره وه که روژی ۱۶ ی ئابی سالی ۱۹۲۹ ده رچووه ، دهستی بو مه سه له ی هه ژاری و سوال کردن راکیشاوه و داوای له میری ده کرد چاره سه ریان

بکا^(۵۱۲) . کاتیکیش کومه له کریکاری و پیشه یی به کان دروست بوون ، چی روشنبری پایته خت هه بوو به شیوه ی جور به جور و نه ونه ونده ی له توانایاندا بوو ، پشتگیری یان کرد^(۵۱۳) . هه بوو به شداری کوره کانی ده کردو باسی سوود به خش و به که لکی بو نه ندامه کانی ده خوینده وه ، هه یش بوو به مه به سستی نه هیشتنی نه خوینده واری له ناو کریکاران و پیشه وهران داو له ناو نه و پولانه دا کومه له کان کردبوویانته وه ، دهرسیان به نه ندامه کانیاں ده ووته وه . خه لکی وایش هه بوو کتییی قوتا بخانه و سه رچاوه ی روشنبری گشتی ی بی ده به خشین و ته خته ی بو ده نووسین و به ره می هونه ری پیشکش ده کردن . هه ندیکی تریش نه و بوستانه یان وهرده گپرا که « کومه له ی سنعاتکاران » له گه ل دهره وه ی وولات ئال و گورپان ده کردو^(۵۱۴) زور کاروباری تریش که وایان له و کومه لانه کرد به شیوه یه کی باشتر نه رکه کانی سه رشانیاں رابهرینن^(۵۱۵) . لیره دا پپویسته رولی تاییه تی پاریزه ران و راده ی پشتگیری کردنیاں له کریکاران و ریکخراوه کانیاں له یاد نه که یین . بی گومان نه م هه لویسته یشیاں له وه وه هاتووه که به حوکمی پیشه که یان په یوه ندی راسته و خویان به گیروگرفتی خه لکه وه و به تاییه تی به هه ژارانته وه هه یه . نه وانه له زور بوئنه داو له به رده م دادگادا به خورایی به رگری یان له کریکاران ده کرد . چ وه ک نووسه رو چ وه ک لیپر سرراوی روژنامه یش رولیکی هه ست پیکراویان له روژنامه ی کریکاران دا بینی . له و سه رده مه دا کوریکی کریکاران ساز نه کراوه ژماره یه ک پاریزه ر به شدلری تیدا نه کردبی^(۵۱۶) .

روشنبیره شوپرشگیره کان ، به تاییه تی نه وانه ی بیروباوه ری سوشیالیزمی یان تیدا دروست بوو ، وه ک « حسه ین نه لره حال »^(۵۱۷) و « مه حمود نه حمده نه لسه یید » ی چیروک نووس^(۵۱۸) و « یوسف ره جیب » ی نووسه ر^(۵۱۹) و « عه بدوللا جه ددوع » و « ئیبراهیم نه لقه زاز » و خه لکی تریش^(۵۲۰) رولیکی دیاریان گپراو توانی یان هوشیاری چینایه تی له ناو کریکاران دا بخه ملینن و په ره ی بی بده ن و تووی و ره و متمانه به خو کردن له دژی چه وسینه ران له دهروونیاں دا بچینن . به هو ی په یوه ندی کردنیاں به چه ند سه رکرده یه کی نه و کومه لانه وه و به ووتاران هه ی که له کوره کان دا ده یان خویندنه وه و به وانه یش که له روژنامه کان دا بلاویان ده کردنه وه ، دا کوکی یان له کومه له ی پیشه یی و کریکاری ده کرد . له گه ل نه وه یش دا به لگه یه کی زور له به رده ست دایه و هه موویشیاں گه واه ی نه م حه قیقه تن . لیره دا نه وهنده به سه بیروپرای نووسه ری ناسراو « مه حمود نه حمده نه لسه یید » به

نمونه بهینه‌ی که روژنامه‌ی «العامل»^(۵۲۱) پی‌ی ده‌ئی، له و تاک تاک خه‌لکه‌یه «بوسه‌ر خستنی کریکاران هه‌ول ده‌داو گه‌ره‌کیه‌تی بیانگه‌یه‌نیتیه ریزی چینه ده‌سه لاتداره‌کان و گیانی ئاویتیه‌ی به‌کسانی‌ی بووه. بویه‌ه‌زی به‌یه‌کسانی‌یه‌ر خوشی ده‌وی. هه‌ر ئه‌و خوشه‌ وستی‌یه‌یشه له قه‌له‌مه به‌خشنده‌که‌ی‌دا ده‌رکه‌وت و خوی نواند»^(۵۲۲).

«ئه‌لسه‌بید» له ووتاره‌ی‌دا که پاش نیوه‌پۆی « ۱ » ی ئابی سالی ۱۹۳۰ له ئاهه‌نگیکی کریکارانی «کومه‌له‌ی چاپخانه‌کانی عیراق» دا خویندی‌یه‌وه، پرو ده‌کاته ئاماده‌ بووان و ده‌ئی: «کار، به‌لگه‌ی‌یه‌که‌مین شارستانیته‌ت و ئاوه‌دانی‌یه. سه‌رچاوه‌ی پیروزی ژیانه‌و به‌هویه‌وه شه‌ره‌فیکی تاییه‌ت به‌ کریکاران ده‌به‌خشی‌وله هه‌موو چینه‌کانی‌دی جیای ده‌کاته‌وه» لیره‌دا ووتیه‌کی «نه‌هرو» به‌ به‌لگه‌ دینیتیه‌وه و ده‌ئی: «پاشه‌ روژ بو چینه زه‌حمه‌تکیشه‌کانه که میلیت پیک ده‌هینن، وه‌ک کریکاران و جووتیاران و خاوه‌ن پیشه‌ سه‌ره‌سته‌کان و سنعاتکاران»^(۵۲۳) ئه‌و خیره‌و بیره‌ی له‌وانه‌ چاوه‌پروان ده‌کری، سه‌د‌یه‌کی له‌ چینی‌ بالاو‌ ناوه‌راست چاوه‌پروان ناکری» هه‌روه‌ها «ئه‌لسه‌بید» کریکاری عیراقی: هوشیار ده‌کاته‌وه‌و ئاموژگاری ده‌کا خوی دووچاری ئه‌و هه‌له‌یه‌ نه‌کا کریکاری میسری تی‌ی که‌وت و جله‌وی خه‌باتی کومه‌لایه‌تی و ئابوری دایه‌ ده‌ست چه‌ند نوینه‌ریک... ئه‌وانیش چوونه‌ کوئی و^(۵۲۴) مه‌سه‌له‌که‌یشیان بو مه‌به‌ستی خویان به‌کار هینا، به‌لام نه‌یانتوانی هیچی بو بکن»^(۵۲۵).

له‌و ووتاره‌یش‌دا که له‌یه‌کیک له‌ روژنامه‌ کریکاری‌یه‌کان‌دا بلاوی کردووه‌ته‌وه «ئه‌لسه‌بید» بو کریکارانی دووباره‌ ده‌کاته‌وه‌که «پارچه‌ پارچه‌ بوون و به‌ره‌ره‌کانه‌ی‌یه‌کتری، تیکیان ده‌شکینی و به‌ره‌و دوا یانگیریتیه‌وه‌و ماوه‌یه‌کی زورتریش به‌ ماف خوراوی ده‌میننه‌وه» چونکه «به‌بی‌ هاوکاری‌یه‌کتری ئه‌و مافانه‌یان ده‌ستگیر نابی» و ده‌بی له‌ پیناوی «په‌رژه‌وه‌ندی‌ ناوکویی‌یان‌دا به‌رگری بکن» و «هه‌ول‌ بده‌ن‌ یاسایه‌کی‌ نوی. بو‌ پاراستنیان‌ به‌ینه‌ دی‌ و ئه‌وه‌نده‌ی‌ له‌ توانادا هه‌یه‌و له‌سایه‌ی‌ ئه‌م‌ رژیمه‌ کومه‌لایه‌تی‌یه‌دا که به‌ زور به‌سه‌رمان‌دا سه‌پاوه‌، مافه‌کانیان‌ بپاریزن...»^(۵۲۶).

گروپی «الاهالی»^(۵۲۷) که ده‌سته‌یه‌ک‌ روشنبیری هه‌لبژاردی‌ئه‌ و قوناغی عیراقی تیدا کو‌بو‌بووه‌وه، له‌ هه‌موو‌ تویره‌ کومه‌لایه‌تی‌یه‌کانی‌تر، زورتر به‌تنگ مه‌سه‌له‌ی‌ کریکارانه‌وه‌ بوو.^(۵۲۸) ئه‌م‌ گروپه‌ داویان‌ له‌ لاوان‌ ده‌کرد‌ چاوه‌بیرنه‌

«چینی رهش و روت» چونکه «شایانی خزمهت کردنه» و «میللهت له و پیکهاتوه»، وهک روژنامه‌ی «الاهالی» که زمانی حالی ئەم گرووپه بوو نووسیبویه تی. (۳۱) ئەم بوچوونه وه روژنامه‌ی ناوبراو له روژنامه‌کانی تر زۆرتربایه‌خی به کریکاران و گیروگرفته‌کانیان دهدا. له‌یه‌که‌م ژماره‌ی دا بلاوی کردووه ته‌وه که «به زۆریی بایه‌خ به کاروباری لاوان و کریکاران و نافرەتان دهدا» و نرخ‌ی روژنامه‌که‌یش بو کریکاران و قوتابیان ۱۰٪ ی لێ داده‌شکینری. (۳۲) به‌شیک‌ی روژنامه‌که‌یشی بو چاره‌سه‌ر کردنی کاروباری کریکاران ته‌رخان کرد بوو؛ به‌شیاو‌زیک‌ی نوی‌یش که‌وته بلاوکردنه‌وه‌ی بابه‌تی کۆمه‌لایه‌تی نه‌وتو په‌یوه‌ندی‌یان به «کریکاری بی‌نیش»‌ی ناو «شاری ده‌روژه» (۳۳) وه‌هه‌بوو. داوای له‌ رژیمی‌ش کرد یاسایه‌کی سه‌ر به‌خوبو کریکاران دابنی تا له‌ سایه‌ی دا «قورسای‌ی کۆمپانیا بیانی‌یه‌کان» له‌ سه‌ر شانی کریکاران که‌م بینه‌وه‌و پینش‌نیازیشی کرد، پروژه‌ی دروستکردنی خانوبه‌ره‌ بو کریکاران نه‌نجام بدری و کاریک بکری کریکاری بی‌نیش ده‌سته‌به‌ر بکری. ئەمه‌ جگه‌ له‌ وه‌ی چه‌ندین ووتاری وه‌رگیرداوای له‌ باره‌ی کریکارانه‌وه بلاوکرده‌وه. (۳۴)

هه‌لویستی دلسۆزانه‌ی گرووبی «الاهالی» وای کرد، له‌ روژانی سه‌ر به‌خوبی وولات‌داو له‌ پیش‌جاوی سه‌رکردایه‌تی کریکاران بوونه‌باشترین هه‌یزی سیاسی و کۆمه‌لایه‌تی. (۳۵) به‌لام له‌گه‌ل نه‌وه‌یش دا نه‌یتوانی له‌ وروژگاره‌دا رۆل‌یک‌ی دیار له‌ سه‌رکردایه‌تی کردنی بزووتنه‌وه‌ی کریکاران دا بگیري. ئەو مه‌سه‌لانه‌ی گرووبی ناوبراو بایه‌خیان پی دهدا، با گرنگ‌یش بووبن، بیجگه‌ له‌ وه‌ی ئاوات و نامانجی کریکارانی ده‌رنه‌ده‌بری، له‌ چاو بزووتنه‌وه‌ی نه‌و قوناغه‌ی کریکاران دا شتیکی نه‌وتو نه‌بوون. لیزه‌دا باشتر وایه‌ ده‌ست بو نه‌و نامیلکه‌یه‌ دریز بکه‌ین که‌ نه‌و گرووپه‌ له‌ ژیر ناوینشانی «میلی‌په‌ت - نه‌و باوه‌ره‌یه - الاهالی - هه‌ولی وه‌ده‌سه‌ت هه‌ینانی دهدا» (۳۶) بلاوی کردووه‌و ته‌ییدا

په‌یره‌وه‌که‌ی خۆیانی ده‌سه‌ت نیشان کردو به‌ به‌لگه‌نامه‌یه‌کی گرنگ‌داده‌نری. نه‌و نامیلکه‌یه‌ هه‌ر چه‌نده‌پی له‌ سه‌ر چاره‌سه‌رکردنی کیشه‌سیاسی و نابوری و کۆمه‌لایه‌تی یه‌کان‌داده‌گری «به‌شیه‌یه‌ک خوشکگوزهرانی و پینشکه‌وتن و دلنیایی بو کۆمه‌ل - کۆمه‌لی عیراق. ک. م. «تیدا بی، که‌چی نیشاره‌تیکی راسته‌وخوی بو چینی کریکاران و مه‌سه‌له‌کانی نه‌و چینه‌تیدا نی‌یه. به‌هه‌رجال ده‌توانری راده‌ی بایه‌خ‌دانی گرووبی «الاهالی» به‌ چینی کریکارانی عیراق له‌ ناوه‌روکی ماده‌ی شه‌شه‌می پروگرامی «کۆمه‌له‌ی ریفورمی

میلی «دا»^(۲۳۰) دهر بهینری که چوار سال دواي کوتايی هاتنی ئینتداب داریژرا بوو. دهقی ئه و ماددهیه داوا دهکا ههول بدری «یاسایهک دابنری، کریکاران بهاریزی به ره و پیشه و دیان بهری و مافه کانیان دابین بکا و ماوهی ئیش کردنی روژانه یان بکا به ههشت سه عات و پشتگیری کومه له ی کریکاران و نیقابه کانیان بکا و راده ی ههرد که می ی روژانه دیاری بکا».

له ذرا دواي سه رده می ئینتداب دا، دهسته یهک له روشنبیرانی عیراق که و تبهونه ژیر کارتیکردنی ئه و حزبه لیبرالییه روژناوایی یانه وه که ناوی کریکارانه یان له خویان نابوو،^(۲۳۱) له بواری سیاسیش دا چه ند سه رکه و تنکیکیان وه ده دست هینا بوو. ئه م مه سه له یه له لایه ن روژنامه کانی عیراق وه، به روژنامه کریکاری یه کانیشه وه^(۲۳۲) بایه خیکی له ئه ندازه به ده ری بی درا. تا حال که یشته ئه و دی روژنامه ی «العالم العربی» له و سه ر و تاره ی دا که به بونه ی ماوه پی دانی «کومه له ی سنعاتکاران» وه بلاوی کرده وه، نیمچه به راوردیکی له نیوان «پارتی کریکارانی به ریتانیا» و کریکارانی عیراق دا کرد.^(۲۳۳)

وا پی ده چی بریک له و روشنبیرانه هه ولیان دابی له گه رمه ی بزووتنه وه ی کریکارانی عیراق دا هه مان ئه و ریبازه بگرنه بهر که له روژناوادا په پره و ده کری و پارتیکی سیاسی به ناوی کریکارانه وه دابمه زرینن. ئه وه تا له ۱۴ ی مارتی سالی ۱۹۲۱ دا «سه عه ددین زیاده» ی پاریزه ر له گه ل «دهسته یهک لاوی پیگه یشتووی مووسل» داوا یه کیان پیشکesh به وه زاره تی ناو خو کرد تا ریگیان بدری «پارتی کریکاران» دابمه زرینن. چونکه «نه بوونی پارتیکی سناسی خاوه ن پلانی ژیرانه و بناغه یه کی پته و و بو گه یاندنی گه ل به ئاوات و ئامانجه کانی» بو شایی یه کی سیاسی گه ورده ی دروست کردوه، وه که له دهقی داواکه یاندا نووسراوه.^(۲۳۴) ئه و ئامانجه یش که په پره وه که ی دیاری کردبوون، سروشتی چینایه تی ئه و پارتیه دهر ده خه ن. ئه وه تا په پره وه ی بنچینه یی ئه و پارتیه کریکاری یه ی نیازبوو دابمه زرینری بریتی یه له :

- «آ: هه ول بدری بوئه وه ی عیراق سه ربه خوویی ته و اووراسته قینه وه ربگری.
 ب: هه ول بدری ناشتی و برایه تی یه کی سه رومر نه نیوان عیراق و ده وله ته دراوسی و^(۲۳۵) بیانی یه کان دا بهرکه مال بی.
 ج: هه ول بدری خویندن فیربوون بکریته گشتی ی.
 د: به ره می خوولاتی ره واجی بی بدری.
 ه: کاروباره کانی میری بخریته ژیر چاودیری یه وه و بهرگری له

په رژه و هندى په كانى گه ل بگرى.

و: به ره لستى كردنى نه و بيروپاىانه ي زيان به په كيتى عىراق و نه ته وهى
عرب ده گه يه نن.

ز: دابىن كردنى مافى كريكاران و پيشخستنى بارى نه ده بى و ته ندروستى و
گوزهرانىان و هه ول بدرى ياساى پيوست بو مسوگه ر كردنى نه مانه دابىرى.

ح: هه ول دان بو نه وهى گيانى يارمه تى له ناو نه دمانى حزب دا بلاو بگرته وه و به
هه مووشيوه يه كيش به رگرى له مافه كانيان بگرى». (٥٤١)

نه وى راستى بى، نه م هه نگاهه يش جياوازي يه كى نه وتوى له گه ل نه و
هه ول و ته قه للايه دا نه بوو كه هه ر له و كاته دا «ياسين نه لهاشمى» بو دست
به سه راگرتنى بزوتنه وهى كريكاران و به تاييه تى «كومله ي سنعاتكاران» كردى.
بويه نه ميش له لايه ن كريكاران و شه خسى «محه مده سالح نه لقه زاز» هه و به بايه خى
بى نه درا، نه مه له كاتيك دا پيشنيازيان كرد «نه لقه زاز» ببيتته سكرتيرى نه و
پارته ي نيازيان بوو پيكي بهينن. (٥٤٢) چاك وايه ليره دا ده ست نيشانى نه و
حه قيقه ته يش بكه ين كه حزبى «الاخاء الوطنى» له و كاته دا له ناو دهسته و تا قمه
سياسى په كانى نه و ساى «مووسل» دا ده ست و ده سه لاتيكي گه و ره ي هه بوو.

واپى ده چى نه وانه ي داواى پيكهينانى «پارتى كريكاران» يان كردبوو، به وه
تاوانبار كرابن گوايه سه ر به لايه نيكي سياسى كراون، بويه به و جوړه به رگرى يان
له خويمان ده كرد و ده يان ووت: «به داخه وه هه ندى كه س خراب له نيازومه به ستى
دامه زراندى نه م پارته تى گه يشتووه و به شيوه ي جوړ به جوړ ليكي ده ده نه وه.
به لام نيمه به م بوته يه وه، به ناشكرا راى ده گه يه نين كه مه به ست له دامه زراندى
پارتى كريكاران، نه وه نى يه به ره لستى حزبىك و پشتگيرى په كيكي تر بكا». (٥٤٣)
دياره نه مه يش په كيكي بووه له و هويانه ي كاتى خووى موله تى نيش كردنى
نه دريتى. (٥٤٤)

هه رچونيك بى نه م بايه خ پى دانه، باشتريين به لگه يه بو نه وهى كه له داواى
كو تايبى هاتنى نيينتداپ و بوونى عىراق به نه دمانى «كومله لى گه لان»، كريكاران
بوونه هيزيكي كومله لايه تى نووى و توانى يان خويمان به سه ر ژيانى روژانه ي
كومله ل دا سه پينن وله ميژووى بزوتنه وهى كريكاران دا هه نگاهوى پيوست
بهاويژن.

- ۱- بړوانه: . الاخوان الوطني ، ۲۸ تشرين الاول ۱۹۳۱ .
- ۲- ژماره ی کریکارانی کومپانیای نهونی عراق له سالی ۱۹۵۶ دا که پشته ۱۲،۸۰۰ کس، به و ۲،۰۴۵ که سه پشه وه که خه ریکی راکیشنلنی بوری نهوت بوون .
- ۳- بو زیارتنی که پشته بړوانه: . E. A. Kinch, OP, cit; P 194 .
- ۴- . نداء العمال ، العدد الاول ۲۲ تشرين الثاني ۱۹۳۰، ص ۱۴
- ۵- بړوانه چیروکی ، تیب ریکخه ره که ، المنضد ، ی ، عه بدولقادر ئیسماعیل ، که له روژنامه ی ، البلاد ، ی روژی ۳۰ نشرینی یه که می سالی ۱۹۲۹ دا بلاو کراوه ته وه .
- ۶- . A. M. Hamilton, Op, cit P. 139 .
- ۷- به نمونه: له هیندستان دا کریکارانی چین نژیکه ی ۲۵٪ ی تیکرای کریکارانی پیشه سازي پیک دهینن . (بړوانه: التركيب الطبقي للبلدان النامية. تالیف مجموعة من العلماء السوفيت. ترجمة الدكتور داود حيدر ومصطفى الدبس ۱۹۷۲ ص ۱۱۰) .
- ۸- ده رباره ی نه وانه ، بړوانه به شی سینه م .
- ۹- Report on the administration of Iraq for the year 1920 P. 29 بو زیارتنی که پشته نیس . بړوانه: به شی سی به می نه م کتیبه .
- ۱۰- . العالم العربي ، ۲۴ آیار ۱۹۳۲ .
- ۱۱- بړوانه: کوئاری ، الحاصد ، بغداد العدد / ۴ السنة الثانية . ۱۴ آب ۹۳۰ ص ۱۰ .
- ۱۲- هر نه و سه رچاوه ل ۱۰ .
- ۱۳- . العراق ، ۱۰ تشرين الاول ۱۹۲۸ .
- ۱۴- بو شماره زا بوون له بیرورای ، نه لقه زاز ، له م باره یه وه ، بړوانه: . العالم العربي ، ۴ جزیران ۱۶ آب ۱۹۳۰ .
- ۱۵- چاوی که وتنی که له کل ، محمهد صالح نه لقه زاز ، روژی ۳۱/۷/۹۷۹ .
- ۱۶- بړوانه هندی له ژماره کانی روژنامه ی ، العرب ، و ، تی که پشته نی راستی ی ، به کوردي ، که سالی ۱۹۱۸ دهرده چوون . شیلانی باسه سی به کی نه و بابنه تانه و بگره زیاتریش که روژنامه ی ، العرب ، دواپی بوو به ، العراق ، بو نه و مه به سته ته رخا کرابوون .
- ۱۷- بړوانه: . العالم العربي ، ۱۵ تشرين الثاني ۱۹۲۹ .
- ۱۸- له ناو هم موو نه و به لکه نامه و راپورته جوړ به جوړانه دا که بو نامه کردنی نه م کتیبه سوودمان نی و مرکتوون ، یسی ملنگرتنی له و جوړه نه کراوه .
- ۱۹- به نعروته ، بړوانه: . مساهمة في كتابة تاريخ الحركة النقابية في العراق. نبذة تاريخية عن حركة العمال النقابية في العراق خلال ربع قرن ، مجلة الثقافة الجديدة ، بغداد العدد ۳۹ آب ۱۹۷۲ ص ۱۱ .
- صالح فهد الخباز. نصف قرن من تاريخ الحركة النقابية في العراق. بغداد ۱۹۷۱ ص ۳۱ . رزاق ابراهيم حسن ص ، تاريخ الطبقة العاملة في العراق ص ۹ .
- عبد السلام الناصري - ابو نصير. معارك طبقية، منشورات الطريق الجديد. بغداد بلا ، ص ۵ .

- ٢٠ - به نموونه بېروانه: ، مساهمة في كتابة تاريخ الحركة النقابية في العراق . الثقافة الجديدة آب ١٩٧٢ ص ١١ .
- ٢١ - عبد السلام الناصري ، هه مان سه رچاوهی پښوو .
- ٢٢ - بېروانه: ، ايام من ثورة العشرين في بغداد . ترجمة واعداد الدكتور صالح جواد الكاظم . جريدة ، العراق ، بغداد ٢٩ حزيران ١٩٧٨ .
- ٢٣ - بو زياتر ناکدار بوون لهو رووداوه بېروانه: ، الدكتور علي الوردی . لمحات من تاريخ العراق الحديث ، الجزء الخامس . القسم الاول ، ص ١٧٦ - ١٨٠ .
- ٢٤ - بېروانه: ل.نز کتلوف . رابه پښی رزگاربخوازنه ی نیشتمانی ی ١٩٢٠ له عیراق ، به زمانی رووسی . ل ١٣٥ - ١٢٦ .
- ٢٥ - . العراق ، ٢١ حزيران ١٩٢٢ .
- ٢٦ - بېروانه: ، العراق ، ١٨ تموز ١٩٢٢ .
- ٢٧ - مه به ستمان لهو پېشه وهره لېبرالی یانه بېشه که خو یان به خاوهنی مه سه له ی کریکاران ده زانی .
- ٢٨ - بېروانه ، العراق ، ١٥ تموز ١٩٢٢ .
- ٢٩ - . العراق ، ٢٥ و ٢٧ تموز و ١٢ آب ١٩٢٢ و ١٨ ایلول ١٩٢٤ .
- ٣٠ - . العراق ، ١٥ ایلول ١٩٢٢ و ١٠ تشرين الاول ١٩٢٤ .
- ٣١ - . العراق ، ٢٨ ایلول ١٩٢٢ و ٢٤ کانون الثانی و ٧ شباط و ٢٩ تشرين الثانی ١٩٢٤ .
- ٣٢ - . العراق ، ٢٥ و ٢٧ تشرين الثانی ١٩٢٤ .
- ٣٣ - لهو ساله دا یه که م کومه له ی وه رژی به ناوی ، کومه له ی یه کیتی ی توپی بی ، وه دامه زرا . بېروانه: ، العراق ٢٣ کانون الثانی ١٩٢٤ .
- ٣٤ - الدلیل العراقی الرسمی لسنة ١٩٣٦ ص ٨٠٥ .
- ٣٥ - له هه ندی سه رچاوه دا ، موچی ی موجبیل ، نووسراوه . بېروانه: عبد الرزاق مطلق الفهد . تاریخ الحركة العمالية في العراق ص ٩١ ، به لام راستی یه که ی ، موچی یه دین محممه ده . و هه رنه و که سه یه که له که ل ، نه لقه زاز ، دا ملوه یه کی دوورو زیز هه و نی دامه زرانندی یانه ی کریکارانی دا و پاشان بووه نه ندای ده سته ی به ریوه به ری کومه له ی سنعاتکاران . بېروانه ، العالم العربی ، ٣١ تموز ١٩٢٩ .
- ٣٦ - هه ندی سه رچاوه وای داده نین که نه و هه و نه هه ر کریکارانی ریگای ناسن داویانه . بېروانه: ، رزاق ابراهیم حسن . تاریخ الطبقة العاملة في العراق ص ٩٥ . ، صادق قدیر الخباز . نصف قرن من تاریخ الحركة النقابية ص ٣١ .
- ٣٧ - چاوپنی که وتنیک له که ل ، محممه د سائح نه لقه زاز ، دا روژی ١٩٧٩/٧/٣١ .
- ٣٨ - . کوپهرمان ، ی میزوو نووسی سوویه تی یش ده ست بو نه م رووداوه دریزده کا . بېروانه ، م . کوپهرمان بزوتنه وه ی کریکاران له عیراق دا . گوفاړی - روژ هه لاتی شوړشکیر به زمانی رووسی . موسکو . ژماره - ٦ - سالی ١٩٤٣ .
- له گوفاړی ، الثقافة الجديدة ، ی ژماره - ٢٤ - ی مانگی ثیاری ١٩٧١ دا و له سه ر لاپه ره کانی ٩٧ - ١٠٦ . ده قی نه و ووتاره کرابووه عه ره بی ی و بلاو کرابووه وه .
- چاوپنی که وتنیک له که ل ، محممه د سائح نه لقه زاز ، دا روژی ١٩٧٩/٨/٢٢ .
- ٣٩ - چاوپنی که وتنی روژی ١٩٧٩/٧/٣١ له که ل ، محممه د سائح نه لقه زاز ، دا .
- ٤٠ - به نموونه ، بېروانه: ، العراق ، ١٠ تشرين الاول ١٩٢٨ .
- ٤١ - بېروانه ، العراق ، ٣١ آيار ١٩٢٧ .
- ٤٢ - نه و ووتانه له روزنامه ی ، العراق ، ی روژی ٢٥ ی ثیاری ١٩٢٧ وه ، رکیراوه .
- ٤٣ - هه موو نه وانه ی له باره ی بزوتنه وه ی کریکارانی عیراقه وه شتیان نووسیوه ، ده ست بو نه د

- روداووه دريژ دهكهن . د محهمهد سالح ئهلقهزاز ، يش بېي ئي دهني ، كهچي هيچ كامله راپورتهكافي بهريتانيا و فليله نهيني يهكلنيان و نهنانهت روزنامهكافي ناوخويش شتيكليان لهو روومه نهووسيوه .
- ۴۴ - ههندي جار بهريوه بهرايه تي ده روزو بگړه زياتريش مووچه ي كريكاراني دوا دهخست ، ئه مهيش دمبووه هوي ئهوه ي كريكاران وهرس بين و نارهنزايي دهربيږن .
- ۹۵ - چلو بېي كهوتني روزي ۲۲/۸/۹۷۹ له كهل ، محهمهد سالح ئهلقهزاز ، دا .
- ۴۶ - بړوانه : د العراق ، ۲۵ حيزران ۱۹۲۸ .
- ۴۷ - بړوانه : E. A. Kinch, OP, cit, P.187.
- ۴۸ - دهقي ووتارمه كه نووسيوه ، داخوازي يهك ، .
- ۴۹ - لهو ووتارموه ، ورمگراوه كه ، ئهلقهزاز ، به يونه ي تيبه ر يووني ساليك به سهر ، كومه له ي سنهلكاران ، دا خوندي يهوه .
- ۵۰ - د العالم العربي ، ۵ تموز ۱۹۳۰ .
- ۵۱ - بړوانه ، العراق ، ۱۰ تشرين الاول ۱۹۲۸ .
- ۵۲ - بړوانه ، د العالم العربي ، ۲۸ تشرين الاول ۱۹۳۰ .
- ۵۳ - بړوانه ، د الدليل العراقي الرسمي لسنة ۱۹۳۶ ص ۸۲۷ ، به بېي ههندي سهرچلوه ، كومه له ي هاريكاري سهرتاشان ، لهو ميژووه كه ميك دوا كهوت . بړوانه : « الاستقلال ، ۱۹ مارت ۱۹۲۹ . د عبد الرزاق مملك الفهد . تاريخ الحركة العمالية في العراق . ص ۱۳۴ ، به هه رجال ئه مه يه كه مين كومه له يه كه به رسمي ملوه ي ئيش كريني بېي درايي .
- ۵۴ - ئه و نووسه رانه ي كه واي دادمين گوايه ، كومه له ي سنهلكاران ، پيش د كومه له ي هاريكاري سهرتاشان ، ريگاي بېي دراوه به هه له دا چوون . به نموونه بړوانه ، صادق قدير الخباز - نصف قرن من تاريخ الحركة النقابية في العراق . ص ۳۱ .
- ۵۵ - د العالم العربي ، ۲۲ ايلول ۱۹۲۹ .
- ۵۶ - د العالم العربي ، ۱۹ كلتون الثاني ۱۹۳۰ .
- ۵۷ - بړوانه ، نداء الشعب ، ۲ كلتون الثاني ۱۹۳۱ . ههندي سهرچلوه ي له بابته تي ئهوه ي ، عبد الرزاق مملك الفهد ، واي دادمين كه كومه له ي كريكاراني ميكلنيكي عيراق ، له ۲۰ ي كلنووني دوهمدا دامه زراوه نهك له ۴ ي كلنوون دا . به لام ئه و ميژووه ي ئيمه دست نيشانمان كړدوه راستي يه كه يه ، چونكه دهسته ي دامه زرينه ري كومه له دواي ئه و ميژووه راسته وخو داواي له تيكراي ئه نداماني كړد و له روزنامه كافي ناوخودا بېي راگه يلندن كه به شداري له هه ليزارديني دهسته ي بهريوه بهري كومه له دا بگهن . ئه وه بوو ئيواره ي روزي ۱۱ ي كلنووني دوهم ژمارميه كي زور له كريكاران له بيناي په يملنگاي زانباري له ، چه پده رخانه ، كو بوونه مو دهسته ي بهريوه بهريان هه ليزاردي . دهسته ي هه ليزارديراويش له روزي ۱۸ ي كلنووني دوهمي سالي ۱۹۳۰ دا يه كه م كو بوونه وميان ساز كړد . « بو زياترتي كه يشتن ، بړوانه : « العالم العربي ، ۱۰ ز ۱۲ و ۱۹ كلتون الثاني ، ۱۹۳۰ . له ده ليل عيراقيش دا ، ميژووي دامه زرانديني ئه و كومه له يه به راستي ي نووسراوه .

- ۵۸ - بروانه: «العالم العربي»، ۳۱ كانون الثاني ۱۹۳۰.
- ۵۹ - كه شه دهلێن مه به ستمان شه وه به «كومه لهی كریكارانی میكانیک، ی ئی دهرهواویزین.
- ۶۰ - شه نجلمی هه لیزاردنه كه به م جوړه بوو: «عبدولقادر» نلوی بلوکی نه نووسراوه، ۷۱ دهنكو «ئیبیراهیم حه مدی، ۶۵ دهنكو «مه نشی زه عروور، ۵۶ دهنكو «عهدولحسه یین - نلوی بلوکی نه نووسراوه - ۵۴ دهنكو «عهدولكهریم - نلوی بلوکی نه نووسراوه - ۵۰ دهنكو «مه مه ده ل، ۴۲ دهنكو «عهبباس نال شه لچه له بی، ۳۶ دهنگیان هینا بوو. بېروانه - العالم العربي، ۱۲ كانون الثاني ۱۹۳۰.
- ۶۱ - بومان نه لوا ته ماشای په پیره وی نلوخوی كومه له بکه یین.
- ۶۲ - بروانه: «العالم العربي»، ۱۹ كانون الثاني ۱۹۳۰.
- ۶۳ - «العالم العربي»، ۱۹ كانون الثاني ۱۹۳۰.
- ۶۴ - «الاخبار»، ۲۰ تشرين الثاني ۱۹۳۱.
- ۶۵ - بروانه شه وه قسله ی سهرۆکی كومه له ی نلوی براو له ژماره ی یه كه می روژی ۲۲ ی تشرینی دووه می ۱۹۳۰ ی «نداء العمال» دا نووسیویه تی.
- ۶۶ - بو شارمه زابوون له نلوه روکی شه وه روژنامه یه، بېروانه شه وه شه ی بو جلالی ی راگه یاندن و روژنامه ی كریكارانمان ته رخان كرده وه.
- ۶۷ - شه وانه قسه ی سهرۆکی «كومه له ی كریكارانی چلپخانه كلنی عیراق»، «عهبباس حسه یین نال شه لچه له بی، یو له و كو بوونه وه مه دا كرده كه له گه ل وه زیری شه شغال و هاتو چو دا روژی ۲۴ ی ئلبی ۱۹۳۰ پینکی «هینا بلسی هه ل و مه رجی نیش كرده ی كریكارانی چلپخانه كه ی رنكای ناسنی كرده بوو. بروانه «العالم العربي»، ۱ ایلول ۱۹۳۰.
- ۶۸ - بروانه: «الاخاء الوطني»، ۱۹ تموز ۱۹۳۲. «شه لقه زاز، زور جار شه وه ی دووباره كرده وه كه سهرۆکی «كومه له ی كریكارانی چلپخانه كان «ارا بووه وه لو نیستی چه سه لوی نه بووه. (چلو پنی كه وتنی روژی ۲۲/۸/۱۹۷۹ له گه ل مه مه مد. سالح شه لقه زاز دا.
- ۶۹ - بروانه: ده قی په پیره وی نلوخوی كومه له ی سنعاتكاران له پاشكوی ژماره ۲ - دا.
- ۷۰ - له م به شه دا، جینگه یه کی تلبه تی بو چو نیه تی دروست بوونی «كومه له ی سنعاتكاران و جالکی یه كلنی ته رخان ده كه یین.
- ۷۱ - له نلوه «كومه له ی سنعاتكاران» دا چه بند لیژنه یه کی سه ربه خو هه بوون و هه ربه كه یان نوینه ری پدیشه یه ك بوون.
- ۷۲ - هه ندی جار شه لقه زاز به بلومر پیکراو و هه ندی جار یه به سه روک نلوی براوه.
- ۷۳ - بروانه: «العالم العربي»، ۷ كانون الثاني ۱۹۳۰.
- ۷۴ - چلو پنی كه وتنی روژی ۳۱/۷/۱۹۷۹ له گه ل مه مه مد سالح شه لقه زاز، دا.
- ۷۵ - «شه لقه زاز، شه وه ی دووباره كرده وه كه له ساتی ۱۹۰۵ دا له دایك بووه نه ك له ۱۹۰۴ دا، وه ك له لاپه ره ۸۹۴، ی ده لیلی عیراقی ره سمی ی ساتی ۱۹۳۶ دا به هه له نووسراوه. «چلو پنی كه وتنی روژی ۲۰/۸/۱۹۷۹ له گه ل مه مه مد سالح شه لقه زاز دا.
- ۷۶ - چلو پنی كه وتنی له گه ل «ئیبیراهیم عه بدولچه یبار شه لقه زاز دا روژی ۸/۹/۱۹۷۹. چلو پنی كه وتنی روژی ۲۰/۸/۱۹۷۹ له گه ل مه مه مد سالح شه لقه زاز دا.
- ۷۷ - قوتبخانه ی پدیشه سازی یه كان.
- ۷۸ - سه ره پرای شه وه ی چوومه ته سه له وه و كوشه گیره، تا شه مرویش به چكی یی زمانی ئینگلیزی له بیر ماره.
- ۷۹ - له یه كه م چلو پنی كه وتنی دا، هه ست به زیره کی ی و بیرتیژی ده كری.

- ٨٠ - جوار جار چلو پئی کهوتن له کهل ئەلقە زازدا . بو ئاگادار بوون له میژووی ژینای ئەلقە زاز دەتوانی تەماشای «الدلیل العراقی الرسمي» سنه ١٩٣٦ ص ٨٩٤، بکری. هەر وها «عبدالرزاق فهد المطلق» تاریخ الحركة العمالية في العراق ص ٥٧٠ - ٥٧١، ناتوانین له کهل دکتۆری ئابو برودا له سەر ئەوه ریک بکهوین که ئەلقە زاز، به کریکار دادەنی.
- ٨١ - ئەلقە زاز، دەنی: کلتیک خە له قوتابخانەی پیشەسازی یەکن قوتابی بووم، هامشوی یەکن لهو خزانەم دەکرد که له کارگە ی «عەباخانە» و دوابی له کارگەکنی ریکای ئاسن ئیشی دەکردو ئەو پیشە یە بووه خولیا م. ئەمە جگە له وە ی که باری ژینای کریکاران زور کاری ئی کردم به تاییبەتی که له کارگە ی عەباخانە و ریکای ئاسن تیکە لین بووم و لەنزیکە وه شارەزاین بووم. (چلو پئی کهوتنی رۆژی ٩٧٩/٧/٣١).
- ٨٢ - له یەکەم چلو پئی کهوتن دا بوم روون کردموه با پیشە وە ریش بووبی، هیچ له میژووی خەبلی پێ شکوی ئەو کەم ناکتە وه روئی ئەو له بزوتنە وه ی کریکاران دا ناسریتە وه، به پێچە وانە وه، به دەکەمن ری دەکووی مروف - سەر به چینکی له کریکاران به ره و ژوو و تر بێ و خوی بکاتە خلو هنی مه سه له ی ئەوان و به و نلسوزی و پئی داگرتنە وه دا کوکی یان ئی بکا که سەر نجی هه موو لایه کی راکیشا. تەنانەت میژوو نووسی بیانیش روئی گرنکی ئەو هەلسەنگین. به نموونه پروانه. ک. ی. میرسکی، عیراق له سەر دەمیکی شینا و دا. به زمانی رووسی. موسکو ١٩٦١ ل ٩٦.
- ٨٣ - پروانه «العالم العربي»، ٢٥ کانون الثاني ١٩٣٠.
- ٨٤ - پروانه «الاء الوطنی»، ١٦ آذار ١٩٣٤.
- ٨٥ - بو زیلتر تی که یشتن پروانه ئەو کویره و مری یه ی سه روکی کۆمه له ی کریکارانی چاپخانه کن، له «نداء العمال» ی رۆژی ٢٢ تشرینی دووه می سالی ١٩٣٠ دا، ده یگرتنە وه.
- ٨٦ - بو زیلتر تی که یشتن پروانه: «الدكتور محمد سلمان حسن. التطور الاقتصادي في العراق ص ٤٦٣ - ٤٦٤.
- ٨٧ - ئەلقە زاز، هەندی پیلو ماکوونی «بەسره» ی ئی دەر دەر هاویژی، چونکه له کلتی سەردانە که ی دا بو ئەو ی ئەوانە نزیکە ی ٤٠٠ روپیه بار بووی کۆمه له ی سنکاتکارین کرد، له پیش هه موویانە وه «عەبدە و لو حسن چە له بی ئەلشە مخانی». پروانه «العالم العربي»، ٥ تموز ١٩٣٠. شیلیانی بلسه «عەبدولکازم ئەلشە مخانی، گە وری ئەو بئەماله یه سەر تە ی ژینای لای ئینگلیزه کن کریکار بوومو پاشان خوی پئی که یاندوووم بوومته یەکن له دەوله مەندەکنی به سەر.
- ٨٨ - به نموونه پروانه: «العالم العربي»، ٢٠ شباط و ١٢ حزيران ١٩٣٠.
- ٨٩ - پروانه «العراق»، ١٤ شباط ١٩٣٠. ئیستا «ئەلقە زاز» دان به ودا دەنی که ئەوه یەکن بووه له هەلەکنی دەستی به پێوه بهر چونکه «نووری فەتاح پاشا» له سنووریک ئیجگا تەسکدا نه بی یارمەتی کۆمه له ی سنکاتکارانی نه داوه، ئەوه یشت تەنها له سەر تە ی دامە زاندى دا بوو. «چلو پئی کهوتنی رۆژی ١٩٧٩/٨/٢٢ له کهل ئەلقە زازدا».
- ٩٠ - پروانه «الاستقلال»، ١٩ مرت ١٩٢٩.
- ٩١ - پروانه «جريدة - المعارف - الاسبوعية»، بغداد ١٠ کانون الاول ١٩٢٩.
- ٩٢ - «العالم العربي»، ٤ تموز ١٩٢٩.

- ۹۳ - هه‌رته‌وسه‌رچاوه.
- ۹۴ - بېروانه «العالم العربي»، ۲۹ كلون الثاني ۱۹۳۰.
- ۹۵ - له بلنكه‌وازيكي كومه‌له‌ی كريكارانى چاپخانه‌كنه‌وه. وه‌رگيراوه كه به بونه‌ی كردنه‌وه‌ی «چهند بوليك بو فېر بوونى زانيارى‌يه جور به‌جوره‌كان، بلاوى كردووه‌ته‌وه‌و نيدا رووى ده‌مى كرده‌وه‌ته نه‌ندامه‌كانى. بېروانه «العالم العربي»، ۲۰ حيزران ۱۹۳۰.
- ۹۶ - ووتارى «شكرمه‌حمود هلال، له ئاهنگيكي كومه‌له‌ی سنه‌كاران‌دا. بېروانه «المعارف»، ۱۰ كلون الاول ۱۹۲۹.
- ۹۷ - ووتارى لاويكه له ئاهنگي كومه‌له‌ی هاريكاي سه‌رتاشان‌دا و نيدا «كريكارانى عراق هن دمدا به ته‌نگ يه‌كيئي به‌كه‌يلوه بين و له‌سه‌رى به‌رده‌وام بن». بېروانه «العالم العربي» ۲۹ كلون الاول ۱۹۳۰.
- ۹۸ - ووتاريكي «توفيق نه‌لسه‌معانى، يو له كو‌بو‌نه‌وه‌كه‌ی كومه‌له‌ی سنه‌كاران‌دا خو‌يندى‌يه‌وه. بېروانه «المعارف»، ۱۰ كلون الاول ۱۹۲۹.
- ۹۹ - ووتاريكي «محهمه‌د عه‌لى سيدي، به له كومه‌له‌ی هاريكاي سه‌رتاشان‌دا خو‌يندى‌يه‌وه. بېروانه «العالم العربي»، ۱۴ ايلول ۱۹۲۹.
- ۱۰۰ - ووتاريكي «نه‌حمه‌د حه‌قى نه‌لحيلي، به له كه‌كومه‌له‌ی هاريكاي سه‌رتاشان‌دا خو‌يندى‌يه‌وه بېروانه «العالم العربي»، ۱۸ آب ۱۹۲۹.
- ۱۰۱ - له‌و ووتاره‌ی «محهمه‌د صالح نه‌لقه‌زان، وه رگيراوه كه له ئاهه‌نگيكي كريكاران‌دا به بونه‌ی جه‌زنه‌وه له سينه‌مايه‌كى به‌غدادا ساز كرا، خو‌يندى‌يه‌وه. بېروانه «الاستقلال» ۲۳ شباط ۱۹۳۱.
- ۱۰۲ - بېروانه «العالم العربي»، ۲۳ ايلول و ۲۸ تشرين الاول ۱۹۳۰.
- ۱۰۳ - بېروانه «العالم العربي»، ۱۵ آب ۱۹۲۹.
- ۱۰۴ - بېروانه «العالم العربي»، ۲۰ آب ۱۹۲۹.
- ۱۰۵ - جريده «العامل، بغداد، ۸ ايلول ۱۹۳۰. ده‌باره‌ی نه‌و روژنامه‌يه، بېروانه نه‌و به‌شه‌ی كه بو جالاكى راكه‌ياندن و روژنامه‌ی كريكارانمان ته‌رخان كردووه.
- ۱۰۶ - بېروانه: «نداء العمال، العدد الاول ۲۲ تشرين الثاني ۱۹۳۰ ص ۵.
- ۱۰۷ - مجلة «الحاصد، بغداد، العدد الثالث، السنة الثانية، آب ۱۹۳۰. ص ۶.
- ۱۰۸ - نداء الشعب، ۴ تشرين الثاني ۱۹۳۰.
- ۱۰۹ - «العالم العربي»، ۱۰ كلون الثاني ۱۹۳۲.
- ۱۱۰ - بېروانه «نداء العمال، ۲۲ تشرين الثاني ۱۹۳۰، ص ۱۱: «العالم العربي»، ۷ كلون الثاني و ۲۶ آذار ۱۹۳۰.
- ۱۱۱ - «نه‌لنه‌شته‌رى، به يه‌كيك له ديارترين نه‌ندامى نيقلابى و نه‌و فوناعه دادهنرى. له‌به‌ر نه‌وه‌ی خامنى روشنبيري يه‌كى گشتى بوو، تاراده‌يه‌كى زور كاري كرده سه‌ر كومه‌له‌ی هاريكاي سه‌رتاشان، هه‌ر له‌به‌ر نه‌وه‌يش بوو كاروبارى له كومه‌له‌كانى تر ريك و پيك تر نه‌نجم دمدا. ته‌نانه‌ت به‌يره‌وه بنجینه‌يى و ناوخويى به‌كه‌ی چاپ كريد به‌سه‌ر ده‌سته‌و تاقمه‌ سيلي به‌كلن و روژنامه‌كانى ناوخودا بلاوى كرده‌وه. بېروانه: «العالم العربي»، ۱۲ حيزران ۱۹۲۹. كومه‌له‌ی ناوبرا و په‌يوه‌ندى‌يه‌كى پته‌وى له‌كهل كومه‌له‌كانى تردا به‌ست. «نه‌لنه‌شته‌رى، له بزووتنه‌وه جور به‌جوره‌كانى كريكاران‌دا به‌شدارى كرد، ته‌نانه‌ت له بوارى راكه‌ياندن و روژنامه‌ی كريكارانيش‌دا ده‌ورى بينى. نه‌لقه‌زار به‌ريزه‌وه هه‌ول و كوشى نه‌لنه‌شته‌رى هه‌لده‌سه‌نگيئي. «چاو بينى كه‌وتنى روژى ۱/۸/۹۷۹ له‌كهل محهمه‌د صالح نه‌لقه‌زادا».

- ۱۱۲ - «عه بدولر حیم ئەلکریتی، کابرایه کی پیشه وەر بوو. به ریکهوت ئەو له سه ر بوولی ئەرزو حاله که به نجه مور دهکا، بویه ئیمتیزی کومه له ی سنعلتکاران به نلوی ئەوه وه دهر ده چنی. نلو براو خوی هه لده بزیری بو ئەندامیتی به که م دهستی به پروه به ر به لام ئەوه ونده دهنگه ناهینی پی بیته ئەندام پاش و ئەوه هیچ په یوه ندی به کی به کومه له وه نامینی. چلو پی که ونه که ی روزی ۹۷۹/۸/۲۲ له گه ل محهمه د سالح ئەلقه زازادا.
- ۱۱۳ - بېروانه، العالم العربي، ۴ تموز ۱۹۲۹.
- ۱۱۴ - بېروانه، العالم العربي، ۲۸ ایلول ۱۹۲۹.
- ۱۱۵ - بېروانه، العالم العربي، ۲۵ تموز ۱۹۲۹.
- ۱۱۶ - «ئەلقه زاز، زور بلسی زهیره کی ی و خو راگرتن و لیهلتوو پی دهکا. زمانی ئینگلیزی زانیوه به رده وام نله ی بو دامه رز او ه زانیاری به کانی دهره وه ی عیراق دهنووسی چلو پی که و تنی روزی ۹۷۹/۸/۲۲ له گه ل محهمه د سالح ئەلقه زازادا.
- ۱۱۷ - هه ر ئەو که سه یه که له گه ل محهمه د سالح ئەلقه زازادا، سانی ۱۹۲۴ داوای دامه زانندی یانه ی کریکارانین کرد.
- ۱۱۸ - چلو پی که و تنی روزی ۹۷۹/۸/۲۲ له گه ل محهمه د سالح ئەلقه زازادا. العالم العربي، ۳۱ تموز ۱۹۲۹.
- ۱۱۹ - العالم العربي، ۱۹ تشرین الاول ۱۹۲۹.
- ۱۲۰ - الاستقلال، ۶ و ۱۶ شباط ۱۹۳۱.
- ۱۲۱ - باشتر وایه پشت به و دهقه بیه ستری که له روژنامه کانی نلو خودا بلاوکرایه وه، نه ک ئەوه ی به تلپه رایتەر چاپکراوه. تا ئیستا لای هندی له ئەندامه کانی ئەوسای کومه له ی سنعلتکاران ماوه ته وه. چونکه گوڕین و دهستکاری کردنی هندی رسته و به ندی نلو په پروه که، نلوه روکی هندی له و ماده بته رته یانه ی گوړی که په یوه ندیی به ئامانجه کانی کومه له وه هه بوو. دهقه ئەسلی به که ی په پروه ی نلوخوی کومه له ی سنعلتکاران له روژنامه ی العالم العربي، ی روزی ۲۸ ئه یلول و ۲ تشرینی به که می ۱۹۲۹ دا بلاوکراوه ته وه.
- ۱۲۲ - بېروانه دهقی په پروه که له پاشکوی ژماره - ۲ - ی ئەم کتیبه دا.
- ۱۲۳ - تا ئیستایش سه روکی کومه له ئەو مه سه له یه دووپات دهکاته وه. چلو پی که و تنی روزی ۱۹۷۹/۷/۳۱ له گه ل محهمه د سالح ئەلقه زازادا.
- ۱۲۴ - له و دهقه دا که به تلپه رایتەر چاپکراوه دهقی کومه له ی سنعلتکاران هه قی به سه ر نلوکی سیلسی و ئابینی به وه نی یه و ئامانجی ئەوه دیه سنعلتکاران له رووی ره وشت و پیشه سازیی و زانیاری و کومه لایه تی به وه په روه رده بکو نه خوینده واره کانیان فیری خویندن بکو بیرو باوه ری به رز له نلو ئەندامانی دا بلاو بکاته وه به رگری له ماله کلنیاں بکا، به ئاشکرا دیاره که ئەوتوزه دهستکاری به، مه له وومی ئەو ماده یه ی له بته رته وه گوړیوه که بپه ریه ی یشتی په پروه که ی کومه له یه.
- ۱۲۵ - بېروانه: العراق، ۱۰ تشرین الاول ۱۹۳۰.
- ۱۲۶ - بو زلفرتی که یشتن، بېروانه: عبدالرزاق الحسنی، تاریخ الوزارات العراقية. الطبعة الثالثة. الجزء الثاني. صیدا ۱۹۶۵ ص ۲۹۸ - ۳۱۶.

- ۱۲۷ - بیوانه: «العالم العربي»، ۲۰ آذار ۱۹۳۰.
- ۱۲۸ - «ئەللقەزاز» لە چاوپێکەوتنی روژی ۱/۸/۱۹۷۹ دا دەقی: لەسەر ئەو هێ کۆمە لە توخنی مەسەلە سیاسی یەکان دەکەوت، رژیم زۆر جار رەخنە ئی کرتوون، بە لام ئیمە هەولمان دەدا بمانوو بو ئەو هەلئۆیستەمان بەینینەو سووریوین لەسەر ئەو هێ کە ئەم مەسەلە لە جەوهەردا ئابوورین.
- ۱۲۹ - هەلەیکە زمانەوانی بە دەلقە کەدا راستمان کردووەتەو.
- ۱۳۰ - لەو ووتارە وەرگیراوە کە «ئەللقەزاز» بە بۆنە ئی هەلبژاردنی دووم دەستە ئی بەرئۆ: بەردەو لە روژنامە کانی ناوخوا دا بلاوی کردەو. بیوانه «العالم العربي»، ۱۶ آب ۱۹۳۰. شایانی بایە «ئەللقەزاز» لە یەکەم روژی دامەزراندنی کۆمە لەو هەر ئەو قسە ئی بوو. بیوانه «العالم العربي»، ۵ تموز ۱۹۳۰.
- ۱۳۱ - لە بەشی پێشوودا بای چەند لایەنیکی ئەم مەسەلە یەمان کردو دواییش بە دریزی لە هەند ئی لایەنی تری دەدوین.
- ۱۳۲ - ژبانی پەر لە کویرەوهری زەحمەتکێشان هەر لە سەرەتای سالانی بیستەو سەرنجی «محمود ئەحمەد ئەلسەبیدی» راکێشا، بۆیە لە ناوهرۆکی چیرۆکە کانی دا ئازارو کێشە ئی ژبانی ئەوانی دەردەبەری. «المجموعة الكاملة للمصن محمود احمد السيد، إعداد وتقديم الدكتور علي جواد الطاهر والدكتور عبدالاله احمد، بغداد ۱۹۷۸، الدكتور علي جواد الطاهر، محمود احمد السيد، بيروت ۱۹۶۹: عبداللطيف عبدالرحمن عبدالمجيد، الفكر الاشتراكي في الادب العراقي ۱۹۱۸ - ۱۹۵۸، رسالة دكتوراه، بغداد ۱۹۷۶، ص ۱۷۱ - ۱۷۵».
- ۱۳۳ - چاوپێکەوتنی روژی ۳۱/۷/۱۹۷۹ لە گەل محەمەد سالی ئەلقەزادا.
- ۱۳۴ - قسە ئی «محمود ئەحمەد ئەلسەبیدی»، بیوانه «المجموعة الكاملة للمصن محمود احمد السيد» ص ۲۵۰.
- ۱۳۵ - لەو شوینە دا کە بۆ بای روژنامە ئی کریکاران و هەلئۆیستی هیزە سیاسی یەکان بەرامبەر چینی کریکارانی عیراق مان تەرخان کردو، دینەو سەر ئەم مەسەلە یە.
- ۱۳۶ - بیوانه «العالم العربي»، ۵ تموز ۱۹۳۰.
- ۱۳۷ - بیوانه «العالم العربي»، ۷ کانون الثاني و ۱۲ آذار و ۵ تموز ۱۹۳۰.
- ۱۳۸ - بیوانه «نداء العمال» العدد الاول ۲۲ تشرين الثاني ۱۹۳۰ ص ۱۵.
- ۱۳۹ - چاوپێکەوتنی روژی ۱/۸/۱۹۷۹ لە گەل محەمەد سالی ئەلقەزادا.
- ۱۴۰ - بیوانه «العالم العربي»، ۵ تموز ۱۹۳۰.
- ۱۴۱ - هەر ئەو سەرچاوە.
- ۱۴۲ - بیوانه «العالم العربي»، ۷ کانون الثاني و ۵ تموز و ۲۲ ايلول ۱۹۳۰.
- ۱۴۳ - بیوانه «الاستقلال»، ۱۸ شباط ۱۹۳۱.
- ۱۴۴ - سەرئۆیە لە وروژگارە دا خانە ئی ماموستایان و قوتابخانە ئی ناوهندی کچان فیربووین لە ۱ ئی ئایاردا ئاھەنگی تاییە ئی بان دەگیرا بە ناوی «ئاھەنگی یەکی ئایارە وە». بیوانه: «العراق» ۳ آيار ۱۹۲۷.
- ۱۴۵ - چاوپێکەوتنی روژی ۳۱/۷/۱۹۷۹ لە گەل محەمەد سالی ئەلقەزادا. مجلة «وعي العمال» بغداد العدد ۵۱۱، ۲۸ نيسان ۱۹۷۹، ص ۳۶، ۳۷.
- ۱۴۶ - هاندن جار کۆمە لە بێ ئەو ئی جیاوازی بکا، مووچە ئی ئەواوی بۆ کریکاری بێ ئیش دەبەری یەو. بیوانه «العالم العربي»، ۹ تموز ۱۹۳۰.

- ١٤٧ - كومه لهی ناوبراو له گه ل دكتور فایه ق شاکردا بو ئه م مه به سته بیکهات . شایانی باسه دکتوری باسکراو نوینه ری دلیم بوو له په رله مان داو هه رنه ویش بوو کاتی خۆی به که م پرۆه ی یاسای کریکارانی پیشکەش په رله مان کرد . بیروانه «الاستقلال» ١٩ آیار ١٩٣٠ . محاضر مجلس النواب لسنة ١٩٣٠ الاجتماع الاعتيادي . «ئه لقه زاز» ئه وه ی دوویات کرده وه که دکتور فایه ق به بیی خۆی ده هاته باره گای کومه له و نه خوشه کانی چاره سه رده کرد . «چاوبی که وتنی روژی ٨/٩/١٩٧٩ له گه ل ئه لقه زازدا» .
- ١٤٨ - بیروانه «نداء الشعب» ٢٩ کانون الاول ١٩٣٠ .
- ١٤٩ - بیروانه «الاستقلال» ٤ آذار ١٩٣١ .
- ١٥٠ - چاوبی که وتنی روژی ٢٢/٨/١٩٧٩ له گه ل محهمه د سالح ئه لقه زازدا .
- ١٥١ - بیروانه : «العالم العربي» ٣٠ نيسان ١٩٣٠ . «الاستقلال» ٣٠ نيسان ١٩٣٠ .
- ١٥٢ - بیروانه : «جريدة السياسة» بغداد ٤ آذار ١٩٣١ .
- ١٥٣ - ئه و بیرویه وه ک ده زگایه کی سه ره به کومه لی که لان له سالی ١٩٣٢ دا . دامه زرا .
- ١٥٤ - بو زیاترتی که یشتن بیروانه «وثائق ومراسلات بين نقابات العمال العراقية ومثيلاتها الاجنبية من سنة ١٩٣٢ الى سنة ١٩٣٥» [مکتبه المجمع العلمي العراقي] .
- ١٥٥ - ده باره ی ئه م مه سه له یه . بیروانه به شی سێ یه م که بو یاسای کریکاران ته رخا ن کراوه . هه روه ها بیروانه «المركز الوطني للوثائق . الوحدة الوثائقية . البلاط الملكي . رقم الملف: ص ٣/٥ . موضوع : شقة العمال وما يتعلق بهم ١٩٣١» .
- ١٥٦ - بیروانه «وثائق ومراسلات بين نقابات العمال العراقية ومثيلاتها الاجنبية من سنة ١٩٣٢ الى سنة ١٩٣٥» . الوثيقة رقم - ١ -
- ١٥٧ - هه رنه و سه رچاوه . «الوثيقة رقم ١» .
- ١٥٨ - هه رنه و سه رچاوه . «الوثيقة رقم ٣» .
- ١٥٩ - بیروانه «العالم العربي» ٩ كانون الاول ١٩٣٠ .
- ١٦٠ - بیروانه «وثائق ومراسلات بين نقابات العمال العراقية ومثيلاتها الاجنبية من سنة ١٩٣٢ الى سنة ١٩٣٥» . الوثيقتان رقم ٥ و ٦ .
- ١٦١ - چاوبی که وتنی روژی ٣١/٧/١٩٧٩ له گه ل محهمه د سالح ئه لقه زازدا .
- ١٦٢ - «النقابي الاول يتذكر» مجلة وعي العمال العدد ٥١١ . ٢٨ نيسان ١٩٧٩ ص ٣٧ .
- ١٦٣ - چاوبی که وتنی روژی ٣١/٧/١٩٧٩ له گه ل محهمه د سالح ئه لقه زازدا .
- ١٦٤ - «المعارف» ١٠ كانون الاول ١٩٢٩ .
- ١٦٥ - دکتور «عبدوله زاق مولهک ئه لفه هد» لای وابه «سه لیم ئه لمیسری» له روژی ٢٠ شوپاتی ١٩٣٠ داواوی له وه زاره تی ناوخر کرد ریگای بده ن کومه له ی کریکارانی میکانیک دا بمه رزیمتی . بیروانه : لاپه ره - ١١٤ - ی نامه ی دکتورا که ی» .
- ١٦٦ - بیروانه «العالم العربي» ٣١ كانون الثاني ١٩٣٠ .
- ١٦٧ - «عبدالرزاق مطلق الفهد» تاريخ الحركة العمالية في العراق ١٩٢٢ - ١٩٥٨ . ص ١١٥ .
- ١٦٨ - چاوبی که وتنی روژی ٣١/٧/١٩٧٩ له گه ل محهمه د سالح ئه لقه زازدا .
- ١٦٩ - بیروانه : «العالم العربي» ٨ تشرين الثاني ١٩٣٠ .

- ١٧٠ - جاو بی کهوتنی روژی ١٩٧٩/٧/٣١ له گهل محهمهد سالح ئەلقه زازدا.
- ١٧١ - به نموونه، هه میشه ئەوهیان دووباره ده کرده وه گوايه «ئەلقه زاز» مەبهستی تایبەتی خۆی ههیه و دههوی به هوی ئەوانه وه بی بکا.
- ١٧٢ - جاو بی کهوتنی روژی ١٩٧٩/٨/١ له گهل محهمهد سالح ئەلقه زازدا.
- ١٧٣ - بڕوانه «العالم العربي»، ٢٩ تشرين الاول ١٩٣٠.
- ١٧٤ - جاو بی کهوتنی روژی ١٩٧٩/٩/٨ له گهل ئیبراهیم عه بدله جبهبار ئەلقه زازدا.
- ١٧٥ - «الحاصد» العدد ٢٧، السنة الثانية، ٢١ كانون الثاني ١٩٣١ ص ١١.
- ١٧٦ - بڕوانه «الاستقلال»، ٢١ نيسان ١٩٣١.
- ١٧٧ - «العراق» ٢٧ و ٢٨ نيسان ١٩٣١، «الاستقلال»، ٢٧ نيسان ١٩٣١.
- ١٧٨ - «الاستقلال»، ٢١ نيسان ١٩٣١. «ئەلقه زاز» یش هه مان شت دووباره ده کاته وه.
- ١٧٩ - «جاو بی کهوتنی روژی ١٩٧٩/٩/٨».
- بڕوانه «صدی العهد»، ٢١ تموز ١٩٣١، «العراق» ١ و ٦ آب و ٢ ايلول و ٣ تشرين الاول ١٩٣١.
- ١٨٠ - «العالم العربي»، ٢٠ آب ١٩٣٠.
- ١٨١ - له و باسانه ی پێشه وه دا ده ستمان بو چهند نموونه یه کیان راکینشا.
- ١٨٢ - له ناوه راستی سالانی بیسته وه کومه له و یانه عیراقي یه کان بایه خیان به روژنامه دا، هه ندیکیان روژنامه و بلاوکراوه ی تایبەتی یان دره کرد، وه «المجلة الطبية البغدادية» که کومه له ی پزیشکی له ١ ی حوزه یرانی ١٩٢٥ دا یه کهم ژماره ی دره کردو گوفا ره مانگانه که ی «المحامي» ی که ژماره ی یه که می له تشرینی یه که می هه مان سال دا دره چوو، ئەمه جگه له روژنامه ی «الارشاد» ی هه قخانه که یانه ی «الارشاد» دره ی دره کردو یه کهم ژماره ی له ٥ ی تشرینی دووه می سالی ١٩٢٦ دره چوو.
- ١٨٣ - له و سه رده مه دا روژنامه ره خنه یی و کومیدی یه کن ناوو شو ردتیکی که و ره یان هه بوو، روژنامه ی «صدی الحقائق» یش روژنامه یه کی گشتی ی بوو، خۆی له مه سه له ی کرێکاران ئەدا.
- ١٨٤ - بڕوانه «فائق بطی» الموسوعة الصحفية العراقية. بغداد ١٩٧٦ ص ١٠٠.
- ١٨٥ - «نداء العمال» العدد الأول، ٢٢ تشرين الثاني ١٩٣٠ ص ١.
- ئه مانقوانی چاومان به ژماره کلنی «التعاون» بکه وی، چونکه له کتیبخانه کان دا نین. وه که هه ندی سه رچاوه دوو پاتی ده که نه وه ئەو روژنامه یه له دوا ی ژماره (٤) له ئارادا نه ماو له بهر چا وون بوو. بڕوانه «عبدالرزاق الحسني» تاریخ الصحافة العراقية، ص ١٢١: زاهدة إبراهيم، كشاف الجرائد والمجلات العراقية، بغداد، ١٩٧٦ ص ٤٨. که چی هه ندی سه رچاوه ی تروای راده که یه نن که دوا ی ژماره ٥، له کار که وتوو. بڕوانه «حمید جاعد» الصحافة العمالية، نشاتها مهامها، اهميتها - مجلة العامل المعاصر - بغداد، العدد السابع، ١٩٧١ ص ٢١. به پی ی ئەو زانیاری یانه یش که له کتیبه که ی - زاهدة ئیبراهیم - دا نووسراون، ژماره ١ - ٤ ی «التعاون» له کتیبخانه ی «عه زین ئیسماعیل» دا له «مووسل» ده ست ده که ون.
- ١٨٧ - به نموونه بڕوانه: «سليم طه الكردي» الصحافة العمالية في العراق و مرافق ظهورها من ملابس سياسية - مجلة العاملون في النفط، بغداد، العدد ١٠٠ تشرين الاول ١٩٧٠ ص ٢٢. «قيس عبدالحسين الياسري» الصحافة العراقية والحركة الوطنية من نهاية الحرب العالمية الثانية حتى ثورة ١٤ تموز ١٩٥٨، بغداد ١٩٧٨ ص ١٥٨ - الهامش رقم ٦.
- ١٨٨ - بڕوانه «زاهدة إبراهيم» كشاف الجرائد والمجلات العراقية ص ٢٧٥.
- ١٨٩ - «ئەلقه زاز» بیرى نایه گوفا ری «الصناعات» ج روژیک دره چوو وه ژماره کانیشی به هوی چه ندين جار پشکینیی ماله که یه وه، له ناو چوون.

- ١٩٠ - العالم العربي، ١٠ تموز ١٩٣٠.
- ١٩١ - چاو پی که و تني روزی ١٩٧٩/٧/٣١ له گه ل محهمه سالح ئه لقه زازدا.
- ١٩٢ - ئه لقه زاز، ده ل محهمه مه کی ئه لئه شته ری، له و س ئه ژماره یه ی «الصنائع» دا، چه ندین ووتاری بلاو کردوو ته وه.
- ١٩٣ - له و کاته دا، عه بدلقادر ئه لسه ییاب، ئه ندای حزی «الوطني» ی «ئه بولتمهن» بووه.
- ١٩٤ - چاو پی که و تني روزی ١٩٧٩/٨/١ له گه ل محهمه سالح ئه لقه زازدا.
- ١٩٥ - چاو پی که و تني روزی ١٩٧٩/٧/٣١.
- ١٩٦ - چاو پی که و تني روزی ١٩٧٩/٨/١.
- ١٩٧ - چو پی که و تني روزی ١٩٧٩/٨/٢٢.
- ١٩٨ - «العمل» به شیوه قه واره ی گو قار دهر ده چوو. به لام وه وک روژنامه یه ک خوی به خوینه ران ناساند. هه یه «العمل» به گو قاریکی هه فتانه داده ئی. بروهانه «سليم طه التكريتي» الصحافة العمالية ص ٢٢.
- ١٩٩ - العالم العربي، ١٣ آب ١٩٣٠.
- ٢٠٠ - چاو پی که و تني روزی ١٩٧٩/٨/٢٢ له گه ل محهمه سالح ئه لقه زازدا.
- ٢٠١ - ئه و تاقه ژماره یه ی له کتیبخانه که ی «کو پی زانیاری عیراق دا پارێزراره» بریتی به له «١٨» لاپه ره له وه ده چی تاته و او بی. ئه وانه ی له سه ر ئه م روژنامه یه یان نووسیوه سوورن له سه ر ئه وه ی که ژماره ی یه که می ٢٤ لاپه ره بووه. بروهانه: «سليم طه التكريتي» الصحافة العمالية في العراق، ص ٢٢.
- ٢٠٢ - «العمل»، بغداد، مطبعة الآداب، العدد الاول ٨ ايلول ١٩٣٠. ته نها ژماره - ١ - ی ئه م روژنامه یه له کو پی زانیاری عیراق پارێزراره.
- ٢٠٣ - مه حمود ئه حمه د ئه لسه یید، ی چیروک نووسه.
- ٢٠٤ - دروشمی «ئه ی کریکارانی جیهان یه کگرن»، له ناوه راست داو به خه تیکی گه و ره نووسراوه.
- ٢٠٥ - ئه لسه یید، که ووتاریشی ده خوینه وه هه ر به و شیوه یه رووی ده می له کریکاران ده کرد، بویه له قوناغیکی دیاری کراوی دروست بوون و گه شه کردنی ئه و بیرو بلوه ره دا جیگایه یه کی تالیبه تی هه یه.
- ٢٠٦ - هه موو ئه و نووسه ره عیراقی یانه ی بسی روژنامه ی «العمل» یان کردوو، ئه م حه قیقه ته ده خه نه روو. بروهانه «حمید جاعد» الصحافة العمالية، ص ٢٠ - ٢١، «قیس عبدالحسین الیاسري» الصحافة العراقية والحركة الوطنية ص ١٥٨.
- ٢٠٧ - بروهانه: «العالم العربي»، ١٠ ايلول ١٩٣٠، «الحاصد» العدد ٨ السنة الثانية، ١١ ايلول ١٩٣٠ ص ١٤.
- ٢٠٨ - بروهانه «عبدالرزاق الحسنی» تاریخ الصحافة العراقية ص ١٢١.
- ٢٠٩ - بروهانه «عبدالرزاق مطلق العهد» تاریخ الحركة العمالية في العراق ص ١٣٩.
- ٢١٠ - «نداء العمال» به شیوه قه واره، وه ک گو قار دهر ده چوو، به لام وه ک له لاپه ره ی یه که مه دا نووسیوی به شیوه ی روژنامه خوی ناساندو له ناو بلبه ته بلاو کراوه کنیش دا زور جار دهستی بو ئه وه راکیشلوه که روژنامه یه.

- ۲۱۱ - روزی دوايي روزنامه‌کاني ناوځو هه‌واي ده‌رجووني نه‌و روزنامه‌يه‌يان بلاوکرده‌وه. بېروانه: «العالم العربي»، ۱۰ ايلول ۱۹۳۰.
- ۲۱۲ - «نداء الشعب»، ۲۳ تشرين الثاني ۱۹۳۰.
- ۲۱۳ - پاريزهر «توفيقي نه‌لفکي»، به‌ريوهری لئيرسراوی نه‌و روزنامه‌يه بوو.
- ۲۱۴ - «نداء العمال، العدد الاول، بغداد، السبت ۲۲ تشرين الثاني ۱۹۳۰.
- ۲۱۵ - نووسه‌رو نه‌ديه.
- ۲۱۶ - بريتي‌يه له دوو، وينه، يه‌که‌ميان. «پايه‌به‌رز عه‌بدو لموحسين به‌گ نه‌لسه‌عدونه که بووه قوچي قورباني وولات. به بوته‌ي يتپه‌ر بووني ساليک به‌سه‌ر نه‌و کوسته‌دا که ده‌رسی خو به‌خت‌کردنه له پيناوی نيشتمان‌دا، دوو‌ميان: وينه‌ي: نه‌و شاهه‌نگه‌يه که پاريزه‌ران به‌و بوته‌يه‌وه گيراويانه.
- ۲۱۷ - هر وه له سه‌ره‌تاي نه‌م به‌شه‌دا باس کرا، خاوه‌ني روزنامه‌ي «نداء العمال» که «عه‌بيلس حسه‌ين ثال نه‌لجه‌لبي، بوو، له سه‌ره‌تاي زياني به‌کرده‌وه‌يه‌وه، بايه‌خنيکي زوري به‌ روزنامه‌ دا‌بوو.
- ۲۱۸ - «نداء العمال، العدد الاول، ۲۲ تشرين الثاني ۱۹۳۰ ص ۱.
- ۲۱۹ - «نداء العمال، العدد الاول، ص ۱ - ۲.
- ۲۲۰ - «نداء العمال، العدد الاول، ص ۲.
- ۲۲۱ - نه‌و عيبارته له‌سه‌ر دوا لاپه‌ره‌ي روزنامه‌که نووسرا‌بوو.
- ۲۲۲ - روزنامه‌که له کوته‌ي يه‌کيک له گرنگ‌ترين نه‌و ووتارانه‌ي‌دا که بو کيشه‌ي کريکاري چاپخانه نووسيوي. ده‌ئي: «ثيمه نامانه‌وي خاومن چاپخانه‌کان کريکار به‌و ميرووه دانه‌نين (۴) که ميکروبي کوشنده بلاو ده‌کاته‌وه، تلو‌کو به‌و دل‌ره‌قي به‌ه‌لس و که‌وتيان له‌گه‌ل‌دا بکه‌ن، که‌چي به‌ ناسکرا دياره مه‌به‌ستيان ته‌واو به‌ پيچه‌وانه‌ي نه‌و قسه‌يه‌وه‌يه. بېروانه: «نداء العمال، العدد الاول، ص ۱۵.
- ۲۲۳ - عبدالرزاق الحسني، تاريخ الصحافة العراقية، ص ۱۲۱ - ۱۲۲. فائق بطي، الموسوعة الصحفية العراقية، ص ۱۱۴. زاهدة ابراهيم، كشاف الجرائد والمجلات العراقية، ص ۱۷۳.
- ۲۲۴ - عبدالرزاق مطلق الفهد، تاريخ الحركة العمالية في العراق، ص ۱۴۲.
- ۲۲۵ - يه‌که‌م ژماره‌ي روزنامه‌ي «العمال» له کتيبخانه‌ي «کوږي زانباري عيراق» دا پاريزراوه.
- ۲۲۶ - هرگيز له‌گه‌ل راي نووسه‌ري «الصحافة العمالية في العراق»، دا ري نکه‌وين که روزنامه‌ي «نداء العمال» ي به‌ ته‌واو که‌ري روزنامه‌ي «العمال» له‌قه‌له‌م داوه‌که له «مووسل، ده‌رده جوو. بېروانه: «رزاق ابراهيم حسن. الصحافة العمالية في العراق ص ۲۲».
- ۲۲۷ - سه‌عه‌ده‌دين زياده‌ي پاريزهر روزي ۱۵ ي ناداري سالي ۱۹۳۱ داواي له وه‌زاره‌تي ناوځو کرد موته‌تي روزنامه‌که‌ي بدری.
- ۲۲۸ - روزنامه‌ي «العمال» له چاپخانه‌ي «الشعب» له مووسل چاپ ده‌کرا. له کاتي خوي‌دا روزنامه‌کاني ناوځو هه‌واي ده‌رجووني نه‌م روزنامه‌يه‌يان بلاوکرده‌وه بېروانه: «العراق»، ۸ ايلول ۱۹۳۱.
- ۲۲۹ - ره‌نگه‌ خاوه‌ني نه‌و روزنامه‌يه په‌يوه‌ندي ناراسته‌و خوي به‌ سه‌رکرده‌کاني کريکاران و پيشه‌وره‌رانوه بووي، به‌لام نه‌و په‌يوه‌ندي به‌ له‌وه تيپه‌ري نه‌کرده‌وه که هيژه‌کاني تري نه‌بو‌زيسيون له‌گه‌ل کريکاران‌دا بوويانه.
- ۲۳۰ - چلو پي‌که‌وتني ۱۹۷۹/۸/۱ له‌گه‌ل محمهد صالح نه‌لقه‌زادا.
- ۲۳۱ - له‌و شوينه‌دا که باسي هه‌لويستي هيژه سياسي سه‌کان ده‌که‌ين يه‌رامبه‌ر به‌ چيني کريکاراني عيراق، ديينه‌سه‌ر، سه‌ر ووتاري يه‌که‌م ژماره‌ي روزنامه‌ي «العمال»، چونکه سه‌رتاپا په‌يوه‌ندي به‌ په‌يره‌وي حزيي «العمال» وه‌ه‌يه‌که چه‌ند روشنيبريکي مووسل ده‌لنوويست داي به‌م‌زيغن.

- ٢٣٢ - دهقي ووتارهكه چون نووسراوه، به بى دستكارى ده بنووسينه وه.
- ٢٣٣ - له كوتابى سالانى بيست و سه رته تاي سالانى سى دا به هوى نهو تهنگو چه له مه نابورى بهى جيهانى گرتبو وه وهو كارى راسته وخوى له بازاره كاني عيراقيش كردبوو، نرخی دانسه ويته به راده به كى زور هاتبو وه خواره وه.
- ٢٣٤ - له روزنامهى تريس دا، گوشهى لهو بابه ته بيان كرده وه و تيدا له كيشهى كريكاران دهمان و باسى شكله ته كانيان ده كردن.
- ٢٣٥ - له بهر نه وهى ژماره كاني ترى «العمال» له كتبخانه كان دا دست ناكه ون، ته نها به كه م ژماره يمان سه ير كردو وه.
- ٢٣٦ - بپروانه «العالم العربى»، ١١ حيزران ١٩٣٢ روزنامهى «العالم العربى» نهو وه و الانهى له روزنامهى «العمال» وه گرتو وه.
- ٢٣٧ - به نمونه، به راوردى كى، ناوه رو كى نهو دوو، ووتاره بكه كه «ئيبراهيم حيلمى» به ناو نيشانى «ژيانى كريكار» و «محمود نه حمده نه لسه بيد» به ناوى «به كيتى كومه لهى كريكاران» نووسيو بانه. بپروانه «العمال» العدد الاول ٨ ايلول ٩٣٠ ص ٢ - ٣.
- ٢٣٨ - «نداء العمال» العدد الاول، ٢٢ تشرين الثانى ١٩٣٠، ص ٤.
- ٢٣٩ - بپروانه «عبدالرزاق الهلال» معجم العراق. ص ٢٠٥.
- Summary of foreign trade statistics, 1927 — 1961, Baghdad 1961, PP. 2 — 3.
- ٢٤٠ - بپروانه: K. M. Langely, OP, Cit, P. 65.
- ٢٤١ - بپروانه: «محاضر مجلس النواب» اجتماع سنة ١٩٣١، ص ٣٠٩.
- ٢٤٢ - بپروانه: «العالم العربى» ١٦ تشرين الاول ١٩٣١.
- ٢٤٣ - قسهى «سابيت عه بدولنوور» نويته رى «مووسل» ٥. بپروانه: «الحكومة العراقية» محاضر مجلس النواب، الدورة الانتخابية الثالثة، الاجتماع غير الاعتيادي لسنة ١٩٣١ بغداد، بلا، ص ٥١.
- ٢٤٤ - بپروانه: «الاستقلال» ١٤ آيار ١٩٣٠.
- ٢٤٥ - بپروانه: «الاستقلال» ٢٧ آيار ١٩٣٠.
- ٢٤٦ - «الحكومة العراقية» محاضر مجلس النواب، الدورة الانتخابية الثالثة، اجتماع سنة ١٩٣٠، بغداد، بلا، ص ٢٣٢ و ٢٥٥.
- ٢٤٧ - بپروانه: «نداء الشعب» ٦ شباط ١٩٣١.
- ٢٤٨ - «محاضر مجلس النواب» اجتماع سنة ١٩٣٠، ص ٢٦٦ - ٢٧٢، ٣٥٤.
- ٢٤٩ - بپروانه «نداء الشعب»، ١ و ٢ و ٣ كلتون الثانى و ٦ شباط و ٣١ آذار ١٩٣١: «صدي العهد»، ٨ تموز ١٩٣١.
- ٢٥٠ - بپروانه: «صدي العهد» ٨ تموز ١٩٣١.
- ٢٥١ - «محاضر مجلس النواب» اجتماع سنة ١٩٣٠، ص ٢٤٨ - ٢٥١، ٧٢٦ - ٧٣٣: «صدي العهد»، ٣١ مارت ١٩٣١، «العالم العربى»، ١٤ و ٢٠ و ٢٨ تشرين الثانى ١٩٣٠.

٢٥٢ - «العالم العربي»، ٦ و ٧ تشرين الأول ١٩٣١. فهو ههولنه سه ره تلبی یه ی بو داشکاندن ی موجه ی
فه رمانبهره بیانی یه کان درا، به شیوه یه ک نه ندووبی سامی ی وروژاندا حکومته ی عیراقی
ناچار کرد، چاو بهو یاسایه دا بگیریته وه که په رله مان بریاری له سه ر دابوو. بو زیارتی که یشتن،
بروانه: «عبدالرزاق الحسنی، تاریخ الوزارات العیراقیه، الجزء الثالث، ص ٩٧ - ٩٨».

٢٥٣ - بروانه: The Times of Mesopotamia, March 17 Th 1931 Golden Souvenir Issue

٢٥٤ - بو زیارتی که یشتن، بروانه: Special Report... P. 89 The economic developlent of Iraq. Repo.t of
amission Organized by The International Bank of Reconstrution and Development at The re-
quest of The Government of Iraq, Baltimore 1952, P. 96.

الدكتور محمد سلمان حسن. التطور الاقتصادي في العراق، ص ٣٥٠.

٢٥٥ - بروانه: «محاضر مجلس النواب، إجتماع سنة ١٩٣٠، ص ٣٤٥ - ٣٤٧، «العالم العربي»، ٢١
تشرين الاول ١٩٣١.

٢٥٦ - بروانه «جريدة - السياسة - بغداد ٢٧ شباط ١٩٣١: «العالم العربي»، ٦ آب ١٩٣٢.

٢٥٧ - «محاضر مجلس النواب، إجتماع سنة ١٩٣٠، ص ٢٧٥».

٢٥٨ - (The Iraq Directory, 1936) P. 223

٢٥٩ - بروانه: «العراق»، ٣ و ٤ تموز ١٩٢٢.

٢٦٠ - بروانه: «العراق ٢٨ كانون الثاني ١٩٢٨».

٢٦١ - بروانه «العراق»، ١٧ آب و ٣٠ ايلول ١٩٢٠.

١٦٢ - بروانه «العالم العربي»، ١٧ شباط ١٩٢٧: «العراق»، ١٣ و ٢٠ نيسان ١٩٢٧ و ٦ تموز و ٧ ايلول و ٢
تشرين الاول ١٩٢٨ و ٤ و ٦ شباط ١٩٣١: «السياسة»، ٨ آذار ١٩٣١.

٢٦٣ - بروانه «نداء الشعب»، ٤ شباط ١٩٣١.

٢٦٤ - بروانه: «العالم العربي»، ١٨ شباط ١٩٣٠: «الاستقلال»، ١ و ٢ حزيران ١٩٣٠.

٢٦٥ - بروانه: «نداء الشعب»، ٥ تشرين الثاني ١٩٣٠.

٢٦٦ - هه موو ریگاکان له جور ی تهسک بوون، ته نها ریگای به غدا - مووسن نه بی که ته لمانه کان به شی
یه که میان له جور ی پان و به باشتین که ره سه ی نه وکاته راکیشابوو، وه ک راپورته ره سمی یه کنی
به ریقتانیا دانی پیدا دهنی.

٢٦٧ - بروانه: المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي. رقم الملف: ص/١٠ موضوع الملف
السكك ١٩٢٦ تقرير الجنرال ف. د. هامند.

٢٦٨ - بروانه، المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي، رقم الملف، ص / ١٠، موضوع
الملف: السكك ١٩٢٩ - ١٩٣٢، تقرير اللجنة المالية.

٢٦٩ - «لك، يك ده كاته سه د هه زار روپیه، یان ٧٤٤٨ جونه یه ی ئیسترلینی».

٢٧٠ - المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي، رقم الملف، ص/١٠ موضوع الملف: السكك
١٩٢٦ تقرير الجنرال ف. د. هامند.

٢٧١ - المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية. البلاط الملكي، رقم الملف: ص/١٠. مودع الملف: السكك
١٩٢٤ - ١٩٢٨.

٢٧٢ - کارشوناسیک به های چی مولک و مائی ریگای ئلس، هه یه به هه و ٤٥ ملین روپیه خه مل کردووه، به لام
لیژنه یه کی تر ده ی بیلی ٤٠ ملین روپیه یه. بروانه: (الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف،
ص/١٠، موضوع الملف: السكك ١٩٢٦، تقرير الجنرال ف. د. هامند. عبدالرزاق الحسنی، تاریخ
الوزارات العیراقیه، الجزء الثالث ص ٤٤».

٢٧٣ - المركز الوطني للوثائق، الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف: ص/١٠، موضوع الملف، السكك ١٩٢٤ - ١٩٢٨.

٢٧٤ - المركز الوطني للوثائق، الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف: ص/١٠، موضوع الملف: السكك: ١٩٢٤ - ١٩٢٨، عبدالرزاق الحسيني، تاريخ الوزارات العراقية، الجزء الثالث ص ٤٢ - ٥١.

٢٧٥ - المركز الوطني للوثائق، الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف: ص/١٠، موضوع الملف: السكك ١٩٢٤ - ١٩٢٨.

٢٧٦ - المركز الوطني للوثائق، الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف: ص/١٠، موضوع الملف، السكك ١٩٢٦، تقرير الجنرال ف. د. هامند.

٢٧٧ - بروانه، العالم العربي، ٢٦ أيار ١٩٢٧.

٢٧٨ - بروانه، العالم العربي، ١٧ شباط ١٩٣٢.

٢٧٩ - زورجار روزنامه كاني عيراق بلسي مهسه لهي ريگاي ناسن و ميروگرفته كانيان ده كرد. راي كشتي ي عيراقيش ناكداري كارو فرماني هم ده زگايه و چونه تي چه وسندنه وه ي كريكاره عيراق يه كان بوو.

٢٨٠ - بروانه: المركز الوطني للوثائق، الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف: ص/١٠، موضوع الملف: السكك ١٩٢٤ - ١٩٢٨.

٢٨١ - بروانه: المركز الوطني للوثائق، الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف: ص/١٠، موضوع الملف: السكك ١٩٢٩ - ١٩٣٢، تقرير اللجنة المالية.

٢٨٢ - بروانه: «الاستقلال»، ١ ايلول ١٩٢٧: «العالم العربي»، ١ شباط و ٥ أيار ١٩٢٧: ٨ حزيران ١٩٢٩: «العراق»، ١٥ و ٢٤ كانون الأول ١٩٢٧ و ٢ كانون الثاني و ٢ آذار ١٩٢٨.

٢٨٣ - كاتيگ نهو ده زگايه له لوتكه ي ته نكوچه له مه دا ده زيا، بوجيه مانكانه ي ريگاي ناسن ٢٠٠ - ٧٠٠ هه زار روييه كورتي ده هينا. بروانه: «الآباء الوطني»، ٢٣ تشرين الأول ١٩٣١.

٢٨٤ - المركز الوطني للوثائق، الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف: ص/١٠، موضوع الملف: السكك ١٩٢٤ - ١٩٢٦.

٢٨٥ - له سه ره نهو و بنه ره ته ي كه روزانه ي كريكارتي نه شاره زا ١٥ روييه بوو، هه روه ها به به راورد كردنيش له ته كه نهو زمارانه دا كه له لايه ٨٣ ي فاييل بيتشوو دا نووسراوه.

٢٨٦ - المركز الوطني للوثائق، الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف: ص/١٠، موضوع الملف: السكك ١٩٢٦، تقرير الجنرال ف. د. هامند.

٢٨٧ - به نعونه بروانه: «العالم العربي»، ٤ حزيران و ٩ تموز و ١٣ تشرين الثاني ١٩٣٠، «نداء الشعب»، ١٣ تشرين الثاني ١٩٣٠.

٢٨٨ - بروانه: «العالم العربي»، ٣ تشرين الثاني ١٩٣٠.

٢٨٩ - چلو پي كه وتني روزي ١/٨/١٩٧٩ له گهله محه مه د ساليه نه لقه زازدا.

- ٢٩٠ - هەر سه‌رچاوه‌یه به جوړیک ژماره‌ی مانگرتوان خه‌میل ده‌کهن. به‌پێ‌ی نه‌و زانیاری‌یان‌ه‌ی سه‌رکردایه‌تی مانگرتنه‌که له‌ روژنامه‌کانی ناو‌خو‌دا بلا‌وی کردووه‌ته‌وه. ژماره‌یان ١٢٠٠ کریکار بوون. ب‌روانه «نداء الشعب» و «العالم العربي» ٤ کانون الاول ١٩٣٠. که‌چی به‌ پێ‌ی سه‌رچاوه‌ ئینگلیزی‌یه‌کان ژماره‌یان له ٣٠٠ که‌س تێبه‌ری نه‌کردووه. ب‌روانه: Baghdad Times December 3: P. 243. and 4 1830; Specid Report... ٤. به‌ قسه‌ی «ئه‌لقه‌زازه‌» یش سه‌ریاکی کریکاره‌ عیراقی‌یه‌کانی کارکه‌ی «شالچی‌یه» به‌ شداری ئه‌و مانگرتنه‌یان کردووه. «چاو پێ‌که‌وتنی روژی ١٩٧٩/٩/٨».
- له‌وه‌ ده‌چی ژماره‌یان له‌ هه‌زار که‌ش زیاتر نه‌بووینی.
- ٢٩١ - ب‌روانه: «العالم العربي» و «نداء الشعب» ٤ کانون الاول ١٩٣٠. چاو پێ‌که‌وتنی روژی ١٩٧٩/٩/٨ له‌گه‌ل محهمه‌د سالح ئه‌لقه‌زازه‌دا.
- ٢٩٢ - «نداء الشعب» ٤ کانون الاول ١٩٣٠.
- ٢٩٣ - چاو پێ‌که‌وتنی روژی ١٩٧٩/٨/١ له‌گه‌ل محهمه‌د سالح ئه‌لقه‌زازه‌دا.
- ٢٩٤ - «العالم العربي» ٦ کانون الاول ١٩٣٠، «نداء الشعب» ٥ کانون الاول ١٩٣٠.
- ٢٩٥ - «نداء الشعب» ١٤ کانون الاول ١٩٣٠.
- ٢٩٦ - ب‌روانه: «العراق» ٢١ کانون الثاني ١٩٣١.
- ٢٩٧ - ب‌روانه: «نداء الشعب» ٢٣ کانون الاول ١٩٣٠.
- ٢٩٨ - ب‌روانه: Special Report P. 243.
- ٢٩٩ - ب‌روانه: «نداء الشعب» ٢٥ کانون الاول ١٩٣٠.
- ٣٠٠ - «صدی العهد» ٢٧ شباط ١٩٣١: «العراق» ٢٥ شباط ١٩٣١.
- ٣٠١ - «الاستقلال» ٢٧ شباط ١٩٣١.
- ٣٠٢ - «ئه‌لقه‌زازه» ده‌یگیرته‌وه سه‌روکی ئه‌ندازیارانی می‌کنین. کابرایه‌کی لووت به‌رزی قسه‌ره‌ق بوو. وه‌کو کۆیله‌ له‌ ته‌ک کریکاره‌کان‌دا ده‌جوولایه‌وه‌و به‌را‌ده‌یه‌ک زه‌برو زه‌نگی له‌گه‌ل‌دا ده‌نواندن. پالی‌یه‌ به‌ریوه‌ به‌رایه‌تی رینگای ئاسنه‌وه‌ دهن‌ا زور دل ره‌قانه‌ له‌ گه‌لیان‌دا بجوولیته‌وه‌.
- ٣٠٣ - ب‌روانه: «السیاسة» ٢٦ شباط ١٩٣١: «العراق» ٢٦ شباط ١٩٣١.
- ٣٠٤ - «صدی العهد» ٢٧ شباط ١٩٣١: «السیاسة» ٢٦ شباط ١٩٣١.
- ٣٠٥ - «صدی العهد» ٢٧ شباط ١٩٣١: چاو پێ‌که‌وتنی روژی ١٩٧٩/٨/١ له‌گه‌ل محهمه‌د سالح ئه‌لقه‌زازه‌دا. Special Report P. 244.
- ٣٠٦ - ژماره‌ی ئه‌وانه‌ی له‌ مانگرتنی دووه‌می کریکارانی رینگای ئاسن‌دا به‌شداری‌یان کردووه‌ به‌ هه‌زار که‌س زیاتر خه‌م‌کراوه‌. ب‌روانه «العراق» ٢ آذار ١٩٣١.
- ٣٠٧ - پاش کۆتایی هاتنی مانگرتنه‌که «ئه‌لقه‌زازه» سوپاسی هه‌موو ئه‌وانه‌ی کرد که «یارمه‌تی کریکاره‌ مانگرتووه‌کانی رینگای ئاسنیان داوه». ب‌روانه: «العراق» ٢٤ آذار ١٩٣١.
- ٣٠٨ - ده‌قی به‌ی‌ننامه‌ که‌ له‌ روژنامه‌ی «الاستقلال» ی روژی ٣ مارتی ١٩٣١ دایه‌.
- ٣٠٩ - چاو پێ‌که‌وتنی روژی ١٩٧٩/٩/٨ له‌گه‌ل محهمه‌د سالح ئه‌لقه‌زازه‌دا.
- ٣١٠ - ب‌روانه: «العراق» ٢٨ شباط ١٩٣١، «الاستقلال» ٦ آذار ١٩٣١.
- ٣١١ - ب‌روانه: «صدی العهد» ٢ مارت ١٩٣١: «العراق» ٢ آذار ١٩٣١.
- ٣١٢ - چاو پێ‌که‌وتنی روژی ١٩٧٩/٨/١ له‌گه‌ل محهمه‌د سالح ئه‌لقه‌زازه‌دا.
- ٣١٣ - «صدی العهد» ٢ مارت ١٩٣١.
- ٣١٤ - ئه‌و رستانه‌ قسه‌ی به‌ریوه‌به‌ری پۆلیسی به‌غدایه‌ که‌ به‌ خۆی وه‌زینکی پۆلیسه‌وه‌ که‌یشه‌ کۆره‌پانی «السرای». بو‌ زیاتر تێ‌که‌یشه‌ن ب‌روانه: «العراق» ٢ آذار ١٩٣١: «صدی العهد» ٢ مارت ١٩٣١.

- ٣١٥ - وهنهبى نهو خانووهمى كرابوووه بارهكاي كومهلنه بچووك بوو بى. بهلكو بريتى بوو له چوار ژوورى كهورهو بهكنيكي بچووك لهكهل كورديدوريك دا. چاو پى كهوتنى رۆزى ٢٢/٨/١٩٧٩.
- ٣١٦ - بېروانه: «السياسة»، ٤ آذار ١٩٣١، «الاستقلال»، ٣ آذار ١٩٣١، «العراق»، ٣ و ٤ آذار ١٩٣١.
- ٣١٧ - بېروانه: «العراق»، ٣ و ٤ آذار ١٩٣١.
- ٣١٨ - «صدى العهد»، ٤ مارت ١٩٣١، «الاستقلال»، ٤ آذار ١٩٣١، «العراق»، ٣ و ٤ آذار ١٩٣١.
- ٣١٩ - «الاستقلال»، ٦ آذار ١٩٣١.
- ٣٢٠ - بېروانه: «العراق»، ٢ آذار ١٩٣١، «الاستقلال»، ١٥ نيسان ١٩٣١.
- ٣٢١ - بېروانه: «السياسة»، ٥ آذار ١٩٣١.
- ٣٢٢ - بېروانه: «صدى العهد»، ٦ مارت ١٩٣١.
- ٣٢٣ - مانكروتوان نهيان ويست هاتوجوى شهمنه ندوفر رابكرنو له كارى بخن، نهوك هامشوكهران زيانيان پى بگا، كهروا نه بوايه، به هه موو شيوه يهك ده يانتوانى ده ستى ئى بووه شينن.
- ٣٢٤ - بېروانه: «الاستقلال»، ٦ آذار ١٩٣١، «سهر ووتارى نهو روزه».
- ٣٢٥ - به قسه ي رۆژنامه كلنى نهو كاته، وزير قسه كلنى ومرده گيڤا. «نهلقه زان، يش له م باره يه وه ده ئى: هه ندى جار ومزيرى ناوبراو ووته كلنى نه مى ومك خوى ومه رنه ده گيڤاو هيواشى ده كرده وه، به لام نه م راستى ده كرده مو نه وه ي ده بويست به به رنه وه به رى ده ووت. «چاو پى كهوتنى رۆزى ٣١/٧/١٩٧٩ له كهل محهمه صالح نهلقه زاندا.
- ٣٢٦ - المركز الوطنى للوثائق، الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي. رقم الملف: د/١٤ موضوع الملف: الاحزاب السياسية. «السياسة»، ٥ آذار ١٩٣١؛ «الاستقلال»، ٦ آذار ١٩٣١، «چاو پى كهوتنى رۆزى ٨/٩/١٩٧٩ له كهل محهمه صالح نهلقه زاندا.
- ٣٢٧ - له دهقه كه دا، وای ئى كردن.
- ٣٢٨ - «الاستقلال»، ٦ آذار ١٩٣١.
- ٣٢٩ - بېروانه: «العراق»، ١٨ آذار ١٩٣١.
- ٣٣٠ - بېروانه: «الاستقلال»، ٣ آيار ١٩٣١.
- ٣٣١ - بېروانه «الاستقلال»، ٩ نيسان ١٩٣١.
- ٣٣٢ - نهو كاته جهميل نه لېرواى، ومزيرى نه شغال و هاتوجو بوو، پيشتريش سه باره ت به باروزوونى كريكارانى ريگاي نسن ووتبووى: گووايه پر به دل حه ز ده كا كريكارى عيراقى به خوشى و به ختيارى بژى وه رچى يهك نهو نازار ددها، نه ميش پيوه ي ده تليته وه، هه ندى سه ركرده ي كريكاران نه م قسه يه ي ومزيريان كرده بووه «به لگه يه كى روون و ئاشكرا ي هه ول و ته قه لى لاي نهو، له پيناو چلكر دنى گوزه رانيان دا، نه م قسه ي «عه بيلس حسه ين ئال نه لجه له بى ي «سه روكى كومهل ي كريكارانى عيراق، ه. بېروانه «نداء العمال، العدد الاول، ٢٢ تشرين الثانى ١٩٣٠ ص ١٥.
- ٣٣٣ - بېروانه «الاستقلال»، ٢٩ آذار و ٢٢ آيار ١٩٣١.
- ٣٣٤ «الاستقلال»، ١ و ٣ نيسان ١٩٣١.

۳۳۵ - نهلقهزاز، به یاننامهیهکی دوورو دریزی بلاوکردهوهو تئیدا به دوورو دریزی ههلوئیستو کهللرهقی لئیرسراوانی رینگای ئاسنو چونیهتی گالته کردنیسان به عیراقییهکاشی، روون کردهوه. ههروهها بلسی نهوهی کردبوو که چون سهروکی نهاندازیاران وتوویهتی هکۆی به جنسییهتنامهی عیراقی نادا و بهرئوهبهرایهتی کئی بوی دای دهنیو کئییشی بوی دهری دهکا، بی نهوهی حساب بو ردهگزبان بکاو هیچ کاتیک فهزلی عیراقی بهسهر بیانی دا نادری، با وهکو یهکیش بن پیش مانگرتنهکیش ئیشو کار چون رویشتوووه ههربهو شیوه دهمینیفهوه. ۳۳۶ - مرکز الوطنی للوثائق، الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف: ۱۴/۲، موضوع الملف: الاحزاب السياسية: «صدی العهد، ۷ نیسان ۱۹۳۱: «العراق» ۷ نیسان ۱۹۳۱: «الاستقلال، ۱ و ۳ و ۷ نیسان ۱۹۳۱».

۳۳۷ - پروانه: «العالم العربي»، ۵ تشرين الثاني ۱۹۳۲.

۳۳۸ - بۆ زیاترتی کهیشتن، پروانه: مرکز الوطنی للوثائق، الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف: ۱۴/۲، موضوع الملف: الاحزاب السياسية: «الاستقلال، ۳ و ۱۵ و ۱۶ نیسان ۱۹۳۱: «صدی العهد، ۳ نیسان ۱۹۳۱».

۳۳۹ - پروانه: «صدی العهد، ۳ نیسان ۱۹۳۱: «الاستقلال، ۱۷ نیسان ۱۹۳۱».

۳۴۰ - پروانه: «الاستقلال، ۱۹ نیسان ۱۹۳۱».

۳۴۱ - پروانه: مرکز الوطنی للوثائق، الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف: د/۱۴، موضوع الملف: الاحزاب السياسية، دهقی نهو یاددا شته لهو فایلهدا بلا وکراوتهوه.

۳۴۲ - نهو رستانه لهدهقی نهو یادداشته وهرگیارون که ئاراستهی مهلیک کراوه.

۳۴۳ - پروانه: «العراق، ۷ آیار ۱۹۳۱: «الاستقلال، ۲۷ نیسان ۱۹۳۱».

۳۴۴ - دهقی نهوه یادداشته له روزنامهی «العراق»، ی روزی ۳ ی ته مموزی ۹۳۱ دا بلا و کراوتهوه.

۳۴۵ - پروانه: مرکز الوطنی للوثائق، الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف: ص/۳/۵، موضوع الملف: العمال ومايتعلق بهم ۱۹۳۱: «العراق، ۱۷ تموز ۱۹۳۱».

۳۴۶ - نهو دهست نیشان کردنه، نهو کریکارانهی نهدهگرتتهوه که پیش ئادار دهکرابوون، نهمهیش دهستکهوتیکی گرتک بوو تا به هویهوه بهرئوهبهرایهتی رینگای به پیچ و پهنا بگری.

۳۴۸ - دوورنی به سهرکردایهتی مانگرتنهکه بهو بپارهیان، نهکهوتبنه ژیز کارتیکردنی نهو مانگرتنهوه که کریکارانی سووریا نهنجامیان دا و «مقاطعه، ی تراموای و کاره بیان کرد تا کومپانیا فه رهنسنی یه که بیان تلجار بوو داخواری یهکانیان جی به جی بکا. نهوهیشی که زیاتر نهو بوچوونه دهجه سپینتی نهوهیه نهلقهزاز لهو روزگاردا که کیروگرفتی نیوان کریکاران و رینگای ئاسن که یشتبووه لوتکه به یاننامهیهکی بلاوکردهوهو تئیدا بلسی نهو «مقاطعه، یه ی کردووه. «پروانه دهقی یادداشتهکه له «تطور الحركة النقابية في العراق، هاشم علي محسن ص ۳۴ - ۳۵ و ۱۰۵، دا.

۳۴۹ - «الاستقلال، ۲۲ نیسان و ۱۰ و ۱۲ آیار ۱۹۳۱».

۳۵۰ - پروانه: «العالم العربي»، ۵ تشرين الثاني ۱۹۳۲. نهلقهزاز، رای وایه له بهر نهوهی سهرکردایهتی کریکاران هیوایهکی گه وره ی بهم کومپانیا به بوو، کریکاران په نیان نه برده بهر مانگرتن.

۳۵۱ - ههروهو سهرجلوه.

۳۵۲ - پروانه: «الاستقلال، ۱۰ و ۱۲ آیار ۱۹۳۱».

۳۵۳ - پروانه: «العراق، ۱۴ نیسان ۱۹۳۱».

۳۵۴ - پروانه: «الاستقلال، ۲۰ نیسان و ۸ و ۲۲ و ۲۷ آیار و ۴ حزیران ۱۹۳۱: «العراق، ۸ و ۱۱ آیار ۱۹۳۱: «صدی العهد، ۸ آیار ۱۹۳۱».

۳۵۵ - پروانه: «صدی العهد، ۶ آیار ۱۹۳۱: «الاستقلال، ۶ آیار ۱۹۳۱».

۳۵۶ - دهقی یاددا شتهکه له روزنامهی «الاستقلال»، ی روزی ۵ آیار ۱۹۳۱ بلاوکردهوه.

- ۳۵۷ - بېروانه: الاستقلال، ۳ و ۱۷ آيارى ۱۹۳۱.
- ۳۵۸ - بېروانه: العراق، ۱۰ حزيران و ۳۱ تموزى ۱۹۳۱: «صدى العهد»، ۱۴ آيار ۱۹۳۱.
- ۳۵۹ - بېروانه: «صدى العهد»، ۶ آيار ۱۹۳۱: «الاستقلال»، ۶ آيار ۱۹۳۱
بېروانه: «الاستقلال»، ۱۹ آيار ۱۹۳۱.
- ۳۶۱ - «العراق»، ۶ آب ۱۹۳۱: «الاستقلال»، ۲۲ آذار و ۱۲ حزيران ۱۹۳۱.
- ۳۶۲ - بېروانه: «محاضر مجلس النواب»، سنة ۱۹۳۱ ص ۵۲۹.
- ۳۶۳ - «وا بېريار بوو ئه و كه سهى دانيشتووى شار بوايه و سهكى هه بووايه سالى ه روپيه رسم بدا.
- ۳۶۴ - «محاضر مجلس النواب». اجتماع سنة ۱۹۳۰ ص ۳۰۹، ۵۲۰، ۵۲۸.
- ۳۶۵ - قسهى «ئيبراهيم عه تار باشى»، نوينه رى «موسول»، ۵. بېروانه: «محاضر مجلس النواب». اجتماع سنة ۱۹۳۰ ص ۵۲۰.
- ۳۶۶ - هه ر ئه و سه رچاوه ص ۳۰۹.
- ۳۶۷ - بوژياتر تى كه يشتن، بېروانه سه رچاوهى پيشوول ۵۲۹، ۵۲۰.
- ۳۶۸ - بېروانه: «محاضرات مجلس النواب، الدورة الانتخابية الثالثة». اجتماع سنة ۱۹۳۱، بغداد ۱۹۳۱
ص ۳۶ - ۳۷: «العراق»، ۱۱ آذار ۱۹۳۱.
- ۳۶۹ - بېروانه: «محاضر مجلس النواب»، اجتماع سنة ۱۹۳۰، ص ۷۳۴ - ۷۳۸. «ئهو دوو نوينه ره رى
به ره له ستنى ياسا كه يان كرد»، «ئيبراهيم عه تار باشى موسىلاوى و عه بوود ئه له للاكى به سه ره رى
بوون».
- ۳۷۰ - مه به ست له را كه ياندى، رقم ۵، ۷۱، كه ئينگليز له ۱ ي نيسانى ۱۹۱۹ دا ده رى كرد و تيبدا ره سم و
باجينكى زورى به سه ر دا نيشتووان دا سه پاندى پاشان بووه مايه ي تا ره زايى خه لكى: به راده يه ك
له روود او ده كنى شو رى بيست دا ده نكى دا يه.
- ۳۷۱ - بېروانه: هه روو را كه يانده كه، له روژنامه ي «صدى العهد»، ي ته مووزى ۱۹۳۱ دا.
- ۳۷۲ - بېروانه: «صدى العهد»، ۹ تموز ۱۹۳۱.
- ۳۷۳ - بېروانه: «العراق»، ۱۶ كانون الثانى ۱۹۳۱.
- ۳۷۴ - بېروانه: «العراق»، ۱ و ۲ تموز ۱۹۳۱.
- ۳۷۵ - «الاخاء الوطنى»، ۲ آب ۱۹۳۱.
- ۳۷۶ - بېروانه: «محاضر مجلس النواب»، اجتماع سنة ۱۹۳۱، ص ۴۱.
- ۳۷۷ - له به لگه نامه ره سمى يه كان دا به ئاشكرا دياره كه «موزاحيم ئه لپاچه چى». چون به توندى له كه ل
سه رو كى كو مه له كان دا و توو يژى كردوود. ته نانه ت «ئه لقه راز». دواى ئه و ميژوود، له داد كا دا
شكايه تى ئى كردوود و تاوانى ئه وى دا وه ته پال كه «ئيه انه»، ي كرد ره. بېروانه: «محاضر مجلس
النواب». اجتماع سنة ۱۹۳۱ ص ۳۷، «الاخاء الوطنى»، ۲۲ تشرين الاول ۱۹۳۱.
- ۳۷۸ - چاوبى كه وتنى روژى ۲۲/۸/۹۷۹، كه ل محه ممه د سالح ئه لقه راز دا
- ۳۷۹ - بېروانه: «العالم العربى»، ۵ تشرين الثانى ۱۹۳۲.
- ۳۸۰ - بېروانه: سامى عبد الحافظ القيسى: «أفاق عن الدركة الوطنية: الامتداد العام»، ۱۹۳۱، بى سهرانى
- «أفاق عربية» - بغداد، العدد التاسع، آيار ۱۹۷۶، ص ۷۴.

- ۳۸۱- چلو پی‌کوتنی روژی ۹۷۹/۸/۲۲ له‌گه‌ل محهمه‌د س‌ال‌ح نه‌لقه‌زازدا.
- ۳۸۲- بروانه ده‌قی به‌یاننامه‌که له ،صدی‌العهد، ی روژی ۷ ته‌مووژی ۱۹۳۱ دا.
- ۳۸۳- ،صدی‌العهد، ۶ تموز ۱۹۳۱.
- ۳۸۴- بروانه، ،العراق، ۹- ۱۱ و ۱۳- ۱۵ و ۲۳ تموز ۱۹۳۱: ،صدی‌العهد، ۸ و ۹ و ۱۱ تموز ۱۹۳۱.
- ۳۸۵- ،ال‌اخبار، ۷ تموز ۱۹۳۱: چلو پی‌کوتنی روژی ۷۹/۹/۸ گه‌ل محهمه‌د س‌ال‌ح نه‌لقه‌زاز دا.
- ۳۸۶- بو زیاتر تی‌گه‌یشتن، بروانه: ،عبد‌الرزاق‌الحسنی، تاریخ‌الوزارات‌العراقیة، الجزء‌الثالث ص ۱۴۳.
- ۳۸۷- نه‌بولتممه‌ن، که نه‌ندامی ژووری بازرگانی ی بوو، قایل نه‌بوو بیینه نه‌ندامی نه‌و وه‌فده.
- ۳۸۸- چلو پی‌کوتنی روژی ۹۷۹/۹/۸ له‌گه‌ل محهمه‌د س‌ال‌ح نه‌لقه‌زازدا.
- ۳۸۹- بروانه: ،العراق، ۸ تموز ۱۹۳۱.
- ۳۹۰- بروانه ،صدی‌العهد، ۸ تموز ۱۹۳۱: ،العراق، ۸ و ۹ تموز ۱۹۳۱: روژنامه‌ی ،صدی‌العهد، که سه‌ر به‌میری بوو، له‌سه‌ر لایه‌په‌ی یه‌که‌مو له‌جی‌ی سه‌ر ووتاره‌که‌ی دا به‌یاننامه‌که‌ی بلاوکرده‌وه. ،نه‌لقه‌زازه‌ده‌تی: رژیم‌ه‌ندی ده‌ستکاری به‌یاننامه‌که‌ی کرد و لای خویشی‌یه‌وه نه‌و به‌ننامه‌ی‌ی ده‌ر نه‌کرد که له‌سه‌ری ریکه‌وتبووین و مه‌رج و ابوو بلاوی بکاته‌وه تینیدا ره‌سمو باجه‌تازه‌کان لا‌بیا، یان که‌میان بکاته‌وه‌وه نه‌و روون کردنه‌وه‌یه‌یش که بو روژنامه‌کانی ناریدبوو، له‌کاتی خو‌ی‌دا بلا و بوونه‌وه ،چلو پی‌کوتنی روژی ۹۷۹/۹/۸ له‌گه‌ل محهمه‌د س‌ال‌ح نه‌لقه‌زازدا.
- ۳۹۱- بروانه: ،العراق، ۹ و ۱۰ تموز ۱۹۳۱.
- ۳۹۲- بروانه: ،محاضر مجلس‌النواب، اجتماع‌سنة ۱۹۳۱ ص ۴۰.
- ۳۹۳- بروانه: ،عبد‌الرزاق‌الحسنی، تاریخ‌الوزارات‌العراقیة، الجزء‌الثالث ص ۱۴۶.
- ۳۹۵- له‌و کاته‌دا مه‌لیک فه‌یسه‌تی یه‌که‌م به‌سه‌ردانگی ره‌سمی له‌تورکیا بوو، مه‌لیک‌عه‌لی‌برای کردبووه جیگری خو‌ی. ،نوری‌سه‌عید، ی سه‌روک وه‌زیرانیش خه‌ریکی گه‌شتیک بوو له‌نه‌وروپا و پاشان چوووه تورکیا له‌گه‌ل فه‌یسه‌ل‌دا یه‌کیان گرت‌وه. وه‌زیری‌دارایی، روسته‌م‌ه‌یده‌ر، جیگری بوو، به‌لام که چوو بو‌ده‌روه‌ی وولات وه‌زیری‌ناوخو ،موزاحیم نه‌لپاچه‌چی، بووه جیگری سه‌روک وه‌زیران.
- ۳۹۴- بروانه: ،العراق، ۱۳ تموز ۱۹۳۱.
- ۳۹۶- قسه‌ی نوینه‌ری ،حیلله، عه‌بدول‌ره‌زاق نه‌ل‌روه‌یشدی، یه. بروانه: ،محاضر مجلس‌النواب، اجتماع‌سنة ۱۹۳۱ ص ۳۸.
- ۳۹۷- بروانه: عبد‌الرزاق‌الحسنی، تاریخ‌الوزارات‌العراقیة، الجزء‌الثالث، ص ۱۴۶- ۱۴۷.
- ۳۹۸- ،صدی‌العهد، ۱۷ تموز ۱۹۳۱: ،العراق، ۱۸ تموز ۱۹۳۱: چلو پی‌کوتنی روژی ۹۷۹/۸/۲۲ له‌گه‌ل محهمه‌د س‌ال‌ح نه‌لقه‌زازدا.
- ۳۹۹- ده‌قی به‌یاننامه‌که له ،صدی‌العهدی، ی روژی ۱۷ ته‌مووژی سالی ۱۹۳۱ دا بلاوکراره‌ته‌وه.
- ۴۰۰- ،العراق، و ،صدی‌العهد، ۱۷ تموز ۱۹۳۱.
- ۴۰۱- ،العراق، ۲۲ و ۲۳ تموز ۱۹۳۱: ،صدی‌العهد، ۲۲ و ۲۳ تموز ۱۹۳۱.
- ۴۰۲- بروانه: ،العراق، ۲۷ تموز ۱۹۳۱ ،سه‌رووتاری نه‌و روژه.
- ۴۰۳- بروانه: ،محاضر مجلس‌النواب، اجتماع‌سنة ۱۹۳۱ ص ۳۲- ۵۰. ،العراق، ۱۷ تموز ۱۹۳۱.
- ۴۰۴- ،نوری‌سه‌عید، به‌م جو‌ره‌ی‌ی‌بارو دو‌خی نه‌و کته‌ی به‌سه‌ر ده‌کاو ددی. ۳۶ سه‌عات به‌سه‌ر له‌نازاه‌دا زیا، نتجا‌بو نه‌وه‌ی بیانوو بو نه‌و زه‌برو زه‌نگه‌به‌ینیته‌وه که دهره‌ق به‌دانیشتنوان نواندی. پی له‌سه‌ر نه‌وه‌ داده‌گری گوايه بو‌یه نه‌م هه‌نگاودی نا. نه‌ودک‌ئینگلیز بیته به‌سه‌روه‌وه داگری بکه‌ن. ،بروانه: ،محاضر مجلس‌النواب، اجتماع‌سنة ۱۹۳۱ ص ۴۸.

- ٤٠٥ - به‌کارهینانی یاسای داوای عه‌شایه‌ری دژی دانیش‌توانی شاره‌کان بووه دیارده‌یه‌کی زور ترسناک. هینستا ملوه‌یه‌کی کم به‌سەر مانگرتنه‌که‌دا تی نه‌په‌پیبوو، که‌چی به‌پنی مادده‌ی ٤٠ ی‌ئو یاسایه‌هر دوو سیاسه‌تمه‌داری ناودار ده‌همی ئه‌لموده‌پیس، و «روفائیل به‌تی‌ی، له‌پایته‌خت دوور‌خرانه‌وه.
- ٤٠٦ - ب‌روانه: «العالم العربی، ٢١ تشرین‌الاول ١٩٣١.
- ٤٠٧ - «صدی‌العهد، ٢١ تموز ١٩٣١.
- ٤٠٨ - «جه‌عفر ئه‌بولتمه‌ن، ئه‌و مانگرتنه‌ به‌یه‌که‌مین سه‌رکه‌وتن داده‌نی له‌ دوای شو‌رشی بیسته‌وه. ب‌روانه: «الاخاء الوطنی، ٦ ایلول ١٩٣١.
- ٤٠٩ - «العراق، ١٥ تموز ١٩٣١.
- ٤١٠ - ب‌روانه: عبد‌الرزاق‌الحسنی، تاریخ‌الوزارات‌العراقیة، الجزء‌الثالث، ص ١٤٩. ده‌ریاره‌ی بایه‌خ‌دانی روژنامه‌ بیانی‌یه‌کان به‌و مانگرتنه، ب‌روانه: «العراق، ٢٧ تموز ١٩٣١.
- ٤١١ - ب‌روانه: «محاضر‌مجلس‌النواب: اجتماع‌سنة ١٩٣١ ص ٤٧.
- ٤١٢ - له‌ سه‌ره‌تای یاسه‌که‌داو له‌و شوینه‌دا که‌ یاسی جوئیه‌تی ساز کردنی مانگرتنه‌که‌مان کردوو، ده‌ستمان بو‌ئو به‌یاننامه‌یه‌ راکیشاوه.
- ٤١٣ - ب‌روانه «العراق، ٢ تموز ١٩٣١.
- ٤١٤ - محاضر‌مجلس‌النواب، اجتماع‌سنة ١٩٣١، ص ٤٤: «العراق، ٢٤ آب ١٩٣١.
- ٤١٥ - «الاخاء الوطنی، ١٦ تشرین‌الاول ١٩٣١.
- ٤١٦ - «راجی ئه‌لعه‌سکه‌ری، یه‌کنک بوو له‌وانه‌ی پولیس‌گرتین. ناوبراو سه‌روکی «کومه‌له‌ی هاریکاری سه‌ریازه‌خانه‌نشینه‌کان، بوو. ئه‌م کومه‌له‌یه‌ له‌ سه‌ره‌تای مانگی حوزه‌یرانی ١٩٣٠ دا دروست بوو. ئامانجی «چاککردن و خوشکوزه‌رانی‌ی سه‌ریازه‌خانه‌نشینه‌کان بوو. خوی به‌ «کومه‌له‌یه‌کی ئه‌ده‌بی‌ی و کومه‌لایه‌تی، داده‌ناو که «هیچ په‌یوه‌ندی‌یه‌کی یه‌سیاسه‌ته‌وه‌نی‌یه. ئه‌م کومه‌له‌یه‌ پشتگیری هه‌لویسته‌کانی «کومه‌له‌ی سنعلتکاران، ی ده‌کرد، له‌به‌ر شه‌وه‌ رژیم چه‌ند جارێک زوزی بو‌هینا. بو‌زیاتر تی‌گه‌یشتن، ب‌روانه «الاستقلال، ٥ و ٦ و ١٢ حیزران ١٩٣٠: «العراق، ٢٢ ایلول ١٩٣١.
- ٤١٧ - «العراق، ٢٥ آب ١٩٣١.
- ٤١٨ - ب‌روانه: «العراق، ١ و ٣١ آب ١٩٣١.
- ٤١٩ - ب‌روانه: «العراق، ٦ آب و ٢ ایلول و ٣ تشرین‌الاول ١٩٣١.
- ٤٢٠ - ب‌روانه: «العراق، ٨ و ٢٠ و ٢٢ و ٣١ آب و ١٢ ایلول ١٩٣١.
- ٤٢١ - «عبدالولیه‌رزاق ئه‌لسامه‌رائی، زورچالاکنه‌ به‌شداری کوره‌کانی «کومه‌له‌ی سنعلتکارا، ی ده‌کرد و وتاری تیدا ده‌خویندنه‌وه کلتی خویشی دژی هه‌لویستی ناره‌وای کومیانیا بیانی‌یه‌کان به‌رامبه‌ر به‌ کریکاره‌ عیراقی‌یه‌کان، راوه‌ستا. ب‌روانه «الاستقلال، ٩ حیزران ١٩٣١.
- ٤٢٢ - «المركز‌الوطني‌للوائلق. الوحدۃ‌الوثائقیة، البلاط‌الملکی، رقم‌الملفۃ: د/١٤ موضوع‌الملفۃ: الاحزاب‌السیاسیة.
- ٤٢٣ - ب‌روانه «العالم العربی، ١٥ کلون‌الاول ١٩٣٠.

- ٤٢٤ - بېروانه: المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف: د/١٤ موضوع الملف: الاحزاب السياسية.
- ٤٢٥ - «ئهلسامه پراتي» له داميني يادداشته كه ي دا بهو جوړه ناوي خوي نووسيبوو.
- ٤٢٦ - بېريار وا بوو «كومله ي كريكارانى عيراق، له سى دهسته بيك بى. يه كيكيان نيدارى ويه كيك راويزكارى ويه هوى ترشيان يو سه ربه رشتى ي كردنى كريكاران.
- ٤٢٧ - المركز الوطني للوثائق. الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف: د/١٤ موضوع الملف: الاحزاب السياسية.
- ٤٢٨ - چلو بى كه و تنى روزى ٨/٩/٩٧٩ له كهل محمه مد سالح ئه لقه زازدا.
- ٤٢٩ - بېروانه: الاستقلال، ٢٠ تشرين الثاني ١٩٣١: «الاخاء الوطني، ٢٢ و ٢٩ تشرين الاول ١٩٣١.
- ٤٣٠ - بېروانه: «العالم العربي»، ١٢ كانون الثاني ١٩٣٢.
- ٤٣١ - بېروانه: «الاخاء الوطني»، ٢٥ تشرين الاول ١٩٣١.
- ٤٣٢ - بېروانه: «العالم العربي»، ٩ كانون الثاني ١٩٣٢.
- ٤٣٣ - بېروان: «الاخاء الوطني»، ٢ آب ١٩٣٢: «العالم العربي»، ٢ و ٣٠ آب ١٩٣٢.
- ٤٣٤ - بېروانه: «العالم العربي»، ١٩ / آب، ١٩٣٢.
- ٤٣٥ - بېروانه: «العالم العربي»، ٣ ايلول ١٩٣٢. له بهشى سى بهم و لهو شوينه دا كه باسى «كيروكرفتى سه ره مكي ي كارو كريكاران و چونيه تى رهنگدانه وهى له بزووتنه وهى كريكاران، مان كردووه، نمونه ي ترى لهو بابته مان هيناونه ته وه.
- ٤٣٦ - بېروانه: «العالم العربي»، ٢٠ آب ١٩٣٢.
- ٤٣٧ - بېروانه: «العراق»، ٥ تشرين الثاني ١٩٣١.
- ٤٣٨ - بېروانه: «الاخاء الوطني»، ٢٦ تشرين الاول ١٩٣١، و ٦ كانون الثاني ١٩٣٢: «العالم العربي»، ٨ تشرين الاول ١٩٣١، و ٥ و ١٥ كانون الثاني ١٩٣٢: «الاخبار»، ١٧ و ١٩ تشرين الثاني ١٩٣١.
- ٤٣٩ - بېروانه: «الاخبار»، ١٢ و ١٩ و ٢٦ تشرين الثاني ١٩٣١: «الاخاء الوطني»، ١٩ و ٢١ و ٢٣ تشرين الاول و ١ و ١٢ تشرين الثاني ١٩٣١: «الاستقلال»، ٢٠ و ٢٣ تشرين الثاني ١٩٣١.
- ٤٤٠ - بېروانه: «العالم العربي»، ١٤ شباط ١٩٣٢.
- ٤٤١ - بېروانه: «الاخاء الوطني»، ١٦ تشرين الاول ١٩٣١. سه روه ها بېروانه «ئهو پروتستوييه ي حه لواچي به كان له زماره ي روزى ١٩ ي تشريني به كه مى ١٩٣١ دا بلاويان كرده وه.
- ٤٤٢ - بېروانه: «العالم العربي»، ١٠ و ١٩ و ٢٩ كانون الثاني و ٦ و ٢٠ و ٢٢ آيار و ٧ تموز ١٩٣٢.
- ٤٤٣ - بېروانه: «العراق»، ١ و ٨ ايلول ١٩٣١.
- ٤٤٤ - بېروانه: «العالم العربي»، ٣١ آب ١٩٣٢.
- ٤٤٥ - بېروانه: الاخاء الوطني، ٢ آب ١٩٣٢.
- ٤٤٦ - بېروانه: «العالم العربي»، ٢٢ و ٢٣ تشرين الثاني ١٩٣٢.
- ٤٤٧ - بېروانه: «العالم العربي»، ٢٨ تشرين الاول و ٢٥ تشرين الثاني ١٩٣٢.
- ٤٤٨ - بېروانه: «الاخاء الوطني»، ١ تشرين الثاني ١٩٣١.
- ٤٤٩ - بېروانه: «الاخبار»، ١٢ تشرين الثاني ١٩٣١: «الاستقلال»، ١٩ تشرين الثاني ١٩٣١.
- ٤٥٠ - بېروانه: «الاستقلال»، ٢٣ تشرين الثاني ١٩٣١، چلو بى كه و تنى روزى ٨/٩/١٩٧٩ له كهل ئه لقه زاز.
- ٤٥١ - بېروانه: «العالم العربي»، ٢٢ كانون الثاني ١٩٣٢.
- ٤٥٢ - بېروانه: «العالم العربي»، ٢٢ كانون الثاني و ٢١ شباط ١٩٣٢.
- ٤٥٣ - بېروانه: «صدى العهد»، ١٩ تموز ١٩٣١: چلو بى كه و تنى روزى ٨/٩/١٩٧٩ له كهل ئه لقه زاز.

- ۴۵۴ - کومه‌گه‌ل کرێکارانی میکانیک، پشتگیری داخواری به‌کاسی کرێکارانی رینگای ئاسن بیان کرد له شوبلات و ئادای ۱۹۳۱ دا: واته له روزگاری مانگرتنی دووه‌میان دا. بېروانه: «العراق»، ۲۴ آذار ۱۹۳۱.
- ۴۵۵ - ئه‌مه‌ ئه‌و «سه‌لیم ئه‌حمده ئه‌لمسیری، یه‌ ئه‌ یه‌ که‌ پیشتر باس کرا. چلو بئی که‌ وفتنی روژی ۱۹۷۹/۹/۸.
- ۴۵۶ - بېروانه: «العالم العربي»، ۱۲ آذار و ۲۲ نیسان ۱۹۳۲.
- ۴۵۷ - بېروانه: «العالم العربي»، ۲۷ نیسان ۱۹۳۲.
- ۴۵۸ - بېروانه: «العالم العربي»، ۱۲ و ۲۱ آيار ۱۹۳۲.
- ۴۵۹ - بېروانه: «الاخاء الوطني»، ۲۷ آيار و ۱۰ حزيران ۱۹۳۲: «العالم العربي»، ۱۰ و ۱۴ حزيران ۱۹۳۲.
- ۴۶۰ - بو‌زیارتی که‌ یشتن بېروانه: «العالم العربي»، ۲۴ و ۳۱ آيار و ۳ و ۵ و ۷ و ۲۲ حزيران و ۵ و ۷ و ۱۴ تموز و ۲۰ و ۳۱ آب و ۱۴ و ۲۱ و ۳۰ ايلول و ۱۶ کلون الاول ۱۹۳۲: «الاخاء الوطني»، ۲ و ۱۰ و ۲۷ حزيران و ۴ و ۱۲ تموز ۱۹۳۲.
- ۴۶۱ - بېروانه: «العالم العربي»، ۱۰ و ۱۶ حزيران ۱۹۳۲.
- ۴۶۲ - بېروانه: «الاخاء الوطني»، ۱۲ تموز ۱۹۳۲.
- ۴۶۳ - چون نووسراوه، وه‌ك خوی ده‌ینووسینه‌وه‌.
- ۴۶۴ - بېروانه: «محاضر مجلس النواب، اجتماع سنة ۱۹۳۱ ص ۲».
- ۴۶۵ - له‌و باسناهی پیشوودا، چه‌ند لایه‌ نیگمان له‌ باره‌ی هه‌لویستی ده‌سه‌ لاتداران سه‌ باره‌ت به‌ جینی کرێکاران نیشان دا.
- ۴۶۶ - «العراق» ۲۰ و ۲۱ حزيران ۱۹۲۲.
- ۴۶۷ - کومه‌له‌ کرێکاری به‌کان، بانگیان ده‌کرد ووتاریان بو‌ بخوینته‌وه‌.
- ۴۶۸ - «العراق»، ۲۰ تموز ۱۹۳۱.
- ۴۶۹ - «صدی العهد»، ۶ تموز ۱۹۳۱ «له‌ ناونیشانی سه‌رووتاره‌که‌وه‌، وه‌ه‌گراوه‌ که‌ ده‌ ئی: «مانگرتنه‌که‌ی دوینی سووکایه‌تی به‌ بیرری مروفايه‌تی و زیان به‌ مانگرتوو ه‌کانیش ده‌گه‌یه‌نی».
- ۴۷۰ - «محاضر مجلس النواب، اجتماع سنة ۱۹۳۱ ص ۳۴ - ۳۵».
- ۴۷۱ - هه‌ر ئه‌و سه‌رچاوه‌. ص ۴۴. «العراق»، ۵ آب ۱۹۳۱.
- ۴۷۲ - بو‌زیارتی که‌ یشتن بېروانه: «الدكتور فاروق صالح العمر، الاحزاب السياسية في العراق ۱۹۲۱ - ۱۹۳۲، بغداد ۱۹۷۸، عبدالرزاق عبدالدرجي، جعفر ابو التمن ودوره في الحركة الوطنية في العراق، بغداد ۱۹۷۸، ص ۴۹۰ - ۴۹۲».
- ۴۷۳ - روژنامه‌ی «الاخاء الوطني»، هه‌فته‌ی دوو جار لاپه‌ره‌ی - کیژان و خانمان ۱۱ ی بلاو ده‌کرده‌وه‌.
- ۴۷۴ - دوور ئه‌ی به‌ ئه‌گه‌ر هه‌زه‌کانی ئه‌پوزیسیون هه‌لویستیکی توندترین به‌رامبه‌ر به‌ریوه‌ به‌ رایه‌تی رینگای ئاسن نیشان بدایه‌و وایان له‌ میریش بگردایه‌ - له‌سه‌ر مه‌سه‌له‌ی کرێکاران بکلته‌وه‌، به‌ریوه‌ به‌ رایه‌تی رینگای ئاسن نه‌یده‌توانی ئه‌و هه‌نگاوه‌ بئنی که‌ دوا‌ی کوتلیی هاتنی مانگرتنی به‌که‌م هه‌لویشتی و دوا‌ جاریش نه‌یده‌ویرا به‌و شیوه‌یه‌ی که‌ باسمان کرد گالته‌ به‌ مافی کرێکاران بکا وه‌ك به‌ دوورو دریزی قسه‌مان ئی کرد.

٤٧٥ - پروانه: «السياسة، ٤ آذار ١٩٣١»: العراق، ٢٦ شباط ١٩٣١.

٤٧٦ - «نداء الشعب»، ٨ - ١٠ كانون الأول ١٩٣٠.

٤٧٧ - له چلو بئي كهوتنى ٧/٣١ و ١٩٧٩/٩/٨ دا. نه لقه زاز، ووتى: هر زوو نه بولتممن، ي تى درجى، بلوهرم به سهركرده كنى ترى نه پوزيسيون نه ما. ته نانه ت نهو پيشنيازه ي ياسين نه لهاشمى، يشى داووته دواوه كه ده بوست كه لو په لى «كومه له لى» سنعاكاران، له لاي «كومه له لى» جه نكلوهران، دابى و واى به ياشتر زانى چى كه ل و په ليلان هه يه بيدانه دست نه بولتممن.

٤٧٨ - نه م هه لوئسته واى له كه ليك نووسه رى عراقى و بيلجى كر دووه مانكرتنى كشتى ي دژ به ياسى رسمى شاره وانى يه كان به ئيشى حربه نه پوزيسيونه كان دابنن، به تايبه تى پارتى نيشتمانى ي «الحزب الوطنى». به نموونه بپروانه «محمد مهدي كبة، مذكراتى من صميم الاحداث ١٩١٨ - ١٩٥٨: بيروت ١٩٦٥، «عبدالغنى الملاح، تاريخ الحركة الديمقراطية في العراق، بغداد ١٩٧٥» ١١٠. «ن. و. نوهانيسيان. بزوتنه وه ي رزكارى نيشتمانى له عراق دا ٩١٧١ - ١٩٥٨، به زمانى روسى. يه ريفان ١٩٧٦ ل ٢٣٢. نه وى راستى ي بئى كه س ناتوانى نكو و لى له و دوره كه و ريه بكا كه حربه نه پوزيسيونه كان و به تايبه تى پارتى نيشتمانى و شه خسى سه رو كه كه ي «جه غفر نه بولتممن، له كه شه بئى كردنى رو دواوه كنى مانكرتنه كه و دريژه بيدانى دا بينى يان، به لام سهركرده كر يكارى و پشه يى يه كان و له پيش هه موويلنه وه سهر كرده كنى «كومه له لى» سنعاكاران، نه وان نه خشه ي مانكرتنه كه يان كيشلو ته قلنديانه وه سهر كر دايه تى يان كردو كوتايى يان بئى هينا. هر نه وانيش تووشى كرتن و راوه دوونان هاتن. شليانى بلسه سه رو كى «كومه له لى» سنعاكاران، چه ندين جار به ر په رچى نه و قسه و بلسانه ي دايه وه گوايه هيزه كنى نه پوزيسيون سهر كر دايه تى مانكرتنه كه ده كن. پروانه: «العالم العربي، ٢١ تشرين الاول و ه تشرين الثاني ١٩٣٢، هاشم علي محسن: تطور الحركة النقلابية في العراق، ص ٥٣ - ٥٨. كرتك نه و ريه به لگه ي نه بئى نه و تو له به ر دست دان پشتكبرى نه و حه قيقه ته ده كن كه نيمه بلسان كرد له و راپورته نه بئى يه دا كه سى مانك دواى مانكرتنه كه «س. ج. نه دموندس» ي راويزكارى وه زاره تى نوخو بو شه خسى مه ليكى نار دووه ده ئى: «نانشى سلسه تمه داره كان نه و مانكرتنه يان ريك خستى. به لكو سهر كر ده پيشه يى و سنعاكارانى به غدا سازيان كر دووه. نه و ننده هه يه سلسه تمه داره كان سووى زوربان له و رى پيشه وه رو سنعاكاران وه كرتووه و به هو ي نو ماينده كنى خو يانه وه، نه و هو ي ويستوويلنه ده ريان بريوه. پروانه: «المركز الوطني للوثائق، الوحدة الوثائقية، البلاط الملكي، رقم الملف: د/٣/٦، موضوع الملف، الداخلية ١٩٣١».

٤٧٩ - پروانه «العراق»، ١١ و ١٣ و ٢٠ و ٢١ و ٢٨ - ٣٠ تموز ١٩٣١. ژماره كنى روزنامه ي «صدى العهد»، يش له و ماوه يه و دواى نه و هيش «تا نه يلو و لى ١٩٣١، پريه تى له هيرش بو سهر نه پوزيسيون و به تايبه تى بو سهر حزبى براى نيشتمانى ي «الاخاء الوطنى». به بيلانوى نه و هو ي گوايه رو دواى مانكرتنه كه ي قوستو و ته وه بو خزمه تى نه خشه سيسى يه كنى خو ي به كارى هينلووه. «موزاحيم نه لپاچه چى، يش له به رده مى به رله مان دا و بو به رگرى كردن له هه لوئيسى خو ي ده ستى بو نه و مه سه له يه را كيشلو وه هه مان شت دووباره ده كته وه. پروانه «محاضر مجلس النواب، اجتماع سنة ١٩٣١، ص ٤٤».

٤٨٠ - چلو بئى كهوتنى روزى ١٩٧٩/٩/٨ له كه ل محممه د سالح نه لقه زاز: سامى عبد الحافظ القيسى، ياسين الهاشمى و دوره فى السياسة العراقية بين عامى ١٩٢٢ - ١٩٣٦، الجزء الثاني، بغداد، ص ١٤٤.

٤٨١ - ده رياره ي رزكار كردنى «نوورى سه عيد، و ستايش كردنى زيره كى ي نه و كه چون «چاره سه رى هه مو و نه و شتانه ي كرد كه موزاحيم نه لپاچه چى له كه لكى خستيون، پروانه: محاضر مجلس النواب، اجتماع سنة ١٩٣١ ص ٣٥ - ٤١.

- ٤٨٢ - هه‌ر ئه‌و سه‌رچاوه‌ل ٥١٧ - ٥٣٨.
- ٤٨٣ - هه‌ر ئه‌و سه‌رچاوه‌ل ٤٣.
- ٤٨٤ - به‌روانه، الع‌راق، ٣٠ تموز ١٩٣١.
- ٤٨٥ - صدی العهد، ٧ تموز ١٩٣١.
- ٤٨٦ - صدی العهد، ١٤ تموز ١٩٣١.
- ٤٨٧ - به‌روانه، محاضر مجلس النواب، الاجتماع الاعتيادي لسنة ١٩٣٥ ص ٤٣٧.
- ٤٨٨ - K. M. Langeley, OP, Cit, P. 73.
- ٤٨٩ - Ibid, P. 37.
- ٤٩٠ - كه‌م كرده‌وه‌ی به‌های كاره‌با كه‌ نامانجی سه‌ر كه‌ی، مقاطعه، كه‌ بوو، به‌ هیج شیوه‌یه‌ك له‌ كه‌ل به‌رزه‌ وه‌ندی كریكاران‌دا نه‌ده‌كونجا، چونكه‌ ئه‌وانه‌ له‌ بنه‌رته‌وه‌ كاره‌بایان به‌كار نه‌ده‌هینا، به‌لكو په‌یوه‌ندی به‌ به‌رزه‌ وه‌ندی به‌كه‌نی چینی یوزو اووه‌ هه‌ بوو، به‌ تاییه‌تی خلو من وه‌ر شه‌و كارگه‌كان كه‌ خه‌ريك بوون به‌ ئه‌ندازه‌یه‌كی له‌ جار ان زیاتر كاره‌با به‌كار به‌هینن.
- ٤٩١ - به‌روانه: محاضر مجلس النواب، اجتماع سنة ١٩٣١ ص ٤٥.
- ٤٩٢ - چاو پی‌كه‌وتنی روژی ١٩٧٩/٧/٣١ له‌ كه‌ل محه‌مه‌د سالج ئه‌لقه‌زازدا.
- ٤٩٣ - چاو پی‌كه‌وتنی روژی ١٩٧٩/٩/٨ له‌ كه‌ل محه‌مه‌د سالج ئه‌لقه‌زازدا.
- ٤٩٤ - به‌روانه: صدائق قدیر الخباز - نصف قرن من تاریخ الحركة النقلابية في العراق ص ٣٨.
- ٤٩٥ - بو زیاترتی كه‌یشتن به‌روانه: عبدالرزاق عبدالدرجي، جعفر ابو التمن ودوره في الحركة الوطنية في العراق، ص ٣٠٦ - ٣١٨.
- ٤٩٦ - روژنامه‌ی، الاستقلال، كو‌شه‌یه‌كی به‌م ناو نیشانه‌ ته‌رخان كرده‌بوو.
- ٤٩٧ - به‌ نمونه، به‌روانه: الاستقلال، ١٠ كانون الاول ١٩٣١.
- ٤٩٨ - به‌روانه: محاضر مجلس النواب، الاجتماع الاعتيادي لسنة ١٩٣٥ ص ٤٤٢.
- ٤٩٩ - چاو پی‌كه‌وتنی روژی ٨/٢٢ و ١٩٧٩/٩/٨ له‌ كه‌ل محه‌مه‌د سالج ئه‌لقه‌زازدا.
- ٥٠٠ - له‌ و كاته‌دا هه‌زه‌كانی ئه‌پوزیسیون خوین چه‌ند جار یك ده‌ستیان بو ئه‌و هه‌زاران كریكاره‌راكیشنا كه‌ له‌ ناو كو‌مبانیایا بیانی به‌كان‌دا نیشیان ده‌كردو چون له‌ سابه‌ی ناخو‌شترین هه‌ل و مه‌رجی كار كردن‌دا، ده‌جه‌وسینفرانه‌وه‌. به‌روانه سه‌رووتاری، الاخاء الوطني، ١٦ آذار ١٩٣٤.
- ٥٠١ - محاضر مجلس النواب، الاجتماع الاعتيادي لسنة ١٩٣٥ ص ٤٤٣.
- ٥٠٢ - به‌روانه: سلمی عبدالخالق القیسی، یاسین الهاشمی ودوره في السياسة العراقية بين علمي ١٩٢٢ - ١٩٣٦.
- ٥٠٣ - قسه‌ی، ئیبراهیم حیلمی ئه‌لعومه‌ری، به‌. به‌روانه، العمل، العدد الاول، ٨ ايلول ١٩٣٠.
- ٥٠٤ - چینی ره‌شو رووت.
- ٥٠٥ -، الا‌هالی، ١٥ نیسان ١٩٣٢.
- ٥٠٦ -، نداء العمال، العدد الاول ٢٢ تشرين الثاني ١٩٣٠، ص ٢.
- ٥٠٧ -، العمل، العدد الاول ٨ ايلول ١٩٣٠، ص ٤.
- ٥٠٨ - به‌روانه، الع‌راق، ٢٠ تموز و ٢٧ تشرين الثاني ١٩٢٨:، العالم العربي، ٦ آذار ١٩٣٠، صوت الع‌راق، بغداد ١٠ تشرين الاول ١٩٢٩.

- ۵۰۹ - هه‌له‌یه‌کی زمانه‌وانی به، راستمان کردووه‌ته‌وه.
- ۵۱۰ - بڕوانه «العراق»، ۲۰ تموز ۱۹۲۸.
- ۵۱۱ - «الحاصد»، به کوفاریکی سه‌رکه‌وتوو دانه‌نری، نووسه‌رو شاعیر «ئه‌نومه‌ر شانووول»، له ۱۴ شوپاتی ۱۹۲۹ دا دهری کرد.
- ۵۱۲ - کوفاری «الشباب»، له سه‌ره‌تای ژماره‌ی یه‌که‌می دا ۱۶ آب ۱۹۲۹، ووتاریکی «یووسف ره‌جیب‌ی بلاو کردووه ناوینشانه‌که‌ی «تازه‌ترین ریکا بو له ناوبردنی هه‌زاری و سوال کردن، تو بلی‌ی حکومه‌تی عیراقیش ئه‌و ریکایه‌ بگری ؟، بوو.
- ۵۱۳ - له‌و ناوانه‌ی که به زۆری له‌ روژنامه‌ی ئه‌و سه‌رده‌مه‌دا نووسراون و «ئه‌لقه‌زاز»، ییش دووپاتیان ده‌کاته‌وه، «ئه‌حمه‌د حه‌ققی ئه‌لحیللی، و «عه‌بدولفه‌تتاج ئیبراهیم، و «حسه‌ین ئه‌له‌رحال، و «عه‌بدوللا جه‌دوع، و «مه‌حمود ئه‌حمه‌د ئه‌لسه‌بید، و «سته‌فا عه‌ی، و «عه‌لی حه‌بیده‌ر سه‌له‌یمان، و «ئیبراهیم ئه‌لقه‌زاز، و خه‌لکی تره‌.
- ۵۱۴ - به‌ تابه‌تی «عه‌بدولفه‌تتاج ئیبراهیم، و «عه‌بدوللا جه‌دوع، جاو پی‌ که‌وتنی روژی ۱۹۷۹/۸/۱.
- ۵۱۵ - جاو پی‌ که‌وتنی روژی ۱۹۷۹/۸/۱، «العالم العربی»، ۱۸ آب و ۵ و ۱۴ ایلول ۱۹۲۹ و ۲۵ و ۲۹ کانون الثاني و ۲۵ شباط و ۱۲ حیزران و ۲۶ تموز آب ۱۹۳۰، «السیاسة»، ۲۳ شباط ۱۹۳۱.
- ۵۱۶ - جاو پی‌ که‌وتنی روژی ۱۹۷۹/۸/۲۲.
- ۵۱۷ - «حسه‌ین ئه‌له‌رحال»، له‌و تاک‌وته‌را روشنبیرانه‌ بوو که زوو بیروباوه‌ری سوشیالیزم کار بی‌تی کردبوو، بو‌ خویندن چووه‌ته‌ ئه‌سته‌موول و له‌ویوه‌ چووه‌ بو‌ ئه‌لمانیاو به‌ هو‌ی تیکه‌ل بوونی به‌ سوشیالیسته‌کنه‌وه، ئه‌و بیرو باوه‌ری وه‌رگرتووه‌. یاش جه‌نگی یه‌که‌می جیهان که‌پاوه‌ته‌وه بو‌ عیراق و هه‌ندی سه‌رچاوه‌ی له‌گه‌ل خوی دا هیناوه‌ته‌وه‌و له‌ته‌ک چه‌ند روشنبیریک دا به‌نه‌ینی له‌ ژووره‌که‌ی باوکی «مه‌حمود ئه‌حمه‌د ئه‌لسه‌بید، له‌ مزگه‌وتی «حه‌بیده‌رخانه‌، خویندوویناوه‌ته‌وه، چونکه‌ باوکی «ئه‌لسه‌بید، ئه‌و کاته‌ خوتبه‌ خوینی مزگه‌وتی ناوبراو بووه‌.
- هه‌ر وه‌ک یه‌کێک له‌ ئه‌ندامانی ئه‌و ئه‌لقه‌ روشنبیری به‌ دووپاتی ده‌کاته‌وه، ئه‌که‌رچی ئه‌وانه هه‌روا به‌ ئه‌سانی له‌ ناوه‌روکی ئه‌و کتیبانه‌ تی نه‌ده‌که‌یشتن، به‌لام تاراوه‌یه‌ک کاربان له هه‌لویسته‌و شیوه‌ی تیروانینیان به‌رامبه‌ر به‌ زیان، کرد. به‌تابه‌تی هه‌لویسته‌یان له‌ چینی زه‌حمه‌تکیشان، «جاو پی‌ که‌وتنی روژی ۱۹۷۹/۹/۸ له‌گه‌ل ئیبراهیم عه‌بدولجه‌بیار ئه‌لقه‌زاز، عبد اللطیف عبدالرحمن عبدالمجید، الفكر الاشتراکی فی الادب العیراقی ۱۹۱۸ - ۱۹۵۸، رساله‌ دکتوراه، بغداد، ۱۹۷۸، ص ۱۸ - ۲۷.
- ۵۱۸ - دهریاره‌ی «مه‌حمود ئه‌حمه‌د ئه‌لسه‌بید، بڕوانه‌ به‌شی «روژنامه‌و هویه‌کانی تری راگه‌یاندنی کریکاران».
- ۵۱۹ - روژنامه‌ی «نداء العمال، وه‌ک که‌سینکی سه‌ر به‌ بزووته‌وه‌ی کریکاران، به‌ خوینده‌ وارانێ ناساند. بڕوانه‌، «نداء العمال، العدد الاول، ۲۲ تشرین الثاني، ۱۹۳۰ ص ۲.
- ۵۲۰ - «ئیبراهیم ئه‌لقه‌زاز، هاوپی‌ی هه‌ره‌ نزیک، «حسه‌ین ئه‌له‌رحال، و «مه‌حمود ئه‌حمه‌د ئه‌لسه‌بید، بووه‌. له‌ ئه‌لقه‌ روشنبیری به‌که‌ی مزگه‌وتی «حه‌بیده‌رخانه‌، دا به‌ شداری کردووه‌ به‌ هه‌موو توانیوه‌ پشتگیری «مه‌مه‌د سالح، ی برا بچووکی کردووه‌ له‌ سه‌ر «کومه‌له‌ی سنعاتکاران، ی کردووه‌ته‌و هامشوی کۆپه‌کانی کردووه‌و جاروباریش ووتاری خویندووته‌وه‌.
- زۆر په‌روشی پینه‌سازی نیشتمانی بووه‌ له‌ سالی ۱۹۲۳وه‌، واته‌ له‌و ساله‌وه‌ که‌ کتیبی «الابدیات، ی بلاو کردووه‌ به‌ که‌رمی پشتگیری ئه‌و مه‌سه‌له‌یه‌ی کردووه‌ هانی داوه‌. «جاو پی‌ که‌وتنی روژی ۱۹۷۹/۸/۲۲ له‌گه‌ل مه‌مه‌د سالح ئه‌لقه‌زاز: جاو پی‌ که‌وتنی روژی ۱۹۷۹/۹/۸ له‌گه‌ل ئیبراهیم عه‌بدولجه‌بیار ئه‌لقه‌زاز.

- ٥٢١ - محمەد سەڵح هەلقەزەز، ئەوەی دووبارە کردووە کە ئەوانە رۆژێکی گەورەیان لە هوشیار کردنەوەی کرێکاراندا بینی و لە قوناقی بەکەمی دروست بوونی دا کاریان لە بزوتنەوێ کردنە کرێکارانی عێراق کرد. «چاو پێی کەوتنی رۆژی ١ و ٢٢/٨/١٩٧٩ لەگەڵ محمەد سەڵح ئەلقەزەز».
- ٥٢٢ - «العامل، العدد الأول ٨ ايلول ١٩٣٠ ص ٣».
- ٥٢٣ - «نەهرو، مەبەستی لە پێشوەدرانه».
- ٥٢٤ - «لە دەقە کەدا نووسراوە: چووونە کۆلیان».
- ٥٢٥ - «بروانه: «الحاصل العدد السابع، السنة الثانية، ١٤ آب ١٩٣٠ ص ١٠ - ١١».
- ٥٢٦ - «بروانه: «العامل، الاول، ٨ ايلول ١٩٣٠ ص ٣».
- ٥٢٧ - «بۆ زیاتر تێگەشتن بڕوانه: «فؤاد حسين الوكيل، جماعة الاهالي في العراق، بغداد ١٩٧٩».
- ٥٢٨ - «بروانه سەرچاوهی پێشوو ل ٢٤٣ - ٢٤٧».
- ٥٢٩ - «بروانه: «الاهالي، ١٥ نيسان ١٩٣٢».
- ٥٣٠ - «الاهالي، العدد الاول، ٢ كلتوون الثاني ١٩٣٢».
- ٥٣١ - «بروانه: «الاهالي، ٢ تموز ١٩٣٢».
- ٥٣٢ - «بروانه: «فؤاد حسين الوكيل، جماعة الاهالي في العراق، بغداد ١٩٧٩ ص ٢٤٣».
- ٥٣٣ - «چاو پێی کەوتنی رۆژی ٧/٣١ و ٨/٩/١٩٧٩».
- ٥٣٤ - «دەقی نامیلکە کە لە لاپەرە ٤ - ٧ ی کتێبی «تاریخ الحزب الوطني الديمقراطي» ی دکتۆر «فاضل حسین» دا بلاو کراوەتەو».
- ٥٣٥ - «کۆمەڵەی ریفۆرمی میلیی، بە درێژە پێدانی گرووپی «الاهالي، دادەنری. دواى ئینقلابە کە ی سانی ١٩٣٦ بە رەسمی مۆلتی ئیش کردنی پێ درا».
- ٥٣٦ - «بە تاییبەتی ئەوەی ئینگلتەرا».
- ٥٣٧ - «بە نمونە، بڕوانه: «نداء العمال، العدد الاول ٢٢ تشرين الثاني ١٩٣٠ ص ٨ - ٩».
- ٥٣٨ - «نوی ووتارە کە «بێوێستی پالەوان و کردار دەخولقینی»، رۆژنامە کە بانی «ماکدونالد» ی سەرۆک وەزیرانی بەریتانیا دەکا. شایینی بایە ئەو پیلوێ پالیوراوی پارێ کرێکارانی بەریتانیا بوو. بڕوانه «العالم العربي، ٤ تموز ١٩٢٩».
- ٥٣٩ - «بروانه: «العامل، العدد الاول، ٥ ايلول ١٩٣١».
- ٥٤٠ - «هەلەبە کێ زمانەوانی بە راست کراوەتەو».
- ٥٤١ - «العامل، العدد الاول ٥ ايلول ١٩٣٣».
- ٥٤٢ - «چاو پێی کەوتنی رۆژی ٨/٩/١٩٧٩ لەگەڵ محمەد سەڵح ئەلقەزەزدا».
- ٥٤٣ - «العامل، العدد الاول ٥ ايلول ١٩٣١».
- ٥٤٤ - «لەو شوێنەدا کە بانی چالاکی راگەیانندی کرێکارانمان کردووە، لەو دواين کە بێسار واپوو رۆژنامە «العامل» بێتە زمانی حالی «حزبی کرێکاران». ئەم حەقیقەتانەیش پشەتیگیری هەموو ئەو بۆچوونانە دەکەن، کە ئێمە دەرەق بەم حزبەو ئەوانە هەولیان بۆ دەدا، بایسان کردبوون».

کوتایی

ئەو زانیاری یانە ی لە دوو توی ی هەر چوار بەشە کە ی ناو ئەو کتیبە دا نووسراون، دەتوانن بمانگە یەننە چەند ئەنجامیکی بنەرەتی لە بارە ی میژووی کریکارانی عیراقەو، هەر لە سەرەتای دروست بوونیەو تا کوتایی هاتنی ئینتیدابی بەریتانی. بەر لە هەموو شتیک چینی کریکارانی عیراق لە چاوی زۆر بە ی وولاتانی ناوچە کە دا درەنگتر دروست بوو، ئەمە جگە لە هە ی نەش و نما کردنی بە و سستی یە ی کە بە خویەو هە ی، کاریکی زۆری کردە سەر چۆنیەتی دەرکەوتنی بزووتنەو هە ی کریکارانی عیراق و سروشتی گەشە کردنی.

بزووتنەو هە ی کریکارانی عیراق شان بەشانی بزووتنەو هە ی نیشتمانی ی دژ بە ئیمپریالیزم و ئەو هیزانە ی لە پاشکۆی دا بوون، پەرە ی سەندوو. لە و روژگارە دا عیراق مانگرتنی سەر بە خۆی کرکارانە ی وەک ئەو هە ی لە وولاتە ئەوروپایی یە گەشە کردوو هە کان دا روویان دا، نە دیوو. تەنانەت بزووتنەو هە یەکی کریکارانە ی وەک ئەوانە ی وولاتانی ئەمریکای لاتین و هەندی وولاتی ئاسیایی هیندوستان ئاسا نە هاتبوو گۆری. هۆی بنچینە یی ئەم دیار دە یە ییش لاوازیی چینی بورژوا ی نیشتمانی ی بوو کە لە لایەن هە مان ئەو دام و دەزگایانە و هە کە کریکارانیان دادەدوشی ی، دەچە و سینرانە وە. ئەمە لە لایە ک و لە لایەکی تریشە وە چینی کریکارانی عیراق لە رووی چەندیەتی و چۆنیەتی یە وە لاواز بوو. لە بەر ئەو هەرچی بزووتنەو هە یەکی سەر بە خۆی بەرپا بکر دایە، نە ی دەتوانی دەستکەوتیکی هەست پیکرا و دە دەست بەینی. بە نمونە: کریکارانی ریگای ئاسن تاو هە ک و لە تەمووزی سالی ۱۹۲۱ دا تیکە لی بزووتنەو هە یەکی نیشتمانی ی فراوانتر نە بوون کە مانگرتنە گشتی یە کە ی دژ بە «یاسای رەسمی شارەوانی یە کان» ه، نە ی توانی بگاتە ئەنجامیکی چە سپاوی ئەوتو شیاوی باسکردن بی. بە و جۆرە بزووتنەو هە ی کریکارانی عیراق لە دوو توی ی ئەم باسە مان دا، نە بوو تە بزووتنەو هە یەکی سیاسی سەر بە خۆ.

بە حوکمی ئەم واقعە چینی کریکارانی عیراق توندو تۆل بە هیزە کۆمە لایە تی یەکانی ترە وە گری درابوو، لە هە مان کاتیش دا کە وتبوو هە ژیر کارتیکردنی

هه لویست و فهرمانی ته وانه وه، بی ته وهی ته م له سنووریککی ته سک دا نه بی، بتوانی کار له وان بکا. چینی بوژوای بچووکیش که له توپژه روشنبیره شوپشگیره که ی دا خوی دهنواند، نزیکترین هیزی سیاسی بووله م چینه وه. دوا ی ته ویش چینی بوژوای نیشتمانی ی بوو که به حوکمی ته و واقیعه ی تیدا ده ژیا. نه ی توانی سه رکردایه تی خه باتی کریکاران بکا، نه ک هه ر ته ویش به لکو دهسته وسانیش بووله وهی له چوار چیوه یه کی ته سک دا نه بی کار بکاته سه ری. ته وی راستی ی بی چینی بوژوای نیشتمانی خویشی هه ولی ته وهی نه دا له پرووی ناید ولوژی یه وه نه بی، به لام له سنووریککی نیجگار دیاری کراودا، کار بکاته سه ر ته م چینه؛ ته میش بووه هوی ته وهی نه توانی تاسه ر چینی کریکاران به لای خوی دا رابکیشی، به پیچه وانه ی ته وهی که له هه ندی وولاتی تری وه ک «تونس» و «مه غریب» رووی دا.

بزوتنه وهی کریکارانی عیراق له قوناغه سه ره تایی یه کانی دا به دهست کومه لیک ناته و او ی یه وه که له واقیعه دا شتیکی سرووشتی ی بوون، دهینا لاند. چی بزوتنه وه ی کریکارانیش هه یه که له باروزرووفیکی وادا پیکهاتبی، دوو چاری ته و ته نگ و چه له مانه بووه. نزمی ی ناستی هوشیاری کریکاران و په یوه ندی به تینی به شیکی زوری ته وانه به لادی وه و چه ندین هوی تری له و بابه ته، ماوه یان نه دا ریگای راستی خه بات وه ک شینوه یه کی بنه ره تی ی بدوزنه وه و به هویه وه که مینک ته و قورسانی یه که وره یه له سه ر خویمان که م بکه نه وه که به دهگه م وینه ی دهست ده که وت!! به لگه ی ئاشکرا و دیاریش بو سه لماندن ی ته م حه قیقه ته زورن و هه مویشیان په یوه ندی یان به و سه رده مه وه هه یه. به نمونه: روزنامه ی «نداء العمال» دانی به وه دا ناوه که «کریکارانی ته م وولاته تازه له گه ل سیسته می کومه لایه تی ئاشنایه تی یان په یدا کردووه و له ته ک ته و ئه رکانه دا پییان ده سپیردری تاقیکردنه و یان که مه».⁽⁷⁾

ته م ناته و او ی و که م و کوری یانه له سه رپاکی ته و ریخرا وانه دا زه نگیان دایه وه که لوتکه ی هوشیاری کریکاران له و قوناغه دا دروستیان کردبوو. کریکاران هه ر ته وهنده یان دهویست «چه ند کومه له یه ک به ناوی جیا جیاوه پیک بهینن، بی ته وهی پروگرامیکیان هه بی ئیشی له سه ر بکه ن و پشتی بی ببه ستن».⁽⁷⁾ هه ندی چاریش تاقه که سیک سه رکردایه تی چه ند کومه له یه کی ده کرد وه ک «عه بدوللا ته لبه دری» که له یه ک کات دا سه روکی «کومه له ی کریکارانی چاپخانه کان» و سکرتری «یه کیتی ی کریکارانی عیراق» یش بوو.⁽⁸⁾ ته مه بیجگه

له وهی که چه ندین جور به ره به ره کانی و ناکوکی له نیوان ئه و کومه لانه و^(۲) «ته نانهت له نیوان ئه ندامانی یه ک کومه لدا په یدا بوون». ئه م دیارده یه وای له روژنامه نیشتمانی به کان کرد، داوا له کریکارا بکه ن واز له دووبه ره کی ی بهین، چونکه «هیچ سه ره که وتنی که له گه ل دووبه ره کی ی دا ده ستگیر نابی». ^(۳) له بهر ئه وه ئه گه ر له سایه ی ئه و بارودوخه دا زوربه ی ئه و کومه لانه نه یان توانیبی ماوه یه کی دوور ودریژ خویان رابگرن و «پیش ئه وه ی ته مه نیان بگاته سهاله وه ختینه له کار که وتبن» ^(۴) شتیکی سرووشتی ی بووه. جاری وایش هه بوو ئه ندامانی ئه م کومه لانه ئیلتیزامیان به و بریارانه وه نه ده کرد که ته واوله گه ل په رژه وهندی یه کانیان دا ده گونجان، به نموونه: سه رتاشه کان ئه و بریاره یان نه برده سه ر که کومه له که یان دابووی و روژانی دوو شه ممه ی کردبوو روژی حه وانه وه و پشوو دان. ئه نجام ناچار بوو دوا ی سی مانگ که متر له و بریاره ی پاشگه زببیته وه. ۱۸۶۰

سه ره رای هه موو ئه مانه، میژووی بزووتنه وه ی کریکارانی عیراق هه ر له سه ره تای دروست بوونیه وه، پریه تی له تا قیکردنه وه ی به سوود و لاپه ره ی پرشنگدار، چونکه «کریکارانی عیراق له خه وی چه ند سهاله راست بوونه ته وه و خه ریکن بیر له چاره نووسی خویان بکه نه وه، هوشیاری و بیرکردنه وه یسه گرنگترین ده ستپیشخه ربی ژیان» وه ک روژنامه ی «الحاصد» ی ئه و روژگاره به و شیوه دلته زینه ده ری ده بری. ^(۵) له و روژه وه کریکارانی عیراق بو یه که مین جار هه ستیان به سه نگی کومه لایه تی خویان کرد و روژ به روژیش باشتر شماره زای شیوه کانی زوران بازی و مل ملانه کردن له پیناوی مافه کانیان دا بوون و به هوشیاری یه کی له جارن زیاتره وه هاتنه مه یدانی نیشتمانی یه وه و توانی یان رولی بنچینه یی له رووداوی زور گرنگدا ببینن وله سالانی سی دا سه رنجی خه لکی به لای خویان دا رابکیشن. ئه و رووداوانه ی که هینده گرنگو بایه خدار بوون هیزه نیشتمانی یه کانی تریان وای کرد چه ند جار یه ک واقع ئاوه ژوو بکه نه وه و خویان به سه رکرده و بزوینه ریان له قه له م بدن. وه ک چه ند جار یه ک له ته ک مانگرتنه گشتی یه که ی دژ به یاسای ره سمی شماره وانی یه کان رووی دا. به هه ر حال ئه مه یسه دیارده یه که له میژووی مروقایه تی دا به گشتی ی زور جار رووی داوه و شتیکی دانسقه و ده گمه ن نی یه.

سه ره رای لاوازی سه رکرده یه تی یه که ی کریکاران، رووداوه کانی ئه و قوناغه سه رکرده ی ئه وه نده دلسوزیان هینایه کایه وه، هه موو زانی خویان بو

مه سه له ی کریکاران ته رخان کردبوو، له پېش هه موویشیانه وه به که مین که سی نیقابی «محه مه د صالح نه لقه زان» ه که «رزگار کردنی کریکارانی عیراق له و کوټ و پپوهنده ی تی ی ئالاوه، به تاکه مه بهستی خوی ده زانی»^(۱۱) و به ئازایه تی و خوراکرتن ناویانگی ده رکردبوو. هه ر له بهر ئه وه یش بوو چه ند جار تووشی راوه دوونان هات و بو «سله یمانی» و «عانه» و «دیاله» دوور خرایه وه وه له ئه نجامی ئه و ۱۶ داوایه ی رژیم له سه ری تومار کردبوو، نزیکه ی چوار سال له به ندیخانه دا توندکراو تا سالی ۱۹۵۴ ریگای نه درا له عیراق بچپته ده ره وه.^(۱۲) له خورپایش نی یه که ده سه لاتدارانی سه رده می پاشایه تی تا ئه مپویش دانی ئی ده کروژن و رقیان ئی یه تی. ئه وه تا له ی یادداشتی یه کیک له سه روک وه زیرانی سه رده می پاشایه تی دا، به «بی شه رم وله خوبایی» وه سپ کراوه، له بهر هیچ نا، ته نها له بهر ئه وه ی له کاتی «مقاطعة» کردنی «کومپانیای کاره بای ئینگلیزی» دا سالی ۱۹۳۳ سوور بوو له سه ر هه لوپستی نیشتمانپه ره رانه ی خوی و وه لامی هه ره شه و گوره شه ی سه روک وه زیرانی به م جوړه دایه وه: «ئیمه له که س ناترسین»^(۱۳). دیاره ئه مه یش گه واهی ئه وه یه که ئه و پیاوه به هه موو توانایه وه دلسوزو پئی داگرتوو بووه و لیپرسراوانی ئه و سه رده مه یش فیری ئه وه نه بوون گوی یان له شتی وا بی.

به رامبه ر به مه، خه لکی ئه و تووش هه بوون هه ر که هه ستیان کرد مه ترسی یان که و تووه ته سه ر، به زوویی کشانه وه و ده سته برداری کریکاران بوون. هه یشیان بوو ئه وه نده به گه رمی یه وه به رگری له مه سه له ی کریکاران کرد گه یاندی یه راده ی زیده روپی وه «عه بد و لقادر نه لسه بیاب»، که چی هه ر ئه وه نده ی ئاوړیکی ئی درایه وه «له په رله مان دا بووه نوینه ریکی سه رومپ»، وه ک «نه لقه زان» وه سپی ده کا.^(۱۴) ده بی ئه وه یش له ی یاد نه کری که له و روژگاره دا کریکاریکی عیراقی نابین له رووی ئابوری یه وه ئه وه نده ی که له که کردبی، بووپپته بوژوا. ئه م دیارده یه یش ئه وه ده گه یه تی که په ره سه ندنی سه رمایه داری له وولات دا نه گه یشتبوووه ئه و راده یه ی چینی بوژوا ی نیشتمانی ی پووستی به تووژیکی کاریگه ری کریکاران بی و ئیمتیازی گه وره یان بداتی و به هوپانه وه شیوه ی ژیان و شیوازی بیرکردنه وه یان بگوړی و له چینه که ی خویان هه لیان بگیریته وه. تا دره نگانیکیش ئه م دیارده یه له کومپایای نه وت دا وله سنووړیکی زوړ ته سک دا نه بی، ده رنه که وت، ئه مانه یش ژماره یه کی که م له و کریکاره ته کنیکی یه به ئاین ناموسلمانانه بوون که دواپی بوونه خاوه نی قه شه نگترین چیشخانه و ئوتیل و کوگای گه وره گه وره له پایته خت دا.

بزووتنه وهی کریکارانی عیراق له سه رده می ئینتداب دا ، هه ندی دهستگه وتی بو چینی کریکاران وه دهست هیئا . بهر له هه رچی ، بوونی ئەم چینه ی چه سپاندو سه رنجی هه موو چین و تویره کومه لایه تی به کانی تری به لای خوئی دا راکیشاو بیی سه لماندن که هیزیکی نوی به و توانای زور سه نگی خوئی له هه موو بواره کانی ژبانی ئابوری و کومه لایه تی و سیاسی دا هه یه . دهوله تیش نه یه توانی ئەم چینه و په رژه وه ندی به کانی پشت گوئی بخا که له سالی ۱۹۳۲ به دواوه خوئی به سه ر پروگرامی وه زاره ته یه که له دوا ی به که کانی وولات دا سه پاند بو.^(۱۴) دوا ی کوتایی هاتنی ئینتیدابیش چه ند یاسایه که بو چاره سه رکردنی مه سه له جیا جیا کانی کریکاران ده رچوون ، وه که « یاسای قورخ کردنی پیشه بو عیراقی به کان . ژماره - ۲۱ - سالی ۱۹۳۶ » و « یاسای کار ژماره ۷۲ ی سالی ۱۹۳۶ » . له سالی ۱۹۳۷ یشدا عیراق دانی نا به « ریککه و تنامه ی کاری دهوله تان » ی ژماره - ۱۸ - ی سالی ۱۹۲۵ ، تا وه کو پاره بدری به و کریکارانه ی به هوئی پیشه که یانه وه تووشی نه خووشی ده بن یا خود که فته کار ده که ون . دوا ی سالیکیش ریککه و تنامه ی دهستکاری کراوی ژماره - ۵۸ - ی سالی ۱۹۳۶ ی مور کرد که په یوه ندی به یاری کردنی ته مه نی مندالانه وه هه بوو له پیسه سازی که شتی دروستکردنه ا . بیجگه له مانه دهوله ت هه ر له و ماوه یه دا چه ند بریاریکی تری له و بابه ته ی ده رکرد .

به رامبه ر به م بریارانه که سه ره رای که م و کوپی و ناته واوی پان دهستگه و تیکی گرنگو به ره مه می خه باتی کریکاران بوون ، دام و ده زگای دهوله ت هه ولئیکی زوریان دا به هوئی چه ند بریارو یاسایه کی نا دیموکراسی یانه وه ، کوسپ و ته گه ره بخه نه به ریهم ره وتی که شه کردووی بزووتنه وه ی کریکاران و^(۱۵) تیکرای بزووتنه وه ی نیشتمانی یه وه .

ئه مه ییش ئه وه ده گه یه نی چینی کریکاران خه ریکه به خوئی دا بی ، به شیوه یه کی وا ترس و له رزی خسته دل و دهروونی ده سه لاتدارانه وه .

به لام گرنگترین دهستگه وت که چینی کریکارانی عیراق له ئه نجامی خه باتی سالانی پیش کوتایی هاتنی ئینتداب وه دهستی هیئابی ئه وه بوو ، ده رس و تاقیکردنه وه یه کی باشی له روودا وه کانی ئه و قوناغه وه رگرت . به مه ییش یارمه تی کریکاره هوشیاره کانی دا ، تا وه کو له داها توودا که شه به شیوه ی ئیش کردن و خه باتیان بدهن و رقی پیروزیان به رامبه ر به ئیمپریالیزم و نوکه ره کانی تیژتر

بکه نو ته نانهت له ماوه یه کی که م دا بوونه داینه موی بزووتنه وهی
 رزگار بخوازانه ی نیشتمانی ی که لی عیراق. ئەمه جگه له وهی که بزووتنه وهی
 کریکاران خوی چه ند هه نگاویکی نوئی بو پیشه وه ناو به شیوه یه کی تایبه تی له
 رهوتی چوونه پیشه وه و گه شه کردنی دا رهنگیان دایه وه.

- ۱ - «ئهلقه زاز، ئەو دهگیرینه وه که چون خوی و هاوه له کانی ههتا مانیان به کریکارانی ریکای ئهسن کرت،
 چه ند کوسپ و ته کهرمیان هاته ری.
 چاو بی کهوتنی روژی ۱۹۷۹/۷/۳۱ له کهل «محمد سالح ئەلقه زاز دا».
- ۲ - «نداء العمال، العدد الاول ۲۲ تشرين الثاني ۱۹۳۰ ص ۱».
- ۳ - هه ره وه سه رچاوه ل ۳.
- ۴ - چاو بی کهوتنی روژی ۱۹۷۹/۹/۸ له کهل «محمد سالح ئەلقه زازا».
- ۵ - له چه ند شوونیکی تردا، ئەوه مان ئاشکرا کردوه که رژیم دهوریکی بالای له دووبه رمکی
 و نکوکی ی نانه مودا هه بوو له ناو کریکارن دا.
- ۶ - «الحامد، العدد الثالث، السنة الثانية، ۷ آب ۱۹۳۰، ص ۶».
- ۷ - «الاستقلال، ۲۳ شباط ۱۹۳۱».
- ۸ - «بروانه: «العالم العربي، ۲۰ آب و ۲ لیلول و ۶ تشرين الاول ۱۹۲۹».
- ۹ - «الحامد، العدد الثالث، السنة الثانية، ۷ آب ۱۹۳۰ ص ۶».
- ۱۰ - «العالم العربي، ۱۶ آب ۱۹۳۰».
- ۱۱ - چاو بی کهوتنی روژی ۱۹۷۹/۹/۸ له کهل «شیراھیم عه بدولجه بیار ئەلقه زاز». چاو بی کهوتنی
 روژی ۷/۳۱ و ۱۹۷۹/۹/۸ له کهل «محمد سالح ئەلقه زاز». له روژنامه کانی ئەو کاته دا، زور
 شتی تیندایه بسی چهوساندنه وهی ئەلقه زاز دهکن.

- ۱۲ - پروانه «نجلی شوکت، سیرة و ذکریات ثمانین عاماً ۱۸۹۴ - ۱۹۷۴، الطبعة الثالثة، بیروت ۱۹۷۷، ص ۲۴۷ - ۲۴۸. «هلقه زان له گوڤاری «وعی العمال، دا وه لامي داوخته وه.
- ۱۳ - چاوه بی کهوتنی روژی ۱۹۷۹/۸/۲۲ له گهل «محهمه د سالح هلقه زان، دا.
- له قوناغیکی بیاری کراودا که سه رمایه داریتی ترسی ته واو له کریکاران په پیدا دکیا، ناچار ده بی توپزیکیان ئی هه لگبیرینه وه. نه وانه له لایهن چینی بوژواوه ئیتمیزی جور به جور بیان دهریتی و دهینه دم راستی کریکاران، له کلتیکدا فریلان به سه ر کریکارانه وه نه ملوه. چینی بوژوا بو ته فرهدان و دستخه پرو کردنیان هیوایه کی زوری بهم توپزه هه یه و نه وانیش له زور بواری کومه لایه تی و روئینبیری و سیاسی دا به تهنگی به وه دین و خزمتی دهکن، بویه بییان دهگوتری «کریکاری ئورستوکرات،.. - وهرگیر -
- ۱۴ - مه سه له ی کریکاران بو یه که مجار له پروگرامی وه زاره نه که ی «نجلی شوکت، دا که له سه ره نای تشرینی دووهمی سالی ۱۹۳۲ بیکهت، نو سرا بوو. پروگرامه که دو پاتی دهکته وه که «پیویسته ئیش و کار ریک بخری و هه ول بدری مال کریکاران زامن بکری، پروانه: «العالم العربي، ۱۷ تشرین الثانی ۱۹۳۲.
- ۱۵ - بو زیاتر تی که یشتن، پروانه: «محاضر مجلس النواب لسنة ۱۹۳۵ ص ۷۱ - ۷۲، معالجات عمالية ص ۷۴ - ۷۵.
- ۱۶ - به نمونه: به شی پینجه می بیاسای سزا دانی سالی ۱۹۳۵، بو مه سه له ی «کوبوونه وه ی نارپوا، نه رخان کردوه. له و به شه دا نه ووه نده سزا تومار کراون تا جاریکی تر رووداوی وه که مانگرتنه گشتی یه که ی دژ به رسمی شاره وانی یه کن، دروست نه بیته وه. لیره دا چک وایه دهست بو نه ویش رابکیشین که نه م یسایه له سه رده می «یاسین نه لهاشمی، دا، دانرا. پروانه: «الدولة العراقية، محاضر مجلس النواب، الدورة الانتخابية الخامسة، الاجتماع الاعتيادي لسنة ۱۹۳۴ بغداد ۱۹۳۵ ص ۱۴۸.

پاشکوی ژماره «۱» *

* دکتور ئەم ووتلرە ی کلتی خوێ لە ژماره ۷۲ ی شویاتی سانی ۱۹۷۹ ی گۆلاری «روشنییری نوێ» دا
بلاو کرینووتەوه. جا لەبەر ئەوەی خوێ لە خوێ دا بەشیکێ لە هچران نەهاتووی ئەم کتیبەیه
هەردوولا وامان بە چاک زانی لێرە دا بلاوی بکەینەوه و ژماره ۱، پاشکوی بدمینی. وەرگیر -

چەند لاپەره بەك لە مێژووی چینی کرێکاری كورد

بە دەگمەن نووسەرانی خۆمان و بیگانه بیریان لە کرێکاری كورد کردووەتەو. دوور نەروین لە هیچ کامێك لە بەرھەمەکانی مامۆستا «ئەمین، زەکی»ی، مێژوونووسی گەورەمان دا زۆر و گەم ناوی کرێکاری كورد نەهاتوو. بێ گومان ئەمیش کەلینیکی ترە لە دەیان کەلینانەیی لە مێژووی نووسراومان دا هەن، بەلام کەلینیکی گەورە!... وا بزانم لە راستیی دوور ناکەومەو و گەر بئێم ئەدەبی كوردیش، بە داخووە، لەو کەلینە بێ بەش نییە. کرێکاری كوردیش وەك رووناکیرو چووتیارو هەموو خەلکیکی تر خاوەن دل و هەستە، دلی وەك هەموو کرێکاریکی تر ساف و هەستی وەك ئەوان بەرزە، ئەویش لە هەمووان زیاتر ئارەق دەریژی و لە هەمووان هیلاک و بێ کات ترە، بۆیە کە مەترباسی خەك دەگا و زیاتر لە هیلاکی و دەرد و ئازار و نەبوونی و بێ مافی دەگا و حەز بە یاریدەیی هەموو لێقە و ماویك دەگا. تال لای ئەوتال تر و شیرین لای ئەو شیرین ترە. لەزەت لە هەموو خۆراکیك دەبینی. وەك هەمووان و رەنێکی زیاتریش، حەز بە چاوی کال و لێوی ئال و گۆنای پڕ خال بکا. کاتی بوایە ئەویش چاوباز دەبوو! ژمارەیان زۆر کێشەیان زۆرتر، بۆیە ژیانان پڕ لە چیرۆکی بێ هاوتاو داستانی دانسقه و تابلوی رەنگینە... حەیفە دەستی ئەدیبی كوردی دل پەرهی گول کە تالای زوخواوی ژیان زاخواوی مێشک و قەلەمی داو، زوو نەگاتە گەوهەر و ئەلماسی ئەو خەزنجە دەولەمەندە!

لەم ووتارەدا هەول دەدەین بە کورتیی چەند روویەکی سەرەتای دروست بوون و هاتنە کایەیی چینی کرێکاری كورد بخەینە بەر چاوکە دوورنی بە سەرنجی خوینەر راکێشن.

لە سەر دەمی هەرە کۆنی شارستانیەتی مروفەووە کرێکارو کۆری گرتە هەیه. بەلام هیچ کات و لە هیچ شوێن ئەو کرێکارە پەرش و بلاوانە نەبوونەتە هیزی

بنچینه یی هینانه به ره هم له ناو کومهل دا تا په یدا بوونی سه رمایه داری. له گه له
ئهمیان دا دوو چینیی نوی دینه کایه وه - بورجوازی و کریکار - له بهر ئه وهش که
په یوهندی سه رمایه داری له ئه وروپای روژئاوا بهر له شوینی تر دروست بوو،
هر له ویش ده وروبه ری سده ی چوارده و پازده بو یه که م جار له میژووی
ئاده میزادا چینیی کریکار وهک هیزیکی دیاری کومهل هاته ناوه وه.^(۱)

له زوربه ی وولاتانی تر، تایبته له روژه لاتیی نزیک و ناوه راست، په یدا
بوونی چینیی کریکار زور له وه دواکه وت. جور و هووی دروست بوونه که ش که لیک
له گه له ئه و جیاوازه. له ئه وروپا ئال و گوره کانی ناو کومهل چینیی کریکاریان
دروست کرد، به لام له وولاتانی روژه لات ئه و ئال و گورانه به هووی تیکه ل بوون
به بازاری سه رمایه داری په وه که متر ده وریان بینی. له سده ی نوزده وه لیشاوی
تیکه ل بوونی وولاتانی روژه لاتیی نزیک و ناوه راست به بازاری سه رمایه داری ی
جیهان دهستی بی کرد. ئه مه و که یشتنی ژماره یه که دهستکه وتی پیشه سازی ی
نوی ئه وروپا بوونه هووی دارشتنی به ردی بناغه ی دروست بوونی چینیی
کریکاری زوربه ی وولاتانی ئه م ناوچه یه.

له کوردستان ئه م دیارده یه له بهر دوو هووی گرنگ تا راده یه که له وولاتانه
دواکه وت، یه که میان: هیزی زوری په یوهندی ی دهره به گی ی و پاشماوه ی ژیانی
کوچه ری ی و نیمچه کوچه ری ی ناو کومهل ی کورد بوو. ئه وی تریان نه بوونی
دهره بندیکی سه ربه خو بوو که که ل و په لی کوردستان و به ره می هینراوی
پیشه سازی ی ئه وروپای تیدا کوپیتته وه و پیویستی به ژماره یه کی زور کریکارو
چند کومپانیایه که بی.

به لام به رامبه ر به وه، مه رجی تری پیویست بو دروست بوونی ئه م چینه
تازه یه له ئارادا بوون. یه که میان: ده وله مندیی کوردستانه که به ره می
کشتوکال و ئاژه لی له نیوه ی دووه می سده ی نوزده وه که یشته چند بازاریکی
گرنگی ئه وروپا. که ل و په لی دروست کراوی ئه ویش به خیرایی که یشته که لاترین
شارو گوندی لای خویان. ته نانه ت بهر له نیوه ی دووه می سده ی نوزده
ئینگلیزه کان کومپانیای تایبته تی یان له شاری وهک « دیاربه کر » دامه زراند. هر له
خوشه وه نی یه « گ. ناپییر » پیش په نجا سال شاری کرمانشای ناو ناوه به نده ری
که ل و په لی ئینگلیزی و هیندی.^(۲)

دوه میان: په ره سه ندنی شاره کورده کان و به هیز بوونی په یوهندی ی
بازرگانی یان له گه ل شارانی تر و پیشکه وتی پیشه سازی ی خومالی یانه. له م

رووانه وه بو ماوه یه کی زور کوردستان شان به شانی مه لبه نده کانی تری روژه لاتى نزیک و ناوه راست هه نگاوى به ره و پیش چوونى دهنه. له ریگه ی ژماره و به راوردده وه دنیا ده توانین بلیین سه ده کانی ناوه ند شاره کورده کان له گه نیت رووه وه. وهك شارانی تری روژه لات په ره ی سه ندو قه واره ی خو ی وه رگرت. گه پیده ی تورکی ناودار و سه رچاوه ی ره سه ن «ئولیا چه له بی ۱۶۱۱ - ۱۶۷۹» که ناوه ندی سه ده ی حه قده هاتوته کوردستان له به رگی چواره می «سیاحه تنامه که یدا»^(۷) باسی گه وره یی ژماره یه ک شاری وهك «دیار به کر» و «بدلیس» ی کردووه. ئه و بازار و قه یسه ری یانه ی «دیار به کر» که ئه و باسیان ده کا ئه و سا له زور ناوچه ی روژه لات که م وینه بوون. هه ر به بی ی قسه ی ئه و، «دیار به کر» ۱۲ گه رماو «حه مام» ی گشتی ی تیدا بووه و ۱۴۰ مالیش گه رماوی خو یان هه بووه. «بدلیس» ۵ گه رماوی گشتی ی و ۶۰۰ ی تاییه تی ی تیدا بووه. ئه م ژماره یه ی دوایی یان به لگه ی پرمانای ده وله مه ندی ی وره فاهه ته.^(۸)

دوای «ئولیا چه له بی» به ده ورو به ری ۱۵۰ سالیك نوینه ری ناوداری ئینگلیز له عیراق «کلودیوس جیمس ریچ» باسی چه ند شاریکی تری کوردستانی کردووه. قسه کانی ئه ویش به لگه ی میژووین ده رباره ی ئال و گوپ و به ره و پیش چوونى شاره کورده کان. «سنه» ی به ۵ هه زاز مال داناوه، که هه ر جوړ لیکی بده یته وه له ۲۰ هه زار که س تیده په ری. مانای ژماره یه کی وا زیاتر خوده نوینی گه ر بیت و یزانین ژماره ی دانیشتوانی شاری «قودس» سالی ۱۸۱۴ ده ورو به ری ۱۲ هه زار و به غدا سالی ۱۸۲۱ نزیکه ی ۲۰ هه زار و «عه ممان» ی پایته ختی «ئوردن» یش سالی ۱۸۸۰ ته نها هه زار که س بووه.^(۹)

په یوه ندی بازرگانی ی نیوان شاره کانی کوردستان خو ی و ئه و مه لبه ندو ناوچانه ی لیوه ی نزیک بوون به پیودانی قوناغی ده ره به گی خراپ نه بوو. به بی ی سه رچاوه کوئه کان تاوه کو سه ده ی نوزده یش «ئه سه ته موول» و «دیسه شق» و «حه له ب» و «بیرووت» تارپاده یه کی زور به مه پو بزنی کوردستان به ریوه ده چوون. ته نها شاری «ئه سه ته موول» هه ر سالی یه ک ملیون و نیو سه ر مه ری له ویوه بوو ده هات. ئه و سوپا گه وره یه ی به سه ر کردایه تی «ئیبراهیم کوری محه ممه د علی گه وره» ی فه رمان ره وای میسر، سالی ۱۸۲۲ - ۱۸۲۳ و ۱۸۳۹ هیرشی برده سه ر «سوریا» به مه پو مالاتی کورده واری ده ژیا.^(۱۰) به ر له وه ی سه ده ی رابوردوو کوتایی بی ته نها «ئه سه ته موول» و «حه له ب» و «به غدا» هه رساله ی ۳ ملیون مه ری کوردستانیان بو ده هات. به نده ری «سامسون» یش به ته نها ۲۰ ملیون

هتلكه‌ی له‌ویوه ده‌هانی.^(۷) دروستکردنی پردی «قلیاسان» ییش له لاینه ده‌وله‌مندیکی «سله‌یمانی» یه‌وه ته‌نھا کاری خیر نه‌بوو، ئه‌گینا ده‌بوو به‌ر له «قلیاسان» له «تانچه‌رو» دروستی بگردایه، چونکه ئه‌میان ئاوی زۆر ترو کاتی لافاو ترسدار تره.

به‌هه‌مان ده‌ستوور پیشه‌سازی خۆمالی کوردستان به‌ر له تیکه‌ل بوون به‌بازاری سه‌رمایه‌داری جیهان هه‌نگاوی باشی به‌ره‌و پیش ناو هیچی له‌پیشه‌سازی وولاتانی ده‌ورو به‌ری که‌متر نه‌بوو. جل و به‌رگی نه‌ته‌وه‌یی و ژماره‌یه‌ک نه‌ریتی تایبه‌تی هه‌وینی باشی ئه‌و به‌ره‌و پیش چوونه‌بوون. دیسان له‌به‌رگی چواره‌می «سیاحه‌تنامه» که‌ی «ئولیا چه‌له‌بی» دا گه‌لیک به‌لگه‌ی پربایه‌خ و مانا له‌م باره‌وه‌چنگ ده‌که‌ون. به‌قسه‌ی ئه‌وله‌هه‌موو جیهان وینه‌ی زه‌ره‌نگه‌ری «دیاره‌که‌ر» که‌م بووه. وه‌ک ده‌لی کاری «جولا» و «به‌رگه‌دروو» و «ده‌باخانه» کانی «بدلیس» ده‌نگی دابووه‌وه، به‌پارده‌یه‌ک «چه‌رمی به‌دیاری ده‌برایه‌وولاتی فه‌ره‌نگ».

دوای ده‌ورو به‌ری دوو سه‌ده، واته‌ناوه‌ندی سه‌ده‌ی نوژده، «تایله‌ر» ی که‌پیده‌ی ئه‌وروپایی له‌وکتیبه‌ی دا که‌به‌ناوی «گه‌شتیک به‌کوردستان دا» بلاوی کردووه‌ته‌وه، باسی کوتالی ئاوریشمی «دیاره‌که‌ر» ده‌کاو بو چاک‌کی ی له‌گه‌ل ئاوریشمی به‌ناوبانگی «چه‌له‌ب» به‌راوردی ده‌کاو ده‌لی ئه‌ویان هه‌رزانتی ده‌فروشری بویه‌کا له‌هه‌موو ئه‌و ناوچانه‌ی که‌وتوونه‌نیوان «دیاره‌که‌ر» و ده‌ریای ره‌ش بازاری گه‌رمه.^(۸) ناوانی گه‌ره‌کیکی شاری سله‌یمانی به‌«سابوونکه‌ران» شتیکی ماناداره‌بو ئه‌م مه‌به‌سته‌ی ئیمه‌بسی لیه‌وه‌ده‌که‌ین. به‌ر له‌شه‌ری یه‌که‌می جیهان به‌ماوه‌یه‌ک ده‌یان خیزانی ئه‌م گه‌ره‌که‌به‌دروستکردنی سابوونه‌وه‌خه‌ریک بوون^(۹) و سالی په‌لای که‌مه‌وه ۵۰۰ ته‌نیان ئه‌نارده‌بازاره‌کانی شارو ده‌ورو به‌ری و چه‌ند مه‌لبه‌ندیکی ترو ته‌نانه‌ت لیشی ده‌گه‌یشته‌شاری وه‌ک «به‌غدا» و «ته‌وریز»^(۱۰)

له‌کوردستانیش به‌چه‌شنی ناوچه‌کانی تری رۆژه‌لاتی نزیک و ناوه‌پراست تیکه‌ل بوونی خیرا له‌نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی رابوردووه‌وه به‌بازاری سه‌رمایه‌داری جیهان کاری کوشنده‌ی کرده‌سه‌ر پیشه‌سازی خۆمالی که‌تاک تاکه‌خه‌ریک بووه‌هه‌نگاو به‌ره‌و قوناغی مانیفاکتوره^(۱۱) بنی. کاری بنه‌ماله‌ی موباجی که‌له‌سله‌یمانی جه‌والیان دروست ده‌کرد نیمچه‌مانیفاکتوره‌یه‌ک بوو بو خوی. کریکاری کری گرتی کاری تیدا ده‌کرد، ئه‌مپازی تاراده‌یه‌ک پیشکه‌توویان به‌کار ده‌هینا، دابه‌ش کردنی کار «تقسیم العمل»^(۱۲) تیدا سیمای روونی خوی وه‌گرته‌بوو^(۱۳) جووری دروستکردنی توپه‌کانی وه‌ستا «ره‌جه‌ب» ییش له

ره‌واندوز نمونه‌یه‌کی تری نهم راستی‌یه‌یه. شوره‌تی توپه‌کانی که بو میری ره‌واندوزی دروست ده‌کردن دنگی داپووه‌وه^(۱۴) زوری نه‌و ۸۰ توپه‌یش که والی «مووسل» هه‌پیوو له ده‌ستکردی کریکارانی ره‌واندوز بوون. شایانی باسه نه‌وو مه‌عه‌نه‌ی بو دروستکردنی توپه‌کان به‌کار ده‌هینران له ده‌روپهشتی ره‌واندوز به کاری کری‌گرته ده‌رده‌هینران. له مه‌یدانی دروستکردنی به‌په‌و جاجم و چوخیش دا خه‌ریک بوو، وورده‌ئال و گورده‌ست بی بکا.

به‌لام ته‌نانه‌ت نهم جوړه پیشه‌سازی‌یانه‌یش نه‌یانتوانی خو‌یان له‌به‌ر لیشاوی که لوپه‌لی هه‌رزان و چاکتری کارگه‌کانی نه‌وروپادا رابگرن ، بوپه‌کا یه‌ک له‌دوای یه‌ک دام‌وده‌زگایان پیچایه‌وه . « کارتسوف » سالی ۱۸۹۶ نووسپویه‌تی ده‌لی : « .. چاران چوخی کورد به‌ناویانگ بوو ، به‌لام نیستا کوتالی ئینگلیز ته‌نگی بی هه‌لچینه‌وه^(۱۵) »

نه‌ویه‌ک دوو دوکانی فیشه‌ک پرکردنه‌وه‌یه‌ی دوای شه‌ری یه‌که‌می جیهان خاوه‌نه‌کانیان له‌سله‌یمانی به‌کوله‌مرگی ده‌ژیان ، پاشماوه‌ی ۱۵۰ دوکانی له‌خو‌یان گه‌وره‌تر بوون که به‌ر له‌شه‌ر « مارک سایکس » له‌وی دیبونی^(۱۶) .

هه‌رچون بی له‌و جوړه شوینانه‌ی به‌کاری پیشه‌سازی خو‌مالی یه‌وه‌خه‌ریک بوون و هه‌نگاوی باشیان به‌ره‌و پیش نابوو ، یه‌که‌م توپکی ته‌نگی چینی کریکاری کورد به‌دی ده‌کری . له‌لایه‌کی تره‌وه‌قه‌زای نه‌و پیشه‌سازی یه‌له‌چینی داهاتووی کریکاری کورد که‌وت ، چونکه به‌شی زوری کارگه‌رانی چوونه‌ناو ریزه‌کانی نه‌و. چه‌وساندنه‌وه‌ی ده‌ره‌به‌گیش له‌لای خو‌یه‌وه‌به‌ه‌زاران جووتیاری رووت و قووت و برسی نارده‌بازاری کار له‌شاره‌کان و نه‌وانیش تاییه‌ت له‌به‌ره‌رزانی یان ، بوونه‌سه‌رچاوه‌ی هه‌ره‌گرنگی دروست بوونی چینی نوی‌ی کومل . ژماره‌ی نهم جوړه‌که‌سانه‌که‌له‌هه‌ندیک ناوچه‌هه‌ژاریان بی ده‌گوتن ، جاری وا هه‌بوو پتر له‌نیوه‌ی دانیش‌توانی مه‌لبه‌ندیکیان پیک ده‌هینا . به‌بی‌ی هه‌ندیک سه‌رچاوه‌نه‌وانه‌له‌ناوچه‌یه‌کی وه‌ک « شنو » ی نزیک « مه‌هاباد » ۸۰٪ ی هیزی کاریان دروست ده‌کرد (۱۰ هه‌زار له ۲ هه‌زار که‌س)^(۱۷) له‌وینه‌ی نه‌مه‌ته‌نها مه‌که‌ر له‌ئینگلته‌ره‌ی کوتایی سه‌ده‌کانی ناوه‌ند هه‌بوو بی ؛ کاتیک به‌هو‌ی قازانجی زوری خوری‌یه‌وه ، ده‌وله‌مه‌ندو ده‌سه‌لاتدارانی نه‌و وولاته‌زه‌وی یه‌کانیان ده‌کرده‌له‌وه‌رگه‌و به‌و جوړه‌به‌ده‌یان هه‌زار جووتیاری بی دالده‌و په‌ناگه‌ده‌مانه‌وه‌و ناواوه‌ی دارستان و ده‌شت و ده‌روشاران ده‌بوون و به‌گژوگیاو پاشماوه‌ی خه‌لکی ده‌ژیان و نه‌مه‌یش هه‌ستی « توماس مور »^(۱۸) ی به‌ناویانگی وا بزواند « یوتوپیا » بنووسیت و قسه‌به‌ناویانگه‌که‌ی بکا « خه‌ریکه‌مه‌ر پیاو بخوا ». لیره‌دا سه‌یر نه‌وه‌یه‌که‌ده‌ردو نازاری هه‌ژارانی کوردیش هه‌ستی

شاعیری جو لاندووه و باسی نه وهی کردووه چون « برسیتی له کوردستان زوری بو هه مووان هیناوه و به ره و قه بریقه کانیاں^(۳۱) ده نیری^(۳۲) .

ژماره ی هه ژاری شارو تاییه ت لادی ی کوردستان هیند زور بوو ، له وانه نه بوو بازاری که م ده رامت ی ناو وولات دادی به شتیکی زور که میثی بدا . له قورکاری و حه مالی ی به و لاوه کاریکی تری نه و تو ده ست نه ده که وت . له به ر نه وه به هه زاران هه ژاری کورد روویان ده کرده شاری گه وره ی وه « نهسته موول » و به هه موو کاربو نرخیکی قایل ده بوون . « به رله شه ری یه که می جیهان ژماره یه کی بی شومار له حه مالی رهش و رووتی کورد بازاری نهسته موول و به غدا و شاری تریان ته نی بوو . هی وایان هه بوو له تاو نه بونی ی ده چوونه شاری بچووکی وه « حه لب » ی « شام » و « بیرووت » ی « لوینان » و « نه دهنه » ی « تورکیا » ، یا ناوچه ی وه « ئاق چه م » و « قه ره باغ » ی « نازه ربایجان » . به لام توانای بازاری کاری نه و جو ره ناوچه و شارانه یش نه وه نده نه بوو دادی نه و خه لکه زوره بدا که ده بوونه سه رباری بی کاره ی خویمان .

بویه کا هر زوو ژماره یه کیان ناچار چاویان بری یه وولاتانی ده ره وه و خویمان دایه ده ست قه ده رو گه لیکیان ده ریای نه تله سی یان بری و گه یشتنه خاکی نه مریکا . زور به ی نه مانه خه لکی ده رسیم بوون^(۳۱)

بوونی کانه مه عدن له ناوچه کورده واری یه کان و ده ورو به ری هویه کی یاریده ده ری په ید ابوونی کاری کری گرته بوو له وی به ر له شه ری یه که می جیهان . نه و سا به شی زوری کریکارانی کانه خه لووزه کانی زه نگو لادت کورد بوون . کوردی « جوله میرک » یش ئاسن و مس و زه رنیخیان ده رده هیناوه له و یوه ناوی یه کیکی له ناوچه کانی بوته « زه رنیخ مه یدان » . به شیک له و زه رنیخه ی لیره ده رده هینرا ده نیررایه بازاری ده ره وه . په پی ی ژماره یه ک سه رچاوه سالی ۳۰ هه زار قه نتاری لی ده نیررایه نهسته موول و به غدا و هیندوستان^(۳۲) هر نه و سه رده مه ژماره یه ک کورد بوو بوونه کریکاری کانه خه لووزه کانی نزیک « کفری » که به ره می سالانه ی کاریان به ر له شه ری یه که م و کاتی نه و شه ره هه زار تن ده بوو^(۳۳) .

رووداوه کانی شه ری یه که می جیهان بوونه هو ی په ره سه ندنی ژماره ی کریکاری کورد به جو ریکی هه ست پیکراو . کوردستان بو خو ی بووه یه کیکی له شه رگه دیاره کانی روژه لات ی ناوه راست و سو پای چوار وولاتی تی رژا . ناگری شه ر زور به ی نه و ناوچانه شی گرته وه که لیوه ی نزیک بوون . وه ک ئاشکر اشه ته کنیک و خیرایی ده وری گه وره یان له و شه ره دا بینی ، بویه کا له هر چوارلاوه

دهست کرا به کردنه وهی ریگاوبان و دامه زرانندی بنگه‌ی سه‌ربازی . به‌هزاران هه‌زاری کورد له و شوینانه بوونه کریکار . ئەم دیارده‌نوی‌یه به ته‌واو بوونی شه‌ر کوتایی نه‌هات . هه‌ر بو‌نموونه سالی ۱۹۲۵ پتر له ۲۲۵۰ کورد کریکاری شه‌مه‌نه‌فه‌ر بوون له عیراق^(۳۶) به پی‌ئی هه‌ندیك سه‌رچاوه‌ی باوه‌ر پیکراوناوه‌ندی بیسته‌کان ئەو کریکانه ۲۳٪ ی هه‌موو کریکارانی شه‌مه‌نه‌فه‌ری عیراق بوون^(۳۷) زوری‌ی ئەم ژماره‌یه زیاتر له وه‌دا خو‌ده‌نوینی گه‌ر بیتو بزانی زو‌ر به‌ی هه‌ره‌زوری خه‌تی شه‌مه‌نه‌فه‌ری ئەوسای عیراق له باشورو ناوه‌ندی وولات دا بوون ، و جگه له « عه‌ره‌ب » و^(۳۸) « کورد » ژماره‌یه‌کی زو‌ر هیندی ۱۱۲۴ و ئیرانی‌ی و ئەرمه‌ن و ئاسوری و تورک وه‌ی تر کریکاری ئەم ده‌زگانه بوون .

دیسان دوا‌ی شه‌ری به‌که‌می جیهان ژماره‌یه‌کی به‌کجار زو‌ر له هه‌زاری کورد بوونه کریکاری نه‌وت و دامه‌زرانندی لوله‌کانی و دروست کردنی ریگه‌وبان و خانووبه‌ره‌و شتی تر . کوتایی بیسته‌کان له هه‌موو عیراق ۴۲۵۰ که‌س به دروست کردنی ریگه‌ویانه‌وه خه‌ریک بوون^(۳۹) که ژماره‌یه‌کی زو‌ریان کریکاری ریگه‌ی نیوان « که‌رکوک » و « سه‌یمانی » و « که‌رکوک » و « هه‌ولیر » و « مووسل » و « هه‌ولیر » ، ره‌واندزو‌رایات « بوون . ئینگلیز بایه‌خیکی زو‌ریان دا بوو به ریگه‌ی دوا‌ییان واته « هه‌ولیر - ره‌واندو‌ز - رایات » چونکه ، جگه له بایه‌خی ستراتیژی ده‌یانویست بیکه‌نه په‌کیک له هو‌کانی زیاتر به‌ستنه‌وه‌ی بازاره‌کانی روژئاوای ئیران به جیهانی سه‌رمایه‌داری‌یه‌وه ، تا چه‌ند بتوانن ئەوه‌نده په‌یوه‌ندی ئابوری ئەو وولاته له‌گه‌ل شووره‌وی کز بکن^(۴۰)

کریکاری کورد به‌کسه‌ر دلسۆزی و په‌روشی له کارداو توانای فی‌ر بوونی خیرای نیشان دا . که‌لیک به‌لگه‌ی سه‌یر بو ئەم راستی‌یه به ده‌سته‌وه‌یه . وا بزانه له هه‌موویان گرنکتر له م لایه‌نه‌وه په‌کگرتنه‌وه‌ی نرخاندنی کار به‌ده‌ستانی ئینگلیزو ئەلمانه له کاتیکدا که له دوو خه‌نده‌قی جیاوازدا به‌رامبه‌ر به‌یه‌ک وه‌ستا بوون . ئەلمانه‌کان سه‌ره‌تای شه‌ری به‌که‌می جیهان ده‌ست و برد که‌وتنه دروست کردنی ئەو به‌شانه‌ی پروژهی ناوداری خه‌تی شه‌مه‌نه‌فه‌ری به‌غدا که هیشتا ته‌واو نه‌بوو بوون .

به‌و جو‌ره خه‌تیکیان له نیوان « به‌غدا » و « سامه‌را » دا راکیشا که کریکاری کوردیش له دروست کردنی دا به‌شدار بوون . نووسه‌ری ئەلمانی « داکو بی‌رت » له م باره‌یه‌وه نووسیوه‌یه و ده‌لی :

« ئەندازیاره ئەلمانه‌کان له کوردا باشترین و دلسۆزترین کریکاریان

دییه‌وه »^(۴۱)

چه نه رال هالدينى - فرماندهى هيزه كاتى ئينگليز له عيراق ده ورو بهرى هه مان كات بى ئه وهى بزانى « داگو بېرت » كى به ، يان راي ئه لمان چى به به هه مان ده ستور باسى كرئكارى كوردى كردووهره زامه ندى زورى به رامبه ريان نيشان داوه^(۳۲) هه ره بهر ئه وهيش هيج سه ير نى به روژانه ي كرئكارى كورد له هى تر زياتر بوو . ئه وسا هه ندىك ده زگا روژى نزيكه ي ۲۱ عانه ي دها به و به رامبه ر به ۱۴ عانه كه هى وهك ئه و وهرى ده گرت^(۳۳) له وهيش مانادار تر ئه م نموونه يه ي تره : ده زگاى شه مه نه فه رى ئينگليز تره : ده زگاى شه مه نه فه رى ئينگليز له عيراق له بيسته كاندا دوو جوړ كرئكارى هه بوو ، يه كه ميان ئه و كرئكارانه بوون كه به كارى ئه ساسى يه وه Capital Works خهريك ده بوون ، دووهميشيان ئه وانه بوون كه كاربان له دروست كردنى خه تى تازه دا ده كرد . سالى ۱۹۲۴ - ۱۹۲۵ له ۲, ۲۷۴ كرئكارى شه مه نه فه رى كورد ته نها ۷۲۹ يان له جوړى دووهم بوون ئه و باقى به كه يان ۱۵۴۵ كرئكار له جوړى به كه م بوون^(۳۴) .

دياره ئه م راستى به نه بووه هوئى ئه وهى تالوى چه وساندنه وهى كرئكارى كورد له هى هاوه له كانى كه متر بى . به لكوبه پيچه وانه وه ژماره يه ك نموونه ي هه ره ئه و سه رده مه واى نيشان ده دن كه هه ندىك جارو له بهر چه ند هوئيه كى تايبه تى ئه و چه وساندنه وه يه توند تر بووه . له گشت ناوچه كانى باكوورى عيراق روژانه ي كرئكار له ناوچه كانى تر كه متر بوو . به وينه كرئكارانى كوهمپانياكانى نه وت ده بوو حه فته ي ۵۴ سه عات كار بكه ن و به رامبه ر به وه ۷ تا ۱۰ روپيه يان وه رده گرت ، كه چى كرئكارى چنين له به غداو كرئكارى به نده رى « به سره » حه فته ي ۴۸ سه عات كاربان ده كردو به رامبه ر به وه هه ريه كه يان ۳ تا ۶ روپيه زياتريان له وان وه رده گرت^(۳۵) بارى كارو روژانه ي ئه و كرئكاره كوردانه ي به دروست كردنى خانوبه ره و ريگه و بانه وه خهريك بوون كه ليك له وهيش خراپتر بوو . ئه وانه زوړ جار مه لا بانگان ده چوونه سه ركارو له كه ل بانگى شينواندا .

ده ستيان لى هه لده گرت كه وهك ئينگليزه كان خويان دانى پيدا دهنن ئه و پارويه ته نانه ت « به شى نان و جگه ره ي نه ده كردن »^(۳۶) ويراى ئه وه كرئكارى كورد ، وهك كرئكارى ناوچه كانى تر ، ماوه يه كى دوورو ديژ نه يتوانى خوئى له په يوه ندى و نه ريتى ده ره به كى قوتار بكا . زوړ جار ئه و كرئكارانه ده گه رانه وه گونده كانيان بو كارى كشتوكال و ياريدى كه س و كاربان . زوړ به يان به شيكى داهاتى كرئكارى ي خويان هه روهك جارى جارن دها به ئاغاو سه رهك هوژه كانيان .

به ره له كوئايى با ئه وهش بلين كه كرئكارى كورد له سه ره تاي سه ره تاوه به گيانى براهه تى گوش بووه ، چونكه هه ميشه چ له خاكى خوئى و چ دوور لى شان به شانى كرئكارى تر كارى كردوووه و ئازارى چه وساندنه وهى چيشتوووه .

جوانترین به لگه‌ی ئەم راستی‌یه رهنگی ئەو قسانه بن که له گه‌ل ته‌واو بوونی ریگه‌که‌ی «هه‌ولیر- ره‌واندوز- رایات» له‌سه‌ر تاشه به‌ردیک نووسیویان: «ئیمه که هه‌زاران که‌سین و به‌عه‌ره‌بی و ئەرمه‌نی و ئینگلیزی و هیندی و کوردی و روسی و تورکی قسه ده‌که‌ین ئەم ریگه‌یه‌مان بو خزمه‌تی هه‌موو گه‌ریده‌یه‌کی بی‌وه‌ی دروست کرد.»^(۳۵)

لیسته‌ی ناوی ئەم زمانانه له ده‌زگای شه‌مه‌نه‌فه‌ری عیراق ده‌گاته ۱۶ ناو. جگه له‌وانه‌ی سه‌ره‌وه ئەم ناوانه‌شی ده‌چنه سه‌ر: سریانی و میسری و فارسی و تونسی^(۳۶) ئی‌تالی و یونانی و هه‌نگاری^(۳۷). له گاو‌ربارغیش هاوینی سالی ۱۹۴۶ ده‌نگی زولال و خوینی گه‌شی کرێکاری کورد تیکه‌ل له‌گه‌ل ده‌نگ و خوینی پیروزی براکانی ئاوازیکی به‌جۆش و لاپه‌ره‌یه‌کی پر شانازی‌ی دروست کرد.!

۱ - بو‌یکه‌مجار له میژوی ئاده‌میزادا په‌یوه‌ندی سه‌رمایه‌داری له فلورمنسای ئیتالیا دروست بوو. بو‌یه‌کا له‌ویش یه‌که‌م چه‌که‌ره‌ی هه‌ردوو چینی نو‌ی کۆمه‌ل - په‌رولیتاریاو بو‌رزوا سه‌ری هه‌ل دا.

۲ - G. Napier, The road from Baghdad to Baku, — (The Geo graphical Journal) London, Vol. L11, No 1, — January 1919 P. 18.

۳ - ۱۰ به‌رگه‌و سه‌رچاوه‌یه‌کی گرتکه‌و ره‌سه‌نه بو‌بانی وولاتانی رۆژه‌لاتی نزیک و ناوه‌راست له ده‌وروبه‌ری کۆتایی سه‌ده‌کانی ناوه‌ندا. «ئولیا چه‌له‌بی» به‌شی زۆری ته‌مه‌نی به‌ ناوچه‌کانی ئیمپراتۆری عوسمانی و چه‌ند وولاتیکی ئەوروپاییدا که‌راوه.

۴ - به‌هێی قسه‌ی «شه‌مه‌دین سامی» ژماره‌ی دانیشتوانی میرنشینی بدلیس ۳۰ هه‌زار که‌س بوو. سه‌رچاوه‌ی‌تر به‌ ۵۰ هه‌زاری له‌ قه‌لم ده‌ده‌ن. «به‌روانه»: شمس الدین سامی. قاموس الاعلام، به‌رگی دووه‌م ل ۱۳۲۹، م. ی. شه‌می، شه‌ره‌فنامه‌ی شه‌ره‌فخانی بدلیس و مک سه‌رچاوه‌ی گه‌ل کورد، بکۆ. ۱۹۶۷، ل ۱۶.

۶ - بو‌ئهو ژمارانه، به‌روانه «پیوته‌ریخ، لیکۆلینه‌وه ده‌رباره‌ی کوردی ئیزان و کلدانی یه‌کفی بکوری بلوو باپیریان. به‌ زمانی روسی. کتییی یه‌که‌م. په‌تروسبورگ ۱۸۵۶ ل. (۲۴).

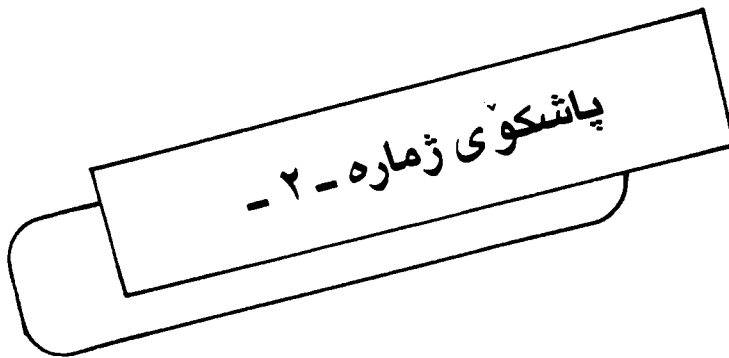

- ۷ - بروانه: B. Nikitine, Les Kurdes, Paris, 1956. P. 165. A. R. Ghassemiou, Kurds and The Kurdistan, Prague 1965. P. 104.
- ۸ - بروانه: بو. ل. فلچنفسکی. ژبانی ئلبوری کورده کوچهرمکانی پشت قهفلس و ناوچهکانی نزکی، نیوهی دوومی سدهی نۆزده. بهزمانی رووسی، کوفلاری «ئهتسنوگرافیای سولیهتی، ژماره ۵، ۶، ۱۹۳۶ ل ۱۵۰.
- ۹ - به پئی سهر ژمیری سانی ۱۹۴۷ له سلهمانی تهنا پینج شهبش کس به دروست کردنی سلبوونهوه خهريک بوون بهروانه: إحصاء السكان لسنة ۱۹۴۷. الجزء الثاني. بغداد ۱۹۵۴ ص ۱۶۳.
- ۱۰ - جگه له سلبوون بهرهمی تری پیشهسازی خومالی کوردهواری دهگه یشته شارو وولاتی تر. بروانه: R. Berliner and P. Borchardt, Silberchmidarbeit in ans Kurdistan, Berlin, 1922. P. 8.
- ۱۱ - مانیفلاکتوره زارایهکه له دوو وشه ی لاتینی پیک هاتوه: Manuse واته دستو و Factura واته دروست کراو. گه یشتنی پیشهسازی خومالی به قوناعی مانیفلاکتوره بهکهم ههنگای گرنکه بهرمو په یومندی سهرمایه داری ی. مانیفلاکتوره به عهرمی مورشته، به.
- ۱۲ - لهگه پهدا بوونی په یومندی سهرمایه داری ی، دابهش کردنی کار زیاتر چه سب دمی. بهر لهو قوناعه یهک کس یا نه نامانی یهک خیزان هه موویان زوربه ی کاری دروست کردنی بهرهمه میکلان دهگرتنه ستو. دابهش کردنی کار ده بیته هو ی زورو چک بوونی بهرهم.
- ۱۴ - تویی وایان تیدا بوو دریزی بهکهی له ۳ مەترو لوولهکهی له ۴۵ سم کمتر نه بوو.
- ۱۵ - بهروانه: انور المالی، الاکرد فی بهدینان. موصل ۱۹۶۰. ص ۳.
- ۱۵ - ۱. کارتسوف تیبینی دهریاره ی کورد، به زمانی رووسی، تخلص ۱۸۹۶ ل ۲۴.
- ۱۵ - بهروانه: ط. ن. کلتوف. پهدا بوونی بزوتنهوهی نه تهومی رزگاریخواز له روزه لاتنی عهرم، به زمانی رووسی. موسکو ۱۹۷۵ ل ۹۰ - ۹۱. ژماره ی دانیشتوانی «عهمل» ی پایتهختی ئوردن ئیمرو له ملیون تی دمه پری.
- ۱۶ - بروانه: C. J. Edmonds, Kurds, Turks and Arabs, London, 1957. P. 80.
- ۱۷ - بروانه: دگ. ب. ئکوپوف. دهریاره ی سروشتی زهیداریی تلبهتی کوردستانی ئه مرو. کوفلاری «هه والهکانی کۆری زانیاری ئه رمینیای سولیهت»، به زمانی رووسی. بهرمان. ژماره ۵ - ۱۹۶۴، ل ۶۷.
- ۱۸ - سیاسه ته دارو نووسه ری به نوابنگی ئینگلیز «تومس مور»، ۱۴۷۸ - ۱۵۳۵ به دامه زینه ری بیری سوشیالیزی یوتویی داده نری.
- ۱۹ - دیاره مه بهستی فلبریه کانی دهرموه ی کوردستانه.
- ۲۰ - بروانه: دگ. ب. ئکوپوف، سهرچاوه ی ناو براو. ل ۶۷.
- ۲۱ - بروانه بو. فلچنفسکی، دهریاره ی په یومندی کشتوکال له کوردستان. کوفلاری - کیشه کانی کشتوکال - به زمانی رووسی. موسکو. بهرگی ۱ - ۲، ۱۹۳۲، ل ۱۳۰. موسی کاظم هاشورزاده، الحان،

- عادات اكراد، استانبول ۱۹۲۱. دكتور تاجي عه بيبس بوى گيرامه وه كه كلى خوى له شارى - ديترويت - تووشى ژمارميه كه كو كريكاره كوردانه هاتووه.
- ۲۲ - بېروانه: مو. ل. فلچيفسكى، ژيانى نابورى كورده كوچه رمكنانى پشت قه قفلس، ل. ۱۵۱، و. ل. فلچيفسكى. دهر باره ي په يوه ندى كشتوكال له كورده. بتان. ل. ۱۳۰.
- ۲۳ - عبدالرزاق الحسنى، العراق قديماً وحديثاً. الجزء الثاني. صيدا ۱۹۵۸ ص ۶۱.
- ۲۴ - بېروانه: Iraq Railways. Administration Report For the year 1924 — 1925. Baghdad. 1925, P. 18.
- ۲۵ - بېروانه: Report by Britannic Majesty's Government to The Council of The League of Nations on The administration of Iraq for The year 1926. London, 1927. P. 28.
- ۲۶ - ژمارمیان ۵۹ و ۴۰ كه س بوو. واته دوو نه وه نده ي كورد كه متر. بېروانه: Report by His Majesty's Government in the United King dom of Great Britain and Nor Them Ireland to The Council of The League of Nations on The administration of Iraq for The year 1931. London, 1932.
- ۲۸ - به هوى نزيكى به وه بازرگانى نيوان رووسياو ناوچه كلى قه قفلس هر له زوومه وه، زور گهرم بوو.
- ۲۹ - Dagobert Von Mikusch , Mustafa Kemal between Europe and Asia, trans by J. Linton, London 1931 P. 360.
- ۳۰ - بېروانه: A. L. Haldane, The Insurrection Mesopotamia 1920 London, 1922, P. 108.
- ۳۱ - بېروانه: المركز الوطنى للوثائق. بغداد. رقم الملف: 80/19 Establishment General
- ۳۲ - Iraq Railways. Administration, Report for The year 1924 — 1925. P. 16.
- ۳۳ - بېروانه: Report for The year 1926. P. 29.
- ۳۴ - A. M. Hamilton, Road Through Kurdistan. The Narrative of an Engineer in Iraq, London, 1937, P. 61.
- ۳۵ - بېروانه: J. Morris, The Hashemite Kings, London, 1959, P. 97.
- ۳۶ - دياز له ليرمدا مهبست له ميسرى و تونسى. وولاته نه ك زمان.
- ۳۷ - Iraq Railways, Administration Report for The Year 1924 — 1925, P. 16.

♦ مالى مه ندى، هه موو نهو مالفانه په كه ده ستوورى وولات به هاوولاتيانى دهبه خشى، وهك سه ربه ستى بيرو را دهر بېرین و خو پالاتن و خه لك هه ليزاردن و پاريزكارى كردنى ژيان... تا... هه ندى جار له نه نجامى هه لوپستېكى ديارى كراودا كه سيك يان چهند كه سيك نهو مالفانه يان، وهرده گيرينه وه. - وهرگير -

پهیره وی ناوخواوی
کومه له ی سنعاتکاران

به شی به که م

ناما بجه کانی کومه له ی سنعاتکاران

مادده ی به که م: کومه له ی سنعاتکاران توخنی سیاست و ئاین ناکه وی و تاقه مه به سستی ئه وه یه، خاوه ن پیشه سازی به کان له پرووی ره وشت و پیشه و زانیاری و کومه لایه تی به وه په روه رده بکا و بیرو باوه ری باش و سوود به خش له ناو ئه ندامانی دا بلاو بکاته وه.

مادده ی دووهم: کومه له هه ول دها پیشه سازی له عیراق دا پیش بخاوه وانه پیش که لیهاتون له سه ر ئه رکی خویان بیان نیرینه دهره وه ی وولات تاوه کو له بواری پیشه سازی به ک دا ببیته پسپور.

مادده ی سی یه م: کومه له هه ول دها پزیشکیک یا خود چه ند پزیشکیک ته رخان بکا بو چاره سه ر کردنی ئه ندامانی کومه ل و مال و مند الیان به کری به کی که م، یان به مانگانه به مه رجیک کومه له له بودجه ی خوی بی دا.

مادده ی چواره م: کومه له داوا له هه ندی پزیشک و پسپوری پیشه سازی ده کا، ووتاری گشتی ی بنووسن و له کوپی تاییه تی دا بو ئه ندامانی کومه له ی بخویننه وه، تاوه کو سوودیان لی وه ر بگیری.

مادده ی پینجه م: کومه له هه موو سالیک له روژی ۱ ی ته ممووزدا که روژی دامه زراندیتی ئاهه نگ ده گیری.

مادده ی شه شه م: کومه له له هه موو بونه به ک دا، هه سستی خوی به رامبه ربه کومه له ناسیاسی به کان دهره ببری و پشتگیری به یوه ندی و دوستایه تی یان ده کا.

به شی دووه م

مه رجه گانی به نه ندام بوون

ماددهی جه و ته م: هر عیراقی یه ک نه م مه رجانهی خواره وهی تیدا بی، ده شی
ببیته نه ندامی کومه له:

ئا - ده بی ته مه نی له بیست سال که متر نه بی.

ب - ده بی ره وشتی باش و په سه ندرکراو بی.

ج - ده بی له مانی مه ده نی ی بی به ش نه کرابی*.

ء - ده بی به لای که مه وه دوو نه ندامی بیناسن و په سه ندی بکه ن.

ماددهی هه شته م: نه و که سه ی داوای بوون به نه ندامی ده کا، ده بی نووسراویک
پیشکه ش ده سته ی به ریوه به ر بکا و ده سته ی ناوبرا ویش به
بی ی ماددهی جه و ته می نه م په پره وه له داواکه ی ده کولیته وه.

ئا - نه و که سه ی داوا پیشکه ش ده کا، ده بی روپییه یه ک یان دوو روپییه ره سمی
بوون به نه ندامیتی بدا.

ب - نه و که سه ی داوای به نه ندام بوون ده کا ده بی به بی ی توانا ئابوونه ی
مانگانه به کومه له بدا.

ج - نه و که سانه ی ده ست کورت و نه داران، ئابوونه یان ئی وهرناگیری.

ماددهی نویه م: هر نه ندامیک یه کیک له م شتانه ی خواره وهی ئی روودا، له کومه له
ده رده کری.

ئا - نه گه ر یه کیک له و مه رجانهی تیدا نه ما که له ماددهی جه و ته می نه م په پره وه دا
نووسراوان.

ب - نه گه ر سی مانگ له سه ر یه ک ئابوونه ی مانگانه ی نه دا.

ج - نه گه ر داوای واز هیئانی کردو ده سته ی به ریوه به ر به داواکه ی قایل بوو.

ء - نه گه ر کاریکی کرد کومه له تووشی ئی پرسینه وه بی.

به شیءى سى پهم

دهسته ی گشتى

ماددهى دهیه م: دهسته ی گشتى ی بریتى یه له هه موو ئه ندامانى كومه له كه ماددهى حه وته مى ئه م په پیره وه دهیانگریته وه: به لام نابى ئه و ئه ندامه ی كه ئابوونه ئى نه داوه و چوار مانگ به سه ر بوون به ئه ندامیتى دا تى نه په ریوه، بو دهسته ی به ریوه بهر هه لیبزیردرى.

ماددهى یازدهیه م: دهسته ی گشتى ی له یه كه م كو بوونه وه ی دا، دهسته ی به ریوه بهرى كومه له هه لده بزیرى كه بریتى یه له حه وت ئه ندام و ماوه ی سالیكى ته واو ئیش و كارى كومه له به ریوه ده یا.

ماددهى دوازدهیه م: دهسته ی به ریوه بهر كات و شوینى هه لبژاردن دیارى ده كا. له كاتى دیارى كراودا سه ر ژمیری ئاماده بوان ده كرى و گه ر یه ك كه سى له نیوه ی هه موو ئه ندامان زیاتر بوو، به ته مه نترین ئه ندام سه رو كایه تى هه لبژاردنه كه ده كاو یه كیکیش ئه ركى نووسینه وه ی پى ده سپیردرى و پاشان ده ست به هه لبژاردن ده كرى. جا ئه گه ر ژماره ی ئاماده بوان له وه كه متر بوو، ئه وا هه لبژاردن بو ماوه ی دوو هه فته دوا ده خرى و به لای كه مه وه بهر له هه فته یه ك له روژنامه ناوخویى یه كان دا ئاگادارى ئه ندامان ده كرى. ئه مچاره یان ژماره ی ئاماده بوان هه رچه ندیک بى، ده ست به هه لبژاردن ده كرى و ده شی هه موو ئه ندامانى دهسته ی به ریوه بهرى پیشوو، یان هه ندیکیان جاریکى تریش خو یان هه لیبزیرنه وه.

بەشى چوارەم

نەركەكانى دەستەى بەرپۆه بەر

ماددەى سىازدەيەم: دەستەى بەرپۆه بەر لە يەكەم كۆبۈونەوھى دا، سەرۆك و جىگىرى سەرۆك و سكرېتېرو ئەمىندارى سىندووق و چاودىرىكەرى گىشتىى ھەلدەبژىرىى.

ماددەى چواردەيەم: سەرۆك، سەرۆكايەتى ئەو كۆبۈونەوانە دەكا كە دەستەى بەرپۆه بەر لە رۆژانى دىارى كراودا سازيان دەكاو لەسەريەتى چى برىارى دەستەى بەرپۆه بەر ھەيە جى بەجىيان بكاو ھەر ئەويش لەبەردەم مىرى و لە ئاھەنگە رەسمىيەكان دا نوينەرى كۆمەلەيە.

ماددەى پازدەيەم: جىگىرى سەرۆك - ئەو كاتانەى سەرۆك ئامادەنىيە - سەرۆكايەتى كۆبۈونەوھەكانى دەستەى بەرپۆه بەر دەكاو لەو حالەدا ھەمووئەو دەسەلاتانەى ھەيەكە بە سەرۆك دراوھ.

ماددهی شازدهیه م: سكرتير؛ كاروباری نووسینه وهی له ئه ستویه و ده بی سجلی تاییه تی بو هه موو ئه و بابه تانه ته رخان بكا كه پيوستیان به تومار كردن هه یه . هه روه ها ده بی سجليكیش بو بپیاره كانی دهسته ی به رپوه به ر ئاماده بكاو سه رپه رشتی كاروباری ئه ندامه كانیشی بكا .

ماددهی حه قدهیه م: ئه مینداری سندووق؛ راسته وخو له دارایی كومه له به رپرسياره و ده بی سه رپاکی ئه و سجل و نامانه ی په یوه ندی یان به كاروباری دارایی په وه هه یه بیانپاریزی و حسابی مانگانه ی كومه له ريك بخاو پیشكش به سه روکی بكا . نابی له مانگيك دا بو كاروباری زور پيوست و ناچاری نه بی له ده روپیه زیاتر خه رج بكاو ده بی له بری هه ر چه رده پاره یه ك كه سه رفی ده كا وه سلی تاییه تی بخاته روو .

ماددهی هه ژدهیه م: پيوسته هه موو سه ری مانگيك لیسته یه ك پیشكش دهسته ی به رپوه به ر بكا تییدا ناوی ئه و ئه ندامانه بنووسی كه ئابوونه یان داوه و نه داوه .

ماددهی نۆزدهیه م: ده بی كه فاله تیکی دارایی به و نرخه ی دهسته ی به رپوه به ر ده ست نیشانی ده كا بداته كومه له و نابی له ۲۰۰ روپیه زیاتریش له سندووقی كومه له دا بی .

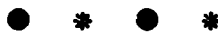
ماددهی بیسته م: چاودیریکه ری گشتی ی؛ ئه و كه سه یه چاو دیری حساباتی گشتی ی و داهات و خه رچی كومه له ده كا و نابی به بی ئاگاداری ئه و دره ميك خه رج بکری . ده بی هه موو سه ری مانگيك به هاوکاری ئه مینداری سندووق راپورتیک پیشكش بكاو تییدا داهات و خه رچی كومه له بنووسی و بیداته دهسته ی به رپوه به ر . هه ر پازده روژ جاریکیش راپورتیک بداته سه روک و چی تی بینی هه یه له سه ر كومه له توماری بكا .

به شی پینجه م کوبوونه وه

ماددهی بیست و یه ک: هه موو هه فته یه ک دهسته ی به ریوه بهر به لای که مه وه دوو
چار کوّده بیته وه، یاخود له سهر داوای سه روک له کاتی
پیوبستی دا.

ماددهی بیست و دوو: ههر ئه ندامیکی دهسته ی به ریوه بهر سی کوبوونه وه ی
له سهر یه ک به بی ئه وه ی هوپه کی به جی ی هه بی؛ یان له
ماوه ی مانگیک داو له پینچ کوبوونه وه ی ناوبه ناودا ،
ئاماده نه بوو به وازهینه ر داده نری و ئه و ئه ندامه ی له
هه لبراردنی دهسته ی به ریوه بهر دا دهنگی له و که متری
وهرگرتوو، جیگای دهگریته وه.

ماددهی بیست و سی: ئه گهر یه کیک له ئه ندامانی دهسته ی به ریوه بهر وازی هینا،
ئه و که سه شوینی دهگریته وه که له لایه ن دهسته ی
گشتی یه وه زورترین دهنگی وهرگرتوو. گهر هات و له
دهنگیش دا وه ک یه ک بوون، دهسته ی به ریوه بهر مافی
ئه وه ی هه یه کامیان به سوود به خش تر ده زانی بو کومه له،
ئه وه یان هه لبریری.

به شی شہ م

لیژنه کان

ماددهی بیست و چوار: له ناو ئەندامانی هەر پیشه‌یه‌کدا لیژنه‌یه‌کی پێیخ که سی پێک ده‌هینری ئەوانیش له ناو خویان دا سه‌روکیک هه‌لده‌بژیرن.

ماددهی بیست و پینخ: کاروباری: هەر یه‌ک له‌و لیژنانه‌ ئه‌وه‌یه‌ هانی پیشه‌که‌ی خویان بده‌ن و هه‌موومانگیکیش راپورتیک ده‌رباره‌ی کارو باره‌کانیان پێشکه‌ش به‌ده‌سته‌ی به‌ریوه‌به‌ر بکه‌ن.

ماددهی بیست و شه‌ش: هەر لیژنه‌یه‌ک ویستی کاریکی گرنگ جی به‌جی بکا، ده‌بی پێش هه‌موو شتی‌ک ده‌سته‌ی به‌ریوه‌به‌ر قایل بکا.

به شی حه و ته م پیشانگان

ماددهی بیست و حهوت: ئا: کومه له هه موو سالتیک دوو پیشانگا دهکاته وه و پیش چوار مانگ له روژنامه ناوخوایی یه کان دا کات و شوین دیاری دهکا.

ب: کومه له پادداشتتیک بو یه که می هه ر پیشه یه که ته رخان دهکا به مهرجیک نه و پادداشته له ده [جنیه] زیاتر وله پیبخ که متر نه بی. ناوی دووهم و سی یه میش له روژنامه کان دا بلاو دهکاته وه.

ماددهی بیست و ههشت: دهسته یه کی پینج نه ندای پیک دههیزی بو پیشکنینی نه و بابه تانه ی پیشکesh به پیشانگا کراون، به مهرجیک سی که سیان له شاره زایانی نه و پیشه یه بن و دوانه که ی تریان نه ندای دهسته ی به ریوه به ر بن.

ماددهی بیست و نو: هه ر که س به شداری یه کیک له و پیشانگایانه ی کرد که کومه له سازی دهکا، ده بی پیبخ روپیه ره سمی به شدار بوون بداو به لای که مه وه پیش دوو مانگ داوا له دهسته ی به ریوه به ر بکا.

ماددهی سی: نه و بابه تانه ی له پیشانگادا داده نرین پاش کوتایی هاتنی پیشانگا دهدرینه وه به خاوه نه کانیان. نه وانیش بویان هه یه بیبه خشن یا خود بیفروشن.

بهشی هه شته م

نه رگی نه دامان

ماددهی سی و یهك: هه ر ئه داميك سه رپیچی له بریاره کانی دهستهی به ریوه بهر کرد، یاخود له سنووری په پیره و وپروگرامی کومه له چووه دهره وه، یه کیک له و سزایانهی به شهردا دهسه پینیری که له خانهی سزاکان دا دیاری کراون.

ماددهی سی و دوو: قومار کردن و خواردنه وه له ناو بازه گای کومه له دا، یان هامشو کردنی کومه له به سه رخوشی ی، به ته واوی قه ده غه یه . سزاکان:

ماددهی سی و سی: ئه و سزایانهی که دوای لیکولینه وه به سه ر ئه دامان دا دهسه پینیرین ئه مانه ن:

ئا : ئاگادار کردن.

ب : دوور خستنه وه ی کاتی ی.

ج : دهرکردنی یه کجاریی

به نئی نۆیه م

چه نه مادده په کی گشتی

مادده ی سی و چوار: هیچ که س بوی نی یه، به بی ئاگادار کردنی دهسته ی به ریوه به رو کات دیاری کردن، ووتارو باس له ناو باره گای کومه له دا بخوینیته وه. ده بی دهسته ی به ریوه به ریش به بوون و نه بوون رای خو ی دهر بری و ئاگاداری خاوه ن ووتار بکاته وه. گه ر ووتار یان باسه که نووسراو بوو، پیویسته وینه یه کی بداته کومه له و لای بمینیته وه.

مادده ی سی و پینج: نه گه ر له سی به ش دوو به شی نه ندامانی کومه له قایل بوون، دهسته ی به ریوه به ر بوی هه یه چه ند مادده یه کی نوی بخاته سه ره پیره وی کومه له، یاخود هه ندیکیان بگوری.

مادده ی سی و شش: دهسته ی به ریوه به ر مافی نه وه ی هه یه هه رچی ناکوکی یه ک بکه وینه نیوان نه ندامه کانی په وه چ له ناو کومه له و چ له دهره وه ی دا، به پی ی دهسه لاتی خو ی چاره سه ریان بکا.

مادده ی سی و هه وت: کومه له هه ول دها کار بوئه ندامه بی ئیشه کانی بدوزیته وه. مادده ی سی و هه شت: نه نجومه نیک له دهسته ی به ریوه به رو سه روک لیترنه کان پیک دهه نیزی، تاوه کو ته ماشای نه و کاروباره گرنگانه بکا که په یوه ندی یان به چاره نووسی کومه له وه هه یه.

مادده ی سی و نۆ: کومه له بوی هه یه له سه رانسهری عیراق دا لقی خو ی داپمه زرینی، به مه رجیک نه و لقانه له هه سوو روویه که وه به مه لبه ندی گشتی یه وه په یوه ست بن.

پاشکوی ژماره «۳»

راپورته که ی نوپنه ری دلیم - دکتور فائيق شاکر - که له کوبوونه وهی ئاسایی پانزه هه می سالی ۱۹۳۰ دا که ریکه وتی ۱۱ ی کانوونی یه که می سالی ۱۹۳۰ ده کا پیشکesh به په رله مانی کرد.

«... له بهرته وهی چه ند سالی که خه ریکی چاره سه رکردنی کریکارانی عیراقم و به چاوی خوم ده بینم، نه بوونی یاسایه کی تاییه تی بو پاراستنی مافه کانیا ن بووه ته هو ی چه وساندنه وهو سته م لیکردنیا ن؛ له بهر ته وهو به بی ی ماده ی ۲۹ ی په پیره وی ناو خو ته م پیشنیازه پیشکesh به حکومت ده که م و داوا کارم لایه چه یه کی یاسایی دابنری ته م خاله بنچینه بی یانه ی خواره وهی تیدا ره چاو بکری.

یه که م: دیاری کردنی ماوه ی ئیش کردن.

دووهم: کری ی روژانی جه ژن و ته و روژانه بدرینه کریکاره هه میشه بی یه کان که دام و ده زگاگان به ره سمی ی له کار ده که ون.

سی یه م: کریکاران له زولم و سته می سه رمایه داران بپاریزین.

چوارهم: مافی کریکاران له کاتی نه خوشی دا ده ست نیشان بکری و که نه خوشیش که وتن چاره سه ر بکری ن.

پینجه م: زامنی ته وه بکری خاوه ن کار به ئاره زووی خو ی کریکاره هه میشه بی یه کان ده ر نه کا.

شه شه م: ته و کریکاره ی به هو ی ئیشه که یه وه که فته کار ده بی، چه رده یه ک پاره ی بدریتی.

حه وته م: کومپانیاکان له بو دجه ی خو یان مووچه ی خانه نشینی به و کریکارانه بدن که به هو ی پیری یه وه توانای کارکردنیا ن نه ماوه.

هه شته م: ئیش بی کردنی مندا لان قه ده غه بکری.

نویه م: ماوه نه در ی کومپانیا بیانی یه کان له و کاروبارانه دا که کریکاری عیراقی توانای هه لسوراندیا ن هه یه، کریکاری بیانی دابمه زرین.

ته م برا به ریزانه یش که ناویان له خواره وه تو مار کردووه پشتگیری ته م پیشنیازه م ده که ن «

پاشکوی ژماره «۴»

دهقی پروژهی « یاسای کاری عیراق » که - محهمهد سألح ئهلقه زاز - سه روکی «کومهلهی سنعاتکاران » له روژی ۱۹۳۱/۳/۳۱ دا، پیشکەش به سه روکایه تی ئه نجومه نی وه زیران و په رله مان و وه زاره تی ناوخو و دادو ئابوری و هاتوچ-وی کرد.

یه که م: ماوهی ئیش کردن به روژ هه شت سه عات بی، به مهرجیک نیو. سه عات مولهت به کریکاران بدری نان بخون و بچه وینه وه. ئه وانه یشی که شه وکار دهکن، ماوهی ئیش کردنیان شه ش سه عات بی.

دووه م: کرئی جه ژنو « عطله » ره سمی به کانیاں بدریتی .
سی به م: کرئی نه م روزانه یان بدریتی که موله تی نه خوشی یان هه به و نه و
روزانه یش که له نه خوشخانه ی کارگه کان دا ده میننه وه روزانه کانیاں
نه بزن .

چوارهم: نه گهر کریکار له کاتی ئیش کردن دا بریندار بوو، چه رده به ک پاره ی له
بریتی بدریتی و گهر له کاتی ئیش کردنیش دا مرد، یان کاره ساتیکی وای
به سه ز هات که فته گاری بکا، چه رده به ک پاره بو مال و مندالی ته رخان
بکری .

پینجه م: نه و کریکارانه ی خزمه تیان زوره و پیر بوون و توانای ئیش کردنیاں
نه ماوه، مووچه ی خانه نشینی یان بدریتی .
شه شه م: نه و منالانه ی ته مه نیاں له ۱۴ سال که متره ماوه یان نه درئی له
کارگه کان دا ئیش بکن .

هه وته م: نه و کارو بارانه ی پیوستیان به پسپوری ته کنیکی نی به، بدرینه کریکاره
عیراقی به کان و ماوه ی کریکاری بیانی نه درئی له و جیگایانه دا ئیش
بکن .

هه شته م: کریکاره عیراقی به کان مه شقیان له سه ر ئیشی ته کنیکی بی بکری، تاله
ماوه به کی دیاری کراودا شاره زایی په یدا بکن و جیگای کریکاره
بیانی به کان بگرته وه .

نویه م: کریکاران له زولم و سته می سه رمایه داران و خاوه ن کارگه و کومپانیاکان
بپاریزین . بو نه م مه به سته یش یان بیرویه کی تاییه تی کریکاران
دابمه زینری، یا خود لیژنه به ک له بابه تی لیژنه ی دیسپلین پیک بهیزی و
نه رکی ته ماشا کردنی داوا وشکایه تی کریکاران و هو ی جیابوونه وه بیانی
بی بسپردری .

دهیه م: که کریکاره هه همیشه بی به کان دهرده کرین، نه وه نده پاره یان به شیوه ی
پادداشت بدریتی که له گهل ماوه ی خزمه ت و جو ری ئیش کردنیاں دا
بگونجی . هه ر کاتی کیش نه و شوینانه پیوستیان به کریکار هه بوو،
دهرکراوه کان بگردرینه وه بو شوینی خویان .

یازده: هموو سالیك به پاره یارمه تی نه و دامه زراوانه بدری که کریکاران به نوینه ری خوینی ده زانن و نه وانیش پشتگیری داوا ره واکانیان ده که ن، تاوه کو بوقه لاچو کردنی نه خوینده واری و یارمه تی دانی کریکاران له کاتی پیوستی دا، خه رچی بکن.

دوازده: خانوبه ره ی وا که هه ل و مه رچی ته ندروستی ی تیدا بی بوئه و کریکارانه بنیات بنری که له دهره وه ی شار ده ژین و بایه خیش به گوزه رانیان بدری. سیازده: نه وانه ی ده ولت له سه ر حسابی خو ی بو دهره وه یان دهنیری بکرین به دوو به شه وه. به شیکیان پیشه سازی و نه ویتزر زانیاری. داوایش له کو مپانیاکانی نه وت و هه ردوو به ریوه به رایه تی به نده رو ریگای ناسن بکری، هه موو سالیك ژماره یه ک کریکار له سه ر حسابی نه وان بو خویندن بنیرنه دهره وه ی وولات.

چوارده: نه وانه ی چهند جور پیشه سازی ده زانن، روژانه کانیا ن دیاری بکری و ده بی راده ی هه ره که می مووچه که یان، لای که م گوزه رانیان دابین بکا. پازده: ژماره ی قوتانجانه پیشه سازی یه کانی وولات زیاد بکرین و لقی نیوارانیشیان بو بکریته وه و زانیاری میکانیکی به خو رای ی فیری نه و کریکارانه بکن که به روژ له کارگه کاندانیش ده که ن.

شازده: وه که نه و سیسته مه ی له وولاتانی تر دا په ی ره و ده کری، کریکاری هه میشه بی لای خو مان سالی دوو هه فته مو له تی بدریتی.

حه فده: هه موو سالیك چه رده یه ک پاره بدریته نه وانه ی شتی نوی داده هینن، به مه رچیک نه و لایه نانه ی په یوه ندی یان به م مه سه له یه وه هه یه پشتگیری داهینانه کانیا ن بکن و خاوه نه کانیشیان گفت بده ن که ته و او یان کرد یان گه ر بو یان ته و او نه کرا، نه و پاره یه ی بییان دراوه بیگیرنه وه.

هه ژده: قوتانجانه ی ناو خو یی بو په روه رده کردنی منالی نه و کریکارانه بکریته وه که پیشه ی زور نزمیان هه یه و روژانه کانیا ن به شی خا و خیزانیان نا کا.

نوزده: نابی نه و که سه ی تووشی دهردی کوشنده هاتوو دابمه زریتری. هه روه ها نه وانه ییش ناخرینه سه ر نیش که به د ره و شتی یان لی دهر ده که وی، وه ک دزی و ... تاد.

فهره نگوک

ئا

: المعارضة	ئەپوزىسيون
: المجالس البلدية	ئەنجومە نەكانى شارەوانى
: عضو مساعد	ئەندامى ياريدەدەر
: مجلس الأعيان	ئەنجومەنى پياوماقۇلان
: أمانة العاصمة	ئەمىندارىتى ي پايتەخت
: المعهد العلمى	ئامۇزگاي زانستى

ب

: عرق السوس	بەلەك
: الانتاج الحرثى	بەرھەمى پيشەيى
: السهم	بەش
: السد	بەست
: الحركات العسكرية	بزووتنەوھى سوپايى
: إدارة السكك الحديدية	بەريۆھ بەرايەتى ريگاي ئاسن
: الانتاج الالى	بەرھەمى ميكانىكى
: مدير السجون الملكية	بەريۆھ بەرى بەنديخانەكانى باشايەتى

قرار الحکم :	بريارى حوكم
مكتب :	بيرو
مكتب عمالى :	بيروى كريكارانه
مكتب العمال الدولى :	بيروى كريكارانى دهوله تان
قسم البرادة فى المعمل العسكرى :	به شى فيته رخانه كهى
	كاركهى سوپا
ضريبة الحبوب :	باجى ده غل و دان
ضريبة الراتب :	باجى مووجه
تجسيد :	به رجه سته

پ

الحرفى :	پيشه وهر
المنظف :	پاككه ره وه
الصناعة الوطنية :	پيشه سازى نيشتمانى
النظام الداخلى :	پروگرامى ناوخو
إحتجاج :	پروستو
حزب العمال البريطانى :	پارتى كريكارانى به ريتايى
علاقات الانتاج السائدة :	به يوه ندى به هه مهينانى باو

ج

مراقب عام :	چاوديرى كشتى
ملاحظ مكتب المطبوعات :	چاوديرى بيروى چاپه مهنى

ح

حوکمی هه تا هه تایی : الحکم المؤبد

خ

خزمه تگوزاری ته ندروستی : الخدمات الصحية

د

دهره کی	: خارجي
دراو	: العملة
داهاتي نه ته وهیي	: الدخل القومي
دووشی یهک	: ثلثي
دوا پله	: الدرجة القطعية
دیسپلین	: الانضباط
دهسته ی گشتی ی	: الهيئة العامة
دهسته ی دامه زیننه ر	: الهيئة المؤسسة
داهات	: دخل
دابه ش کردنی کار	: تقسیم العمل

ر

الهجرة الجماعية :	رهوکردنی به گهله
مستشار قانونی :	راویژکاری یاسایی
توصية :	راسپارده
اتفاقية :	ریکه وتنامه
الحد الأدنى للأجر :	رادهی هه ره که می روژانه
اتفاقية العمل الدولية :	ریکه وتنامه ی کاری دهوله تان

ز

الأجر الاضافي :	زیده کری
العمل الاضافي :	زیده کار « ئوقه رتايم »

س

الراسمال المتراكم :	سه رمایه ی که له که بوو
الرقابة :	سانسور
رئيس ديوان التدوين القانوني :	سه روکی دیوانی نووسینه وهی
	یاسا
السنة المالية :	سالی دارایی
رئيس هيئة الاشراف :	سه روکی دهسته ی سه رپه شتی
	کردن

ش

شاروچکه : القصبة :

ق

قهواله : تعهد، سند، عقد
قهواله‌ی کار : عقد العمل
قازانگهر : صانع المراحل
قوتابخانه‌ی سنعاتکاران : مدرسة الصنائع

ز

زیده‌کری : الاجر الاضافي
زیده‌کار « نوقه‌رتایم » : العمل الاضافي

س

سه‌رمایه‌ی که‌له‌که‌بوو : الراسمال المتراکم
سانسور : الرقابة
سه‌روکی دیوانی نووسینه‌وه‌ی : رئیس دیوان التدوین القانونی
یاسا
سانی دارایی : السنة المالية
سه‌روکی ده‌سته‌ی سه‌رپه‌شتی : رئیس هیئة الاشراف
کردن

ش

شاروچكه : القصبة :

ق

قه وائه : تعهد، سند، عقد
قه وائه ی کار : عقد العمل
قازانگهر : صانع المراجل
قوتابخانه ی سنعاتکاران : مدرسة الصنائع

ك

كومه ئی كه لان : عصبه الامم
كارى كرى گرتنه : العمل الاجير
كرىكارى هه ميشه یی : عامل دائمى
كرىكارى كاتى ی : عامل وقتى
كرى ی نه ختینه : الأجر العینى
كرى راسته قینه : الأجر الحقیقى
كرى ی به ناو : الأجر الاسمى
كرىكارى شارهزا : عامل ماهر
كومپانیای گشتى ی ئه هالى ی عیراق : شركة العراق الأهلية العامة.

كهل وپهل	كومه له ی پشتگیری كردنی
به ره مه	به ره مه
نیشتمانی به كان	نیشتمانی به كان
كومه له ی سنعاتكاران	كومه له ی سنعاتكاران
كريكاری نه شارهزا	كريكاری نه شارهزا
كومپانیای ئینگلیزی په ره	كومپانیای ئینگلیزی په ره
پیدانی لوکه	پیدانی لوکه
كومه له ی كريكارانى	كومه له ی كريكارانى
میکانیکی عیراق	میکانیکی عیراق
كومه له ی هاریكاری سه رتاشان	كومه له ی هاریكاری سه رتاشان
كومه له ی میوه فروشان	كومه له ی میوه فروشان
كاسبانه «داهاتانه»	كاسبانه «داهاتانه»
كارى هه ره وه زى	كارى هه ره وه زى
كومه له ی ریفورمى میلی	كومه له ی ریفورمى میلی
كارشوناس	كارشوناس
البضاعة ، السلعة :	
جمعیة تشجیع المنتوجات الوطنیة	
جمعیة اصحاب الصنایع :	
عامل غیر ماهر :	
شركة انماء القطن الانكليزية :	
جمعیة عمال الميكانيك العراقية :	
جمعیة تعاون الحلاقين :	
جمعیة البقالين :	
ضريبة الدخل :	
العمل الجماعى :	
جمعیة الاصلاح الشعبى :	
خبير :	

ل

لابور	المختبر :
لیژنه ی دیسپلین	لجنة الانضباط :
لیژنه ی توکمه چی به كان	لجنة السباكين :
لیژنه ی توپنه چی به كان	لجنة الخراطین :

الصناعة الثقيلة :	ميتالورجيا
نول :	مهكوي
معدن :	مهلبه ندى نيشتمانى به لگه نامه كان المركز الوطنى للوثائق
ماكينة :	ميتال
الاجازة السنوية :	ماشين
الاجازة المرضية :	موله تى سالانه
الاجر الثابت :	موله تى نه خوشى
اجازة ممارسة المهنة :	مووجه تى نه كور
	موله تى پيشه گه ريتى

هـ

القوة الشرائية :	هيزى كرين
عامل خارجى :	هوى دهره كى

و

أحفاد :	وهجه
الطاقة الآلية :	وزهى ميكانيكى
الصيانة ، الورشة :	وركشوب

ی

قانون العمل :	یاسای کار .
قانون الضمان :	یاسای زامن کردن
الزى الموحد :	یونیفورم
قانون تشجيع الصناعة الوطنية :	یاسای پشتگیری کردنی پیشه سازی نیشتمانی
قانون الاستعانة الضرورية :	یاسای په نا وه به ربردنی پیویست
قانون الجمعيات :	یاسای کومه له کان
نادى النهضة النسائية في بغداد :	یانه ی راپه رینی ئافره تان له به غدا
قانون نصف الراتب :	یاسای نیوه مووجه
قانون التقاعد المدني :	یاسای خانه نشینی مه ده نی
قانون تخفيض الراتب :	یاسای داشکاندنی مووجه
قانون حصر المهن بالعراقيين :	یاسای قورخ کردنی پیشه بو عیراقیه کان
قانون العقوبات البغدادی :	یاسای سزا به غدایی به کان
قانون المكافئات التقاعدية :	یاسای پادداشتی خانه نشینی

پیرست

لاپه ره

- ۳ له جیاتی پیشه کی
- ۱۱ پیشه کی
- ۱۹ به شی یه که م
- ۲۰ ره گوریشه ی چینی کریکارانی عیراق
- ۲۱ هه ل و مه زجی ئیش کردن و خاسی یه ته کانی
کریکارانی عیراق به ر له جه نگی یه که می جیهان
- ۳۶ سه رچاوه و په راویزه کانی به شی یه که م
- ۴۱ به شی دووهم
شیوه ی کارو کریکارانی عیراق له سالانی
جه نگی یه که می جیهان دا .
- ۵۲ سه رچاوه و په راویزه کانی به شی دووهم
- ۵۵ به شی سی یه م
گیروگرفتی کارو کریکارانی عیراق له سالانی
داگیرکردن و ئینتیداب دا .
- ۶۵ گیروگرفتی بنچینه یی کارو کریکاران و ره نگدانه وه ی
له ناو بزووتنه وه ی کریکارانی عیراق دا
- ۸۲ بیکاری و کریکاره بیانی یه کان له سالانی
داگیرکردن و ئینتیداب دا .
- ۹۵ یاسای کریکاران له سایه ی سیسته می
داگیرکردن و ئینتیداب دا
- ۱۰۲ سه رچاوه و په راویزه کانی به شی سی یه م

۱۱۴	به‌شی چواره‌م
	بزووتنه‌وه‌ی کریکاران له عیراق‌دا.
۱۱۵	سه‌ره‌تای بزووتنه‌وه‌ی کریکاران
۱۲۵	سه‌ره‌له‌دانی کۆمه‌له‌ی کریکاری و پیشه‌یی
۱۳۵	کۆمه‌له‌ی سنعاتکاران
۱۴۷	روژنامه‌و هویه‌کانی تری راگه‌یاندنی کریکاران
۱۶۱	سه‌ره‌له‌دانی بزووتنه‌وه‌ی کریکاران له عیراق‌دا
۱۶۶	مانگرتنه‌کانی کریکارانی ریگای ئاسن
۱۸۵	کریکاران و مانگرتنی ره‌سمی شاره‌وانی یه‌کان
۲۰۳	هه‌لوێستی هیزه‌ سیاسی یه‌کان به‌رامبه‌ر به‌ چینی کریکارانی عیراق
۲۱۸	سه‌رچاوه‌وو په‌راویزه‌کانی به‌شی چواره‌م
۲۴۵	کۆتایی
۲۵۲	پاشکۆی ژماره «۱»
۲۵۳	چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌ک له میژووی چینی کریکاری کورد
۲۶۴	پاشکۆی ژماره «۲»
	په‌یره‌وی ناوخوی کۆمه‌له‌ی سنعاتکاران
۲۶۵	ئامانجه‌کانی کۆمه‌له‌ی سنعاتکاران
۲۶۶	مه‌رجه‌کانی به‌ئەندام‌بوون
۲۶۷	ده‌سته‌ی گشتی‌ی
۲۶۸	ئهرکه‌کانی ده‌سته‌ی به‌ریوه‌به‌ر
۲۷۰	کۆبوونه‌وه‌
۲۷۱	لیژنه‌کان
۲۷۲	پیشانگاگان
۲۷۳	ئهرکی ئەندامان
۲۷۴	چه‌ند ماده‌یه‌کی گشتی‌ی
۲۷۵	پاشکۆی ژماره «۳»
۲۷۶	پاشکۆی ژماره «۴»
۲۷۹	هه‌زه‌نگۆک

رقم الايداع في المكتبة الوطنية ببغداد (١٦٨٠) لسنة ١٩٨٥